

अहं नमः ।

सिद्धांतमहोदध्याचार्यं श्रीमद् विजय प्रेमसूरीश्वरगुरुभ्यो नमः

श्रीमन्नेमिचन्द्राचार्यविरचितसुखबोधानाम्न्या वृत्त्या समलङ्कृतं
पूर्वोद्धृतजिनभाषितश्रुतस्थविरसन्दृढ

श्री उत्तराध्ययनसूत्रम्

प्रेरक

न्यायविशारद वर्धमानतपोनिधि प. पू. आचार्यदेवश्री
विजय भुवनभानुसूरीश्वरजी महाराज

संयोजक

प. पू. मुनिराजश्री पद्मसेनविजयजी महाराज

किमत रूपये १०० - ००

पुनः प्रकाशकः

दिव्यदर्शन ट्रस्ट

६८ - गुलालवाडी - मुंबई - ४०० ००४.

पुनः प्रकाशन के अवसर पर किञ्चित्

कई वर्ष पूर्व विद्वान्निष्ठ आचार्य श्री नेमिचन्द्र-
सूरिप्रहासज विरचित व्याख्या ने अलंकृत उत्तराध्ययन
सूत्र का सम्पादन आचार्य श्री उममगूँजि महाराजने
किया था। अद्यैतान्न के लिये यह व्याख्या अत्यन्त
मताग्रप्रद होने पर भी यह ग्रन्थ अल्पमया धन जाने
पर दुबारा उस को प्रकाशित करने के लिये हमारी मर्यादा
को प पू न्यायपरिहारद आचार्यदेव श्रीमद् विजय भुवन-
भानूसूरीश्वरजी महाराज की प्रेरणा प्राप्त हुई।
मूद्रणादि योग्य व्यवस्था में प पू मुनिराजश्री पद्मसेन-
विजय महाराज का मुख्य सहयोग प्राप्त हुआ। उपरान्त
श्री पद्मदशा ओसवाल जैन सघ - पूना व कलकत्ता
श्री चातुर्मास आराधक समिति ज्ञाननिधि में मे
ग्रन्थमूद्रणके लिये पर्याप्त आर्थिक सहायता प्राप्त हुयी।
पूज्य आचार्य भगवत का बहुमूल्य मार्गदर्शन प्राप्त कर
के ग्रन्थ मूद्रण के लिये उपक्रम किया गया, इस की
फलश्रुती के रूप में आज एक महान् ग्रन्थरत्न आप
के परकमल का अलंकार बना है यह आद की बात
है। इस का श्रेय मुख्यतः पूज्य आचार्यदेवश्री जादि तथा
सहायता प्रदान करनेवाले श्री सघ को ही है। हम
तो उस में निमित्त मात्र हैं। सदा के लिये ऐसे महान्
ग्रन्थरत्नों का प्रकाशन करते रहें यही आशिर्वाद आप
सभी से प्राप्त ही यह शुभेच्छा।

धन्यवाद

इस ग्रन्थरत्न के मूद्रणादि में
प पू मुनिराजश्री पद्मसेनविजयजी की
प्रेरणासे श्री पद्मदशा ओसवाल जैन
सघ-पूना, व प पू मुनिराजश्री
हेमरत्नविजयजी की प्रेरणासे वि स
२०३९ कलकत्ता-पोलाकस्ट्रीट चातुर्मास
आराधक समिति के ज्ञाननिधिसे सहायता
प्राप्त हुयी है।

विषयानुक्रम

अध्यायन क्र	अध्ययनाभिधा	पृष्ठ
१	विनय	१
२	परीपह	११
३	चतुर्तीय	२७
४	प्रमादाप्रमाद	५२
५	अनाममरणोप	६७
६	सुम्भार निर्वन्दीय	७३
७	उत्तरीय	७८
८	काविरीय	८३
९	नमिदप्रख्या	९०
१०	द्रुमपत्रक	१०२
११	चतुष्टुतपूजा	१११
१२	हरिवेगाय	११५
१३	विश्वमन्मनीय	१२४
१४	दृष्टकानीय	१३६
१५	समिदाक	१४३
१६	त्रयचर्यसमाधिस्थान	१४६
१७	पापघ्नमणीय	१५०
१८	मयतीय	१५२
१९	मृगावुद्रोप	१७३
२०	महानिर्वन्दीय	१७८
२१	समूद्रसालीय	१८२
२२	रवनेमीय	१८४
२३	वेनिगीतमीय	१९०
२४	प्रचनमातृ	२०२
२५	यतीय	२०४
२६	सामाचारी	२०६
२७	सल्लुहरीय	२११
२८	मोक्षमार्गमति	२१२
२९	सम्पत्स्वररात्रम	२१६
३०	तपोमार्गमति	२२५
३१	परणविधि	२२९
३२	प्रमादग्रन्थान	२३५
३३	कर्मप्रकृति	२४४
३४	देव्याध्ययन	२४५
३५	अनगारमार्गमति	२४९
३६	जीवाजीवविभवित	२५१

॥ सिद्धांतमहोदध्याचार्य श्रीमद्विजयप्रेमसूरीधरगुरुभ्यो नमः ॥

पूर्वोद्धृतजिनभाषितश्रुतस्थविरसन्वधानि-
श्रीमन्नेमिचन्द्रसूरिविहितसुखबोधाऽऽख्यवृत्तियुतानि-

श्रीउत्तराध्ययनानि ।

प्रणम्य विन्नसद्वात-धातिनस्तीर्थनायकान् । सिद्धांश्च सर्वसाधून्, स्तुत्वा च श्रुतदेवताम् ॥ १ ॥ आत्मस्मृतये वक्ष्ये, जडमतिसङ्क्षेपरुचिहितार्थं च । एकैकार्थनिबद्धा, वृत्तिं सूत्रस्य सुखबोधाम् ॥ २ ॥ वहर्थाद् वृद्धकृताद्, गम्भीराद् विवरणात् समुद्भूतः । अध्ययनानामुत्तर-पूर्वाणामेकपाठ्यताम् ॥ ३ ॥ [त्रिभिर्विशेषकम्] अर्थान्तराणि पाठान्तराणि सूत्रे च वृद्धटीकातः । बोद्धव्यानि यतोऽयं, प्रारम्भो गमनिकामात्रम् ॥ ४ ॥ तानि च पटत्रिंशद् भवन्ति । तत्र विनयमूलत्वाद् धर्मस्य प्रथमं विनयाध्ययनम्, तस्य चेदमादिसूत्रम्—

संजोगा विप्पमुक्कस्स, अणगारस्स भिक्खुणो । विणयं पाउकरिस्सामि, आणुपुर्विं सुणेह मे ॥ १ ॥

व्याख्या—‘सयोगात्’ सम्बन्धाद् बाह्याभ्यन्तरभेदमिज्जात्, तत्र मात्रादिविषयाद् बाह्यात् कपायादिविषयाभ्यन्तरात्, विविधैः प्रकारैः—ज्ञानभावनादिभिः प्रकरणेण मुक्तः—त्यक्तो विप्रमुक्तस्तस्य. “अन्योऽन्यं भवचक्रे, जाताः सर्वेऽप्यनन्तशो जीवाः । मात्रादिवन्धुभावं, शत्रूदासीनभावं च ॥ १ ॥” अतः कोऽत्र बन्धुः ? को वा परः ? तथा—“‘कोहो य माणो य अणि-गगहीया, माया य लोभो य पवडुमाणा । चत्तारि एए कसिणा कसाया, सिञ्चन्ति मूलाइं पुणवभवस्स ॥ १ ॥” अतो न देयः क्रो-धादिरिपुवर्गस्याऽवकाश इत्यादिपरिभावनादिभिः स्वजनादिसम्बन्धरहितस्येत्यभिप्रायः, ‘अनगारस्य’ परकृतगृहनिवासित्वात्-त्राऽपि ममत्वमुक्तत्वात् सङ्गरहितस्य ‘भिक्षोः’ साधोः ‘विनयं’ साधुजनासेवितसमाचारं उपचारं वा अभ्युत्थानादि ‘प्रादुःक-रिष्यामि’ प्रकटयिष्यामि, कथम् ? इत्याह—‘आनुपूर्व्या’ परिपाठ्या, प्राकृतत्वात्तृतीयार्थे द्वितीया, ‘शृणुत’ आकर्णयत, अनेन च श्रोतुरभिमुखीकरणेन पराङ्मुखमपि प्रतिबोधयतो व्याख्यातुर्धर्मं एवेति ख्यापितं भवति । तथा च वाचकः—“न भवति धर्मः श्रोतुः, सर्वस्यैकान्ततो हितश्रवणात् । श्रुततोऽनुग्रहबुद्ध्या, वक्तृस्त्वेकान्ततो भवति ॥ १ ॥” ‘मम’ कथयत इति गम्यत इति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ यदुक्तं विनयं प्रादुःकरिष्यामीति तत्र विनीतस्वरूपे कथिते विनयस्वरूपमुक्तमेव स्यादिति तत्स्वरूपमाह—

आणाणिदेसकरे, गुरूणमुववायकारए । इंगियाकारसंपण्णे, से विणीए त्ति बुच्चइ ॥ २ ॥

व्याख्या—आज्ञा—सौम्य । इदं कुरु इदञ्च मा कार्षीरिति गुरुवचनं तस्य निर्देशः—इत्थमेव करोमीति निश्चयाभिधान-माज्ञानिर्देशस्त करोतीत्याज्ञानिर्देशकरो गुरूणाम्—आचार्यादीनामुपपातः—समीपस्थानं तत्कारकः—तदनुष्ठाता, न त्वादेश-भयाद् दूरस्थायी, इङ्गितं—निपुणमतिगम्यं प्रवृत्तिनिवृत्तिसूचकमीपद्मशिरःकम्पादि आकारः—स्थूलधीसंवेद्यः प्रस्थानादि-भावसूचको दिगवलोकनादिः, आह च—“अवलोक्यं दिसाणं, वियंभणं साडगस्स सवरणं । आसणसिडिलीकरणं, पट्टियलिगाइं एयाइ ॥ १ ॥” अनयोर्द्वन्द्वे इङ्गिताकारौ ताभ्यां गुरुगताभ्यां सम्पन्नः—युक्तस्तद्वेदितया कथिते विनयस्वरूपे

१ “क्रोधश्च मानश्चानिप्रहीता माया च लोभश्च प्रवर्धमाना । चत्वार एते कृष्णा कपाया, सिञ्चन्ति मूलानि पुनर्भवस्य ॥ १ ॥”

२ “अवलोकनं दिशो विशुम्भणं शाटकस्य संवरणम् । आसनशिथिलीकरणं प्रस्थितलिङ्गान्येतानि ॥ १ ॥”

इङ्गिताकारसम्पन्नः ‘सः’ इति विशेषणान्वितः ‘विनीतः’ विनयान्वितः ‘इतिः’ सूत्रपरामर्शे उच्यते तीर्थकरणगंधरादि-भिरिति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ अविनीतत्वपरिहारेण विनीतो भवतीत्यतोऽविनीतस्वरूपमाह—

आणाऽणिदेसकरे, गुरूणमणुववायकारए । पडिणीए असंवुद्धे, अविणीए त्ति बुच्चई ॥ ३ ॥

व्याख्या—आज्ञाऽनिर्देशकरो गुरूणामनुपपातकारकः ‘प्रत्यनीकः’ प्रतिकूलवर्ती, किमित्येवंविधोऽसौ ? इत्याह—‘असंवुद्धः’ अनवगततत्त्वोऽविनीत इत्युच्यते, कूलवालकश्रमणवत् । तथाहि—एगस्स आयरियस्स चेहओ अविणीओ, तं आइरिओ अंवाडेइ । सो खार वहति । अजया आइरिया सिद्धसेलं तेण सम वंदगा विलग्गा । ओयरंताणं वहाय सिल्ला मुक्का । दिट्ठा आयरिएणं, पाया ओसारिया, इयरहा मारिओ होंतो । सावो दिज्जो—दुरात्मन् इत्थीओ विणस्सिहिसि त्ति । ‘सिच्छावाइ एसो भवउ’ त्ति काउं तावसासमे चेव अच्छइ । नईए कूले आतावेइ । पंथव्भासे सत्थो जो एइ तओ आहारो होइ । नईए कूले आयावेमाणस्स सा नई अजओ पवूढा तेण कूलवालओ नामं कयं । इओ य सेणियपुत्तो कोणिय-राया चेडयरायाहिट्टियं हल्लविहल्लवेरेण वेसालिं नगरिं रोहेइ । न य सा तीरणे घेतुं मुणिसुवयसामिथूभप्पभावाओ, तओ विसज्जो कोणियो । चिरकालेणं देवयाए आगासे भणितं—“समणे जइ कूलवालए, मागहिंयं गणियं गमिस्सए । राया य असोगचन्दए, वेसालिं नगरिं गहिस्सए ॥ १ ॥” सो गमिज्जइ । तत्थ अच्छंतो आगमिओ । गणियाओ सहावि-याओ । एगा भणति—अहं आणेमि । कवडसाविया जाया, सत्थेण गया वंदइ, भणइ य—“उद्वेगे भोईयम्मि चेइयाइं वदामि, तुम्हे य सुया एत्थ अओ वंदणत्थमागया, ता करेसु अणुगहं, गेण्हसु फासुएसणिज्जं भत्ते” ति भणिऊण पारणणे मोयगा सजोइया दिज्जा । अईसारो जाओ । ओसहप्पओगेणं पन्नविओ । उवत्तणाईहिं समिन्नं चित्तं । आणियो कोणिय-

१ “श्रमणो यदि कूलवालको मागधिका गमिष्यति । राजा चाशोकचन्द्रो वैशालीं नगरीं ग्रहीष्यति ॥ १ ॥” २ ज्ञातः । ३ मृते । ४ भर्तृरिति ।

ननीय । भणिओ—तद्वा करेहि जहा वेसाली धिप्पइ । ततो तेण अचमंतर गंतूण नेसित्तियवेसो कओ । सुणिओ सुणिसु-
व्वयधूमभवाओ । एसो ओणेण पुच्छिओ—कहिं नगररोहो अवगच्छिस्सइ ? । तेण भणियं—जइ एयं थूमं अवणेह ।
ज्वणीय । भग्गा नयरी हलेहिं चाहिय त्ति ॥ ३ ॥ सान्प्रत दृष्टान्तपूर्वकमविनीतस्यैव सदोपतामाह—

जहा सुणी पृदकणी, निक्कसिज्जइ सवसो । एवं दुस्सीलपडिणीए, मुहरी निक्कसिज्जति ॥ ४ ॥

व्याख्या—‘यथा’ यद्वत् शुनी स्त्रीनिर्देशोऽत्यन्तकुत्सोपदर्शकः, पूती—परिपाकतः कुथितगन्धौ कृमिकुलाकुलत्वाद्युपल-
क्षणमेतत्कर्णौ—श्रुती यस्याः सा पूतिकर्णी ‘निष्कास्यते’ निर्यास्यते ‘सर्वतः’ सर्वेभ्यो गृहाङ्गणादिभ्यः लेष्टुलकुटादिभिः, प्राकृत-
त्वाच्च ‘सवसो’ त्ति शत्रुप्रत्ययः, उपनयमाह—‘एवम्’ अमुना प्रकारेण दुष्टं—रागाद्युपहत शील—स्वभावो यस्य स दुःशीलः प्रत्य-
नीतः प्राग्गद् अनयोर्विशेषणसमासः, ‘सुत्तरः’ बहुविधाऽसम्बद्धभाषी ‘निष्कास्यते’ सर्वतः कुलगणसङ्घादेरिति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥
आह—अनर्थहेतौ दौःशीत्ये किमित्यसौ रमत ? उच्यते—पापोपहतमतित्वात्तत्रैवात्य रतिः, एतदेव दृष्टान्तपूर्वकमाह—

कणकुंडगं चइत्ता णं, विट्ठं भुंजइ सूररो । एवं सीलं चइत्ता णं, दुस्सीले रमई मिए ॥ ५ ॥

व्याख्या—रूपाः—तण्डुलास्तेषां तन्मिश्रो वा कुण्डकः—कुसुलः कणकुण्डकस्तं त्यक्त्वा ‘विट्ठा’ पुरीषं ‘भुंजे’ अभ्यवहरति
‘सूररः’ गर्तसूररो यथेति गम्यते, एव ‘शील’ प्रस्तावाच्छोभनं त्यक्त्वा दुष्टं शीलं दुःशीलं तत्र ‘रमते’ धृतिमाधत्ते मृग
इव ‘मृगः’ अहत्यादिविनीत इति योगः । इदमत्र हृदयम्—यथा मृगो मरणापायमपश्यन् अज्ञतया गौरीगानाकृष्टो
व्याधमनुसरति तदैवोऽपि दुःखाकीर्णभयभ्रमणमनवगाच्छन् निविवेकतया विद्वस्थानीये दुःशीले रमत इति सूत्रार्थः ॥ ५ ॥
उक्तोपसंहारपूर्वं कृतोपदेशमाह—

सुणियाऽभावं साणस्स, सूररस्स नरस्स य । विणए ठविज्ज अप्पाणं, इच्छंतो हि यमप्पणो ॥ ६ ॥

व्याख्या—‘धृत्वा’ आकर्ष्य ‘अभाव’ कुत्सार्यत्वान्नयः अशोभनं भावं सर्वतो निःकासनलक्षणं “साणस्स” त्ति प्राकृत-
त्वात् शुन्याः ‘सूररस्य च’ दृष्टान्तस्य ‘नरस्य च’ दार्ष्टान्तिकस्य ‘विनये’ वक्ष्यमाणस्वरूपे स्थापयेदात्मानम् आत्मनैवेति गम्यते,
इच्छन् ‘हितम्’ पेक्षिकमाऽऽमुष्मिकमात्मनः, विनयादेव हि तत्सम्भवात् । आह च—“विणया णाणं णाणाओ वंसणं वंस-
णाओ चरणं च । चरणाहिंतो मोक्खो, मोक्खे सोक्खं निरावाहं ॥ १ ॥” इति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥ यतश्चैवमतः किम् ? इत्याह—
तम्हा विणयमेसिज्जा, सीलं पडिलभेज्जओ । बुद्धपुत्ते नियागट्ठी, ण निक्कसिज्जइ कण्हइ ॥ ७ ॥

व्याख्या—तस्माद् विनयम् ‘एपयेत्’ अनेकार्थत्वेन धातूनां कुर्यात् । किं पुनर्विनयस्य फलं येनैवमुपदिश्यते ?
इत्याह—‘शीलम्’ उक्तस्वरूपं ‘प्रतिलभेत’ प्राप्नुयात् ‘यतः’ विनयात्, अनेन विनयस्य शीलायाप्तिः फलमुक्तम् । अस्याऽपि
किम् ? इत्याह—बुद्धानाम्—आचार्यादीनां पुत्र इव पुत्रो बुद्धपुत्रः, ‘पुत्ता य सीसा य समं विभक्ता’ इतिवचनात्, स्वरूप-
विशेषणमेतत्, ‘नियागार्थी’ मोक्षार्थी सन् ‘न निष्कास्यते’ न वहिःक्रियते ‘कुतश्चिद्’ गच्छगणादेः, किन्तु विनीतत्वेन
सर्वगुणाधारतया सर्वत्र सुख्यः क्रियत इति भाव इति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥ कथं पुनर्विनय एपयितव्यः ? इत्याह—
णिसंतं सिया अनुहरी, बुद्धाणं अंतिए सया । अत्थजुत्ताणि सिक्खिज्जा, णिरट्ठाणि उ वज्जए ॥ ८ ॥

व्याख्या—‘निशान्तः’ नितरासुपशमवान् अन्तः क्रोधपरिहारेण वहिश्च प्रशान्ताकारतया ‘स्यात्’ भवेद् असुत्तरः
सन् ‘बुद्धानाम्’ आचार्यादीनाम् । ‘अन्तिके’ समीपे ‘सदा’ सर्वकालम्, किम् ? इत्याह—‘अर्थयुक्तानि’ हेयोपादेयार्थमिधा-
यकानि अर्थादागमयचांसि ‘शिक्षेत’ अभ्यसेत् ‘निरर्थकानि’ उक्तविपरीतानि पुनर्वैशेषिक-वात्स्यायनादीनि स्त्रीकथादीनि
या ‘तु’ पुनरर्थं ‘वर्जयेत्’ परिहरेत् । आह च—“सिगौररसुत्तइया, मोहमई कुकुमा हसहसेइ । जं सुणमाणस्स कहं,
सनणेण न सा कह्यथा ॥ १ ॥” इति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥ कथं पुनरर्थयुक्तानि शिक्षेत ? इत्याह—

१ “विनयागमनं ज्ञानाद्वानं दर्शनाचरणं च । चरणाभ्योक्षो मोक्षे सौख्यं निरावाधम् ॥ १ ॥” २ “पुत्राश्च शिष्याश्च समं विभक्ताः” ।
३ “दृष्टारत्तोत्तेजिषा मोहनयी कतीपाप्मि हसहसायति । यो शृण्वतः कथां श्रमणेन न सा कथयितव्या ॥ १ ॥”

अणुसासिओ न कुप्पेज्जा, खंतिं सेवेज्ज पंडिए । खुदेहिं सह संसर्गिं, हासं कीडं च वज्जए ॥ ९ ॥

व्याख्या—‘अनुशिष्टः’ कथञ्चित् परुषोक्त्याऽपि शिक्षितः ‘न कुप्येत्’ न कोपं गच्छेत्, किं तर्हि कुर्यात् ? ‘क्षान्तिं’
परुषभाषणादिसहनात्मिकां ‘सेवेत्’ भजेत्, यतः—“धन्यस्योपरि निपतत्यहितसमाचरणधर्मनिर्वापी । गुरुवदनमल-
यनिःसृतो, यचनरसश्चन्दनरुपः ॥ १ ॥” ‘पण्डितः’ बुद्धिमान् । तथा ‘खुदैः’ शीलहीनैः पार्थस्यादिभिः ‘सह’ समं
“संसर्गिं” त्ति प्राकृतत्वात् ससर्गं ‘हासं’ हसनं ‘कीडं च’ अन्याक्षरिका-प्रहेलिकादानादिरूपां वर्जयेत्, लोकागम-
विरहत्वाद् गुरुधर्मवन्द्यहेतुत्वात्पेपानिति सूत्रार्थः ॥ ९ ॥ पुनरप्यन्यथा विनयमाह—

मा य चंडालियं कासी, यहूयं मा य आलवे । कालेण य अहिज्जित्ता, तओ ध्वाएज्ज एकओ ॥ १० ॥

व्याख्या—‘मा’ निषेधे, ‘चः’ समुच्चये, चण्डः—क्रोधस्तद्वशाद् अलीकम्—अनृतभाषणं चण्डालीकं, लोभाद्यलीकोप-
लक्षणमेतत्, ‘मा कार्पिं’ मा विधासीः, आह च—“मुसावाओ य लोगम्मि, सवसाह्मिं गरहिओ । अविस्सासो य भूयाणं,
तन्हा नोम विज्जए ॥ १ ॥” वक्ष्ये ‘यहुकम्’ अपरिमितमालजालरूपं मा च ‘आलपेत्’ भाषेत । उक्तं च—“महुरं निरुणं धोवं,
रज्जायट्ठिय जगधियनतुच्छं । पुधिं नइसकटिय, भणति जं धम्मसज्जुत्तं ॥ १ ॥” वहालपनादध्ययनादिक्षतिर्वातक्षोभादिसम्भ-
वादिति । किं पुनः कुर्यात् ? इत्याह—‘कालेन’ प्रथमपौरुष्यादिलक्षणेन ‘चः’ पुनरर्थं ‘अपील’ पठित्वा पृच्छाद्युपलक्षण-
नेन, ‘ततः’ अध्ययनागन्तरमिति गम्यते ‘ध्यायेत्’ चिन्तयेत् ‘एककः’ भावतो रागादिरहितो द्रव्यतो विविक्तशयनास-
नादिरस्य इति सूत्रार्थः ॥ १० ॥ इत्थनष्टत्यनिषेधः कृत्यविधिश्चोपदिष्टः । कदाचिदेतद्विपर्ययसम्भवे किं करणीयम् ? इत्याह—
आहूय चंडालियं कहु, न निणहविज्ज कयाह वि । कडं कडेत्ति भासिज्जा, अकडं नो कडित्ति य ॥ ११ ॥

१ “मुच्यते च एते समं तापुर्गर्हितः । अविश्वासं भूतानां तस्यामृत्यां विषयीयेत् ॥ १ ॥” २ “मधुरं निपुणं कार्यापतितग-
मि” मनुष्यम् । एवं निरर्थकं भगवति यद् धर्मसमुत्तम् ॥ १ ॥”

व्याख्या—“आह्व” कदाचित् ‘चण्डालीकम्’ उक्तस्वरूपं ‘कृत्वा’ विधाय ‘न निहुवीत’ न कृतमिति नाऽपलपेत् ‘कदाचिदपि’ यदाऽपि परैर्नोपलक्षितस्तदापीत्यर्थः, तर्हि किं कुर्यात्? इत्याह—“कृतं” विहितं चण्डालीकादि ‘कृतमि’ति कृतमेव ‘भायेत’ ब्रूयाद् न भयलज्जादिभिरकृतमपि, तथा ‘अकृतं’ तदेव ‘नो कृतमिति’ अकृतमेव भायेत, न तु मायोपरो-धादिना कृतमपि, अन्यथा मृपावादादिदोषसम्भवात् । इदं चात्राऽऽकृतम्—कथञ्चिदतिचारसम्भवे लज्जाद्यकुर्वन् स्वयं गुरुसमीपमागम्य—“जहं बालो जपंतो, कज्जमकजं च उज्जुयं भणति । तं तह आलोएजा, मायामयविप्पमुको उ ॥ १ ॥” इत्याद्यागममुत्तरन् मनःशल्यं यथावदालोचयेदिति सूत्रार्थः ॥ ११ ॥ इदं पुनः पुनरुपदेशश्चरणवाद् यदेव गुरुपदेशस्तदैव प्रवर्तितव्यं निवर्तितव्यं चेति स्यादाशङ्का तदपनोदायाऽऽह—

मा गलियस्सेव कसं, वयणमिच्छे पुणो पुणो । कसं व दट्टुमाइत्ते, पावगं परिवज्जए ॥ १२ ॥

व्याख्या—‘मा’ निषेधे, ‘गल्यश्च इव’ अविनीततुरङ्गम इव ‘कसं’ कसप्रहारं ‘वचनं’ प्रवृत्तिनिवृत्तिविषयमुपदेशं प्रस्तावाद् गुरुणाम् ‘इच्छेत्’ अभिलषेत् ‘पुनः पुनः’ वारं वारं, किं पुनः कुर्यात्? इत्याह—“कसं” चर्मयष्टिं दृष्ट्वा ‘आकीर्णं इव’ विनीताश्च इव स्यात्, सम्बन्धात् प्रस्तावाच्छिष्यो गुरोराकारादि दृष्ट्वा ‘पापकं’ गम्यमानत्वादनुष्ठानं ‘परिवर्जयेत्’ सर्वप्रकारैः परिहरेत्, उपलक्षणत्वादितरस्याऽनुतिष्ठेत्, किमुक्तं भवति?—यथाऽऽकीर्णोऽश्वः कसप्रहणादिनाऽऽरोहका-शयमुपलभ्य क्रसेनाऽऽशातित एव तदभिप्रायानुरूपं चेष्टते तथा सुशिष्योऽप्याकारादिभिराचार्याशयमवगम्य वचनेनाऽप्रेरित एव, मा भूदाचार्यस्य वचनायास्त इति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥ गल्याकीर्णतुल्ययोः शिष्ययोर्दोषगुणावाह—

अणासवा थूलवया कुसीला, मिडं पि चंडं पकरंति सीसा ।

चित्ताणुया लहु दक्खोववेया, पसायए ते हु दुरासयं पि ॥ १३ ॥

१ “यथा बालो जपन् कार्यमकार्यं चर्जुं भणति । तत्तथाऽऽलोचयेन्मायामदविप्रमुक्तु ॥ १ ॥”

व्याख्या—‘अनाश्रवाः’ वचस्यस्थिताः ‘स्थूलवचसः’ अनुनिरूपितभाषिणः ‘कुशीलाः’ दुःशीलाः ‘मृदुमपि’ अक्रो-धमपि ‘चण्डं’ क्रोधं ‘प्रकुर्वन्ति’ प्रकर्षेण विदधति ‘शिष्याः’ विनेयाः, सम्भवति ह्येवंविधशिष्याऽनुशासनाय पुनःपुन-र्वचनखेदमनुभवतो मृदोरपि गुरोः क्रोध इति । ‘चित्ताणुगाः’ हृदयानुवर्तिनः ‘लघु’ शीघ्रं ‘दाक्ष्योपेताः’ अविलम्बित-कारित्वयुक्ताः ‘प्रसादयेयुः’ सप्रसादं कुर्युः ‘ते’ शिष्याः ‘हुः’ पुनरर्थे ‘दुराशयमपि’ आशुक्रोधमपि प्रकृमाहुरं, किं पुन-रनुकटकपायमिति । अत्रोदाहरणं चण्डरुद्राचार्यशिष्यः, तत्र सम्प्रदायः—अर्धंतीजणयए उज्जेणीए नयरीए णवणु-ज्जाणे साहुणो समोसरिया । तेसिं च आयरिओ चंडरुद्राभिहाणो अईवरोसणो ‘साहुणं ऊणाइरित्ताइवोसतुद्धमणुद्धाणं पासंतो अईवरोसमुषगच्छइ’ त्ति तद्वत्तणपरिहरणत्वं आयहियट्टयाए एगंते सज्झायज्झाणं कुणंतो अच्छइ । एत्थंतरे उज्जेणिवत्थओ अहिणववित्तविवाहो इवमपुत्तो कयकुं कुमंगराओ पवरनेवत्थो नियययंसयसमेओ एगो जुघाणो तेसिं साहुण पासमागओ । उवहासेण पणमिऊण भणियं तेण—कहेइ मे धम्मं । ते य ‘फेलीफिलो एस’ त्ति न किंपि जंपंति, सज्झायंता अच्छंति । तेण परिहासेण भणियं—देहि मे भयवं ! दिक्खं, णिच्चिणोऽहं घरवासेणं, भारियाए वि अहं दोइगत्त-णेण परिचत्तो, ता करेइ पसायं, उत्तारेइ संसाराओ । साहुहि वि ‘एस उहंओ अन्हे पयंचेइ’ त्ति काऊण “घृण्यतां कलिना कलिः” इति चंडरुद्रं उवइसंति—एत्थ अन्ह गुरु अच्छइ सो पद्यावेही, ययमणहिगारिणो दिक्खादाणस्स, ता गच्छइ एयसमीवे । परिहासेण चेव ते गया सूरिसमीवे । सो य सहावेण चेव फरसो । तेण पणमिऊण भणियं—भयवं ! पद्यावेह ममं जेण सुहेण अच्छासि, भग्गो घरवावारेण परलोयं च साहेमि । तेण वि ‘विप्पावगो’ त्ति नाऊण संजाय-माणकोवेण भणियं—छारमाणेहि । आणिओ एगेण । उवविट्ठो एस ‘नमोकार’ ति भणिऊण । काउमारओ सूरि लोयं । वयसया विसण्णा । ‘मित्त ! नाससु’ त्ति भणिओ तेहिं । सो वि भवियययावसेण लहुकम्मयाए य ‘कहं संपइ कयलोचो नियवायाए अच्छुवगयपघज्जो गच्छामि गेहं ? ति जाओ भावसमणो । अधिइ काऊण गया वयंसया । ते वि उवस्सयं गया । सेहेण भणियं—भयवं ! अन्नत्थ घणामो, उप्पद्याविस्संति मम वंधुणो साहु य अणत्थं पाविस्संति, अप्पविइज्झया चेव गच्छामो, महंतं साहुवंदं नज्झइ घणसाणं । सूरिणा भणियं—पयं पडिलेहेहि जेण रयणीए घणामो । सो वि पयं पडिलेहिऊण आगओ । रयणीए गिगया । ‘पुरओ घणसु’ त्ति भणिओ सेहो गच्छइ अगगओ । पंडरुद्रो वि रयणीए अपेच्छंतो राणुए पक्खलिओ वेयणावसेण ‘हा दुद्धसेह ! न सोहणो भग्गो पडिलेहिओ’ त्ति रूसिएण मत्थए दंडएणं आहओ, सिरं फोडियं तहा वि सम्मं सहइ, चित्तइ य—अहो ! मे अहमया जेण एस सुहमच्छंतो नियसाहुमज्जे घसणभायणं कओ त्ति, कहमेयं सम्ममक्खलियं नेमि ? कहमेयस्स समाहिं उप्पाएमि ?—त्ति पयत्तेण गच्छंतस्स सुहभा-वणोघगयस्स केवलनाणमुप्पन्न । पहाया रयणी । दिट्ठो रुहिरोरालियसिरो । तओ पहागयवडसंवेगो ‘अहो ! एयस्स सेहस्स वि खंती, अहो ! मम चिरपघइयस्स वि पत्तगणिपयस्स वि उक्कडरोमय’ त्ति एमाइभावणापरिगओ अप्पाणं निदिउमारओ सूरि, उप्पणं च केवलं नाणं ॥ एवं सुशिष्यश्चण्डमपि मृदुं करोति गुरुमिति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥ कथं पुनर्गुरुचित्तमनुगमनीयम् ? इत्याह—

नाऽपुट्ठो वागरे किंचि, पुट्ठो वा नालियं वए । कोहं असब्बं कुवेज्जा, धारिज्जा वियमप्पियं ॥ १४ ॥

व्याख्या—न ‘अपुट्ठः’ कथमिदमित्याद्यजस्वितो गुरुणेति गम्यते ‘व्यागृणीयात्’ घटेत् तथाविधकारणं विना ‘किञ्चित्’ स्तोत्रमपि, पुट्ठो वा न ‘अतीकम्’ अनृतं घटेत्, कारणान्तरेण गुरुभिरतिनिर्भरितोऽपि न तावत्कुप्येत्, कथञ्चिदुत्पन्नं वा क्रोधम् ‘अरात्यं’ तदुत्थविकल्पविकलीकरणेन ‘कुर्वीत’ विदध्यात् तद्विपाकमालोचयन्, यथा—“क्रोधः परित्यापकरः, सर्वस्योद्वेगकारकः क्रोधः । धैरातुपङ्गजनकः, क्रोधः क्रोधः सुगतिहन्ता ॥ १ ॥” उदाहरणञ्चाऽत्र—फस्सइ कुलपुत्तयस्स

भाया वेरिण वावाइओ । सो जणणीए भन्नइ—पुत्त ! पुत्तघायगं घायसु त्ति । तओ सो तेण नियपोरुसाओ जीवग्गाहं गिण्हिऊण जणणीसमीचमुवणीओ, भणिओ य—भाइघायग ! कहिं आहणामि ? त्ति । तेण वि रग्गमुग्गामियं ददूण भयमीएण भणियं—जहिं सरणागया आहम्मंति । इमं च सोऊण तेण जणणीसुहमवलोइयं । तीए महासत्तत्तणमव-
लंबंतीए उप्पन्नकरुणाए भणियं—न पुत्त ! सरणागया आहम्मंति । जओ—“सरणागयाण विस्संभियाण पणयाण वसणपत्ताणं । रोगियअजंगमाणं, सप्पुरिसा नेय पहरंति ॥ १ ॥” तेण भणियं—कहं रोसं सफलं फरेमि ? । तीए भन्नइ—न पुत्त ! सवत्थ रोसो सफलो करेयवो । पच्छा सो तेण विसज्जिओ चल्णेसु निवडिऊण खामेऊण य गओ ॥ एवं क्रोधमसत्तं कुर्यात्, तथा ‘घारयेत्’ स्वरूपेणाऽवधारयेत् ‘प्रियं’ प्रीत्युत्पादकं स्तुत्यादि ‘अप्रियं’ तद्विपरीतं निन्दादि, न तयो रागं द्वेषं च कुर्यादित्यर्थः । उक्तं च—“लाभाऽलाभे सुखे दुःखे, जीविते मरणे तथा । स्तुतौ निन्दाविधाने च, साधवः समचेतसः ॥ १ ॥” उदाहरणं चाऽत्र—असिबोवदवे नयरे आवधस्स सपुरजणवयस्स राइणो समीयं तिमि भूयवाइया आगया भणंति—अम्हे असियं उवसमावेमो त्ति । राइणा भणियं—सुणेमो केणुयाएणं ? त्ति । तत्थेगो भणइ—अरिय मम मंतसिद्धमेगं भूयं अलंकियविभूसियं, तं सवज्जणमणहरं रुयं विउडिऊण गोपुररत्थासु लीलायंतं परियडइ तं न निहालेयधं, तं निहालियं रुसइ, जो पुण तं निहालेइ सो विणस्सइ, जो पुण तं पेच्छिऊण अहोमुहो वाइ सो रोगाओ सुद्धइ । राया भणइ—अलाहि मे एएण अइरुसणेण । धीओ भणइ—महच्चयं भूयं महइ महालयं रुयं विउडइ लंबोयरं चिपिटं विवृत्तकुच्छिं पंचसिरं एगपायं विसिहं विभत्सरुयं अट्टट्ठासं सुयंतं गायंतं पणवमाणं, तं च विवृत्तरूपं परिभमंतं ददूण जो पओसइ उवहसइ पवंचेइ वा तस्स सत्तहा सिरं फुट्टइ, जो पुण तं सुहाहिं वायाहिं

१ “शरणागतानां विघ्नवृत्तानां प्रणतानां व्यसनप्राप्तानाम् । रोगिताजङ्गमानां सप्पुरया नैव प्रहरन्ति ॥ १ ॥”

अहिन्दइ धूयपुप्फाइएहिं पूइ सो सवामयाणं सुद्धइ । राया भणइ—अलाहि एएणं पि । तइओ भणइ—ममावि एवं-
विहं चेव नाइवेसकरं भूयमत्थि, प्रियाप्रियकारिणं दर्शनादेव रोगेहिंतो मोयइ । एवं होउ त्ति । तेण तहाकए असियं उवसंतं । तुहो राया । आणंदिया नायरया । पूइओ सो भूयवाई सवेहिं पि । एवं साहू वि सुंडियसिरमलमल्लिणवत्थत्त-
णाहिं परेहिं पडिणीएहिं परिभूयमाणो, एवं वंचिज्जमाणो हसिज्जमाणो वा, भत्तिमंतेहि य धुवमाणो पूइज्जमाणो प्रियाप्रिय सहेत इति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥ आह—क्रोधाद्यसत्यताकरणादिना किमात्मन एव दमनमुपविश्यते न बाह्यदमनीयस्य ? अब्रोच्यते—

अप्पा चेव दमेयवो, अप्पा हु खल्लु दुइमो । अप्पा दंतो सुही होइ, अस्सि लोए परत्थ य ॥१५॥

व्याख्या—आत्मैव ‘दान्तव्यः’ इन्द्रियनोऽन्द्रियदमनेन मनोहेतरविषयेषु रागद्वेषवशात् उन्मार्गगानी उपशानं नेतव्यः । उक्तं च—“इतश्चेतश्च धायन्तं, मनोमत्तमतज्जम् । ज्ञानाकुशयदां कृत्वा, पुनः पद्धान्तमानयेत् ॥ १ ॥”
फिनिलेयमुपविश्यते ? इत्याह—आत्मैव दुःखदुःखैककारयैवात्, ‘सहिब’ति यस्मात् ‘दुर्वम’ । दुर्जयः, तदमने दमिता एष बाह्यदमनीया इति न तदमनमुपविश्यते इति भावः । उक्तं च—“सर्वमप्ये जिए जियं” । कः पुनरेवं गुणः ? इत्याह—
आत्मा दान्तः सुखीभयति ‘अस्सिलोके’ इह भवे ‘परत्थ च’ परलोके । दान्तात्मानो हि परमर्षय इहैव सुहैरपि पूज्यते मोक्षं च साधयन्ति । अदान्तात्मानस्तु पौरुषादधिकारिका इहैव विनश्यन्ति । तथा—“सहेणे मओ रुवेण पयगो महुयरो य गंधेणं । आहारेण य मच्छो, यज्झइ फरिसेण य गहंरो ॥ १ ॥” परत्थ च दुर्गतिपातादि प्राप्नुवन्ति । तत्र कोदा हरणम्—एगम्मि सन्निवेसे दो भायरो चोरा । तत्थ य सत्थेण वसंताणं साहूणं वासारत्तो पत्तो । ‘न य कोइ अरिय

१ “सर्वमात्मनि जिते जितम्” । २ “शब्देन नृगो रूपेण पतङ्गो मधुकरश्च गन्धेन । आहारेण च मत्स्यो बभूवते स्वर्गेन च गजेन्द्रः ॥ १ ॥”

साहूभगो’ त्ति तेसिं चोरनायगाणं सयासमुवगया साहू । तइसणेण आणंदिया ते, पणमिऊण य भणिया—सुणी ! भणइ पओयणं । साहूहिं भणियं—अम्हं न कप्पइ वासारत्ते विहरिउं, अओ वासावासपाउग्गमुवस्सयं जाएमो । सहुरिसं च दिन्नो तेहिं—चिट्टइ एत्थ वीसत्था । ठिया तत्थ साहू, भणिया य—अम्ह गेहेसु चेव पज्जंतं गेण्हेयधं । सुणीहिं भणियं—
न कप्पइ एगत्थ चेव पिण्हग्गहणं, ता विहरिस्सामो सवत्थोचियघरेसु, तुम्ह वसहिदाणेण चेव महापुणवंधो, अओ—
“जो देइ उवस्सयं जइयराण तवनियमजोगुत्ताणं । तेणं विन्ना वत्थऽन्नपाणसयणासणविगप्पा ॥ २ ॥ तवसंजमसज्जाओ, नाणव्मासो जणोवयारो य । जो साहूणमुवग्गहकारी सेज्जायरो तस्स ॥ ३ ॥ पावइ सुरनररिद्धी, सुकुलुप्पत्ती य भोगसामिद्धी । नित्यरइ भयमगारी, सेज्जादाणेण साहूणं ॥ ४ ॥ इमं च सोऊण सुहुयरं ते परिटुहा । तओ सकम्मर-
याणं सुणीणोवदयं रक्खंतताण पज्जुवासणपराण य तेसिं साहूणं च तवसज्जमरयाणमइक्कंतो वासारत्तो । गच्छं-
तेहिं अन्नययगहणअसमत्थाणं तेसिं दिन्नं राइभोयणवयं । साहियं च जहा—मौलित्ति महियलं जामिणीसु रयणीयरा समंतेण । ते चिट्ठालित्ति फुडं, राईए मुंजमाणे उ ॥ ५ ॥ मेहं पिपीलियाओ, हणंति यमणं च मच्छिया कुणइ । जूया जलोयरत्तं, कोलियओ फोढरोगं च ॥ ६ ॥ वालो सरस्स भंगं, कंटो लगइ गलम्मि दावं च ।

१ यो ददाति उपाश्रय यतिवरेभ्यस्तपोनियमयोगयुक्तेभ्यः । तेन दत्ता वस्त्राक्षपादशयनासनविकल्पः ॥ २ ॥ तपःसंयमस्वाध्यायो ज्ञानान्यासो जनोपकारश्च । यः साधूनामुपग्रहकारी दायपातरो तस्य ॥ ३ ॥ प्राप्नोति सुरनरर्द्धीं सुकुलोपासं च भोगसमृद्धिम् । निश्चरति भयम-
गारी दायपादानेन साधुभ्यः ॥ ४ ॥ २ “नालपन्ति महीतलं पामिनीयु रजनीचराः समम्भात् । ते विट्ठालपन्ति र्झुदं राश्री सुआनांश्च ॥ ५ ॥ भेषां पिपीलिका प्रमत्ति वनमग्नं भक्षिका करोति । यूना जलोद्वरयं लुहा कुष्ठरोगश्च ॥ ६ ॥ वाक् । स्वरस भङ्गं कण्ठको कगति गले दाह च । तालौ विषयति अलिः स्वजनमप्ये भुञ्जयान् ॥ ७ ॥” जीवानां कुम्भ्यादीनां घातनं पानभोजनादियु । एवमादिरजनी-
भोजनदोषाश्च कः कथयितुं शक्नोति ॥ ८ ॥

तालुम्नि विंध्य अली, वंजणमज्झम्नि भुज्जंतो ॥७॥ जीवाण कुंथुमाईण चायणं पाणभोयणाईसु । एमाइरयणिभुंजणदोसे को साहिउं तरह ॥८॥ इमम्नि वयम्नि दढपयन्नेहिं होयव्वं ति भणिऊण गया ते साहुणो । ते वि अणुवइऊण नियत्ता-मुणि-सेवाए कयत्थमत्ताणं मज्जता चिद्धंति । अन्नया तेहिं-धाडीए गएहिं बहुयं गोमहिसक्कमाणीयं । तत्थ तेसि मज्जेएगे अंतरा य पहे महिस वावाइऊण पइउमारद्धा । अन्ने मज्जे गामस्स मज्जस्स गया । मंसइत्ता संपहरेंति—अद्धगे मंसे विसं पक्खि-वामो, तो तं मज्जइत्ताण दाहामो । तओ अम्हं वहुयं गोमहिसकं भाणेणमागमिस्सइ । भवियव्वयावसेण-मज्जइत्तेहिं वि एवं चेव सामच्छियं । पक्खित्तं च विसं । आइसो य अत्थं गओ । ते भायरो न भुत्ता वयभंगो ति काउं, इयरे परोप्परविइन्नविसंजुत्तमज्जमंसेण उवमुत्तेण मया कुगइं च गया । इयरे इहपरलोए य सुहभागिणो जाया । एवं ताव जिहिंभविंयं दमेयव्वं । एवं सेसेसु वि इंदिएसु ‘अप्पा दंतो सुही होइ इहपरत्थ य’ इति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥ किं पुनः परिभावयन्नात्मानं दमेत् ? इत्याह—

वरं मे अप्पा दंतो, संजमेण तवेण य । माऽहं परेहिं दम्मन्तो, वंधणेहिं वहेहि य ॥ १६ ॥

व्याख्या—वरं-प्रधानं मे-मया आत्मा-जीवस्तदाधाररूपो वा देहो दान्तो-दंमं प्राहितो असमस्तसंश्रुतो व्यावर्त्तितः, केन हेतुना ? संयमेन-पञ्चाश्रवविरमणादिना तपसा च । च-समुच्चये । विपर्यये दोषमाह-मा-निपेधे, अह-मित्यात्मनिर्देशः, परे-आत्मव्यतिरिक्तैः ‘दम्मन्तो’-ति आर्पत्वाद् दमितः-खेदितः, कैः ? बन्धनैः-यथादिविचितैर्मयूर-बन्धादिभिः वधैः-लतालकुटादिवादनैः ॥ अत्रोदाहरणं सेयणओ इत्थी-एगाए अडवीए इत्थिजुइं महलं परिवसइ । तत्थ जूहवई जाए जाए गयकलहए विणासेइ । तत्थेगा करिणी आवन्नसत्ता चित्तेइ-जइ कहवि गयकलहओ जायइ-मे सोएण विणासिज्झि ति काउं लंघंती ओसरइ । जूहादिवेण जूहं छुम्भइ, पुणो ओसरइ, ताहे वीयतइयदिवसे जूहेण

मिलइ । ताए एगं रिसिआसमपयं दिद्धं, सा तत्थ लीणा, संवणिया य अणाए रिसओ । सा पत्तूया गयकलहयं । सो तेहिं रिसिकुमारेहिं सहिओ आरामे सिंचइ, सेयणउ ति से णामं कयं । वयत्थो सो जाओ, जूहं दट्टूण जूहवइं हंतूण जूहवई जाओ । गंतूण य तेण सो आसमो विणासिओ, मा अन्नावि कावि एवं काहि ति । ताहे ते रिसओ रुसिआ पुप्फफलगहियहत्था सेणियस्स रण्णो पासं उवगया, कहियं च णेहिं-एरिसओ सव्वलक्खणसंपन्नो गंधहत्थी सेयणओ नाम वणे चिट्ठइ । गंतूण गहिओ सेणिएण । आणिऊण बद्धो खंभे । ते य तावसा आगंतूण उप्पासिति-किह ते सौंदीरया ? पत्तं च ताए अविणयस्स फलं । सो तं सोऊणं आसुरुत्तो धाविओ खंभं भंजिऊण ताण पिट्ठओ । ते हयविहए य करंतो पत्तो अरजं, भग्गा पुणो तयासमा । पुणो सेणिओ हत्थिगहणाय गओ । सो य हत्थी देवयापरि-ग्गहितो ताहे(ए) ओहिणा आमोइयं-जहा अवस्स घेप्पइ, ताहे ताए सो भन्नइ-पुत्त ! वरं ते अप्पा दंतो न य सि परेहिं दम्मन्तो वंधणेहिं वहेहि य । सो एवं भणिओ सयमेव रत्तीए गतूण आलाणखंभमस्तिओ । यथाऽस्य स्वयं दमनाइ महागुणस्तथा मुक्त्यर्थिनोऽपि विशिष्टनिर्जरातः, इतरथा त्वकामनिर्जराणां तथेति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥ विनयान्तरमाह—पडिणीयं च बुद्धाणं, वाया अदु व कम्मुणा । आवी वा जइ वा रहस्से, नेव कुज्जा कयाइ वि ॥ १७ ॥

व्याख्या—प्रयत्नीकं-प्रतिकूलं, च-पूरणे, चेष्टितमिति गम्यते । बुद्धानां-आचार्योणां वाचा-किं त्वमपि किञ्चिद् जानीषे ? इत्येवरूपया, विपरीतप्ररूपणायां प्रेरितस्त्वयैवेतदित्यमस्माकं प्ररूपितमित्याद्यात्मिकया वा गिरा, अथवा कर्मणा-संस्कारकातिक्रमणकरचरणसंपर्शादिना, आविः-जनसमक्षं, यदि वा रहस्ये-विविक्तोपाश्रयादौ, नेति-निपेधे, एव-अवधारणे, स च-‘शत्रोरपि गुणा ग्राह्या दोषा वाच्या शूरोरपि ।’ इति कुमतनिराकरणार्थः । कुर्यात्-विदध्यात् कदाचित्-परुषभाषणादावपीति सूत्रार्थः ॥ १७ ॥ विनयमेवाह—

न पक्खओ न पुरओ, नेव किच्चाण पिट्ठओ । न जुंजे ऊरुणा ऊरुं, सयणे ण पडिस्सुणे ॥ १८ ॥

व्याख्या—न पक्षतो-दक्षिणादिपक्षमाश्रित्य, उपविशेदिति शेषः, तथोपवेशने तत्पङ्क्तिसमावेशतस्तत्ताम्याधाने-नाऽविनयाभावाद् शूरोरपि वक्त्रावलोकने स्कन्धकन्धरादिवाधासंभवात् । न पुरतो-अग्रतः, तत्र वन्दकजनस्य गुरुवद-नाऽनवलोकादिना अप्रीतिभावात् । नैव कृत्याना-कृतिकर्माहर्णां गुरुणां पृष्ठतः-पृष्ठमाश्रित्य, द्वयोरपि सुखाऽदर्शने तथा-विधरसवत्ताभावात् । न जुञ्ज्याद्-न संघट्टयेदत्यासन्नोपवेशनादिभिरुरुणा-आत्मीयेन उरु-गुरुसम्बन्धिनं, तथाकरणे कृत्याविनयसद्भावात् । उपलक्षणं चैतत् शेषाङ्गसंपर्शपरिहारस्य । शयने-शय्यायां शयित आसीनो वेति शेषः, किम् ? इत्याह-न प्रतिश्रुण्यात् । किमुक्तं भवति ?-शय्यागतो गुरुणाऽऽकारित उक्तो वा कृत्यं प्रति न तथास्थित एवाऽवज्ञया कुर्म एवमित्यादिवचनतः प्रतिजानीयात्, किन्तु गुरुवचनसमनन्तरमेव सभ्रान्तचेता विनयविरचिताङ्गलिः समीपमागम्य पादपतनपुरस्सरमनुगृहीतोऽहमिति मन्यमानो भगवन् । इच्छामोऽनुशिष्टिमिति वदेदिति सूत्रार्थः ॥ १८ ॥ तथा—

नेव पल्हत्थियं कुज्जा, पक्खपिंडं व संजए । पाए पसारए वा वि, ण चिट्ठे गुरुणतिए ॥ १९ ॥

व्याख्या—नैव पर्यस्तिकां-जानुजह्वोपरि चरुवेष्टनरूपा कुर्यात्, पक्षपिण्ड वा-बाहुद्वयकायपिण्डनात्मकं संयतः-साधुः, तथा पादौ प्रसारयेद् वापि नैव । वा-समुच्चये । अपि-कि पुनरित इतो विक्षिपेदिति दर्शनार्थः । अन्यच्च न तिष्ठेत्-नाऽऽसीत गुरुणामन्तिके-प्रक्रमादतिसन्निधौ, किन्तुचितदेश एव, अन्यथाऽविनयदोषसंभवात् ॥ उपलक्षणं चैत-दुपष्टम्भादीनामिति सूत्रार्थः ॥ १९ ॥ तथा—

आयरिएहिं वार्हितो, तुसिणीओ ण कयाइ वि । पसायपेही णियागट्ठी, उवचिट्ठे गुरुं सया ॥ २० ॥

व्याख्या—आचार्यैः—गुरुभिः ‘वाहितो’ ति व्याहृतः—शब्दितस्तुष्णीकः—तुष्णींशीलो न कदाचिदपि—गलानाद्यवस्था-
यामपि भवेदिति गम्यते । किञ्च—“धैराण चैव गुरुणो, आदेस दैति गुणमहोयहिणो । चंदनरसो अन्नानि निवडए नेय
अंगस्मि ॥ १ ॥” इति चिन्तयन् प्रसादप्रेक्षी—प्रसादोऽयं यदन्यसद्भावेऽपि मामादिशन्ति गुरुव इति प्रसादाकाङ्क्षी, नियो-
गार्थी—मोक्षार्थी उपतिष्ठेत्—मस्तकेन बन्द इति वदन् सविनयमुपसर्पेद् गुरुं सदा—सर्वदेति सूत्रार्थः ॥ २० ॥

आलवन्ते लवन्ते वा, ण निसिज्जा कयाइ वि । चइऊण आसणं धीरो, जओ जत्तं पडिस्सुणे ॥ २१ ॥

व्याख्या—आलपति—सकृद् वदति, लपति वा—वाग्वार गुराविति गम्यते, न निधीदेत्—न तिपण्णो भवेत् कदा-
चिदपि—व्याख्यानादिना व्याकुलतायामपि, किन्तु त्यक्त्वा—अपहाय आसनं—पादपुञ्जनादि धीरो—बुद्धिमान् यतः—
यन्नवान् ‘जत्तं’ ति प्राकृतत्वाद् विन्दुलोपे तकारस्य च द्वित्वे यद् गुरुव आदिशन्ति तत् प्रतिश्रुत्यात्—अवश्यं विवेच-
तयाऽभ्युपगच्छेदिति सूत्रार्थः ॥ २१ ॥

आसणगओ न पुच्छेज्जा, नेव सेज्जागओ कयाइ वि । आगम्मकुहुओ संतो, पुच्छिज्जा पंजलिउडो २२

व्याख्या—आसनगतः—आसनाऽऽसीनो न पृच्छेत् सूत्रादिकमिति गम्यते । नेव शय्यागतः—संसारकक्षितः, तथा-
विधाऽवस्था विनेत्युपस्कारः, कदाचिदपि—यदुद्धृतत्वेऽपि । किमुक्तं भवति ?—ऋद्धतेनाऽपि सगये सति प्रष्टव्यम्, पृच्छ-
ताऽपि च नाऽवज्ञया, सदा गुरुविनयस्याऽनतिक्रमणीयत्वात् । तथा चागमः—जहादिअग्गी जलणं नमंसे, माणाहुईमंत-

१ धन्येभ्यश्चैव गुरुव आदेश ददति गुणमहोदधय । चंदनरसोऽपुष्पानां निपठति नैवाऽङ्गे ॥ १ ॥

२ यथाऽऽहिताग्निज्वलनं नमस्यति नानाहितमप्रपद्मभिषिक्तम् । एवमाचार्यमुपतिष्ठेत्तानन्वज्ञानोपागतोऽपि सन् ॥ १ ॥

पयामिसित्तं । एवायरियं उवचिहएज्जा, अणंतनाणोवगओऽवि सतो ॥ १ ॥ किं तर्हि कुर्यात् ? इत्याह—आगम्य-
गुर्वन्तिकमेलोत्कुटुकं—मुक्ताऽऽसनः, कारणतः पादपुञ्जनादिगतः सन् पृच्छेत्, सूत्रादिकमिति गम्यते । प्राञ्जलिपुटः—
प्रकृष्टाञ्जलिपुट इति सूत्रार्थः ॥ २२ ॥ ईदृशस्य शिष्यस्य गुरुणा यत् कृत्य तदाह—

एवं विणयजुत्तस्स, सुत्तं अत्थं च तदुभयं । पुच्छमाणस्स सीसस्स, वागरेज्ज जहासुयं ॥ २३ ॥

व्याख्या—एवं—इत्युक्तप्रकारेण विनययुक्तस्य—विनयान्वितस्य सूत्रं—कालिकोत्कालिकादि अर्थश्च—तस्यैवाऽभिधेयं
तदुभयं—सूत्रार्थोभयं पृच्छतो—ज्ञातुमिच्छतः शिष्यस्य—स्वयं दीक्षितस्योपसंपन्नस्य या व्यागृणीयात्—व्याकुर्याद् यथा-
येन प्रकारेण श्रुत—आकर्णितं गुरुभ्यः सकाशादिति गम्यते, न तु स्वबुद्धौवोपेक्षितमित्यभिप्रायः । अनेन च—आयारे
सुय विणय, विमित्रवणे चैव होइ चोषधे । दोसस्स य णिग्घाए विणए चउहेत्त पडिवत्ती ॥ १ ॥ इति चतुर्विधाचार्य-
विनयान्तर्गतस्य “सुत्तं अत्थं च तदा हियकर नीसेसंयं च वाएइ । एसो चउविहो खलु सुयविणओ होइ मोद्धवो ॥ २ ॥
सुत्तं गाहेइ उज्जुत्तो अत्थं च सुणावए पयत्तेणं । जं जरस्स होइ जोग्ग परिणामगमाइ त तु सुयं ॥ ३ ॥ निर्देसेसम-
परिसेस जाव समत्त तु ताव वाएइ । एसो सुयविणओ खलु, निर्दिहो पुव्वसूरीहिं ॥ ४ ॥” इत्यागमाऽभिहितस्य श्रुत-
विनयस्याऽभिधानं कृतमिति सूत्रार्थः ॥ २३ ॥ पुनः शिष्यस्य वाग्विनयमाह—

१ आचारे श्रुते विनय विक्षेपणे चैव भवति बोद्धव्यः । दोषस्य च निर्पाते विनये चतुर्विधा प्रतिपत्तिः ॥ १ ॥

२ सुयमर्थं च तथा हितकर नि शेष च वाचयति । एष चतुर्विध खलु, श्रुतविनयो भवति बोद्धव्यः ॥ २ ॥

३ सुयं प्राहयस्तुष्टुकोऽयं च ध्यायति प्रयत्नेन । यद् यस्य भवति योग्य परिणामकादि तत्तु श्रुतम् ॥ ३ ॥

४ निर्देशमपरिदेशं यावत्समाप्तं तु तावद्वाचयति । एष श्रुतविनय खलु निर्दिष्ट एवसूत्रिभिः ॥ ४ ॥

मुसं परिहरे भिक्खू, न य ओहारिणिं वदे । भासादोसं परिहरे, मायं च वज्जए सया ॥ २४ ॥

व्याख्या—मुपेति—असत्यं भूतनिहवादि परिहरेत्—“धर्महानिरविश्वस्तो, देहायैव्यसनं तथा । असत्यभाषिणां निन्दा,
दुर्गतिश्चोपजायते ॥ १ ॥” इति विभाव्य सर्वप्रकारमपि त्यजेद् मित्रः न च—नैवाऽवधारिणीं—गम्यमानत्वाद्वाचं गमिष्याम
एवेत्येवमाद्यवधारणात्मिकां वदेत्—भाषेत, यतः—अन्नहं परिचित्तिज्ज, फज्ज परिणमइ अन्नहा चैव । विद्विषसायाण
जियाणं मुहुत्तमेत्तं पि बहुविग्घ ॥ २ ॥ किं बहुना ? भाषादोष असत्यभाषणादिकं सावद्याऽनुमोदनादिकं च परिहरेत् ।
माया चशब्दात् क्रोधादीन् मृषाहेतून् वर्जयेत् सदा—सर्वकालम् । दृश्यते हि वणिगादीनां मायादिभ्यः क्रयिकागमनादौ
‘गुप्ताकमस्माकं चाऽन्वयेन स्वाजन्यमतो यथा गृहीतमेव गृहातु, भवतु, अलं मे त्वदीयलाभकेन, अन्यः कोऽपि मां
रूपकमेक विदपयिष्यति, इत्याद्यलीकभाषणमिति सूत्रार्थः ॥ २४ ॥ किञ्च—

न लवेज्ज पुटो साचज्जं, ण निरट्ठं न मम्मयं । अप्पणट्ठो परट्ठो वा उभयस्संतरेण वा ॥ २५ ॥

व्याख्या—न लपेत्—न वदेत् पृष्टः—केनाऽपि सावद्यं—सपापं, न निरर्थं—निःप्रयोजनं निरभिधेयं वा, यथा—एष
वन्ध्यामुतो याति, यमुपपकृतशेषरः । मृगवृष्णांभस्ति स्नातः, शशशृङ्गधनुर्धरः ॥ १ ॥ न—नैव मर्मगं—मर्मवाचकं वचनं-
मिति शेषः, अतिसङ्क्षेपोत्पादकत्वादस्य । आह च—तदेव काण काणं ति, पडगं पंडगं ति वा । बाहिर्यं वाऽवि रोणि ति,
तेणं चोरे ति नो वए ॥ २ ॥ तथा—मैम्मं जम्मं कम्म, तिज्जि वि एयाइ परिहरिज्जासि । मा मम्माइसु विद्धो, मारेज्ज परं

१ अन्यथा परिचिन्त्यते कार्यं परिणमत्यन्यथा चैव । विधिवशगाना जीयाना मुहूर्तमात्रमपि बहुविधम् ॥ १ ॥

२ मर्मं जन्म वर्मं शीण्यप्येतानि परिहरे । मा मर्मादिषु विद्धो मारयेत् परं त्रियेत वा ॥ २ ॥

मरिजा वा ॥ ३ ॥ आत्मार्थ-स्वप्रयोजनं, परार्थ-वा-परप्रयोजनम्, उभयस्य-आत्मनः परस्य च प्रयोजन इति गम्यम्, अन्तरेण वा-विना वा प्रयोजनमेवेति सूत्रार्थः ॥ २५ ॥ इत्थं स्वगतदोषपरिहारमभिधायोपाधिकृतदोषपरिहारमाह—

समरेसु अगारेसु, संधिसु य महापदे । एगो एगित्थीए सद्धिं, नेव चिट्ठे न संलवे ॥ २६ ॥

व्याख्या—समरेषु-खरकुटीषु, तथा च चूर्णिकृत्-‘समरं नाम जस्थ लोहारा हेट्टाकम्मं करेति’ । नीचारपदानामुपलक्षणमेतत् । अगारेषु-गृहेषु गृहसंधिषु-गृहद्वयापान्तरालेषु महापथे-राजपथादौ, एकः-असहायः एकस्त्रिया सार्धं-सह नैव तिष्ठेत्-नैवोद्धृत्स्थानस्थो भवेत्, न सलेपत्-न तथैव सह संभाषं कुर्यात् । अत्यन्तदुष्टतोद्भावनपरं चैकग्रहणम्, अन्यथा ससहायस्याऽपि ससहाययाऽपि स्त्रिया सहाऽवस्थानं संभाषणं चैवंविधास्पदेषु दोषायैव, प्रवचनमालिन्यादिदोषसंभवात् । उक्तञ्च—मात्रा स्वस्त्वा दुहित्रा वा, न विविक्तासनो भवेत् । बलवानिन्द्रियग्रामः, पण्डितोऽप्यत्र मुह्यति ॥ १ ॥ इति सूत्रार्थः ॥ २६ ॥ कदाचित् स्थलिते च गुरुभिः शिक्षितो यत् कुर्यात् तदाह—

जं मे बुद्धाऽणुसासंति, सीएण फरुसेण वा । मम लाभु त्ति पेहाए, पयओ तं पडिस्सुणे ॥ २७ ॥

व्याख्या—यन्मां बुद्धा अनुशासन्ति-शिक्षयन्ति, शीतेन-उपचाराच्छीतलेनाऽऽह्लादकेनेत्यर्थः, परुषेण वा-कर्कशेन वचसेति गम्यते, मम लाभः-अप्राप्तार्थप्राप्तिरूपोऽयं यन्मामनाचारकारिणममी शासन्तीति प्रेक्षया-एवंविधबुद्ध्या, प्रयत्नः-प्रयत्नवांस्तत्-अनुशासनं प्रतिशृणुयात्-विधेयतया अङ्गीकुर्यादिति सूत्रार्थः ॥ २७ ॥ किमिह परत्र चाऽत्यन्तोपकारि गुरुवचनमपि कस्यचिदनिष्टं स्याद् येनैवमुपदिश्यते इत्याह—

१ समर नाम यत्र लोहकारा अध.कर्म कुर्यन्ति ।

अणुसासणमोवायं, दुक्कडस्स य चोयणं । हियं तं मन्नए पन्नो, वेस्सं होइ असाहुणो ॥ २८ ॥

व्याख्या—अनुशासन-शिक्षणं ‘ओवायं’ ति उपाये-मृदुपरुषभाषणादौ भवमौपायं, दुःकृतस्य च-कुरितताचरितस्य च चोदनं-प्रेरणं हा किमिदमाचरितमित्यादिरूपं गुरुकृतमिति दृश्यं, हितं-इहपरलोकोपकारि तत्-अनुशासनादि मन्यते प्राज्ञः-प्रज्ञावान् । द्वेष्यं-द्वेषोत्पादकं भवत्यसाधोः-असाधुभावस्य तत् । अनेनासाधोर्गुरुवचनमप्यनिष्टं भवतीत्युक्तमिति सूत्रार्थः ॥ २८ ॥ अमुमेवार्थं व्यक्तीकुर्वन्नाह—

हियं विगयभया बुद्धा, फरुसं पि अणुसासणं । वेस्सं तं होइ मूढाणं, खंतिसोहिकरं पदं ॥ २९ ॥

व्याख्या—हितं-पथ्यं विगतभयाः-इहलोकरपरलोकादौनाकसौदाजीविकामरणश्लोकैर्भयरहिता बुद्धाः-अवगततत्त्वा मन्यन्त इति शेषः, परुषमप्यनुशासनं गुरुविहितमिति दृश्यं । द्वेष्यं तत्-अनुशासनं भवति मूढानां अज्ञानां, क्षान्तिः-क्षमा शुद्धिः-आशयशुद्धता तत्करम्, उपलक्षणत्वान्माहैवार्जवादिकरमपि, क्षान्त्यादिहेतुत्वाद् गुर्वनुशासनस्य, पदं-ज्ञानादिगुणानां स्थानम् । यतः-सद्बोधं विदधाति हन्ति कुमतिं मिथ्यादृशं बाधते, धत्ते धर्ममतिं तनोति परमे संवेग-निर्वेदने । रागादीन् विनिहन्ति नीतिममलां पुष्पाति हन्त्युत्पथं, यद्वा किं न करोति सद्गुरुमुत्पादभ्युद्गता भारती ॥ १ ॥ इति सूत्रार्थः ॥ २९ ॥ पुनर्विनयमेवाह—

आसणे उवचिट्ठेज्जा, अणुचे अकुए थिरे । अप्पुत्थाई णिस्त्थाई, निसीज्जा अप्पकुक्कुई ॥ ३० ॥

व्याख्या—आसने-पीठादौ वर्षासु ऋतुवद्धे तु पादपुच्छे उपविशेत् । अनुचे-द्रव्यतो नीचे भावतः स्वल्पमूल्यादौ गुर्वासनादिति गम्यते । अकुचे-अस्पन्दमाने, न तु तिनिशफलकवत् किञ्चिच्चलति तस्य शृङ्गाराऽङ्गत्वात् । स्थिरे-समपाद-प्रतिष्ठिततया निश्चले, अन्यथा सत्त्वविराधनासंभवात् । ईदृशेऽभ्यासनेऽस्पोत्थायी-प्रयोजनेऽपि न पुनः पुनरुत्थानशीलः, निरुत्थायी-निमित्तं विना नोत्थानशीलः, उभयत्राऽन्यथाऽनवस्थितत्वात् । एवंविधश्च किम् ? इत्याह-निपीदेत्-आसीत, ‘अप्पकुक्कुई’ अल्पस्पन्दनः-करादिभिरल्पमेव चलन्निति सूत्रार्थः ॥ ३० ॥ सप्रत्येपणाविषयं विनयमाह—

कालेण निक्खमे भिक्खू, कालेण य पडिक्कमे । अकालं च विवज्जेत्ता, काले कालं समायरे ॥ ३१ ॥

व्याख्या—काले-प्रस्तावे, सप्तम्यर्थे तृतीया, निष्क्रामेत्-गच्छेद् भिक्षुः, अकाले निर्गमे आत्मछामनादिदोषसंभवात् । तथा काले च प्रतिक्रामेत्-प्रतिनिवर्तते, भिक्षाटनादिति शेषः । इदमुक्तं भवति—अलाभे अल्पं मया लब्धं न लब्धमिति वा लाभार्थं नाटनेव तिष्ठेत्, आह च—‘अलाभो त्ति न सोइज्जा तवो त्ति अहियासए’ । किमियेवम् ? अत आह—अकालं च-तत्तत्क्रियाकाण्डाऽसमयं चेति यस्माद् विवर्ज्य काले-प्रस्तावे कालं-तत्तत्कालोचितं प्रत्युपेक्षणाद्यनुष्ठानं समाचरेत्-कुर्यात्, यतः—कालमि कीरमाणं, किसिकम्मं बहुफलं जहा होइ । इय सब चिय किरिया, नियनियकालमि विन्नेया ॥ १ ॥ इति सूत्रार्थः ॥ ३१ ॥ निर्गतश्च यत् कुर्यात् तदाह—

परिवाडीए न चिट्ठेज्जा, भिक्खू दत्तेसणं चरे । पडिरूवेण एसित्ता, मियं कालेण भक्खए ॥ ३२ ॥

व्याख्या—परिपाठ्या-पङ्क्त्यां भोक्तुमुपविष्टपुरुषसन्निध्या न तिष्ठेद् भिक्षार्थं नास्ते, अप्रीत्यदृष्टकल्याणतादिदोष-संभवात् । किञ्च भिक्षुर्दत्तं-दानं तस्मिन् गृहिणा दीयमाने एषणा-तद्गतदोषान्वेषणात्मिका दत्तेषणा ता चरेत्-आसेवेतेति, अनेन ग्रहणैषणोक्ता । किं विधाय दत्तैषणां चरेत् ? प्रतिक्रमेण-प्रतिविम्ब चिरन्तनमुनीनां यद् रूपं तेन पतद्ब्रह्मादिवारणा-

१ अलाभ इति न शोचेत् तप इत्यभ्यासीत । २ काले क्रियमाणं कृषिकर्म बहुफलं यथा भवति । इति सर्वैव क्रिया, निजनिज-काले विधेया ॥ २ ॥

त्मकेन सकलान्यधार्मिकविलक्षणेन न तु “वस्त्रं छात्रं छात्रं पात्रं यष्टिं च चर्चयेद्विष्णुः । वेपेण परिकरेण च कियताऽपि विना न भिक्षाऽपि ॥ १ ॥” इत्यादिवचनाऽऽकर्णनाद् विभूषणात्मकेन एषित्वा-गवेपयित्वा, अनेन च गवेपणोक्ता । प्रासैपणामाह—मितं-परमितं, अमितभोजनात् स्वाध्यायविधातादिवहुदोषसंभवात्, कालेन—“नैमोकारेण पात्रित्ता, करित्ता जिणसंघं । सज्जायं पट्टवित्ता णं, वीसमेज्ज रणं सुणी ॥ ३ ॥” इत्याद्यागमोक्तप्रस्तावेनाऽद्भुताऽविलम्बितरूपेण वा भक्षयेद्—सुखीतेति सूत्रार्थः ॥ ३२ ॥ भिक्षाचर्यां कुर्यता पुराप्रविष्टाऽन्यभिक्षुकसंभवे यत् कृतं तदाह—

नाइदूरमणासन्ने, नन्नेसिं चक्खुफासओ । एगो चिट्ठेज्ज भत्तट्ठं, लंघित्ता तं नऽहंफमे ॥ ३३ ॥

व्याख्या—‘नाइदूर’ ति विभक्तिव्यत्ययाद् नाऽतिदूरे-विप्रकर्षवति देशे, तत्र निर्गमाऽनवगमादेपणाशुद्ध्यसंभवात् । तथा नासन्ने-प्रस्तावात्राऽतिनिकटे तत्र पुराप्रविष्टाऽपरभिक्षुकाऽप्रीतिसंभवात् । नाऽन्येषां-भिक्षुकाऽपेक्षया अपरेषा गृहस्थानां, चक्षुःस्पर्श-सप्तन्ययै तत्, दृष्टिगोचरे, तिष्ठेदिति मयत्र योज्यम् । किन्तु विविक्तप्रदेशे यया गृहिणो न विदन्ति, यदुतैव भिक्षुकनिःक्रमणं प्रतीक्षत इति । एकः—ममाऽमी भिक्षाचर्यावित्तं कुर्यन्तीति तदुपरि द्वेपरहितो भक्तार्थ-भोजन-निमित्तं ‘लघिते’ ति उदहृत्य तमिति-भिक्षुकं नाऽनिक्रमेत्, तदप्रीत्यपवादादिसंभवात् । इह च मितं कालेन भक्ष-येदिति भोजनविधिमभिधाय यत् पुनार्भिक्षाटनाऽभिधानं तद् ग्लानादिनिमित्तं स्वयं वा तुमुक्षावेदनीयमसहिष्णोः पुनर्भ-मणमपि न दोषयेति ज्ञापनार्थम् । उच्चञ्च—जइ तेण न सधरे । तज्जो कारणमुप्पन्ने भत्तपाणं गवेसए ॥ १ ॥ इति सूत्रार्थः ॥ ३३ ॥ पुनस्तत्रतमेव विधिमाह—

१ नमस्कारेण पारयित्वा कृत्वा जिनस्सघम् । स्वाध्याय प्रत्याप्य विश्राय्येत् क्षण मुनि ॥ ३ ॥ २ यदि तेन न संछरेत् । तत्र कारण उत्पन्ने, भत्तपाणं गवेपयेत् ।

नाइउचे व णीए वा, णासन्ने नाइदूरओ । फासुयं परकडं पिंडं, पडिगाहेज्ज संजए ॥ ३४ ॥

व्याख्या—नात्युचे-प्रासादोपरिभूमिकादौ नीचे वा-भूमिगृहादौ, तत्रोल्लेपनिक्षेपनिरीक्षणाऽसंभवात् दायकाऽपाय-संभवात् । यद्वा नाऽत्युचः—ऊर्ध्वाकृतकन्धरतया द्रव्यतो भावतोऽहोऽहं लब्धिमिति मदाध्मातमानसः, नीचोऽत्यन्ताऽ-वनतकन्धरो द्रव्यतो भावतस्तु न मयाऽद्य किञ्चित् कृत्रचिदयाप्तमिति दैन्यवान् । उभयत्र वा समुच्ये । तथा नासन्ने-नाऽतिदूरे प्रदेशे स्थित इति गम्यते । यथायोगं जुगुप्साग्रद्वेषणाशुद्ध्यसंभवादयो दोषाः । प्रासुक-सहज-समचित्ज-जन्तुरहित, परकृत-परेण गृहिणाऽऽत्मार्यं परार्थञ्च कृतं निर्वर्तितं पिण्ड-आहार प्रतिगृहीयान्-स्वीकुर्यात् संयतः-यति-रिति सूत्रार्थः ॥ ३४ ॥ पुनर्प्रासैपणाविधिमाह—

अप्पपाणेऽप्पवीयम्मि, पडिच्छन्नं ति संजुडे । समयं संजए भुंजे, जयं अप्परिसाडियं ॥ ३५ ॥

व्याख्या—अल्पपात्रोऽभाववाची, ततश्चाल्पप्राणे-अवस्थिताऽऽगन्तुकजङ्गमप्राणिविरहिते उपाश्रयादाविति गम्यते । अल्पवीजे-शाल्यादिबीजवर्जिते, उपलक्षणत्वात् सकलस्यावरजन्तुविकले । प्रतिच्छन्ने-उपरिप्रावरणाऽन्विते, अन्यथा सपाति मसत्त्वसपातसंभवात् । सद्यते-पार्श्वतः कटकुड्यादिना सङ्कटद्वारे, अटव्या कुटङ्गादिषु वा, अन्यथा दीनादियाचने दानादानयोः पुण्यवन्धप्रद्वेषादिदोषदर्शनात् । सन्नक-अन्यैः सह न त्वेकाक्येव रसलन्पटतया समूहाऽसहिष्णुतया वा । आह च-साहयो तो चियत्तेण, निनतेज्ज जहंफम । जइ तत्थ केइ इच्छिज्जा, तेहिं सद्धिं तु भुजए ॥ १ ॥ गच्छस्थित-

१ साधून् तत्र, प्रीत्या निमग्नयेत् यथाश्रमम् । यदि तत्र वेचिदिच्छेयुल्ले. सार्धं तु भुञ्जीत ॥ १ ॥

सामाचारी चैयं । संयतः-साधुः भुञ्जीत-अश्रीयात् ‘जयं’ ति यतमानः-सुरसुर-चवचव क-सुरडुक-कुरुडुक-भुरुडुकादि-शब्दानकुर्वन् ‘अप्परिसाडियं’ परिसाटरहितमिति सूत्रार्थः ॥ ३५ ॥ यदुक्तम्-यतमान इति तत्र वाग्यतनामाह—

सुकडं ति सुपकं ति, सुच्छिन्नं सुहडे मडे । सुणिट्ठिए सुलट्ठि ति, सावज्जं वज्जए सुणी ॥ ३६ ॥

व्याख्या—सुपु-निर्वर्तितमन्नादि, सुपक-घृतपूर्णादि, इति-उभयत्रोपदर्शने, सुच्छिन्नं-शाकपत्रादि, सुहृतं-सूपविलेपिकाऽऽदिनाऽमत्रकादेर्धृतादि, सुमृत-घृताद्येव सक्तसूपादौ, सुनिष्ठित-सुपु निष्ठां-रसप्रकर्षात्मिका गत, सुलट्ठं-गोभनमोदनादि, अरण्योच्चलसुखाद्युत्तिष्ठत्यादिना इत्येवप्रकारमन्यदपि सावय वर्जयेद् मुनिः । यद्वा सुपु कृतं यदने-नाऽरातेः प्रतिकृत, सुपकं पूर्ववत्, सुच्छिन्नोऽयं न्यमोषट्टमादिः, सुहृतं कदर्यस्य घन चौरादिभिः, सुमृतोऽयं प्रत्यनीक-धिग्वर्णादिः, सुनिष्ठितोऽयं प्रासादादिः, सुलट्ठोऽयं करिपुरगादिरिति सामान्येनैव सावय वचो वर्जयेद् मुनिः । निरवयं तु सुकृतमनेन धर्मध्यानादि, सुपकमस्य वचनविज्ञानादि, सुच्छिन्नं जेहनिगहादि, सुहृतोऽयमुत्पत्राजयितुकामेभ्यो निजकेभ्यः प्रेक्षकः, सुमृतमस्य पण्डितमरणेन, सुनिष्ठितोऽयं साध्याचारे, सुलट्ठोऽयं दारको व्रतग्रहणस्वेत्यादिरूपं । कारणतो वा प्रयत्नपकमित्यादि वदेदपीति सूत्रार्थः ॥ ३६ ॥ सप्रति विनीतेतरयोरुपदेशदाने गुरोरेद् भवति तद् दर्शयितुमाह—

रमए पंडिए सासं, हयं भइं व वाहए । वालं सम्मइ सासंतो, गलिअस्सं व वाहए ॥ ३७ ॥

व्याख्या—रमते-अभिरतिमान् भवति पण्डितान्-विनीतविनेयान् शासन्-आज्ञापयन् प्रमादस्फलिते शिक्षयन् वा गुरुरिति शेषः । हयमिव-अश्वमिव भद्र-कल्याणावह वाहकः-अश्वदमः । वालमज्ञ श्रान्यति-खिद्यते शासन्, स हि सकृदुक्त एव कृतेषु न प्रवर्तते, ततश्चेद् कुरु इदञ्च मा इति पुनः पुनस्तच्छासनेन स्मर्यते । गत्यश्वमिव वाहक इति सूत्रार्थः ॥ ३७ ॥ गुरुशिक्षणे वालस्याऽभिसन्धिमाह—

खड्गया मे चवेडा मे, अक्रोसा य वहा य मे । कल्लाणमणुसासंतो, पावदिट्ठि त्ति मन्नइ ॥ ३८ ॥

व्याख्या—‘खड्गकाः’ टक्काः ‘मे’ मम ‘चपेडाः’ करतलवाता मे ‘अक्रोशाश्च’ निपुरभाषणानि मे ‘वधाश्च’ दण्डादि-
घाता मे अनुशासनमिति प्रक्रमः । कल्याणं “अणुसासंतु” त्ति अनुशास्यमानः ‘पापदृष्टिः’ प्रक्रमात् कुशिष्यः ‘इति’ एवं
मन्यत इति सूत्रार्थः ॥ ३८ ॥ विनीताभिसन्धिमाह—

पुत्तो मे भाय नाइ त्ति, साहू कल्लाण मन्नइ । पावदिट्ठी उ अप्पाणं, सासं दासं व मन्नइ ॥ ३९ ॥

व्याख्या—इवार्थस्य गम्यमानत्वात् सुव्यत्ययाच्च पुत्रमिव भ्रातरमिव ज्ञातिमिव “मे” त्ति मां अयमाचार्योऽनु-
शास्तीति गम्यते, ‘इति’ एवं ‘साधुः’ शिष्यः कल्याणं मन्यते । स हि विवेचयति शिष्यः—सौहार्दादिप मां शास्ति,
दुर्विनीतत्वे हि मम किमस्य परिहीयते ? ममैव त्वर्थभ्रंश इति । बालस्त्वेवं किं न मन्यते ? इत्याह—‘पापदृष्टिस्तु’
कुशिष्यः पुनः आत्मानं “सास” त्ति प्राकृतत्वाच्छास्यमानं दासमिव मन्यते, यथैष दासवद् मामाज्ञापयतीति सूत्रार्थः
॥ ३९ ॥ विनयसर्वस्वमुपदेष्टुमाह—

न कोवए आयरियं, अप्पाणं पि ण कोवए । बुद्धोपघाई ण सिया, ण सिया तोत्तगवेसँए ॥ ४० ॥

व्याख्या—‘कोपयेत्’ कोपोपेतं कुर्याद् आचार्यम् उपलक्षणत्वादपरमपि विनयार्हम् आत्मानमपि गुरुभिरतिपर-
भाषणादिनाऽनुशिष्यमाणं न कोपयेत् । यतः—मासोपवासनिरतोऽस्तु तनोतु सत्यं, ध्यानं करोतु विदधातु वहि-
निवासम् । ब्रह्मव्रतं धरतु भैक्षरतोऽस्तु नित्यं, रोषं करोति यदि सर्वमनर्थकं तत् ॥ १ ॥ कथञ्चित् सकोपतायामपि
‘बुद्धोपघाती’ ‘आचार्योपघातकृत्’ ‘न स्याद्’ न भवेत्, तथा न स्यात् तुद्यते—व्यध्यतेऽनेनेति तोत्रं—द्रव्यतः प्राजनको
भावतस्तु दोषाविर्भावकं वचनमेव तद्वेपकः—किमहममीपां जालादिदूषणं वच्मीति मार्गकः प्रक्रमाद् गुरुणाम् ॥

यदुक्तं “बुद्धोपघाती न स्यात्” तत्रोदाहरणम्—केइ आयाराइअट्ठविहगणिसंपइसंपउत्ता जुगप्पहाणा बहुसुया पगईए
उवसंता आयरिया अनिययविहारेण विहरिउकामा वि परिहीणजंघावला एगम्मि सन्निवेसे बुद्धावासेण ठिया ।
तत्थ सावगा ‘इमेहिं भगवतेहिं सपइ तित्थं सणाहं’ त्ति चित्तिऊण ते वयोवत्थासमुच्चिहिं निद्धमहुराऽऽहारेहिं ओस-
हवत्थाईहिं य पइदिणं सव्वायरेण पडियरंति । तेसिं सीसा गुरुकम्मयाए अजोगयाए सुगुरुसजोगस्स मंदयाए गुणाणु-
रागस्स “तिण्ह दुप्पडियारं, तंजहा—अम्मापिउस्स भट्टिस्स धम्मायरियस्स ।” इमं आगमवयणमपरिभाविता धितंति—
‘केच्चिरं कालं एस अजंगमो अन्हेहिं चारपक्खित्तेहिं व परिपालियद्धो ? ता केणइ उवाएण अणसणं गेण्हावेमो इमं’ त्ति
सावयगिहेहिंतो न किंचि पाउगमोसहाइ वा गेण्हंति । निव्वंघेण सावण्हिं गिण्हाधिज्जंता भणंति—संलेहणं अम्हं
आयरिया कुणंति, अओ अंतपंतमाहारं भुंजंति तवं च कुब्बंति । आयरियाणं पुरओ भणंति—किं करेमो अन्हे ?
जइ एरिसाण वि तुम्हं आगमधराणं चिरावत्थाणेणं निव्विन्ना निव्विवेयत्तणओ मंदधम्मा न दित्ति किंचि सोहणं । सावया
साविया वि ‘सूरिणो संलेहणं कुणति’ त्ति सोऊणं मनुभरनिग्भरमाणसा सूरिसयासमुवगम्म सविसाया सगगयक्खरं
भणंति—भयवं । सयलमुवणभाववभासमाणेहिं तिहुयणचित्तामणीहिं चिर परमपयमुवगण्हिं तिथयरेहिं तुम्हेहिं चेव
चिट्ठेहिं सणाहं भुवणमाभाइ, तो किमयंडे चेव तुम्हे संलेहणं काउमाढत्ता ? । न य ‘इमेसिं अन्हे निव्वेयहेउ’ त्ति
सुविणे वि चित्तिव्व, जओ सिरट्ठिया वि तुम्हे न भारकरा अम्हं, एणसिं वा साहूणं । इमं च सोऊण इंगियवियाणएहिं
अवगयं सूरिहिं—‘मम सिस्सजणविलसियमेयं, ता किं इमिणा एणसिं अप्पीइहेउणा निव्वेयनिबंधणेण पाणधारणेण ?
न एल्लु धम्मत्थिणा कस्सइ अप्पत्तियमुप्पायणीयं भयवंतमहावीरोदाहरणमवगच्छंतेणं ।’ इह चित्तिऊण अदसिय-

वियारमेव भणियं—‘किच्चिर अजंगमेहिं अन्हेहिं तुम्हे साहुणो य उवरोहणीया ? ता वर उत्तमपुरिसाणुचरियं उत्तमद्वमेव
पडिवज्जामो’ त्ति महुरवयणेहिं तेसिं सठविय भत्तं पक्खवायं । सावण्हिं महंता अधिई कइ त्ति ॥ इत्येवं बुद्धोपघाती न
स्यादिति सूत्रार्थः ॥ ४० ॥ एवं तावत् ‘आचार्यं न कोपयेत्’ इत्युक्तम् । कथञ्चित् कुपिताय यत् कृत्यं तदाह—

आयरियं कुवियं नच्चा, पत्तिएण पसादए । विज्झविज्जा पंजलिउडो, वदेज्जा ण पुणो त्ति य ॥ ४१ ॥

व्याख्या—‘आचार्यम्’ गुरुं ‘कुपितं’सकोपं अननुशासनादिभिः—‘पुरिसज्जाए वि तहा विणीयविणयम्मि नत्थि अभि-
ओगो । सेसम्मि उ अभिओगो जणवयजाए जहा आसे ॥ १ ॥” इत्यागमात् कृतवहिःकोपं वाऽदृष्टिदानादिना ‘ज्ञात्वा’
अवगम्य “पत्तिएणं” त्ति प्रीत्या सान्नेय प्रियवचोभाषणादिना न भेददण्डाद्युपदर्शनेन ‘प्रसादयेत्’ प्रसादं ग्राहयेत् ।
एतदेवाह—‘विध्यापयेत्’ कथञ्चिदुदीरितकोपाऽनलमप्युपशमयेत् ‘प्राञ्जलिपुटः’ कृतकरकुञ्जलः । इत्थं कायिकं मानसं
च विध्यापनोपायमभिधाय वाचिकं वक्तुमाह—‘वदेष्’ श्रूयाच्च, चशब्दो भिन्नक्रमः, न पुनरिति । कथञ्चित् कृतकोपमपि
विध्यापयेत् वदेष्, यथा—भगवन् ! प्रसादाचरितमिदं मम क्षमितव्यम्, न पुनरित्थमाचरिष्यामीति सूत्रार्थः ॥ ४१ ॥
सम्प्रति यथा निरपराधतया आचार्यकोप एव न स्यात् तथाऽऽह—

धम्मज्जियं च ववहारं, बुद्धेहाऽऽयरियं सया । तमायरंतो ववहारं, गरहं नाऽभिगच्छइ ॥ ४२ ॥

व्याख्या—यत्तदोर्नित्याभिसम्बन्धात् सुव्यत्ययाच्च धर्मेण—क्षान्त्यादिना अर्जितः—उपार्जितः, न हि क्षान्त्यादिधर्म-
भिरहित इमं प्राप्नोति । ‘चः’ पूरणे, यः ‘व्यवहारः’ प्रत्युपेक्षणादिर्यतिकर्तव्यतारूपः ‘बुद्धैः’ अवगततत्त्वैः ‘आचरितः’

सेवितः 'सदा' सर्वकालं तमाचरन् 'व्यवहार' विशेषेणापहारकारिणम्, अर्थापत्या पापकर्मणः 'गर्हा' अपिनीतोऽय-
मित्येवविधां निन्दा 'नाभिगच्छति' न प्राप्नोति यतिरिति गम्यत इति सूत्रार्थः ॥ ४२ ॥ किं वदुना ?—

मणोगतं वक्ष्यगतं, जाणिताऽऽप्यस्य उ । तं परिगिञ्ज वायाए, कम्मुणा उववायए ॥ ४३ ॥

व्याख्या—मनसि—चित्ते गत—स्थित मनोगतम् तथा वाक्यगतं कृत्यमिति शेषः 'ज्ञात्वा' बुद्ध्वा 'आचार्यस्य' गुरोः,
तुशब्दः कायगतकृत्यपरिमर्हार्थः, त मनोगतादि 'परिगृह्य' अङ्गीकृत्य 'वाचा' वचसा इदमित्थं करोमीत्यादि, केन ? 'कर्मणा'
क्रियया तन्निर्वर्तनात्मिकया 'उपपादयेत्' विदधीतेति सूत्रार्थः ॥ ४३ ॥ स चैवं विनीतविनयतया यादृक् स्यात् तदाऽऽह—

चित्ते अचोदए निचं, खिप्पं हवइ सुचोदए । जहोवहटं सुकयं, किचाइं कुवई सया ॥ ४४ ॥

व्याख्या—'चित्ते' विनीतविनयतयैव सकलगुणाश्रयतया प्रतीतः, "अचोदइ" चि यथा हि वलवद्विनीतधुर्यः प्रतो-
दोत्क्षेपमपि न सहेत कुतोऽयःपतनम् ? एवमयमनुक्त एव प्रतिप्रस्तावं गुरुकृत्येषु प्रवर्तते अतः 'अचोदितः' अप्रेरितः 'नित्य'
सदा न कदाचिदेव । स्वयं प्रवर्तमानोऽपि प्रेरितोऽनुश्रयवानपि स्यादिति कदाशङ्कापनोदयाऽऽह—'क्षिप्पं' शीघ्रं भवति
सति 'सुचोदके' शोभने प्रेरयितारि गुराविति गम्यते, 'ययोपदिष्टं' उपदिष्टानतिक्रमेण 'सुकृतं' सुपुष्टं यथा भवति
एवं कृत्यानि 'कपोति' निर्वर्तयति 'सदा' सर्वदेति सूत्रार्थः ॥ ४४ ॥ सम्प्रत्युपनहर्तुमाह—

नचा नमइ मेहावी, लोए कित्ती से जायइ । भवइ किचाणं सरणं, भूयाणं जगई जहा ॥ ४५ ॥

व्याख्या—'ज्ञात्वा' अनन्तरोक्तमखिलमध्ययनार्थमवगम्य 'नमति' तत्तत्कृत्यकरण प्रति प्रह्वीभवति 'मेहावी' मर्यादा-
वर्ती । तद्वृण वक्तुमाह—लोके 'कीर्त्तिः' 'सुलब्धमस्य जन्म, निर्लोणरूपो भवोदविरनेन' इत्यादिका 'से' तस्य 'जायते'
प्रादुर्भवति । तथा स एव भवति 'कृत्यानां' उचितातुष्टानानां कलुपान्तःकरणवृत्तिभिरविनीतविनयैरतिदूरमुत्सादितानां
'शरण' आश्रयः, 'भूतानां' प्राणिना 'जगती' पृथ्वी ययेति सूत्रार्थः ॥ ४५ ॥ ननु विनयः पूज्यप्रमादनफलः, ततोऽपि
च किमवाप्यते ? इत्याह—

पुज्जा जस्स पसीयंति, संबुद्धा पुषसंयुया । पसन्ना लाभइस्संति, विउलं अट्ठियं सुयं ॥ ४६ ॥

व्याख्या—'पूज्याः' आचार्यादयः 'यस्य' शिक्षकस्य 'प्रसीदन्ति' सन्तुष्यन्ति 'संबुद्धाः' सम्यगवगततत्त्वाः, पूर्व—वाच-
नादिकालादारतो न तु वाचनादिकाल एव, तत्कालविनयस्य कृतप्रतिक्रियारूपत्वेन तथाविधप्रमादाजनकत्वात्, सस्तुताः—
विनयविषयत्वेन परिचिताः सम्यक् स्तुता वा सद्गुणोत्कीर्तनादिभिः पूर्वसस्तुताः, 'प्रसन्नाः' सप्रसादाः 'लाभयिष्यन्ति'
प्रापयिष्यन्ति, 'विपुल' विस्तीर्णं 'अर्थः—मोक्षः स एव प्रयोजनमस्येत्यर्थिकं 'धृत' अद्रोषाद्वादिभेदमागमम्, जनेन पूज्य-
प्रसादस्यानन्तरफलं धृतमुक्तं, व्यवहितफलं तु मुक्तिरिति सूत्रार्थः ॥ ४६ ॥ सन्प्रति धृतायातो तस्यैहिकं फलमाह—

स पुज्जसत्थे सुविणीयसंसए, मणोरुई चिट्ठइ कम्मसंपया ।

तवोसमाचारिसमाहिसंबुडे, महज्जुई पंचवयाई पालिया ॥ ४७ ॥

व्याख्या—'स' इति शिष्यः प्रसादितगुरोरधिगतधृतः 'पूज्यशास्त्रः' श्याध्यशास्त्रः विनीतस्य हि शास्त्रं विशेषेण सर्वत्र
पूज्यते । सुपु—अतिशयेन विनीतः—अपनीतः प्रसादितगुरुणैव शास्त्रपरमार्थनमर्पणेन सशयः—सूक्ष्मपदार्थविषयः
सदेहो यस्य स सुविनीतसशयः, मनसः—चेतसः प्रसात्वाद् गुरुसम्वन्धिनो रुचिः—अभिलाषोऽसिन्निति मनोरुचिः 'तिष्ठति'
आत्मे, विनयाधिगतशास्त्रो हि न कथञ्चिद् गुरुणामप्रीतिहेतुर्भवति । कया हेतुभूतया मनोरुचिः ? कर्म—क्रिया दशविध-
चक्रालसामाचारीप्रभृतियतिकर्तव्यता तस्याः सपत् सपन्नता कर्मसपत् तथा । तपसः—अनशनादेः सामाचारी—समा-
चरण समाधिः—चेतसः स्वास्थ्य ताभ्यां सवृतः—निरुद्धाश्रयः तपःसामाचारीसमाधिसंवृतः । महती शुतिः—तपस्वेजो
यस्य स तथा भवतीति गम्यते । किं कृत्या ? 'पंचव्रतानि' प्राणातिपातविरमणादीनि 'पालयित्वा' निरतिचारं सस्पृश्येति
सूत्रार्थः ॥ ४७ ॥ पुनरस्यैहिकमामुष्मिक च फल विशेषेणाह—

स देवगंधमणुस्सपूहए, चइत्तु देहं मलपंकपुषयं ।

सिद्धे वा हवइ सासए, देवे वाऽप्परए महिहिए त्ति वेमि ॥ ४८ ॥

व्याख्या—'सः' तादृग्विनीतविनयः देवैः—वैमानिकयोतिष्कैः गन्धर्वैश्च—गन्धर्वनिकायोपलक्षितैर्व्यन्तरभवनपतिभिः
मनुष्यैः—महाराजादिभिः पूजितः—अर्चितो देवगन्धर्वमनुष्यपूजितः, 'त्यक्त्वा' अपहृत्य 'देह' शरीर "मलपंकपुषयं" ति
मलपङ्क्तौ—रक्तशुके तत्पूर्वक—तत्प्रथमकारणम्, सिद्धो वा भवति 'शाश्वतः' सर्वकालावस्थायी, न तु परपरिकल्पिततीर्थनि-
कारतः पुनरिहागमयान् । सावशेषकर्मवांस्तु देवो वा भवति, 'अत्परजाः' प्रतनुवध्यमानकर्मा, महती—विकृष्टादिरूपा
वृणाप्रादपि हिरण्यकोटिरित्यादिरूपा वा श्रद्धिरस्य महर्द्धिकः । उक्तञ्च—“छर्गमत्यसजयाणं, उववाडकोसओ व सव्वहे ।
सोहम्मम्मि जहज्जो अविराहियसजयाणं तु ॥ १ ॥” इतिः परिसमाप्तौ, श्रवीमि गणधरावुपदेशेन न तु स्वोत्प्रेक्षयेति ॥ ४८ ॥

॥ इत्युत्तराध्ययनटीकायां विनयश्रुतारख्यं प्रथममध्ययनम् ॥

अथ द्वितीयं परीपहाध्ययनम् ।

व्याख्यातं विनयश्रुताख्यं प्रथममध्ययनम्, इदानीं द्वितीयमारभ्यते । अस्य चायमभिसम्बन्धः—इहानन्तराध्ययने विनयः सप्रपञ्च उक्तः, स च किं स्वस्यावस्थैरेव समाचरितव्यः ? उत परीपहमहासैन्यव्याकुलितमनोभिरपि ? उभयावस्थैरपीति द्रुमः । अथ क एते परीपहाः ? इत्यनेन सम्बन्धेनाऽऽयातस्यास्य परीपहाऽध्ययनस्य व्याख्या प्रस्तूयते । तस्य चेदमादिसूत्रम्—

सुयं मे आउसं ! तेणं भगवया एवमक्खायं—इह खलु वावीसं परीसहा समणेणं भगवया महावीरेणं कासवेणं पवेइया, जे भिक्खू सोचा नच्चा जिच्चा अभिभूय भिक्खायरियाए परिवयंतो पुटो नो विहण्णेज्जा ॥

व्याख्या—‘श्रुतेम्’ आकर्णितं ‘मे’ मया, ‘आयुष्मन्’ इति शिष्यामन्त्रणम्, इदञ्च सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिनं प्रत्याह—‘तेने’ति त्रिजगत्प्रतीतेन ‘भगवता’ अष्टमहाप्रातिहार्यरूपसमग्रैश्वर्यादियुक्तेन ‘एवं’ अमुना वक्ष्यमाणप्रकारेण ‘आख्यातं’ सकलजन्तुभाषाभिर्व्याख्या कथितम् । उक्तञ्च—देवा दैवीं नरा नारीं, शवराश्चापि शावरीम् । तिर्यञ्चोऽपि हि तैरश्रीं, मेनिरे भगवद्विरम् ॥ १ ॥ किमाख्यातम् ? अत आह—‘इहैव’ प्रवचने सल्लुशब्दस्यावधारणार्थत्वाद् द्वाविंशतिः परीपहाः सन्तीति गम्यते । यदि वा “आवसंतेणं” ति मयेत्यस्य विशेषणम्, ततः ‘आवसता’ आगमोक्तमर्यादया वसता

गुरुकुलवास इति गम्यते, अनेन गुरुकुलवास एव सर्वथा वस्तव्यमित्याह । उक्तञ्च—“नौणस्स होइ भागी, थिरयरजो दमणे चरित्ते य । धन्ना आवकहाए, गुरुकुलवासं न मुंचंति ॥ २ ॥” यदुक्तं ‘भगवताऽऽख्यातं द्वाविंशतिः परीपहाः सन्ति’ इति तत्र किं भगवताऽन्यतः पुरुषविशेषात् स्वतो वा अवगताः ? इत्याह—“श्रमणेन” तपस्विना ‘भगवता’ महावीरेण वर्द्धमानस्वामिना ‘काश्यपेन’ काश्यपगोत्रेण “पवेइय” चि सूत्रत्वात् प्रकर्षेणोत्पन्नकेवलज्ञानतया स्वयं साक्षात्कारित्वलक्षणेन ज्ञाताः । ते च कीदृशाः ? इत्याह—यान् परीपहान् ‘भिक्खू’ साधुः ‘श्रुत्वा’ आकर्ष्यं गुर्वन्तिक इति गम्यते, ‘ज्ञात्वा’ यथावदवबुध्य ‘जित्वा’ पुनः पुनरभ्यासेन परिचितान् विधाय ‘अभिभूय’ सर्वथा तत्तामर्थ्यमुपह्वय ‘भिक्षाचर्यायां’ भिक्षाटने ‘परिग्रजन्’ समन्ताद् विचरन् ‘सृष्टः’ आश्रितः प्रक्रमात् परीपहैरेव, ‘नो’ नैव ‘विनिहन्त्येत्’ सयमशरीरोपघातेन विनाशं प्राप्नुयात्, उदीर्यन्ते हि भिक्षाटने प्रायः परीपहा इति तद्वहणम् । उक्तञ्च—“भिक्खायरियाए वावीसं परीसहा उदीरिज्जंति” इति । उक्त उद्देशः, पृच्छामाह—

कयरे ते खलु वावीसं परीसहा समणेणं भगवया महावीरेणं कासवेणं पवेइया ।

जे भिक्खू सोचा णच्चा जिच्चा अभिभूय भिक्खायरियाए परिवयंतो पुटो णो विहण्णेज्जा ? ॥

व्याख्या—‘कयरे’ किंनामानः ‘ते’ अनन्तरसूत्रोद्दिष्टाः, ‘खलुः’ वाक्यालङ्कारे, शेषं प्राग्वदिति । निर्वेदशमाह—

इमे खलु ते वावीसं परीसहा समणेणं भगवया महावीरेणं कासवेणं पवेइया ।

जे भिक्खू सोचा णच्चा जिच्चा अभिभूय भिक्खायरियाए परिवयंतो पुटो णो विहण्णेज्जा ॥

१ “ज्ञानस्य भवति भागी, स्थिरतरको दर्शने चातिग्रे च । धन्या यावत्कथं, गुरुकुलवास न मुञ्चन्ति ॥ २ ॥”

व्याख्या—‘इमे’ अनन्तरं वक्ष्यमाणत्वाद् हृदि परिवर्तमानतया प्रत्यक्षाः ‘ते’ इति चे त्वया पृष्टाः, शेषं प्राग्वत् ।

तंजहा—दिगिंछापरीसहे १ पिवासापरीसहे २ सीअपरीसहे ३ उसिणपरीसहे ४ दंसमसयपरीसहे ५ अचेलपरीसहे ६ अरइपरीसहे ७ इत्थीपरीसहे ८ चरिआपरीसहे ९ णिसीहिआपरीसहे १० सिज्जापरीसहे ११ अक्कोसपरीसहे १२ वहपरीसहे १३ जायणापरीसहे १४ अलाभपरीसहे १५ रोगपरीसहे १६ तणकासपरीसहे १७ जल्लपरीसहे १८ सक्कारपुरक्कारपरीसहे १९ पण्णापरीसहे २० अण्णाणपरीसहे २१ दंसणपरीसहे २२ ॥

व्याख्या—‘तथथा’ इत्युपन्यासार्थः । दिगिंछा—देशीपरिभाषया बुभुक्षा, सैवात्यन्तव्याकुलताहेतुरप्यसंयममीरतया आहारपाकप्राप्तुकानेपणीयभुक्तिवाञ्छाविनिवर्त्तनेन परि—समन्तात् सहात इति परीपहो दिगिंछापरीपहः । पिवासा—वृष्णा सैव परीपहः पिवासापरीपहः, एषमन्यत्राऽपि । नवरं शीतं—शीतस्पर्श, उष्णं—निदाघादितापत्मकं, दंशमशक्ताः—प्रतीताः यूकाद्युपलक्षणं चैते, अचेलं—बेलाभावो जिनकल्पिकादीनाम् अन्येषां तु भिन्नम् अल्पमूल्यञ्च चेलमप्यचेलम्, रंतिः—सयमविषया धृतिः तद्विपरीता त्वरतिः, सी—रामा सैव तद्रतरागहेतुगतिविभ्रमेक्षिताकारविलोकनेऽपि तदमिलापनिवर्त्तनेन परीपहमाणात्वात् परीपहः स्त्रीपरीपहः, चेर्या—प्रामाण्यमविहरणात्मिका, नैपेधिंकी—श्मशानादिका स्वाध्यायभूमिः, शैय्या—उपाश्रयः, अक्कोशः—सत्यभाषणात्मकः, वेधः—ताडनं, चोचना—प्रार्थना, अलोभः—अभिलषितविषयाऽप्राप्तिः, रोमं—कष्टादिरूपः, तूणस्पर्शः—दर्शदस्पर्शः, जल्लः—मलः, संत्कारः—वखादिभिः पूजनं पुरस्कारः—अभ्युत्थानाऽऽसनादिसपादनम्, प्रेक्षा—स्वयंविमर्शपूर्वको वस्तुपरिच्छेदः, ज्ञानं—मत्यादि तदभावान्तु

अंज्ञानं, दर्शनं—सम्यग्दर्शनं तदेव क्रियादिवादिनां विचित्रमतश्रवणेऽपि सम्यक् परिपह्यमाण परीपहो दर्शनपरीपहः ॥ इत्थं नामतः परीपहानभिधाय तानेव स्वरूपतोऽभिधित्सुः सम्यग्धार्थत्वमाह—

परीसहाणं पविभक्ती, कासवेणं पवेद्या । तं भे उदाहरिस्सामि, आणुपुर्विं सुणेह मे ॥ १ ॥

व्याख्या—‘परीपहाणाम्’ अनन्तरोक्तानां ‘प्रविभक्तिः’ पृथक्स्वरूपतारूपः प्रविभागः ‘काश्यपेन’ महावीरेण ‘प्रवेदिता’ प्ररूपिता, तां ‘भे’ भयतां ‘उदाहरिष्यामि’ प्रतिपादयिष्यामि ‘आनुपूर्व्या’ क्रमेण शृणुत ‘भे’ मम प्रक्रमाह-दाहरत इति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ इह चाशेषपरीपहाणां क्षुत्परीपह एव दुःसहः, उक्तञ्च—“पथंसमा नत्थि जरा, दारिद्र-समो य परिभवो नत्थि । मरणसमं नत्थि भय, सुहासमा वेयणा नत्थि ॥ १ ॥” इति आदितसमाह—

दिग्गिच्छापरिगए देहे, तवस्सी भिक्खू थामवं । ण छिंदे ण छिंदावए, न पए न पयावए ॥ २ ॥

व्याख्या—‘दिग्गिच्छापरिगते’ क्षुधान्याप्ते ‘देहे’ शरीरे सति ‘तपस्वी’ विकृष्टाष्टमादितपोऽनुष्ठानवान् ‘भिक्खुः’ यतिः ‘स्यामवान्’ सयमे बलवान् न छिन्द्यात् स्वयं, न छेदेयदन्यैः फलादिकमिति शेषः; तथा न पचेत्, न चाऽन्यैः पाचयेत्, उपलक्षणत्वाच्च नान्यं छिन्दन्तं पचन्त चाऽनुमन्येत, तत एव न स्वयं श्रीणीयाद् नाऽपि प्राययेदन्यैः न प्यापं क्रीणन्तमनुमन्येत, क्षुत्पीडितोऽपि न नवकोटिशुद्धिवाचां विधत्त इतिभाव इति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ किञ्च—

कालीपद्मंगसंकासे, किसे धमणिसंतए । मायन्ने असणपाणस्स, अदीणमणसो चरे ॥ ३ ॥

१ पथ. समा नत्थि जरा, दारिद्र्यसमश्च परिभवो नास्ति । मरणसम नास्ति भय, सुधासमा वेदना नास्ति ॥ १ ॥

व्याख्या—“कालीपद्मंगसंकासे” त्ति प्राकृतत्वात् ‘कालीपद्मसंकाशाद्गः’ तपःकर्षिततया काकजद्वापर्वसदृशाहु-जद्वाह्वः, अत एव ‘कृशः’ कृशतनुः, ‘धमनीसन्ततः’ शिराव्याप्तः, एवविधायस्योऽपि ‘मात्रशः’ परिमाणवेदी नातिलौल्यावधिकोपभोगी, कस्य ? इति आह—अशनम्—ओदनादि पानं—सौवीरादि तयोः समाहारेऽशनपानं तस्य ‘अदीनमनाः’ जनाकुलचित्तः ‘चरेत्’ सयममार्गं यायात् । इदमुक्तं भवति—अतिवाधितोऽपि क्षुधा नवकोटीशुद्ध-मप्याहारमवाप्य न लौत्यतोऽतिमात्रोपभोजी तदप्राप्तौ वा न दैन्यवानित्येव क्षुत्परीपहः सोढो भयतीति सूत्रार्थः ॥३॥

उदाहरणमत्र—तेणं कालेणं तेणं समएणं उज्जेणीए नयरीए हत्थिमित्तो नाम गाहावई । तस्सऽश्वंतवहद्वा भज्जा अयडे चेव कालं गया । तओ सो ‘अहो ! असारया संसारस्स, अणिशया जीवलोयस्स, खणभंगुरत्तणं पियस-जोगस्स, धम्मो चेवेत्य सरणं’ ति वेरगमुवगओ हत्थिभूइनामेण दारणेण सह पवइओ । ते य अन्नया कयाड उज्जेणीओ साहूहिं समं भोगकडं नयरं पत्थिया । अलविमग्गे य वशंतो सो रंतो पायतले विद्धो रयक्काए, वेयणाए न सक्केह पयं पि गतु, भणिया य तेण साहुणो—वचह तुब्भे, नित्यरह कंताए, अहयं नहाहुक्खेण अभिभूओ न तरामि गंतुं, पयस्सामि एत्थेव भत्तं । साहूहिं भणियं—यहिस्सामो वारएण तुमं अन्हे, मा करेसु विसाय ति, गिलाणवेयावधमेवेथ पवचणे सारं, ‘जो गिलाणं जाणइ सो नं दंसणेणं पडिवजइ’ त्ति भगवंतय-णाओ । तेण भणिय—‘एवमेयं, तहावि कालपत्तो चेव अहं, ता मा तुब्भे निरत्थयं मम बहणेण परिफिलिस्सह, मा मणसतावमुद्धहइ’ त्ति भणिऊण सानिऊण य साहुणो कयमणसणं । लगिऊण निव्वंथेण न जुंत्तमेत्य बहुसाव-याइउवइवपडरे अरन्ने चिरमवत्थाण ति पेसिया सव्वे साहुणो । ठिओ अप्पणा एणाए गिरिकंद्राए । पट्ठिया साहुणो । खुदुओ रंतयमोहेण निच्छइ गंतु । सो तेहिं वला नीओ । जाहे दूर गओ ताहे वीसंभेऊण साहुणो सव्वे पञ्चोनियत्तो आगओ रंतयसगासं । रंतगेण भणियं—हा ! न सोहणं कयं जं तुममेत्यमागओ, मरिहिसि तुमं पि हुडा-इपरवसो । खुदुगेण भणिय—जं होइ तं होइ, मए तुह सयासे चिट्ठियव्वं । सो वि थेरो तदिवस चेव वेयणट्ठो पंचन-नोफारपरो समाहीए कालगओ । खुदुओ न चेव जाणइ कालगयं । सो देवलोए उववन्नो । पच्छा तेण ओही पउत्ता—कि मया वत्तं वा चिन्नं वा तयाइ ? जाय सरीरं पेच्छइ खुदुयं च । सो खुदुगस्स अणुक्काए तं पेव सरीरमणुपविसित्ता सुकृणेण सह उहवेइ, भणियं च—पुत्त ! धय भिक्खाए । सो भणइ—कहिं ? । तेण भणइ—एएतु धयनगोहाइपायवेसु तन्निवासिणो जणा तय भिक्खं दाहिंति । ‘तह’ ति भणिउं सो गओ धम्मलभेइ रुक्कदेहेसु । तओ सारंफारो हत्थो निग्गच्छिउं भिक्खं देइ । एयं दियसे दियसे भिक्खं गिण्हंतो अच्छिओ, जाय ते साहुगो तम्मि देसे दुड्ढिमक्खे जाय पुणो वि उज्जेणिदेसमागच्छंता तेणेय मग्गेण आगया वीए सव्वच्छरे, जाय ते तं खुदुग पेच्छंति । पुच्छिओ वत्तं भणइ, रंतो वि अच्छइ । कहिओ य भिक्खालाभो, गया साहुणो, जाय सुक्कं सरीरं पेच्छंति, नायं—देवेण होइऊण अणुक्का कयलिया होहि त्ति—रंतणे अलियासिओ परीसहो न खुदुएण । अहया खुदुगेण वि अलियासिओ, जओ न तस्स एयं भायो—जहा ! हं न लहिस्सामि भिक्ख, तओ फलाइं गिण्हस्सं । पच्छा सो साहूहिं खुदुओ नीओ । यथा च साध्यामयं परीपहः सोढस्तथा साम्प्रतं मुनिभिरपि सोढ्य इति तात्पर्यार्थः । उक्तः क्षुत्परीपहः ॥ एनं च विपद्मानस न्यूनशक्तितया पणीयाऽऽपारार्थं पथटतः भमादेः पिपासा स्यात् सा च सम्यक् सोढयेति तत्परीपहमाह—

तओ पुट्ठो पिपासाए, दोगुंछी लज्जसंजए । सीओवगं न सेवेज्जा, वियडस्सेसणं चरे ॥ ४ ॥

व्याख्या—‘ततः’ क्षुत्परीपहात् ‘स्पृष्टः’ अभिहतः पिपासया ‘जुगुप्सी’ सामर्थ्यावनाचारस्य जुगुप्सकः लज्जायां—सयमे सम्यग् यतते लज्जासंयतः ‘शीतोदकं’ स्वरूपस्यजलं ‘न सेवेत’ न पानादिना भजेत, किन्तु “वियडस्स” त्ति विद्वत्स्य

वहपादिना विकारं प्रापितस्य 'एपणाम्' एपणासमिति 'चरेत्' पुनः पुनः सेवेत । किमुक्तं भवति ?—एकवारमेपणाया अशुद्धावपि न पिपासातिरेकतोऽनेपणीयं गृहंस्तामुह्येदिति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥ किञ्च—

छिन्नावाएसु पंथेसु, आउरे सुपिवासि । परिसुक्कमुह्येदिति, तं तितिक्वे परीसहं ॥ ५ ॥

व्याख्या—'छिन्नावातेषु' अपगतजनसञ्चारेषु 'पथेषु' मार्गेषु गच्छन्निति गम्यते, 'आतुरः' अत्यन्ताकुलतनुः, किमिति ? यतः सुष्ठु—अतिशयेन पिपासितः—रूपितः सुपिपासितः, परिशुष्कमुखः—विगतनिष्टीवनतयाऽनार्द्रवदनः स चासावदीनश्च परिशुष्कमुखादीनः, 'तं' तदपरीपहं 'तितिक्षेत' सहेत । अयमर्थः—विविक्तदेशस्थोऽप्यत्यन्तपिपासातोऽस्वास्थ्य-सुपगतोऽपि च नोक्तविशुद्धयेत् ततः पिपासापरीपहोऽध्यासितो भवतीति सूत्रार्थः ॥ ५ ॥

दृष्टान्तमाह—उज्जेणी नयरी, तत्त धणमित्तो नाम वाणियओ, तस्स पुत्तो धणसम्मो नाम । सो धणमित्तो पुत्तेण सह पव्हओ । अन्नया य ते साहू विहरंता मज्झण्हसमए एल्लगच्छपुरपहे पट्टिया । सो वि खुड्डओ तिसाए अभिभूओ सणियं सणियमेह । सो वि से रंतओ सिणेहाणुराणेण पच्छओ एह । साहुणो वि पुरओ वसंति । अन्तरा य नई समावहिया । खतएण भणिय—एहि पुत्त !, पियसु पाणियं, नित्थरेसु आवइं, पच्छा आलोएजासि । सो न इच्छइ । खंतो नई उत्तिन्नो, चित्तेइ य—'ओसरामि मणागं जावेस खुड्डओ पाणियं पियइ, मा ममाऽऽसकाए न पाहि' त्ति एगते पडिच्छइ, जाव खुड्डो पत्तो नइं । दढवयाए सत्तसारयाए ण पीयं । अन्ने भणति—'अईव वाहिओ हं तं पिवामि पाणियं, पच्छा गुरुमूले पायच्छित्तं पडिवज्जिस्सामि' त्ति उक्खित्तो जलंजली । अहं से विंता जाया—कहमेए हलाहलए जीवे पिवामि ? । जओ—एकम्मि उदगविंदुम्मि, जे जीवा जिणवरेहिं पन्नत्ता । ते पारेवयमेत्ता,

१ एकस्मिन्नुदकविन्दौ, ये जीवा जिनवरं प्रज्ञता । ते पारापतमात्रा, जम्बूद्वीपे न मायेयु ॥ १ ॥

जंबुद्वीवे ण माएजा ॥ १ ॥ जत्थ जलं तत्थ वणं, जत्थ वणं तत्थ निच्छिओ तेऊ । तेऊ वाउसहगओ, तसा य पच्चक्खया चेव ॥ २ ॥ ता हंतूण परप्पाणे, अप्पाण जो करेइ सप्पाणं । अप्पाणं दिवसाणं, कएण नासेइ सप्पाणं ॥ ३ ॥ अइसंविग्गेण न पीयं, उत्तिन्नो नइं, आसाए छिन्नाए नमोक्कारं ज्ञायंतो सुहपरिणामो कालगओ देवेसु उववन्नो । ओही पउत्तो जाव खुड्डगसरीर पासइ, तहिमणुपविट्ठो खंतमणुगच्छइ । खंतो वि 'एइ' त्ति पत्थिओ । पच्छा देवेण अणुक्पाए साहुण गोकुलाणि विडवियाणि । साहू वि तासु वइगासु तक्काईणि गिण्हंति । एव वइयापरंपरणेण जणवयं पत्ता । पच्छिमाए वइयाए देवेण विट्ठिया पैन्हुसाविया जाणावणनिमित्त । एगो य साहू नियत्तो तयवत्तं पेच्छइ विट्ठियं, नत्थि वइया । आगतूणं साहियं तेण । पच्छा नायं तेहिं 'सादिधं' ति, एत्थंतरे देवेण साहू वदिया, खंतो न वंदिओ । तेहिं पुच्छिओ—किमेयं न वदसि ? । तथो सव्वं परिकहेइ नियवइयर, भणइ य—अहं एएण परिचत्तो, वयलोवेण दोगईए भायण कओ आसि 'तुममेयं पाणियं पियाहि' त्ति जंपंतेण । जइ तं पाणियं पियतो तो ससार भमंतो । देवो पडिगओ । एवमहियासियव्वं ॥ उक्तः पिपासापरीपहः । क्षुत्पिपासासहनकदर्थिततनोर्नितरां शीतकाले शीतसंभव इति तत्परीपहमाह—

चरंतं विरयं ल्हं, सीतं फुसइ एगया । नाइवेलं सुणी गच्छे, सोच्चा णं जिणसासणं ॥ ६ ॥

व्याख्या—'चरन्तं' ग्रामानुग्रामं मुक्तिपथे वा ब्रजन्तं 'विरतं' सावद्ययोगाद् निवृत्तं "ल्हं" ति स्नानस्निग्धभोजनादि-

१ यत्र जलं तत्र वनं, यत्र वनं तत्र निश्चितं तेजः । तेजो वायुसहगतं, त्रसाश्च प्रत्यक्षका एव ॥ २ ॥

२ तस्माद्देवा परमप्राणान्, आत्मानं यं करोति सम्राणम् । अत्पानां दिवसानां, कृते नाशयति स्वात्मानम् ॥ ३ ॥

३ विस्मरिता । ४ देवका अनुग्रह—सास्निध्यम् ।

परिहारेण रुद्धं 'शीतं' हिमं 'स्पृशति' अभिद्रवति 'एकदा' शीतकालादौ । ततः किम् ? 'न' नैव 'अतिवेलं' वेला—स्वाध्यायादिसमयात्मिकामतिक्रम्य 'शीतेनाभिभूतोऽहम्' इति 'मुनिः' साधुः 'गच्छेत्' स्थानान्तरमभिसर्पेत्, श्रुत्वा "णमि"ति वाक्यालङ्कारे 'जिनशासनं' जिनागमं 'अन्यो जीवोऽन्यश्च देहः, तीव्रतराश्च नरकादिषु शीतवेदनाः प्राणि-मिरनुभूतपूर्वाः' इत्यादिकमिति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥ अन्यच्च—

न मे निवारणं अत्थि, छवित्ताणं न विज्जइ । अहं तु अग्गिं सेवामि, इह भिक्खू न चिंतए ॥ ७ ॥

व्याख्या—न 'मे' मम 'निवारणं' शीतवातादेर्निवारकं सौधादि 'अस्ति' विद्यते, 'छवित्ताणं' त्वक्त्राणं वस्त्र-कन्धलादि न विद्यते, अतोऽहं 'तुः' पुनरर्थः, तद्भावना चेय—येषां निवारणं छवित्राणं वा समस्ति ते किमित्यग्निं सेवेयुः ? अहं तु तदभावाद्वात्राणस्तत् किमन्यत् करोमि ? इत्याग्निं सेवे इति भिक्षुः 'न चिन्तयेत्' न ध्यायेत् । चिन्तानिषेधेन सेवनं दूरापास्तमिति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥

उदाहरणमाह—रायगिहे नयरे चत्तारि वयंसा वाणियगा सहवहिया । ते भइच्चाहुत्त अतिए धम्मं सुच्चा पव्हइया । ते सुयं बहुय अहिजित्ता दढसत्ता एगल्लविहारपडिमं पडिवन्ना । ते य समावत्तीए विहरंता पुणो वि रायगिहं नयर सपत्ता । हेमंतो य तया वट्टइ । जो य केरिसो ?—वाइति वंतवीण, दरिदिणो जत्थ कंपिरत्तरीरा । सव्वसिलीभूयजला, जायंति सरा वि रयणीसु ॥ १ ॥ जत्थ अइसीयमारुयनिहया सउणाइणो विणत्सति । पुप्फफलदलसमिद्धा, मुक्कति दुमा वि सहस त्ति ॥ २ ॥ ते य भिक्खायरिय काउं तइयाए पोरिसीए पडिनियत्ता । तेसिं च वेम्भारगिरित्तेण गतव्वं । तत्थेगस्म गिरिगुहादरे

१ वाद्ययन्त्रं दन्तयोगा, दरिद्रिणो यत्र कम्प्यतरीरा । सर्पशिलीभूतजलानि, जायन्ते सरास्यपि रजनीषु ॥ १ ॥

२ यत्राऽतिशीतमारुतनिहता शकुनादिका विनश्यन्ति । पुष्पफलदलसमृद्धा, श्रुष्यन्ति दुमा अपि सहस्रं

चरिमा पोरिसी ओगाढा । सो तत्थेय ठिओ । वीयरस णयरुज्जाणे, तइयरस उज्जाणसमीवे, चउत्थरस नयरुभासे चैय, ते तत्थेय ठिया । तेसिं कपो एस—जत्थ चरिमा पोरिसी ओगाहइ तत्थेय पडिमाए ठाहयइ । तत्थ जो गिरिगुहभासे तस्स निरायं सीयं । सो गिरिमरुण वेविरसरीरो वि मंदरो द मणसा निप्पकंपो सम्मं सहंतो रयणीए पढमे चैय जामे फालगओ । उज्जाणत्थो वीए, उज्जाणसमीवत्थो तइए, जो नगरुभासे तरस नगरुण्हाए न तद्दा सीय, तेण स चउत्थे जामे फालगओ । सधे वि देवलोरो उचवन्ना । एवमन्नेहिं वि सम्ममहिआसेयधं, जद्दा तेहिं अहिआसियं ॥ इदानीं शीत-विपक्षमुष्णमिति यदि चा शीतकाले शीतं तदनन्तरं ग्रीष्मे उष्णमिति तत्परीपहमाह—

उसिणप्परियावेणं, परिदाहेण तज्जिए । विंसु वा परितावेणं, सायं नो परिदेवए ॥ ८ ॥

व्याख्या—उष्णम्—उष्णस्पर्शयद् भूरेणुशिलादि तत्परितापेन तथा 'परिदाहेन' यद्भिःस्वेदमलाभ्यां वह्निना या अन्तश्च तृष्णाजनितदापस्वरूपेण 'तर्जितः' अत्यन्तपीडितः तथा ग्रीष्मे वायान्वात् शरदि वा 'परितापेन' रविकिर-णादिजनितेन तर्जित इति योज्यम्, 'सातं' सुखं प्रतीति शेषः, 'नो परिदेवेत्' 'हा ! कदा शीतकालः शीतांशुकरकलापा-दयो वा मम सुतोत्पादकाः संपत्स्यन्ते ?' इति न प्रलपेदिति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥ उपदेशान्तरमाह—

उण्हाहित्तो मेहावी, सिणाणं नो वि पत्थए । गायं नो परिसिंचिज्जा, ण वीएज्जा य अप्पयं ॥ ९ ॥

व्याख्या—उष्णमित्तः 'मेधावी' मर्यादायुक्ती 'ज्ञानं' जलाभिषेकं "नो वि पत्थए" सि 'नो' नैव 'प्राथयेदपि' अमिच्छेदपि । किं पुनः कुर्यात् ? अपेः भिन्नकमत्वात् तथा 'गात्रं' देह 'नो परिपिच्छेत्' न सूक्ष्मोदकविन्दुभिर्गर्द्दी-कुर्यात्, न वीजयेद् तालवृन्तादिना, अल्पकमपि किं पुनर्वह्नु ? स्वार्थे क इति सूत्रार्थः ॥ ९ ॥

उदाहरणमाह—तगरा नाम नयरी, तत्थ अरहमित्तो नामाऽऽयरिओ । तरस समीवे दत्तो नाम वाणि-यगो भद्दाए भारियाए पुत्तेण य अरहन्नएण सद्धि पद्यइओ । सो तं खुड्गं पुत्तनेहेण न कयाइ भिक्खाए हिंढावेइ । पढमालियाईहिं किमिच्छिण पोसेइ । साहूणं अप्पत्तियं—किमेस एयं पोसिज्जइ ? किं समरयो वि भिक्खं न हिंढइ ? तद्दा वि दक्खिन्नेण न तंति किंचि भणिं । अन्नया खंतो भवियघयावसेण फालगओ । अद्धिं पगओ खुड्ओ साहूहिं दो तिन्नि दियलाइ दावं भिक्खरस ओयारिओ । तया य खरो निद्दाहो पट्टइ । सो खुकुमालसरीरो उव्वरिं हिंढा य उण्हेण उज्जंतो पत्तेयतण्हाभिभूओ घरच्छायाए वीसमंतो दिट्ठो पत्तयइयाए धणद्धयणियभारियाए । 'उदालसु-कुमालसरीरो' सि कावं तीसे व्हिं अज्जोययाओ जाओ । चेठीमुहेण सदादियो आगओ सो पुत्तिओ सीए—किं मग्गसि ? वेण भणियं—भिक्खं, सो तीए चितियं—जं इच्छसि घेतुं जे, पुद्धिं तं आमिसेण गिण्हाहि । आमिसपासनिबद्धो, काही कज्जमकजं या ॥ १ ॥ इह परिभारितीए दिन्ना पहाणमोयगा पज्जीए । अयलोइओ ससणिज्जाए दिट्ठीए भणिओ य—कीस हुमे दुव्वरं ययं गहियं ? भणइ—सुहनिमित्तं । सा भणइ—ता मए भाषाणुरत्ताए समं भोगे भुंजाहि, अलं ते इरिदुग्गभगफटिणसरीरज्जोचियाए इमाए कट्टकिरियाए, पच्छिमयण करेज्जानु पद्यजं । सो एवमुयत्तगिगज्जंतो उण्हेण तज्जिओ पडिभग्गो । पडिबन्नं सद्ययण । उक्कच्च—उट्ठास्त्रिरेऽपि चेतांसि, हरन्ति हरिणीदृशः । किं पुनस्त्वाः स्मिन्स्मेरविभ्रमभ्रमितेक्षणाः ? ॥ २ ॥ भोगं भुंजंतो चिद्धइ । साहूहिं सद्यत्थ सद्यायेण गपिट्ठो न दिट्ठो 'अप्पसागारियं पविट्ठो' ति । माया वि पुत्तपडत्तिं अयाणंती अश्रुनोहेण उम्मत्तिया जाया । अरहन्नयं विलवंती चैरयं देवेद्विया उव्वहसि-ज्जमाणा छुंठगलोएण अणुंकिज्जती धम्मियज्जणेण भमइ तिचचउक्कचराइसु । जं जं पासइ तं वं भणइ—दिट्ठो ते कत्थइ

१ यदिच्छसि ग्रहीतु, एवं इव आभिषेण गृहाण । आभिषेकपासनिबद्धः, करिष्यति कार्यमकार्यं वा ॥ १ ॥ २ आहारकलादिमोक्षयस्तुना ।

अरहन्नओ ? । एवं विलवंती रुयंती ज किंचि दद्धुं 'एस अरहन्नउ' ति हरिसमुव्वहती दिट्ठा अन्नया तेण ओलोय-गएण अरहन्नएण पचमिन्नाया । तयवत्थ पेच्छिऊण सवेगमुवगओ । चितिय च णेण—अहो मे अहन्नया ! अहो मे अक-ज्जकारित्तणं ! ज एरिसन्मि वसणे पाडिया जणणी, वयलोवेणं ससारभायणं कओ अप्पा । किच्च—हियए जिणाण आणा, चरियं मम एरिस अहन्नस्स । एयं आलप्पालं, अद्यो दूरं विसवयइ ॥ ३ ॥ तदेव ओयरित्ता पाएसु पडिओ, वाहोसलो-यणेणं सगगयक्कर भणियं—अंवे ! एस अहं कुलकुंसणो मायाए उव्वेयकारओ दुप्पुत्तो तुइ अरहन्नगो ति । पेच्छिऊण जाया समासत्थचित्ता । पुच्छिओ यइयर । निवेइओ तेण जहट्ठिओ । तीए भणियं—पुत्त ! पद्ययाहि पुणो, मा खंडियवओ संसारं भमिहिसि । सो भणइ—अंवे ! पावकम्मो अहं न तरामि संजमं काउं, जइ परमणसणं करेमि । ताए भणइ—एवं करेहि । मा असंजओ होउ तुच्छविसयसुहहेउमणंतं दुक्खसयायमावज्जसु । किच्च—चरं प्रवेष्टुं ज्वलितं हुताशनं, न चापि भद्रं विरसंचितं प्रतम् । वरं हि मृत्युः सुविशुद्धकर्मणो, न चापि शीलस्वलितस्य जीवितम् ॥ ३ ॥ पच्छा सो सधं सायज्ज जोगं पचक्खित्ता कयदुक्कउगरिहो खामियसयलसत्तो कयचउसरणगमणो धोत्तिरियसधसंगो पुणो पुणो कय-पंचनमोकारो काऊणमणसणं सुहज्जाणोयगओ तत्तसिलाए पाओवगमणेणं ठिओ मुहुत्तेण सुकुमालसरीरो नयणीयपिंडो द उण्हेण विलीणो गओ सुरलोयं । पुद्धि तेण नाहियासियं । पच्छा अहियासियं । एयमन्नेहिं अहियासियधं ॥ उष्णं ग्रीष्मे तदनन्तरं वर्षा, तन्न च वंशमशकसंभय इति तत्परीपहमाह—

पुट्ठो य वंसमसएहिं, समरेव महासुणी । नागो संगामसीसे वा, सूरो अभिहणे परं ॥ १० ॥

व्याख्या—'सृष्टः' अभिदुतः चः पूरणे, 'वंशमशकैः' उपलक्षणत्वाद् यूकादिभिश्च, "समरेय" ति सम एव उपकार्य-

१ इदमे जिगानामाश, चरित्रं मनेहसामधम्यस । एतदालजालमहो वूरं विसंयदते ॥ २ ॥

पकारिषु तुल्यचित्त एव प्राकृतलक्षणत्वाद् विसर्जनीयस्य रेफः, महामुनिः। किम्? इत्याह—‘नाग इव’ करीव वाशच्छस्य इवार्थस्यात्र सम्बन्धात्, ‘संग्रामशिरसि’ रणमस्तके ‘शूरः’ पराक्रमवान् ‘अभिहन्यात्’ जयेत् ‘पर’ शत्रुम् । अयमभि-
प्रायः—यथा शूरः करी अस्तुद्यमानोऽपि तदगणनया रणशिरसि शत्रुं जयति एवमयमपि दगादिभिरुपद्रयमाणोऽपि
भावशत्रुं क्रोधादिक जयेदिति सूत्रार्थः ॥ १० ॥ कथं जयेद् भावशत्रुम्? इत्याह—

न संतसे न वारिजा, मणं पि ण पओसए । उवेहे न हणे पाणे, भुंजंते मंस-सोणियं ॥ ११ ॥

व्याख्या—‘न संतसेत्’ नोद्विजेद् दंशादिभ्य इति गम्यते । न ‘वारयेत्’ निषेधेत दंशादीनेव तुदतो मा भूदन्तराय
इति । ‘मनः’ चित्तं तदपि आस्तां वचनादि ‘न प्रदूषयेत्’ न प्रदुष्टं कुर्यात् किन्तु “उवेहे”ति ‘उपेक्षेत’ औदासीन्येन पश्येद्
अत एव न हन्यात् ‘प्राणान्’ प्राणिनः ‘भुञ्जानान्’ आहारयतो मांसशोणितम् । अपि चासंक्षिप्त एते आहारार्थिनश्च
भोज्यमेतेषां मच्छरीर बहुसाधारणं यदि भक्षयन्ति किमत्र प्रद्वेषेण? इति विचिन्तयेदिति सूत्रार्थः ॥ ११ ॥

उदाहरणञ्च—चंपाए नयरीए जियसत्तुस्स रओ पुत्तो समणभद्दो जुवराया धम्मघोसस्स अंतिए धम्मं सोद्या
निधिन्नकामभोगो पव्वइओ । अहिज्जियसुत्तो दढसत्तयाए एगल्लविहारपडिमं पडिवन्नो । अन्नया हिट्ठाभूमीए विहरतो
सरयकाले अडवीए पडिमं ठिओ रत्तीए मसएहिं रज्जइ । अडला वेयणा जाया । सो ते ण पमज्जइ चित्तेइ य—केवइ-
यमेयं दुक्खं?, पत्तोऽणंतगुणं नरणसु होज्जा । तथाहि—शृगालवृक्षरूपैश्च, चित्रकाऽऽकारधारकैः । आक्षेपत्रोटित-
स्त्रायुर्भक्ष्यन्ते रुधिरश्लेष्माः ॥ १ ॥ श्वरूपैः कोलरूपैश्च, नारका भयविह्वलाः । रण्डशः प्रविलुप्यन्ते, क्रन्दन्तः शवला-
दिभिः ॥ २ ॥ काकगृध्रादिरूपैश्च, लोहतुण्डैर्वैलान्वितैः । विनिकृष्टाक्षिजिह्वात्रा, विचेष्टन्ते महीतले ॥ ३ ॥ प्राणोपक्रमणै-
र्घोरैर्दुःखैरेवंविधैरपि । आयुष्यक्षपिते नैव, म्रियन्ते दुःखभागिनः ॥ ४ ॥ तथा—अन्नं इमं सरीरं, अन्नो जीवो स्ति
एव कयवुद्धी । दुक्खकरं जीव ! तुमं, छिंद ममत्तं सरीरम् ॥ ५ ॥ इमं भारितो सम्मं सहइ स्ति पीयसोणिओ रत्ति
चेव कालगओ । एवमहियासियद्वं ॥ इति दंशमशकपरीपहः ॥ अधुनाऽचेलः सन् तुद्यमानो दंशमशकैर्वस्त्राद्यन्वेपणपरो
न स्यादित्यचेलपरीपहमाह—

परिजुत्तेहिं षत्थेहिं, होक्खामि त्ति अचेलए । अदुवा सचेलए होक्खं, इति भिक्खू न चिंतए ॥ १२ ॥

व्याख्या—‘परिजीर्णैः’ दुर्बलैः ‘वस्त्रैः’ कल्पादिभिः “होक्खामि” त्ति भविष्यामि ‘अचेलकः’ चेलकविकलः अल्पदिन-
भावित्वादेयाम्, इतिशब्दस्यात्र सम्बन्धात् ‘इति’ एतद् भिक्षुर्न चिन्तयेद् इति योगः । अथवा सचेलको भविष्यामि,
परिजीर्णवस्त्रं हि मां दृष्ट्वा कश्चिच्छब्दः सुन्दरतराणि वस्त्राणि दास्यति इति भिक्षुर्न चिन्तयेत् । इदमुक्तं भवति—न जीर्ण-
चेलोऽन्यचेललाभासभावनया दैन्यं लाभसंभावनया वा प्रमोदं गच्छेदिति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥ इत्थं स्थविरकल्पिकमा-
श्रित्याचेलकपरीपह उक्तः ॥ सम्प्रति सामान्यतस्तमेवाह—

एगया अचेलए होइ, सचेले यावि एगया । एयं धम्महिंयं नच्चा, नाणी णो परिदेवए ॥ १३ ॥

व्याख्या—‘एकदा’ जिनकल्पिकाद्यवस्थायां सर्वथा चेलभावेन जीर्णादिष्वस्तया वा अचेलको भवति सचेलश्च
‘एकदा’ स्थविरकल्पिकाद्यवस्थायाम् । ततः किम्? इत्याह—‘एतत्’ इत्यवस्थौचित्येन सचेलत्वमचेलत्वं च ‘धर्महितं’ साधु-
धर्मोपकारकं ‘ज्ञात्वा’ अवबुध्य, तत्राचेलकत्वस्य धर्महितत्वमल्पप्रत्युपेक्षणादिभिः । यद्योक्तम्—पंचहिं ठाणेहिं पुरिम-

१ अन्यविदं शरीरमन्यो पीय इत्येवमुक्तं । दु खकरं जीव ! इह छिंद ममत्वं शरीरे ॥ ५ ॥

पच्छिमाणं अरहंताणं भगवंताणं अचेलए पसत्थे भवइ । तंजहा—अप्पा पडिलेहो वेसासिए रुवे तवे अणुमए लायवे
पसत्थे त्रिउले इदियनिग्गहे’ त्ति ॥ सचेलकत्वस्य तु धर्महितत्वमध्याधारम्भनिवारकत्वेन संयमफलत्वात् । ज्ञानी ‘नो
परिदेवयेत्’ अचेलस्य सतः किमिदानीं शीतादिपीडितस्य मम शरणम्? इति न दैन्यमालम्बेत् इति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥

उदाहरणमाह—तेणं कालेणं तेणं समएणं जीयंतसामिपडिमावइयरेण समुप्पन्नं अत्थि दत्तपुरं नाम नयरं । तत्थ
सोमदेवो माहणो, तस्स रुहसोमा भारिया, तीसे पुत्तो रक्खिओ, तस्साणुओ फगुरक्खिओ । सो य रक्खिओ जं
पिया से जाणइ तं तत्थेव अहिज्जिं पच्छा ‘घरे न तीरइ पडिउ’ ति गतो पाडलिपुत्तं । तत्थ चत्तारि वेप संगोवंगे अधीउ
समत्तपारायणो साखापारओ जाओ । किं बहुणा? चोइस विज्जाठाणाणि गहियाणि तेण । ताहे आगओ दत्तपुरं । ते च
रायकुलसेवगा नज्जंति रायकुले, तेण संविदिय रओ कयं, जहा—एमि । ताहे असियपढागं नगर कयं । राया तयमेव
अम्मोगइयाए निग्गओ, दिट्ठो सप्पारिओ अग्गाहारो य से दिन्नो । एवं सो नगरेण सव्वेण अमिणंदिज्जंतो हत्थिसंधवरगओ
अप्पणो घरं पत्तो । तत्थ वि वाहिरम्भंतरिया परित्ता आढाइ पच्छा घर गओ । तं पि चंदणकलसाइसोहिंयं । तत्थ वाहिरि-
याए उवट्ठाणसालाए ठिओ लोयस्स अग्यं पडिच्छइ । ताहे वयंसगे थंयू य सव्वे आगए पेच्छइ । दिट्ठो परियणेण जणेण
अग्वेण पूइओ, घरं च से दुप्पयचउप्पयहिरअसुवन्नाइणा भरिय । ताहे चित्तेइ—अम्मं न पेच्छामि । ताहे घर अहगओ
मायरमभिवाएइ । ताए भन्नइ—सागयं पुत्त ! त्ति । पुणरवि मज्जत्था चेव अच्छइ । सो भणइ—किं न अम्मो ?
उत्तं तुही ?, जेण मए सव्वं नयर विन्इइयं चोइसाणं विज्जाठाणाणं आगने कए । सा भणइ—कहं पुत्त ! मम
तुही भविस्सइ ? जेण तुमं वहुणं सत्ताणं वहरणं अहिज्जिउमागओ, जेण संमारो वडिज्जइ, तेण फहं तुत्तामि ?,
किं तुमं दिट्ठिवायं पडिउमागओ ? । पच्छा सो चित्तेइ—फित्तिओ सो होदी ? तं पि अहिज्जामि जेण माउतुही भयइ,

किं मम लोकेणं तोसिएणं ? । ताहे भणइ—अम्हो ! कहिं सो दिट्ठिवाओ ? । मा भणइ—साहूण दिट्ठिवाओ । ताहे सो नामस्स अक्खरसं वित्तिउमारद्धो दृष्टीनां वाटो दृष्टिवादः । ताहे चित्तेइ—नामं चेव सुंदर, जइ कोइ अज्झावेइ तो अज्झामि, माया वि तोसिया भवइ । ताहे भणइ—कहिं ते दिट्ठिवायजाणंतगा ? सा भणइ—अम्हं उच्छुधरे तोसलिपुत्ता नामाऽऽयरिया । सो भणइ—कहं अज्झामि मा तुम्हे उस्सुगा होइ । ताहे सो दिट्ठिवायनामत्थ चेव चित्तितो न सुत्तो रत्ति । विइयदिवसे अप्पभाण चेव पट्ठिओ । तस्स य पियमित्तो वंभणो उवनगरंगामे परियसइ । तेण 'हिज्जो न दिट्ठो अज्ज पेच्छामि णं' ति उच्छुलट्ठीओ गहाय नव पडिपुण्णाओ एणं च खंडं सम्मुहमेइ । इतो य नीइ, सो पत्तो पुच्छइ—को तुमं ? । एसो भणइ—अज्जरक्खिओ हं । ताहे सो तुट्ठो उवयूहइ—सागयं ? अहं तुम्हे वहुमागओ । ताहे सो भणइ—अईहि, अहं सरीरचित्ताए जामि, एयाओ उच्छुलट्ठीओ अंवाए पणामिज्जासि, भणेज्जासु य—दिट्ठो मए अज्जरक्खिओ, अहमेव पढमं दिट्ठो । तेण तथेय सिट्ठं । सा तुट्ठा चित्तेइ—मम पुत्तेणं सुंदरं मंगलं दिट्ठ, नव पुट्ठा चेत्तद्धा रउड च । सो चित्तेइ—मए दिट्ठिवायस्स नव अंगाणि अज्जयणाणि वा चेत्तद्धाणि दसमं न सधं । ताहे गओ उच्छुधरं । तत्थ चित्तेइ—'किह एमेव अतीमि मोहो जहा अयाणंतो ? जो एएसि सावगो भविस्सइ तेण समं पविस्सामि' ति एगपासे अचउइ पलीणो । तत्थ य ढहुरो नाम सावओ, सो सरीरचित्त काउण पडिस्सय वचइ । ताहे तेण दूरद्विण तिन्नि निसिहियाओ कयाओ । एव सो इरियाइ ढहुरेण सरेण करेइ । सो पुण मेहावी व अवधारेइ । सो वि तेणेव कमेण उवगओ । सधेसिं साहूणं वंघण कयं, सो सावगो न वंदिओ । ताहे आयरिएहिं णायं—एम नव सट्ठो । पच्छा पुच्छइ—कओ धम्मागमो ? । तेण भणियं—एयरस सावगस्स मूलाओ । साहूहि य कहियं—जहेत्त सट्ठिए सुओ, जो सो कहं हत्थिरउघेण अइणीओ । कह ति ? । ताहे सध साहेइ—अहं दिट्ठिवायं अज्झाडउं तुम्हं पासमागओ । आयरिया भणंति—अन्हदिक्खाअमुवगमेण अज्झाडज्जइ । भणइ—पद्ययामि । सो वि परिवारीए अज्झाडज्जइ । एव होउ चि परिवारीए अज्झामि, किंतु मम एत्थ न जाड पद्यइउं । अन्नत्थ वचामो, एस राया ममापुरत्तो, अत्तो य लोगो पच्छा ममं वला वि नेजा, तन्हा अन्नहिं वचामो । ताहे त गहाय अन्नत्थ गया । एम पटमा सेहनिफेडिया । एव तेण अचिरेण कालेण एफारस अंगाणि अहिज्जियाणि । जो दिट्ठिवाओ तोसलिपुत्ताण आयरियाण सो अणेण गहिओ । तत्थ य अज्जवइरा सुवति जुगप्पहाणा, तेसिं दिट्ठिवाओ बहुओ अत्थि । ताहे सो तत्थ वचइ उज्जेणिमज्जेणं । तत्थ य भइगुत्ताण धेराणं अंतिय उवगओ । तेहिं अणुवूहिओ—धन्नो कयत्थो सि, अन्न च अहं सलिहियसरीरो, नत्थि मम निज्जामओ, तुमं निज्जामओ होहि । तेण 'तह' ति पडिबन्नं । तेहिं कालं करतेहिं भन्नइ—मा वइरसामिणा समं अच्छेज्जासि, वीसुं पडिस्सए ठिओ पढेज्जासि, जो तेहिं समं एगमवि रत्तिं सवसइ सो तेण सह मरइ । तेण पडिस्सुय । कालगए गओ वइरसामिसगास वाहि ठिओ । ते वि सुविणय पिच्छति—जहा किर मम खीरपडिगहो भरिओ आगतुएण पीओ समासासिओ य, अवसिट्ठं च धेवखीर । पभाए साहूण साहिति । ते अन्नमन्नाणि वागरेति । गुरु भणति—न याणह तुम्हे, अज्ज मम पाडिच्छओ एहिति सो किंचूण सुत्तं अहिज्जिहिति । पभाए आगओ अज्जरक्खिओ पुच्छिओ—कत्तो ? । तोसलिपुत्ताण सयासाओ । अज्जरक्खिओ ? । आनं । साहु सागय, कहिं ठिओ ? । वाहिं । ताहे आयरिया भणति—वहिट्ठियाणं किं जायइ अज्झाडउं ? किं तुमं न याणसि ? । ताहे सो भणइ—उमासमणेहिं अह भइगुत्तेहिं धेरेहिं भणिओ वाहिं ठाएज्जासि । ताहे उवउत्ता जाणति—सुंदर, न निघारणे भणंति आयरिया, अच्छइ । ताहे अज्झाडउ पवत्तो । अचिरेण कालेण नव पुट्ठा अहीया, दसमं आढत्तो चेत्तुं । ताहे अज्जवइरा भणंति—जविय ति करेहिं, एय परिकम्मं एयस्स । ताइ पि सुहुमाणि चउवीसं जविचाणि गहिचाणि अणेण, सो वि ताव अज्झाइ । इओ य से मायापियरो सोगेण गहिया 'उज्जोयं करिस्सामि अंधकारतरं कय' । ताहे ताणि अप्पाहिति तह वि न एइ । तओ ढहरओ से भाया फरगुरक्खिओ सो पट्ठविओ । एहि सध्वाण वि पद्ययंति जइ आवह । सो तस्स ण पत्तियइ । जइ ताणि पद्ययंति तो तुमं पद्ययाहि । सो पद्यइओ अज्झाडउ य । अज्जरक्खिओ जविणु अईव घोलिओ पुच्छइ—भयवं ! दसमस्स पुवत्त किं सेसं ? । तत्थ विंदुसमुह-सरिसवमंदरेहिं दिट्ठंतं करेति—विंदुमेत्त गहिय ते, समुहो अच्छइ । जाहे सो विसायमावन्नो 'कत्तो मे सत्ती एयस्स पारं गतुं ?' ताहे आपुच्छइ—भयवं ! अहं वचामि, एस मम भाया आगओ । ते भणंति—अज्झाहि ताव एयं सो निबमेव आपुच्छइ । तओ अज्जवइरा उवउत्ता—किं ममाओ चेव वोच्छिज्जतगं ? ताहे नाणेणं नायं—जहा मम धोवमारं, न य पुणो एस एहिति । अओ ममाहितो वोच्छिज्जिहिति दसमपुवं । तओ तेण विसज्जिओ दसपुरं गओ । तत्थ सधो सयणवगो पद्याविओ माया भाया भणिणी । जो सो तस्स रंतओ सो वि तेसिं अणुराणेणं तेहिं समं चेव अच्छइ । न पुण लिंगं गिण्हइ लज्जाए । किह समणउ पद्यइस्स ? , एत्थ मम धूयाओ सुण्हाओ नत्तुइओ, तासिं पुरओ न तरानि नगओ अच्छिउं । सो तत्थ अच्छइ । बहुसो आयरिया भणंति ताहे सो भणइ—जइ ममं जुवलयणं कुंडियाए छत्तएणं उयाहणाहिं जन्नोवइएण य समं पद्यवेह तो पद्ययामि । पद्याविओ । सो पुण चरणकरणसज्जायं अणुयत्तेहिं गिण्हावियधो, ताहे ते भणंति—अच्छइ तुम्हे फडिपट्टएणं । सो वि धेरो भणइ—छत्तएण विणा न तरानि । ताहे ते भणंति—अच्छउ एयं पि । करणेण पिणा दुक्खं उच्चारपासयणं घोसिरिउं, तहा धंभुत्तां धंभणार्थिं अच्छउ ति । अबसेत्तं सधं परिहरइ । अन्नया चेइयाणं धंभया गया आयरिया चेइत्तयाणि गाहिज्जति, भणइ—सधे साहूणो वंभामो एयं छत्तइरळं मोत्तुं । एयं भणिओ ताहे सो जाणेइ—इमे मम पुत्ता नत्तुया य धंविज्जति अहं कीस न धंविज्जामि ? । ताहे भणइ—किमहमपद्यइ ? ति । ताणि भणंति—किं

पद्मइयगाणं उवाहणकरगवंभसुत्तछत्तगाईणि भवंति ? । ताहे सो जाणइ—एयाणि ममं पडिचोइंति ता छइमि । ताहे पुत्तं भणइ—अलाहि पुत्तगा । छत्तेण । ताहे ते भणंति—अलाहि, जाहे उण्हं होहिइ ताहे कप्पो उवरिं करिहि त्ति । एवं ताणि 'मोत्तुं करइहं' तत्थ से पुत्तो भणइ—मत्तएण चेव सन्नाभूमिं गम्मइ । एव जन्नोवइयं पि मुयइ ताहे आयरिया भणंति—को वा अम्हे न याणइ जहा वंभणा ? । एवं तेण ताणि मुक्काणि । पच्छा ताणि पुणो भणंति—सव्वे वंदामो मोत्तूण कडिपट्टइहं । ताहे सो रुद्धो भणइ—सह अज्जयपज्जएहिं मा वंदेह, अन्ने वंदिहिंति ममं, एयं कडिपट्टयं न छइमि । अन्नया तत्थ साहू भत्तं पच्चखाइत्ता कालगओ ताहे तस्स निमित्तं कडिपट्टयवोसिरणट्टयाए आयरिया भणंति—एयं महाफलं भवइ जो साहुं वहइ । तत्थ य पढमपद्मइया सन्निया—तुव्वे भणेज्जाह, अम्हे एयं वहामो । एव ते उवट्ठिया । तत्थाऽऽयरिया भणंति—अम्हं सयणवग्गो मा निज्जरं पावड, जं तुव्वे चेव सव्वे भणइ, अम्हे चेव वहामो । ताहे सो थेरो भणइ—किं पुत्ता ! एत्थ बहुतरिया निज्जरा ? । आयरिया भणंति—वाढं, किमेत्थ भणियव्वं ? । ताहे सो भणइ—तो खाई अह पि वहामि । आयरिया भणंति—एत्थ उवसग्गा उप्पज्जंति, चेडरूवाणि लग्गंति, जइ तरसि अहिया-सेउं तो वहहि, अह नाहियासेसि ताहे अम्हं न सुंदर भवइ । एवं सो थिरो कओ । ताहे सो उक्खित्तो । साहू पुरओ वच्चंति, पच्छओ 'सजईओ ठियाओ । ताहे खुट्टएहिं भणियपुवेहिं कडिपट्टओ तस्स कडिओ । सो तं मयगं लज्जाए मोत्तु-मारद्धो, ताहे अन्नेहि भणिओ—मा मोचिहिंसि । तत्थ से अन्नेण कडिपट्टओ काऊण पुरओ दोरेण वद्धो । ताहे सो लज्जिओ तं वहति—मग्गओ मं पेच्छंति सुण्हाओ । एवं तेण वि 'उवसग्गो उट्ठिउ' त्ति काऊण वूढं । पच्छा आगओ तहेव । ताहे आयरिया भणंति—किं अज्ज खता ! इमं ? । ताहे सो भणइ—सो एस अज्ज पुत्त ! उवसग्गो उट्ठिओ ।

१ पुन इत्यर्थसूचक ।

'आणेह साडयं' ति सूरिणा भणिए सो भणइ—किमित्थ साडएणं ? , जं, दट्ठव्वं तं दिट्ठं, चोलपट्टओ चेव मे भवड । एवं ता सो चोलपट्टयं गिण्हाविओ । तेण पुर्विं अचेलपरीसहो नाऽहियासिओ, पच्छा अहियासिउ त्ति ॥ अचेलस्य चाप्रति-बद्धविहारिणः शीतादिभिरभिद्रव्यमाणत्वेनारतिरप्युत्पद्येत अतस्तत्परीपहमाह—

गामाणुगामं रीयंतं, अणगारं अकिंचणं । अरई अणुप्पविसे, तं तित्तिक्खे परीसहं ॥ १४ ॥

व्याख्या—ग्रामः—प्रसिद्धः, स च जिगमिषितः, अनुग्रामश्च—तन्मार्गानुकूलो ग्रामानुग्रामस्तम्, नगराद्युपलक्षणमेतद्, 'रीयंतं' रीयमाणं—विहरमाणं 'अणगारं' मुनिं 'अकिञ्चनं' निःपरिग्रहं, 'अरतिः' संयमाधृतिः 'अनुप्रविशेत्' मनसि लब्धात्पदा भवेत्, 'तं' अरतिरूपं 'तित्तिक्षेत्' सहेत्, परीपहमिति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥ तत्सहजोपायमाह—

अरइं पिट्ठओ किच्चा, विरओ आयरक्खिए । धम्मारामे निरारंभे, उवसंते सुणी चरे ॥ १५ ॥

व्याख्या—अरतिं 'पुष्टतः कृत्वा' धर्म्मविग्रहेतुरियमिति तिरस्कृत्य 'विरतः' उपरतो हिंसादिभ्यः आत्मा रक्षितो दुर्गतिहेतोः पथ्यानादेरनेनाऽऽत्मरक्षितः । धर्म्म—श्रुतधर्मादौ आरम्भते धर्म्मारामः, 'निरारम्भः' असत्क्रियानिवृत्तः, 'उपशान्तः' क्रोधाद्युपशमवान् मुनिः 'चरेत्' "न मे चिर दुक्खमिणं भविस्सइ, अरासया भोगपिवास जंतुणो । न मे सरीरेण इमेण वेसई, अवेसई जीवियपज्जवेण मे ॥ १ ॥" इति विचिन्तयन् संयम परिपालयेत्, न पुनरुत्पन्नारति-रप्यवधावनानुप्रेक्षी भवेत् । इह च विरतादिविशेषणान्यरतिरिस्करणफलतया नेयानीति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥

उदाहरणमत्र—अचलपुरं नाम पड्डाणं, तत्थ जियसच्चू राया, तस्स पुत्तो अपराजिओ जुवराया । सो य राहा-

"१ न मे चिर दु खमिद भविष्यति, अशाश्वता भोगपिपासा जन्तोः । न मे शरीरेणापेक्ष्यति, अपेक्ष्यति जीवितपर्ययेण मे ॥ १ ॥"

यरियाणं अंतिए पद्मइओ । अन्नया विहरंतो गओ तगरं नगरिं सूरि । राहायरियस्स सज्जंतेवासी अज्जराहा नाम आय-रिया उज्जेणीए विहरति, तेसिं सयासाओ साहुणो तगरं गया राहायरियसमीवं । ते पुच्छिया 'निरुवसग्गं' ति भणंति—पुरोहियपुत्तो रायपुत्तो य वाहिंति । तस्स य जुवरायपद्मइयगस्स सो य रायपुत्तो भत्तिज्जओ 'मा ससारं भमिहि' त्ति पुच्छिऊण आयरिए गओ उज्जेणिं । कयमुच्चियकरणज्जं । भिक्खावेलाए उग्गाहेऊण पट्ठिओ । आयरिएहिं भणिओ—अच्छाहि । सो भणइ—न अच्छामि, नवरं तं दाएह पडणीयघर । चेन्नगो भणिओ वच्च, दाएहिं । तेण दाइयं । सो तत्थ गओ वीसत्थो य पविट्ठो । तत्थ य रायपरियणो ससभमो तं पेच्छिऊण भणइ—नीहरसु लहुं साहू ! मा कुमारा खलीगरी-हिंति । तेण वि महासदेण धम्मलामियं । तेहिं सुयं, भणंति—अहो ! लट्ठं पद्मइयगो अम्हंतेणमागओ, वंदामो त्ति । भणंति—आयरिया ! तुव्वे नच्चिउं जाणह ? । तेण भन्नइ—आमं जाणामो, तुव्वे वाएह । ते वाइउमाढत्ता जाव न याणंति । तेण भन्नइ—एरिसगा चेव तुव्वे कोलिया न किञ्चि जाणह ? । ते रुद्धा उट्ठाइया । तेण घेत्तुं तेसिं निजुद्धजाणएण सव्वे सधी खोइया पढम ताव पिट्ठिया । ते हम्मता राडि करंति । परियणो जाणइ—सो एस पद्मइओ हम्मंतो राडि करेइ । सो वि गओ । पच्छा दिट्ठा न वि जीवंति न वि मरति, नवरं निरिक्खति एक्कमेक्क दिट्ठीए । पच्छा रत्तो सिट्ठं पुरो हियस्स य, जहा—को वि पद्मइयगो, तेण दो वि जणा वि संखलेऊण मुक्का । पच्छा राया सव्ववलेण आगओ पद्मइयगाण मूलं । सो वि साहू एक्कपासे अच्छइ परियट्ठंतो । राया आयरियाण पाएसु पडिओ—पसायमावज्जह । आयरिओ भणइ—अहं न याणामि महाराय !, एत्थ एगो साहू आगओ पाहुणगो, जइ परं तेण कय होज्जा । राया तस्स मूलमागओ पच्चसिन्नाओ य । तओ तेण साहुणा भणिय—धिरत्थु ते रायत्तणस्स, जो तुमं अत्तणो पुत्तभडाणऽवि निग्गह न करेसि । पच्छा राया भणइ—पसायं करेह । भणइ—जइ परं पद्मयंति तो दोण्हं मोक्खो, अन्नहा नत्थि । राइणा पुरोहिण य भन्नइ—

वहरियतालउडस्स छिन्नं सीस सिरिएणं । जाओ ह्याहारवो । रायणा भणियं—किमेयं भो ! ? । सिरिएण भणियं—देव । तुह सासणाऽइक्कमकारी एस, तेण देवो न पायवडियस्स वि पसीयइ त्ति, ता किं एइणा दुरायारेण ? , अहं खु देवस्स सरीररक्खगो, ता जो देवस्स आणं अइक्कमइ तेण पिउणा वि न कजं, एत्थं द्वियस्स ममं चेव अचमरो नऽअस्स, जओ एवंविहे चेव पए निउत्तो हं देवेण । भणियं च—‘मोत्तूण सयणकजं, सामियकज करंति वरमिथा । अन्नह पंचलनेहा, आराहिजंति कह पडुणो ? ॥२॥’ राइणा चितियं—एवं पि निव्विहाणं लोओ अन्नहा मंतेइ, ता नूणं वररुइपउत्तो डंभो एसो त्ति, ता अकजकारी अहं, जो एवंविहसुवेकपंतो ठिउ त्ति, ता सपय परिसंठवेमि एय । तथो भणियं—कुमार ! जं अन्हं कुनयफलमेरिस जायं तत्थ मा विसायं गच्छसि, अहं ते सधं सपाडेमि । एवमासासिय सयमेव महाविभूइए अगिगम्मि सप्पारिओ सगडालो । भणिओ सिरिओ—कुमाराऽमघत्तणं गिण्हसु । सो भणइ—मम भाया जेटो थूलभदो, तस्स वारस वरिस गणियावर पविट्ठस्स तस्स दिज्ज । मो सहाविउ राइणा भणिओ य—पटिवज्जु कमागयममगपय । मो भणइ—चित्तेमि । एत्थ असोगवणियाए चित्तेसु । सो तत्थ अइगओ चित्तिउमात्तो—कैरिस भोगकज रज्जकजयक्खित्ताणं ? बहुसावज्जवावारकारणं अमघत्तणं परिपालिऊण नरगं जाइयय होही, एए य परिणामदुस्सहा विमया, को एयकारणे दुल्लहं नरत्तं लुद्धं हारेइ ? , भणियं च—‘बहुविहज्जम्मकुडंगगहणि ससारवणि, लद्धइ माणुमजम्मि रम्मि तक्कणमरणि । जे विवेइज्जणनिंदिउ इंदियसुहु महहिं, ते इह लद्धी कोडि वराडिय हारवाहि ॥ ३ ॥’ तम्हा विमयसुहनिबंधणपियजणाओ परमत्थओ न किचि सुहं, अवि य—‘इदंयालु दीसतु नाइ जुयहियउ रमतहं, साणाट्टिउ हुयवहसमाणु विसम्मसु पव-

‘१ बहुविधजन्मकुडंगगहने ससारवने, लद्धे मनुष्यजन्मनि रम्ये तरक्षणमरणे । ये विवेकिजननिन्दित इन्द्रियसुख काक्षन्ते, ते इह लब्धा कोटि वराटकया हारयन्ति ॥ ३ ॥’

२ ‘इन्द्रजालं दृश्यमानमिव युवहृदये रमतां, मानार्थिनां हुतवहसमान विपसम प्रसवाम् । अन्यासक्ताना निषम शल्पं जरो सतह । अत्रासत्तहं विसम सहु जरु घोर विमुक्कहं, पिउ पडिया केहिं वि इलेहिं जाणेवि न सफहं ॥ ४ ॥ इय विसम-सहावइ वल्लइ, जो रागाउरु रइ करहिं । सुहपसइहिं कारणि मूढमइ, दुरियत्तारि मो उरि धरइ ॥ ५ ॥ तहा—अज्ज न दिट्ठं अज्ज रहु सग्भाव न घोइइ, पवसिउ अज्जु न रमिउं अज्ज अणुरत्तु न चइइ । अज्ज विरत्तव अवर अज्ज नज्जइ उच्चिग्गउं, इय वल्लहिं सुहु गरुयचित्तसत्ताविहिं लग्गउं ॥ ६ ॥ इय मुणिवि न रज्जइ जो कहवि, न य जो विसएहिं आरमइ । सुकयत्थु वियक्कणु सो सुहिउ, तसु समाहि पर परिणमइ ॥ ७ ॥ ता सघहा उच्चिऊण भोगसगं छिंदिऊण मोहपास—जाव न जरकडपूयणि सधंगिउ गसइ, जाव न रोगभुयंगु उग्गु निइउ डसइ । ताव धम्मि मणु दिज्जउ किज्जउ अप्पहिउ, अज्जु कि कहु पयाणउ जिउ निघप्पहिउ ॥ ८ ॥’ एवं चितियं पंचमुट्ठियं लोयं काऊण पाउयं कवलरयणं, तमेव छिंदित्ता रयहरणं करेत्ता रज्जो पासमागओ—धम्मेण बडुहि, एयं चितियं । राया भणइ—सुचितियं । निग्गओ । पेच्छइ कवडत्तणेण गणियावरं पविसइ न य ? त्ति । आगासतले गओ पेच्छइ—मयफलेवरस जणो अव-सरइ मुहाणि य ठएइ, सो भयवं तहेव जाइ । राया भणइ—निघिण्णकामभोगो भगवं ति । सिरिओ ठविओ । सो संभूइविजयसूरिस्स पासे पवइओ । सिरिओ वि किरि भायनेहेण कोसाए गणियाए घरमहियइ । सा य अणुरत्ता

घोरो विमुक्ताना, प्रियो घटितं कैरपि दलै ज्ञातु न शक्यते ॥ ४ ॥ इति विपसन्नभावे यत्तमे, यो रागादुरो रतिं करोति । सुप्तप्रसृते कारणेन मूढमति, दुरितत्तारिं स उरसि धरति ॥ ५ ॥ अयं न दृष्टोऽथ रष्ट सद्भाय न मृते, प्रेषितोऽथ न रमितोऽथाऽनुरक्तो न चरति । अथ विरक्तोऽपर आर्यः ज्ञायते उद्धिग्गा, इति यत्तमे सुहृदुर्गुरुचिन्तासन्वाये लभे ॥ ६ ॥ इति ज्ञावा न रज्यते यः कथमपि, न च य विषयेषु आरमते । सुहृतायो विचक्षणं स सुचित्तस्स सप्पाधिः परा परिणमते ॥ ७ ॥ यावन्न जराकटपूतना सर्पाद्गुह्यसते, पावन्न रोग-भुज्ज उग्रो निर्दय उरसि । तावद्धर्मं मनौ दीयतां क्रियतानास्महितमथ किं वा कथ्ये प्रयाणं जीवो नित्यपथिकः ॥ ८ ॥

थूलभद्रे अन्नं मणुस्सं नेच्छइ । तीसे कोसाए डहरिया भणिणी उवकोसा तीए सह वररुई परिवसइ । सो सिरिओ वररुइस्स छिइणाणि मग्गइ । सो भाउज्जायामूले भणइ—एयस्स निमित्तेण अन्हे पिउमरण भाइविओगं च पत्ता, तुज्ज वि विओगो जाओ, एयं सुरं पाएहि । तीए भणिणी भणिआ—तुमं सुरामत्तिया एस अमत्तओ, जं वा तं वा भणिहिसि, एयं पि पाएहि । सा पाएइ । सो नेच्छइ । सा भणइ—अलाहि मज्ज तुमे । ताहे सो तीए अविओगं मग्गंतो वंदप्पभं सुर पियइ । लोगो जाणइ—खीरं ति । कोसाए सिरियस्स कहियं । अन्नया राया भणइ सिरियं—परिसो मम हिओ तव पिया आसि । सिरिओ भणइ—सधं सामि ! परमेय मत्तवालएण अम्हकय । राया भणइ—कि मज्जं पियइ वररुई ? आम । कह ? पेच्छइ । सो राउलं आगओ । ततो तेणुप्पलं मयणफलेण भावियं मणुस्सहत्थे दिन्नं । एय वररुइस्स देजाहि, इमाणि अत्तेसिं । तेण अत्थाणीए ससागयस्स तं वररुइस्स दिन्न । तेण उरसिधियं भिंगारेण आगयं । निच्छूदो रिसिओ चाउ-घेजेण पायच्छित्त से दिन्नं । तत्तउयं पिज्जाविओ मओ । थूलभहसामी वि संभूयविजयाणं सयासे घोरगारं तव करेइ । विहरंतो पाडलिपुत्तमागओ । तिन्नि अणगारा अभिग्गहे गिण्हंति । एगो सीहगुहाए, तं पेच्छंतो सीहो उवसंतो । अन्नो सप्पघसहीए, सोऽवि विट्ठीविसो उवसंतो । अन्नो य कूयफलप, थूलभहो कोसाए घरे, सा तुट्ठा । ‘परीसहपराजिओ आगओ’ त्ति भणियं—किं करेमि ? , उज्जाणगिहे ठाणयं देहि, दिन्नं । रसिं सघालंकारविभूसिया आगया । चाडुं पफया । सो मंदरो इय निक्करो न सफइ खोमेउं । ताहे सग्भावेणं पज्जुवासइ । भगवया वि पडिबोहिया । फहं ?—‘सरिलक्खेहिं समुदो, वल्लहिं फट्ठाऽसणेहिं जइ जलणो । तोसिज्ज ता जीवो, विसएहिं अतित्तपुट्ठो त्ति ॥९॥ सुहरं वसिओ सह पंधवेहिं रमिऊण हिययट्ठेहिं । सुहरं च सरीरं लालियं पि छडेवि गंतव्वं ॥१०॥ इहज्जणं धणधन्नं, विसया पंचंगवहहं देहं । एक्कपए मोत्तव्वं, तहा वि दीहाऽऽसजीवाणं ॥११॥’ एयमाइ सोऊण साविगा जाया । भणइ—जइ रायवसेणं अत्तेणं समं वसेज्जा । इरहा

वंभचारिणी । पुत्रे य अभिगगहे ताहे सीहगुहाओ साहू आगओ चत्तारि मासे उववास काऊण । आयरिएहिं 'ईसि' ति अचुडिओ, भणियं—सागयं दुक्करकारयस्स ति । एवं सप्पइत्तो वि, कूवफलगइत्तो वि । थूलभद्दसासी वि तत्थेव गणियाचरे पइदिणं सव्वकामगुणियमाहारं गेण्हति । सो वि चउसु मासेसु पुत्रेसु आगओ । आयरिया सभमेण अचुडिया, भणिओ य—सागयं ते अइदुक्करअइदुक्करकारयस्स । ते भणंति तिन्नि वि—पेच्छह आयरिया रागं करेति 'अमचपुत्तो' ति काउं, एत्थ विलोइओ ववहारो, एस सुहंसुहेण तत्थडिओ तो वि पससिजइ । वीए वरिसे सीहगुहाखमणो 'गणियाचरं वञ्चामि' ति अभिगगहं गिण्हइ । आयरिया उवउत्ता । वारिओ । अप्पडिसुणतो गओ । वसही मग्गिया । दिन्ना । सा सहावेण ओरालियसरीरा विभूसिया अविभूसिया वा धम्मं सुणेइ । तीसे सरीरे सो अज्झोववन्नो ओभासइ । सा नेच्छइ । पडिबोहणत्थं भणइ—जइ किंचि नवरि देसि । किं देमि ? सयसहस्स । सो मग्गिउमारद्धो । नेपालविसए सावगो राया । जो तहिं जाइ तस्स सयसहस्समोहं कंवलं देइ । सो तहिं गओ । दिन्नो राणएण । वंसदंडविचरे छोहूण एति । एगत्थ चोरेहिं पंथो वद्धो । सउणो वासइ—सयसहस्स एइ । सो चोरसेणावई जाणइ । नवर एज्जंतं सजय पेच्छइ । बोलीणे पुणो वि वासइ—सयसहस्सं गयं । तेण सेणावइणा गंतूण पलोइओ पुच्छिओ य । अभए दिन्ने कहियं—अरिथ कंवलो, गणियाए नेमि । मुक्को, गओ, तओ तीसे दिन्नो । ताए चर्दणियाए छूढो । सो वारेड—मा विणासेहिं । सा भणइ—'तुम एय सोयसि, अप्पयं न सोयसि, तुम पि एरिसो चेव होहिसि' ति उवसामिओ । कहां ?—'सीलु सुनिम्मलु दीह-

१ गृहज्ञोत्तसि । २ "शील सुनिर्मल दीर्घकाल तरुणत्वे पालित, ध्यानाऽध्ययनाभ्या पापपद्म तपश्चरणाभ्यां क्षालित । इति हालाहलविपसदृशीं विषयाऽऽशां निवारय, उज्ज्वलवर्णं सुवर्णं ध्यात मा फलकृतेन हारय ॥ १ ॥ अभ्यस्त धीर ! स्वया ज्ञान वर आकर्षितो सुनिगणाना गण । तस्मात् समति उपशमे धर मनः, आपतित त्वरित जरामरणम् ॥ २ ॥"

कालु तरुणत्तणि पालिउ, ज्ञाणव्ययणिहिं पावपंकु तवचरणिहिं खालिउ । इय हालाहलविससरिच्छ विसयाऽऽस निवारहिं, उज्जलवन्तु सुवन्तु धम्मिउ म फुंकइ हारहिं ॥ १ ॥ अब्भसिउ धीर ! पइ नाण वरु, आवज्जिउ मुणिगुणह गणु । ता सपइ उवसमि धरहि मणु, आवइउ तुरिय जरमरण ॥ २ ॥" एवमाइ अणुसासिओ सवेगमावन्नो अत्ताण निदंतो—'पेच्छह अन्ह परमनिग्गुणाण वि पससणापियत्तं, अहवा—'सतगुणकित्तणेणवि, पुरिसा लज्जंति जे महासत्ता । इयरा पुण अलियपससणे वि हियए न मायंति ॥ ३ ॥" ता किं कयाइ समो वि वन्नेण वगो कलहंसचरियाइ अणुगरेइ ? किं रज्जोओ तुलेइ तरणिमंडलं ?' ति पससतो थूलभद्दमहासुणि 'इच्छामि अणुसट्ठि' ति भणिऊण गओ गुरुमूलं । आलोइय-पडिक्कंतो विहरइ । आयरिएहि वि—वग्घो वा सण्णो वा, सरीरपीडाकरा मुणेयव्वा । नाणं व वंसणं वा, चरणं व न पच्चला भेज्जुं ॥ ४ ॥ भयवं पि थूलभद्दो, तिवखे चंक्मिओ न पुण छिन्नो । अग्गिसिहाए बुच्छो, चाउम्मासे न पुण वड्डो ॥ ५ ॥ एवं दुक्करदुक्करकारओ थूलभद्दो । 'पुणं परिचिया उक्कडरागा आसि इयाणि सट्ठी जाया, अदिट्ठोसा य तुमे पत्थिय' चि उवालद्धो । एवं ते विहरंति । सा य गणिया जहा रहगारस्स दिण्णा, जहा य थूलभद्दस्स गुणे पससेइ तहा कहाणय आवस्सए दट्ठव । जहा थूलभद्देणिदथीपरीसहो अहियासिओ तहा अहियासियवो । न उण जहा तेण नाहियासिउ ति ॥ अयं चैकत्र वसतस्तथाविधस्त्रीजनससर्गतो मन्दसत्त्वस्य भवति अतो नैकस्थानस्थितेन भाव्यम्, किन्तु चर्यापरीपहः सोढव्य इति तमाह—

एग एव चरे लाढे, अभिभूय परीसहे । गामे वा नगरे वावि, निगमे वा रायहाणिए ॥ १८ ॥

व्याख्या—'एक एव' रागद्वेषविरहितः 'चरेत्' अप्रतिवद्विहारेण विहरेत्, लाढयति—आत्मानं प्राप्तुकैपणीयाहारेण यापयतीति लाढः 'अभिभूय' निर्जित्य 'परीपहान्' क्षुदादीन्, क चरेत् ? ग्रामे वा नगरे वा 'अपिः' पूरणे 'निगमे वा' वणिप्रवासे 'राजधान्यां' वा प्रसिद्धायाम् । उभयत्र वागव्दाऽनुवृत्तेर्मदम्बाद्युपलक्षणमेतदिति सूत्रार्थः ॥ १८ ॥ पुनः प्रस्तुतमेवाह—

असमाणो चरे भिक्खू, नेव कुज्जा परिग्गहं । असंसत्तो गिहत्थेहिं, अणिएओ परिवए ॥ १९ ॥

व्याख्या—'असमानः' गृहिभिराश्रयामूर्च्छितत्वेनाऽन्यतीर्थिकैश्चाऽनियतविहारादिना असदृशः 'चरेत्' विहरेत् 'भिक्खूः' यतिः, कथमेतत्स्याद् ? इत्याह—नैव कुर्यात् 'परिग्रह' ग्रामादिषु ममत्वबुद्ध्यात्मकम् । आह च—'ग्रामे कुले वा नगरे व देसे ममत्तभावं न कहिचि कुज्जा ॥" इदमपि कथं स्याद् ? इत्याह—'असंसक्तः' असम्बद्धः 'गृहस्थैः' गृहिभिः 'अनिकेतः' गृहरहितः 'परिव्रजेत्' सधर्मतो विहरेद्, गृहिसम्बन्धादेरेव ममत्वं स्यादिति भाव इति सूत्रार्थः ॥ १९ ॥

दृष्टान्तमाह—कोल्लइरे नगरे वत्थव्वा संगमथेरा बहुसुया उज्जयविहारिणो आणाऽऽराहणुज्जया जहट्ठियउस्सग्गा-ववायनिउणा आयरिया । दुब्भिवखे तेहिं सजया विसजिया सव्वे । अप्पणा वि तं नयर नैवभागे काऊण विहरति । थडिलाइं परिवत्तति भावओ अनिययविहारत्थ । भणियं च—'कालाइदोसओ पुण, न दव्वओ एस होइ नियमेण । भावेण होइ शिय, सथारगवच्चयाईहिं ॥ १ ॥" नगरदेवया य तेसिं गुणेहिं आवज्जिया । अन्नया तेसिं सीसो दत्तो नाम आहिं-डओ चिरेण उदंतवाहओ आगओ । भवियव्वयावसेण परिवाडीए ते तम्मि उवस्सए दिट्ठा । अओ 'नीयवासि' ति तेसिं उवस्सए न पविट्ठो, ठिओ अदूरासन्नवत्तिणि कुडीए । वंदिया भत्तिवहुमाणवज्जं । पुच्छिओ तेहिं साहूण सुहविहाराइ-पउत्ती । कहिया अवज्जाए । भिक्खावेलाए उग्गाहिऊण पत्तयं लग्गो गुरुणं पिट्ठओ । ते य निसग्गा अडति उच्चनीयकुलाइं । कालदोसेण य अंतपत्ताइं पावंति । सो सकिलिस्सइ—कुंडो सट्ठकुलाइं न दंसेइ । तेहिं उच्छुडंकियमुहत्तणओ खरदिट्ठि-

त्तणओ नाओ सकिलिट्ठो । सकिलेसरस्सरणट्ठा पविट्ठो ईसरसेट्ठिक्खे । रेवईया—नाहिओ तत्थ दारओ । छम्मासा रोयंतम्म अईया । जायरिएहिं चप्पुडिया कया 'मा रोय' ति । तेसिं तं वयणं सोऊण नट्ठा चाणमंतरी । टिओ रोयंतो । तेहिं तुट्ठेहिं पडिलामिया परमन्नमोयगाईहिं । तं वाउ विमज्जिओ । नो 'चिरस्म दावियं भमेगं कुलं, अप्पणा विसिट्ठवरेमु जाहि' ति चित्तो गओ उवस्सयं । जायरिया मुहर हिंदिऊण अतं पंत गहाय आगया, नमुदिट्ठा । आग्रम्मए 'आलोएहिं' भणिओ । तुम्मेहिं चेव सत्तं हिंदिओ, किमाओएमि ? । घाईपिटो तुमे भुत्तो । भणइ—'अहमुट्ठमाईं वि परच्छिइइ पच्छमि' ति पट्ठो । भणियं च वेण—'अहो ! अवितहमेय—'एए पि नत्थि लोयस्म लोयण जेण नियइ नियदोसे । परवोत्तपेच्छणे पुण, लोयणलफ्फाईं जायंति ॥२॥' नियकुदीरगं गओ । 'एम गुरुं हीलइ' ति रुट्ठाए देययाण सिक्कनायणनिमित्तं अट्ठरत्ते वासं जंघयार च विउद्विय । सक्करो रेणू सरमादययणेण तत्तोपरिं नियइइ । मीओ जायरिए पाहरइ । तेहिं भणिओ—इओ एहिं । सो भणइ—न पेच्छामि अंघयारो ति । तेहिं आनुसिऊण अंगुली दाइया । दीययमिइ ध सा पज्जलि-उमादत्ता । 'दीयओ रि इमेसि अत्थि' ति चित्तो देवयाए भणिओ—'हा ! पावहुट्ठमेहा ! विणट्ठो मि तुमं जज्ज ममाईतो, वंसेमि गुणपटणीयत्तणफउं' ति जपंतीए तज्जिओ निट्ठुरं देवयाए । भयमीओ निवटिओ चलेणमु जायरियाण भुजो भुजो जामेति । मिच्छामि दुक्कटं करेइ । 'न पुगो काह' ति सरण ते चेव पटियजइ । सूरीहिं 'मा भायमु' ति वीरविओ । उवत्तता देवया । जायरिया नैवविभागेहिं अप्पणो निहार पइयति । तहा—निम्मम निरहंकारा, उजुत्ता सज्जे तरे चरणे । एगस्सेत्ते वि टिया, एवंति पोरणयं कम्मं ॥ ३ ॥ एवमाइणा पनयति । ततत्र यया महात्मनिरमीनिः संगमन्यधिरः चर्यापरीपहः सोढस्तथाऽन्दैरपि सोढव्य उनि ॥ यथा चाय प्रामादिप्यप्रतिवद्वेनाऽतिसहते, एवं नैपेधिकीपरीपहोऽपि शरीरादिप्यप्रतिवद्वेनाधिसहनीय इति तमाह—

सुत्ताणे सुन्नगारे वा, रुक्खमूले च एगओ । अकुल्लुओ निसीएज्जा, ण य वित्तासए परं ॥२०॥

व्याख्या—'सुत्ताणे' पितृवने 'सून्त्यागारे वा' सून्त्यगृहे वा 'रुक्खमूले वा' वृक्षायोर्मूलागे 'एककः' उक्तव्यः 'अकुल्लु' अशिष्टेष्वारहितो निपीदेत् 'न च' नैव विज्ञानयेत् 'परं' अन्यम् । किमुक्तं भवति ?—'पठितं पठिवज्जिया मत्ताणे, नो भायए भयभेरवाइं दिस्स । विविहगुणतयोरए य निच्चं, न सरीर चाऽनिकत्तए स भिन्नु ॥ १ ॥' इत्यागममनुसरन् सुत्तानादौ एककोऽप्यनेकभयानकोपलभ्येऽपि न स्वयं विनीयात् । न च विद्वन्स्वरानुस्रविकारादिनिरन्त्येषां भयमुत्पादयेदिति सूत्रार्थः ॥ २० ॥ तत्र तिष्ठतः कदाचिदुपमगोत्पत्तौ किं कृत्यम् ? इत्याह—

तत्थ से चिट्ठमाणस्स, उवसग्गाभिघारए । संकाभीओ ण गच्छेज्जा, उट्ठेत्ता अन्नमासणं ॥२१॥

व्याख्या—'तत्र' सुत्तानादौ 'से' तस्य तिष्ठतः 'उवसग्गाः' दिव्याद्याः मोपस्कारत्वात् सूत्राणां सभवेयुः तान् 'अभिघारयेत्' किं ममैतेऽविचलयेनसः करिष्यन्ति ? इति चिंतयेत् । 'गच्छामीतः' तच्छवापकाराद्वातकस्यः 'न गच्छेत्' न चायात् 'उत्थाय' उत्थानमपहान् 'अन्यत्' पर 'आसनं' स्थानमिति सूत्रार्थः ॥ २१ ॥

उदाहरणमाह—हरिथिणाउरे कुरुदत्तमुओ नाम इच्चपुत्तो । तहारुणां येराणं अतिए पइइओ । बहुसुओ सनणो ययाइ एगइविहारपटिम पडियत्तो । सो साएयस्स नयरस्स जट्ठरमानते चरिमा ओगादा पोरिस्सी, तरेय पडिम ठिओ चधरे । तत्थ य एगाओ गामाओ गावीओ हरियाओ वेण ओगासेण नीयाओ । जाण नग्गमाणा इंदिया आगया । दिट्ठो साहू । तत्थ दुवे पंथा । ते न जागंति—कचरेण मग्गेण नीयाओ ? । ते माहुं पुच्छंति । सो भयवं न

१ "प्रतिमां प्रतिपद्य सुत्ताने, न विनीयात् भयभेरयापि दृष्टा । विविहगुणतयोरतश्च नित्यं, न सरीर चाभिकानुते स भिन्नु ॥१॥" २ हृत्तगयेयका ।

वाहरइ । तेहिं पट्ठेहिं तस्स सीसे मट्ठियाए पालिं वंघेऊण चियगाओ अगारा घेत्तूण सीसे ट्टा, गया य । सो भयवं सत्तं सहइ, चित्तेइ य—सह कलेजर । सेवमचिन्तयन्, स्ववगता हि पुनस्तय दुलंभा । बहुतरश्च सद्विषयसि जीव । हे, परवग्गो न च तत्र गुणोऽस्ति ते ॥ १ ॥ तेन यथा सन्यक् सोढो नैपेधिकीपरीपहस्तथाऽन्दैरपि मोढव्य इति ॥ नैपेधिकीतत्र स्वाध्यायादि कृत्वा शय्यामागच्छेत्, तत्परीपहमाह—

उच्चावयाहिं सेज्जाहिं, तवस्सी भिक्खू धामवं । नाह्वेलं विह्वेज्जा, पावदिट्ठी विह्वइ ॥२२॥

व्याख्या—उच्चाः—शीताऽऽतपनिवारकत्वादिभिर्गुणैरुत्कृष्टाः तद्विपरीतास्तु अवचाः, द्वन्द्वे च उच्चावचास्ताभिः 'शय्याभिः' वसतिभिः 'तपस्वी' तपःकर्त्ता भिक्षुः 'स्थानवान्' शीताऽऽतपादिसहन प्रति सामर्थ्यवान् 'न' नैव 'अतिवेला' अन्यसमयातिशायिनीं मर्यादा समतारुपा, उच्चां शय्यामवाप्या—'अहो ! सभाग्योऽहं यस्येदृशी सर्वसुखलोत्पादिनी मम शय्या' इति, अवचाऽवाप्तौ वा—'अहो ! मम मन्दभाग्यता येन शय्यामपि शीतादिनिवारको न लभे' इति हर्षविपादादिना 'विह्वयात्' लुहयेत् । किमित्येवमुपदिश्यते ? इत्याह—'पापदट्टिः' दुर्बुद्धिः 'विह्वन्त्ये' इति प्राकृतत्वात् विहन्ति इति सूत्रार्थः ॥ २२ ॥ किं पुनः कुर्यात् ? इत्याह—

पइरिक्खमुवस्सयं लडुं, कट्ठाणं अडुव पावगं । किमेगरायं करिस्सइ, एवं तत्थऽहियासए ॥२३॥

व्याख्या—'पइरिक्खं' ति कथादिविरहितं 'उपाश्रयं' वसतिं लब्ध्वा 'कल्याण' शोभनं "अडुव" ति अथवा 'पापकं' अशोभनं 'कि' न किचित्सुखं दुःखं वा इति गम्यते, 'एकरात्रं' एकां रात्रिं 'करिष्यति' विधास्यति कल्याणः पापको योपाश्रय इति प्रक्रमः । कोऽभिप्रायः ?—केचित्सुकृतिनो मणिमयस्तन्मासु सौवर्णादिभित्तिषु विचित्रचित्रासु, तदन्ये तु जीर्णवृणपर्णादिमयीषु कोळोंदुरादिपूरीकलितासु चावजीवं वसतिषु वसन्ति, मम तु जयैव इयनीदृशी श्रोऽन्या भविष्यति, किमत्र

हर्षेण विपादेन वा ? मया हि समभावार्थमेव व्रतमाहृतम् । 'एवं' अमुना प्रकारेण 'तत्र' कल्याणे पापके वा उपाश्रये 'अध्यासीत' सुखं दुःखं वा सहेत । जिनकल्पिकापेक्षं चैकरात्रमिति, इतरापेक्षया तु कतिपयरात्रीरिति सूत्रार्थः ॥ २३ ॥

उदाहरणम्—कोसंबीए नयरीए जन्नदत्तो नाम धिजाइओ । तस्स दो पुत्ता, सोमदत्तो सोमदेवो य । ते दो वि निव्विन्नकामभोगा पव्वइया सोमभूइअणगारस्स अंतिए । बहुस्सुया जाया । ते अन्नया सन्नायपड्डिमागया । तेसिं च पियरो उज्जेणिं गएइया । तहिं च विसए धिजाइणीओ वियडंमावियंति । ताहिं तेसिं वियडं अन्नेण दवेणं मेलेऊण दिन्नं । के वि भणंति—वियडं चेव अयाणंताण दिन्न । तेहिं त विसेसमयाणंतेहिं पीयं । पच्छा वियडत्ता जाया ते चिंतिति—अम्हेहि अजुत्तं कयं, पमाओ एस, वरं भत्तं पच्चक्खायं ति । ते एगाए नदीए तीरे कट्ठाणमुवरि पाओवगया । तत्थ अकाले वरिस जाय, नइपूरो आगओ । हरिया बुज्झमाणा य उदगेण समुद् नीया । ते य लहरीपेड्डणं पूरावहरिय-कट्ठादभिघायं दुद्धजलयरगसणं सम्मं सहंति । अहाउयं पालियं । सेज्जापरीसहो अहियासिओ समविसमाहिं सेज्जाहिं । एवमहियासियवो ति ॥ शय्यास्थितस्य कदाचित्थाविधशय्यातरोऽन्यो वा कश्चिदाक्रोशेद् अतस्तत्परीषहमाह—

अक्रोसेज्ज परो भिक्खुं, ण तेसिं पइ संजले । सरिसो होइ वालाणं, तम्हा भिक्खू न संजले ॥ २४ ॥

व्याख्या—'आक्रोशेत्' तिरस्कुर्यात् 'परः' अन्यो भिक्षुं यथा 'धिग् मुण्ड', किमिह त्वनागतोऽसीति ? न 'तेसिं' ति सुपो वचनस्य च व्यत्ययात् तस्मै प्रति 'सज्जलेत्' निर्यातनार्थं आक्रोशदानादिभिर्दीप्येत, भावयेच्च—आकुपेन मतिमत्ता, तत्त्वार्थाऽऽलोचने मतिः कार्या । यदि सत्यं कः कोपः ? स्यादनृत किं नु कोपेन ? ॥ १ ॥ किमित्येवमुपदिश्यते ? इत्याह—'सदृशो भवति' तुल्यो जायते सज्जलन् 'वालानां' अज्ञानानाम्, तथाविधक्षपकवत्—यथा कश्चित् क्षपको देवतया

१ मदिरामापिबन्ति ।

गुणैरावर्जितया सततमभिवन्द्यते, उच्यते च—मम कार्यभावेदनीयम् । अन्यदैकेन धिग्जातिना सह योद्धुमारब्धः । तेन च बलवता क्षुत्क्षामशरीरो भुवि पातितस्ताडितश्च । रात्रौ देवता वन्दितुमायाता । क्षपकस्तूष्णीमास्ते । ततश्चाऽसौ देवतयाऽभिहितः—भगवन् ! किं मयाऽपराद्धम् ? । स प्राह—न त्वया दुरात्मनो ममाऽपकारिणः किञ्चित् कृतम् । साऽवादीत्—न मया विशेषः कोऽप्युपलब्धो यथाऽयं श्रमणोऽयञ्च धिग्जातिरिति, यतः कोपाविष्टो द्वावपि समानौ संपन्नाविति । ततः 'सती प्रेरणा' इति प्रतिपन्नं क्षपकेणेति । उक्तमेवार्थं निगमयितुमाह—“तम्ह” ति यस्मात् सदृशो भवति बालानां तस्मान्न प्रतिसंज्वलेदिति सूत्रार्थः ॥ २४ ॥ कृत्योपदेशमाह—

सोच्चा णं फरुसा भासा, दारुणा गामकंटगा । तुसिणीओ उवेहेज्जा, ण ताओ मणसी करे ॥ २५ ॥

व्याख्या—'श्रुत्वा' आकर्ण्य "णमि"ति वाक्याऽलङ्कारे, 'परुषाः' कर्कशाः 'भाषाः' गिरः, दारयन्ति मन्दसत्त्वानां संयमविषयां धृतिमिति दारुणाः ताः, ग्रामः—इन्द्रियग्रामः तस्य कण्टका इव ग्रामकण्टकाः—अतिदुःखोत्पादकत्वेन । तथा चाऽऽगमः—“मुहुत्तदुक्खाओ भवंति कंटया, अओमया ते वि तओ सुउद्धरा । वाया दुरुक्ताणि दुरुद्धराणि, वैराणुवधीणि महाभयाणि ति ॥ १ ॥” “तुसिणीउ” ति तूष्णींशीलो न कोपात् परुषभाषी, एवविधश्च—“जो सहइ हु गामकंटए, अक्रोस पहार तज्जणाओ य ॥” इत्यागमं परिभावयन् 'उपेक्षेत' अवधीरयेत् प्रकृतात् परुषभाषा एव । कथम् ? इत्याह—न ता मनसि कुर्यात्, तद्भाषिणि द्वेषाकरणेनेति भाव इति सूत्रार्थः ॥ २५ ॥

उदाहरणमाह—रायगिहे नयरे अज्जुणओ नाम मालागारो परिवसइ । तस्स भज्जा खंदसिरी नाम । तस्स

१ “मुहुत्तं खा भवन्ति कण्टका, अयोमयास्तेऽपि ततः सुउद्धरा । वाचा दुरुक्ताणि दुरुद्धराणि, वैराणुबन्धीनि महाभयाति इति ॥ १ ॥”

२ “य सहसे खलु ग्रामकण्टकान्, आक्रोशान् महाराज् तर्जनाश्च ॥”

रायगिहस्स नगरस्स बहिया मोगगरपाणी जक्खो । अज्जुणयस्स कुलदेवया तस्सतियाऽऽरामस्स पंथे चेव । अन्नया खंदसिरी भत्त भत्तारस्स दावं गया । अग्गाइ कुसुमाइ घेतुं घरं गच्छइ । मोगगरपाणिघरे ठिएहिं दुइलियगोठ्ठिसंतिएहिं छहिं जणेहिं दिट्ठा । ते भणंति—एसा अज्जुणस्स भज्जा पडिख्वा, गेण्हामो णं । तेहिं सा राहिया । छ वि जणा तस्स जक्खस्स पुरओ भुजति । सो वि मालागारो निच्चमेव अग्गेहिं वरेहिं पुप्फेहिं जक्खमचेइ । तदिवसं च अचेउकामो तत्थ आगच्छइ । ताए भणियं—एसो मालागारो आगच्छइ तो तुच्चे ममं किं विसज्जिहइ ? तेहिं नायं—एयाए इमं पियं । तेहिं भणियं—मालागारं वधामो । तेहिं सो वट्ठो । अवहोडएण जक्खस्सेव पुरओ वंधेऊण पुरओ चेव से भारियं भुजंति । सा य तस्स भत्तारस्स मोहुप्पाययाइ इत्थिसदाइं करेइ । पच्छा सो मालागारो चिंतेइ—एयमह जक्खं निच्चमेव अग्गेहिं वरेहिं पुप्फेहिं अचेमि तहा वि अहमेयस्स पुरओ एवं कीरामि, जइ इत्थ जक्खो कोइ हुंतो तो अहं एवं न कीरतो वधिऊण । सुपच्चयं एयं—णत्थि इत्थ कोइ जक्खो । ताहे सो जक्खो अणुकंपतो मालागारस्स सरीरमणुपविट्ठो । तओ सो तडतडस्स वंधे छेत्तूण लोहमयं पलसहस्सनिपन्न मोगगरं गहाय अन्नाइट्ठो समाणो ते छ वि इत्थिसत्तमे पुरिसे घाएइ । एवं दिणे दिणे छ इत्थिसत्तमे पुरिसे घाएमाणो विहरइ । जणवओ वि रायगिहाओ ताव न निग्गच्छइ जाव सत्त न घाइया ।

तेणं कालेणं तेण समएणं समणे भगवं महावीरे समोसरिए । न कोइ भएण वदणवडियाए निग्गच्छइ । सुदंसणो सेट्ठी भयवओ गरुभत्तिराएण 'जं होइ त होउ' ति पत्थिओ वदणत्थ । विट्ठो अज्जुणगेण । वाविओ उग्गामियमोगगरो । सुदंसणो वि—“अरहता सिद्धा साहू केवलपन्नतो धम्मो य मे सरणं, भुवणगुरुमहावीरो य गइ” ति भणिऊण—“जइ मे हुज्ज पमाओ, इमस्स देहस्सिमाए वेलाए । आहारमुवहिदेहं, सव्व तिविहेण चोसिरियं ॥ १ ॥” ति काऊण सागारमण-सण ठिओ पचनमोक्कारं चिंतितो काउसग्ग । न तरइ अक्कमिउ । परिपेरतेहिं भमिन्ता परिस्संतो अज्जुणओ सुदंसण-

मणिमिसाए दिट्ठीए पलोएइ । जक्खो वि भोगरं गहाय पडिगओ । पडिओ अज्जुणओ, उट्ठिओ तं पुच्छइ—कहिं अहं ठिओ ? किं मए एवं कयं ? का मम अवत्था ? न जाणामि नियसरूव, ता भो ! कहेसु तुम सुदंसणा ! । कहिओ णेण पुव्ववड्यरो—‘अहो ! महापावकम्मकारी अहं’ ति गओ वेरगं । पुणो वि पुच्छिओ—कहिं तुम पत्थिओ ? । भणइ—सामिं वदिउं । सो वि गओ । वदिओ भयव । निमुओ धम्मो । अभिवंदिऊण य भणियं—भयव ! कह मम विसोही भवइ ? । भयवया भणिय—तवचरणाओ । जओ—“हुयासणेण तत्तस्स, कणगस्स जहा मलो । विद्धस्सइ तहा पाव, तवेण खलु जतुणो ॥ २ ॥” इमं सोऊण गहिया भयवओ समीवे दिक्खा । रायगिहे चेव विहरतो ‘सयणमारगो वेरिउ’ ति अक्कोसिज्ज लोरोहिं । सो वि सम्मं सहइ । अवि य—अक्कोस-हणण-मारण-धम्मवभसाण वालसुलभाणं । लाभ मन्नइ धीरो, जहुत्तराण अभावम्मि ॥ ३ ॥’ सुहपरिणामेण केवलनाणमुपपन्न ति । एवमन्यैरपि नाधुभिराक्रोशपरीपहः सोढव्यः ॥ कश्चिदाऽऽक्रोशमात्रेणातुप्यन्नधमाधमो वधमपि विदध्यादिति वधपरीपहमाह—

हओ न संजले भिक्खू, मणं पि न पओसए । तित्तिक्खं परमं णच्चा, भिक्खुधम्मं विचित्तए ॥ २६ ॥

व्याख्या—‘हतः’ यथादिभिः ताटितः ‘न सञ्चलेत्’ कायतः कम्पनप्रत्याहननादिना वचनतश्च प्रत्याक्रोशदानादिना भृशं ज्वलन्तमिवात्मानं नोपदर्शयेद् भिक्षुः ‘मनः’ चित्तं तदपि ‘न प्रदूषयेत्’ न कोपतो विकृतं कुर्वीत । किन्तु ‘तित्तिका’ क्षमाम्—“वर्मस्य दया मूल, न चाक्षमावान् दयां समादत्ते । तस्माद् यः क्षान्तिपरः, स सावयत्युत्तमं वर्मम् ॥ १ ॥” इत्यादिवचनतः ‘परमा’ धर्मसाधनं प्रति प्रकर्षवती ‘ज्ञात्वा’ अवगम्य ‘भिक्षुधर्मं’ यतिधर्मं यथा ‘भिक्षुधर्मं’ क्षान्त्यादिकं वस्तुस्वरूपं वा ‘विचिन्तयेत्’ भावयेद्, यथा—क्षमामूल एव धर्मः, यच्चास्मन्निमित्तं अयं कर्म उपचिनोत्यस्मद्गोप एवाऽयम्, अतो नैनं प्रति कोप उचित इति सूत्रार्थः ॥ २६ ॥ अमुमेव प्रकारान्तरेणाह—

समणं संजयं दंतं, हणेज्जा कोइ कत्थई । नत्थि जीवस्स नासो त्ति, एवं पेहेज्ज संजए ॥ २७ ॥

व्याख्या—‘श्रमण’ तपस्विन ‘सयत’ दृष्टिव्यादिहृन्तनिवृत्तं, एतच्च लाभार्थं बाह्यवृत्त्यैव समवेद, अत आह—‘दान्त’ इन्द्रियनोइन्द्रियदमेन ‘हन्त्यात्’ ताडयेत् ‘कोऽपि’ इति तथाविधानार्थः ‘कुत्रापि’ ग्रामादौ, तत्र किं विधेयम् ? नास्ति ‘जीवस्य’ आत्मन उपयोगरूपस्य ‘नाशः’ अभावः शरीरस्यैव नाशात्, ‘इतिः’ पूरणे । ‘एव’ स्वरूपार्थे । ‘प्रेक्षेत’ चिन्तयेत् ‘सयतः’ साधुरिति सूत्रार्थः ॥ २७ ॥

उदाहरणम्—सावत्थीए नयरीए जियसत्तू राया, धारिणी देवी, तीसे पुत्तो खंदओ नाम कुमारो । तस्स भगिणी पुरंदरजसा । सा कुंभकारकडे नयरे दंडकी नाम राया तस्स दिन्ना । तस्स य दंडगिस्स रत्तो पालगो नाम मरुओ पुरोहिओ । अन्नया सावत्थीए मुणिसुवयसामी समोसढो । परिमा निग्गया । खंदओ वि निग्गओ । धम्म सोच्चा सावगो जाओ । अन्नया सो पालगमरुओ दूयत्ताए आगओ सावत्थिं नगरिं, अत्थाणमज्जे साहूणमयन्न वयमाणो खंदएण निग्गपणिसणवागरणो कओ, पओसमावन्नो विहरइ, जाव खंदओ पचहि जणसएहिं कुमारोलग्गएहिं सद्धिं मुणिसुवयसामिसगासे पवइओ बहुत्सुओ जाओ । ताणि चेव पंचसयाणि सीसत्ताए अणुत्तायाणि । अन्नया खंदओ सामिं आपुच्छइ—वृक्षामि भगिणिसयास ? । सामिणा भणियं—उवसग्गो मारणत्तिओ । भणइ—आराहगा विराहगा ? सामिणा भणियं—सव्वे आराहगा तुम मोत्तुं । सो भणइ—लट्ठ जइ एत्तिया आराहगा । गओ कुंभकारकडं । मरुएण जहिं उज्जाणे ठिओ तहिं आउहाणि नूमियाणि । राया बुग्गाहिओ, जहा—एस्स कुमारो परीत्तहपराजिओ एएण उवाएण तुम मारेत्ता रज्ज गिण्हिहत्ति, जइ ते न पच्चओ ता उज्जाण पलोएहि । आउहाणि पलोइयाणि । ते ववेऊण तस्स

१ छादितानि ।

चेव पुरोहियस्स समप्पिया । तेण सव्वे दिन्नाऽऽलोयणा यामियसव्वसत्ता आऊरियसुहज्जाणा पुरिसजंतेण पीलिया । तेहिं सम्ममहियासियं, तेसिं केवलनाणमुपपन्न, सिद्धा य । खंदओ वि पासे धरिओ । लोहियचिरिकाहिं भरिज्जतो सव्वपच्छिम खुड्ढगमुत्तिसिय भणिय खंदगेण—इमं वालमणुकपणिज्ज न सक्कुणोमि पीलिज्जत पेच्छिउ ता पढम म पीलेह । तेण य तस्स गुरुतरहुप्पायणत्थ पेच्छतस्सेव सो खुड्ढगो पीलिओ सिद्धो य । खंदगो आसुरुत्तो पच्छा जते पीलिओ नियाण काऊण अग्गिकुमारेसु उववन्नो । तं पि से रयहरण रुहिरलित्तं ‘पुरिसहत्थो’ ति काउ गित्तेहिं पुरंदरजसाए पुरओ पाडिय । सा वि तदिवसमधिइ करेइ—जहा साहू न दीसति । त चऽण्णाए दिट्ठ, पच्चमिन्नाय कंवल्लग, निजिज्जाहिं छिन्नो, ताए चेव दिन्नो । ताए नायं—जहा ते मारिया । ताए रिसिओ राया—पाव ! विणट्ठोऽसि । ताए चितिय—पव्वयामि । देवेहिं मुणिसुवयसगास नीया । तेण वि देवेण नगर दड्ड सजणव्वय, अज्जवि ‘दंडगारन्नं’ ति भन्नइ । एत्थ तेहिं साहूहिं वहपरीसहो अहियासिओ सम्म । एवमहियासियव्व । न जहा खंदएण नाहियासियं ॥ परैरभिहतस्य च तथा-विधौपवादि प्रतिदिवसोपयोगि यत्तेर्याचितमेव भवति इति याज्ञापरीपहमाह—

दुक्करं खलु भो ! निच्चं, अणगारस्स भिक्खुणो । सव्वं से जाइयं होइ, णत्थि किंचि अजाइयं ॥ २८ ॥

व्याख्या—दुःखेन क्रियत इति ‘दुक्करं’ दुर्नुष्ठान, ‘खलुः’ विशेषणे निरुपकारिण इति विशेष द्योतयति । ‘भो’ इति आमन्त्रणे ‘नित्यं’ सर्वकाल यावज्जीवमित्यर्थः, अनंगारस्य भिक्षोः किं तद् दुक्करम् ? इत्याह—यत् ‘सर्वम्’ आहारोपकरणानि, ‘से’ तस्य याचितं भवति, नास्ति ‘किञ्चित्’ दन्तशोधनाद्यपि अयाचितमिति सूत्रार्थः ॥ २८ ॥ ततश्च—

गोचरग्गपविट्ठस्स पाणी णो सुप्पसारए । सेओ आगारवासो त्ति इति भिक्खू न चित्तए ॥ २९ ॥

व्याख्या—गोचरः—मिक्षाचर्या तस्याप्र-गोचराग्रम्, एषणाशुद्रयाहितया प्रधानगोचर इत्यर्थः, तत्प्रविष्टस्य ‘पाणिः’

हस्तः 'नो' नैव 'सुप्रसारकः' सुखेन प्रसारयितुं शक्यः, कथं हि निरूपकारिणा परः प्रतिदिनं प्रणयितुं शक्यः ? । उत्तरस्य उक्ति-
शब्दस्याऽत्र योजनाद् 'इति' अतो हेतोः 'श्रेयान्' प्रशस्यः 'आगरवासः' गार्हस्थ्यम्, तत्र हि न कश्चिद् याच्यते स्वमुज्जित
च दीनादिभ्यः सविभज्य भुज्यते 'इति' एतद् भिक्षुर्न चिन्तयेद्, बहुसावद्यो हि गृहवासः कथं श्रेयान् ? इति सूत्रार्थः ॥२९॥

उदाहरणम्—अस्थि चारवई नाम नयरी । सा य देवनिम्मिया सन्वकंचणमया सयलमहाविभूईसमिद्धा । तत्थ
वासुदेवो राया भरहद्धचक्कवट्टी परिवसइ । तस्स वलदेवो भाया जरकुमारो य । ते य दो वि जेद्धा । वसुदेवो य
एसिं पिया, तस्स जरा देवी, तीसे पुत्तो त्ति जराकुमारो । ते य संवपज्जुन्नाइअद्दुक्कमारकोडिसहिया अणेयविला-
सिणीसयसहस्सपरिवुडा जहाचितियपडिपुन्नमणोरहा रजं भोए य भुंजंता चिट्ठंति । अह अन्नया अरिट्ठणेमिसामी भयव
अरह सद्यन्नू भवियजणविबोहणत्थं तत्थाऽऽगओ । कयं देवेहिं समोसरणं । आगया य चउनिकाइया देवा जायवा
वासुदेवो य । कहिओ भयवया धम्मो । तओ धम्मकहाऽवसाणे वासुदेवेण भणियं—भयवं ! इमीए धण-कणय-रचण-
जणवय-रह-तुरयसमिद्धाए देवनिम्मियाए चारवईए जायवकुलस्स मज्झ च कस्स सयासाओ केण वा निमित्तेण विणासो
होहिइ ? । भयवया भणियं—सुण नराहिव ! अत्थीह दीवायणो परिवायओ । सो य मज्जपाणमत्तेहिं संवाइकुमारेहिं
अवमाणो चारवई विणासिहि त्ति, जायवकुलस्स अतं काहिइ । सो य पुवं तावसाऽऽसमे सोरियनयरस्स वाहिं
पारासरो नाम तावसो आसि । तेण एका अविणीया कन्ना पाविया । तं गहेऊणं उज्जणानदीदीवमागओ त्ति तेण य
दीवायणो जाओ त्ति । सो य यभचारी छट्ठकालभोई तवं चरतो तत्थ निवसइ । तेण य निसुय, जहा—भगवयाऽरिट्ठ-
नेमिसामिणा सद्यन्नसद्यदरिसिणा वागरियं—'किर ममाओ चारवईए जायवाणं च विणासो होहिइ तं दुट्ठमिणं कहमेयं
करिस्सामि ?' त्ति चित्तिऊण वणंतरे पडिगओ । जं च तुमे नियमरणकारणं पुच्छियं तं निसामेह—जो एस ते जेद्धो

भाया वसुदेवस्स जरादेवीए जाओ जरकुमारो नाम, एयाओ ते मन्नू भविस्सइ । ततो जायवाणं जरकुमारम्मि
सविसाया सोएण निवडिया दिट्ठी । जरकुमारेण चित्तिं—'अहो ! कट्ट कट्टयरं ति, कहमहं वसुदेवपुत्तो होइऊण सयमेव
कणीयसं भायरं विणासेहामि ? , अहो ! । महापावं ति चित्तिऊण आपुच्छिऊण पणमिऊण च जायवजणं जणहण-
रक्खत्थं जरकुमारो गओ वणवासं । तओ गए जरकुमारे हरिपमुहा जायवा सुन्नमिव मन्नंति अप्पाण । तओ पणमिऊण
भयवंतं रिट्ठनेमिं 'वे वि जायवा संसारस्स चिंतताऽणिच्चयं विसेसओ चारवईए जायवकुलस्स य पविट्ठा पुरिं । पविसि-
ऊणं च नयरे घोसाविच वासुदेवेण—जहा सिग्गं सुराइयं मज्ज कायंववणगुहाए नीणेह । भगवया रिट्ठनेमिसामिणा
कहियं—जहा मज्जप्पसंगेण कुमारा दीवायणरिसिं खलियारिहंति, सो कुविओ चारवई विणासेहि त्ति । तओ जहा-
णत्तं किंकरेहिं कयं सद्य । असेससुराइजायं कायंववणे सिलाकुडेसु पक्खित्तं कयंववणसच्छन्न त्ति तेण कायंवरी-
गुहा । सुरा वि कायंवरी तेण भन्नइ । एवं च वट्टमाणे काले वलदेवस्स भाया सिद्धत्थो नाम, सिणेहेण य तस्सेव
सारही महुर भणिउमाढत्तो—जहा भयवया कहियं—जम्मजरामरणओ एस ससारो रणपरिणामो य विसेसओ
अम्हाणं ति, ता विसज्जेह भगवओ समीवे सामन्नमणुचरामि त्ति । वलदेवेण य निच्छयं नाऊण भणिय—एवं ति, किंतु
वसणे कहचि अहं तए पडिवोहियद्यो त्ति । 'एवं' ति सिद्धत्थो भणिऊणं आपुच्छिऊण य सयणवगं गंतूणं च भगवओ
समीवे पच्चज्जमवुवगओ । काऊणं च महातवच्चरणं छम्मासमेसेण गओ देवलोगं । इओ य कायंवरीगुहाए सिलाकुडे
सुरा सा हेमंताइणा छम्मासेण सुट्ठुपक्करसा जाया । सच्छा साउरसा पवरा हिययसुहकरा कक्केयणसमप्पभा । इओ य
संवकुमारसतिओ लोद्धयपुरिसो हिंडंतो गओ, तत्थ पेच्छए य त सुर । तुट्ठो य आसाइउं पयत्तो । जाव अइसा-
उरस्स त्ति अजलीहिं धुंटिया तेण । पलोइया मयगणा । जाव ते वि तेण सीयलसच्छसुसायमजरसेण मत्ता निच्चया

कीलंति । तओ तेण संवकुमारस्स निवेइयं । तओ गओ संवकुमारो । दिट्ठा य तेण वारणी । पाऊणं च संवेण चित्तिं—
किं मे जुत्तं जं कुमारेहिं विणा किंचि सुहं अणुहविज्जइ ? , ता सुए आणेमि कुमारे । आणिया तेणं दुदंतकुमारा कायंवरी-
गुहासमीवं । दिट्ठा य तेहिं सुंदरा सुरा, दिन्ना य तेहिं किंकराण आणत्ती—जहा एयं आणेह वारणिं । आणीया य तेहिं ।
गया य विविहतरकुमुमाऽऽमोयसोहियं रमणिज्जुजाणं । भणियं च संवेण—भो भो कुमारा ! कह कह वि छम्मासेण
एसा सुरा आसाइया ता जहिच्छं पिचह त्ति । पीया य तेहिं । तओ तीए मएण गायंति नच्चति परोप्परमालिगति ।
कीलंता य गया गिरिवरुहेस । तत्थ परिसफ्तेहिं दिट्ठो तवमणुचरतो दीवायणो रिसी । तओ भणिउमारद्वा—अहो !
एस सो दुरप्पा जो भगवयाऽरिट्ठनेमिसामिणा जिणिदेण चारवइविणासगो समाट्ठो, तओ इम पाव निष्कारणवेरियं
कि न तालेमो ? । तओ ते रोसेण दंतदट्ठाधरोट्ठा पायतलमुट्ठिचवेडाघाएहिं निरवराहं दीवायणरिसिं घाइउमारद्वा
ताव जाव किच्छप्पाणोवगओ पडिओ धरणीयले । घाएऊणं च गया चारवई । वासुदेवस्स वीसभणीयनियपुरिसेहिं जहा-
वत्तं सद्य कहियं । कणहेण चित्तिं—अहो ! दुइतया कुमाराणं, अहो ! अदीहनिरुवित्तणं जोवणस्स, ता किमंग ! जीवि-
यभूयाण इमाण कीरइ ? त्ति । गओ वलदेवसहिओ अणुणेउं दीवायणमुणिं । दिट्ठो य दीवायणो कोवेण पुरियाहरोट्ठो ।
कालोचिएणं च सम्माणेणं सम्माणिऊण भणिओ—भो भो महातावसरिसि ! कोहो सद्यमुणविणासो, अओ महासत्ता
वनेरया न कोहस्स वत्तमुवित्ति, तहा अन्नाणमज्जप्पमत्तवालावराहं न गहासत्ता गणित्ति, ता अम्हाण रमसु कुमार-
दुबेष्टियं ति । इय भणिए वि दीवायणो जाहे रोसं न मुंचइ ताहे वलदेवेण सलत्तं—भो नराहिव ! अल पयत्तेणं, जं
इमिणा चित्तिं कि पि त करेउ, किमन्नहा होइ जिणिदभासियं ? । तओ दीवायणेण पलत्तं—भो नरीनर ! तालिजमाणेण
मया गहंती पइन्ना कया, जहा दो तुब्भे मोत्तूण सुणयस्स वि चारवइविणासे ण मोत्तत्तंभवो अरिय, ता न जिण-

वयणमलियं, नावि मम पइन्ना अन्नहं चि, ता गच्छहं किं वो विचारिणं ? । तओ महासोयसत्ता विमणसा चासुदेव-
 वलदेवा गया नयरी । दीवायणवयणं च सयलाए नयरीए विथरिउमारद्ध । वीयवियसे य घोमावियं—भो भो नय-
 रीजणा । तवोववासनिरया वलिपुष्पांगधूयहत्था जिणवदनमंसणरया होह, नयरीए परिणामो एरितो भयनया
 कहिओ चि । एत्थतरे य भयवं पुणरवि अरिट्टनेमिसामी विहरंतो आगओ रेवयम्मि समोसढो । जायना गंतूण
 भयवंतं वदिऊण नियणसु ठाणेषु सन्निविट्ठा । धम्मकहाउसणो य अणिश्याए ससारस्स सवेगमावन्ना पज्जुन्न-निसढ-
 सुय-सारण-संधपमुहा कुमारो भयवओ सयासे पघइया । रुप्पिणी वि पुण्णम्मभज्जिग्गा चासुदेवं भणिउमा-
 रद्धा—महानरिदं । एरिसी ससारपरिणई विसेसओ जायवकुलस्स, ता विसज्जेहं मम पघयामि चि । तओ कन्हेण
 वाहसमुप्पन्ननयणजुयलेण कहकहवि किच्छेण रुप्पिणी विसज्जिया, अवरहिं पवररायदुहियाहिं सह पघइया । जायना
 वदिऊण रिट्टनेमिं सामि महासोयगहिया पविट्ठा वारवई । चासुदेवो वि रुप्पिणिविरहे विगयसिंरिं पिच मन्नड जप्पाणं ।
 भयव पि सच्चन्नू गओ भवियविबोहणत्वं अन्नत्वं । वसुदेवनदणेण वि वीयवारं पि घोसाविय नयरीए, जहा—भो
 जायवा । भो पुरजणा । सुहलालिया । महत्त दीवायणभय समुद्वियं ता विसेमेण धम्मनिरया होह, पाणाइवाय-सुन्ना-
 वाय-पैरद्वहरण-पैरदारसग-पैरिगहे जहसत्तिओ विवज्जेह, आयविलचउत्थउत्थमद्वसमदुवालसाइनवमणुट्ठह, पयत्तंग
 य देवसाहुपूयापरायणा होह । तेहिं वि 'तह' चि पडिचन्न हरिवयणं । दीवायणो वि दुम्मई अईवदुपरं बालतवमणु-
 चरिऊण वारवइविणासे कयनियाणो मरिऊण समुप्पन्नो भयववासी देवो अग्गिकुमारेलु । सभरिच च जायवअर ।
 आगओ य वारवइविणासणनिमित्तं जाव न सो पवइ । जओ मद्यो चेव जणवओ तवोवहाणनिरओ देवयावंदण-
 उच्चणपरो मंतजावपरायणो न परिभविउं चाइज्जह । एव दीवायणो छिद्रेसी अंतरट्ठिओ अच्छइ ताव जाव गयाठं
 वारस्स वरिसाहं । तओ लोएण चितियं—अहो ! निज्जिओ निप्पहो पडिहयत्तो दीवायणो कओ ? चि । निज्जओ वार-
 वईजणो पुणरवि कीलिउमाढत्तो । कायंवररीपाणमत्तो रइपरायणो जाओ । तओ सो अग्गिकुमाराहमो छिइ लहिऊण
 विणासेउमारद्धो । उप्पाया य वहरूवा समुप्पन्ना । तओ सो अग्गिकुमारो संवत्तयवावं विउदिऊण जुयंतसरिस्स कट्ठतण-
 पत्तसघाए पलायंतजणवए य महारवं करिते पुरीए अट्ठिमतरे पक्खिवइ । पज्जालिओ महत्तो भीसणो जलणो । पुणो पुणो
 देवाहमो उज्जाणेहिंतो तरुक्कलयावद्धितणाईणि पक्खिवइ । घरघराओ धूमग्गिणा मीसणेण गंतुं न तीरए । सघपण्णेषु य
 पुरी दीवायणवित्तपावणमणाहा डज्जए । समंता पास्ताया नाणामणिरयणकणवसोहिया य फुट्ठता वटत्ति विसट्ठति
 महीचले । मेत्त-गय-वसह-नुरय-उरोट्ठपमुपक्खिगणाणं च अग्गिणा डज्जमाणाणं महत्तो दारुणो सओ संभूओ । जायव-
 जणा य पिययमावाहुसमालिगिया डज्जति । हाहारवं सुदारुणं कुणंति रोयंतीओ तयंगणाओ । तओ वलदेव-चासुदेवा
 दहूण डज्जमाणिं वारवईं अक्कडकयरवा पिज्जो घरमुवागया । सिग्ग च रोहिणिं देवईं पियर च रह समारोवेऊण
 जया तुरयवसभा जुत्ता हुयासणेण परिहज्जमाणा न सफ्फति रहवर समाकरितिउं, तथा सयमेवाऽऽयड्ठिउं पत्तता ।
 एत्थतरे 'हा महाराय कण्ह' हा राम' हा पुत्त' हा वच्छ' हा नाह' चि पयत्ता सघघरेसु करुणा समुहावा । तओ
 वलदेव-कण्हेहिं तुरियतुरिय गोपुरदार जाव नीया दो वि रहा इंदकीलेण च सरद्धा । तओ तमिंदकील पाएण
 वलदेवो जाव चुनेह ताव जलणेणं त दुवार जलिउमाढत्तं । एत्थंतरे दीवायणेण सलत्तं—भो ! मया पुवमेव
 भणिय—'जहा दो तुम्हे मोत्तूण अन्नस्स मोक्खो नत्थि' चि मे पइन्ना । तओ चासुदेवेण पायतलाहयं क्वाडमेणं यरणी-
 यले निवाडियं वीय च जालावलीपलित्तं रामेण । तओ वसुदेवेण रोहिणीए देवईए च भणिया—पुत्तया । तुम्हेहिं
 जीवमाणेहिं जायवकुलस्स पुणरवि समुन्नई भविस्सइ, ता तुरिय तुरियं निगगच्छहं चि । तओ मायापिउवयणेण कलुण
 रुयंता विणिग्गया जायवुत्तमा । बाहिरियाए भग्गुज्जाणे ठिया पेच्छति वारवइय डज्जमाणिं पुरवरिं । दीवायणेण वि
 सयलाइं दुवाराड देवसत्तीए घट्टेऊण विसेसेण पज्जालिया नयरी । एत्थंतरम्मि रामस्स पाणवइहो पुत्तो कुज्जवारओ
 नाम बालकुमारो चरिमदेहघरो, सो य निययभवणुत्तमगे समारुहिऊण भणइ—भो भो सुणंतु समासन्नदेवयजणा ।
 रिट्टनेमिसामिणो जिणंदस्स सीसो हं समणो निम्ममो दंतो सच्चभूयद्यावरो, तं भयवओ जइ सच्चं वयणं—'जहा तुमं
 चरिमदेहो मोक्ख गमिस्ससि' चि, ता किमेयं ? ति भणिए उवट्ठिया जंमया देवा । तेहिं उक्खित्तो जलतभवणाओ
 नीओ य पैलहवदेसं जिणसमीवम्मि । कण्हस्स य सोलसदेवीसहस्सेहिं कयं समभावेण अणसणं तथा । तहा सव्वासिमेव
 जायवमहिलाण जलणभएण धम्मपरायणाण भत्तपच्चक्खाणमासी । एव सट्ठि थावत्तरिं च कुलकोडीओ दीवायणेण
 नयरीए दह्वाओ । एव किल उम्मासेहिं दह्वा तेण वारवई । पुणो वि पच्छिमसमुदम्मि परिप्पाविया । इयरे दो वि
 वलदेव-चासुदेवा महासोयसमाउलमणा डज्जति वारवईं पुरिं पिच्छंता परोप्परं । बाहपप्पुयच्छा पलोयंता चिंतंति य—
 अहो ! असारया ससारस्स, अणिश्या जीवलोयस्स, दारुणया विहिपरिणामस्स, अवि य—धारिज्जइ इंतो सायरो वि
 कहोलमिन्नकुलसेलो । न हु अन्नजम्मनियकम्मनिम्मिओ दिवपरिणामो ॥१॥ विहिणो वसेण कज्ज, जयम्मि त किं पि दारुण
 पडइ । जं न कहिउं न सहिउं, न चेव पच्छाइउ तरइ ॥ २ ॥ बुद्धीए पुरिसयारेण मतत्ततेहिं देवसघेहिं । न य केणइ इह
 सुवणे, वारिज्जइ दिवपरिणामो ॥३॥ तओ कण्हेण भणियं—कल्यऽन्हे सोयाररा सच्चवधवसयणदारविप्पमुक्का मया इव
 भयवुण्णलोयणा गच्छामो ? । रामेण भणिय—अन्ह वधवा सइसवविक्कमधणा पंडुसुया अत्थि, ताण वक्खिणसमुद-
 सत्थिय महुरापुर्णि गच्छामो । कण्हेण भणियं—ते मया दोवइसमाणयणकाले महागगासमुत्तरणे अग्गओ गएहिं 'रहो न

पेसिओ' ति रोसेण सद्यस्सहरणा काऊण निद्धाडिया, ता कहमियाणि ताण पुरि गच्छामो ? । वलदेवेण भणियं—ते महापुरिसा अम्हाणमेव कुले समुप्पन्ना परमवंधवा न ते परिभववुद्धीए पलोएहिंति, न नीयकम्मो वि धरे समागयाण निट्ठरं समायरइ । तओ कण्हेण 'एवं' ति पडिवन्नं । पथिया ते पाएहि चेव पुव्वदिसिंमंगीकाऊण गृहमाणा सरीरकंति । सुरद्दादेसं च समुत्तरिऊणं सोइंता वारवई वंधवजणं च पत्ता हत्थिकप्पपुरवरस्स वाहिं । भणिओ य कण्हेण वलदेवो—जहा तण्हाच्छुहाओ ममं वाहिंति । तओ वलदेवेण भणियं—एस गच्छामि तुरियं तुह भत्तपाणनिमित्तं, तुमे वि अप्पमत्तेण इह अच्छियधं, जइ मम गयस्स कोइ अवाओ होल एयम्मि पुरे ता महासदं सोऊण तए आगंतवं । एयं भणिऊण गओ वलदेवो हियएण समुवहतो वासुदेवं, पत्तो य हत्थिकप्पं नयरं । तत्थ य धयरट्ठपुत्तो अच्छदंतो नाम राया परिवसइ । पविट्ठो वलो सिरिवच्छं नियवत्थेण समोच्छाइऊणं । जाओ य तत्थ लोयवाओ—जहा उप्पायगिणा वारवई सवलदेव-कैसवंधवजणा समंतओ वट्ठा । तओ वलदेवं पमाणेणाहियं सुखं च वट्ठणं जणो परं विन्धिउयुवगओ भणइ—अहो ! पमाणं, अहो ! खवसंपया, अहो ! मयलंछणस्स विय कंतिसोमया । एयं सलाहिजंतो वलो गओ पूइयावणं । अंगुलेयं दाऊण गहियं पहाणभक्कं, हत्थकडयं च दाऊण गहिया पैसन्ना । तओ निगंतुं पयट्ठो । गओ सो पुरहारं । इओ य बारारक्खियपुरिसेहिं निवेइयं रत्तो—जहा को वि वलदेवाणुकारी पुरिसो चोरो च परधणवियण्हो दाऊण कडयं अंगुलेयं च भक्कपाणं गहेऊण निगच्छइ ति । तओ अच्छदंतेण राइणा तुरियतुरियं ससंकेण नियवलं पेसिउं जुज्झिउं च रामेण सममारद्धं । कया रामेण कण्हस्स महासइरूवा जुद्धसन्ना । भक्कपाणं च मोत्तूण समासन्नहत्थि समासहिऊणा अच्छदंतवलं चुण्णेउमारद्धो । ताव य जणहणो

१ मदिरा ।

वि इत्ति समागओ । भंजिऊणं च गोपुरकवाडाइं गिण्हिऊण महाफलिहं तं अच्छदंतवलं चुन्नेऊण कओ अच्छदंतो वसे । भणियं च गेहिं—अरे दुरायार ! किमन्हाण बाहुवलं पि गयं ? ता भुंजसु निहुओ सरज्ज ति परिचत्तो अम्हेहिं । 'एस वइयरो' ति भणिऊण गया वणसंडमडियमुजाणं । तत्थ य समागलंतसुपप्पुयलोयणा 'नमो जिणाणं' ति भणिऊण समासाइउमारद्धा तमन्नपाणं । चितियं च गेहिं—अहो ! तहनाम भुजिऊण एव पि परिभुजिइ ति, परं दुद्धराओ लुहापिवासाओ, अहवा किमित्थ सोएण ? जओ वन्नियं भगवया चेव—भवम्मि सव्वभावाणमणिच्चत्तणं । तओ किंचि जिमिऊण कयायमणकम्मा दक्खिणाभिसुहं गंतुं पयत्ता । पत्ता य कोसुंवारन्नं नाम वणं । तओ मज्जपाणाओ सलवण-भत्ताओ गिम्हकालाओ महासेयसंभवाओ महासोयाइसयाओ पुन्नक्खयाओ य वासुदेवो महातण्हाए गहिओ । भणिय च गेण—भाय ! भाइवच्छल ! तण्हाए मम सुहं परिसुसइ, न समत्थो सीयलवणं जाव गंतुं । तओ वलदेवेण भणिय—अइपाणवइह ! तुमं ताव पायवच्छायाए वीसममाणो इह चिट्ठ जाव अहं तुह निमित्तं जलमाणेमि । तओ कोसेयवत्थेण अप्पाणं समोच्छाइऊण जणहणो पायं च जाणुवरि काऊण सोविउमारद्धो । भणियं च वलदेवेण—हियववइह ! अप्प-मत्तेण तुमे अच्छियधं । भणियाओ य वणदेवयाओ—'एस मे भाया सयलजणवइहो, विसेसओ मम दुहियहिययस्स, ता रक्खियवो तुम्हाणं सरणागओ' ति भणिऊण गओ सलिलनिमित्तं हली । एत्थंतरे य वाहवेसाणुकारी धणुवावइहत्थो दीहरपलंयंतकुच्चधरो वग्घचम्मपाउओ मयमारणनिमित्तं तमुदेसमागओ जरकुमारो । तेणं च समारोविऊण धणुवर समायडिऊण निसियवाणं दूरओ चेव 'हरिणजुवा एस चिट्ठति' ति पायतले मम्मपएसे विट्ठो जणहणो वेगेण च समुट्ठिऊणमिणं भणिउमारद्धो—केण भो ! विणाऽवराहेण पायतले एवमहं विट्ठो ? न मए अविन्नायवसो को वि ह्यपुवो

१ कोसेज० कौशेय- रेशमीवस्त्र ।

पुरिसो ति, ता सिग्घमेव गोत्तमप्पणो कहेउ । तओ जरकुमारेण कुडगतट्ठिएणं चितियं—न एस हरिणो, पुरिसविसेसो कोइ एसो गोत्तं च महं पुच्छइ, ता कहेमि से नियगोत्तं । तओ भणिय कुमारेण—भो ! अहं हरिवंससभवो वसुदेवस्स जराए देवीए पुत्तो पुहवीए एकवीरस्स हरिणो जेट्ठो भाया जरकुमारो नाम, भयवओ रिट्ठनेमिजिण-दाओ सोऊण 'जणहणस्स जराकुमारओ मधु' ति वयणमह वधुवग्ग परिच्चएऊण वणं वणेण परिहिंडामि, गयाट च वारस वरिसाई ति, तं तुम्हे वि परिकहेह के तुम्हे ? ति । तओ कण्हेण भणियं—एहि एहि पियसहोयर ! सो हं जणहणो भाया तुह वलदेवस्स य वासुदेवो कणीयसो, तुम च मह पाणसरक्खणत्थमिहमागओ जाव निष्फलो एम परिससो जाओ, ता तुरियमागच्छ । तओ जराकुमारो जणहणं समासकतो समागओ । विट्ठो तहाविहो कण्हो । तओ सो अंसुसमुप्पुन्नलोयणो जरकुमारो हाहारवं करतो—हा हउ ति, धी दुरप्पा हं, कुओ तमिह पुरिससइह ! आगओ सि ? किं दीवायणेण वट्ठा वारवई ? नट्ठा न व ति जायवजणा ? । तओ कण्हेण सयलं जहाविट्ठसुयं से कहिय । ततो जरकुमारो पलावे काउमारद्धो—अहो ! मए पावेण कयं कण्हस्स आतित्थकरणिज्जं, तं कत्थ गच्छामि ? , कत्थ गओ सुगओ भविस्तामि ? , भायघाययं को मं पेच्छिउं पि सक्केहिंति ? जाव एस लोगो धरइ नामं च तुह कैसव ! ताव मइ पावकारिणो गरहा सुहु होहिंति ति घणयासो अचुवगओ जाव मए निग्घिणेण विवरीय समायरियं, कत्थ ते राइओ ? कत्थ या ताइं विलासिणिसहस्ताइं ? कहिं या जणहण ! ते कुमारसमूहा ? । तओ कण्हेण भणियं—भो नरिं ! जरानंदण ! कहियमेव भगवया रिट्ठनेमिसामिणा जिणिंवेण—जहा सत्तारे सत्ताणं सत्ताणं नियरुन्नदोसेण सुत्ताइं चेव घसणसहस्ताइं, अधि य—जं जेण किं पि विहियं, सुहं च दुक्खं च पुव्वजन्मम्मि । तं सो पावइ जीवो, वग्घइ दीघतर जइ वि ॥ १ ॥ जं जेण कय कम्मं, अन्नभवे इहभवे च सुहजसुहं । तं तेण पावियधं, निमित्तनित्तं परो होइ ॥ २ ॥ ता

मा कुण उवेयं, न तुममेत्यमवरज्जसि, कम्मं चेवाऽवरज्जह, न य भवइ अन्नहा जिणभासियं ति, ता तुमं कोत्थुममाणं मह वच्छत्यलसठियं गहेऊण गच्छ पंडवसयासं, साहेयघो तए एस बुत्तंतो, भणियघा य मम वयणेण—जहा दोवइममाण-यणकाले अगओ समागएहिं मह सामत्यपरिक्खणनिमित्तं रहो न पेसिओ ति मए सव्वसहरणा काऊण निद्धाडिया त समियघो ममावरहो, समापहाणा हि सुपुरिसा हवति विसेसओ वंधवज्जण ति । तओ सुट्ठु गंतु न ईहए जरकु-मारो । तओ कणहेण भणियं पुणो—महाभाग । गच्छ सिग्घं, जाणासि चेव ममोवरि सिणेहपरायणं वलदेवं, मम तण्हा-बुच्छेयनिमित्तं सलिलमन्नेसिउं गतो, आगतो य म पेच्छिऊण मरणावत्य तुमं वावाएहि ति, ता गच्छ गच्छ तेहिं चेव पएहिं तुरियं तुरियं । तओ पायतलाओ वाणमुद्धरिऊण गतो जरकुमारो । वासुदेवो वि वेयणासमुग्घायं गतो नमोक्कारं करेउमारद्वो—नमो परमपूयाऽरहाण अरहंताणं, नमो सुहसमिद्धाणं सिद्धाण, नमो पचविहायारमायराताणं आयरियाणं, नमो सज्जायज्जाणरायाण उवज्जायाण, नमो मोक्खसाहयाणं साहूणं, नमो रिद्धनेमिणो जिणिवस्स, जो सयलसगप-रिच्चयणं काऊण निकसंतो महासुणी । तओ तणसंधार रइऊण समोच्छाहऊण वत्येण सरीरमप्पणो धीरसयणिज्जमुवागओ चित्तिउमारद्वो—धन्ना ते संव-पज्जुन्न-निरुद्ध-सारणपमुहा कुमारा जायवज्जणा य रुप्पिणिपमुहाओ देवीओ, जे सव्वसगपरिचाय काऊण भगवओ समीवे निकसता, अहं पुण दुक्खभागी अकयतवचरणो मरामि ति । आउयपज्जवमाने य विमुमरियसुहभावो—‘अहो ! अकारणवेरिणा दीवायणेण नयरीए जायवकुलस्स य एकपण धिय सओ कओ ति, ता महा-पावो खु सो निहंतवो’ ति असुहपरिणामपरिणओ काल काऊण धीरससहस्समेगं जीविऊण गओ तइयाए पुढवीए नारओ समुप्पणो । वलदेवो वि वेणेण सलिलं नलिणीपत्तपुडए गहिऊण विचरीयसउणपक्खलिज्जंतो कण्हसमीवमागओ । ठविऊण

१ कौमारत्वे योदनादिति निष्णो, पटपत्राशान्मण्डलिते जये तु । वर्षाण्यष्टाशो नवाऽगु शतानि, विंशान्पुद्गैरद्वैचक्रित्यकाटे ॥१॥

सलिलं चितेइ—‘पसुत्तो एसो’ ति सुयउ ताव एस मे हिययनंदणो, पच्छा सुहविवुद्धस्स पयच्छिस्सामो से जल । नेहेण समाउलमणो न याणइ मओ ति । तओ किंचि कालं पडिवालिऊण वलदेवो समामन्नो नियच्छए कण्हं कसिणमच्छि-याहिं परिगय । वट्ठूणं च मीओ हली मुहाओ वत्थमवणेइ । तओ ‘हा ! मओ’ ति मुच्छाए पडिओ धस ति धरणीयलम्भि । पञ्चागयचेयणेण य महंतो सीहनाओ कओ तहा जहा सावयकुलं वणं च कपिउमारद्वं । सलविऊण चाऽऽरद्वो—जेण मे एस भाया हिययवहो पुहईए एकवीरो निग्विणेण दुरप्पणा वावाओ सो मे जइ सव्वं मुहडो तो देउ दंसण । कहं वा सुत्ते पमत्ते वाउले वा पहरिजइ ? ता नूणं सो पुरिसाहमो न सप्पुरिसो । एवमुच्चसदेणं भणंतो वलो वणं समंतओ हिंढेऊण पुणो वि गोविंदपासमुवागओ । समागतूण च उच्चसदेण रोविउं पयत्तो—हा मह भाउय ! हा जणहण ! हा सुहड ! हा महारह ! हरियं ? किं किं ते रोयामि ? किं सोहगं ? किं वा धीरत्तणं वलं वन्न रूप वा ?, भणसि य पिओ मे वलो भाया ता किमेयं विचरीयत्तणं ? जेण मे वायं पि न देसि, किं वा तए विरहिओ एगाणी करेमि मदभग्गो ? ता कत्य गच्छामि ? कत्य चिट्ठामि ? कस्स कहेमि ? कं पुच्छामि ? क सरणमुवेमि ? कमुचलभामि ? कम्म रूत्तामि ? सव्वहा समत्तो मे जियलोओ, भो भो वणदेवयाओ ! किं तुम्हाण समप्पिए जणहणे एवमुवेक्खिउमुच्चिय ? ए ! एहि जणहण ! किमकन्नयुयं करेसि ? किं मे तुहाऽवरद्वं ?, भययईओ ! देवयाओ एह ममोवरि कुविय पसाएह कारुनयाए वसुदेवनंदणं, सहोयर ! एस दिवसयरो अत्थसेलं समुवगच्छइ ता समुट्ठेहिं सञ्जीवासणवेला समुट्ठिया, उत्तमपुरिसा न सोवति सहाए । रणमेत्ते य गए भणइ—रयणी य वहलंधयारा समागया, क्रूरसत्ता परिभमति म्रमंतओ, सिवा य भेरवे सरे करेमाणी वियरंति । एवं च पलवतस्स पभाया रयणी । पुणो भणइ—भाउय ! समुट्ठेहि, सूरौ

१ सन्ध्यावन्दनवेला जाता ।

समुग्गओ । जाहे न उट्ठेइ ताहे नेहमोहियमणो वलदेवो मयगं अत्तणो रंधे समारोविय पयट्ठो गिरिकाणणेषु हिंढिउं । ताव य समागओ से वरिसयालो । एत्तंतरम्मि सो सिद्धत्थो सारही देवत्तपत्तो ओहिनाणेण वलं पेच्छिऊण महंतदु-क्खमावन्नो चित्तिउमारद्वो—अहो ! नेहाणुराएण कण्हं कहं वलदेवो वोढुमादत्तो ?, ता वोहेमि ण भाउवच्छल वलदेवं । तओ देवेणं पवयम्मि रहवर समुत्तारितो पुरिसो विउद्धिओ । सो य रहो असमंजस अभिसरतो न पवयम्मि भग्गो भूमीए समाए सयसिक्करं गओ सो सवेउमादत्तो । वलदेवेण भणियं—भो सुद्धपुरिस ! जो एस रहो गिरियडे न भग्गो चुणिजो य समे पहम्मि, त कह तुमं रंदाखडगयमियाणिं सवेउमिच्छसि ? । देवेण भणियं—जो एस कण्हो अणेगेसु जुज्जस-यसहस्सेसु जुज्जमाणो न निवाइओ, सो य इयाणिं जुद्ध विणा वि मओ, जया जीविस्सइ तया रहो वि पुणन्नवो भविस्सइ । पुणरवि य पुरिसो सिलापट्टेसु पडमिणीओ रोविउमारद्वो । वलेण भणिओ—सिलापट्टेसु रोविया कह पडमिणीओ रोहति ? । देवेण भणियं—जया एय तुह खधट्ठियं मडय जीविस्सइ तया पडमिणीओ रोहिस्सति । तओ थोवतर गओ गोव गाविकरोडीण हरियतणाइ दंत पेच्छइ । भणिय च वलदेवेण—अट्ठिभूया इमा गावी कया हरिएण पुणो जीविस्सति ? । देवेण भणियं—जया एस कण्हो तुह भाया जीविस्सइ । तओ लद्धसन्नेण वलेण चित्तियं—किं मे भाया अपराइयपुवो मओ ? ति, जेण वणंतरट्ठिओ मम को वि एवमुद्धवइ । तओ देवेण सिद्धत्थरूपं काऊण भणियं—अह सो महाभाग । सिद्धत्थो जो तुह पुवमवे सारही आसि, रिद्धनेमिसामिणो पसायाओ देवो समुप्पन्नो, भणिय च तुमे पुवमासि—जहा हं आवइसु पडिवोहणीओ तुमे ति, तओ ह तुह पडिवोहणत्यमागओ, ता परिच्चय सोय अवलंवेहि धीरयं, जओ—तुम्हारिसा वि पुरिसा, जइ विहुरिज्जंति दड्डसोएणं । ता कत्य धिर होही, धीरत्तमणिदियं भुवणे । ॥, २ ॥ किंच—अनिवारियप्पसरो मधू, जओ—गुरुपरफमऽहरियनरनाहयलकेसव !, सहरियचक्रवट्टिवलंतंरंढियं !,

जयवधव अतुलवल जिणवरिंद हयविहिं विहंडिय । सुरु दाणवु खयरिंदु गहु, चंदु दिणिंदु न सुकु । दुट्ठकयंतह केसरिहि, तिहुयणि कोइ न चुकु ॥ ३ ॥ अवि य—सो नत्थि चिय भुवणम्मि को वि जो खलइ तस्स माहपं । सच्छब्धारिणो सव्वेवरिणो हयकयंतस्स ॥ ४ ॥ सीयंति सव्वसत्थाइं, तत्थ न कम्मंति मंतंतताइ । अदिट्ठपहरयम्मी, तम्मि उ को पोरुस कुणइ ? ॥ ५ ॥ ता सठवेसु अप्पयं । अन्नं च जं सामिणा पुव्वमेव भणिय—जहा जरकुमारो जणहुणस्स मरणं तं तह चेव जायं । वलेण भणियं—कया उण जरकुमारेण कण्हो विणिवाइओ ? । तओ देवेण जरकुमारवइयरो सव्वो से परिकहिओ ताव जाव पेसिओ जरकुमारो पंडवाणं समीवम्मि । तओ वलेण भणियं नेहेण सिद्धत्थमालिगिऊण—भो ! किमियाणि कायव्वं ? ति । देवेण भणियं—सव्वसगपरिचयं काऊण सामन्नमणुचिट्ठसु, सभरेसु अरिट्ठनेमिजिणिदवयणाइं ति । तओ वलेण भणियं—सुहु मे पडिवन्नं जं तुमे भणियं, संभरियाइं च भयवओ वयणाइ, ता कथमेयं हरिणो कलेवरं करिस्तामि ? ति । देवेण भणियं—दोणहं नईण मज्जे पुलिणम्मि ज्ञामेमो, तित्थयर-चक्कि-वलदेव-वासुदेवा य पूयमरिहति ति पूयं करेमो । तओ तेहिं नईसगमपुलिणम्मि ठविय हरिकलेवर, कया पुक्कगंधव्वाइणा पूया दहं च । एत्थंतरम्मि भगवया अरिट्ठनेमिसामिणा नाऊण वलदेवस्स पव्वजासमय विज्जाहरसमणो पेसिओ । तम्मूले य रामो पव्वज्जं सम्मं पडिवन्नो, उगं च तवच्चरणं तुंगियागिरिसिहरे करेउमारद्धो । सिद्धत्थो वि पुव्वनेहेण रक्खणं करेतो तम्मि चेव चिट्ठइ । इयरो वि जरकुमारो दक्खिणमहुरं सपत्तो, दिट्ठा पंडवा, समप्पिओ कोत्थुभमणी । वारवइविणा साइ सव्वं पंडवाण कहियं ताव जाव इह संपत्तो ति । पंडवा वि महाअकंदं काऊण वरिसमेत्तं पेयकरणिज काऊण जरकुमारस्स रज्ज दाऊण भयवओ समीवे पत्थिया । एत्थंतरे भयवया समणपरिवुडो चउनाणी धम्मघोसो नाम अण-

१ “सुरो दानव. खेचरेन्द्रो ग्रहश्चन्द्रो दिनेन्द्रो न सुक्त. । दुष्टकृतान्तात् केदारिण. त्रिभुवने कोऽपि न विस्मृत. ॥ १ ॥”

गारो पंडवाण निक्खमणत्थं पेसिओ, पच्चाविया यं । पंडवा पयट्ठा भयवओ समीवं, छट्ठ-ऽट्ठम-दसम-दुवालस-ऽद्धमास-मास-छम्मासाइयाइ खमणाइं करेता ताव गया जाव भगवं वारसहिं जोयणेहिं चिट्ठइ ति । चितिय च णेहिं—कहं रिट्ठनेमिसामिं पेच्छिस्सामो ति, तत्थेव रयणी गमिया । पभायाए रयणीए तेहि जणवयाओ निसुय—जहा भयव उज्जितपव्वयम्मि मोक्ख गओ ति । ता ते महत्तदुक्खमुवगया पुंडरीयपव्वयम्मि पाओवगमण काऊण मोक्खं गय ति । आईए य नवदसारा समुद्धविजयाइ भयवओ जणणी गयसुकुमालपव्वजाकाले पव्वजं काऊण देवलोगं गया । रुपिणीपमुहाओ मोक्ख गयाओ । दोवई वि रायमईसयासे पव्वज काऊण अञ्जुयकपं गया । वारवइडाहे वसुदेवो रोहिणी देवई य देवलोगं गयाइ । इओ भगव वलदेवरिसी तुंगियागिरिसिहरे महाकट्ठं तवच्चरणं करेतो विहरइ । तवं च सत्तसत्तमियारुव । तत्थ सत्तसत्तमिया पडिमा इमा—पढमे सत्तए एक्केक्क दत्ति भोयणस्स पडिगाहेइ, एक्केक्क पाणगस्स । दोसे सत्तए दो दत्तीओ भोयणस्स पडिगाहेइ, दो पाणगस्स । तवे सत्तए तिन्नि दत्तीओ भोयणस्स पडिगाहेइ, तिन्नि पाणगस्स । जाव सत्तमे सत्तए सत्त दत्तीओ भोयणस्स पडिगाहेइ, सत्त पाणगस्स । एवं एसा सत्तसत्तमिया भिक्खुपडिमा एगूणपन्नासाए राइदिएहिं एक्केण य छन्नउएणं भिक्खासएणं अहामुत्त आराहिया हवइ ॥ इयाणि अट्ठट्ठमिया भिक्खुपडिमा—पढमे अट्ठए एक्केक्क दत्ति भोयणस्स पडिगाहेइ, इक्केक्क पाणगस्स । वीयए अट्ठए दो दत्तीओ भोयणस्स जाव अट्ठमे अट्ठए अट्ठ दत्तीओ भोयणस्स पडिगाहेइ, अट्ठ पाणगस्स । एवं एसा अट्ठट्ठमिया भिक्खुपडिमा चउसट्ठीए राइदिएहिं दोहि य अट्ठासिएहिं भिक्खासएहिं आराहिया भवइ ॥ एवं एण कमेण नवनवमियाओ दसदसमियाओ करेइ ॥ एवं पाएण पक्खाओ मासाओ तणकट्ठहारएहिं वणाछिदएहिं च दिन्न

१ वसुदेवो देवकी च रोहिणी चाय ते त्रय । मनसा सन्निधौ नेमेश्रक्रिरेऽनशन तदा ॥ १ ॥

फासुय एसणिय च पारेइ । तेहिं च कट्ठहारएहिं जणवयस्स राईणं च कहियं—जहा कोइ महासत्तो दिव्वरुओ पुरिसो तव करेतो वणे चिट्ठइ । तओ ते नराहिवा सखुद्धा चितति—कोइ अम्हाणमुवरि तव करेइ विज्ज वा साहेइ रज्जकंखी, ता गंतूण तं विद्धंसेमो । तओ सन्नद्धवद्धकवया नाणाविहगहियपहरणा विविहजाणवाहणसमारूढा गया रामरिसिसमा-सन्नं । इओ य तेण सिद्धत्थदेवेण भगवओ रामरिसिणो पायमूले महाकरालमुहा वीभत्थदसणा तिक्खनहरग्गदारुणसमु-ज्जया विहुयकेसरसदुप्पाया विउव्विया सीहसघाया । तओ ते नरिंदा दूराओ चेव मीया पणमिऊण महपभावं वलदेवरिसिं दुयं पडिनियत्ता गया नियनियधामाइ । ‘लोए नरसीहो’ ति खाई गओ वलदेवो ति । एव सो भगव अणुदियह उवस्-मरओ तव करेइ । तस्स य सज्झायज्झाणधम्मकहाहि अक्खित्तचित्ता वग्घ-सीह-चित्तय-सस-सरह-सवर-हरिणाइणो बहवे उवसम गया । के वि सावयत्तण पत्ता, केइ भइया जाया, केइ अणसण पडिवन्ना, केइ काउस्सग्गेण द्वियं उवविट्ठ वा पासपरिवत्तिणो परिचत्तमसाहारा रामरिसिं पज्जुवासति । तत्थ य हरिणजुवाणो एगो भगवओ राममुणिणो पुव्वभव-सवद्धो जाईसरो य अईवसवेगमावन्नो जत्थ भगव राममुणी भिक्खाइकजे विहरइ तत्थ तत्थ मग्गओ पहावइ । अन्नया वलदेवो वि मासपारणए भिक्खुएगाम्मि नगरे पविसत्तो एगाए तरुणीए कूवतडडियाए कूवजल कम्पुउकामाए दिट्ठि-गोयर गओ । तओ तीए वलदेवरूवाइसयखित्तहिययाए तग्गयचित्तणओ कुडयकंठभतीए नियकडियलुत्तारियपुत्तस्स कंठे पासो दिन्नो, तओ ओवारिओ कूवे । एयं च वलदेवेण दिट्ठ, तओ सवेगमुवगओ—‘अहो ! मे देहो वि अणट्ठहेऊ पाणिण’ ति चितिय तं च वालयमणुकपाए मोयावेऊण ता ‘सपय जइ तत्थट्ठिओ इत्थियाहि अदिस्समाणो भिक्खं लभिस्सामि ता गिणिहस्स न अन्नहा’ एवमभिगहं गिणिह्य इओ चेव नियत्तिय त चेव वण गओ । अन्नया य पहाणदारुनिमित्त रह-यारा तत्थ वणे आगया रुन्खे छिदति । वलदेवो वि मासपारणए भोयणुज्जएसु तेसु भिक्खद्धा गओ । हरिणओ वि मग्ग-

मणुलग्नो गओ । तओ वलदेवं ददूणं रह्यारसामिणा चितियं—अहो ! अन्हं पुण्णोदओ जं नरुत्थलीए वि कप्पपायवो पत्तो, अहो ! से रूवोवसमतेयाइसपयाओ, ता कयत्थो पुन्नमणोरहो अहं जेण मे रिसी भिक्खानिमित्तमागओ, ता करे-
मि एयस्स भिक्खादाणेण विगयकलुसमप्पाणं ति चित्तिऊण सिरम्मि कयकंजलिउडो धरणिउलनिहित्तजाणुजुयलं पणमिऊण भत्तपाणं गहेऊण समुट्ठिओ । मुणिणा वि 'द्व-वेत्त-काल-भावपरिसुद्धं' ति नाऊण पडिग्गहिंयं । ततो तेण दाणफलेण देवलो-
याउयमणुवद्ध रहगारेण । हरिणओ वि गरुयमुणिभत्तिनिग्गयावाहसमुप्पुन्नलोयणजुयलो वणछिंदए मुणिम्मि य पुणो पुणो पसन्नमंथरनिचद्धदिट्ठी चित्तिउमारद्धो—अहो ! धनो कयत्थो एस वणछिंदओ, सुलद्धमेयस्स माणुसत्त जेण एस मुणि-
वरो पडिलाभिओ त्ति, अहं पुण मदभागी कम्मदोसेण तिरियजाईए जाओ, असमत्थो एरिस महातवस्सि पडिलाभेचं, ता धिरत्थु मे जाईए । एत्थंतरे महावायविहुओ अद्धच्छिन्नपायवो वणछिंद-वलदेव-हरिणाणमुवरि निवडिओ । विमु-
क्कपाणा य तिन्नि वि ते वंभलोयकप्पम्मि पउमुत्तरे विमाणे देवा समुप्पन्ना । वलदेवो वि वरिससयसामन्नाणुपालणेण विसिद्धतररूवसपयाभोयसमुदओ जाओ । तओ वलदेवो ओहिणा कण्हं नेहेण पलोइउमारद्धो—जाव तइयाए नरयपुढ-
वीए समुपन्नो महादुक्खमणुहवंतो दिट्ठो । सिग्ग वेउवियसरीरं काऊण गओ कण्हसमीवं । तत्थ दिव्वमणिप्पभासमुजोयं काऊण दिट्ठो जणहणो, भणियं च वलेण—अइ भाववच्छल ! कण्ह ! किमियाणिं करेमि ते ? । कण्हेण भणियं—पुव-
कम्मदोससमुज्जव दुक्खं अणुभवामो, न एत्थ कोइ पडियारं करेउ समत्थो । तओ वलेण दोहिं वि वाहाहिं समुप्पा-
डिओ कण्हो, समुद्धरिजमाणो य नवणीयमिवायवेण विलिज्जए । तओ कण्हेण भणियं—मुच मुंच मम सुद्धयरं दुक्खं समु-
प्पज्जइ, ता गच्छ तुमं भरहवासं, तत्थ गतूण गया-खग्ग-चक्क-ससधारिण पीयवासपरिहाण गरुलद्धयं ममं अप्पाणं च हलमुसलधारिणं नीलधरपरिहाणं तालचिंधं सव्वलोए उवदसेसु । तओ वलेण 'तह' ति पडिवन्नं । आगंतूणं च दिव्ववि-
माणारूढो तत्थ दामोयर-वलदेवरूवं विउव्विऊण लोयम्मि दंसेइ, विसेसओ वइरियाण पुरओ । भणियं च वलदेवेण—
जहा तिय-चउक्क-चउराइसु अन्हरूवं करेह, अन्हे सग्ग-सहारकारिणो देवलोयाओ समागच्छामो, पुणो गच्छामो, नाणापगारेहिं कीलामो, वारवई अन्हेहिं निम्मिया, पुणो अन्हेहिं चेव संहरिया समुदे पक्खित्ता, ता अन्हेत्य कारण-
पुरिसा । तओ लोएण ससंभमेण 'तह' ति पडिवन्नं, कयं च सव्व समाइट्ठं । तओ परंपरण एसा पसिद्धी जाया । वलदेवो वि एवं काउं गओ देवल्लोयं । तओ चुओ वारसमअममतिथयरकण्हजीवतित्थे सिव्विहिइ । नयराइसु समिद्ध-
कुलेसु न तहा दुक्कर भिक्खाजायणं जहा रत्ते कट्ठतणहारयाइसु । अओ इमेण जहा अहियासिओ तहा अहियासियवो जायणापरीसहो ति ॥ याच्चाप्रवृत्तश्च कदाचिद् लाभान्तरायदोषान्न लभेत इति तत्परीपमाह—

परं सु घाससेसेज्जा, भोयणे परिनिट्ठिए । लद्धे पिंडे अलद्धे वा, नाणुतप्पेज्ज संजए ॥ ३० ॥

व्याख्या—'परं सु' गृहस्थे 'प्रासं' फलम्, अनेन मधुकरवृत्तिमाह, 'एप्येत' गवेषयेत् 'भोजने' ओदनादौ 'परि-
निट्ठिते' सिद्धे मा भूत् प्रथमगमने तदर्थं पाकादिप्रवृत्तिः, ततश्च 'लब्धे' प्राप्ते स्वल्पेऽनिष्टे वा इत्युपकारः, अलब्धे वा नाऽनुत्पद्येत संयतः, यथा—अहो ! ममाधन्यता यदहं न किञ्चिद् लभे इति सूत्रार्थः ॥ ३० ॥ किमालम्बनमालम्ब्य नाऽनुत्पद्येत इत्याह—

अज्जेवाहं न लव्वमामि, अवि लाभो सुए सिया । जो एवं पडिसंचिक्खे, अलाभो तं न तज्जए ॥ ३१ ॥

व्याख्या—'अज्जेव' अस्मिन्नेवाऽहंनि अहं 'न लभे' न प्राप्नोमि, 'अपि' सम्भावने किं सम्भाव्यते, एतत् ? 'लाभः' प्राप्तिः 'सुए' 'श्वः' आगामिनि दिने 'स्यात्' भवेद्, उपलक्षणत्वादन्त्येधुरन्यतरेषुर्वा, मा वा भूत्, यः 'एधम्' उक्तप्रकारेण 'पडिसंचिक्खे' ति 'प्रतिसमीक्षते' अदीनमनाः सन् अलाभमाश्रित्याऽऽलोचयति, 'अलाभः' अलाभपरीपहः तं 'न तर्जयेत्' नाऽभिभवद्, अन्यथाभूतश्चाभिभूयत इति भावः । जहा कोहपिसाएण वासुदेवो पसंतप्पा न जिओ । वारुगाइ अपसंता जिय ति । तथा हि लौकिकमुदाहरणम्—वासुदेव-वलदेव-सच्चग-दारुगा अस्सावहिया अडवीए नग्गोहपायवस्स अहे रत्तिं वासोवगया जामगहणं करेति । दारुगस्स पढमे जामे कोहो पिसायरूवं काऊणं आगओ दारुगं भणइ—आहारत्थी हं उवागओ, एए सुत्ते भक्खयामि जुद्धं वा वेहि । दारुगेण भणियं—थाडं । तेण सह सप-
लग्नो । दारुगो य तं पिसायं जहा जहा न सकेइ निहणिउं तहा तहा से कोहो वडुइ । एय सो दारुगो किच्छप्पाणो त जामगं निव्वहिइ, पच्छा सच्चगं उट्ठावेइ । सच्चगो वि तहेव पिसाएण किच्छप्पाणो कओ । तहए जामे वलदेवं उट्ठावेइ । एवं वलदेवो वि चउत्थे जामे वासुदेवं उट्ठावेइ । वासुदेवो वि तेण पिसाएण तहेव भणिओ । वासुदेवो वि भणइ—ममं अणिज्जिणिउं कहं मम सहाए खाहिसि ? । जुद्धं संपलगं । जहा जहा जुज्झए पिसाओ तहा तहा वासुदेवो 'अहो वलसंपन्नो अयं महो' इति तुस्सए । जहा जहा तुस्सए तहा तहा पिसाओ परिहायति ति । सो तेण एवं खविओ जेण घेत्तुं ओयड्डीए छूओ । पभाए परसए ते मिन्नजाणुकोप्परे । 'केणेयं तुम्ह कयं ?' ति पुट्ठा भणंति—पिसाएण । वासुदेवो भणइ—स एस कोवो पिसायरूपधारी मया पसंतयाए जिओ, ओयड्डीयाए कट्टेऊण दरिसिओ इति सूत्रार्थः ॥ ३१ ॥

उदाहरणम्—एगम्मि गामे एगो पारासरो नाम गाहावई । तम्मि य अन्ने वि पारासरा अत्थि । सो पुण किसीए कुसलो, तेण किसिपारासरो । सो य तम्मि गामे निउत्तओ राउलियं चरिं वाहावेइ । अन्नया भोयणवेलाए भत्ते वि आणिए यत्तमे मोएवकामे भणइ—फरिसए एक्केह हलचंभं देह, ममावि चरी होउ ति, ता पच्छा अंजह । तेहिं छहिं वि हलस-
एहिं वडुयं चाहियं, तेण तहिं वडुयमंतराइयं वद्धं । मरिऊण य सो संसार भमिऊण अन्नेण सुकयविसेसेण वासुदेवस्स

पुतो जाओ 'ढंढो' ति नामेण । सो य पत्तजोवणो सुणिऊण चउमहवइयं समणधम्मं परिचइय उदारे कामभोगे संसार-
विरत्तो भगवओ अरिद्धनेमिस्स सगासे निक्खंतो । ता गहियदुविहसिक्खो विहरए भगवया समं । अन्नया उइयं तं
पुव्वोवज्जियमंतराइयं कम्मं । समिद्धेसु गामनगरेसु हिंडंतो न लहइ कहिंचि भिक्खं, जया वि लहइ तया वि जं वा तं
वा, अमस्स वि साहुस्स लद्धि उवहणइ । तओ तेण सामी पुच्छिओ, तेहिं कहियं जहावत्तं । पच्छा तेण अभिग्गहो
गहिओ—जहा परस्स लाभो न मए गिणिहयवो । आगओ भयवं वारवइं । गओ वासुदेवो वंदणत्थं । पुच्छइ तित्थ-
यर—एयासिं अट्टारसण्हं समणसाहस्सीणं को दुक्करकारओ ? । भयवया भणियं—जहा ढंढणो अणगारो । केण पुण
कारणेण ? । भगवया अलाभपरीसहो कहिओ । सो कहिं ? । सामी भणइ—नयरिं पविसतो पेच्छिहिसि । दिट्ठो य
सुक्को निम्मंससरीरो पसतप्पा अक्खलियसत्तो अलाभपरीसहेण ढंढो अणगारो नयरिं पविसतेणं । तओ भत्तिनिवभरम-
णेण ओयरिऊण करिवराओ वंदिओ सवियं, पमज्जिया सहत्थेण चलणा, पुच्छिओ य पजलिउडेण सुहविहारं । सो एकेण
इचमसेट्ठिणा दिट्ठो, चित्तिं च—जहा महप्पा एस कोइ तवस्सी, जो वासुदेवेण वि एव सम्माणिजइ । सो य भवि-
यवयावसेण तस्सेव घरं पविट्ठो । तेण परमाए सद्धाए मोयगेहिं पडिलाभिओ । आगओ सामिस्स दावइ पुच्छइ य—जहा
मम लाभंवराइयं खीणं ? । पच्छा सामिणा भणणइ—न खीणं, एस वासुदेवस्स लाभो ति । कहं ? । कहिओ सेट्ठिभत्ति-
करणवइयरो । तओ 'न परलाभं उवजीवामि, न वा अन्नस्स देमि' ति अमुच्छियस्स परिट्ठवंतस्स अक्खलियपरिणामस्स
सुहभावणोवगयस्स अपुव्वकरणखवगसेटीकमेण तस्स केवलनाणं समुपपन्नं, अंतगडो जाओ । एवमहियासियवो अलाभ-
परीसहो जहा ढंढेण अणगारेण ॥ अलाभाधान्तान्ताशिनां कदाचिद् रोगाः समुत्पद्येरन् इति रोगपरीपहमाह—
नच्चा उपपइयं दुक्खं, वेयणाए दुहट्टिए । अदीणो ठावए पन्नं, पुट्ठो तत्थइहियासए ॥ ३२ ॥

व्याख्या—'ज्ञात्वा' अधिगम्य 'उत्पत्ति' उद्भूतं दुःखयतीति दुःखः—ज्वरादिरोगः तं 'वेदनया' स्फोटकप्रवृत्त्याद्यनु-
भवरूपया दुःखेन आर्तः क्रियते स दुःखार्तितः 'अदीनः' अविश्रुतः 'स्थापयेत्' दुःखार्तितत्वेन चलन्तीं स्थिरिकुर्यात्
'प्रज्ञां' 'स्वकर्मफलमेव एतत्' इति तत्त्वधियम्, अपेक्षितत्वाद् यदा पुष्टैर्व्याधिभिः 'स्पृष्टोऽपि' व्याप्तोऽपि राजमन्दादिभिः ।
'तत्र' प्रज्ञास्थापने 'अध्यासीत' अधिसेत, प्रक्रमाद् रोगजं दुःखमिति सूत्रार्थः ॥ ३२ ॥ स्यादेतत् चिकित्सया किं न
तदपनोदः क्रियते ? इत्याह—

तिगिच्छं नाभिणंदेज्जा, संचिक्खत्तगवेसए । एयं खु तस्स सामणं, जं ण कुज्जा ण कारवे ॥ ३३ ॥

व्याख्या—'चिकित्सा' रोगप्रतीकाररूपां 'नाऽभिनन्देत्' नाऽनुमन्येत, अनुमतिनिषेधाच्च दूरापात्ते करणकारणे ।
'संचिक्ख' ति प्राकृतत्वादेकारलोपे 'संचिक्षेत' समाधिना तिष्ठेत, न कूजितकर्करायितादि कुर्यात् । आत्मानं—चारित्र्या-
त्मानं गवेषयति—तद्व्यापारक्षणेन मार्गयतीति आत्मगवेषकः । किमित्येवम्—'एतत्' अनन्तरमभिधास्यमानं 'खु'
ति यस्मादर्थे ततो यस्मादेतत् 'तस्य' श्रमणस्य 'श्रमण्यं' श्रमणभावो यत्र कुर्यात् न कारयेद् उपलक्षणत्वान्नाऽनुमन्येत
प्रक्रमाच्चिकित्साम्, जिनकस्तिपाकेषं चैतत्, स्वविरकस्तिपास्तु अपवादो पुष्टालम्बिनो यतनया कारयन्त्यपि । यदुक्तम्—
'काहं अछित्तिं अदुया अहीहं, तवोवहाणेसु य उज्जमिस्सं । गणं च नीईए वि सारविस्सं, सालंबसेवी समुवेइ मोक्खं
॥ १ ॥ तथा—मा कुणउ जइ तिगिच्छं, अहियासेऊण जइ तरइ सम्मं । अहियासितस्स पुणो, जइ से जोगा
न हायंति ॥ २ ॥ इति सूत्रार्थः ॥ ३३ ॥

१ "करिष्येऽच्छित्तिमथवाऽप्येये तपउपधानेसु चोद्यंसे । गणं च नीत्याऽपि सारयिष्ये सालम्बसेवी समुपैति मोक्षम् ॥ १ ॥"

२ "मा करोतु यदि चिकित्सा, अध्यासितु यदि ज्ञातोति सम्यक् । अध्यासमानस्य पुनर्यदि तस्य योगा न हीयन्ते ॥ २ ॥"

उदाहरणम्—महुराए जियसत्तुणा रत्ता काला नाम वेसा 'पडिख्व' ति काउं ओरोहे छुडा । तीसे पुत्तो
'कालवेसिउ' ति कुमारो । सो तहारूवाणं थेराणं अंतिए धम्मं सोऊण पवइओ, एगहविहारपडिमं पडिपन्नो गओ
मुग्गसेलपुं । तहिं तस्स भगिणी हयसत्तुस्स रत्तो महिला । तस्स साहुस्स अरिसियाओ । तओ तीए भिक्खाए
सह ओसहं दिअं । सो य 'अह्मिगरणं' ति भत्तं पक्खत्ताइ । तेण य कुमारस्ते सियालाणं सहं सोऊण पुच्छिया
ओलगया—केसिं एस सहो सुवति ? । ते भणंति—एए सियाला अडविवासिणो । तेण भन्नइ—एए ममं बंधेऊण
आणेह । तेहिं सियालो बंधेऊण आणिओ । सो तं हणइ । सो हम्मंतो खिखेइ । तओ सो रइं विंदइ । सो सियालो
हम्मंतो मओ अकामनिज्जराए वाणमंतरो जाओ । तेण वाणमंतरेण सो भत्तपक्खत्ताओ दिट्ठो ओहिणा आभो-
इओ । 'इमो सो' चि आगंतुं सपिहियं सियालिं विउव्विऊण खिखियंतो खाइ । राया तं साहुं 'भत्तं पक्खत्ताययं' ति
काउं रक्खावेइ 'मा को वि से उवसगं करेस्सइ' ति । जाव ते पुरिसा तं थाणं रक्खंति ताव सा सियाली न खाइ ।
जाहे ते पुरिसा ओसरिया होंति ताहे सहं करंती खाइ । जाहे आगया ताहे न दीसइ । सो वि उवसगं सम्मं
सहइ एमइ य । एयमहियासियवं ॥ रोगपरीतस्य शयनादियु दुस्सहतरः वृणस्पर्श इत्येतदनन्तरं तत्परीपहमाह—

अचेलगस्स ल्हस्स, संजयस्स तवस्सिणो । तणेसु सुयमाणस्स, होज्जा गायविराहणा ॥ ३४ ॥

व्याख्या—अचेलकस्य रूक्षस्य संयतस्य तपस्विनः 'वृणेषु' दर्मादिषु शयानस्य भवेत् 'गात्रविराधना' शरीरविदारणा ।
अचेलकत्वादीनि तु तपस्विशेषणानि । मा भूत् सचेलस्य वृणस्पर्शोऽसम्भवेन अरूक्षस्य तत्सम्भवेऽपि स्निग्धत्वेन
असंयतस्य शुपिरहरितवृणेषुपादानेन तथाविधगात्रविराधनाया असंभव इति ॥ ३४ ॥ ततः किम् ? इत्याह—

आपवस्स निवाएणं, अनुला हवइ वेयणा । एयं णच्चा ण सेवंति, तंतुजं तणतज्जिया ॥ ३५ ॥

व्याख्या—‘आतपस्य’ धर्मस्य ‘निपातेन’ सम्पातेन ‘अतुला’ महती भवति वेदना । एव च किम् ? इत्याह—
‘एतत्’ अनन्तरोक्तं ज्ञात्वा ‘न सेवन्ते’ न भजन्ते ‘तन्तुजं’ वस्त्रं कंचलं वा ‘तृणतर्जिताः’ तृणकटवर्जिताः । किमुक्तं
भवति ?—यद्यपि तृणैरत्यन्तविलिखितशरीरस्याऽऽतपसमुत्पन्नस्वेदवशात् क्षतधारनिक्षेपसूत्रैश्च पीडा भवति तथापि कर्मक्ष-
यार्थिभिर्मुनिभिर्विचाराद्यगृहक्रियार्थध्यानमकुर्याणैः सम्यक् सहनीया । जिनकल्पिकापेक्षं चैतत् । स्वविरक्तपिकाम्तु सापेक्ष-
सयमत्वाद् वस्त्रादि सेवन्तेऽपीति सूत्रार्थः ॥ ३५ ॥

उदाहरणम्—सावरीनयरीनिवासिणो जियसत्तुस्म रओ पुतो भद्दो नाम । मो लहुकम्मयाए—‘माणुमज्जनु
दुलंभउ पुणरवि एत्थ जणा !, जिनवरधम्म पयतिहि लग्गह एकमणा । पुत्तकलत्तपसत्तह विमण्हिं भोलियह,
होसिहिं फुडुऽच्छ दंत सुहु पोहउ जोधणि बोलियहं ॥ १ ॥’ एसाइयम्मोउएस मोऊण निधिण्णकामभोगो तहासु-
वाणं येराण अतिए पव्वइओ, गहियकिरियाकलायो वहुंसुओ जाओ, कालेण एगहविहारपडिमं पट्टिउओ । अन्नया
विहरतो वेरजे ‘चारिउ’ त्ति काऊण गहियो रायपुरिसेहिं पुत्तिउओ—को तुम ? केण वा चारियत्ते निउत्तो ? । मो
भयव न जपइ । पइरुट्टेहि य अणजेहिं वंधावेऊण नुरेण तच्छिउयदम्भेहिं वेठिऊण मुओ । मो दम्भेहिं विलिहिं जंतमंसो
त सम्मं सहइ वेयण, चित्तेइ य—प्रदीप्ताङ्गारपूर्णेषु, यन्नकुण्डेऽप्यसन्धिषु । कूजन्तः करुणं केषिद् दृश्यन्ते नरनाम्निना ॥ १ ॥
अग्निमीताः प्रधावन्तो, गत्वा चैतरणीं नदीम् । शीततोयामिमां ज्ञात्वा, क्षारान्भस्ति पतन्ति ते ॥ २ ॥ क्षारदग्धशरी-
राश्च, मृगवेगोत्थिताः पुनः । असिपत्रचन चान्ति, छायायां कृतयुद्धयः ॥ ३ ॥ शक्यप्रिष्टासकुन्तैश्च, रंघ्रतोमरपट्टिभिः ।

१ “माणुपजन्म दुर्लभ पुनरप्यत्र जना !, जिनवरधर्मे प्रपद्ये ह्यतैकमनसः । पुत्रकल्परमकानां विपदपश्चिदानां, भविष्यन्ति स्फुट
अक्षिणी दन्वा मुख शुभिराणि दायने गते ॥ १ ॥”

छिद्यन्ते कृपणास्तत्र, पतद्भिर्वातकम्पितैः ॥ ४ ॥ इत्यादिका रौद्रतरा नरकेषु परयशेन मयाऽनुभूता वेदनाः, तन् कियतीयम् ?
भूयाश्च लाभः स्वदास्य सन्यक् सहने । भणियं च—‘असासए सरीरम्मि, विन्नाए जिनमासणे । कम्मे वेदज्जमाणम्मि,
लाभो दुक्खइहियासणं ॥ ५ ॥’ एदमन्यैरपि सोढव्यस्तृणपरीपहः । तृणानि मलिनान्यपि कानिचित् स्फुरिति तत्सपर्कात्
स्वेदेन जल्लसन्भव इति तत्परीपहमाह—

किलिन्नगातो मेहावी, पंकेण व रएण वा । चिंसु वा परिनावेणं, सायं नो परिदेवण ॥ ३६ ॥

व्याख्या—‘छिन्नगात्रः’ व्याप्तदेहः ‘मेहावी’ ‘घोहिओ वा अरोगी वा, सिणाण जो उ पत्थए । योक्कतो होइ आयारो,
जहो हण्ड सजमो ॥ १ ॥’ इत्यागमवेदितया अज्ञानरूपमर्यादावर्त्ता ‘पट्टेन वा’ स्वेदाद्रमलरूपेण ‘रजसा वा’ पांशुना
प्रीप्ते वाशब्दात् शरदि ‘परितापेन’ हेतुभूतेन, किमुक्तं भवति ?—परितापात् स्वेदः, स्वेदाय पट्टरजसी, ततः छिन्नगात्रता
भवति । ‘सातं’ सुखम् आश्रित्येति शेषः ‘नो परिदेवयेत्’ ‘कथं कवा वा मे मलस्यास्यापगमो भविष्यति ?’ इति न
प्रलपेति सूत्रार्थः ॥ ३६ ॥ किं तर्हि कुर्यात् ? इत्याह—

वेइज्ज निज्जरापेही, आरियं धम्मऽणुत्तरं । जाय सरीरमेओ त्ति, जहं काएण धारए ॥ ३७ ॥

व्याख्या—‘वेदयेत्’ सहेत प्रक्रमात् जहजनित दुःखं ‘निर्जरापेक्षी’ आत्यन्तिककर्मक्षयामिलापी ‘आर्यं धर्मं’ धृत-
चारित्ररूपम् ‘अणुत्तरं’ सर्वोत्तम प्रपन्न इति गम्यते । सामर्थ्योक्तमप्यर्थमादरत्वापनाय पुनराह—‘यानत्’ इति मर्यादायाम्,
‘शरीरभेदः’ देहविनाशः तं मर्यादाकृत्य ‘जहं’ मलं कायेन धारयेत् । दृश्यन्ते हि केचिद् दयदग्धस्याणुवद् विच्छाद्यकृष्ण-

१ “व्याधितो वाऽरोगी वा, ज्ञान वस्तु प्राप्तयेद् । स्फुण्क्तो भवत्साधार. त्यक्तो भवति सदन ॥ १ ॥”

देहाः शीतवाताऽऽतपादिभिरुपहन्त्यमाना रजोगुण्ठिता मलाविलकलेयरा अकामनिर्जरातश्च न किञ्चित् तेषां गुणः, मम
तु सन्यक् सहमानस्य महान् गुण इति मत्वा न मलापनोदनाय स्नानादि कुर्यात् । यतः—न शन्यं निर्मलीकर्तुं, गात्रं
स्नानशतैरपि । अश्रान्तमेव स्रोतोभि—रुद्रिरन्नवभिर्मलम् ॥ १ ॥ इति सूत्रार्थः ॥ ३७ ॥

उदाहरणम्—चंपाए नयरीए सुनंदो नाम चाणियगो सावगो । अवन्नाए जो ज मग्गइ साहू तस्स त देइ ओसह-
भेनज्जाइय नत्तुगाइयं च । सव्वभडिओ सो । तस्स अन्नया गिन्हासु साहुणो जल्लपरिदिद्धा आवाण आगया, तेभिं
गयो जल्लस्स ताण ओसहाणं गंधममिभविऊण उक्कलइ । तेण सुयपव्वभाविण चित्थिय—सव्व लट्ठ साहूण जइ नाम
जहमुव्वट्ठिता तो सुवरं होत । एव सो तस्स अणालोइयपडिक्कतो कालगओ, देवलोए उववन्नो । तओ चुओ कोसंचीए
नयरीए इच्चकुले पुत्तत्ताए आगओ । निविन्नकामभोगो धम्म सोऊण पव्वइओ । तस्स त कम्ममुइन्न, दुरन्निगयो
जाओ, जओ जओ वव्वइ तओ तओ उड्डाहो । पच्छा साहूहिं भणिओ—मा तुमं निग्गच्छ, उट्टाहो, पडिस्मए
अच्छाहि । रत्तिं देवयाए सो काउस्सगं करेइ । पच्छा देवयाए सुगंधो कओ, से जहानामए कोट्टपुडाण वा अज्जेसिं
वा विसिट्ठव्वाना जारिसो गयो तारिसो गंधो जाओ । पुणो वि उड्डाहो, पुणो वि देवयाराहण । माभाविगयो जाओ ।
तेण नाहियासिओ जल्लपरीसहो । एव जेपसाधुभिर्न करणीयम् ॥ जल्लोलितश्च शुचीन् सत्क्रियमाणान् पुरात्क्रिय-
माणाश्चापरातुपलभ्य सत्कारपुरस्काराभ्या स्पृहयेद् अतस्तत्परीपहमाह—

अभिचायणमव्वुट्ठाणं, सामी कुज्जा निमंतणं । जे ताइं पडिसेवंति, ण तेसिं पीहए सुणी ॥ ३८ ॥

व्याख्या—‘अभिवादनं’ शिरोनमनचरणस्पर्शनादिपूर्वमभिवाद्ये इत्यादिवचनम्, ‘अभ्युत्थानं’ ससम्भ्रममासनमोच-
नम्, ‘स्वामी’ राजादिः ‘कुर्यात्’ विदधीत ‘निमन्त्रणम्’ अद्य भवद्भिर्भिक्षा मदीयगृहे गृहीतव्या इत्यादिरूपम् । ‘ये’ इति

स्वयूष्याः परतीर्थिका वा 'तानि' अभिवादानादीनि 'प्रतिसेवन्ते' आगमनिपिद्वान्यपि भजन्ते न तेभ्यः स्पृहयेत्—यथा सुलब्धजन्मानोऽमी ये एवंविधैरभिवादानादिभिः सक्तियन्त इति । 'मुनिः' अनगार इति सूत्रार्थः ॥ ३८ ॥ किञ्च—

अणुक्साई अपिच्छे, अत्राएसी अलोलुए । रसेसु नाणुगिज्जेजा, नाणुतप्पेज्ज पन्नवं ॥ ३९ ॥

व्याख्या—‘अणुकपायी’ अल्पकपायी, कोऽर्थः?—सत्कारादिकमकुर्वते न कुप्यति, तत्संपत्तौ वा नाऽहंकारवान् भवति । यत उक्तम्—‘पल्लिमंथं महं वियाणिया, जा वि य वदणं पूयणा इह । सुहुमे सद्धे दुरुद्धरे, इह सरसाय मुणी न भज्जइ ॥ १ ॥’ न वा तदर्थमातापनादि छद्मं कुरुते, न च तत्र गृह्णति विधत्ते । अत एव ‘अल्पेच्छः’ धर्मोपकरणप्राप्तिमात्रमिलापी, न सत्काराद्याकांक्षी । यत उक्तम्—‘सिगारमेत्तं संपयं सयल, नवी न वेरी इत्थं तर्हि । इयं जाणिवि जियं’ संतोसु करि, पावइ अप्पा सोक्ख जर्हि ॥ १ ॥’ अत एव अज्ञातो जातिश्रुतादिभिः एपति—उच्छति पिण्डादि इति अज्ञातैपी, कुतः पुनरेवम् ? यतः ‘अलोलुपः’ सरसौदनादिषु न लाम्पट्यवान् । एवंविधोऽपि सरसाहारभोजिनो वीक्ष्य परान् कदाचिदन्यथा ‘स्याद्’ अत आह—‘रसेषु’ मधुरादिषु ‘नाऽनुगृह्णेत’ नाऽमिकाङ्क्षां कुर्वति, रसगृह्णित्वेनोपदेशश्च तद्गृह्णित एव वालिशानामभिवादानादिस्पृहासम्भवात् । तथा ‘नाऽनुतप्पेत’ तीर्थान्तरीयान् नृपत्यादिभिः सक्तियमाणानवेक्ष्य ‘किमहमेपां मध्ये न प्रव्रजितः ? किं मया कतिपयजनपूज्या इतरजनस्यापि परिभवनीयाः श्वेतमिक्षवोऽङ्गीकृताः ?’ इति न पश्चात्ताप विधत्ते ‘प्रज्ञावान्’ हेयोपादेयविवेचननिपुणबुद्धिमान् । अनेन सत्कारे प्रमोदं न्यकारे च विपादमकुर्वताऽयं परीपहोऽध्यासितव्य इत्युक्तं भवतीति सूत्रार्थः ॥ ३९ ॥

१ “विघ्नं महद् विजानीयाद्, याऽपि च वन्दना पूजनेह । सूक्ष्मं शल्यं दुर्बलमिति सख्याय मुनिर्न माद्यति ॥ १ ॥”

२ “छद्मरमात्रं सम्पदं सकला, नाऽपि न वैरी अत्र तत्र । इति ज्ञात्वा जीव ! सन्तोषं कुरु, प्रमोदोति आत्मा सौख्यं यत्र ॥ २ ॥”

उदाहरणम्—चिरयालपरिद्धियाए महुराए नयरीए इंददत्तेणं पुरोहिणं पासायगएणं हेह्हा साहुस्स वधंतस्स पाओ ओलविओ ‘सीसे कउ’ त्ति काउं । सो सावएण सेट्ठिणा दिट्ठो, तस्सामरिसो जाओ—दिट्ठं भो ! एएण पावेणं साहुस्स उवरिं पाओ कओ त्ति । तेण पइज्जा कया—अवस्सं मए एयस्स पाओ छिंदियवो । तस्स छिड्ढाणि मग्गइ । अलभमाणो अन्नया आयरियाणं सगासं गत्तूणं वंदित्ता परिकहेइ । तेहिं भन्नइ—अहियासियवो सक्कारपुरक्कारपरीसहो । तेण भणियं—मए पइज्जा कएइया । आयरिएहिं भन्नइ—एयस्स पुरोहिस्स किं घरे वट्ठइ ? तेण भन्नइ—एयस्स पुरोहिस्स पासाओ कएल्लओ तस्स पवेसणे भत्तं रत्तो कीरहि त्ति । तेहिं भन्नइ—जाहे राया तं पवि-सइ पासायं ताहे तुमं रायं हत्थेण गहिऊणं अवसारिज्जासि, जहा—पासाओ पडइ, ताहे हं पासायं विज्जाए पाडिस्सं । तेण तहा कयं । सेट्ठिणा राया भणियो—एएण तुम्हे मारेउमाढत्ता । आसुरुट्ठेण रत्ता पुरोहिओ सावगस्स अप्पिओ । तेण तस्स इंदकीले पाओ पवेसिओ । पच्छा छिन्न एव काउं लोद्धमओ काऊणं सो छिन्नो । इयरो विसज्जिओ । तेण नाहियासिओ सक्कारपुरक्कारपरीसहो त्ति । यथा तेन श्राद्धेनासौ न सोढो न तथा विधेयं किन्तु साधुवत् सोढव्यः ॥ इह पूर्वत्र च श्रावकपरीपहामिधानमाद्यनयत्रयमतेन भावनीयम् । उक्तञ्च—“तिण्हं पि नेगमनओ, परीसहो जाय उज्जुसुत्ताउ” त्ति ॥ तिण्हं पि—त्रयाणां सर्वविरतदेशविरताविरतानामिति । साम्प्रतमनन्तरोक्तपरीपहान् जयतोऽपि कस्यचिद् ज्ञानावरणीयस्योदयात् प्रज्ञाया अपकर्षे तदपगमे वा तदुत्कर्षे वैकुण्ठोत्सेकसम्भव इति प्रज्ञापरीपहमाह—

से नूणं मए पुवं, कम्माऽणाणफला कडा । जेणाहं नाभिजाणामि, पुट्ठो केणइ कपहुइ ॥ ४० ॥

अहं पच्छा उदिज्जंति, कम्माऽणाणफला कडा । एवमासासि अप्पाणं, णच्चा कम्मविवागयं ॥ ४१ ॥

व्याख्या—‘से’ शब्दोऽथशब्दार्थ उपन्यासे, ‘नूणं’ निश्चितं मया ‘पूर्वं’ प्राक् कर्माणि ‘अज्ञानफलानि’ ज्ञानावरण-

रूपाणि ‘कृतानि’ ज्ञाननिन्दादिभिः उपार्जितानि । यदुक्तम्—“ज्ञानस्य ज्ञानिना वाऽपि, निन्दाप्रद्वेषमत्सरैः । उपचातैश्च विघ्नैश्च, ज्ञानघ्नं कर्म वध्यते ॥ १ ॥” मया इत्यभिधानञ्च स्वयमकृतस्योपभोगासम्भवात् । उक्तञ्च—“शुभाऽशुभानि कर्माणि, स्वयं कुर्वन्ति देहिनः । स्वयमेवोपभुज्यन्ते, दुःखानि च सुखानि च ॥ २ ॥” कुत एवमेतद् ? इत्याह—‘येन’ हेतुना अहं ‘नाभिजानामि’ नावबुध्ये, पृष्टः ‘केनचित्’ स्वयमज्ञानता जानता वा “कणहुइ” त्ति ‘कस्मिंश्चित्’ जीवादौ वस्तुनि सुगमेऽपि ॥ आह—यदि पूर्वं कृतानि कर्माणि किं न तदैव वेदितानि ? उच्यते—

‘अथ’ इति वक्तव्यान्तरोपन्यासे, ‘पश्चात्’ अबाधोत्तरकालम् ‘उदीर्यन्ते’ विपच्यन्ते कर्माणि अज्ञानफलानि कृतानि, द्रव्यादिसाचिन्यादेव तेषां विपाकदानात्, ततस्तद्विघातायैव यन्नो विधेयो न तु विपादः, ‘एवं’ अमुना प्रकारेण ‘आश्वासय’ स्वस्तीकुरु आत्मानं मा वैकुण्ठं कृथा इत्यर्थः । उक्तमेव हेतुं निगमयति—ज्ञात्वा ‘कर्मविपाककं’ कर्मणां कृत्स्न-तविपाकमिति सूत्रद्वयार्थः ॥ ४०—४१ ॥ उपलक्षणत्वाच्च अस्य ज्ञानावरणक्षयोपशमात् प्रज्ञोत्कर्षे नोत्सेको विधेय इत्यपि दृश्यम् । यतः—पूर्वपुरुषसिंहानां, विज्ञानाऽतिशयसागरानन्त्यम् । श्रुत्वा साम्प्रतपुरुषाः, कथं स्वबुद्ध्या मयं यान्ति ॥ १ ॥

उदाहरणम्—उज्जेणीय अज्जकालगा आयरिया उज्जयविहारिणो चरणकरणाऽऽराहणतप्परा बहुस्सुया समागया । तेसिं सीसा कम्मवसत्तो मंदसद्धा सुत्तत्थे नाहिज्जंति, साहुसामायारीए वि अलसायंति । सारिजंता वि मिउवाणीए वि न सम्मं पयट्ठंति । कहिंचि निब्भत्थिया कलुसयं यहंति । ततो सूरिणा ‘पुणो पुणो इमेसिं सारणाए सुत्तत्थहाणी कम्मबंधो य हवइ’ त्ति साहिऊणं सेज्जायरस्स परमत्थं राईए निगगया नयराओ । गया य सुवन्नभूमीए विहरमाणस्स बहुगच्छपरिवारस्स निययनेसुयसीस्स घहुसुत्तत्थस्स सागरखमणस्स सयासं । अपरियाणंतेण य न अच्चुट्ठिया तेण ।

उवविट्ठा तयति ए । पुच्छिया य कुओ खंता । तुमं ? ति । तेहिं कहियं—उज्जेणीओ । सागरखमणो य अणुओगं काउ-
मारद्धो । भणइ य—खंता । गओ तुह एस सुयक्खंधो ? । तेहिं भनइ—गओ ति । तो सुयपन्नागारवेण सुणावेउ
पयत्तो । ते य सीसा पहाए आयरियमपेच्छंता सभता विलिया सेजायर पुच्छति । तेण साणुसयं भणिया—ईइसा
पमत्तचित्ता अकयल्लुया दुव्विणीया तुम्भे नियगुरु पि न याणह । कहिं पि गयं, किमहं जाणामि ? । निव्वंवे य कए ‘न
पुणो काहामो’ ति पडिवन्ने साहिय । ते सुवन्नभूमिं जत्तो चलिया । लोगो पुच्छइ—को एस, आयरिओ गच्छइ ? । तेणं
भनइ—कालगायरिया । त जणपरपराए सागरखमणेण सुयं, पुच्छइ—किं खता । सच्च मम पियामहो आगच्छइ ? ।
तेण भणियं—न जाणे, मया वि सुयं । आगया य साहुणो, सागरखमणो अच्चुट्ठिओ । सो तेहिं साहूहिं भनइ—
खमासमणा केइ इहागया ? । पच्छा सो सकिओ भणइ—खतो पर एगो आगओ, न उण जाणामि । खमासमणा दाइया
तेण । ‘आयरिया एस खतो’ ति ते वदंति खामेति । पच्छा सो वि सभतो वदित्ता भणइ—मिच्छामि दुक्कडं जं च मए
अयाणतेण आसाइया । पुणो पुणो खामेइ । पच्छा पुच्छिया—खमासमणा । केरिसमह वक्खणेमि ? । तेहिं भनइ—
लट्ठ, पर मा गब करेहि, को जाणइ ? कस्स को आगमो ति ? । पच्छा धूलिनाएण चिक्खिपलपिडेण य आहरणं करेइ
भणइ य—मा वहउ कोइ गब, एत्थ जए पडिओ अह चेव । आसव्वनुमयाओ, तरतमजोएण महविभवा ॥ १ ॥
न तहा कायव्व जहा सागरखमणेण कय । अज्जकालगाण च समीव गंतु सक्को निओयजीवे पुच्छइ । जहा अज्जर-
क्खियाणं तहेव जाव सादिव्वकरण । इदं च प्रज्ञासद्भावमद्गीकृत्योदाहरणमुक्तम् । तदभावे तु स्वयमभ्यूहमिति ॥ इदानीं
प्रज्ञाया ज्ञानविशेषरूपत्वाद् विपक्षभूतत्वाच्चाज्ञानस्य तत्परीपहमाह, सोऽप्यज्ञानभावाभावाभ्यां द्विधैव भवति । तत्र
भावपक्षमधिकृत्याह—

निरट्ठगग्गि विरओ, मेहुणाओ सुसंवुडो । जो सक्खं णाभिजाणामि, धम्मं कल्लाण पावगं ॥४२॥

“निरट्ठगग्गि” ति अर्थः—प्रयोजनं तदभावो निरर्थं तदेव निरर्थकं तस्मिन् सति ‘विरतः’ निवृत्तः ‘मैथुनात्’ अन्नक्षणः,
हिंसाद्याश्रवान्तरविरतावपि अस्वैवोपादानं गृह्णितुं तया दुस्त्यजत्वात्, उक्तं हि—“अर्कखानऽसणी कम्माण मोहणी तह
वयाण वभं च । गुत्तीण य मणगुत्ती, चउरो दुक्खेण जिप्पंति ॥ १ ॥” ‘सुसंवृतः’ इन्द्रियनोऽन्द्रियसंवरणेन यः ‘साक्षात्’
परिस्फुटं नाऽभिजानामि ‘धर्मं’ वस्तुस्वभावं ‘कल्याणं’ शुभम्, विन्दुर्लुप्तोऽत्र द्रव्यः ‘पापकं च तद्विपरीतम्, चकारस्य
गम्यमानत्वात् । अयमाशयः—यदि विरतौ कश्चिदर्थः सिद्धेऽन्नेन ममाऽज्ञानं भवेत्, कदाचित् सामान्यचर्यैव न फला-
ऽवाप्तिः, अत आह—

तवोवहाणमादाय, पडिसं पडिवज्जओ । एवं पि विहरओ मे, छउमं न नियट्ठई ॥ ४३ ॥

व्याख्या—तपः—भद्रमहाभद्रादि उपधानम्—आगमोपचाररूपमाचाम्लादि ‘आदाय’ चरित्वा, ‘प्रतिमां’ मासिक्या-
दिरूपा ‘प्रतिपद्यमानस्य’ अभ्युपगच्छतः, ‘एवमपि’ विशेषचर्यया ‘विहरतः’ निःप्रतिबन्धत्वेनाऽनियत विचरतः मम
‘छन्न’ ज्ञानावरणादिकर्म ‘न निवर्तते’ नाऽपैतीति न चिन्तयेद् इत्युत्तरेण सवन्ध इति सूत्रद्वयार्थः ॥ ४२—४३ ॥ इत्थं
ज्ञानाऽभावे न विह्वलता कार्या, ज्ञानभावे च नोत्सेको विधेय इत्यप्युपलक्षणत्वादवसेयम् । यतः—“ज्ञानं मददर्पहर,
माद्यति यस्तेन तस्य को वैद्यः ? । अमृतं यस्य विपाद्यति तस्य चिकित्सा कथं क्रियते ? ॥ १ ॥”

उदाहरणम्—गंगाकूले दो भायरो पवइया । तत्थेगो बहुसुओ, एगो अप्पसुओ । जो बहुसुओ सो आयरिओ ।
सो सीसेहिं सुत्तथाण निमित्तमुवसपत्तेहिं दिवसओ विस्सामं न लभइ । रत्तिं पि परिपुच्छणाईहिं सुविउ न लहइ ।

१ “अक्षानामशनी कर्मणा मोहनी तथा व्रताना ब्रह्म च । गुप्तीना च मनोगुप्तिश्चत्वारो दु खेन जीयन्ते ॥ १ ॥”

जो सो अप्पसुओ सो दिवसओ रत्तीए य सेच्छाए अच्छइ । अन्नया सो आयरिओ निहापरिखेइओ चित्तेइ—अहो ।
मे भाया पुत्रवंतो जो सुह जेमेऊण सुहेण सुयइ, अन्ह पुण मदपुत्राणं रत्तिं पि निहा नत्थि, ता सुहु केणइ
भणियं—“मूर्खत्व हि सखे । ममाऽपि रुचितं तस्मिन् यदष्टौ गुणा, निश्चिन्तो बहुभोजनोऽन्नपमना नक्तंदिवा शायकः ।
कार्याकार्यविचारणान्धवधिरो मानाऽपमाने समः, प्रायेणाऽऽमयवर्जितो दृढवपुर्मूर्खः सुखं जीवति ॥ १ ॥” न पुनर्भाव-
यति यथा—“नानाशास्त्रसुभाषिताऽमृतसैः श्रोत्रोत्सव कुर्वता, येपा यान्ति दिनानि पण्डितजनन्यायामसिन्नात्मनाम् ।
तेषा जन्म च जीवितं च सफल तैरेव भूर्भूतपिता, शेषैः किं पशुवद्विवेकहितैर्भूभारभूतैर्नरैः ॥ २ ॥” एव च नाणपओ-
सओ तेण नाणावरणिज्ज कम्म वद्ध । सो तस्स ठाणस्स अणालोइयपडिक्कतो कालमासे कालं किच्चा देवलोएसु
उववन्नो । तओ चुओ इहेव भारहे वासे आहीरघरे दारओ जाओ । कमेण वड्डिओ जोवणत्थो जाओ विवाहिओ य ।
दारिया जाया अतीवरूवई । सा य भइकन्नया । कयाइ ताणि पियापुत्ताणि अन्नेहिं आमीरेहिं समं सगड घयस्स
भरेऊण नगर विक्किणण्ट पडियाणि । सा य कन्नया सारहित्तं सगडस्स करेइ । ततो ते गोवदारया तीए रूवेणऽक्खित्ता
तीसे सगडस्स अवभासगयाइ सगडाइं उप्पहेण खेडति तं पलोइता । ताइ सबाइ सगडाइं उप्पहेण भग्गाइ । तओ
तीए नामक कयं ‘असगड’ ति, इयरस्स ‘असगडपिय’ ति । तस्स तं चेव वेरगं जायं । त दारियं परिणावेउ
सच्च च घरसार दाऊण पवइओ । तेण तिन्नि उत्तरज्झयणाणि जाव अहीयाणि ताव असखे उदिट्ठे तं नाणावरण
कम्ममुइन्न । गया दो वि दिवसा आयं विलछट्ठेण, न एगो वि आलावगो एइ । आयरिएहिं भनइ—जइ न उट्ठेइ
ता एयमज्झयणमसत्तयमणुणविज्जइ । सो भणइ—एयस्स केरिसो जोगो ? । आयरिया भणंति—जाव न उट्ठेइ ताव
आयविल । सो भणइ—अलाहि मे अणुत्ताए ण । एव तेण अधियाणेण आयविलाहारेणं वारसहिं सवच्छरेहिमहिजि-

यमज्जयणमसंख । निज्जरियं च तं कम्मं । तथो सेससुय खिप्प चेव अहिज्जियं । केवलनाणं समुप्पन्नं । एवमज्ञान-
परीपहः सोढव्यं ॥

प्रतिपक्षे च उदाहरणम्—थूलभदो आयरिओ चउदसपुवो कयाइ गओ एगस्स पुवपियमित्तस्स वरं महिलं
पुच्छेइ—सो अमुगो कहिं गओ ? ति । सा भणइ—वाणिजेणं । तं च वरं पुवि लट्ठ आसि, पच्छा सडिय-
पडियं जायं । तस्स पुविहएहिं एगस्स खंभगस्स हेट्ठा दवं निहिहय । तं सो आयरिओ नाणेण जाणइ । पच्छा तत्तोहुत्तं
हत्थं काऊण भणइ—“इमं च एरिस तं च, तारिस पेच्छ केरिस जाय ? । इय भणइ थूलभदो, सन्नायवर गओ संतो
॥१॥ इमं च एरिस दवजायं, सो अन्नाणेण भमइ । एवं च भणमाणे जणो जाणइ, जहा—वरमेव पुवि लट्ठं, इयाणि
तु सडियपडिय दहुं अणिअयापरुवणत्थं भयवं निदंसेइ । सो आगओ । महिलाए सिट्ठं—जहा थूलभदो आगओ
आसि । सो भणइ—थूलभदेण किंचि भणिय ? । न किंचि, नवर खंभहुत्तं हत्थं वावितो भणियाइओ—“इमं च
एरिसमित्यादि” । तेण पंडिण नार्यं—जहा एत्थ अवस्स किंचि अत्थि । तेण खणिय जाव नाणापगाराण रयणाण भरियं
कलस पेच्छइ । तेण नाणपरीसहो नाहियासिओ । नैव शेपसाधुमिः कर्त्तव्यम् । साम्प्रतमज्ञानाद् दर्शनेऽपि सशयीत
कश्चिदिति तत्परीपहमाह—

नत्थि नूणं परे लोए, इड्डी वा वि तवस्सिणो । अदुवा वंचिओ मि ति, इति भिक्खू न चिंतए ॥४४॥

व्याख्या—‘नास्ति’ न विद्यते ‘नूनं’ निश्चितं ‘परलोकः’ जन्मान्तरम्, भूतचतुष्टयात्मकत्वात् शरीरस्य, तस्य चेद्देव पाताद,
आत्मनश्च प्रत्यक्षतोऽनुपलभ्यमानत्वात् । ‘ऋद्धिर्वा’ तपोमाहात्म्यरूपा ‘अपिः’ पूरणे, तपस्विनः सा चाऽऽमप्रौपध्यादिः,
‘पादरजसा प्रशमनं, सर्वरुजां साधवः क्षणात् कुर्युः । त्रिभुवनविस्मयजननान्, दशुः कामांस्तृणाम्राट्ठा ॥ १ ॥ धर्माद्रत्नो-

न्मिश्रितकाश्चनवर्षादिसर्गसामर्थ्यम् । अद्भुतभीमोरुशिलासहस्रसम्पातशक्तिश्च ॥ २ ॥’ इत्यादिका च, तस्या अप्यनुपल-
भ्यमानत्वादिति भावः । “अदुव” ति अथवा किं बहुना ? वञ्चितोऽसि भोगानामिति गम्यते । ‘इति’ अमुना शिरस्तु-
ण्डमुण्डनोपवासादिना यातनात्मकेन धर्मानुष्ठानेन, उक्तञ्च—“तपांसि यातनाश्चित्राः, संयमो भोगवञ्चना” इत्यादि,
‘इति’ एतद् भिक्षुर्न चिन्तयेत् । यतः—आत्मा आत्मीयः स्वप्रत्यक्ष एव चैतन्यादितद्गुणानामनुभवात्, केवलानां तु सर्वे-
ऽप्यात्मानः प्रत्यक्षाः । ऋद्धयोऽप्यत्र कालानुभावेन न सन्ति, महाविदेहेषु सन्त्येव सर्वदा । वञ्चनाकल्पनमप्ययुक्तम्,
भोगानां दुःखात्मकत्वात् । उक्तञ्च—“आपातमात्रमधुरा, विपाककटवो विषोपमा विषयाः । अविवेकिजनाचरिता,
विवेकिजनवर्जिताः पापाः ॥ ३ ॥” तपोऽपि न यातना, दुःखनिबन्धनकर्मक्षयहेतुत्वाद् यथाशक्तिविधानाच्च । भणियं च—
“सो हु तवो कायवो, जेण भणो मंगुल न चित्तेइ । जेण न इदियहाणी, जेण य जोगा न हायंति ॥ ४ ॥”
इति सूत्रार्थः ॥ ४४ ॥ तथा—

अभू जिणा अत्थि जिणा, अदुवा वि भविस्सई । मुसं ते एवमाहंसु, इति भिक्खू न चिंतए ॥४५॥

व्याख्या—‘अभूवन्’ आसन् ‘जिनाः’ केवलिनः “अत्थि” ति निपातः, ततश्च विद्यन्ते जिना विदेहेषु, अथवा
भविष्यन्ति जिनाः ‘मृपा’ अलीक ‘ते’ जिनास्तिववादिनः ‘एवम्’ अनन्तरोक्तन्यायेन ‘आहुः’ ब्रुवते इति भिक्षुर्न
चिन्तयेत् । अनुमानादिप्रमाणसिद्धत्वात् सर्वज्ञस्येति सूत्रार्थः ॥ ४५ ॥

उदाहरणम्—अत्थि वच्छाभूमीए अज्जासाढा नाम आयरिया बहुस्सुया बहुसीसपरिवारा य । तत्थ य गच्छे
जो जो काल करेइ तं तं निज्जाविति ते भत्तपच्चक्खाणाइणा । भणंति य—देवत्तं पत्तो दंसण देज्जासु ममं ति । न
य केणइ दिन्नं । वहवे य निज्जासिया । अन्नया य एगो अईववहुमओ अप्पणओ सीसो आयरतरएणमच्चमत्थिओ—
सिग्गमेव देवलोगाओ आगतूणं दंसण दायव्व न पमाइयव्व । सो वि नागओ वक्खित्तत्तणओ मुरकिचेसु । आयरिओ
चित्तेइ—नूण नत्थि परलोगो जेण न को वि आगओ, पडिवज्जिऊण य गया बहवे, ता तिप्फला एसा कट्ठा
वयचरिया । वचिओ मि एत्तियं काल भोगाण ति मिच्छं पडिवज्जो । सल्लिगो चेव गच्छ परिचइऊण ओहाविउकामो
पहाविओ, एत्थतरे तेण सीसेण देवलोग गएण आभोइओ । पेच्छइ ओहावत्तं । तप्पडिवोहणत्थ पहे गामो
विउव्विओ । नडपेच्छा य रमणीयतरा । तत्थ छम्मासे पेच्छतो अच्छिओ । न छुह न तण्हं न परिस्समं न य काल
दिव्वप्पभावेण जाणइ । पच्छा तं साहरिय । अडवीए गच्छंतस्स सजमज्जवसायपरिक्खणत्थ छज्जीवनिकायनामए
सव्वालकारविभूसिए छद्दारए विउव्वड । दिट्ठो पढम पुढविक्कायदारगो । गिण्हामि एयस्स आभरणाणि वर मुहेण
जीवामि ति । भणिओ दारगो—समप्पेसु आभरणाणि । सो न समप्पेइ । पच्छा तेण कोट्टाए गहिओ । सो भयमीओ
भणइ—भयव । एत्थ मीसणाए अडवीए अह तुह सरणमागओ, ता रक्खेहि मं । जओ—“विहल जो अवलवइ,
आवइपडियं च जो समुद्धरइ । सरणागय च रक्खइ, तिसु तेसु अलकिया पुहवी ॥ १ ॥” ता मुंच ममं । सो लग्गो
गलमावल्लिउ । पुणो भणिय दारणेण—भगव । एग ताव मे अक्खाणयं मुणेहि पच्छा ज जाणिसि तं करेज्जसु ।
भणइ—सुणेमि, दारणेण भणियं—एगो कुभकारो सो मट्ठिय खणंतो तडीए अफत्तो । लोगो भणइ—किमेयं ? । पच्छा
सो भणइ—जेण भिक्खं वलि देमि, जेण पोसेमि नायए । सा म मही अफमइ, जाय सरणओ भय ॥ २ ॥ ‘जेण’ ति
प्राकृतत्वाद् यया । एव तुम पि मम सरणागयस्स पहरसि । तेण भन्नइ—अहपडिओ सि । वला य वेत्तूण आभर-
णाणि पडिगहे इट्ठाणि ॥ येवतरे वीओ आउक्कायदारगो सो वि तहेव अक्खाणयं कहेइ—जहा कोइ तालायरो
विचित्तकहाइरुओ गाहापाटओ य पाडलो नाम । सो अन्नया गंग उत्तरतो उवरिउट्ठोदएण हीरइ । त पासिय जणो

भणइ—बहुसुयं चित्तकहं, गंगा वहइ पाडलं । बुद्धमाणाग^१ भइं ते, लव ता किंचि सुभासियं ॥ ३ ॥ तेण भन्नइ—जेण रोहंति वीयाणि, जेण जीवंति कासगा । तस्स मज्झे विवज्जामि, जायं सरणओ भयं ॥ ४ ॥ तस्स वि तहेव गिण्हइ ॥ पुणो वि तइओ तेउक्कायदारओ तहेव अक्खाणयं कहेइ—एगस्स तावस्स अग्गिणा उडवो दद्धो । पच्छा सो भणइ—जमहं दिया य राओ य, तप्पेमि महुसप्पिसा । तेण मे उडवो दद्धो, जायं सरणओ भयं ॥ ५ ॥ अथवा—वग्गस्स मए भीएण, पावओ सरणं कओ । तेण अंगं मह दद्ध, जाय सरणओ भय ॥ ६ ॥ तस्स वि तहेव गिण्हइ ॥ पुणो चउत्थो वाउक्कायदारओ तहेव अक्खाणयं कहेइ—जहा एगो जुवाणो घणनिचियसरीरो, सो पच्छा वाएण गहिओ । अन्नेण भन्नइ—लघणपवणसमत्थो, पुवि होऊण सपय कीस ? । दंडलइयग्गहत्थो, बैयंस^१ कि णामओ वाही ? ॥ ७ ॥ सो भणइ—जेट्ठासादेसु मासेसु, जो सुहो वाइ मारुओ । तेण मे भजए अंगं, जायं सरणओ भयं ॥ ८ ॥ तस्स वि तहेव गिण्हइ ॥ पुणो वणस्सइकाइओ पचमो तहेव अक्खाणयं कहेइ—जहा एगम्मि रुक्खे केसिं पि सउणाणमावासो । तहिं च ताणं चेहगाणि जायाणि । पच्छा रुक्खव्भासाओ वली उट्ठिया रुक्ख वेदेउं उवरिं विलग्गा फलसमिद्धा जाया । तदणुसारेण सप्पेण विलगिऊण ते चिहग्गा खइया । पच्छा सेसगा भणंति—जाव बुद्धं सुहं बुद्धं, पायवे निरुवइवे । मूलाओ उट्ठिया वली, जायं सरणओ भयं ॥ ९ ॥ तस्स वि तहेव गिण्हइ ॥ पुणो वि छट्ठो तसक्कायदारओ तहेव अक्खाणयं कहेइ—जहा एगं नगर परचक्केण रोहियं । तस्स वाहिरियाए मायंगा भएण अट्ठिभ-तरमणुपविद्धा । अट्ठिभतरएहिं नीणिज्जति बाहिं, परचक्केण चेप्पति । पच्छा केणइ भन्नइ—अट्ठिभतरया खुहिया, पेहंति बाहिरा जणा । दिसं भयइ मायंगा !, जायं सरणओ भयं ॥ १० ॥ तहा वि न मुंचइ एसो । इयरो वि वीयमक्खाणयं

१ गच्छसीति गम्यते । २ तदयं ते ।

कहेइ—एगत्थ नयरे सयमेव राया चोरो, पुरोहिओ भंडेइ । तओ नो वि हरंति । लोगो इम जाणेत्ता भणेइ, जहा—जत्थ राया सयं चोरो, भंडिओ य पुरोहिओ । वणं भयइ नागरया^१, जाय सरणओ भय ॥ ११ ॥ अमुचतो पुणो तइयं कहेइ—एगस्स धिज्जाइयस्स धूया, सा य जोव्वगत्था अइववसणिज्जा । सो वि धिज्जाइओ तं पासिऊण अज्जो-ववन्नो । तीसे कएण अइवदुव्वलीहूओ । वभणीए पुच्छिओ—निव्वंवे कए कहियं । ताए भन्नइ—मा अविइं करेसु, तहा करेमि जहा केणइ पओएण सपत्ती हवइ । पच्छा धूय भगइ—अह पुव दारियं जक्खा भुजति, पच्छा वरस्स दिज्जइ, ता तुह कालपक्खचउदसीए जक्खो एही, मा त विमाणेसु, मा य तत्थ उज्जोयं काहिसि । तीए वि जम्ख कोउहहेण दीवओ सरावेण ठवेऊण नीओ । जक्खहर भट्टो आगओ । सो त परिभुंजिऊण रइकिलतो पसुचो । इमाए कोउगेण सरावं फेडियं, नवरं पेच्छइ पियर । चित्तेइ य—जणणीए माया कय त्ति, ता सपय होउ एसेव दइओ, कि लज्जाए ? । किंच—सेवेमि निव्विसक, इण्ह जणय पि किं विचप्पेण ? । रगम्मि नच्चियाए, अलाहि अगुट्ठिकरणेण ॥ १२ ॥ पच्छा ताई रइकिलताइ उगए वि सूरं न पडिबुज्जति । पच्छा वभणी मागहिय भणइ—‘अइरुगयए वि सूरिए, चेइयथूभगए य वायसे । भिच्चीणए य आयवे, सहि^१ सुहिओ हु जणो न बुज्जइ ॥ १३ ॥’ सा तीए धूया त सुणित्ता पडिभणइ—तुममेव य अव हे^१ लवे, मा हु विमाणय जक्खमागय । जक्खाहउए हु तायए, अण्ण वाणि गवेस ताययं ॥ १४ ॥ पच्छा धिज्जाइणी भणइ—नवमासा कुच्छीइ धारिया, पासवणे पुलिसे य महिए । धूया^१ मे नेहिए हडे, सलणए असलणए मे जायए ॥ १५ ॥ पुणो वि अन्नं कहेइ—एगेण धिज्जाइएण तलाग खणाविय । तत्थेव पालीए देवउलमारामो य कओ । तत्थ तेण जन्नो पवत्तिओ छगलगा जत्थ मारिज्जति । अन्नया कयाइ सो विज्जाइओ मारिऊण छगलगो चेव जाओ । सो य चेत्तूण अप्पणिज्जेहिं पुत्तेहिं तस्स चेव तलाए मारिज्जिउ जन्ने निज्जइ । सो य जाइस्सरो निज्जमाणो अप्पणिज्जियाए भासाए बुव्वुयइ । अप्पणा चेव सोयंतो, जहा—मए चेव पवत्तियं । एवं सो वेवमाणो साहुणा अतिसयनाणिणा एगेण दीसइ । तेण भन्नइ—सयमेव य लुक्ख लोविया, अप्पणिया य विर्यट्ठि राणिया । ओवाइयलद्धओ य सि, किं छेला^१ वेवे ति वाससे ॥ १६ ॥ तो सो छगलगो तेण पडिएण तुण्हक्को ठिओ । तेण धिज्जाइएण चित्तियं—किं पि पवइयगेण पडिय, तेण एस तुण्हक्को ठिओ । तओ सो त तवरिंस भणइ—कि भयव^१ एस छगलगो तुन्नेहिं पडियमेत्ते चेव तुण्हक्को ठिओ ? । तेण साहुणा तस्स कहियं—जहा एस तव पिया । किमभिन्नाणं ? । तेण भणिय—अह पि जाणामि, कि पुणो एसो चेव कहिहिति ? । तेण छगलगेण पुव्वभवे पुत्तेण सम निहाणगं निहियं । तं गंतूण पाएहिं सरवडेइ, एयमभिन्नाण । पच्छा तेण मुक्को, साहुसमीवे धम्म सोऊण भत्त पच्चम्माइऊण देवलोणं गओ । एव तेण सरणमिति काउ तडागारामे जन्नो पवत्तिओ तमेव असरणयं जायं । अइपडिओ सि । लग्गो सिरोहर मोडेउं । सो भणइ—सुणसु लोइय सुहासियमेग—नेयणहीणह दीणवयणहं कर-चरणपरिवज्जियहं, बालबुद्धपुह्वत्तिवत्तह वेसासियह वाहियहं । रमणि समणवणि सरणपत्तह दुहियहं दीणह दुत्थियह, निदय जे पहरति ते सत्त वि कुल सत्तमइ फुड पायालहि नेति ॥ १७ ॥ अइवायालो सि त्ति तस्स वि गहियाणि ॥ गतु च पयत्तो । चित्तिय च देवेण—‘अवगओ ताव चरणपरिणामो एयस्स, ता सम्मत्त परिक्खामि’ त्ति विउट्ठिया आवन्नसत्ता मडियटिक्खिवभूसिया एगा साहुणी । सो त दट्ठण भणइ—कहए ते कुडले य ते, अंजियच्छि^१ । तिलए य ते कए । पचयणस्स उट्ठाहकारिए^१, दुट्ठा सेहि^१ कतो सि आगया ॥ १८ ॥ तीए रूसिऊण भणइ—राईस-

१ उदागिका । २ “नयनहीनेम्यो दीनवचनेभ्य करचरणपरिरजितेभ्य, बालबुद्धप्रमुक्षान्तिमदभ्यो वैश्रासिकेभ्यो व्याधितेभ्य” । रमणे ध्रमणवने शरणप्राप्तेभ्य, दु रितेभ्यो दीनेभ्यो दुःस्थितेभ्य । निर्दय ये प्रहरन्ति ते सप्तापि कुलानि सप्तमे स्फुट पाताले नयन्ति ॥ १७ ॥”

रिसवमेत्ताणि, परच्छिद्वाणि पेच्छसे । अप्पणो विद्धमेत्ताणि, पिच्छंतो वि न पिच्छसे ॥ १९ ॥ तहा—समणो सि य संजओ य सि, वंभयारी समलेट्टुकचणो । वेहारियवायओ य ते, जेट्टजा । किं ते पडिग्गहे ? ॥ २० ॥ एवं ताए सो उट्ठाहिओ समाणो विल्लिओ अग्गाओ गच्छइ, जाव पेच्छइ वेउव्वियरंधावारमागच्छंतं । सो तत्स निवट्टमाणो दडियस्सेव संवडहुत्तो गओ । तेण हत्थिरंधाओ ओरुहित्ता वंदिओ, भणिओ य—अहो ! मम परममंगल जं साहू मए अज्ज दिट्ठो, ता भयवं ! ममाणुग्गहत्थ फासुयएसणिज्जं इम मोयगाइसवल घेप्पउ । सो नेच्छइ । नाह अज्ज भुंजिस्सामि । भायणे आभरणगाणि द्ढाणि मा दीसिहिंति । तेण दडिएण वलामोडिए पडिग्गहो गहिओ, जा मोयगे लुभइ, ता पेच्छइ आभरणगाणि । पच्छा आसुरत्तेण भिउडिं काऊण खरटिओ—हा अणज्ज ! मम पुत्तगाण इमाणि आभरणगाणि, तुमे ते वावाइया, ता कत्थ वच्चसि सपय तुम ? ति । सो भयभीओ न किंचि जपइ । एत्थतरे उवसहरिऊण मायाजालं पयडीहूओ देवो । संवोहिओ एसो—हा ! न जुज्जइ तुम्ह विसिद्धागमधराण एवविहपरिणामो, मज्झं च अणागमण परमाणंदनिचभरा ण याणति देवलोए देवा कालमइक्कमंत, तुम पि ठिओ देवपेच्छणएण अवहरियहियओ उट्ठट्टाणेण छम्मासे । अन्नं च—जाणति चेव भयवतो, जहा—सकंतदिघपेमा, विसयपसत्ताऽसमत्तकत्तवा । अणहीण-मणुयकज्जा, नरभवमसुहं न इंति सुरा ॥ २१ ॥ पच्छा अज्जासाढसूरी वेरगमुवगओ निंदिउमाढतो अत्ताणय, जहा—“हउ तुह संतिउ हियय ! नाणु हउ तुज्झ नरत्तणु । हय तुह मइ हउ पुरिसयारु हउ तुह धीरत्तणु ॥ १॥ हय निहज्जिम

१ छजित । २ सन्मुख ।

३ “हउ तव सक्क हदय ! ज्ञान हउ तव नरत्तम् । हउ तव मति हउ, पुरुषकारो हउ तव धीरत्वम् ॥ १ ॥ हा ! निर्लज्जस्य पाप ! तव हा हा ! तव घटत्वम् । जानतोऽपि जिनानां वचन यदेतद् दुश्चेष्टत्वम् ॥ २ ॥ किं रे मानस ! एव धत्तूरितं ? किं वा सन्निपातेन आपूरितम् ? किं वा पाप ! अभयस्य तुल्य यज्ञानदपि मार्गाद् भ्रष्टम् ॥ ३ ॥ विषयैर्भ्रष्टम् हदय ! किं परमार्थं जानत् । उत्तमगुणस्थानात् प्रभ्रष्ट जनमध्ये तिरस्कृतम् ॥ ४ ॥ सम्प्रति शान्त भूत्वा कुरु गुरुकर्मक्षयङ्करं । निर्मल संयमं तपो विनिष्ट बाह्यभयन्तरम् ॥ ५ ॥”

पाव ! तुज्झ हय हय तुह धिट्ठिम । जाणंतह वि जिणाण वयणु जं एह दुचिट्ठिम ॥ २ ॥ किं रे माणस ! तुहं धत्तूरिउ ? किं वा सन्निवाइं आऊरिउ ? किं वा पाव ! अभयह तुहउ ज जाणंतु वि मग्गहं भुल्लउ ॥ ३ ॥ विसएहिं भुल्लउ हियय ! काइं परमत्थु मुणंतउ ? । उत्तमगुणठाणह पभट्टु जणमज्झि विगुत्तउ ॥ ४ ॥ सपइ सतउ होवि करहि गुरुकम्मखयकर । निम्मलु संजमु तवु विसिट्ठु वाहिरु अविंभतर ॥ ५ ॥” तओ ‘इच्छामो अणुसट्ठि, सम्म चोयण’ ति भणिऊण अभिनदिऊण य देव गओ सट्ठाण सूरी । पणमिऊण य तं सुरो गओ सुरलोयं । आलोइयपडिक्कंतो विहरइ सूरी । तेण पुट्ठि दंसणपरीसहो नाहियासिओ पच्छाऽहियासिओ । एवं शेषसाधुभिरपि सहनीय इति ॥ इत्युक्ता द्वाविंशतिपरीपहाः । नन्वेते कस्मिन् कर्मणि अवतरन्ति ? उच्यते—दंसणमोहे दंसणपरीसहो पन्नाना पढमम्मि । चरिमेऽलाभपरीसह सत्तेव चरित्तमोहम्मि ॥ १ ॥ अक्कोस-अरइ-इत्थी-निसीहिया-ऽचेल-जायणा चेव । सक्कारपुरक्कारो, इक्कारस वेयणिज्जम्मि ॥ २ ॥ पंचेव आणुपुट्ठी, चरिया सेज्जा तहेव जळे य । बह-रोग-नणप्फासा, सेसेसुं नत्थि अवयारो ॥ ३ ॥ साप्रतमध्ययनोपसहारार्थमाह—

एए परीसहा सब्बे, कासवेण पवेइया । जे भिक्खू ण विहन्नेज्जा, पुट्ठो केणइ कणहुइ ॥ ४६ ॥ स्ति वेमि ॥

व्याख्या—एते परीपहाः सर्वे काश्यपेन प्रवेदिताः, यान् ज्ञात्वा इति जेय, भिक्षुर्न ‘विहन्त्येत’ पराजयेत, ‘सृष्टः’ बाधितः ‘केनाऽपि’ द्वाविंशतेरेकतरेणाऽपि ‘कस्मिञ्चित्’ देशे काले वा इति सूत्रार्थः ॥ ४६ ॥ ‘इतिः’ परिसमाप्तौ ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥

॥ इत्युत्तराध्ययनटीकायां परीपहाख्यं द्वितीयमध्ययनम् ॥

अथ तृतीयं चतुरङ्गीयाध्ययनम् ।

उक्तं परीपहाध्ययनम्, सम्प्रति चतुरङ्गीयमारभ्यते, अख चायमभिसम्बन्धः—इहाऽनन्तराऽध्ययने परीपहसहनमुक्ते, ‘तच्च किमालम्बनमुररीकृत्य कर्त्तव्यम्’ इति प्रश्नसम्भवे मानुपत्वादिचतुरङ्गदुर्लभत्वमालम्बनम्, अनेनोच्यते, इत्यनेन सम्बन्धेनाऽऽयातस्याऽस्येदमादिसूत्रम्—

चत्तारि परमंगाणि, दुल्लहाणीह जंतुणो । माणुसत्तं सुइं सद्धा, संजमम्मि य वीरियं ॥ १ ॥

व्याख्या—‘चत्वारि’ चतुःसख्यानि ‘परमाङ्गानि’ प्रधानकारणानि प्रक्रमाद् धर्मस्य ‘दुर्लभानि’ दुःप्राप्याणि ‘इह’ ससारे ‘जन्तोः’ देहिनः । तान्येवाह—‘मानुपत्व’ नरजन्म । उक्तं हि—‘जन्मजरामरणजले, नाणाविहवाहिजलयरा-इत्थे । भवसायरे अपारे, दुल्लह खलु माणुस जम्म ॥ १ ॥” ‘श्रुतिः’ श्रवणं धर्मस्य इति गम्यते । यतः—“आलस्सं मोहऽवन्ना थमो कोहा र्माय किंणत्ता । र्भय सोयां अंज्जाणा, धम्मखेव कोऊहला र्मणा ॥ १ ॥ एएहिं कारणेहिं, लद्धण सुदुल्लह पि माणुस्स । न लहइ सुइं हियकरिं, ससारुत्तारणिं जीवो ॥ २ ॥” ‘श्रद्धा’ श्रद्धान् धर्मस्यैव । तथा हि—कुंयोहमिच्छाहिनिवेसजोगओ, कुसत्थपासडिविमोहिया जणा । न सहइते जिणनाहदेसिय, चइति वोहिं पुण के वि पावियं ॥ १ ॥ ‘सजमे’ विरतौ ‘चः’ समुच्चये ‘वीर्यं’ सामर्थ्यम् इति सूत्रार्थः ॥ १ ॥

१ “जन्म-जरा-मरणजले, नानाविधप्याधिजलचराऽऽकीर्णं । भयसागरे अपारे, दुर्लभ खलु मानुप जन्म ॥ १ ॥”

२ “आलस्याद् मोहाद् अवज्ञायां सन्भातु क्रोधात् प्रमादात् कृपणत्वात् । भयात् शोकाद् अज्ञानाद्, व्याप्तेपाद् इवद्वलत् रमणात् ॥ १ ॥ एतै कारणैर्लज्जया सुदुर्लभमपि मानुष्यम् । न लभते श्रुति हितकरिं, ससारोत्तारिणिं जीव ॥ २ ॥”

३ कुयोधमिच्छाऽभिनिवेशयोगत, कुशास्त्रपाठविनोहिता जना । न श्रद्धयते जिननाथदेशित, त्यजन्ति योधिं पुन केऽपि प्राप्ताम् ॥ १ ॥

मानुपत्वादीनां च दुर्लभत्वमुपदर्शयता चोद्गादयो दृष्टान्ताः सूचिताः । ते चाऽमी—*चोद्गा पासग धैत्रे, जूरे
रयणे य सुमिण चक्रे य । धम्म जुए परंभाणु दस दिट्ठंता मणुयलमे ॥ १ ॥

तत्थ 'चोद्गा' भोजनं, तदुपलक्षितमुदाहरणम्—अत्थि कं पिछं नाम नयर । तत्थ वंभो राया, तस्स चुलणी
भारिया, तेसिं पुत्तो वारसमो चक्की वंभदत्तो । सो कुमारेत्ते वट्टमाणो वंभराए उवरए परोप्परदढासत्तचुलणी-
दीहरायभएण वरधणुमित्तसहिओ पलाणो । सो पुद्दमडले भमतो विसिट्ठागिइ ति काऊण वहुयासु आवईसु
अवत्थासु समदुक्खसुहत्तण कुणंतेण विणएण आराहिओ एणेण धिज्जाइयकप्पडिएण । चित्तिं च कुमारेण—अहो !
ममावइसहाओ एस, ता सव्हा परमोवयारारिहो । जओ—“दो पुरिसे घरउ घरा, अहवा दोहिं पि धारिया धरणी ।
उवयारे जस्स मई, उवयरियं जो न पम्हुसइ ॥ १ ॥” भणिओ य सो—वंभदत्तं रजे निविट्ठं सुणिऊणागंतव्वं । कालेण
य महाराया जाओ वंभदत्तो । कओ वारसवरिसिओ रज्जाभिसेओ । सो धिज्जाइओ त सोऊणागओ । न लभइ
अंझियाव पि रायउले । तओ अणेण उवाओ चित्तिओ । उवाहणाओ धए पभूयाओ वधिऊण धयवाहेहिं सम पहा-
विओ । दिट्ठो राइणा, पुच्छिओ य पच्चासन्नपरियणो—भो ! कस्सेस धओ ? तेण भणियं—देव ! ण याणामो । राइणा
वाहराविओ, समागओ, पच्चभिन्नाओ—इमो सो वराओ मम सुहदुक्खसहायगो । ओयरिऊण करिव्वराओ ससिणेह-
मवगूहिओ, पुच्छिओ कुसलवत्तं, भणिओ य—मगसु जहिच्छियं । देव ! नियभारियं पुच्छिय मग्गासि । गओ सगामं ।
पुच्छिया भज्जा—तुट्ठो राया देइ जं मगिय, किं मग्गासि ? तीए वि ‘एस महिड्डिमुवगओ मं न आढाइस्सइ’ ति चित्तिऊण
भणिओ—किं वहुणा परिगहेण ? चोद्गाकर सव्वभरहे मग्गाहि दीणारजुयलं च दक्खिणाए । ‘आम’ ति गओ रायसगासं ।

* “चोद्गां पासको धान्वं, दूत रत्नं च स्वमश्रुकं च । धर्मं युगं परमाणुर्दश दृष्टान्ता मनुजलमे ॥ १ ॥” २ आश्रयणमपि ।

मगिओ य चोद्गाकरो—जहा देव ! पढमं तुम्ह घरे भुंजिस्सं, तओ तुह चउसट्टीए भारियासाहस्सीणं, बत्तीसाए महाराय-
सहस्साणं, पुणो सामत-मंति-महंतग-पुरोहिया-ऽऽरक्खमाईणं, तओ एत्थ नयरे सिट्ठि-सत्थवाह-माहण-भणिय-कोडुवियमा-
ईण, एव सव्वनगर-गामागराइसु जाव सव्वभरहे, तस्मि निट्ठिए पुणो वि तुम्ह नेहि ति । राइणा ईसिं इस्सिऊण भणियं—
भो ! किमेइणा विडंबणापाएण तुच्छमग्गणेण ? देस भंडारं च देमि, तो सुहं छत्तलायाए हत्थिरांघरगओ हिंढिहिसि ।
सो भणइ—किं मम एहमहंतेण परिगहेण ? एत्तिएण चेव मे संतोसो । तओ ‘जो जस्सियस्स अत्थस्स, भायण
तस्स तत्तिं होइ । तुडे वि दोणमेहे, न डुंगरे पाणियं ठाइ ॥ १ ॥’ इइ चित्तिऊण पडिवन्नं राइणा । भुत्तो पढ-
मदिवसे राइणो गिहे, दिन्नं दीणारजुवलयं च । एवं परिवाडीए आढत्तो भुजिउं । तस्मि य पुरे अणेगाओ कुलको-
डीओ, तस्स वि अतं न जाहि ति किं पुणं भरहस्स ? अवि य सो देवयाणुभावेण वच्चेज्जा, न य मणुयत्तणाओ
भट्ठो अकयधम्मो माणुसत्तणं लहइ ति ॥ १ ॥

‘पासग’ ति चाणक्को—गोळुविसए चणयगामो, तत्थ चणंगो मांहणो सो य सावओ । तस्स धरे साह ठिया ।
पुत्तो से जाओ सह दाढाहिं । साहूणं पाएसु माडिओ । कहिय च—राया भविस्सइ ति । ‘मा दोगां जाइस्सइ’
ति दत्ता घट्टा । पुणो वि आयरियाण कहियं—किं किज्ज ? एत्ताहे वि विवंतरिओ राया भविस्सइ । उम्मुक्कवाल-
भावेण चोइस विज्जाठाणाणि आगमियाणि—अंगाइ चउरो वेया, मीमांसा नायवित्थरो । पुराणं धम्मसत्थ च,
ठाणा चोइस आहिया ॥ १ ॥ सिक्खा वागरण चेव, निरुत्तं छंद जोइस । कप्पो य अवरो होइ, छच्च अंगा विआ-
हिया ॥ २ ॥ सो सावओ संतुट्ठो । एगाओ द्रिदभइमाहणकुलाओ भज्जा परिणीया । अन्नयां भाइविवाहे सा माइधरं
गया । तीसे य भगिणीओ अन्नसिं संद्धादाणियाण दिन्नाओ । ताओ अलकियविभूतियाओ आगयाओ । सबो परि-

१ धनाद्वेभ्य ।

यणो ताहिं समं संलवइ, आयर च करेइ । सा एगाणिणी अवगीया अच्छइ । अद्धिती य जाया । घर आगया । दिट्ठा
य सत्तोगा चाणक्केण, पुच्छिया सोगकारणं । न जपए, केवल अंसुधाराहिं सिंचती कवोले नीससइ दीहं । ताहे निव्वधेण
लग्गो । कहिय सगगयवाणीए जहट्ठियं । चित्तिं च तेण—अहो ! अवमाणणाहेउ निद्धणत्तणं जेण माइधरे वि एवं
परिभवो ? अहवा—अलियं पि जणो धणइत्तयस्स सयणत्तण पयासेइ । परमत्थवधवेण वि, लज्जिज्जइ हीणविहवेण ॥ १ ॥
तहा—कज्जेण विणा नेहो, अत्थविहूणाण गउरव लोए । पडिवन्ने निव्वहण, कुणति जे ते जए विरला ॥ २ ॥ ता
धण उवज्जिणामि केणइ उवाएण, नंदो पाडलिपुत्ते दियाईणं धणं देई तत्थ वचामि । तओ गंतूण कत्तियपुत्तिमाए
पुव्वन्नत्ये आसणे पढमे निसन्नो । तं च तस्स पडोवइस्स राखलस्स सया ठविज्जइ । सिद्धपुत्तो य नंदेण समं तत्थ
आगओ भणइ—एस वंभणो नंदवंसस्स छांयं अक्कमिऊण ट्ठिओ । भणिओ दासीए—भयवं ! वीए आसणे निवेसाहि ।
‘एव होउ’ विइए आसणे कुंडियं ठवेइ, एवं तइए वंडयं, चउत्ये गणेत्तिय, पचमे जन्नोचइय । ‘धट्ठो’ ति निच्छूडो ।
पटोसमावन्नो भणइ—कोशेन भूलैश्च निवद्धमूलं, पुत्रैश्च मित्रैश्च विबुद्धशास्त्रम् । उत्पाट्य नंदं परिवर्त्तयामि, महादुर्मं
वायुरिवोप्रवेगः ॥ १ ॥ निग्गओ मग्गइ पुरिस । सुय च णेण—विंवतरिओ राया होहामि ति । नंदस्स मोरपोसगा
तेसिं गामे गओ परिवायगलिंणेण । तेसिं च मयहरधूयाए चदपियणम्मि द्रोहलो । सो संसुयाणितो गओ । पुच्छंति ।
सो भणइ—मम दारगं देह तो ण पाएमि चंद । पडिसुणति । पढमडवो कओ, तदिवस पुत्तिमा, मंज्जे छिट्ठं कय,
मज्झण्हगए चदे सव्वरसाल्हिं दवेहिं सजोइत्ता खीरस्स थाल भरियं । सदाविया पेच्छइ पिवइ य । उवरि पुरित्तो
उच्छाडेइ । अवणीए डोहले कालफमेण पुत्तो जाओ । चंदगुत्तो से नाम कय । सो वि ताव सव्वइइ । चाणक्को वि धाउ-

विलाणि मगगइ । सो य दारएहिं समं रमइ । रायनीईए विभासा । चाणक्को य पडिणइ । पेच्छइ । तेण वि मग्गिओ—
अम्ह वि दिज्जउ । भणइ—गरीओ लएहिं । मा मारिजा कोइ ? । भणइ—वीरभोज्जा पुहई । नायं—जहा वित्राण पि
से अत्थि । पुच्छिओ—कस्स ? त्ति । दारगेहि कहिय—परिद्यायगुत्तो एस । अह सो परिद्यायगो, जामु जा ते रायाणं
करेमि । सो तेण समं पलाइओ । लोगो मेलिओ । पाडलिपुत्तं रोहिय । नंदेण भग्गो परिद्यायगो पलाणो । अस्सेहिं
पच्छओ लग्गा पुरिसा । चंदगुत्तं पडमिणीसडे छुभेत्ता रयओ जाओ चाणक्को । नंदसतिएण जच्चवल्हीगकिसोरग-
एणमासवारेण पुच्छिओ—कहिं चंदगुत्तो ? । भणइ—एस पडमसरे पविट्ठो चिट्ठइ । सो आसवारेण दिट्ठो । तओ गेण
घोडगो चाणक्कस्स अप्पिओ, खग्गं मुक्क । जाव निगुडिओ जलोयरणट्ठयाए कच्चुग मेहइ ताव गेण रग्ग घेत्तूण दुहा कओ ।
पच्छा चंदगुत्तो हक्कारिय चडाविओ । पुणो पलाणो । पुच्छिओ गेण चंदगुत्तो—जं वेळ सि सिट्ठो त वेळ कि चित्तिं
तए ? । तेण भणिय—हदि ! एवं चेव सोहण भवइ, अज्जो चेव जाणइ त्ति । तओ गेण जाणिय—जोग्गो, न एम
विपरिणमइ । पच्छा चंदउत्तो छुहाइओ । चाणक्को तं ठवेत्ता भत्तस्स अइगओ, वीहेइ—मा एत्थ नजेज्जामो । डोडस्स
वाहिं निग्गयस्स पोट्टं फाडियं दहिक्कर गहाय गओ । जिमिओ दारगो । अन्नत्थ समुयाणितो गामे परिभमइ । एग्गमि
गिहे थेरीए पुत्तभंडाणं विलेवी पवड्डिया । एगेण हत्थो मज्जे छूटो । सो दड्ढो रोवड । ताए भन्नइ—चाणक्कमंगलं । भोत्तुं पि
न याणसि । तेण पुच्छिया भणइ—पासाणि पढम चेपंति । त परिभाविय गओ हिमवंतकूड । तत्थ पव्वयओ राया
तेण समं मेत्ती कया । भणइ—नंदरज्जं सम समेण विभज्जयामो । पडिवन्न च तेण । ओयविउमाडत्ता । एगत्थ नयर
न पडइ । पविट्ठो तिदंडी वत्थूणि जोएइ । इदकुमारियाओ दिट्ठाओ । तासि तेण न पडइ । मायाए नीणावियाओ ।

१ कवचम् । २ विप्रस्य । ३ घंस । ४ अत्र मङ्गलशब्दः समानार्थवाचकः ।

गहियं नयरं । पाडलिपुत्तं तओ रोहियं । नंदो धम्मदारं मगगइ । एगेण रहेण जं तरसि तं नीणेहि । दो भज्जाओ
एगा कन्ना दधं च नीणेइ । कन्ना निग्गच्छंती पुणो पुणो चंदगुत्तं पलोएइ । नंदेण भणियं—जाहि त्ति । गया ।
ताए विलगंतीए चंदगुत्तरहे नव अरगा भग्गा । 'अमंगल' ति निवारिया तेण । तिदंडी भणइ—मा निवारेहि ।
नव पुरिसजुगाणि तुज्ज वंसो होही । पडिवन्नं । राउलमइगया । दो भागा कयं रज्जं । तत्थ एगा विसकन्ना आसि, तत्थ
पव्वयगस्स इच्छा जाया । सा तस्स दिन्ना । अग्गिपरियंचणेण विसपरिगओ मरिउमारद्धो । भणइ—वयंसं^१ मरिज्जइ ।
चंदगुत्तो 'रंभामि' त्ति ववसिओ । चाणक्केण भिउडी कया इमं नीतिं सरतेण—'तुल्यार्थं तुल्यसामर्थ्यं, मर्मज्ञं व्यव-
सायिनम् । अर्द्धराज्यहरं श्रृंगं, यो न हन्यात्स हन्यते ॥ १ ॥' ठिओ चंदगुत्तो । दो वि रज्जाणि तस्स जायाणि । नंद-
मणुत्ता य चोरियाए जीवंति । देसं अभिद्वंति । चाणक्को अन्नं उग्गतरे चोरग्गाहं मगगइ । गओ नयरवाहिरिय ।
दिट्ठो तत्थ नलदामो कुविदो । पुत्तयडसणागरिसिओ खणिऊण विलं जलणपज्जालणेण मूलाओ उच्छायतो
मकोडए । तओ 'सोहणो एस चोरग्गाहो' ति वाहराविओ । सम्माणिऊण य दिण्णं तस्साऽऽरक्खं । तेण चोरा भत्तदाणा-
इणा कओवयारा वीसत्था सव्वे सक्कुडुवा वावाइया । जायं निक्कटयं रज्जं । कोसनिमित्तं च चाणक्केण महिद्धियकोडुंवि-
एहिं सद्धिं आढत्तं मज्जपाणं । वायावेइ होलं । उट्ठिऊण य तेसिं उप्फेसणत्थं गाणइ इमं पणञ्चतो गीइयं—दो मज्ज
धाउरत्ताइं, कंचणकुडिया तिदंडं च । राया वि मे वसवत्ती, एत्थ वि ता मे होलं वाएहि ॥ १ ॥ इम सोऊण अन्नो
असहमाणो कस्सइ अपयडियपुव्व नियरिद्धिं पयडतो नच्चिउमारद्धो । जओ—कुवियस्स आउरस्स य, वसणं
पत्तस्स रागरत्तस्स । मत्तस्स मरतस्स य, सव्भावा पायडा होंति ॥ २ ॥ पडियं च तेण—गयपोययस्स मत्तस्स, उप्प-

१ अभिस्पर्शनेन । २ भयोत्पादनार्थम् ।

इयस्स य जोयणसहस्सं । पए पए सयसहस्स, एत्थ वि ता मे होलं वाएहि ॥ ३ ॥ अन्नो भणइ—तिलआढयस्स
वुत्तस्स, निक्कन्नस्स बहुसइयस्स । तिले तिले सयसहस्सं, एत्थ वि ता मे होलं वाएहि ॥ ४ ॥ अन्नो भणइ—णवपाउसन्मि
पुन्नाए, गिरिनिदियाए सिग्गवेगाए । एगाहमहियमेत्तेण, नवणीएण पालिं वंधामि एत्थ वि ता मे होलं वाएहि ॥ ५ ॥
अन्नो भणइ—जच्चाण णवकिसोराण, तदिवसेण जायमेत्ताण । केसेहि नभं छाएमि, एत्थ वि ता मे होलं वाएहि ॥ ६ ॥
अन्नो भणइ—दो मज्ज अत्थि रयणाइ, सालिपसूई य गइभीया य । छिन्ना छिन्ना वि रुहति, एत्थ वि ता मे होलं
वाएहि ॥ ७ ॥ अन्नो भणइ—सय सुक्किल निच्चसुयंधो, भज्ज अणुषय णत्थि पवासो । निरिणो य दुपंचसओ, एत्थ वि
ता मे होलं वाएहि ॥ ८ ॥ एवं नाऊण दध मग्गिय जहोचिय । कोट्टारा भरिया सालीणं, ताओ छिन्ना छिन्ना पुणो
जायंति । आसा एगदिवसजाया मग्गिया । एगदेवसिय नवणीय । सुवन्नपपायणत्थ च चाणक्केण जतपासया कया ।
केई भणंति—वरदिन्नया । तओ एगो दक्खो पुरिसो सिक्खाविओ । दीणारयाल भरिय । सो भणइ—जइ नम
कोइ जिणइ, तो थालं गिण्हइ । अह अहं जिणामि तो एगं दीणार गिण्हामि । तस्स इच्छाए पासा पडति । अज्जो
न तीरण जिणिउं । जह सो न जिप्पइ एवं माणुसलभो वि । अवि नाम सो जिप्पेज्जा, न य माणुसाओ भट्टस्स
पुणो माणुसत्तणं ॥ २ ॥

'धन्ने' इति तत्थ—धन्नाइं चउडीसं, जव-गोहम-सालि-वीहि-सट्ठिका । कोदव-अणुया-कंगू-रालग-तिल-मुग्ग-मासा
य ॥ १ ॥ अयसि-हरिमंथ-तिउडग-निक्काव-सैलिद-रायमासा य । उच्छ-मसूर-तुयरी-कुलत्थ तह धन्नग-कलाया ॥ २ ॥
एयाणि जत्तियाणि भरहे धन्नाणि ताणि सच्चाणि पिंडियाणि, तत्थ पत्थो सरिमवाण छूटो, ताणि सच्चाणि वरंति-

१ मठ । २ घल । ३ बरटी । ४ चवला । ५ राई । ६ यटाणा ।

याणि, तत्थेगा जुन्नयेरी सुपं गहाय ते किं वीणेजा ? पुणो वि पत्तं पूरिजा ? । अवि सा देवयापसाण्ण पूरेजा ण य माणुसत्तणं ॥ ३ ॥

‘जूए’ जहा—एगो राया, तत्स सभा अट्टोत्तरमयत्तभसन्नविट्ठा जत्थ अत्थाणिय देड । एकेको य रंभो अट्ट-सचसिओ [सर्वांगाः ११६६४] । तत्स रत्तो पुत्तो रत्तकरी चित्ते—थेरो राया, मारेऊण रत्त गिण्हामि । तं चामच्चेण नाय । तेण रत्तो सिट्ठं । तओ राया भण्ड—अहो ! नत्थि लोभमहागहगहियाण किंवि अकरणिजं । भणियं च—“नावेक्खइ कुलजाई, पेम सुकयं च गणइ ण य अयस । लुट्ठो रुणइ अक्कं, मारइ पट्ठवंधुमिंतं वि ॥ १ ॥” एसाइ परिचित्तिऊण राया तं पुत्त भण्ड—अन्ह जो न सहइ अणुक्कम सो जूय रोहइ, जइ जिणइ रत्तं से दिजइ, कहं पुण जिणियवं ?—तुज्ज एगो आओ, अवमेसा मज्जं आया, जइ तुममेगेण आएण अट्टस-यत्स सभाण इक्केकं असिय अट्टसयचारा जिणसि तो तुज्ज रत्त । अवि देवयाविभासा ॥ ४ ॥

‘रयणे’ जहा—एगो वाणियगो बुट्ठो, रयणाणि से अत्थि । तत्थ य महे अत्रे वाणियगा कोटिपडाया उट्ठिंमति । सो न उच्चेइ । तत्स पुत्तेहिं थेरे पउत्थे ताणि रयणाणि देसीवणियाण हत्थे विकीयाणि । ‘वरं अन्हे वि कोटिपडागाओ उच्चा-वेसो’ । ते वि वाणियगा समतओ पडिगया पारसकूलाडंणि । थेरो आगओ, मुय—जहा विकीयाणि । ते अवाडेड—लुट्ठ रयणाणि आणेइ । ताहे ते सबओ हिंढिलमाडत्ता । किं ते सत्तरयणाणि पिंढेजा ? । अवि य देवयप्पभावेण विभासा ॥ ५ ॥

सपं ‘सुविणे’ ति—अत्थि उज्जेणी नयरी । तीए य असेसकलाकुसलो अणेगवित्राणनिउणो उदारचित्तो कयन्नू पडि-वन्नमूरो गुणापुराई पियंवओ दक्खो रुव-लावन्न-तारत्तकलिओ मूलदेवो नाम रायपुत्तो पाडलिपुत्ताओ जूयत्तसा-सत्तो जणगावमाणेण पुहविपरिचमंतो समागओ । तत्थ गुलियापओणेण परायत्तियवेसो वामणयागारो विन्हावेइ विचित्तकहाहिं गंधवाडकलाहिं णाणाकोउगेहि य णायरजणं । पसिट्ठो जाओ । अत्थि य तत्थ रुवलावन्नवित्राणगद्विया देवदत्ता नाम पहागगणिया । सुयं च तेण—न रंजिजइ एसा केणइ मामन्नपुरिसेण अत्तगद्विया । तओ कोउगेण तीए सोहणत्थ पबूससमए आसन्नत्थेण आढत्तं सुमहुररत्तं बहुभगिघोलिरकठं अन्नन्नवन्नसवेहरमणिजं गंधव । सुयं च तं देवदत्ताए, चित्तिं च—अहो ! अच्चा वाणी, ता दिट्ठो एस कोड, न मणुस्समेत्तो । गवेन्नाविओ चेडीहिं । गविट्ठो, दिट्ठो मूलदेवो वामणरुवो । साहिय जहट्ठियमेईए । पेसिया तीए तत्स वाहरणत्तं माहवाभिहाणा खुज्जेडी । गत्तण विण-यपुट्ठय भणिओ तीए—भो महासत्त ! अन्ह सामिणी देवदत्ता विन्नवेइ—कुणह पसाय, एह अन्ह घर । तेण वियड्ठुयाए भणियं—न पओयण मे गणियाजणसणेण, निवारिओ विसिट्ठाण वेसासजोगो । भणियं च—या विचित्रविट्ठोतिनिपुट्ठा, मद्यमासनिरताऽतिनिपुट्ठा । कोमला वयसि चेतसि दुट्ठा, ता भजन्ति गणिक्का न विशिष्टा ॥ १ ॥ योपतापनपराऽत्रि-शिखेव, चित्तमोहनकरी मदिरैव । देहवारणकरी क्षुरिकेव, गर्हिता हि गणिक्का सलिकेव ॥ २ ॥ अओ नत्थि मे गमणा-भिलानो । तीए वि अणेगाहिं भणिइभगीहिं आराहिऊण चित्त महानिच्चवेण करे वेत्तूण नीओ घर । वत्ततेण य सा खुजा कलाकोसडेण य विजापओरोण य अप्फालिऊण कया पट्ठा । विन्हायत्तित्तमणाए पवेसिओ सो भवणे । दिट्ठो देवदत्ताए वामणरुवो अच्चलावन्नधारी । विन्हियाए देवदत्ताए द्यावियमासण । निसत्तो य सो । दिट्ठो तवोलो । दत्तियं च माहवीए अत्तणो रुव, कहिओ य वड्यरो । सुट्ठवर विन्हिया । पारट्ठो आलावो महराहिं वियड्ठुभणिईहिं । आग-रिसिय च तेण तीए हियय । भणियं च—अणुणयकुसल परिहासपेसल लडहवाणिदुल्लिय । आलवण पि हु छेया-ण कम्मण किं च मूलीहिं ? ॥ १ ॥ एत्थंतरे आगओ तत्थेनो वीणावायगो । वाड्या तेण वीणा । रजिया देवदत्ता ।

३ भणिइ० भाषा ।

भणियं च—साहु भो वीणावायग ! साहु सोहणा ते कला । मूलदेवेण भणिय—अहो ! अइनिउणो उज्जेणीजणो जाणइ सुट्ठसुट्ठरविसेस । देवदत्ताए भणियं—भो ! किमेत्थ खुण ? । तेण भणिय—वसो चेव असुट्ठो, सगम्भा य तती । तीए भणियं—कहं जाणिजइ ? । दसेमि अहं । समप्पिया वीणा । कट्ठिओ वसाओ पाहणगो । तंतीए वाडो समारिऊण वाइउ पयत्तो । कया पराहीणमाणसा सपरियणा देवदत्ता । पशासन्ने करेणुया सया रवणसीला आसि, सा वि ठिया पुम्भती ओलंघियकन्ना । अईव विन्हिया देवदत्ता वीणावायगो य । चित्तिं च—अहो ! पच्छन्नवेसो वित्तमक्कमा एस । पूइऊण तीए पेसिओ वीणावायगो । आगया भोयणवेला । भणिय देवदत्ताए—वाहरह अंगमद्वय जेण दो वि अन्ह मज्जामो । मूलदेवेण भणिय—अणुमन्नह, अह चेव करेमि तुम्ह अच्चमगणकम्म । किमेय पि जागसि ? । ण याणामि सम्मं पर ठिओ जाणगाण सयासे । आणिय चपगतेट्ठ । आढत्तो अच्चमगिउ । कया पराहीण-मणा । चित्तिं च णए—अहो ! वित्राणाइसओ, अहो ! अउवो करयलफासो, ता भवियच्च केणइ इमिणा सिट्ठपुरिसेण पच्छन्नत्थेण, न पयईए एवरुवत्स इमो पगरिसो ति, ता पयडीकरावेमि रुव । निवडिया चलणेसु, भणिओ य—भो महाणुभाव ! असरिसगुणेहिं चेव नाओ उत्तमपुरिसो पडिबन्नवच्छलो दक्खिन्नपहाणो य तुम, ता दंसेहि मे अत्ताणयं, वाढं उक्कठिय तुह दत्तणस्स मे हियय ति । मूलदेवेण पुणो पुणो निच्चवे कए ईसिं हसिऊण अचणीया वेसपरावत्तिणी गुलिया । जाओ सहावरथो । दिट्ठो दिणनाहो व दिप्पंततेओ अणंगो व मोहयतो रुवेण सयलजण नवजोवणलावन्न-सपुत्तदेहो । हरिसवमुत्तिमन्नरोमंचा पुणो निवडिया चलणेसु, भणियं च—महापसाओ ति अच्चमगिओ सहत्थेहिं । मज्जियाइ दो वि जिमियाइ महाविभूईए, परिहाविओ देवदूसे, ठियाइ विसिट्ठोटीए । भणियं च तीए—महा-भाग ! तुम मोत्तूण ण केणइ अणुरजियं मे अवरपुरिसेण माणसं, ता सच्चमेय—नयणेहिं को न दीसइ ? , केण समाण

न होंति उद्भावा ? । हिययाणंदं जं पुण, जणेइ तं माणुसं विरलं ॥ १ ॥ ता ममाणुरोहेण एत्थ घरे निच्चमेवांग-
तवं । मूलदेवेण भणियं—गुणराइणि । अन्नदेसिएसु निद्धणेसु य अम्हारिसेसु न रेहए पडिबंधो, न य थिरीहवइ,
पाएण सव्वस्स वि कज्जवसेण चेव नेहो । भणियं च—वृक्षं क्षीणफलं त्यजन्ति विहगाः शुष्कं सरः सारसाः, पुष्पं
पर्युपितं त्यजन्ति मधुपा दग्धं वनान्तं मृगाः । निर्द्रव्यं पुरुषं त्यजन्ति गणिका भ्रष्टं नृपं सेवकाः, सर्वः कार्यवशा-
ज्जनोऽभिरमते कः कस्य को बल्लभः ? ॥ १ ॥ तीए भणियं—सदेसो परदेसो वा अकारणं सप्पुरिसाणं । भणियं च—
जलहविसघडिण वि, निवसिज्जइ हरसिरम्मि चदेण । जत्थ गया तत्थ गया, गुणिणो सीसेण वुज्जंति ॥ २ ॥ अत्थो वि
असारो, न तम्मि वियप्पणाण बहुमाणो, अवि य गुणेषु चेवाणुराओ हवइ ति । किञ्च—वाया सहस्समइया,
सिणेहनिज्जाइयं सयसहस्स । सव्भावो सज्जनमाणुसस्स कोडिं विसेसेइ ॥ ३ ॥ ता सव्वहा पडिवज्ज इम पत्थणं ति ।
पडिवज्जं तेण । जाओ तेसिं नेहनिच्चमरो सजोगो । अन्नया रायपुरओ पणच्चिया देवदत्ता । वाइओ मूलदेवेण पडहो ।
तुढो तीए राया । दिन्नो नरो । नासीकओ तीए । सो य ईवजूयपसगी निवसणमेत्तं पि न रेहए । भणिओ य साणुणयं तीए
पियवाणीए—पिययम ! को तुह इमं मयंकस्सेव हरिणपडिवधं ? , तुम्ह सयलगुणालयाण कलक चेव जूअवसणं, बहुदो-
सविहाणं च एय । तहा हि—“कुलकलंकणु सच्चपडिवक्खु गुरुलजासोयहर धम्मविग्घु अत्थह पणासणु । ज दानभोगिहि
रहिउ पुत्त-दार-पिइ-माइमोसणु । जहिं न गणिज्जइ देउ गुरु जहिं नवि कज्जु अकज्जु । तणुसतावणु कुगदपहु तहिं पिय । जूय

१ जलधे. पृथग्भूतेनापि ।

२ “कुलकलङ्कनं सत्यप्रतिपक्षं गुरुलजाशोकगृह धर्मेविघ्नं अर्थस्य प्रणाननम् । यद् दानभोगाभ्यां रहितं पुत्र-दारा-पितृ-मात्रादिमो-
पणम् । यत्र न गण्येते देवगुरु यत्र नापि कार्यमकार्यम् । तनुसन्तापनं कुगतिपथः तत्र प्रिय ! द्यते मा रज्यताम् ॥ १ ॥”

म रज्जु ॥ १ ॥” ता सव्वहा परिचयसु इमं । अइरसेण य न सक्कए मूलदेवो परिहरिउं । अत्थि य देवदत्ताए गाढाणुरत्तो
मूलिहो मित्तसेणो अयलनामा सत्थवाहपुचो । देइ सो जंमगिय । सपाडेइ वत्थाभरणइय । वहइ य सो मूलदेवोवरि
पओसं, मगाइ य छिइणि । तस्स संकाए न गच्छइ मूलदेवो तीए घर अवसरमंतरेण । भणिया य देवदत्ता जणणी-
ए—पुत्ति । परिचय मूलदेवं, न किंचि निद्धणेण पओयणमेएण, सो महाणुभावो दाया अयलो पेसेइ पुणो पुणो
बहुयं दवजायं, ता त चेव अंगीकरेसु सव्वप्पण्याए, न एकम्मि पडियारे दोन्नि करवालाइ मायति, न य अलोणियं
सिलं को वि चट्टेइ, ता सुंच जूयारियमिमं ति । तीए भणियं—नाहं अंव ! एगतेण धणाणुरागिणी, गुणेषु चेव
मे पडिबंधो । जणणीए भणियं—केरिसा तस्स जूयारगस्स गुणा ? । तीए भणियं—अंव ! केवलगुणमओ खु सो ।
जओ ‘धीरो उदारचरिओ, दक्खिन्नमहोयही कलानिउणो । पियभासी य कयन्नू, गुणाणुरागी विसेसणू ॥ १ ॥’
अओ न परिचयामि एयं । तओ सा अणेगेहिं दिट्ठेहिं आढत्ता पडिवोहेउ—अलत्तए मगिए नीरस पणामेइ, उच्छुखंडे
पत्थिए छोइयं पणामेइ, कुसुमेहिं जाइएहिं विटमिच्चाइं पणामेइ । चोइया य पडिभणति—जारिसमेय तारिसो एस
ते पिययमो, तहावि तुमं न परिचयसि । देवदत्ताए चित्तियं—मूढा एसा तेणेवविहे दिट्ठंते देइ । तओ अन्नया
भणिया जणणी—अम्मो ! मग्गेहिं अयल उच्छुं । कहियं च तीए तस्स । तेण वि सगड भरेऊण पेसिय । तीए
भणियं—किमहं करेणया जेण एयंविहं सपत्तडालं उच्छुं पभूयं पेसिज्जइ । तीए भणियं—पुत्ति । उदारो खु सो तेण एय
पेसियं ति, चित्तियं च जेण—अन्नाणं पि सा दाहि ति । अवरदियहे देवदत्ताए भणिया माहवी—हला ! भणाहि
मूलदेवं जहा उच्छुणमुवरि सद्धा, ता पेसेहि मे । तीए वि गंतूण कहियं । तेण गहियाओ दुन्नि उच्छुलट्ठीओ, निच्छोळिऊण

१ अर्पयति ।

कयाओ दुयंगुलपमाणाओ गंडियाओ, चाउज्जाएण य अवचुन्नियाओ, कप्पूरेण य मणाग घासियाओ, सूलाहि य मणागं
भिन्नाओ, गहियाइ अभिणवमइगाइं, भरिऊण य ताणि ढकिऊणं पेसियाणि । ढोइयाइं च गतूण माहवीए । दंसियाणि
तीए वि जणणीए । भणिया य—पेच्छ अम्मो ! पुरिसाणमंतर ति, ता अहं एएसिं गुणाणमणुरत्ता । जणणीए चित्तियं—
‘अन्नंतमोहिया एसा न परिचयइ अत्तणा इमं, ता करेमि किं पि उवायं जेण एसो कामुओ गच्छइ विदेस, तओ सुत्थं
हवइ’ ति चित्तिऊण भणिओ तीए अयलो—कहसु एईए पुरओ अलियगामंतरगमणं, पच्छा पविट्टे माणुस्ससामग्गीए
आगच्छेज्जह विमाणेज्जह य तं, जेण विमाणिओ सतो देसचायं करेइ, ता सजुत्ता चिट्ठेज्जह, अहं ते वत्तं दाहामि । पडिवज्ज
च तेण । अन्नम्मि दिणे कयं तहेय तेण । निग्गओ अलियगामंतरगमणमिसेण । निवभएण पविट्टो य मूलदेवो । जाणा-
विओ जणणीए अयलो आगओ महासामग्गीए । दिट्टो य पविसमाणो देवदत्ताए, भणिओ य मूलदेवो—ईइसो
चेव अवसरो, पडिच्छियं च जणणीए एय पेसियं वव, ता तुमं पल्लकहेट्ठओ मुहुत्तग चिट्ठह । ताव ठिओ सो पल्लकहेट्ठओ ।
लक्खिओ अयलेणं । निस्सओ य पल्लंके अयलो, भणिया य सा तेण—करेइ न्हाणसामग्गि । देवदत्ताए भणियं—एव ति,
ता उट्ठह नियंसह पोत्ति जेण अच्चंगिज्जइ । अयलेण भणियं—मए दिट्टो अज्ज सुमिणओ, जहा—‘नियत्थिओ चेव
अच्चंगियगतो एत्थ पल्लंके आरूढो ण्हाओ’ ति, तो सच्चं सुमिणय करेसु । देवदत्ताए भणियं—नणु विणासिज्जए महगघ
तूलिगंडुयमाईयं । तेण भणियं—अन्नं ते विसिट्ठतर दाहामि । जणणीए भणियं—एवं ति । तओ तत्थट्ठिओ चेव
अच्चंगिउवट्ठिओ उण्हखलउदगेहि य मज्जिओ । भरिओ तेण हेट्ठट्ठिओ मूलदेवो । गहियाउहा पविट्ठा पुरिसा ।
सन्निओ जणणीए अयलो । गहिओ तेण मूलदेवो वालेहिं, भणिओ य—रे ! सपय निरूवेहि जइ कोइ अत्थि ते

१ चातुर्जातेन—‘इलाची’ इत्यनेन ।

सरण । मूलदेवेण निरुवियाइं पासाइं, जाव दिट्ठ निसियाऽसिहत्थेहिं वेढियमत्ताणय मणूसेहिं । चितियं च—‘नाहमे-
 एसि उव्वरामि, कायध्व च मए वयरनिज्जायणं, निराउहो सपय, ता न पोरसस्सावसरो त्ति’ चितियं भणिय—जं ते रोयड
 त करेहि । अयलेण चितियं—उत्तमपुरिसो कोई एसो आगिइए चेव नज्जइ, सुलभाणि य संसारे महापुरिसाण वसणाइ ।
 भणियं च—‘को एत्थ सया सुहिओ ? कस्स व लच्छी विराइं पेम्माइ ? कस्स व न होड रलियं ? भण को वि ण सट्ठिओ
 विहिणा ? ॥ १ ॥’ भणियो मूलदेवो—भो ! एवंविहावत्थागओ मुक्को सपय तुम, ममं पि विहिवसेण कयाइ वसण-
 पत्तस्स एवं चेव करेज्जह । तओ विमणट्ठमणो निग्गओ नयराओ मूलदेवो ‘पेच्छ, कहं एएण छलिओ ?’ त्ति चितियं ।
 तो ण्हाओ सरोवरे, कया पाणवत्ती, चितियं च—गच्छामो विदेस, तत्थ गत्तुण करेमि किं पि इमस्स पट्ठिविप्पिडवाय ।
 पट्ठिओ वेन्नायडस्स सन्मुहं । गामनगराइमज्जेण वधंतो पत्तो दुवालसजोयणपमाणाए अडवीए मुह । चितियं च तत्थ—जड
 कोई वधंतो वायासाहेज्जो वि दुइओ लब्भइ ता सुहं चेव छिज्जए अडवी । जाव थेववेलाए आगओ विसिट्ठाकारवंस-
 णीओ सवलथइयासणाहो टक्कवंभणो, पुच्छिओ य सो—भट्ट ! के दूरे गतव्व ? तेण भणियं—अत्थि अडवीए परओ
 वीरनिहाणं नाम थाम, नं गमिस्सामि, तुम पुण कत्थ पत्थिओ ? इयरेण भणिय—वेन्नायडं । भट्टेण भणियं—
 ता एह गच्छम्ह । तओ पयट्ठा दो वि । मज्झण्हसमए वधंतोहिं दिट्ठं सरोवर । टक्केण भणिय—भो ! वीसमामो रण-
 मेग ति । गया उदगसमीवं । धोया हत्थपाया । गओ मूलदेवो पालिसंठियरुक्खच्छायं । टक्केण छोडिया संवलथइया,
 गहिया वट्ठयम्मि सत्तुया । ते जलेण ओलित्ता लग्गओ खाइड । मूलदेवेण चितियं—एरिसा चेव दंभणजाइं भुक्खा-
 पहाणा हवइ, ता पच्छा मे दाही । भट्टो वि भुंजित्ता वंधिज्जण यदंयं पयट्टो । मूलदेवो वि ‘नूणं अवरण्हे दाहि’ त्ति
 चितित्तो अणुपयट्टो । तत्थ वि तद्देव भुत्त, न दिन्नं तरस । ‘कहं दाहि’ त्ति आसाए गच्छइ एसो । वधंताण य आगया
 रयणी । तओ वट्ठाओ ओसरिज्जण वट्ठपायवहेट्ठओ पसुत्ता । पणूसे पुणो पत्थिया, मज्झण्हे तद्देव थक्का, तद्देव सुत्तं
 टक्केण, न दिन्नं पयस्स । जाव तद्देवियहे चितियं मूलदेवेण—निस्सिन्नप्पाया अडवी, ता अज्ज अवत्तं ममं दाही
 एस । जाव तत्थ वि न दिन्नं । निरियन्ना य तेहिं अडवी । जायाओ दोण्ह वि अन्नन्नवट्ठाओ । तओ भट्टेण भणियं—भो !
 तुज्झ एसा वट्ठा सचं पुण एसा, ता वय तुमं एयाए । मूलदेवेण भणियं—भो भट्ट ! आगओ अहं तुज्झ प्पभावेण,
 ता मज्झमूलदेवो नामं, जइ कयाइ किं पि पओयण मे सिज्जइ ता आगच्छेज्ज वेन्नायडे, किं च तुज्झ नामं ? टक्केण भणि-
 य—सद्धो, जणकयावट्ठकेण य निग्गियणसम्मो नाम । तओ पत्थिओ भट्टो सग्गामं । मूलदेवो वि विन्नायडसन्मुहं ति ।
 अंतराले व दिट्ठ वसितं । तत्थ पविट्ठो भिक्खानिमित्तं । हिंडिय असेसं गाम । लद्धा कुम्मासा, न किंपि अन्नं । गओ
 जलासयासिमुहं । एत्थंतरम्मि य तवमुत्तियदेहो महाणुभावो महावत्सी मासोपवासपारणयनिमित्तं दिट्ठो पविसमाणो । वं
 च पेच्छिय हरिसवसुत्तिभणपुल्लएण चितियं च मूलदेवेण—अहो ! धन्नो कयत्थो अह, जस्स इमम्मि काले एस महावत्सी
 दंसणपहमागओ, ता अवत्तस भवियधं मम कल्लणेण । अवि य—मरुत्थलीए जह कप्परुत्थो, दरिदोहे जह हेमवुट्ठी ।
 मायगगेहे जह हत्थिराया, सुणी महप्पा तह एत्थ एसो ॥ १ ॥ किञ्च—इत्तणनाणविसुद्धं, पंचमहघयसमाहियं धीर ।
 खंती-मद्व-अज्जव-जुत्तं सुत्तिपट्ठाणं च ॥ २ ॥ सज्झायज्झाणतवोवहाणनिरयं विसुद्धलेसागं । पंचसमियं तिसुत्तं, अकिं-
 वणं चत्तगिहिसगं ॥ ३ ॥ सुपच्चं एस साह । ता—एरिसपत्तसुत्तित्तं, विसुद्धतद्वाजलेण संसित्तं । निहियं तु दधसत्तस,
 इहपरलोए अणंतफलं ॥ ४ ॥ ता एत्थ कालोचिया देमि एयस्स चेव कुम्मासा, जओ अदायगो एस गामो, एसो
 य महप्पा कइवचधरेसु दरिसावं द्वाक्कण पडिनियत्तइ, अह पुण दो तित्ति वारे हिंडामि तो पुणो लभित्त्वं, आसन्नो अवरो
 वित्तिओ गामो ता पयच्छामि सव्वे इमे त्ति । पणमिज्जण तओ सम्पिया भगवओ कुम्मासा । साहुणा वि तत्स परि-
 णामपयारिसं मुणंतेण द्वाइसुद्धिं च दियणिज्जण—‘धम्मसील ! थोवे देज्जह’ त्ति भणिज्जण धरियं पत्तगं । दिन्ना य तेण पवट्ठ-
 माणाऽऽसण, भणियं च तेण—‘धन्नाणं खु नराणं, कुम्मासा होति साहुपारणए ।’ एत्थंतरम्मि गयणतरगयाए रिसिभक्ताए
 मूलदेवभत्तिरंजियाए भणियं देवयाए—पुत्त ! मूलदेव ! सुदरमणुचिट्ठियं तुमे, ता एयाए गाहाए पच्छद्वेण मग्गह जं
 रोयए जेण सपाडेमि सव्वं । मूलदेवेण भणियं—‘गणियं च देवदत्तं, दत्तिसहस्स च रज्ज च ॥ ११ ॥’ देवयाए भणियं—पुत्त !
 निश्चितो विहरसु, अवत्तस रिसिचलणाणुभावेण अइरेण चेव संपजिस्सइ एयं । मूलदेवेण भणियं—भयवइ ! एवमेयं ति ।
 तओ वंदिय रिसिं पडिनियत्तो । रिसी वि गओ उज्जाणं । लद्धा अवरा भिक्खा मूलदेवेण । जेमिओ पत्थिओ य विन्नाय-
 डसन्मुहं । पत्तो य क्रमेण तत्थ । पसुत्तो रयणीए याहिं पहियसालाए । दिट्ठो य चरिमज्जामे सुमिणओ—‘पट्ठिपुत्तमंछलो
 निम्मलपहो मयंको उयरम्मि पविट्ठो’ । अग्नेण वि कप्पडिएण सो चेव दिट्ठो । कहिओ तेण कप्पडियाणं । तत्थेणेण भणियं—
 लभित्तिस्स तुमं अज्ज घयगुलसंपुत्तं महंतं रोट्ठगं । ‘ण याणति एए सुमिणस्स परमत्थं’ ति न कहियं मूलदेवेण । लद्धो
 कप्पडिएण भिक्खागएण घरछायणिगयाए जहोवइट्ठो रोट्ठगो । टुट्ठो य एसो । निवेइओ य कप्पडियाणं । मूलदेवो वि गओ
 एगमारामं । आवज्जिओ तत्थ कुसुमोष्यसाहज्जेण मालागारो । दिन्नाइं तेण पुप्फफलाइं । ताह घेत्तुं सुइभूओ गओ सुमि-
 णयसत्थपाडगत्त गेहं । कओ तरस पणामो । पुच्छिया खेमारोगवत्ता । तेण वि सभासिओ सयहुमाणं, पुच्छिओ पओ-
 यणं । मूलदेवेण जोडिज्जण करजुयलं कहिओ सुविणगवइयरो । उवज्झाएण वि भणियं सहरिसेणं—कहिस्सामि सुहसुहत्ते
 सुविणयफलं, अज्ज ताव अतिही होसु अम्हाणं । पडिवन्न च मूलदेवेण । ण्हाओ जिमिओ य विभूइए । सुत्तुत्तरे
 य भणिओ उवज्झाएण—पुत्त ! पत्तवरा मे एसा कन्नगा, ता परिणेषु ममोवरोहेण एयं तुमं ति । मूलदेवेण भणियं—
 ताय ! कहं अन्नायकुलसीलं जानाउयं करेसि ? उवज्झाएण भणियं—पुत्त ! आयारेण चेव नज्जइ अकहियं पि कुलं ।

भणियं च—आचारः कुलमाख्याति, देशमाख्याति जल्पितम् । सम्भ्रमः स्नेहमाख्याति, वपुराख्याति भोजनम् ॥ १ ॥
 तथा—को कुलव्याण गंधं, करेइ महुरत्तणं च उच्छृणं ? वरहत्थीण य लीलं, विणयं च कुलप्पसूयाणं ? ॥ २ ॥ अहवा—
 जइ हुंति गुणा ता किं, कुलेण ? गुणिणो कुलेण न हु कजं । कुलमकलंकं गुणवज्जियाण गरुयं चिय कलंकं ॥ ३ ॥ एवमाइ-
 भणिईहि पडिवज्जाविय सुहसुहुत्तेण परिणाविओ । कहियं सुविणगफलं—सत्तदिणव्भंतरे राया होहिसि । तं च सोऊण
 जाओ पहट्टमणो, अच्छइ य तत्थ सुहेणं । पंचमे य दिवसे गओ नयरवाहिं, निसन्नो चंपगच्छायाए । इओ य—तीए
 नयरीए अपुत्तो राया कालगओ । तत्थ अहियासियाणि पंच दिवाणि । ताणि आहिंडिय नयरमज्जे निग्गयाणि वाहिं पत्ताणि
 मूलदेवसयास । दिट्ठो य सो अपरियत्तमाणच्छायाए हिट्ठओ । तं पेच्छिय गुलुगुलियं हत्थिणा, हेसियं तुरंगेण,
 अहिसित्तो भिगारेणं, वीइओ चामरेहिं, ठियसुवरि पुंडरियं । तओ कओ लोएहिं जयजयारवो । चडाविओ गएण खंधे
 पइसारिओ य नयरिं । अभिसित्तो य मंतिसामंतैहिं । भणियं च गयणतलगयाए देवयाए—भो ! भो ! एस महाणुभावो असे-
 सकलापारगओ देवयाहिट्ठियसरीरो विक्कमराओ नाम राया, ता एयस्स सासणे जो न वट्ठइ तस्स नाहं खमामि त्ति ।
 तओ सव्वो सामंत-मंति-पुरोहियाइओ परियणो आणाविहेओ जाओ । तओ उदारं विसयसुहमणुहवंतो चिट्ठइ । आढत्तो
 उज्जेणिसामिणा विचारधवलेण सह संववहारो, जाव जाया परोप्परं निरंतरा पीई । इओ य देवदत्ता तारिसं विड-
 वणं मूलदेवस्स पेच्छिय विरत्ता अईव अयलोवरि । ततो निव्वमच्छिओ अयलो—'भो ! अहं वैसा, न उण अहं तुज्झ
 कुलघरिणी, तथा वि मज्झ गेहत्थो एवंविहं ववहरसि, ता ममिच्छाए ण पुणो सिज्जियव्वं' ति भणियं गया राइणो सयासं ।
 भणिओ य निवडिय चलणेषु राया—सामि ! तेण वरेण कीरउ पसाओ । राइणा भणियं—भण, कओ चेव तुज्झ पसा-
 ओ ? किमवरं भणीयइ ? । देवदत्ताए भणियं—ता सामि ! मूलदेवं वज्जिय ण अन्नो पुरिसो मम आणावेयव्वो, एसो
 अयलो मम घरागमणे निवारयव्वो । राइणा भणियं—एवं, जहा तुज्झ रोयए, परं कहेइ को पुण एस वुत्तंतो ? । तओ
 कहिओ माहवीए । रुट्ठो राया अयलोवरि । भणियं च—भो ! मम एईए नयरीए एयाइं दोन्नि रयणाइं ताइं पि
 खलीकरेइ ? । एसो तओ हक्कारिय अंवाडिओ भणिओ—रे ! तुमं एत्थ राया जेण एवंविहं ववहरसि ? ता निरुवेहिं संपयं
 सरणं, करेमि तुह पाणविणासं । देवदत्ताए भणियं—सामि ! किमेइणा सुणहपाएण पडिखट्ठेण ? ति, ता मुंचह
 एयं । राइणा भणिओ—रे ! एईए महाणुभावाए वयणेणं छुट्ठो संपयं, सुद्धी उण तेणेवेह आणिएणं भविस्सई । तओ चलणेषु
 निवडिऊण निग्गओ रायउलाओ । आढत्तो गवेसिउं दिसोदिसिं । तथावि न लट्ठो । तओ तीए चेव ऊणिमाए भरिऊण
 भंडस्स वहणाइं पत्थिओ पारसउलं । इओ य मूलदेवेण पेसिओ लेहो कोसलियाइं च देवदत्ताए तस्स राइणो य ।
 भणिओ य राया—मम पयईए देवदत्ताए उवरि महंतो पडिवंधो, ता जइ एईए अभिरुचियं तुम्ह वा रोयए ता कुणह
 पसायं, पेसेह एयं । ततो राइणा भणिआ रायदोवारिगा—भो ! किमेयमेवंविहं लिहियं विक्कमराएणं ? किं अम्हाणं
 तस्स य कोइ अत्थि विसेसो ? रज्जं पि सव्वं तस्सेयं किं पुण देवदत्ता ? परं इच्छउ सा । तओ हक्कारिया देवदत्ता
 कहिओ वुत्तंतो—ता जइ तुम्ह रोयए ताहे गम्मउ तस्स सगासं । तीए भणियं—महापसाओ, तुम्हाऽणुन्नायाण मणोरहा
 एए अम्हं । तओ महाविभवेणं पूइऊण पेसिया गया य । तेण वि महाविभूईए चेव पवेसिया । जायं च परोप्परमेगारज्ज ।
 अच्छए मूलदेवो तीए सह विसयसुहमणुहवंतो जिणभवणविंवकरणपूयणतप्परो त्ति । इओ य सो अयलो पारसउले
 विडविय बहुयद्वं पवरं भंडं भरेऊण आगओ विन्नायडं । आवासिओ य वाहिं । पुच्छिओ लोगो—किं नामाभिहाणो
 एत्थ राया ? । कहियं च—विक्कमराओ त्ति । तओ हिरन्नसुवन्नमोत्तियाणं थालं भरेऊण गओ राइणो पैक्खगो । दवा-

१ नृतेन । २ कौशलिकानि-उपहाराः ।

विय राइणा आसणं, निसन्नो पधमिन्नाओ य । अयलेण य न नाओ एसो । रज्जा पुच्छिओ—ऊओ सेट्ठी ! आगओ ? ।
 तेण भणियं—पारसउलाओ । रज्जा पूइएण अयलेण भणियं—सामि ! पेसेह उवरिगो जो भंडं निरुवेइ । तओ राइणा
 भणियं—अहं सयमेवागच्छामि । तओ पंचउलसहिओ गओ राया । दंसियं वहणेषु संख-फोफल-चदणा-ऽगरु-मंजिटाइयं
 भंडं । पुच्छियं पंचउलसमकखं राइणा—भो सेट्ठी ! एत्तियं चेव इमं ? । तेण भणियं—देव ! एत्तियं चेव । राइणा भणि-
 य—करेइ सेट्ठिस्स अद्धदाणं पर मम समकखं तोलेह चोह्णए । तोलियाइं पंचउलेण । भारेण य पायप्पहारेण य वंसवेहेण
 य लेक्खियं मंजिट्टमाइमज्झगयं सारभंडं । राइणा उक्केल्लविआइं चोह्णयाइं निरुवियाइं समंतओ, जाव दिट्ठं कत्थइ सुवन्नं कत्थइ
 रुप्पयं कत्थइ मणि-मोत्तिय-पवालाइ महग्घ भंडं । तं च दट्ठूण रुट्ठेण नियपुरिसाण दिन्नो आएसो—अरे ! वंधह पच्चक्ख
 चोर इम ति । वट्ठो य थगथगित्तहियओ तेहिं । दाऊण रक्खवाले जाणेसु गओ राया भवणं । सो वि आणिओ आरक्खि-
 गेण रायसमीव । गाढं वद्धं च दट्ठूण भणियं राइणा—रे ! छोडेह छोडेह । छोडिओ अणेहिं । पुच्छिओ । राइणा—परिया-
 नेसि नमं ? । तेण भणियं—देव ! सयलपुहविविक्खाए महाणरिंदे को न याणइ ? । राइणा भणियं—अलं उवयारभास-
 नेहिं, फुडं साहसु जइ जाणसि । अयलेण भणियं—देव ! ण याणामि सम्मं । तओ राइणा वाहराविया देवदत्ता ।
 आगया वरच्छरं व सव्वंगभूसणधरा विन्नाया अयलेण । लज्जिओ मणम्मि वाढं । भणियं च तीए—भो ! एस सो मूलदेवो
 जो तुमे भणिओ तम्मि काले—ममावि कयाइ विहिजोगेण वसणं पत्तस्स उवयारं करेज्जह, ता एस सो अवसरो, मुको य तुमं
 अत्थसरीरससयमावन्नो वि पणयदीणजणवच्छलेण राइणा संपयं । इमं च सोऊण विलक्खमाणसो 'महापसाओ' त्ति
 भणिऊण निवडिओ राइणो देवदत्ताए य चलणेषु । भणियं च—कय मए जं तथा सयलजणनिवुइकरस्स नीसेसक-

लासोहियस्त देवस्त निम्नलसहायस्त पुत्रिमाचंदसेव राहुणा कयत्थणं ता तं खमउ मम सामी, तुम्ह कयत्थणामरिसेण महाराओ वि न देइ मे उज्जेणीए पवेस । मूलदेवेण भणिय—रामियं चेव मए जस्त तुह देवीए कओ पसाओ । तओ सो पुणो वि निवडिओ दोण्ह वि चलणेसु । परमायरेण ण्हाविओ जेमाविओ य देवदत्ताए परिहाविओ महग्घवत्थे । राडणा सुकं दाणं । पेसिओ उज्जेणिं । मूलदेवराणो अब्भत्थणाए रामियं वियारधवलेण । निग्घिणसम्मो वि रजे निविट्ठं सोऊण मूलदेवं आगओ विन्नायडं । दिट्ठो राया । दिन्नो सो चेव अदिट्ठसेवाए गामो तस्स रत्ता । पणमिऊण ‘महापसाओ’ त्ति भणिऊण य सो गओ गामं । इओ य तेण कप्पडिएण सुयं—जहा मूलदेवेण वि एरिसो सुमिणो दिट्ठो जारिसो मए, पर सो आएसफलेण राया जाओ । सो चित्तेइ—वच्चामि जत्थ गोरसो, तं पिवित्ता सुवामि जाव तं सुविणं पुणो पेच्छामि । अवि सो तं पुण पेच्छेज्ज । न य माणुसाओ विभासा ॥

‘चक्कि’ त्ति दार—इंदपुरं नयर, इंददत्तो राया । तस्स इट्ठाणं वराणं देवीणं वावीसं पुत्ता । अन्ने भणति—एक्काए चेव देवीए ते पुत्ता राडणो पाणसमा । अन्ना य अमच्चधूया, सा परं परिणतेण दिट्ठिहिया । सा अन्नया कयाइ रिउण्हाया समाणी अच्छइ । राडणा दिट्ठा, ‘कस्स एस ?’ त्ति पुट्ठा आसन्नवत्तिणो पुरिसा । तेहिं भणिय—तुम्ह देवी एसा । ताहे सो ताए सनं एक्करत्तिं वसिओ । सा य रिउण्हाया । तीसे गम्भो लग्गो । सा य अमच्चेण भणिहिया—जया तुह गम्भो आहूओ होइ तया मम साहेज्जसु । ताए तस्स कहियं दिवसो मुहुत्तो जं च राएण उहवियं । सामिन्नाणं तं तेण पत्तए लिहियं । सो त सारवेइ । णवण्ह मासाणं दारगो जाओ । चउरो य दासचेडाणि तदिवसं जायाणि । तंजहा—अग्गियओ पवइओ वैहुलियो सौंगरओ य । सुरिंददत्तो त्ति कयं तस्स नामं । अट्ठवरिसो य सो अमच्चेण कलायरियस्स

१ परिगच्छता—वाहर निकलते ।

उवणीओ । तेण लेहाइयाओ गणियप्पहाणाओ सउणरुयपज्जवसाणाओ कलाओ गाहिओ । जाहे तं गाहेइ आयरिओ ताहे ताणि कट्ठति विउड्ढिति । पुवपरिचएण ताणि रोळंति । तेण ताणि न चेव गणियाणि । गहिआओ कलाओ । ते अन्ने वावीस कुमारा गाहिज्जंता आयरियं पिट्ठंति अचयणाणि य भणंति । जइ सो आयरिओ पिट्ठेइ ताहे गंतूण माऊणं साहंति । ताहे ताओ आयरियं खिसति—कीस आहणसि ?, न सुलभाणि पुत्तभंडगाणि । अओ ते न सिक्खिया ॥

इओ य म्हुराए जियसम्भू राया, तस्स सुया निवुई नाम दारिया । सा रण्णो अलंकिया उवणीया । राया भणइ—गेण्ह जो ते रोयइ भत्तारो । तो ताए भन्नइ—जो स्रो वीरो राहं च विंधइ सो मम भत्ता होइ, से पुण रज्जं दिज्जा । ताहे सा पिउवयणेण महासामग्गियाए गया इंदपुरं सोउं इंददत्तस्स वव्वे पुत्ते । इंददत्तो तुट्ठो चित्तेइ—नूणं अन्नराईहिंतो लट्ठयरो अहं । आवाहिया य तेण सव्वे रायाणो । महाविभूईए य आगया । तओ तेण उलिय-पढाणं नयर कारिय । रंगमंडवो वाहिं कओ । तत्थेक्कम्मि अक्खे अट्ठ चक्काणमुवरि ठविया धीउहिया सा अच्छिम्मि विंधेयव्वा । तओ इंददत्तो राया सन्नद्धो निग्गओ सह पुत्तेहिं । सा वि कन्ना सव्वालकारविभूसिया आगया । उवविट्ठो मचेसु सव्वो नरिंदपमुहो निवजणो । तारिसो य सयंवरो जाओ जारिसो दोवईए । तत्थ रत्ता जेट्ठो पुत्तो सिरिमाली नाम पढम सहरिस भणिओ—पुत्त ! एसा दारिया रज्ज च घेत्तव्वं, अओ विंध एय पुत्तलिय वामे अच्छिम्मि । ताहे सो अकयव्भासो तस्स समूहस्स मज्जे धणु चेव न गिण्हउं तरइ । कह कहवि अणेण गहिय कपंतेण । ‘जओ वच्चउ तओ वच्चउ’ त्ति मुक्को सरो । सो चक्केण अट्ठिभडिऊण भग्गो । एवं कस्सइ एग अरगतार बोलीणो, कस्सइ दोन्नि, कस्सइ तिन्नि, अन्नेसिं वाहिरेण चेव नीई । ताहे राया अधिइ पकओ—अहो ! अह-मेहिं धरिसिओ त्ति । तओ अमच्चेण भणियं—कीस अधिइ करेसि ? । राया भणइ—एएहिं अहमप्पहाणो कओ ।

अमचो भणइ—अत्थि अन्नो तुम्ह पुत्तो मम धूयाए तणओ सुरिंददत्तो नाम सो समत्थो विंधिउं । अहिण्णाणाणि य से कहियाणि । कहिं सो ? । दरिसिओ । तओ राडणा अवग्गुहियो भणिओ य—सेयं तव पुत्ता ! अट्ठ रहचक्के भेत्तूण पुत्तलियं अच्छिम्मि विंधित्ता रज्जं सुकलत्तं निवुईदारियं सपावित्तए । ततो कुमारो ‘जहा आणवेहि’ त्ति भणिऊण य ठाणं ठाइऊण धणु गेण्हइ । ताणि य दासरूवाणि चउरिंसिं ठियाणि रोडेंति । अन्ने य उभयपासे गहियखग्गा दो जणा भयं वाडति—जइ कहवि लक्खस्स चुक्कसि तो सीसं छिंदियव्वं ति । सो वि य से उवज्झाओ पासे ठिथो भयं देइ—मारिज्जसि जइ चुक्कसि । ते य वावीस पि कुमारा ‘मा एस विंधिस्सइ’ त्ति उहंठवयणा विग्घाणि करेंति । तओ ताणि चत्तारि ते य दो पुरिसे वावीस च कुमारे अगणितो ताण अट्ठण्ह रहचक्काणं अंतर जाणिऊणं तम्मि लक्खे निरुद्धाए दिट्ठीए अन्नमडं अकुणमाणेण सा धीउहिया वामे अच्छिम्मि विद्धा । तओ लोणेण उक्कट्ठिनायकलयलमिस्सो साहुक्कारो कओ । जहा त चक्क दुक्क भेत्तुं एव माणुसत्तणं ति ॥

‘चम्मे’ त्ति—एगो दहो जोयणसहस्सविट्ठिन्नो सेवालवम्मोवणद्धो । एग से मज्जे छिइ जत्थ कच्छभस्स गीवा मायइ । तत्थ कच्छभो वाससए वाससए गीवं पसारेइ । तेण कहवि गीवा पसारिया । जाव तेण छिहेण गीवा निग्गया । तेण जोइसचक्क दिट्ठं कोमुईए पुप्फफलाणि य । सो गओ ‘सयणिज्जगाण दावेसि’ । आणित्ता ताणि सव्वओ पलोएइ त छिइ न पेच्छइ । अवि सो लभेज्ज विभासा ॥

‘जुगे’ त्ति—‘पुव्वते होज्ज, जुग, अवरते तस्स होज्ज समिलाओ । जुगछिइम्मि पवेसो, डय ससइओ मणुयलंभो ॥ १ ॥ जइ समिला पव्वट्ठा सागरसलिले अणोरपारम्मि । पविसिज्जा जुगछिइ, कह वि भनंती भमतम्मि ॥ २ ॥

सा चंडवायवीर्दपणोल्लिया अवि लभेज्ज जुगल्लिइ । न य माणुसाओ भट्ठो, जीवो पडिमाणुसं लहइ ॥ ३ ॥”
इतिगाथाभ्यो युगोदाहरणभवसेयम् ॥

इयाणि ‘परमाणू’ जहा—एगो खंभो महप्पमाणो । सो देवेणं चुनेज्जणं अविभागिमाणि खंडाणि काऊण नलि-
याए पक्खित्तो । पच्छा मंदरचूलियाए ठिण्ण कूमिओ सो । सव्वओ पणट्ठो सो थंभचुओ । अत्थि को वि तेहिं चेव
पुग्गलेहिं तमेव खंभं निवत्तेज्जा ? । नो इण्णट्ठे समट्ठे । एस अभावो । एवं भट्ठो माणुसाओ न पुणो लभेज्ज तं ॥

अह्वा—सभा एगा अणेगखंभसयसभिविद्धा । सा कालंतरे श्मामिया पडिया । अत्थि पुणो को वि तेहिं चेव
पोग्गलेहिं करेज्जा ? । नो इण्णट्ठे समट्ठे । एवं माणुसत्तं दुल्लहं ॥ तन्न यथा मानुपत्वं दुर्लभं तथा दर्शयितुमाह—

समावन्ना ण संसारे, पाणागुत्तासु जाइसु । कम्मा पाणाविहा कट्ठु, पुढो विस्संभिया पया ॥ २ ॥

व्याख्या—‘समावन्नाः’ समन्तात् प्राप्ताः प्रजा इति योगः । “ण” इति वाक्यालङ्कारे । क ? इत्याह—
संसारे । तत्राऽपि क ? ‘नानागोत्रासु’ अनेकाभिधानासु ‘जातिपु’ क्षत्रियादिजातिपु । अत्र हेतुमाह—‘कर्माणि’ ज्ञाना-
वरणीयादीनि ‘नानाविधानि’ अनेकप्रकाराणि ‘कृत्वा’ निर्वर्त्य, ‘पुढो’ ति ‘पृथक्’ भेदेन एकैकश इत्यर्थः, ‘विस्संभिय’
ति प्राकृतत्वाद् अनुस्वारः ‘विश्वभृतः’ जगत्पूरका वर्तन्त इति गम्यते, कचित् कदाचिद् उत्पत्त्या सर्वजगद्व्यापनात् ।
उक्तञ्च—‘नैत्थि किर सो पएसो, लोए बालगकोडिमेत्तो वि । जम्मणमरणावाहा, जत्थ जिण्हिं न संपत्ता
॥ १ ॥” इदमुक्तं भवति—अवाप्यापि मानुपं जन्म स्वकृतविचित्रकर्मानुभावतोऽन्यान्यगतिभागिन्य एव भवन्ति
‘प्रजाः’ जनसमूहरूपा इति । अतो दुर्लभं मानुपत्वमिति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ असुमेवार्थं प्रकटयन्माह—

१ फलकृतः । २ “नास्ति किल स प्रदेशो, लोके बालाग्रकोटिमात्रीऽपि । जन्ममरणावाधा, यत्र जीवेनं सम्प्राप्ता ॥ १ ॥”

एग्या देवलोएसु, नरएसु वि एगया । एगया आसुरं कायं, अहाकम्मेहिं गच्छइ ॥ ३ ॥ ---

व्याख्या—‘एकदा’ एकस्मिन् काले ‘देवलोकेषु’ सौधर्मादिषु, उपरितनंदेषु पलक्षणमेतत् । ‘नरकेषु’ रत्नप्रभादिषु
‘अपिः’ चार्थे, एकदा । एकदा ‘आसुरं’ असुरसंयन्धिनं ‘कायं’ निकायम्, आर्धस्वयंदेषु पलक्षणमेतत् । “अहाकम्मेहिं” ति
‘यथाकर्मभिः’ तत्तद्व्यत्ययपचष्टितैः सरागसंयममहारम्भयालतपःप्रभृतिकैः “गच्छइ” ति यच्चनव्यत्ययाद् गच्छन्ति प्राणिन
इत्युत्तरेण योगः । तथाहि—‘दैवार्थं निबंधह, सरागतवसंजमो । अणुव्ययधरो वंतो, सत्तो बालतवम्मि य ॥ १ ॥
जीवपातरओ क्रूरो, महारंभपरिग्गहो । मिन्दिट्ठी महापावो, थंधए नरयाउयं ॥ २ ॥ बालतवे पडियद्धा, उकाडरोसा
तवेण गारविआ । वेरेण य पडियद्धा, मरिऊणं जंति असुरेसु ॥ ३ ॥ रज्जुगहणे विसभक्खणे य जलणे य जलपवेसे य ।
तण्हाछुहाकिलंता, मरिऊणं हुति वंतरिया ॥ ४ ॥” इत्यादि सूत्रार्थः ॥ ३ ॥ तथा—

एगया खत्तिओ होइ, तओ चंडाल योक्कसो । तओ कीड पयंगो य, तओ कुंथू पिपीलिया ॥ ४ ॥

व्याख्या—एकदा ‘क्षत्रियः’ राजा भवति प्राणी, सूत्रवैचित्र्याय बहुवचनप्रक्रमेऽप्येकवचनम् । ‘ततः’ तदनन्तरं
‘चाण्डालः’ मातङ्गः यदि वा शूद्रेण ब्राह्मण्या जातश्चाण्डालः । ‘योक्कसः’ वर्णान्तरजन्मा । तथा च घृद्धाः—वैश्वणेण सुदीए
जाओ निसाओ ति, वैश्वणेण वेसीए जाओ अंबट्ठो ति बुद्धइ, तत्थ निसाएणं अंबट्ठीए जाओ जो सो योक्कसो भज्जइ । इह च

१ “दैवायुष्क निबध्नाति, सरागतप.संयमः । अणुव्ययधरो दान्तो, सत्तो बालतपसि च ॥ १ ॥ जीवपातरतः क्रूरो, महारंभपरिग्रहः ।
मिथ्यादिर्महापापो, बध्नाति नरकायुष्कम् ॥ २ ॥ अज्ञानतपसि प्रतिबद्धा, उत्कटरोपासपसा गौरविताः । वैरेण च प्रतिबद्धा, नृत्वा
यान्ति असुरेण ॥ ३ ॥ रज्जुग्रहणे विपभक्षणे च उल्लेखे च जलप्रवेशे च । तृणाक्षुष्कान्ताः, सूत्रा भवन्ति उपमत्तरकाः ॥ ४ ॥”

२ ब्राह्मणेन शब्दां जातो निपाद इति, ब्राह्मणेन वैश्यायां जातोऽम्बट्ठ इति उच्यते । तत्र निपादेन अश्वर्यां जातो यः स योक्कसो भण्यते ।

क्षत्रियग्रहणाद् उत्तमजातयः चाण्डालग्रहणात् नीचजातयो योक्कसग्रहणात् सङ्कीर्णजातय उपलक्षिताः । ततः ‘कीटः’ प्रतीतः
‘पतङ्गः’ शलभः ‘चः’ समुच्चये । ततः कुन्थुः पिपीलिका च । चकारस्य लुप्तत्वाद् भवतीति योज्यम् । अशेषतिर्यग्भेदो-
पलक्षणमेतदिति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥ आह—किमित्थ पर्यटन्तस्ते निर्विद्यन्ते न वा ? इत्याह—

एवमावट्ठजोणीसुं, पाणिणो कम्मकिञ्चिसा । न निविजंति संसारे, सव्वट्ठेसु व खत्तिया ॥ ५ ॥

कम्मसंगेहि सम्मूढा, दुक्खिया बहुवेयणा । अमाणुसासु जोणीसु, विणिहम्मंति पाणिणो ॥ ६ ॥

व्याख्या—‘एवम्’ अमुना न्यायेन आवर्त्तः—परिवर्त्तः तत्प्रधाना योनयः—चतुरशीतिलक्षप्रमाणानि जीवोत्पत्तिस्था-
नानि आवर्त्तयोनयस्तासु ‘प्राणिनः’ जन्तवः “कम्मकिञ्चिस” ति प्राकृतत्वात् किञ्चिपकर्माणः—अधमकर्माणः ‘न निर्वि-
द्यन्ते’ कदाएतन्मुक्तिः इति नोद्विजन्ते । क ता आवर्त्तनयोनयः ? संसारे । केविव के ? सर्वे च ते अर्थाश्च—धनकनकादयः
तेष्विव ‘क्षत्रियाः’ राजानः । किमुक्तं भवति ?—यथा मनोज्ञान् शब्दादीन् भुञ्जानानां तेषां तपो वर्द्धते, एवं तासु तासु
योनिषु पुनः पुनरुत्पत्तिमनुभवतामपि भवाभिनन्दिनाम् । कथमन्यथा न तत्रतिपातार्थमुयच्छेयुः ? इति भावः । अनिर्वि-
द्यमानाश्च ‘कर्मसङ्गैः’ ज्ञानावरणीयादिसम्बन्धैः ‘सम्मूढाः’ भृशं वैचित्र्यामुपगताः ‘दुःखिताः’ असातयुक्ताः, कदाचित्
तन्मानसमेव स्याद् अत आह—‘बहुवेदनाः’ प्रचुरशरीरव्यथाः । ‘अमानुषीषु’ नरकतिर्यगाऽऽभियोग्यादिदेवदुर्गतिसम्ब-
न्धिनीषु योनिषु ‘विनिहन्त्यन्ते’ विशेषेण निपात्यन्ते अर्थात् कर्मभिः । कोऽर्थः—न तत उत्तार लभन्ते प्राणिनः । तदनेन
सत्यव्यावर्त्तं निवेदाभावाद् दुःखव्याकुलनरकादिगत्यनुत्तरणेन जन्तवो मनुजत्वं न लभन्त इत्युक्तम् । इति सूत्रद्वयार्थः
॥ ५ ॥ ६ ॥ कथं तर्हि तदवाप्तिः ? इत्याह—

कम्माणं तु पहाणाए, आणुपुढी कयाइ उ । जीवा सोहिमणुप्पत्ता, आयणंति ॥ ७ ॥

व्याख्या—‘कर्मणा’ मनुजगतिविवन्धकानाम् अनन्तानुबन्धादीनां ‘तुः’ पूर्वस्माद्विशेषयुक्तकः “पहाणाए” ति प्रहाण्या—अपगमेन, कथं प्रहाणिः ? इत्याह—‘आनुपूर्व्या’ क्रमेण न तु शगिलेव । तथापि “कयाइ उ” ति तुशब्द एवकारार्थे कदाचिदेव न सर्वदा ‘जीवाः’ प्राणिनः ‘शुद्धिं’ छिट्कर्मविगमात्मिकाम् ‘अनुप्राप्ताः’ सम्प्राप्ताः ‘आददते’ स्वीकुर्वन्ति ‘मनुष्यतां’ मनुजत्वम्, विशिष्टशुद्धिविवन्धनैः तनुकपायत्वादिभिरेव तदायुर्वन्धात् । उक्तञ्च—“पर्यईए तणुकसाओ, दाणरओ सीलसजमविहूणो । मज्झिमगुणेहिं जुत्तो, मणुयाउ वंधए जीवो ॥ १ ॥” इति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥ एवं मानुष्यं दुर्लभमुक्तं । साम्प्रतं श्रुतिदुर्लभतामाह—

माणुस्सं विग्गहं लद्धुं, सुई धम्मस्स दुल्लहा । जं सोच्चा पडिवज्जंति, तवं खंतिमहिंसयं ॥ ८ ॥

व्याख्या—“माणुस्स” ति सूत्रत्वात् मानुष्यकं—मनुष्यसम्बन्धिनं ‘विग्रह’ औदारिकशरीरं लब्ध्वाऽपि, अपेक्षम्यमानत्वात्, ‘श्रुतिः’ श्रवणं ‘धर्मस्य’—‘दुर्गतिप्रसृतान् जीवान्, यस्माद्धारयते ततः । धत्ते चैतान् शुभे स्थाने, तस्माद्धर्म इति स्मृतः ॥ १ ॥’ इत्यन्वर्थनान्नः ‘दुर्लभा’ दुःप्रापा प्रागुक्ताऽऽलस्यादिहेतुतः । स च—‘मृद्वी शय्या प्रातरुत्थाय पेया, भक्तं मध्ये पानक चापराहे । द्राक्षा खण्डं शर्करा चार्द्धरात्रे, मोक्षश्चान्ते शाक्यपुत्रेण दृष्टः ॥ १ ॥’ इत्यादिः सुगतादिकल्पितोऽपि स्याद् अतस्तदपोहायाऽऽह—‘यं’ धर्मं श्रुत्वा ‘प्रतिपद्यन्ते’ अङ्गीकुर्वन्ति ‘तपः’ अनशनादि द्वादशविधं, ‘क्षान्तिं’ क्रोध-जयलक्षणा मानादिजयोपलक्षणं चैवा, ‘अहिंसताम्’ अहिंसनशीलताम्, अनेन प्रथमव्रतमुक्तम् । शेषव्रतोपलक्षणमेतत्, एतद्वृत्तितुल्यानि हि शेषव्रतानि । एवं च तपसः क्षान्त्यादिचतुष्टयस्य महाव्रतपञ्चकस्य चाभिधानाद् दशविधस्यापि धर्म-स्याभिधानमिति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥ श्रुत्यवाप्तावपि श्रद्धादुर्लभतामाह—

१ “प्रकृत्वा तनुकपायो, दानरत शीलसयमविहीन । मध्यमगुणैर्युक्तो, मनुजायुर्यङ्गाति जीव ॥ १ ॥”

आहच्च सवणं लद्धुं, सद्धा परमदुल्लहा । सोच्चा नेयाउयं मग्गं, वहवे परिभस्सई ॥ ९ ॥

व्याख्या—“आहवे”ति कदाचित् ‘श्रवणं’ प्रक्रमाद् धर्मस्याऽऽकर्णनम्, उपलक्षणत्वाद् मनुष्यत्वं च, अपिशब्दस्य गम्यमानत्वात् ‘लब्ध्वाऽपि’ अवाप्यापि ‘श्रद्धा’ रुचिरूपा प्रक्रमाद् धर्मविषययैव ‘परमदुर्लभा’ अतिशयदुरापा । कुतः परमदुर्लभत्वमस्याः ? इत्याह—‘श्रुत्वा’ आकर्ण्य ‘नैयायिक’ न्यायोपपन्नं ‘मार्गं’ सम्यग्दर्शनाद्यात्मकं मुक्तिपथं ‘वहवः’ नैक एव, “परिभस्सई” ति ‘परिभ्रश्यन्ति’ च्यवन्ते प्रक्रमात् नैयायिकमार्गादेव । यथा जमालिप्रभृतयः । यच्च प्राप्तमप्य-पैति तच्चिन्तामणिवत् परमदुर्लभमेव इति भावः ॥ ९ ॥

के च ते जमालिप्रभृतयः ? तद्वक्तव्यतामेवाह—चहुरय जमालिपभवा, जीवपएसा य तीसैगुत्ताओ । अवत्ताऽऽ-सौढाओ, सामुच्छेयाऽऽसमिच्चो ॥ १. ॥ ग्रामोओ दो किरिया, छैलुगा तेरासियाणमुप्पत्ती । थेरा य गोठ्ठमाहिल, पुट्टमचद्ध परुवन्ति ॥ २ ॥

तत्थ जमाली चोइसहिं वासेहिं सामिणो नाणुप्पत्तीए पढमनिण्हवो जाओ ॥

तंजहा—तेणं कालेणं तेणं समएणं कुंडपुरं नयर । तत्थ सामिस्स जेह्वा भगिणी सुदंसणा नाम । तीए पुत्तो जमाली । सो सामिस्स मूले पवइओ पंचहिं सएहिं समं । तस्स य भज्जा सामिणो धूया अणुजंगी नाम, बीयं नामं पियदंसणा । सा वि तमणुपवइया सहस्सपरिवारा । तहा भणियव्वं जहा पन्नत्तीए । एक्कारस अंगा अहीया । सामिणा अणणुत्ताओ सावर्धिं गओ पंचसयपरिवारो । तत्थ तेंदुगे उज्जाणे कोट्टुगे चेइए समोसढो । तत्थ से अंतपतेहिं दाहजरो उप्पन्नो, न तरइ वइइओ अच्छिडं । ताहे सो समणे भणइ—मम सथारग करेह । तेहिं काउमारद्धो । पुणो भणइ—कओ कज्जइ वा ? । ते भणंति—न कओ, अज्ज वि कज्जइ । ताहे तस्स चिंता जाया—जणं समणे भगवं एवमाइक्खइ—“चलमाणे चलिए जाव निज्जरिजमाणे निज्जिन्ने” तन्नं मिच्छा, पुणो इमं पञ्चक्खमेव दीसइ—सेज्जासंथारो कज्जमाणे अकडे, सथरिजमाणे असथरिए, जम्हा णं एवं तम्हा चलमाणे वि अचलिए जाव निज्जरिजमाणे वि अणिज्जिन्ने । एवं सपेहेइ, एवं सपेहिता निग्गंथे सहावेइ, सहावित्ता एवं वयासी—जण समणे महावीरे एवमाइक्खइ—“चलमाणे चलिए जाव निज्जरिजमाणे निज्जरिए” तं णं मिच्छा, इमं पञ्चक्खमेव दीसइ—सेज्जासंथारो कज्जमाणे अकडे जाव अणिज्जिन्ने । तए ण जमालिस्स एवमाइक्खमाणस्स जाव परुवेमाणस्स अत्थेगइया निग्गंथा एयमट्ठं सदहति अत्थेगइया नो सदहति । जे णं सदहति ते णं जमालिं चेव अणगार उवसपज्जित्ताण विहरति । तत्थ ण जे न सदहन्ति ते त हेउदिट्ठवेहिं पडिवोहिंति । जाहे न ठाह ताहे निग्गंथा जमालिस्स अतियाओ जहा पन्नत्तीए जाव सामि उवस-पज्जित्ताण विहरति । सा वि य णं पियदंसणा ढंक्कस्स कुभगारस्स घरे ठिया सा आगया वदिया । ताहे त पि पन्नवेइ । सा वि विपडिवन्ना तस्स नेहाणुराणेण । पच्छा आगया अज्जाणं परिकहेइ । त च ढंक्कं भणइ । सो जानइ—जहा एस विपडिवन्ना नाहत्तेण । ताहे सो भणइ—अहं न याणामि एयं विसेस । तओ तीसे अन्नया कयाइ सज्झायपोरिसिं करितीए तेणं भायणाणि उधत्तंतेणं तत्तोहुत्तो इंगालो इढो, जहा तीसे संघाडी एगदेसम्मि दड्ढा । सा भणइ—इमा अज्ज । संघाडी दड्ढा । ताहे सो भणइ—तुम्हे चेव पन्नवेइ—जहा डज्झमाणे अडज्झे, केण तुमं संघाडी दड्ढा ? , जओ उज्जुसुयणयमयाओ वीरजिणिंदवयणावलवीण जुज्जेजा ‘डज्झमाण दड्ढ’ वोत्तुं न तुज्झ ति । तओ ‘तह’ ति पडिसुणेइ—इच्छामो अज्जो । सम्मं पडिचोयणा । ताहे सा गंतूण जमालिं पन्नवेइ । सो जाहे न गिण्हइ ताहे सहस्सपरिवारा सेसा साहू य सामि उवसपज्जित्ताणं विहरंति । इमो वि लहुं चेव गओ चंपं नयरिं । सामिस्स अदूरसामंते ठिच्चा सामिं

भणइ—जहा णं देवाणुप्पियाणं वहवे समणा निग्गंथा भवित्ता छउमत्थाऽवक्कमणेणं अवक्कंता, नो खलु अहं तथा छउमत्थे भवित्ता छउमत्थावक्कमणेणं अवक्कंते, अहन्नं उप्पन्नानाणदंसणधरे अरहा जिणे केवली भवित्ता केवलिवक्कमणेणं अवक्कंते । तन्नं भयवं गोयमसामी जमालिं एवं वयासी—नो खलु जमाली ! केवलिस्स नाणे वा दंसणे वा सेलंसि वा जाव कट्ठंसि वा आवरिज्जइ, जइ णं तुमं जमाली ! उप्पन्नानाणदंसणधरे तो ण इमाइं दो वागरणाइं वागरेहि—सासए लोए असासए ? १ सासए जीवे असासए ? २ । तए णं से जमाली भयवया गोयमेणं एवं वुत्ते समणे सकिए कंखिए जाव नो सचाएइ भयवओ गोयमस्स किंचि वि पमोक्खमक्खाइत्तए त्ति तुसिणीए संचिद्धइ । तओ समणे भगवं महावीरे जमालिं एवं वयासी—अत्थि णं जमाली ! मम वहवे अंतेवासी छउमत्था जे णं पहू एयं वागरणं वागरित्तए जहा णं अहं, नो चेव णं एयप्पगारं भास भासित्तए जहा णं तुमं, सासए लोए जमाली !, जन्न कयाइ नासी ण कयाइ न भवति न कयाइ न भविस्सइ, सुवं च भवइ य भविस्सइ य धुवे जाव निचे; असासए लोए जमाली !, जन्न उस्सप्पिणी भवित्ता ओसप्पिणी भवइ ओसप्पिणी भवित्ता उस्सप्पिणी भवई, सासए जीवे जमाली !, जन्न कयाइ नासी जाव निचे, असासए, जं णं नेरइए भवित्ता तिरिक्खजोणीए भवइ तिरिक्खजोणीए भवित्ता मणुस्से भवइ, मणुस्सजोणीए भवित्ता देवे भवइ । तए णं से जमाली सामिस्स एवमाइक्खमाणस्स एयमट्ठं न सइइइ, असइहंते सामिस्स अंतियाओ अवक्कमइ, अवक्कमित्ता वहूहिं असब्भावुब्भावणाहिं मिच्छत्ताभिनिवेसेहि य अप्पाणं च परं च वुग्गाहेमाणे वुप्पाएमाणे वहूहिं वासाइं सामन्नपरियागं पाउणइ, वहूहिं छट्ठ-ऽट्ठमाईहिं अप्पाणं भावेइ, भाविचा अद्धमासियाए सलेहणाए अप्पाणं झोसेइ, झोसित्ता तीस भत्ताइं अणसणयाए छेदेइ, छेदेत्ता तस्स ठाणस्स अणालोइयपडिक्कंतो

१ छन्नस्थानां सतामपक्रमणं-गुरुकुलान्निर्गमन तेन ।

कालमासे कालं किंवा लंतए कप्पे तेरससागरोवमठिईएसु देवकिंविस्सिएसु देवेषु देवत्ताए उववन्ने । एवं जहा पन्नत्तीए । जाव अंतं काहिइ । गतः प्रथमनिह्वः ॥ १ ॥

साम्प्रतं द्वितीयमाह—बीओ सामिणो सोलस धासाइं उप्पाडियस्स नाणस्स उप्पन्नो । तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे नयरे गुणसिलए चेइए वसू नाम भयवंतो आयरिया चोइसुपुवी समोसदा । तस्स सीसो तीसगुत्तो नाम । सो आयप्पवायपुवे इममालावगं अज्झाएइ—एगे भंते ! जीवप्पएसे जीवे त्ति वत्तव्वं सिया ? , नो इण्ठे समट्ठे । एवं दो जीवप्पएसा तिन्नि सखेज्जा असखेज्जा वा जाव एगपएसूणे वि य णं जीवे त्ति वत्तव्वं सिया ? । जम्हा कसिणे पडिपुत्ते लोगागासपएसतुल्लपएसे जीवे त्ति वत्तव्वमित्तादि । एत्थ सो विपडिवन्नो । जइ सवे जीवपएसा एगपएसहीणा जीवव्वएसं न लहंति, तो णं से चेव एगे सव्वंतिमे जीवपएसे जीवि त्ति, तद्भावभावित्वात् जीवव्वएसस्स । थेरेहिं पन्नविओ जाहे न ठाइ ताहे काउस्सगो से कओ । एवं सो वहूहिं असब्भावुब्भावणाहिं मिच्छत्ताभिनिवेसेहि य अप्पाणं परं च वुग्गाहेमाणो गओ आमलकप्पं नयरिं । तत्थ अंबसालवणे ठिओ । तत्थ मित्तसिरी नाम समणोवासओ अन्नेहिं सावएहिं सहिओ गओ तमुज्जाणं 'आगया साहुणो' त्ति । सो वि जाणइ—जहा एए निण्हग त्ति । तहावि माइ-ट्टाणेण वंदिय धम्मं सुणेइ । सो ते ण विरोहेइ पन्नवेहामि णं । एवं सो कम्मं पडिच्छइ । जाव तस्स संखडी विउला वित्थिन्ना जाया ताहे ते निमंतिया—तुम्हे चेव मम घरे पायाकम्मणं करेइ । ते आगया । ताहे तस्स निविट्ठस्स तं विपुलं खज्जगाइ णीणियं । ताहे सो एक्केकाओ खंडं खंडं देइ क्रूरस्स कुसणस्स वत्थस्स । ते जाणति—एस पुण पच्छा दाहि त्ति । पच्छा पाएसु पडिओ । सयणं च भणइ—वंदेइ, साहू पडिलाभिया, अहो ! हं धन्नो जं तुम्हे चेव मम घरमागया । ताहे भणंति—किह धरिसिया अन्हे ? । ताहे सो भणइ—किह धरिसिया तुम्हे ? नणु तुम्भ सिद्धंतो पज्जंतावयवमेत्तओ अवयवी, जइ सक्क तो का विद्धसणा ? , तुम्हे मए तुम्हच्चएण सिद्धतेण पडिलाभिया, जइ नवरि वद्धमाणसामिस्स तणएण सिद्धतेण न पडिलाभेमि । इत्थं सवुद्धा—इच्छामो अज्जो ! सम्मं पडिचोयणा । ताहे पच्छा सवेण पडिलाभिया । मिच्छादुक्कं च णं कयं । एवं ते सवे बोहिया । आलोइयपडिक्कता विहरति ॥ २ ॥

तृतीयनिह्वोत्पत्तिमाह—तेणं कालेणं तेणं समएण समणस्स भगवओ दो वाससयाणि चोइसुत्तराणि सिद्धिं गयस्स तइयनिपहवदिट्ठी उप्पन्ना । सेयविया नयरी । पोलासं उज्जाण । तत्थ अज्जासाढा नाम आयरिया । तेसिं च वहवे सीसा आगाढजोगपडिवन्नया अज्झायंति । तेसिं च रत्तिं विसूइया जाया । निरुद्धा वाएण । न चेव कोइ उट्ठविओ । जाव कालगया सोहम्मे णलिणिगुम्मे देवत्तेण उववन्ना । ओहिं च पज्जइ, सो देवो जाव पेच्छइ त सरीरगं, ते य साहुणो आगाढजोगपडिवन्नए । ताहे तं चेव सरीरगं अणुपविट्ठो साहुणो उट्ठवेइ । वेरत्तियं करेइ । एवं तेण तेसिं दिव्वप्पभावेण लहुं चेव समाणिय । पच्छा निप्फन्नेसु तेसु भणइ—खमह भंते ! जमेत्थ मए असजएण वदाविया, अहं असुगदिवसे कालगओ । एवं सो खामित्ता गओ । ते वि तं सरीरगं छडेऊण इमेण अज्झत्थिएण सवे विपडिवन्ना—'एच्चिर कालं असजओ वंदिओ त्ति ताहे इमो वि साहू वा देवो वा न नज्जइ त्ति न राइणियं पि वंदंति । अद्यत्तभावं च भावित्ति—जहा सव्वं अद्यत्तं भणिज्जाइ, संजओ वि वा देवो वि वा, मा सुसावाओ हवेज्जा असंजयवदणं च, जहा तुमं ममं न पत्तियसि—जहा संजओ न वा ? , तुमं पि एवं भाणियव्वो, एवं संजई वा देवी वा एवं विभासा । एवं ते असब्भावेण अप्पाणं च परं च वुग्गाहेमाणो विहरति । अणुसासिया वि थेरेहिं जाहे न पडिवज्जति ताहे काउस्सगणे उग्वाडिया । जाहे रायगिहं नयरं गया, तत्थ मोरियवसप्पसूओ बलभद्धो नाम राया समणोवासओ । तेण ते आगमिया—जहा इहमागय त्ति । ताहे तेणं गोहा आणत्ता—वच्चइ गुणसिलए पवइयगा ते इहमाणे । ताहे तेहिं आणीया । भणिया य—लहु कडगमदेण मदेइ । ताहे हत्थीहिं

वटगेदि य आगिणहिं भणंति—अम्हे जाणामो जहा तुमं सावओ, परमेत्ति सजए विणासेहि । सो भणइ—तुम्हे त्य के पि चोरा पु चारिगा पु अभिमरा पु ? । ते भणति—अम्हे समणा निगंथा । सो भणइ—किह तुम्हे समणा ? तुम्हे अद्धत्ता, ता तुम्हे समणा वा न वा ? को जाणइ ? , तहा अहं पि समणोवासओ वा न वा ? , जइ उण न एवं ता पटियजइ ववहारत्तयं । तओ ते सबुद्धा लज्जिया पडिवन्ना—निस्तकियं समणा निगंथा मो ति । ताहे अंवाडिया ररेहि य मउएहि य । नए तुम्ह सबोहणट्टाए कयं । मुक्का खामिया य ॥ ३ ॥

चतुर्थमाह—सामिस्स दो वाससयाणि वीसुत्तराणि सिद्धिं गयस्स तो चउत्थो उप्पन्नो—मिहिला नयरी, लच्छिधरं चेइय, महागिरी आयरिया । तत्थ तेसिं सीसो कोहिन्नो । तस्स वि आसमेत्तो सीसो । सो पुण अणुप्पवाए पुवे नेउणियवत्थु अहिज्जति । तत्थ विच्छिन्नच्छेयणयवत्तवयाए आलावओ । जहा—सव्वे पडुप्पन्न-नेरइया वोच्छिज्जिस्सति, एवं जाव वेमाणिय ति । एवं तस्स वित्तिगिच्छा जाया—जहा सव्वे सजया वोच्छि-ज्जिस्सति, एवं सव्वेसिं समुच्छेओ भविस्सइ । ताहे तस्सऽधिर चित्तं जाय । ताहे 'धेरेहिं पन्नविओ वि न ठाइ ताहे नाउत्तग्गेण निण्हवो ति नाऊण उग्याडिओ । सो समुच्छेयणवायं वागारितो हिंदइ—जहा सुन्नो लोगो भवि-स्सउ । असव्वभाउभावणाहिं भावितो बुग्गाहियसीससमेओ रायगिहं गओ । तत्थ खंडक्खा आरक्खिया सम-णोवासया, ते य सुंणपाला । तेहिं आगमियट्टिया । तेहिं मारिउमारइ । ताहे ते भीया भणंति—अम्हेहिं सुय—जहा तुम्हे सट्ठा, तहावि एत्ति सजए मारेइ । ते भणंति—जे ते पवइया ते वोच्छिण्णा, तुम्हे अन्ने चोरा या चारिया वा, सयमेव य विणस्सिहिइ, को तुम्हे विणासेइ ? , अम्हे वि अन्ने तुम्हं चेव सिद्धतेण, जइ पर

१ शुल्का पर्यायरूपेणैवेदमुक्तं न तु द्रव्यरूपेणाप्युच्यते । २ शुक्रपाला ।

सामिस्स सिद्धतेण ते चेव तुम्हे तेहिं चेव अम्हेहिं विणासेजइ, जओ तं चेव वत्थु कालाइसामगिं पप्प पढमसम-इगत्तेण वोच्छिजइ दुसमइगत्तेण उप्पजइ, दुसमयगत्तेण वोच्छिजइ तिसमयगत्तेण उप्पजइ, एवमाइ, एवं पढमसम-यनेरइया वोच्छिजंति वीयसमया उप्पजति, वीयसमया वोच्छिजंति तिसमया उप्पजति । एवमाइरणिगवाए पन्नविए ते सबुद्धा भणंति—इच्छामो अज्जो ! सम्मं पडिचोयणा, एवमेव तह ति । एव तेहिं सबोहिया मुक्का खामिया य ॥४॥

पंचममाह—सामिस्स अट्ठावीसाइं दोवाससयाइं सिद्धिं गयस्स तो पंचमो उप्पन्नो—उल्लुगा नाम नई, तीसे तीरे उल्लुगतीरं नगरं । वीए तीरे खेडत्थामं । तत्थ महागिरीणं आयरियाण सीसो धणगुत्तो नाम, तस्स सीसो गगदेवो नाम आयरिओ, सो पुच्चिहे तडे उल्लुगतीरे चिट्ठइ । आयरिया से अवरिमे तडे । ताहे सो सरयकाले आय-रियवदओ उच्चलिओ । सो य रत्थीहो । तस्स उल्लुगं नई उत्तरतस्स सा रत्थी उण्हेण डज्जइ, हेट्ठा य सीयलेण पाणिण्ण सीयं । ताहे सो चित्तेइ—जहा सुत्ते भणिय—एगा किरिया वेइजइ—सीया उसिणा वा, अहं दो किरि-याओ वेएमि, तओ दो वि किरियाओ एणेण समएण वेइज्जति । ताहे आयरियाण साहेइ । तेहिं भणियं—अज्जो ! मा पन्नवेहि, नत्थि एणेण समएण दो किरियाओ वेइज्जंति । तमसइहतो असव्वभावणाए अप्पाणं पर उभय च बुग्गा-हेउ । साहुणो पन्नवेइ । परपरेण सुयं आयरिणहिं । वारिओ । जाहे न ठाइ ताहे उग्याडिओ । सो हिंदंतो रायगिहं गओ महातवोतीरपप्पे पासउणे । तत्थ मणिनागो नाम नागो । तस्स चेइए ठाइ सो । तत्थ परिसामज्जे कहेइ—जहा एव खलु जीया एगसमएण दो किरियाओ वेयंति । ताहे तेण नागेण तीसे चेव परिसाए मज्जे मोगगरमुग्गा-निऊण भणिओ—मा एवं पन्नवणं पन्नवेहि, न एसा पन्नवणा सुद्धु दुट्ठसेहा ! , अहमेच्चिर कालं वद्धमाणासामिस्स मूले सुणामि—जहा एगा किरिया वेइजइ, तुम विसिद्धतराओ जाओ ? , ता छट्ठेसु इमं वायं, मा ते दोसे न सेहामि, एवं ते ण सुंदर, भयवया एत्थ चेव समोसरिण वागरियं । एवं सो पन्नविओ अचुवगओ उवट्ठिओ मिच्छामि टुक्कडं ॥५॥

षष्ठमाह—पंचसया चोयाला सिद्धिं गयस्स वीरस्स तो तेरासियदिट्ठी उप्पन्ना । अंतरंजिया नाम नयरी, तत्थ भूयगुहं नाम चेइय । तत्थ सिरिगुत्ता नाम आयरिया ठिया । तत्थ बलसिरी नाम राया । तेसि पुण सिरिगुत्ताणं नदीअरो रोहगुत्ते, नाम । सो पुण अन्नगामे ठियइओ पच्छा तत्तो एइ । तत्थ य एगो परिचायगो पोहं लोहपट्ठेण वयिऊण जवुमाइ य गिण्हिय हिंदइ । पुच्छिओ भणइ—नाणेणं पोहं कुट्टइ तो लोहपट्ठेण वद्धं, जंवुसाहा य जहा एय जंवुहीये नांय मम पडियाई । ताहे तेण पवइओ नीणाविओ—जहा सुन्ना परप्पवाया । तस्स य लोणेण पोह-साओ नाम कय । पच्छा तेण रोहगुत्तेण वारियं—मा वाएह पवइय, अह से वायं देमि । एवं सो पडिसेहेत्ता नागओ जापरियमंगासं आलोएइ—एवं मे पटहगो रोभिओ । आयरिया भणति—दुद्धु कयं, सो विज्जावलिओ वा पराजिओ निज्जाहिं उट्ठेइ । आह य—विच्छुय सप्पे मूसग, मिई वराही य काइ पोयाई । एयाहिं विज्जाहिं, सो य परिचारओ एमहे ॥ १ ॥ सो भणइ—किं सप्पा एत्ताहे निलुब्धि ? । ताहे तस्स आयरिया इमाओ विज्जाओ सिद्धि-णिनागे देदि तामि पडियक्का—मोरी नउलि निराली, वग्गी सीही य उल्लुगि ओवाइ । एयाओ विज्जाओ, गिण्ह परिपायमहणीओ ॥ २ ॥ रयहरणं य मे अभिमतिऊण विन्न—जइ अन्न पि उट्ठेइ तो रयहरण भमाडिय तेण चेव होएइ, अज्जो होहिमिं, इदेणापि न सप्पा जेउं । तओ एयाओ विज्जाओ गहाय गओ सभं, भणियं च णेणं—एस पि एमहे ? एवमेव पुट्ठकयो होउ । परिचायगो चित्तेइ—एण निउणा, अओ एयाण चेव सिद्धत गिण्हामि । ताहे इहिं परिचय मित्रि रानी ठविया—जोदा अजीया नोजीया य, जीया—समारब्धाई, अजीया—घटाई, नोजीया—

घरोलियाछिन्नपुच्छाई, दिहंतो दंडो—जहा दंडस्स आई मज्झो अंतं च, एवं सवभावा वि तिविहा । एवं सो निप्पट्टपसिणवागरणो कओ । ताहे सो परिद्यायगो रुटो विच्छुए मुयइ । इयरो पडिमहे मोरे मुयइ । तेहिं विच्छुएहिं हएहिं पच्छा सप्पे मुयइ । तेसिं नउले । ताहे उंदुरे, तेसिं मज्जारे । ताहे मिए, तेसिं वग्गे । ताहे सूयरे, तेसिं सीहे । ताहे कागे, तेसिं उलुगे । ताहे पोयागी सउलिया, तीसे उवाई ओलावि ति तुत्तं भवइ । एवं जाहे न तरइ ताहे गइभी मुक्का । तेण य सा रयहरणेण आहया । ताहे परिद्यायगस्स उवरिं छेरित्ता गया । ताहे सो परिद्यायगो हीलिजंतो निच्छुटो । एव सो तेणं परिद्यायगो पराजिओ । ताहे आगओ आयरियसगासे आलोणइ । ताहे आयरिएहिं भणियं—कीस ते उट्टिण्ण न भणियं ?—नत्थि तिन्नि रासी, एयस्स चेव बुद्धिं परिभूय मए पन्नविद्या, ता इयाणिं पि गतुं भणाहि । सो नेच्छइ ‘मा ओहावणा होहि’ ति । पुणो पुणो भणिओ भणइ—को व एत्थ दोसो ? कि च जायं जइ तिन्नि रासी भणिया ? अत्थि चेव तिन्नि रासी । अज्जो ! असवभावो तित्थ-यराण य आसायणा । तहावि न पडिवज्जइ । एवं सो आयरिएहिं समं सपलग्गो ताहे आयरिया राउलं गया भणंति—तेग मम सीसेण अवसिद्धंतो भणिओ, अम्ह दो चेव रासी, इयाणिं सो विप्पडिवन्नो, ता तुम्हे अम्ह वाय सुणेज्जइ । ते पडिसुणंति । तत्थ रायसभाए मज्झे रत्तो पुरओ आवडियं तस्स गुरुहिं सह । एव जहा एगदिवस तहा छम्मासा गया । ताहे राया भणइ—मम रज्ज सीयइ । आयरिएहिं भणिय—मिच्छा मए एच्चिर काल धरिओ, इत्ताहे णं पासह, कलं दिवसे आगए समाणे निग्गहामि । ताहे पभाए भणइ—कुत्तियावणे परिक्खिज्जउ, तत्थ सवदवाणि अत्थि । ताहे गया ते कुत्तियावणं । मग्गिया राइणो समक्खं देवया—आणेह जीवे अजीवे नोजीवे । ताहे

१ पोताकी-शकुनीको उत्पन्न करनेवाली विद्या । २ उलावकी-पोताकी नामक विद्या की प्रतिपक्षभूतविद्या । ३ इयेनी विद्या ।

देवयाए जीवा अजीवा य दिन्ना, ‘नोजीवे णत्थि’ ति भणइ । अजीवे वा पुणो देइ । एवमाइगाणं चोयालसएण पुच्छाणं निग्गहिओ सो । णयरे य घोसियं—जयइ महावीरवद्धमाणसामि ति । आयरिएहिं रुट्टेहिं भूइखेलमहो सिये पक्खित्तो । तेण स चेव भूई अंगीकया । सो य निव्विसओ कओ । पच्छा ‘निण्हवो’ ति काऊण उग्गाडिओ । छट्ठओ एसो । तेण वइसे-सियसुत्ता कया । छउल्लुगो य गोत्तेणं, तेण छल्लुगो ति जाओ । चोयालसयं पुण पुच्छाण आवस्सयाओ मुण्येव ॥ ६ ॥

सप्तममाह—पचसया चुलसीया, तइया सिद्धिं गयस्स वीरस्स । अवद्धियाण दिट्ठी, दसपुरणयरे ससुप्पन्ना ॥ १ ॥ देविदवंदिया रक्खियज्जा दसपुरं गया । महराए य अकिरियवाई उट्टिओ । जहा—‘णत्थि माया णत्थि पिया’ एयमाइनाहियवाई । तत्थ संघसमवाओ कओ । तत्थ पुण वाई णत्थि । ताहे ‘अज्जरक्खिया जुगप्पहाण’ ति तेसिं समीवे साहुणो पेसिया । ते य आगया । तेसिं साहिंति । ते य महल्ला । ताहे तेहिं गोट्टामाहिलो पयट्ठिओ । तस्स य वाय-लद्धी अत्थि । सो गओ । तेण सो वाए पराजिओ । सो वि ताव तत्थ सट्ठेहिं आभट्ठो वरिसारत्ते ठिओ । इओ य आय-रिया समिक्कति—को गणहरो हविज्जा ? चितियं च—वूढो गणहरसहो, गोयममाईहिं धीरपुरिसेहिं । जो तं ठवइ अपत्ते, जाणंतो सो महापावो ॥ १२ ॥ ताहे दुव्वलियापूसमित्तो समिक्खिओ । जो पुण तेसिं सयणवग्गो सो बहुओ, तस्स य गोट्टामाहिलो वा फग्गुरक्खिओ वा अणुमओ । गोट्टामाहिलो आयरियाण माउलओ । तत्थ आयरिया सब्बे सदा-विच्चा दिहंतं करंति निप्पावकुडो तेहकुडो घयकुडो य—ते पुण हेट्ठाहुत्ता कया निप्पावा सब्बे निंति, तेहमवि नेति तत्थ पुण अवयवा लग्गंति, घयकुडे वहुं चेव लग्गइ, एवमेवाहमज्जो ! दुव्वलियापूसमित्तं पइ सुत्तत्थतदुभएसु निप्पावकुडसमाणो जाओ, फग्गुरक्खियं पइ तेहकुडसमाणो, गोट्टामाहिलं पइ घयकुडसमाणो, एवमेस सुत्तेण अत्थेण

१ निश्चय ।

य उववेओ तुव्वं आयरिओ होउ । तेहिं सब्ब पडिच्छियं । इयरो वि भणिओ—जहा ह वट्ठिओ फग्गुरक्खियस्स गोट्टामाहिलस्स य तहा तुव्वेहिं वि वट्ठियव्वं । ताणि वि भणियाणि—जहा तुव्वे ममं वट्ठियाइं तहा एयस्स वि वट्ठेज्जाह, अवि य अहं कए वा अकए वा न रूसामि एस न खमिहि ति । एवं दो वि वग्गे अंपपाहिच्चा भत्तं पक्खिक्खाय कालगया देवलीगं गया । इयरेण वि सुयं—जहा आयरिया कालगया । ताहे आगओ पुच्छइ—को गणहरो ठविओ ? । कुडगदिहंतो य सुओ । ताहे वीसुं पडिस्सए ठाइऊण पच्छा आगओ । ताहे तेहिं सब्बेहिं अब्बुट्ठिओ इह चेव ठाह । ताहे नेच्छइ । सो वि वाहिं ठिओ अन्नाणि वुग्गाहेइ पर न सक्कइ वुग्गाहिउं । इओ य आयरिया अत्थपोरिसिं करंति । सो ण सुणइ, भणइ—सुणेह तुव्वे निप्पावकुडस्स समीवे । तेसु उट्टिएसु विंझो अणुभासइ । अट्ठमे कम्म-प्पवायपुब्बे कम्मं पन्नविज्जइ । जीवस्स य कम्मस्स य कहं वंधो ? । तत्थ ते भणंति—वद्धं पुट्ठं निकाइयं, वद्धं—जहा सुइफलावो तंतुवद्धो, पुट्ठं—जहा किट्ठेण घणनिरंतराओ कयाओ, निकाइयं—जहा तावेऊण पिट्ठिया, एवं कम्मं रागदो-सेहिं जीवो पढमं वंधइ, पच्छा तं परिणामं असुचंतो पुट्ठं करेइ, तेणावि सक्किलिट्ठेण परिणामेण किंचि निकाएइ, निकाइयं निरुवक्कमं उदयेण वेइज्जइ, अन्नहा तं न वेइज्जइ । ताहे सो गोट्टामाहिलो वारेइ—एरिस न संभवइ, न तया एरिस अम्हेहिं सुयं—जइ य एवं कम्मं वद्धं पुट्ठं निकाइयं, एवं भो ! मोक्खो न भविस्सइ । तो खाइ किह वज्जइ ? । भणइ—सुणह—जहा कंचुओ कंचुइणं पुरिसं फुसइ न उण सो कंचुओ सरीरेण सम वद्धो, एवं चेव कम्मं पि पुट्ठं न उण वद्धं जीवपएसेहिं सम, जस्स वद्धं तस्स कम्मससारवोच्छित्ती न भविस्सइ, एत्तियमायरिएहिं अम्हं कहियं, एसो न याणइ । ताहे विंझो सक्किओ समाणो पुच्छिउं गओ ‘मा मए अन्नहा गहियं हविज्जा’ । ताहे पुच्छिया

१ शिक्षयित्वा ।

आयरिया । तेहिं भणियं—जं तुमं परवेसि तं सद्य, जं गोठामाहिलो पत्रवेइ त मिच्छा । तेण गंतूण सिद्धं, एत्तियं भणियमायरिएहिं । एवं पुणरवि सो सलीणो अच्छइ । समप्पउ पुणो वि सोभेहामि । अत्रया णवमे पुद्ये पक्कयाणे साहणं 'जावजीवाए तिविहं तिविहेण पाणाइवायं पक्कयामि' एवं पक्कयमाणं वन्निज्जइ, ताहे सो भणइ—अयसिद्धंतो होइ एवं । कहं पुण कायव ? मुण्ह—मद्यं पक्कयामि पाणाइवायं अपरिमाणाए तिविहं तिविहेण, किंनिमित्तं परिमाणं न कीरइ ? जो सो आससादोसो सो णियत्तिओ भवइ, जावजीवाए पुण भणंतेण परिमाणेण परओ अच्चुवगयं भवइ, जहा—हं हणित्तामि पाणे, तन्निमित्तं अपरिमाणाए कायव । एव भणंतो विंक्षेण आगमजुत्तीहिं पडियोहिंतो न पडिवुज्झइ । सद्ये वि भणंति—जहा एत्तियं भणियमायरिएहिं । जे वि अत्रे थेरा बहुसुया अन्नगच्छेहा ते वि पुच्छिया एत्तियं चेव भणति । ताहे भणइ—तुम्हे किं जानइ ? तित्थयरेहिं एत्तियं भणियं । तेहिं भणियं—तुमं न याणसि । जाहे न ठाइ ताहे संयसमयाओ कओ । देवयाए काउस्सगो कओ । जा सद्धिया सा आगया, भणइ—सदिमहं ति । ताहे भणिया—उच तित्थयर पुच्छ—किं जं गोठामाहिलो भणइ तं सद्यं ? उयाहु दुव्वलियापुस्समित्तपमुदो सद्यो जं भणइ तं सद्यं ? ताहे सा भणइ—मम अणुयलं देह । काउस्सगो दिन्नो । ताहे सा गया, तित्थयरो पुच्छिओ । तेहिं वारिय—जहा सद्यो सम्मावार्इ, इयरो मिच्छावार्इ, निण्हवो एत्त सत्तमो । ताहे आगया, भणिय—उत्सारेह काउस्सगं, सद्यो सम्मावार्इ, एम मिच्छावार्इ निण्हवो । ताहे सो भणइ—अप्पिद्धिया वराइ, फा एयाए सत्ती गंतूण ? तीसे वि न सदइ । ताहे पुस्समित्ता भणति—जहा अज्जो पडियज्ज, मा एयायिज्जिहिसि । निच्छइ । ताहे सद्येण वज्जिओ वारसविहेणं सभोएणं, तंजहा—उवंहिं सुयं भैत्तपाणे, अजेलीपगाहे इ य । दायणा य निक्काए य, अच्चुद्धाणे ति आवरे ॥ १ ॥ किइकम्मस्स य करणे, वेयाय्यकरणे इ य । संमोसरणसन्निसेज्जा, फंहाए य निमंतणे ॥ २ ॥ एत्त वारसविहो सउत्तरभेओ जहा पंचकप्पे इति । उक्ता अत्पत्तरविसंवादिनो निण्हयाः ॥ ७ ॥

सप्रति प्रसन्नत एव बहुतरविसवादिन वोटिकमाह—छ्वाससएहिं नवोत्तरेहिं तदया सिद्धिं गयस्स वीरस्स । वोवोडियाण दिट्ठी, रहवीरपुरे समुप्पन्ना ॥ १ ॥ तेणं कालेणं तेण समएण रहवीरपुर नाम कच्चइ । तत्थ दीवगं णाम उज्जाणं । तत्थ अज्जकण्हा आयरिया समोसदा । तत्थ एगो सिवभूर्इ नाम साहस्समहो । सो रायाणं उयगओ 'तुमं ओलगामि' ति । रणा भणियं—परिक्कामि ताव । रायाए अत्रया भणिओ—वद्य माइयरे सुसाणे कण्हचउत्तीए वलिं देहि । नुरा पसुओ य दिण्णो । अत्रे य पुरिसा भणिया—एय वीहावेज्जइ । सो गंतूण माइवलिं दाऊण 'छुहिओ मि' ति तद्येव सुसाणे तं पसुं पडेलत्ता खाइ । ते य गोहा सिवारावेहिं भेरयं रयं करंति । तस्स रोमुम्भेओ वि न कज्जइ । ताहे उद्धट्ठिओ गओ । तेहिं सिद्धं । वित्ती दिन्ना । अण्णया सो राया जोहे आणवेइ—जहा महुरं गेण्हइ । ते सद्यलेण उद्धाया । तओ अदूरसामते गंतूण भणति—अम्हेहिं न पुच्छिय—कयर महुरं वयामो ? राया अविन्नवणिज्जो । सुंगुयता अच्छंति । सिवभूर्इ आगओ भणइ—किं भो ? अच्छइ ? तेहिं सिद्ध । सो भणइ—जे वि गिण्हामो समयं चेव । ते भणंति—न सक्का वो भागिएहिं घेत्तुं, एक्केफाए य वहु कालो लगइ । सो भणइ—जं दुज्जयं त मम देह । भणिओ—जाणिज्जाहि भणइ—'शूरे त्यागिनि विदुपि च, वसति जन. स च जनाहुणी भवति । गुणवति धनं धनाच्छ्रोः श्रीमत्याहा ततो राज्यम् ॥ १ ॥' एवं भणित्ता पहावियो पंडुमहुरं । तत्थ पयताणि ताविउमारद्धो नुरो ठिओ । एवं ताव जाय नगरसेस जाय । पच्छा नगरमवि गहियं ओवइत्ता । तओ निवेइयं तेण रओ । तुष्टेण भणियं—किं देमि ? सो चित्तिउं भणइ—जं मए गहियं तं सुगहियं, जहिच्छओ भविस्सामि ति । एवं होउ ति । एवं सो वाहिं हिंढंतो अदूरत्ते आगच्छइ वा न

१ योगिनीगृहे । २ परया । ३ कान्दिशीकाः ।

वा । तस्स भज्जा ताव न जेमेइ सुएइ वा जाव नागओ भवति । सा निधिन्ना । अत्रया मायर सा वड्ढेइ—तुम्ह पुत्तो दियहे दियहे अदूरत्ते एइ, अहं जग्गामि छुहाइया य अच्छामि । ताहे ताए भणइ—मा वार देज्जाहि, अहमज्ज जग्गामि । सो वार मग्गइ । इयरीए अंवाडिओ भणिओ य—जत्थ इमाए वेलाए उग्घाडियाणि वाराणि तत्थ वय । भवियद्ययाए तेण मग्गंतेण उग्घाडिओ साहुपडिस्सओ दिट्ठो । तत्थ गओ । वंदइ साह । भणइ य—पद्यावेह ममं । नेच्छंति । सयमेव लोओ कओ । ताहे से लिंग दिन्नं । ते विहरिया । पुणो वि आगयाणं रत्ता कंयलरयणं से दिन्नं । आयरिएणावि 'किमेएण जईणं ? किं गहियं ?' ति भणिऊण तस्स य अणापुच्छाए फालियं, णिसिज्जाओ कयाओ । तओ कसाइओ । अत्रया जिणकप्पिया वन्निज्जंति, जहा—“जिणकप्पिया य दुविहा, पाणीपाया पडिग्गहपरा य । पाउरणमपाउरणा, एक्केफा ते भवे दुविहा ॥ १ ॥” इत्यादि । सो भणइ—किं एस एवं न कीरइ ? तेहिं भणियं—एस वोच्छिन्नो । तेण भणियं—ममं न वोच्छिज्जइ ति सो चेव परलोगत्थिणा कायवो ॥ तत्रापि सर्वथा निःपरिमहत्त्वमेव श्रेयः । सूरिभिरुक्तम्—धर्मापकरणमेवैतत् न तु परिग्रहः । तथा हि—जन्तवो वक्ष्यः सन्ति, दुर्दर्शा मांसचक्षुषाम् । तेभ्यः स्मृत दयार्थं तु, रजोहरणधारणम् ॥ १ ॥ आसने शयने स्थाने, निक्षेपे ग्रहणे तथा । गात्रसङ्कोचने चेट्टं, तेन पूर्वं प्रमार्जनम् ॥ २ ॥ तथा च—सन्ति सम्पातिमाः सत्त्वाः, सूक्ष्माश्च व्यापिनोऽपरे । तेषां रक्षानिमित्तं च, विज्ञेया मुत्तयस्त्रिका ॥ ३ ॥ किञ्च—भवन्ति जन्तवो यस्माद्धक्कपानेषु केवुचित् । तस्मात्तेषां परीक्षार्थं, पात्रग्रहणमिष्यते ॥ ४ ॥ अपरञ्च—सम्यक्त्वज्ञानशीलानि, तपश्चेतीह सिद्धये । तेषामुपग्रहार्थं, स्मृतं चीवरधारणम् ॥ ५ ॥ शीतवातातापैर्दशैर्-मंशकैश्चापि खेदितः । मा सम्यक्त्वादियु ध्यानं, न सम्यक् संविधास्यति ॥ ६ ॥ तस्य त्वमग्रहे यत्स्यात्, शुद्रप्राणिविनाशनम् । ज्ञानध्यानोपपातो वा, महान् दोषस्तदैव तत् ॥ ७ ॥ यः पुनरतिसहिष्णुतयैतदन्तरेणापि न धर्मावधकस्तस्य नैतदस्ति । तथा

च—य एतान् वर्जयेदोषान्, धर्मोपकरणादृते । तस्य त्वग्रहणं युक्तं, यः स्याज्जिन इव प्रभुः ॥ ८ ॥ स च प्रथमसंहनन एव, न चेदानीं तदस्ति । इत्यादिकया युक्त्या उच्यमानोऽप्यसौ कम्मदोसेण चीवराइयं छुट्ता गओ । तस्स उत्तरा भगिणी । उज्जाणे ठियस्स बंदिया गया । तं च दट्ठण तीए वि चीवराइयं सव्वं छड्डियं । ताहे भिक्खाए पविट्ठा । गणियाए विट्ठा । ‘भा अन्ह लोगो विरज्जिहि’ त्ति उरे से पोत्ती बद्धा । सा नेच्छइ । तेण भणियं—अच्छउ एसा तव देवयाए दिन्ना । तेण य दो सीसा पद्दाविया—कोडिन्नो कोट्टवीरो य । तओ सीसाण परंपरफासो जाओ । एवं केऽपि लब्धामपि बोधिं मिथ्यात्वोदयात् नाशयन्तीति सूत्रार्थः ॥ ९ ॥ एतत्रयावाप्तावपि संयमवीर्यदुर्लभत्वमाह—

सुइं च लद्धं सद्धं च, वीरियं पुण दुल्लहं । बहवे रोयमाणा वि, नो य णं पडिवज्जए ॥ १० ॥

व्याख्या—श्रुतिं चशब्दात् मानुपत्वं ‘लब्ध्वा’ प्राप्य श्रद्धां च ‘वीर्यं’ प्रकृमात् सयमविषयं पुनःशब्दस्य विशेष-द्योतकत्वाद् विशेषेण दुर्लभं, यतो बहवः ‘रोचमाना अपि’ श्रद्धाणा अपि “नो य णं” ति सूत्रत्वात् नो एतं—धर्म ‘प्रतिपद्यन्ते’ चारित्रमोहनीयकम्मोदयतः सत्यकि-श्रेणिकादिवत् कर्तुं नाभ्युपगच्छन्तीति सूत्रार्थः ॥ १० ॥ सम्प्रति दुर्लभस्यास्य चतुरङ्गस्य फलमाह—

माणुसत्तम्मि आयाओ, जो धम्मं सुच्च सहहे । तवस्सी वीरियं लद्धं, संवुडो णिड्डुणे रयं ॥ ११ ॥

व्याख्या—मानुपत्वे आयातो यो धर्मं श्रुत्वा श्रद्धां, ‘तपस्वी’ निदानादिरहिततया प्रशस्यतपोऽन्वितः ‘वीर्यं’ संय-मोद्योगं लब्ध्वा ‘संवृतः’ स्थगिताश्रवः, स किम् ? इत्याह—‘निर्दुनोति’ नितरामपनयति ‘रजः’ बद्ध-बन्धमानकर्मरूपम्, तदपनयनाच्च मुक्तिमाप्नोतीति भाव इति सूत्रार्थः ॥ ११ ॥ इत्थमासुष्मिकं फलमुक्तम् । इदानीमैहिक फलमाह—

सोही उज्जुयभूयस्स, धम्मो सुद्धस्स चिट्ठइ । निव्वाणं परमं जाइ, घयसिस्ति व पावए ॥ १२ ॥

व्याख्या—‘शुद्धिः’ कपायकालुष्यापगमो भवतीति गम्यते, ‘ऋजुभूतस्य’ चतुरङ्गप्राप्त्या मुक्तिं प्रति प्रगुणीभूतस्य । तथा च ‘धर्मः’ क्षान्त्यादिः शुद्धस्य ‘तिष्ठति’ अविचलिततयाऽऽस्ते, अशुद्धस्य तु कदाचित् कपायोदयादसौ विचलत्यपि । तदवस्थितौ च ‘निर्वाणं’ जीवन्मुक्तिं ‘परमं’ प्रकृष्ट ‘याति’ गच्छति । उक्तञ्च—“निर्जितमदमदनानां, वाक्पायमनो-विकाररहितानाम् । विनिवृत्तपराशाना-मिहैव मोक्षः सुविहितानाम् ॥ १ ॥” अत्यन्तप्रशमसुखानुभावात् । तथा हि—“तैणसथारनिवन्नो, वि मुणिवरो भट्टरायमयमोहो । जं पावइ मुत्तिसुहं, कत्तो तं चक्खवट्ठी वि ॥ २ ॥” कथम्भूतः सन् ? ‘घृतसिक्तः पावक इव’ तपस्तेजोज्वलितत्वेन घृततर्पिताग्निसमान इति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥ इत्थमासुष्मिकमैहिकं च फलमुपदिश्य शिष्योपदेशमाह—

विगिंच कम्मणो हेउं, जसं संचिणु खंतिए । पाढवं सरीरं हिचा, उड्डं पक्कमई दिसं ॥ १३ ॥

व्याख्या—‘विविधिं’ पृथक् कुरु ‘कर्मणः’ प्रस्तावात् मानुपत्वादिविवन्धकस्य ‘हेतुम्’ उपादानकारणं मिथ्यात्वाविर-त्यादिकम् । तथा यशोहेतुत्वात् ‘यशः’ सयमो विनयो वा । यदुक्तम्—“एवं धम्मस्स विणओ, मूलं परमो से मोक्खो । जेण कित्तिं सुयं सित्थं, निस्सेस चाभिगच्छइ ॥ १ ॥” तत् ‘सञ्चिनु’ उपचितं कुरु, कया ?—क्षान्त्या, उपलक्षणत्वात् मार्दवादिभिश्च । एवं कुर्वतः किं स्यात् ? इत्याह—‘पार्थिवं’ परप्रसिद्धा पृथिवीविकारं ‘शरीरं’ तनुं ‘हित्वा’ मुक्त्वा ऊर्ध्वा दिशमिति सम्बन्धः, ‘प्रक्रामति’ प्रकर्षेण गच्छतीति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥ इत्थं चेपा तद्भव एव मुक्त्यवाप्तिः तान् प्रत्युक्तम् । चेपां तु न तथा तान् प्रत्याह—

१ “वृणसंस्तारनिपन्नोऽपि मुनिवरो अट्टरागमदमोह । यत् प्रामोति मुक्तिसुखं, कृतस्त्व चक्रवर्त्यपि ? ॥ २ ॥”

२ “एवं धर्मस्य विनयो, मूल परमोऽसौ मोक्षः । येन कीर्तिं श्रुतं शीघ्रं, नि श्रेयस चाभिगच्छति ॥ १ ॥”

विसालिसेहिं सीलेहिं, जक्खा उत्तरउत्तरा । महासुक्का व दिप्पंता, मन्नंता अपुणचवं ॥ १४ ॥

अप्पिया देवकामाणं, कामरूवविउवणिओ । उड्डं कप्पे चिट्ठंति, पुद्दा वाससया वड्ड ॥ १५ ॥

व्याख्या—“विसालिसेहिं” ति मागधदेशीयभाषया विसदृशैः—विभिन्नैः ‘शीलैः’ व्रतपालनात्मकैः अनुष्ठानविशेषैः ‘यक्षाः’ देवा ऊर्द्धं कल्पेषु तिष्ठन्तीति उत्तरेण सम्बन्धः । ‘उत्तरोत्तराः’ यथोत्तरप्रधानाः ‘महाशुक्लाः’ अतिशयोज्ज्वलतया चन्द्रादित्यादयः ते इव ‘दीप्यमानाः’ प्रकाशमानाः, ‘मन्यमानाः’ मनसि अवधारयन्तो विशिष्टकामावाप्तिमुत्पन्न-रतिसागरावगाढतया ‘अपुनश्चयव’ अपुनश्चयवनम् । अर्पिता इव ‘अर्पिताः’ दौकिताः प्रकृमात् प्राक् सुकृतेन ‘देवकामाना’ दिव्याङ्गनास्पर्शादीनाम् । ‘कामरूपविकरणाः’ यथेष्टरूपादिनिर्वर्त्तनशक्तिसमन्विताः ‘ऊर्द्धम्’ उपरि ‘कल्पेषु’ सौधर्मादिषु उपलक्षणत्वाद् ग्रैवेयकानुत्तरेषु च ‘तिष्ठन्ति’ आयुःस्थितिमनुभवन्ति । ‘पूर्वाणि’ वर्षसप्ततिकोटिलक्षपद्मपञ्चाशत्कोटिसहस्र-परिमितानि ‘वर्षशतानि’ प्रतीतानि ‘वह्नि’ असंख्येयानि, पूर्व-वर्षशतायुषामेव चरणयोग्यत्वेन विशेषपतो देशनौचित्यम् इति न्यापनार्थमित्यमुपन्यास इति सूत्रार्थः ॥ १४-१५ ॥ तत्किमेवाम् एतावदेव फलम् ? इत्याऽऽशङ्क्याऽऽह—

तत्थ ठिचा जहाठाणं, जक्खा आउक्खए चुया । उवेंति माणुसं जोणिं, से दसंगेऽभिजायइ ॥ १६ ॥

व्याख्या—‘तत्र’ तेषु कल्पेषु ‘स्थित्वा’ आसित्वा ‘यथास्थानं’ यद् यस्य स्वानुष्ठानानुरूपं इन्द्रादिपदं तस्मिन् यक्षाः ‘आयुःक्षये’ स्वजीवितावसाने ‘च्युताः’ भ्रष्टाः ‘उपयान्ति’ गच्छन्ति मानुषीं योनिम् । तत्र च ‘से’ इति सः—सावशेषकुशल-कर्मा जन्तुः दशाङ्गानि भोगोपकरणानि वक्ष्यमाणानि अत्येति दशाङ्गः अभिजायते । एकवचननिर्देशस्तु विसदृशशीलतया कश्चिद् दशाङ्गः कश्चित् नवाङ्गादिरपि जायत इति वैचित्र्यसूचनार्थ इति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥ कानि पुनर्दशाङ्गानि ? इत्याह—

खेत्तं वत्थुं हिरण्यं च, पसवो दासपोरुः । चत्तारि कामखंधाणि, तत्थ से उवचज्जइ ॥ १७ ॥
मिच्चं नाह्वं होइ, उच्चागोत्ते य चन्नवं । अप्पायंके महापत्ते, अभिजाण जसो वळे ॥ १८ ॥

व्याख्या—‘क्षेत्रं’ ग्रामाऽऽरामादि ‘सेतुकेतुभयात्मकं वा, ‘वासु’ रगतोऽद्रिभयात्मकम् ‘हिरण्यं’ गुणार्णम्, उपल-
क्षणत्वाद् रूप्यादि च, ‘पशवः’ गोमहिष्यादयः, दानाऽ-प्रेष्यरूपाः ‘पोरुः’ ति प्राकृतत्वात् पौरुषेय च-पदातिसमूहः
दासपौरुषेय, ‘चत्वारः’ चतुःसरयाः । अत्र हि क्षेत्रास्त्विति चक, हिरण्यमिति द्वितीयः, पशव इति तृतीयः,
दासपौरुषेयमिति चतुर्थः । एते कामाः-मनोऽज्ञादयः तद्वेतवः रक्षाः-तत्तत्पुद्गलसमूहाः कामस्कन्धा यत्र भवन्तीति
गम्यते । प्राकृतत्वाच्च नपुंसकनिर्देशः । ‘तत्र’ तेषु कुलेषु नः ‘उपपद्यते’ जायते । अनेन च एवं अद्भुतम् । तेषां तु
नवाङ्गान्याह—‘मित्रवान्’ वयस्ववान्, ‘ज्ञातिमान्’ बन्धुमान् भवति, ‘उच्चैर्गोत्रः’ उत्तमकुलः, ‘च’ ननुषये, ‘वर्णवान्’
प्रशस्तगरीरच्छयिः, ‘अल्पतद्गः’ आतद्गविरहितो नीरोग इत्यर्थः, ‘महाप्राज्ञः’ पण्डितः, ‘अभिजातः’ विनीतः, न हि सर्वज-
नाभिगमनीयो भवति, ततश्च विशिष्टविभूतिमान्, ‘धनस्वी’ ख्यातिमान्, ‘वैली’ कार्यकरणं प्रति मामर्ष्यमान्, उभयत्र मृत-
त्वात् मत्वर्थीयलोप इति सूत्रद्वयार्थः ॥ १७-१८ ॥ तत्र किं एवविधगुणमन्वत्तमन्त्रित मानुषत्वमेव तत्कथम्? इत्याह—

भोच्चा माणुस्सए भोए, अप्पडिरूवे अहाउयं । पुवं विमुद्धसद्धम्मे, केवलं बोहि वुड्डिया ॥ १९ ॥

व्याख्या—‘भुक्त्वा’ आसेव्य ‘मानुष्यकान्’ मनुष्यसम्बन्धिनः ‘भोगान्’ मनोऽज्ञादयः दीन् ‘अप्रतिरूपान्’ जन-

१ “सखापतिभूमि क्षेत्र, तच्च सेतुकेतुभयभेदात् त्रिविधम्, तत्र सेतुक्षेत्रम्-अद्रिद्रादिमेवम्, सेतुक्षेत्रं पुन-आजानपतिभेद-
कनिष्पाद्यम्, उभयक्षेत्रं तु-उभयनिष्पाद्यम् । २ वासु-अगार, तत्रपि त्रिविधम्, ग्राहम्, उद्दिष्टम्, ग्राहोद्दिष्टम् । तत्र ग्राहम्-
भूमिगृहादि, उद्दिष्टम्-प्रासादादि, ग्राहोद्दिष्टम्-भूमिगृहयोपरि प्रासादः ।

न्यतुल्यान् ‘यथायुः’ आयुषः अनतिक्रमेण ‘पूर्वं’ पूर्वजन्मसु ‘विशुद्धसद्धर्मां’ निदानादिरहितत्वेन शुद्धगोभनधर्म्मः,
‘केवलम्’ अकलङ्का ‘बोधिं’ जिनप्रणीतधर्मप्राप्तिलक्षणा ‘बुद्धा’ अनुभूय प्राप्येति यावत् ॥ १९ ॥ ततोऽपि किम्? इत्याह—
चउरंगं दुल्लहं मच्चा, संजमं पडिचज्जिया । तवसा धुतकम्मंसे, सिद्धे भवति सासए ॥ २० ॥ त्ति वेमि ॥

व्याख्या—‘चतुरङ्गीम्’ अभिहितस्वरूपा दुःप्राप्ता ‘मत्ता’ ज्ञात्वा ‘सयमं’ सर्वसायश्चविरतिरूपं ‘प्रतिपद्य’ आसेव्य
‘तपसा’ बालेनाऽऽन्तरेण च ‘धुतकम्मंशः’ अपनीतसर्वकर्मभागः सिद्धो भवति ‘शान्धतः’ शान्धकृपनात् । शान्धकृपनं च
पुनर्भवनिवन्धनकर्मवीजाऽऽत्यन्तिकोच्छेदात् । तथा चाह—“दग्धे वीजे यथाऽत्यन्तं प्रादुर्भवति नादुरः । कर्मनीजे
तथा दग्धे, न रोहति भवाद्दुरः ॥ १ ॥” इति सूत्रार्थः ॥ २० ॥ ‘इति’ परिममाप्तां ब्रवीमीति प्राग्वत् ॥

॥ इति उत्तराध्ययनटीकायां चतुरङ्गीयाख्यं तृतीयमध्ययनम् ॥

अथ चतुर्थं असंस्कृताख्यमध्ययनम् ।

उक्तं तृतीयमध्ययनम् । अधुना चतुर्थोवसरः । तस्य चायमभिसन्वन्धः—इहानन्तराध्ययने चत्वारि मानुषत्वादीनि
अङ्गानि दुर्लभानीत्युक्तम् । इह ‘तत्प्राप्तावपि महते दोषाय प्रमादः, महते च गुणाय अप्रमादः’ इति मन्यमानः प्रमादा-
प्रमादौ हेयोपादेयतयाऽऽह, इत्यनेन सन्वन्धेनाऽऽयातस्यास्य प्रमादाऽप्रमादनात्र इदं आदिसूत्रम्—

असंखयं जीविय मा पमायए, जरोवणीयस्स ह णत्थि ताणं ।

एयं विद्याणाहि जणे पमत्ते, कन्नू विहिंसा अजया गहिति ॥ १ ॥

व्याख्या—‘असंस्कृत’ असंस्करणीय ‘जीवित’ प्राणधारणम् यत्रशतैरपि सतो वर्द्धयितुं शुद्धितस्य च कर्णपाशवद्
अस्य सन्धातुमशक्यत्वात् । यत् उक्तम्—“वासं दो व तिमि व, वाडिज्जइ जरघर पि सीडेवि । सा का वि नत्थि
नीई, सीडिज्जइ जीवियं जीए ॥ १ ॥” मङ्गलैः कौतुकैर्योगैर्विद्यामन्त्रैस्तथोपधैः । न शक्ता मरणात् त्रातु, सेन्द्रा देवगणा
अपि ॥ २ ॥ ततः किम्? इत्याह—‘मा प्रमादीः’ किमुक्तं भवति?—यदीदं कथञ्चित्संस्कर्तुं शक्यं स्यात् चतुरङ्ग-
वातावपि न प्रमादो दोषाय, यदा तु नैव तदा चतुरङ्गी प्रमादिना नष्टा पुनर्दुर्लभेति मा प्रमादं कृष्याः । स्यादेतत्—
वार्द्धक्ये धर्म्मं विद्यास्यामि, इत्याशङ्क्याह—जरां तु उपनीतः-प्रापितो गम्यमानत्वात् स्वकर्मभिर्जरोपनीतः तस्य नास्ति

त्राणं येनासौ अपनीयते, पुनश्च यौवनमानीयते, न तच्छरणमस्ति । यदुक्तम्—‘जया य स्खलावणं, सोहमं च विणासए । जरा विडंबए देहं, तथा को सरणं भवे ? ॥ ३ ॥ रसायणं निसेवंति, भंसं मजरस तहा । भुंजंति सरसाहारं, जरा तहवि न नस्सए ॥ ४ ॥’ ततो यावदसौ नासादयति तावद्धर्मे मा प्रमादीः । उक्तं च—तथावदिन्द्रियवत्, जरया रोगैर्न बाध्यते प्रसभं । तावच्छरीरमूर्च्छां, त्यक्त्वा धर्मे कुरुष्व मतिं ॥ ५ ॥ जरोपनीतस्य च त्राणं नास्तीत्यत्राऽऽह्नो दृष्टान्तः । तत्र च सम्प्रदायः—

उज्जेणी णयरी । जियसत्तू राया । तस्स अट्टणो महो सवरज्जेसु अजेओ । इओ य समुदतडे सोपारयं नाम नयरं । तत्थ सीहगिरी राया । सो य मझण जो जिणइ तस्स वहुं दधं देइ । सो अट्टणो तत्थ गतूण वरिसे वरिसे पडागं हरइ । राया चित्तेइ—एस अन्नाओ रज्जाओ आगतूण पडागं हरइ, एसा मम ओहावण त्ति पडिमहं मग्गइ । तेण मच्छिओ एगो दिट्ठो वस पिवंतो, बलं च से विन्नासिय, ‘जोगो’ त्ति नाऊण पोसिओ, महाजुद्ध च सिक्खाविओ । पुणरवि अट्टणो आगओ, सो य किर ‘महजुद्ध’ होहि त्ति अणागए चेव सगाओ नयराओ अप्पणो पत्थयणस्स वइहं भरिऊण अन्नावाहेण एइ, सपत्तो सोपारयं । जुद्धे पराजिओ मच्छियमहेणं । गओ सयं आवासं चित्तेइ—एयस्स बलबुद्धी तरुणस्स, मम हाणी, अन्नं महं मग्गइ, सुणेइ य—सुरद्धाए अत्थि त्ति । एवं तेणं भरुकच्छहरणीगामे दूरुद्धकूवियाए करिसो दिट्ठो । एगेणं हत्थेणं हलं बाहेति, एकेणं फँलहीओ उप्पाडेइ । त च दट्टूण ठिओ ‘पेच्छामि ताव आहार’ ति । औवळा मुक्का । भज्जा य से भत्तं गहाय आगया । पत्थिया । कूरस्स उन्निभजिय घडओ पेच्छइ । जिमिओ सन्नाभूमिगओ । तत्थ परिक्वइ सव्वं

१ “यदा च रूपलावण्यं, सौभाग्यञ्च विनाशयति । जरा विडम्बयति देहं, तदा क. शरणं भवेत् ? ॥ ३ ॥ रसायनं निपेवन्ते, मांसं मजरस तथा । भुंजन्ति सरसाहारं, जरा तथापि न नश्यति ॥ ४ ॥” २ कर्पासान् । ३ गलीवर्द्ध ।

संवट्ठियं । वेयालियम्मि वसहिं तस्स घरे मग्गइ । दिन्ना । इओ य संकहाईहिं संपुच्छइ—का जीविगा ? । तेण कहिए, भणइ—अहं अट्टणो तुमं ईसरं करेमि त्ति । तीसे महिलाए कप्पासमोल्ल दिन्न । सा य उववा सवल्लिहा उज्जेणिं गया । तेण वि वमणविरेयणाणि कयाणि । पोसिओ । निजुद्धं सिक्खाविओ । पुणरवि महिमाकाले तेणेव विहिणा आगओ । पढमदिवसे फलहियमहो मच्छियमहो य जुद्धे एको अजिओ एको अपराजिओ । राया वि ‘वीयदिवसे होहिइ’ त्ति अइगओ । इमे वि सए सए आलए गया । अट्टणेण फलहियमहो भणिओ—कहेहि पुत्ता ! ज ते दुक्खाविय । तेण कहियं । तेण य महिओ, सेएणं पुणन्नवीकओ । मच्छियस्स वि रज्जा सम्महगा विसज्जिया । भणइ—अहं तरस पिउणो वि न वीहेमि, सो को वराओ ? । वीयदिवसे समजुद्धा । तइयदिवसे अप्पणहारो नीसहो वईसाहठाण ठिओ मच्छिओ । अट्टणेण भणिओ—फलहि त्ति । तेण फलहग्गहेण कडिओ, सीसे कुडिगागाहेण । तओ रज्जा सक्कारिओ, गओ उज्जेणिं । अट्टणो तत्थ य विमुक्कजुज्झवावारो अच्छइ । सो य ‘महलो’ त्ति काउ परिभूयए सयणवग्गेण । जहा—एस सपय न कस्स वि कज्जस्स खमो त्ति । पच्छा सो माणेण तेसिं अणापुच्छाए कोसंविं नगरं गओ । तत्थ वरिसमेत्तं उव्वेरां गओ रसायणं उवजीवेति । सो बलिट्ठो जाओ । जुद्धमहे पयत्ते रायमहो निरंगणो नाम त निहणइ । पच्छा राया मन्नुइओ—मम महो आगंतुएण विणिहओ त्ति न पससइ । रायाणे अपससते सब्बो रगो तुण्हक्को अच्छइ । इओ य अट्टणेण राइणो जाणणनिमित्तं भन्नइ—साहह वण ! सउणाणं, साहह भो सउणगा ! सउणगाणं । निहओ निरंगणो अट्टणेण निक्खित्तसत्थेणं ॥ १ ॥ एव भणियमेत्तेण राइणा ‘एस अट्टणो’ त्ति काउ तुट्ठेण पूइओ, दधं च से पज्जत्त आमरणंतियं दिन्नं । सयणवग्गो य से त सोउ तस्स सयासमुवगओ । पायपडणमाईहिं पत्तियाविउ दवल्लोहेण

१ भक्षकः । २ योद्धा का स्थानविशेषः । ३ निर्म्यापारताम् ।

अहियाविओ । पच्छा सो चित्तेइ—मम एए दवल्लोभेण अहियावेति, पुणो वि ममं परिहविस्सति, जरापरिगओ य अहं न पुणो सुमहल्लेणावि पयत्तेण सक्किस्सं जुवत्तं काउं । ताहे ‘हियय’—चंचलु जीविउ अधिरु अत्थु तणु सयणु असारउ, करहि धम्मु छुवे वि मोहु घरवासह केरउ । जरडाइणिजजरियदेहु अच्छिसि दुहनडियउ, झवंतउ एकहु चेव जरसिक्कडि पडियउ ॥ १ ॥ अवि य—लंबमाणवलीचम्मो, झीणदिट्ठी गयस्सुई । गयदंतो कुरुवो य, स्खल्लोम-णहच्छवी ॥ १ ॥ अमुक्कदडलट्ठी य, सासरासाउलाणणो । गलंतमुहलालोट्ठो, चावतो चिट्ठए जर ॥ २ ॥ अप्पिओ बंधवाणं पि, परिभूओ सुएहि वि । भज्जाए वि अवन्नाओ, भासतो असुहं करो ॥ ३ ॥ किच्छेण गमए कालं, अट्टज्जाण-मुवागओ । धम्मत्थकामरहिओ, जरालिद्धतणू नरो ॥ ४ ॥ तं जावज्जवि सचेट्ठो ताव पद्ययामि’ त्ति सपहारिऊण तहारुवाणं थेराणं अंतिए पवइओ ॥

एवं जरोपनीतस्याऽऽह्नस्येव न त्राणं भवति । ‘एवम्’ अनन्तरोक्तमर्थं ‘विजानीहि’ विशेषेणावबुध्यस्व, तथा एतच्च वक्ष्यमाणं जानीहि—‘जनाः’ लोकाः ‘पमत्ताः’ प्रमादपरा, उभयत्र सूत्रत्वाद् एकवचनम्, किम् ? अर्थप्रक्रमात् त्राणं, ‘तु’ इति वितर्कं, ‘विहिंसाः’ विविधहिंसनशीलाः, तथा—‘अयताः’ तत्तत्पापस्थानेभ्योऽनुपरताः, ‘गहिंति’ त्ति ‘प्रही-ज्यन्ति’ स्वीकरिष्यन्ति । किमुक्तं भवति ?—एते प्रमत्तादिविशेषणान्विताः स्वदुश्चेष्टितैर्नरकादिकमेव यातनास्थानं ग्रही-ष्यन्तीति नास्ति त्राणमिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ तत्र चाऽसंस्कृतं जीवितं, जरोपनीतस्य च न त्राणम्, अतो ‘मा प्रमादीः’ इत्युक्ते अर्थस्यापि पुरुषार्थतया सकलैहिकामुष्मिकफलनिबन्धनतया च तदुपायेन प्रति अप्रमादो विषेय इति केपाश्चित्त

१ चञ्चल जीवितं अस्ति अर्थः । तनुस्वजनौ भसारौ, कुरु धर्मं त्यक्त्वा मोहं गृह्यासस्य सत्कम् ।

जराऽकिनीजर्जरितदेहः भासिष्यसे दुःखनटितः, विलपन् एकाक्येव जराभक्षिकाया पतितः ॥ १ ॥

कदाशयः । यत आहुः—धनैर्दुष्कलीनाः कुलीनाः क्रियन्ते, धनैरेव पापात्पुनर्निरन्ते । धनेभ्यो विशिष्टो न लोकेऽस्ति कश्चि—द्वनान्यर्जयध्वं धनान्यर्जयध्वम् ॥ १ ॥ इति तन्मतमपाकर्तुमाह—

जे पापकस्मेहि घणं मणुस्सा, समाययंती अमहं गहाय ।

पहाय ते पासपयट्टिए नरे, वेराणुवद्धा नरयं उव्वेति ॥ २ ॥

व्याख्या—‘जे’ केचन ‘पापकर्मभिः’ कृषिवाणिज्यादिभिः अनुष्ठानैः ‘धन’ द्रव्यं ‘मनुष्याः’ मनुजाः, तेषामेव प्रायस्तदर्थोपायप्रवर्तनाद् इत्युक्तम्, ‘समाददते’ स्वीकृन्ति ‘अमर्ति’ कुमतिम् उक्तरूपा ‘गृहीत्वा’ सम्प्रदायं ‘प्रहाय’ प्रकर्षेण हित्वा धनमेव प्रकृतं, ‘ते’ धनकरसिकाः पाशा इव पाशाः—बन्धनहेतुत्वान् व्याप्यः । उक्तम्—“धारी गयाण जालं, तिमीण हरिणाण वगुरा चेव । पासा य सउणयाणं, नराण वंयत्थमित्थीओ ॥ १ ॥ उन्नयमाणा अक्खलिय-परकमा पडिया कहं जे य । महिलाहिं अगुलीए, न्हाविज्जति ते वि नरा ॥ २ ॥” तेषु पाशेषु “पयट्टिय” त्ति आपत्तत्वात् प्रवृत्ता पाशप्रवृत्ताः ‘नराः’ पुरुषाः, पुनरुपादान आदरस्वापनार्थं, ‘वेराणुवद्धाः’ पापेन सततमनुगताः ‘नरकं’ रत्नप्रभादिकम् ‘उपयान्ति’ गच्छन्ति । ते हि द्रव्यमुपाज्यं कृयादिपञ्चभिरमन्ते, तदभिरत्या च नरकादिगतिभाज एव भवन्तीति भावः । तस्माद् इहैव बन्ध-उप-मारणेहेतुतया परत्र च नरकप्रापकत्वेन तत्त्वतः पुरुषार्थ एव न भवति अर्थ इति तदभिलाषेण धर्मं प्रति मा प्रमादी- इत्युक्तं भवति । इहैवैहिकामुष्मिकापायदर्शकमुदाहरणम् । तत्र च वृक्षसम्प्रदायः— एगम्मि नगरे एगो चोरो, सो रत्ति विभवसपनेसु घरेसु रत्तं राणिउ सुवहु दधजायं घेनु अप्पणो परे-

१ “धारी गजाना जाल, तिमीना हरिणाना वागुरा चेव । पाशाश्च दातु एकानां, नराणां बन्धार्थं किय ॥ १ ॥

उन्नतमाना अक्खलितपराक्रमा पण्डिता कथयो ये च । महिलाभिरङ्गुल्या, नरन्ते तेऽपि नरा ॥ २ ॥”

गदेसे कूवं सयमेव राणिता तत्थ दधजाय पक्खियइ । जहिच्छियं सुवन्नं दाऊण कन्नं विद्याहेडं प्रसूयं संति उद्वेत्ता तत्थेवागडे पक्खियइ ‘मा मे भज्जा चेडरूपाणि च परूढपण्याणि होऊण रयणाणि परस्स पगासिस्सति’ । एवं कालो वच्चइ । अन्नाया तेणेगा कन्नगा विद्याहिया अईय रूविणी । सा पत्न्या संती तेण न मारिया । वारगो य से अट्ठव-रित्तो जाओ । तेण चित्ति-अच्चिर धारिया, एवं पुव उद्वेउ पच्छा वारयं उद्विस्सामि । तेण सा उद्वेउं अगडे पक्खित्ता । तेण य वारणेण गिहाओ निग्गाच्छिऊण धाहा कया । लोगो मिलिओ । तेण भन्नइ—एएण मम माया मारिय त्ति । रायपुरिसेहिं सुयं । तेहिं गहिओ । दिट्ठो कूवो दधभरिओ, अट्ठियाणि सुवण्णि । सो वंवेऊण रायसमं नमुवणीओ जायणापगारेहिं । सधं दध दवावेऊण कुमारेण मारिओ ॥

एवमन्येऽपि ‘धनं प्रधानमिति तदर्थं प्रवर्तमानाः तदपहायेव अनर्थावाप्तिरिति नरकमुपयान्तीति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ इदानीं कर्मणोऽवन्ध्यताम् अभिदधत् प्रकृतमेवार्थं द्रष्टव्यमुदाह—

तेणे जहा संधिसुहे गहीए, सकम्मुणा किच्चइ पायकारी ।

एवं पया पेव इहं च लोए, कडाण कम्माण न मोक्खु अत्थि ॥ ३ ॥

व्याख्या—‘स्तेनः’ चोरः ‘यथे’ति दृष्टान्तोपन्यासे, ‘संधिसुहे’ क्षत्रद्वारे ‘गृहीतः’ आतः ‘स्वकर्मणा’ आत्मीया-नुष्ठानेन ‘कृत्यते’ कृत्यते ‘पापकारी’ पापकर्ता । कथं पुनरसौ कृत्यते ? इति अत्र सन्प्रदायः—

एगम्मि नगरे एगो चोरो । तेण अमेज्जओ घरगस्स फलगच्चियस्स पागारकविस्तीसगसंठिय रत्तं खय । रत्ताणि य अणेगागाराणि—कलसागिहं गंदावत्तसठिय पडमागिहं पुरिसागिहं च । सो य तं कविस्तीसपसठिय रत्तं तो घर-सामिण चेट्ठओ । तओ तेण अट्ठपविट्ठो पाएसु गहिओ ‘मा पविट्ठो सतो पहरणेण-पहरिस्सइ’ त्ति । पच्छा ‘चोरेण वि बाहिरत्थेण हत्थे गहिओ । सो तेहिं दोहिं वि बलवतेहिं उभयहा कट्ठिज्जमाणो सयंक्रियपागारकविस्तीसगेहिं कालिज्जमाणो अत्ताणो विलयइ ॥

‘एवम्’ असुत्तैव उदाहरणदर्शितन्यायेन ‘प्रजा’ प्राणिनः कृत्यन्ते इति सन्बन्धः । ‘प्रेत्य’ परलोके ‘इह च’ इहलोके । किमिति प्रेत्य इत्युच्यते ? यावतेहैव कृतमिहैवापगतम्, अत आह—यतः कृतानां कर्मणा न मोक्षोऽस्ति । उक्तम्—“यदिह कियते कर्म, तत् परत्रोपभुज्यते । मूलसिक्केषु वृक्षेषु, फल शाखासु जायते ॥ १ ॥” एवं सत्या पापकर्म न विधेयम् । यत्तुक्तम्—“धम्मोहम्मह फलु पेच्छंतह, जन्मणनरणावाहिजरतंतह । भवियह सड ससारि सरंतह, केन सुहत्थी पाड करतह ॥ १ ॥” आस्ता पापकर्म तदभिलाषोऽपि न कार्यः, तस्यापि अनर्थहेतुत्वान् । तथा च वृद्धाः—

एगम्मि नगरे एगेण चोरेण रत्तिं ठुरारोहे पासाए आरोडुं रत्तं खय, सुवहुयं दधजायं नीणिणं । पहायाए रवणीए पहायसमालद्धसुद्धयासो तत्थ गओ ‘को कि भासइ’ त्ति जाणणत्थ ‘जइ मावऽज्ज लोगो म न याणिस्सइ ता पुणो वि पुवट्ठिईए चोरिस्सामि’ त्ति सपहारिऊण तम्मि य खत्तट्ठणे गओ । तत्थ लोगो वहु मिलिओ सलरइ—कहं ठुरारोहे पासाए आरोडु विमग्गेण रत्तं खयं ?, कहं च खुट्ठलएण खत्तट्ठवारेण पविट्ठो पुणो दधेण सह निग्गओ ? त्ति । सो मुणेउं हरिसिओ चित्तेइ—‘सच्चमेय, किह ह एएण निग्गओ ?’ त्ति अप्पणो उयर य काहं च पलोएउं खत्तमुहं पलोएड । सो य रायनिउनेहिं पुरिसेहिं कुसलेहिं जाणिओ, राइणो उवणीओ, सासिओ य ॥

एव पापकर्मणामभिलषणमपि सदोषम् इति न विवधीत इति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥ इह च कृतानां कर्मणामवन्ध्यत्वमुक्तम्, तत्र च कदाचित् स्वजनत एव तन्मुक्तिर्भवति, असुखौ वा विभज्येवामी यनादिवद् भोदयन्त इति कश्चित् मन्येत अत आह—

१ “धर्मो धर्मयो फल प्रेक्षमाणस्य जन्ममरणव्याधिजरातप्त्रस्य । भवत्यस्य सदा ससारे सततं, कथं सुखार्थं पापं कुर्यात् ? ॥ १ ॥”

संसारमावन्न परस्स अट्ठा, साहारणं जं च करेइ कम्मं ।

कम्मस्स ते तस्स उ वेयकाले, ण बंधवा बंधवयं उवेति ॥ ४ ॥

व्याख्या—ससरणं ससारः—तेषु तेषु उच्चावचेषु कुलेषु पर्यटनं तम् 'आपन्नः' प्राप्तः 'परस्स' आत्मव्यतिरिक्तस्य पुत्रकलत्रादेः 'अर्थात्' इति अर्थः—प्रयोजनमाश्रित्य, "साहारणं जं च" इति चस्य वाशब्दार्थत्वाद् भिन्नक्रमत्वाच्च साधारणं वा यद् 'आत्मनोऽन्येषां चैतद् भविष्यति' इति अभिसन्धिपूर्वक 'करोति' निर्वर्तयति भवान् 'कर्म' कृप्याद्यनुष्ठानम् । 'कर्मणः' तस्यैव कृप्यादेः 'ते' तव कर्मकर्तुः 'तस्यापि' परार्थस्य साधारणस्य वा, तुशब्दोऽपिशब्दार्थः, आस्तामन्यनिमित्तस्य इत्यभिप्रायः, 'वेदकाले' विपाककाले 'न' नैव 'वान्धवाः' स्वजनाः यदर्थं कर्म कृतवान् ते 'वान्धवतां' वन्धुता तद्विभजनापनयनादिना "उचिति" इति उपयान्ति ॥ उक्तञ्च—“बंधवा सुहिणो सध्वे, पी-माई पुत्त-भारिया । पेयवणाओ नियत्तंति, दाऊण सलिलजलिं ॥ १ ॥ अभ्युक्खंति य त गेहं, पियस्मि वि मए जणे । हिट्ठा तेणऽज्जियं दव्वं, तहेव विलसति य ॥ २ ॥ अत्थोवज्जणहेऊहिं, पावकस्मेहि पेरीओ । एकओ चैव सो जाइ, दुग्गइ दुहभायणं ॥ ३ ॥” यतश्चैवम् अतस्तदुपरि प्रेमादिपरिहारतो धर्म एवावहितेन भाव्यम् । तथाविधाऽऽभीरीवञ्चकवणिग्वत् । तथा च वृद्धाः—

एगस्मि नयरे एगो वाणियगो अंतरावणे ववहरइ । एगा आभीरी उज्जुगा दो रुवगो घेत्तूण कप्पासनिमित्तमुवट्ठिया । कप्पासो य तथा समहग्घो य वट्ठइ । तेण वाणियगेण एगस्स रुवगस्स दो वारे तोलेउं कप्पासो दिन्नो । सा जाणइ 'दोण्ह

१ “वान्धवाः सुहृद् सर्वे, पित्रमातृपुत्रभार्याः । प्रेतवनाद् निवर्त्तन्ते, दत्त्वा सलिलाञ्जलिम् ॥ १ ॥ अभ्युक्षन्ति च तद् गृह, म्रियेऽपि मृते जने । हृष्टास्तेनाञ्जितं द्रव्यं, तथैव विलसन्ति च ॥ २ ॥ अर्थोपाजनहेतुभिः, पापकर्मभिः प्रेरितः । एककक्षैव स याति, दुर्गतिं दुःखभाजनाम् ॥ ३ ॥”

वि रुवगाण दिन्नो' इति सा पोट्टलयं बंधेउं गया । पच्छा सो वाणियगो चित्तेइ—एस रुवगो मुहा लद्धो, तओ अहं एयं उवभुंजामि । तेण तस्स रुवगस्स समियं घयं गुलो य किण्णिउ घरे विसज्जियं । भज्जा सलत्ता—घयपुत्ते करेज्जासि इति । ताए कया घयपुत्ता । एत्थंतरे ऊसुगो जामाउगो से सवयंसगो आगओ । सो ते य घयपूरे मुंजिउं गओ । वाणियगो ण्हाओ भोयणत्थमुवगओ । ताए साभावियं भत्तं परिवेसियं । तेण भन्नइ—किं न कया घयपूरया ? । ताए भन्नइ—कया, परं जामाउगेण सवयंसेण खइया । सो चित्तेइ—पेच्छ, जारिस कयं मया, सा वराई आभीरी वंचेउं परनिमित्तं अप्पा अपुत्तेण संजोइओ । सो य सचित्तो सरीरचित्ताए निग्गओ । गिम्हो य तथा वट्ठइ । सो य मज्झण्हवेलाए कयसरीरचित्तो एगस्स रुक्खस्स हेट्ठा वीसमइ । साहू य तेणोगासेण भिक्खनिमित्तं जाइ । तेण सो भन्नइ—भयवं ! एत्थ रुक्खच्छायाए वीसमइ मया समाणं ति । साहुणा भणियं—तुरियं मए निययकज्जेण गंतव्वं । वणिण्ण भणियं—किं भयवं ! को वि परकज्जेणावि गच्छइ ? । साहुणा भणियं—जहा तुमं चिय भज्जाइनिमित्तं किलिस्ससि । स मर्मणीव सट्ठः तेणेव एक्कवयणेण सवुद्धो भणइ—भयवं ! तुव्वे कत्थ अच्छइ ? । तेण भन्नइ—उज्जाणे । तओ तं साहुं कयपज्जित्तियं नाऊण तस्स सगासं गओ । धम्मं सोउं भणइ—पवयामि जाव सयणं आपुच्छामि । गओ निययं घरं । वधवे भज्जं च भणइ—जहा आवणे ववहरंतस्स तुच्छो लाभगो ता दिसावाणिज्जं करेसि, दो य सत्थवाहा, तथेगो मुल्लभंड दाऊण सुहेण इट्ठ-पुरं पावेइ, तत्थ य विट्ठत्तं न किंचि गिण्हइ, वीओ न किंचि भंडमुल्लं देइ पुवविट्ठत्तं च लुपेइ, तं कयरेण सत्थेण सह वच्चामि ? । सयणेण भणियं—पढमएण सह वच्चसु । तेहिं सो समणुत्ताओ वंधुसगओ गओ उज्जाणं । तेहिं भन्नइ—कयरो सत्थवाहो ? । तेण भन्नइ—नणु परलोगसत्थवाहो एस साहू असोगच्छायाए उवविट्ठो नियएणं भंडेणं ववहरावेइ, एएण सह निव्वाणपट्ठणं जामि इति । एवं सो पवइओ ॥

यथा चायं वणिक् स्वजनस्वतत्त्वमालोचयन् प्रध्वज्यां प्रत्याद्रितः तथान्यैरपि विवेकिर्मिर्यतितव्यम् । तथा च वाचकः—
“रोगाघातो दुःखाऽर्दितस्तथा स्वजनपरिवृतोऽतीव । कणति करुणं सवाष्पं, रुजं निहन्तुं न शक्नोऽसौ ॥ १ ॥ माता भ्राता भगिनी, भार्या पुत्रास्तथा च मित्राणि । न प्रन्ति ते यदि रुजं, स्वजनवलं किं वृथा वहसि ? ॥ २ ॥ रोगहरणेऽप्यशक्ताः, प्रत्युत धर्मस्य ते तु विप्रकराः । मरणाच्च न रक्षन्ति, स्वजनपराभ्या किमभ्यधिकम् ? ॥ ३ ॥ तस्मात् स्वजनस्यार्थे, यदिहाकार्यं करोपि निर्लेज्ज ! । भोक्तव्यं तस्य फलं, परलोकगतेन ते मूढ ॥ ४ ॥ तस्मात् स्वजनस्योपरि, सङ्गं परिहाय निर्वृतो भूत्वा । धर्मं कुरुष्व यत्नाद्यत् परलोकस्य पथ्यदनम् ॥ ५ ॥” इति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥ इत्थं तावत् स्वकृतकर्मभ्यः स्वजनान्न मुक्तिः इत्युक्तम् । अधुना तु द्रव्यमेव तन्मुक्तये भविष्यतीति कस्यचिदाशयः स्याद् अत आह—

वित्तेण ताणं न लभे पमत्तो, इमस्मि लोए अदुवा परत्था ।

दीवप्पणट्ठे व अणंतमोहे, पेयाउयं दट्ठुमदट्ठुमेव ॥ ५ ॥

व्याख्या—‘वित्तेन’ द्रविणेन ‘त्राणं’ स्वकृतकर्मणो रक्षणं, ‘न लभते’ न प्राप्नोति । कीदृक् ? ‘प्रमत्तः’ मद्यादिप्रमाद-वशगतः । क ? इत्याह—“इमस्मि” इति असिन् अनुभूयमानतया प्रत्यक्ष एव ‘लोके’ जन्मनि “अदुवे” इति अथवा ‘परत्रे’ इति परभवे । कथं पुनरिहापि जन्मनि न प्राप्नोति ? अत्रोच्यते वृद्धसम्प्रदायः—

एगो किल राया इंदमहाईण कम्मि ऊसवे अंतेउरे निग्गच्छंते घोसणं घोसावेइ—जहा सध्वे पुरिसा णयराओ निग्गच्छंतु । तत्थ पुरोहिणपुत्तो रायवह्हो वेसाघरमणुपविट्ठो घोसिए वि न निग्गओ । सो रायपुरिसेहिं गहिओ । तेण वल्लभेण न तेसिं किंचि दाऊण अप्पा विमोइओ । दप्पायमाणो विवयंतो रायसगासमुवणीओ । राइणा वि वज्झो आणओ । पच्छा पुरोहिओ उवट्ठिओ भणइ—सध्वस्स पि य देसि, मा मारिज्जउ । तो वि न सुक्को । सूलाए भिन्नो ॥

एवमन्येऽपि न वित्तेन त्राणमिहैव तावदुवन्ति, आस्तामन्यजन्मनि । तन्मूर्च्छातः पुनस्तस्याऽधिकतरं शोषमाह—
“दीवे”ति वृत्तार्धम् । प्राकृतत्वात् ‘प्रणष्टदीप इव’ विगतप्रकाशदीप इव इति दृष्टान्तः । अत्र सम्प्रदायः—

जहा केई धाउवाइया सदीवगा अग्नि इंधण च गहाय विलमणुपविट्ठा । तेसि पमाण दीधो अग्गी वि विज्याओ ।
तओ विज्यायदीवगिया गुहातममोहिया इओ तओ सयओ परिभमति । परिभमता य अपडियारमहापिसेहिं
सपेहिं ढणा, दुरुत्तरे अहेठणे पडिया, तत्थेन निहणमुवगया ॥

एवं अनन्तः—अपर्यवसितः तद्वच एव प्रायस्तस्याऽनपगमात् मोहः—अज्ञानमोहनीयरूपोऽस्य इति अनन्तमोहः, किम् ?
इत्याह—निश्चित आयः—लाभः, न्यायः—मुक्तिरित्यर्थः, स प्रयोजनमस्य इति नैयायिकः त सम्यग्दर्शनादिकं मुक्तिमार्ग-
मिति गम्यते, “ददु” ति अन्तर्भूतापिशब्दार्थत्वात् ‘दृष्टाऽपि’ उपलभ्यापि “अददुमेव” ति प्राकृतत्वाद् अदृष्टेव भवतीति ।
इत्माकृतम्—यथैव गुहान्तर्गतः प्रमाणात् प्रणष्टदीपः प्रथममुपलब्धवस्तुतत्त्वोऽपि दीपाभावेन तददृष्टेव जायते, तथा
अयमपि जन्तुः कथञ्चित् कर्मक्षयोपगमादेः मुक्तिमार्गं भावप्रकाशदीपात् धृतमानात्मकाद् दृष्टाऽपि वित्तादिव्यासत्तिनः
तदावरणोदयाद् अदृष्टेव भवति, मोहादिहेतुत्वाद् वित्तादीनाम् । यदुक्तम्—“मोहावयणं मयका-मयद्वणो जणियचित्त-
सतावो । आरम्भकलहहेतु, दुक्त्वाण परिगहो मूलं ॥ १ ॥” तथा च—न केवलं स्वनन्त्याय वित्तं न भवति, किंतु कथ-
ञ्चित् त्राणहेतुं सम्यग्दर्शनादिकमचाप्तमुपहन्तीति सूच्यार्थः ॥ ५ ॥ एवं यनादिकं न त्राणाय इत्युपदर्श्य यत्कृत्यं तदाह—

सुत्तेसु आवी पडिबुद्धजीवी, ण वीससे पंडिय आसुपत्ते ।

घोरा मुहुत्ता अवल सरीरं, भारुंढपक्खी व चरऽप्पमत्तो ॥ ६ ॥

१ मोहावयनं मदकामवर्द्धनो जनितचित्तसन्ताप । आरम्भकलहहेतुं ज्ञाना परिग्रहो मूलम् ॥ १ ॥

व्याख्या—‘सुत्तेसु’ द्रव्यतः शयानेषु, भावतस्तु धम्मं प्रति अजाग्रत्सु, ‘चः’ पादपूरणे, ‘अपिः’ सम्भावने, ततो-
ऽयमर्थः—सुप्तेष्वपि आस्तां जाग्रत्सु प्रतिबुद्ध-द्विधाऽपि प्रतियोगधान् जीवत्येवगीलः प्रतियुद्धजीवी, कोऽभिप्रायः ?—
द्विधा प्रसुप्तेष्वप्यविवेकिषु न गतानुगतिकतया स्वपिति प्रतिबुद्ध एव यावज्जीवमास्ते । तत्र द्रव्यनिद्राप्रतिषेधे अगड-
दत्त उदाहरणम् । तत्र च वृद्धवादः—

अत्थि जए सुपसिद्ध, संखउरं पुरवर गुणसमिद्धं । तम्मि य राया जणजणि—यतोसओ सुंदरो नाम ॥ १ ॥
तस्स कुलरुवसरसी, समग्गजणजणियलोयणाणदा । अतेउरस्स पढमा, सुलसा णामेण वरभज्जा ॥ २ ॥ तीए कुच्छि-
पसुओ, पुत्तो नामेण अगडदत्तो ति । अणुदियहं सो पवर, यद्धतो जोधणं पत्तो ॥ ३ ॥ सो य केरिसो ?—
धम्मत्थदयारहिओ, गुरुविणयविवज्जिओ अलियवाई । पररमणिरमणकामो, निस्सको माणसोडीरो ॥ ४ ॥ मज्ज
पिए जूय, रमेइ पिसियं महं च भक्सेइ । नढपेइयवेसाविं-उपरिगओ भमइ पुरज्जे ॥ ५ ॥ अन्नम्मि दिणे
रओ, पुरवरलोएण वइयरो सिट्ठो । जह कुमरेण नराहिव !, नयरे असमजस विहिय ॥ ६ ॥ सुणिऊण पउरवयणं,
राया गुरुकोवजायरत्तच्छो । कुडभिउडिभासुरसिरो, एयं भणिउं समादत्तो ॥ ७ ॥ रे ! रे ! भणह कुमार, सिग्घं
चिय वज्जिऊण मह विसय । अन्नत्थ कुणसु गमण, मा भणसु य जं न कहिय ति ॥ ८ ॥ नाऊण वइयरो सो,
कुमरो चइऊण नियपुर रम्मं । उग्गसहाओ चलिओ, गुरुमाणपवडियामरिसो ॥ ९ ॥ लंघित्ता गिरि-सरि-का-णणाइ
पुर-नोह-नामवदाइ । नियनयराओ दूरे, पत्तो वाणारसिं नररिं ॥ १० ॥ तियचघरमाईसु, असहाओ भमइ नय-
रिमज्जम्मि । चित्ते अमरिसजुत्तो, करि व जूहाउ परिभट्ठो ॥ ११ ॥ हिंढतेणं च तया, पुरीए मग्गेसु रायतणएण ।
वहुतरुणनरसमेओ, एको कलजाणओ दिट्ठो ॥ १२ ॥ सो य केरिसो ?—सत्यथकलकुसलो, विउसो भावन्तुओ सुग-
मीरो । निरओ परोवयारे, कियालुओ रुवगुणनिलओ ॥ १३ ॥ नामेण पवणचंडो, चडो वाईण न उण सीसाणं ।
सदण-गय-इयसिक्कं, साहिंतो नियसुयाण तहिं ॥ १४ ॥ तस्स सनीवम्मि गओ, चरणजुय पणमिउं समासीणो ।
कत्तो सि तुमं सुदर !, अह भणिओ पवणचंडेण ॥ १५ ॥ एगते गतूणं, संखउराओ जहा चिणिकत्तं । कहिओ
तह बुत्ततो, कुमरेण पवणचंडस्स ॥ १६ ॥ चंडेण तओ भणिओ, अच्छसु एत्थ कलाउ सिक्खतो । परमत्तणो य
गुच्छं, कस्स वि मा सुयणु ! पयडेसु ॥ १७ ॥ उट्ठेउं उज्झाओ, पत्तो नेहम्मि रायसुयसहिओ । साहेइ महिलियाए, एसो
मह भाउयसुओ ति ॥ १८ ॥ ण्हविऊण कुमरवर, दाऊणं पवरवत्थमाभरण । तो भोयणावसाणे, भणियमिणं पवणचं-
डेण ॥ १९ ॥ भवण धणं परिवारो, सदणतुरयाइ सतिय मज्झ । सव्व तुज्झायत्त, विलससु हियइच्छिय कुमर ! ॥ २० ॥
एव सो किल सत्तु-ठमाणसो सुक्कूरववसाओ । चिट्ठइ तस्सेव घरे, सव्वाओ कलाओ सिक्खतो ॥ २१ ॥ गुरुयणगु-
रुविणयपव-न्नमाणसो सयलजणमणाणदो । वावत्तरिं कलाओ, गिण्हइ थोवेण कालेण ॥ २२ ॥ एव सो कुमरवरो,
नायकलो परिसमं कुणेमाणो । भवणुज्जाणे चिट्ठइ, अणुदियह तप्परो धणिव ॥ २३ ॥ उज्जाणस्स समीवे, पहाणसे-
ट्ठिस्स सतिय भवण । वायायणरमणीयं, उतुंगमईववित्थिन्नं ॥ २४ ॥ तत्थऽत्थि सेट्ठिधूया, मणोहरा मयणमंजरी
णाम । सा घरसिरमारुढा, अणुदियहं पेच्छए कुमर ॥ २५ ॥ अह तम्मि साणुताया, अणवरयपलोयणं कुणेमाणी ।
विकिरवइ कुसुमफलप-त्तलेडुए किं पि चित्ती ॥ २६ ॥ हिययत्थ पि हु वाल, कुमरो न निरिक्खए कलारसिओ ।
आसकाए गुम्हण, विज्जाए गहणलोभेण ॥ २७ ॥ अन्नदिणम्मि तीए, वम्महगुरुपसरविहुरियमणाए । गहणे कलाण
सत्तो, पडओ हु असोगुच्छेणं ॥ २८ ॥ कुमरेण तम्मि दियहे सा वाला पलोइया य सविसेस । ककेल्लिपट्ठवंतरि-
यतणुलया संभमुच्चंता ॥ २९ ॥ चित्थिय च—किं एसा अमरविलासिणी उ ? अह होज नागकन्ना या ? । कमल व किन्नु

एसा, सरस्तई किन्तु पक्षखा ॥ ३० ॥ अहवा पुच्छामि इम, कज्जेण केण चिट्ठई एत्थ ? । इय चित्तिज्जण हियए, कुमरो पयडं इमं भणइ ॥ ३१ ॥ का सि तुमं वरवाले ? , ईसिं पयडेसि कीस अप्पाणं ? । विजागहणासत्तं, कीस मम सुयणु ! खोभेसि ? ॥ ३२ ॥ सुणिउं कुमारवयणं, वियसियदिट्ठीए वियसियमुहीए । पयडतदंतकिरणा-SSवलीए तीए इमं भणियं ॥ ३३ ॥ नयरपहाणस्स अहं, धूया सेट्ठिस्स वंधुदत्तस्स । णामेण मयणमंजरी, इह चैव विवाहिया णयरे ॥ ३४ ॥ जहिवसाओ विट्ठो, सुंदर ! त कुसुमचावसारिच्छो । तदियहाओ मज्झं, असुहतारु वड्ढिओ हियए ॥ ३५ ॥ निहा वि हु नट्ठा लो यणाण देहम्मि वड्ढिओ दाहो । असण पि नेय रुचइ, गुरुवियणा उत्तमंगम्मि ॥ ३६ ॥ यतः—ताव विय होइ सुहं, जाव न कीरइ पिओ जणो को वि । पियसंगो जेण कओ, दुक्खाण समप्पिओ अप्पा ॥ ३७ ॥ पेरिजंतो वि पुरा, कएहि कम्मेहि केहि वि वराओ । सुहमिच्छतो दुल्लह-जणाणुराए जणो पडइ ॥ ३८ ॥ ता जइ मए समाणं, संगं ण य कुणसि तरुणिमणहरण ! । होही तुह तियवज्झा, फुडं जओ णत्थि मे जीयं ॥ ३९ ॥ ॥ ३९ ॥ सो निसुणिज्जण वयणं, तीए वालाए चित्तए हियए । मरइ फुड विय एसा, मयणमहाजलणदड्ढंगा ॥ ४० ॥ निसुणिज्जइ पयडमिणं, भारह-रामायणेसु सत्थेसु । जइ दस कामावत्था, होंति फुड कामुयजणाणं ॥ ४१ ॥ अवि य—पढमा जणेइ चित्तं, वीयाए महइ सगमसुह ति । दीहुण्हा नीसासा, हवति तड्याए वत्थाए ॥ ४२ ॥ जरयं जणइ चउत्थी, पंचमवत्थाए डज्झए अंगं । न य भोयण च रुचइ, छट्ठावत्थाए कामिस्स ॥ ४३ ॥ सत्तमियाए सुच्छा, अट्ठमवत्थाए होइ उम्माओ । पाणाण य सदेहो, नवमावत्थाए पत्तस्स ॥ ४४ ॥ दसमावत्थाए गओ, कामी जीवेण सुचए नूगं । ता एसा मह विरहे, पाणाण वि ससयं काही ॥ ४५ ॥ परिभाविज्जण हियए, रायकुमारेण भाव-कुसलेणं । भणिया सिणेइसारं, सा बाला महुरवयणेण ॥ ४६ ॥ सुंदरि ! सुंदररओ, सुंदरचरियस्स विडलकि-त्तिस्स । नामेण अगडदत्तं, पढमसुयं मं वियाणाहि ॥ ४७ ॥ कलयायरियसमीवं, कलगहणत्थ समागओ एत्थ । पवसिस्स जम्मि दिणे, तए वि घेत्तुं गमिस्सामि ॥ ४८ ॥ कह कहवि सा मयच्छी, वम्महसरपसरसल्लियसरीरा । एमा-इयहुपयारं, भणिज्जण कया समासत्था ॥ ४९ ॥ सो रायसुओ तत्तो, तीए गुणरुवरजियमणो हु । नियनिए सपत्तो, चित्तंतो संगमोवायं ॥ ५० ॥ अन्नम्मि दिणे सो राय-नंदणो वीहियाए मग्गेण । तुरयारुढो वचइ, ता णयरे कलयलो जाओ ॥ ५१ ॥ अवि य—किं चलिउ व समुहो ? , किं वा जलिओ हुयासणो धोरो ? । कि पत्तं रिउसेन्नं ? , तडि-दंडो निवडिओ किं वा ? ॥ ५२ ॥ एत्थतरम्मि सहसा, विट्ठो कुमरेण विम्बिह्यमणेण । मयवारणो उमत्तो, णिवाडि-यालाणवररंभो ॥ ५३ ॥ मिंठेण वि परिचत्तो, मारितो सुंदगोयर पत्तो । सवडमुहं वलंतो, कालो व अकारणे कुडो ॥ ५४ ॥ तुट्ठपयबंधरजू, सचुन्नियभवणहट्टदेवडलो । खणमेत्तेण पयडो, सो पत्तो कुमरपुरउ त्ति ॥ ५५ ॥ त तारि-सरुवधर, कुमर वट्ठूण नायरजणेहिं । गहिरसरेण भणियं, ओसर ओसर करिपहाओ ॥ ५६ ॥ कुमरेण वि णियतुरय, परिचइज्जण सुदक्खगइगमणं । हक्कारिओ गइदो, इंदगइदस्स सारिच्छो ॥ ५७ ॥ सुणिउ कुमारसइ, वंती पज्जरियम-यजलपवाहो । तुरियं पहाविओ सो, कुडो कालो व कुमरस्स ॥ ५८ ॥ कुमरेण य पाडरण, सविहेज्जण हिट्ठ-चित्तेणं । धावंतवारणस्सा, सुंडापुरओ उ पक्खित्तं ॥ ५९ ॥ कोवेण धमधमतो, दंतच्छोहे य देइ सो तम्मि । कुमरो वि पिट्ठिभाए, पणइ ददमुट्ठिपहरेण ॥ ६० ॥ ता उद्धावइ धावइ, वलइ खलइ परिणओ तहा होइ । परिभमइ चक्कभमण, रोसेण धमधमतो सो ॥ ६१ ॥ अइव महत्त वेलं, खेळावेज्जण त गय पयर । निययवसे काज्जणं, आरुढो ताव खधम्मि ॥ ६२ ॥ अह त गइवखेडु, मणोहरं सयलनयरलोयस्स । अतेउरसरिसेण, पलोइय नरव-रिंदेणं ॥ ६३ ॥ दट्ठं कुमर गयखध-सठियं सुरवर व सो राया । पुच्छइ नियभिच्चयण, को एसो गुणाणिही बालो ? ॥ ६४ ॥ तेण अहिमयरो, सोमत्तणएण तह य णिसिणाहो । सवकलागमकुसलो, चाई सूरु सुरुवो य ॥ ६५ ॥ एकेण तओ भणियं, कलयायरियस्स मंदिरे एसो । कलपरिसमं कुणतो, दिट्ठो मे तत्थ नरनाह ! ॥ ६६ ॥ तो सो कलयायरिओ, णरवइणा पुच्छिओ हरिसिएणं । को एसो वरपुरिसो, गयवरसिकत्ताए अइकुसलो ? ॥ ६७ ॥ अभय परिमग्गेउं, कलयायरिएण कुमरबुत्तंतो । सविसेस परिकहिओ, नरवइणो बहुजणजुयस्स ॥ ६८ ॥ तं सुणिज्जण राया, नियहियए गरुयतोसमावन्नो । सपेसइ पडिहार, कुमर आणेह मम पास ॥ ६९ ॥ गयरंधपरिट्ठियओ, अह सो भणिओ य दारवालेणं । हक्कारइ नरनाहो, आगच्छसु कुमर ! रायउलं ॥ ७० ॥ रायाएसेण तओ, हत्थिक्खभम्मि आगलेज्जणं । कुमरो ससकहियओ, पत्तो णरणाहपासम्मि ॥ ७१ ॥ जाणूकरुत्तमंगे, महीए विनिहितु गरुअविणएणं । जाव न कुणइ पणाम, अथगूढो ताव सो रत्ता ॥ ७२ ॥ तंवालासणसम्मा-णदाणपूयाए पूइओ अहिय । कुमरो पसन्न-हियओ, उवविट्ठो रायपासम्मि ॥ ७३ ॥ तओ चित्तियं राइणा—उत्तमपुरिसो एसो । जओ—विणओ मूलं पुरिसत्त-णस्स मूल सिरीए ववसाओ । धम्मो सुहाण मूलं, दप्पो मूल विणासस्स ॥ ७४ ॥ अन्नं च—को चित्तेइ मऊरं ? , गइ च को कुणइ रायइसाणं ? । को कुवलयाण गध ? , विणय च कुलप्पसूयाण ? ॥ ७५ ॥ अवि य—साली भरेण तोए-ण जलहरा फलभरेण तरुसिहरा । विणएण य सप्पुरिसा, नमंति न हु कस्स वि भएण ॥ ७६ ॥ तो विणयरजि-एण, कुसलपउत्ती उ पुच्छिओ कुमरो । रत्ता कलाण गहणं, सविसेस तह य पुट्ठ ति ॥ ७७ ॥ नियगुणगहण पयडेइ णेय लज्जाए जाव सो ताव । उज्झाएणं भणिय, पट्ठ ! निउणो एस सवत्थ ॥ ७८ ॥ पर महाराय !—नियगरुयपया-वपस-सणेण लज्जंति जे महासत्ता । इयरा पुण अलियपस-सणे वि अगे न मायंति ॥ ७९ ॥ एव च तस्स रत्तो, कुनार-

चरियम्मि चित्तचित्तस्स । ता सयलो पुरलोओ, समागओ रायपासम्मि ॥ ८० ॥ वररयणअंवरारं, सुयंधकुमुमां
फलसणाहाइं । मुक्काइ रायपुरओ, पडरेणं परिहवगणं ॥ ८१ ॥ तं पुरजणकोसहं, नरवडणा अपियं कुमारस्स ।
अह ते कयपणिवाया, विन्नत्तिं काउमारद्धा ॥ ८२ ॥ तंजहा—देव ! इमं तुह णयरं, कुबेरपुरिविहवअहियधणनिवहं ।
कइवयदिणाण मज्जे, रोरस्स व मंदिरं जाय ॥ ८३ ॥ केणावि तफरेणं, दुट्ठेणं रत्तचारणिलेणेणं । मुट्ठं नरवर ! नयरं,
एण्हि रक्तेसु किं बहुणा ? ॥ ८४ ॥ वहुयवयणेहि भणिओ, रत्ता आरक्खिओ पुरवरस्स । रे ! रे ! पेच्छवत्त वि,
मुट्ठं सव्वं पि तुह नयर ॥ ८५ ॥ अह विन्नत्तं तेणं, देव ! अणेगाणि अन्ह दिवहाणि । जोयंताणं चोर, तह वि ह
कत्यह ण सो दिट्ठो ॥ ८६ ॥ एत्यंतरम्मि राया, विन्नत्तो अगहदत्तकुमरेण । पहु ! देहि ममाएस्स, लहेमि पुर-
तफर सिग्ग ॥ ८७ ॥ मज्जे सत्तदिणाणं, पुरचोरं नो लहामि जड नाह । तो जलियजलणजाला-ऽऽपलीसु जालेमि निय-
देहं ॥ ८८ ॥ एवं कुमारवयणं, नरवडणा निमुणिउण सपहन्नं । अणुमन्निउण भणिओ, सिज्जेउ समीहियं तुग्ग
॥ ८९ ॥ अह सो गहियपइन्नो, रायाणं पणनिउं अणुद्धिग्गो । परिभमइ नयरिमज्जे, जोयंतो तफरनिवासे ॥ ९० ॥
अवि य—वेत्ताण मंदिरेसु, पाणागारेसु जूयठाणेसु । उद्धुरियाऽऽपणेसु य, उज्जाणनियाणसालासु ॥ ९१ ॥ मदनुन्न-
देवलेणं, चवर-चवहट्ट-हट्ट-सालासु । तफरगम नियतो, हिंइह एक्कओ कुमरो ॥ ९२ ॥ ता जा छट्ठो दियहो, वोलीणो
नेय तक्को दिट्ठो । सत्तमदिणम्मि कुमरो, गह्मिओ चिंताए सविसेस ॥ ९३ ॥ किं वणामि विदेस ? किं वा तावस्स अंतियं
जामि ? हरिउण तं मयच्छि, किं वा रत्तम्मि गच्छामि ? ॥ ९४ ॥ किंतु न जुत्त ण्य, निम्मलकुल्लसभवाण पुरित्ताणं । जं
किर नियजीहाए, पडिवन्नं अन्नहा होइ ॥ ९५ ॥ जेण—छिज्जट सीस अह होउ वंधण चयउ सव्वहा लच्छी । पडि-

१ निपानसाला—पशुओं को पानी पीलाने का स्थान ।

वन्नपालणे सुपुरित्ताणं जं होइ तं होउ ॥ ९६ ॥ नेयं महघयं खलु, नरट्टिमुहाए जं समुवहणं । पडिवन्नपालणं चिय,
महघयं धीरपुरित्ताणं ॥ ९७ ॥ एवं च बहुवियप्पे, निययमणे भाविउण नो कुमरो । अवरह्यवेलाए, पुरस्स
वाहिम्मि सपत्तो ॥ ९८ ॥ एगस्स पवरकिसलयममूहगुविलस्स सीयछायस्स । उतुंगवियदसाहा-ऽऽडलस्स सहयार-
क्कस्स ॥ ९९ ॥ ववविट्ठो चिट्ठइ हिट्ठयम्मि चिंताभरेण सुट्टियगो । जोयंतो दिसिचणं, विज्जाभट्ठो अ एयरिदो ॥ १०० ॥
एत्यंतरम्मि एगो, सहसा परिवायगो समणुपत्तो । कयधाउयत्यवेसो, मुट्टियसिर-कुच-सणूओ ॥ १०१ ॥ दंडत्तिय-कुट्टि-च-
मर-संगओ तह गणेत्तिपाहत्तो । किं किं पि मुणमुणितो, सपत्तो कुमरपुरउ त्ति ॥ १०२ ॥ करिसुंढासुयदंडो, विस्सा-
लवच्छत्थलो कससकेसो । णवजोद्धणो रउहो, रत्तओ दीहजंघो य ॥ १०३ ॥ निज्झाइऊण अह सो, सासको चितए
मणे कुमरो । एवविहुरुवेणं, हवेज एसो कुटं चोरो ॥ १०४ ॥ एत्यंतरम्मि तेणं, भणिओ कुमरो पिण्हि वयणेहिं ।
कत्तो सि तुमं सुपुरित् ? , केण व कजेण चिट्ठेसि ? ॥ १०५ ॥ नाऊण तस्स भाव, भणियं कुमरेण बुद्धिनिउणेण ।
दालिहेणऽकंतो, भनानि णयरीइ मुन्नमणो ॥ १०६ ॥ मा सोयसु पुत्त ! तुमं, अज च्छिंवामि तुज्ज दालिहं । देमि
समीहियदध, भणिय परिवायणेणं ति ॥ १०७ ॥ कुमरेणं सलत्तं, तुम्हाणं चैव पयपसाएणं । नातइ मह दालिहं,
सपज्जइ ईहिय कजं ॥ १०८ ॥ एवं जंपताणं, नयणपह वज्जिउण दिवसयरो । अइंसणमावन्नो, दोसभएणं व सप्पु-
रिसो ॥ १०९ ॥ ससुज्जोयम्मि गए, पयडीह्यम्मि रयणितमनियरे । कट्ठेउं कोसाओ, करवालं दाहणायार ॥ ११० ॥
तुरियगई सचलिओ, सो कुमर भणइ एहि मह पिट्ठं । जेण समीहियकजं, सव्व पि करेमि किं बहुणा ? ॥ १११ ॥
ताव य दोन्नि वि सिग्गं, संपत्ता णयरिमज्जयारम्मि । परिभमिऊणं थोयं, ववविट्ठा एगदेसम्मि ॥ ११२ ॥ परिवाय-
णेण ताव य, ईसरयणियस्स मंदिरे तुंगे । सुहभेयभित्तिभाए, रत्तं आलेहियं तेण ॥ ११३ ॥ जोएवि भित्तिचांयि,
रणिंयं रत्तं सुविकजसत्थेणं । सिरिवच्छसच्छहं सु-प्पवेसनिग्गमणमइगूढं ॥ ११४ ॥ निज्झाइऊण सुइरं, निहुयपयं
पविसिऊण सो धुत्तो । कहुइ महग्गभंड, पभूयपेडाओ तत्थेव ॥ ११५ ॥ ठवियं कुमरं आणिय, देवउलाओ दरिइए
पुरिसे । ते गिण्हाविय ताओ, णयरीए निग्गया झत्ति ॥ ११६ ॥ तओ कुमरेण चितियं—आयट्ठिऊण रग्गं, छलेण
पहणामि किं इमं दुट्ठ ? । अहव न जुत्तं अन्हं, छलघाओ कुलप्पसूयाण ॥ ११७ ॥ एयनिवासं गतुं, दव्वं पेच्छामि
कित्तियं हरियं ? । कस्स कए अणवरयं, मुसइ इम नयरिजणनिवहं ? ॥ ११८ ॥ एवं ते दोन्नि वि गहिय-मोसया पुर-
वरीओ निक्खंता । गुरुभारेण किलंता, णयरुज्जाणम्मि सपत्ता ॥ ११९ ॥ परिवायणेण भणिओ, कुमरो छलघायमा-
रणनिमित्तं । सुपुरित् ! गरुया रयणी, अच्छामो एत्थ उज्जाणे ॥ १२० ॥ पडिवन्ने कुमरेणं, तत्थुज्जाणम्मि ते समा-
सीणा । किल निहं सेवेमो, चित्तेणं दो वि सासका ॥ १२१ ॥ रणनेत्तेण दोन्नि वि, दाहिणवामेसु वच्छमूलस्स ।
अण्णोण्णयागिरिया, अलीयनिहाए सुत्त त्ति ॥ १२२ ॥ ते वाहित्तयपुरित्ता, सुत्ता वीसत्थमाणसा सव्वे । कुमरो वि
सत्थराओ, उट्ठित्ता सणियमवकंतो ॥ १२३ ॥ काउं करम्मि रग्गं, अन्नस्स महातरस्स मूलम्मि । पेच्छंतो संचिट्ठइ,
अपमत्तो तस्स चरियाइं ॥ १२४ ॥ सुत्त त्ति मुणेऊणं, तेणं विणिवाइया उ ते पुरित्ता । सयणे तमपेच्छंतो, जा
जोवइ तत्थ सो कुमरं ॥ १२५ ॥ ता हक्किऊण दुट्ठं, कुमरो आयट्ठिऊण करवालं । पहणइ जंघासन्नं, भयरहिओ
मीमवलजुत्तो ॥ १२६ ॥ एणेण पहारेणं, पडियं जंघाण जुयलयं तस्स । चक्काहओ व रक्कतो, णिवाडिओ झत्ति धर-
णीए ॥ १२७ ॥ गंतुं असमत्थेणं, जीवियसेसेण तेण सो भणिओ । आसि अहं सुपसिद्धो, नामेण भुयंगमो चोरो
॥ १२८ ॥ तह अत्थि इह मसाणे, गेहं भूमीए मज्झयारम्मि । तत्थऽत्थि मज्झ भइणी, धीरमई नाम जुवइ त्ति
॥ १२९ ॥ वडपायवत्त मूले, गंतूणं कुणसु तीए वाहरण । जेणं भूमिघरस्सा, दार उग्गाडए तुरियं ॥ १३० ॥ तं परि-

णिऊण सुंदर !, गेण्हसु सव्वं पि दविणजायं ति । चिट्ठसु तत्थ सुहेणं, अहवा वसिमम्मि गच्छेसु ॥ १३१ ॥ एवं जंपंतो सो, कुमरेणासासिओ खणं एकं । गहिऊण तस्स खगं, पत्तो ता पेयभूमीए ॥ १३२ ॥ गंतूण कओ सहो, वडस्स मूलम्मि तीए जुवईए । आगंतूण तीए वि, घरस्स उग्घाडियं दार ॥ १३३ ॥ निज्झाइऊण सुइर, रूवं वालाए विम्भिओ सहसा । चित्तइ नियहियएणं, एसा मयणस्स सव्वस्स ॥ १३४ ॥ पुट्ठो य तीए सुंदर !, कत्तो कजेण केण वाऽऽयाओ ? । कहिया तेण पज्जती, तं सोउं दूमिया हियए ॥ १३५ ॥ भणिऊण महुरवयणं, नीओ पायालमदिरे कुमरो । गुरुगउरवेण तीए, दिन्नं पवरासण तत्थ ॥ १३६ ॥ सप्पणयं चिय भणिओ, अहयं एयं च विउलधणनिवह । तुम्हाऽऽयत्तं सव्व, सुंदर ! विलसेसु सच्छंदं ॥ १३७ ॥ पयडेउ वासहर, भणिओ वीसमसु एत्थ सयणिजे । अहय पुण गतूणं, आणेमि विलेवणं तुज्झ ॥ १३८ ॥ एवं भणिऊणं सा, वासहराओ विणिगया सहसा । कुमरो वि नीड-सत्थं, चित्तइ अह अप्पणो हियए ॥ १३९ ॥ माया अलियं लोहो, मूढत्त साहस असोयत्तं । निस्ससया तह चिय, महिलाण सहावया दोसा ॥ १४० ॥ अन्नं च—णं य चेप्पइ सुसिणेहिं, न विज्जइं ण य गुणेहिं । न य लज्जइ न य माणिण, न य चाडुयसएहिं ॥ १४१ ॥ णं य खरकोमलवयणि, न विहवि न जोध्वणेण । दुग्गिज्झं मणु महिलहं, चित्तहि आयेण ॥ १४२ ॥ अओ—जो जाइ जुवइवगो, सच्चभावं मयणमोहिओ पुरिसो । दुत्तरदुक्ख-समुदे, णिवडइ सो नत्थि संदेहो ॥ १४३ ॥ एवं च भाविऊणं, सयणतलं वज्जिऊण सो कुमरो । लुक्को अन्नपएसे, ठविऊणं तत्थ पडिरूवं ॥ १४४ ॥ सयणिजस्स य उवरिं, जंतपओगेण जा सिला ठविया । सा ज्ञत्ति तीए मुक्का,

१ न च गृह्यते सुहेहं, न विधिया न च गुणैः । न च लज्जया न च मानेन, न च चाटुकशतैः ॥ २ न च खरकोमलवचनैर्न विभवेन न यौवनेन । दुर्मांस मनो महिलानां, चिन्त्य आदरेण ॥

पडिया पल्लंकउवरिम्मि ॥ १४५ ॥ णाऊण चुन्नियं तं, पहिट्ठहियया य भासई पावा । मह भाउयं वहंतो, किं जाणसि अत्तणो हियए ? ॥ १४६ ॥ सुणिऊण इमं वयणं, कुमरो वि पहाविओ तयाहुत्तं । गहिउं केसकलावे, भणिया सा एरिस वयण ॥ १४७ ॥ हा पावे ! को सक्कइ, मं मारेउं सुबुद्धिविहवेण । जो जग्गइ परछडिं, सो नियछट्ठीए किं सुयइ ? ॥ १४८ ॥ गहिऊण य तं वालं, वसुमइभवणाओ निग्गओ कुमरो । रत्तो वि अइविरत्तो, तीए अइकूरचरिएहिं ॥ १४९ ॥ गंतुं रायसमीवे, रयणिपज्जती य साहिया तेण । चोरो रग्गेण हओ, तस्सेसा आणिया भणिणी ॥ १५० ॥ तं चिय पायालहर, बीयदिणे दंसियं णरवरस्स । रित्थ तं णरवइणा, समप्पियं नयरलोयस्स ॥ १५१ ॥ तुट्ठेणं नर-वइणा, दिन्ना कुमरस्स निययधूय ति । नामेण कमलसेणा, कमला इव सयलजणदइया ॥ १५२ ॥ वरगामाण सहस्स, सयं गइदाण विउलभंडारं । पाइक्काण य लक्खं, तुरयाणं दससहस्साइ ॥ १५३ ॥ एवं सो लद्धजसो, जण-मणयणाण पुत्तिमायंदो । अलियं मुणेइ सव्वं, रहिओ चिरदिट्ठवालाए ॥ १५४ ॥ जओ—ता लज्जा ता माणो, ताव य परलोयचित्तणे बुद्धी । जा न विवेयजियहरा, मयणस्स सरा पडुप्पति ॥ १५५ ॥ एवं मयणायत्तो, सो चिट्ठइ जाव निययभवणम्मि । ता एगा वरविलया, समागया कुमरपासम्मि ॥ १५६ ॥ दिन्नासणोवविट्ठा, भणिया कुमरेण केण कजेण । तं आगया सि सुंदरि !, साहसु निययं अभिप्पायं ॥ १५७ ॥ भणियं तीए णिसुणसु, अवहियहि-यओ कुमार ! होऊणं । अहयं तुम्ह समीवे, पट्टविया मयणमंजरिए ॥ १५८ ॥ एयं तुह सदिट्ठ, सुंदर ! गुरुविरह-जलणतवियाए । जा गच्छइ न य जीयं, ता सिंचसु संगमजलेणं ॥ १५९ ॥ अन्नं च णिसुणिऊणं, गयखेइं तक्क-रस्स वहणं च । दुट्ठित्थीपरिहरणं, णरवइपमुहेण य जणेणं ॥ १६० ॥ साहुक्कार तुज्झं, कीरंतं अहियविम्भियमणा स । जीयं पि हु तुह दंसण-समुस्सुया धरइ किच्छेण ॥ १६१ ॥ सुणिऊण तीइ वयण, दाउं हत्थद्वियं च तंवोळं । भणिया सा दूइत्थी, सिणेहसारेहि वयणेहिं ॥ १६२ ॥ कुसले ! पभणसु गंतुं, मा होसु समुस्सुया दिणे कइवि । पत्थावं लहि-ऊणं, सव्वं सुत्थं करिस्सामि ॥ १६३ ॥ अन्नम्मि दिणे सहसा, करहारूढा समागया पुरिसा । भवणम्मि पविसमाणा, दिट्ठा कुमरेण हिट्ठमणा ॥ १६४ ॥ आलिगिउ सहरिस, अम्मापियरस्स कुसलपडिवत्ती । ससिणेहं परिपुट्ठा, पमुक्कघण-असुनिवहेणं ॥ १६५ ॥ ता तेहि इम भणियं, अम्मापियरस्स कुमर ! कुसलं ति । तहवि हु तुह विरहमहा-गहेण गहियाई चिट्ठति ॥ १६६ ॥ कइयइदिणाण मज्झे, जइ गंतूण न दसण कुणसि । ता कुमर ! निच्छएण, विमुक्कजीवाण वच्चिहिस्सि ॥ १६७ ॥ एवं निसामिऊणं सज्जावेऊण निययखधार । पत्तो रायसमीवे, जंपइ सो एरिस वयण ॥ १६८ ॥ तायस्स समीवाओ, उस्सुय करहारूढा दुवे पुरिसा । पडु ! मज्झ आणणत्थ, समागया कहसु ज जोगा ॥ १६९ ॥ णरवइणा तो भणियं, वच्चसु तं कुमर ! तायपासम्मि । नियपरिवारसमेओ, गतूण पुणो नियत्तेसु ॥ १७० ॥ दाऊणमलंकारं, सम्माणेऊण महुरवयणेहिं । नियधूयाए समेओ, णरवइणा पेसिओ कुमरो ॥ १७१ ॥ काऊण सज्जत्ति, दावावेउं पयाणय सिविरं । एगरहेण कुमरो, सय ठिओ नयरिमज्झम्मि ॥ १७२ ॥ जामिणिपट्ठमे पहरे, दूईए संगमीइ पासम्मि । कुमरेण निययपुरिसो, पट्टविओ जाणणट्ठाए ॥ १७३ ॥ गतूण तेण भणिय, सिविरं अम्हाण पवसियं मग्गे । एगागी रायसुओ, चिट्ठइ तुम्हाण कजेण ॥ १७४ ॥ ता सुंदरि ! गतूण, आणसु लहु मयणमंजरि तत्थ । जेण समीहियकज्ज, सपज्जइ अज्ज तुम्हाण ॥ १७५ ॥ सुणिऊण तस्स वयणं, गतूण संगमी तुरियतुरिय । नियसामिणीइ साहइ, ज भणिय कुमरपुरिसेण ॥ १७६ ॥ आयन्निऊण सहसा, रहससमुच्छलिय-वहलरोमत्ता । सच्चइया रणेण, सुसहिसहाया नियघराओ ॥ १७७ ॥ पत्ता कुमरसमीव, आरूढा मयणमंजरी जाणे । आरुहसु सुयणु ! सिग्घ, इय भणिया रायतणएण ॥ १७८ ॥ अ—ण तुरए, रज्जुं गहिऊण वाम-

हत्वेण । गीहरिओ नयरीए, संपत्तो निययकडयम्मि ॥ १७९ ॥ तुरियं पयाणढका, दवाविया तेण पत्तमित्तेण । काऊण सुसजत्ति, चलिय सेत्रं समत्थ पि ॥ १८० ॥ अणवरयपयाणेहिं, विसय लंघेवि भुवणपालस्स । पत्तो महा-
अरत्ते, सावयतरुसकुले मीमे ॥ १८१ ॥ अडविसममहादुमस-कुलम्मि मग्गम्मि वच्चमाणस्स । सच्चज्जाणादयरो,
पाउसकालो समणुपत्तो ॥ १८२ ॥ तम्मि य मणहरकाले, वच्चइ कुमरो वणस्स जा मज्जे । सहस त्ति भिहसामी, ता
पडिओ तस्स सिविरम्मि ॥ १८३ ॥ तस्स वलेणं बलद-प्पिएण सहसा कुमारसंधार । पवणेण व घणवंदं, पक्खित्तं
चउसु वि दिसासु ॥ १८४ ॥ एणेण सदणेण, सहिओ गियपणइणीए रायसुओ । रणमज्जे सो एक्को, हरि व मायग-
जूहस्स ॥ १८५ ॥ ता वाणावलिपहयं, भग्ग भिह्माण त वलं सच्च । अन्नदिसि पलाण, गधगयस्सेव करिजूहं ॥ १८६ ॥
त पुण पलायमाणं, भिह्वई पेच्छिऊण नियसेत्रं । निहुरमकोसतो, सहसा सबडंमुहो चलिओ ॥ १८७ ॥ अणवरयं
ते दोत्रि वि, अन्नोत्र पक्खिवन्ति सरणिवहे । एक्को वि न वि छलिज्जइ, निउणत्तणओ धणुवेए ॥ १८८ ॥ तत्तो चित्ति य
कुमरेण—बुद्धीए पवंचेण य, छलेण तह मंतततजोएण । पहणिज्जइ पडिवक्खो, जस्स न नीईए सक्केजा ॥ १८९ ॥
ता एसो भिह्वई, धणुगुणसत्थेसु लद्धमाहप्पो । ण य सका पहणेउं, तेण उवायं विचित्तेमि ॥ १९० ॥ एव च चित्ति-
ऊणं, भणिया कुमरेण सा निययभज्जा । कुणसु पिए^१ सिंगार, उवविससु रहस्स तुडम्मि ॥ १९१ ॥ उवविट्ठाए
तीए, दड्ढूण रुवसपय पवरं । दिट्ठिं तत्थ निवेसइ, पहओ मयणस्स वाणेहिं ॥ १९२ ॥ नीलुप्पलपत्तसरि-च्छएण
आरासुहेण वाणेण । वच्छत्यलम्मि सहसा, तो पहओ रायतणएणं ॥ १९३ ॥ मम्मपएसम्मि हओ, पडिओ भूमीए
भिह्नरनाहो । ईसिवियासियणयणो, जंपइ सो एरिस वयण ॥ १९४ ॥ अवि य—नाह तुह सरपहओ, पहओ
कुसुमाउहस्स वाणेण । अहवा किमेत्थ चोज्ज, मयणेण को वि न हु छलिओ ? ॥ १९५ ॥ एव पर्यपिऊणं, कालगओ
भिहसामिओ ज्जत्ति । एत्थंतरम्मि कुमरो, नियपरिवार पलोएइ ॥ १९६ ॥ जाव न रहे न तुरए, सेवयपुरिसे य णेय
वरसुहडे । एगरहेण कुमरो, संचलिओ नियपुराहुत्तं ॥ १९७ ॥ कह कहवि त अरत्तं, सो कुमरो लंघिऊण भयर-
हिओ । गोडलमेग पत्तो, गावीनिवहेण रमणीय ॥ १९८ ॥ एत्थंतरम्मि कुमर, दड्ढूण गोडलाउ दो पुरिसा । पत्ता कुमर-
समीव, भणंति महुरेहि वयणेहिं ॥ १९९ ॥ कत्तो सि तुम नरवर^१ ? कत्थ व वचिहिसि कहसु अम्हाणं ? । संखउरे
वच्चामो, भणिया ते रायतणएणं ॥ २०० ॥ तो तेहि पुणो भणिय, सुपुरिस^१ अम्हे वि तुज्ज सव्वेणं । संखउरे
वच्चामो, जइ सुपसाओ तुम होसि ॥ २०१ ॥ एवं ति होउ पडिव-ज्जिऊण जोएइ जा रहे तुरए । ता सत्थेहयपु-
रिसा, भणंति एतारिस वयण ॥ २०२ ॥ एएण मग्गेण, अत्थि महंत अईव कंतार । तस्स य मज्जे चिह्वइ, चोरो
दुज्जोहणो चहो ॥ २०३ ॥ मयमतो गलगज्जि, कुणमाणो करिवरो य अडविसमो । दिट्ठीविसो य सप्पो, वग्घो
तह दारुणो अत्थि ॥ २०४ ॥ अन्ने वि सावयगणा, कूरा मंसासिणो य दुप्पेच्छा । एवं नाऊण मग्गे, वच्चसु एएण
मग्गेण ॥ २०५ ॥ कुमरेण तओ भणिया, मा कुणह भय पयट्ठह पहम्मि । कुसलेणं संखउरे, संपत्तादेमि किं बहुणा ?
॥ २०६ ॥ एव निसामिऊणं, अण्णे सत्थेहया णरा वहवे । रायतणएण समय, सचलिया मुक्कभयपसरा ॥ २०७ ॥
एत्थंतरम्मि एगो, दीहजडामउडभूसियसरीरो । भससुद्धूलियगतो, तिसुलचक्केण य सणाहो ॥ २०८ ॥ परिचारय-
परियरिओ, पिच्छियलिंगेण वावडकरग्गो । तेयस्सी सुपसिद्धो, महवइओ तत्थ सपत्तो ॥ २०९ ॥ तेण य भणिओ
कुमरो, तुन्ह सुसत्थेण पुत्त ! अहय पि । संखउरे वच्चामी, तित्थाणं दंसणनिमित्त ॥ २१० ॥ अन्नं च मह समीवे,
कहवि हु चिट्ठति पुत्त ! दीणारा । वलिपूयत्थं दिन्ना, देवाणं धम्मियणरेहिं ॥ २११ ॥ ते नेण्हेसु महायस^१, वच्चामो
जेण निवभया अन्हे । एवं बहु भणिऊणं, समप्पिओ दविणनिवहो त्ति ॥ २१२ ॥ ताहे सो परितुट्ठो, आसीस देइ
नरवरसुयस्स । सत्थिहएहि सद्धिं, संचलिओ कवडकयवेसो ॥ २१३ ॥ मुणिउं तस्स सरुव्वं, कुमरो चित्तेइ हियय-
मज्जम्मि । एएण सम गमणं, न सुंदरं होइ परिणामे ॥ २१४ ॥ एवं हियए परिभा-विऊण कुमरेण चोइया तुरया ।
मग्गे रहो पयट्ठो, सपत्तो गहणदेसम्मि ॥ २१५ ॥ तेण महवइएण, भणिया सत्थेहया इम वयणं । अज्ज अहं तुम्हाणं,
पाहुन्न सच्चहा काह ॥ २१६ ॥ अत्थि इह रत्तमज्जे, गोडलमेग पययधणनिवहं । तत्थ मए वरिसालो, आवतेणं
रओ आसि ॥ २१७ ॥ तम्मि मए गोडलिया, सव्वे आवज्जिया नियगुणेहिं । दाहिंति अज्ज भोज्जं, ता तुम्हे पाहुणा
मज्ज ॥ २१८ ॥ एव निमंतिऊणं, गंतूण समागओ महावइओ । पायसवयवहियाणं, भरिऊण भंडए गरुए ॥ २१९ ॥
आगतूण य तेणं, भणिओ कुमरो वि महुरवयणेहिं । पुत्तय^१ अज्जम्हाण, हियइच्छियनिबुइ कुणसु ॥ २२० ॥ कुम-
रेण तओ भणिय, गुरुवियणा मज्ज उत्तमंगम्मि । वट्ठइ अन्न च जई-ण भोयणं कप्पए णेय ॥ २२१ ॥ सत्थेहया
य सव्वे, भणिया कुमरेण दिट्ठिसन्नाए । ण हु एयं भोत्तव्व, एएण समाणिय भत्त ॥ २२२ ॥ अवगन्निऊण कुमर, मुत्तं
त भोयण विसविमिस्स । भुजियमेत्ता सव्वे, सहसा णिक्खेयणा जाया ॥ २२३ ॥ जममदिर पवन्ने, सव्वे ते जाणिउ
महावडओ । मेहंतो सरनिवहं, पहविओ कुमरवहणत्थं ॥ २२४ ॥ कुमरेण सकोवेण, सरनिवहं वचिऊण वेएण ।
मम्मपएमे पहओ, एणेण अद्धयंदेण ॥ २२५ ॥ अह सो महीए पडिओ, जीवियसेसो पयपए एयं । पुत्त ! अह
सो दुज्जेओ, चोरो दुज्जोहणो नाम ॥ २२६ ॥ निवभयचित्तेण तए, मह चित्त रजिय महाभाग^१ । जीवियसेसो अहयं,
सपत्तो वाणवाएण ॥ २२७ ॥ आयन्नसु मह वयण, एयस्स गिरिस्स वामपासम्मि । सरियाण दोणह मज्जे, देवउल
अत्थि रमणीय ॥ २२८ ॥ तस्स य पच्छिमभाए, तालिणसिखा सज्जिया सुजत्तेण । तं पेछिऊण वामे, भूमिघर तत्थ

पवित्सेतु ॥ २२९ ॥ नस्तऽतिथि मञ्जभाण, मम महिला पत्ररूपगुणकल्या । पत्रजोषणा विणीश, नामेण चरमिरी
नरला ॥ २३० ॥ १ रिद्धि अर्द्धव गहंत, चिट्ठइ मञ्जभिन् तन्म भवणम् । ता त नद्य मुमुग्मि, चरपावत्तं चरेणात्
॥ २३१ ॥ माह पुण चट्टइ अतो, गयभिन् जीवभिन् देसु कट्टाणि । एव नो भणमाणो, पचत्त पाविओ महम्म ॥ २३२ ॥
दागन्तमूरे मेलिय, दिन्नो कुमरेण ह्यवहो तन्म । आरुहिउं पत्ररह, ताव गयो कहियदेमन्नि ॥ २३३ ॥ दोमनि-
गाणं मञ्जे, देवउले जोडया सिला तेणं । उग्याटिउण दार, कओ य नहो जहाभणिओ ॥ २३४ ॥ भणत्त तओ
सा रमणी, महसाऽऽगंतूण दारदेसन्नि । कोउलमहुरसरेण, मञ्जे आगच्छ भवणस्स ॥ २३५ ॥ पेन्टेवि रि-
त्त, साणंद जा पलोयए कुमरो । मयमंजरीइ ताव य, अवहत्थेण ह्यो सहसा ॥ २३६ ॥ भणियं च—पुत्ति-
यासहियाओ, नयरं गेहं च तुज्ज कजेण । चत्त मए जलजिर, तुम च अन्न पत्ततो सि ॥ २३७ ॥ मिनुमेरि
तीड वयणं, कुमरो वज्जेवि तं वण सहसा । सवणवरमारुओ, सचलिओ अगगो ताहे ॥ २३८ ॥ चट्ट
जाव मुहेणं, केत्तियमेत्त पि भीसण रत्तं । महस ति ताव पिच्छड, णासत्तं नवरसचाय ॥ २३९ ॥ अह पेन्टिउण
कुमरो, भयतसिए वणयराण सपाण । चित्तड नियचित्तेण, होयत्तं एत्थ मयकरिणा ॥ २४० ॥ सासको हियण्ण,
जाव पलोएड तहिसाहुत्त । ससि-सत्त-कुंदधवल, पेन्टड ता करिवर एणं ॥ २४१ ॥ पञ्जरियमयपमाह, नोउव
तरुवरे महाकाए । मयमंजरी सणेणं, उव्विगा हियममञ्जन्नि ॥ २४२ ॥ कुमरेण तओ भणियं, मा वीहसु मुत्ति !
रत्तकलहाओ । गरुयाण सपया आ-वया य न हु इयरपुरिसाणं ॥ २४३ ॥ एवं भणिऊण पियं, अवयरिओ रहरा-
सो तुरियं । गंतूणमुत्तरीयं, पक्खित्तं शक्ति पुरउ ति ॥ २४४ ॥ ताव य सो मायंगो, छोहं जा देह उन्नरि-

१ रिद्धि-धनम् ।

जन्मि । ता कुमरो वि मुदक्खो, इह ति आरुहइ संधन्मि ॥ २४५ ॥ सणमेत्तेणं सो म-त्तकरिवरो णेगवणयरकयतो ।
सवसो कुमरेण कओ, अहि ष भणिमंतजोएण ॥ २४६ ॥ नियदइयाए पुरओ, अवडण्णो गयवरस्स संधाओ । पुग-
रवि रहम्मि रुढो, सचलिओ नियपुराहुत्तं ॥ २४७ ॥ जा केत्तियं पएसं, कुमरो लयेइ नियपियासहिओ । ता पेन्टड
सो वयं, अज्जाणतडन्मि उवविट्ठं ॥ २४८ ॥ अद्धुसियकेसरसडं, अप्फालियवमुहदीहलगूल । त पेन्टिउण कुमरो,
एसिउण धाविओ समुहं ॥ २४९ ॥ सज्जेउ रोदकम्म, वग्यो जा देह नियकरपहार । विट्ठियवत्थो ह्यथो, डूडो उम-
रेण वयणम्मि ॥ २५० ॥ दाहिणहत्थेण पुणो, पहओ असिधेणुयाए सधम्मि । गाढपहारेण ह्यओ, धस ति गरिमउले
पटिओ ॥ २५१ ॥ निजिणिऊणं वयं, जाव य लंघेड थोवयं गहणं । पेच्छइ ताव भुयग, अज्जाणे सठियं कुमरो ॥ २५२ ॥

केरिसं ?—अलिउलकजलवत्तं, फणिमणिपिरणोहभामुरमरीर । वो जीहं रत्तच्छ, धमणी य पमुपपुणार ॥ २५३ ॥
सवडंगुहं उव्वेत, दहूण मयणमंजरी सप । गुरुभयं पिरदेहा, लग्गा हुनरस्स वठम्मि ॥ २५४ ॥ मा वीहेसु भणो.
उत्तिन्नो सवणाउ सो मुहडो । आवतस्स य फणिणो, सहसा विट्ठिओ गहंभो ॥ २५५ ॥ तो वृण्डि मुहपम, नेझ-
वेऊण छट्ठिओ भुयगो । आरुहिऊण रहर, तुरिय सजोडया तुग्या ॥ २५६ ॥ किच्छेण लविउण, गहण त पारि-
णयसारिउं । सपत्तो सखडरं, सतोसिणयरिजणनिवहो ॥ २५७ ॥ वरविहियवत्थनोहा-ऽऽडडन्मि नयम्मि मुद-
रनिवस्म । जणमणनयणाणंदो, टाणं दिट्ठो पविट्ठो नो ॥ २५८ ॥ नियमदिग्गि पत्तो, जणणीजणण नययरेण ।
आलिगिओ सहरिसं, लोण्ण पणमिओ ताहे ॥ २५९ ॥ सो भोयणावमाणे, पुट्ठो देसतराण तुगत । तेण ममग कतिव,
जा पत्तो नियमभवणम्मि ॥ २६० ॥ एव ताणं मुत्त-गमेण नजायपरमतोमाणं । वचउ मुहेण कालो, चट्टइ मुत्त-
मागाण ॥ २६१ ॥ अह अजया वसते, कायुयलोणाण दिग्गयआणंदे । कापडरपरिवरजुओ, उज्जाण उज्जाओ राग
॥ २६२ ॥ अह सो वि तओ कुमरो, मुह्जिणपरिवारिओ पियामहिओ । पुरनारिपलोइर-वसपओ गता सपनो
॥ २६३ ॥ बहुहासतोसवीणा-विणोयवरनेयणट्टकधेहि । कीलट पमुइयचित्तो, मयमंजरीयाट नह कुमरो ॥ २६४ ॥ च-
रहे सत्तजणो, रमिऊण पुरवरे गओ सिग्ग । राया वि नयउपरिया-रसगओ भवणनपुपत्तो ॥ २६५ ॥ कुमरो वि
विसजियनय-रुपरियणो जाव रहर पत्तो । ता ना मयमंजरीया, ठणा उरयेण उग्गेण ॥ २६६ ॥ हाहारव गुणो,
उणा टण ति तह य विलपंती । कंफतसत्तगत्ता, पटिउण हुमम्म उच्छणे ॥ २६७ ॥ कुमरेण तओ भणिया, मा मा
वीहेहि कुनलपदलच्छि ! । पिसहरपिसमपभायं, निमेन्नेत्तेण फाहामि ॥ २६८ ॥ एव भणमाणस्स य, मुत्तमेत्तेण
ना पिया तस्स । विसमविसपीडियगा, नणेण निधेयणा जाया ॥ २६९ ॥ जीवियगुण पि पिया-जिऊण हुमरो वि
भोहनावसो । विलपर करुणसरेण, हाहानार विमुचंते ॥ २७० ॥ पर फहवि हु पिच्छेणं, अत्ताणं नयरेरि एत्तेण ।
ररऊण चियं ताहे, ठपिया उवरम्मि सा भन्ता ॥ २७१ ॥ पञ्जालिऊण जलण, अजाणं ना विपेद नो कुमरो । मम्म
पि ताव पत्त, गयणाओ रावरउपत्त नि ॥ २७२ ॥ सपत्तमेत्तेण य, भणिओ कुमरो सुरोमउ वण । निम-
ताण्णेण मुपुरिस, अत्ताण सिग्गसि उत्तन्नि ॥ २७३ ॥ अहय नयमेत्तेण वि, मयमंजरी करेति मुत्त भन्ता । एव
पत्तमिऊणं, एत्था अभिगतिवज्जेण ॥ २७४ ॥ निदागय य कुता, जजाण नयरेरि पमवज्जी । वरुओ इतो नय-
पुत्तंती उव्विहत्त तसि ॥ २७५ ॥ त मयगण सुयं, उहोउण पाणिं तन्म । जसिय हुमरेण नम्म, उणदर ग-
पमगाम्मि ॥ २७६ ॥ कुमरो वि पियामहिओ, रमणीय पणमयपमाह । पणममे देव-उत्तन्नि महम्म दिग्ग-
ति ॥ २७७ ॥ कुमरेण एत्थ सगग, भणिया ददम पमवज्जेण । अज्जेवि जाव उत्तं, मय मुत्तं पिउ मयगेण
॥ २७८ ॥ एव भणिऊण गयो, जलण गहिऊण पुत्तदि तिन्नो । मा पेन्टड देवज्जे, उज्जेव मयमंजरी ॥ २७९ ॥

सपत्तेण तेणं, भणिय सासकमाणसेणेवं । अजे । दीवुजोओ, दिट्ठो मे आसि देवउले ॥ २८० ॥ तीए वि य पडिभ-
णियं, पिय । तुह हत्थद्वियस्म जलणस्स । जलियस्म समुजोओ, सकंतो सो तुमे दिट्ठो ॥ २८१ ॥ एतंतरम्मि रग्ग,
भज्जाए समप्पिऊण सो कुमरो । महिनिहियजाणुजुयलो, अहोमुहो धमइ जा जलणं ॥ २८२ ॥ ता सहस शिय तीण,
सगं हत्थाओ कोसपरिहीण । अइगरुयनिहाणं, पडियं देवउलसिलयट्ठे ॥ २८३ ॥ संभंतो ता पुच्छइ, नियदइयं सो हु
सरलसच्चायो । किं कोसविप्पमुफं, रग्ग पडियं महियलम्मि ? ॥ २८४ ॥ तीए वि तओ भणियं, मह मणमोहो अइय
उच्छलिओ । तेणं परवसाए, करवालं नवरि पडियं ति ॥ २८५ ॥ जालेवि तओ जलणं, देवउले चोलिऊण तं रयणि ।
गोसम्मि निययभरणे, गयाइं साणं व्हिययाइं ॥ २८६ ॥ वंधयमुहिसुयणाणं, रयणिपउत्ती य निधिसेमा सा । पियसहिणं
कहिया, हरिसवसुहसियहियणं ॥ २८७ ॥ एवं च ताण ढोण वि, हिययसमीहियविलाससत्ताणं । वधइ मुहेण फालो,
विसयसुहं सेयमाणं ॥ २८८ ॥ अह अन्नया कयाइं, सप्पुरिमो रायनंढणो कुमरो । वियरीयसिक्खतुरय, परियाइइ
वाहियालीए ॥ २८९ ॥ तो तेण दुट्ठहरिणा, उवाहरिऊण लोयपक्कं । ज्यणीओ सो रग्गे, अइविसमे वानसनियामे
॥ २९० ॥ परिभममाणेण तओ, पत्त कुमरेण जिणहर ण्फ । चारणसमणो एगो, दिट्ठो वहुमुणिगणाइणो ॥ २९१ ॥

सो य केरिसो ?—गहनकरत्ताणं सत्त—हरो घ रयणाण कोत्थुममणि घ । कप्पदुमो घ तरुणं, देवाण महस्सनयणो
घ ॥ २९२ ॥ चढो घ सोमयाए, महि घ रंतीइ दित्तिए मिंत्तो । रुवेण धम्महो इय, निम्मलचउनाणसंपन्नो ॥ २९३ ॥
नामेण साहसगई, विजावसदिट्ठविसत्तवहारो । वोहिंत्तो भवियजणे, निम्मलधम्मोयण्मेणं ॥ २९४ ॥ गत्तूणं कुमरेण,
महसा तो पणमिय चलणकमलं । लद्धासीसो य तहा, उवविट्ठो तस्स पातम्मि ॥ २९५ ॥ लहिऊण अयत्तर तो,

१ चयं ।

भणियं कुमरेण विणयजुत्तेणं । मुहगुरु । साहसु मज्झं, नकोउओ किं पि पुच्छामि ॥ २९६ ॥ के पट्ट ! इमे सुपुरिसा,
जोघणलावन्नरूपपडिहत्था । वेरग्गमग्गवडिया, पंच वि इच्छति वयगाहणं ? ॥ २९७ ॥ तओ भणियं नाणिणा—

अरिय इह विसयमग्गे, चमरी नामेण विसमपडि ति । तं मुजड घलवतो, धरणिधरो नाम भिट्ठो ति
॥ २९८ ॥ अह अन्नया कयाइं, हय-नय-रह-जोह-मुहउपरियरिओ । एगो नरयइकुमरो, समागओ तस्स भूमीण
॥ २९९ ॥ ता तेण तस्स सिविर, हयविहय तक्खणेण फाऊणं । आदत्तो सगामो, घलवइणा तेण सरिमो ति
॥ ३०० ॥ भिट्ठो महइ वेळं, जाय न एगो वि तीए छलिउ । तो तेण निययजाया, कयसिंगारा कया पुरओ ॥ ३०१ ॥
ता तीए उवरि दिट्ठी, वम्महहरिण पेसिया जाय । छिइ लहिऊण तओ, कुमरेणं सो हओ मन्ने ॥ ३०२ ॥ वदिऊण
भिह्णनाइं, सो कुमरो पणमिओ पियासहिओ । एए पुण पंच वि तस्स भायरो आगया तुरियं ॥ ३०३ ॥ जीवविमुफं
वट्ठु, वाणपहारेण भायर जेट्ठं । रहमणेण चलिया, अमरिसयसफुरफुरतोट्ठा ॥ ३०४ ॥ संखउरम्मि गयइं, दिट्ठो कुमरो
कुमारपरियरिओ । चिट्ठति तत्त पंच वि, जोयंता मारणे छिउ ॥ ३०५ ॥ अह अन्नदिणे कुमरो, उजाणे मुक्खसयलपरि-
वारो । नियजायाए समेओ, दिट्ठो सो तेहि एगागी ॥ ३०६ ॥ जा चितति इम ते, वहणोयाय किलिहपरिणामा । सहस
ति तस्स जाया, वट्ठा दुट्ठेण मुयणेण ॥ ३०७ ॥ गयजीय नाऊण, अप्पाणं जा दिवेइ जलणम्मि । ता विजाह-
रजुयल, पत्त सत्थीकया तेणं ॥ ३०८ ॥ चइऊण तमुजाणं, पसासन्ने गयाइं देवउले । मोत्तूण तं मयच्छि, जलणम्म
तओ गओ कुमरो ॥ ३०९ ॥ एव पच वि पुरिसा, लद्धल गयतोसमावन्ना । वधणकरणुजयमणा, पच्छन्ना तत्त
चिट्ठति ॥ ३१० ॥ एयाण कणिट्ठेणं, चिरगोवियदीषओ समुग्गाओ । पयडीकओ य सहसा, सुरमदिरमज्झयारम्मि
॥ ३११ ॥ दीवुजोएण तओ, दिट्ठो घालाए ताण लहु भाया । अइनेहनिव्वराए, पलोइओ सोमदिट्ठीए ॥ ३१२ ॥ ता

वुत्तो सो तीए, होसु तुम सुयणु ! मज्झ भत्तारो । जइ तं अन्नं हायसि, ता से नासेमि जीयं पि ॥ ३१३ ॥ तेण पुणो
सा भणिया, मुट्ठे ! इच्छामइ तुम कितु । तुह भत्ता जइ जाणइ, न सधहा अरिय मे जीयं ॥ ३१४ ॥ तओ तीए
भणिय—मुहय ! अहं नियदइयं, वायाइस्सामि तुज्झ पक्कय । एवं पजंपिऊणं, पईवओ झंपिओ सत्ति ॥ ३१५ ॥
एतंतरम्मि कुमरो, वण्हि धेत्तूण सत्ति सपत्तो । सपत्तेण भणिय, उज्जोओ इह मए दिट्ठो ॥ ३१६ ॥ तीए तओ
भणियमिण, तुह करगहियस्स जलियजलणस्स । देवउले सकतो, पिय ! उज्जोओ तए दिट्ठो ॥ ३१७ ॥ खग्ग
समप्पिऊण, जा सो दीवेइ हुयवइ कुमरो । ता कट्ठिय करवालं, गीवाए मुचए पहर ॥ ३१८ ॥ एएण करुणमउणा,
अवहत्थेऊण पाडिय खग्ग । सिट्ठ सहोयराणं, चरिय इत्थीए सुविचित्तं ॥ ३१९ ॥ नाऊण तय तीए, विलसिन्मइदारुण
निरावेक्ख । वेरग्गसमावन्ना, समागया मह समीवम्मि ॥ ३२० ॥ आयन्निय नियचरिय, संभंतो माणसम्मि
सो कुमरो । परिभाउइ पेच्छ अहो !, महिलाण वारुण चरियं ॥ ३२१ ॥ तो सच्चमेय—गगाए दालुय सा-चरे
जल हिमवओ य परिमाणं । जाणति बुद्धिमता, महिलाहिययं न याणति ॥ ३२२ ॥ तहा—रोवंति रुयावति य,
अलिय जपति पत्तियावंति । कवटेण य रति विस, मरति न य जंति मच्चायं ॥ ३२३ ॥ महिला हु
रत्तमिन्ता, उच्छुक्कलं व सक्करा चैव ॥ स शिय विरत्तमेत्ता, निवकूरे विसेसेइ ॥ ३२४ ॥ अणुरज्जंति रणेण, जुवईउ
रणेण पुण विरज्जंति । अन्नन्नरागणिगया, हरिहरागो घ चलपेमा ॥ ३२५ ॥ हिययम्मि निट्ठुराओ, तणुज-
पियया पएहिं रम्माओ । जुवईउ सरिच्छाओ, सुवन्नविच्छुरियदुरियाओ ॥ ३२६ ॥ ता अहो ! मे अहम्मत्तणं, ज
मए एयाए कारणे महिलियं कुल, अगीकओ अयसो । अहवा—“ताव फुरइ वेरग्ग चित्ति, कुललज्ज वि तावहिं ।

ताव अकज्जह तणिय संक, गुरुयणभउ तावहिं ॥ ३२७ ॥ ताविंदियइं वसाइ, जसह सिरि हायइ तावहिं । रमणिहिं मणमोहणिहिं, पुरिसु वसि होइ न जावहिं ॥ ३२८ ॥” ता धिरत्थु संसारस्स, नत्थि एत्थ किं पि सुहकारणं । भणियं च—खणदिट्ठनद्विविहवे, खणपरियट्ठंतविहिसुहदुक्खे । खणसंजोगविओगे, संसारे रे! सुहं कत्तो ? ॥ ३२९ ॥ एवमाइ भावितो संवेगमुवगओ । निवडिऊण य भयवओ चलणेसु भणियं—भयवं । मम संतियं चरियमेयं, अहं एसिं भायपायगो, उद्विगो य अहं संसारवासाओ, ता करेह वयपयाणेण अणुगहं । दिक्खिओ भयवया । जाओ दुरणुचरसामन्नपरिपालणुज्जउ चि ॥ जहा सो अगडदत्तो उज्जाणे रयणीए प्रतिबुद्धजीवी सुखभागी जातः, एवमन्येऽपि अप्रमत्ता इहैव कल्याणभागिनो भवन्ति इति । उक्तो द्रव्यसुप्तेषु प्रतिबुद्धजीविदृष्टान्तः ॥

भावसुप्तेषु तु तपस्विनः प्रतिबुद्धजीविनः, ते हि मिथ्यात्वादिभावसुप्तेष्वपि जनेषु सम्यग्ज्ञानश्रद्धानभावप्रबोधवन्तः, सयमजीवितं धारयन्तीति । एवंविधश्च किं कुर्याद् ? इत्याह—न विश्वस्यात्, प्रमादेष्वाति गम्यते । किमुक्तं भवति ?—बहुजनप्रवृत्तिदर्शनात् नैतेऽनर्थकारिण इति न विश्वम्भवान् भवेत् । ‘पण्डितः’ विद्वान्, आशु—शीघ्रम् उचितकृत्येषु प्रवर्तितव्यमिति प्रज्ञा यस्य स आशुप्रज्ञः । किमिति आशुप्रज्ञः ? यतः ‘घोराः’ रौद्राः सततमपि प्राणिनां प्राणापहारित्वात् ‘मुहूर्त्ताः’ कालविशेषाः, दिवसाद्युपलक्षणमेतत् । उक्तञ्च—“अणुदियहं वचंता, इमाइं मूढो जणो न लक्खेइ । जीयस्स जोवणस्स य, दिवसनिशाखंडखंडाइं ॥ १ ॥ तुहा हुंति मणुस्सा, इंदमहो आगओ चि रमणीओ । न य जाणंति वराया, पडिया सवच्छरसलागा ॥ २ ॥” कदाचित् शरीरबलाद् घोरा अपि अमी न प्रभविष्यन्ति, अत आह—‘अबलं’ बलरहितं

१ “अणुदिवसं व्रजत”, इमान् मूढो जनो न लक्षयति । जीवस्य यौवनस्य च, दिवसनिशाखण्डखण्डान् ॥ १ ॥

तुहा भवन्ति मनुष्या, इन्द्रमह आगत इति रमणीयः । न च जानन्ति वराकाः, पतिता संवत्सरशालाका ॥ २ ॥”

शरीरम्, उक्तञ्च—“सत्थ-ऽग्गी-जल-सावय-विसूइया-वाहि-अहि विसाईहिं । जज्जरमिणं सरीरं, उपक्रमेहिं बहुविहेहिं ॥ १ ॥ जं ऊसासायत्त, देहं जीवस्स कयलिखंभसमं । जरडाइणिआवास, का कीरउ तत्थ दीहासा ? ॥ २ ॥” एवं तर्हि किं कृत्यम् ? इत्याह—‘भारुण्डपक्षीव चराऽप्रमत्तः’ यथा भारुण्डपक्षी अप्रमत्तश्चरति तथा त्वमपि प्रमादरहितः चर-विहितानुष्ठानमासेवस्व, अन्यथा हि यथा भारुण्डपक्षिणः पक्ष्यन्तरेण सहान्तर्वर्त्तिसाधारणचरणसम्भवात् स्वल्पमपि प्रमाद्यतोऽवश्यमेव मृत्युः । उक्तञ्च—एकोदराः पृथग्ग्रीवा, अन्यान्यफलभक्षिणः । प्रमत्ता हि विनश्यन्ति, भारुण्डा इव पक्षिणः ॥ १ ॥ तथा तवापि संयमजीवितभ्रंश एव प्रमाद्यत इति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥ अमुमेवार्थं स्पष्टयन् आह—

चरे पयाइं परिसंकमाणो, जं किंचि पासं इह मन्नमाणो ।

लाभंतरे जीविय वूहइत्ता, पच्छा परिज्ञाय मलावधंसी ॥ ७ ॥

व्याख्या—‘चरेत्’ गच्छेत् मुनिरिति गम्यते, ‘पदानि’ पदनिक्षेपरूपाणि ‘परिशङ्कमानः’ संयमविराधनाभीरुतया तदपायं विगणयन्, किमिलेवम् ? अत आह—यत् किञ्चिद् दुश्चिन्तितं यद्यपि प्रमादपदं पाशमिव ‘पाशं’ बन्धहेतुतया ‘मन्यमानः’ जानानः । अयमभिप्रायः—यथा भारुण्डपक्षी पदानि परिशङ्कमानश्चरति यत्किञ्चिद् दवरकादिकमपि पाशमन्यमानः, तथा साधुरपि अप्रमत्तश्चरेत् । ननु यदि परिशङ्कमानश्चरेत् तर्हि सर्वथा जीवितनिरपेक्षेणैव प्रवर्त्तितव्यम्, तत्सापेक्षतायां हि कदाचिदुक्तदोषसम्भव इत्याशङ्क्याह—‘लाभान्तरे’ अपूर्वार्थप्राप्तिविशेषे सति, किमुक्तं भवति ?—यावद् विशिष्टतरसम्यग्दर्शनज्ञानावाप्तिः अतः सम्भवति तावद् इदं ‘जीवितं’ प्राणधारणारूपं ‘बृंहयित्वा’ अकालोपक्रम-

१ “शस्त्रा-ऽग्नि-जल-वापद-विसूचिका-व्याधि अहि विपादिभि । जज्जरमिदं शरीरं, उपक्रमैर्बहुविधै ॥ १ ॥

यदुच्छ्वासायत्त, देह जीवस्य कदलितम्भसमम् । जराडाकिन्यावास, का क्रियता तत्र दीर्घांश ? ॥ २ ॥”

रक्षणेन अन्नपानोपयोगादिभिश्च वृद्धिं नीत्वा, तदभावे तदपायसम्भवात्, ‘पश्चात्’ लाभविशेषप्राप्त्युत्तरकालं ‘परिज्ञाय’ सर्वप्रकारैः अवबुध्य-यथेदं नेगर्नी प्राग्वद् गुणविशेषार्जनक्षमं, न च तथा अतो निर्जरा; न हि जरया व्याधिना वाऽभिभूतं तत् तथाविधधर्माऽऽधानं प्रति समर्थम् । उक्तं हि—“जरा जाव न पीलेइ, वाही जाव न बड्डइ । जाविंदिया न हायति, ताव धम्म समायरे ॥ १ ॥” एव ज्ञपरिज्ञया ज्ञात्वा ततः प्रत्याख्यानपरिज्ञया भक्तं प्रत्याख्याय सर्वथा जीवितनिरपेक्षो भूत्वा इति भावः । ‘मलाऽपध्वसी’ कर्ममलविनाशी स्यादिति शेषः । ततो यावद्भाभं देहधारणमपि गुणायैव इति भावः । इह च यावद्भाभधारणे मण्डिकचौर उदाहरणम् । तत्र सम्प्रदायः—

विज्ञायडे नयरे मंडिओ नाम तुत्राओ परदव्वहरणनिरओ आसी । सो य ‘दुट्ठगडो’ चि जणे पगासंतो जाणुदेसे निच्चमेव अहावलेवलितो वद्धवणपट्टो रायमग्गे तुत्रागसिप्पमुवजीवइ । चकमंतो य वंडधारिण पाएण किलम्मंतो कहचि चंकमइ । रत्ति खत्त खणिऊण दव्वजाय घेत्तूण नगरसन्निहिए उज्जाणेगदेसे भूमिघर तत्थ निक्खिवइ । तत्थ य से भगिणी कन्नगा चिट्ठइ । तस्स भूमिघरस्स मज्जे कूवो । जं च सो चोरो दव्वेण पलोभेउ सहाय दव्वबोडारमाणेइ तं सा से भगिणी अगडसमीवे पुव्वन्नत्थासणे निवेसेउं पायसोयलक्खेण पाए गिण्हिऊण तम्मि कूवे पक्खिवइ । तओ सो तत्थेव विवज्जइ । एवं कालो वच्चइ नगर मुसतस्स । चोरग्गाहा न सकति त गिण्हिउ । तओ गयरे वहु रवो जाओ । तत्थ य मूलदेवो राया पुव्वभणियविहाणेण जाओ । कहिओ य तस्स पउरेहिं तक्करवइयरो । जहा—एत्थ नयरे पभूयकालो मुसतस्स वट्ठइ कस्सइ तक्करस्स, ण य तीरइ केणइ गिण्हिउं, ता करेउ देवो किं पि उवायं । ताहे सो अन्न नयरारक्खियं ठवेइ । सो वि न सकइ चोर गिण्हिउं । ताहे मूलदेवो सय नीलपड पाउणिऊण रत्ति निग्गओ । सो य अणजंतो एगाए

१ “जरा यावन्न पीडयति, व्याधिर्यावन्न वर्धते । यावदिन्द्रियाणि न हीयन्ते, तावद्धर्मं समाचरेत् ॥ १ ॥”

सभाए निवन्नो अच्छड । जाव सो मंडियचोरो आंगुल भण्ड—को द्रव्य अच्छड ? । मूलदेवो भणियं—अहं कल्प-
 डिओ । तेण भन्नड—एहि मणुस्स करोमि । मूलदेवो उट्ठिओ । एगम्मि ईसरपरे सत्तं जय । सुवहुं दवजायं नीणेऊण
 मूलदेवस्स उवरिं चहाविय । पट्टिया य णयरवाहिरिय । मूलदेवो पुरओ, चोरो असिणा कट्टिण पिट्ठो जो ण । सपना
 भूमिघर । चोरो त दव णिहणिडमारट्टो, भणिया य णेण भणिणी—ण्यम्स पाहुणगम्स पायमोय देहि । ता र कृततट्ठमन्नि-
 विट्ठे आमणे निवेसिओ । तीण पायसोयलक्खेण पाओ गट्ठिओ 'कृणं ह्रहामि' ति जाव अट्ठं सुकुमारा पत्ता । ताए
 नाय—जहेस कोड अणुभूयपुधरज्जो विहलियंगो । तीण अणुरूपा जाया । तओ तीण पायतले मन्निओ—जहा 'न स्मि' ति,
 मा मारिज्जिहिसि । पच्छा सो पलाओ । ताए वोलो कओ 'नट्टो नट्टो' ति । सो असिं कट्टिऊण मग्गओ लग्गो । 'मूल-
 देवो रायमग्गे अइसन्निकिट्ठं नाऊण चयरसिवतरिओ ठिओ । चोरो त 'सिवालिंगं एम पुरिमो' ति काउ करुमण आ-
 दुहा काउ पडिनियत्तो गओ भूमिघर । तत्थ वसिऊण पहायाए रयणीए तओ निग्गतूण गओ बाहि । अतराएणे तुत्ताए
 करेइ । राइणा पुरिसेहिं सदावियओ । तेण चितिय—जहा सो पुरिमो नूण न मारिओ, अउरम च एम राया भवि-
 स्सइ ति । तेहिं पुरिसेहिं आणियो । राइणा अब्भुट्टणेण पडओ, आमणे निवेसावियो, सुवहु च पिय आभासिउं
 सलत्तो—मम भणिणिं देहि ति । तेण दिन्ना, विवाहिया य । राइणा य से भोगसपया दिन्ना । कइमु वि गिण्णेणु गण्णु
 राइणा मंडिओ भणिओ—दव्वेण कज्ज ति । तेण सुवहु दवजाय दिन्न । राइणा नपूडओ । अत्रया पुणो मग्गिओ । पुणो
 वि दिन्न । तरस्स य चोरस्स अइव सफार सम्माण पडज्ज । एण पगारेण मय दव दयावियं । भणिणी से पुच्छ ।
 ताए भन्नइ—एत्तिय चेय वित्तं । तओ पुद्वावेइयलक्खाणुसारेण सव्व दवावेऊण मंडिओ सृलाए आरोपिउ ति ॥

अयमिहोपनयः—यथाऽयम् अकार्यकारी अपि मण्डिको यावज्जमं मूलदेवनृपतिना वारितः तथा धर्म्मार्थिनाऽपि
 सयमोपहतिहेतुकमपि शरीर निर्जालाभमभिलषता तत्समं यावज्जयमिति ॥ न च तद्वारणे सयमोपरोध एव, यथाऽऽनन
 हि प्रवृत्तस्य तत् तदुपपन्नभक्तमेवेति भावनीयम् इत्यलं प्रसङ्गनेति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥

सम्प्रति यदुक्तं 'जीवितं ब्रूयित्वा मलापध्वसी स्यादिति' तर्हि स्वातन्त्र्यत एव उताऽन्यथा ? इत्याह—

छंदं निरोहेण उवेइ मोक्खं, आसे जहा सिक्खिययम्मधारी ।

पुद्वाइ वासाई चरऽप्पमत्तो, तम्हा मुणी खिप्पमुवेइ मोक्खं ॥ ८ ॥

व्याख्या—'छन्दोनिरोधेन' स्वच्छन्दतानिपेधेन उपैति 'मोक्ष' मुक्तिम्, किमुक्त भवति ?—गुरुपारतन्त्र्येण
 स्वामहविरहेण तत्र तत्र प्रवर्त्तमानोऽपि सद्देशविकल इति न कर्मयन्त्रभाक्, किन्त्वविकलचरणनया निर्जरणमेव
 प्राप्नोति । अप्रवर्त्तमानोऽपि आहारादिष्वऽऽग्रहपरतया अनन्तसंसारिताद्यनर्थभाक् भवति । उक्तञ्च—'छंद-ऽट्टन-
 वसम-दुवा-लसेहि मास-ऽट्टमाससमणेहि । अकरतो गुरुवयणं, अणंतसत्तारिओ होइ ॥ १ ॥' तत् सयंया तत्परतन्त्र्येण
 मुमुक्षुणा भाव्यम् । उक्तञ्च—'नौणस्स होइ भागी, धिरयरओ वत्तणे चरित्ते य । धन्ना आनफहाए, गुरुट्टलासं न
 मुचति ॥ २ ॥' अत्र दृष्टान्तमाह—'अश्व' तुरगो यथा शिक्षित-यत्नानोद्वयनधावनादिशिक्षा प्रादितो धर्म्मधारी-
 तनुत्ताणधारी, पदद्वयस्य कर्मधारयः । अनेन शिक्षकतत्प्रतयाऽस्य स्वातन्त्र्यापोहमाह । ततोऽयमर्थः—यथा अश्व
 स्वातन्त्र्यविरहात् प्रवर्त्तमानः समरशिरसि न वैरिभिरुपहन्यत इति तन्मुक्तिमाप्नोति, स्वतन्त्रस्तु प्रयत्ननाशितो रणमात्र-
 तैरुपहन्यते । अत्र च सम्प्रदायः—

१ उपपात । २ "पट्टा-ऽट्टम-द्वाम-द्वाम-मासा-ऽट्टमाससमणे । अकुवाणो गुणद्वय, अनन्तसंसारिओ भवति ॥ १ ॥"

३ "ज्ञानस्य भवति भागी, स्थिरतरको दर्शने चारित्रे च । धन्वा चापररुध, गुरुट्टलासं न मुचति ॥ २ ॥"

एणेण राइणा दोणं कुलपुत्ताणं दो आसा दिन्ना सिक्खावणपोसणत्वं । तत्थेगो कालोचिएणं जयसज्जोगासणेणं
 संरक्खमाणो धाविच-लालिय-यगियाइयाओ फलाओ सिक्खावेइ । धीओ य 'को एयस्स इट्ठजयसज्जोगासणं दाहिंति ?'
 ति घरटे बाहेऊण तुसे सवावेइ, सेसं अप्पणा मुंजइ । संगामफाले उवट्ठिए ते रत्ता बुत्ता—जहा तेनु आसेनु आरोउं
 शक्ति आगच्छइ । सपत्ता । भणिया य राइणा—पविसइ संगामं । तत्थ पढनो सिक्खागुणत्तणओ सारहिमणुयत्तणओ
 संगामपारओ जाओ । दुइओ विसिट्ठसिक्खाभावेण असवभावभावणाभावियत्तणओ गोधूमजतगजुत्त इव तत्थेव भनि-
 उमाढत्तो । तं च परा उवलक्खेउं हयत्तारहिं काउं गृहीतवन्तः ॥

अयमुपनयः—यथाऽसौ अश्वः तथा धर्म्मार्थेण स्वातन्त्र्यविरहितो मुक्तिमवाप्नोतीति ॥ अत एव च 'पूर्वाणि' उक्त-
 परिमाणानि 'वर्षाणि' वत्सराणि 'चर' सततमागमोक्तक्रियां सेवस्य, 'अप्रमत्तः' प्रमादपरिहर्त्ता "तन्हु" ति 'तस्मात्'
 अप्रमादाऽऽचरणादेव मुनिः 'क्षिप्रं' शीघ्रम् उपैति मोक्षम् । पूर्वाणि वर्षाणीति च एतान्दायुषामेव चारित्र्यपरिणतिरिति
 दर्शनार्थमुक्तमिति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥

ननु यदि छन्दोनिरोधेन मुक्तिः तर्ह्यन्तकाल एवाऽयं विधीयताम् इत्याग्रह्याऽऽह—

स पुवमेवं न लभेज्ज पच्छा, एसोवमा सासयवाइयाणं ।

विसीयई सिद्धिले आउग्गम्मि, कालोवणीए सरीरस्स भेए ॥ ९ ॥

व्याख्या—'सः' इति यत्तदोर्नित्याऽभिसम्बन्धाद् यः प्रथममेवाऽप्रमत्ततया भावितमतिर्न स्यात् स तदात्मकं छन्दो-
 निरोधं "पुवमेव" ति एवमशब्दस्योपमार्थत्वात् । पूर्वमेव अन्त्यकालादौ अभावितमतिरित्यात् 'न लभेत' न प्राप्नुयात्
 'पश्चात्' अन्त्यकालेऽपि 'एषोपमा' इयं सम्प्रधारणा यदुत पश्चाद्भ्रमं करिष्याम इति 'शाश्वतवादिना' निरुपक्रमायुषा, ये

निरुपक्रमायुक्तया शाश्वतमिव आत्मानं मन्यन्ते तेषामियं युज्येतापि, न तु जलबुद्बुदसमानाऽऽयुषाम्, तथा चासौ उत्तरका-
लमपि छन्दोनिरोधमप्राप्नुवन् 'विपीदति' 'कथमहं अकृतसुकृतः सम्प्रति अनर्वाकपारं भवात्सोधिं भ्राम्यन् तरिष्यामि ?' इत्येवं
वैकुण्ठ्यं-विह्वलत्वमनुभवति, 'शिशिले' आत्मप्रदेशान् मुञ्चति आयुषि, कालेन-मृत्युना उपनीते-उपदौकिते शरीरस्य
'भेदे' सर्वपरिश्रमः पृथग्भावे । उक्तञ्च—“एकं पि जस्त सुकयं, नत्थि हु तव-नियम-सजमार्हणं । को नाम दढकारो,
मरणते तस्त मणुयस्त ? ॥ १॥” तस्माद् आदित एव न प्रमादवद्भिर्भाव्यम् । तथा चाह—“नैय नज्जइ सो दियहो, मरि-
यव्वं चिय अवस्त सवेण । जाणंता मा अच्छह, निञ्चिता अलियआत्ताहिं ॥ १ ॥” येन न विपादो भवति अन्यसमये ।
भणियं च—“कैतो चिंता सुचरिय-तवरस गुणसुद्धियस्त साहुस्त । सोग्गइगमपरिहत्थो, जो अच्छह नियमभरियभरो
॥ १ ॥” इति सूत्रार्थः ॥ ९ ॥

किं पुनः पूर्वमिव पश्चादपि छन्दोनिरोधं न लभते ? इत्याह—

खिप्पं ण सक्केइ विवेगमेउं, तम्हा समुट्ठाय पहाय कामे ।

समेच लोगं समया महेसी, अप्पाणरक्खी चरमप्पमत्तो ॥ १० ॥

व्याख्या—‘क्षिप्रं’ तत्क्षण एव न शक्नोति ‘विवेकं’ द्रव्यतो वहिःसङ्गपरित्यागरूप भावतः कपायपरिहारात्मकम्
‘एतुं’ गन्तुम्, कृतपरिकर्मा हि श्रुतिरिति तत्परित्यागं कर्तुमलम् । अत्रोदाहरणं ब्राह्मणी—

१ “एकमपि यस्य सुकृतं, नास्ति खलु तपो-नियम-समयादीनाम् । को नाम दढकारो, मरणान्ते तस्य मनुजस्य ? ॥ १ ॥”

२ “न च ज्ञायते स दिवसो, मर्त्यमेवाऽऽवश्यं सर्वेण । जानन्तो मा तिष्ठत, तिष्ठन्ता अलीकाऽऽशाभि ॥ २ ॥”

३ “कृतश्चिन्ता सुचरिततपसो गुणसुस्थितस्य साधोः । सुगतिगमप्रतिहस्यो, य आस्ये नियमभृतभरः ॥ ३ ॥”

एगो मरुओ परदेसं गंतूण साहापारओ होऊण सविसयमागओ । तस्सऽग्गेण मरुएण ‘एव्वादाणिउ’ चि काउं
दारिगा दिन्ना । सो य लोए दक्खिणाओ लहइ । परे विभवे घट्टइ । तेण तीसे भारियाए सुबहुं अलंकारजायं दिन्ने ।
सा निच्चमंडिया अच्छह । तेण भन्नइ—एस पञ्चतगामो तो तुमं एयाणि आभरणगाणि तिहिपघणीसु आरियंछाहि, कहिंचि
चोरा आगच्छेज्जा तो सुहुं गोविज्जंति । सा भणइ—अहं ताए वेलाए सिग्घमेवावणित्तं ति । अन्नया तत्थ चोरा
पडिया । ते तमेव निच्चमंडियागिहमणुपविट्ठा । सा तेहिं सालंकारा गहिया । सा य पणीयभोगणत्ताओ मंसोवचि-
यपाणिपाया न सक्कइ कडाईणि अवणेउं । तओ चोरेहिं तीसे हत्थे पाए छेत्तूण अवणीयाणि, गिण्हिउं च अवक्कंता ॥

एवमन्योऽपि प्रागकृतपरिकर्मा न तत्काल एव विवेकमेतुं शक्नोति । न च मरुदेव्युदाहरणमत्रामिधेयम्, आश्चर्य-
रूपत्वादस्य । यत एवं तस्मात् ‘समुत्थाय’ पश्चाद्धर्मं करिष्याम इत्यालस्यत्यागेनोद्यमं विधाय, परित्यज्य ‘कामान्’
इच्छामदनात्मकान्, ‘समेत्य’ ज्ञात्वा ‘लोकं’ प्राणिसमूहम्, ‘समतया’ समशत्रुमित्रतया महर्षिः सन्, ‘आत्तरक्खी’ कुग-
तिगमनादिभ्योऽपायेभ्यः आत्तरक्षकः चर ‘अप्रमत्तः’ प्रमादरहितः । इह च प्रमादपरिहाराऽपरिहारयोरैहिकमुदाहरणं
वणिगूमहिला । तत्र च सम्प्रदायः—

एगा वाणियमहिला पउत्थवइया सरीरसुत्सूसापरा दासभयगकम्मकरण नियनियनियोगेसु न बावारेइ, न य तेसिं
कालोववन्नं जहिच्छियमाहारं भिइं वा देइ । ते सबे नट्ठा । कम्मंतपरिहाणीए विहवपरिहाणी जाया । आगओ
वाणियगो, एवंविहं पासिऊण पच्छा तेण वि निच्छूट्ठा । अन्नं सुपुक्खलेण ‘सुंकेण कन्नं वरेइ । लट्ठा य णेण । तेण तीसे
णियगा भन्नंति—जइ अप्पाणं रक्खेइ ता परिणेमि ति । ताए य मुणियपरमत्थाए दुग्गयकन्नगाए सोउं नियगा

१ शुष्केन-मूलेन ।

भन्नंति—रक्खिस्समहं अप्पयं । सा तेणं विवाहिया । गओ वाणिज्जेण । सा वि दास-भयग-कम्मगराईणं आदेसं दाउं तेसिं
पुव्वण्हिकाइकाले भोग्यं देइ, महुत्ताहिं च वायाहिं उच्छाहेइ, भिइं-च तेसिं अकालपरिहीणं देइ, न य नियगसरीर-
सुत्सूसापरा । एवमप्पाणं रक्खंतीए भत्ता उवागओ । सो एवंविहं दहूण-वुट्ठो । तेण सब्बसामिणी कया ॥

इत्थं तावदिहैव गुणायाऽप्रमादो दोषाय च प्रमाद आस्तामन्यजन्मनि इत्यभिप्रायेण चात्रैहिकोदारणाभिधानम् इति
परिभाषनीयमिति सूत्रार्थः ॥ १० ॥ प्रमादमूलं च रागद्वेषाविति सोपायं तत्परिहारमाह—

मुहुं मुहुं मोहगुणे जयंतं, अणेगरुवा समणं चरंतं ।

फासा फुसंती असमंजसं च, न तेसु भिक्खू मणसा पउस्से ॥ ११ ॥

मंदा य फासा बहुलोहणिज्जा, तहप्पगारेसु मणं न कुज्जा ।

रक्खेज्ज कोहं विणएज्ज माणं, मायं न सेवेज्ज पहेज्ज लोहं ॥ १२ ॥

व्याख्या—‘मुहुर्मुहुः’ वारं वारं ‘मोहगुणाः’ तदुपकारित्वात् शब्दादयः तान् ‘जयन्तम्’ अनिभयन्तम्, किमुक्तं
भवति ?—अविच्छेदतत्त्वज्ञयप्रवृत्तम्, ‘अनेकरूपाः’ अनेकविधपरुषविषमसस्यानादिरूपाः, ‘श्रमणं’ मुनिं ‘चरन्तं’ सय-
माध्वनि गच्छन्तम्, स्पृशन्ति—स्नानि स्नानि इन्द्रियाणि गृहमाणतया इति ‘स्पर्शाः’ शब्दादयः ते ‘स्पृशन्ति’ गृहमाण-
तयैव सम्वध्नन्ति । ‘असमञ्जसमेव’ अननुकूलमेव यथा भवति । चशब्दोऽवधारणे । न ‘तेषु’ स्पर्शेषु ‘भिक्खुः’ मुनिः
मनसाऽपि आस्तां वाचा कायेन, अपेक्षितस्य दर्शनात्, ‘प्रदिप्यात्’ किमुक्तं भवति ?—अमनोशब्दादपि कथञ्चिदिन्द्रि-
यमापत्तिषु ‘अहो’ अनिष्टत्वम् इति न चिन्तयेत्, न वा वदेत् परिहरेद्वा तान् । तथा मन्दयन्ति—विवेकिनमपि जनमन्यतां

नयन्तीति मन्दाः । अथवा मन्दबुद्धित्वात् मन्दगमनत्वाद्वा 'मन्दाः' स्त्रियः ता एव स्पर्शप्रधानत्वात् स्पर्शाः । ततश्च मन्दाश्च स्पर्शाः बहूना-कामिना लोभनीयाः-गृद्धिजनकाः । 'चः' समुच्चये । स्पर्शाः प्राग्वद् बहून् लोभयन्ति-विमोहयन्ति बहुलोभनीयाः । अनेनात्याक्षेपकत्वमुक्तम् । अपेर्गम्यमानत्वात् 'तथाप्रकारेणपि' बहुलोभनीयेष्वपि मृदुस्पर्शमधुररसादिषु 'मनः' चित्तं 'न कुर्यात्' न निवेशयेत् । एव च पूर्वसूत्रेण द्वेषस्य परिहार उक्तः, अनेन च रागस्य । न तु कथं भवति ? अत आह—'रक्षयेत्' निवारयेत् 'क्रोधं' रोपम्, 'विनयेत्' अपनयेत् 'मानम्' अहङ्कारम्, 'मायां' परवञ्चनबुद्धिरूपा 'न सेवेत' न कुर्यात्, 'प्रजह्यात्' परित्यजेत् 'लोभम्' अमिष्यद्गन्धभावम्, तथा च क्रोधमानयोर्द्वेषात्मकत्वात् मायालोभयोश्च रागरूपत्वात् तन्निग्रह एव तत्परिहृतिरिति भावनीयमिति सूत्रद्वयार्थः ॥ ११-१२ ॥ सम्प्रति यदुक्तम्—'तन्हा समुद्राय पहाय कामे' इत्यादि, तत् कदाचित् चरकादिष्वपि भवेत् इत्याह—

जे संख्या तुच्छ परम्पचाई, ते पिज्जदोसाणुगया परञ्ज्ञा ।

एए अहम्मू त्ति दुगुंछमाणो, कंखे गुणे जाव सरीरभेए ॥ १३ ॥ त्ति वेमि ॥

व्याख्या—'ये' इति अनिर्दिष्टस्वरूपाः, 'संस्कृताः' इति न तान्त्रिकशुद्धिमन्तः किन्तुपचितवृत्तयः, अत एव 'तुच्छाः' यदृच्छामिवायितया निस्ताराः 'परम्पचादिनः' परतीर्थिकाः, ते किम् ? इत्याह—प्रेमद्वेषानुगताः । तथाहि—सर्वथा सत्त्वादिनि भगवद्वचसि स्वकदाग्रहकरणं न रागद्वेषाभ्यां विनैति भावनीयम् । अत एव "परञ्ज्ञा" 'परयज्ञाः' रागद्वेषमस्ततया तत्तन्नाः । यदि त एवविधाः ततः किम् ? इत्याह—एते अधर्महेतुत्वात् अधर्मः 'इति' अमुनोद्देशेन 'जुगुप्समानः' उन्मार्गयायिनोऽस्मी इति तत्स्वरूपमवधारयन् न तु निन्दन्, निन्दायां सर्वत्र निषेधात् ।

उक्तञ्च—'सुदु वि उज्जममाणं, पचेव करेति रित्तयं समणं । अप्पथुई परनिवा, जिह्मोवत्था कत्ताया य ॥ १ ॥

सतेहि असतेहि, परस्स किं जंपिपहि दोसेहि ? । अत्थो जसो न उच्चमइ, सो य अमित्तो कज्जो होइ ॥ २ ॥" एवंविधञ्च किं कुर्यात् ? इत्याह—'काहेत्' अभिलषेत् 'गुणान्' सम्यग्दर्शनचारित्रात्मकान् भगवदागमामिहितान्, कियन्तं फालम् ? इत्याह—'यावच्छरीरभेदः' देहपृथग्भावः मरणमिति यावत् । अनेन ईदृश समुत्थानं कामग्रहाणादि च तत्त्वतः, अन्यत्र तु सद्युतिमात्रमित्युक्तम् इति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥ 'इतिः' परिसमाप्नो ब्रवीतीति पूर्ववत् ॥

॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविनिर्मितायां सुखबोधायां उत्तराध्ययनसूत्र-
लघुटीकायां असंस्कृताख्यं चतुर्थमध्ययनं समाप्तम् ॥

१ "सुदुपि उग्रच्छन्त, पच्चैव कुर्वन्ति रिक्क श्रमणम् । आत्मस्तुति परनिन्दा, जिह्मोपत्था कपायाश्च ॥ १ ॥ सद्भिरसद्भिश्च परस्स किं जत्तिवैदोपै ? । अर्थो यत्तो न लभ्यते स यामिश्र कृतो भवति ॥ २ ॥" २ ईनेच्छेय ।

अथ अकाममरणीयाख्यं पञ्चममध्ययनम् ।

उक्त चतुर्थमध्ययनम् । साम्प्रतम् अकाममरणीयाख्यं पञ्चममारभ्यते । तस्य चायमसिन्ध्वन्धः—'अनन्तराध्ययने "काहेद् गुणान् यावच्छरीरभेदः" इत्यभिधत्ता मरण यावदप्रमादो वर्णितः, ततो मरणकालेऽप्यप्रमादो विधेयः । स च मरणविभागपरिज्ञानत एव भवति । ततो हि बालमरणादि हेय हीयते, पण्डितमरणादि चोपादेयमुपादीयते । तथा चाऽप्रमत्तता जायते' इति अनेन सम्यग्धेनाऽऽयातमिदमिति, अतोऽस्य प्रारम्भे मरणविभागो निर्युक्तिकृताऽमिहितः सङ्क्षेपतत्त्वावदुच्यते । तत्र सप्तदश मरणानि भवन्ति, अतस्तान्याह—

"आवीइ ओहि अतिय, बल्लयमरणं वसंठमरण च । अतोसँह तँवभव, बाल तह पंडिय मीस ॥ १ ॥

छँडमत्यमरण केवलि वेहाँयस गिँदँपिट्टमरण च । मरण भँत्तपरिज्जा, इँगिणी पाँओवगमण च ॥ २ ॥

सत्तरस विहाणाइं, मरणे गुरुणो कहति गुणकलिया । तेसिं नामविभत्तिं, वोच्छामि अहाणुपुवीए ॥ ३ ॥"

व्याख्या—तत्र अवीचिमरणम्—वीचिः-विच्छेदः तदभावाद् अवीचिः—नारकतिर्यग्नरामराणांमुत्पत्तिसमयात् प्रभृति निजनिजायुष्मर्मादलिकानामनुसमयमनुभवनात् विचटनम् १ ।

अवधिमरणम्—मर्यादामरणम्, यानि नारकादिभवनविन्धनतयाऽऽयुष्कर्मदलिकानि अनुभूय म्रियते, मृतो वा यदि पुनस्तान्येवाऽनुभूय मरिष्यति तदा तद् द्रव्यावधिमरणम् । सम्भवति हि गृहीतोऽज्ञितानामपि कर्मदलिकानां ग्रहण परिणामवैचित्र्यात्, एवं क्षेत्रादिष्वपि भावनीयम् २ ।

पञ्चमं अकाममरणीयं स्वयमध्ययनम् ।

अन्तिकमरणम्—यानि नरकाद्यायुक्तया कर्मदलिकान्यनुभूय त्रियते, मृतो वा न पुनस्तान्यनुभूय मरिष्यति । एवं क्षेत्रादिष्वपि वाच्यम् ३ ।

वलन्मरणमाह—संजमजोगविसन्ना, मरन्ति जे तं वलायमरणं तु । भग्नप्रतपरिणतीनां व्रतिनामेवैतत् ४ ।

वशात्समाह—इन्दियविसयवसगया मरंति जे तं वसट्ठं तु । दीपशिखावलोकनाकुलितपतङ्गवत् ५ ।

अन्तःशल्यमाह—“लज्जाए गारवेण य, बहुसुयमएण वा वि दुच्चरियं । जे न कहिति गुरुणं, न हु ते आराहणा हुंति ॥ १ ॥ गारवपंकनिबुद्धा अहआरं जे परस्स न कहेंति । दसननाणचरिते, ससहमरणं भवे तेसिं ॥ २ ॥” पुनर्गौरवामिधानम् अस्वैवाऽतिदुष्टताख्यापनार्थम् । परस्येति आचार्यादेः । एतस्वैव फलमाह—“एयं ससहमरणं, मरिऊण महम्मए तह दुंते । सुइरं भमंति जीवा, दीहे ससारकंतारे ॥ १ ॥” ६ ।

तद्भवमरणमाह—“मौत्तुं अकम्मभूमिय, नरतिरिए सुरगणे य नेरइए । सेसाणं जीवाणं, तच्चभवमरण तु केसिंचि ॥ १ ॥” तुशब्दस्तेषामपि संख्येयवर्षायुषामेवेति विशेषख्यापकः ७ ।

बाल-पण्डित-मिश्रमरणान्याह—“अविरयमरणं बालं, मरणं विरयाण पण्डियं होइ । जानाहि बाल-पण्डियमरणं पुण देसविरयाणं ॥ १ ॥” ८-९-१० ।

१ “लज्जाया गौरवेण च, बहुश्रुतमदेन वापि दुश्चरितम् । ये न कथयन्ति गुरुभ्यो, न खलु ते आराधका भवन्ति ॥ १ ॥ गौरवपङ्कनिमग्ना, अतिचार ये परस्य न कथयन्ति । दर्शन-ज्ञान-चारित्र्ये, सहाय्यमरणं भवेत् तेषाम् ॥ २ ॥”

२ “एतत् सहाय्यमरणं, मृत्वा महाभये तथा दुरन्ते । सुषिरं भ्रमन्ति जीवा, दीर्घं संसारकान्तारे ॥ ३ ॥”

३ “मुक्त्वाऽकर्मभूमिजान्, नरतिरश्च सुरगणांश्च नैरयिकान् । शेषाणां जीवानां, तद्भवमरण तु केपाञ्चित् ॥ १ ॥”

४ “अविरतमरण बालं, मरण विरतानां पण्डितं भवति । जानाहि बाल-पण्डितमरण पुनर्देशविरतानाम् ॥ १ ॥”

एवं चरणद्वारेण बालादिमरणत्रयमभिधाय ज्ञानद्वारेण छद्मस्थमरण-केवलमरणे आह—“मणपज्जवोहिताणी, सुय-मइणाणी मरति जे समणा । छउमत्थमरणमेयं, केवलमरणं तु केवलिणो ॥ १ ॥” ११-१२ ।

वैहायस-गृध्रपृष्ठमरणे अभिधातुमाह—“गिद्धाद्भक्त्यणं गि-द्धपिद्ध उव्वंधणाइ वेहास । एए दोन्नि वि मरणा, कारणजाए अणुजाया ॥ १ ॥” न तु निष्कारणे, यतो भणितम्—“भौवियजिणवयणाणं ममत्तरहियाण नत्थि हु विसेसो । अप्पाणम्मि परम्मि य, तो वज्जे पीडमुभओ वि ॥ १ ॥” अत एव च भक्तपरिज्ञादिषु पीडापरिहाराय सलेखनाविधिरुक्तः । उक्तञ्च—“यत्तारि विचित्ताइं, विगईनिज्झुहियाइं चत्तारि । संवच्छरे य दुन्नि वि, एगतरीयं च आयासं ॥ १ ॥” इत्यादि । अनुज्ञाकारणं त्वनयोर्दर्शनमालिन्यपरिहारादि, उदायिनुपाऽनुमृततथाविधाऽऽचार्यवत् १३-१४ ।

सान्प्रतमन्यमरणत्रयमाह—“भेत्तपरिज्ञा इंगिणि, पाउवगमणं च तिमि मरणाइं । कन्नस-मड्डिम-जेट्ठा, धिइ-संधंयेण उ विसिद्धा ॥ १ ॥” ‘कन्नस’ त्ति कनिष्ठम् । ‘भेत्तपरिज्ञामरणं, चउव्विहाऽऽहारचायनिप्पन्नं । नियमा सप्पडिक्कम्म, सव्वत्थ वि विगयसगस्स ॥ १ ॥” ‘इगियदेसम्मि ठिओ, चउव्विहाऽऽहारजिओ धीमं । उव्वत्तणाइ कारइ, नऽन्नेण उ इंगिणीमरणं ॥ १ ॥”

१ “मनःपर्यव-भवधिज्ञानिनः, श्रुतमतिज्ञानिनो मरन्ति ये क्षमाणाः । छप्रस्थमरणमेतत्, केवलमरणं तु केवलिन ॥ १ ॥” २ “गृ-ध्रादिभक्षणं गृध्रपृष्ठं उद्वन्धनादि वैहायसम् । एते द्वे अपि मरणे, कारणजातेऽनुज्ञाते ॥ १ ॥” ३ “भावितजिनवचनानां, ममत्तरहिताना नास्ति खलु विशेष । आरमति परस्मिन्, ततो वर्जयेत् पीडासुभयतोऽपि ॥ १ ॥” ४ “स्वत्वारि विचित्राणि, निर्युद्धविकृतीनि चरवारि । संवत्सरे च द्वे अपि, एकान्तरित च आचाम्लम् ॥ १ ॥” ५ “भक्तपरिज्ञा इङ्गिणी, पादपोषगमन च त्रीणि मरणाणि । कनिष्ठमध्यम-उपेष्टानि, धृति-संहननाभ्यां तु विशिष्टानि ॥ १ ॥” ६ “भक्तपरिज्ञामरणं, चतुर्विधाऽऽहारत्यागनिष्पन्नम् । नियमात् सप्रतिकर्म, सर्वत्रापि विगतसङ्गस्य ॥ १ ॥” ७ “इङ्गितदेशे स्थितः, चतुर्विधाऽऽहारवर्जितो भीमाह । उद्गर्तनादि कारयति, नाऽन्येन तु इङ्गिनीमरणम् ॥ १ ॥”

“निष्कल निष्पडिक्कम्मो, निक्खिवए जं जहिं जहा अंगं । एयं पाओवगमं, नीहारिं वा अनीहारिं ॥ १ ॥ पाओवगम भणियं, सम विसमो पायवो व जह पडिओ । नवरं परप्पओगा, कपेज्ज जहा फलतरु व ॥ २ ॥” यद्यपि त्रितयमप्येतत्—“धीरेण वि मरियव्वं, काउरिसेण वि अवस्स मरियव्वं । तम्हा अवस्समरणे, घरं खु धीरत्तणे मरिउं ॥ १ ॥ ससाररग-मज्जे, धीवलसन्नद्धवद्धकच्छाओ । हत्तूण मोहमहं, हरासि आराहणपडागं ॥ २ ॥” इति शुभाऽऽशयवानेव प्रतिपद्यते, फलमपि च वैमानिकता-मुक्तिलक्षणं समानम्, तथा चोक्तम्—“एयं पक्खखाणं, अणुपालेऊण सुविहिओ सम्मं । वेमा-णिओ व देवो, ह्विज्ज अहवा वि सिज्जेज्जा ॥ १ ॥” तथापि विशिष्ट-विशिष्टतर-विशिष्टतमधृतिमतामेव च तत्प्राप्ति-रिति कनिष्ठत्वादिसिद्धिशेष उच्यते । तथा हि—भक्तपरिज्ञामरणमार्यिकादीनामप्यस्ति । यत उक्तम्—“संघा वि य अज्जाओ, सघे वि य पढमसघयणवज्जा । सघे वि देसविराजा, पक्खखाणेण उ मरति ॥ १ ॥” अत्र हि प्रत्याख्यानं भक्त-परिज्ञैवोक्ता । इङ्गिनीमरण तु विशिष्टतरधृतिमतामेव सम्भवतीत्यार्यिकानिपेधत एवाऽवसीयते । पादपोषगमनं तु नास्त्रैव विशिष्टतमधृतिमतामेव, ततश्च वज्रक्रपभनाराचसंहनननामेवैतत् । उक्तं हि—“पैढमम्मि य सघयणे, वट्टते सेलकुइसा-माणे । तेसिं पि य वोच्छेओ, चोइसपुवीण वोच्छेए ॥ १ ॥” १५-१६-१७ । इत्युक्तो मरणविधिविभागः ।

१ “निश्चलो निष्प्रतिकर्मा निक्षिपति यद्यत्र यथाऽहम् । एतत्पादपोषगमन निर्हारं चाऽतिहारम् ॥ १ ॥ पादपोषगमन भणित, समो विपमो वा पादप इव यथा पतित । नवरं परप्रयोगात्, कस्येत यथा फलतरुवत् ॥ २ ॥” २ “धीरेणापि मत्संख्य, कापुरेणाप्यवश्य मत्संख्यम् । तस्मादवश्यमरणे, घरमेव धीरत्वेन मर्तुम् ॥ १ ॥ संसाररङ्गमध्ये धृतिबलसन्नद्धयदकक्ष । हत्वा मोहमल्ल, हरान्गाराधना-पताकाम् ॥ २ ॥” ३ “एतद्व्याख्यानमनुपात्य सुविहितं सम्यक् । वैमानिको वा देवो, भवेदयवाऽपि सिध्येत् ॥ १ ॥” ४ “सर्गा अपि चाऽऽर्या, सर्वेऽपि च प्रथमसंहननवर्जा । सर्वेऽपि देशविरता, प्रत्याख्यानेनैव त्रियन्ते ॥ १ ॥” ५ “प्रथमे च संहनने, वर्तमाने शैलकुह्यसमाने । तस्यापि च व्युच्छेदश्चतुर्दशपूर्विणां व्युच्छेदे ॥ १ ॥”

विशेषार्थस्तु बृहद्दीकातोऽवसेयः । “एतत् पुण अहिगारो, णायघो होइ मणुयमरणेण । मोत्तु अकाममरणं, सकाममरणेण मरियच्च ॥ १ ॥” साम्प्रतं सूत्रमनुगम्यते—

अन्नवम्मि महोहम्मि, एगे तिच्चे दुरुत्तरं । तत्थ एगे महापच्चे, इमं पण्हमुदाहरे ॥ १ ॥

व्याख्या—अर्णव इव अर्णवः—अष्टपरपारतया भव एव तस्मिन्, महान् ओषः—प्रवाहो भवपरम्परात्मको यस्मिन् स महौषः तत्र, ‘एकः’ रागद्वेषादिसहभावरहितः, तीर्ण इव ‘तीर्णः’ तीरप्राप्त इत्यर्थः, “दुरुत्तरं” ति विभक्तिव्यत्ययात् ‘दुरुत्तरे’ दुःखोत्तारे । तत्र ‘एकः’ तथाविधतीर्थकरनामकर्मोदयादनुत्तरावाप्तविभूतितया अद्वितीयः, स हि एकदा एक एव भरते सम्भवति । महती—निरावरणतया अपरिमाणा प्रज्ञा—केवलज्ञानात्मिका सवित् विद्यतेऽस्य स तथा ‘इमम्’ अनन्तरवक्ष्यमाणं ‘प्रश्न’ प्रष्टव्यार्थरूपम् “उदाहरे” उदाहृतवानिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ यदुदाहृतवास्तदाह—

संतिमे अ दुवे ठाणा, अक्खाया मारणंतिया । अकाममरणं चैव, सकाममरणं तथा ॥ २ ॥

व्याख्या—“सती” ति वचनव्यत्ययेन स्तः—विद्येते ‘इमे’ प्रत्यक्षे, ‘चः’ पूरणे, ‘द्वे’ द्विसदये, तिष्ठन्त्यनयोर्जन्तव इति स्थाने ‘आख्याते’ पुरातनतीर्थकृद्भिरपि कथिते, मरणमेवान्तः—निजनिजायुषः पर्यन्तो मरणान्तस्तस्मिन् भवे मारणान्तिके । ते एव नामत उपदर्शयति—“अकाममरणं” वक्ष्यमाणस्वरूप, ‘चः’ समुच्चये, ‘एवे’ ति पूरणे, ‘सकाममरणं’ वक्ष्यमाण-स्वरूपमेव तथेति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ केपा पुनरिमे ? कियद्वारा वा ? इत्यत आह—

वालाणं अकामं तु, मरणं असइं भवे । पंडियाणं सकामं तु, उक्कोसेण सइं भवे ॥ ३ ॥

१ “अत्र पुनरधिकारो, ज्ञातव्यो भवति मनुजमरणेन । सुखावाऽकाममरणं, सकाममरणेन मत्तंष्यम् ॥ १ ॥”

व्याख्या—वाला इव वालाः सदसद्विवेकविकलतया तेषाम् “तु” ति तुशब्दस्यैवकार्यत्वाद् अकाममेव मरणम् ‘असकृत्’ वारंवार भवेत्, ते हि विषयाभिष्वङ्गतो मरणमनिच्छन्त एव म्रियन्ते, तत एव च भवाटवीमटन्ति । ‘पण्डितानां’ चारित्र्यतां सह कामेन—अभिलाषेण वर्तत इति ‘सकाम’ सकाममिव सकाम, मरणं प्रति असम्प्रसत्त्वात् तदसम्प्रसृत-यैवोत्सवभूतत्वात् तादृशां मरणस्य । तथा च वाचकः—“सञ्चिततपोधनानां, नित्यं व्रतनियमसम्यगरतानाम् उत्सवभूत मन्ये, मरणमनपराधवृत्तीनाम् ॥१॥” न तु परमार्थतत्त्वेपां सकामत्वम्, मरणाभिलाषस्यापि निषिद्धत्वात् । उक्तं हि— “मा मा हु विचिंतिजा, जीवामि चिर मरामि य लहु ति । जइ इच्छसि तरिउ जे, ससारमहोयहिमपारं ॥१॥” ति । ‘तु’ पूर्वपेक्षया विशेषद्योतकः । तत्र ‘उत्कर्षेण’ इत्युत्कर्षोपलक्षितं केवलिसम्प्रन्धीत्यर्थः । अकेवलिनो हि सयमजीवितं दीर्घमिच्छेयुरपि, मुक्तययाप्तिः इतः स्यादिति । केवलिनस्तु तदपि नेच्छन्ति, आत्मा भवजीवितमिति । तन्मरणस्योत्कर्षेण सकामता, ‘सकृत्’ एकवारमेव भवेत् । जघन्येन तु शेषचारित्रिणः सप्ताष्ट वा वारान् भवेदित्याहूतमिति सूत्रार्थः ॥३॥

यदुक्त—‘इमे द्वे स्थाने’ तत्राऽऽद्य तावदाह—

तत्थिमं पढमं ठाणं, महावीरेण देसियं । कामगिद्धे जहा घाले, भिसं क्रूराइं कुच्चइ ॥ ४ ॥

व्याख्या—‘तत्रे’ ति तयोः अकाममरण-सकाममरणाख्ययोः स्थानयोर्मध्ये ‘इदम्’ अनन्तरमभिधास्यमानरूप ‘प्रथ-मम्’ आद्य स्थानं ‘महावीरेण’ ति चरमतीर्थकृता, ‘तत्रैको महाप्रज्ञः’ इति मुकुलितोक्तेरभिव्यक्तार्थमेतत्, ‘देशितं’ प्ररूपितम् । किं तत् ? इत्याह—कामेपु—इच्छामदनात्मकेषु गृद्धः—अभिकाङ्क्षावान् कामगृद्धः, ‘यथे’ ति उपदर्शनार्थः, ‘घाल’ उक्तरूपः ‘भृशम्’ अत्यर्थं ‘क्रूराणि’ दौद्राणि कर्माणीति गम्यते, तानि च प्राणव्यपरोपणादीनि “कुच्चइ” ति ‘करोति’

१ “मा मैव विचिन्तये, जीवामि चिरं म्रिये च लघु इति । यदीच्छसि तरीतु, ससारमहोदधिमपारम् ॥१॥”

क्रियया अभिनिर्वर्तयति, शकावशक्तावपि क्रूरतया तन्दुलभत्सवद् मनसा कृत्वा च तानि प्रक्रमाद् अकाम एव म्रियते इति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥ इदमेव प्रहणवाक्यं प्रपञ्चयितुमाह—

जे गिद्धे कामभोगेसु, एगे कूडाय गच्छइ । ण मे दिद्धे परे लोए, चक्खुदिट्ठा इमा रई ॥५॥

व्याख्या—‘यः’ इति अनिर्विष्टस्वरूपः गृद्धः ‘कामभोगेषु’ कामौ च—शब्दरूपाण्यौ भोगाश्च—स्पर्शरसगन्धाद्यास्तेषु, ‘एकः’ कश्चिदिति क्रूरकर्मा सः ‘कूडाय गच्छति’ कूटं—द्रव्यतो मृगादिवन्धनं भावतो मिथ्याभाषणादि तस्मै गच्छति—अनेकार्थत्वात् प्रवर्तते । स हि मासादिलोलुपतया मृगादिवन्धनान्यारभते, मिथ्याभाषणादीनि वा सेचते, प्रेरितश्च कैश्चिद् वदति—‘न मे’ इति न मया ‘दृष्टः’ अवलोकितः ‘परलोकोः’ भूतभाविजन्मात्मकः । कदाचिद्विषयतरितरिप्येवविधेय स्याद् अत आह—(प्रथ ४०००) ‘चक्षुर्दृष्टा’ चक्षुषा दृष्टा ‘इयम्’ एषा ‘रति’ कामासेवनजनिता चित्तप्रवृत्तिः । तस्यायमाशयः—कथं दृष्टपरित्यागतोऽदृष्टपरिकल्पनयाऽऽत्मानं विप्रलम्भेयम् ? इति सूत्रार्थः ॥ ५ ॥

पुनस्तदशयमेव व्यञ्जयितुमाह—

हत्थागया इमे कामा, कालिया जे अणागया । को जाणह परे लोए ?, अत्थि वा नत्थि वा पुणो ॥६॥

व्याख्या—‘हस्तागताः’ हस्तप्राप्ताः स्वाधीनतया ‘इमे’ प्रत्यक्षोपलभ्यमानाः ‘कामाः’ शब्दादयः । ‘कालिकाः’ अनि-श्चितकालान्तरप्राप्तयः ‘जे’ ‘अनागता’ भाविजन्मसम्बन्धिनः । कथं पुनरमी अनिश्चितप्राप्तयः ? इत्याह—पुनःशब्दस्य व्यवहितसम्बन्धात् कः पुनर्जानाति ? नैव कश्चिद्, यथा—परलोकोऽस्ति नास्ति वा ? । अयं चास्याऽऽशयः—तन्निर्दिष्टे हि परलोके क इव हस्तगतान् कामान् अपहाय कालिककामार्थं यतेतेति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥ अन्यस्तु कथञ्चिदुत्पादितपर-लोकप्रत्ययोऽपि कामान् परिहर्तुमशक्नुवन्निदमाह—

जणेण सद्धिं होक्खामि, इति बाले पगम्भइ । कामभोगानुरागेणं, केसं संपडिवज्जइ ॥ ७ ॥

व्याख्या—‘जनेन’ लोकेन ‘सार्द्धं’ सह भविष्यामि । किमुक्तं भवति ?—बहुर्जनो भोगाऽऽसङ्गी तदहमपि तद्वर्ति गमिष्यामि, न हि इयान् जनोऽङ्ग इति । ‘बालः’ अङ्गः ‘प्रगल्भते’ धार्ष्ट्यमवलम्बते, अलीकवाचालतया च स्वयं नष्टः परानपि नाशयति, न विवेचयति—यथा किमुन्मार्गप्रस्थितेनाविवेकिना जनेन बहुनाऽपि प्रमाणीकृतेन विवेकिनः ? स्वकृतकर्मफल-भुजो हि जन्तवः । स चैवं कामभोगानुरागेण ‘क्लेशम्’ इह परत्र च विविधवाधात्मकं ‘सम्प्रतिपद्यते’ प्राप्नोतीति । उक्तञ्च—“वरि विसु भुंजिउ मं विसय, एक्कसि विसिण मरंति । नर विसयाऽऽमिसमोहिया, बहुसो नरइ पडंति ॥ १ ॥” इति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥ यथा च कामभोगानुरागेण क्लेशं सम्प्रतिपद्यते तथा वक्तुमाह—

ततो से दंडं समारभइ, तसेसु थावरेसु य । अट्टाए य अणट्टाए, भूयग्गामं विहिंसइ ॥ ८ ॥

व्याख्या—‘ततः’ कामानुरागात् ‘सः’ धार्ष्ट्यवान् ‘दण्डं’ मनोदण्डादि ‘समारभते’ प्रवर्तयति ‘त्रसेषु’ द्वीन्द्रियादिषु ‘स्थावरेषु च’ पृथिव्यादिषु । अर्थः—प्रयोजनं वित्तावाप्त्यादिः तदर्थम्—अर्थाय, चस्य व्यवहितसम्बन्धाद् अनर्थाय च—यदात्मनः सुहृदादेर्वा नोपयुज्यते । ननु किमित्यमपि कश्चिदण्डं समारभते ? आरभत एव तथाविधपशुपालवत् । तत्र च सम्प्रदायः—

यथैकः पशुपालः प्रतिदिनं मध्याह्नगते रवौ अजासु महान्यमोधतरुसमाश्रितासु तत्पुत्ताणो निवन्नो धनुहियावलेण अजोद्रीर्णगोलास्थिभिस्तस्य पत्राणि छिद्दीकुर्वन्तिष्ठति । एवं तेन स वटपादपः प्रायः सच्छिद्रपत्रीकृतः । अत्रया तत्थेगो

१ “वर विष भुक्त मा विषया. एकसो विषेण विनन्ते । नरा विषयाऽऽमिमोहिता बहुसो नरके पतन्ति ॥ १ ॥”

रायपुत्तो दाइयधाडिओ तत्थागओ । पेच्छए तस्स वडस्स सव्वाणि पत्ताणि छिड्डियाणि । तेण सो पसुपालओ पुच्छिओ—केणेयाणि छिद्दीकयाणि ? । तेण भन्नइ—मया एयाणि क्रीडापूर्वं छिद्दीकृतानि । तेण सो बहुणा दव्वजाएण विलोभेउं भन्नइ—सक्केसि जस्स हं भणामि तस्स अच्छीणि छिड्डेउं ? । तेण भन्नइ—जइ अन्मासत्थो होइ तो सक्केमि । तेण स नयर नीओ । रायमग्गसन्निविट्ठे घरे ठविओ । तस्स रायपुत्तस्स भाया राया । सो तेण मग्गेण अस्सवाहणियाए निज्जाइ । तेण भन्नइ—एयस्स अच्छीणि पाडेहि त्ति । तेण गोलियधणुहएण तस्स निग्गच्छमाणस्स दो वि अच्छीणि पाडियाणि । पच्छा सो रायपुत्तो राया जाओ । तेण सो पसुपालो भन्नइ—भूहि, वरं किं ते प्रयच्छामि ? । तेण भन्नइ—मज्झ तमेव गामं देहि । तेण सो दिन्नो । पच्छा तेणं तस्मि पव्वंतगामे उच्छू रोविओ तुंवोओ य । निप्पन्नेसु तुंवएसु गुडसद्धयं तुययं भुक्त्वा गायति स्म—“अट्टमट्टं पि सिक्खिज्जा, सिक्खियं न निरत्थयं । अट्टमट्टप्पसाएण, खज्जए गुलतुंवयं ॥ १ ॥” तेण ताणि वडपत्ताणि अणट्टाए छिड्डियाणि, अच्छीणि पुण अट्टाए पाडियाणि । ‘दण्डं समारभते’ इत्युक्तम् तत्किमसौ आरम्भ-मात्र एवावतिष्ठते ? इत्याह—“भूयग्गामं” ति भूताः—प्राणिनस्तेषां ग्रामः—समूहस्तं विविधैः प्रकारैः हिनस्ति—व्यापादयति । अनेन दण्डत्रयव्यापार उक्त इति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥ किमसौ कामभोगानुरागेणैतावदेव कुरुते उताऽन्यदपि ? इत्याह—

हिंसे बाले मुसावाई, माइल्ले पिसुणे सढे । भुंजमाणे सुरं मंसं, सेयमेयं ति मन्नइ ॥ ९ ॥

व्याख्या—हिंसनशीलः ‘हिंसः’ अनन्तरोक्तनीत्या, तथैवंविधः सन्नसौ ‘बालः’ उक्तरूपः, ‘मुपावादी’ इति अलीक-भाषणशीलः, ‘माइल्ल’ ति ‘मायी’ परवञ्चनोपायचित्तत्वात्, ‘पिशुनः’ परदोषोद्धाटकः, ‘शठः’ तत्तन्नेपथ्यादिकरणतोऽन्य-थाभूतमात्मानमन्यथा दर्शयति मण्डिकचौरवत्, अत एव च भुञ्जानः ‘सुरां’ मयं ‘मांसं’ पिशितं ‘श्रेयः’ प्रशस्यम्

१ “अट्टमट्टमपि शिक्षेत शिक्षित न निरर्थकम् । अट्टमट्टप्रसादेन स्थापते गुडमुत्पन्नम् ॥ १ ॥”

एतदिति मन्यते । उपलक्षणत्वाद्भाषते च—‘न मांसभक्षणे दोषो, न मये न च मैथुने ।’ इत्यादि । तदनेन मनसा वचसा कायेन वा सत्यत्वमस्योक्तमिति सूत्रार्थः ॥ ९ ॥ पुनस्तद्वक्तव्यतामेवाह—

कायसा वयसा मत्ते, वित्ते गिद्धे य इत्थिसु । दुहओ मलं संचिणइ, सिसुणागो व मद्धियं ॥ १० ॥

व्याख्या—“कायस” ति सूत्रत्वात् ‘कायेन’ शरीरेण ‘वचसा’ वाचा उपलक्षणत्वात् मनसा च ‘मत्तः’ दम्तः । तत्र कायेन मत्तः मदान्धगजवत्, यतस्ततः प्रवृत्तिमान् यद्वा ‘अहो! अहं बलवान् रूपवाञ्छ’ इति चिन्तयन् । वचसा स्वगुणान् ख्यापयन् ‘अहो! अहं सुस्वरः’ इत्यादि वा चिन्तयन् । मनसा च मदात्मातचेताः ‘अहोऽहमवधारणाशक्तिमान्’ इति वा मन्यानः । ‘वित्ते’ द्रविणे ‘गृद्धः’ गृद्धिमान् । चशब्दः मित्रक्रमः, ततः स्त्रीषु च गृद्धः । तत्र ‘वित्ते गृद्धः’ इति अदत्तादानपरि-ग्रहोपलक्षणम्, तद्भावभावित्वात् तयोः । ‘स्त्रीषु गृद्धः’ इत्यनेन मैथुनाऽऽसेवित्वमुक्तम्, स हि ‘स्त्रियः संसारसर्वस्वभूताः’ इति मन्यते । तथा च तद्वचः—‘सत्यं वच्मि हितं वच्मि, सारं वच्मि पुनः पुनः । अस्मिन्नसारे ससारे, सारं सारद्व-लोचनाः ॥ १ ॥’ तदभिरतिमाश्च मैथुनासेवी एव भवति । स एवविधः किम् ? इत्याह—“दुहओ” ति द्विधा—द्वाम्या रागद्वेषात्मकाभ्यां बहिरन्तःप्रवृत्त्यात्मकाभ्यां वा प्रकाराभ्यां ‘मलम्’ अष्टप्रकारं कर्म ‘सञ्चिनोति’ वध्नाति । क इव किम् ? इत्याह—“शिशुनागः” गण्डपदः—अलस इत्यर्थः, स इव मृत्तिकाम् । स हि स्निग्धतनुतया बही रेणुभिरेव गुण्डयते, तामेव चाश्रीते इति बहिरन्तश्च द्विधाऽपि मलमुपचिनोति तथाऽयमपि । एतद्दृष्टान्ताभिधाने त्वयमभिप्रायः—यथाऽसौ बहिरन्तश्च उपचितमलः खरतरदिवाकरकरनिकरसम्पर्शतः शुष्यन्निहैव छिद्यति विनाशं चाऽऽप्नोति तथाऽयमप्युचितमल आशुकारिकर्मवशत इहैव जन्मनि छिद्यति विनश्यति चेति सूत्रार्थः ॥ १० ॥ अमुमेवार्थं व्यक्तीकर्तुमाह—

तओ पुट्ठो आयंकेणं, गिलाणो परितप्पइ । पभीओ परलोयस्स, कम्माणुप्पेही अप्पणो ॥ ११ ॥

व्याख्या—“तजो” ति तजः ‘ततो वा’ दण्डारम्भणाद्युपाजितमलतः स्पृष्टः, केन ? ‘आतङ्केन’ आशुवातिना शूलविसृचिकादिरोगेण, ‘ग्लानः’ मन्दः ‘परितप्यते’ वहिरन्तश्च लिखते । ‘प्रसीतः’ इति प्रकर्षेण व्रस्तः, कुतः ? “परलोयस्त” ति परलोकात् सुख्यत्ययेन पञ्चम्यर्थे पठ्यते । किमिति ? क्रियत इति कर्म—क्रिया तदनुप्रेक्षत इत्येवंशीलः कर्मानुप्रेक्षी, यत इति गम्यते । कस्य ? आत्मनः, स हिंसाश्लीकभाषणादिकामात्मचेष्टां चिन्तयन् ‘न किञ्चित् मया शुभाचारितं किन्तु सदैवाजराभरणं चेष्टितम्’ इति चिन्तयन् चेतसि आतङ्कगतः लिखते । भवति हि विषयाकुलितचेत-सोऽपि प्रायः प्राणोपरमसमयेऽनुतापः । तथा चाहुः—“कीरति जाइ जोह—गमण अविचारिऊण कजाइ । वयपरिणामे सरियाइ ताइ हियए खुहुकंति ॥ १ ॥” ११ ॥ अमुमेवार्थं व्यक्तीकर्तुमाह—

सुया मे णरए ठाणा, असीलाणं च जा गई । बालाणं कूरकम्माणं, पगाढा जत्थ वेयणा ॥ १२ ॥

व्याख्या—‘धृतानि’ आकर्णितानि ‘मे’ मया नरके ‘स्थानानि’ कुम्भीवैतरण्यसिपत्रवनादीनि । तत्किमियताऽपि परितप्यते ? इत्याह—‘असीलानाम्’ असदाचाराणां या ‘गतिः’ नरकादिका सा च धृता, कीदृशानाम् ? ‘बालानाम्’ अज्ञानां ‘कूरकम्माणं’ हिंस्र-मृपाभाषकादीनां ‘पगाढाः’ प्रकर्षयत्यः ‘यत्र’ यस्या गतां ‘वेदनाः’ शीतोष्णाशात्मत्याग्रेषणा-दयः । तदयमस्याशयः—ममैवविधानुष्ठानस्य एवंविधेव गतिरिति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥

तत्थोवचाइयं ठाणं, जहा मे तमणुस्सुयं । आहाकम्मेहि गच्छंतो, सो पच्छा परितप्पह ॥ १३ ॥

व्याख्या—‘तत्रे’ति नरकेषु उपपाते भवं औपपातिकं ‘स्थानं’ स्थितिः ‘यथा’ येन प्रकारेण भवतीति शेषः, ‘मे’ मया ‘तत्’ इत्यनन्तरोक्तपरामर्शे ‘अनुष्ठतम्’ अवधारितं शुभमिच्छमानमिति शेषः । औपपातिकमिति च श्रुततोऽस्याऽ-

१ “क्रियन्ते यानि यौवन-भवेनाविचार्य कापोनि । वय.परिणामे स्मृतानि, तानि हृदये राटकुपन्ति ॥ १ ॥”

यमाशयः—यदि गर्भजत्वं भवेद् भवेदपि तदवस्थायां छेदभेदादिनारकदुःखान्तरम्, औपपातिकत्वे तु अन्तर्मुहूर्तानन्तरमेव तथाविधभेदनोदय इति कुतस्तदनन्तरसम्भवः ? । तथा चाऽऽह—“आहाकम्मेहि” ति ‘यथाकर्मभिः’ गमिष्यमाणगत्यनु-रूपैः तीव्रतीव्रतराद्यनुभावान्वितैः कर्मभिः ‘गच्छन्’ यान् तदनुसूयमेव स्थान, ‘सः’ इति बालः ‘पच्छात्’ इति आयुषि हीयमाने ‘परितप्यते’ यथा ‘धिह्’ मामसदनुष्ठायितम्, किमिदानीं मन्दभाग्य. करोमि ? इत्यादि शोचत इति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥ अमुमेवार्थं दृष्टान्तद्वारेण द्रव्यन्नाह—

जहा सागडिओ जाणं, समं हेचा महापहं । विसमं मग्गमोहन्नो, अक्खे भग्गम्मि सोयह ॥ १४ ॥

व्याख्या—यथा ‘शाकटिकः’ गङ्गीवाहकः “जाणं” ति ‘जानन्’ अवबुध्यमानः ‘समम्’ उपलादिरहितं ‘हिता’ लक्त्वा ‘महापथ’ विषममार्गम् ‘अवतीर्णः’ गन्तुं प्रयुक्तः ‘अक्षे’ धुरि ‘भग्ने’ लण्डिते शोचति ‘धिह्’ मे परिज्ञानं यज्ञा-नज्ञपि इत्यभयायमवाप्तवान्’ इति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥ सम्प्रत्युपनयमाह—

एवं धम्मं विउक्कम्म, अहम्मं पडिबज्जिया । बाले मज्झुमुहं पत्ते, अक्खे भग्गे व सोयह ॥ १५ ॥

व्याख्या—‘एवम्’ इति शाकटिक इव ‘धम्मं’ सदाचारात्मकं ‘व्युत्क्रम्य’ विशेषेणोद्दृष्ट्य ‘अधम्मं’ धर्मप्रतिपक्षं हिंसादिकं ‘प्रतिपद्य’ अभ्युपगम्य ‘बालः’ अज्ञः ‘मृत्तुमुत्तं’ मरणगोचरं ‘प्राप्तः’ गतः अक्षे भग्ने इव शोचति । किमुक्तं भवति ?—यथा अक्षभग्ने शाकटिकः शोचति तथाऽयमपि मरणात्मक फलमनुभवन् आत्मानमनुशोचति, हा ! किमेतन्मयाऽनुष्ठितम् ? इति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥ शोचनानन्तरञ्च किमसौ करोति ? इत्याह—

तजो से मरणंतम्मि, बाले संतस्सई भया । अकाममरणं मरह, धुत्ते वा कलिणा जिए ॥ १६ ॥

व्याख्या—‘ततः’ इत्यातङ्कोत्पत्तौ यच्छोचनमुक्तं तदनन्तरं ‘से’ ति स मरणमेवान्तो मरणान्तस्तस्मिन् उपस्थिते इति शेषः, ‘बालः’ रागाद्याकुलितचित्तः ‘संत्रस्यति’ समुद्विजते विभेतीति यावत् । कुतः ? ‘भयात्’ नरकगतिगमन-साध्यत्वात्, अनेनाकामत्वमुक्तम् । स च किमेवं विभ्यन् मरणाद् विमुच्यते उत न ? इत्याह—अकामस्य—अनिच्छतो मरणम् अकाममरणं तेन, सूत्रे चाऽऽर्पत्वात् द्वितीया, ‘भ्रियते’ प्राणान् त्यजति, नरकं चाऽसौ गच्छति, तत्र च शोचति । क इव कीदृशः सन् ? ‘धूर्त इव’ द्यूतकार इव, वाशब्दस्योपमार्थत्वात्, ‘कलिना’ एकेन प्रक्रमाद् दायेन जितः । यथा हि अयमेकेन दायेन जितः सत्रात्मानं शोचति तथा असावपि इत्येवैवंपाककटुभिः सङ्क्षेपशब्दलैर्मनुजभोगैर्दिव्यसुखं हारितः शोचति दुःखी सन्निति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥ प्रस्तुतमेवार्थं निगमयितुमाह—

एयं अकाममरणं, बालाणं तु पवेइयं । इत्तो सकाममरणं, पंडियाणं सुणेह मे ॥ १७ ॥

व्याख्या—‘एतत्’ अनन्तरमेव दुष्कृतकर्मणां परलोकाद्विभ्यता यन्मरणमुक्तं तद् अकाममरणं बालानामेव, तुला-सौकर्यकार्यत्वात्, ‘प्रवेदित’ प्रकर्षेण प्रतिपादितं तीर्थकरणगणधरादिभिरिति गम्यते । पण्डितमरणप्रस्तावनार्थमाह—“इत्तो” ति ‘इतः’ अकाममरणादनन्तरं ‘सकाममरणं’ पण्डितानां सम्बन्धि ‘शृणुत’ आकर्णयत ‘मे’ मम कथयत इत्युपस्कार इति सूत्रार्थः ॥ १७ ॥ यथाप्रतिज्ञातमाह—

मरणं पि सपुत्ताणं, जहा मे तमणुस्सुयं । विप्पसन्नमणाघायं, संजयाणं वुसीमओ ॥ १८ ॥

व्याख्या—‘मरणमपि’ आस्ता जीवितमित्यपिशब्दार्थः, भवतीति गम्यते, ‘सपुण्यानां’ पुण्यवता, किं सर्वमपि ? न इत्याह—‘यथा’ येन प्रकारेण ‘मे’ मम कथयत इति गम्यते, ‘तदि’ति उपक्षेपसूत्रोपात्तम् ‘अनुष्ठतम्’ अवधारितं भव-द्विरिति शेषः । विविधैर्भावनादिभिः प्रकारैः प्रसन्नाः—मरणेऽपि अपगतमोहतया अनाकुलचेतसो विप्रसन्नाः तत्सम्बन्धि मरणमपि विप्रसन्नम् । न विद्यते आघातः तथाविधयतनयाऽन्यप्राणिनामात्मनश्च विधिवत्सलितशरीरतया यस्मिंस्तद्

अनाघातम् । केपां पुनरिदम् ? उच्यते—‘संयतानां’ सम्यक्पापोपरताना चारित्रिणामित्यर्थः, “वुसीमड” त्ति आर्पत्वाद् ‘वश्यवतां’ वश्यानि—आयत्तानि प्रज्जमाद् इन्द्रियाणि विद्यन्ते येषां ते वश्यवन्तः तेषाम्, एतच्चार्थात् पण्डितमरणमेव । ततोऽयमर्थः—यथैतत् संयतानां वश्यवतां विप्रसन्नमनाघात च भवति तथा नाऽन्यप्राणिनाम् । उक्तञ्च—काले सुपत्तदणं, सम्भत्तविमुद्धी बोहिलाभं च । अन्ते समाहिमरणं, अभव्वजीवा न पावंति ॥ १ ॥ विशिष्टयोग्यतावतामेव तत्प्राप्तिरिति सूत्रार्थः ॥ १८ ॥ तथा चाह—

न इमं सवेसु भिक्खुसु, ण इमं सवेसु गारिसु । नाणासीला य गारत्था, विसमसीला य भिक्खुणो ॥

व्याख्या—‘न’ नैव ‘इदं’ पण्डितमरणं सर्वेषु ‘भिक्खुषु’ परदत्तोपजीविषु व्रतिष्वित्यर्थः; नेदं सर्वेषु ‘अगारिषु’ गृहिषु, सर्वचारित्रिणामेव तत्सम्भवात्, तथात्वे च तेषामपि तत्त्वतो यतित्वात् । यथा चैतदेवं तथोपपत्तित आह—‘नानाशीलाः’ अनेकविधव्रता अगारस्थाः, तेषां हि देशैकरूपं शीलम्, देशरूपस्य तस्यानेकधाऽभिधानात् । ‘विपमशीलाश्च’ विसदृशशीलाश्च भिक्षवः, नहि सर्वेऽप्यनिदानिनोऽविकलचारित्रिणो वा तत्कालं म्रियन्ते जिनमतप्रतिपन्ना अपि, तीर्थान्तरीयास्तु दूरोत्सारिता एव । तेषु हि गृहिणस्तावद् अत्यन्तनानाशीला एव, यतः केचित् ‘गृहाश्रमप्रतिपालनमेव महाव्रतमिति’ प्रतिपन्नाः, “गृहाश्रमपरो धर्मो, न भूतो न भविष्यति । पालयन्ति नराः शूराः, स्त्रीवाः पाखण्डमाश्रिताः ॥ १ ॥” इति वचनात् । अन्ये तु ‘सप्त शिक्षापदशतानि गृहिणा व्रतम्’ इत्याद्यनेकधैव द्रुवते । भिक्षवोऽप्यत्यन्तविपमशीला एव, यतस्तेषु केपाश्चित् पञ्चयमनियमात्मकं व्रतमिति दर्शनम्, अपरेषां कन्दमूलफलाशितैव इति विसदृशशीलता । न च तेषु कचिदविकलचारित्रसम्भव इति सर्वत्र पण्डितमरणाभाव इति सूत्रार्थः ॥ १९ ॥ विपमशीलतामेव भिक्षूणां समर्थयितुमाह—

१ “काले सपात्रदान, सम्यक्वविशुद्धिर्बोधिभाभश्च । अन्ते समाधिमरण, अभव्वजीवा न प्राप्नुवन्ति ॥ १ ॥”

सन्ति एगेहि भिक्खुहिं, गारत्था संजमुत्तरा । गारत्थेहि य सवेहिं, साहवो संजमुत्तरा ॥ २० ॥

व्याख्या—‘सन्ति’ विद्यन्ते ‘एकेभ्यः’ कुप्रवचनेभ्यः भिक्षुभ्यः “गारत्थ” त्ति सूत्रत्वाद् अगारस्थाः संयमेन—देश-विरत्यात्मकेन ‘उत्तराः’ प्रधानाः संयमोत्तराः । कुप्रवचनभिक्षवो हि जीवास्तिक्यादपि बहिष्कृताः सर्वथा अचारित्रिणश्चेति कथं न सम्यग्दृशो देशचारित्रिणो गृहिणः तेभ्यः संयमोत्तराः सन्तु ? । एवं सति अगारस्थेष्वेव तदस्तु इत्यत आह—‘अगारस्थेभ्यश्च सर्वेभ्यः’ इति अनुमतिवर्जसर्वोत्तमदेशविरतिप्राप्तेभ्योऽपि साधवः संयमोत्तराः परिपूर्णसंयमत्वात् तेषाम् । अत्र वृद्धसम्प्रदायः—

एगो सावगो साहु पुच्छइ—सावगाणं साहूणं किमतरं ? । साहुणा भन्नइ—सरिसव-मंदरंतरं । तओ सो आउली-हूओ पुणो पुच्छइ—कुलिगि-सावगाणं किमतरं ? । तेण भन्नइ—तमेव सरिसव-मंदर ति । तओ समासासिओ । जओ भणियं—“देसिंकेदेसविरया, समणोणं सावगा सुविहियाणं । जेसिं परपासडा, सइमं पि कलं न अगंधंति ॥ १ ॥” तदनेन तेषां चारित्राभावदर्शनेन पण्डितमरणाभाव एव समर्थित इति सूत्रार्थः ॥ २० ॥ ननु कुप्रवचनभिक्षवोऽपि विचित्रलिङ्गधारिण एवेति कथं तेभ्योऽगारस्थाः संयमोत्तराः ? अत आह—

चीराऽज्जिणं निगिणिणं, जडी संधाडि मुंडिणं । एयाणि वि न तायंति, दुस्सीलं परियागयं ॥ २१ ॥

व्याख्या—चीराणि च—चीवराणि अजिनं च—मृगादिचर्मं चीराजिनम्, “निगिणिण” त्ति सूत्रत्वात् नाभ्यं “जडि” त्ति भावप्रधानत्वाद् निर्देशस्य जटित्वम्, ‘सन्धाटी’ वस्त्रसहतिजनिता, “मुंडिणं” त्ति यत्र शिखाऽपि स्वसमयतः छिद्यते तत् प्राग्वत् मुण्डित्वम् । ‘एतान्यपी’ति निजनिजप्रक्रियाविरचितव्रतिवेषरूपाणि लिङ्गान्यपि, किं पुनर्गार्हस्थ्यम् इत्यपिशब्दार्थः, किम् ?

१ “देशैकदेशविरता, श्रमणानां श्रावका सुविहितानाम् । येषां परपापण्डा, शततमामपि कला नार्धन्ति ॥ १ ॥”

इत्याह—नैव त्रायन्ते भवात् दुष्कृतकर्मणो वेति गम्यते । कीदृशम् ? ‘दुःशीलं’ दुराचारं “परियागयं” त्ति ‘पर्यागगतं’ प्रव्रज्यापर्यायप्राप्तम्, आर्पत्वाच्च यकारस्यैकस्य लोपः । न हि कपायकलुपचेतसो बहिर्वेकवृत्तिरतिकष्टहेतुरपि नरकादिक्लृप्तिनिवारणायाऽलम् । ततो न लिङ्गधारणं वैशिष्ट्यहेतुरिति सूत्रार्थः ॥ २१ ॥ आह—कथं गृहाद्यभावेऽप्यमीषां दुर्गतिः ? इत्युच्यते—

पिंडोलए व दुस्सीलो, णरगाओ ण मुचइ । भिक्खाए वा गिहत्थे वा, सुवए कमई दिवं ॥ २२ ॥

व्याख्या—वाशब्दोऽपिशब्दार्थः, ततश्च ‘पिण्डावल्लग्नोऽपि’ स्वकीयाहाराभावतो भैक्ष्यसेव्यपि, आस्तां गृहादिमान्, दुःशीलः ‘नरकात्’ स्वकर्मोपस्थापितात् सीमन्तकादेर्न मुच्यते । अत्र चोदाहरणं तथाविधद्रुमकः । तत्र च सम्प्रदायः—

रायगिहे नयरे एगो पिंडोलओ उज्जाणियाए विणिग्गए जणे भिक्खं हिंडइ । न य तस्स किंचि केणइ दिन्न । ततो पउट्टचित्तो सो तेसिं वेभारपव्वयकडगसन्निविट्ठण पव्वओवरिं चडिऊण महइमहालियं सिल चालेइ । ‘एणसिं उवरि पाडेमि’ त्ति रोहज्झाई विच्छुट्ठिऊण तओ सिलाओ निवडिओ सिलातले संचुन्नियसव्वकाओ य मरिऊण अप्पइट्ठणे नरए समुप्पन्नो । तर्हि किमत्र तत्त्वतः सुगतिहेतुः ? इत्याह—“भिक्खाए व” त्ति भिक्षामति—भक्षयति भिक्षादः, वा विकल्पे, अनेन यतिरुक्तः, गृहे तिष्ठति गृहस्थः स वा, शोभनं निरतिचारतया सम्यग्भावाऽनुगततया च व्रतं—शीलं व्रतपालनात्मकमस्येति सुव्रतः ‘कामति’ गच्छति ‘दिव’ देवलोकम् । मुख्यतो मुक्तिहेतुत्वेऽपि व्रतपरिपालनस्य दिवं कामतीत्यभिधानं जघन्यतोऽपि देवलोकप्राप्तिरिति ख्यापनार्थम् । उक्तं हि—“अविराहियसामण्ण—स्स साहुणो सावगस्स य जहण्णो । उववाओ सोहम्मे, भणिओ तेलुक्कदसीहिं ॥ १ ॥” अनेन व्रतपालनमेव तत्त्वतः सुगतिहेतुरित्युक्तमिति सूत्रार्थः ॥ २२ ॥

यद्व्रतयोगाद् गृहस्थोऽपि दिवं कामति तद्वक्तुमाह—

१ “अविराधितश्रामणस्य, साधोः श्रावकस्य च जघन्येन । उपपात सौधर्मे, भणितस्मैलोक्यदार्ढ्यमिति ॥ १ ॥”

अगारिसामाङ्गगाइं, सही काएण फासए । पोसहं दुहओ पक्खं, एगराइं न हावए ॥ २३ ॥

व्याख्या—अगारिणः—गृहिणः सामायिक—सम्यक्त्व-श्रुत-देशविरतिरूप तस्याद्धानि—निःशङ्कता-कालाध्ययना-शु-
व्रतादिरूपाणि अगारिसामायिकाद्धानि “सङ्घि” ति सूत्रत्वान् श्रद्धा-रुचिरत्वाऽस्तीति श्रद्धायान् फायेनेत्युपलक्षणत्वात्
मनसा वाचा च ‘स्पृशति’ सेवते । ‘पौपधम्’ आहारपौपधादि “दुहओ पक्ख” ति प्राकृतत्वाद् द्वयोरपि मितेतररूपयोः
पक्षयोः चतुर्वशीपौर्णमास्यादिषु तिथिषु “एगराइं” ति अपेर्गम्यमानत्वाद् एकरात्रिमपि, उपलक्षणत्वात् एकरात्रिमपि, “न
हावए” ति न हापयति । रात्रिग्रहणं च दिवा व्याकुलतया कर्तुमशक्नुन रात्रात्रपि पौपधं कुर्यात् । इह च देशविरतिनामा-
यिकाद्भवेनैव सिद्धे यदस्य भेदेनोपादानं तदादरस्यापनार्थमनुष्ठेयमिति सूत्रार्थः ॥ २३ ॥ प्रस्तुतमेवार्थमुपसहर्तुमाह—

एवं सिक्खासमावन्ने, गिहवासे वि सुवए । मुचइ छविपवाओ, गच्छे जक्खसलोगयं ॥ २४ ॥

व्याख्या—‘एवम्’ अनुनोक्तेन न्यायेन शिक्षया—प्रताऽऽसेवनात्मिकया समापन्नः शिक्षानमापन्नः गृहवासेऽपि आन्तां
प्रव्रज्यापर्याय इत्यपिशब्दार्थः, ‘सुव्रतः’ शोभनव्रतो मुच्यते । कुतः ? छविश्च—त्वक् पर्वाणि च—जानुदूर्परादीनि छविपर्वं
तद्योगाद् औदारिकशरीरमपि छविपर्वं तत् । तदनन्तरं च ‘गच्छेत्’ यायाद् यत्ना—देवाः, समानो लोकोऽन्येति सलोकस-
द्भावः सलोकता, यक्षैः सलोकता यक्षसलोकता ताम्, इयं च देवगतावेव भवति इत्यर्थाद् देवगतिमिति । अनेन च पण्डित-
मरणावसरे प्रसङ्गतो बालपण्डितमरणमुक्तमिति सूत्रार्थः ॥ २४ ॥ साम्प्रतं प्रस्तुतमेव पण्डितमरणं फलोपदर्शनद्वारेणाह—

अहं जे संवुडे भिक्खू, दोण्हमन्नयरे सिया । सधहुक्खप्पहीणे वा, देवे वा वि महिद्धि ॥ २५ ॥

व्याख्या—‘अये’ति उपप्रदर्शने, ‘यः’ इत्यनिर्दिष्टनिर्देशे, ‘स्यूतः’ इति पिहितसमस्ताऽऽश्रयद्वारः ‘मिहु’ गति भाग-
मिहुः स च द्वयोः ‘अन्यतरः’ एकतरः स्यात् । तदाऽऽह—सर्वाणि—अज्ञेयाणि यानि दुःखानि—क्षुत्पिपासेष्टवियोगाऽनिष्ट-

संयोगादीनि तैः प्रकर्षेण—पुनरनुत्पत्त्यात्मकेन हीनः—रहितः सर्वदुःखप्रहीणः स्यादिति सन्बन्धः, न च सिद्ध एव ।
ततः स वा स्याद् देवो वा, ‘अपिः’ सम्भावने, सम्भवति हि सहननादिवैकल्यतो नुकल्यनरात्रो देवोऽपि स्यादिति, कीदृक् ?—
महर्द्धिक इति सूत्रार्थः ॥ २५ ॥ यत्र चासौ देवो भवति तत्र कीदृशा आवाप्ताः ? कीदृशा देवाः ? इत्याह—

उत्तराहं विमोहाहं, जुहमंताणुपुवसो । समाहं जक्खेहिं, आवासाहं जसंसिणो ॥ २६ ॥

दीहाउया इह्मिंता, समिद्धा कामरूपिणो । अहुणोववन्नसंकासा, भुज्जो अचिमालिप्पभा ॥ २७ ॥

व्याख्या—‘उत्तराः’ उपरिवर्त्तिनोऽनुत्तरविमानारयाः, ‘विमोहा’ इयं ‘विमोहाः’ अल्पवेदादिमोहनीयोदयतया,
‘श्रुतिमन्तः’ दीप्तिमन्तः, ‘अणुपुवसो’ ति अनुपूर्वतः क्रमेण विमोहादिविजेपणविशिष्टाः, सौधर्मादिषु अनुत्तरविमानाऽ-
वसानेषु पूर्वपूर्वापेक्षया प्रकर्षवन्त्येव विमोहत्वादीनि । ‘समाहीणाः’ व्याप्ताः ‘यक्षैः’ देवैः आवाप्ताः, प्राकृतत्वात्
नपुसकलिङ्गता । देवास्तु तत्र ‘यशस्विनः’ श्लाघान्विताः, ‘दीर्घायुषः’ चिरजीविनः, ‘ऋद्धिमन्तः’ सम्पदुपेताः, ‘ममृद्धाः’
अतिदीप्ताः, ‘कामरूपिणः’ अभिलाषानुरूपरूपविधायिनः, अनुत्तरेणपि तच्छक्तिमुक्तत्वात् । ‘अधुनोपपन्नसङ्काशाः’
प्रथमोत्पन्नदेवतुल्याः, अनुत्तरेषु हि वर्णश्रुत्यादि आयुस्तुल्यमेव भवति । ‘भूयोऽर्चिनालिप्रभाः’ प्रभूताऽऽदित्यदीप्तयो न
श्लोकस्यैवादित्यस्य तादृशी श्रुतिरस्तीति सूत्रार्थः ॥ २६—२७ ॥ उपसहर्तुमाह—

ताणि ठाणाणि गच्छंति, सिक्खित्ता संजमं तवं । भिक्खाए वा गिहन्थे वा, जे संतिपरिनिघुडा ॥ २८ ॥

व्याख्या—‘तानि’ अभिहितस्वरूपाणि ‘स्थानानि’ आवाप्तान् ‘गच्छन्ति’ यान्ति ‘शिक्षित्वा’ अभ्यस्य ‘संजमं’ सप्त-

१ अथवा मोहो द्विधा—द्रव्यतोऽन्धकारो भावतश्च मिथ्यादर्शनादि, स द्विविधोऽपि सत्तरक्षोद्योतिवेन सम्प्रदर्शनस्यैव च सप्त
सम्भवेन विगतो येषु ते विमोहाः ।

दशमेवं ‘तपः’ द्वादशविधं शिक्षाया वा गृहस्था वा, प्राकृतत्वाद् वचनव्यत्ययः । ये शान्त्या—उपशमेन परिनिर्वृताः—विध्यात-
कपायानलाः शान्तिपरिनिर्वृता इति सूत्रार्थः ॥ २८ ॥ एतच्चाकर्ण्य मरणेऽपि यथाभूता महात्मानो भवन्ति तथा चाऽऽह—

तेसिं सोचा सपुज्जाणं, संजयाणं वुसीमओ । ण संतसंति मरणंते, सीलमंता बहुस्सुया ॥ २९ ॥

व्याख्या—‘तेषाम्’ अनन्तरामिहितस्वरूपाणां यतीनां ‘श्रुत्वा’ आकर्ण्य उत्तररूपस्थानावाप्तिमिति शेषः, ‘सत्पूज्यानां’
सत्ता पूजार्हाणां ‘संयतानां’ संयमयता वश्यवता प्राग्वत्, ‘न सन्नसन्ति’ न उद्विजन्ते, क ?—मरणान्ते, ‘शीलवन्तः’
चारित्रिणः ‘बहुश्रुताः’ आगमश्रवणावदातीकृतमतयः । इदमुक्तं भवति—य एवाविदितधार्मिकगतयोऽनुपार्जितधर्माणश्च
त एव मरणाद् उद्विजन्ते, यथा—कास्माभिर्मृत्वा गन्तव्यम् ? । उपार्जितधर्माणस्तु धर्मफलमवगच्छन्तो नोद्विजन्ते ।
यदुक्तम्—“चरितो निरुपछिष्टो, धर्मो हि मयेति निर्वृतः स्वयः । मरणादपि नोद्विजते, कृतकृत्योऽस्तीति धर्मात्मा
॥ १ ॥” “सुगृहीतवपस्त्वयणा, विसुद्धसम्मत्त-नाण-चारित्ता । मरणं ऊसवभूय, मज्जति समाहियप्पाणो ॥ २ ॥” इति
सूत्रार्थः ॥ २९ ॥ इत्थं सकामाऽकाममरणस्वरूपमभिधाय शिष्योपदेशमाह—

तुलिया विसेसमादाय, दयाधम्मस्स खंतिए । विप्पसीएज्ज मेहावी, तहाभूएण अप्पणा ॥ ३० ॥

व्याख्या—‘तोलयित्वा’ परीक्ष्य बालपण्डितमरणे, ततश्च विशेषं तयोरेव ‘आदाय’ गृहीत्वा ‘दयाधम्मस्य च’ यति-
धर्मस्य, चस्य गम्यमानत्वात्, ‘विशेष’ शेषधर्मातिशायित्वलक्षणम् आदाय ‘क्षान्त्या’ क्षमया करणभूतया ‘विप्रसीदेत्’
प्रसन्नतां भजेत् न तु कृतद्वन्द्वशवर्षसलेपनतथाविधतपस्विनत् निजाद्बुलिभङ्गादिना कपायितामवलम्बेन ‘मेधावी’
मर्यादावर्त्ती, ‘तथाभूतेन’ यथैव मरणकालात् प्राग् अनाकुलचेता अभूत् मरणकालेऽपि तथावस्थितेन आत्मना उपलक्षित
इति सूत्रार्थः ॥ ३० ॥ विप्रसन्नश्च यत्कुर्यात् तदाह—

तओ काले अभिप्पेए, सङ्गी तालीसमंतिए । विणएज्ज लोमहरिसं, भेदं देहस्स कंखए ॥ ३१ ॥
 व्याख्या— ततः कपायोपशमानन्तर 'काले' मरणकाले 'अभिप्रेते' अभिरुचिते, कदा च मरणमभिप्रेतम् ? यदा
 योगा नोत्सर्पन्ति "सङ्घि" ति श्रद्धावान् 'तादृशं' भयोत्थं 'अन्तिके' समीपे गुरुणामिति गम्यते, 'विनयेत्' अपनयेत्
 'रोमहर्ष' रोमाश्रं 'हा ! मम मरणं भविष्यति' इत्यभिप्रायजं, किञ्च 'भेद' विनाशं देहस्य काङ्क्षेत्, त्यक्तपरिकर्मतया न तु
 मरणाऽऽशंसया, वर्जनीयत्वादस्या इति सूत्रार्थः ॥ ३१ ॥ निगमयितुमाह—

अह कालम्मि संपत्ते, आघायाय समुस्सयं । सकाममरणं मरइ, तिण्हमण्णयरं मुणी ॥ ३२ ॥ ति वेमि ॥

व्याख्या— 'अथ' मरणाभिप्रायानन्तर 'काले' मरणकाले 'सम्प्राप्ते' "निष्फाड्या य सीसा, सउणी जह अंडय पय-
 त्तेण । धारससवच्छरियं, अह सलेहं ततो करइ ॥ १ ॥" इत्यादिना क्रमेण समायाते, "आघायाय" ति 'आवाताय'
 संलेखनादिक्रमेण विनाशाय, सुव्यवस्थायात् 'समुच्छ्रयस्य' अन्तः कार्मणशरीरस्य वहिरौदारिकस्य, किं कुर्यात् ? इत्याह—
 सकामस्य—साभिलाषस्य मरण सकाममरणं तेन त्रियते, 'त्रयाणां' भक्तपरिज्ञेद्विनीपादपोषगमनानामन्यतरेण, सूत्रत्वात्
 सर्वत्र विभक्तिव्यत्ययः, 'मुनिः' तपस्वी इति सूत्रार्थः ॥ ३२ ॥ 'इतिः' परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥

१ "निष्पादिताश्च शिष्या, शकुनिर्यथाऽण्डक प्रयत्नेन । द्वादशसावत्सरिकमथ, सलेख तत्त. करोति ॥ १ ॥"

अथ षष्ठं धुल्लकनिर्ग्रन्थीयमध्ययनम् ।

उक्तं पञ्चममध्ययनम् । साम्प्रतं धुल्लकनिर्ग्रन्थीयाख्यं पष्ठमारभ्यते । अस्य चायमभिसम्बन्धः—'अनन्तराध्ययने
 मरणविभक्तिरुक्ता । तत्रापि चानन्तर पण्डितमरणम्, तच्च "विरयाणं पण्डिय वेति" ति वचनात् विरतानमेव । न चेते
 विद्याचरणविकला इति तत्स्वरूपमनेनोच्यते' इत्यनेन सम्बन्धेनाऽऽयातमिदम् । विद्याचरणे च निर्ग्रन्थगुणाविति निर्ग्रन्थस्व-
 रूप तावत् किञ्चिदुच्यते— "पुलाग-बकुल-कुसीला, नियंठ-सिणायगा य नायवो । एणसिं पंचण्ह वि, होइ विभासा इमा
 कमसो ॥ १ ॥ होइ पुलाओ दुविहो, लद्धिपुलाओ तहेव इयरो य । लद्धिपुलाओ सघाइकजे इयरो उ पंचविहो ॥ २ ॥
 'लद्धिपुलाओ' जस्त देविंदुरिद्धिसरिसा रिद्धी, सो सिंगणाइयकजे समुप्पन्ने चक्कवट्टि पि सवलवाहणं चुन्नेउ समत्थो ।
 'इयरो' ति 'आसेवणापुलाओ' पुलागो नाम असारो, जहा धनेसु पलजी । सो पंचविहो—नाणे दंसण चरणे, लिंगे
 अहंसुहुमए य नायवो । नाणे दंसण चरणे, तेसिं तु विराहण असारो ॥ ३ ॥ लिंगपुलाओ अन्न, निष्कारणओ करेइ सो
 लिंग । मणसा अकप्पियाई निसेवओ होइ अहंसुहुमो ॥ ४ ॥" शरीरोपकरणविभूपाऽनुवर्त्तिनः ऋद्धियगस्कामाः
 सातगौरवाश्रिताः अविविक्तपरिवाराः छेद-शबलचारित्र्युक्ताः निर्ग्रन्थाः 'वउसा' भवन्ति । यदुक्तम्—'सरीरे उवगरणे

१ "पुलाक-बकुल-कुसीला, निर्ग्रन्थ-ज्ञातकौ च ज्ञातव्या । एतेषा पञ्चानामपि, भवति विभाषा इय क्रमशः ॥ १ ॥ भवति पुलाको
 द्विविधो, लद्धिपुलाकस्यैव इतरश्च । लद्धिपुलाक सङ्घादिकार्ये इतरस्तु पञ्चविधः ॥ २ ॥ लद्धिपुलाक—यस्य देवेन्द्रादिसदृशी ऋद्धिः,
 स ऋद्धिनादितकार्ये समुत्पन्ने चक्कवर्त्तिनमपि सवलवाहनं चूरयितुं समर्थः । इतर इति—आसेवनापुलाकः, पुलाको नाम—असारः, यथा
 धान्येषु पलाङ्गी । स पञ्चविधः—ज्ञाने दर्शने चरणे, लिंगे यथासूक्ष्मं ज्ञातव्यं । ज्ञाने दर्शने चरणे, तेषां तु विराधना असारः ॥ ३ ॥
 लद्धिपुलाकोऽन्यः निष्कारणतः करोति स लङ्गः । मनसा अकल्पिकादिनिषेवको भवति यथासूक्ष्मः ॥ ४ ॥" २ "शरीरे उपकरणे च, बाहुशिकव
 य, वाजसियत्तं दुहा समक्खायं । सुक्किलवत्थाइधरे, देसे सव्वे सरीरम्मि ॥ १ ॥ आभोगमणोभोगे, सैवुड अंसवुडे
 अहासुहुमे । सो दुविहो वी वउसो, पंचविहो होइ नायवो ॥ २ ॥ आभोगे जाणंतो, करेइ दोस तहा अणाभोगे ।
 मूलुत्तरेहि सवुडो, विवरीयमसवुडो होइ ॥ ३ ॥ अच्छि मुह मज्जमाणो, होइ अहासुहुमओ तहा वउसो । पण्डिसेवणा
 कसाए, होइ कुसीलो दुहा एसो ॥ ४ ॥ नाणे दंसण चरणे, तैवे य अहंसुहुमए य वोद्धे । पण्डिसेवणाकुसीलो, पंच-
 विहो उ मुणेयवो ॥ ५ ॥ नाणाई उवजीवइ, अहंसुहुमो अह इमो मुणेयवो । साइजतो रागं, वचइ एसो तवचरणी
 ॥ ६ ॥ एमेव कसायम्मि वि, पंचविहो होइ उ कुसीलो य । कोहेणं विज्जाई, पञ्जए एव माणाई ॥ ७ ॥ एमेव वस-
 णम्मि वि, सावं पुण देइ उ चरित्तम्मि । मणसा कोहाईणि उ, करेइ अह सो अहासुहुमो ॥ ८ ॥ कसाएहिं नाणाईणि
 विराहेइ ति कसायकुसीलो । 'नियंठो' अर्धभतरवाहिरगथनिगमो, सो उवसंतकसाओ खीणकसाओ वा अंतोमुहुत्तका-

द्विधा समाख्यातम् । शुक्लवस्त्रादिधरो, देशे सर्वे शरीरे ॥ १ ॥ आभोग अनाभोगः, सवृतोऽसवृतो यथासूक्ष्मः । स द्विविधोऽपि बकुलः,
 पञ्चविधो भवति ज्ञातव्यः ॥ २ ॥ आभोग जानन्न, करोति दोष तथा अनाभोग । मूलोच्चैः संवृतो, विपरीतोऽसंवृतो भवति ॥ ३ ॥
 भक्षिणी मुखं मृजन्, भवति यथासूक्ष्मकक्षया बकुलः । प्रतिसेवनाया कपाये, भवति कुसीलो द्विधा एव ॥ ४ ॥ ज्ञाने दर्शने चरणे, तपसि च
 यथासूक्ष्मं वोद्धव्यं । प्रतिसेवनाकुसीलः, पञ्चविधस्तु ज्ञातव्यः ॥ ५ ॥ ज्ञानादि उपजीवति, यथासूक्ष्मोऽथाऽयं ज्ञातव्यः । सादयन्
 रागं, व्रजति एव तपश्चरणी ॥ ६ ॥ एवमेव कपायेऽपि, पञ्चविधो भवति तु कुसीलश्च । क्रोधेन विद्यादि, प्रयुद्धक्ते एव मानादि ॥ ७ ॥ एवमेव
 दर्शनेऽपि, क्षाप पुनर्ददाति तु चारित्र्ये । मनसा प्रोधादीनि तु, करोति अथ स यथासूक्ष्मः ॥ ८ ॥ कपायेऽज्ञानादीनि विराधयति इति
 कपायकुसीलः । 'निर्ग्रन्थ' आभ्यन्तरबाह्यप्रत्यनिर्गतः, स उपशान्तकपायः क्षीणकपायो वा अन्तर्मुहुत्तकालिकः । मोहनीयादिघातिघट्ट
 पक्षोपगतः ज्ञातको भण्यते । पुलाक-बकुल-प्रतिसेवनाकुसीला द्वयोः समाधिक-च्छेदोपस्थापनीयसयमयोर्भवेयुः । कपायकुसीलो द्वयोः

लिओ । मोहणिजाडयाहचउकम्मावगओ सिणाओ भन्नइ । पुलक-वउरु-प्रतिसेवनाकुगीलाः दोसु मामाहय-छेदोवटाय-
णियसंजनेसु होजा । कसायकुसीले दोसु परिहारविमुद्धि-मुहुमसपराङ्गसु इति सम्प्रदायः ।

प्रज्ञप्तिस्त्वाह—“कसायकुसीले णं पुच्छा, मामाहयसजमे होजा जाव मुहुमसपरायसजमे या होजा, नो अह-
कसायसजमे हुजा । नियंठा सिणायगा य एण दो वि अहकसायसजमे” । पुलक-वउरु-पट्टिसेवणाकुमीला उफोसेण
अभिन्नदसपुवधरा । कपायकुसील-निर्ग्रन्थौ चतुर्दशपूर्वधरौ । जपन्येन पुलकस्य श्रुतम् आचारस्तु नयमपूर्व, वउरु-
कुगील-निर्ग्रन्थानां तु अष्टौ प्रपचनमातरः । ज्ञातकः श्रुतापगतः केवली । प्रतिनेवना तु प्रज्ञप्त्यभिप्रायेण—“पुलाए
णं पुच्छा, जाव मूलगुणे पट्टिसेवमाणे पचण्हं आसवाणं अन्नयर पट्टिमेवेजा, उत्तरगुणे पट्टिसेवेजमाणे दमपिहम्म
पचकसाणस्स अन्नयर पट्टिसेवेजा” । “वेउसे णं पुच्छा, जाव नो मूलगुणपट्टिसेवा होजा, उत्तरगुणपट्टिसेवा होजा ।”
“पट्टिसेवणाकुमीले जहा पुलाए” । कपायकुसील निर्ग्रन्थ-ज्ञातकानां प्रतिसेवना नाम्नाति विनिरस्सेवा वृहद्दीकातोऽनयेय
इति ॥ साम्प्रत सूत्रमनुस्रियते—

जायंतऽविज्जा पुरिसा, सधे ते दुक्खसंभवा । लुप्पंति बहुसो मूढा, संसारम्मि अणंतए ॥ १ ॥

परिहारविमुद्धि सूहमसपरायिकयो इति सम्प्रदायः । १ “कपायकुसील-पृच्छा, मामाहिकसयमे भवेत् यावत् सूहमसपरायमयमे या
भवेत् न यथावयावसयमे भवेत् । निर्ग्रन्थाः ज्ञातकाश्च एतौ द्वयपि यथावयावसयमे” । पुलक-वउरु-प्रतिसेवनाकुगीला उरुटेन
अभिन्नदशपूर्वधराः । २ “पुलाए पृच्छा, यावत् मूलगुणान् प्रतिसेवमानः पद्याना आश्रवाणां अन्यतर प्रतिनेयेत, उत्तरगुणान् प्रति-
सेवमानः द्वादविधस्य प्रत्याप्यानस्य अन्यतर प्रतिनेयेत” । ३ “वउरु पृच्छा, यावत् न मूलगुणप्रतिसेवकः भवेत्, उत्तरगुणप्रति-
सेवक भवेत्” । ४ “प्रतिसेवनाकुगीलः यथा पुलाकः” ।

व्याख्या—‘यावन्तः’ यत्परिमाणाः न विद्यते विद्या-तत्त्वज्ञानात्मिका येषां तेऽविद्या-‘पुरुषाः’ नराः ‘सधे’ अस्तिलाः
ते, दुःखस्य सम्भवः-उत्पत्तिर्येषु ते दुःखसम्भवाः । एयविधाः सन्तः किम् ? इत्याह—‘लुप्पन्ते’ दारिद्र्यादिभिर्वाध्यन्ते ।
‘बहुस’ अनेकगः ‘मूढाः’ हिताऽहितविवेचनं प्रति असमर्थाः ‘ससारं’ भवे ‘अनन्तकं’ अविद्यमानान्ते । अनेन निर्ग्रन्थ-
स्वरूपज्ञापनार्थं तद्विषय उक्त इति भावनीयमिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ इह चाऽयमुदाहरणसम्प्रदायः—

एगो गोहो अभग्गसेहरो अईयदोगघेण बाहिओ । किसिकम्माइ करैतरस वि तस्म न किंचि फलइ । ततो वेरगोण
निग्गओ गेहाओ लग्गो पुईई हिंढिउं । कुणइ अणेगधणोयज्जोवाए पर न किंचि सपज्जइ । भणिय च—“धम्मणिहणु
जाउ जहिं भावइ, सधत्थ वि पर पेक्कइ आवइ । धम्मवतु नरु जहिं जहिं गच्छइ, तहिं तहिं सुंदर सोक्कइ पेच्छइ
॥१॥ बाहइ हलु हिंढायइ गउरु, करइ उरुन्नु सया वि स चउउ । सेव करइ वाणिज्जि पयट्ठइ, धम्मविहणु तहा वि न
लट्ठइ ॥ २ ॥” तथो सो निरत्थयपरिब्भमणेण निधिओ पुणरवि घर जओ नियत्तो । एगम्मि गाने देयकुलियाए रत्ति
वासोवगओ । जाव पेच्छइ ताव देयकुलियाए एगो पुरिसो निग्गओ चित्तयदहत्थगओ । सो एगपासे ठाउज्ज
तं चित्तयदं पूइऊण भणइ—लहु मे परमरमणिज्ज वासहर सज्जेहि । तेण तक्कणामेय कय । एवं नयणा-ऽऽसण-वण-
धन्न-परियण-भोगसाहणाइ कारिओ । एय ज ज भणइ त त करेइ चित्तयदो, जाव रमणीहिं सद्धि भोगे मुजइ, जाव
पहाए पट्टिसाहरइ । तेण गोहेण सो दिट्ठो । पच्छा सो चित्तेइ—किं मज्झ बहुएण परिभमिण्ण ? एय चेय ओलग्गामि ।
मो तेण ओलगिओ । विणण्णं आराहिओ भणइ—किं करेमि ? । तेण भन्नइ—अहं मदभग्गो दोगघेण कयत्थिओ

१ “धर्मविहीनो यातु यत्र भावयति, सर्वत्रापि परा प्रेक्षते आपदम् । धर्मेवान् नरो यत्र यत्र गच्छति, तत्र तत्र सुन्दरानि सौख्यानि
प्रेक्षते ॥१॥ बाहयति हलं हिण्णयति शकटं, करोति कुरुं मदापि स महत् । मेवां करोति वाणिज्ये प्रयतते, धर्मविहीनस्यपि न ल्हामपि ॥२॥”

तुह सरणमागओ, ता तुह पसाएण अहं पि एव चेय भोगे मुंजानि । सिद्धपुरिणेण चित्तिंयं—अहो ! एम घराओ
अईय दारिद्रदुहकतो, दुहियाणाहवच्छला य हयति महापुरिसा । भणियं च—“दयालुत्वमनोद्धयं, दाक्षिण्य
प्रियभाषणम् । परोपकारकारित्वं, मण्डनानि महात्मनाम् ॥ १ ॥” अन्न च—“मपैत्ति पावेउं, कायदो सधसत्तउरवारो ।
अत्तोवयारलिच्छू, उयर पूरेइ काओ वि ॥ १ ॥” ता करेमि इमस्म उवयार ति । तथो तेण भन्नइ—किं विज्जं देमि ?
उयाहु विज्जानिमंतियचउग ? । तेण विज्जासाहणपुरश्चरणमीरुणा मंदबुद्धिणा भोगतिसिण य भणियं—विज्जाहिमतिय
चउं देहि । तेण दिन्नो । मो त गहाय दहत्तुट्टमणो गओ सगाम । चित्तिंयं च तेण—“किं तीए सिरीए, पीवराए ? जा
होइ अन्नदेसम्मि । जा य न मिच्छेहि सम, जं चामेत्ता न पेच्छति ॥१॥” तत्थ वधूहिं मेत्तेहि य सम जहामिद्वयं भवणं
विद्विऊण भोगे मुंजतो अच्छइ । कम्मता मीदिउमारद्धा, गवाउओ य असगोविज्जमाणा पलईभूया । सो कालंतरेण
अहत्तोसेण चउं रये काऊण ‘एयस्स पहावेण अहं वंधुमज्जे पमोयामि’ आसवपीओ पणविओ । तस्स पमाएण
सो चउो भग्गो । सो विज्जाकओ उवभोगो नट्ठो । पच्छा ते प्रलयीभूतविभवा परपेसाईहिं दुक्खाणि अनुभवति ।
जइ पुण सा विज्जा गहिया हुता तथो भग्गे वि चउे पुणो करितो । एव अविद्यानरा दुःखसम्भूता व्याप्ता छिद्यन्तीति
सूत्रार्थः ॥ १ ॥ यतश्चैवं ततो यत् कृत्यं तदाह—

समिक्ख पंडिए तम्हा, पासजाईपहे वड्ढ । अप्पणा सचमेसेज्जा, मेत्ति भूएसु कप्पइ ॥ २ ॥

व्याख्या—‘समीक्ष्य’ आलोच्य ‘पण्डितः’ विहिताविहितविवेकवान्, ‘तम्ह’ त्वि यस्मादेवमविद्यावन्तो लुप्यन्ते
तस्मान्, किं तत् नमीक्ष्य ? इत्याह—पाशा-अत्यन्तपारवश्यदेवत-कलत्रादिसम्बन्धाः, यदुक्तम्—“भार्याया निगड दत्त्वा,

१ “संपत्तिं प्राप्य, कर्त्तव्यं सर्वसंप्रयोगकार । आरमोपकारलिप्सु, उतर पूरयति काकोऽपि ॥ १ ॥”

न सन्तुष्टः प्रजापतिः । भूयोऽप्यपत्यदानेन, ददाति गलशृङ्खलाम् ॥ १ ॥” त एव तीव्रमोहोदयादिहेतुतया जातीनाम्—
एकेन्द्रियादिजातीनां पन्थानः—तत्प्रापकत्वात् मार्गाः प्राज्ञजातिपथास्तान् ‘बहून्’ प्रभूतान् अविद्यानां विभ्रुतिहेतून् ।
किम् ? इत्याह—‘आत्मना’ स्वयं न तु परोपरोधादिना सद्भ्यः—जीवेभ्यो हितः ‘सत्यः’ सयमः तं एषयेत् । एषयंश्च सत्य
किं नु कुर्याद् ? इत्याह—‘मैत्री’ मित्रभावं ‘भूतेषु’ पृथिव्यादिजन्तुषु ‘कल्पयेत्’ कुर्यादिति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ अपरञ्च—

माया पिया ण्हसा भाता, भज्जा पुत्ता य ओरसा । नालं ते मम ताणाय, लुपंतस्स सकम्भुणा ॥ ३ ॥
एयमट्ठं सपेहाए, पासे समितदंसणे । छिंद गेहिं सिणेहं च, ण कंखे पुवसंधवं ॥ ४ ॥

व्याख्या—तत्राऽऽद्यसूत्रपूर्वार्द्धे स्पष्टम् । नवर ‘सुपा’ वधूः, पुत्राश्च ‘औरसाः’ उरसि भवाः—स्वयमुत्पादिताः
‘नाऽल’ न समर्थाः ‘ते’ मात्रादयो मम ‘त्राणाय’ रक्षणाय ‘लुप्यमानस्य’ छिद्यमानस्य स्वकर्मणा । भणिय च—“पिंड-माइ-
भाइ-भगिणी-भज्जा-पुत्ताण जं कए कुणइ । पाव तस्स विवांगं, भुंजइ इक्खओ दुक्खी ॥ १ ॥” ‘एतम्’ अमुं पूर्वोक्तमर्थं
‘स्वप्रेक्षया’ स्वबुद्ध्या ‘पश्येत्’ अवधारयेत् । शमितम्—उपशमितं दर्शनं—प्रस्तावान्मिथ्यात्वात्मकं येन सः ‘शमितदर्शनः’
सम्यग्दृष्टिः सन् “छिंद” त्ति सूत्रत्वात् छिन्द्यात् ‘गृद्धिं’ विषयाऽभिकाङ्क्षां ‘खेहं च’ स्वजनादिषु प्रेम ‘न’ नैव ‘काङ्क्षेत्’
अभिलषेत्, ‘पूर्वसंस्तवं’ पूर्वपरिचयम् एकग्रामोपित इत्यादिकम्, यतो न कश्चिदिह परत्र वा त्राणाय दुःखसम्भवे धर्मं
विनेति भाव इति सूत्रद्वयार्थः ॥ ३-४ ॥ अमुमेवार्थं विशेषतोऽनूयाऽस्यैव फलमाह—

गवासं मणिकुण्डलं, पसवो दासपोरुसं । सबमेयं चइत्ता णं, कामरूवी भविस्ससि ॥ ५ ॥

व्याख्या—गावश्चाश्वाश्च गवाश्च, तथा मणयश्च—मरकतादयः कुण्डलानि च प्रतीतानि मणिकुण्डलं, उपलक्षणमेतत्

१ “पितृ-भ्रातृ-भ्रातृ-भगिनी-भार्या-पुत्राणां यत्कृते करोति । पाप तस्य विपाक, भुङ्क्ते एकाकी दुःखी ॥ १ ॥”

शेपालङ्काराणां स्वर्णादीनां च । ‘पशवः’ अजैडकादयः । दासाश्च—गृहजातादयः पोरस त्ति सूत्रत्वात् पौरुषेयं च—पुरुषसमूहो
दासपौरुषेयम् । सर्वमेव ‘एतत्’ अनन्तरोक्तं ‘त्यक्त्वा’ हित्वा सयमं परिपालयेत्यभिप्रायः कामरूपी भविष्यति, इहैव
वैक्रियकरणाद्यनेकलब्धियोगात् परत्र च देवभवाऽवाप्तेरिति सूत्रार्थः ॥ ५ ॥ पुनः सत्यस्वरूपमेव विशेषत आह—

थावरं जंगमं चेव, धणं धणं उवक्खरं । पच्चमाणस्स कम्मेहिं, नालं दुक्खाउ मोयणे ॥ ६ ॥

व्याख्या—सुगमा । नवरं ‘थावर’ गृहारामादि, ‘जङ्गमं’ मनुष्यगवादि, ‘उपस्कर’ गृहोपकरण, शेषं स्पष्टमिति सूत्रार्थः ६
अज्झत्थं सव्वओ सव्वं, दिस्स पाणे पियायए । न हणे पाणिणो पाणे, भयवेराओ उवरए ॥ ७ ॥

व्याख्या—“अज्झत्थं” त्ति सूत्रत्वात् ‘अध्यात्मस्थम्’ अध्यात्मं—चित्तं तस्मिंस्तिष्ठतीत्यध्यात्मस्थं, तच्चेह प्रस्तावात् सुखादि
‘सर्वतः’ इष्टसयोगाऽनिष्टविप्रयोगादिहेतुभ्यो जातमिति गम्यते । ‘सर्वं’ निरवशेष ‘दृष्ट्वा’ प्रियत्वादिस्वरूपेणाऽवधार्य,
चस्य गम्यमानत्वात् ‘प्राणांश्च’ प्राणिनश्च ‘प्रियात्मकान्’ प्रिय आत्मा येषां तान्, बहुहिरण्यकोटिमूल्येनाऽभयकुमारा-
लब्धयवमात्रकालेयदृष्टान्तेन दृष्ट्वा न हन्यात् प्राणिनः ‘प्राणान्’ इन्द्रियादीन्, प्राणिन इति जातौ एकवचनम् । कीदृशः
सन् ? इत्याह—भयं च प्रतीतं वैर च—प्रद्वेषो भयवैरं तस्मात् ‘उपरतः’ निवृत्तः सन्निति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥

इत्थं प्राणातिपातलक्षणाश्रवनिरोधमभिधाय शेपाश्रवनिरोधमाह—

आदाणं णरयं दिस्स, नायइज्ज तणामवि । दोगुंछी अप्पणो पाते, दिन्नं भुंजेज्ज भोयणं ॥ ८ ॥

व्याख्या—आदीयत इति ‘आदानं’ धनधान्यादि, नरकहेतुत्वात् नरकं दृष्ट्वा ‘नाऽऽवदीत’ नं गृहीत—न स्वीकुर्यात्,
“तणामवि” त्ति तृणमपि आस्तां हिरण्यादिकं, कथं तर्हि प्राणधारणम् ? इत्याह—जुगुप्सते आत्मानमाहारमन्तरेण
धर्मधुराधरणाक्षममित्येवंशीलो जुगुप्सी, आत्मनः सम्बन्धिनि ‘पात्रे’ भाजने दत्तं गृह्यैरिति गम्यते, भुञ्जीत ‘भोज-
नम्’ आहारं न तु गृह्यपात्रे बहुदोषसम्भवात् । यदुक्तम्—“पंचछाकम् पुरेकम्, सिया तत्थ ण कप्पइ । एय-
मट्ठं न भुंजंति, निगंथा गिहिभायणे ॥ १ ॥” अनेन परिग्रहात्मकाऽऽश्रवनिरोध उक्तः, तदेव “तन्मध्यपतितः तद्ग्रहणेन
गृह्यते” इति न्यायात्, सृपावादा-ऽदत्तादानमैथुनात्मकाऽऽश्रवत्रयनिरोध उक्त इति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥ एव पञ्चाश्रवविरम-
णात्मके संयम उक्ते यथा परे विप्रतिपद्यन्ते तथा दर्शयितुमाह—

इहमेगे उ मन्नंति, अप्पच्चक्खाय पावगं । आचारियं विदित्ता णं, सव्वदुक्खा विमुच्चइ ॥ ९ ॥

व्याख्या—‘इह’ जगति ‘एके’ केचन कुतीर्थिकाः ‘तुः’ पुनरर्थे, ‘मन्यन्ते’ अभ्युपगच्छन्ति यथा ‘अप्रत्याख्याय’
अनिराकृत्य ‘पापकं’ प्राणातिपातादिविरतिम् अकृत्यैव “आचारियं” त्ति ‘आचारिक’ निजनिजाऽऽचारभवनमुपानमेव तत्
‘विदित्वा’ यथावत् ज्ञात्वा ‘सर्वदुःखात्’ शारीरमानसाद् विमुच्यते । एव सर्वत्र ज्ञानमेव मुक्त्यङ्गम्, न चैतच्चारु, नहि
रोगिण इवोपधादिपरिज्ञानतो भावरोगेभ्यः ज्ञानावरणादिकर्मभ्यो महाव्रतात्मकपञ्चाङ्गोपलक्षितक्रियासनमुत्पाद्य मुक्तिः ।
ते चैवमनालोचयन्तो भवदुःखाऽऽकुलिता वाचालतयैवाऽऽत्मानं स्वस्थयन्ति । तथा चाह—

भणंता अकरंता य, बंधमोक्खपइन्निणो । वायाविरियमेत्तेणं, समासासंति अप्पयं ॥ १० ॥

व्याख्या—‘भणन्तः’ प्रतिपादयन्तः प्रक्रमात् ज्ञानमेव मुक्त्यङ्गमिति, अकुर्वन्तश्च मुक्त्युपायमनुष्ठानम्, बन्धमोक्षयो-
प्रतिज्ञा—अभ्युपगमो बन्धमोक्षप्रतिज्ञा तद्वन्तः अस्ति बन्धः अस्ति मोक्ष इत्येवं वादिन एव केवल न तु तथाऽनुष्ठा-
यिनः, वाग्वीर्यम्—वचनशक्तिः वाचालतेति यावत् तदेवाऽनुष्ठानशून्यं वाग्वीर्यमात्रं तेन ‘समाश्वासयन्ति’ ज्ञानादेव वय
मुक्तियायिन इति स्वस्थयन्त्यात्मानमिति सूत्रार्थः ॥ १० ॥ यथैतत् न चारु तथा स्वत एवाह—

१ “पञ्चात्मकं पुर कर्म, स्यात्तत्र न कल्पते । एतदर्थं न मुञ्चन्ति, निर्ग्रन्था गृहिभाजने ॥ १ ॥”

ण चित्ता तायए भासा, कुओ विज्ञाणुसासणं । विसत्ता पावकम्महिं, वाला पंडियमाणिणो ११

व्याख्या—‘न’ नैव ‘चित्रा’ प्राकृतसंस्कृतादिरूपा, ‘त्रायते’ रक्षति पापेभ्य इति गम्यते, ‘भापा’ वचनात्मिका । स्यादेतत् ‘अचिन्त्यो हि मणिमञ्जौपधीना प्रभावः’ इत्यधोरादिमन्त्रात्मिका वाक् त्राणाय भविष्यतीत्याह—कुतो विद्या-विचित्रमन्त्रात्मिका तस्या अनुशासनं-शिक्षणं विद्याऽनुशासनं त्रायते पापात् ? न कुतोऽपि, तन्मात्रादेव मुक्तौ शेषानुष्ठान-नवैयर्थप्रसङ्गादिति भावः । अत एव ये त्राणाय इति वदन्ति ते यादृशाः तदाह—विविध सन्नाः-मन्ना विपण्णाः ‘पाप-कर्मसु’ हिंसाद्यनुष्ठानेषु सततकारितयेति भावः । कुतस्त एवंविधाः ? इत्याह—‘वालाः’ रागद्वेषाकुलिताः ‘पण्डितमा-नितः’ आत्मानं पण्डितं मन्यमाना इति सूत्रार्थः ॥ ११ ॥ साम्प्रत सामान्येनैव मुक्तिपरिपन्थिनां दोषदर्शनायाऽऽह—
जे केइ सरीरे सत्ता, वन्ने रुवे य सव्वसो । मणसा काय वक्केणं, सव्वे ते दुक्खसंभवा ॥ १२ ॥

व्याख्या—ये केचित् शरीरे ‘सक्ताः’ लालनाऽभ्यञ्जनोद्धर्तनस्नानादितत्परिचेष्टाया वद्व्याग्रहा न तु इदमनुस्मरन्ति—
“तहं तह लालित निष्कालु जोडिउ रुव्वतइ, खलु जिव थक्कइ चलिवि वंठ जं जीवि चलंतइ । ददुसरीरह तासु रे सिजण ! पाउ म किज्जउ, धडहड जीविउ जाइ चित्तु परलोयह विज्जउ ॥ १ ॥” अत्रं च—“मुट्टे वि लट्ठं पुट्ट, देहं जीएण वज्जिय-मचस्स । होही छारुक्कुरुडं, किमिपुंजं साणभक्खं च ॥ १ ॥” तथा ‘वर्णे’ गौरत्वाविके, ‘रूपे च’ सौन्दर्ये, वशब्दात् स्पर्शादिषु सक्ताः, “सव्वसो” ति सूत्रत्वात् ‘सर्वथा’ स्वयंकरणकारणादिभिः सर्वैः प्रकारैः, ‘मनसा’ कथं वयमुपचित-

१ “तथा तथा लालित नित्यकाल योजित रोचमाने, खल इव तिष्ठति चलिवा वण्ड यद् जीवे चलति । दग्धशरीरस्य तस्य [कृते] रे सुजन ! पाप मा क्रियतां, धडधड जीवित याति चित्त परलोकाय दीयताम् ॥ १ ॥”

२ सुषु अपि लट्ठं पुट्ट, देह जीवेन वज्जितमवश्यम् । भविष्यति क्षाराचकरं कृमिपुञ्जं भ्रान्तमक्ष्यं च ॥ १ ॥”

शरीरा वर्णादिमन्तश्च भविष्यामः ? ‘कायेन’ रसायनाद्युपयोगेन, ‘वाक्येन’ वचसा रसायनादिप्रभात्मकेन, ‘सर्वे’ निरव-शेषाः ‘ते’ ज्ञानादेव मुक्तिरित्यादिवादिनः ‘दुःखसम्भवाः’ इहान्यजन्मनि च दुःखभाज इति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥ यथैवेते दुःखभाजनं तथा दर्शयन्नुपदेशसर्वस्वमाह—

आवण्णा दीहमद्धानं, संसारम्मि अणंतए । तम्हा सव्वदिसं पस्स, अप्पमत्तो परिवए ॥ १३ ॥

व्याख्या—‘आपन्नाः’ प्राप्ताः ‘दीर्घम्’ अनाद्यनन्तं अध्वानमिव ‘अध्वानम्’ उत्पत्तिप्रलयरूपम् एकत्रावस्थितेरभावात् । ‘संसारे’ चतुर्गतिके ‘अनन्तके’ अपर्यवसाने ‘तच्छ’ ति यस्मादेवमेते मुक्तिपरिपन्थिनो दुःखसम्भवाः तस्मात्, ‘सव्व-दिस’ ति सर्वदिशः-प्रस्तावाद् अशेषभावदिशः, ताश्च पृथिव्याद्यष्टादशभेदाः । उक्तञ्च—“पुढेवि-जल-जलण-वाया, मूला संध-ऽग्ग-पोरवीया य । वित्तिचउपणिंदितिरिया, नारया देवसचाया ॥ १ ॥ सम्मुच्छिभ-कम्मा-ऽकम्म-भूमिगनरा तहंतरेदीया । भावदिसा दिसइ ज, ससारी निययमेयाहिं ॥ २ ॥” पश्यन् ‘अप्रमत्तः’ प्रमादरहितो यथैतेषामेकेन्द्र-यादीना विराधना न भवति तथा ‘परिव्रजेः’ सयमाध्वनि यायाः सुगिष्य’ इति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥ यथा चाऽप्रमत्तेन प्रव्रजितव्यं तथा दर्शयितुमाह—

वहिया उहुमादाय, नाऽवकंखे कयाइ वि । पुव्वकम्मक्खयट्ठाए, इमं देहं समुद्धरे ॥ १४ ॥

व्याख्या—‘वहिय’ ति ‘वहिः’ वहिर्भूतं भवादिति गम्यते, ‘ऊर्द्धम्’ सर्वोपरिस्थितम् अर्थात् मोक्षम् ‘आदाय’ गृहीत्वा मयैतदर्थं यतित्वमिति निश्चित्य ‘नावकाहेत्तु’ विषयादिक नाऽभिलषेत् ‘कदाचिदपि’ उपसर्गपरीपहाऽऽकुलित-

१ “पृथिवी जल उरलन-वाता, मूला-स्कन्धा-ऽग्र-पर्ववीजानि च । द्वि त्रि-चतु-पञ्चेन्द्रियतिथंश्च नारका देवसङ्घाता ॥ १ ॥ सम्मु-च्छिभ-कर्मो ऽकर्मभूमिगनरास्तथाऽऽन्तरदीपा । भावदिशः विव्रयते यत्, संसारी नियतमेताभि ॥ २ ॥”

तथाऽपि आत्मानमन्यदा, एवं सति शरीरधारणमप्ययुक्तम्, तद्वारणे सति आकाङ्क्षासम्भवात्, अत आह—पूर्वं-पूर्वकालभावि यत् कर्म तत्क्षयार्थं इदं ‘देहं’ शरीर ‘समुद्धरेत्’ उचिताऽऽहारादिभोगतः परिपालयेत्, तद्वारणस्य शुद्धिहेतुत्वात् । यदु-क्तम्—“सव्वदथ संजमं स-जमाउ अप्पाणमेव रक्खिज्जा । मुच्चइ अइवायाओ, पुणो वि सोही न याविरई ॥ १ ॥” ततः शरीरोद्धरणमपि निरभिष्यङ्गतयैव विधेयमिति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥ यथा च देहपालनेऽपि नाभिष्यङ्गः तथा दर्शयितुमाह—

विविच्च कम्मणो हेउं, कालकंखी परिवए । मातं पिंडस्स पाणस्स, कडं लद्धूण भक्खए ॥ १५ ॥

व्याख्या—‘विविच्च’ पृथक्कृत्य ‘कर्मणः’ ज्ञानावरणदेः ‘हेतुम्’ उपादानकारणं सिध्यात्वाविरत्यादि, कालम्-अनु-ष्ठानप्रस्तावं काङ्क्षयेवंशीलः कालकाङ्क्षी परिव्रजेदिति पूर्ववत् ‘मात्रा’ यावत्या संयमनिर्वाहस्तावती ज्ञात्वेति गम्यते, ‘पिण्डस्य’ ओदनादेः ‘पाणस्य च’ आयामादेः, स्वाद्यस्वाद्यानुपादानं यतः प्रायस्तत्परिभोगासम्भवात् । ‘कृतम्’ आत्मा-र्यमेव निर्वर्तितं गृहिमिरिति गम्यते । प्रक्रमात् पिण्डादिकमेव ‘लब्ध्वा’ प्राप्य ‘भक्षयेत्’ अभ्यवहरेदिति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥ कदाचिद् मुक्त्यर्थं धारयितुमभिष्यङ्गसम्भवः स्यादित्याह—

सन्निहिं च ण कुव्वेज्जा, लेवमायाए संजए । पक्खी पत्तं समादाय, निरवेक्खो परिवए ॥ १६ ॥

व्याख्या—‘सन्निधिम्’ अन्यदिनभोजनार्थं भक्तादिस्थापनं न कुर्वीत । ‘चः’ पूर्वापेक्षया समुच्चये । ‘लेपमात्रया’ यावता पात्रमुपलिप्यते तावत्परिमाणमपि सन्निधिं न कुर्वीत आस्ता बहु, ‘सयतः’ यतिः । किमेवं पात्राद्युपकरणसन्निधिरपि न

१ “सपेयं सयमं सयनादात्मानमेव रक्षेत् । मुच्यतेऽतिपातात्, पुनरपि शोधिर्न चाविरति ॥ १ ॥”

२ “इषदर्थं क्रियायोगे, मर्यादाया परिच्छेदे । परिमितौ धने चेति, मात्राशब्द प्रकीर्तित ॥ १ ॥”

कर्त्तव्यः ? इत्याह—पक्षीव पक्षी, “पत्त” ति ‘पात्रं’ पतद्गृहादिभाजनम् उपलक्षणत्वात् शेषोपकरणं च, ‘समादाय’ गृहीत्वा परिव्रजेदिति सम्बन्धः । यथा पक्षी पक्षसञ्चयं गृहीत्वा गच्छति एवमसावपि इत्यर्थः, ‘निरपेक्षः’ निरभिलाषः तथा च प्रतिदिनं संयमपलिमन्थभीरुतया पात्रादिसन्निधिकरणे न दोष इति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥ यदुक्तं निरपेक्षः परिव्रजेदिति तद् अभिव्यक्तीकर्तुमाह—

एषणासमिष लज्जु, गामे अणियओ चरे । अप्पमत्तो पमत्तेहिं, पिण्डपायं गवेसए ॥ १७ ॥

व्याख्या—एषणायाम्—उत्पादनग्रहणप्रासविषयायां समितः—उपयुक्तः एषणासमितः, अनेन निरपेक्षत्वमुक्तम् । “लज्जु” ति लज्जा—संयमस्तद्वान् ग्रामे उपलक्षणत्वाद् नगरादौ च ‘अनियतः’ अनियतवृत्तिः ‘चरेत्’ विहरेत्, अनेनापि निरपेक्षता एवोक्ता । चरंश्च किं कुर्यात् ? इत्याह—अप्रमत्तः ‘प्रमत्तेभ्यः’ गृहस्थेभ्यः, ते हि विषयादिप्रमादसेवनात् प्रमत्ता उच्यन्ते, ‘पिण्डपातं’ भिक्षां गवेपयेदिति सूत्रार्थः ॥ १७ ॥ इत्थं प्रसक्तानुप्रसक्त्या संयमस्वरूपमुक्तम्, तदुक्तौ च निर्मन्थस्वरूपम्, सम्प्रत्यत्रैवाऽऽदरोत्पादनार्थमाह—

एवं से उदाहु अणुत्तरनाणी, अणुत्तरदंसी अणुत्तरनाणदंसणधरे ।

अरहा नायपुत्ते भगवं, वेसालीए वियाहिए ॥ १८ ॥ ति वेमि ॥

व्याख्या—‘एवम्’ अमुना प्रकारेण “से” इति ‘सः’ भगवान् “उदाहु” ति उदाहृतवान् । ‘अणुत्तरनाणी’ सर्वोत्त-
ष्टज्ञानवान्, गौरवस्वरूपं मत्वर्थीयः, अन्यथा बहुव्रीहिरेव स्यादत्र । तथा अनुत्तरं—सर्वोत्कृष्टं पश्यतीत्यनुत्तरदर्शी,
सामान्यविशेषप्राहितया च दर्शनज्ञानयोर्भेदः । यत उक्तम्—“जं सामन्नग्राहणं, दंसणमेयं विसेसियं नाणं” ति ।

१ पतन्त जायत इति पत्रं पक्षसञ्चयः ।

२ “यसामान्यग्रहणं दर्शनमेतत् विशेषितं ज्ञानम् ।”

अनुत्तरे ज्ञानदर्शने युगपदुपयोगाभावेऽपि लब्धिरूपतया धारयतीत्यनुत्तरज्ञानदर्शनधरः, पूर्वविशेषणाभ्यामुपयोगस्य ज्ञानदर्शनयोर्भिन्नकालता उक्ता, ततश्च मा भूदुपयोगवद् लब्धिद्वयमपि भिन्नकालभावीति व्यामोह इत्युपदिश्यते अनुत्तरज्ञानदर्शनधर इति न मौनरक्त्यम् । ‘अर्हन्’ तीर्थं कृत्, ज्ञातः—उदारक्षत्रियः स चेह सिद्धार्यस्तत्पुत्रः—वर्त्तमानतीर्थ्याधिपतिः, ‘भमवान्’ समग्रैश्वर्यादिमान्, विशालाः—शिष्या यशःप्रभृतयो वा गुणा विद्यन्ते यस्य स वैशालिकः “वियाहिय” ति ‘व्याख्याता’ सदेवमनुजायां पर्यदि धर्मस्य कथयिता, इति ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥ १९ ॥

**॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिबिरचितायां सुखयोधायां उत्तराध्ययनसूत्र-
लघुटीकायां क्षुल्लकनिर्ग्रन्थीयं षष्ठमध्ययनं समाप्तम् ॥**

अथ औरभीयाख्यं सप्तममध्ययनम् ।

व्याख्यातं क्षुल्लकनिर्ग्रन्थीयं षष्ठमध्ययनम् । साम्प्रतमौरभीयं सप्तममारभ्यते । अस्या चायमभिसम्बन्धः—‘इहानन्तराध्ययने निर्ग्रन्थत्वमुक्तम्, तच्च रसगृह्णपरिहारादेव जायते, स च विपक्षेऽपायदर्शनात्, तच्च दृष्टान्तोपन्यासद्वारेणैव परिफुटं भवतीति रसगृह्णदोषदर्शकोरभ्रादिदृष्टान्तप्रतिपादकमिदमारभ्यते’ इत्यनेन सम्बन्धेनाऽऽयातमिदमध्ययनम् । अत्र चोरभ्रादिदृष्टान्तपञ्चकमभिधेयम् । यदाह निर्युक्तिकृत्—“ओरब्भे कागिणी अंवए य ववहारे सायरे चेव । पंचेए दिहंता, ओरब्भीयम्मि अज्झयणे ॥ १ ॥” तत्रोरभ्रदृष्टान्ताभिधायकमिहादिसूत्रम्—

जहाऽएसं समुद्दिस्स, कोह पोसेज्ज एलयं । ओयणं जवसं देज्जा, पोसिज्जा वि सयंगणे ॥ १ ॥

व्याख्या—‘अथे’त्युदाहरणोपन्यासे, आदिश्यते—आज्ञाप्यते विविधव्यापारेषु परिजनोऽस्मिन्नायाते इत्यादेशः—अभ्यर्हितः प्रायुर्णस्तं ‘समुद्दिश्य’ आश्रित्य—यथाऽसौ समेष्यति समागतश्चैनं भोक्ष्यते इति ‘कञ्चित्’ परलोकापायनिरपेक्षः ‘पोपयेत्’ पुष्टं कुर्यात् ‘एलकम्’ ऊरणकम्, कथम् ? इत्याह—‘ओदनं’ भक्तम्, तद्योग्यशेषान्नोपलक्षणमेतत्, ‘ययसं’ सुदृग्मापादि ‘दद्यात्’ तदप्रतो दौकयेत्, तत एव पोपयेत् । पुनर्वचनमावरण्यापनाय, ‘अपिः’ सम्भायने, सम्भाव्यते एवविधः गुरुकर्मैति । ‘स्वकाङ्गणे’ स्वकीयगृहप्राङ्गणे, अन्यत्र नियुक्तकाः कदाचिन्नौदनादि वास्यन्तीति स्वकाङ्गणे इत्युक्तम् । इहोदाहरणं सम्प्रदायादवसेयम्—

सप्तम औरश्रीयमध्ययनम् ।

जहेगो उरणगो पाहुणनिमित्तं पोसिजह । सो य पीणियसरीरो मुण्हाओ हरिदादिकयंगराओ कयफन्नचूलओ । कुमारगो वि य णं नाणाविहेहिं कीडाविसेसेहिं कीलाविति । तं च वच्छगो एवंलाजिजमाणं ददूण माऊए नेहेण गोवियं दोहएण य तयणुकंपाए सुफमवि खीर न पियइ रोसेण । ताए पुच्छिओ भणइ—अस्मो ! एस नंदियगो मदेहिं एण्हिं अम्ह सामिसालेहिं इहेहिं जयसजोग्गासणेहिं तदुयओगेहिं य अलंकारविसेसेहिं अलंकारिओ पुत्त इय परिपालिजह, अहं तु मंदभग्गो सुक्काणि तणाणि कयाइ लभामि, ताणि वि न पज्जतगाणि, एवं पाणिय पि, न य मं फोड लालेइ । ताए भणइ—पुत्त ! “आउरचिन्नाइं एयाइ, जाइं घरइ नंदिओ । मुक्कतणेहिं लादाहिं, एयं दीहाउलक्करणं ॥ १ ॥” जहा आउरो मरिउकामो ज भग्गइ पत्थं वा अपत्थं वा तं से दिज्जइ, एयं सो नंदिओ मारिजिहिइ जया तया पेच्छिहिति इति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ ततोऽसौ कीदृशो जातः ? किं च कुरुते ? इत्याह—

तओ से पुट्टे परिवूढे, जायमेए महोदरे । पीणिए विउले देहे, आएसं परिकंखए ॥ २ ॥

व्याख्या—‘ततः’ इत्योदनादिदानाद् हेतो पश्यामी, ‘सः’ इत्युरधः ‘पुट्टः’ उपचितमांसतया पुट्टिमाह, ‘परिवूढः’ प्रसुः समर्थ इति यावत्, ‘जावमेदाः’ उपचितचतुर्थघातुः अत एव ‘महोदरः’ बृहज्जठरः, ‘प्रीणितः’ तर्पितः ययाममयमुप-
लौकिकाऽऽहारादिभिरेव च हेतुभिः ‘विपुले’ विशाले ‘देहे’ शरीरे सति आदेशं परिकाहृतीव ‘परिकाहुति’ इच्छतीति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ स किमेवं चिरस्थायी स्यात् ? इत्याह—

जाव ण एह आएसे, ताव जीवइ से वुही । अह पत्तम्मि आएसे, सीसं छेत्तूण मुज्जइ ॥ ३ ॥

व्याख्या—‘यावदि’ति कालावधारणम्, ‘ने’ति न आयाति आदेशत्वावत् ‘जीवति’ प्राणान् धारयति ‘सः’ उरधः ।

१ “भ्रातुरभिहति एतानि, यानि वरति नमिदकः । शुष्करूपेणोपनीये, एतत् दीर्घपुच्छेक्षणम् ॥ १ ॥”

“वुहि” त्ति वध्यमण्डनमिवाऽऽसौदनदानादीनि तस्यतो दुःखमेव तदस्यासीति दुःखी । “अह पत्तम्मि आएसे” ‘अय’ अनन्तरं ‘प्राप्ते’ आगते आदेशे ‘शिरः’ मस्तकं तत् ‘छित्त्वा’ द्विधाविधाय नुग्यते, तेनैव स्थानिना प्राहुणकसहितेनेति शेषः ।

सम्प्रति सम्प्रदायशेषमनुस्रियते—ततो सो वच्छगो तं नंदियं पाहुणएसु आगएसु घट्टिजमाणं ददू तिसिओ वि माऊए थणं नामिउसइ भएण । ताए भणइ—किं पुत्त ! भयमीओ सि ? नेहेण एण्हयं पि मं न पियसि । वेण भणइ—अम्म ! कजो मे थणांमिलासो ? नणु सो वराओ नदियओ अज केहिं पि पाहुणगेहिं आगएहिं मनं अग्गओ विनिग्गय-
जीहो विलोउनयणो विस्सरं रसंतो अत्ताणो असरणो मारिओ, तव्भया कजो मे पाउमिच्छा ? । तओ ताए भणइ—पुत्त ! नणु तया चेव ते कहियं, जहा—“आउरचिन्नाइं एयाइ ।” एस तेसिं विवागो अणुप्पत्तो । एस दिहंतो इति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥ इत्थं दृष्टान्तमभिधाय तमेयानुबद्धं दार्ष्टान्तिकमाह—

जहा खलु से उरम्भे, आएसाए समीहिए । एवं घाले अहम्मिटे, ईहई णरयाउयं ॥ ४ ॥

व्याख्या—‘यथा’ येन प्रकारेण ‘खलु’ निश्चये ‘सः’ इति प्रागुक्तरूप उरधः ‘आदेशाय’ आदेशार्थं ‘समीहितः’ कल्पितः सन् यथाऽयमसौ भविष्यत्यादेशं परिकाहृतीत्यनुवर्तते । ‘एयम्’ असुनैव न्यायेन ‘बालः’ अश्वः ‘अधर्मिष्ठः’ अतिशयेनाधर्मः ‘ईहते’ बाध्यति तदनुकूलाऽऽचारतया ‘नरकायुक्तं’ नरकजीवितमिति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥ उक्तमेयार्थं प्रपञ्चयन्नाह—

हिंसे घाले मुसावाइ, अद्धाणम्मि विलोवए । अन्नऽदत्तहरे तेणे, माई कहुहरे सडे ॥ ५ ॥

इत्थीविसयगिद्धे च, महारंभपरिग्गहे । भुंजमाणे सुरं मंसं, परिवूढे परंदमे ॥ ६ ॥

अयकफरभोई च, तुंदिल्ले चियलोहिए । आउयं नरए कंखे, जहाऽऽएसं च एलए ॥ ७ ॥

व्याख्या—‘हिंसः’ स्वभावत एव प्राणिव्यपरोपणकत्, ‘बालः’ अश्वः, ‘मुषावादी’ अलीकभाषकः, ‘अध्यति’ मार्तो ‘विलोपकः’ मोपकः—पयि गच्छतो जनान् सर्वस्यहरणतो लुण्ठति, अन्यैरदत्तं हरति ‘अन्यादत्तहरः’ ग्रामनगरादिषु चौर्य-
कृत्, ‘खेनः’ चौर्येणैवोपकल्पितशुक्तिः, ‘मायी’ ब्रह्मनैकचित्ताः, ‘कभुहरः’ कत्वार्यं जु इति वितर्कं हरिण्यामीत्यध्ययसायी, ‘शठः’ ब्रह्मचारः ॥ ५ ॥ ‘स्त्रीविषयगृहः’ स्त्रीषु विषयेषु च अमिकाह्वावान्, ‘चः’ समुषये, महान्—अपरिमितः आरम्भः—अनेकजन्तूपघातकृत् व्यापारः परिग्रहश्च—धान्यादिसम्प्रयो यस्य स तथोक्तः, ‘भुज्जानः’ अभ्यवहरन् ‘सुरा’ मदिराम्, ‘मांसं’ पिशितम्, ‘परिवूढः’ उपचितमांसशोणिततया तत्तत्क्रियासमर्थः, अत एव ‘परंदमः’ अन्येषां हनयिता ॥ ६ ॥ किञ्च—अजस्य—छागस्य कर्करं—यत् चनकवद् भक्ष्यमाणं कर्करायते तच्चेह प्रस्तावादतिपकं मांसं तद्रोजी, अत एव ‘तुन्दिलः’ जातबृहज्जठरः ‘चित्तलोहितः’ उपचितशोणितः, शेषघातूपलक्षणमेतत्, ‘आयुः’ जीवितं ‘नरके’ सीमन्तकादौ काहुति तद्योग्यकर्माऽऽरम्भितया । कसिच क इव ? इत्याह—“जहाऽऽएसं च एलए” त्ति आदेशमिव यथा एदकः—उक्तरूपः । इह च ‘हिंसे’त्यादिना सार्द्धलोकेनाऽऽरम्भ उक्तः, ‘भुज्जमाणे’त्यादिना चार्द्धद्वयेन गृह्णितः, ‘आयुरि’त्यादिना चार्द्धेन दुर्गतियमनं प्रत्ययारूपमिति सूत्रत्रयार्थः ॥ ७ ॥ इदानीं साक्षादेहिकापायप्रदर्शनायाऽऽह—

आसणं सयणं जाणं, वित्तं कामाणि भुंजिया । दुस्साहडं घणं हेहा, यहुं संचिणिया रयं ॥ ८ ॥

तओ कम्मशुरू जंतू, पञ्चुप्पन्नपरायणे । अए व आगयाएसे, मरणंतम्मि सोयइ ॥ ९ ॥

व्याख्या—आसनं शयनं यानं भुक्त्वा इति सम्बन्धनीयम् । ‘वित्तं’ द्रव्यं ‘कामान्’ शब्दादीन् ‘भुक्त्वा’ उपभुज्य । दुःखेन संक्षिप्यते—मील्यते स दुःसंहतं ‘धनं’ द्रव्यम्, उक्तञ्च—“अर्थानामर्जने दुःखमर्जितानां च रक्षणे । नाशे दुःखं व्यये दुःखं, धिगर्थं दुःखभाजनम् ॥ १ ॥” ‘हित्वा’ घृताद्यसम्प्रयेन त्यक्त्वा, यत्तुक्तम्—“घृतेन मयेन यणाह्नामिक्षोयेन भूपेन

हुताशनेन । मलिम्बुचेनांऽशहरेण नाशं, जीयेत वित्तं क धने स्थिरत्वम् ? ॥ १ ॥” ‘बहु’ प्रभूतं ‘सञ्चित्य’ उपाय्यं ‘रजः’ अष्टप्रकारं कर्म ‘ततः’ तदनन्तरं ‘कर्मगुरुः’ कर्मभारितः ‘जन्तुः’ प्राणी प्रत्युत्पन्नं—वर्त्तमानं तस्मिन् परायणः— तन्निष्ठः प्रत्युत्पन्नपरायणः “एतावानेव लोकोऽयं, यावानिन्द्रियगोचरः ।” इति नास्तिकमतानुसारितया परलोकनिरपेक्ष इति यावत् । “अए ध” ति अजः—पशुः स चेह प्रक्रमादुरभ्रस्तद्वत्, “आगयाएसे” ति प्राकृतत्वाद् ‘आगते’ प्राप्ते आदेशे— प्राहुणके, एतेन प्रपञ्चितज्ञविनेयाऽनुग्रहायोक्तमेव उरभ्रदृष्टान्तं स्मारयति । किम् ? इत्याह—“मरणान्ते” प्राणपरित्यागात्मनि अवसानेन ज्ञोचति । किमुक्तं भवति—यथाऽऽदेशे आगते उरभ्र उक्तनीत्या ज्ञोचति तथाऽयमपि ‘धिग्’ मां विषयव्याप्तो हत उपार्जितगुरुकर्ममाणं, हा ! केदानीं मया गन्तव्यम् ?” इत्यादि प्रलापतः खिद्यते, अत्यन्तनास्तिकस्यापि प्रायस्तदा शोकसम्भवादिति सूत्रद्वयार्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ अनेनैहिकोऽपाय उक्तः । सम्प्रति पारमविक्रमाह—

तओ आउ परिकखीणे, चुता देहा विहिंसगा । आसुरीयं दिसं बाला, गच्छन्ति अवसा तमं ॥ १० ॥

व्याख्या—‘ततः’ शोचनानन्तरम् उपार्जितगुरुकर्ममाणः “आउ” ति आयुपि तद्वत्सम्बन्धिनि जीविते ‘परिक्षीणे’ सर्वथा क्षयं गते, कथञ्चिदायुःक्षयस्याऽऽवीचीमरणेन प्रागपि सम्भवादेवमुच्यते, ‘च्युताः’ भ्रष्टाः ‘देहात्’ शरीरात् ‘विहिंसकाः’ विविधप्रकारैः प्राणिघातकाः “आसुरीयं” ति असुराः—रौद्रकर्मकारिण उच्यन्ते, तेपामियमासुरीया तां ‘दिशं’ भावदिशं नरकगतिमित्यर्थः, ‘बालाः’ अज्ञाः ‘गच्छन्ति’ यान्ति ‘अवशाः’ कर्मपरवशाः, सर्वत्र बहुवचननिर्देशो व्याप्तिव्यापनार्थः, यथा नैक एवंविधः किन्तु बहव इति । तमोयुक्तत्वात् तमः । उक्तं हि—“निर्बंधयारतमसा, चवगयगह-चंद-सूर-नक्खत्ता । नरया अणंतवियणा, अणिट्ठसदाइवसया य ॥ ११ ॥” इति सूत्रार्थः ॥ १० ॥ सम्प्रति काकिण्याभ्रदृष्टान्तद्वयमाह—

१ निशान्धकारतमसो, इयपगतग्रह-चन्द्र-सूर्य-नक्षत्राः । नरका अनन्तवेदनाः, अनिष्टशब्दादिवशात् ॥ १ ॥”

जहा कागिणीए हेउं, सहस्सं हारए नरो । अपत्थं अंबयं भोच्चा, राया रज्जं तु हारए ॥ ११ ॥

व्याख्या—‘यथे’त्युदाहरणोपन्यासार्थः, ‘काकिण्याः’ रूपकाशीतितमभागरूपायाः “हेउं” ति ‘हेतोः’ कारणात् ‘सहस्सं’ दशशतात्मकं कार्यापणानामिति गम्यते ‘हारयेत्’ नाशयेत् ‘नरः’ पुरुषः । अत्रोदाहरणसम्प्रदायः—

एगो दमगो । तेण वित्तिं करितेण सहस्सं काहावणाण अज्जियं । सो तं गहाय सत्थेण समं सगिहं पत्थिओ । तेण भोयणनिमित्तं रुवगो कागिणीहिं मिन्नो । दिणे दिणे कागिणीए भुंजइ । तस्स य अवसेसा एगा कागिणी सा विस्सारिया । सत्थे पहाविए सो चित्तेइ—‘मा मे रुवगो भिदियव्वो होहि’ ति नउलगं एगत्थ गोवेउ कागिणीनिमित्तं नियत्तो । सा वि कागिणी अन्नेण हडा । सो वि नउलओ अन्नेण दिट्ठो ठविज्जंतो, सो तं घेत्तूण नट्ठो । पच्छा सो चर गओ सोचइ । एस दिट्ठंतो ॥

तथा अपथ्यमात्रफलं ‘भुक्त्वा’ अभ्यवहृत्य ‘राजा’ नृपतिः ‘राज्यं’ पृथिवीपतित्वं ‘तुः’ अवधारणे भिन्नक्रमश्च, तेन हारयेदेव, सम्भवत्येव अस्याऽपथ्यभोजिनो राज्यहारणमित्यक्षरार्थः । भावार्थस्तु बृद्धसम्प्रदायादवसेयः । स चायम्—

जहा कस्सइ रओ अंगाजिन्नेण विसूइया जाया । सा तस्स वेज्जेहिं महया किच्छेण विचिकिच्छिया । भणिओ य—जइ पुणो अंवाणि खायसि तो विणस्सिसि । तस्स य पियाणि अईव अवाणि । तेण सदेसे सव्वे उच्छाइया अंबया । अन्नया आसवाहणियाए निग्गओ सह अमच्चेण अस्सेण अवहरिओ । अस्सो दूर गन्तूण परित्तंतो ठिओ । एगम्मि वणसडे चूयच्छायाए अमच्चेण वारिज्जमाणो वि निविट्ठो । तस्स य हेट्ठे अंवाणि पडियाणि । सो ताणि परामुसइ, पच्छा अग्गाइ, पच्छा चक्खिउं निट्ठइइ । अमच्चो वारेइ । पच्छा भक्खेउं मओ । इति सूत्रगर्भार्थः ॥ ११ ॥ इत्थं दृष्टान्तमभिधाय दार्ष्टान्तिकमाह—

एवं माणुस्सगा कामा, देवकामाणमंतिए । सहस्सगुणिया भुज्जो, आउं कामा य दिविया ॥ १२ ॥

व्याख्या—‘एवमि’ति काकिण्याभ्रसदृशा मनुष्याणाममी मानुष्यकाः ‘कामाः’ विषयाः देवकामानाम् ‘अन्तिके’ समीपे । किमित्येवम् ? अत आह—‘सहस्सगुणिताः’ सहस्रैस्ताडिता दिव्यकाः कामा इति सन्बन्धः, ‘भूयः’ बहून् वारान्, मनुष्यायुःकामाऽपेक्षया इति प्रक्रमः । अनेनैवामतिभूयस्त्वं सूचयन् कार्यापणसहस्रराज्यतुल्यतामाह । ‘आयुः’ जीवितं ‘कामाश्च’ शब्दादयः दिवि भवा दिव्यास्त एव दिव्यकाः, इह चादौ “देवकामाणमंतिए” ति काममात्रोपादानेऽपि “आउ कामा य दिविय” ति आयुपोऽप्युपादानं तत्रत्यायुरादीनामपि तदपेक्षयैवंविधत्वख्यापनार्थमिति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥ मनुष्यकामानामेव काकिण्याभ्रफलोपमत्व भावयितुमाह—

अणेगवासाणउया, जा सा पन्नवओ ठिई । जाणि जीयंति दुम्मेहा, ऊणे वाससयाउए ॥ १३ ॥

व्याख्या—वर्षाणां—वत्सराणां न्युतानि—सख्याविशेषा वर्षन्युतानि, प्राकृतत्वात् सकारस्याकारः । न्युताऽऽनयनोपायस्त्वयम्—चतुरशीतिवर्षलक्षाः पूर्वाङ्गम्, तच्च पूर्वाङ्गेन गुणितं पूर्वम्, पूर्वं चतुरशीतिलक्षाहत्तं न्युताङ्गम्, न्युताङ्गं चतुरशीतिलक्षाहत्तं न्युतमिति । अनेकानि च तानि वर्षन्युतानि च अनेकवर्षन्युतानि, प्राकृतत्वात् पुंस्त्वम् । का एवमुच्यते ? इत्याह—‘या से’ति प्रज्ञापकः शिष्यान् प्रत्याह—या सा भवतामस्माकं च प्रतीता, प्रज्ञानं प्रज्ञा—प्रकृष्टज्ञानं तद्वत्, न च क्रियाविकलं ज्ञानं प्रकृष्टं भवति, “तज्ज्ञानमेव न भवति, यस्मिन् रागादयः प्रकाशन्ते” इतिवचनान् । ततश्च प्रज्ञावतः—ज्ञानक्रियावतः ‘स्थितिः’ देवभवायूरूपा, अधिकृतत्वात् दिव्यकामाश्च । तानि च कीदृशानि ? इत्याह—‘यानि’ अनेकवर्षन्युतानि दिव्यस्थितेर्दिव्यकामानां च विषयभूतानि ‘जीयन्ते’ हार्यन्ते वदेतुभूतानुष्ठानाऽनासेवनेनेति भावः, ‘दुर्मेधसः’ दुर्बुद्धयो विषयैर्जिता जन्तव इति गम्यते । कदा पुनर्दुर्मेधसो विषयैर्जीयन्ते ? इत्याह—

१ यदाऽनेकानि वर्षन्युतानि येषु तान्यनेकवर्षन्युतानि उभयपार्श्वतः पश्योपमसागतोपमाणांति यावत् ।

ऊने वर्षशताऽऽयुषि, प्रभूते ह्यायुषि प्रमादेनैकदा हारितान्यपि पुनर्जीयेरन्, अस्मिन्सु सद्भिर्मायुषि एकदा हारितानि हारितान्येव, भगवत्तत्र वीरस्य तीर्थे प्रायो न्यूनवर्षशतायुष एव जन्तव इत्यर्थमुपन्यासः । अयं चात्र भावार्थः—अल्पं मनुष्याणामायु विषयाश्चेति काकिण्यान्नफलोपमाः देवायुर्देवकामाश्चातिप्रभूततया कार्यापणसहस्ररान्यतुल्याः, ततो यथा द्रमको राजा च काकिण्यान्नफलकृते कार्यापणसहस्रं रान्यं च हारितवान्, एवमेतेऽपि दुर्मेधसोऽल्पतरमनुष्यायुःकार्मायं प्रभूतान् देवायुःकामान् हारयन्तीति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥ सम्प्रति व्यवहारोदाहरणमाह—

जहा य तित्रि वणिगा, मूलं घेत्तूण निग्गया । एगोऽत्थ लहह लाहं, एगो मूलेण आगओ ॥१४॥

व्याख्या—‘यथे’ति भावत्, प्रतिपादितदृष्टान्तापेक्षया ‘चः’ समुच्चये, त्रयः ‘वणिजः’ प्रतीताः ‘मूलं’ राशिं नीवीमिति यावत्, गृहीत्वा ‘निर्गताः’ स्वस्थानात् स्थानान्तरं प्रति प्रस्थिताः प्राप्ताश्च समीहितस्थानम् । तत्र च गतानाम् ‘एकः’ वणिक्काकुशलः ‘अत्र’ एतेषु मध्ये ‘लभते’ प्राप्नोति ‘लाभं’ विशिष्टद्रव्योपचयलक्षणम्, ‘एकः’ तेष्वेवान्यतरः यस्तथा नातिनिपुणो नाप्यत्यन्तानिपुणः सः “मूलेण” ति मूलधनेन यावद् गृहाद् नीतं तावत्तैवोपलक्षितः ‘आगतः’ स्वस्थानं प्राप्त इति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥ तथा—

एगो मूलं पि हारित्ता, आगओ तत्थ वाणिओ । ववहारे उवमा एसा, एवं घम्मे वियाणह ॥१५॥

व्याख्या—‘एकः’ अन्यतरः प्रमादपरो द्यूतमद्यादिषु अत्यन्तमासक्तचेताः ‘मूलमपि’ वृत्तरूपं ‘हारयित्वा’ नाशयित्वा ‘आगतः’ प्राप्तः स्वस्थानमित्युपस्कारः । एवं सर्वत्रोदाहरणसूत्रायां सोपस्कारस्ता द्रष्टव्या । ‘तत्र’ तेषु मध्ये वणिगेव वाणिजः । अत्र च सम्प्रदायः—

जहा एगस्स इम्मवाणियगस्स तित्रि पुत्ता । तेण तेसिं दुद्धि-ववसाय-पुम्म-पवरिसपरिकरणत्थ सट्ठस्सं सट्ठस्स काहावणां दिन्नं, भणिगा य—एणं ववहरिऊण एत्तिण कालेण एज्जह । ते तं मूलं घेत्तूण निग्गया नयराओ पिह-पिहसु पट्ठेसु ठिया । तथेगेण चित्थियं—परिक्खणत्थ अम्हे ताएण पेत्थिया, ता मए पभूयववोयज्जेण ताओ आवज्जणीओ, असाहियपुरिसत्थो य पुरिसो चचासमाणो चेव, ता निचनियकाले साहेयद्या नरेण पुरिसत्था, अम्हं पुण अत्थोवज्जणत्स सपइ अवत्तरो । उक्तञ्च—“प्रथमे नार्जिता विद्या, द्वितीये नार्जितं धनम् । तृतीये न तपस्तप्तं, चतुर्थे किं करिष्यति ? ॥ १ ॥” एवं सो चित्थिय छायणभोयणमेत्तवओ जूयमज्जेवसाइयसणवज्जिओ विहीए ववहरमाणो विवळलाभसपन्नो जाओ । वीएण चित्थियं—अत्थि अम्ह घरे पभूय वव, पर तमणुवज्जियमेव भुजमाण अइरा निट्ठिज्जह, ता मूलं रक्खेयधं ति । सो लाहयं भोयणच्छायणमलालकाराइसु उवभुजइ, मूल रक्खंतो न य अषायरेण ववहरइ । तइओ चित्तेइ—आसत्तमकुलाओ अत्थि पज्जत्तमम्हं दध, पर वुडुसहावयाए अत्थिविलसणभएण अम्हे चिदेसभाणिणो कया ताएणं, ता सधमेयं—पंचासा वोलीणा, छट्ठाणा नूण जति पुरिसत्स । रुवाऽऽणा ववसाओ, हिरि सत्तोदारया चेव ॥ १ ॥ ता किं अत्थोवज्जणकिलेसेण ? । सो न किंचि ववहरइ, केवलं जूय-मज्ज-मंस-वेस-नांध-मह-तंवोल-सरीर-किरियासु अप्पेणेव कालेण त दध निट्ठवियं । ते जहामिहियकालम्मि सपुरमागया । तत्थ जो सो छिन्नमूलो सो सट्ठस्स असासी जाओ कम्मयरो ववचरिज्जइ । वीओ घरवावारे निउत्तो भत्तपोत्तसतुट्ठो न दायधभोयव्वेसु ववसायति । तइओ घरवित्थरस्स सामी जाओ ॥ केई पुण भणति—तित्रि वाणियगा पत्तेयं ववहरति । तथेगे छिन्नमूलो पेत्तत्तमु-वगओ, केण वा सववहार करेइ ? । अच्छिन्नमूलो पुणरवि वाणिजाए भवइ । इयरो वन्धुसहिओ मोयए । एस दिट्ठतो ॥

सम्प्रति सूत्रमनुस्मियते—‘व्यवहारे’ व्यवहारविषया ‘उपमा’ दृष्टान्तः ‘एसा’ अनन्तरोक्ता ‘एवं’ वक्ष्यमाणन्यायेन ‘घम्मे’ धर्मविषयामेनामेवोपमा ‘विजानीत’ अवबुध्यध्वमिति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥ कथम् ? इत्याह—

माणुसत्तं भवे मूलं, लाभो देवगई भवे । मूलच्छेएण जीवाणं, णरगतिरिक्खत्तणं धुवं ॥ १६ ॥

व्याख्या—‘माणुत्वं’ मनुजत्वं ‘भवेत्’ स्यात् मूलमिव ‘मूलं’ स्वर्गापवर्गात्मकतदुत्तरोत्तरलाभहेतुतया, तथा लाभ इव ‘लाभः’ मनुजगल्पेक्षया विषयसुखादिभिर्विशिष्टत्वात् ‘देवगतिः’ देवत्वावाप्तिर्भवेत् । एव च स्थिते किम् ? इत्याह—‘मूलच्छेदेन’ मनुष्यगतिहान्यात्मकेन ‘जीवाना’ प्राणिना ‘नरकतिर्यक्त्वं’ नरकत्व तिर्यक्त्वं च तद्व्यात्मकं ‘ध्रुवं’ निश्चितम् । इहापि सम्प्रदायः—

तित्रि संसारिणो सत्ता माणुस्सेसु भवेसु आगया । तथेगो सज्जेण लद्धमव्वज्जवाइगुणसपन्नो मज्झिमारभपरिग्ग-हजुत्तो कालं काऊण काहावणसहस्समूलत्थाणीयं तमेव माणुसत्तं पडिलभइ । वीओ पुण सम्मदंसणचरित्तगुणपरिसु-ट्ठिओ सरागसज्जेण लद्धलाभवणिओ य देवेसु उववन्नो । तइओ पुण “हिंसे वाले मुसावाई” इणेएहिं पुवभणिएहिं सावज्जजोगेहिं वट्ठिं छिन्नमूलवाणिय इव नरगेसु तिरिएसु वा उववज्जइ ति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥ यथा मूलच्छेदेन नारकतिर्यक्त्वप्राप्तिस्तथा स्वयं सूत्रकृदाह—

दुहओ गती वालस्स, आवई ववमूलिया । देवत्तं माणुसत्तं च, जं जिए लोलया सट्ठे ॥ १७ ॥

व्याख्या—“दुहओ” ति ‘द्विधा’ द्विप्रकारा ‘गतिः’ सा च प्रक्रमात् नरकगतिः तिर्यग्गतिश्च ‘वालस्स’ रागद्वेषाभ्यामाकुलितस्य भवतीति गम्यते । तत्र च गतस्य ‘आवइ’ ति आपत्, सा च कीदृशी ? वयः—विनाशो वा ताहन मूलम्—आदिर्यसाः सा तथा, मूलग्रहणात् छेदभेदातिभारोपणादिपरिमहः । अनुभवन्ति हि नरकतिर्यक्षु जन्तवो विविधा वधाद्यापवः । उक्तञ्च—“छिज्जति तिकखसत्थेहिं, डव्वंते परमणिणा । सीउण्हेहिं विलिज्जति, निप्पीलिज्जंति जंतए ॥ १ ॥

गौरया णरए घोरे, पावकम्माण कारया । अच्छिमीलणमेत्तं पि, जत्थ सोक्खं ण विजए ॥ २ ॥ छिदणं भिदणं घोर, वाहणं भारभंजणं । दमणंकणं च दाहं च, परोप्परविघायण ॥ ३ ॥ सीउण्हखुप्पिवासाओ, ताडणावाहणाणि य । सहंते पावकम्मा उ, तिरिक्खा वेयणा बहू ॥ ४ ॥” किमित्थेवम् ? अत आह—‘देवत्वं’ देवभवं ‘मानुपत्वं’ च नरभवं ‘यद्’ यस्मात् ‘जितः’ हारितः “लोलयासडे” ति लोलता-पिशितादिलाम्पट्यं तद्व्याप्तत्वात् सोऽपि लोलतेत्युक्तः, शठः—विश्वस्तजनवञ्चकः । इह च लोलता पञ्चेन्द्रियवधाद्युपलक्षणम्, ततश्च नरकहेत्वभिधानमेतद् । यत उक्तम्—“मैहारंभयाए महापरिग्गहयाए कुणिमाहारेण पंचिदियवहेण जीवा निरयाउयं कम्मं नियच्छंति ॥” शठ इत्यनेन तु शाठ्यमुक्तम्, तच्च तिर्यग्गतिहेतुः । उक्तञ्च—“मायातिर्यग्योनसे”ति । अयमत्राशयः—यतोऽयं वालो लोलतया शाठ्येन च देवत्वं मनुजत्व च हारितः अतोऽस्य द्विधैव गतिरिति सूत्रार्थः ॥ १७ ॥ पुनर्मूलच्छेदमेव समर्थयितुमाह—
तओ जिए सई होइ, दुविहं दुग्गइं गए । दुल्लभा तस्स उम्मग्गा, अद्दाए सुइरादवि ॥ १८ ॥

व्याख्या—‘ततः’ देवत्वमनुजत्वजयात् “जिय” ति व्यवच्छेदफलत्वाद्वाक्यस्य जित एव “सइ” ति सदा भवति ‘द्विविधां’ द्विभेदा ‘दुर्गतिं’ दुष्टगति ‘गतः’ प्राप्तः । सदा जितत्वमेव व्यनक्ति—दुर्लभा ‘तस्य’ वालस्य “उम्मग्गा” ति सूत्रत्वात् ‘उम्मग्गा’ नारकतिर्यग्गतिनिर्गमनात्मिका, ‘अद्दाया’ काले-आगामिन्या ‘सुचिरादपि’ अद्वा-शब्देनैव कालाभिधानात् सुचिरशब्दः प्रभूतत्वमेवाह, ततोऽयमर्थः—अनागतायामद्वायां प्रभूतायामपि, बाहुल्यात् चेत्य-

१ नारका नरके घोरे, पापकर्मणां कारका । अक्षिमीलगमात्रमपि, यत्र सौख्यं न विद्यते ॥२॥ छेदन भेदन घोर, वहन भारभञ्जनम् । दमनमङ्कन च दाहं च, परस्परविघातनम् ॥३॥ शीतोष्णक्षुत्पिपासा, ताडनाबाधनानि च । सहन्ते पापकर्माणस्तु तिर्यग्यो वेदना बह्वी ॥४॥”

२ “महाऽऽश्मभया महापरिग्रहया मांसाहारेण पञ्चेन्द्रियवधेन जीवा नरकायुष्कं कर्म नियच्छन्ति ॥”

मुक्तम्, अन्यथा हि केचिद् एकभवेनैव तत् उद्धृत्य मुक्तिमपि अवाप्नुवन्त्येवेति सूत्रार्थः ॥ १८ ॥ इत्थं पञ्चानुपूर्व्येपि व्याख्याङ्गमिति पञ्चाहुक्तेऽपि मूलहारिणि प्रथममुपनयमुपदर्श्य मूलप्रवेशिन्यभिधातुमाह—

एवं जिअं सपेहाए, तुलिया वालं च पंडियं । मूलियं ते पवेसंति, माणुसं जोणिमिति जे ॥ १९ ॥

व्याख्या—‘एवम्’ उक्तनीत्या ‘जित’ देवत्वमनुजत्वे हारित वालमिति प्रक्रमः, “सपेहाए” ति ‘सम्प्रेक्ष्य’ सम्य-गालोच्य तथा ‘तोलयित्वा’ गुणदोषवत्तया परिभाव्य वाल पण्डितं च, चस्य मित्रक्रमत्वात् ‘मौलिकं’ मूलधनं ते प्रवेश-यन्ति, मूलप्रवेशकवर्णिकसदृशाः त इत्यभिप्रायः । ये मानुषी योनि ‘आयान्ति’ आगच्छन्ति वालतापरिहारेण तदुचित-पण्डितत्वमासेवमाना इति सूत्रार्थः ॥ १९ ॥ यथा मानुषी योनिमायान्ति तथाऽऽह—

वेमायाहिं सिक्खाहिं, जे नरा गिहिसुवया । उवेंति माणुसं जोणिं, कम्मसच्चा हु पाणिणो ॥ २० ॥

व्याख्या—‘विमात्राभिः’ विविधपरिमाणाभिः ‘शिक्षाभिः’ प्रकृतिभद्रकृत्वाद्यभ्यासरूपाभिः, उक्तञ्च—“बज्जहि ठाणेहिं जीवा मणुयाउयं वंधंति, तंजहा—पगइभइयाए पगइविणीययाए साणुक्कोसयाए अमच्छरिययाए” ति । ये ‘नराः’ पुरुषाः गृहिणश्च ते सुव्रताश्च—धृतसत्पुरुषव्रता गृहिसुव्रताः, सत्पुरुषव्रतं च—सदाचारानुल्लङ्घनादि । लौकिका अप्याहुः—“विपद्युच्चैः श्रेयं पदमनुविषेयं हि महतां, प्रिया न्याय्या वृत्तिर्मलिनमसुभङ्गेऽप्यसुकरम् । असन्तो नाभ्यर्थ्याः सुहृदपि न याच्यस्तनुधनः, सता केनोद्दिष्ट, विपममसिधाराव्रतमिदम् ॥ १ ॥” आगमविहितव्रतधारणं त्वमीपामसम्भवि, देवगतिहेतुतयैव तदभिधानात् । यत्तदोर्नित्याभिसम्बन्धात् ते किम् ? इत्याह—उपयान्ति मानुषी योनिम्, किमित्थेवम् ? अत आह—“कम्मसच्चा हु पाणिणो” ति ‘हुः’ यस्मात् सत्यानि-अवन्ध्यफलानि कर्माणि-ज्ञानावरणीयादीनि येषां ते सत्यकर्माणः प्राणिन इति सूत्रार्थः ॥ २० ॥ सम्प्रति लब्धलाभोपनयमाह—

१ “चतुर्भिः स्थानैर्जीवा मनुजायुर्बन्धन्ति, तद्यथा—प्रकृतिभद्रतया प्रकृतिविनीततया साणुकोशतया भमसरितयेति” ।

जेसिं तु विउला सिक्खा, मूलियं ते अइच्छिया । सीलवन्ता सविसेसा, अदीणा जंति देवयं ॥ २१ ॥

व्याख्या—‘येषां तु’ येषां पुनः ‘विपुला’ निःशङ्कितत्वादिदर्शनाचारादिविषयत्वेन विस्तीर्णा ‘शिक्षा’ ग्रहणाऽऽसेव-नात्मिका अस्तीति गम्यते, ‘मौलिकं’ मूलधनभूतं मानुपत्वं ते “अइच्छिय” ति ‘अतिक्रम्य’ उल्लङ्घ्य ‘शीलवन्तः’ सदाचारवन्तः अविरतसम्यग्दृष्टपेक्षया, महाव्रताऽणुव्रतादिमन्तश्च विरतिमदपेक्षया, तथा सह विशेषेण—उत्तरोत्तरगुण-प्रतिपत्तिलक्षणेन वर्तन्त इति सविशेषाः, अत एव ‘अदीनाः’ ‘कथं वयममुत्र भविष्यामः ?’ इति वैकृन्व्यरहिता यान्ति देवस्य भावो देवता सैव दैवतं तन्, साम्प्रत विशिष्टसहननाभावतो मुक्तिगतेरत्र व्यवच्छिन्नत्वाद् देवत्वमेव लाभ उक्तः । यत उक्तम्—“मण परमोहि पुलाए, आहारग खवग उवसमे कप्पे । सजमतिय केवलि सिज्झणा य जंनुम्मि वोच्छिन्ना ॥ १॥” इति सूत्रार्थः ॥ २१ ॥ प्रस्तुतमेवार्थं निगमयन्नुपदेशमाह—

एवमदीणवं भिक्खुं, अगारिं च विजाणिया । कहं नु जिच्चमेलिक्खं, जिच्चमाणो ण संविदे ॥ २२ ॥

व्याख्या—‘एवम्’ अमुना प्रकारेण लाभान्वितम् ‘अदैन्यवन्त’ दैन्यरहित ‘भिक्षु’ यतिम् ‘अगारिणं च’ गृहस्थं ‘विज्ञाय’ विशेषेण—तथाविधशिक्षावशाद् देवमनुजगतिगामित्वलक्षणेन ज्ञात्वा, ‘कथं’ केन प्रकारेण, न कथञ्चिदित्यर्थः, ‘नु’ इति वितर्कं, “जिच्च” ति सूत्रत्वात् ‘जेयं’ जेतव्यम् इन्द्रियादिभिः, “एलिक्ख” ति ‘ईदृक्’ देवत्वमनुजत्वलक्षणं ‘जीयमानः’ हार्यमाणः “न संविदे” ति प्राकृतत्वात् ‘न सवित्ते’ न जानीते ? अपि तु सवित्त एव, सविदानश्च यथा न जीयेत तथा यतेत इत्यभिप्राय इति सूत्रार्थः ॥ २२ ॥ समुद्रदृष्टान्तमाह—

जहा कुसग्गे उदगं, समुदेण समं मिणे । एवं माणुसग्गा कामा, देवकामाण अंतिए ॥ २३ ॥

१ “मन परमावधि पुलाक, आहारक. क्षपकोपशम कल्प । सधमत्रिक केवली सेधना च जम्भो व्युच्छिन्ना ॥ १ ॥”

व्याख्या—‘यथे’ति दृष्टान्तोपन्यासे, ‘कुशाग्रे’ दर्भकोटौ ‘उदक’ जलं ‘मनुद्रेण’ समुद्रजलेन ‘समं’ तुल्यं ‘मनुगतं’ परिच्छिन्नात्, एवं मानुष्यकाः कामा देवकामानाम् ‘अन्तिके’ समीपे । किमुक्तं भवति ?—यथा अजः कश्चित् कुशाग्रे जलविन्दुमालोक्य समुद्रवत् मन्यते एव मूढाश्चक्रवर्त्यादिमनुष्यकामान् दिव्यभोगोपमान् अध्यवस्यन्ति, तत्त्वतस्तु कुशाग्रजलविन्दुसमुद्रवत् भनुष्यदेवकामाना महदन्तरमिति सूत्रार्थः ॥ २३ ॥ उक्तमेवार्थं निगमयत्रपदेशमाह—

कुसगमेत्ता इमे कामा, सन्निरुद्धमि आउए । कस्त हेउं पुराकाउं, जोगवखेमं न संविदे ॥ २४ ॥

व्याख्या—‘कुशाग्रमात्राः’ दर्भप्रान्तगतान्मुवद् अल्पा ‘इमे’ प्रत्यक्षाः ‘कामाः’ मनुष्यमन्यन्विनः, तेऽपि न पत्योपमादिपरिमितौ द्राघीयसि आयुषि किन्तु ‘सन्निरुद्धे’ सङ्घिमे आयुषि, ततः “कस्त टेउ” ति प्राकृतत्वात् ‘कं हेतु’ किं कारणं ‘पुरस्कृत्य’ आश्रित्य, अलब्धस्य लाभो योगः, लब्धस्य पालनं हेमः, अनयोः समाहारे योगक्षेमम्, कोऽर्थः ?—अप्राप्तविशिष्टधर्मप्राप्तिं प्राप्तस्य च पालनम्, ‘न सविचे’ न जानीते जन इति शेषः । तत्सविच्छां हि विषयामिष्यद् एव हेतुः । मनुष्यविषयाश्च धर्मं प्राप्य दिव्यभोगापेक्षयैवंप्रायाः, ततस्तत्त्यागतो विषयामिष्यापिणाऽपि धर्मं एव यतितव्यमिति सूत्रार्थः ॥ २४ ॥ इत्थं दृष्टान्तपञ्चकमुक्तम् । तत्र च प्रथममुरभ्रदृष्टान्तेन भोगानामायतौ अपायबहुलत्वमभिहितम् । आयतौ चापायबहुलमपि यत्र तुच्छं न तत् परिहर्तुं शक्यत इति काकिण्यामफलदृष्टान्ततः तत्तुच्छत्वम् । तुच्छमपि च लाभच्छेदात्मकव्यवहारज्ञतयाऽऽयव्ययतोलनाकुशल एव हानु शक्त इति वणिग्व्यनहारोदाहरणम् । आयव्ययतोलनाऽपि च कथं कर्तव्येति समुद्रदृष्टान्तः । तत्र हि दिव्यकामाना समुद्रजलोपमत्वमुक्तम्, तथा च तदुपार्जनं महान् आयः अनुपार्जनं तु महान् व्यय इति तत्त्वतो दर्शितमेव भवति । इह च योगक्षेमामवेदने कामानिवृत्त एव भवतीति तस्य दोषमाह— इह कामाणियद्वस्स, अत्तट्टे अवरज्जइ । सोचा पेयाउयं मग्गं, जं भुज्जो परिभस्सइ ॥ २५ ॥

व्याख्या—‘इहे’ति मनुष्यत्वे जैनशासने वा प्राप्ते इति शेषः, कामेभ्यः अनिवृत्तः—अनुपगतः कामानिवृत्तस्तस्य आत्मनोऽर्थः ‘आत्मार्यः’ अर्ध्वमानतया स्वर्गादिः ‘अपराध्यति’ अनेकार्यत्वाद् धातूना नश्यति, दुर्गतिगमनेनेति भावः । आह—विषयवाञ्छानिरोधिनि जिनागमे सति कथं कामानिवृत्तिसम्भवः ? उच्यते—‘श्रुत्वा’ उपलक्षणत्वात् प्रतिपद्य च ‘नैयायिक’ न्यायोपपन्नं ‘मार्गं’ सन्यदर्शनादिकं मुक्तिपथं ‘यत्’ यस्मात् ‘भूयः’ पुनः परिभ्रश्यति, कामानिवृत्तित इति शेषः । कोऽभिप्रायः ?—यो जिनागमश्रवणात् कामनिवृत्तिं प्रतिपन्नोऽपि गुरुकर्मकत्वात् प्रतिपतति, ये तु श्रुत्वाऽपि न प्रतिपन्नाः, श्रवणं वा येषां नास्ति ते कामानिवृत्ता एवेति भाव इति सूत्रार्थः ॥ २५ ॥ यस्तु कामेभ्यो निवृत्तस्तस्य गुणमाह—

इह कामनियद्वस्स, अत्तट्टे नावरज्जति । पूतिदेहनिरोहेणं, भवे देवे च्चि मे सुत्तं ॥ २६ ॥

व्याख्या—इह कामेभ्यो निवृत्तः कामनिवृत्तस्तस्य ‘आत्मार्यः’ स्वर्गादिः ‘न अपराध्यति’ न भ्रश्यति, किं पुनरेवम् ? यतः पूतिः—कुथितो देहः—अर्थात् औदारिकशरीरं तस्य निरोधः—अभावः पूतिदेहनिरोधत्वेन ‘भवेत्’ स्यात् प्राकृतत्वात् कामनिवृत्तः ‘देवः’ सौधर्मादिनिवासी सुरः, उपलक्षणत्वात् सिद्धो वा, ‘इति’ एतत् मया ‘श्रुतम्’ आकर्णितं परमगुरुभ्य इति गम्यते । अनेन स्वर्गाद्यवाप्तिरात्मार्यानपराधे निमित्तमुक्तमिति सूत्रार्थः ॥ २६ ॥ ततश्च यदसौ आप्नोति तदाह— इद्धी जुती जसो वज्जो, आउं सुहमणुत्तरं । भुज्जो जत्थ मणुस्सेसु, तत्थ से उववज्जइ ॥ २७ ॥

व्याख्या—‘ऋद्धिः’ कनकादिसमुदायः, ‘श्रुतिः’ शरीरकान्तिः, ‘यशः’ पराक्रमकृता प्रसिद्धिः, ‘वर्णः’ गान्भीर्यादिगुणैः श्लाघा गौरवत्वादि वा, ‘आयुः’ जीवितम्, ‘सुखं’ यथेप्सितविषयावाप्ता आह्लादः, न विद्यते उत्तर—प्रधानम् अस्वादित्यनुत्तरम्, इदं सर्वत्र योज्यते, ‘भूयः’ पुनः उत्तराण्येव तानि अस्य सम्भवन्ति ‘यत्र’ येषु मनुष्येषु ‘तत्र’ तेषु सः ‘उत्पद्यते’ जायत इति सूत्रार्थः ॥ २७ ॥ एवं कामनिवृत्त्या यस्य आत्मार्योऽपराध्यति स बाळ इतरस्तु पण्डित इत्यर्थादुक्तम् । सन्प्रति पुनरनयोरेव साक्षात् स्वरूपं फलं चोपदर्शयन्नुपदेशमाह—

वालस्स पस्स वालत्तं, अहम्मं पडिवज्जिया । चिच्चा धम्मं अहम्मिद्वे, णरए उववज्जइ ॥ २८ ॥

धीरस्स पस्स धीरत्तं, सबधम्माणुवत्तिणो । चिच्चा अहम्मं धम्मिद्वे, देवेसु उववज्जइ ॥ २९ ॥

तुलियाण वालभावं, अवालं चेव पंडिए । चडऊण वालभावं, अवालं सेवए मुणी ॥ ३० ॥ स्ति वेमि ॥

व्याख्या—‘वालस्य’ अज्ञस्य ‘पश्य’ अवधारय ‘वालत्वम्’ अज्ञत्वम् । किं तत् ? इत्याह—‘अधर्म्म’ धर्म्मविपक्षविषयासकिरूपं ‘प्रतिपद्य’ अभ्युपगम्य ‘लक्त्वा’ हित्वा ‘धर्म्मं’ विषयनिवृत्तिरूपं सदाचारं “अहम्मिद्वे” ति प्राग्वत् ‘नरके’ सीमन्तकादौ उपलक्षणत्वादन्यत्र वा दुर्गते उत्पद्यते ॥ तथा धीः—बुद्धिस्तया राजत इति धीरः—बुद्धिमान् परीपहाद्यशोभ्यो वा धीरस्तस्य ‘पश्य’ प्रेक्षस्व ‘धीरत्व’ धीरभावम्, सर्वं धर्म्म—क्षान्त्यादिरूपम् अनुवर्त्तते—तदनुकूलाचारतया स्वीकृतं इत्येवशीलो यस्तस्य सर्वधर्म्मानुवर्त्तिनः, वीरत्वमाह—‘लक्त्वा’ हित्वा ‘अधर्म्मं’ विषयभिरतिरूपमसदाचारम्, “धर्म्मिद्वे” ति इष्टधर्म्मा देवेषु उपपद्यत इति । यतश्चैवमतो यद्विधेयं तदाह—‘तोलयित्वे’ति प्राग्वत् ‘वालभाव’ वालत्वम् “अवाल” ति भावप्रधानत्वात् निर्देशस्य अवालत्वं ‘च.’ समुच्चये, “एवे”ति प्राकृतत्वाद् अनुस्वारलोपे ‘एवम्’ अनन्तरोक्तप्रकारेण ‘पण्डितः’ बुद्धिमान् लक्त्वा ‘वालभाव’ वालत्व “अवाल” ति अवालत्वं ‘सेवते’ अनुतिष्ठति ‘मुनिः’ यतिरिति सूत्रत्रयार्थः ॥ २८-२९-३० ॥ ‘इतिः’ परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥ ७ ॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविरचितायां सुखबोधायां उत्तराध्ययनलघु-
टीकायामुरग्रीयं सप्तममध्ययनं समाप्तम् ॥

अथाष्टमं कापिलीयमध्ययनम् ।

व्याख्यातमुरध्रीयं सप्तममध्ययनम् । सम्प्रति कपिलमुनिप्रणीततया कापिलीयात्यमष्टममारभ्यते । अस्य चायंगमि-
सम्यन्धः—‘अनन्तराध्ययने रसगृह्येरपायवहुलत्वमभिधाय तत्त्याग उक्तः । स च निर्लोभस्यैव भवतीति इह निर्लोभत्व-
मुच्यते’ इत्यनेन सम्बन्धेनाऽऽयातस्यास्याध्ययनस्य प्रस्तावनाय कपिलपिचरितमुच्यते । तत्र सम्प्रदायः—

तेषां कालेण तेषां समरणं कोसंबी नाम नयरी । जियसत्तू राया । कासवो वंभणो चोटमविजाठाणपारगो राणो
वहुमओ । वित्ती से उवकप्पिया । तस्स जसा नाम भारिया । तेसि पुत्तो कविलो नाम । कासवो तस्मि कविले गुष्ठए
चेव कालगओ । ताहे तस्मि मए तं पय राइणा अन्नस्स मरुयगरस्स दिन्नं । सो य आमेण छत्तेण य यरिज्जमाणेण
वच्चइ । त दट्ठूण जसा परूजा । कविलेण पुच्छिया । ताए सिट्ठं—जहा पिया ते एएविहाए ढ्ढीए निग्गच्छियाओ,
जेण सो विज्जासंपन्नो । सो भणइ—अहं पि अहिज्जासि । सा भणइ—इह तुम मच्छरेण न पोड सिक्खावेइ, वच्च
सावत्थीए नयरीए पियमित्तो इंददत्तो नाम माहणो सो तुमं सिम्मावेही । सो गओ सावत्थी, पत्तो य तस्समोवं,
निवडिओ चलणेसु । पुच्छिओ—कओ सि तुम ? तेण जहायत्त कहियं, विणयपुद्घय च पंजलिउडेण भणियं—भवव ।
अहं विज्जत्थी तुम्हं तायनिविसेसाणं पायमूलमागओ, ता करेह मे विजाए अज्झावणेण पत्ताओ । उवज्जाएण नि पुत्तय-
सिणेहमुव्वहंतेण भणियं—वच्छ । जुत्तो ते विज्जागहणुज्जमो, विज्जाविहीणो पुरिसो पयुणो निविसेसो होइ, उट्ठपरलोए
य विज्जा कल्लणहेऊ, उक्तञ्च—“विद्या नाम नरस्य रूपमधिक प्रच्छन्नगुप्तं धनं, विद्या भोगकरी यशःसुखकरी विद्या
गुरुणं गुरुः । विद्या बन्धुजनो विदेशगमने विद्या पर देवता, विद्या राजसु पूज्यते न हि धनं विद्याविहीनः पशुः ॥१॥”
ता अहिज्जसु विज्जं, साहीणाणि य तुह सत्ताणि विज्जासाहणाणि, परं भोयण मम घरे निपरिग्गहत्तणओ नत्थि, तमतरेण न
संपज्जए पढणं । यत्त उक्तम्—“आरोग्य-बुद्धि-वित्तयोद्यम-शास्त्राणां”, पञ्चाऽऽन्तर्गः पठनसिद्धिगुणा भवन्ति । आचार्य-
पुस्तक-निवास-सहाय-वल्भाः, बाह्यास्तु पञ्च पठनं परिवर्द्धयन्ति ॥ १ ॥” तेण भणियं—भिक्षुमिच्छेण वि सपज्जइ भोयणं ।
उवज्झाएण भणियं—न भिक्षुवावित्तीहिं पडियं सफिज्जए, ता आगच्छ पत्थेमो किंचि इत्थं तुह भोयणनिमित्त । गया ते
दो वि तन्निवासिणो सालिभइइत्थस्स सयास । “ॐ भूर्भुवः स्वस्ति तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवाः स्वधीमहे” इयाइ कया
उवसत्थी । पुच्छिओ इत्थेण पओयणं । उवज्झाएण भणिय—एस मे मित्तस्स पुत्तो कोसंबीओ विज्जत्थी आगओ,
तुज्झ भोयणनिस्साए अहिज्जइ विज्जं मम सयासे, तुज्झ महंत पुत्र विज्जोवग्गहकरणेण । सहारिस च पटिवन्न तेण । सो
तत्थ जिमिउं जिमिउं अहिज्जइ । दासचेडी य तस्म परिवेसेइ । सो य सभावेण हसनसीलो, विगारवहुलयाण जोघणस्स
दुज्जयत्तणओ कामस्स तीए अणुरत्तो, सा वि य तस्मि । भणिओ य तीए—तुम चेव मम पिओ, पर न तुह किंचि
अत्थि, ता मा रूसेज्जसु, पोत्तमोहनिमित्त अहं अत्रेहिं सम अच्छामि । पटिवन्न तेण । अन्नया दासीण महे आगओ ।
सा य तेण समं निविज्जा उव्विग्गा अच्छइ । तेण पुच्छिया—कओ ते अरइ ? तीए भन्नइ—दासीमहो उवट्ठिओ,
ममं पत्तफुल्लण मोहं नत्थि, सहीण मज्जे विगुप्पिस्स । ताहे सो अधिइ पगओ । तीए भन्नइ—मा अविह करेदि, एत्थ
धणो नाम सेट्ठी, अप्पहाए चेव जो णं पढमं वद्धावेइ सो तस्स दो सुवन्नमासए देइ, तत्थ तुम गंतूण वद्धावेहि ।
‘भामं’ ति तेण भणिए तीए ‘लोभेण अन्नो गच्छिहि’ ति अइप्पभाए पेसिओ । वचंते य आरम्भियपुरिसेहिं गहिओ वट्ठो
य । तओ पभाए पसेणइस्स सो उवणीओ । राइणा पुच्छिओ । तेण सत्तभावो कहिओ । राइणा भणियं—ज मग्गसि
तं देमि । सो भणइ—चित्तिउं मग्गामि । राइणा ‘तह’ ति भणिए असोगवणियाए चित्तेउमारद्धो—दोहिं नासेहिं वत्था-
भरणाणि न भविस्संति ता सुवन्नसय मग्गामि, तेण वि भवणजाणवाहणां न भविस्सति ता महत्तं मग्गामि, इमेण
वि डिंभरूवाण परिणयणाइवओ न पूरेइ लक्खं मग्गामि, एत्तो वि सुहिसयणवंधुमन्माणदीणाणाहाउगणविनिट्ठ-
भोगोवभोगाण ण पज्जतो ता कोहिं कोडिसयं कोडिसहस्स वा मग्गामि । एवमाह चित्ततो सुहक्कमोउण्ण तक्कणत्तेय सुह-
परिणामसुवगओ संवेगमावन्नो लग्गो परिभाविउ—अहो ! लोभस्स विलसिय, दोण्ह सुवन्नमानाण तज्जेणागओ एवम-
सुवट्ठियं दट्ठूण कोडीहिं पि न उवरमइ मणोरहो, अन्न च विजापटणत्थं विदेममागओ जाव ताव जयवारीरिज्ज जगणि,
अवगणिऊण उवज्झायहियउवएस, अवमणिऊण कुलं, एएण इयररमणीए जाणमाणो विमोहिओ, ता अट्ठिनें—
“ताव फुरइ वेरगु चित्ति कुलज्ज वि तावहिं, ताव अक्कज्ज तणिय संक गुरुणभउ नावहिं । तारिदियह वमाट जन्हा
सिरि हायइ तावहिं, रमणिहिं मणमोहणिहिं पुरिसु वसु होइ न जावहिं ॥ १ ॥ नो सुत्थयस्सु सो निज्जमउ, मिय
मग्गि सो सपडिउ । परमोहणओसहिस्सरिमियह, जो वालियह पिडि नदि पडिओ ॥ २ ॥” ता अत्थ पुनन्नेण, अत्थ
विसयसणेण, अलं सत्ताएपडिदयेण । एवमाह भावेणाणो जाइ सरिउण जाओ गयंहुटो । त्वमेव लोय ताज्ज देवमादि-
विज्जगहियाचारभंडगो आगओ राइमगासं । राइणा भणियं—किं चित्ति ? तेण य निवयमगोरहत्तियगे र्हिजे ।
पडिय च—“जहा लोभो तहा लोभो, लोभा लोभो पवट्ठ । दोमानकयं ज्ज, कोडीए पि न निट्ठि ॥ १ ॥” गया

१ : “तावत् फुरति वेराय चित्ते कुलज्जसि तावत्, तावत्कार्यस्य मया शडा गुरुणभक्त्यन्तः । तारिदियह वमाट जन्हा
ओ राजते तावत्, रमणीमिनीमोहिनीनि पुरो वरा भवति न यावत् ॥१॥ स सुत्थयस्सु न निज्जमउ, मिय
परमोहनौपधस्तनीनां, यो दालि कारा पीडाया न पतित ॥ २ ॥”

अष्टमं कापिलीयमध्ययनम् ।

पहट्टमणो भणइ—कोडिं पि देमि, गिण्हसु अज्जो ! । इयरेण भणियं—पज्जत्तं अत्थेण, परिचत्तो मए घरवासो, ता वुज्जे वि—“अत्थु असारउ अंधिरु वधु तणु रोगकिलंतउ, आवइ जर वेरगु धरह जसु एइ तुरतउ । णटिय सोमसु संमारि किं पि जिणधम्मि पयट्ठह, पंचह दिवसइ रेसि राय । म पाविहिं चट्ठह ॥ १ ॥” एवमाइ उवइसिऊणं धम्मलामिऊण निग्गाओ, विहरइ पचसमिओ तिगुत्तो घोरतवो उग्गवभचेरवासी निम्ममो निरहकारो अकरालियपंचमएध्वयधरो । छम्मासपरि-
यायस्स य उप्पन्न केवल नाणं । इओ य रायगिहस्स णयरस्म अतरा अट्टारसजोयणाए अढवीए घलभइपामोक्खा
इफढदासा नाम पचचोरसया अच्छंति । नाणेण जाणिय—जहा ते सवुज्जिस्सति । तथो पट्ठिओ संपत्तो य तं पपछं ।
साहिण्य य दिट्ठो ‘को वि एइ’ ति । आसन्नीहूओ नाओ जहा—समणगो ति, अम्हे परिभवितं आगच्छइ । रोसेण गदिओ
सेणावइसमीवं नीओ । तेण भणियं—रोहामो एण ति । तेहि भन्नइ—नद्यसु समणग ति । सो भणइ—वायंतओ
नत्थि । ताहे ताणि पच वि चोरसयाणि ताल कुट्ठति । सो वि गायइ धुवग—अधुवे अमायम्मी, ससारम्मी दुक्ख-
पउराए । किं नाम हुज्ज त कम्मय ? जेणाह दुग्गइ न गच्छेज्जा ॥ १ ॥” एय सवत्थ सिलोगतरे धुवगं गायइ
‘अधुवे’त्यादि । तत्थ केइ पढमसिलोगे सवुद्धा, केइ वीए, एवं जाय पच वि सया सवुद्धा पघइय ति । इत्यभिहितः
सम्प्रदायः ॥ साम्प्रतं सूत्रमनुस्रियते—

अधुवे असासयम्मी, संसारम्मी दुक्खपउराए ।

किं नाम होज्ज तं कम्मयं, जेणाहं दुग्गइ न गच्छेज्जा ॥ १ ॥

१ “अर्थोऽसारेऽस्त्वितरे बन्धुस्तु रोगकान्त, आयाति जरा वैराग्य घर यम आयाति त्वरितम् । नास्ति मुण्य संसारे किमपि
जिनधर्मे प्रवर्तस्व, पञ्चभ्यो दिवसेभ्यः रेसि राजन् । मा पापेषु घतस्व ॥ १ ॥”

व्याख्या—स हि भगवान् कापिलनामा स्वयंबुद्धश्चौरसहातसम्योपधनायेमं ध्रुवकं सङ्गीतयान् । तत्र ध्रुवः—य एका-
स्पष्टप्रतिबद्धो न तथा अध्रुवः तस्मिन्, ससार इति सन्वन्धः । भ्रमन्ति ह्यत्र न्येषु स्थानेषु जन्तवः । उक्तञ्च—“रङ्ग-
भूमिर्न सा काचि—च्छुद्धा जगति विद्यते । विचित्रैः कर्मण्येभ्य—यत्र सत्त्वेन नादितम् ॥ १ ॥” इति । ‘अशाश्वते’ अनित्ये
अशाश्वत हि सकलमिह राज्यादि । तथा च हारिलयाचकः—“चल राज्यैश्चर्यं धनकनकसारः परिजनो, नृपाद्या वाह्यं
चलममरसौर्यं च विपुलम् । चल रूपाऽऽरोग्यं चलमिह घर जीवितमिवं, जनो दृष्टो यो वै जनपति मुपं सोऽपि चपलः
॥ १ ॥” ‘ससारे’ भवे प्रचुराण्येव प्रचुराणि—प्रभूतानि दुःखानि शारीरमानसानि यत्र स तथा, प्राकृतत्वाद्येवं निर्देशः
सूत्रे । ‘किमिति’ प्रभे, ‘नामे’ति वाक्यालङ्कारे, ‘भवेत्’ स्यात् तत् कर्मैव ‘कर्मकम्’ अनुष्ठान ‘येन’ कर्मणा हेतुभूतेन
‘अहमिति’ आत्मनिर्देशः ‘दुर्गातिं’ नरकादिकां न ‘गच्छेज्ज’ ति ‘न गच्छेयम्’ न यायाम् । अत्र तस्य भगवतः संशया-
भावेऽपि दुर्गातिगमनाभावेऽपि च प्रतिबोध्यपूर्वसङ्गतिकापेक्षमित्यमिधाननिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ एवं च भगवतोद्गीते
तेऽप्येनमेव ध्रुवकं गायन्ति, तालञ्च कुट्टयन्ति, तैश्च प्रत्युद्गीते भगवानाह—

विजहितुं पुष्यसंजोयं, ण सिणेहं कर्हिचि कुब्बेज्जा ।

असिणेह सिणेहकरेहिं, दोसपओसेहिं मुच्चए भिक्खू ॥ २ ॥

व्याख्या—‘विहाय’ परित्यज्य पूर्वं—पूर्वपरिचितेर्मादृषित्रादिभिः उपलक्षणत्वादन्यैश्च स्वजनधनादिभिः सयोगः—
सन्वन्धः पूर्वसयोगस्त न ‘जेहम्’ अभिष्वङ्गं ‘कचित्’ बाह्येऽभ्यन्तरे वा वस्तुनि ‘कुर्यात्’ कुर्यात् । तथा च को गुणः ?
इत्याह—‘अजेहः’ प्रतिबन्धरहितः प्राकृतत्वाद् विसर्जनीयलोपः, ‘जेहकरेणपि’ जेहकरणशीलेणपि पुत्रकलत्रादिषु आस्ता-

१ ध्रुवकलक्षणश्चेदम्—यद्गीयते पूर्वमेव, पुन पुन संप्रकाशयन्धेषु । ध्रुवकमिति तद्विह त्रिविध, पदपद षतुप्पदं द्विपद च ॥ १ ॥

मन्येषु, अपिश्चाऽत्र लुप्तो द्रष्टव्यः, दोषाः—इहैव मनस्तापादयः प्रदोषाः—परत्र नरकगत्यादयस्तैः ‘विमुच्यते’ त्यज्यते
मिथुरिति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ पुनर्यदसौ कृतवास्तदाह—

तो नाणदंसणसमग्गो, हियनिस्सेसाय सव्वजीवाणं ।

तेसिं विमोक्खणट्ठाए, भासती मुणिवरो विगयमोहो ॥ ३ ॥

व्याख्या—‘तो’ ति ‘ततः’ अनन्तर भाषते मुनिवर इति सन्वन्धः । स च कीदृक् ? ज्ञानदर्शनाभ्यां—प्रस्तावान्
केवलाभ्यां समग्रः—समन्वितः, किमर्थं भाषते ? इत्याह—“हियनिस्सेसाय” ति सूत्रत्वात् हितः—पथ्यो निरुपमसुखहेतुत्वात्
निःश्रेयसः—मोक्षः, हितश्चासौ निःश्रेयसश्च हितनिःश्रेयसः तस्मै—तदर्थम्, केपाम् ? ‘सर्वजीवानाम्’ अशेषप्राणिनाम्, चस्य
गन्धमानत्वान्, ‘तेषाम्’ पञ्चशतसंख्यानां चौराणां ‘विमोक्षणार्थम्’ अष्टविधकर्मविमोचनार्थं भाषते, वर्त्तमाननिर्देशः तत्काल-
विवक्षया, मुनिवरो विगतमोहः । ननु “हियनिस्सेसाय सव्वजीवाणं” तीत्युक्ते “तेसिं विमोक्खणट्ठाए” इत्यतिरिच्यते, न,
तानेवोद्दिश्य भगवतः प्रवृत्तिरिति प्रधानत्वात् पुनस्तद्विमोक्षणार्थमित्यामिधानमदुष्टमिति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥ यदसौ भाषते तदाह—
सव्वं गंधं कलहं च, विप्पजहे तहाविहं भिक्खू । सव्वेसु कामजाएसु, पासमाणो न लिप्पती ताई ॥ ४ ॥

व्याख्या—‘सर्वम्’ अशेषं ‘ग्रन्थं’ बाह्यं धनादि आन्तर मिथ्यात्वादि, कलहहेतुत्वात् ‘कलहः’ क्रोधस्तं, चशब्दात्
मानादींश्च, अभ्यन्तरग्रन्थरूपत्वेऽपि चैषां पृथगुपादानं बहुदोषतात्त्वापनार्थम् । ‘विप्पजहे’ ति ‘विप्रजहात्’ वित्यजेत्,
‘तथाविध’ कर्मचन्धहेतुं न तु वर्त्मोपकरणमपीत्यभिप्रायः, ‘मिथुः’ यतिः । ततश्च किं स्यात् ? इत्याह—सर्वेषु ‘काम-
जातेषु’ कामप्रकारेषु ‘पासमाणो’ ति ‘पश्यन्’ प्रेक्षमाणोऽत्यन्तकटुक तद्विषय दोषमिति गम्यते, ‘न लिप्पते’ न सज्यते
प्रापते—रक्षति आत्मानं दुर्गतेरिति त्रायीति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥ इत्थं ग्रन्थत्यागिनो गुणमभिधाय व्यतिरेके दोषमाह—

भोगामिसदोसविसमे, हिअणिसेयसमुद्धिबोवत्थे ।

वाले य मंदि ए मूढे, वज्जति मच्छिवा व खेलेम्मि ॥ ५ ॥

व्याख्या—भोगा एव गृहिहेतुत्वाद् आसिं भोगामिं तदेव होयः आत्मदूषणाद् भोगामिपदोपस्तस्मिन् विपणः—विविधं सन्नः—निमग्नः, हिते निःभेयसे—मोक्षे बुद्धिः—तत्प्राप्त्युपायविषया मतिः विपर्यस्ता—विपर्ययवती यस्य स हित-निःभेयसमुद्धिविपर्यस्तः, 'वालम्' अज्ञाः 'मंदि' ति सूत्रत्वात् 'मन्दा' धर्मकार्यकरणं प्रति अनुपगतः 'मूढः' मोहाकुलि-तमानसः 'मध्यते' निष्यते अर्थाद् ज्ञानावरणादिकर्मणा मच्छिक्व 'खेले' श्लेष्मणि रजसेति गम्यते । इदमुक्तं भवति—यथाऽसौ तद्वन्धाविमिराकृत्यमाणा खेले मज्जति, मग्ना च रेण्वादिना मध्यते, एवं जन्तुरपि भोगामिपमग्नः कर्मणेति सूत्रार्थः ॥ ५ ॥ ननु यथेवमसी भोगाः कर्मबन्धकारणं किं नैतान् सर्वजन्तवस्त्यजन्ति ? इत्याह—

दुपरिचया इमे कामा, नो सुजहा अधीरपुरिसेहिं ।

अह संति सुवया साहू, जे तरंति अतरं वणिवा व ॥ ६ ॥

व्याख्या—'दुःपरित्यजाः' दुःपरिहार्याः 'इमे' प्रत्यक्षत उपलभ्यमानाः कामाः 'नो' नैव 'सुजहा' ति सूत्रत्वात् 'सुजानाः' सुत्यजा विपसम्पृक्तमधुराभवत् । कैः ? 'अधीरपुरैः' असारियकरैः । यथेह 'दुःपरित्यजाः' इत्युक्त्वा पुनः 'न सुजहाः' इत्युक्तं तद्वन्तादुस्त्यजत्वव्यापकम् । अधीरग्रहणेन तु धीरैः सुत्यजा एव इत्युच्यते, अत एवाह—'अधे'त्युपन्यासे, 'सन्ति' विद्यन्ते 'सुप्रताः' निष्कलङ्कप्रताः 'साधवा' सुनयः, ये किम् ? इत्याह—ये 'तरन्ति' परम्परया अतिक्रामन्ति 'अतरं' तरीतुमर्हक्यं भवमित्यर्थः, वणिज इव, वाशब्दस्योपाधत्वात्; यथा हि वणिजोऽतरं नीरधि यानपात्रादिना तरन्ति

१ विपयगणं भवं वा ।

एवमेतेऽपि धीरा व्रताविनोपायेन तरन्ति भवमिति । उक्तञ्च—“विपयगणः कापुरुपं, करोति घशावर्तिनं न सत्पुरुषम् । वप्राति मशकमेव हि, त्वाततनुर्नु मातङ्गम् ॥१॥” इति सूत्रार्थः ॥६॥ किं सर्वेऽपि साधवोऽतरं तरन्ति उत न ? इत्याह—

समणा मु एगे वदमाणा, पाणवहं मिया अयाणंता ।

मंदा निरयं गच्छंति, वाला पाबियाहिं दिट्ठीहिं ॥ ७ ॥

व्याख्या—'श्रमणा' साधवः—सुनयः 'स्वः' इत्यात्मनिर्देशार्थत्वाद् भवमिति 'एके' केचन तीर्थान्तरीयाः 'वदमानाः' स्वाभिप्रायमुदीरयन्तः 'प्राणवधं' प्राणघातं मृगा इव 'मृगाः' प्राणवद्, 'अज्ञाः' अजानन्त इति 'के प्राणिनः ? के वा तेषां प्राणाः ? कथं वधः ?' इत्यनवबुध्यमानाः, अनेन च प्रथमव्रतमपि न विदन्ति आस्तां शेषाणीत्युक्तं भवति । अत एव मन्दा इव 'मन्दाः' मिथ्यात्वमहारोगप्रस्ततया 'निरयं' नरकं 'गच्छन्ति' यान्ति वाला इव 'वालाः' विशिष्टविवेक-विकलत्वात्, 'पापिकाभिः' पापहेतुभिः 'दृष्टिभिः' दर्शनाभिप्रायरूपाभिः "ब्रह्मणे ब्राह्मणमालभेत, इन्द्राय क्षत्रं, मरुद्भ्यो वैश्यं, तपसे शूद्रम् ।" तथा च—“यस्य बुद्धिर्न लिप्येत, हत्या सर्वमिदं जगत् । आकाशमिव पङ्केन, नासौ पापेन लिप्यते ॥ १ ॥” इत्यादिकाभिर्विद्यादमबहिष्कृताभिः, तद्वहिष्कृतानां च विविधवल्कलवेपादिधारिणामपि न केनचित् पापपरित्राणम् । तथा च घातकः—“चर्मवल्कलचीराणि, कूर्चमुण्डशिखाजटाः । न व्यपोहन्ति पापानि, शोधकौ तु दयादमौ ॥ १ ॥” इति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥ अत एवाह सूत्रकृत्—

न हु पाणवहं अणुजाणे, मुचेज्ज कयाइ सवदुक्खाणं ।

एवमारिएहिं अक्खायं, जेहिं इमो साहुधम्मो पन्नत्तो ॥ ८ ॥

व्याख्या—'न हु' नैव प्राणवधं मृपावादाद्युपलक्षणं चैतत्, "अणुजाणे" ति अपेक्षितस्य दर्शनाद् अनुजानन्नपि आस्तां

कुर्वन् कारयन् 'मुच्येत' लज्येत 'कदाचित्' कस्मिंश्चिदपि काले "सवदुक्खाणं" ति सुख्यत्ययात् 'सर्वदुःखैः' नरकादि-गतिभाविभिः शारीरमानसैः क्लेशैः । ततः प्राणातिपातादिनिवृत्ता एव श्रमणाः, त एवाऽतरं तरन्ति नत्तितर इत्युक्तं भवति । किमेतत् त्वयैवोच्यते ? इत्याह—“एवम्” उक्तप्रकारेण 'आर्यैः' तीर्थकरादिभिः 'आख्यातम्' कथितम्, ये कीदृशाः ? इत्याह—‘यैः’ आर्यैः अयं 'साधुधर्मः' हिंसानिवृत्त्यादिः 'प्रहसः' प्ररूपितः । 'अयमि'त्यनेन चात्मनि वर्त्तमानं प्रति-बोध्यचौराणां प्रत्यक्षं साधुधर्मं निर्दिशतीति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥ यथेयं ततः किं कृत्यम् ? इत्याह—

पाणे य नाइवाएज्जा, से समिए ति वुचई ताई ।

तओ से पावयं कम्मं, निज्जाइ उदगं व थलाओ ॥ ९ ॥

व्याख्या—“पाणे य नाइवाएज्जा” चशब्दो व्यवहितसम्बन्धः, ततश्च प्राणान् नातिपातयेत्, 'चशब्दाद् मृपावादा-दिनिवृत्तिमाह । किमिति प्राणान् नातिपातयेत् ? इत्याह—“से” ति यः प्राणान् नातिपातयिता सः 'समितः' समिति-मानिति 'उच्यते' अमिधीयते, किंभूतः सन् ? इत्याह—“त्रायी” अवश्यं प्राणिघाता, समितत्वेऽपि को गुणः ? उच्यते—‘ततः’ समितात् “से” इति अथ “पापकम्” अष्टमं कर्म 'निर्याति' निर्गच्छति, उदकमिव 'स्थलात्' इत्युक्तप्रदेशादिति सूत्रार्थः ॥ ९ ॥ यदुक्तं प्राणान्नाऽतिपातयेदिति तदेव स्पष्टयितुमाह—

जगणिसिएहिं भूएहिं, तसनामेहिं थावरेहिं च । नो तेसिमारभे दंडं, मणसा वयस कायसा चैव १०

व्याख्या—‘जगन्निभितेपु’ लोकाभितेपु ‘भूतेपु’ जन्तुपु ‘प्रसनामसु’ प्रसामिधानेपु द्वीन्द्रियादिपु ‘स्थावरेपु’ पृथि-व्यादिपु ‘चः’ समुच्चये ‘नो’ नैव ‘तेसिं’ ति ‘तेपु’ रक्षणीयत्वेन प्रतीतेपु ‘आरभेत’ कुर्यात् ‘दण्डं’ वधात्मकं ‘मणसा

वयस कायसा चेव" ति आर्पत्वात् मनसा वचसा कायेन, चैवशब्दः समुच्चये। इदमत्र तात्पर्यम्—“सद्ये वि दुक्त्वमीरु, सद्ये वि सुहामिलासिणे सत्ता। सद्ये वि जीवणपिया, सद्ये मरणाउ वीहति ॥ १ ॥ वरमन्नभोगदानं, धणधन्नहिरन्नरज्जदानं च। न कुणइ त मणहरिस, जायइ जो अभयदानाओ ॥ २ ॥ एहु धम्मपरमस्यु कहिज्जइ, जेण पीढन परइ न किज्जइ। जो परपीड करइ निक्षितउ, सो भवि भमइ दुक्त्वसत्तत्तउ ॥ ३ ॥” इति मत्वा न कस्यापि जीवस्य हिंसां कुर्यादिति सूत्रार्थः ॥ १० ॥ उक्ता मूलगुणाः सम्प्रत्युत्तरगुणा वाच्याः। तेष्वपि एपणासमितिः प्रधानेति तामाह—

शुद्धेसणा उ णच्चा णं, तत्थ ठविज्ज भिक्खू अप्पाणं ।

जायाए वासयेसेज्जा, रसगिद्धे ण सिया भिक्खाए ॥ ११ ॥

व्याख्या—शुद्धाः—शुद्धिमत्तो दोषरहिता इत्यर्थः ताश्च ता एपणाश्च—उद्गमैपणायाः शुद्धैपणास्ताः ‘ज्ञात्वा’ अवबुध्य ‘तत्र’ तासु ‘स्थापयेत्’ निवेशयेत् ‘मिलु’ यतिः आत्मानम्। किमुक्तं भवति?—अनेपणीयपरिहारेण शुद्धमेव गृहीयात्, तदपि किमर्थम्? इत्याह—“जायाए” ति ‘यात्रायै’ समयनिर्वाहणनिमित्तं “वास” ति ग्रासम् ‘एपयेत्’ गवेपयेत्। उक्तं हि—“जेह सगडम्भोवंगो, कीरइ भरवहणकारणा नवर। तह गुणभरवहणत्थ, आहारो वंभयारीण ॥१॥” इति। एपणाशुद्धमायादाग कथं भोक्तव्यम्? इति ग्रासैपणमाह—रसेपु—स्निग्धमधुरादियु गृह्यः—गृद्धिमान् रसगृह्यः ‘न स्यात्’

१ “सर्वेऽपि दुःखमीरु, सर्वेऽपि सुखाभिलाषिण सत्ता। सर्वेऽपि जीवनप्रिया, सर्वे मरणाद् विम्यति ॥ १ ॥ वरमन्नभोगदानं, धनधान्यहिरण्यराज्यदानं च। न करोति त मनोहर्षं, जायते योऽभयदानाद् ॥ २ ॥ एष धर्मपरमार्थं कथ्यते, येन पीडा खलु परस्य न क्रियते। य परपीडां करोति निश्चिन्त, स भवे भ्रमति दुःखमन्तस ॥ ३ ॥

२ “यथा शक्राक्षोपाह, क्रियते भारवहनकारणात् नवरम्। तथा गुणभारवहनावेमाहारो ब्रह्मचारिणाम् ॥ १ ॥”

न भवेत् शिक्षादः। अनेन रागपरिहार उक्तः, द्वेषपरिहारोपलक्षणं चैतत्, ततश्च रागद्वेषरहितो भुञ्जीत इत्युक्तं भवति। यदुक्तम्—“रागद्वेषविमुक्तो भुञ्जिजा निजरापेहि” ति सूत्रगमार्थः ॥ ११ ॥ अगृह्यश्च रसेपु यत् कुर्यात् तदाह—

पंताणि चेव सेवेज्जा, सीयपिंडं पुराणकुम्मासं ।

अहु बुद्धसं पुलागं वा, जवणट्टाए निसेवए मंथुं ॥ १२ ॥

व्याख्या—“पंताणि चेव” ति ‘प्रान्तान्येव’ नीरसान्येव ‘सेवेत्’ भुञ्जीत न तु स्निग्धमधुराणि, तेषां मोहोदयहेतुत्वात्। कानि पुनस्तानि? इत्याह—“शीतापिण्डं” शीताऽऽहारः, शीतोऽपि शाल्यादिपिण्डः सरस एव स्यादत आह—“पुराणाः” श्रभूतवर्षधृताः ‘कुम्मापाः’ राजमापाः, एते हि पुराणा अत्यन्तपूतयो नीरसाश्च भवन्तीति तद्ग्रहणम्, उपलक्षणं चैतत् पुराण-मुद्रादीनाम्। “अहु” इत्यथवा “बुद्धसं” मुद्रमापादिनखिकानिपत्रमन्नम् ‘पुलाकम्’ असार वल्लचनकादि, ‘वा’ समुच्चये, “जवणट्टाए” ति ‘यापनार्थं’ शरीरनिर्वाहार्थं ‘निपेवेत्’ उपभुञ्जीत। ‘यापनार्थम्’ इत्यनेनैतत् सूचितम्—यदि शरीरयापना भवति अनेन ततस्तदेव निपेवेत्, यदि तु अतिवातोद्रेकादिना तद्यापनैव न स्यात् ततो न निपेवेत्ताऽपि, गच्छगतापेक्षमेतत्, तन्निर्गतश्चेतान्येव निपेवेत्, तस्य तथाविधानामेव ग्रहणानुज्ञानात्। “मधु च” वदरादिचूर्णम्, चस्य गन्धमानत्वात्, अतिरूक्षतया चास्य प्रान्तत्वम्। पुनः क्रियाभिधानं च न सकृदेव आत्मान्यमूनि सेवेत् किन्त्वनेकधाऽपि इति व्यापनार्थमिति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥ यदुक्तं शुद्धैपणास्वात्मानं स्थापयेदिति तद्विपर्यये वाधकमाह—

जे लक्खणं च सुविणं च, अंगविज्जं च जे पडंजंति ।

ण हु ते समणा बुचंति, एवमायरिएहिमक्खायं ॥ १३ ॥

१ “शगद्वेषविमुक्तो भुञ्जीत निजरापेहि” इति।

व्याख्या—ये ‘लक्षणं च’ शुभाशुभसूचकं पुरुषलक्षणादि। तद्यथा—अस्थिष्वर्याः सुखं मांसं, त्वचि भोगाः स्त्रियोऽक्षिपु। गतौ यानं स्वरं चाऽऽज्ञा, सर्वं सत्त्वे प्रतिष्ठितम् ॥१॥ तथा—पद्म-वज्रा-ऽङ्कुश-च्छत्र-शङ्ख-मत्स्यादयस्त्रले। पाणि-पादेषु दृश्यन्ते, यस्याऽसौ श्रीपतिः पुमान् ॥ २ ॥ उत्तुङ्गाः पृथुलास्तात्राः, स्निग्धा दर्पणसन्निभाः। नखा भवन्ति धन्यानां, धनभोगसुखप्रदाः ॥३॥ सितैः श्रमणता ज्ञेया, रूक्षपुष्पितकैः पुनः। जायते किल दुःशीलो, नरैर्लोकेऽत्र मानवः ॥४॥ शुद्धाः समाः शिखरिणो, दन्ताः स्निग्धघनाः शुभाः। विपरीताः पुनर्ज्ञेया, नराणां दुःखहेतवः ॥५॥ द्वात्रिंशदशनो राजा, भोगी स्यादेकहीनकः। त्रिंशता मध्यमो ज्ञेयस्ततोऽधस्तात् सुन्दरः ॥ ६ ॥ श्लोकदन्ताऽतिदन्ता ये, श्यामदन्ताश्च ये नराः। मूयकैः समदन्ताश्च, ते पापाः परिकीर्त्तिताः ॥ ७ ॥ अङ्गुष्ठयवैराढ्याः, सुतवन्तोऽङ्गुष्ठमूलजैश्च यवैः। ऊर्द्धाकारा रेखा, पाणितले भवति धनहेतुः ॥८॥ वामावर्त्तो भवेद्यस्य, वामायां दिशि मस्तके। निर्लेक्षणः क्षुधाक्षामो, शिक्षामघात् स रूक्षिकाम् ॥९॥ दक्षिणो दक्षिणे भागे, यस्याऽऽवर्त्तोऽस्ति मस्तके। तस्य नित्यं प्रजायेत, कमला करवर्त्तिनी ॥१०॥ यदि स्यादक्षिणे वामो, दक्षिणो वामपार्श्वके। पश्चात्काले ततस्तस्य, भोगा नास्त्यत्र सशयः ॥११॥ उरोमुखललाटानि, पृथूनि सुखभागिनाम्। गम्भीराणि पुनर्लीणि, नाभिः सत्त्वं स्वरस्था ॥१२॥ केश-दन्त-नखाः सूक्ष्मा, भवन्ति सुखहेतवः। कण्ठः पृष्ठं तथा जह्वं, इत्थं लिङ्गश्च पूजितम् ॥१३॥ रक्ता जिह्वा भवेद्धन्या, पाणिपादतलानि च। पृथुलाः पाणिपादाश्च, धन्यानां दीर्घजीविनाम् ॥१४॥ स्निग्धदन्तः शुभाऽऽहारः, सुभगः स्निग्धलोचनः। नरोऽतिहृस्वदीर्घाश्च, स्थूलाः कृष्णाश्च निन्दिताः ॥१५॥ पञ्चभिः शतमुद्रिष्ट, चतुर्भिर्नवतिस्तथा। त्रिभिः पष्टिः ससुद्रिष्ट, लेपाङ्गैर्भालवर्त्तिभिः ॥१६॥ चत्वारिंशत्युनः प्रोक्तं, वर्षाणि नरजीवितम्। ताभ्यां द्वाभ्यां तथैकेन, त्रिंशद्वर्षाणि जायते ॥१७॥ कुशीला श्यामलोलाक्षी, रोमजहा च भर्तृहा। महिलोन्नतोत्तरोष्ठी, नित्यश्च कलहप्रिया ॥१८॥ इत्यादि ॥ ‘स्वप्नं च’ शुभाशुभफलसूचकम्। तद्यथा—

‘अणुह्वय-विट्ट-चित्तिविवर्जितं सद्यमेव जं सुमिणं । जायइ अवितहफलं, सत्थसरिरेहि जं विट्टं ॥ १ ॥ पढम्मि वासफला, वीए जामम्मि हौति छम्मासा । तइयम्मि तिमासफला, चरिमे सज्जफला हौति ॥ २ ॥ आरोहणं गो-विस-कुंजरेसु, पासाय-सेलगा-महादुमेसु । विट्ठाणुलेवो रुइयं मयं च, अगम्मगम्मं सुविणेसु धन्नं ॥ ३ ॥ तुरगारुहणे पथो, करह ररे सेरिमे हवइ मधू । सिरलेयम्मि य रज्जं, सिरप्पहारे धणं लहइ ॥ ४ ॥ दहि-उत्त-सुमण-चामर-वत्थ-उन्न-फलं च दीव-तंयोलं । संख सुवन्नं मंतज्जओ य लद्धो धणं देइ ॥ ५ ॥ गय-वसह-अहमंसाण दंसणे होइ सोक्खधणलाभो । रत्तवडत्तमणयाणं, मरणं पुण दंसणे होइ ॥ ६ ॥ करह तुरंगे रिच्छम्मि वायसे देवहसियकं पे य । मरणं महाभयं वा, सुविणे दिट्ठे वियाणाहि ॥ ७ ॥ गायंतं नन्नंतं, हसमाणं चोप्पडं च अप्पाणं । कुंकुमलितं दट्ठं, चित्तेसु उवट्ठियं असुहं ॥ ८ ॥ दाहिणकरम्मि सेया-उहिभक्खणे होइ रज्जधणलाभो । नइ-सरतरणं सुरखीरपाणयं हवइ सुहहेऊ ॥ ९ ॥ सिरे सयसहस्स तु, सहस्सं बाहुभक्खणे । पाए पंचसओ लाभो, माणुस्तामिसभक्खणे ॥ १० ॥ दारगाल-सेजा-सालभंजणे भारिया विणस्सेजा । पिइ-माइ-पुत्तमरणं, अंगच्छेए वियाणेजा ॥ ११ ॥ सिंगीणं दाढीणं, उवहवो कुणइ नूण रायभयं ।

१ ‘अनुभूत दृष्ट-चिन्तितविषयजितं सर्वमेव यत् स्वप्नम् । जायते अवितथफलद स्वस्थशरीरैर्यद् दृष्टम् ॥ १ ॥ प्रथमे वर्षफलदाः, द्वितीये यामे भवन्ति पण्मासाः । तृतीये त्रिमासफलदाः, चरिमे सद्योफला भवन्ति ॥ २ ॥ आरोहणं गो-वृष-कुक्षरेषु, प्रासाद-शैलाम-महादुमेषु । विट्ठाणुलेपो रुदितं नृतं च, अगम्यगम्यं स्वप्नेषु धन्यम् ॥ ३ ॥ तुरगारुहणे पन्थाः, करमे खरे सैरिमे भवति मृत्युः । शिरश्छेदे च राज्य, शिरःप्रहारे धनं लभते ॥ ४ ॥ दधि-उन्न स्वप्न-चामर-वस्त्र-उन्न-फलं च दीप-तन्मोलम् । शङ्ख-सुवर्णं मन्त्रध्वजश्च लब्धो धनं ददाति ॥ ५ ॥ गज-वृषभाः ऽऽर्द्धमांसानां दर्शने भवति सौख्य-धनलाभः । रक्तपटक्षपणकानां, मरणं पुनर्दर्शने भवति ॥ ६ ॥ करमे गुरुरे रिच्छे, वायसे देवहसितकं पे च । मरणं महाभयं वा, स्वप्ने दृष्टे विजानीहि ॥ ७ ॥ गायन्तं नृत्यन्त, हसन्तं ब्रह्मन्तं चारमानम् । कुंकुमलितं दट्ठा, चिन्तय उपस्थितमशुभम् ॥ ८ ॥ दक्षिणकरे भेताहिभक्षणे भवति राज्यधनलाभः । नदी-सरस्वतारणं सुरक्षीरपाणकं भवति सुखहेतु ॥ ९ ॥

पुत्तो व पइहा वा, नियलमुयापासबंधेसु ॥ १२ ॥ आसणे सयणे जाणे, सरिरे वाहणे गिहे । जलमाणे वि वुग्गेजा, सिरी तस्स समंतओ ॥ १३ ॥ आरोगं धणलाभो वा, चंदसूराण दंसणे । रज्जं समुदपियणे, सूरस्स गहणे तथा ॥ १४ ॥ इत्यादि ॥ ‘अङ्गविद्यां च’ शिरःप्रभृत्यङ्गस्फुरणतः शुभाऽशुभसूचिकाम् । तथा—

सिरस्फुरणे किर रज्जं, पियमेलो होइ बाहुफुरणम्मि । अच्छिफुरणम्मि य पियं, अहरे पियसंगमो होइ ॥ १ ॥ गंढेसुं धीलाभो, कन्नेसु य सोहणं सुणइ सहं । नेत्तंते धणलाभो, उट्ठे विजयं वियाणाहि ॥ २ ॥ पिट्ठे पराजओ वि हु, भोगो अंसे तहेव कंठे य । हत्थे लाभो विजओ, वच्छे नासाए पीई य ॥ ३ ॥ लाभो थणेसु हियए, हाणी अंतासु कोसपरि-वुट्ठी । नामीए थाणभंसो, लिंगे पुण इत्थिलाभो य ॥ ४ ॥ कुलेसु सुउप्पत्ती, ऊरुहि वंधुणो अणिहं तु । पासेसु वल्लहत्तं, बाहणलाभो फिजे भणिओ ॥ ५ ॥ पायतले फुरणेणं, हवइ सलाभं नरस्स अट्ठाणं । उवरिं च थाणलाभो, जंघाहि

शिरसि शतसहस्रं तु, सहस्रं बाहुभक्षणे । पादे पञ्चशतं लाभो, मानुपामिपभक्षणे ॥ १० ॥ द्वारगाल-शय्या-शालभक्षणे भार्या विनयेद् । पितृ-मातृ-पुत्रमरणं, अङ्गच्छेदे विजानीयाद् ॥ ११ ॥ शृङ्गिणां दंष्ट्रिणां, उपद्रवः करोति नूनं राजभयम् । पुत्रो वा प्रतिष्ठा वा, निगड-शुजापाशयन्धेषु ॥ १२ ॥ आसने शयने याने, शरीरे वाहने गृहे । ज्वलति अपि उद्धेत, श्रीस्तस्य समन्ततः ॥ १३ ॥ भारोग्यं धनहन्मो वा, चन्द्रसूर्ययोर्दर्शने । राज्यं समुद्रपाने, सूर्यस्य ग्रहणे तथा ॥ १४ ॥

१ “शिरःस्फुरणे किल राज्यं, प्रियमेलो भवति बाहुस्फुरणे । अक्षिस्फुरणे च प्रियं, अधरे प्रियसङ्गमो भवति ॥ १ ॥ गण्डयोः स्त्रीलाभः, कर्णेषु च शोभनं शृणोति शब्दम् । नेत्रान्ते धनलाभः, ओष्ठे विजयं विजानीहि ॥ २ ॥ पृष्ठे पराजयोऽपि खलु, भोगोऽंसे तथैव कंठे च । हस्ते लाभो विजयो, वक्षसि नासायां प्रीतिश्च ॥ ३ ॥ लाभः स्तनयोर्हृदये, हानिराघ्रासु कोसपरिवृद्धिः । नामौ स्थानभ्रंशो, लिङ्गे पुनः स्त्रीलाभश्च ॥ ४ ॥ नितम्बयोः सुतोष्यति, ऊर्वोः बन्धोरनिष्टं तु । पार्श्वयोर्वल्लभय, वाहनलाभो शुण्डिकायां भणितः ॥ ५ ॥ पादतले स्फुरणेन, भवति सलाभो नरस्वात्वा । उपरि च स्थानलाभो, जङ्घयोस्तोऽकमभ्वानम् ॥ ६ ॥ पुरुषांशमहिलायाः, पुरपस्य दक्षिणा यथोक्त-फलाः । महिलांशपुरुषमहिलयोः भवन्ति वामा यथोक्तफलाः ॥ ७ ॥

धोवमट्ठाणं ॥ ६ ॥ पुरिसंसयमहिलाए, पुरिसस्स य दाहिणा जहुत्तफला । महिलंसपुरिसमहिलाण हौति वामा जहुत्त-फला ॥ ७ ॥ इत्यादि ॥ चः सर्वत्र वाशब्दार्थः, ये प्रयुज्यते, कोऽर्थः?—तदभिधायकानि शास्त्राणि व्यापारयन्ति । पुनः ‘ये’ इत्युपादानं लक्षणादिभिः पृथक्सम्यन्धसूचनार्थम् । ततश्च प्रत्येकमपि लक्षणादीनि ये प्रयुज्यते न तु समस्तान्येव, ते किम् ? इत्याह—‘न हु’ नैव ‘ते’ एवंविधाः श्रमणाः साधवः ‘उच्यन्ते’ अभिधीयन्ते । इह च पुष्टाऽऽलम्ब्यन्तं विनैत-द्र्यापारणे एवमुच्यत इति सूत्रार्थः ॥ ११ ॥ ते चैवंविधा यदवामुवन्ति तदाह—

इह जीवियं अणियमेत्ता, पव्वमट्ठा समाहिजोएहिं । ते कामभोगरसगिद्धा, उववज्जंति आसुरे काए १४

व्याख्या—‘इह’ जन्मनि ‘जीवितम्’ असंयमजीवितम् ‘अनियम्य’ द्वादशविधतपोविधानादिनाऽनियम्य ‘प्रभ्रष्टाः’ च्युताः समाधिः—चित्तस्वास्थ्यं तत्प्रधाना योगाः—शुभमनोवाक्याव्यापाराः समाधियोगास्तेभ्यः, अनियमितात्मनां हि पदे पदे तद्वशसम्भव इति, ‘ते’ अनन्तरमुक्ताः कामभोगेषु—अभिहितस्वरूपेषु रसेषु च—मधुरादिषु गृह्याः—अभिकाङ्क्षवन्तः कामभोगरसगृह्याः, भोगान्तर्गतत्वेऽपि रसानां पृथगुपादानमतिगृह्यविषयताख्यापनार्थम्, ‘उपपद्यन्ते’ जायन्ते ‘आसुरे’ असुरसंवन्धिनि काये । इदमुक्तं भवति—एवंविधाः किञ्चित्कादाचित्कमनुष्ठानं कुर्वन्तोऽप्यसुरेण्वेवोत्पद्यन्ते इति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥ ततोऽपि च्युतास्ते किमवामुवन्ति ? इत्याह—

तत्तोऽवि य उवट्ठिता, संसारं वहुं अणुपरियत्तंति ।

यहुकम्मलेवलित्ताणं, वोही होइ सुदुल्लभा तेसिं ॥ १५ ॥

व्याख्या—ततोऽपि चासुरनिकायाद् ‘उद्धृत्य’ निःस्तव्य ‘संसारं’ चतुर्गतिरूपं ‘वहुं’ विपुलं “अणुपरियत्तंति” ‘अणुपरियन्ति’ सातत्येन पर्यटन्ति । किञ्च यहुकम्मलेवलित्ताणां ‘वोधिः’ प्रेत्यजिनधर्मावाप्तिर्भवति सुदुर्लभा ‘तेषाम्’

ये लक्षणादि प्रयुज्यते । यतश्चैवमुत्तरगुणविराधनायां दोषस्तत्सद्वाराधने यतितव्यमिति भाव इति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥ आह—
किममी द्रव्यश्रमणा जानन्तोऽप्येवं लक्षणादि प्रयुज्यते ? उच्यते—लोभतः, अत एव तदाकुलितस्यात्मनो दुष्पूरात्माह—
कसिणं पि जो इमं लोयं, पडिपुन्नं दलिज्ज एगस्स । तेणावि से ण संतुस्से, इति दुष्पूर ए इमे आया ॥ १६ ॥
व्याख्या—‘कृत्स्नमपि’ परिपूर्णमपि ‘यः’ सुरेन्द्रादिः इमं ‘लोकं’ जगत् ‘प्रतिपूर्णं’ धनधान्यहिरण्यादिभूतं
“दलिज्ज” त्ति दद्यात्, किं बहुभ्यः ? इत्याह—“एगस्स” त्ति एकस्मै कस्मैचित् कथञ्चिद्वाराधितवते, ‘तेनाऽपि’ धन-
धान्यादिभूतसमस्तलोकदायकेन, हेतौ तृतीया । “से” इति सः ‘न सन्तुष्येत्’ न हृष्येत् । किमुक्तं भवति ?—ममैताय-
द्दत्ताऽनेन परिपूर्णता कृतेति न वुष्टिमाप्नुयात् । उक्तं हि—“न यद्विस्तृणकाष्ठेषु, नदीमिर्या महोदधिः । न चैवात्माऽर्थ-
सारेण, शक्यस्तत्पर्वयितुं क्वचित् ॥ १ ॥ यवि स्याद्रत्नपूर्णोऽपि, जम्बूद्वीपः कथञ्चन । अपर्याप्तः प्रहर्षाय, लोभात्तस्य जिनेः
स्मृतः ॥ २ ॥” इतिः एवमर्थे, एवम्—अनुनोक्तन्यायेन, दुःखेन—कृच्छ्रेण पूरयितुं शक्यो दुष्पूरो दुष्पूर एव दुष्पूरकः ।
“इमे” त्ति अयं प्रत्यक्षः ‘आत्मा’ जीवः, एतदिच्छायाः परिपूरयितुमशक्यत्वादिति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥ किमिति न
सन्तुष्यति ? इति स्वसंविदितं हेतुमाह—

जहा लाभो तहा लोभो, लाभो लोभो पचहह । दोमासकयं कजं, कोडीए वि न निट्ठियं ॥ १७ ॥

व्याख्या—‘यथा’ येन प्रकारेण ‘लामः’ अर्थोऽवाप्तिः ‘तथा’ तेन प्रकारेण लोभः । किमेवम् ? इत्याह—लामा-
लोभः ‘प्रवर्द्धते’ वृद्धिं याति, इह च ‘लामालोभः प्रवर्द्धते’ इति वचनात् यथा तथेत्यत्र यीप्सा गम्यते, ततश्च यथा यथा
लामस्तथा तथा लोभो भवतीत्युक्तं भवति । लामालोभः प्रवर्द्धते इत्यपि कुतः ? इत्याह—द्वाम्यां मापाभ्यां कृतं द्विमाप-
कृतं ‘कार्यं’ प्रयोजनम् तथेह दास्याः पुष्पतान्मूलमूल्यरूपं ‘कोट्याऽपि’ सुवर्णशतलक्षात्मिकयाऽपि ‘न निष्ठितं’ न निष्पन्नम्,
तदुत्तरोत्तरविशेषयान्छात इति सूत्रार्थः ॥ १७ ॥ सम्प्रति यदुक्तम्—‘द्विमापकृतं कार्यं कोट्याऽपि न निष्ठितमिति’ तत्र
तदनिष्ठितिः स्त्रीमूलेति तत्परिहायेतां उपदर्शनायाह—

नो रक्खसीसु गेज्जेज्जा, गंडवच्छासु णेगचित्तासु ।

जातो पुरिसं पलोभित्ता, खेहंति जहा व दासेहिं ॥ १८ ॥

व्याख्या—‘नो’ नैव राक्षस्य इव राक्षस्यः क्षियत्तासु, यथा हि राक्षसो रक्तसर्वस्वमपकर्षन्ति जीवितं च प्राणि-
नामपहरन्ति एवमेता अपि, तत्त्वतो हि दानार्थिन्येव जीवितं च अर्थश्च तान्येताभिरपश्यन्ति एव । तथा चोक्तम्—
“यातोद्धूतो दहति हुतमुग् देहमेकं नराणां, मत्तो नागः कुपितमुजगश्चैकदेहं निहन्ति । ज्ञानं शीलं विनयविभवौदार्य-
विज्ञानदेहान्, सर्वानर्थान् दहति वनिताऽऽमुष्मिकानैहिकाश्च ॥ १ ॥” “निज्जेज्जा” त्ति ‘गृह्येत्’ अमिकाह्वयान् भवेत्,
किट्ठीपु ?—“गंडवच्छासु” त्ति गण्डं—गड, इह चोपचितपिशितपिण्डरूपतया गण्डे कुचाकुचौ, ते पक्षसि यासां ता-
स्यभूतास्तासु, वैराग्योत्पादनार्थं चेत्यमुक्तम् । तथाऽनेकानि—अनेकसहस्रानि चक्षलतया चित्तानि—मनांसि यासां ता अ-
नेकचित्ताः तासु, आह च—“हृद्यन्यद्वाच्यन्यत्, कार्येऽप्यन्यत्पुरोऽथ पृष्ठेऽन्यत् । अन्यत्तय मम चान्यत्, स्त्रीणां सर्वं किम-
प्यन्यत् ॥ १ ॥” तथा “जाओ” त्ति याः ‘पुरुषं’ मनुष्यं कुलीनमपीति गम्यते, ‘प्रलोभ्य’ त्वमेव मम शरणं त्वमेव च
प्रीतिं कृतुं इत्यादिकाभिर्वाग्भिर्विप्रतायै क्रीडन्ति । “जहा व” त्ति वाशब्दस्यैवकारार्थत्वाद् यथैव ‘दासेः’ एहि गच्छ ना
वा त्वं यासीरित्यादिवितथोक्तिप्रभृतिभिः क्रीडाभिर्विलसन्तीति सूत्रार्थः ॥ १८ ॥ पुनस्तात्तमेयाऽतिहेयतां दर्शयन्माह—

नारीसु णो पगेज्जेज्जा, इत्थी विप्पजहे अणगारे ।

धम्मं च पेसलं णच्चा, तत्थ ठवेज्ज भिक्खू अप्पाणं ॥ १९ ॥

व्याख्या—‘नारीषु’ स्त्रीषु ‘नो’ नैव ‘प्रगृह्येत्’ प्रशब्द आदिकर्मणि, ततो गृह्णिभारभेताऽपि न, किं पुनः कुर्यात् ? इति

भावः । “इत्थि” त्ति क्षियः “विप्पजहे” त्ति विप्रजहात् । पूर्वत्र नारीग्रहणाद् मनुष्यक्षिय एवोक्ताः, इह पुनर्देवविर्यैकसून्यन्धि-
न्योऽपि त्याग्यतया उच्यन्ते इति न पौनरुक्त्यम्, उपदेशत्वाद्वा । ‘अणगारः’ प्राग्वत्, किं पुनः कुर्यात् ? इत्याह—‘धम्म-
मेव’ ब्रह्मचर्यादिरूपम्, चत्वार्यधाराणार्थत्वात्, ‘पेशलम्’ इह परत्र चैकान्तहितत्वेनाऽतिमनोहं ‘शात्वा’ अवबुध्य ‘तत्रे’ति
धर्मे ‘स्यापयेत्’ निवेशयेत् ‘भिक्षुः’ यतिः—आत्मानं विषयाभिलाषनिषेधाविति सूत्रार्थः ॥ १९ ॥ अध्ययनार्थोपसंहारमाह—

इह एस धम्मे अक्खाए, कविलेणं च विसुद्धपण्णेण ।

तरिहिति जे उ कार्हिति, तेहिं आराहिया दुवे लोगु ॥ २० ॥ त्ति वेमि ॥

व्याख्या—‘इती’त्यनेन प्रकारेण ‘एषः’ अनन्तरोक्तः ‘धम्मः’ यतिधर्मः ‘आख्यातः’ कथितः । केन ? इत्याह—
‘कपिलेन’ इत्यात्मानमेव निर्दिशति, पूर्वसङ्गतिकत्वाद् अमी मद्बचनतः प्रतिपद्यन्तां धर्ममिति । ‘चः’ पूरणे । ‘विसुद्ध-
प्रणेन’ निर्मलावबोधेन, अतोऽर्थसिद्धिमाह—“तरिहिति” त्ति तरिष्यन्ति भवान्भोधिमिति शेषः । ‘ये’ इत्यविशेषाभिधाने,
‘तुः’ पूरणे, ततोऽविशेषत एव तरिष्यन्ति ये ‘करिष्यन्ति’ अनुष्ठास्यन्ति प्रक्रमादसु धर्मम् । अन्यच्च तैः ‘आराधितौ’
सफलीकृतौ ‘द्वौ’ द्विसत्यौ ‘लोकौ’ इह परलोकावित्यर्थः, इह महाजनपूज्यतया परत्र च निःश्रेयसाऽभ्युदयमाप्स्येति
सूत्रार्थः ॥ २० ॥ ‘इतिः’ परिसमाप्तौ त्रयीमीति प्राग्वदिति ॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविनिर्मितायां उत्तराध्ययनलघुटीकायां सुख-
योधायां कापिलीयाख्यं अष्टममध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ नमिप्रव्रज्याख्यं नवममध्ययनम् ।

उक्तमष्टममध्ययनम् । साम्प्रतं नमिप्रव्रज्याख्यं नवममारभ्यते । अस्य चायममिसम्बन्धः—
'अनन्तराध्ययने निर्लोभत्वमुक्तम्, इह तु तदनुतिष्ठत इहैव देवेन्द्रादिपूजोपजायते इति दृश्यते' इत्यनेन सम्बन्धेनाऽऽ-
यातस्यास्याध्ययनस्य प्रस्तावनार्थं नमिचरितं तावदुच्यते । इह च यद्यपि नमिप्रव्रज्यैव प्रकान्ता तथापि यथाऽयं
प्रत्येकबुद्धस्तथाऽन्येऽपि करकण्डादयस्त्रय एतत्समकालसुरलोकाध्ययन-प्रव्रज्याग्रहण-केवलज्ञानोत्पत्ति-सिद्धिगतिभाज इति
प्रसङ्गतो विनेयवैराग्योत्पादनार्थं तद्वक्तव्यताऽप्यभिधीयते । तद्यथा—करकण्ड कलिगोमुं, पंचालेसु य दुर्मुहो । नैमी
राया विदेहेसुं, गंधारेसु य नैगई ॥ १ ॥ वसहे य इंदकेऊ, वलए अंवे य पुष्पिए वोही । करकण्ड दुर्मुहस्ता, नमिस्त
गंधाररजो य ॥ २ ॥ तत्थ करकण्ड—

चंपाए नयरीए दहिवाहणो राया, तस्स य चेडगस्स धूया पउमावई देवी । अन्नया य तीसे दोहलो जाओ—
किहाहं रायनेवत्थेण नेवत्थिया महारायधरियच्छत्ता उज्जाणकाणणाणि हत्थिखधवरगया विहरिजा ? । सा ओलुग्गा
जाया । राइणा पुच्छिया । कहिओ सन्भावो । ताहे राया य सा य जयहत्थिम्मि आरुढाई । राया छत्तं धरेइ ।
गया उज्जाणं । पढमपाउसो य तथा वट्टइ । सीयलएणं सुरभिमतियागंधेण अब्भाहओ वणं सभरेइ । करी वि पयट्ठो
वणाभिमुहो पयाओ । जणो न तरइ पिट्ठओ ओलगिण्डं । दो वि अडविं पवेसियाइ । राया वडरुक्खं पेक्खइ, देविं
भणइ—एयस्स वडस्स हेट्ठेण जाहि त्ति, तओ तुमं साहं गिण्हिज्जासि । ताए पडिसुयं, न, तरइ गिण्हिण्डं । राया
दक्खो, तेण साहा गहिया । सो उत्तिओ निराणंदो किंकायवयामूढो गओ चंपं । सा य पउमान्नाई नीया निम्माणुसिं,

अडविं । जाव तिसाईओ पेच्छइ तलागं महइमहालय । हत्थी तत्थ ओइओ अभिरमइ । इमा वि सणियं सणियं ओइन्ना
करिणो उत्तिन्ना तलागाओ दिसाओ न जाणइ भयमीया समंतओ तं वणं पलोएइ । तओ—अहो ! कम्माण परिणई जेण
अप्पतकियमेव एरिसं वसणमहं पत्ता, ता कि करेमि ? कत्थ गच्छामि ? का मे गइ ? त्ति । सा य परवसा रोविणं पवत्ता ।
ग्वणमेत्तेण य काऊण धीरियं चित्तियं तीए—न नजइ बहुदुट्ठसावयसकुले एयम्मि भीसणे वणे किं पि हवइ, ता अप्पमत्ता
हवामि । तओ कयं चउसरणगमणं, गरहियाई दुच्चरियाई, खामिओ सयलजीवरासी, कयं सागारं भत्तपच्चक्खणं—
जइ मे होज पमाओ, इमस्स देहस्सिमाइ वेलाए । आहारमुवहिदेहं, चरिमे समयम्मि वोसरियं ॥ १ ॥ तहा पंचनमोकारो
मे सरणं, जओ सो चेव इहलोगपरलोगेसु कल्लाणावहो । भणियं च—“वाहि-जल-जलण-तक्कर-हरि-करि-सगाम-विस-
हरभयाई । नासति तक्खणेणं, नवकारपहाणमंतेणं ॥ १ ॥ न य किचि तस्स पवइ, डाइणि-वेयाल-रक्ख-मारिभयं ।
नयकारपहावेणं, नासति य सयलदुरियाई ॥ २ ॥ तहा—हिययगुहाए नवकारकेसरी जाण सठिओ निब्बं । कम्मट्ठगंठि-
दोघट्टवट्ठयं ताण परिणट्ठं ॥ ३ ॥” तओ नवकारमणुसरती पट्ठिया एगदिसाए । जाव दूर गया ताव दिट्ठो एगो तावसो,
तस्स मूलं गया, अभिवाइओ । सा पुच्छिया तेण—कओ सि अम्मो इहागया ? । ताहे कहेइ—अहं चेडयस्स धूया
जाव हत्थिणा आणीया । सो य तावो चेडस्स नियल्लओ । तेण आसासिया ‘मा वीहेहि’ त्ति, भणिया य—मा सोयं
करेहि, ईइसो चेव एस संजोगवियोगहेऊ जम्मण-मरण-रोय-सोयपउरो असारो संसारो, वणफलेहि अणिच्छंती वि
काराविया पाणवित्तिं, नीया य वसिंमं । भणिया य—एत्तो परेण हलकिट्ठा भूमी, न अक्कमामो अम्हे, एसो दंतपुरस्स
विसओ, दंतवक्को य राया, ता तुम निवभया गच्छ एयम्मि नयरे, पुणो सुसत्थेण गच्छेज्जसु चंपं त्ति । नियत्तो तावसो ।
इयरा वि पविट्ठा दंतपुरं । गया य पुच्छंती साट्ठणीमूलं, वंदिया पवत्तिणी । पुच्छिया—कुओ साविगा ? । कहियं तीए जह-

ट्टियं । परुत्ता मणागं । संठविया य पवत्तिणीए—महाणुभावे ! मा कुणसु चित्तखेयं, अलंघणीओ विहिपरिणामो । जओ—
“विहडावइ घडियं पि हु, विहडियमवि किचि संघडावेइ । अइनिउणो एस विही, जंतूण सुहासुहकरणे ॥ १ ॥” किञ्च—
“खणदिट्ठनट्ठविहवे, खणपरियट्ठविहिसुहदुक्खे । खणसजोगविओगे, ससारे नत्थि कि पि सुहं ॥ १ ॥ जेणं चिय
संसारो, बहुविहदुक्खण एस भंडारो । तेणं चिय इह धीरा, अपवग्गपहं पवज्जति ॥ २ ॥” एवमाइ अणुसासिया
सवेगमुवगया ताण चेव मूले पवइया । पुच्छिया वि दिक्खाए अट्ठाणभएण गम्भो न अक्खओ । पच्छा नाए
मयहरियाए सन्भावो कहिओ । पच्छन्नं धरिया । पसूया समाणी सहनामसुहाए कंवलरयणेण य सुसाणे छुइइ ।
पच्छा सुसाणपालगेण गहिओ, भज्जाए अप्पिओ । ‘अचकन्निओ’ त्ति नाम कयं । सा य अज्जा तीए पाणीए सम सिद्धिं
करेइ त्ति । सा अज्जा ताहिं संजईहिं पुच्छिया—कहिं गम्भो ? । भणइ—मयगो जाओ तो मे उज्झिओ । सो तत्थ सवडुइ ।
ताहे दारगरुवेहिं समं रमइ । सो ताणि डिंभरूवाणि भणइ—अहं तुभं राया ममं कर देह । सो लुक्खकच्छए गहिओ ।
ताणि भणइ—ममं कंडुयह । ताहे से ‘करकण्डु’ त्ति नामं कयं । सो य ताए सजईए अणुरत्तो । सा य से मोयए देइ ।
जं या भिक्खं लट्ठं लहेइ । सवडिओ सो सुसाणं रक्खइ । तत्थ दो सजया त मसाण केणइ कारणेण अइगया जाव
एगत्थ वसकुट्ठगे दंडं मेच्छंति । तत्थ एगो दंडलक्खणं जाणइ, जहा—“एगपव्वं पससति, दुपवा कलहकारिया । तिपवा
लाभसपन्ना, चउपवा मारणंतिया ॥ १ ॥ पंचपवा उ जा लट्ठी, पथे कलहनिवारिणी । छपवा य आयंको, सत्तपवा
अरोगिया ॥ २ ॥ चउंगुलपइट्ठाणा, अट्ठगुलसमूसिया । सत्तपवा य जा लट्ठी, मत्तगयनिवारिणी ॥ ३ ॥ अट्ठपवा
असपत्ती, नवपवा जसकारिया । दसपवा उ जा लट्ठी, तहियं सवसपया ॥ ४ ॥ वंका कीडक्खइया, चित्तलया पोइडा
य दट्ठा य । लट्ठी य उव्वसुक्का, वज्जेयवा मयत्तेणं ॥ ५ ॥ घणवडमाणपवा, निट्ठा वज्जेण एगवन्ना य । एमाइलक्खण-

जुआ, पसत्यलट्टी मुण्येया ॥ ६ ॥" ततो तेण भणियं—जो एवं दट गिण्हिस्सन् मो राया होहिंति, तिनु पण्हिन्ति-
यच्च तज्जो जाय अन्नाणि चत्तारि अंगुलाहं चट्टइ ताहे जोगुं ति । त तेणं नायगचेटणं मुयं, एणं य विजाइएण ।
ताहे सो विजाइओ अप्पसागारियं तस्स चट्टगुल राणिऊणं छिदेइ । तेण पेत्तगेण छिट्ठो । मो उदाहिंओ । मो तेण
विजाइएण कारणियं नीओ । भणइ—देहि दट्ठं । सो भणइ—मम मन्नाणे एम वण्हिओ, अओ न देमि । विजाइओ
भणइ—अन्न गिण्ह । सो नेच्छइ, भणइ य—एण मम कजं ति । मो दारगो न देइ । तेहिं मो दारगो पुण्हिओ—
किं न देमि ? । भणइ य—अहं एयस्स दंठगस्स पभावेणं राया होहामि ति । ताहे कारणिया हमिऊणं भणमि—जया
तुमं राया होजासि तथा तुमं एयस्स गामं देजासि । पटियन्न तेण । विजाइएण नि अग्रे विजाइया भणिया, जहा—
एवं नारेत्ता दट्ठं हरामो । तं तस्स पिडणा मुयं । तानि तिमि वि नट्टानि जाय कंचणपुरं गयानि । तस्य अपुत्तो
राया मज्जो । आसो अहिंयासिओ । तस्स धाहिं मुयंनम्म मूलमागओ, पयाहिणीकाऊण छिओ । जाय टायरेण
नायरा पेच्छति लक्खणजुत्तं । जयमहो कओ । नंदीतूरमाहय । इमो वि जंभनो उट्ठिओ, दीमग्यो धम्म विट्ठगो
पवेसिज्जइ । 'मायगो' ति विजाइया न दिंति पवेस । ताहे तेण दंठरयण गहियं, त जट्ठिज्जाउत्तं । ते भीया ठिया ।
ताहे तेण चाट्टहाणगा हरिणमा विजाइया पया । उक्तथ—“दधिवाहनपुत्तेण, राधा तु करकण्टुना । वाटधा-
नकयास्तन्याश्चाण्डाला ब्राह्मणीकृताः ॥ १ ॥” तस्म य परनाम 'अवकिन्नगो' नि जयहीरिका तेहिं न चेय
चेडगकयं नामं पट्टियं 'करकंडु' ति । ताहे मो विजाइओ जगओ—देहि ने गामं । भणइ—जो ते रुचइ त गिण्ह ।
मो भणइ—मम चंपाए परं तो तीए यिमए देहि । ताहे दहिवाहणम्म हेइ देइ—इहि मम गामं एणं, अहं तुम्भ
जं रुचइ गाम वा नगरं वा तं देमि । मो नट्ठो—दुट्टमायंगो अप्पागं न चागइ वि । दूएण पट्टिमाएण पट्टियं ।
करकंडु क्विओ । चंपा रोहिंया । जुद्धं च पट्टइ । ताए सज्जरं मुयं । 'मा जणक्यजो होहि' नि मयहरिं जणुत्ति-
ऊण गया तं नयरिं । करकंडुं वत्तारित्ता रहस्स भिक्ख—एस तव पिय ति । तेण तानि छम्मापियरो पुच्छियानि ।
तेहिं सन्मायो कहिओ । नणेणं न ओसरइ । ताहे सा चंपं उट्टगया, नओ पर अइइ, नारा, पायपट्टियाओ पानीओ
पव्वाओ । रायाए वि मुयं । सो वि जागओ । वंदित्ता आमण दाऊण तं गम्भं पुच्छइ । सा भणइ—एम सो
जेण रोहिंयं नयरं । नुट्ठो निगओ मिलिओ । दो वि रज्जानि तन्म दाऊण दहिवाहणो पव्वओ । करकंडु य
महासात्तो जाओ । सो य फिर गोडलपिओ । अणेगानि तस्म गोडलानि जायानि । जाय मरयण्टे एणं गोवच्छगं
धोरगतं सेय पिच्छइ । भणइ—एयरस मायरं मा दुहिज्जहा, जया पट्टिओ होजा तथा जण्णागं गादीनं दुद्धं पावेजाइ ।
ते गोवाला पट्टिमुणंति । सो चरत्तविसाणो गंधयम्महो जाओ । राडणा दिट्ठो । सो सुद्धिओ जाओ । पुनो कट्ठेण राया
आगओ । पेच्छइ महाकायं जुम्वसमं पट्टुहिं परिपट्टिज्जत । गोवे पुच्छेइ—कहिं मो यमहो ति ? । तेहिं सो राइओ
तयवयो । भणियं य—गोहृगणस्स मग्गे, दणियसहेण जन्म भज्जति । पित्ता वि दणियमभा, मुनिज्जसिगा समत्था
वि ॥ १ ॥ पोरणयगयदप्पो, गलतनयणो चलंतविसमोट्ठो । मो चेय इमो यमहो, पट्टयपरिपट्टण मट्ठ ॥ २ ॥ तं
तारित पेच्छिय गओ विसाय चित्ते अणिशय—अहो ! तारिमो होऊण सपइ एयारिमो जाओ एम यमहो, वा मत्ते
अयिरा संसारे पयत्था । तहा हि—जो ताव भोगोवभोगनिवयण महामोहहेऊ य जत्थो मो अपुत्तो । भणियं य—
“चवळं मुरचानं च, विज्जुलेहं च पचळं । पाओवळणपमु द, धग अगिरधम्मय ॥ १ ॥ जत्थं पोर विज्जुपति, उदाहति
नरेसरा । वंतरा य निगूहंति, गिण्हंति अहं दाइया ॥ २ ॥ हुयासणो दहे मयं, जटुप्पीलो विगानए । सवत्त हरणं
या वि, करेइ क्विओ जनो ॥ ३ ॥” तहा परमाणंदहेऊ इट्टजणसगमो वि अणियो । कटं ?—जहा संशय दस्सम्मि,
मिलंति विहगा यहु । पधिया पहियायासे, जहा देसंतरागया ॥ १ ॥ पहाए जंति सवे वि, अन्नमन्नविस्वरं । एवं तुहुं-
ववासे वि, संगया बहवो जिया ॥ २ ॥ नरामरविरिक्खाइ-जोणीतुं कम्मसजुया । मयुज्जावकालम्मि, मत्ते जति दिमो-
विसिं ॥ ३ ॥ तहा—“जेणुम्मत्तपमत्तव दिइइ पुरिपहिंति, मोटावडि करतव वेडिइ बहुरहिं । त जोयणु अइरेण जण !
राणमगुरव, जररोगिहिं सोसिज्जइ रक्खंतहं परउ ॥ १ ॥” तहा—“गन्धे जन्मे जाल-सगम्मि वरुणत्तणम्मि धेरत्ते ।
मट्टियमदं च जिया, सद्धायत्तामु पिहवंति ॥ १ ॥” एमाइ चिततो पट्टिपुट्ठो पत्तेयपुट्ठो जाओ, काऊण पंचमुट्टियं
लोयं देवयाविह्वल्लिगो विहरइ । भणियं य—“सेय मुजाय मुविमत्तसिग, जो पासिया यस्समं गोहृमग्गे । रिद्धिं
अरिद्धिं समुपेहियाणं, कलिंगराया वि समेक्ख धम्मं ॥ १ ॥” सपइ दुम्मुहचरियं—

अथि इहेव भारहे यासे कं पिण्डं नाम पुरं । तस्य हरिखलवंसुम्भयो जओ नाम राया, तस्स शुणमाला नाम
मारिया । सो य राया तीए सह रज्जसिरिमणुहवंतो गमेइ काल । अत्रया अत्थाणमंदवट्टिण पुच्छिओ दूओ—किं
नरियं ममं जं अन्नराईणमरियं । दूएण भणियं—देयं । चित्तसभा तुम्हं नरियं । तज्जो गइया आणत्ता यनइणो, जहा—
लहुं चित्तसमं करेइ । आपसाणतरं समादत्ता । तस्य घरणीए यन्नमाणीए कम्मकरेहिं पंचमदिणे सव्वरयणमज्जो जल्लो य
तेयसा जल्लो दिट्ठो महामउडो, सहसिसेहिं सिट्ठो जयराइणो । तेण वि परितुट्टमणेणं पंदीतूररयपुद्धं उत्तारिअ भूति-
विहराओ पूइया ययइमाइणो जहारिहं यत्थमाइहिं । थेयकालेण निम्माया उजुंगसिहरा चित्तसभा । सोहणदिणे य
कओ चित्तसभाए पवेत्तो । आरोविओ मंगलतूरसहेण अप्पणो उत्तमंगे मउडो । तप्पभावेण दीवयणो सो राया जाओ ।

१ येनोम्मत्तपमत्तो हिण्हति पुरीपयिप्पहमहमिकां कुर्वन् वेदितो बहुरं । तद् यौवनमधिरं जन ! क्षणमगुर जारोते.
शुण्यते रक्षतः क्षरितम् ॥ १ ॥

लोएण य तस्स 'दोमुह' ति नामं कयं । अइकंतो कोइ कालो । तस्स य राइणो सत्त तणया जाया । 'दुहिया मे णत्थि' ति गुणमाला अद्धिति करेइ । मयणाभिहाणस्स जक्खस्स इच्छइ उवाइयं । अन्नया पारियायमंजरीउवलंभसुविणयसूइया जाया तीसे दुहिया । कयं च वद्धावणयं, दिन्नं जक्खस्स ओवाइय, कयं च तीए नाम मयणमंजरि ति । कमेण जाया जोवणत्था । इओ य उज्जेणीए चंडपज्जोओ राया । तस्स दूएण साहियं—जइ दुम्मुहो राया जाओ । पज्जोएण भणियं—कहं ? । दूएण भणियं—तस्स एरिसो मउडो अत्थि तम्मि आरोविए दोमुहाणि हवंति । मउडस्सुवरि पज्जोयस्स लोभो जाओ । दूअं दुम्मुहराइणो पेसइ—एयं मउडरयणं मम पेसेहि, अह न पेससि तो जुज्झसज्जो होहि । दोमुहराइणा दूओ भणिओ पज्जोयसतिओ—जइ मम जमगिय देंह तो अहमवि मउडं देमि । दूएण भणियं—किं मग्गह ? । राइणा भणियं—देह अनलगिरिहत्थी, अगिभीरू तहा रहवरो य । जाया य सिवादेवी, लेहायरिय-लोहजंघो य ॥ १ ॥ एयं च पज्जोयस्स रज्जसारं । पडिगओ दूओ उज्जेणिं । साहियं पज्जोयस्स दोमुहसंतिय पडिवयणं । कुद्धो अईव पज्जोओ चलिओ चतुरगवलेण । दोन्नि लक्खा मयगलाणं, दोन्नि सयसहस्सा रहाणं, पंचअजुयाणि हयागं, सत्त-कोडीओ पयाइज्जणाणं । अणवरयपयाणेहिं सपत्तो पंचालज्जणवयसधि । इयरो वि दोमुहराया चउरगवलसमग्गो नीहरिओ नयरओ । गओ पडिसम्मुह पज्जोयस्स पंचालविसयसधीए । रइओ गरुडवूहो पज्जोएण, सायरवूहो दोमुहेण । तओ कमेण सपल्लग दोण्ह वि बलाण जुज्झ । सो मउडरयणप्पभावेण अजेओ दोमुहराया । भग्गं पज्जोयस्स वल । वविज्जण पज्जोओ पवेसिओ नयरं । दिन्नं चलणे कडयं । सुहेण तत्थ पज्जोयराइणो वच्चइ कालो । अन्नया दिट्ठा तेण मयणमंजरी । जाओ गाढो अणुराओ । तओ कामगिणा वज्जमाणस्स चिंतासतावगयस्स वोलीणा कह वि राई । पच्चूसे स गओ अत्थाणं । दिट्ठो परिमिलाणमुहसरीरो दोमुहराइणा, पुच्छिओ सरीरपच्चत्ति । न देइ पडिवयणं । सासकेण य गाढयरं पुट्ठो । तओ दीहं नीससिज्जण जंपियं पज्जोएण—मयणवसगस्स नरवर !, वाहिघिघत्थस्स तह य मत्तस्स । कुवियस्स मरत्तस्स य, लज्जा दूरुज्झिया होइ ॥ १ ॥ ता—जइ इच्छसि मम कुसलं, पयच्छ तो मयणमंजरिं एय । नियधूयं मे नरवर !, न देसि पविसामि जलणं ति ॥ २ ॥ तओ दोमुहेण निच्छय नाऊण दिन्ना, सोहणदिणमुहुत्ते कयं पाणिग्ग-हण । कहवयदिणेहिं पूइऊण विसज्जिओ गओ उज्जेणिं पज्जोओ । अन्नया आगओ इंदमहूसवो । दोमुहराइणा आइट्ठा नायरज्जणा—उव्वेह इदकेउं । तओ मंगलनंदीमहारवेण धवलधयवडाडोयखिंखिणीजालालकिओ अवलवियवरमह्मामो मणिरयणमालाभूसिओ नाणाविहपलंवमाणफलनिवहचिंचइओ उट्ठिओ इंदकेऊ । तओ नच्चंति नट्टियाओ, गिज्जंति सुकइरइया कव्वंधा, नच्चंति नरसंचाया, दंसति दिट्ठिमोहणाइ इंदयालाइ इंदियालिणो, दिज्जति तंबोला, खिप्पंति कुंडुमक-प्परजलच्छडा, दिज्जंति महादाणाइं, वज्जंति मुइगाइआउज्जाइं । एवं महापसोएण गया सत्त वासरा । आगया पुन्निमा । पूइओ महाविच्छइणे कुसुमवत्थाईहिं दोमुहराइणा इंदकेऊ महातूररवेण । अन्नम्मि दिणे पडिओ मेइणीए । दिट्ठो राइणा अमेव्वसुत्तदुग्गधे निवडिओ । जणेण परिलुप्पमाणो य दट्ठूण चित्तिय—धिरत्थु विज्जुरेह व चचलाण परिणामविरसाणं रिद्धीणं । एय चित्तयंतो सवुट्ठो पत्तेयवुट्ठो जाओ । पंचमुट्ठिय लोय काऊण पवइओ । उक्तञ्च—“जो इंदकेउं सुयलकिय तं, दट्ठुं पडतं पविलुप्पमाण । रिद्धिं अरिद्धिं समुपेहियाणं, पंचालराया वि समेक्ख धम्मं ॥ १ ॥” सपय नमिचरिअं—

अत्थि इहेव भारहे वासे अवंतीजणवए सुदंसणं नाम पुरं । मणिरहो नाम राया । तस्स सहोयरो जुगवाह जुवराया । तस्स य निरुवमरूवलवन्ना मयणरेहा नाम भारिया । सा य अबंतपरमसाविया—तीए पुत्तो सव्वगुण-सपज्जो चंदजसो नाम । अन्नया मणिरहो मयणरेहं दट्ठूण अज्जोववन्नो चित्तिउं पयत्तो—कहं पुण एयाए सह मम सजोओ भविस्सइ ?, अहवा ताव पढमं पीइ करेमि, पच्छा चित्तभावं नाऊण जहाजोग्ग जइस्सामि । एवं मतेऊण तीए सह पीइं घडेइ । पुप्फ कुंडुम-तंबोल-वत्था-डलंकाराइय पेसेइ । न य तीए कोइ अन्नो दुट्ठभावो हियए । एवं कालो वच्चइ । अन्नया मणिरहेण मयणरेहा भणिया—सुंदरि ! जइ मम पुरिस पडिवज्जसि ता सयलरज्जसामिणिं करेमि । तीए भणियं—नपुंसिस्थिभावेण वज्जियस्स पुरिसत्त तुज्झ पुव्वरुम्मेणेव जायं, मया अप्पडिवन्ने वि जं पुण रज्जसामित्तं त पि को हरिउं तरइ हुह भाइजुवरायधरिणीसह वरंतीए ममं ? ति, अन्न च जे सप्पुरिसा हवति ते मरणवसणं बहुमन्नंति न उण इहलोय-परलोयविरुद्धं आयरति, जओ—“जीवाण हिंसाए, अलिणं तह परस्स हरणेणं । परइत्थि कामणेणं, जीवा नरयम्मि वच्चंति ॥ १ ॥” ता महाराय ! एवं ववत्थिए मुत्तूण दुट्ठभावमायार पडिवज्जसु । एवं च सोऊण तुण्हिक्को ठिओ । चित्तिय च तेण—न एमा जुगवाहुम्मि जीवमाणे अन्न पुरिसमिच्छेइ, ता एयं विस्सभेण घाएमो, तओ वलक्कारेण गिण्हिस्सामि, न अन्नो को वि उवाओ अत्थि ति । एव कालो वच्चइ । अन्नया मयणरेहा चद सुमिणे दट्ठूण भत्तुणो साहेह । तेण भणिया—सुंदरि ! सयलपुहविमडलनहयलस्स मयकभूओ सुओ ते भविस्सइ । तओ तीए गव्भसभवो सवुत्तो । तइए य मासे दोहलो जाओ—जइ जिणाण मुणीणं च पूयं करेमि, सयय च तित्थयराण सतियाओ कहाओ निसुणेमि । तओ जहिच्छाए सपूरियडोहला गव्व सुहेणुइहइ । अन्नया वसतमासे जुगवाह मयण-रेहाए सह उज्जाणे कीडत्थमुवागओ । खज्जभोयणपाणस्सित्तस्स अत्थिगिरीओ वोलीणो अहेसरो । उच्छाइओ तमनियरेण भुवणाभोओ । तओ जुगवाह तम्मि चेव उज्जाणे ठिओ । मणिरहेण चित्तियं—सोहणो एस अवसरो, एग ताव जुगवाह नयरवाहिरुज्जाणे ठिओ, वीयं थोवसहाओ, तइय रयणी, चउत्थ तिमिरनियरेण अधारियं वणं, ता गतूण मारेमो, ताहे मयणरेहाए सह निस्सक रमिस्सामि । एव च चित्तिऊण मण्डलग्ग गहाय गओ उज्जाणं । जुगवाह वि काऊण रडकीलं पसुत्तो कयलीहरे । पुरिसा चउसु वि पासेसु निवन्ना । भणिया य ते मणिरहेण—कत्थ जुगवाह ! । साहिओ

य तेहिं । 'मा इत्थ कोइ सत्तु रयणीए अभिभवस्सइ त्ति अधिईण आगओ अहं' ति भणिऊण पविट्ठो कयलीहरए । ससंभममुट्ठिओ जुगवाहू, कओ पणामो । भणिओ मणिरहेण—उट्ठेहि, नयरं पविस्सामो, अलमेत्थ घासेण । तओ उट्ठिउमावत्तो जुगवाहू । एत्थंतरे अवियारिऊण कज्जाकज्ज अगणिऊण जणावयायं उड्डिऊण परलोगभयं वीमत्त-
हियओ आहओ दढ निसियत्तणेण कंधराए मणिरहेण । गुरुप्पहारवेयणानिमीलियच्छो निवट्ठिओ धरणिवट्ठे । धाहपियं मयणरेहाए—अहो ! अकज्जं कयं ति । तओ पहाविया उज्जयत्तमा पुरिसा । भणियं—किमेय ? ति । संलत्तं मणि-
रहेण—मम हत्थाओ पमाएण रगं निवडिय, अलं सुंदरि ! भएण । तओ पुरिसेहिं नाऊण मणिरहचिट्ठिय बला नीओ नयरं मणिरहो, साहिओ चंदजसस्स जुगवाहुवत्ततो । अईवकलुगं कंदतो विज्जिनियर गिण्हिऊणागओ उज्जाण, फय वेजेहिं वणकम्मं, थोवंतरेण पणट्ठा वाया, निमीलिय लोयणजुयलं, निधिट्ठीहूआह अगाइ, रुहिरनिवहनिगमेण धवलीहूयं सरीर । तओ मयणरेहा नाऊण मरणावत्थ जुगवाहुकम्मूले ठाडऊण भत्तुणो महुर निट्ठणं भणिउं पयत्ता—
महाणुभाव ! करेसु मणसमाहिं, मा करेसु कस्सइ उवरिं पओस, भावेसु मवसत्तेसु मेत्ति, पटिवज्जसु चटसरणगमण, गरिहेसु दुच्चरिय, सम्ममहियासेसु सकम्मवसेण समागयमिम वमण । भणियं च—“ज जेण कयं कम्मं, अन्नभवे इहभवे वसतेण । त तेण वेइयच्चं, निमित्तमेत्त परो होइ ॥ १ ॥” ता गेण्हसु परलोयपाहेय । अवि य—“पटिवज्जसु सव्वज्जु, देवं सदहसु परमतत्ताइ । जा जीवं गुणनिहिणो, पटिवज्जसु साहुणो गुरुणो ॥ १ ॥ पाणित्राह-उलिय-परधण-
मेहुन्न-परिगहाण वेरमणं । तिविइ तिविहेण तहा, कुणसु तुम जावजीवाए ॥ २ ॥ अट्टारमण्ह सम्म, पाउट्ठाणाण तट्ठ य पडिक्कमसु । भावेसु भवसरूवं, अणुसरसु मणे नमोकार ॥ ३ ॥” जओ—“पंचनमुक्कारसमा, अंते वचनि जस्स दत्तपाणा । सो जइ न जाइ मोक्खं, अवस्स वेमाणिओ होइ ॥ १ ॥” तहा वोसिरसु सव्वसग । जओ—“न पिया न चेव माया, न सुया न य भायरो न सुहि वंधू । न य धणनिचया सरणं, ससारे दुक्खपडरम्मि ॥ १ ॥ एणो थिय इह सरणं, जस्सण-जर-मरण-दुक्खजतविषाण । सत्ताण सुहनिहाणं, जिण्हिदपरिभासिओ धम्मो ॥ २ ॥” एरं च सव्व जुगवाहुणा उज्जमंगविरइयकरमज्जलिणा पडिच्छिय । थेववेलाए सुहज्जवसाणोवगओ पचत्तमुवगओ । तओ अघं-
विउमावत्तो चंदजसो । मयणरेहाए चितियं—थिरत्तु मज्झ रुवस्स एवविद्याणत्थमूलस्स, संपइ एस पायकारी अणि-
च्छमाणीए वि मे अवस्स सीलभगं करिस्सइ, ता अल एत्थावत्थाणेण, अन्नत्थ देसे गंतूण परलोयकज्जमुचिट्ठामि, अन्नहा पुत्तस्स वि एस पाओ विणासं करिस्सइ । एवं मतिऊण सोगाउलहिययाण चंदजसाईण अट्टरत्तसमए सुवदुक्ख-
सवत्तमणा नीहरिया उज्जाणाओ गया पुट्ठाभिमुही । पत्ता महाडइं । बोलीणा जामिणी । चवतीए मज्झण्हे पाविय पउम-
सइ । वणफलेहिं कया पाणवित्ती । अरुत्तेयत्तिन्ना पसुत्ता सागाइं भतं पथक्खात्ता कयलीहरे । आगया रयणी । तीए धुरुक्कंति वग्घा, गुजत्ति सीहा, धुरुक्कुरंति वराहा, केकारति भेरवं भसुयाओ । एवं अणेगसावयसइवित्तत्थाए नमोका-
रचित्तणपराए अघुरत्ते ज्ञाया उयरे अईववेयणा । किच्छेण पसूया सव्वलक्षणसंपन्नं दारग । पहाए य कवलरयणेण वेदित्ता जुगवाहुनासंकिंयं सुहारयण वलविऊण कंधराए गया सरवरं । पक्खालिऊण अंबराइं अवइत्ता नज्जणत्वं । एत्थ-
तरे जलमज्जाओ कयंतो ध्व ससुद्धाहओ अईवज्जणे जलकपी । गहिया तेण सुदाए । पक्खित्ता नहयले । भवियच्चयानिओ-
गेण दिट्ठा तंदीसरदीवपत्थिण्ण विज्जाहत्तज्जुवाणेणं । 'रुववइ' ति काऊण गहियत्त निवदसाणी कयणं वयमापी । नीया वेयदू-
पवयं । भणिओ य सो वयसाणीए—ओ महासत्त ! अज्जाहं रयणीए वग्घनत्ते पसूया, वारत्तं त च कयलीहरे मुत्तूण सर-
मवइत्ता, कल्लमज्जा ववित्तत्ता तुत्तए गहिया, ता सो वालो केणइ वणयणेण वाक्काज्जस्सइ अहवा आहारविट्ठिओ सयं चेव चिक्खेत्ता, ता महापुरिस ! अन्नवग्घोण मसायं काड्ठा मा विक्खिं करेहि, दारवसाणेहिं ममं वा वत्थ नेहिं इति ।
विज्जाहरजुवाणएण भणियं—जइ मं भत्तारं पटिवज्जसि ता तुज्ज आएसकारी भवामि । अन्नं च—गंधारजणवए रयणा-
वहे नयरं मणिचूडो नाम विज्जाहरराया, कमलावई भारिया, तेसि पुत्तो मणिप्पहो अहय च मणिचूडो, वेण्ह वि सेटीणं आहवच्च पालेऊण निविन्नफामभोगो मम रजे ठाविऊण चारणसमणसमीवे दिक्ख पडिवत्तो, सो य अणु-
क्केण विहरतो अईववासरे आगओ आसि इह, सपइ चेइयवदणत्थ नदीसर गओ, तस्स समीवे ववत्तेण मए तुमं दिट्ठा, ता सुंदरि ! सयलविज्जाहरीण सामित्ते ठवेमि तुम, पटिवज्जसु मम नायग ति, अन्न च सो तुज्ज तणओ आमाव-
हरिण मिहिलाहिवदणा अडवि वियरतेण दिट्ठो महादेवीए दिट्ठो, सा पुत्त व पालेइ एय मए पन्नचीए महाविज्जाए आभोएऊण नाय, न एयमन्नहा, ता सुयणु ! मुचसु उव्वेय, अवलवेसु वीरय, कुणसु पसन्न मण, माणसु मए समाण जोवणसिारें । एय सोऊण चितिय मयणरेहाए—अहो ! मे कम्मपरिणई जेण अन्नवत्तणभाणिणी भवामि, ता किमे-
त्थ कायध ? मयणवत्थो य पाणी न गणेइ कज्जाकज्ज, न वियारेड गुणदोस, न मुणेइ परलोयविरुद्ध, नावेक्खइ लोयाववाय, ता एव ववत्थिए 'सील रक्खियध्व मए केणइ विक्खेवेण' ति चित्तिऊण भणिओ रयरो—सुपुरिस ! नदीसरदीव नेहि मं, तत्थावस्स तुह पिय करिस्सामि । तओ मुइयमणेण विउविय वरविसाण तम्मि आरोविऊण मयणरेहं गओ नदीसरदीव । तम्मि य वावन्नजिण्हिभवणाइ । भणियं च—“अज्जगिरीसु चत्तु, सोलससु वहिसुहेसु सेलेसु । वत्तीस रइकरेसु, नंदीसरदीवमज्झम्मि ॥ १ ॥ जोयणसयदीहाइ, पन्नास वित्थडाइ विमलाइ । वाव-
त्तसुसियाइ, वावन्न हुति जिणभवणा ॥ २ ॥” तओ अवयारिऊण विमाणाओ मणिप्पभेण मयणरेहाए य काऊण पूय वदियाओ उसभ-गज्जमाण-चंदाणण-वारिसेणाभिहाणाओ जिणदपडिमाओ, वंदिओ मणिचूडचारणमुणी, उवविट्ठाइं तयंति । सो भयव चउत्ताणी, तेण आभोएऊण मयणरेहावइयर धम्मकहापुच्चय उवसासिओ मणिप्पभो ।

खामिया तेण मयणरेहा । भणिया य—अज्जप्पमिदं भणिणी तुमं, भणसु इण्हि किं करेमि ? । तीए भणियं—कयं सव्वं चेव तए नंदीसरतित्थदंसणेणं । पुट्ठो य मुणी—भयवं । साहसु मम सुयस्स पज्जति । मुणिणा भणियं—सुणसु, जंबुदीवस्स पुव्वविदेहं पुक्खलावईविजये मणितोरणं नाम नयर । तत्थ य अमियजसो नाम चकी आसि । तस्स पुप्फवईभारियाए दो पुत्ता आसि पुप्फसीहो रयणसीहो य । ते य चउरासीपुव्वलक्खा रज्जं काऊण संसारदुक्खभीया चारणसमणसमीवे पवइया । सोलसपुव्वलक्खा जहोइयं पव्वज्जं काऊण आउक्खएण अज्जुए कप्पे इंदसामाणिआ वावीससागरोवमाऊ देवा उववन्ना । तत्थ य अमरसुहसुवमुंजिऊण चुया समाणा धाइयसंडभारहद्धे हरिसेणऽद्रक्खवट्ठिणो समुहदत्ताए देवीए पुत्ता जाया, एगस्स सागरदेवो वीयस्स सागरदत्तो य नामं । ते य असार रज्जसिरिं नाऊण भयवओ वारसमतिलोयगुरुणो ददसुव्वयस्स तित्थे बहुवोलीणे सुगुरुसमीवे निक्खता, तइयवासरे विज्जुआएण वावाइया सता, महासुक्के उववन्ना । सत्तरससागरोवमाऊ तत्थ देवसुहं निसेवमाणा गार्मिति कालं । अन्नया य वावीसइमस्स तित्थयरस्स भयवओ केवलमहिमाए गया, तत्थ य तेहिं पुट्ठो भयवं—कत्थऽम्हे चुया समाणा उववज्जिस्सामो ? । भयवया भणियं—इहेव भारहे सिहिलाए पुरीए जयसेणराइणो तुम्हिको पुत्तो भविस्सइ, वीओ उण सुदंसणपुरे जुगवाहुराइणो मयणरेहाए भारियाए पुत्तो भविस्सइ, परमत्थओ पियापुत्ता भविस्सइ त्ति । एवं सोऊण गया कप्पं । तत्थिको चुओ पढमं विदेहाजणवए महिलाए पुरीए जयसेणराइणो वणमालाए देवीए गव्भे उववन्नो । जाओ कालकमेणं । कयं तस्स नामं पउमरहो त्ति । जोव्वणत्थस्स य जणओ रज्ज दाऊण पव्वज्ज पडिवन्नो । सो य पउमरहो महारायाहिवो जाओ । पुप्फमाला नाम घरिणी । तस्स य रज्ज अणुपालंतस्स वच्चइ कालो । वीयदेवो चइऊण आउक्खएण तुज्झ तणओ जाओ । सो य पउमरहो विवरीयसिक्खासेण अवहरिऊण अडविं पवेसिओ । तत्थ य अज्ज प्पभाए परिभमंतेण दिट्ठो तुज्झ तणओ, पुव्वभवऽभत्थसिणेहाओ अईवपमुइयहियएण गहिओ । एत्थंतरे य पयाणुमणेण समागयं सेणं । तओ कुंजरमारुहिऊण गओ सनयर । समप्पिओ पुप्फमालाए दारओ । कयं वट्ठावणयं । तत्थ सिणेहेणं परिवट्ठइ । जावेयं सो भयवं वज्जरेइ तावागयं मणिमयखंभं पलंविद्यमुत्ताहलमालं दारनिहियतारानियरं फलिहमणिमयसिहरं खिंखिणीजालरवमुहलं तूररववहिरियदियंतं अमरवहुधुट्ठजयजरवं विमाणमेगं । नीहरिओ तओ वररयणमउडधारी चलंतमणिकुंडलजुयलो रुइरहारविराइयवच्छो एगो सुरो । सो तिपयाहिणीकाऊण निवडिओ मयणरेहाए चलणेसु । पच्छा मुणिणो चलणजुयलं नमेऊण उवविट्ठो धरणिवट्ठे । तओ विज्जाहरेण जइणो अविणयमेयं दट्ठं भणिय—अमरेहि नरवरेहि य, परुविया हुंति रायनीईओ । लुपंति जत्थ ते चिय, को दोसो तत्थ इयराणं ? ॥ १ ॥ कोहाइदोसरहियं, पंचेदियसूडणं पणट्टमयं । वरनाणदंसणधर, तवसजमसंजुयं धीरं ॥ २ ॥ सुत्तूण समणमेयं, दंसणमेत्तेण नासियतमोहं । पणओ सि कीस पढमं, इमाइ तं विवुहं रमणीए ? ॥ ३ ॥ अमरेण भणियं—खयरेसर । अविताहमेयं ज तुमे भणियं, नवर कारणमित्थ निसुणेसु—आसि सुदंसणपुरे मणिरहो राया । तस्स सहोयरो जुगवाहू, सो य पुव्वभववरेण केणइ वसतमासे उज्जाणं गओ आहओ असिणा कधराए नियभाउणा मणिरहेण । कंठगयप्पाणो इमीए मयणरेहाए जिणधम्मकहापुव्वयं उवसाभिओ वेराणुवंधाओ । सम्मत्ताइपरिणाममुवगओ कालगओ उववन्नो पंचमे कप्पे दससागरोवमाऊ इंदसामाणिओ देवो, सो य अहं ति । एसा मज्झ धम्मायरिओ, जओ एयाए सम्मत्तमूलं जिणधम्मं गाहिओ । उक्कच्च—“जो जेण सुद्धधम्मम्मि ठाविओ सजएण गिहिणा वा । सो चेव तस्स जायइ, धम्मगुरु धम्मदाणाओ ॥ १ ॥” अओ एसा पढमं वंदिया । भणियं च—“सम्मत्तदायगाणं, दुप्पडियारं भवेसु बहुएसु । सव्वगुणमेलियाहि वि, उधयारसहस्रकोडीहिं ॥ १ ॥” एवं च सोऊण खयरेण चित्तियं—अहो ! जिणधम्मसामत्थं । अवि य—“संसारम्मि अणंते जीवा याविति ताव दुक्खाइं । जाव न करति धम्मं, जिणवरभणियं पयत्तेणं ॥ १ ॥” तियसेण भणिया मयणरेहा—साहम्मिणि ! भणसु जं ते पियं सुहं करेमि । तीए भणियं—न तुम्हे चरमत्थेण पियं सुहं काउं समत्था, जम्म-जरा-मरण-रोय-सोय-मभुरहियं मोक्खसोक्खं चेव मे पियं, तहा वि तियसवर । नेहि मं सिहिलाए, तत्थ शुत्तस्स सुहं दट्ठूण वरलोहियं करिस्सामि । तओ अमरेण तक्खणमेव सीया सिहिलाए । सा य मल्लिनाहस्स नमिनाहस्स य तिलोयगुरुणो जम्मण-निक्खमण-नाणभूमी । अओ अवयरियाइं तित्थभत्तीए पढमं जिणिंदभवणे । वंदियाइं चेइयाइं । दिट्ठा य उवस्सए साहुणीओ, गत्तूण वंदियाओ, निसन्नाइ पुरओ । उवइट्ठो ताहिं धम्मो—‘लुड्डूण माणुसत्तं, धम्मायम्मप्पलं च सोऊणं । सयलसुहसाहणम्मी, जत्तो धम्मम्मि कायवो ॥ १ ॥’ एमाइ धम्मकहावसाणे भणिया मयणरेहा सुरेण—मच्चामो रायभयणम्मि, दंसेमि तणयं । तीए भणियं—अलं ससारवड्ढणेणं सिणेहेणं । अवि य—सव्वे आया सयणा, सव्वे जीवा य परजणा जाया । एगोएस्स जियस्स उ, को मोहो एत्थ वंधूयु ? ॥ १ ॥ पव्वज्जं निणिहस्सामि अहं, ता तुमं करेसु अहारुचियं । सो वि साहुणीओ मयणरेहं च पणमिऊण गओ नियकप्पं । तीए तासिं साहुणीण समीवे गहिया दिक्खा । कयसुव्वयनामा तवसंजमं कुणमाणी विहरइ । इओ य सो बालो पउमरहुराइणो निकेयणे सुहेणं चिट्ठइ । पडिवक्खरायाणो तस्स राइणो नमिया । तओ राइणा गुणनिप्पन्नं बालस्स नामं कयं नमि त्ति । तओ पंचधाईपरिवुडो सुहेण संवट्ठइ । अट्ठवासेण अखिलो फलासत्थत्थवित्थरो दावियमित्तो गहिओ । कमेण य जोव्वणत्थो जाओ । इक्खाराकुलुब्भवाण अमरवहुविणिजियरूवसोहाणं कन्नाणं अट्ठत्तरसहस्स पाणिं गाहिओ अमरवई विव ताहिं सहिओ विसयसुहसुवमुंजमाणो गमेइ कालं । पउमरहुराया वि मुणिऊण असारत्तं जीबलोयस्स नमिक्खमार विदेहजणवयस्स सामिसे ऋविऊण संजमसिरिं पाविऊण वरनाणदंसणलभं च लुद्धं तिलोयमत्थयं यओ त्ति । नमि-

राया रजसिरिं पालेमाणो गमेइ कालं । इओ य सो मणिरहो तीए चेव रयणीए फणिणा दट्ठो कालगओ चउत्थीए पुढवीए नेरइओ उववन्नो त्ति । तओ चंदजसो सामंतेहिं मंतीहि य राया ठविओ । ते य भायरो दो वि सकारिया । चंदजसो रजसिरिं पालेइ ।

अत्रया य नमिसतिओ सयलरज्जप्पहाणो धवलहत्थी आलाणखमं भजिऊण विज्झाढईए सम्मुहं पत्थिओ । सो य सुदंसणपुरस्स समीवेण वच्चइ । चंदजसराइणो तुरयवाहियालीए गयस्स दिट्ठो मणुस्सेहिं, कहिओ राइणो । तेण गहिऊण नयर पवेसिओ, तत्थ चिट्ठइ । चारपुरिसेहिं नाऊण नमिराइणो साहिय—जहा धवलहत्थी चंदजसेण गहिओ चिट्ठइ, देवो पमाण त्ति । नमिराइणा चंदजसस्स दूओ पेसिओ इमेणत्थेण—जहेस धवलहत्थी मम सतिओ, एयं पेसइ । चंदजसस्स दूएण गंतूण साहिय नमिवयण । चंदजसेण भणिय—न कस्सइ रयणाणि अक्खरलिहियाणि, जो चेव वलेण अहिओ भवइ तस्सेव भवति । अवि य—“को देइ ? कस्स दिज्जइ ? कमागया कस्स कस्स व निवद्धा ? । विक्रमसारेहि जए, मुज्जइ वसुहा नरिदिहिं ॥ १ ॥” तओ असम्माणियपूइओ आगओ दूओ मिहितं । साहियं नरिदस्स चंदजसवयणं । कुविओ सव्वलेण चलिओ नमी चंदजसोवरिं । इओ य चंदजसो नमिराय आगच्छमाण नाऊण वलसमग्गो नीहरतो सम्मुह अवसउणेण निवारिओ । तओ मंतीहिं भणिओ चंदजसो—ताव गोउराइं पिहिऊण चिट्ठसु, पुणो फालोइयं नाऊण चिट्ठिस्सामो । तओ राइणा ‘तह’ त्ति कयं । एवं च नमिराइणा आगतूण रोहियं चउदिसिं नयर । लोगपारंपरओ निसुय सुवयजाए, चित्तिं य च—मा जणवयक्खयं काऊण अहरगइं वच्चु, ता दो वि गंतूण उवसमावेमि । गणिणीए अणुत्राया साहुणिसहिया गया सुदंसणपुरं । दिट्ठो य अज्जाए नमिराया । दिन्न परममासणं । वंदिऊण नमी उवविट्ठो धरणीए । साहिओ अज्जाए असेससुहकारओ जिणिदप्पणीओ धम्मो । धम्मकहावसाणे भणियं—महाराय ! असारा रजसिरी, विवागदारुणं विसयसुहं, अइदुक्खपउरेसु विरुद्धपाव-यारीणं नियमेण नरएसु निवासो हवइ, तो एवंठिए नियत्तसु इमाओ सगामाओ, अन्नं च केरिसो जेट्ठभाउणा सह सगामो ? । नमिणा भणियं—कहं मम एसो जेट्ठभाया ? । साहिओ जहट्ठिओ अज्जाए निययवुत्ततो सपयओ, तहा वि माणेण न उवरमइ । तओ अज्जा खडक्कियाए नयरं पविट्ठा, गया रायगेहं । पविसमाणी सन्नाया परियणेण । चंदजसराइणा वंदिया । दिन्न परममासणं । उवविट्ठो राया धरणीयले । निसुय अंतैउरियाजणेण, पगलंतअंसुधारानयणो निवडिओ चलणेसु आगंतूण सो वि अज्जाए । उवविट्ठो धरणीए । भणिय चंदजसेण—अज्जे ! किमेयं अइदुद्धर वयगहण ? । साहिओ अज्जाए निययवुत्ततो । चंदजसेण भणियं—कत्थ सो सपयं सहोयरो ? त्ति । अज्जाए भणियं—जेण तुमं रोहिओ सि । तओ हरिसमरुच्चमतहियओ नीहरिओ नयराओ । नमी वि सहोयरमागच्छमाणं दट्ठूण पडि-यागओ सम्मुह निवडिओ चलणेसु जेट्ठभाउणो, महापमोएण पवेसिओ नयरं । अहिसित्तो चंदजसेण नमी रज्जधुराए ‘सयलअवंतीजणवयस्स सामि’ त्ति । चंदजसो वि समणत्तणं पडिवज्जिऊण जहासुहं विहरइ त्ति । इओ य नमिराया अइचंडसासणो दोण्हं पि विसयाण सामित्तं नएण पालेइ । बोलीणो बहुओ कालो । अत्रया य नमिराइणो सरीरे छम्मासे जाव दावो जाओ । विज्जेहिं पक्खलाओ । आलेवनिमित्तं च देवीओ वलयालकियवाहाओ घसति चदण । वल-यसदझणझणारावेण आपूरिज्जइ भवण । राया भणइ—कन्नावाओ मे होइ । देवीहिं एक्केण अवणंतीहिं सव्वाणि वलयाणि अवणीयाणि । एक्के ठिय । राया पुच्छइ—किं वलयाणि न खलहलेंति ? । साहिय—जहाउवणीयाणि । सो तेण दुक्खेण अच्चाहओ परलोगामिसुहो चितेइ—बहुयाण दोसो न एगस्स । उक्कच्च—“यथा यथा महत्तन्नं, परिकरच्च यथा यथा । तथा तथा महदुःखं, सुखं न च तथा तथा ॥ १ ॥” ता जइ एयाओ रोगाओ मुच्चासि तो पच्चयामि । तथा कत्तिपु-न्निमा वट्ठइ । सो एवं चित्तं पसुत्ते । पमायाए रयणीए सुमिणं पासइ—मंदरोवरिं सेयं नागरायं, तं च अत्ताणं आरूढं । नंदियोमत्तूरेण पडियोहिओ निरामओ हट्ठुट्ठो चितेइ—अहो ! पहाणो सुमिणो दिट्ठो त्ति । पुणो चितेइ—कहं मया एवंगुणजाइओ पच्चओ दिट्ठपुवो ? त्ति चित्तंतेण जाई संभरिया—पुवं माणुसभवे सामन्नं काऊण पुप्फुत्तरे विमाणे उववन्नो आसि, तत्थ देवत्ते मंदरो जिणमहिमाइसु आगएण दिट्ठपुवो त्ति संवुट्ठो पच्चइओ । बहुयाण सइयं सोच्चा, एगस्स य असइयं । वलयाण नमीराया, निक्खंतो मिहिलाहिवो ॥ १ ॥ नग्गइचरियं पुण—

अत्थि इहेव भारहे वासे गंधारजणवए पुंडवच्छणं नाम नयरं । तम्मि सीहरहो नाम राया । तस्सअत्रया उत्तराव-हाओ दो तुरंगमा उवायणेण समागया । तेसिं परिव्राहणनिमित्तं आरूढो एगम्मि राया । वीए रायपुत्तो । तओ सव्वलेण नीहरिओ नयराओ पत्तो वाहियालिं । आढत्तो राया वाहिवं । सो य विवरीयसिक्को जाव राया कहुइ ताव दढयर वच्चइ । कहुमाणस्स य जवेण धावमाणो गओ वारस जोयणाइं, पविट्ठो महाडइ । निविज्जेण य मुक्का वग्गा । ठिओ तेसु चेव पएसु । ‘तुरंगमो विवरीयसिक्को’ त्ति नायं राइणा । अवयरिओ तुरंगमाओ । एगम्मि पायवे तं वविऊण लग्गो परिमसिदं । कया फलेहिं पाणवित्ती । आरूढो य रयणिवासनिमित्त एगम्मि गिरिसिहरे, जाव पेच्छइ तत्थ सत्तभूमियं पासयं, पविट्ठो तम्मि, दिट्ठा नवजोवणरूवलावन्ना जुवई । तीए य ससंभमं उट्ठेऊण दिन्नमासणं राइणो । निसन्नो राया । जाओ परोष्परं ददाणुराओ । पुच्छिया य राइणा—भदे ! कासि तुम ? किं वा एगागिणी रज्जे चिट्ठसि ? । भणियं तीए धीरत्तणनवलंबिऊण—इत्थ भवणे वेइयाए विवाहेहिं मं, पच्छा सवित्थरं नियवइयरं साहिस्सामि । पविट्ठमणो य पविट्ठो तम्मि भवणे राया । पेच्छइ तत्थ जिणभवणं । तस्सअमाओ वेइं पूइऊण पणमिऊण य जिणं कओ गंधवविवाहो ।

पसुत्ताइं वासभवणे । चोलीणा रयणी । पभाए कयं दोहिं वि जिणवंदणं । उवविट्ठो रावा सीहासणे । सा वि निविट्ठा अट्ठासणे । भणियं च तीए—निसुणेसु पिययम ! मे वड्डयरं ।

अत्थि इहेव भारहे वासे खिइपइट्ठियं नाम नयरं । तत्थ जियसत्तू राया । अन्नया पारंभिया चित्तसभा राइणा । समप्पिया चित्तयरसेणीए समभागेहिं । चित्तंति चित्तयरा अणेगे । एगो य चित्तंगओ नाम बुडुचित्तयरो चित्तेइ । अइत्तंते बहुओ कालो । तस्स य जोवणत्था कणयमंजरी नाम धूया भत्तमाणेइ । अन्नया पत्थिया गहियभोयणा पिउससीव, जावागच्छइ जणसकुले रायपहे ताव एइ जवविमुक्केण आसेण एगो आसवारो । सा भीया पलाणा । पच्छा तम्मि वोलिए पिउसगासमागया । चित्तंगओ भत्तमागयं दट्ठूण सरीरचित्तं गओ । कणयमंजरीए तत्थ कोट्टिमतले कोउगेण वन्नएहिं लिहियं जहासरूवं सिहिपिच्छं । एत्थंतरे जियसत्तू राया चित्तसभमागओ । चित्तमवलोक्यंतेण दिट्ठं कोट्टिमतले सिहिपिच्छं, 'सुंदर' ति काउं गहणनिमित्तं करो वाहिओ, भग्गाओ नहसुत्तीओ, विलक्खो दिसाओ पलोएइ । कणयमंजरीए हासपुव्वयं भणियं—तिहिं पाएहिं आसंदओ न ठाइ त्ति चउत्थं मुक्खपुरिसं मग्गंतीए अज्ज तुमं चउत्थो पाओ लट्ठो । राइणा भणियं—कहं ? साहेसु परमत्थं । तीए हसिऊण भणियं—अहं जणयस्स भत्तमाणेमि जाव रायमग्गे एगो पुरिसो आसं अइवेगेण वाहेइ, न से थोवा वि घिणा अत्थि, जओ रायमग्गेण बुड्डो बालो इत्थी अन्नो को वि असमत्थो वच्चइ सो पिळ्ळिज्जइ, ता एगो आसवाहो महामुक्खो आसदयस्स पाओ । वीओ पाओ राया, जेण चित्तयराणं सभा समभागेहिं विरिक्का, एक्केके कुडुंबे बहुया चित्तयरा, मम पिया एगं अपुत्तो वीयं बुड्डो तइयं दुग्गओ एवंविहस्स वि समो भागो कओ । तइओ पाओ एस मम पिया, जेण एण चित्तसभं चित्तंतेण पुव्वविट्ठं खइयं, संपयं जं वा तं वा आहारमाणेमि तम्मि आगए सरीरचित्ताए गच्छइ, सो सीयलो केरिसो होइ ? । राया भणइ—कहमहं चउत्थो पाओ ? ।

इयरीए भणियं—सच्चो वि ताव जाणइ कुओ एत्थ ताव सिहीणमागमो ? कह वि आणीयं होज्जा तो वि ताव दिट्ठीए निरक्खिज्जा । राइणा भणियं—सच्चं मुक्खो अहं चउत्थो पाओ आसंदयस्स । राया तीए वयणविन्नासं सोऊण देहलावणं च पिच्छिऊणाऽणुरत्तो । कणयमंजरी वि जणयं भुंजावित्ता गया सगिहं । सुगुत्ताभिहाणमंतिमुहेण मग्गिओ चित्तंगओ कणयमंजरी राइणा । तेण भणियं—अम्हे दरिदिणो, कहं विवाहमंगलं रत्तो य पूयं करेमो ? । कहियमेयं राइणो । तेणावि धणधन्नहिरन्नाइण भरावियं चित्तंगयस्स भवणं । पसत्थे तिहिमुहुत्ते महाविभूईए विवाहिया कणयमंजरी । विइन्नो तीए पासाओ महंतो दासीवग्गो य । तस्स य राइणो अणेगाओ महादेवीओ, एगेगा वारएण रयणीए राइणो वासभवणे आगच्छइ । तम्मि य दियहे कणयमंजरी आणत्ता । गया अलंकियविभूसिया मयणियाए दासचेडीए सम । उवविट्ठा आसणे । इत्थंतरे आगओ राया । कयमन्वुट्ठाणाइयं विणयकम्मं । निसन्नो सेज्जाए राया । इओ य पुव्वमेव कणयमंजरीए मयणिया भणिया आसि—राइणो निवन्नस्स अहं तए अक्खाणयं पुच्छेयवा जहा राया सुणेइ । अओ मयणियाए एत्थावसरे भणियं—सामिणि ! जाव राया पवड्डइ ताव कहेहि किंचि अक्खाणयं । इयरीए भणियं—मयणिए ! ताव राया निहाए सुवउ तओ कहिस्सं । राइणा चित्तिंयं—केरिस पुण इमा अक्खाणयं कहेइ ? अह पि सुणेमि त्ति अलिय-पसुत्तं कयं । मयणियाए भणियं—सामिणि ! पसुत्तो राया, कहेसु अक्खाणयं । इयरीए भणियं—सुणसु, वसंतपुरं नयरं । वरुणो सेट्ठी । तेण एगखंडपाहाणमया देउलिया काराविया हत्थप्पमाणा । तीए चउहत्थो देवयाविसेसो कओ । मयणियाए भणियं—सामिणि ! कहं एगहत्थप्पमाणाए देउलियाए चउहत्थो देवो माउ ? त्ति । इयरीए भणियं—निहाइया सपयं, कल्लं कहिस्सं । 'एवं होउ' त्ति भणिऊण निग्गया मयणिया गया सगिहं । राइणो कोउहल्ल जायं—किमेयमेरिसं ? त्ति, निवन्ना य एस । जाव वीयदिणे वि तीए चेव वारओ आणत्तो । जाव तहेव मयणियाए भणिया—सामिणि !

तं अट्ठकहियं कहाणय साहेसु । इयरीए भणियं—हले ! सो देवो चउमुओ न उण सरीरस्स तं पमाणं, एत्तिंयं चेव अक्खाणयं । मयणियाए भणियं—अन्नं कहेसु । कणयमंजरीए भणियं—हले ! अत्थि महंता अडवी, तीए वित्थरिय-साहपसाहो महंतो रत्तासोयपायवो, तस्स य छाया नत्थि । मयणियाए भणियं—कहमेरिसस्स वि तरवरस्स छाया नत्थि ? । तीए भणियं—कल्लं कहिस्स, संपइ निहापरवसा । तइयदिणे वि कोउगेण सा चेव समाणत्ता, तहेव मयणियाए पुट्ठा । कहिय—तस्स पायवस्स अहोच्छाया न उण उवरिच्छाया । अन्न च पुट्ठा कहेइ—

एगम्मि सन्निवेसे एगो मयहरो, तस्स महंतो करहो, सो य सच्छदं चरइ । अन्नया तेण चरतेण पत्तपुप्फफलसमिद्धो एगो वबूलपायवो दिट्ठो । तस्स य सम्मुहं गीवं पसारेइ न य पावइ, तस्स कजे सो सुइर परितप्पइ । तओ सुहुअर चउदिसिं कधर पसारेइ । जाहे कह वि न पावेइ ताहे तस्स रोसो आगओ । तेण तस्सोवरिं मुत्तं पुरीस च वोसिरिय । मयणियाए भणियं—कहं मुत्तपुरीसं वोसिरइ तस्सोवरिं जं वयणेणं पि पावेउ न तरइ ? । इयरीए भणियं—कल्ल साहिस्स । तहेव य कहियं वीयदिवसे, जहा—सो वबूलपायवो अंधकूवखड्डामज्जे तेण खाइउं न तरइ । एव कणयमंजरीए सो राया कोउहल्लभूएहिं एरिसक्खाणएहिं छम्मासे जाव विमोहिओ । पच्छा तीए उवरि अइव साणु-राओ जाओ । तीए चेव समं एगतरइपसत्तो गमेइ कालं । नवर सवक्कीओ तीए उवरि पड्डाओ छिहाणि मग्गंति, सलवंति य—अहो ! एयाए राया वसीकरणेण वसीकओ जेण उत्तमकुलप्पसूयाओ वि देवीओ परिचत्ताओ, इमीए सिप्पियदुहियाए अणुरत्तो न वियारेइ गुणदोसे, नावेक्खइ रज्जकज्जाइ, न गणेइ दव्वं विणासिज्जंतं इमीए मायावित्तेहिं । इओ य कणयमंजरी नियपासाओवरए मज्झणहेलाए पविसिऊण दिणे दिणे एगागिणी वत्थाभर-णाणि रायसतियाइं मुयइ, ताइं पिइसतियाइं चीवराइं उउय-सीसया-उलकार च गेणइ, अप्पणो जीवं च संवोहेइ—

मा जीव ! करेसु इद्विगारवं, मा वक्षसु मयं, मा विमुमेसु अप्ययं, रज्जो संतिव्या इमा रिद्धी, तुज्झ संतिवार्डं एयाइं
 वंदिस्संदाइं इमं चाहरणं, वा उवसंवमणो भव, जेण सुहर इमीए सिरीए आभागीभवसि, अमहा राया कंधराए पेसूण
 नीणेही । इमं च चिट्ठियं पइदिणमुवलक्खेऊण सवत्तीहिं राया भणियो—जइ वि तुमं अन्हाण उपरि निज्जेहो तद्वा
 वि अम्हे तुम्ह अकुसलं रक्खेमो, जओ भत्तारदेवयाओ इवन्ति नारीओ, जा सुह एमा हियवइया छा किं पि
 कम्मणं सुहमतं वा साहेइ, इमं पि अणत्थं न थाणेसि एहिण वसीकओ । राइणा भणियं—एह ? साहिं भणियं—
 एसा मज्झण्हे उवरयगया दार पिहिऊण किं पि मुणमुणती चिट्ठइ दिणे दिणे किंचि वेळं, जइ न पत्तियसि ता निरुवेहि
 केणइ अत्तवग्गेण । इमं सोऊण राया सयमेव गओ उवरगपविट्ठाए कणयमंजरीए निरुयणत्थं । दारदेसट्ठिएण दिट्ठं तं
 पुव्वभणियं चिट्ठियं । सुय च अत्तणो अणुसासण । परितुट्ठो य चित्तेण—अहो ! इमीए बुद्धिकोसलं, अहो ! गव्वपरिभाओ,
 अहो ! विवेओ, ता सव्वहा सयलगुणनिहाणमेसा, मच्छरिणीओ य एयाओ सवत्तित्तणओ जाओ गुण पि दोस
 पेच्छति । तुट्ठेण य रत्ता सव्वरज्जसामिणी कया । पट्ठो य वट्ठो । एव वच्चइ कालो । अत्रया विमलचंदाऽऽयरियसमीवे
 राइणा कणयमंजरीए य पडिवन्नो सायगधम्मो । कालेण य कणयमंजरी देवीहोउ घुया समाणा उपपन्ना वेयट्ठे
 पव्वए तोरणउरे णयरे ददसत्तिविज्जाहरराइणो दुहिया । कयं नामं 'कणयमाले'ति । कमेण पत्ता नवजोव्वण । अत्रया
 रुवरित्तहियएणावहरिया वासवाभिहाणेण खयरेण । इमम्मि पव्वए पासायं विट्ठिऊण ठविया । रइया इमा वेइया—
 किलेत्थ विवाहेमि । एत्थवरे कणयमालाए जेट्ठमाया कणयतेओ समागओ । ते दो वि रोसानलपज्जलिया जुज्जता
 परोप्परघाएहिं मधुमुवगया । कणयमाला वि भाइसोणेण सुवहुय अफदिऊण विमणहुम्मणा इमम्मि पासाए चिट्ठइ ।
 अत्रया आगओ एत्थ वाणमंतरो नाम एगो सुरो । तेण सा भणिया ससिणेइं—वच्छे ! मज्झ तुमं दुहिया । जावेत्तिय
 जंपइ सो सुरो ताव ददसत्तिविज्जाहरो पुत्त-दुहियाअन्नेसणत्थमागओ । वंतरेण मायाए कणयमाला अन्नारिसरूवा
 कया । पुत्त-दुहिया-वासवसरीराइं मयगरूवाइं घरणीए निवडियाइं वसियाइ । ताइं दट्ठूण चित्तिय ददसत्तिणा—इमो
 मम तणओ वासवेण विणासिओ, वासवो वि कणयतेएण, वावाज्जमाणेण य वासवेण कणयमाला विणासिया, ता
 चिरत्थु ससारस्स बहुदुक्खपवरस्स, 'को सयन्नो एयम्मि रइं करेति ?' ति वेरगगमुवगओ पव्वज्जमधुवगओ । वंतरेण
 य उवसहरिया माया । वंदिओ कणयमालाए सुरेण य । साहुणा भणियं—किमेरिस्स ? । साहिओ य कणयमालाए
 भाइवुत्तंतो । साहुणा भणियं—मए तिज्जि य मयगसरीराइ दिट्ठाइं । सुरेण भणिय—मए माया कया । किमत्थ ? ।
 सुरेण भणिय—सुणसु कारणं ।

खिइपइट्ठिए नयरे आसि जियसत्तू नाम राया । तेण चित्तंगयस्स चित्तयरस्स दुहिया परिणीया कणयमंजरी
 नाम । सा वि साविया जाया । सो वि चित्तंगओ तीए पचनमोफारेण निज्जामिओ मरिऊण वंतरो नाम सुरो जाओ,
 सो य अह ति । अत्रया इहमागओ, जावेत्ता कणयमाला सोवविहुरा दिट्ठा । जाओ इमीए उपरि अईवमिणेहो,
 चित्तिय च—किमेसा मे पुव्वभवियो बहुविसेसो आसि ? ति ओहीपउत्तो । नाय—कणयमंजरी मम दुहिया एस ति
 मरिऊण खयरदुहिया जाया । एत्थवरे तुममागओ । मया चित्तियं—एसा पिउणा सह गमिस्सइ ति विरहभीरुणा
 अन्नारिसा कया तुम्ह मोहणत्थ, मयग च वसियं एहिण देहं । पवन्नो य तुमं पव्वज्ज ति । तओ 'अहो' मए एस महाणु-
 भागो एव वचित्ठ' ति जाओ ह सखेओ, ता खनियव्वं तुमए दुचिट्ठियमिम । साहू वि 'वन्मपडिवत्तिहेउत्तणेण उवयारी
 तुम' ति जंपिऊण उपपइओ विहरइ जहासमाहिंयं । कणयमालाए वि सुरसाहियवुत्तत चित्तयतीए जायं जाईसरण,
 नाओ पुव्वभवो—जहा ह सा कणयमंजरि ति, एसो य मम पिया सुरो जाओ । तओ सजायददसिणेहाए भणियो

सुरो—ताय ! मज्झ को वरो होही ? । सुरेण ओहिणा आमोएऊण भणियं—वच्छे ! सो तुह पुव्वभवमत्ता जियसत्तू राया
 देवो होउं ददसीहराइणो पुत्तो जाओ सीहरहो नाम, सो तुह भत्ता होही । तीए भणियं—कहं तस्स सजोओ ? ।
 सुरेण भणिय—सो य विवरीयसिक्खासेणावहरिओ एत्थागमिस्सइ, ता निवुया सुहेण चिट्ठसु, मा उव्वेय करेसु, अहं
 तुहाएससपायगो चिट्ठामि । ठिओ य एत्थेव पासाए सो सुरो । कणयमाला वि सुरलोएण सह सुहेण गमेइ काळं, सा य
 अज्जउत्त' अह ति । कहं सो सुरो चेइयाण वट्ठणत्थ मेरुम्मि गओ, जाव तुममवरण्हे पत्तो सि । अइउफंठियाए य सो वि
 ताओ आगच्छमाणो न मए पडिवालिओ, सयमेव अप्पा विवाहाविउ ति । एस साहिओ नियवुत्ततो मए जो तए पुट्ठो ति ।

सीहरहस्स वि त वुत्तत सोऊण जाईसरणमुप्पन्न । इत्थवरे समागओ सुरगणासहिओ सो सुरो । पणमिओ राइणा ।
 अहिनिदिओ सहरिसेण सुरेण । साहिओ कणयमालाए नियविवाहवइयो सुरस्स । पमुइओ सो । उच्चिसमुहवेण समा-
 गओ मज्झण्हे । भुत्तो दिव्वमाहार सभारिओ राया । एव ठिओ मासमेग तत्थ । भणिया य राइणा कणयमाला—पिए !
 पडिवक्खवग्गो उवइविस्सइ मे रज्ज ता वच्चामि अह, अणुमन्नसु तुमं । तीए भणिय—पिययम ! ज तुममाणवेसि
 ति, पर तुह दूरे नयर, ता कह पायचारेण गमिस्सइ ? , ता गिण्हसु पन्नत्तिं विज्ज ममाहिंतो । गहिया य रत्ता । साहिया
 य जुहुत्तविहाणेण । आपुच्छिऊण कणयमालं गओ सनयर । कओ महुमवो नयरे । पुच्छिओ राया पवत्तिं सामता-
 ईहिं । कहिया जहावत्ता । विन्हिया सव्वे वि । भणिय च तेहिं—वच्चइ जत्थ सउन्नो, वि एसमडविं समुदमज्जे वा । नंदइ
 तहिं तहिं चिय, ता भो ! पुत्र समज्जिणह ॥ १ ॥ एवं वच्चइ कालो । राया य पचमपचमट्ठिणस्स तम्मि नगे वच्चइ । चिट्ठइ
 कणयमालाए सम कइवि दिणे । लोगो य जपइ—नगे अईइ राया । तओ कालेण जम्हा नगे अईइ तम्हा 'नग्गइ
 एस' ति पइट्ठिय नाम लोएण राइणो । अत्रया गओ नगे नग्गइ राया । भणियो वाणमंतरेण—सुहर ठिओ इत्थाइं

संपयं सामिआएसो आगओ, सौ अवस्सं कायवो, कालक्खेवो तत्थ बहू भविस्सइ, एसा य कणयमालां मम विरहे अद्धितं करिस्सइ, ता जहा इक्कलिया न भवइ तहा कायवं—ति जपिऊण गओ सुरो । राइणा वि 'न अन्नो उवाओ इमीए मणनिहुईए' ति कारावियं तम्मि नगे नयरं रमणीयं, उवलोहेऊणाणियाओ अणेगाओ पयाओ, कारियाइं जिणभवणाइं, पइइविद्याओ तेसु तप्पडिमाओ । जत्तामहूस्सवं च तत्थ कुणंतस्स नाएण रज्जं परिपालयंतस्स अइक्कंतो फोइ कालो । अत्रया अणुजत्तं निगाओ पेच्छइ कुसुमियं चूयं । राइणा एगा मंजरी गहिया । पच्छा सव्वेण खंधावारेण लयंतेण मंजरीपत्तपवालपुप्फफलाइयं कट्ठावसेसो कओ । पडिनियत्तो पुच्छइ—कहिं सो चूयरुक्खो ? । अमव्वेण दंसिओ । किह एयावत्थो ? । भणइ—तुम्हेहि एगा मंजरी गहिया, पच्छा सव्वेण खंधावारेण गिण्हंतेण एवं कओ । सो चिंतेइ—'नूणं जाव रिद्धी ताव चेव सोहा, रिद्धीओ पुण सव्वाओ चंचल' ति चित्तयंतो सवुद्धो जाओ—जो चूयरुक्खं सुमणाभिरामं, समंजरीपल्लवपुप्फचित्तं । रिद्धिं अरिद्धिं समुपेहियाणं, गंधारराया वि समेक्ख धम्मं ॥ १ ॥ "समेक्ख" ति आपेत्तात् 'समीक्षते' अद्वीकुरुते । एतानि च चरितानि यथा पूर्वप्रवन्धेषु दृष्टानि तथा लिखितानि ।

चत्तारि वि ते विहरंता खिइप्पइट्टिए नयरे गया । तत्थ चउदारे देवउले पुव्वेण करकंडू पविट्ठो । दुम्मुहो दक्खिणेण । 'किह साहुस्स अन्नओ मुहो चिट्ठामि ?' ति तेण वाणमंतरेण दक्खिणेण वि मुहं कयं । नमी अवरेण पविट्ठो, तओ वि मुहं कयं । नग्गइ उत्तरेण, तओ वि मुहं कयं । करकंडूस्स बालत्तणाओ सा कंडू अत्थि चेव, तेण कंडूयणग गहाय मसिण कन्नो कंडूओ । तं तेण एगत्थं संगोवियं तं दुम्मुहो पेच्छइ, सो भणइ—जया रज्जं च रद्धं च, पुरं अंतेउर तहा । सव्वमेय परिच्चज्ज, सचयं किं करेसिमं ? ॥ १ ॥ जाव करकंडू पडिवयण न देइ ताव नमी भणइ—जया ते पेइए रज्जे, कया किच्चकरा बहू । तेसिं किञ्च परिच्चज्ज, अज्जकिच्चकरो भवं ॥ १ ॥ पैठुके—पितुरागते राज्ये कृताः कृत्यकराः—नियोगिनो

बहवः, तदैव कृत्यकरत्वं कर्तुं तयोचितमित्युपस्कारः, तेषां कृत्यं परापराधपरिभावनादिकं कर्तव्यं परित्यज्य आर्यकृत्यकरः—नियुक्तकोऽन्यदोषचिन्तको भवान् किमिति जात इति शेषः । ताहे गंधारो भणइ—जया सव्व परिच्चज्ज, मोक्खाय घडसी भव । परं गरहसी कीस ? अत्तनीसेसकारए ॥ १ ॥ ताहे करकंडू भणइ—मोक्खमग्ग पवत्तेसु, साहुसु वभयारिसु । अहियत्थं निवारितो, न दोसं वत्तुमरिहसि ॥ १ ॥ सुव्वयत्थयादहितार्थान्निवारयन्तं न 'दोषं' मतुलोपाद् दोषवन्तं वत्तुमर्हसि । तथा चार्पम्—'रुसज वा परो मा वा, विस वा परियत्तज । भासियव्वा हिया भासा, सपक्खगुणकारिया ॥ १ ॥' इमामनुशास्तिं करकण्डुकृता ते प्रतिपन्नाः । कालेन चत्वारोऽपि भोक्षं गता इति ॥ साम्प्रतं सूत्रमनुस्मियते—

चइऊण देवलोगा, उववन्नो माणुसम्मि लोगम्मि । उवसंतमोहणिज्जो, सरइ य पोराणियं जाइं ॥ १ ॥

व्याख्या—च्युत्वा देवलोकान् उत्पन्नो मानुष्यलोके उपशान्तमोहनीयः सरति पुराणामेव 'पौराणिकीं' चिरन्तनीं 'जातिं' जन्म । वर्त्तमाननिर्देशः सर्वत्र तत्कालविवक्षयेति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ ततः किम् ? इत्याह—

जाइं सरित्तु भगवं, सहसंबुद्धो अणुत्तरे धम्मे । पुत्तं ठवेत्तु रज्जे, अभिनिक्खमई णमी राया ॥ २ ॥

व्याख्या—जातिं स्मृत्वा 'धैर्य-सौभाग्य-माहात्म्य-यशो-ऽर्क-श्रुत-धी-श्रियः । तपो-ऽर्थोपस्थ-पुण्येश-प्रयत्न-तनवो भगाः ॥ १ ॥' इतिवचनादनेकार्थोऽपि भगवद्वोऽत्र घटमाने धैर्यादावर्थे प्रवर्त्तते । ततश्च 'भगवान्' धैर्यादिमान्, "सह" ति 'स्वयम्' आत्मनैव सम्युद्धः सहसम्बुद्धो नान्येन प्रतिबोधितः । क ? इत्याह—'अनुत्तरे' प्रधाने 'धम्मे' चारित्रधर्मे पुत्रं स्थापयित्वा राज्ये 'अभिनिष्कामति' प्रव्रज्या गृह्णाति 'नमिः' नमिनामा 'राजा' पृथ्वीपतिरिति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ किं कृत्वाऽभिनिष्कामति ? इत्याह—

सो देवलोगसरिसे, अंतेउरवरगतो वरे भोए । भुंजित्तु णमी राया, बुद्धो भोगे परिच्चयइ ॥ ३ ॥

व्याख्या—'सः' इत्यनन्तरमुद्दिष्टो 'देवलोकसदृशान्' देवलोकभोगतुल्यान्, "अंतेउरवरगओ" ति वरान्तःपुरगतः 'वरान्' प्रधानान् 'भोगान्' मनोज्ञशब्दादीन् 'भुक्त्वा' अनुभूय नमी राजा 'बुद्धः' विज्ञाततत्त्वो भोगान् परित्यजति । पुनर्भोगग्रहणम् अतिविस्मरणशीला अप्यनुग्राह्या एवेति ज्ञापनार्थमिति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥ किञ्च—

मिहिलं सपुरजणवयं, बलमोरोहं च परियणं सव्वं । चेच्चा अभिनिक्खंतो, एगंतमहिट्ठिओ भयवं ॥ ४ ॥

व्याख्या—'मिथिलां' मिथिलानाप्तीं पुरीं 'सपुरजणपदां' पुरजणपदसमेतां 'बलं' हस्त्यादिचतुरङ्गं 'अवरोधं च' अन्तःपुरं 'परिजनं' परिवर्गं 'सर्वं' निरवशेषं 'त्यक्त्वा' अपहाय 'अभिनिष्कान्तः' प्रव्रजितः । 'एकान्तम्' द्रव्यतः—विजनम् उद्यानादि, भावतश्च—'एकोऽहं न हि मे कश्चिन्नाहमन्यस्य कस्यचित् । न तं पश्यामि यस्याहं, नाऽसौ दृश्योऽस्ति यो मम ॥ १ ॥' इति भावनात एक एवाऽहमित्यन्तः—निश्चय एकान्तः तम् 'अधिष्ठितः' आश्रितो भगवानिति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥ तत्रैवमभिनिष्कामति यदभूत् तदाह—

कोलाहलगन्धूर्य, आसी मिहिलाए पवयंतम्मि । तइया रायरिसिम्मि, णमिम्मि अभिनिक्खमंतम्मि ॥

व्याख्या—कोलाहलः—विलपिताऽऽक्रन्दितादिकलकलः, कोलाहल एव कोलाहलकः स भूतः—जातो यस्मिन् तत् कोलाहलकभूतम् 'आसीत्' अभूत् मिथिलायां सर्वं गृहविहारादीति गम्यते । 'प्रव्रजति' प्रव्रज्यामाददाने 'तदा' तस्मिन् काले, राजा चासौ राज्याऽवस्थामाश्रित्य ऋषिश्च तत्कालापेक्षया राजर्षिः तस्मिन् नभौ 'अभिनिष्कामति' गृहान्निर्गच्छतीति सूत्रार्थः ॥ ५ ॥ पुनरत्रान्तरे यदभूत्तदाह—

अव्भुट्ठियं रायरिसिं, पवज्जाठाणमुत्तमं सक्को । माहणरूवेण इमं, तदा हि वयणमव्ववी ॥ ६ ॥

व्याख्या—'अव्भुत्थितम्' अव्भुत्थतं राजर्षिं प्रव्रज्यैव स्थानम्—आश्रयः ज्ञानादिगुणानां प्रव्रज्यास्थानं तस्मिन्, 'उत्तमे'

प्रधाने, प्राकृतत्वात् सुन्यत्ययः, 'शक्राः' इन्द्रः 'माह्नरूपेण' माह्नणवेपेण आगम्येति शेषः, 'तदा हि' तस्मिन् महात्मनि प्रव्रज्यां प्रहीतुमनसि तदाशयं परीक्षितुकामः स्वयमिन्द्र आजगाम । ततः मः 'इदं' वक्ष्यमाणं वचनं 'अनतीत' उक्तयानिति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥ यदुक्तमास्तदाह—

किं नु भो अञ्ज मिहिलाए, फोलाहल्लगसंकुला । सुवंति दारुणा सद्दा, पासाणसु गिहेसु च ॥ ७ ॥

व्याख्या—'किसि'ति प्रश्ने, 'नु' इति वितर्कः, 'भोः' इत्यामन्प्रणे, अण 'मिहिलायां' नगण्यां कोलाहल्लगेन—यदल्लकट-कलात्मकेन संकुलाः कोलाहल्लकसंकुलाः श्रूयन्ते 'दारुणाः' हृदयोद्देगजनराः 'शब्दाः' विलपिताकन्धितादयः, 'प्रासादेषु' देवतानरेन्द्रभवनेषु 'गृहेषु' तदितरेषु चशब्दात् त्रिकचतुष्कचत्वारिपु चेति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥ ततश्च—

एतमट्टं निसामेत्ता, हेजकारणचोइओ । ततो नमी रायरिसी, देविदं इणमन्ववी ॥ ८ ॥

व्याख्या—'एतम्' अनन्तरोक्तमर्थं निगम्य हेतुः—पञ्चावयववाक्यरूपः कारण च—अन्यथाऽनुपपत्तिमात्रं ताभ्या चोदितः—प्रेरितो हेतुकारणचोदितः, 'फोलाहल्लकसंकुलाः शब्दाः श्रूयन्ते' इत्यनेन हि उभयमेतत् सूचितम् । नथादि—अनुचितमिदं भवतोऽभिनिष्क्रमणमिति प्रतिज्ञा । आक्रन्दादिदारुणशब्दहेतुत्वामिति हेतुः । प्रागन्यपरोपणपरिधि दृष्टान्तः । यद् यद् आक्रन्दादिदारुणशब्दहेतु तत् तद् धर्माव्ययोऽनुचितम्, यथा प्रागन्यपरोपणपरिधि, तथा चेदं भवतो निष्क्रमणमित्युपनयः । तस्मादाक्रन्दादिदारुणशब्दहेतुत्वादनुचितं भवतोऽभिनिष्क्रमणमिति निगमनमिति । पञ्चावयववाक्यमिदं हेतुः । शेषावयवविवक्षारहितं तु आक्रन्दादिदारुणशब्दहेतुत्वं भग्नभिनिष्क्रमणासुचितत्वं विनातुपपत्तिलेवापन्मात्र कारणम् । अन्ययोस्तु वृथगुपादानं प्रतिपाद्यभेदतः साधनवाक्यवैचित्र्यसूचनार्थम् । 'ततः' प्रेरणानन्तरं नमी राजार्प-देवेन्द्रमिदमववीदिति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥ किं तदुक्तान् ? इत्याह—

मिहिलाए चेइए चच्छे, सीयच्छाए मणोरमे । पत्तपुप्फफलोवैए, वट्टणं वट्टगुणे सया ॥ ९ ॥

व्याख्या—'मिहिलायां' पुरि, चितिः—इह प्रसायात् पत्रपुष्पासुपचयस्तत्र मातु चित्तं चित्तमेव पैलं—उत्थानं तस्मिन्, 'वच्छे' ति सूत्रत्वाद् हिलोपे वृक्षैः 'शीतच्छाये' शीतलच्छाये 'मनोरमे' मनोरमाभिधाने, पत्रपुष्पफलोपेते 'वट्टान्' प्रक्रमतां खगादीनां 'वट्टगुणे' फलादिभिः प्रचुरोपकारकारिणि 'सदा' सर्वकालमिति सूत्रार्थः ॥ ९ ॥ ततः किम् ? इत्याह—

घाएण हीरमाणम्मि, चेइयम्मि मणोरमे । इहिया असरणा अत्ता, एए कंदंति भो ! खगा ॥ १० ॥

व्याख्या—'वातेन' वायुना 'हियमाणे' इतस्ततः क्षिप्यमाणे, वातश्च तदा शपेणैव कृत इति सन्प्रदायः । चिति—इहेष्टकादिचयस्तत्र साधुः—योग्यश्चित्तः स एव चैत्यस्तस्मिन्, किमुक्तं भवति ?—अधोऽनर्थादिभिरुपरि चोच्छ्रितपताके 'मनोरमे' मनोमिरतिहेतौ वृक्षे इति शेषः । दुःखं सज्जातं येषां ते दुःखिताः, 'असरणाः' प्रागरहिताः अत एव 'आर्चाः' पीडिताः 'एते' प्रत्यक्षाः 'क्रन्दन्ति' आक्रन्दशब्दं कुर्वन्ति । 'भोः' इत्यामन्प्रणे, 'खगा' पक्षिणः । इह न किमपि मिहिलायां दारुणाः शब्दाः श्रूयन्ते ? इति यत् स्वजनानन्दनमुक्तं तत् खगानन्दनप्रायम्, जाला च वृक्षरूपः, तत्पतो हि नियतकालमेव सहावस्थितत्वेनोत्तरकालं च स्वगतिगामितया दुःसाक्षितगमोपना एयामी स्वजनादयः । उक्तं हि—“यद्दृष्टुं महति पक्षिणा विचित्राः, कृत्वाऽऽश्रयं हि निशि यान्ति पुनः प्रमाते । तद्वज्रगतसकृदेकलुडुन्वजीनाः, सर्वे समेत्य पुनरेव दिशो भजन्ति ॥ १ ॥” ततश्चाक्रन्दादिदारुणशब्दानामभिनिष्क्रमणहेतुत्वमसिद्धं स्वप्रयोजनहेतुत्वात्तेषाम् । आह च—“आत्मार्यं सीदमानं स्वजनपरिजनो रीतिं हा हाऽऽरवार्यो, भार्या चाल्मीयमोग गृहविभवसुखं स्व वयस्याश्च कार्यम् । क्रन्दत्यन्योऽन्यमन्यस्तिह हि वट्टजो लोकयात्रानिमित्तं, यो वा यस्माच्च कश्चिन्मृगयति हि गुणं रोदितोऽहः स तस्मै ॥ १ ॥” तथा च सति भवदुक्ते हेतुकारणे असिद्धे एवेत्युक्तं भवतीति सूत्रार्थः ॥ १० ॥

एयमट्टं निसामेत्ता, हेजकारणचोइओ । ततो नमी रायरिसी, देविदं इणमन्ववी ॥ ११ ॥

व्याख्या—एतमर्थं निगम्य हेतुकारणयोः—अनन्तरसूत्रसूचितयोः चोदितः—असिद्धोऽयं भवदभिहितो हेतुः कारणं च इत्यनुपपत्त्या प्रेरितो हेतुकारणचोदितः । ततो नमी राजार्प देवेन्द्र इदमववीदिति सूत्रार्थः ॥ ११ ॥

एस अग्गी य वाज य, एयं डज्जइ मंदिरं । भगवं अंतेउरंतेणं, कीस णं नावपेक्खह ॥ १२ ॥

व्याख्या—'एषः' प्रत्यक्षोऽग्निश्च वायुश्च, 'एतत्' प्रत्यक्षं दहते 'मन्दिर' वेद्यम भवत्सन्मन्वीति शेषः । भगवन् ! “अंतेउरंतेणं” ति अन्तःपुरामिमुप, “कीस” ति कस्मात् ? “ण” वाक्यालङ्कारे, 'नावपेक्खसे' नावलोकसे इति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥ ततश्च—

एयमट्टं निसामेत्ता, हेजकारणचोइओ । ततो नमी रायरिसी, देविदं इणमन्ववी ॥ १३ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवर हेतुकारणचर्चा बृहद्दीकातोऽवसेया । एवमुत्तरजाऽपि ॥ १३ ॥ किमववीत् ? इत्याह—

सुहं वसामो जीवामो, जेसिं मो नत्थि किंचणं । मिहिलाए डज्जमाणीए, न मे डज्जइ किंचणं ॥ १४ ॥

व्याख्या—सुखं यथाभवत्येवं 'वसामः' तिष्ठामः 'जीवामः' प्राणान् धारयामः । येषां “मो” इत्यस्माकं नास्ति 'किञ्चन' वस्तुजातं, यतः—“एकोऽहं न मे कश्चित्, स्वः परो वाऽपि विद्यते । यदेको जायते जन्तुर्जियते एव एव हि ॥ १ ॥” इति न किञ्चिदन्तःपुरादि मत्सत्कम्, अतो मिहिलाया दल्लमानाया न मे दल्लते 'किञ्चन' स्वल्पमपि, तत्त्वतो स्वकर्मफलभुजो जन्तव इति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥ एतदेव भावयितुमाह—

चत्तपुत्तकलत्तस्स, निव्वारस्स भिक्खुणो । पियं ण विज्जई किंचि, अप्पियं पि ण विज्जई ॥ १५ ॥

चहुं खु सुणिणो भदं, अणगारस्स भिक्खुणो । सव्वओ विप्पमुक्कस्स, एगंतमणुपस्सओ ॥ १६ ॥

व्याख्या—यत्कपुत्रकलत्रस्य 'निर्व्यापारस्य' परिहृतकपिपाशुपाल्यादिक्रियस्य भिक्षोः 'प्रियम्' इष्टं न विद्यते 'किञ्चित्' अल्पमपि 'अप्रियमपि' अनिष्टमपि न विद्यते । एतेन यदुक्तं 'नास्ति किञ्चने'ति तत् समर्थितम् । एवमपि कथं सुखेन वसनं जीवनं च ? इत्याह—'बहु' विपुलं 'खुः' अवधारणे, बह्वेव 'मुनेः' त्रिकालवेदिनः 'भद्रं' सुखम् अन-
गारस्य भिक्षोः 'सर्वतः' बाह्याभ्यन्तराश्च परिग्रहादिति गम्यते, विप्रमुक्तस्य 'एकान्तम्' एकत्वभावनात्मकम् 'अनुपश्यतः' पर्यालोचयत इति सूत्रद्वयार्थः ॥ १५-१६ ॥

एयमष्टं निसामेत्ता, हेजकारणचोहओ । तओ नमिं रायरिसिं, देविंदो इणमव्यवी ॥ १७ ॥
पागारं कारइत्ता णं, गोपुरट्टालगाणि य । उस्सूलग सयग्घीओ, तओ गच्छसि खत्तिया ! ॥ १८ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । 'प्राकार' सालं कारयित्वा 'गोपुराऽट्टालकानि च' तत्र गोपुराणि—प्रतोलीद्वाराणि, गोपुरग्र-
हणम् अर्गलाकपाटोपलक्षणम्, अट्टालकानि—प्राकारकोष्ठकोपरिवर्त्तानि आयोधनस्थानानि । "उस्सूलग" ति खादिका,
"सयग्घीउ" ति 'शतश्रयः' यन्नरूपाः, तत एवं सर्वं निराकुलीकृत्य 'गच्छसी'ति तिब्व्यत्ययाद् गच्छ क्षत्रिय ! इति
सूत्रार्थः ॥ १७-१८ ॥

एयमष्टं निसामित्ता, हेजकारणचोहओ । तओ नमी रायरिसी, देविंदं इणमव्यवी ॥ १९ ॥

सद्धं नगरं किच्चा, तवसंवरमग्गलं । खंतिं निउण पागारं, तिगुत्तं दुप्पहंसगं ॥ २० ॥

धणुं परक्कमं किच्चा, जीवं च इरियं सदा । धियं च केयणं किच्चा, सच्चेण पलिमंधए ॥ २१ ॥

तवनारायजुत्तेण, भेच्चूणं कम्मकंचुयं । मुणी विगयसंगामो, भवाओ परिमुच्चइ ॥ २२ ॥

व्याख्या—'श्रद्धां' तत्त्वचरितरूपम् अशेषगुणाधारतया नगरं 'कृत्वा' विधाय, अनेन च प्रशमसंवेगादीनि गोपुराणि
कृत्वेत्युपलक्ष्यते । तपः—अनशनादि बाह्यं तत्प्रधानः संवरस्तम् अर्गलामित्युपलक्षणत्वादर्गलाकपाटं कृत्वा । 'क्षान्ति' क्षमां
'निपुणं' सर्वपरिपूर्णं प्राकारं कृत्वा, तिसृभिः—अट्टालकोच्छूलकशतघ्नीसंस्थानीयाभिर्मनोगुण्यादिगुप्तिभिर्गुप्तं 'दुःप्रधर्ष'
परैर्दुरभिभवं, प्राकारविशेषणे एते । इत्थं यदुक्तं 'प्राकारादीन् कारयित्वे'ति तत्प्रतिवचनमुक्तम् । सम्प्रति तु प्राकारा-
ट्टालकेष्ववश्यमेव योद्धव्यम्, तच्च सत्सु प्रहरणादिषु सति च वैरिणि सम्भवत्यत आह—'धनुः' कोदण्डं 'पराक्कमं'
जीववीर्योह्लासरूपसुसत्ताहं कृत्वा, 'जीवां च' प्रत्यक्षां चैर्यासमितित्म् उपलक्षणत्वाच्चेपसमितीश्च 'सदा' सर्वकालम्,
'धृतिं च' धर्माभिरतिरूपां 'केतनं' शृङ्गमयधनुर्मध्ये काष्ठमयमुष्ट्यात्मकम् । ननु तदुपरि स्त्रायाणा यध्यते इदं तु केन
बन्धनीयम् ? इत्याह—'सत्तेन' मनःसत्यादिना "पलिमंधए" ति बध्नीयात् । ततः किम् ? इत्याह—तपः—पद्धिमान्तरं
तदेव नाराचः—अयोमयो बाणस्तद्युक्तेन प्रक्रमाद्धनुषा 'भित्त्वा' विदार्य कर्मकञ्चुकम्, कर्मग्रहणेन चात्मैवोद्धतो
वैरीत्युक्तं भवति । वक्ष्यति च—"अप्पा मित्तममित्तं च, दुप्पट्टियसुपट्टिए" ति । 'मुनिः' यतिः कर्मभेदे जेयस्य
जितत्वाद् विगतः सद्भामो यस्य स विगतसद्भामः 'भवात्' संसारात् परिमुच्यते । एतेन सूत्रत्रयेण यदुक्तं 'प्राकारं
कारयित्वे'त्यादि तस्य सिद्धसाधनता उक्तेति सूत्रत्रयार्थः ॥ २०-२१-२२ ॥

एयमष्टं निसामेत्ता, हेजकारणचोहओ । तओ नमिं रायरिसिं, देविंदो इणमव्यवी ॥ २३ ॥

पासाए कारइत्ता णं, वद्धमाणगिहाणि य । वालगगपोत्तियाओ य, तओ गच्छसि खत्तिया ! ॥ २४ ॥

व्याख्या—प्रासादान् कारयित्वा 'वर्द्धमानगृहाणि च' अनेकधा वास्तुविद्याभिहितानि "वालगगपोत्तियाओ य" ति
देशीयपदं वलमीवाचकं, ततो वलमीश्च कारयित्वा ततो गच्छ क्षत्रिय ! इति सूत्रार्थः ॥ २४ ॥

एयमष्टं निसामेत्ता, हेजकारणचोहओ । तओ नमी रायरिसी, देविंदं इणमव्यवी ॥ २५ ॥

संसयं खलु सो कुणइ, जो मग्गे कुणई घरं । जत्थेव गंतुमिच्छेज्जा, तत्थ कुबेज्ज सासयं ॥ २६ ॥

व्याख्या—'संशयः' सन्देहः 'खलुः' एवकारार्थे, ततश्च संशयमेव स कुरुते, यथा—कदाचिन्मम गमनं न
भविष्यतीति, यो मार्गं कुरुते गृहम्, गमननिश्चये तत्करणायोगात् । किमिति गमननिश्चये मार्गं गृहं न क्रियते ? इत्याह—
'यत्त्रैव' विवक्षितप्रदेशे 'गन्तु' यातुं इच्छेत् "तत्थे" ति अवधारणफलत्वाद् वाक्यस्य तत्रैव कुर्वीत स्वस्य—आत्मनः आश्रयः
स्वाश्रयस्तम् । ततोऽयमर्थः—इदं तावदिहावस्थानं मार्गावस्थानप्रायमेव, यत्र तु जिगमिषितमस्वामिः तद् मुक्तिपदम्,
तदाश्रयविधाने च प्रवृत्ता एव वयमिति सूत्रार्थः ॥ २६ ॥

एयमष्टं निसामेत्ता, हेजकारणचोहओ । तओ नमिं रायरिसिं, देविंदो इणमव्यवी ॥ २७ ॥

आमोसे लोमहारे य, गंठिभेए य तक्करे । णगरस्स खेमं काऊण, तओ गच्छसि खत्तिया ! ॥ २८ ॥

व्याख्या—आ—समन्ताद् मुष्णन्ति—सैन्यं कुर्वन्तीत्यामोपास्तान्, लोमहाराः—ये निस्तुंशतया आत्मविधाताऽऽशङ्कया
च प्राणान् विहल्यैव सर्वस्वमपहरन्ति । तथा च वृद्धाः—लोमाहाराः प्राणहारा इति, तांश्च, ग्रन्थिभेदाः—ये घुर्घुरक-
द्विकर्त्तिकादिना ग्रन्थिं भिन्दन्ति तांश्च, 'चशब्दः' मित्रक्रमः, ततः 'तस्कराश्च' सर्वकालं चौर्यकारिणः, इह चोत्सापेति
गम्यते, नगरस्य क्षेमं कृत्वा ततो गच्छ क्षत्रिय ! इति सूत्रार्थः ॥ २८ ॥

एयमष्टं निसामेत्ता, हेजकारणचोहओ । तओ नमी रायरिसी, देविंदं इणमव्यवी ॥ २९ ॥

असेइ उ मणुस्सेहिं, मिच्छादंडो पउजए । अकारिणोऽत्थ बज्झंति, मुच्चई कारओ जणो ॥ ३० ॥

व्याख्या—'असकृत्' अनेकधा 'तुः' एवकारार्थे, ततश्चाऽसकृदेव 'मनुष्यैः' मनुजैः, मिथ्या—व्यलीकः, किमुक्तं
भवति ?—अनपराधिष्वप्यज्ञानाभिनिवेशादिभिः दण्डः—देशत्यागशरीरनिग्रहादिः 'प्रयुज्यते' व्यापार्यते । कथमिदम् ?

इत्याह—‘अकारिणः’ आमोपगाद्यविधायिनः ‘अत्रे’ तस्मिन् लोके ‘वध्यन्ते’ निगडादिभिर्निवृत्तन्ते, मृच्यते ‘कारकः’ विधायकः प्रकृतत्वाद्यमोपगादीनां ‘जनः’ लोहः । तदनेन यदुक्तं प्राग्—‘आमोपगादीनामुत्सादेन नगरस्य क्षेमं कृत्वा गच्छ’ इति, तत्र तेषां ज्ञातुमगम्यतया क्षेमकरणस्याप्यशक्यत्वं मुक्तमिति सूत्रार्थः ॥ ३० ॥

एयमष्टं निसामेत्ता, हेऊकारणचोडओ । तओ नमिं रायरिसिं, देविंदो इणमव्ववी ॥ ३१ ॥
जे केह पत्थिवा तुज्झं, न णमंति नराहिवा । वसे ते ठावट्ता णं, तओ गच्छसि वत्तिया ! ॥ ३२ ॥
व्याख्या—ये केचित् ‘पार्थिवाः’ राजानः तुभ्यं ‘न नमन्ति’ न प्रक्षीमयन्ति, हे ‘नराधिप’ वृषते ! ‘यगे’ आत्माऽऽयत्तौ ‘वान्’ अनमत्पार्थिवान् ‘स्थापयित्वा’ कृन्तेत्यर्थः, ततो गच्छ क्षत्रिय ! इति सूत्रार्थः ॥ ३२ ॥

एयमष्टं निसामेत्ता, हेऊकारणचोडओ । तओ नमी रायरिसी, देविंदं इणमव्ववी ॥ ३३ ॥
जो सहस्सं सहस्साणं, संगामे दुज्झण जिणे । एणं जिणेज्ज अप्पाणं, एस से परमो जओ ॥ ३४ ॥
अप्पाणमेव जुज्झाहि, किं ते जुज्झेण वज्जओ ? । अप्पाणमेव अप्पाणं, जट्ता सुहमेहण ॥ ३५ ॥
पंचिंदियाणि कोहं, माणं मायं तहेव लोहं च । दुज्जयं चैव अप्पाणं, सधमप्पे जिणं जियं ॥ ३६ ॥

व्याख्या—यः ‘सहस्रं सहस्राणां’ दशलक्षान्मकं प्रक्रमान् सुभटसन्धन्विना मद्वामे दुर्जये जयेत् ‘एकम्’ अद्वितीयं ‘जयेत्’ यत्र कश्चिद्विद्विर्वाहस्ततोऽभिभवेत् आत्मानं दुराचारप्रवृत्तमिति गम्यते, ‘एषः’ अनन्तरोक्तः, ‘ने’ इति तस्य जेतुः सुभटदशतसहस्रजयात् ‘परमः’ प्रकृष्टो जयः । तदनेनात्मन एवानिदुर्जयत्पुनश्च । तथा च “अप्पाणमेव” इति वृत्तीयर्थे द्वितीया, ततश्चात्मनैव सह युध्यस्व, ‘किं ?’ न किञ्चिदित्यर्थः ‘ते’ तव युद्धेन ‘वाश्वतः’ इति वार्षं पार्थिव्यादि आश्रित्य । एवं च “अप्पाणमेव” इति आत्मनैवात्मानं “जइणि” इति जित्वा ‘सुग्गम्’ ऐकान्तिकं मुक्तिमुत्पन्नमपि ‘एधते’ प्राप्नोति । कथमात्मन्येव जिते सुखायातिः ? इत्याह—‘पञ्चेन्द्रियाणि’ श्रोत्रादीनि शोघो मानो माया तदैव लोभत्र दुर्जयः, ‘चैवे’ति चः समुद्ये, एव पूरणे, अतति—गच्छति तानि तान्यध्यवसायस्थानान्तराणीति व्युत्पत्तेः ‘आत्मा’ मनः, सर्वत्र च मूत्रत्यागपुंसनर्निर्देशः । ‘सर्वम्’ अजेयम् इन्द्रियादि उपलक्षणत्वाद् मिथ्यात्वादि च ‘आत्मनि’ जीवे जिते जितमिति सूत्रवचनार्थः ॥ ३४-३५-३६ ॥

एयमष्टं निसामेत्ता, हेऊकारणचोडओ । तओ नमिं रायरिसिं, देविंदो इणमव्ववी ॥ ३७ ॥

व्याख्या—प्राग्वत् ॥ ३७ ॥ नगरमेतावता तदुपशमं निश्चित्य जितधर्मं प्रति स्वयं परीक्षितुकामः शक्र इदमवोचत्—
जट्ता विडले जने, भोहत्ता समणमाहणे । दद्या भोद्या यज्झा य, ततो गच्छसि वत्तिया ! ॥ ३८ ॥

व्याख्या—याजयित्वा ‘त्रिपुलान्’ विस्तीर्णान् यजान्, भोजयित्वा श्रमणब्राह्मणान्, दत्त्वा द्विजादिभ्यो गवादीन्, मुक्त्वा च मनोऽज्ञाद्यादीन्, इष्ट्वा च स्वयं यागान्, ततो गच्छ क्षत्रिय ! इति सूत्रार्थः ॥ ३८ ॥

एयमष्टं निसामेत्ता, हेऊकारणचोडओ । तओ नमी रायरिसी, देविंदं इणमव्ववी ॥ ३९ ॥

जो सहस्सं सहस्साणं, मासे मासे गवं दए । तस्सावि संजमो सेओ, अदिंतस्स वि किंचणं ॥ ४० ॥

व्याख्या—यः ‘सहस्रं सहस्राणां’ दशलक्षान्मकं मासे मासे गवा दद्यात् ‘तस्याऽपि’ एवंविधस्य दातुः ‘स्यमः’ आश्रवातिविरमणात्मकः ‘त्रेयान्’ अनिग्रयप्रशस्तः, कथम्भूतस्यापि ‘अदत्तोऽपि’ अयच्छतोऽपि ‘किञ्चन’ स्वल्पमपि वन्तु । एवं च संयमस्य प्रशस्तवस्त्वमभिदधता यागादीनां सावद्यत्वं अयादावेदितम् । तथा च यजमणेनिरुक्तम्—
“पदशतानि नियुज्यन्ते, पशूनां मध्येऽह्नि । अश्वनैघस्य वचनान्यूनानि पशुभिस्त्रिभिः ॥ १ ॥” इत्यतश्च यदेव च कथमसावद्यता ? । तथा दानान्यपि अशनादिविषयाणि धर्मोपकरणगोचराणि च धर्माय वर्ण्यन्ते, यत आह—“अशनादीनि दानानि, धर्मोपकरणानि च । साधुभ्यः साधुयोग्यानि, दैवानि विधिना युयैः ॥ १ ॥” जेषाणि तु सुवर्णगोभूत्यादीनि प्राण्युपभर्हेतुतया सावधान्येवेति सूत्रार्थः ॥ ४० ॥

एयमष्टं निसामेत्ता, हेऊकारणचोडओ । तओ नमिं रायरिसिं, देविंदो इणमव्ववी ॥ ४१ ॥

व्याख्या—प्राग्वत् ॥ ४१ ॥ नगरमित्यं जितधर्मं स्थिरतामवधार्य प्रवृत्त्यां प्रति दृढतां परीक्षितुकामः इदमवादीत् शक्रः—
वोरासमं चट्ता णं, अन्नं पत्थेसि आसमं । इहेव पोसहरतो, भवाहि मणुयाहिवा ! ॥ ४२ ॥

व्याख्या—वोरः—अत्यन्तदुर्लभः स चासावाश्रमश्च ‘वोराश्रमः’ गार्हपत्यम्, तस्यैवाऽऽनसत्तैर्दुष्करत्वात् । उक्तञ्च—“गृहाश्रमपरो धर्मो, न भूतो न भविष्यति । पालयन्ति नराः शूराः, स्त्रीयाः पारण्डमाश्रिताः ॥ १ ॥” तं त्यक्त्वा अन्यं प्रारयसि ‘आश्रमं’ प्रव्रज्यालक्षणम्, नेद छीयसत्त्वानुचरितं भवादृशानुचितम् । तर्हि किमुचितम् ? इत्याह—“इह” अस्मिन्नेव गृहाश्रमे स्थित इति गम्यते, पौषध—अष्टम्यादिति विषु व्रतविशेषः । तत्र रतः पौषधरतो भव, अणुमताद्युपलक्षणमेतत्, अस्मैव चोपादानं पौषधग्नेः प्रवर्ग्यं भावतस्तपोऽनुष्ठानस्यापत्तम् । यत उक्तम्—
“नर्वैष्यपि तपोयोगः, प्रशस्तः कालपर्वसु । अष्टम्या पञ्चदश्याश्च, नियतं पौषधं वसेत् ॥ १ ॥” इति हे ननुजाधिप ! इति सूत्रार्थः ॥ ४२ ॥

एयमष्टं निसामेत्ता, हेऊकारणचोडओ । तओ नमी रायरिसी, देविंदं इणमव्ववी ॥ ४३ ॥

मासे मासे उजो वालो, कुसग्गेणं तु भुंजए । ण सो सुक्खातधम्मस्स, कलं अग्घड सोलसिं ॥ ४४ ॥

व्याख्या—मासे मासे एव न त्वर्द्धमासादौ ‘यः’ कश्चित् ‘वालः’ अविवेकः ‘कुशाग्गेणं’ दमोपगैव सुद्धे न तु करा-
हृत्यादिभिः, ‘ने’ति निषेधे, ‘सः’ एवंविधः कष्टानुष्ठापी सुदुःशोभनः सर्वसावद्यविरतिरूपत्वाद् आख्यातः—तीर्थकरा-

दिभिः कथितः स्वाख्यातः, स्वाख्यातो धर्मो यस्य स स्वाख्यातधर्मः—चारित्री तस्य 'कलां' भागं 'नार्धति' नार्हति पोडशीम्, इदमुक्तं भवति—पोडशांशसमोऽपि न भवति, अतो गृहाश्रमादयमेव श्रेयानिति सूत्रार्थः ॥ ४४ ॥

एयमट्टं निसामेत्ता, हेऊकारणचोइओ । तओ नमिं रायरिसिं, देविंदो इणमव्ववी ॥ ४५ ॥

पुनर्निरभिष्वङ्गतां परीक्षितुमिन्द्र उवाच—

हिरन्नं सुवन्नं मणिधुत्तं, कंसं दूंसं च वाहणं । कोसं वद्धावइत्ता णं, तओ गच्छसि खत्तिया ! ॥ ४६ ॥

व्याख्या—'हिरण्यं' घटितसुवर्णम्, इतरत्तु सुवर्णम्, मणयः—चन्द्रकान्तनीलाद्याः मुक्ताश्च—मौक्तिकानि मणिमुक्तम्, 'कासं' कांस्यभाजनादि, 'दूष्यं' वस्त्रं, 'चः' स्वगतानेकभेदसूचकः, 'वाहनं' रथाऽन्वादि, 'कोशं' भाण्डागार चर्मलताद्य-नेकवस्तुरूपं, 'वद्धयित्वा' वृद्धिं प्राप्य ततो गच्छ क्षत्रिय । इति सूत्रार्थः ॥ ४६ ॥

एयमट्टं निसामेत्ता, हेऊकारणचोइओ । तओ नमी रायरिसी, देविंदं इणमव्ववी ॥ ४७ ॥

सुवन्नरूपस्स उ पवया भवे, सिया हु केलाससमा असंखया ।

नरस्स लुद्धस्स न तेहि किंचि, इच्छा हु आगाससमा अणंतिया ॥ ४८ ॥

पुढवी साली जवा चेव, हिरन्नं पसुभिस्सह । पडिपुन्नं नालमेगस्स, इति विज्जा तवं चरे ॥ ४९ ॥

व्याख्या—सुवर्णं च रूप्यं सुवर्णरूप्यं तस्य 'तुः' पुरणे, 'पर्वताः' पर्वतप्रमाणा राशयः "भवे" ति भवेयुः 'स्यात्' कदाचित्, 'हुः' अवधारणे भिन्नक्रमश्च, ततः 'कैलाससमा एव' कैलासपर्वततुल्या एव न तु लघुपर्वतप्रमाणाः, कैलासश्च मेरुरिति वृद्धाः । तेऽपि 'असङ्ख्यकाः' सङ्ख्यारहिताः । नरस्य लुब्धस्य न 'तैः' तादृशैरपि सुवर्णरूप्यपर्वतैः 'किञ्चिदपि' स्वल्पमपि परितोषकारणमिति गम्यते । कुतः पुनरिदम्? इत्याह—'इच्छा' अभिलाषः 'हुरि'ति यस्माद् आकाशेन समा—तुल्या

आकाशसमा, 'अनन्तिका' अन्तरहिता । उक्तञ्च—“न सहस्राद्भवेत्तुष्टिर्न लक्षात्र च कोटितः । न राज्यात्रैव देवत्वा-न्नेन्द्रत्वाद्यपि देहिनाम् ॥ १ ॥” तथा 'पृथ्वी' मही 'शालयः' लोहितशाल्यादयः 'यवाः' प्रतीताः, 'चः' शेषधान्यसमुच्च-यार्थः, 'एव' अवधारणे स च भिन्नक्रमो योक्ष्यते, 'हिरण्यं' सुवर्णं, ताम्राद्युपलक्षणमेतत्, 'पशुभिः' गवाश्वादिभिः सह 'प्रतिपूर्ण' समस्तं 'न' नैव 'अलं' समर्थं प्रक्रमाद् इच्छापूर्तये एकस्य जन्तोरिति गम्यते । 'इति' एतत् पूर्वोक्तं "विज्ज" ति सूत्रत्वाद् विदित्वा 'तपः' द्वादशविधं चरेत्, तत एव निःस्पृहता इच्छापरिपूर्तिसम्भवादिति सूत्रार्थः ॥ ४८-४९ ॥

एयमट्टं निसामेत्ता, हेऊकारणचोइओ । तओ नमिं रायरिसिं, देविंदो इणमव्ववी ॥ ५० ॥

अच्छेरगमव्वुदए, भोए चयसि पत्थेसि, संकप्पेण विहन्नसि ॥ ५१ ॥

व्याख्या—“अच्छेरां” ति आश्चर्यं वर्तते यत् त्वमेवंविधः 'अद्भुतान्' आश्चर्यरूपान् भोगान् यजसि हे पार्थिव !, तत्त्यागतश्च 'असतः' अविद्यमानान् कामान् प्रार्थयसि, तदप्याश्चर्यमिति सम्बन्धः, अथवा कस्तवात्र दोषः?—'सङ्कल्पेन' उत्तरोत्तराप्राप्तभोगाभिलाषरूपेण विकल्पेन 'विहिन्यसे' बाध्यसे, अपर्यवसितत्वाद् एवविधसङ्कल्पस्य । उक्तं हि—“अमीषा स्थूलसूक्ष्माणामिन्द्रियार्थविधायिनाम् । शक्रादयोऽपि नो तृप्तिं, विषयाणां सुपागताः ॥ १ ॥” इति सूत्रार्थः ॥ ५१ ॥

एयमट्टं निसामेत्ता, हेऊकारणचोइओ । तओ नमी रायरिसी, देविंदं इणमव्ववी ॥ ५२ ॥

सल्लं कामा विसं कामा, कामा आसीविसोवमा । कामे पत्थेमाणा, अकामा जंति दुग्गइं ॥ ५३ ॥

व्याख्या—शल्यमिव शल्यं कामाः, विषमिव विषं कामाः, कामाः 'आशीविपोमः' आशीविषः—

१ शलति—देहान्तश्चलतीति शल्यम्—शरीरान्तं प्रविष्टं तोमरादि, यथा शरदयः अन्तश्चलद्विविधबाधाविधायि तथैतेऽपि ।

२ वेवेष्टि—ध्यामोतीति विषं—तालपुटादि भुज्यमानमधुरमिव ।

संपर्षः तदुपमाः, किञ्च कामान् 'प्रार्थयमानाः' अपेक्ष्यमानत्वात् प्रार्थयमाना अपि 'अकामाः' इच्छ्यमाणकामाभावाद् यान्ति दुर्गतिमिति कथं तत्त्याग आश्चर्यम्? असद्भोगप्रार्थनमपि यद् भवता सम्भावितं तदप्यसङ्गतम्, मुमुक्षूणां क्वचिदा-काङ्क्षाया असम्भवात् । उक्तं हि—“मोक्षे भवे च सर्वत्र, निःस्पृहो मुनिसत्तमः ।” इति सूत्रार्थः ॥ ५३ ॥ कथं पुनः कामान् प्रार्थयमाना दुर्गतिं यान्ति? अत आह—

अहे वयइ कोहेणं, माणेण अहमा गई । माया गइपडिग्घाओ, लोभाओ दुहओ भयं ॥ ५४ ॥

व्याख्या—'अधः' नरकगतौ प्रजति कोषेन, मानेन अधमा गतिः, "माय" ति सुबुध्यत्ययात् मायया गतेः—प्रस्तावात् सुगतेः प्रतिघातः—विनाशो गतिप्रतिघातः, लोभाद् "दुहउ" ति 'द्विधा' द्विप्रकारं—ऐहिकं पारत्रिकं च 'भयं' अनेकदुःख-सम्पाताशङ्कया साध्वसं भवतीति सर्वत्र गम्यते । कामेषु हि प्रार्थ्यमानेष्ववश्यंभाविनः क्रोधादयस्ते चेदृशा इति कथं न तत्प्रार्थनातो दुर्गतिरिति सूत्रार्थः ॥ ५४ ॥ एवं बहुमिरप्युपायैस्तमिन्द्रः क्षोभयितुमशक्तः किमकरोत्? इत्याह—

अवउज्झिऊण माहणरूवं विउरुव्विऊण इंदत्तं । वंदइ अभित्थुणंतो, इमाहि मधुराहि वग्गहिं ॥ ५५ ॥

अहो ते निज्झिओ कोहो, अहो माणो पराजिओ । अहो ते निरक्षिया माया, अहो लोभो वसीकओ ॥ ५६ ॥

अहो ते अज्जवं साहू, अहो ते साहू ! मइवं । अहो ते उत्तमा खंती, अहो ते मुत्ति उत्तमा ॥ ५७ ॥

व्याख्या—'अपोह' त्यक्त्वा ब्राह्मणरूपं "विउरुव्विऊण" ति विहृत्य 'इन्द्रत्वम्' उत्तरवैक्रियरूपं 'वन्दते' अनेका-र्थत्वात् प्रणमति 'अभिष्टुवन्' स्तुतिं कुर्वन् 'आभिः' अनन्तर वक्ष्यमाणाभिः 'मधुराभिः' श्रुतिसुराभिः 'याभिः' बाणीभिः । तद्यथा—'अहो' इति विस्मये, 'ते' त्वया निर्जितः क्रोधः, यतस्त्वमनमत्पार्थिववशीकरणप्रेरणायामपि न

१ यथा हयमश्वैरवलोक्यमानः स्फुरन्मणिफणाभूषित इति शोभन इव विभाष्यते, स्पृशतादिमिरनुभूयमानश्च विनाशायैव भवति ।

क्षुभितः । तथा अहो ! ते मानः पराजितः, यत्त्वं 'मन्दिर दराते' इत्याशुकेऽपि 'कथं मयि जीवतीदम् ?' इति नादङ्कति कृतवान् । अहो ! ते निराकृता माया, यत्त्वं पुररक्षाहेतुं प्राकाराद्वलकोच्छ्रलकादिषु मायानिवन्धनेषु न मनो निहितवान् । तथा अहो ! ते लोभो वशीकृतः, यत्त्वं 'हिरण्यादि वद्वैयित्वा गच्छे'त्यभिहितोऽपि इच्छाया आकाशसमत्वमेवोदाहृतवान् । अत एव अहो ! 'ते' तव आर्जवं 'साधु' शोभनम्, अहो ! ते साधु मार्दवं, अहो ! ते उत्तमा धान्तिः, अहो ! ते मुक्तिरुत्तमेति सूत्रत्रयार्थः ॥ ५५-५६-५७ ॥ इत्य गुणोपवर्णनद्वारेणाऽभिप्रेत्य सम्प्रति फलोपदर्शनद्वारेण स्तुयन्नाह—
इहं सि उत्तमो भन्ते !, पेद्या होहिसि उत्तमो । लोशुत्तममुत्तमं ठाणं, सिद्धिं गच्छसि नीरओ ॥ ५८ ॥

व्याख्या—'इह' अस्मिन् जन्मनि 'असि' भवसि उत्तमः, उत्तमगुणान्वितत्वात् । 'भटन्त' इति पूज्याभिधानं, 'प्रेत्य' परलोके भविष्यसि उत्तमः । किम् ? इत्याह—'लोशुत्तममुत्तमं' ति सफारोऽलाक्षणिकः, ततो लोकस्य उत्तमोत्तमम्—अतिशयप्रधानं लोकोत्तमोत्तमं स्थानम्, किं तत् ? इत्याह—'सिद्धिं' मुक्तिं "गच्छसि" ति सूत्रत्वाद् गमिष्यसि 'नीरजाः' निःकर्मैति सूत्रार्थः ॥ ५८ ॥ उपसहारमाह—

एवं अभित्युणंतो, रायरिसिं उत्तमाए सद्वाण । पायाहिणं करंतो, पुणो पुणो वंदई सफो ॥ ५९ ॥

व्याख्या—'एवम्' उक्तन्यायेन अभिप्रेतम् राजर्षिमुत्तमया श्रद्धया प्रदक्षिणा कुर्वन् पुनः पुनः 'वन्दते' प्रणमति शब्द इति सूत्रार्थः ॥ ५९ ॥ अनन्तर यत् कृतवास्तदाह—

तो वंदिऊण पाए, चक्कुसलक्खणे मुणिवरस्स । आगासेणुप्पइओ, ललियचचलकुंडलतिरीडी ॥ ६० ॥

व्याख्या—'तत्' तदनन्तर वन्दित्वा पादौ, चक्राङ्कुशौ प्रतीतौ तत्प्रधानानि लक्षणानि ययोस्तौ यथा, मुनिवरस्य आकाशेनोत्पतितः, ललिते च ते सविलासतया चपले च चञ्चलतया ललितचपले तथापि च कुण्डले यस्य स ललितचपलकुण्डलः स चासौ किरीटी च—सुकुटवान् ललितचपलकुण्डलकिरीटीति सूत्रार्थः ॥ ६० ॥ स शक्यैव समिदृश्यमानः किमुत्कर्षं कृतवान् उत न ? इत्याह—

नमी नमेइ अप्पाणं, सक्खं सक्केण चोइओ । चइऊण गेहं वइदेही, सामन्ने पज्जवट्टिओ ॥ ६१ ॥

व्याख्या—'नमि' 'नमयति' स्वतत्त्वभावयया प्रहं करोति, कम् ? आत्मानं न तु उत्तरेण नयति । उक्तञ्च—'सत्त-गुणकित्तेण वि, पुरिसा लज्जति जे महासत्ता । इयरे पुण अलियपससणे वि अंगे न मायति ॥ १ ॥' किम्भूतः सन् ? 'साक्षात्' प्रत्यक्षीभूय शक्येण 'चोदितः' प्रेरितः यत्त्वा गेहं "वइदेहि" ति सूत्रत्वात् 'विदेही' विदेहजनपदाधिपः आमण्ये 'पर्युपस्थितः' उद्यतः, न तु तत्प्रेरणातोऽपि धर्मं प्रति विप्लुतोऽभूदिति सूत्रार्थः ॥ ६१ ॥ किमेव एवैयंविध उत अन्योऽपि ? इत्याह—

एवं करंति संबुद्धा, पंडिया पविचक्खणा । विणियटंति भोगेसु, जहा से णमी रायरिसि ॥ ६२ ॥
त्ति वेमि ॥

व्याख्या—'एवमि'ति यथैतेन नमिना निश्चलत्वं कृतं तथाऽन्येऽपि कुर्वन्ति । कीदृशाः ?—'सम्बुद्धाः' अवगतजीवाऽजीवादितत्त्वाः 'पण्डिताः' मुनिश्चितशास्त्रार्थाः 'प्रविचक्षणाः' अभ्यासातिशयात् क्रिया प्रति प्रावीण्यवन्तः, तथाविधाश्च सन्तः किं कुर्वन्ति ? 'विनिवर्तन्ते' उपरमन्ति "भोगेसु" ति भोगेभ्यः, यथा स नमी राजर्षिभ्यो निवृत्तः, इति त्रयीमीति पूर्ववदिति सूत्रार्थः ॥ ६२ ॥

॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिनिर्मितायां उत्तराध्ययनलघुटीकायां सुखयोधायां
नमिप्रव्रज्याख्यं नवममध्ययनं समाप्तम् ॥

१ "सद्गुणकीर्तनेनाऽपि, पुरषा लज्जन्ते ये महासत्ताः । इयरे पुनरलीकप्रवासनेऽपि अहे न मायि ॥ १ ॥"

अथ द्रुमपत्रकं दशममध्ययनम् ।

व्याख्यातं नवममध्ययनम् । अधुना दशमं द्रुमपत्राख्यमारभ्यते । अस्य चायमभिसन्धन्धः—'इहानन्तराध्ययने धर्म-चरणं प्रति निष्कम्पत्वमुक्तम्, तद्यानुशासनादेव भवतीति अनुशासनाभिधायकमिदमध्ययनम्' अनेन सन्धन्धेनाऽऽया-तस्यास्याध्ययनस्य प्रस्तावनार्थं गौतममुद्दिश्येदं श्रीमन्महावीरेणाभिहितमिति गौतमवक्तव्यता तावदुच्यते—

तेण कालेण तेणं समएण पिट्ठिचंपा नयरी । तत्थ सालो नाम राया । महासालो नाम जुवरया । तेसिं साल-महासालाण भगिणीं जसवई । तीसे पिढरो भत्तारो । जसवईए अत्तओ पिढरपुत्तो गागली नाम कुमारो । अन्नया णं समणे भगव महावीरे आइगरे तित्थयरे सयसवुद्धे जाव सिद्धिगइनामधेय ठाणं सपाविउकामे, आगासगएणं छत्तेण आगा-सगएणं सवयणामएणं वम्मचयेणं आगासगएणं फालियामएणं सीहासणेण आगामगयाहिं कुंदहुसएप्पगासाहिं चामराहिं पुरओ पकडिज्जमाणेण वम्मज्जएणं समता मग्गओ विप्फुत्तेण य भामंडलेण अणेगदेवकोडिसंपरिवुडे, चउ-इसीहिं समणसाहसीहिं छत्तीसाए अज्जिवासाहसीहिं अणुगम्ममाणे, भवियकमलपडिवोहदिवायरे, भवजलहिपरमजा-णवत्ते, लोयचित्तमणी, चोत्तीसातिसयसपउत्ते, चवो व्व सोमलेसे, सूरु व्व तवतेयसिरीण, मदरो व्व निप्पफंफे, कुंजरो इय सौंडीरे, सीहो इव दुप्पधरिसे, गयणमिव निरुवलेचे, सखो इव निरजणे, वायुरिव अप्पडिवद्धे, अट्टसहस्सपुरिसलक्ख-णवरे, पुवाणुपुद्धिं चरमाणे, गामाणुगाम दूइज्जमाणे, सुरविरइएहिं हेममएहिं नवहिं पवमेहिं चलणकमले ठवितो, अवि-य—मरिगल मरिगलं, पयाहिणाए उ ठाह पयठाणे । दोहिं पवमेहिं पाया, मग्गेण य होंति सत्तउत्ते ॥ १ ॥ जेणेव पिट्ठिचंपा तेणेव उवागए उजाणम्मि समोसडे । सालो महासालसहिओ महाविभूईए निग्गओ भयवओ वंदणवडियाए, तिकवुत्तो

पयाहिणीकाऊण वंदिओ भयवं, उवविट्ठो धरणियले । कहिओ भगवया जीवदयाइओ धम्मो । वन्निया माणुसत्ताइया दुहहा धम्मसाहणसामग्गी । परुविया मिच्छत्ताइया कम्मबंधहेऊ । उवइट्ठाणि महारंभाइयाणि णरवगइकारणाणि । परुविओ जम्माइदुक्खपउरो संसारो । परुवियं कोहाइकसायाणं भयभमणहेउत्तणं । पयडिओ सम्मरंसणाइओ मोक्ख-मग्गो । इमं च सोऊण संवेगमुक्खगओ सालो भणइ—जं नवरं महासालं रत्ते ठावेमि ताव तुम्ह पायमूले निण्हामि पव्वजं । पविट्ठो नयरिं, भणिओ महासालो—तुमं गेण्ह रज्जं, अहं पव्वयामि । तेण भणियं—अलं मे महारंभनिबंधणेण महामोहहेउणा विवेयपडिक्खेण दोगाइसहस्सदायगेण अभिमाणमेत्तसुहेणं रत्तेणं, अहं पि संसारभउव्विग्गो मीओ जम्मणजरमरणणं, ता जहा तुम्हे मम इहं मेढी पमाणं तथा पव्वइयस्स वि । ताहे गागलिं कं पिण्णो सहावेऊण तस्स पटो बढो, अभिसित्तो य राया जाओ । सो पुण तेसिं दो सिवियाओ कारेइ । जाव ते पव्वइया, सा भणिणी समणोवा-सिया जाया । तए णं ते समणा होंतगा एकारस्स अंगाइं अहिजिया । तए णं समणे भगवं महावीरे वहियाजणवयविहा-रेणं विहरइ । तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहं णाम नयरं । तत्थ सामी समोसढो । पडिवोहिऊण भयसत्ते ततो निग्गओ चंपं जओ विहरिओ । ताहे साल-महासाला सामि आपुच्छंति—अन्हे पिट्ठिचंपं वणामो जइ नाम ताण फोइ बुज्जेज्जा सम्मसं वा लभेज्जा । सामी वि जाणइ—जहा ताणि संवुज्झिंहिति । ताहे सामिणा तेसिं गोयमसामी विज्जओ दिओ । गोयमसामी पिट्ठिचंपं गओ । तत्थ समोसरणं । गागली पिढो जसवई य निग्गयाणि । भगवं धम्मकहं फहेइ । तंजहा—भो भो भयसत्ता, मा चिट्ठह विसयपसत्ता, अण्येयदुहसयदारुणो संसारप्पबंधो, मा करेइ एयम्मि पडिबंधो; किच्छेण माणुसत्ताइसामग्गी पाविज्जइ, अकयधम्माणं सा निप्फला संपज्जइ; चोहगाइदिट्ठेण पुणो दुहहा वज्जिज्जइ, जओ अहम्मेण जीवो कुजोणीसु भासिज्जइ; असारमणिषं वित्तं, मा तम्मि मुज्झावह वित्तं, विरसावसाणा कामभोगा,

तप्पसत्ताण जायंति पए पए वसणसोगा, संज्ञभरागसरिसं जोधणं, मा करेइ तम्मि उम्मत्तं मणं; एणदिट्ठनट्ठो इट्ठजणसगो, मा करेइ तम्मि गरुओ मणरंगो; कुसग्गजलविंदुचंचलमाऊ, उज्जमह जिणिंदपन्नत्तं धम्मं काउं, जिणि-दपन्नत्तो धम्मो चेवेत्थ सरणं, जो रक्खइ जम्मजरामरणं; देइ सयलसोक्खं, अइरेण पावेइ मोक्खं; वियरइ सुरा-सुररिद्धिं, करेइ सयलसमीहियसिद्धिं, आवईओ निवारेइ, संसारसायरमुत्तारेइ, ता सब्बा पयट्ठह धम्मे, मा रमह पावकम्मे । एवं च सोऊण ताणि पडिबुद्धाणि । ताहे गागली भणइ—जं नवर अम्मापियरो आपुच्छामि जेठुपुत्त च रत्ते ठावेमि ताव तुम्ह पायमूले गहेमि पव्वजं । ताणि आपुच्छियाणि भणंति—जइ तुमं संसारभउव्विग्गो परिचयसि धरवासं तो अन्हे वि । ताहे सो पुत्तं रत्ते ठवित्ता अम्मापिईहिं समं पव्वइओ । गोयमसामी ताणि घेत्तुण चंपं वणइ । तेसिं साल-महासालाणं पंथं वणंताणं हरिसो जाओ—जहा इमाइ संसार उत्तारियाणि । एवं तेसिं सुहेण अज्झवसा-णेण केवलनाणं उप्पन्नं । इयरेसिं पि चिंता जाया—जहा एएहिं अन्हे रत्ते ठावियाणि, पुणो संसाराओ य मोइयाणि । एवं चिंतताणं सुहेणं अज्झवसाणेण तिण्हं पि केवलनाणमुप्पन्नं । एवं ताणि उप्पन्ननाणाणि चंपं गयाणि, सामि पयाहिणीकरेमाणाणि तित्थं पणमिऊण केवलपरिस पहावियाणि । गोयमसामी वि भगवं वंदिऊण तिक्खुत्तो पाएसु पडिओ, उट्ठिओ भणइ—कहिं वचह ? एह तित्थयर वंदह । ताहे सामी भणइ—मा गोयमा ! केवली आसाएहिं । ताहे आउट्ठो खामेइ, सवेगं च गओ । तत्थ गोयमसामिस्स सम्मत्तमोहणीयकम्मोदयवसेण चिंता जाया 'मा णं न सेज्जेज्जामि' ति । इओ य देवाण संलावो वट्ठइ—अज्ज भयवया वागरियं—जो अट्ठावयम्मि विलग्गइ चेइयाणि य वदइ धरणिगोयरो ससत्तीए सो तेण भयगहणेण सिज्जइ । ताहे सामी तस्स चित्तं जाणइ—तावसाण य संवोहणयं, एयस्म थिरया भविस्सइ ति दो वि कयाणि भविस्सति । सो वि सामि आपुच्छइ—अट्ठावयं जामि ? ति । तओ भगवया भणिओ—वच अट्ठावयं चेइयाण वंदओ । तए णं भगवं हट्ठुट्ठो वंदित्ता गओ । तत्थ य अट्ठावए जणवायं सोऊण तिन्नि तावसा पंचपंचसयपरिवारा पत्तेयं पत्तेयं ते 'अट्ठावयं विलग्गामो' ति तत्थ किलिस्संति कोडिंओ दिओ सेवाली । जो सो कोडिओ सो चउत्थं चउत्थं काऊण पच्छा मूलकंदाणि आहारेइ सचित्ताणि, सो पटममेहलं विलग्गो । दिओ छट्ठं छट्ठेणं काऊण परिसडियपंडुपत्ताणि आहारेइ, सो वीयं मेहलं विलग्गो । सेवाली अट्ठम अट्ठमं काऊण जो सेवालो मइहओ तं आहारेइ, सो तइय मेहलं विलग्गो । एव ते वि ताव किलिस्संति । भयवं च गोयमो ओरालसरीरो हुयवहतडियतरुणरविसरिसतेए । तं एरिस एज्जत पेच्छित्ता ते भणंति—एस किर एत्थ शुलओ समणो विलग्गिहिति, ज अन्हे महातवस्सी सुक्का भुक्खा न तरामो विलग्गिउ । भयव च गोयमो जघाचारणलद्धीए ल्याततु-पुडगं पि नीसाए उप्पयइ, जाव ते पलोयंति 'एस आगओ ति, एसो अइसण गओ' ति ताहे ते विन्धिया जाया पससंति, अच्छंति य पलोयंता—'जइ उयरइ तो वयं एयस्स सीसा' एवं ते पडिच्छंता अच्छंति । गोयमसामी वि पत्तो नियनिय-वन्नप्पमाणजुत्ताहिं भरहचकिणा कारावियाहिं चउवीसाए उसभाइजिणिंदपडिमाहिं समद्धासियं अट्ठावयगिरिसिहर-सठियमाययण । आगमभणियविहाणेण वंदियाइं चेइयाइ, कया य सधुई—'पटमपयासियनीई, पटमजिणो धम्मसारही पढमो । पढमो य महापुरिसो, अट्ठावयसंठिओ जयइ ॥ १ ॥ पणमामि विमलनाणं, सम-दम-रम-सच-दयगुणपहाणं । अवगयकम्मकलक, उसभजिणं तिहुयणमयक ॥ २ ॥ जो तुह नाह ! नियच्छइ निम्मलु कमकमलु, नासइ तनु नीसेसु महउ वि पावमलु । भत्तिभरेण नमसइ जो वि य सधुणइ, सो सिरिउत्तभकरट्ठिउ सिद्धत्तणु कुगइ ॥ ३ ॥

जगचिंतामणि ! जगनाह ! जगगुरु ! जगरक्खण ! जगवयव ! जगसत्यवाह ! जगभाववियन्त्रण ! । अट्टात्रयमंठवि-
यरुयकम्मट्ट विणासण !, चउवीसं पि जिणवर ! जयंतु अप्पडिहयमासण ! ॥ ११ ॥ तथो—मामयमउलमणतं, जम्मण-
जर-मरण-रोय-त्तममुक्क ! मह नाह ! मोकरसोकरं, सपजउ तुह पभावेणं ॥ ५ ॥ नि काउणं पणिहाणं गंतुणुत्तर-
पुरत्थिमे दिसीभागे पुढविसिलापट्टए असोणवरपायवस्स अहे तं रयाणं वासाए उवागओ । इओ य सफास लोणपाळो
वेसमणो, सो वि अट्टावयवेइयवंदओ आगओ । सो चेइयाणि वदित्ता गोयमसामि वंदइ । भयव पि धम्मं
कहेइ—वम्मो अत्थो कामो, पुरिसत्थो तिन्नि होंति लोगम्मि । धम्माओ जेण इयरे, तम्हा वम्मो पहाणो उ ॥ १ ॥
धम्मो वि एत्थ सिज्झइ, देवाण जईण भत्तिराण । ता तन्मि चेव पढम, पयट्ठियव्वं विसेमेणं ॥ २ ॥ देवो पुण
एत्थ सो चेव जो सव्वन्नू सव्वदंसी अट्टारसदोसेहि य वज्जिओ । जओ भणियं—“अत्राण कोह मय माण, लोह
माया रई य अरई य । तिदा सोय अलियवयण, चोरिया मच्छर भया य ॥ १ ॥ पाणिवह पेन फीटापसग हासा
य जस्स इय दोसा । अट्टारस वि पणट्ठा, नमामि देवाहिदेयं तं ॥ २ ॥” एवंविहो य भयवं नित्ययरो अरहओ, तस्म
चेव भत्ती कायद्या । सा य पूयावट्ठाईहिं हवइ । पूयं पि पुप्फा-उसमि-युद्ध-पडिवत्तिभेएण चउच्चिह पि जहासत्तीए
कुजा । जओ—“उत्तमगुणवहुमाणो, पयसुत्तमसत्तमज्झयारम्मि । उत्तमधम्मपसिद्धी, पूयाण जिणवरिदाणं ॥ १ ॥”
वट्ठं पि कायवं तिससं, नं पि य विहिणा आगमभणिण । भणियं च—तिन्नि निमीही तिन्नि उ, पयाहिणा तिन्नि चेव
य पणामा । तिविहा पूया य तहा, अवत्थितियभावण चेव ॥ १ ॥ तिविसिनिरिक्खणविरेइ, पयभूमिपमज्जणं च तिकरुत्तो ।
वज्जाइतियं मुदातियं च तिविहं च पणिहाणं ॥ २ ॥ तिविहा पूया—पुप्फामिमथोत्तेहिं । अवत्थितियभावणा—उत्तमत्थ-
केवलिसिद्धत्तभावणा । वज्जाइतियं च—वज्जो अत्थो आलंबणं च ॥ तहा जइणो पुण ते चेव जे समसत्तुमित्ता समलेट्ठ-
कंचणा पंचसमिया तिगुत्ता अममा अमच्छरा जिइंविया जियकसाया निम्मलवंमचेरा सज्झायज्झाणुज्जा दुहरतवधरणया
अंताहारा पंताहारा मुक्खा मुक्खा निम्मंससोणिया किसियंगा निरगिसरणा कुक्किससयळा अनिययनिक्खतावित्तिणो त्ति ।
तेसिं अच्चुट्ठाण-अंजलिपग्गह-आसणदाणा-उमिगाह-कियकम्म-सुत्तसणा-उमिगुहगमणा-उणुगच्छण-पडिलाहण-उत्तलमण-
कुसलवइपयत्तणाईहिं कायक्षा भत्ती । एत्थंतरे वेसमणो धितेइ—एम भयवं एरिसे साहुगुणे यत्तेइ?, अप्पणो य से इमा
सरीरसुकुमारया जारिसा देवाण वि नरिय, ता अंताहारा पंताहारा इहाइपरुयणाए विसयाइणिं चेहं इमस्स सरीराणिइं
सूएइ । त च तस्साकूयं नाणेण नाऊण भयवं ‘मा अणेण अकुसलपरिणामेण एस दुहइयोहिओ हयउ’ त्ति अणुसासणनिमित्तं
सव्वसत्तहियरओ पुंडरियं नामउज्जयणं पल्लवेइ—जहा पौक्खलायईविजए पुंडरिगिणी नयरी । नलिणीगुम्मसुज्जाण ।
तत्थ णं महापउमे नाम राया होत्वा । पउमावई देवी । ताणं वो पुत्ता पुंडणए कंडरिए य सुकुमारा जाव पडिरुया ।
पुंडरिए जुवराया वि होत्वा ।

तेणं कालेणं तेणं समएण थेरा भगवंतो जाव नलिणिवणे उज्जाणे समोसदा, महापउमे निगए धम्मं सोचा
मणइ—जं नवर देवाणुप्पिया ! पुंडरियं कुमारं रज्जे ठवेमि ताव वयगहणेणं सफलीकरेमि मणुयत्तणं । अहासुहं ना
पडिवध करेहि । एवं जाव पुंडरिए राया जाए जाव विहरइ, तते ण से कंडणए कुमारे जुवराया जाए । तते णं से पउमे
राया पुंडरियं राय आपुच्छइ । तते णं से पुंडरिए सिवियं नीणेइ । जाव पवइए णवर चोदस पुद्दाइं अहिजइ ।
वहूहिं छट्ठ-उट्ठममहातयोवहाणेहिं बहूणि यासाणि सामण्णमणुपालेऊण मासियाए सलेहणाए साट्ठिं भत्ताइं सोसेत्ता जाव
सिद्धो । अन्नया ते थेरा पुद्दाणुपुद्धिं जाव पुंडरिगिणीए समोसदा । परिसा निगया । तए णं से पुंडरिए कंडरिएणं
जुवरसा साट्ठिं इमीसे कहाए लट्ठे समणे जाव गए धम्मकहाए जाव से पुंडरिए सावगधम्मं पडियत्ते जाव पडिगए ।
तए णं से कंडरिए जुवराया थेराणं धम्मं सोचा हट्ठे जाव जहेयं तुम्हे वयह, जं नवर देवाणुप्पियं पुंडरियं रायं
आपुच्छामि, तते णं जाव पवयामि । अहासुहं पवयइ । तए ण से कंडरिए जाव थेरे नमंमउ, नमसित्ता अतियाओ पडि-
निक्खमइ, पडिनिक्खमित्ता तमेव चाउघंट आसरहं दुहइ जाव पशोरुहइ, पशोरुहिता जेणेय पुंडरिए राया तेणेव उवा-
गच्छइ, उवागच्छित्ता करयलपरिगहियं मत्थए अंजलिं कहु जाव पुंडरिय राय एवं वयासी—एवं रलु मए देवाणुप्पिया !
थेराणं अंतिए जाव धम्मे निसते, से य धम्मे अभिरुइए, तए णं अह देवाणुप्पिया ! संसारमउच्चिगो भीए जम्मणमरणाणं
इच्छामि णं तुम्हेहिं अणुआए समाणे थेराणमंतिए जाव पवइत्तए । तए णं से पुंडरिए राया एवं वयासी—मा णं तुमं
देवाणुप्पिया ! इयाणिं थेराणमतिए जाव पवयाहि, अहं णं तुमं महया महया रायाभिसेएण अभिसिंचामि । तए णं
कंडरिए पुंडरियस्स रओ एयमहं नो आढाह नो परिजाणइ तुसिणीए सचिट्ठइ । तते ण से कंडरिए पुंडरियं राय
दोच पि तथं पि एवं वयासी—इच्छामि णं देवाणुप्पिया ! जाव पवइत्तए त्ति । तए णं से पुंडरिए राया कंडरीयं कुमार
जाहे नो सचाएइ विसयाणुलोमाहिं बहूहिं आघवणाहिं जाव आघवित्तए वा ताहे विमयपडिकूलाहिं सजममउच्चेगकरीहिं
पन्नवेमाणो पन्नवेमाणो एवं वयासी—एव रलु जाया ! निगंथे पावयणे सखे अणुत्तरे सव्वदुक्खाणं अतकरे किंतु एयन्मि
लोहमया इव जवा चावेयद्धा, वालुयाक्खले इव भक्तिपध्वे, गंगा इव महानई पडिसोय गतत्वा, महासमुद्रे इव भुयाहिं
तरियध्वे, तिकरपगगधाराए ध चंकमियध्वं, जओ असिधार वयं चरेयध्वं, नो रलु कप्पइ जाया ! समणाणं निगंवाणं पाणा-
इवाए या जाव मिच्छादंसणसहे धा आहाकन्मे वा जाव बीयभोयेण वा भोत्तए वा पायए वा, तुमं च ण जाया ! सुहससुचिए
नो चेव णं दुहससुचिए, नालं सीयं, नालं उण्हं, नाल खुहा, नालं पिवासा, नालं चोरा, नालं वाला, नालं दसा, नालं मसगा,
नालं चातिय-पित्तिय-सिमिय-सन्निवाइयविहिदे रोगायंके, उवाए गामकंटए, वावीस परीसहोवसगो आइणो सम्ममहि-

यासित्तए त्ति । तन्नो खलु जाया ! अम्हे इच्छामो तुम्भं खणमवि विप्पओगं, तं अच्छाहि ताव जाया ! अणुभवाहि रज्जसिरीं पच्छा पवइहिस्सि । तए णं से वंडरीए एवं वयासी—तहेव णं तं देवाणुप्पिया ! जं णं तुम्भे वयह, किं पुण देवाणुप्पिया ! निगंथे पावयणे कीवाणं कायराना कापुरिसाणं इहलोयपडिवद्धाणं परलोयपरम्मुहाणं विसयतिसियाणं दुरणुचरे धीरजणस्स निच्छियस्स नो खलु एत्थं किंचि दुक्कर करणाए, तं इच्छामि णं देवाणुप्पिया ! जाव पवइत्तए त्ति । तए णं कंडरियं पुंडरिए राया जाहे नो सचाएइ वहुहिं आघवणाहि य आघवित्तए वा ताहे अकामए चेव निक्खमणं अणुमन्नित्था । तए णं से पुंडरिए कोडुवियपुरिसे सदावेइ, सदावेत्ता एवं वयासी—जहा महगं महरिह निक्खमणमहिमं करेह जाव पवइओ । ततो सामाइयमाइयाइं एकारस अगाइ अहिजइ, वहुहिं चउत्थ-छट्ट-उट्टमाइहिं तवोविहाणेहिं जाव विहरइ । अन्नया तस्स कंडरीयस्स अंतेहिं पंतेहि य जाव रोगायंके पाउवभूए जाव दाहवकंतीए यावि विहरइ । तए णं से थेरा भगवतो अन्नया कयाइ पुवाणुपुवि चरमाणा गामाणुगामं विहरमाणा पुंडरिगिणीए नयरीए नलिणिवणे समोसदा । तए णं से पुंडरीए राया इमीसे कहाए लद्धे समणे जाव पज्जुवासइ । पत्थुया धम्मकहा भयवया । तए णं से पुंडरिए राया धम्मं सोच्चा जेणेव कंडरिए रायरिसी तेणेव उवागच्छइ, कंडरीयं वंदइ नमंसइ, कंडरीयस्स सरीर सदावाह सरुयं पासइ २ जेणेव थेरा तेणेव उवागच्छइ, थेरे वंदइ, एवं वयासी—अहन्नं भंते ! कंडरीयस्स अणगारस्स अहापवत्तेहिं तिगिच्छिणहिं फासुएसणिजेहिं ओसहभेसज्जभत्तपाणेहिं तिगिच्छं आउट्टामि, तुम्भे णं भंते ! मम जाणसालासु समवसरइ । तए णं थेरा पुंडरीयस्स रन्नो एयमट्ठं पडिसुणिति २ जाव जाणसालासु विहरति । तए णं से पुंडरीए कंडरीयस्स तिगिच्छं आउट्टेइ । तते णं त मणुन्नं असणं ४ आहारतस्स समाणस्स से रोगायंके खिप्पामेव उवसते हट्टे जाए आरोगे वलियसरीरे । तते णं से थेरा रायाणमापुच्छित्ता अब्भुज्जयविहारेण विहरंति । से रोगायकाओ विप्पमुक्के वि समाणे तंसि मणुन्नंसि असणे ४ मुच्छिए जाव अज्झोववन्ने विविहे य पाणगंसि नो संचाएइ वहिया अब्भुज्जएणं विहारेणं विहरित्तए त्ति । तते णं से पुंडरिए इमीसे कहाए लद्धे समणे जेणेव कंडरीए तेणेव उवागच्छइ २ कंडरीयं तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेइ २ वंदइ २ एव वयासी—धन्ने सि णं तुमं देवाणुप्पिया ! एवं सपुन्ने सि णं कयत्थे कयलक्खणे सुलद्धे णं तव देवाणुप्पिया ! माणुस्सए जम्मे जीवियफले, जन्नं तुमं रज्जं च जाव अतेउर च विच्छइत्ता जाव पवइए । अहन्नं अहन्ने अकयपुन्ने, जणं माणुस्से भवे अणेगजाइ-जरा-मरण-रोग-सोग-सारीरमाणसकामदुक्खवसणसयाभिभूए अधुवे अणीइए असासए संज्ञभरागसरिसे जलबुव्वुयसमाणे कुसगजलविदुसन्निभे सुविणगदंसणोवमे विज्जुलयाचंचले पुवि वा पच्छा वा अवस्स विप्पजहियवे, तहा माणुस्सए सरीरगे दुक्खाययणे विविहवाहिसयसन्निकेए अट्टियकट्टुट्टिए सिराणहारुजालसपिणद्धे मट्टियमंडो व दुव्वले असुइसंकिलिट्ठे अणिट्टवियसव्वकालसंठणए जराधुणिए जज्जरधरे व सडणपडणविद्धसणधम्मए पुवि वा पच्छा वा अवस्सं विप्पजहियवे, कामभोगेसु य माणुस्सएसु असासएसु वंतासवेसु एव पित्त-खेल-सुक-सोणियासवेसु उच्चारपासवणखेलसिंघाणगविलीणेसु सुकसोणियसमुम्भवेसु अवुहजणनिसेविएसु साहुगरहणिज्जेसु अणंतसंसारवड्डणेसु कडुयविवागेसु अमुच्चमाणचुडलि व दुक्खाणुवधेसु सिट्ठिगमणविधेसु पुवि वा पच्छा वा अवस्सं विप्पजहियवेसु, तहा रज्जे हिरन्ने सुवन्ने य जाव सावएजे अगिसाहिए रायसाहिए मज्जुसाहिए दाइयसाहिए अधुवे अणिच्चिए असासए पुवि वा पच्छा वा अवस्सं विप्पजहियवे, गिद्धो मुच्छिओ अहं नो संचाएमि जाव पवइत्तए, तं धन्ने सि णं तुमं जाव सुलद्धे णं मणुयजम्मे जन्नं पवइए । तते णं से कंडरीए पुंडरिएणं एवं बुत्ते तुसिणीए सचिट्टइ । तए णं पुंडरिए दोषं पि तच्चं पि एवं वयासी—धन्ने सि णं तुमं, अह अहन्ने । तए णं से दोषं पि तच्चं पि एवं बुत्ते समाणे अकामए अवसव्वसे लज्जाए गारवेण य पुंडरीयं रायं आपुच्छइ, थेरेहिं सद्धि वहियाजणवयविहार विहरइ । तते णं से कंडरिए थेरेहिं सद्धि किंचि कालं उगं उग्गेणं विहरेत्ता तओ पच्छा समणत्तणनिव्विण्णे समणत्तणनिव्वत्थिए समणगुणमुक्कजोगे थेराणमंतियाओ सणिय सणियं पच्चोसकइ । जेणे व पुंडरिगिणी नयरी जेणेव पुंडरीयस्स रन्नो भवणे जेणेव असोगवणिया जेणेव असोगवरपायवे जेणेव पुढविसिलापट्टए तेणेव उवागच्छइ २ जाव सिलापट्टयं दुरुहइ २ ओहयमणसंकपे जाव झियायइ । तए णं पुंडरीयस्स अम्मधाई तत्थागच्छइ, जाव तं तहा पासइ २ पुंडरीयस्स साहइ । से वि य णं अंतेउरपरियणसपरिवुडे तत्थ गच्छइ २ तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिण करेइ । जाव धन्ने सि णं सव्वं जाव तुसिणीए । तए णं पुंडरीए एवं वयासि—अट्टो भंते ! भोगेहिं ? । हंता अट्टो । तए णं कोडुवियपुरिसे सदावेइ २ कलिकलुसेण व अहिसित्तो रायाभिसेएण जाव रज्जं पसासेमाणे विहरइ । तए णं से पुंडरीए सयमेव पचमुट्ठियं लोय करेइ २ चाउज्जामं धम्मं पडिवज्जइ २ कंडरीयस्स आयारभडग सव्वं सुहसमुदयं पिव गेण्हइ २ इमं च अभिगगहं गेण्हइ—कप्पइ मे थेराणं अंतिए धम्मं पडिवज्जेत्ता पच्छा आहारं आहारेत्तए त्ति कट्टु थेराभिमुहे निग्गाए । कंडरीएण य तम्मि दिणे सुवहुपणीए आहारे अइकंखाए आहारिए । तए णं तस्स त पणीयं पाणभोयणं आहारियस्स नो सन्नं परिणयं, वेयणा पाउवभूया उज्जला विडला दुरहियासा । तते णं से मंतिसामंतेहिं अवहीरिए अकयपडियारे रज्जे य जाव अंतेउरे य मुच्छिए अज्झोववण्णे अट्टरुहज्झाणवसमुवगए अकामए कालं किच्चा सत्तमपुढवीए तेत्तीससागरोवमट्ठिईए नेरइए जाए । पुंडरीए वि य णं थेरे पप्प तेसिं अंतिए दोषं पि चाउज्जामे वम्मे पडिवज्जइ । अट्टमखमणपारणगंसि अदीणे जाव आहारेइ, तेण य कालाइकंतसीयललुक्खवरसविरसेण अपरिणएण वेयणा दुरहियासा जाया । तते णं से आधारणिज्जमिति कट्टु करयलपरिगहियं जाव अंजलिं कट्टु नमोत्थु णं अरहंताण भगवताणं जाव सपत्ताणं, नमोऽत्थु णं थेराणं भगवताणं आयरियाणं धम्मोवएसयाणं, पुवि पि य णं मए थेराणं अंतिए सवे पाणाइवाए पच्चक्खाए जावजीवाए

जाव सवे अकरणिजे जोगे पञ्चक्ताए, इयार्णि पि य णं तेसिं चैवभगवंताणं अंतिए सवं पाणाइवायं जाव सवं अकरणिजं जोग पञ्चक्ताणि, जं पि य मे इमं सीरगं जाव एयं पि चरिमेहिं ऊसासनीसासेहिं वोसिरामि ति । एवं आलोइयपडि-
फ्ते सनाहिपत्ते कालमासे कालं किञ्चा सव्वट्ठसिद्धे तेतीससागरोवमाऊ देवे जाए । ततो चइत्ता महाविदेहे सिज्झिहि ति ।

तं मा तुमं दुव्वलत्तं वलियत्तं वा गिण्हाहि, जओ सो कंडरीओ दुव्वलो वि अट्टुहट्टवसट्टो सत्तमाए पुढवीए उववन्नो, पुंडरिओ पडिपुन्नगलक्योलो सव्वट्ठसिद्धे उववन्नो, एव देवाणुप्पिया ! वलिओ वा दुव्वलो वा अकारणं, एत्य ज्ञाणनिग्गहो कायवो, ज्ञाणनिग्गहो परम पमाणं । तत्थ वेसमणो 'अहो ! भगवया आकूयं नायं' ति अईव सवेगमावन्नो वंदित्ता पडिगओ । तत्थ वेसमणस्स एगो सामाणिओ देवो, तेण पुंडरीयज्झयणमुग्गाहिं पंचस-
याणि सम्मत्त च पडिबन्नो ति । केई भणंति—जंभगो सो । ताहे भगवं कलं चेइयाइं वंदित्ता पञ्चोरुहइ । ते तावसा भणंति—तुव्वे अम्हाण आयरिया, अम्हे तुम्ह सीसा । सामी भणइ—तुम्ह य अम्ह य तिलोयगुरु आयरिया । ते भणति—तुव्व वि अन्नो आयरिओ ? । ताहे सामी भगवओ गुणसधवणं करेइ—जहा सबन्नू सबदसी रुवसपयाए अहरीकयमुयणो किन्नीकयसयलसुरासुरो सुरविरइयरयणमयसिंहासणोवविट्ठो सुरवरत्तालिज्जमाणचामरजुयलो उवरि-
धरियधवल्लत्तत्तओ रयण-कणय-कलहोयमयपायारतियपरिवलइओ समणो भगवं महावीरो भवसत्ताण धम्मं वागरंतो संपयं चंपाए विहरइ सो अम्ह गुरु । इमं च सोऊण जाओ ताण महतो परिओसो, वियलिओ कम्मगंठी, पावियं सम्मइंसणं, जाओ चरणपरिणामो, गहिया गोयमसमीवे पव्वा । देवयाए लिंगाणि उवणीयाणि । ताहे भगवया सद्धिं वचंति, भिक्खावेला य जाया । भगवं भणइ—किं तुम्हे आणिज्जउ ? । ते भणंति—पायसो । भगवं सव्वलद्धिसंपन्नो पडिगइं धयंसदुसंजुत्तस्स पायसस्स भरेत्ता आगओ । ताहे भणइ—परिवाडीए ठाह । ते ठिया । भगवं च अक्खीण-
महाणसिओ । ते धाया, सुट्टयरं आउट्टा । ताहे सयमाहारेइ । ताहे पुणरवि पडिया । तेसिं च सेवालभक्खगाणं जेमंताणं चैव जाओ सुहपरिणामो, चित्तिउं च पवत्ता—अहो ! अम्ह कुसलकम्मोदओ जं जाओ अणव्वबुद्धिसरिसो समत्थ-
सुयमहोयहिणा अणुरत्तगुणनिहिणा सिद्धिपुरिसत्थचाहेण गोयमसामीणा सद्धिं समागमो, संपत्ता सयंमुरमणपडियरयणं व सुदुड्ढा सत्तारसायरुत्तारणी जिणधम्मवोही, पत्तो तिहुयणाचित्तमणी सयलजयजीववच्छलो भयवं महावीरसामी, तो गित्थिन्नो अम्हेहिं जम्म-जरा-मरण-रोय-सोयजलकहोलमालिओ भवजलही । एवमाइसवेगभावणोवगयाण अपुव्वक-
रणाइकमेण अट्टमुत्ते चैव तेसिं उप्पन्नं केवलणाणं । दिन्नस्स वगगे भगवओ समीवे पत्तस्स लत्ताइलत्तं पेच्छमाणस्स पुव्ववन्नियसुहपरिणामेण उववन्नं केवलं । कोडिन्नस्स वगगे सामिं दट्ठूण उप्पन्नं । गोयमसामी पुरओ पकट्टमाणो सामिं पयाहिणीकरेइ । ते वि केवलपरिस्स पहाविया । गोयमसामी भणइ—एह सामिं वंदह । सामी भणइ—गोयमा ! मा केवली आसाएहिं । गोयमसामी आउट्टो निच्छादुकडं करेइ । तओ गोयमसामिस्स सुट्टयर अद्धिइं जाया ताहे सामी गोयमं भणइ—देवाणं वयण गिज्झं ? उआहु जिणाणं ? । गोयमो भणइ—जिणवरारणं । तो कीस अद्धिइं करेसि ? । ताहे सामी चत्तारि कडे पन्नवेइ, तंजहा—सुंवकडे, विदलकडे, चम्मकडे, कंवलकडे । ता तुमं गोयमा ! ममोवरिं कवलकडसमाणसिणेहाणुरागो, जओ—चिरससिट्ठोसि मे गोयमा !, चिरपरिविओ सि मे गोयमा !, रागो पुण पत्तयेसु वि अहक्कायचारित्तलभं पडिहणइ, न य अहक्कायमंतरेण केवलमुप्पज्जइ, केवलं सरागसजमाणं साहूणं पत्तयरागो अपत्तयरागनिवारगत्तेण वीयरगहेउत्तणेण य अणुमओ । जओ—“अरहंतेसु य रागो, रागो साहूसु वभयारीसु । एस पत्तयो रागो, अज्ज ! सरागाण साहूण ॥ १ ॥” तो मा विसायं गच्छसु, अदरेण चैव तुह खीण-
रागस्स उप्पज्जिस्सइ केवलं, दो वि य अते तुहा भविस्सामो । ताहे सामी दुमपत्तयं नाममज्झयणं पन्नवेइ—

इओ तुंववणसन्निवेसे धणगिरी नाम गाहावई, सो य सड्डो, सो य पव्वइउकामो । तस्स य मायापियरो वारित्ति । पच्छा सो जत्थ जत्थ वारित्ति तत्थ तत्थ विपरिणामेइ जहा अहं पव्वइउकामो । तस्स य तयणुरुवस्स गाहावइस्स धूया सुनंदा नाम । सा भणइ—ममं देह । ताहे सा दिन्ना । तीसे य भाया अज्जसमिओ नाम पुव्व-
पव्वइओ । तीसे य सुनंदाए कुच्छिसि सो वेसमणसामाणिओ देवो चइऊण देवलोगाओ पुत्तत्ताए उववन्नो । ताहे भणइ धणगिरी—एस ते गम्भो विइज्जओ होहिइ । सो सीहगिरिस्स पासे पव्वइओ । इमो वि नवण्हं भासाण दारगो जाओ । इत्यादि भगवद्वैरस्वामिकथा आवश्यकचूर्णितोऽवसेया । साम्प्रतं सूत्रमनुस्त्रियते—

दुमपत्तए पंडुयए जहा, निवडइ राइगणाण अच्चए ।

एवं मणुयाण जीवियं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ १ ॥

व्याख्या—दुम-शृङ्खलस्य पत्रं-पर्णं तदेव दुमपत्रकं “पंडुयए” ति आर्पत्वात् पाण्डुरकं कालपरिणामतः तथा-
विद्यरोगादेर्वा प्राप्तपलक्षभाव ‘यथा’ येन प्रकारेण ‘निपतति’ शिथिलवृन्तवन्धनत्वाद् भ्रश्यति प्रक्रमाद् दुमात्, रात्रिगणानाम् उपलक्षणत्वात् रात्रिन्दिवसमूहानाम् ‘अत्यये’ अतिक्रमे, ‘एवम्’ इत्येवंप्रकार मनुष्याणा जीवितम् अशेष-
जीवोपलक्षणं चैव, तदपि हि रात्रिन्दिवगणानामतिक्रमे यथास्थित्या अध्यवसायादिजनितेन उपक्रमेण वा भ्रश्यतीत्येव-
मुच्यते । उक्तञ्च—“शब्दं व्याधिविपं च उपलनजलभयन्यालवेतालशोकाः, शीतोष्णक्षुत्पिपासागलविवरमरुन्मूत्रविष्टा-
नितोषाः । नानानुद्वेगपाताः प्रचुरमुजिरुजः श्रान्तिगात्राभिघाताः, विग्रान्येतानि सद्यश्चिरमपि घटितं जीवितं सहरन्ति ॥ १ ॥” यद्येवमन्तः समयमपि आत्तामावलिकादि, अपेर्गम्यमानत्वात्, हे ‘गौतम !’ इति इन्द्रभूतेरामघ्नणम्, ‘मा प्रमादी’ ना प्रमादं कृयाः । शेषशिष्योपलक्षणं च गौतमग्रहणम् । अत्र च पाण्डुरकपदाक्षिप्तं यौवनस्याप्यनित्यत्वमावि-

त्रिकीर्णराह निर्युक्तिकृत् गाथात्रयम्—“परिर्यद्विद्यलायनं, चलंतसंविं मुयतविंदागं । पत्तं च वसणपत्तं, कालप्पत्तं भणइ गाहं ॥ १ ॥ जह तुच्चे तह अम्हे, तुच्चे वि य होहिहा जहा अम्हे । अप्पाहेइ पढंतं, पंडुयपत्तं किसलयाणं ॥ २ ॥” किमेवं पाण्डुपत्रकिसलयानामुल्लापः सम्भवति ? येनेदमुच्यते, अत आह—“नैवि अत्थि नवि य होही, उल्लावो किसलपडुपत्ताणं । उवमा खलु एस कया, भवियजणविबोहणट्टाए ॥३॥” भणितं चागमविद्धिः—“चरिय च कप्पिय वा, आहरणं दुविहमेव नायवं । अत्थस्स साहणट्टा, इंधणमिव ओयणट्टाए ॥१॥” यथेह किसलयानि पाण्डुपत्रेणानु-शिष्यन्ते तथाऽन्योऽपि यौवनगर्वितोऽनुशासनीयः । उक्तञ्च—“परिभवसि किमिति लोकं, जरसा परिजर्जरीकृतशरीरम् । अचिरात् त्वमपि भविष्यसि, यौवनगर्व किमुद्वहसि ? ॥ १ ॥” तदेव जीवितयौवनयोरनित्यत्वमवगम्य न प्रमादो विवेक्य इति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ पुनरायुषोऽनित्यत्वं ख्यापयितुमाह—

कुसग्गे जह ओसविंदुए, थोवं चिट्ठह लंबमाणए ।

एवं मणुयाण जीवियं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ २ ॥

व्याख्या—कुशाग्रे यथा ‘अवश्यायविन्दुकः’ शरत्कालभाविश्लक्ष्णवर्षविन्दुः, स्वार्थे कप्रत्ययः, ‘स्तोकम्’ अल्पकाल-

१ “परिवर्तितलावप्यं, चलरसन्धि मुञ्चद्वृन्तकम् । पत्रं च व्यसनप्राप्त, कालप्राप्त भणति गाथाम् ॥ १ ॥

यथा यूय तथा वयं, यूयमपि च भविष्यथ यथा वयम् । सन्दिशति पतत् पाण्डुपत्र किसलयानाम् ॥ २ ॥”

२ “भाष्यस्ति नापि च भविष्यायुल्लाप किसलय-पाण्डुपत्रणाम् । उपमा खल्वेवा कृता, भविकजनविबोधनार्थम् ॥ ३ ॥”

३ “चरितं च करिपत वा उदाहरण द्विविधमेव ज्ञातव्यम् । अर्थस्य साधनार्थं इन्धनमिवौदनार्थम् ॥ १ ॥”

मिति गम्यते, तिष्ठति लम्बमानकः । एवं मनुजानां जीवितम्, अतः समयमपि गौतम ! मा प्रमादीरिति सूत्रार्थः ॥२॥ अमुमेवार्थमुपसंहरन्नुपदेशमाह—

इह इत्तरियम्मि आउए, जीवियए बहुपच्चवायए ।

विहुणाहि रयं पुरेकडं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ३ ॥

व्याख्या—‘इति’ उक्तन्यायेन ‘इत्तरे’ स्वल्पकालभाविनि एति—उपक्रमहेतुभिः अनपवर्त्तयता यथास्थितैवानु-भवनीयतां गच्छतीति आयुः, तच्चैव निरुपक्रममेव तस्मिन्, तथाऽनुकम्पितं जीवितकं, चशब्दस्य गम्यमानत्वात् तस्मिन् अर्थात् सोपक्रमायुपि, ब्रह्म-प्रभूताः प्रत्यपायाः—उपघातहेतवोऽध्यवसाननिमित्तादयो यस्मिन्स्तथा, अनेन चानुकम्पि-ताहेतुराविष्कृतः । एवं चोक्तरूपद्रुमपत्रोदाहरणतः कुशाग्रजलविन्दूदाहरणतश्च मनुजायुर्निरुपक्रमं सोपक्रमं च तुच्छमिति, त्वमतोऽस्यानित्यतां मत्वा ‘विधुनीहि’ जीवान् पृथक् कुरु ‘रजः’ कर्म “पुरेकडं” ति पुरा-पूर्वं तत्कालापेक्षया कृत-विहितं । तद्विधुवनोपायमाह—समयमपि गौतम ! मा प्रमादीरिति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥ स्यात्—पुनर्मुन्यभवावाप्तौ उच्यस्याम इत्याह—

दुलहे खलु माणुसे भवे, चिरकालेण वि सबपाणिणं ।

गाढा य विवाग कम्मुणो, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ४ ॥

व्याख्या—‘दुर्लभः’ दुरवापः ‘खलुः’ विशेषणे, अकृतसुकृतानामिति विशेषणं द्योतयति, ‘माणुपः’ मनुष्यसम्बन्धी ‘भवः’ जन्म ‘चिरकालेनापि’ प्रभूतकालेनापि आस्तामल्पकालेन इत्यपिशब्दार्थः, ‘सर्वप्राणिनां’ सर्वेषामपि जीवानाम्, किमिति दुर्लभः मनुष्यभवः ? इत्याह—‘गाढाः’ विनाशयितुमशक्यतया दृढाः, ‘च’ इति यस्मात्, “विवाग कम्मुणो” ति ‘विपाकाः’ उदयाः ‘कर्मणां’ मनुष्यगतिविधातिप्रकृतिरूपाणाम् । यत एवमतः समयमपि गौतम ! मा प्रमादीरिति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥ कथं पुनर्दुर्लभ मनुजत्वम् ? इत्याह—

पुढवीकायमइगओ, उक्कोसं जीवो उ संवसे । कालं संखाईयं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ५ ॥

आउक्कायमइगओ, उक्कोसं जीवो उ संवसे । कालं संखाईयं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ६ ॥

तेउक्कायमइगओ, उक्कोसं जीवो उ संवसे । कालं संखाईयं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ७ ॥

वाउक्कायमइगओ, उक्कोसं जीवो उ संवसे । कालं संखाईयं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ८ ॥

वणस्सइकायमइगओ, उक्कोसं जीवो उ संवसे । कालमणंतं दुरंतं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ९ ॥

वेइंदियकायमइगओ, उक्कोसं जीवो उ संवसे । कालं संखिजसन्नियं, समयं गोयम ! मा पमायए १०

तेइंदियकायमइगओ, उक्कोसं जीवो उ संवसे । कालं संखिजसन्नियं, समयं गोयम ! मा पमायए ११

चउरिंदियकायमइगओ, उक्कोसं जीवो उ संवसे । कालं संखिजसन्नियं, समयं गोयम ! मा पमायए १२

पंचेंदियकायमइगओ, उक्कोसं जीवो उ संवसे । सत्तट्ठभवग्गहणे, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ १३ ॥

देवे णरए य गओ, उक्कोसं जीवो उ संवसे । इक्केक्कभवग्गहणे, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ १४ ॥

व्याख्या—पृथ्वीकायमतिगतः “उक्कोस” ति उत्कर्षतो जीवः ‘तुः’ पूरणे, ‘संवसेत्’ तद्रूपतयैव अवतिष्ठेत् ‘कालं’ सङ्ख्यातीतम्, अतः समयमपि गौतम ! मा प्रमादीरिति ॥ १ ॥ एवमप्याय-तेजस्काय-वायुकायसूत्रत्रयं व्याख्येयम्, तथा वनस्पतिसूत्रं च । नवर कालमनन्तं, अनन्तकायिकापेक्षमेतत् । दुष्टोऽन्तोऽस्येति दुरन्तस्तम्, इदमपि साधारणापेक्षयैव,

ते ह्यत्यन्ताल्पबोधतया तत् उद्धृता अपि न प्रायो विशिष्टं मानुषादिभवमाप्नुवन्ति । इह च सङ्ख्यातीतग्रहणे असङ्ख्याता अनन्तग्रहणे चाऽनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्योऽवगन्तव्याः । यत् आगमः—“अस्सखोसप्पिणिउसप्पिणीउ एगिदियाण उ चउण्हं । ता चेव ऊ अणंता, वणस्सईए उ बोधवा ॥ १ ॥” तथा द्वीन्द्रियकायमतिगतः उत्कर्षतो जीवः सवसेत् कालं ‘सङ्ख्येयसञ्चितं’ सङ्ख्यातवर्षसहस्रात्मकम्, अतः समयमपीति पूर्ववत् ॥ एव त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रियसूत्रे । पञ्चेन्द्रिया उत्तरत्र देवनारकयोरभिधानात् मानुषत्वस्य तु दुर्लभत्वेन प्रकान्तत्वात् तिर्यश्च एव गृह्यन्ते, तत्कायमतिगतः उत्कर्षतो जीवः सवसेत् सप्त वा अष्ट वा सप्ताष्टानि भवग्रहणानि, अतः समयमपीति पूर्ववत् ॥ दैवान् नैरयिकाश्च अतिगत उत्कर्षतो जीवः संवसेत् एकैकभवग्रहणम्, अतः समयमपि गौतम ! मा प्रमादीरिति सूत्रदशकार्थः ॥ उक्तमेवार्थमुपसंहरन्नाह—
एवं भवसंसारे, संसरति सुभासुभेहि कम्महिं । जीवो पमायबहुलो, समयं गोयम ! मा पमायए १५
व्याख्या—‘एवम्’ उक्तप्रकारेण भवा एव—तिर्यगादिजन्मान्येव ससारो भवससारः तस्मिन् ‘संसरति’ पर्यटति शुभाशुभैः कर्मभिर्जीवः प्रमादबहुलः, अतः समयमपि गौतम ! मा प्रमादीरिति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥ एवं मनुजभवदुर्लभत्वमुक्तम् । इदानीं तदज्ञातवप्युत्तरोत्तरगुणावाप्तिरितिदुरापैव इत्याह—

लद्धूणऽपि माणुसत्तणं, आयरियत्तं पुणरावि दुल्लभं ।
वहवे दसुया मिलेक्खुया, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ १६ ॥
लद्धूणऽपि आयरियत्तणं, अहीणपंचिंदियया हु दुल्लहा ।
विगलिंदियया हु दीसई, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ १७ ॥

१ “असङ्ख्योत्सर्पिण्यवसर्पिण्य एकेन्द्रियाणां तु चतुर्णां । ताश्चैव त्यजन्ता वनस्पतेस्तु बोधव्या ॥ १ ॥”

अहीणपंचिंदियत्तं पि से लहे, उत्तमधम्मसुई हु दुल्लहा ।
कुत्तिन्धिनिसेवए जणे, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ १८ ॥
लद्धूणऽपि उत्तमं सुई, सदहणा पुणरावि दुल्लभा ।
मिच्छत्तनिसेवए जणे, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ १९ ॥
धम्मं पि हु सदहंतया, दुल्लभया काएण फासया ।
इह कामगुणेहिं मुच्छिया, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ २० ॥

व्याख्या—लब्ध्वाऽपि मानुषत्वम् ‘आर्यत्वं’ मगधाचार्यदेशोत्पत्तिलक्षण ‘पुनरपि’ भूयोऽपि दुर्लभम्, किमिति ? आह—
वहवः ‘दस्यवः’ देशप्रत्यन्तवासिनश्चौराः, “मिलेक्खुय” ति ‘म्लेच्छाः’ अव्यक्तवाचो न यदुक्तमार्थैरवधार्यते, ते च शक्यवना-
दिदेशोद्भवाः । उक्तञ्च—सगजवणसवरवच्चरकायमुखंडोद्भुगोद्भुपक्कणिया । अरवागहोणरोमसपारसपसखसिया चेव ॥ १ ॥
दुविलयलउसवोक्समिद्धधपुल्लिंदुद्धंभमरुया । कुचायचीणचचुयमालवदमिला कुलगयाया ॥ २ ॥ केकयकिरायपरमुहगयमुह
तह तुरगमिदगमुहा य । हयकन्ना गयकन्ना, अन्ने य अणारिया वहवे ॥ ३ ॥ पावा पयडवडा, निरणुतावा य निग्घिणा कूरा ।
धम्मे परगमेयरमाई जेतुं न ववहारो ॥ ४ ॥ मनुजत्वमवाप्याऽपि वहवस्तेषु जन्तव उत्पद्यन्ते । अतः समयमपि गौतम ! मा
प्रमादीः । इत्थमार्थत्वमपि दुर्लभम्, तदपि लब्ध्वाऽपि आर्यत्वं अहीनपञ्चेन्द्रियता, ‘हु’रवधारणे, दुर्लभैव । इहैव हेतुमाह—
विकलानि—रोगादिभिरुपहतानि इन्द्रियाणि येषां ते तथा तद्भावो विकलेन्द्रियता, ‘हुरि’ति निपातोऽनेकार्थतया बाहुल्यवा-
चकः, ततश्च यतो बाहुल्येन विकलेन्द्रियता दृश्यते, ततोऽहीनपञ्चेन्द्रियता दुर्लभैव । तथा च समयमपि गौतम ! मा
प्रमादीः । तथा कथञ्चिदहीनपञ्चेन्द्रियतामपि ‘सः’ जन्तुर्लभेत तथापि ‘उत्तमधर्मश्रुतिः’ तच्छ्रवणात्मिका ‘हु’रवधारणे
भिन्नक्रमश्च, ततो दुर्लभैव, किमिति ? यतः ‘कुतीर्थिनिपेवकः’ शाक्यौलूक्यादिकुपासण्डिपर्युपासकः ‘जनः’ लोकः,
कुतीर्थिनो हि लाभाद्यर्थिनो यदेव प्राणिना प्रियं तदेवोपदिशन्ति ततीर्थकृतमप्येवविधत्वात् । उक्तं हि—“सत्कारयशो-
लाभार्थिभिश्च मूढैरिहान्यतीर्थकरैः । अवसादितं जगदिदं, प्रियाण्यपध्यान्युपदिशद्भिः ॥ १ ॥” इति ॥ सुकरैव तेषां सेवा,
तत्सेविना च कुत उत्तमधर्मश्रुतिः ? अतः समयमपि गौतम ! मा प्रमादीः । किञ्च—लब्ध्वाऽपि उत्तमा ‘श्रुतिम्’
उत्तमधर्मश्रवणात्मिका श्रद्धानं पुनरपि दुर्लभम्, इह हेतुमाह—मिथ्यात्वनिपेवकः जनः, अनादिभवाभ्यासतया
गुरुकर्मतया च तत्रैव प्रायः प्रवृत्तेः, अतः समयमपीति पूर्ववत् ॥ अन्यच्च ‘धर्ममपि’ प्रक्रमात् सर्वज्ञप्रणीतम्
‘अपिः’ भिन्नक्रमः ‘हुः’ वाक्यालङ्कारे, ततः ‘श्रद्धतोऽपि’ कर्तुमभिलषतोऽपि दुर्लभकाः ‘कायेन’ शरीरेण ‘स्पर्शकाः’
अनुष्णतारः, कारणमाह—‘इह’ अस्मिन् जगति ‘कामगुणेषु’ शब्दादिषु ‘मूर्च्छिताः’ गृष्टा जन्तव इति शेषः ।
प्रायेणाऽपध्येष्वभिष्वङ्गः प्राणिनाम् । यत् उक्तम्—“प्रायेण हि यदपथ्यं, तदेव चाऽऽतुरजनप्रियं भवति । विषया-
तुरस्य जगतो, यथानुकूलाः प्रिया विषयाः ॥ १ ॥” यतश्चैवमतो दुरापामिमा सामग्रीमवाप्य समयमपि गौतम ! मा
प्रमादीरिति सूत्रपञ्चकार्थः ॥ अन्यच्च सति शरीरसामर्थ्ये धर्मस्पर्शनेति तदनिवृत्ताभिधानद्वारेणाप्रमादोपदेशमाह—

परिजूरइ ते सरीरयं, केसा पंडुरया हवंति ते ।
सें सोयवले य हायई, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ २१ ॥
परिजूरइ ते सरीरयं, केसा पंडुरया हवंति ते ।
से चक्खुवले य हायई, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ २२ ॥

परिजूरइ ते सरीरयं, केसा पंडुरया हवंति ते ।
 से घाणवले य हायई, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ २३ ॥
 परिजूरइ ते सरीरयं, केसा पंडुरया हवंति ते ।
 से जिम्भवले य हायई, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ २४ ॥
 परिजूरइ ते सरीरयं, केसा पंडुरया हवंति ते ।
 से फासवले य हायई, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ २५ ॥
 परिजूरइ ते सरीरयं, केसा पंडुरया हवंति ते ।
 से सव्ववले य हायई, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ २६ ॥

व्याख्या—‘परिजीर्यति’ सर्वप्रकारा वयोहानिभनुभवति ‘ते’ तव शरीरमेव जरादिभिरभिभूयमानतया अनुकम्पनीयमिति शरीरक, यतः ‘केशाः’ शिरसिजाः पाण्डुरा एव पाण्डुरकाः पूर्वं जननयनमनोहारिणोऽत्यन्तकृष्णाः सन्तः शुक्लीभवन्ति ते, पुनः ते—शब्दोपादानं भिन्नवाक्यत्वात् । तथा ‘से’ इति तद् यत् पूर्वमासीत् श्रोत्रयोः—कर्णयोः बलं—दूरादिशब्दश्रवणसामर्थ्यं श्रोत्रबलं ‘चः’ समुच्चये ‘हीयते’ जरातः क्षयमपैति, अतः शरीरसामर्थ्यस्यास्थिरत्वात् समयमपि गौतम ! मा प्रमादीः । एव सूत्रपञ्चकमपि ज्ञातव्यम् । तथा ‘सर्वबलमिति’ सर्वेषां करचरणाद्यवयवानां स्वसामर्थ्यम् । उक्तञ्च—“गात्रं सङ्कुचितं गतिर्विगलिता वृन्ताश्च नाशं गता, दृष्टिर्भ्रंश्यति रूपमेव ह्रसते वक्त्रं च लालायते । वाक्यं नैव करोति बान्धवजनः पत्नी न शुश्रूषते, धिक्कष्टं जरयाऽभिभूतपुरुषं पुत्रोऽप्यवज्ञायते ॥ १ ॥” इति सूत्रपट्टार्थः ॥ २१-२२-२३-२४-२५-२६ ॥ जरातः शरीराशक्तिरुक्ता, सम्प्रति रोगतस्त्राह—

अरई गंडं विसूईया, आयंका विविहा फुसंति ते ।
 विहडइ विद्वंसइ ते सरीरयं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ २७ ॥

व्याख्या—‘अरतिः’ वातादिजनितश्चित्तोद्वेगः ‘गंडं’ गडुः, ‘विसूचिका’ अजीर्णविशेषः ‘आतङ्काः’ सद्यो घातिनो रोगविशेषाः ‘विविधाः’ अनेकप्रकाराः स्पृशन्ति ‘ते’ तव शरीरकमिति गम्यते । यदुक्तम्—“सासे खासे जरे डाहे, कुच्छिसूले भगदरे । अरिसा अजीरए दिट्ठी—मुहसूले अरोयए ॥ १ ॥ अच्छिवेयण कंइ य, कन्नावाहा जलोयरे । कोढे एमाइणो रोगा, पीलयंति सरीरिण ॥ २ ॥” ततश्च “विहडइ” चि ‘विपतति’ विशेषेणाधः पतति—बलोपचयादपैति, ‘विध्वस्यते’ जीवविमुक्तमधः पतति ते शरीरकम्, अतो यावज्जरा रोगाश्च शरीरं न जर्जरयन्ति तावत् समयमपीति पूर्ववत् । अन्येषामपि अयमुपदेशः । उक्तञ्च—“यावत् स्वस्थमिदं कलेवरगृहं यावच्च दूरे जरा, यावच्चेन्द्रियशक्तिरप्रतिहता यावत् क्षयोनयुपः । आत्मश्रेयसि तावदेव विदुषा कार्यः प्रयत्नो महान्, सन्दीप्ते भवने हि कूपरजननं प्रत्युद्यमः कीदृशः ? ॥ १ ॥” केशपाण्डुरत्वादि च यद्यपि गौतमे न सम्भवति तथापि तन्निश्रया शेषशिष्यप्रतिबोधनार्थत्वादुदुष्टमिति सूत्रार्थः ॥ २७ ॥ यथा अप्रमादो विधेयस्तथा चाऽऽह—

वोच्छिंद सिणेहमप्पणो, कुमुदं सारइयं व पाणिं ।
 से सव्वसिणेहवज्जिए, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ २८ ॥

व्याख्या—‘व्युच्छिन्द’ अपनय ‘ल्लेहम्’ अभिषेजं, कस्य सन्वन्धनम् ? आत्मनः, कुमुदमिव “सारइय” ति सूत्रत्वात् शरदि भवं शारदम् ‘वा’ उपमाार्थं भिन्नक्रमश्च प्राग् योजितः, ‘पानीयं’ जलम्, यथा तत् प्रथमं जलमन्नमपि जलमपहाय वर्त्तते तथा त्वमपि चिरसंसृष्टत्वादिभिर्मद्विषयल्लेहवशोऽपि तमपनय, अपनीय च “से” इति ‘अथ’ अनन्तर सर्वल्लेहवर्जितः सन् समयमपि गौतम ! मा प्रमादीः । इह जलमपहायैतावति सिद्धे यत् शारदपदोपादानं तत् शारदजलस्येव ल्लेहस्याऽपि अतिमनोरमत्वख्यापनार्थमिति सूत्रार्थः ॥ २८ ॥ किञ्च—

चेच्चा णं धणं च भारियं, पवइओ हि सि अणगारियं ।
 मा वंतं पुणो वि आइए, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ २९ ॥

व्याख्या—‘त्यक्त्वा’ परिहृत्य “ण” वाक्यालङ्कारे, ‘धनं’ चतुष्पदादि, चशब्दो भिन्नक्रमः, ततः भार्या च त्यक्त्वा ‘प्रव्रजितः’ प्रतिपन्नः, ‘हिः’ यस्मात् “सी” ति सूत्रत्वेन अकारलोपात् ‘असि’ भवसि ‘अनगारिता’ यत्तिताम्, अतो मा ‘वान्तम्’ उद्गीर्णं पुनरपि “आइए” चि आपिव, किन्तु समयमपि गौतम ! मा प्रमादीरिति सूत्रार्थः ॥ २९ ॥ कथञ्च वान्ताऽऽपानं न भवति ? इत्याह—

अवउज्झिय मित्तबंधवं, विउलं चैव धणोहसंचयं ।
 मा तं वितियं गवेसए, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ३० ॥

व्याख्या—‘अपोह’ त्यक्त्वा मित्राणि च बान्धवाश्च मित्रवान्धवम्, विपुलं चैव ‘धनौघसंचय’ कनकादिद्रव्यसमूह-सञ्चयम् मा ‘तदि’ ति मित्रादिक ‘द्वितीयं’ पुनर्ग्रहणार्थमिति गम्यते, ‘गवेपय’ अन्वेपय, तदभिष्वङ्गवान् मा भूः, त्यक्तं हि तद् वान्तोपमम्, तदभिष्वङ्गश्च वान्ताऽऽपानप्राय इत्यभिप्रायः । किन्तु समयमपि गौतम ! मा प्रमादीरिति सूत्रार्थः ॥ ३० ॥ इत्थं प्रतिबन्धनिराकरणार्थमभिधाय दर्शनविशुद्ध्यर्थमाह—

ण हु जिणे अज्ज दिस्सइ, वहुमए दिस्सइ मग्गदेसिए ।
 संपइ णेयाउए पहे, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ३१ ॥

अनन्तर सर्वस्नेहवर्जितः सन् समयमपि गौतम ! मा प्रमादीः । इह जलमपहायेतावति सिद्धे यत् शारदपदोपादानं तत् शारदजलस्येव स्नेहस्याऽपि अतिमनोरमत्वरयापनार्थमिति सूत्रार्थः ॥ २८ ॥ किञ्च—

चेचा णं धणं च भारियं, पव्वओ हि सि अणगारियं ।

मा वंतं पुणो वि आहण, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ २९ ॥

व्याख्या—‘लक्त्वा’ परित्यज्य “ण” वाक्यालङ्कारे, ‘धनं’ चतुष्पदादि, चशब्दे भिन्नक्रमः, ततः भार्या च त्यक्त्वा ‘प्रव्रजितः’ प्रतिपन्नः, ‘हिः’ यस्मात् “मी”ति सूत्रत्वेन अकारलोपात् ‘असि’ भवामि ‘अनगारितां’ यनिताम्, अतो मा ‘वान्तम्’ उद्गीर्णं पुनरपि “आहण” ति आपिच, किन्तु समयमपि गौतम ! मा प्रमादीरिति सूत्रार्थः ॥ २९ ॥ कथञ्च वान्ताऽऽपानं न भवति ? इत्याह—

अवउज्झिय मित्तयंधवं, विउलं चेव धणोहसंचयं ।

मा तं वित्तियं गवेसए, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ३० ॥

व्याख्या—‘अपोह’ लक्त्वा मित्राणि च वान्धवाश्च मित्रान्धवम्, विपुलं चैव ‘धनौघसंचय’ कनकादिद्रव्यसमूह-सञ्चयम् मा ‘तदि’ति मित्रादिक ‘द्वितीय’ पुनर्ग्रहणार्थमिति गम्यते, ‘गवेसय’ अन्वेषय, तन्मिष्यद्भवान् मा भूः, त्यक्तं हि तद् वान्तोपमम्, तदमिष्यद्भव वान्ताऽऽपानप्राय इत्यभिप्रायः । किन्तु समयमपि गौतम ! मा प्रमादीरिति सूत्रार्थः ॥ ३० ॥ इत्थं प्रतिबन्धनिराकरणार्थमभिप्राय दर्शनविशुद्धयर्थमाह—

ण ह जिये अज्ज दिस्सह, वहुमए दिस्सह मग्गदेसिए ।

संपड णेयाउए पहे, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ३१ ॥

व्याख्या—‘अवलः’ अविद्यमानशरीरसामर्थ्यः ‘वये’ति औपम्ये, भारं वहतीति भारवाहकः, ‘मा’ निषेधे “नन्ने” ति मार्गं “विसमे” ति ‘विषम’ मन्दसत्त्वेर्दुस्तर “अवगाहिय” ति ‘अवगाह’ प्रविश्य त्यक्त्वाङ्गीकृतभारः सन्निति गम्यते, ‘पश्चात्’ तत्कालानन्तर ‘पश्चादनुत्तापकः’ पश्चात्तापकृत्, भूरिति शेषः । इदमुक्तं भवति—यथा फक्षिद् देशान्तरगतो बहुमिरुपायैः स्वर्णादिकमुपायैः स्वगृहाभिमुखमागच्छन्नतिमीरुतया अन्यवस्तुन्तर्हितं स्वर्णादिकं स्वशिरस्यारोप्य कतिचिद् दिनानि सन्यगुद्वहति, अनन्तर च कचिदुपलादिसङ्कुले पथि ‘अहो ! अहमनेन भारेणाऽऽक्रान्तः’ इति तमुत्तृज्य स्वगृह-मागतोऽत्यन्तनिर्धनतयाऽनुत्तप्यते—किं मया मन्दभाग्येन तत् परित्यक्तमिति ? । एवं त्वमपि प्रमादपरतया त्यक्तसयमभारः सन्नेवंविधो मा भूः, किन्तु समयमपि गौतम ! मा प्रमादीरिति सूत्रार्थः ॥ ३१ ॥ वक्षिदमद्यापि निस्तरणीयमल्प च निस्तीर्णमित्यमित्यन्तोत्साहभङ्गोऽपि स्यादिति तदपनोदायाह—

तिन्नो ह सि अन्नवं महं, किं पुण चिट्ठसि तीरमागओ ? ।

अभितुर पारं गमित्तए, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ३४ ॥

व्याख्या—“तिन्नो ह सि” ति तीर्णं एवाऽसि, अर्णवमिवाऽर्णव “मह” ति ‘महान्त’ गुरुम्, ‘किमि’ति प्रश्ने, ‘पुनरि’ति वाक्योपन्यासे, ततः किं पुनसिष्ठसि ‘तीर’ पार ‘आगतः’ प्राप्तः ? । किमुक्तं भवति ?—ससारः भयः कर्म वा भावतोऽर्णव उच्यते, स च द्विविधोऽपि त्वयोत्तीर्णप्राय एवेति केन हेतुना तीरप्राप्तोऽप्यौदासीन्यं भजसे ? नैवेद तयोचितमित्याशयः । किन्तु “अभितुर” ति अमि-आमिमुत्त्येन त्वरस्व-शीघ्रो भय ‘पार’ परतीरं भावतो मुक्तिपदं “गमित्तह” ति गन्तुम्, अतश्च समयमपि गौतम ! मा प्रमादीरिति सूत्रार्थः ॥ ३४ ॥ अद्यापि स्यात्—मम पारप्राप्तिवोग्यतैव न समस्ति अत आह—

अकलेवरसेणिसुत्तिसवा, सिद्धिं गोयम ! लोय गच्छसि ।

खेमं च सिवं अणुत्तरं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ३५ ॥

व्याख्या—अविद्यमान कडेवर-शरीरमेपामरुडेवराः—सिद्धास्तेषां श्रेणिरकडेवरश्रेणिः, यया उत्तरोत्तरशुभपरिणामप्राप्ति-रूपया ते सिद्धिपदमारोहन्ति क्षपकश्रेणिरित्यर्थः, ता ‘उच्छ्रित्य’ उत्तरोत्तरसयमस्थानावाप्त्योच्छ्रितामिव कृत्वा ‘सिद्धिं’ सिद्धिना-मानं लोकं गौतम ! ‘गच्छसि’ सुख्यलयाद् गमिष्यसि । ‘खेम’ परचक्राशुपद्रवरहित, ‘चः’ समुद्यये भिन्नक्रमश्च, ‘शिव-मनुत्तर च’ तत्र शिवम्—अद्वेषदुरितोपशमेन, अनुत्तर—सर्वोत्कृष्टम्, ततः समयमपि गौतम ! मा प्रमादीरिति सूत्रार्थः ॥ ३५ ॥ सम्प्रति निगमयितुमुपदेगसर्वस्वमाह—

बुद्धे परिनिबुद्धे चरे, गाम गए नगरे व संजए । संतिमग्गं च बूहते, समयं गोयम ! मा पमायए ॥ ३६ ॥

व्याख्या—‘बुद्ध’ अवगतहेयादिविभागः ‘परिनिर्णतः’ कपायाभ्युपशमतः शीतीभूतः ‘चरेः’ आसेवस्व, संयममिति शेषः । “गाम” ति विभक्तिलोपाद् ग्रामे ‘गतः’ स्थितो नगरे वा, उपलक्षणत्वाद् अरण्यादिषु वा, किमुक्तं भवति ?—सर्वसिन् अनभिष्वङ्गवान्, ‘सयतः’ सम्यक् पापस्थानेभ्य उपरतः ‘शान्तिमार्गं’ मुक्तिमार्गं, चशब्दो भिन्नक्रमः, ततः ‘बुद्धयेच्च’ भव्यजनप्ररूपणया वृद्धिं नयेः, ततः समयमपि गौतम ! मा प्रमादीरिति सूत्रार्थः ॥ ३६ ॥ इत्थं भगवदुक्त-मिदमारुण्यं गौतमो यत् कृतवास्तदाह—

बुद्धस्स निसम्म भासियं, सुकहितमट्टपदोवसोहियं ।

रागं दोसं च छिंदिया, सिद्धिगहं गए गोयमे ॥ ३७ ॥ ति वेमि ॥

व्याख्या—‘बुद्धस्य’ केवलवलोकितसमस्तवस्तुतत्त्वस्य प्रक्रमात् श्रीमन्महावीरस्य ‘निशम्य’ आकर्ण्य ‘भाषितम्’ उक्तं, सुप्तु-शोभनेन उपमादर्शनादिना प्रकारेण कथितं-प्रबन्धेन प्रतिपादितं सुकथितम्, अत एवार्थप्रधानानि पदानि अर्थपदानि तैरुपशोभितं, रागं द्वेषं छित्त्वा सिद्धिगतिं गतो गौतमो भगवान् प्रथमगणधर इति सूत्रार्थः ॥ ३७ ॥ ‘इतिः’ परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥

॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविरचितायां सुखबोधायां उत्तराध्ययनसूत्र-
लघुटीकायां द्रुमपत्रकाख्यं दशममध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ बहुश्रुतपूजाख्यमेकादशमध्ययनम् ।

उक्तं दशममध्ययनम् । साम्प्रतं बहुश्रुतपूजाख्यमेकादशमारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—‘इहानन्तराध्ययनेऽप्र-
मादार्थमनुशासनमुक्तम्, तच्च विवेकिनैव भावयितुं शक्यम्, विवेकश्च बहुश्रुतपूजात उपजायते, इति बहुश्रुतपूजोच्यते’
इत्यनेन सम्बन्धेनाऽऽयातस्यास्याध्ययनस्य आदिसूत्रम्—

संयोगा विप्रमुक्तस्य, अणगारस्स भिक्खुणो । आचारं पाउकरिस्सामि, आणुपुविं सुणेह मे ॥१॥

व्याख्या—संयोगाद् विप्रमुक्तस्य अनगास्य भिक्षोः ‘आचारम्’ उचितक्रिया बहुश्रुतपूजात्मिका प्रादुष्करिष्याम्यानुपूर्व्या
शृणुत मे कथयत इति शेष इति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ इह बहुश्रुतपूजा प्रक्रान्ता, सा च बहुश्रुतस्वरूपपरिज्ञान एव कर्तुं शक्या,
बहुश्रुतश्च अबहुश्रुतविपर्ययेण भवति अतोऽबहुश्रुतस्वरूपं तावदाह—

जे यावि होइ निविज्जे, थद्धे लुद्धे अणिग्गहे । अभिक्खणं उल्लवती, अविणीए अबहुस्सुए ॥ २ ॥

व्याख्या—‘यः’ कश्चित् चापिशब्दौ भिन्नक्रमावुत्तरत्र योक्ष्येते, ‘भवति’ जायते, निर्गतो विद्यायाः—सम्यक्शास्त्रा-
वगमरूपायाः निर्विद्यः, अपिशब्दसम्बन्धात् सविद्योऽपि यः ‘स्त्वधः’ अहङ्कारी ‘लुब्धः’ रसादिगृद्धिमान्, न विद्यते
निग्रहः—इन्द्रियनियमनात्मकोऽस्येति अनिग्रहः, ‘अभीक्ष्णं’ पुनः पुनः उत्-प्रावत्येनासम्बद्धभाषितादिरूपेण लपति—वक्ति
उल्लपति ‘अविनीतश्च’ विनयरहितः, “अबहुस्सुए” त्ति यत्तदोर्नित्याभिसम्बन्धात् सोऽबहुश्रुत उच्यते इति शेषः ।
सविद्यस्याप्यबहुश्रुतत्वं बहुश्रुतफलाभावादिति भावनीयम्, एतद्विपरीतश्च अर्थात् बहुश्रुत इति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ कुतः
पुनरीदृशमबहुश्रुतत्वं बहुश्रुतत्वं च लभ्यते ? इत्याह—

अह पंचहिं ठाणेहिं, जेहिं सिक्खा न लब्भइ । थंभा कोहा पमाएणं, रोगेणं आलसेण य ॥ ३ ॥

अह अट्ठहिं ठाणेहिं, सिक्खासीले त्ति बुच्चइ । अहस्सिरे सया दंते, ण य मम्ममुदाहरे ॥ ४ ॥

णासीले ण विसीले, ण सिया अइल्लुए । अक्कोहणे सच्चरए, सिक्खासीले त्ति बुच्चइ ॥ ५ ॥

व्याख्या—‘अथ’ इत्युपन्यासार्थे, पञ्चभिः ‘स्थानैः’ प्रकारैर्यैर्वक्ष्यमाणा ‘शिक्षा’ ग्रहणाऽऽसेवनात्मिका न लभ्यते
तैरीदृशमबहुश्रुतत्वमवाप्यत इति शेषः । कैः पुनः सा न लभ्यते ? इत्याह—‘सम्भात्’ मानात् ‘क्रोधात्’ कोपात् ‘प्रमादेन’
मद्यविषयादिना ‘रोगेण’ गलत्कृपादिना, ‘आलसेन’ अनुत्साहात्मना शिक्षा न लभ्यत इति प्रक्रमः । ‘चः’ समुच्चये ।
इत्थमबहुश्रुतत्वहेतून्भिधाय बहुश्रुतत्वहेतूनाह—अथ अष्टाभिः स्थानैः शिक्षा शीलयति—अभ्यस्यतीति शिक्षाशील इत्युच्यते
तीर्थकरादिभिरिति गम्यते । तान्येवाह—“अहस्सिरे” त्ति अहसनशीलो न सहेतुकमहेतुक वा हसन्नेवास्ते, ‘सदा’ सर्वकालं
‘दान्तः’ इन्द्रिय-नोइन्द्रियदमवान्, न च ‘मर्म’ पराप्रज्ञानाकारि ‘उदाहरेत्’ उद्धृत्येत्, ‘न’ नैव ‘अशीलः’ सर्वथा
शीलविकलः, न ‘विशीलः’ विरूपशीलोऽतीचारकलुषितव्रत इत्यर्थः, ‘न स्यात्’ न भवेत् ‘अतिल्लुपः’ अतीवरसलम्पटः,
‘अक्रोधनः’ अपराधिन्यपि क्षमावान्, ‘सत्यरतः’ अवितथभाषणसक्त इति । निगमयितुमाह—शिक्षाशीलः ‘इति’ अनन्त-
रोक्तगुणभाग् उच्यते, स च बहुश्रुत एव भवतीति भावः । विशेषाभिधायित्वाच क्वचित् केपाश्चिदन्तर्भावसम्भवेऽपि
पृथगुपादानमिति सूत्रत्रयार्थः ॥ ३-४-५ ॥ किञ्च—अबहुश्रुतत्वे बहुश्रुतत्वे वाऽविनयो विनयश्च मूलकारणं । न च
अविनीतविनीतयोः स्वरूपमविज्ञाय तौ ज्ञातुं शक्याविति यैः स्थानैरविनीतो यैश्च विनीत उच्यते तान्यभिधातुमाह—

अह चोदसहिं ठाणेहिं, वट्ठमाणो उ संजए । अविणीए बुच्चई सो उ, णिवाणं च ण गच्छइ ॥ ६ ॥

अभिक्खणं कोही भवइ, पयंधं च पकुवइ । मित्तिज्जमाणो वमइ, सुयं लद्धूण मज्जइ ॥ ७ ॥

अवि पावपरिक्खेवी, अवि मित्तेसु कुप्पद् । सुप्पियस्सावि मित्तस्स, रद्दे भासट् पावगं ॥ ८ ॥
 पड्ढणवाहं दुहिळे, धद्धे लुद्धे अनिग्गहे । असंविभागी अचियत्ते, अविणीए त्ति चुच्चद् ॥ ९ ॥
 अह पन्नरसहिं ठाणेहिं, सुविणीए त्ति चुच्चद् । नीयाविच्ची अचवळे, अमाहं अकुज्जहळे ॥ १० ॥
 अप्पं च अहिविक्खवह, पव्वं च ण कुवह । मित्तिज्जमाणो भजति, सुयं लहुं न मज्जद् ॥ ११ ॥
 न च पावपरिक्खेवी, न च मित्तेसु कुप्पद् । अप्पियस्सावि मित्तस्स, रद्दे कट्ठाण भासद् ॥ १२ ॥
 कलहडमरवज्जए, बुद्धे च अभिआहए । हिरिमं पडिसंलीणो, सुविणीए त्ति चुच्चद् ॥ १३ ॥

‘अये’ति प्राग्वत् । चतुर्दशसु स्थानेषु, सूत्रे तु सप्तम्यर्थे वृत्तीया, ‘वर्त्तमानः’ तिष्ठन् ‘तुः’ पूरणे, ‘स्यतः’ तपस्वी
 अविनीत उच्यते । ‘स तु’ इत्यविनीतः पुनः किम् ? इत्याह—‘निर्वाणं’ मोक्षं चक्ष्वादिहैव ज्ञानार्थं ‘न गच्छति’ न
 प्राप्नोति ॥ कानि पुनश्चतुर्दशस्थानानि ? इत्याह—अमीदृशं ‘क्रोधी’ क्रोधेनो भवति । ‘प्रवन्धं च’ प्रकृतत्वात् कोपस्यैवा-
 विच्छेदात्मकं “पकुव्वहं” त्ति प्रकुरुते, प्रकुरितः सन् मृदुवचनादिभिरपि नोपगम्यति । तथा “मित्तिज्जमाणो” त्ति ‘मित्रीय-
 माणोऽपि’ मित्रं ममायमस्त्वित्तीत्यमाणोऽपि अपेक्षुं प्रत्यक्षं दर्शनात् ‘वमति’ त्यजति, प्रस्तावाद् मैत्री, किमुक्तं भवति ?—यदि
 कश्चिद्भारमिकतया वक्ति—यथा त्वं न वेत्सीत्यहं तव पात्रं लेपयामि, ततोऽसौ प्रत्युपकारमीरतया प्रतिवक्ति—ममालमेतेन,
 कृतमपि कृतव्रतया वा न मन्यत इति वमतीत्युच्यते । तथा “सुयं” ति अपेक्षम्यमानत्वात्, ‘श्रुतमपि’ आगममपि लब्ध्वा
 माद्यति दर्पं याति—गवं विदयाति, कोऽर्थः—श्रुतं हि मदापहारहेतुकम्, स तु तेन हृष्यति । तथा ‘अपिः’ सम्भावनाया
 सम्भाव्यत एतत् यथाऽसौ पापैः—कथञ्चित् समित्यादिषु स्तलितलक्षणैः परिक्षिपति—तिरस्करत इत्येवंशीलः पापैरिदं
 आचार्यादीनामिति गम्यते । तथा ‘अपिः’ मित्रक्रमः, ततः ‘मित्रेभ्योऽपि’ मुहुर्योऽपि आत्मानन्वेभ्यः ‘रुप्पति’ कुंभ्यति,
 सूत्रे चतुर्थ्यर्थे सप्तमी । तथा ‘सुप्रियस्यापि’ अतिवद्वभस्यापि मित्रस्य ‘रहसि’ एकांते ‘भापते’ वक्ति पापमेव पापकम्,
 किमुक्तं भवति ?—अग्रतः प्रिय वक्ति पृष्टास्तु प्रतिसेवकोऽयमित्यादिकमनाचारमेवाऽऽविष्करोति । तथा प्रतिज्ञया—इत्थं
 मेवेदमित्येकान्ताभ्युपगमरूपया वदन्शीलः प्रतिज्ञायादी । तथा “दुहिळ” त्ति द्रोहणशीलः द्रोधा न मित्रमप्यनभिदुर्गं आने ।
 तथा ‘स्तब्धः’ तपस्व्यहम् इत्याद्यहं हंतिमान् । तथा ‘लुब्धः’ अत्रादिष्वभिकाङ्क्षायां । तथा ‘अनिर्ग्रहः’ प्राग्वत् ।
 तथा असविभजनशीलः असंविभागी, नाऽऽहारादिकमवाप्यातिगाद्दर्शतोऽन्यस्मै स्वल्पमपि प्रयच्छति, किन्त्वात्मानमेव
 पोषयति । तथा “अचियत्ते” त्ति ‘अप्रीतिकरः’ दृश्यमानः सम्भाष्यमाणो वा सर्वस्याप्रीतिमेवोत्पादयति, एवंविध-
 दोषान्वितोऽविनीत इत्युच्यत इति निगमनम् ॥ इत्थमविनीतस्यानान्यभिधाय विनीतस्यानान्याह—अथ पञ्चदशभिः
 स्थानैः सुषु-शोभनो विनीतः—विनयान्वितः सुविनीत इत्युच्यते । तान्वेवाह—“नीयाविच्ची” त्ति नीचम्—अनुद्धतं
 यथा भवत्येवं वर्त्तत इत्येवंशीलः नीचवर्त्ती, गुरुषु न्यगृत्तिमान्, यथाऽऽह—“नीयं सेजं गडं ठाणं, नीयं च
 आसणाणि य । नीयं च पाए वदिज्जा, नीयं कुज्जा य अजलिं ॥ १ ॥” तथा च न चपलः अचपलः गति-स्थान-भाषा-
 भावभेदतश्चतुर्धा । तत्र गतिचपलः—द्रुतचारी । स्थानचपलः—यस्मिंश्चनपि चलन्नेवास्ते हस्तादिभिः । भाषाचपलः—
 सैद-सैस-सैसीत्या-सैसैकालप्रलापिभेदाश्चतुर्धा, तत्र असत्-अविद्यमानम् असंभ्यम्—उपरुपादि असमीक्ष्य-
 अनालोच्य प्रलपन्तीत्येवशीला असदसभ्याऽसमीक्ष्यप्रलापिनस्तथा, अदेशकालप्रलापी चतुर्थः, अतीते कार्ये यो वक्ति—यदिदं

१ “नीचं शब्दा गतिं स्थानं, नीचानि चालनानि च । नीचं च पादौ वन्देत, नीचं च त्र्यंशजालिम् ॥ १ ॥”

२ प्रलापिशब्दस्य चतुर्णामभिधायनं प्रादुर्भावप्रलापी १ असंभ्यप्रलापी २ असमीक्ष्यप्रलापी ३ अदेशकालप्रलापीति ४ चतुर्धा
 भाषाचपल उच्यते ।

तत्र देशे काले वाऽकरिष्यत् ततः सुन्दरमभविष्यत् । भावचपलः—सूत्रेऽर्थे वाऽसमाप्त एव योऽन्यद् गृह्णाति । ‘अमैत्री’
 न मनोज्ञमाहारादिकमवाप्य गुर्वादिवधकः । ‘अकुव्वहलः’ न कुतुहेन्द्रजालाद्यवलोकनपरः, ‘अल्पमेवाधिक्षिपति’ अभाव-
 वचनोऽल्पशब्दोऽत्र, ततश्च नैव कश्चनाधिक्षिपति—नाऽऽक्रोशति । ‘प्रवन्धं च’ उक्तरूपं न करोति । ‘मित्रीयमाणः’
 उक्तन्यायेन ‘भजते’ मित्रीयितारमुपकुरुते, प्रत्युपकारं वा प्रत्यसमर्थः कृतत्रो न भवति । श्रुतं लब्ध्वा न माद्यति, किन्तु
 मृदुवचनपरिज्ञानतः सुतरामवनमति । ‘न च’ नैव ‘पापैरिदं’ उक्तरूपः । न च मित्रेभ्यः कृतव्रतया कथञ्चित्पराधेऽपि
 कुंभ्यति । अप्रियस्याऽपि मित्रस्य रहसि “कट्ठाण” त्ति कर्त्तव्येण भापते, इदमुक्तं भवति—मित्रमिति यः प्रतिपन्नः—
 अङ्गीकृतः स यद्यप्यपकृतिशतानि विवृत्ते तथाऽप्येकमपि सुकृतमनुस्मरन् न रहस्यपि तदोपमुदीरयति । तथा चाह—
 “एकसुकृतेन दुष्कृतगतानि ये नाशयन्ति ते धन्याः । नत्वेकदोषजनितो, येपा कोपः स च कृतत्रः ॥ १ ॥” इति ।
 कलहञ्च—वाचिको विग्रहः डमर च—प्राणिघातादिभिः तद्वर्जकः ‘बुद्धः’ बुद्धिमान्, एतच्च सर्वत्र अनुगम्यत एवेति न
 प्रकृतसह्याविरोधः । “अभिजाइए” त्ति अभिजातिः—कुलीनता ता गच्छति—उत्क्षिप्तभारनिर्वहणादिनेत्यभिजातिगः श्रोः—
 लज्जा सा विद्यतेऽस्य हीमान्, कथञ्चित् कलुषाध्यवसायतायामप्यकार्यमाचरन् लज्जते । ‘प्रतिसलीनः’ गुरुसकारोऽन्यत्र
 वा कार्यं विना न यतस्ततश्चेष्टते । प्रस्तुतमुपसहरन्नाह—“सुविनीतः” सुविनीतशब्दवाच्य इत्येवंविधगुणान्वित उच्यते इति
 सूत्राष्टकार्यः ॥ ६-७-८-९-१०-११-१२-१३ ॥ यथैव विनीतः स कीदृक् स्यात् ? इत्याह—

वसे गुरुकुले निचं, जोगवं उवहाणवं । पियंकरे पियंवाई, से सिक्खं लहुमरिहद् ॥ १४ ॥

व्याख्या—‘वसेत्’ आसीत्, क ?—गुरुणाम्—आचार्यादीनां कुलम्—अन्वयो गच्छ इत्यर्थः गुरुकुलं तत्र, तदाशोप-
 लक्षणं च कुलग्रहणं, ‘नित्यं’ सदा, किमुक्तं भवति ?—यावज्जीवमपि गुर्वाज्ञायामेव तिष्ठेत् । उक्तञ्च—“णाणत्त होइ

भागी” इत्यादि । योगः—व्यापारः स चेह प्रक्रमाद् धर्मगत एव तद्वान् । उपधानम्—अज्ञानद्वाध्ययनादौ यथायोगमाचाम्लादितपोविशेषः तद्वान्, यद् यस्योपधानमुक्तं न तत् कृच्छ्रभीरुतयोत्सृज्यान्यथैवाऽधीते शृणोति वा । प्रियम्—अनुकूल करोतीति प्रियङ्करः, कथञ्चित् केनचिदपकृतोऽपि न तत्प्रतिकूलमाचरति, किन्तु ममैव कर्मणामयं दोष इत्यवधारयन् अप्रियकारिण्यपि प्रियमेव चेष्टते । इदं च भावयति—अपकारिणि कोपश्चेत्, कोपे कोपः कथं न ते ? । धर्मार्थकाममोक्षाणां, प्रसह्य परिपन्थिनि ॥ १ ॥ अत एव च “पियंवाह” ति केनचिदप्रियमुक्तोऽपि प्रियमेव वदतीत्येवंशीलः प्रियवादी । उक्तञ्च—“सिक्खह पियाइं वोत्तुं, सव्वो तूसइ पियं भणंताणं । किं कोइलाहि दिन्नं ?, किं व हियं कस्स काएहिं ? ॥ १ ॥ करयलमलियस्स वि दमणयस्स महमहइ पेसलो गंधो । कुवियस्स वि सज्जनमाणुसस्स महुरो समुल्लावो ॥ २ ॥ सुज्जो न याति विक्कति, परहितनिरतो विनाशकालेऽपि । छेदेऽपि चन्दनतरुः, सुरभयति मुखं कुठारस्य ॥ ३ ॥” तथाऽस्य को गुणः ? इत्यत आह—‘सः’ एवंगुणविशिष्टः ‘शिक्षां’ शास्त्रार्थग्रहणादिरूपां ‘लब्धुम्’ अवाप्तुम् ‘अर्हति’ योग्यो भवतीति । अनेनैव अविनीतस्त्वेतद्विपरीतः शिक्षां लब्धुं नार्हतीत्यर्थादुक्तं भवति । तथा च यः शिक्षां लभते स बहुश्रुत इतरस्त्वबहुश्रुत इति भाव इति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥ एवं च सविपक्षं बहुश्रुतं प्रपञ्चतोऽभिधाय प्रतिज्ञातं तत्प्रतिपत्तिरूपमाचार तस्यैव स्तवद्वारेणाह—जहा संखम्मि पयं निहियं, दुहओ वि विरायति । एवं बहुस्सुए भिक्खू, धम्मो कित्ती तहा सुयं ॥ १५ ॥

व्याख्या—‘यथे’ति दृष्टान्तोपन्यासे, ‘शङ्खे’ जलजे ‘पयः’ दुग्धं ‘निहितं’ न्यस्तं “दुहओ वि” ति द्विधाऽपि स्वस्वन्ध्या-ऽऽश्रयसम्बन्धिगुणद्वयलक्षणेन प्रकारद्वयेनाऽपीति अपिशब्दार्थः, ‘विराजते’ शोभते, तत्र हि तत् न कलुपीभवति, न

१ “शिक्षध्व प्रियाणि वक्तु, सर्वस्तुष्यति प्रिय भणद्भ्य । किं कोकिलाभिर्दत्तं ?, किं वा हतं कस्य काकैः ? ॥ १ ॥
करतलमृदितस्याऽपि दमनकस्य प्रसर्पति पेशलो गन्धः । कुपितस्याऽपि सज्जनमानुषस्य मधुरः समुल्लापः ॥ २ ॥”

चाम्लतां भजते, नापि च परिस्रवति । ‘एवम्’ अनेन प्रकारेण बहुश्रुते “भिक्खू” ति आर्पत्वाद् ‘भिक्खौ’ तपस्विनि ‘धर्मः’ यतिधर्मः ‘कीर्त्तिः’ श्लाघा तथा ‘श्रुतम्’ आगमो विराजते इति सम्बन्धः । किमुक्तं भवति ?—यद्यपि धर्म-कीर्त्ति-श्रुतानि निरुपलेपतादिगुणेन स्वयं शोभाभाञ्जि तथापि मिथ्यात्वादिफालुष्यविगमतो निर्मलतादिगुणेन शङ्खे इव बहुश्रुते स्थितान्याश्रयगुणेन विशेषतः शोभन्ते, तानि हि न तत्र मालिन्यम् अन्यथाभावं हानिं वा कदाचन प्रतिपद्यन्ते इति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥ पुनर्बहुश्रुतस्तवमाह—

जहा से कंधोयाणं, आइन्ने कंधए सिया । आसे जवेण पवरे, एवं हवइ बहुस्सुए ॥ १६ ॥

‘यथा’ येन प्रकारेण ‘सः’ इति प्रतीतः ‘कन्वोजानां’ कन्वोजदेशोद्भवानां प्रक्रमादध्वानां मध्ये ‘आकीर्णः’ व्याप्तः शीलादिगुणैरिति गम्यते, ‘कन्धकः’ प्रधानोऽध्वः, यः किल दृपच्छकलभृतकुतुपनिपतनध्वनेन सन्नस्यति, ‘स्यात्’ भवेत् ‘अध्वः’ तुरङ्गमः ‘जवेण’ वेगेन ‘प्रवरः’ प्रधानः । ‘एवम्’ इत्युपनये, तत् ईदृशो भवति बहुश्रुतः, सोऽप्यन्ययतीनां शीलादिभिर्गुणैः प्रवर इति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥ किं च—

जहाऽऽइन्नसमारूढो, सूरे दढपरक्कमे । उभओ णंदिघोसेणं, एवं हवइ बहुस्सुए ॥ १७ ॥

व्याख्या—यथा आकीर्ण-जात्यादिगुणोपेत तुरङ्गमं समारूढः-अध्यासितः आकीर्णसमारूढः ‘शूरः’ चारभटः ‘दढपराक्रमः’ गाढपराक्रमः “उभओ” ति ‘उभयतः’ दामतो दक्षिणतश्च ‘नान्दीघोपेण’ द्वादशतूर्यनिर्घोपात्मकेन । एवं भवति बहुश्रुतः । किमुक्तं भवति ?—यथैवंविधः शूरो न केनचिदभिभूयते, न चान्यस्तदाश्रितः तथाऽयमपि जिनप्रवचनतुरङ्गाश्रितो द्रप्यत्परवादिदर्शनेऽपि चात्रस्तः तद्विजयं च प्रति समर्थः उभयतश्च दिनरजन्योः स्वाध्यायघोषरूपेण नान्दीघोपेणोपलक्षितः परतीर्थभिरतीव मदाबलितैरपि नाभिभवितुं शक्यः, न चाऽत्र प्रतिपत्तिः तदाश्रितोऽन्योऽपि कथञ्चिज्जीयत इति सूत्रार्थः ॥ १७ ॥

जहा करेणुपरिकिन्ने, कुंजरे सट्टिहायणे । वलवंते अप्पडिहए, एवं हवइ बहुस्सुए ॥ १८ ॥

व्याख्या—यथा करेणुपरिकीर्णः-हस्तिनीभिः परिवृतः ‘कुञ्जरः’ हस्ती, पट्टिर्हायनान्यस्येति ‘पट्टिहायनः’ पट्टिवर्ष-प्रमाणः, तस्य हि एतावत्कालं यावत् प्रतिवर्षं बलोपचयः ततस्तदपचय इत्येवमुक्तम्, अत एव च “वलवंते” ति बल-शरीरसामर्थ्यमस्यास्तीति बलवान् सन् अप्रतिहतो भवति, कोऽर्थः ?—नाऽन्यैर्मदोत्कटैरपि मतङ्गजैः पराङ्मुखीक्रियते । एव भवति बहुश्रुतः । सोऽपि हि करेणुसदृशीभिः परप्रसरनिरोधिनीभिरौत्पत्तिक्यादिबुद्धिमिर्विद्याभिश्च विविधाभिर्वृतः पट्टिहायनतया चाल्यन्तस्थिरमतिः, अत एव च बलवत्त्वेनाप्रतिहतो भवति, दर्शनोपहन्तृभिर्न प्रतिहन्तुं शक्यत इति सूत्रार्थः ॥ १८ ॥ अन्यच्च—

जहा से तिकखसिंगे, जायकखंधे विरायइ । वसहे जूहाहिचई, एवं हवइ बहुस्सुए ॥ १९ ॥

व्याख्या—यथा स तीक्ष्णे-निशिताग्ने शृङ्गे-विषाणे यस्य स तथा, जातः-अत्यन्तमुपचितीभूतः स्कन्धोऽस्येति जातस्कन्धः, समस्ताङ्गोपाङ्गोपचितत्वोपलक्षणे चैतत्, विराजते ‘वृषभः’ प्रतीतः, यूथस्य-गवा समूहस्य अधिपतिः-स्वामी स तथा, एवं भवति बहुश्रुतः । सोऽपि हि परपक्षभेत्तृतया तीक्ष्णाभ्यां स्वशास्त्रपरशास्त्राभ्यां शृङ्गतुल्याभ्यामुपलक्षितो गच्छादिगुरुकार्यधुराधरणधौरेयतया च जातस्कन्धः, अत एव यूथस्य-साध्वादिसमूहस्य अधिपतिः-आचार्यादिपदवी गतः सन् विराजते इति सूत्रार्थः ॥ १९ ॥ अन्यच्च—

जहा से तिकखदाढे, ओदग्गे दुप्पहंसए । सीहे मियाण पवरे, एवं हवइ बहुस्सुए ॥ २० ॥

व्याख्या—यथा स तीव्रगन्धः 'उदग्रः' उत्कटः अत एव "दुष्पहंमए" ति 'दुष्पहंमः' अन्यैर्दुरभिभवः 'सिद्धः' केसरी 'मृगाणाम्' आरण्यप्राणिना प्रवरो भवति, एवं बहुश्रुतः । अयमपि हि परपञ्चभेत्तुता तीव्रगन्धद्रव्यमनैगमादिनयः प्रतिभाद्रिगुणोदग्रतया च दुरभिभव इत्यन्यतीर्थानां मृगस्थानीयानां प्रवर एवेति सूत्रार्थः ॥ २० ॥ अपरं च—

जहा से वासुदेवे, संखचक्रगदाधरे । अप्पडिहयवले जोहे, एवं हवइ बहुस्सुए ॥ २१ ॥

व्याख्या—यथा 'वासुदेवः' विष्णुः, शङ्खचक्रगदा धारयतीति शङ्खचक्रगदाधरः, 'अप्रतिहतबलः' अमरगतिरसामर्थ्यः, किमुक्त भवति ?—एकं सहजसामर्थ्यवान् अन्यच्च तयाविधायुधान्वित इति, 'योः' सुभटः, भयत्वेयं बहुश्रुतः । सोऽपि हेतुः स्वाभाविकप्रतिभाप्रागल्भ्यवान् अपरं शङ्खचक्रगदामन्त्रैः सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यरूपेण इति बोध इव योवः कर्म-वैरिपराभवं प्रतीति सूत्रार्थः ॥ २१ ॥ अपरं च—

जहा से चाउरंते, चक्रवट्टी महिहिण । चोइसरयणाहिवई, एवं हवइ बहुस्सुए ॥ २२ ॥

व्याख्या—यथा स चतुर्भिः—हयगजरथनरात्मकः अन्तः—शत्रुविनाशात्मको यस्य स तथा, 'चक्रवट्टी' पट्टर-ण्टभरताधिपः 'महर्द्धिकः' विन्यानुकारिलक्ष्मीकः, चतुर्दश च तानि रत्नानि च चतुर्दशरत्नानि, तानि चामूनि—'सेनापतौ' गाहोवइ, पुरोहिण गेयं तुरय धड्डुइग ईत्थी । चषं छत्तं चम्मं, मैणि कौणिणि सेंगा वटो य ॥ १ ॥ तेषामधिपति-चतुर्दशरत्नाधिपतिः, एवं भवति बहुश्रुतः । सोऽपि हि चतुर्भिर्दानादिधर्मैरन्तः—स्वकर्मवैरिणानोऽप्येति चतुरन्तः, शृङ्खलामपौषध्यादयो महत्य एवात्य भवन्ति, सम्भवन्ति चास्याऽपि चतुर्दशरत्नोपमानि पूर्वाणीनि कथं न चक्रवर्ति-तुल्यताय ? इति सूत्रार्थः ॥ २२ ॥

१ 'सेनापति गार्थापति. पुरोहितो गैजस्तुरंगो धर्द्धिक. छो । धक छत्र चम्मं मैणि कौणिणि सेंगा वटो य ॥ १ ॥'

जहा से सहस्सक्खे, वज्रपाणी पुरंदरे । सक्के देवाहिवई, एवं हवइ बहुस्सुए ॥ २३ ॥

व्याख्या—यथा स सहस्रमङ्गलामेति 'सहस्राक्षः' सहस्रलोचनः, अत्र सम्प्रदायः—“सहस्रमन्त्रं ति पञ्च मन्ति-मयाइ देवाण इदंस्म, तस्स वेत्तिं सहस्समच्छीणं, तेसिं नीईए विक्कमइ, अहवा ज सहस्सेण अच्छीण दीसइ त नो दोहिं अच्छीहिं अन्महियतराणं पेच्छइ” ति । यजं—वज्राभिधानमायुधं पाणौ अस्तेति वज्रपाणिः, लोकोक्त्या च पूर्वरणात् पुरन्दरः, क ईत्थ ? इत्याह—शक्रो देवाधिपतिः, एवं भवति बहुश्रुतः । सोऽपि हि श्रुतज्ञानेनाशेषाविशयरत्ननिधानेन लोचनसहस्रेणैव जानीते, यज्ञैवविधः तस्य सहस्रणतया वज्रमपि लक्षणं पाणौ सम्भवतीति वज्रपाणिः, पूः शरीरमप्यु-च्यते, तद् विद्वद्भक्तपोऽनुष्ठानेन दारयति कृशीकरणादिति पुरन्दरः । देवैरपि धर्मोऽत्यन्तनिश्चलतया पूज्यत इति तत्पति-रप्युच्यते, तथा चाह—“देवा वि त णमसति, जरस् धम्मं सया मणो” ति सूत्रार्थः ॥ २३ ॥ अपि च—

जहा से तिमिरविद्धंसे, उत्तिष्ठंते दिवायरे । जलंते इव वेपण, एवं हवइ बहुस्सुए ॥ २४ ॥

व्याख्या—यथा सः 'तिमिरविध्वंसः' अन्धकारापहारकः 'उत्तिष्ठन्' उद्गच्छन् 'दिवाकरः' सूर्यः, स हि उद्ग-नभोभागमाकाशम् अतिवेज्जितां भजते अवतरन्तु न तथेतेव विगिण्णते, 'ज्वलन्निव' ज्वाला मुक्षन्निव 'तेजसा' महत्ता, एवं भवति बहुश्रुतः । सोऽपि ह्यज्ञानतिमिरापहारकः समयस्थानेषु विशुद्धविशुद्धतराध्यवसायत उत्तर्पन् तपस्तेजसा ज्वलन्निव भवतीति सूत्रार्थः ॥ २४ ॥ अन्यच्च—

जहा से उडुधई चंदे, णक्खत्तपरिवारिए । पडिपुत्ते पुत्तमासीए, एवं हवइ बहुस्सुए ॥ २५ ॥

व्याख्या—यथा स उडूना—नक्षत्राणा पतिः उडूपतिः 'चन्द्रः' ग्रशी नक्षत्रैः—अधिन्यादिमिरुपलक्षणात् ग्रहैसा-रादिभिश्च परिवारितो नक्षत्रपरिवारितः, 'प्रतिपूर्णः' समस्तकलोपेतः, कदा ? इत्यत आह—पौर्णमास्याम् । इह च पतिरपि कश्चिदेकाक्येव भवति शृगपतिवदिति उडूपतिग्रहणेऽपि नक्षत्रपरिवारित इत्युक्तम् । एवं भवति बहुश्रुतः । असावपि नक्षत्र-सदृशानां साधूनामधिपतिः तथा तत्परिवारितः, सकलकलोपेतत्वेन प्रतिपूर्णश्च भवतीति सूत्रार्थः ॥ २५ ॥ अपरं च—

जहा से सामाइगाणं, कोट्टागारे सुरक्खिए । णाणाधन्नपडिपुत्ते, एवं हवइ बहुस्सुए ॥ २६ ॥

व्याख्या—यथा सः "सामाइयाणं" ति समाजः—समूहसं समवयन्ति नामाजिकाः—समूहवृत्तयो लोकास्तेषां, 'कोट्टा-गारः' धान्याश्रयः सुपु—ग्राहरिकपुरुषादिव्यापारादिना रक्षितः—पालितो वस्तुमूषकादिभ्यः सुरक्षितः, नाना—अनेकप्रकाराणि वान्यानि—शालिमुद्गादीनि तैः प्रतिपूर्णो नानाधान्यप्रतिपूर्णः । एवं भवति बहुश्रुतः । असावपि सामाजिकानामिव गच्छवा-सिनां मुनीनामुपयोगिभिर्नानाधान्यसदृशैरङ्गोपाङ्गप्रकीर्णानभिभेदैः श्रुतज्ञानविशेषैः प्रतिपूर्ण एव भवति । सुरक्षितश्च प्रवच-नाऽऽधारतया । यत उक्तम्—“जेणं कुलं आयत्तं, तं पुरिस आयरेण रक्खेइ” इत्यादीति सूत्रार्थः ॥ २६ ॥ अपि च—

जहा सा हुमाण पवरा, जंजू णाम सुवंसणा । अणादियस्स देवस्स, एवं हवइ बहुस्सुए ॥ २७ ॥

व्याख्या—यथा सा हुमाणा प्रवरा जन्मूः 'नाम्ना' अभिधानेन, 'सुदर्शना नाम' सुदर्शना, न हि यथेयममृतोपमफला देवाद्याश्रयश्च तथाऽन्यः कश्चिद् हुमोऽस्ति, हुमत्वं फलव्यवहारश्चास्याः तत्प्रतिरूपतयैव, वस्तुतः पार्थिवत्वेनोक्तत्वात् । सा च कस्य ? इत्याह—“अनादतस्य” अनादतनाम्नः 'देवस्य' जन्मूद्वीपाधिपतेर्व्यन्तरसुरस्य आश्रयत्वेन सन्वन्धिनी । एवं भवति बहुश्रुतः । सोऽपि ह्यमृतोपमफलकल्पश्रुतान्वितो देवादीनामपि च पूज्यतयाऽभिगमनीयः शेषहुमोपम-साधुषु च प्रधान इति सूत्रार्थः ॥ २७ ॥ अन्यच्च—

जहा सा नईण पवरा, सलिला सागरंगमा । सीया णीलवंतप्पवहा, एवं हवइ बहुस्सुए ॥ २८ ॥

व्याख्या—यथा सा नदीनां प्रवरा 'सलिला' नदी सागरं—समुद्रं गच्छतीति सागरङ्गमा 'शीता' शीतानात्री, नीलवान्—मेरोस्तरस्यां दिशि वर्षधरपर्वतस्ततः प्रवहति नीलवत्प्रवहा । एव भवति बहुश्रुतः । सोऽपि हि सरित्समाना-
नामन्यसाधूनां प्रधानो विमलजलकल्पश्रुतज्ञानान्वितश्च, तथा सागरतुल्यां मुक्तिमेवासौ गच्छति, तदुचितानुष्ठान
एवाऽस्य प्रवृत्तत्वात्, नीलवत्तुल्याश्च उच्छित्तोच्छ्रितमहाकुलादेवाऽस्य प्रसूतिरिति सूत्रार्थः ॥ २८ ॥ किञ्च—

जहा से णगाण पवरे, सुमहं मंदरे गिरी । णाणोसहिपज्जलिए, एवं हवइ बहुस्सुए ॥ २९ ॥

व्याख्या—यथा सः 'नगानां' पर्वतानां प्रवरः 'सुमहान्' अतिशयगुरुः मन्दरो गिरिः नानौपधिभिः—अनेकविशिष्ट-
माहात्म्याभिर्वनस्पतिविशेषरूपाभिः प्रकर्षेण ज्वलितः—दीप्तो नानौपधिप्रज्ज्वलितः । एवं भवति बहुश्रुतः । श्रुतमाहात्म्येन
ह्यसौ अत्यन्तस्थिर इति शेषः, गिरिकल्पापरसाध्वपेक्षया प्रवर एव भवति, तथान्धकारेऽपि प्रकाशनशक्त्यन्विताऽऽ-
मर्षोपध्यादियुक्त एवेति सूत्रार्थः ॥ २९ ॥ किं बहुना—

जहा से सयंभूरमणे, उदही अक्खओदए । नाणारयणपडिपुत्ते, एवं हवइ बहुस्सुए ॥ ३० ॥

व्याख्या—यथा सः 'स्वयम्भूरमणः' स्वयम्भूरमणाभिधानः 'उदधिः' समुद्रः अक्षयं—अविनाशि उदकं—जलं यस्मिन्
स तथा, नानारत्नैः—नानाप्रकारैर्मरकतादिभिः परिपूर्णं नानारत्नपरिपूर्णः । एवं भवति बहुश्रुतः, अयमपि हाक्षयसम्यग्ज्ञा-
नोदको नानातिशयरत्नवांश्च भवतीति सूत्रार्थः ॥ ३० ॥ साम्प्रतमुक्तगुणानुवादतः फलोपदर्शनतश्च तस्यैव माहात्म्यमाह—

समुद्गंभीरसमा दुरासया, अचक्रिया केणइ दुप्पहंसिया ।

सुयस्स पुत्ता विउलस्स ताइणो, खवित्तु कम्मं गइमुत्तमं गया ॥ ३१ ॥

१ सखोऽस्सै वुर कुज्जे, वसेह हरी वाहुदेव धक्किदो । 'शिवे' सैसि कोट्टेवे जइ, सीयानेइ मेहे चरुंदही ॥ १ ॥ इयं सङ्ग्रह-
गाथा पद्ममन्दिरगणिभिः कृता ।

व्याख्या—“समुद्गंभीरसम” ति आर्षत्वाद् गाम्भीर्येण—अलब्धमध्यात्मकेन गुणेन समा गाम्भीर्यसमाः समुद्रस्य
गाम्भीर्यसमाः समुद्रगाम्भीर्यसमाः, “दुरासय” ति दुःखेनाऽऽश्रीयन्ते अभिभवबुद्ध्या केनापीति दुराश्रयाः, अत एव
“अचक्रिय” ति ‘अचक्रिताः’ अत्रसिताः ‘केनचित्’ परप्रवादिना, तथा दुःखेन प्रधृष्यन्ते—परिभूयन्ते केनापीति दुःप्र-
र्षकाः । के एवंविधाः ? इत्याह—“सुयस्स पुत्ता विउलस्स” ति सुव्यत्ययात् ‘श्रुतेन’ आगमेन ‘पूर्णाः’ परिपूर्णाः ‘विपुलेन’
अङ्गाऽनङ्गादिभेदतो विस्तीर्णेन, ‘त्रायिणः’ त्रातारः । तानेव फलतो विशेषयितुमाह—‘क्षपयित्वा’ विनाश्य ‘कर्म’
ज्ञानावरणादि गतिं ‘उत्तमां’ मुक्तिरूपां ‘गताः’ प्राप्ताः, उपलक्षणत्वाद् गच्छन्ति गमिष्यन्ति च । इह चैकवचनप्रक्रमेऽपि
बहुवचननिर्देशो व्याप्तिप्रदर्शनार्थमिति सूत्रार्थः ॥ ३१ ॥ इत्थं बहुश्रुतस्य गुणवर्णनादिकां पूजामभिधाय शिष्योपदेशमाह—
तम्हा सुयमहिट्ठेज्जा, उत्तमट्ठगवेसए । जेणऽप्पाणं परं चेव, सिद्धिं संपाउणिज्जासि ॥ ३२ ॥ ति वेमि ॥

व्याख्या—यस्मादमी मुक्तिगमनावसाना बहुश्रुतगुणाः तस्मात् ‘श्रुतम्’ आगमम् ‘अधितिष्ठेत्’ अध्ययनश्रवणचिन्त-
नादिना श्रयेत् उत्तमः—ग्रधानोऽर्थः स च मोक्ष एव तं ‘गवेपयति’ अन्वेपयति उत्तमार्थगवेपकः, येन किं स्यात् ?
इत्याह—येन आत्मानं परं चैव ‘सिद्धिं’ मुक्तिं सम्प्रापयेदिति सूत्रार्थः ॥ ३२ ॥ ‘इतिः’ परिसमाप्तौ ‘ब्रवीमी’ इति पूर्ववत् ॥

॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिकृतायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुखबो-
धायां बहुश्रुतपूजाख्यमेकादशमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ हरिकेशीयाख्यं द्वादशमध्ययनम् ।

व्याख्यातमेकादशमध्ययनम् । अधुना हरिकेशमुनिवक्तव्यतानिवद्धं हरिकेशीयाख्यं द्वादशमारभ्यते । अस्य चायस-
मिसम्बन्धः—“अनन्तराध्ययने बहुश्रुतपूजोक्ता । इह तु बहुश्रुतेनाऽपि तपसि यन्नो विधेय इति ख्यापनार्थं तपःसमृद्धि-
रुपवर्णयते” इत्यनेन सम्बन्धेनाऽऽयातस्यास्याध्ययनस्य प्रस्तावनार्थं हरिकेशचरितं तावदुच्यते—

महुराए नयरीए संखो नाम राया, सो य तिवग्गसारं जिणधम्माणुट्ठाणं पर जीवलोगसुहमणुभविऊण पच्छा
निविण्णकामभोगो तहाविहाणं थेराणमंतिए निक्खंतो महाविभूईए, फालकमेण य जाओ गीयत्यो । पुहइमंडलं च भमंतो
पत्तो हत्थिणाजरं । तत्थ मिक्खानिमित्तं पविट्ठो, समुयार्णितो य पत्तो एग रत्थं । सा य किर उण्हा जलंतमुम्भुरसमाणा,
उण्हफाले न सक्कइ कोइ ताए बोलेउं । जो तत्थ अयाणंतो पविसइ सो उप्फंदइ विणस्सइ य । तीसे य पुण नामं चेव
हुयवहरत्था । तेण साहुणा आसन्नगवक्खसंठिओ पुच्छिओ सोमदेवाभिहाणो पुरोहिओ—किमेएण मग्गेण वच्चासि ? ।
तेण य ‘एएण हुयवहपडेण गच्छंतं डंभमाणं पेच्छिस्सामो’ ति चिन्तिऊण भणियं—वच्चसु । पइट्ठो मुणी इरिओवउत्तो ।
पुरोहिओ वि उवरितलारुढो अतुरियमुवउत्तं सणियं सणियं बोलेउं मुणि पेच्छिऊण गओ तेण मग्गेण, जाव हिमफास-
सरित्तो जाओ प्हो । तओ चित्तियमणेण—अहो ! मए पावकम्मेण असुहसंकप्पेण पावकम्ममणुट्ठियं, दट्ठवो य एस
महप्पा, जस्स तवसत्तीए एसो अगिसंकासो हिमफरिससरित्तो प्हो जाओ । गओ से समीवं, पणमिओ भावसार,
निवेइयं नियदुच्चरिय । मुणिणा वि दाइयं संसारासारत्तणं, परुविओ कसायविवागो, कहिओ जिणधम्माणुट्ठाणफलविसेसो,
पससियं निवाणसुहं, सव्वहा वित्थरेण ससिओ सम्मत्तमूलो साहुधम्मो । तओ त्कालाणुरुवनिवत्तियाऽस्सेसकायवो जाय-

संवेगाद्वासो सोमदेवपुरोहिओ गंतूण तस्स समीवं निक्खंतो । गहिया सिक्खा, पालेइ सामन्नं, परं 'उत्तमजार्इ अहं' ति वहेइ जाइगारवं, करेइ य रुवाइमयं, ण उण परिहावेइ—जहा गणिय किं पि संसारे अवलेवकारण, जओ सुभा य अनुभा य परिणामा सवे वि कम्मणुभावेण परावत्तमाणा चेवेत्थ जीवाणं । भणियं च—सुरो वि कुणुरो होइ, रको राया पि जायए । दिओ वि होइ मायंगो, ससारे कम्मदोसओ ॥ १ ॥ अन्न च—न सा जार्इ न सा जोणी, न त ठाण न तं कुलं । न जाया न मुया जत्थ, सवे जीवा अणंतसो ॥ २ ॥ किञ्च—उत्तमत्तं गुणेहिं चेव पाविजार्इ ण जाइए । उक्तञ्च—“गुणैरुत्तमता याति, न तु जातिप्रभावतः । क्षीरोदधिसमुत्पन्नः, कालकूटः किमुत्तमः ? ॥ ३ ॥” अन्यच्च—कौशेयं कृमिः सुवर्णमुपलाद् दूर्वा च गोलोमतः, पट्टात्तामरस शशाङ्कमुदधेरीन्दीवरं गोमयात् । काष्ठादग्निरहेः फणादपि मणिर्नोपित्ततो रोचना, जाता लोकमहर्षतां निजगुणैः प्राप्ताश्च किं जन्मना ? ॥ ४ ॥ एवमाइअभावियपरमत्तो सो जाइमयाइयदो कालवनेण मओ समानो पत्तो तियसालयं । मुणिओ पुवभववुत्ततो, णिघत्तियतियसकायवो य सह तियसरामाहिं भोगे भुंजिउं पयत्तो । एवं च भोगासत्तस्स बोलीणाणि णेगाणि पल्लिओवमाणि । ठिइम्पण य ततो चुओ सतो गंगाए तीरे वल्लकोट्टामिहाणस्स हरिप्पाहिस्स गोरीए भारियाए कुच्छिमि उववन्नो । सा य कुसुमियं वसतमिरिसमद्वासियं चूयं दट्ठूण पडिबुद्धा । सुमिणपाढयाण सिट्ठं । तेहिं वि समाइटो पहाणपुत्तजम्मो । कमेण पसूया दारयं ति । अवि य—जार्इमयावलेवा, मायग-कुलम्मि एस उववन्नो । सोहगगुरुवरहिओ, णियवंधूण पि हसणिज्जो ॥ १ ॥ पइट्ठियं च से नाम वलो ति । वट्ठंतो सवत्थ भट्ठणरओ विसपायवो विव जाओ सवेसिं उवेयकारी । अन्नया पत्ते वसतूस्सवे पाणभोयणणयणपराण वधूण मज्झाओ डिंभरूवेहिं सह भंडणं करंतो निच्छूदो । पासट्ठिओ य ताणि पेच्छति कीलताणि । धेववेलाए य आगओ ताण मज्जेण विसहरो, 'सप्पो सप्पो' ति वाहरिओ तेहिं, वावाइओ य सो मायगेहिं । पच्छा तह शिय आगओ दीवओ, सो 'अदुट्ठो' ति न वावाइओ । तओ तं पेच्छऊण चित्तियं वलेण—अहो ! निययदोसेहिं पाणिणो आवयाण मदिरं भवंति, जेण 'सवित्तो' ति णिययभएण वावाइओ सप्पो, इयरो वि 'निधित्तो' ति मुक्को । 'नियगुणदोसेहिंतो, सपय-विवयाओ होति पुरित्ताणं । ता उज्झिऊण दोसे, एहिं पि गुणे पयासेमि ॥ १ ॥' एवं भावेमाणो तक्खणसजायजाइसंभरणो सुमरिय-विमाणवासो जार्इमयदारुणत्तणं च भावित्तो सविग्गो धम्मं सोऊण साहुमूलम्मि णिघिन्नभवपवंचो मायंगमहरिसी जाओ । गहियसाहुकिरिओ छट्ठ-उट्ठम-दसम-दुवालसम-उसद्धमास-मास-चउत्तासत्तमणेहिं सोसियसरीरो कमेण विहरमाणो संपत्तो पासजिणजम्मोवसोहिंयं तियसनयरिसच्छह वाणारसिं । आवासिओ मुणिजणपसत्थे तिडुगामिहाणे उज्जाणे । तत्थ य गंडीतिडुगो नाम जक्खो परिवसइ । सो य असरिसगुणावजिओ तं चेव गहरिसिं पज्जुवासित्तो चिट्ठइ । अत्रेण जक्खेण आगंतूण पुच्छिओ गंडीतिडुगजक्खो—कीस ण दीससि ? । तेण भणियं—एस महप्पा मम उज्जाणे चिट्ठइ, एवं पज्जुवासित्तो चिट्ठामि । सो वि पडिबुद्धो महरिसिचरिण । अवि य—दट्ठ मुमिस्स चरिय, पडिबुद्धो सो वि तिडुगं भणइ । तं चिय मित्तं कयत्थो, जस्स वणे वसइ तय एसो ॥ १ ॥ मज्झ वि वसति मुणिणो, उज्जाणे तो रणत्तर एक । गंतूण तेवि सहसा, वंदामो एव भणिऊण ॥ २ ॥ ते तत्थ गया दिट्ठा, मुणिणो कह वि हु पमायओ विकह । कुणमाणा तो गाढ, अणुरत्ता तम्मि ते जक्खा ॥ ३ ॥ एव च भावसार तिडुगजक्खस्स महरिसिं धुणंतस्स जाइ कालो ति । अवि य—भावेण वदमाणस्स महरिसिं तस्स पूयपावस्स । वच्चइ सुहेण कालो, हरिणो व जिण धुणंतस्स ॥ १ ॥ तत्थ य कोसलियराइणो धूया भट्ठाऽमिहाणा नाणाविहपरियणाणुगम्ममाणा रज्जभोजगवमहविलेवणपडलधरीहिं चेटीहिं

१ 'सो य रिसिगुणावजिओ' इति पाठान्तरम् । स च यक्ष ऋषिगुणावर्जित इत्यर्थः । असत्तागुणै—असमानगुणैरावर्जित, अपातद-गुणसत्ता गुणा नान्वसिन् साधौ, अतोऽसत्तागुणैरावर्जित इत्यर्थः ।

सह गया जक्खाययणं । पूइऊण य जक्खपडिं पयाहिणं कुणंतीए दिट्ठो मलमइलियसवंगो जुन्नमलिणोवगरणो पणट्ठ-वलावन्नो अइदूसहतवसोसियसरीरो मुणी । तं च दट्ठूण मूढत्तणओ निच्छूदमणाए । 'पावा एसा, जा महरिसिं निदेइ' ति भावित्तेण अहिट्ठिया जक्खेण असमंजसाइं विठविउ पयत्ता । कह कह वि नीया मदिर । त तहाविहं दट्ठूण विसन्न-चित्तेण राइणा वाहराविया गारुडिया भोइयभट्टचट्ठाइणो ति । अवि य—जो वरडिं पि न चाणइ, नरवइणा सो वि तत्थ वाहरिओ । नेहाउलाण अहवा, केत्तियमेत्तं तु पुरित्ताण ? ॥ १ ॥ तओ समादत्ता धन्नंतरिविचभमेहिं वेज्जेहिं चउ-प्पगारा किरिया । न जाओ विसेसो । पुणो वि पउत्ता जंतंततरक्खामडलाइणो । ते वि ऊसरभूमिनिहिय व वीया जाया निष्फल ति । अवि य—इय जाहे विग्गुत्ता, सवे विज्जाइणो तओ जक्खो । जपइ पत्तम्मि ठिओ, एयाए निदिओ साहू ॥ १ ॥ तो जइ णवर तस्सेव देह मुचामि नऽन्रहा मोक्खो । रत्ता वि जीवउ ति य, पडिवन्न जक्खवयणं तु ॥ २ ॥ तओ समासत्थसरीरा सवालंकारविभूसिया गहियविवाहोवगरणा सहिसहिया महाविभूइए गया महरिसिणो समीवं, पायवडणपज्जुट्ठियाए य विन्नत्तमणाए सह महएहिं—महरिसि ! गिण्हसु मज्झ सयवराए कर करेण ति । मुणिणा भणियं—भदे ! अल एयाए सकहाए बुहजणपरिनिदियाए । अवि य—इत्थीहिं समं वासं, पि जे न इच्छति एगवसहीए । कह ते णिययकरेहिं, रमणीण करे गहिस्संति ? ॥ १ ॥ सिद्धिबहुवद्वारागा, असुईपुत्रासु कह णु जुवईसु । रज्जति महामुणिणो, गेवेज्जवासिदेवे व ? ॥ २ ॥ ततो सजायाऽमरिसेण जक्खेण पच्छाइऊण रिसिरूव विवरुद्धिऊण नाणाविहत्थाणि ओट्टाडा, वेळविया सव्वं पि रयणिं । पमायसमए सुमिणमिव मन्नमाणा विमणदुम्मणा परियणाणुगम्ममाणा गया पिउसमीवं । पविसत्ती भणिया राइणो पुरओ उवलद्धवुत्ततेण रुद्धदेवपुरोहिण—देव ! इसिपत्ती एसा, तेण मुक्का वंभणाण होइ । तओ 'इयं चेव एत्थ पत्तयाल' ति मन्नमाणेण दिन्ना तस्सेव राइणा । अवि य—पावनिमित्तं काउं, जा रिसिणा उज्झिया

णरिंदसुया । स श्रिय पुरोहिणं, गहिया सुहकारणं काउं ॥ १ ॥ एवं च पुरोहिणस्त तीए सह विसयसुहमणुहवंतस्स वोलीणो कोइ कालो । वाहिं च रुहदेवेण जत्रं जयंतेण सा जन्नपत्ती कया । तत्थ संपत्ता देसंतरेहिंतो चट्टभट्टाणो । इओ य मासपारणए पंचसमिओ तिगुत्तो गोयरचरियाए भमंतो जन्नवाडम्मि पविट्ठो महरिसी भिक्खट्ठा इत्यादि । शेषकथानकं सूत्रादेवाऽवसेयम् । तथेदम्—

सोवागकुलसंभूओ, गुणुत्तरधरो मुणी । हरिएस बलो णाम, आसी भिक्खू जिहंदिओ ॥ १ ॥

व्याख्या—‘श्रपाककुलसंभूतः’ चाण्डालकुलोत्पन्नः, उत्तरान् गुणान्-ज्ञानादीन् धारयतीत्युत्तरगुणधरः, सूत्रे तु पूर्वापरनिपातः प्राकृतत्वात्, ‘मुनिः’ प्रतीतः, श्रपाककुलोत्पन्नोऽपि च कदाचित् संवासादिना अन्यथैव प्रतीतः स्यात्, अत आह—‘हरिकेशः’ हरिकेशतया श्रपाकतयेत्यर्थः सर्वत्र प्रतीतः ‘बलो नाम’ बलाभिधानः आसीत् भिक्षुर्जितेन्द्रिय इति सूत्रार्थः ॥ १ ॥

हरिएसणभासाएउच्चारसमिहंसु य । जओ आयाणणिकखेवे, संजओ सुसमाहिओ ॥ २ ॥

व्याख्या—ईर्यं च एवणा च भापा च एकारश्चाऽलाक्षणिकः, उच्चारश्च-सूचकत्वात् सूत्रस्य उच्चारप्रश्रवणादिपरि-
घापनम् ईर्येणभापोच्चारः तद्विषयाः समितयस्तासु ‘यतः’ यत्नवान्, पूर्वचशब्दस्य भिन्नक्रमत्वाद् ‘आदाननिक्षेपे च’ पीठफलकादेर्ग्रहणस्थाने यत्, इति, किम्भूतः सन् ? ‘संयतः’ संयमान्वितः ‘सुसमाहितः’ सुषु समाधिवाप्तिति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ तथा—

मणगुत्तो वयगुत्तो, कायगुत्तो जिहंदिओ । भिक्खट्ठा यंभइज्जम्मि, जन्नवाडमुवट्ठिओ ॥ ३ ॥

१ भिनत्ति सदसदनुष्ठानेन क्षुध-अष्टविध कर्मेति भिक्षुः ।

व्याख्या—मनोगुप्तिरस्येति मनोगुप्तः एवं वाग्गुप्तः कायगुप्तो जितेन्द्रियः, पुनरुपादानमतिशयख्यापनार्थम्, ‘भिक्षार्थ’ भिक्षानिमित्तं “यंभइज्जम्मि” ति ब्रह्मणां-ब्राह्मणानाम् इज्या-यजनं यस्मिन् सोऽयं ब्रह्मेज्यस्तस्मिन्, “जन्नवाड” ति ‘यज्ञपाटके’ सुव्यययाद् यज्ञपाटे यज्ञपाटे वा ‘उपस्थितः’ प्राप्त इति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥ तं च तत्रायान्तमवलोक्य तत्रत्यलोका यत् कुर्युस्तदाह—

तं पासिज्जमेज्जंतं, तवेण परिसोसियं । पंतोवहिउवगरणं, उवहसंति अणारिया ॥ ४ ॥

व्याख्या—‘तं’ बलनामानं मुनिं “पासिज्जं” ति दृष्ट्वा “एज्जंतं” ति ‘आयान्तम्’ आगच्छन्तं ‘तपसा’ पट्टाष्टमा-
दिरूपेण ‘परिशोषितं’ कुशीकृतं, तथा प्रान्तः-जीर्णमलिनत्वादिभिरसारः उपधिः-वर्षाकल्पादिशौधिकः उपकरणं च-
दण्डकाद्यौपग्रहिकं यस्य स प्रान्तोपधुपकरणस्तं उपहसन्ति ‘अनार्याः’ अशिष्टा इति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥ कथं पुनरनार्याः ? कथं च उपहसितवन्तः ? इत्याह—

जाईमयपडिबद्धा, हिंसगा अजितेंदिया । अयंभचारिणो बाला, इमं वयणमव्यवी ॥ ५ ॥

कयरे आगच्छइ दित्तरूवे, काले विगराले फोक्कनासे ।

ओमचेलए पंसुपिसायभूए, संकरदूसं परिहरिय कंटे ॥ ६ ॥

व्याख्या—जातिमदप्रतिबद्धाः ‘हिंसगाः’ प्राणिघातकाः अजितेन्द्रियाः ‘अयंभचारिणः’ मैथुनसेविनः, वर्ण्यते हि तन्मते मैथुनमपि धर्माय—धर्मार्थं पुत्रकामस्य, स्वदारेष्वधिकारिणः । ऋतुकाले विधानेन, तत्र दोषो न विद्यते ॥ १ ॥ तथा—अपुत्रस्य गतिर्नास्ति, स्वर्गो नैव च नैव च । अथ पुत्रमुखं दृष्ट्वा, पश्चात्स्वर्गं गमिष्यति ॥ २ ॥ अत एव बाला इव बालाः, बालक्रीडितानुकारिष्वभिदोत्रादिषु प्रवृत्तत्वात् । उक्तं हि केनचित्—“अभिदोत्रादिकं कर्म, बालक्रीडेव लक्ष्यते” ।

‘इदं’ वक्ष्यमाणं वचनं “अव्यवी” ति ‘अव्यवन्’ उक्तवन्तः ॥ किं तत् ? इत्याह—“कयरे” ति कतरः, एकारस्तु प्राकृतत्वात्, आगच्छति ‘दीप्तरूपः’ दीभत्सरूपः, कालः वर्णतः, ‘विकरालः’ दन्तुरस्यादिना भयानकः, “फोक्क” ति देशीयपदम्, ततश्च फोक्का-अग्रे स्थूला उन्नता च नासाऽस्येति फोक्कनासः, ‘अवमचेल’ निष्कृष्टचीवरः, पांशुना-रजसा पिशाचवद् भूतः-जातः पांशुपिशाचभूतः, पिशाचो हि लौकिकानां दीर्घश्मश्रुनखरोमा पांशुगुण्डितश्च इष्टः, ततः सोऽपि निष्पतिकर्मतया रजोदिग्धदेहतया चैवमुच्यते । सङ्करः-कचवरः, स च प्रस्तावादुत्कुरुडिकारूपस्तत्र दूष्यं-वस्त्रं सङ्करदूष्यं, तत्र हि यदत्यन्तनिकृष्टं निरुपयोगि तदेव लोकैरुत्सृज्यते, ततस्तत्प्रायमन्यदपि तथोक्तम्, ‘परिवृत्त’ निक्षिप्य ‘कण्ठे’ गले, स हि अनिक्षिप्तोपकरणतया स्वमुपकरणमादायैव भ्रान्त्यतीत्येवमुक्त इति सूत्रद्वयार्थः ॥ ५-६ ॥ इत्थं दूरादागच्छन् उक्तः । आसन्नं चैनं किमूचुः ? इत्याह—

कतरे तुमं इय अदंसणिज्जे, काए व आसाइहभागओ सि ।

ओमचेलगा ! पंसुपिसायभूया !, गच्छ कखलाहि किमिह ट्ठिओ सि ? ॥ ७ ॥

व्याख्या—कतरस्त्वम् ?, पाठान्तरतश्च को रे त्वम् ?, अधिक्षेपे रेशब्दः, ‘इति’ इति एवं ‘अवदर्शनीया’ अद्रष्टव्यः ‘कया वा’ किं रूपया वा “आसाइहभागओऽसि” ति प्राकृतलक्षणाद् एकारलोपो मकारश्चाऽऽगमिकः, वृहः ‘आशया’ वाञ्छया ‘इह’ यज्ञपाटके ‘आगतः’ प्राप्तः ‘असि’ भवसि ?, अवमचेलक ! पांशुपिशाचभूत !, पुनरन्योरुपादानमत्यन्ता-
धिक्षेपदानार्थम्, ‘गच्छ’ व्रज “खलाहि” ति देशीयपदम् ‘अपसर’ इत्यस्यार्थे वर्त्तते, ततोऽयमर्थः—अस्मद्दृष्टिपथा-
दपसर, किमिह स्थितोऽसि त्वम् ? नैवेह त्वया स्थातव्यमिति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥ एवमधिक्षेपे तस्मिन् मुनौ प्रशमपरतया किञ्चिदजल्पति तत्सान्निध्यकारी गण्डीतिन्वुक्यक्षो यदचेष्टत तदाह—

जक्खो तर्हि तिंदुयरुक्खवासी, अणुकंपओ तस्स महाणुणस्स ।

पच्छायइत्ता णियगं सरीरं, इमाहं वयणाहं उदाहरित्था ॥ ८ ॥

व्याख्या—यक्षः 'तस्मिन्' अवसरे इति गम्यते, तिन्दुरुक्खवासी, तथा च सम्प्रदायः—तस्स तिंदुगवणस्स मज्जे महंतो तिंदुगरुक्खो तर्हि सो यसइ, तस्सेव हेट्ठा चेइयं जत्थ सो साहू ठिओ ति । 'अणुकम्पकः' अनुकूलक्रिया-प्रवृत्तिः, कस्य ? इत्याह—'तस्य' हरिकेशवलस्य महामुनेः, प्रच्छाय 'निजकम्' आत्मीयं शरीरम्, कोऽभिप्रायः ?—तपस्विशरीरे एव प्रविश्य स्वयमनुपलक्ष्यः सन् 'इमानि' वक्ष्यमाणानि यचनानि "उदाहरित्था" उदाहरितवानिति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥ कानि पुनस्त्वानि ? इत्याह—

समणो अहं संजओ यंभयारी, विरओ धणपयणपरिग्गहाओ ।

परप्पवित्तस्स उ भिक्खकाले, अन्नस्स अट्ठा इहमागओ मि ॥ ९ ॥

वियरिज्जई खज्जई भोज्जई य, अन्नं पभूतं भवयाणमेयं ।

जाणाहि मे जायणजीविणो त्ति, सेसावसेसं लहज्ज तवस्सी ॥ १० ॥

व्याख्या—'श्रमणः' मुनिरहम्, सम्यग् यतः 'सयतः' असम्प्रापारेभ्य उपरतः, अत एव ब्रह्मचारी, तथा 'विरतः' निवृत्तः धन-पचन-परिग्रहात्, समाहारदेकवचनम्, तत्र धनं—चतुष्पदादि, पचनम्—आहारपाकः, परिग्रहः—द्रव्यादि-सूच्यो, अत एव परस्मै प्रवृत्तं परप्रवृत्तं—परायं निष्पन्न तस्य, 'तुः' अवधारणे, ततः परप्रवृत्तम्येव न तु मदर्थं साधि-तस्य, निष्काशाले 'अन्नस्य' अशनस्य 'अट्ठ' त्ति सूत्रत्वादर्थाय 'इह' यज्ञपाटे आगतोऽस्मि । एवमुक्ते च ते फटाचिद-भिदध्युः—नेह किञ्चित् कस्मैचिद् दीयते, अत आह—'वितीर्यते' दीयते क्षीनादिभ्यः 'राद्यते' सण्डरसाद्यादि 'भुज्यते च' भक्ष्यपादि 'अन्नम्' अशनं 'प्रभूतं' बहु 'भवतां' युष्माकं सम्वन्धि 'एवत्' प्रत्यक्षम्, तथा 'जानीत्' अवगच्छत 'मे' त्ति सूत्रत्वाद् मां याचनजीवनं—याचनेन जीवनशीलं द्वितीयार्थे पठौ, 'इति' अस्मादेतोः 'जेपाऽवरोपम्' उद्धरितस्याप्युद्धरितं लभतां 'तपस्वी' यतिः इति सूत्रद्वयार्थः ॥ ९-१० ॥ एवं यक्षेणोक्ते ते प्राहुः—

उचक्खवडं भोयण माहणाणं, अत्तट्ठिपं सिद्धमिहेगपक्खं ।

ण उ वयं एरिसमसपाणं, दाहासु तुभं किमिहं ठिओ सि ? ॥ ११ ॥

व्याख्या—'उपस्कृतं' संस्कृतं भोजनं 'माहनानां' ब्राह्मणानाम् आत्मार्थे भवमात्मार्थिकं ब्राह्मणैरप्यात्मनैव भोज्यं न त्वन्यस्मै देयम्, किमिति ? यतः 'सिद्धं' निष्पन्नं 'इह' यज्ञे, एकः पक्षः—ब्राह्मणलक्षणो यस्य तदेकपक्षम्, किमुक्तं भवति ?—यदस्मिन्नुपरिचयते न तद् ब्राह्मणव्यतिरिक्ताय दीयते, विशेषतस्तु शूद्राय । यत उक्तम्—"न शूद्राय मतिं व्याघ्रोच्छिष्टं न हविःकृतम् । न चास्योपदिशेद्धर्मं, न चास्य व्रतमादिशेत् ॥ १ ॥" यतश्चैवमतो 'न तु' नैव वयं 'इहशम्' उक्तत्वं अन्नपानं दात्वामस्तुभ्यम्, किम् इह स्थितोऽसि ? इति सूत्रार्थः ॥ ११ ॥ यक्ष आह—

थलेसु वीयाहं ववेंति कासगा, तहेव निन्नेसु य आससाए ।

एयाए सद्धाए दलाह मज्झं, आराहए पुन्नमिणं खु खेत्तं ॥ १२ ॥

व्याख्या—'स्थलेषु' उग्रभूभागेषु 'वीजानि' मुद्रादीनि वृप्ति 'कर्पकाः' कृषीवलाः, तथैव 'निन्नेषु च' नीचभागेषु च "आससाए" त्ति 'आशंसया' 'यदि अत्यन्तप्रथर्पणं भावि तदा स्थलेषु फलानातिः, अथान्यथा तदा निन्नेषु' इत्येवमनिलापालिकया 'एतया' उक्तलपकर्मकाशंसातुल्यया श्रद्धया "दलाहि" त्ति ददध्वं मयम् । किमुक्तं भवति ?—यद्यपि भवन्तो निन्नतुल्यनात्मानं मन्यन्ते मां च स्थलतुल्यं तथापि महानपि दातुमुचितम् । अयं, त्यात्—एवं वृत्तेऽपि न फलानातिरित्याह—"आराहए पुन्नमिणं तु" सुगन्धस्यावधारणार्थस्य भिन्नकनत्वात् 'आराधयेदेव' साधयेदेव नात्र अन्यथाभावः, 'पुण्यं' शुभं 'इत्ते' ददयमानं 'क्षेत्रं' दानस्थानम्, पुण्यप्ररोहहेतुतया आत्मानमेवाऽऽहेति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥ यक्षवचनानन्तरं त इहमाहुः—

खित्ताणि अम्हं विदिताणि लोए, जर्हि पकिन्ना विरुहंति पुन्ना ।

जे माहणा जातिविज्जोववेया, ताहं तु खेत्ताहं सुपेसलाहं ॥ १३ ॥

व्याख्या—'क्षेत्राणि' दानक्षेत्राणि अस्माकं 'विदिताणि' ज्ञातानि वर्चन्त इति गम्यते, 'लोके' जगति "जर्हि" त्ति वचनव्यत्ययात् 'येषु' क्षेत्रेषु 'प्रकीर्णानि' दत्तानि अशनादीनीति शेषः, 'विरोहन्ति' जन्मान्तरोपस्थानतः प्रादुर्भवन्ति 'पूर्णानि' समस्तानि । स्यादेतद्—अहमपि तन्मध्यवर्त्येव इत्याशङ्क्याऽऽह—ये ब्राह्मणाः जातिश्च—ब्राह्मणजातिरूपा विद्या च—चतुर्दशविद्यास्थानात्मिका ताभ्याम् "उववेय" त्ति उपेताः—अन्विता जातिविद्योपेताः, "ताहं तु" त्ति तान्येव क्षेत्राणि 'सुपेसलानि' शोभनानि न तु भवादृशानि शूद्रजातीनि, शूद्रत्वादेव वेदविद्यावहिष्कृतानीति । यत उक्तम्—"सममन्नोन्नये दानं, द्विगुणं ब्राह्मणभुवे । सहस्रगुणमाचार्ये, अनन्तं वेदपारगे ॥ १ ॥" इति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥ यक्ष उवाच—

कोहो य माणो य वहो य जेसिं, मोसं अदत्तं च परिग्गहं च ।

ते माहणा जाहविज्जाविह्वणा, ताहं तु खेत्ताहं सुपावयाहं ॥ १४ ॥

व्याख्या—कोवश्च मानश्च चशब्दात् मायालोभौ च वधश्च 'येषामि'ति प्रक्रमाद् भवतां ब्राह्मणानां 'मोसं' त्ति 'मृपा' अलीकमापणं "अदत्तं" त्ति अदत्तादानं चशब्दात् मैथुनं च 'परिग्रहश्च' गोभूम्यादिस्वीकारः, अस्तीति सर्वत्र

गम्यते, 'ते' इति क्रोधाशुपेता यूयं ब्राह्मणा जातिविद्याविहीनाः । क्रियाकर्मविभागेन चातुर्वर्ण्यव्यवस्था । यत उक्तम्—
 "एकवर्णमिदं सर्वं, पूर्वमासीद्युधिष्ठिर ! । क्रियाकर्मविभागेन, चातुर्वर्ण्यं व्यवस्थितम् ॥ १ ॥ ब्राह्मणो ब्रह्मचर्येण, यथा
 शिल्पेन शिल्पिकः । अन्यथा नाममात्रं स्याद्विन्द्रगोपककीटवत् ॥ २ ॥" न चैवंविधक्रिया ब्रह्मचर्यात्मिका क्रोधाशुपेतेषु
 तत्त्वतः सम्भवति, अतो न तावज्जातिसम्भवः । तथा विद्याऽपि संज्ञानात्मिका न सम्भवत्येव भवत्सु, अज्ञानसंसूचकेषु
 बालक्रीडाप्रायेष्वभिहोत्रादिषु प्रवृत्तिदर्शनात् । ततः स्थितमेतत्—“ताइं तु” ति 'तु' अवधारणे भिन्नक्रम एव, ततः
 'तानि' भवद्विदितानि ब्राह्मणलक्षणानि 'क्षेत्राणि' सुपापकान्येव न तु सुपेशलानि, क्रोधाशुपेतत्वेनातिशयपापहेतुत्वादिति
 सूत्रार्थः ॥ १४ ॥ कदाचित् ते वदेयुः—वेदविद्याविदो वयमत एव ब्राह्मणजातयः तत् कथं जातिविद्याहीनाः
 इत्युक्तवानसि ? इत्याह—

तुभ्येत्थ भो ! भारहरा गिराणं, अहं न जाणाह अहिज्ज वेदे ।

उच्चावयाहं सुणिणो चरन्ति, ताइं तु खेत्ताहं सुपेसलाहं ॥ १५ ॥

व्याख्या—यूयं 'अत्रे'ति लोके 'भोः' इत्यामन्प्रणे, भारं धरन्तीति भारधराः 'गिरां' बाचां प्रक्रमाद् वेदसम्बन्धि-
 नीनाम्, इह च भारस्तासां भूयस्त्वमेव । किमिति भारधराः ? इति उच्यते—यतः 'अर्थम्' अभिषेयं न जानीध, 'अहिज्ज'
 ति अपेक्षान्यमानत्वाद् अधीत्यापि 'वेदान्' ऋग्वेदादीन्, ततस्तत्त्वतो वेदविद्याविदोऽपि भवन्तो न भवन्ति, तत् कथं
 जातिविद्यासम्पन्नत्वेन क्षेत्रभूताः स्युः ? । कानि तर्हि भवदभिप्रायेण क्षेत्राणि ? इत्याह—“उच्चावयाहं” ति 'उच्चावचानि'
 उत्तमाऽधमानि मुनयः 'चरन्ति' भिक्षानिमित्तं पर्यटन्ति गृहाणि, ये इति गम्यते, न तु भवन्त इव पचनाधारम्भवृत्तयः,
 तत एव परमार्थतो वेदार्थं विदन्ति, तत्रापि भिक्षावृत्तेरेव समर्थितत्वात् । तथा च वेदानुवादिनः—“नरेन्माधुकीं
 वृत्तिमपि स्लेच्छकुलदपि । एकाग्रं नैव सुखीत, बृहस्पतिसमादपि ॥ १॥” तान्येव मुनिलक्षणानि क्षेत्राणि सुपेशलानीति
 प्राग्वदिति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥ इत्थमध्यापकं यक्षेण निर्मुखीकृतमवलोक्य तच्छात्राः प्राहुः—

अज्झावयाणं पडिक्कलभासी, पभाससे किन्नु सगासे अम्हं ? ।

अवि एतं विणस्सउ अन्नपाणं, ण य णं दाहामु तुमं नियंठा ! ॥ १६ ॥

व्याख्या—'अध्यापकानाम्' उपाध्यायादीनां प्रतिकूलभाषी सन् त्वं 'प्रभाससे' प्रकर्षेण ब्रूते, 'किमि'ति क्षेपे,
 'तुरित्यक्षमायाम्, ततश्च धिग् भवन्तं न वयं क्षमामहे यद् इत्थं भवान् ब्रूते 'सकाशे' समीपे अस्माकम् । 'अपि' सम्भा-
 वने, 'एतत्' परिदृश्यमानं 'विनश्यतु' कुथितादिभावमाप्नोतु अन्नपानम्, 'न च' नैव "णं" वाक्यालङ्कारे "दाहामु" ति
 दास्यामस्तव हे 'निर्ग्रन्थ !' निष्किञ्चन !, गुरुप्रत्यनीको हि भवानिति भाव इति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥ यक्ष आह—

समितीहिं मज्झं सुसमाहियस्स, गुत्तीहि गुत्तस्स जित्तिदियस्स ।

जइ मे ण दाहित्थ अहेसणिज्जं, किमज्ज जन्नाण लभित्थ लाभं ? ॥ १७ ॥

व्याख्या—'समितिभिः' ईर्यासमित्यादिभिर्मह्यं 'सुसमाहिताय' सुष्ठु समाधिमते 'गुप्तिभिः' मनोगुत्यादिभिर्गुप्ताय
 जितेन्द्रियाय, चतुर्थ्यर्थे सर्वत्र पृष्ठी, 'यदी'त्यभ्युपगमे 'मे' मह्यं 'मज्झं' तीत्यस्य व्यवहितत्वात् पुनरुपादानमदुष्टमेव,
 न दास्यथ, 'अथे'त्युपन्यासे 'एपणीयम्' एपणाविशुद्धमन्नादि 'किं' न किञ्चिदित्यर्थः अथ यज्ञानां लप्स्यथ 'लाभं'
 पुण्यप्राप्तिरूपम् । पात्रदानादेव हि विशिष्टपुण्यावाप्तिः, अन्यत्र तु तथाविधफलाभावेन दीयमानस्य हानिरेव । उक्तं हि—
 दधिमधुघृतान्यपात्रे, क्षिप्तानि यथाऽऽशु नाशमुपयान्ति । एवमपात्रे दत्तानि केवलं नाशमुपयान्ति ॥ १ ॥" इति
 सूत्रार्थः ॥ १७ ॥ इत्थं तेनोक्ते यदध्यापक आह तदुच्यते—

के इत्थ खत्ता उवजोइया वा, अज्झावया वा ? सह खंडिएहिं ।

एयं तु दंडेण फलेण हंता, कंठम्मि चेत्तूण खलेज्ज जो णं ॥ १८ ॥

व्याख्या—के 'अत्रे'त्येतस्मिन् स्थाने 'क्षत्राः' क्षत्रियजातयः ? 'उवजोइय' ति 'उपज्योतिषः' अग्निसमीपवर्तिनो
 महानसिकाः ? 'अध्यापकाः' पाठकाः ? उभयत्र वा विकल्पे, 'सहे'ति युक्ताः 'खण्डिकैः' छात्रैः ये, किम् ? इत्याह—
 'एनं' श्रमणकं 'दण्डेन' वंशयष्ट्यादिना 'फलेन' वित्त्वादिना 'हन्ते'ति हत्वा—ताडयित्वा ततश्च 'कण्ठे' गले गृहीत्वा
 "खलेज्ज" ति 'स्वलयेयुः' निष्काशयेयुः । 'जो' ति वचनव्यत्ययाद् ये, "णं" वाक्यालङ्कारे इति सूत्रार्थः ॥ १८ ॥
 अत्रान्तरे यत्तत्राभूत् तदाह—

अज्झावयाणं वयणं सुणेत्ता, उद्धाइया तत्थ बहू कुमारा ।

दंडेहिं वेत्तिहि कसेहिं चेव, समागया तं इसिं तालयंति ॥ १९ ॥

व्याख्या—'अध्यापकानाम्' उपाध्यायानां वचनं श्रुत्वा 'उद्धाविताः' वेगेन धाविताः तत्र बहवः 'कुमाराः' छात्रा-
 दिरूपाः, ते हि क्रीडनकपरा इति 'अहो ! क्रीडनकमागतम्' इति रभसतः 'दण्डैः' वंशदण्डादिभिः 'वेत्रैः' जलवंशरूपैः
 'कशैश्चैव' वर्धविकारैः 'समागताः' मिलिताः तं 'ऋषिं' मुनिं ताडयन्ति इति सूत्रार्थः ॥ १९ ॥ अस्मिन्नावसरे—

रन्नो तर्हि कोसलियस्स धूया, भइ ति नामेण अणिंदियंगी ।

तं पासिता संजय हम्ममाणं, कुद्धे कुमारे परिणिद्ववेह ॥ २० ॥

व्याख्या—'राहः' नृपतेः 'तत्र' यज्ञपाटके, कोशलायां भवः कौशलिकस्तस्य "धूय" ति दुहिता भद्रेति नाम्नी
 'अनिन्दिताङ्गी' कल्याणशरीरा 'तं' हरिकेशवलं "पासिय" ति दृष्ट्वा 'सयतं' तस्यामप्यवस्थायां हिंसादेरुपरतं

‘हन्यमानं’ ताड्यमानम्, कुम्भान् कुमारान् ‘परिनिर्वापयति’ कोपाग्निध्यापनेन शीतीकरोतीति सूत्रार्थः ॥ २० ॥ मा च तान् निर्वापयन्ती तस्य माहात्म्यमतिनिःस्पृहतां चाह—

देवाभिओगेण णिओइएण, दिग्धा सु रत्ता मणसा ण आया ।

णरिंददेविंदइभिवंदिएणं, जेणामि वंता इसिणा स एसो ॥ २१ ॥

एसो हु सो उग्गतवो महप्पा, जिर्तिदिओ संजओ यंभयारी ।

जो मे तया णेच्छई दिज्जमाणी, पिउणा सयं कोसलिण्ण रत्ता ॥ २२ ॥

महाजसो एस महाणुभागो, घोरपओ घोरपरफमो अ ।

मा एयं हीलह अहीलणिज्जं, मा सघे तेएण भे णिइज्जा ॥ २३ ॥

व्याख्या—देवस्य अभियोगः—बलात्कारो देवाभियोगत्वेन ‘नियोजितेन’ व्यापारितेन “दिग्धा सु” नि दत्ताऽग्नि अहं ‘राक्षा’ प्रक्रमात् कौशलिकेन, तथापि “मणस” ति अपेक्ष्यमानत्वात् ‘मनसाऽपि’ चित्तेनाऽपि ‘न ध्याता’ नाभिलषिता येनेति सम्बध्यते, नरेन्द्रदेवेन्द्रामिवन्दितेन, अत एव येनाऽस्मि अहं ‘यान्ता’ त्यक्ता ‘अपिणा’ मुनिना, स एष युष्मानिः यः कर्धयितुमारब्धः, ततो न युक्तमेतदिति भावः ॥ पुनरिममेवार्थं समर्थयितुमाह—एष एव स उग्रतपाः, अन एष महात्मा जितेन्द्रियः संयतो ब्रह्मचारी च, यः “भे” ति मां तदा नेच्छति दीयमानां ‘पिदा’ जननेन ‘सयम्’ आत्मना न त्वन्यप्रेषणादिना कौशलिकेन रागा । तदनेन निःस्पृहत्वमुक्तम् ॥ पुनस्तन्माहात्म्यमाह—“महायज्ञाः” अपरिमितप्रीतिः ‘एषः’ मुनिः ‘महानुभागः’ अतिशयाऽचिन्त्यशक्तिः ‘घोरव्रतः’ दुर्धरमहाव्रतः ‘घोरपराक्रमश्च’ कपायादिर्युज्यं प्रति रौद्रसामर्थ्यः, यतोऽयमीदृक् ततो मा “एयं” ‘एनं’ यतिं ‘हीलयत’ अवधूतं पश्यत अहीलनीयम् । किमिति ? अत आह—मा सर्वान् ‘तेजसा’ तपोमाहात्म्येन “भे” भवतः ‘निर्धाक्षीन्’ भस्मसात्कार्पान्, जयं हि दृष्टो भग्नमादेव कुर्यादिति भाव इति सूत्रत्रयार्थः ॥ २१-२२-२३ ॥ अत्रान्तरे मा भूदेतस्या वचनं अन्यथेति यद् यक्षः कृतवासादाह—

एयाहं तीसे वयणाहं सोचा, पत्तीए भदाह सुभासियाहं ।

इसिस्स वेयावडिअट्टयाए, जफखा कुमारे विणिवारयंति ॥ २४ ॥

ते घोररूवा ठिअ अंतलिये, असुरा तहिं तं जणं तालयंति ।

ते भिन्नदेहे रुहिरं वमंते, पासिस्तु भदा इणमाहु भुज्जो ॥ २५ ॥

व्याख्या—‘एतानि’ अनन्तरोक्तानि वचनानि ‘तस्याः’ धृत्वा ‘पठ्याः’ भार्याया रुद्रदेवपुरोहितस्येति गम्यते, भद्रायाः ‘सुभाषितानि’ सूक्तानि वचनानीति योज्यते, ऋषेर्वैयावृत्त्यर्थं यक्षाः यक्षपरिवारस्य वरुणात् बहुवचनम्, कुमारान् ‘विनिवारयन्ति’ विशेषेणोपहृतिं कुर्वतो निराकुर्वन्ति ॥ तथा ‘ते’ यक्षाः ‘घोररूपा’ रौद्राकारधारिणः “ठिय” ति स्थिता. ‘अन्तरिक्षे’ नभसि ‘असुराः’ असुरभावात्विषयत्वात्, ‘तस्मिन्’ यक्षपाटे ‘तं’ उपद्रवकारिणं जन ताडयन्ति । ततः ‘तान्’ कुमारान् भिन्नदेहान् रुधिर वमतो दृष्ट्वा भद्रा ‘इदं’ वक्ष्यमाण “आहु” ति वचनव्यत्ययेन ‘आह’ कृते ‘भूयः’ पुनरिति सूत्रद्वयार्थः ॥ २४-२५ ॥ किं तत् ? इत्याह—

गिरिं नहेहिं खणह, अयं दंतेहिं खायह । जायतेयं पाएहिं हणह, जे भिक्खुं अवमन्नह ॥ २६ ॥

आसीविसो उग्गतवो महेसी, घोरव्रतो घोरपरफमो य ।

अगणिं च पक्खंद पयंगसेणा, जे भिक्खुयं भत्तकाले वहेह ॥ २७ ॥

सीसेण एयं सरणं उवेह, समागया सवजणेण तुम्हे ।

जइ इच्छह जीवियं वा धणं वा, लोगं पि एसो कुविओ उहेज्जा ॥ २८ ॥

व्याख्या—गिरिं नहैः ‘एतन्’ विदारयथ, ‘अयः’ लोहं दन्तैः खादथ, ‘जायतेजसम्’ अग्निं पादैः ‘हथ’ ताडयथ, सर्वत्र इवार्थो द्रष्टव्यः । ‘ये’ यूयं ‘भिक्खुं’ प्रक्रमादेन ‘अवमन्यध्वे’ अवधीरयथ, अनर्थफलत्वाद् भिक्षुपमानस्येति भावः ॥ कथमिदम् ? इत्याह—“आशीविषः” आशीविषलब्धिमान्-शापानुग्रहसमर्थ इत्यर्थः । कुतः पुनरयं एवंविधः ? यत उग्रतपा महर्षिः घोरव्रतो घोरपराक्रमश्च । यतश्चैवमतः ‘अग्निं’ ज्वलनं ‘वा’ इवार्थो भिन्नक्रमश्च, ततः ‘प्रस्कन्दयेव’ आक्रामयेव । केव ? “पयंगसेण” ति उपमार्थस्य गम्यमानत्वात् ‘पतङ्गसेनेव’ शलभसन्ततिरिव, यथा ह्यसौ तत्र पतन्ती आशु वातमाप्नोति एवं भवन्तोऽपीति भावः । ‘ये’ यूयं भिक्खुकं ‘भक्तकाले’ भोजनसमये, तत्र दीनादेरवश्यं देयमिति शिष्टसमयः, यूय तु न केवलं न प्रयच्छत किन्तु तत्रापि “वहेह” ति ‘विध्यथ’ ताडयथेति ॥ तेषां तन्माहात्म्यमावेद्य फलोपदेशमाह—“शीर्षेण” शिरसा ‘एनं’ मुनिं ‘शरणं’ त्राणम् ‘उपेत’ अभ्युपगच्छत, किमुक्तं भवति ?—शिरःप्रणामपूर्वकमयमेवास्माकं शरणमिति प्रतिपद्यध्वम्, ‘समागताः’ मिलिताः सर्वजनेन सह यूयम्, यदीच्छत जीवितं वा धनं वा, नाऽस्मिन् कुपिते जीवितादिरक्षाक्षमं अन्यत् शरणमस्ति । किमित्येवम् ? अत आह—“लोकमपि” भुवनमपि एष कुपितो ब्रहेत् । तथा च वाचकः—“कल्पान्तोमानलवत्, प्रज्वलनं तेजसैकतस्तेषाम्” तथा लौकिका अप्याहुः—“न तद् दूर यदश्वेषु, यथाग्नौ यथ मारुते । विषे च रुधिरं प्राप्ते, साधौ च कृतनिश्चये ॥ १ ॥” इति सूत्रत्रयार्थः ॥ २६-२७-२८ ॥ सन्नप्रति तत्पतितान् दृष्ट्वा यदचेष्टत तदाह—

अवहेठियपिटिसउत्तमंगे. पसारियायाहुअकम्मवेष्टे ।

णिग्भेरियच्छे रुहरं वमंते, उड्डमुहे णिग्गयजीरणेत्ते ॥ २९ ॥

ते पासिया खंडिय कट्टभूए, विमणो विसन्नो अह माहणो सो ।

ईसिं पसाएह सभारियाओ, हीलं च णिंदं च खमाह भंते ! ॥ ३० ॥

व्याख्या—अवहेठितानि—अधोनामितानि “पट्ठि” ति पृष्ठं यावत् सन्ति—शोभनान्युत्तमाङ्गानि येषां ते, अवहेठितपृष्ठ-सदुत्तमाङ्गाः मध्यमपदलोपी समासस्तान्, प्रसारिता वाहवो येषां ते तथा, कर्माणि—अग्नौ समित्प्रक्षेपणादीनि तद्विषया चेष्टा कर्मचेष्टा, अविद्यमाना कर्मचेष्टा येषां ते तथा, ततः कर्मधारये प्रसारितवाहकर्मचेष्टास्तान्, “निग्भेरिय” ति प्रसारि-तानि अक्षीणि—नयनानि येषां ते तथा तान्, रुधिर वमतः “उड्डमुहे” ति ऊर्ध्वमुखान्, निर्गतजिह्वानेत्रान् तान् दृष्ट्वा “खंडिय” ति सुपो लोपात् ‘खण्डिकान्’ छात्रान् ‘काष्ठभूतान्’ अत्यन्तनिश्चेष्टतया काष्ठोपमान् ‘विमनाः’ विचित्तः ‘विपण्णः’ विपादं गतः, ‘अथे’ति दर्शनानन्तरं ब्राह्मणः ‘सः’ इति रुद्रदेवनामा ऋषिं प्रसादयति ‘सभार्याकः’ भार्यायुक्तः, कथम् ? इत्याह—‘हीला च’ अवज्ञां ‘निन्दा च’ दोषोद्भावनं क्षमस्व भदन्त ! इति सूत्रद्वयार्थः ॥ २९-३० ॥ पुनः प्रसादनमेवाह—

यालेहिं मूढेहिं अयाणएहिं, जं हीलिया तस्स खमाह भंते ! ।

महप्पसाया इसिणो हवंति, न हु मुणी कोवपरा हवंति ॥ ३१ ॥

व्याख्या—‘यालैः’ शिशुभिः ‘मूढैः’ कपायमोहनीयवशैः अत एव ‘अज्ञैः’ हिताहितविवेकविकलैः यद् हीलिताः “तस्स” ति सूत्रत्वात् तत् क्षमस्व भदन्त !, न हि अज्ञानाद्युपहतानामुपरि महात्मनां कोपः, अनुकम्पनीया एवामी ।

उक्तञ्च केनचित्—“आत्मद्रुहममर्यादं, मूढमुज्झितसत्यथम् । सुतरामनुकम्पेत, नरकार्षिणमदिन्धनम् ॥ १ ॥” किञ्च—महाप्रसादा ऋषयो भवन्ति, “न हु” ति न पुनर्मुनयः कोपपरा भवन्तीति सूत्रार्थः ॥ ३१ ॥ मुनिराह—

पुविं च इण्हिं च अणागयं च, मणप्पदोसो ण मे अत्थि कोई ।

जक्खा हु वेयावडियं करंति, तम्हा हु एते णिहता कुमारा ॥ ३२ ॥

व्याख्या—‘पूर्वं च’ पुरा ‘इदानीं च’ अधुना “अणागयं च” ति ‘अनागते च’ भविष्यति काले मनःप्रवेपो न मेऽस्ति उपलक्षणत्वाद् आसीद् भविष्यति च ‘कोऽपी’त्यल्पोऽपि । यक्षाः ‘हुरि’ति यस्माद् वैयाघ्रत्वं कुर्वन्ति “तम्हे” ति तस्मात् ‘हुर’वधारणे, तस्मात्सादेव हेतुरेते निहताः कुमाराः, न तु मम मनःप्रवेपोऽत्र हेतुरिति भाव इति सूत्रार्थः ॥ ३२ ॥ सम्प्रति तद्वृणाकृष्टचेतस उपाध्यायप्रमुखा इदमाहुः—

अत्थं च धम्मं च वियाणमाणा, तुब्भे ण वि कुप्पह भूतिपत्ता ।

तुब्भं तु पाए सरणं उवेमो, समागया सव्वजणेण अम्हे ॥ ३३ ॥

व्याख्या—‘अर्थं च’ अभिधेयं शास्त्राणामिति गम्यते, ‘धर्मं च’ यतिधर्मं क्षान्त्यादिकं ‘विज्ञानन्तः’ अवगच्छन्तो यूयं ‘नाऽपि’ नैव कृप्यथ भूतिः—रक्षा प्राणिरक्षकत्वेन प्रज्ञा—बुद्धिरेषामिति भूतिप्रज्ञाः, अतश्च “तुब्भं तु” ति युष्मा-कमेव पादौ शरणम् ‘उवेमः’ उपगच्छामः, समागताः सर्वजनेन वयमिति सूत्रार्थः ॥ ३३ ॥ किञ्च—

अवेमु ते महाभागा !, ण ते किंचि ण अच्चिमो । भुंजाहि सालिमं कूरं, णाणावजणसंजुयं ॥ ३४ ॥

व्याख्या—‘अर्चयामः’ पूजयामः “ते” ति सुव्यवस्थायात् त्वां हे महाभाग !, ‘न’ नैव तव ‘किञ्चित्’ चरणरे-ष्वधिकमपि नाऽर्चयामः । तथा भुञ्ज “सालिमं” ति “शालिमयं” शालिनिष्पन्नं ‘कूरं’ ओदनं नानाव्यञ्जनसंयुक्तमिति सूत्रार्थः ॥ ३४ ॥ अन्यथा—

इमं च मे अत्थिं पभूयमन्नं, तं भुंजसु अम्ह अणुग्गहट्ठा ।

बादं ति पडिच्छति भत्तपाणं, भासस्स उ पारणं ए महप्पा ॥ ३५ ॥

व्याख्या—‘इदं च’ प्रत्यक्षत एव परिदृश्यमानं ‘मे’ मम ‘अस्ति’ विद्यते ‘प्रभूतं’ प्रचुरं ‘अन्नं’ मण्डकतण्डुलाद्यादि समस्तं भोजनं तद् भुञ्ज अस्माकमनुग्रहार्थम् । एवं च तेनोक्ते मुनिराह—‘बादम्’ एवं कुर्मः ‘इति’ एवं भुवाण इति शेषः, ‘प्रतीच्छति’ द्रव्यादितः शुद्धमिति गृह्णाति भक्तं पानं “भासस्स उ” ति भासादेव पारणके महात्मा इति सूत्रार्थः ॥ ३५ ॥ तथा च तत्र यदभूत् तदाह—

तहियं गंधोदयपुप्फवासं, दिव्वा तहिं वसुहारा य पुट्ठा ।

पहताओ दुंदुभीओ सुरेहिं, आगासे अहोदाणं च पुट्ठं ॥ ३६ ॥

व्याख्या—“तहियं” ति ‘तस्मिन्’ यक्षपादे, गन्धोदकं च पुष्पाणि च तेषां वर्ण-वर्णं गन्धोदकपुष्पवर्णं सुरैरिति सम्बन्धात् कृतमिति गम्यते । ‘दिव्वा’ अतिश्रेष्ठा “तहिं” ति तस्मिन्नेव वसु-द्रव्यं तस्य धारा—संततपावजनिता सन्ततिः वसुधा सा च ‘पुट्ठे’ति पाविता सुरैरित्यत्रापि सम्बध्यते । तथा प्रहताः ‘दुन्दुभ्या’ देवानकाः सुरैः । तथा तैरेव आकाशे अहोदानं च ‘पुट्ठं’ शब्दितमिति सूत्रार्थः ॥ ३६ ॥ तेऽपि प्राक्षणा विलितमनस इदमाहुः—

सक्खं खु वीसह तवोविसेसो, ण वीसह जाहविसेस कोई ।

लोबागपुसं हरिएससाहुं, जस्सेरिसा हट्ठि महाणुभागा ॥ ३७ ॥

व्याख्या—‘साक्षात्’ प्रत्यक्षं ‘सुरि’त्यवधारणे, ततः साक्षादेव दृश्यते तपसो विशेषः—विशिष्टत्वं माहात्म्यमित्यर्थः तपोविशेषः, ‘न’ नैव दृश्यते ‘जातिविशेषः’ जातिमाहात्म्यं ‘कोऽपि’ स्वल्पोऽपि । किमित्येवम् ? अत आह—यतः श्रृण्व-पुत्रं हरिकेशसाधुं पश्यतेति शेषः, यस्य ‘ईदृशी’ दृश्यमानरूपा ‘श्रद्धाः’ देवसन्निधानात्मिका सम्पद् ‘महानुभागा’ सातिशयमाहात्म्येति सूत्रार्थः ॥ ३७ ॥ साम्प्रत स एव मुनिस्तानुपशान्तमिव्यात्वमोहनीयोदयानि पश्यन्निदमाह—

किं माहणा ! जोहसमारभन्ता, उदण सोहिं यहिया विमग्गहा ।

जं मग्गहा वाहिरियं विसोहिं, ण तं सुदिट्ठं कुसला वयंति ॥ ३८ ॥

व्याख्या—‘किमि’ति क्षेपे, ततो न युक्तमिदं हे ‘माहणाः !’ ब्राह्मणाः ! ‘ज्योतिः’ अग्निं ‘समारभमाणाः’ प्रस्तावाद् यागकरणतः प्रवर्त्तमाना यागं कुर्वन्त इत्यर्थः, ‘उदयेन’ जलेन “मोहिं” ति ‘शुद्धि’ निर्मलतां “यहिय” ति वाह्यां ‘विमार्गय’ अन्वेपयय ? । किमेवमुपदिश्यते ? इत्याह—यद् यूयं मार्गयय ‘वाह्यां’ वाह्यहेतुना विशुद्धिं न तत् ‘सुदृष्टं’ सुषु प्रेक्षितं ‘कुशलाः’ तत्त्वविचारं प्रति निपुणाः ‘वदन्ति’ प्रतिपादयन्तीति सूत्रार्थः ॥ ३८ ॥ यया चैतत् सुदृष्टं न भवति तथा स्वत एवाह—

कुसं च जूवं तणकट्टमग्गिं, सायं च पायं उदगं कुसंता ।

पाणाहं भूयाहं विहेडयंता, भुज्जो वि मंदा ! पकरेह पावं ॥ ३९ ॥

व्याख्या—‘कुसं च’ दग्धं ‘यूवं च’ प्रतीतमेव, एण च—वीरणादि पाटं च—समिदादि वृण्णाष्टम्, ‘अग्निं’ प्रतीतं सर्वत्र प्रतिगृह्यन्त इति शेषः । ‘सायं’ सन्ध्यायाम्, चण्णो भिन्नक्रमस्ततः ‘पायं’ ति ‘प्रातश्च’ प्रभाते ‘उदकं’ जलं ‘सृशन्तः’ आचमनादिषु परामृशन्तः “पाणाहं” ति ‘प्राणिनः’ द्वीन्द्रियादीन्, सम्भवन्ति हि जले पृथक्करुणास्त इति, “भूयाहं” ति ‘भूतान्’ वरुन्, उक्तञ्च—“प्राणा, द्वि-त्रि-चतुः प्रोक्ताः, भूतान् तस्यः स्मृताः । जीवाः पञ्चेन्द्रिया हेयाः, शेषाः सत्त्वाः प्रकीर्तिताः ॥ १ ॥” ग्रथिव्यानुपलक्षणं चैतद् । ‘विहेडमानाः’ विविधं वाधमानाः, किम् ? इत्याह—‘भूयोऽपि’ पुनरपि न केवलं पुरा किन्तु शुद्धिकालेऽपि जलानलादिजीवोपमर्दतः ‘मन्दाः’ जराः ‘प्रकुरय’ प्रकर्षणोपचितुय ‘पापम्’ अशुभकर्म । अयमाशयः—कुशला हि कर्ममलविलयात्मिकां तारिफकीमेव शुद्धिं मन्यन्ते, भयदमिमतयाग-स्थाने च यथादिपरिमहजलस्पर्शाविनाभावित्वेन भूतोपमर्दहेतुतया प्रत्युत कर्ममलोपचयनिवन्त्ये एव, नातः तत्सम्भव इति कथं तदे-तुकशुद्धिमार्गणं सुदृष्टं ते वदेयुः ? तथा च वाचकः—“शौचमाध्यात्मिकं त्यक्त्वा, भावशुद्ध्यात्मकं शुभम् । जलादिशौचं यत्रेदं, मूढविस्वापनं हि तत् ॥ १ ॥” इति सूत्रार्थः ॥ ३९ ॥ इत्थं तद्वचनतः समुत्पन्नशङ्कास्ते यागं प्रति तानदेवं पप्रच्छुः—

कहं चरे भिक्खु ! वयं जयामो, पावाहं कम्माहं पणुह्यामो ।

अक्खाहि णे संजय ! जक्खपूहया, कहं सुजट्ठं कुसला वयंति ? ॥ ४० ॥

व्याख्या—‘कथं’ केन प्रकारेण “चरे” ति प्राकृतत्वात् ‘चरेमहि’ यागार्थं प्रवर्त्तमहि हे भिक्षो ! वयम् ? तथा ‘यजानः’ यागं कुर्मः कथमितिवेगेः, ‘पापानि’ अशुभानि कर्माणि “पणुह्यामो” ति ‘प्रणुदानः’ प्रेरयामो येनेति गन्त्यते । ‘आख्याहि’ कथय ‘नः’ अस्माकं हे ‘सयत !’ यक्षपूजित !, किमुक्तं भवति ?—यो हि अलङ्घ्यदितः कर्मप्रणोदनोपायो यागरूपः स युष्माभिर्दूषितः इति भवन्त एवापर यागमुपदिशन्तु, कथं ‘स्विष्टं’ शोभनं यजनं कुशला वदन्ति ? इति सूत्रार्थः ॥ ४० ॥ मुनिराह—

छज्जीवकाए असमारभन्ता, मोसं अदत्तं च असेवमाणा ।

परिग्गहं इत्थीउ माण मायं, एयं परिन्नाय चरंति दंता ॥ ४१ ॥

व्याख्या—यद्जीवकायान् ‘असमारभमाणाः’ अनुपमर्दयन्तः, “मोसं” ति ‘मृपा’ अलीकभाषणम् ‘अदत्तं च’ अद-त्तादानं च असेवमानाः, परिग्रहं स्त्रियो मानं माया तत्सहचरितत्वात् कोप-लोभौ च, ‘एतद्’ अनन्तरोक्तं परिग्रहादि ‘परि-हाय’ क्षपरिक्षया ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिक्षया प्रत्याख्याय ‘चरन्ति’ यागे प्रवर्त्तन्ते ‘दन्ताः’ इन्द्रिय-नोन्द्रियदमेन यतय इति गम्यते । यत एवमतो भवद्भिरप्येवं चरितव्यमिति सूत्रार्थः ॥ ४१ ॥ प्रथमप्रश्नप्रतिवचनमुक्तम्, शेषप्रश्ननिर्वचनमाह—

सुसंखुडा पंचहिं संवरैहिं, इह जीवियं अणवकंखमाणा ।

वोसट्ठकाए सुहचत्तदेहा, महाजयं जयई जन्नसिट्ठं ॥ ४२ ॥

व्याख्या—‘सुसंखुडाः’ स्वगितसमस्ताश्रयद्वाराः, ‘पञ्चभिः संवरैः’ प्राणातिपातविरत्यादिप्रतैः ‘इह’ मनुष्यजन्मनि उपलक्षणत्वात् परत्र च ‘जीवितं’ प्रस्तावाद् असयमजीवितम् ‘अनवकाङ्क्षन्तः’ अनभिलषन्तः अत एव ‘व्युत्सृष्टकायाः’ परीपहोपसर्गसहिष्णुतया त्यक्तकायाः, शुचयः—अकलुषितप्रताप्ते च ते त्यक्तदेहाश्च—अत्यन्तनिष्प्रतिकर्मतया शुचित्यक्त-देहाः, महान् जयः—कर्मशत्रुपराभवमलक्षणो यस्मिन् स महाजयसं “जयई” ति वचनव्यत्याद् यजन्ति मुनयः, ततो भवन्तोऽप्येवं यजन्ता “जन्नसिट्ठं” ति प्राकृतत्वात् श्रेष्ठयक्षम् । श्रेष्ठवचनेन च एतद् यजनं स्विष्टं कुशला वदन्ति, एष एव च कर्मप्रणोदनोपाय इत्युक्तं भवतीति सूत्रार्थः ॥ ४२ ॥ यत् ईदृग्गुणः श्रेष्ठयक्षं यजते ततस्त्वमपि ईदृग्गुण एव, तथा च तं यजमानस्य कानि उपकरणानि ? को वा यजनविधिः ? इत्यभिप्रायेण ते एवमाहुः—

के ते जोई ? के व ते जोइठाणा, का ते सूया ? किं व ते कारिसंगं ? ।

एहा य ते कयरा संति ? भिक्खु !, कयरेण होमेण हुणासि जोई ? ॥ ४३ ॥

व्याख्या—‘के’ इति किं ‘ते’ तव ‘ज्योतिः ?’ अग्निः ?, किं वा ते ज्योतिःस्थानम् ? यत्र ज्योतिर्निधीयते, काः ‘ध्रुवः ?’

पृष्ठाविप्रक्षेपिका दर्व्यः ? , “किं च” ति किं वा करीषः—प्रतीतः स एवाङ्गम्—अधुरीषनकारणं करीषाङ्गं येनाग्निः सन्धु-
क्षते, ‘एधाश्च’ समिधो यकाभिरग्निः प्रज्वाल्यते ‘ते’ तव ‘कतरा’ इति काः ? , “संति” ति चस्य गम्यमानत्वात्
‘शान्तिश्च’ दुरितोपशमहेतुः अध्ययनपद्धतिः कतरेति प्रक्रमः, “भिक्षू !” इति भिक्षो ! कतरेण ‘होमेण’ हवनविधिना
‘जुहोषि’ आहुतिभिः प्रीणयसि किं तद् ज्योतिः ? , बह्वीवनिकायसम्भारम्भनिवेनेन ह्यसदभिमतो होमः तदुपकरणानि च
पूर्वं निषिद्धानीति कथं भवतो यजनसम्भवः ? इति सूत्रार्थः ॥ ४३ ॥ मुनिराह—

तथो जोई जीवो जोइठाणं, जोगा सुया सरीरं कारिसंगं ।

कम्मं एहा संजमजोग संती, होमं हुणामि हसिणं पसत्थं ॥ ४४ ॥

व्याख्या—‘तपः’ बाह्याभ्यन्तरभेदभिन्नं ‘ज्योतिः’ अग्निः, यथा हि ज्योतिरिन्धनानि भस्मीकरोति एवं तपोऽपि भावे-
न्धनानि—कर्माणि । ‘जीवः’ जन्तुः ज्योतिःस्थानम्, तपोज्योतिपस्तदाश्रयत्वात् । ‘योगाः’ मनोवाक्कायाः श्रवः, ते हि शुभ-
व्यापाराः स्नेहस्थानीयाः तपोज्योतिषो ज्वलनहेतुभूताः तत्र संस्थाप्यन्त इति । शरीरं करीषाङ्गम्, तेनैव हि तपोज्योति-
रुदीप्यते, तद्भावावित्वात् तस्य । ‘कर्म’ उक्तरूपम् एधा, तस्यैव तपसा भस्मीभावनयनात् । “संजमजोग” ति ‘संयम-
योगाः’ संयमव्यापाराः शान्तिः, सर्वप्राण्युपद्रवपरिहारित्वात् वेधाम् । तथा “होमं” ति होमेन जुहोमि तपोज्योति-
रिति गम्यते, ‘ऋषीणां’ मुनीनां संमन्धिना “पसत्थं” ति प्रशस्तेन जीवोपधातरहितत्वेन विवेकिभिः श्लाघितेन
सम्यक् चारित्र्येणेति भावः । अनेन च कतरेण होमेन जुहोषि ज्योतिरिति प्रत्युक्तमिति सूत्रार्थः ॥ ४४ ॥ एवं यज्ञस्वरूप-
मवधार्य ज्ञानस्वरूपं पिपृच्छिषवस्ते इदमाहुः—

के ते हरए ? के य ते संतितित्थे ? , कहिसि ण्हाओ व रयं जहासि ? ।

आयक्ख णे संजय ! जक्खण्हया ! , इच्छामो णाउं भवओ सयासे ॥ ४५ ॥

व्याख्या—कः ‘ते’ तव ‘हृदः’ नदः ? , “के य ते संतितित्थे” ति किं च ते शान्त्यै—पापोपशमनिमित्तं तीर्थं—पुण्यक्षेत्रं
शान्तितीर्थम् ? तथा च “कहिसि ण्हाओ व” ति वाशब्दस्य मित्रक्रमत्वात् कस्मिन् वा ‘ज्ञातः’ शुचिभूतो रज इव
‘रजः’ कर्म ‘जहासि’ त्यजसि त्वम् ? , गम्भीराभिप्रायो हि भवान् तत्र किमस्माकमिव भवतोऽपि हि हृदतीर्थे एव शुद्धि-
स्थानम् ? अन्यद्वा ? इति न विद्वा इति भावः । ‘आचक्ष्व’ व्यक्तं वद ‘नः’ अस्माकं संयत ! यक्षपूजित ! , ‘इच्छामः’
अभिलषामः ‘ज्ञातुम्’ अवगन्तुं ‘भवतः’ तव ‘सकाशे’ समीपे इति सूत्रार्थः ॥ ४५ ॥ मुनिराह—

धम्मं हरए वंभे संतितित्थे, अणाइले अत्तपसन्नलेसे ।

जहिसि ण्हाओ विमलो विसुद्धो, सुसीतीभूतो पजहामि दोसं ॥ ४६ ॥

एयं सिणाणं कुसलेहि दिट्ठं, महासिणाणं हसिणं पसत्थं ।

जहिसि ण्हाया विमला विसुद्धा, महारिसी उत्तमं ठाण पत्त ॥ ४७ ॥ ति वेमि ॥

व्याख्या—‘धर्मः’ अहिंसायात्मकः हृदः, कर्मरजोपहन्तृत्वात् । ‘ब्रह्मे’ति ब्रह्मचर्यं शान्तितीर्थम्, तदाऽऽसेवनेन हि
सकलमलमूलरागद्वेषाबुन्मूलितावेव भवतः, तदुन्मूलनाच्च न कदाचिद् मलस्य सम्भवोऽस्ति, सत्याद्युपलक्षणं चैतत् । तथा
चाह—“ब्रह्मचर्येण सत्येन, तपसा संयमेन च । मातङ्गपरिगतः शुद्धिः, न शुद्धिस्तीर्थयात्रया ॥ १ ॥” किञ्च—भवत्प्रतीत-
तीर्थानि प्राण्युपमर्दहेतुतया प्रत्युत मलोपचयनिमित्तानीति कुतस्तेषां शुद्धिहेतुता ? , तथा चोक्तम्—“कुर्याद्वर्षसहस्रं तु,
अहन्यहनि मज्जनम् । सागरेणाऽपि कृत्स्नेन, वधको नैव शुध्यति ॥ १ ॥” हृदशान्तितीर्थे एव विशिनष्टि—‘अनाविले’
मिथ्यात्वगुप्तिविराधनादिमिरकलुषे, अनाविलत्वात् । आत्मनः—जीवस्य प्रसन्ना—मनागप्यकलुषा पीताद्यन्यतरा लेइया यस्मि-
न्सदात्मप्रसन्नलेश्य तस्मिन् एवंविधे धर्महृदे ब्रह्माख्यशान्तितीर्थे च । “जहिसि” ति यस्मिन् ज्ञात इव ज्ञातः अत्यन्त-
शुद्धिभवनात् ‘विमलः’ भावमलरहितोऽत एव ‘विसुद्धः’ गतकलुषः “सुसीतीभूतो” ति ‘सुसीतीभूतः’ रागाद्युत्ताप-
विरहितः सुषु शैत्य प्राप्तः ‘प्रजहामि’ प्रकर्षेण त्यजामि दूषयति—विसुद्धमप्यात्मानं विकृतिं नयतीति दोषः—कर्म तम् ।
अनेनैतदाह—ममपि हृदतीर्थे एव शुद्धिस्थानं परमेवविधे एवेति ॥ निगमयितुमाह—‘एतदि’त्यनन्तरमुक्तं ‘ज्ञानं’ रजोहानं
कुशलैर्दृष्टम्, इदमेव च महाज्ञानं न तु शुष्मत्प्रतीतम्, अस्यैव सकलमलापहारित्वात् अत एव ऋषीणां ‘प्रशस्तं’ प्रशसा-
स्पदम्, न तु जलज्ञानवत् सदोपतया निन्यम् । अस्यैव फलमाह—“जहिसि” ति सुव्यवस्थायाद् येन ज्ञाता विमला
विसुद्धा इति प्राग्वत्, ‘महर्षयः’ महासुनय. ‘उत्तमं स्थानं’ मुक्तिलक्षणं ‘प्राप्ताः’ गता इति सूत्रद्वयार्थः ॥ ४६—४७ ॥
‘इतिः’ परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् । एव चोपसम्पन्नेषु द्विजेषु यक्षेण प्रगुणीकृतास्ते छात्राः तत्कालोचितधर्मदेशनया
च तान् प्रतिबोध्य गतः स्वविहारमसौ मुनिः ॥

॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविनिर्मितायां सुखबोधायां उत्तराध्ययनसूत्र-
लघुटीकायां हरिकेशीयाख्यं द्वादशमध्ययनं समाप्तम् ॥

भाग्येण जयते चन्द्रयन्त्रियस्यम् यतो पुनो मुनिचंदो नाम जयति, सो व निजिग्राह्यमगो सागरचंद्रम्
 अक्षिप पादयो । अथवा अगं पदं चैवो गुणैर्दं यमं यिदमो देवार्थं पश्ये, निम्नग्राह्यं गमं पश्ये मन्वेन पुनो,
 पश्ये अक्षिप पदमो । तं नि पश्ये पुनश्चिदं पश्ये चित्ता नि गोपालनाम् । तं पश्ये नि ततो तरेन्नाप पश्ये
 पश्ये पश्ये चित्ता । दो दृष्टं पश्ये देवयोगं गता । नतो दमपुरे पश्ये मंडिलम् माह्यम् जमपुरे दाम्नी । दो
 नि पुनो पश्ये मन्वेन चैवो जया, अक्षिपग्राह्यं जयं पता । अथवा छत्रम् पश्ये अक्षिप गता । नतो वट-
 भापयम् छेदा र्गि पश्ये । यन्त्रोद्वेगं निगंतुम् दमो मुन्यमनेन एतो जगो । वीजो नि मन्त्रोद्वेगं निमित्तं भमो
 नैवोपक्षिपे दमो । तथो अक्षिपयिदमो दो नि मया मन्त्रो कालिं जहने निगीतं जमलजनेन जता । पुनर्द्वेवो
 जयार्थं यतो पश्ये मन्वेन चैव मन्वेन दो नि निजिग्राह्य । तथो मयमंगारिरे जेपि ईसा एताप गच्छंतीं मन्त्रि-
 मन्त्रिणा, जया कालिपश्ये, अक्षिपग्राह्यं तोद्यं पता । अथवा नैव यमं भमंता एतो मच्छंतीं एताप
 पश्येताप जयि गच्छंतीं चैवो यच्छंतीं निजिग्राह्य । तथो चापागमीं नयंता महाजन्मसिद्धम् मूयदिक्षा-
 यिदमाम् पागायिदमो पुननाप उवयता । तथेव अक्षिपईदंजुता चित्तं-मन्त्रयनामगो व मायगे जया ।

१ अपराधि । २ मायजगामयम् । ३ शृगापानाम् ।

मञ्जो विमणहुमणा चिदिई पयत्ता—धिरदु अन्हाण रुयजोवणमोहगलावन्नकलाकोमहादुगुणकलावत्त जेण मायंग-
जाटकलंमंसेत्तण शणो गो हूमिजो, लोगपरिभूया य जाय त्ति मुक्खेरेमं गया अकहिऊण यधवाण मरणकयनिच्छया
पयद्दा एभिण्णपरिणामिगुहं । तजो दुरेदंसंतग्गप्पि दिट्ठो एगो मिमिउरो । तपारुहंतेहिं एगम्मि सिलायले विकिट्ठवत्तो-
रियंमो मुहद्धाणोपमओ घग्घारियपाणी काउरसग्गेण आयायेमाणो दिट्ठो एगो गहामुणी । तं पेच्छिय जायहरित्ता गया
सग्ग शयीनं । तजो भत्तिपाद्दमाणुपयं पंदिओ भयनं । तेण वि द्वाणयमत्तीण धम्मलाभपुपय 'कुओ भउतो समागय ?'
ति गंवायिया । तेहिं वि पुत्तनुत्तककणपुपयं साहिओ निययामिप्पाओ—जाह पय गिरिउरे पउण करेमो । तजो
साहरिणिणा भणिगा—एण चुत्त तुम्हारिताणं अणेगसत्तावयोदावदायनुत्तीणं पागयजणचिट्ठियं ति, करेह सारीरमाण-
भाणयामुग्गणीयभूयकमयणधरणसिद्धिं जिणिंक्खणीयं माधुधम्म ति । तजो गहासाहिपीटिएहिं व आउरेहिं सुविजत्त
व निगमंकिं पडिच्छयं तग्ग गयणं, भणियं व—भययं ! देह अन्ह नियवयं । तेण वि 'जोग' त्ति कलिऊण दिन्ना ताण
विगया । पालकणेण य जाया गीयत्था । तजो छट्ठ-उट्ठम-दसम-दुवाउर-उट्ठमास-मासाहणिं विचित्ततवोकम्माईहिं
अण्णणं भाोमाणा मामाणुगामं विहरंता काउरसग्गेण पत्ता हत्थिणाउरं । टिया नाहिऊणणे । अन्नया माससमणपारणए
भंभूयगाह पविट्ठो नयम् । गेहाणुगेहं हरियासमिओ भमंतो रायमग्गावट्ठिओ दिट्ठो नमुद्दमंतिणा, पशभिन्नाओ य—
'जेट्ठो गो मायंगदारजो, यजो अजेरिं व जाणावेरह' ति अणभण्ण नियपुदिसे पट्टेऊण जट्ठिमुट्ठिलउडपहारेहिं कय-
लिय जिहाजानिओ । तजो तग्ग निमग्गहारग्ग तग्गहार कोपकटालियग्ग तजोउरसा तेरिं हणणनिमित्तं मुहाओ निग्गया ।
मज्जो पाणिणउत्तपडेल्लिं व भूमिनिहेहिं शमंता अपारियं नयम् । मज्जो भयजोऊहेहिं आगया नागरया, वदिय
भपरियणा पग्गद्धं पवत्ता । शणीउ

भयवं । खमेह जमम्हारिसेहिं मंदभगोहिं अणजेहिं अवरद्धं ति, पडिसंहरह तवतेयं, करेह प्पसाय जीवियप्पयाणेणं, भुज्जो न एवं करिस्सामो त्ति । जाहे न पसीयइ ताहे चित्तसाहू जणवायं सुणिय वहलधूमच्छादयं च गयणं ददूण तस्स समीवमागओ । भणिओ तेण—भो संभूय ! उवसमसु उवसमसु कोवानलं, उवसमप्पहाणा चेव महरिसओ भवन्ति, अवरद्धे वि न कोवस्सावगास ढिति । जओ—दुरतो सव्वाणत्थहेऊ चरणिधणे दवानलो कोहो । भणियं च—“जह वणदवो वणं दवदवस्स जलितं खणेण निदहइ । एवं कसायपरिणओ, जीवो तवसजमं दहइ ॥ १ ॥” अन्नं च—“कोहो पीढं पणासेइ, कोहो दुग्गाइवड्डणो । परिग्रावकरो कोहो, अप्पाणस्स परस्स य ॥” तहा—“मासुववासु करइ विचित्तु वणवासु निसेवइ, पढइ नाणु ज्ञाणेण निच्चु अप्पाणं भावइ । वारइ दुद्धर वंभचेरु भिक्खासणु भुजइ, जासु रोसु तसु सयलु एउ निप्फलु सपज्जइ ॥ १ ॥” एवमाइउवसमप्पहाणेहि जिणिदवयणजलोहेहिं विज्झाविओ कोहग्गी । गओ वेरगं । ततो नियत्ता तप्पसाओ गया तमुज्जाण । चितियं च णेहिं—“कयसलेहणा अम्हे, ता एण्ह जुत्तमणसणं काउं ति ठिया अणसणे । ततो सणंकुमारोणं नायाऽमच्चवुत्ततेणं कोवमुवगएण ददरज्जुवद्धो नेया-विओ सो ताण समीवं । तेहिं अणुकंपाए मोयाविओ णमुई । सणंकुमारो वि तेसिं वंदणत्थ सतेउरो गओ तमुज्जाणं, वंदिया ते भत्तिवहुमाणपुवयं अतेउरसहिण । तओ इत्थीरयणमुनंदाए पाएसु पडंतीए साइसयं अलकफासमणुभवन्तेणं काउमारद्धं नियाण संभूएण । तओ चित्तमुणिणा चितियं—अहो ! दुज्जयत्तं मोहरस्स, अहो ! दुदतया इंदियाण, अहो ! उम्माहयत्तं विसयाणं, जेणेस सुचरियतवो वि सुविइयजिणिदवयणो वि हु जुवइवालगाफासेण वि एरिसमज्झवसइ । ततो

१ “मासोपवास करोति विचित्र वनवास निपेवते, पठति ज्ञान ध्यानेन नित्यमात्मान भावयति । धारयति दुर्धर ब्रह्मचर्यं भिक्षादानं भुङ्के, यस्य रोपस्तस्य सकलमेतन्निष्फलं सम्पद्यते ॥ १ ॥”

पडिवोहिउकामेण भणिओ सो—भो ! उवरमसु एयाओ असुभज्झवसाणाओ, जओ—असारा परिणामवारुणा संसार-परिभमणहेऊ कामभोगा, निसेविज्जंता वि करंति अहियमुम्माहयं, दुहुरूवा य ते परमत्थओ, सुहाभिमाणो तेसु मोहविलसियमेव । भणियं च—“जह कच्छुल्लो कच्छुल्लं, कंडुयमाणो दुइं मुणइ सोक्खं । मोहाउरा मणुस्सा, तह कामदुइ सुहं ढिति ॥ १ ॥” किच—भोगनिबंधणं माणुस्सयं सरीर केवलसुइरूवं चेव सबं, अओ न किंचि तम्मि रागकारणं । जओ भणियं—“सुक्कसोणियसभूयं, असुईरसविद्वियं । तय-रत्त-मस-मेय-ऽट्ठि-मिज-सुक्कविणिग्गियं ॥ १ ॥ नवेगारस्स सोएहिं, गलंतमसुईरसं । अमेज्झकोत्थलो देहं, छविमेत्तमणोहरं ॥ २ ॥ आढयं रुहिरस्सेत्थ, वसाए अद्धआढय । कुंडवो पित्तसिंभाणं, सुक्कस्स य तंदद्वयं ॥ ३ ॥ सिरासंयाइं सत्तेव, नव ण्हासंया भवे । न सरीरम्मि एयम्मि, सुइत्तं कि पि विज्जए ॥ ४ ॥ मणुन्नमसणं पाणं, र्साइमं साइमं वरं । सरीरसंगमावन्नं, सबं पि असुई भवे ॥ ५ ॥ वर वत्थं वरं पुप्फं, वर गंधविलेवणं । विणस्सए सरीरेण, वरं सयणमासणं ॥ ६ ॥ उल्ली दंतेसु दुग्गंधा, मुहे वि असुईरसो । विलीणो नासिगाए वि, सिंभो वहइ निच्चसो ॥ ७ ॥ अच्छीसु दूसियाइं ति, कन्नेसु असुभो मलो । झरेइ रोमकूवेहिं, सेओ दुरभिगंधओ ॥ ८ ॥ एयारिसे सरीरम्मि, सब्बोराण आलए । सुनिच्छियागमो होउं, मा मुज्झ मुणिपुंगवा ! ॥ ९ ॥ एवमाइ अणुसासिओ वि न पडिवुद्धो एतो मोहस्स उकडयाए, कयं च नियाणयं संभूइणा, जहा—जइ इमस्स तवस्स अत्थि फलं तो जम्मंतरे चक्कवट्ठी होज्जाहं ति । सच्चवियमिमं तेण, जहा—अइविसमो मोहतरु, अणाइ-भवभावणाविययमूलो । दुक्कं उन्मूलिजइ, अच्चंत अप्पमत्तेहिं ॥ १ ॥ ततो मरिउं सोहम्मे कपे दो वि देवा जाया । तओ चित्तजीवो चुओ पुरिमताले इवमस्स पुत्तो जाओ । संभूयजीवो वि तओ चुओ संतो कंपिल्लपुरे वंभो नाम राया, तस्स चुलणी नाम देवी, तीए उदरे चोइसमहासुमिणसूइओ उप्पन्नो । जाओ य कमेणं । कय च से नामं वंभदत्तो

त्ति । वड्डिओ देहोवचणं कलाकलावेण य । तस्स य वंभराइणो उत्तमवंससंभूया महारायाणो चत्तारि मित्ता आसि । तं जहा—कासिविसयाहिवो कडओ, गयउरवई कणेरुदत्तो, कोसलविसयाहिवई दीहो, चंपाहिवई पुप्फचूलो त्ति । ते अच्चतनेहेण परोप्पर विरहमणिच्छंता समुइया चेव सब्बच्छरमेक्कं परिवाडीए विविहकीलाविलासेहिं सरज्जेसु चिट्ठंति । अन्नया ते समुइया चेव वंभसमीवमागया । चिट्ठंताण य ताणं मरणपज्जवसाणयाए जीवलोयस्स वंभस्स मंतंततो-सहाईणमसज्जो उप्पन्नो सिरे रोगो । तओ तेण वाहराविया कडगाइणो मित्ता । ताणं च उच्छंणं सुक्को वंभदत्तो, वुत्ता य ते—जहा तुम्मेहिं एस रज्जं कारेयवो त्ति । एवं रज्जचित्त काऊण कालगओ । कयं से वयंसेहिं पेयकिचाइयं । तओ कडगाईहिं भणियं—“जाव एसो कुमारो रज्जधुरावहणजोगो होइ ताव अम्हेहिं एयं रज्जं पालेयव” ति मंतिऊण सब्बसम्मण दीहं ठविऊण गया सरज्जेसु सेसा । गएसु य तेसु सो दीहो परिपालेइ सयलसामगियं रज्ज, पलोएइ भंडारं, पविसइ अंतेउर, मंतइ समं चुलणीए । तओ दुन्नवारयाए इदियाणं अगणिऊण वंभमित्तत्तणं अवमन्नि-ऊण वयणीयं संपलगो समं चुलणीए । एवं पवड्डमाणविसयसुहरसाणं गच्छंति दिणा । ततो वंभराइणो वीयहियय-भूएण धणुनामेण मंतिणा अवितहं मुणियं, चितियं चणेण—जहा ‘जो एवंविहं पि अकज्जमायरइ सो किं वंभदत्त-कुमारस्स उदयं इच्छइ ?’ ति चित्तिऊण वरधणू नाम कुमारो एगते भणिओ—जहा पुत्त ! एयस्स माया दुघारिणी जाया, तो एयस्स रहसि जाणावेहि एयं वइयरं कुमारस्स । तहा कयं तेण । तओ कुमारो माउदुवरिय मणसा असहमाणो तीए जाणावणनिमित्तं कायकोइलासगहणं घेत्तूण अतेउरमज्जे गंतुं—‘अन्नो वि जो एवं करिस्सइ तस्साह निगहं काहामि’ त्ति भणइ । तओ अन्नदियहे भइकरिणीए सह सकिन्नगयं घेत्तूण तहेवागओ । तओ दीहेण एयं मुणिय भणिया चुलणी—अह कागो तुमं कोइल त्ति । तीए सलत्तं—वाल्लो कुमारो जं वा तं वा उल्लवइ । ततो

तेण वुत्तं—न एयं अन्नहा, ता मारिज्जं कुमारो रइविग्गफरो, भम्मि साहीणे तुह अन्ने सुया भविस्संति । तओ रइनेहपरखसाए परिसं पि मणसा वि अचिंतणीयं पडिमुयमिणीए । जओ—“महिला आलकुलहरं, महिला लोयम्मि दुघरियेत्तं । महिला दुग्गइदरं, महिला जोणी अणत्थाणं ॥ १ ॥ मारुड पियभत्ताए, एणइ सुयं तह पणासए अत्थं । नियगेह पि पलीवह, णारी रागाउरा पावा ॥ २ ॥” भणियं च तीए—जइ कह वि तेण उवाएण मारिज्जइ जहा जणा-
ववाओ रक्खिज्जइ । तेण वुत्तं—“धेयमिमं कज्जं, कुमारस्स विवाहं करेमो तस्सामग्गीए सह अणेगारंभपइट्ठियं गूढनि-
ग्गमपवेसं करेमो जउहर, तत्थ विवाहाणंतरं सुहपसुत्तस्स अग्गिदाहेण अलपिरयं कज्जं करिस्सामो” ति मंतिऊण एगस्स
महाराइणो धूया वरिया । पारद्धा य विवाहनिमित्तं सयलसामग्गी । इओ य धणुमंतिणा वंभदत्तस्म कजावहिण विभत्तो
दीहराया—जहा एस मम पुत्तो वरधणू रज्जधुगार्थितणममत्थो वट्ठइ, अहं पुण परलोगहियं करेमि ति । तओ
तेण कहयवेण भणिओ—अलं अन्नत्थ पउयेणं, इह ठिओ चेय दाणाहधम्मं करेह सि । इमं च पडियजिऊण धणुणा
गंगातीरे महइ पया फाराविया । तत्थ पंयियपरिपायगाईण पकाम अन्नपाणं रिज्जिउं पवत्तं । दाणमाओययाराहिएहिं
पडियपवइयपुरिसेहिं दुगाउयप्पमाणा सुरंगा एणापिया जाय जउहरं पत्त सि । इओ य मा पइ विविहनेयत्थपरियण-
परिवुहा पुरवरं संपत्ता । पवेसिया महाविभूईए जाय वित्तं पाणिगाहणं । तयणंतरे विसजिऊण जणसमूहे पवेसिओ
कुमारो सह वट्ठए जउहरं । तओ तत्थ वट्ठसहियस्स आमणोयविट्ठवरधणुत्तहियस्म विसजियाउसेसपरियणस्म गयं
जामिणीजामदुग । तओ समता पलीयियं पासभयणं । उच्छलिओ हाहारयो । ततो ‘किं कायधं ?’ ति मूढमाणेण
पुच्छिओ वरधणू—किमेयं ? ति । तेण भणियं—जहा सा रायधूया लेहपेसणेण पिनिवारिया, एमा बाइ अभा,
ता इमाए पडियंधो न कायधो सि, एव जउहरे पण्हपहारं देसु जेण निग्गच्छामो । तेण तहा वयं । तओ भेत्तूण

वं सुरंगाए निग्गंतूण दुयारदेसे गया । इओ य धणुमंतिणा पुवमेए दो पयइयपुरिसा सुरंगादुयारे सुरंगमारुदा घरिया ।
ते य वरधणुत्त संकेयं मेलिय आसेसु य ते कुमारो आरोयिय गया । कुमारो वि पयट्ठा गंतुं, गया पत्तास जोवण-
मेत्तं भूमिभागं । दीहद्वानलेदेणं निवडिया सुरंगमा । एसु के- न्नु पवत्ता । पत्ता य कोट्टानिहाणं गामं । ततो
कुमारेण वरधणू भणिओ—जहा छुहा वाहइ सि ददं परिसतो म्हि । तं तत्थ संठवेऊण सो पविट्ठो गामं, मंडयं
धेत्तूणागओ । मुहाविंयं कुमारस्स सीस, पहिराविओ फासायवत्थो, चउंगुलप्पमाणपट्टयवंधेण सिरिक्कच्छालंकिंयं छाहं
वच्छत्थलं । वरधणुणा वि कओ वेसपरापत्तो । पविट्ठा गामव्भंतरं । ताव य एक्कदिययरमंदिराओ निग्गंतूण दासचेट्ठएण
भणिया ते—एह मुंजह सि । तओ गया तत्थ । रायाणुरूपपडियसिजुत्त मुंजाविया ते । तदयसाणे य एक्का पयरम-
हिला वंधुमइसुहिस्स कुमारउत्तिमणे अक्खए पक्खियइ, भगइ य—एम इमाए कन्नगाए घरो सि । एयमायभिऊण
भणियं वरधणुणा—किमेयस्स सुक्खयडुयस्स काए अप्पाणं ऐपह । तओ परसामिण्ण भणियं—सामि । सुवउ, पुष
णेमित्तिएण साहियं अन्हं—जहा इमाए घालियाए जो पट्टाछाइयवच्छो सनित्तो भुनिर्हा भोयणं सो भत्तारो होहि सि ।
एवमावि भणिउं तम्मि दियहे काराविओ पाणिगाहणं कुमारो सि । वीयदिणे भणिओ कुमारो वरधणुणा—दूरं गंतव
ति । तओ वंधुमइए सव्भायं कहिउं निग्गया । गच्छंता पत्ता दूरगामंतरं । तत्थ सलिलत्थी वरधणू पविट्ठो लहुमांतूण
मणइ—‘जह दीहराइणा वंभदत्तस्स सव्वओ पंथा वंधाविय’ ति जणयाओ एय गए सुओ, ता कुमार ! नस्सामो । तओ
पयट्ठा वम्मणेण पत्ता महाइहं । तओ कुमारं वट्ठस्स हेट्ठा ठविउं तिसाभिभूयं गओ वरधणू जलहा । ताव य दिणा-
वसाणे विट्ठो वरधणू जमभडेहिं य दीहनिउत्तनरेहिं इम्ममाणो दूरदेसमागओ । कुमारस्स सप्पा फया । पलाणो
वंभदत्तो, पडिओ य दुग्गमं कंतारं । तओ तण्हाछुहापरिस्समकिंलंतो अइक्कमिऊण महाइहं तहयदिणे पेच्छइ ताव-

समेकं । वंसणमेत्तेणेव जाया तस्स जीवियासा । पुच्छिओ य सो—भवव ! कथं तुन्हाणमासमो ? । तेण वि कहिउं
नीओ कुलवइसमीव । पणमिओ कुलवइ । भणिओ य तेण—वच्छ । कहिं ते आगमणं वहुपवयायमरत्तं ? । ततो तेण
सव्वं जहावरिययमवितहं साहियं । ततो सो भणिओ कुलवइणा—जहाहं तुह जणयस्स पुत्तभाउ सि, तो नियं वेवास-
मपयं तुन्ह जहासुहं चिहइ सि । सुणिऊण तस्स चित्ताभिप्पायं अच्छिउं पयसो, ताव य समागओ जलयकालो । तत्थ
सो अज्जएण सयलाओ धणुवेयाइयाओ महत्थविजाओ गुणाविओ । अन्नया सरयसमयम्मि फलकंदमूलकुसुमसामिधे-
यनिमित्तं रत्नपरिसरे गच्छंतेसु तावसकुमारोसु सो वि कोऊहेण निरुंमंतो वि कुलवइणा गओ रत्तं । तत्थ
सरसफलकुसुमसमिद्धाई वणाई पलोयंतेण दिट्ठो तेण महाकरी । कओ तेण गलगजियरवो । तओ अणुमग्गेण
चलिओ करी तयमिमुहं । तओ तेण तस्स पुरओ विंढलीकाऊण पक्खित्तमुत्तरीयं । तेणावि तक्खणं चेव सुंभाए गहिय
खित्तं गयेणे । जाव कोहंधो जाओ ताव तेण छलिऊण दक्खत्तणओ गहियं । तओ तेण नाणाविहकीलाए परिस्समं नेऊण
मुक्को करी । तओ पयट्ठो गंतुं पडिपहेणं मूढपुष्पावरदिसाभागो इओ तओ परिभमंतो पेच्छइ गिरिनइत्तडसमिविहं
पुराणपडियभवणखंडमित्तिमेत्तोवलक्खियं जिअपुरवरं । तइसणम्मि य जायकोऊहो दिसिदिसिनिहित्तिदी पलो-
यंतो पेच्छइ पासपरिसुक्खोडयउगमेकं विवडयंसकुडंगं । तं च दट्ठूण कोउणेण खेहंतेण परिकरणत्थं याहियं तम्मि
वंसकुडंगे वं रत्तंगं । एवपहारेणेव निवडिया वंसकुडंगी, वंसंतरालद्वियं च निवडियं रंडभेणं दरुंरतओद्वडं मणोह-
रायारं सिरकमलं दट्ठूणं तेण तं ससंभंतेण ‘हा धिरत्थु ! मे ववसियस्स’ ति णिंदियमत्तणो याहुवलं । तओ पच्छातावप-
रद्वेण पलोएतेण दिट्ठं उद्वयद्वचलणं धूमपाणलालसं कयधं । समहियं से अद्विती जाया । पुणो वि पलोएतेण दिट्ठं
पवरसुजाणं । तत्थ य समंतओ असोगवरपायवपरिक्खित्तं सत्तभूमियं पासायभयणं दट्ठूण य तं अबलगो कमेण

सत्तमभूमिगाए । दिट्ठा य तत्थ वियसियकुवलयदलच्छी विज्जाहरसुंदरि व परिगलियविज्जा एका पवरमहिळा । पुच्छिया य सा तेण—सुंदरि ! का सि तुमं ? । तओ सा ससंभममेव जंपिउं पयत्ता—जहा महाभाग ! महंतो मईओ वइयरो ता तुमं चेव साहसु—को वा तुमं ? कहिं वा पयट्ठो ? । तओ सोऊण तीसे कोइलावमहुर वयणविभ्रासं समावज्जियमाणसेण अवितहं भणियं तेण—सुंदरि ! अहं पंचालाहिवइणो वंभराइणो तणओ वंभदत्तो नाम । तओ तद्वयणसवणाणंतरमेव आणंदयाहपरिपुन्ननयणा सहस श्रिय अन्नुट्ठिया, हरिसुफुल्लणयणा पडिया तस्स चलणेसु, रोविउं च पयत्ता । तओ कारुन्नगहियहियएण तेणुन्नमियं वयणं, 'मा रुयसु' ति भणंतेण संठविया, पुच्छिया य—सुंदरि ! का सि तुमं ? ति । तओ कुसियणयणा भणिउं पयत्ता—कुमार ! अहं तुह माउलगस्स पुप्फचूलराइणो धूया तुम्ह चेव विइन्ना विवाहदियहं पडिच्छमाणी गियधरुजाणदीहियापुलिणे कीलंती दुट्ठविज्जाहरेण इहाणिया, जाव य वंधुविरहगि-संपलित्ता चिट्ठामि अहं ताव तुमं अचित्तियहिरन्नदुट्ठिसमो सहस श्रिय आगओ, ता जाया मे जीवियासा जं तुमं दिट्ठो सि ति । ततो तेण वुत्ता—कहिं पुण सो मह सत्तू ? जेण से परिक्वेमि यलवसेस । तीए भणियं—सामि ! दिन्ना मे तेण पट्टियसिद्धा संकरी नाम विज्जा, भणियं च—तुहेसा सुमरियमेत्ता सहिदासाइपरिवारा होउं आपसं काही, पधणीयं च तुज्जंतियमितं निवारही, साहिस्सइ य सा मम चेद्वियं तुह पुच्छिया संती । सुमरिया य सा मए, ता साहेमि—नट्टुम्मत्तो नाम एस विज्जाहरो जेणाणिया अहं, 'ण य सो मह पुन्नाहियाए तेयं सहिउं सकइ' ति मं मोत्तुं विज्जा-निम्मियम्मि इम्मि सियरत्तपडायाभूसिए पासाए पेसिउं मह वइयरजाणावणत्थं गियभगिणीणमंतिए जाणावणिं नाम विज्जं सयं गओ वंमकुडंगं, विज्जं साहिय निगाओ य मं परिणेहि ति, अज्जं च से किर विज्जासिद्धी भविस्सइ ।

१ नाट्योन्मत्तः ।

तओ एयं सोऊण वंभदत्तेण पुप्फवईए सिट्ठो तन्निहणणवइयरो । सहसिं च भणियं तीए—अज्जउत्त ! सोहणं कयं जं सो दुरप्पा निहओ । तओ सा तेण गंधवविवाहेण विवाहिया । ठिओ य किंचि कालं तीए समं । अन्नया गिनुओ तेण दिव्वचलयाण आलावो, पुच्छिया सा तेण—कस्स एग सदो ? । तीए वुत्तं—अज्जउत्त ! एयाओ तस्स तुह वैरिणो नट्टुम्मत्तस्स भगिणीओ खंड-विसाहनामाओ विज्जाहरकुमारीओ तन्निमित्तं विवाहोवगरणं घेत्तुमागयाओ, ता तुम्हे ताव अवक्कमह लहुं, जाव एयासिं भावं उवक्कमामि ति, जइ तुम्होवरि राओ भविस्सइ एयासिं तो हं पासाओवरि एत्तं पडाग चालिस्सामि ति, अन्नहा सियं ति । तओ थेववेलाए धवलपडागं दट्ठुं सणियमवफंतो तप्पएसाओ पत्तो गिरि-निउंजमज्झम्मि, दिट्ठं च महासरवरं, मज्जिओ जहाविहिं तम्मि । उत्तिओ य उत्तरपच्छिमतीरे, दिट्ठा य तत्थ एका वरक-न्नगा, चित्तियं च तेण—अहो ! मे पुन्नपरिणई जेणेसा दिट्ठिगोयरं पत्ता । तओ सो वि सिणेहनिम्भर पलोइओ तीए । तओ पलोयंतिया पत्थिया सा तप्पएसाओ, जाव थेववेलाए तीए चेव पेसियाए चेडीए समपियं वत्थजुयलं पुप्फतंवो-लाइयं च । भणियं च तीए—जा सा तुमे दिट्ठा महासरतीरे तीए पेसियमिमं, वुत्ता य अहं तीए—हला वणलइए ! एयं महाणुभावं अम्हं तायमंतिणो मंदिरे सरीरट्ठिइं कारेइ ति, ता एह तुम्हे । तओ कुमारो पसाहियालंकिओ गओ नागदेवामयमंदिर । वुत्तो य तीए मंती—एस तुम्ह सामिणो सिरिकंताए धूयाए पेसिओ ता सायरं वट्ठवो । मंतिणा नहेव कयं । वीयदिणे नीओ रायसमीवं । तेण अन्नुट्ठिऊण धुरे दिन्नमासणं । पुच्छिओ सो वुत्तंतं । भुत्तुत्तरकाले य 'अम्हारिसेहिं तुम्ह न अन्नं विसिट्ठं सागयकिं काउ तीरइ' ति भणिय सायरं दिन्ना सिरिकंता कन्नगा । पहाणदिणे वित्तो विवाहो । अन्नया कुमारेण पुच्छिया पिया—किमत्थं मज्झ एगाणिणो दिन्ना तुमं ? । तीए वुत्तं—अज्जउत्त ! एस अम्ह ताओ चलियदाइयपेहिओ इमं विसमं पडिं समस्सिओ, सो य नगरगामाई हंतूण दुग्गं पविसइ ति । सिरि-मईए तायस्स पत्तीए चउण्हं पुत्ताणं उवरि अहं जाया, वा, इव पिउणो । जो, य वुत्ता अहं रत्ता—पुत्ति ! नवे विरुद्धा मम राइणो ता इहट्ठिया चेव जो तुह मणोहरो वरो सो कहेयवो ति । तओ अहं पडीओ निगंतूण महा-सरवर गतुं पुरिसे पलोएमि जाव तुमं दिट्ठो पुत्तेहिं ति एस परमत्थो ति । तओ सिरिकंताए समं विसयसुहमणुहवंतस्स गच्छंति दिणा । अन्नया सो पडिनाहो निययवलसमेओ गओ विसयं हंतुं । सो वि य तेण समं गओ । ताव य दिट्ठो तेण तग्गामवाहिरासन्ने कमलसरतीरे सहस श्रिय वरधणू । सो वि तं पच्चभिजाणिऊण असभावियदंसणं रोविउं पयत्तो, सठविओ य तेण । सुहनिसन्नेण पुच्छिओ वरधणुणा कुमारो—मम परोक्खे किं तए अणुभूयं ? । तेण वि सव्वं सिट्ठ ति । तेण वि पुच्छिएण वुत्तं—कुमार ! सुवउ, तया हं नगोहहेट्ठा तुमं ठविय जलट्ठा गओ, तओ दिट्ठं मए एगं महासरं, तओ पुडएण घेत्तूण जलं जाव तुहंतिए पयट्ठो ताव य सहस श्रिय सन्नद्धवद्धकवएहिं ताडिओ दीहभडेहिं 'रे रे वरधणु ! कहिं वंभदत्तो ?' ति भणंतेहिं । मए भणिय—न याणामि । ततो तेहिं दइयरं ताडिजमाणेण भणियं मए—जहा वचणेण भक्खिओ । तेहिं वुत्तं—दंसेहिं तं देसं । तओ हं इओ तओ भमंतो कवडेण गओ तुह दंसणपहं, 'पलायसु' ति कया तुह सन्ना । मया वि परिवायगदिन्ना मुहे कया गुलिया, तप्पभावेण य जाओ निषेयणो । तओ 'मओ' ति णाऊण गया ते । चिरेण य कड्डिया मुहाओ मए गुडिया, ता तुमं गवेसिउं पयत्तो, न मए दिट्ठो । गओ एग गाम, तत्थ दिट्ठो एगो परिवायणो । तेण वुत्तं—तुह तायस्स अहं मित्तो वसुभागो नाम । कहियं च तेण—जहा धणू पलाओ, माया य ते मातंगपाडए पक्खित्ता दीहेण । तओ एयं सोऊण महादुक्खेण अहं गदिओ गओ कंपिल्लपुरं, फावालियवेस काऊण वंचिऊण मायंगमयहरं अवहरिया माया । तओ एगम्मि गामे पिउमिप्पस्स देवसम्मस्स माहणस्स घरे मोत्तूण नायर तुनमन्नेसत्तो इहागओ । एवं सुहदुक्खं मंतता जाव अच्छंति ताव एओ पुरिसो आगओ । तेण वुत्तं—जहा महाभाग ! न करिचि

हिडियवं, तुम्हऽनेसणत्वं दीहनिउत्ता नरा इहागय ति । तओ दो वि लहुं वणगहणाओ निगंतुं भमंता गया कोसंविं । तत्थ णयरीवाहिरुज्जाणम्मि रिहं दोण्ह सेट्टिसुयाणं सागरदत्त-बुद्धिलनामाणं पर्णीकाऊण मयसहरसं संपलंगं कुण्डलुद्धं । हओ य सागरदत्तस्स कुण्डेणं बुद्धिलकुण्डो । पुणो वि बुद्धिलकुण्डेणं हओ सागरदत्तस्स कुण्डो । तओ भग्गो सागरदत्तकुण्डो बुद्धिलकुण्डस्स सम्मुहं कीरमाणो पि नाहिलसइ जुज्झितं ति । हारियं सागरदत्तेण लक्खं । एत्थंतरम्मि य वरधणुणा भणिया सागरदत्त-बुद्धिला—भो ! किमेसो मुजई वि भग्गो कुण्डो वीयकुण्डाओ ? ता पेच्छामि जइ न कुण्ह तुम्हे । सागरदत्तो भणइ—भो महाभाय ! पेच्छ पेच्छ, जओ नत्थेत्थ कोइ मम दधलोभो किंतु अभिमाणसिद्धीण पओयणं । तओ पलोइओ वरधणुणा बुद्धिलकुण्डो । रिद्धाओ य तण्हलणनियदाओ सुट्ठु लेण्हाओ लोहमइसूईओ । लक्खिओ य सो जोयंतो बुद्धिलेण । तओ समीपमागंतु 'जइ न जपमि सूईवइयरं ता दाहं तुह लम्पइ' ति निहुयं साहियं वरधणुणो । तेणावि 'भो ! निरुवियं मए परं न किंचि दीसइ' ति जंपतेणेन जहा बुद्धिलो न लम्पइ तहा कहिंचि लीयणंगुलियसंचारप्पओगओ जाणाविओ सागरदत्तो । तेणावि फट्ठिऊणाऽलक्खं पिय सूईओ भेडिओ नियकुण्डो । तेण य पराजिओ वीयकुण्डो ति हारियं बुद्धिलेण वि लक्खं । तओ जाया दोण्ह पि सैरिभरी । पत्तिट्ठो य सागरदत्तो पप्फुल्लवयणो 'अज्जउत्ता ! गिहं गम्मइ' ति वोत्तुमारोविउं रुदरे दो वि गओ नियगेइ । फयउच्चियकिंभो य निहं पेच्छइ पीईए । तत्रेहनिजंतिचाण य तेमि तत्थेय ठियाणमन्नयरदिणे आगओ एगो दामचेहो, नदिउं चणेण वरधणू नीओ एगते, तओ सूईवइयरजंपणे ज ते मुप्पियमासि बुद्धिलेण अट्ठलक्खं तत्रिमित्तनेसो पेसिओ 'पाली-ससहस्सो हारो' ति वोत्तुं समप्पियं च हारकरंइय । गओ ठासचेटो । वरधणू वि तं पेत्तूणागओ वंभदत्तंतिव । साहिय-

१ एवमा ।

२ जलानता ।

सरुवो य वरिसेइ से कंठियाओ कहेउं । हारं पलोइंतेण य कुमारेण तदेगदेमावलंविओ दिट्ठो वंभदत्तनामकिओ लेहो, पुच्छियं च—वयंस ! कस्सेसो लेहो ? वरधणू भणइ—को जाणइ ? यहवे वंभदत्तनामगा पुरिसा संति किमत्थ चोज्ज ? तवो अवहेरीपरे कुमारे वरधणुणा एगते नेऊण विहाडिओ लेहो । रिद्धा य तम्मज्झम्मि इमा गाहा—'परियजइ जइ वि जए, जणेण सजोयजणियजत्तेण । तह वि तुमं चिय धणियं, रयणवई मणइ माणेउ ॥१॥' चित्तंत्तस्स य 'फहमवग-च्छित्तमिनीए भावत्थं ?' ति वरधणुणो वीयदिणे आगया एगा पयाइया । सा य पत्तिविज्जणऽक्खयहुमुमाणि कुमारोत्त-मंगे 'पुत्तय ! वाससहस्साज भवसु' ति भणंती वरधणुमेगते नेइ, मंतिऊण य तेण समं किं पि पढिगया । तओ पुच्छिओ कुमारेण वरधणू—किमेसा जंपइ ? मणइ—एयाए इमं संलत्तं, जो मो तुम्हाणं बुद्धिलेण कंठम्मि हारो पेसिओ तेण समं जो लेहो समागओ तस्स पढिलेहं समपेइ । मया भणियं—एनो वंभदत्तरायनामकिओ दीसइ, ता साहइ को एसो वंभदत्तो ? तीए भणियं—सुम्मइ, किंतु न तए कत्त वि साहियेव ।

अत्थि इहेव नयरीए सेट्ठिधूया रयणवई नाम कन्नगा । सा य वालभावाओ चेव अहं व मम नेहाणुरत्ता जोघणन-गुप्पत्ता, दिट्ठा य मए अन्नदिणम्मि सा किंचि ज्हायमाणी । तओ हं गया तीए समीव, भणिया य नया—पुत्ति रयण-वइ ! किं चित्तेति ? परियणेण भणियं—वरूणि दिवसाणि एवमेइए दुम्मणाए । तओ पुणो पुणो पुच्छिया वि मए जाय न किंचि जपइ ताव भणिय तस्सहीए पियंगुलइयाए—भववइ ! एसा उज्जंती न किं पि तुह साहिउं सपइ, ता अहं कहेमि—इओ य गयम्मि कम्मि वि दिणे कीढत्थमुज्जाणे गयाए एयाए भाउगत्त बुद्धिलसेट्ठिणो लक्खपणेणं जुज्झा-चित्तस्स कह वि तप्पएसाऽऽगओ दिट्ठो अपुवो को वि वरकुमारो, तं च दट्ठूण एसा परिसी जाया । त च मए सोऊण लक्खिओ तीए मयणविचारो, भणिया य ससिणेह—पुत्ति ! साहसु सव्भाब । तओ कह कह वि सव्भावमुवगया भणइ—भववइ ! तुमं मम जणणी ता नत्थि किं पि तुम्हमकहणीयं, एयाए पियंगुलइयाए जो कहिओ सो वंभदत्त-कुमारो जइ मे पई न होइ ता नूणं मरामि । ता एवमायन्निऊण भणिया सा मए—वच्छे ! धीरा होहिं, तहा करिस्स जहा तुह समीहिय संपजिस्सइ । तओ सा किंचि सन्धा जाया । कल्लदिणम्मि य हिययासात्तणत्थ भणिया सा मए—वच्छे ! दिट्ठो सो मए वंभदत्तकुमारो । तीए वि सोउमेय समूससियहिययाए भणिय—भववइ ! तुम्ह पसाएण सय सुंदर भविरसइ ति, किंतु तस्स विस्सासनिमित्तं बुद्धिलववएसेण इमं हाररयण करहए पत्तिविज्जण पेसेहि, वंभदत्तनामंकिय चेमं लेहं । निरुविय च त तहा कल्ल मए । ता महाभाग ! तुहेसो कहिओ लेहवइयो, सपयं पढिलेह देहि । मए वि समप्पिओ तीए इमो पढिलेहो—वंभदत्तो वि गुरुगुणवरधणुकलिओ ति माणिउं मणइ । रयणवई रयणिवई चंदो इय चदणीजोगो ॥१॥ सोउं चेम वरधणुसाहियमदिट्ठाए वि रयणवईए जाओ कुमारो तम्मणो । तहसणसमागमोवायमन्नेस-माणस्स य गयाणि कइवयदिणाणि । अन्नम्मि य दिणे समागओ वाहिराओ वरधणू सभंतो भणिउं पयत्तो, जहा—'कुमार ! इह नयरिसामिणा कोसलाहिवेण अम्हाण गवेसणनिमित्तं पेसिया पइयपुरिसा, पारद्धो य णयरिसामिणा उवक्कमो' ति सुम्मइ बहुसो घुणाहुणी । तवो नाउमेयं वइयर सागरदत्तेण गोविया दो वि भूमिहरए । समागया रयणी । भणिओ कुमारेण सागरदत्तो—तहा कुणसु जहा अम्हे अवक्कमामो । एय च आयन्निऊण निग्गओ य नयरीओ सागरदत्तो । गया थेवं भूमिभागं । तओ अणिच्छमाणं पि कह कह वि नियत्तिऊण सागरदत्तं पयट्ठा कुमार-वरधणू । गच्छतेहिं नयरीए वाहिं जक्कयायणुज्जाणपायवतरालपरिसठिया पहरणसमन्नियरहवरसमीवत्था दिट्ठा एसा पवर-महिला । तओ तीए सायरमवमुट्ठिऊण भणियं—किमेत्तियाओ वेलाओ तुम्हे समागया ? तं च सोउं कुमारो भणइ—भरे ! के अम्हे ? तीए भणियं—सामि ! तुम्हे वंभदत्त-वरधणुणो । कुमारो भणइ—फहमेयमयगयं ? तीए

भणियं—सुम्मज्ज, इहेव नयरीए धणपवरो नाम सिट्ठी, तस्स धणसंचया नाम भज्जा, तीए अहमट्ठण पुत्ताणमुवरि जाया धूया । अइकंतवालभावाए य मज्झं न रुद्धइ कोइ पुरिसो, तओ जक्खमिममाराहिउमाढत्ता । जक्खेण वि मह भत्ति-
तुट्ठेण पक्खेण होउं भणिया—जहा वच्छे । तुह भविस्सचक्कवट्ठी वंभदत्तो कुमारो पई भविस्सइ । मए भणियं—कहं
मया सो नायवो ? । जक्खेण भणियं—पयट्ठे बुद्धिल-सागरदत्ताणं कुकुडजुज्जे जो दिट्ठो तुहाऽऽणंदं जणेही सो नायवो
वंभदत्तो त्ति । साहियं च मे तेण—जं किंचि कुकुडजुज्झकालाओ वरधणुसहायस्स सामि ! तुहेइ वित्तं, ज च जहा मए
हारपेसणाइकिच्चमेवमायरियं ति । सोउमेव साणुरागो कुमारो समारुढो तीए सह तं रहरं, पुच्छिया य सा—कओहुत्तं
गंतवं ? । रयणवईए भणियं—अत्थि मगहापुरम्मि मह पिउणो कणिट्ठभाया धणसत्थवाहो नाम सेट्ठी, सो य मुणिय-
वइयरो तुम्हमम्हं च समागमणं सुंदरं मन्निस्सइ, ता ताव तत्थ गमणं कीरउ, तदुत्तरकालं जहिच्छा तुम्हाणं । तओ
रयणवइयणेण पयट्ठो तदमिमुहो कुमारो । कओ वरधणू सारही । गामाणुगामं च गच्छमाणा निग्गया कोसंविजण-
वयाओ, पत्ता गिरिगहणमेकं । तत्थ य कंटय-सुकंटयामिहाणा दुवे चोरसेणावइणो, ते य दट्ठण पहाणरहं विभूसिय-
मितीरयणं च अप्पपरिवारत्तणओ सन्नज्झिऊण पयत्ता पहरिउं । कुमारेण विविहभंगेहिं पहरंतेण जिता ते पलाणा
दिसोदिसिं । तओ पुणो रहरारुढो चलिओ कुमारो । भणिओ वरधणुणा—कुमार ! दढं परिस्संता तुम्हे ता सुहुत्तमेत्तं
निहासुहमित्थेव रहे सेवेह । तओ रयणवईए सह सुत्तो कुमारो जावऽच्छइ ताव गिरिनइमेगं पाविऊण थक्का तुरंगमा ।
तओ कहवि पडिबुद्धो कुमारो उट्ठिओ वियंभमाणो, पलोइयाई पासाई, न दिट्ठो वरधणू, ‘पाणियनिमित्तमोइओ भवि-
स्सइ’ ति कलिऊण सहिओ ससंभमं, पडिवयणमलभमाणेण य परासुसियं रहरुगं, दिट्ठं च तं वहललोहियालिद्धं ।
तओ ‘वावाइओ वरधणु’ ति कलिऊण ‘हा ! हओ मि’ ति भणमाणो निवडिओ रहोच्छंणे, पुणो वि लद्धचेयणो ‘हा भाय !

वरधणु !’ ति भणमाणो पलावे काउमाढत्तो, कह कहवि संठविओ रयणवईए, तं भणइ—जहा सुंदरि ! न नज्झइ
कुडं किं वरधणू मओ ? किं वा जीवइ ? ता अहं तयन्नेसणत्थं पच्छओ वच्चांमि । तीए भणियं—अज्जउत्त ! न एस
अवसरो पच्छाचलियवस्स, कुओ ? । जेणाहमेगाणिणी, चोरसावयाईहिं य मीममिममरन्नं, अन्नं च इह नियडवत्तिणा
वसिमेण भवियव्वं जेण परिमलिया कुसकंटया दीसंति । तओ तहेव पडिबज्झिऊण तीए सह पयट्ठो मगहविसयाभिमुहं
कुमारो । पत्तो य तविसयसंधिसंठियं एकं गामं । तत्थ य पविसमाणो गामसहामज्झट्ठिएणं दिट्ठो गामठकुरेणं । दंसणाणंतर-
मेव ‘न एस सामन्नो’ ति कलिऊण सोवयारकयपडिवत्तिणा पूइओ, नीओ नियघराभिमुहं, विविओ आवासो, सुहनिसन्नो
य भणिओ तेण कुमारो—जहा भो महाभाग ! गाढमुच्चिगो विय लक्खियसि ? । कुमारेण भणियं—मज्झ भाया चोरेहिं
सह भंडणं कुणंतो ण णज्झइ किमवत्थंतर पत्तो ? ता मए तयन्नेसणनिमित्तं तत्थ गंतवं । तेण भणियं—‘अलं खेण, जइ
इहाडवीए भविस्सइ तो लभित्तामो’ ति भणिऊण पेसिया गिययपुरिसा । गयपच्चागएहिं सिट्ठं तेहिं—जहा ण अम्हेहिं
कोइ कहिंचि सच्चविओ, केवलं पहारनिवडिओ एस वाणो पाविओ । तवयणायन्नणम्मि य ‘नूनं विणिवाइओ’ ति परित-
पेऊण गुरुसोयाउल्लिजंतमाणसस्स जाया रयणी । पसुत्तो रयणवईए सह कुमारो । एकजामावसेसाए रयणीए सहसा तम्मि
गामे निवडिया चोरधाडी । सा य कुमारप्पहारकडुयाविया भग्गा परम्मुहा । अहिणंदिओ कुमारो सयलगामाहिट्ठिएण
गामपहुणा । गोसम्मि य आउच्छिऊण गामठकुर तत्तणयसहाओ पत्थिओ, रायगिहं पत्तो जहाणुकमेणं । तत्थ णयर-
वाहिरियाए एकम्मि परिवाययासमे ठविऊण रयणवई पयट्ठो णयरव्भंतरं । पविसमाणेण य दिट्ठं एकम्मि पएसे अणेगसं-
भसयसन्निविट्ठं विविहकम्मणिम्मवियं धवलहरं । तत्थ य दिट्ठाओ दो पवरकन्नाओ । ताओ य कुमारं दट्ठूण पयडियगुरु-
याणुरायाओ भणिउं पयत्ताओ—किं जुत्तं तुम्हारिसाण वि महापुरिसाण भत्तणुरत्तं जणमुज्झिय परिभमिउं ? । तेण वुत्तं—को
सो जणो जेणेवं भणइ ? । ताहिं वुत्तं—पसाओ कीरउ आसणगहणेण । तओ निसन्नो । कओ मज्जनभोयणाइओ उवयारो ।
तदवसाणे य भणिउं पयत्ताओ—जहा महासत्त ! अत्थि इहेव भारहे वासे वेयडुगिरिदाहिणसेटीए सिवमंदिरं णयर,
जलणसिहो राया, तस्स य विज्जुसिहा नाम देवी, तीए अम्हे दुवे दुहियाओ, जेट्ठो य अम्ह णट्ठम्मत्तो भाया । अन्नया
अम्ह पिया अग्गिसिहामिहाणेण मेत्तेण समं गोट्ठीए चिट्ठइ जाव ताव पेक्खइ गयणे अट्ठावयपध्यामिमुहं जिणवर-
वंदणनिमित्तं गच्छंतं सुरासुरसमूहं । दट्ठूण राया वि मित्तेण धूयाहिं य सहिओ पयट्ठो, कमेण य पत्तो अट्ठावयं । वंदि-
याओ जिणिदपडिमाओ । कप्पूरागुरुधूवपनुद्वारविंदसुराहिगधेहिं य कओ उवयारो । तिपयाहिणं काउं निग्गच्छतेण एगस्स
असोगपायवस्स हेट्ठा दिट्ठं चारणमुणिजुयलं, पणमिऊण य तं निसन्ना तयासन्ने । तओ तेहिं पत्थुया धम्मकहा—

जहा ! असारो ससारो, भंगुरं सरीर, सरयव्वविचमं जीविय, तडिविलसियाणुगारि जोवणं, किंपागफलोवमा भोगा,
सझारायसमं विसयसोक्खं, कुसग्गजलविंदुचंचला लच्छी, सुलहं दुक्खं, दुल्लहं सुहं, अणिचारियप्पसरो मञ्जू, ता एवं
ठिए छिंदिज्ज मोहप्पसरो, कीरउ जिणिदप्पणीए धन्मे मणं ति । एवं सुणिय लद्धसम्मत्ताइणो जहागयं पडिगया सुरा-
इणो । तओ लद्धावसरेण भणियं अग्गिसिहिणा मेत्तेण—जहा भयवं ! एयाणं वालियाणं को भत्तारो भविस्सइ ? ति ।
तेहिं भणियं—एयाओ भाइवहगस्स भज्जाओ भविस्सति । तओ एयं सुणिय साममुहो जाओ राया । एत्थावसरे वुत्तो
अम्हेहिं—ताय ! सपयं चेव साहियं मुणीहिं ससारस्सुवं, ता अलं अम्हाणमेवंविहावसाणेण विसयसुहेणं ति । पडिवन्नं
च तं ताएण । एवं च वल्लहयाए भाउणो चत्तणियदेहसुहकारणाओ तस्स चेव ण्हाणभोयणाइय चिंतंतीओ चिट्ठम्ह ।
जावऽन्नदिणे अम्ह भाउणा पुहविं भमंतेण दिट्ठा तुम्ह माउलगस्स धूया पुप्फवई कन्नगा । त च रुवाइयित्तचित्तो हरिय
आगओ, तदिट्ठिमसहंतो विज्जं साहिउं गओ । अओ उवरि तुम्हे नायवुत्तंता । ता हे महाभाग ! तम्मि काले तुम्भंति-

याओ आगंतूण पुष्कवईए सामेण वुत्ताओ अम्हे—साहिओ भाउवुत्तंतो । तं मुणिय मोयनिवभराओ रोविउं पवत्ताओ, सठवियाओ महरवयणेहिं धम्मदेसणाए पुष्कवईए । अत्रं च संकरिपिजासयासाओ विट्ठयस्मवुत्ताण भणियं तीण—सुमारिज्जउ मुणियणं, मज्झिज्जउ वंभदत्तो भत्त त्ति । तमायन्निय जायाणुरागाहिं मन्नियमम्हेहिं । तओ ररसपरवमत्तणओ पुष्कवईए चालियाए सियसक्रेयपढायाए अन्नत्थ कत्थइ पउये तुमम्मि नाणाविहगामनगराट्ठसु भमंतीहिं तुमं न जाहे कहिंवि दिट्ठो ताहे विसन्नाओ द्वाहागयाओ । ततो अप्पतफियहिररत्रवुट्ठिविचममेत्थ तुह वंसणं जायं ति । ता हे महाभाग ! सुमारिज्ज पुष्कवइयइयर कीरउ अम्हाण समीहियं । एय मुणिय सहरिस मन्निय धुमारेण । निघत्तिऊण गधवविवाहं ठिओ रत्तीए ताहिं ममं, गोसकाले य वुत्ताओ—गच्छह तुम्हो पुष्कवइसमीय, तीण समं ताव अच्छियधं जाव मह रज्जलाभो होइ । ‘एय काहामो’ त्ति भणिय गयाओ । गयासु य तामु जाय पलोएड पामाडं ताव न न धवलहर न च सो परियणो । चिंनियं च तेण—एमा पिजाहरी माया, अन्नदा कट्ठेयं इंदयालविचमं ताण विलसियं ? । तओ कुमारो सुमारिय रयणवईए तयत्रेसणनिमित्त गओ आममामिमुह । जाय ण तत्थ रयणवई ण य अत्रो कोइ । तओ ‘क पुच्छामि ?’ त्ति कलिऊण पलोइयाइं पामाड, ण य कोइ सचविओ । तओ तीए चैव वड्डर चित्तयंतम्म न्णंतरेणागओ एफो कहाणागिई परिणओ पुरिसो । पुच्छिओ सो कुमारेण—भो महाभाग ! एवंविहरूवनेयविसेसा कइदिणे अज्ज वा न दिट्ठा का पि एत्थ वाला ? । तेण य भणियं—पुत्तय ! किं सो तुमं रयणवईए भत्ता ? । कुमारो भणइ—एवं । तेण भणियं—रुहे सा मए रुयंती दिट्ठा अवरणहवेलाए, गओ य तीए ममीयं, पुच्छिया य सा नण—पुत्ति ! का सि तुमं ? कओ वा समागया ? किं वा सोयकारणं ? कहिं वा गंतवं ? । तओ तीए किंचि कहियम्मि पगभिन्नाया, भणिया य—ममं चिय दोहिन्ती तुमं होसि । मुणियवुत्ततेण य मया तीए चुट्ठपिउणो गन्तु सिट्ठं । तेण पि जाणिय-विसेसा सायर पवेसिया नियमंदिरं । अत्रेसिया सवओ तुम्हे, ण य कहिंवि दिट्ठा । ता सपयं पि सुंदरमणुट्ठियं जमागया । एवं चाऽऽलविऊण नीओ तेण कुमारो सत्थवाहमंदिर । कयमद्योयारम्म य रयणवईए सह वित्तं पाणिग्गहणं । तओ तीए सह विमयसुहमणुहयंतो चिट्ठह । अन्नया य ‘वरधणुणो दिवमओ’ त्ति पयपिय भोज भुज्जति वंभणाइणो, जाव सयं चैव वरधणू जणियधंभणवेसो भोत्रणनिमित्तमागओ, भणिउं पयत्तो—जहा भो ! साहिज्जउ तम्म भोजकारिणो जहा जइ मज्झ भोयणं पयच्छह, ता तत्त परलोयवत्तिणो वयणोयरम्म उवणमइ । सिट्ठं च तेहिं तमागंतूण एमारस्स । विणिग्गओ कुमारो । सहरिस पलोइओ सो कुमारेण पयभिन्नाओ य, आलिनिउं पविट्ठो मंदिर । निघत्तमज्जणमोयणावसरम्मि य पुच्छिओ तेण वरधणू निययपउत्तिं साहिउं पयत्तो—जहा तीए रयणीए निहायसमुवगयाण तुम्हाणं पिट्ठओ याविऊण निविडकुटुंगंतरट्ठियतणुणा एपेण चोरपुरिसेण पइओ चाणेण, तओ पहारयेयाए पयायत्तत्तणओ निवटिओ महियलम्मि, अवायमीरुत्तणओ न साहियं तुम्ह, बोलीणो रहवरो तमंतरालं, अहमवि परिनिट्ठितरुअतरालमज्जेण सणियं सणियं अवक्कममाणो कह कहवि सपत्तो त गामं जत्य तुम्हे निवसिया, साहिया य तग्गामोहिवइणा तुम्ह पउत्ती, समुप्पन्नहिययतोसो य पउणपहारो भोयणपत्थणावचणमेण समागओ इहइं जाव दिट्ठा तुम्हे । एवं च सहरिसमविरत्तचित्ताणं जंति विवहा । अन्नया य मंतियं परोप्पर वंभदत्त-वरधणू हिं—जहा केत्तियं कालं मुणपुरिमगारेहिं उच्छियधं ? । एवं च चित्तयंताणं निग्गमोवायसमुसुयाणं समागओ महरासो । तम्मि य पयत्ते मयणमहमवे निग्गण णयरिजणवए उज्जाणेसु कोऊहलेण गया दो वि कुमार-वरधणू । तओ पयत्ते निवभरे कीलारसे कीटंतेसु विविहकीलाहिं तरुणनरनारीसत्थेसु अतक्खियं चैव मयपरवसो गालियमिठो निरकुसो वियरिओ रायहत्ती । समुच्छलिओ कलरलो । भग्गाओ कीलागो-ट्टीओ । एवं च पयत्ते हलोहलणक एका वालिया समुन्नयपओहरा वियटनियंवाधिया मत्तकरिकरोहमया वेविंरंगी पलायंती सरणं विमग्गमाणा पडि-मा करिणो विट्ठिपहं । तओ उहसिओ हाहारवो । कूइयं से परियणेणं । एत्थंतरे दरगहियाए तीए पुरओ होऊण हक्किओ कुमारेण करी । मोयाविया एसा । सो वि करी तं वालियं मोत्तूण रोसवसवित्त्वारिवलोयणो पसारियघोरकरो तइ वियकत्तो इत्ति तदमिमुइं पहाविओ । कुमारेणावि सपिंडिय उवरिउं पक्खित्तं तदमिमुइं । तेणावि निवभरामरिसपराहीण घेतुं तं पक्खित्तं गयणे निवडियं वरणीए । जाव फिर तत्थ परिणमइ ताव वच्छत्तणओ समा-रहिय कंधराए निव-इमासणं कुमारेण, ताडिओ तिफ्फरंकुसेण, अप्फालिओ कुभभाए, महरवयणेहिं मेहाविओ मच्छरं करी । तओ समुच्छलिओ साहुकारो । ‘जयइ कुमारो’ त्ति पट्ठिय वंदिणा । नीओ रंभट्ठाणं, आगओ तमुहेस । णरवई वट्ठण य तं अनन्नस-रिस चिट्ठियं गओ विम्हयं, भणिउं पयत्तो—नो उण एमो ? । तओ कुमारयइयरानिन्नेण साहिओ वुत्ततो मंतिणा । तओ तुट्ठेण राइणा नीओ नियभवणं, काराविओ मज्जणमोयणाइयमुचियकरणिज्ज । तओ भोयणावसाणे दिन्नाओ अट्ठ धूयाओ कुमारस्स । सोहणदिणमुहुत्तेण वित्तं पाणिग्गहणं । जहासुइं ठिया तत्थ कइवयदिणे । अन्नया एमा महिला आगंतूण कुमारसमीवं भणिउं पवत्ता—जहा कुमार ! अत्थि किंचि वत्तवं तुमए सह । तेण वुत्तं—भण । तीए वुत्तं—अत्थि इहेव गयरीए वेसमणो नाम सत्थवाहो, तस्स धूया सिरिमई नाम, सा मए वालभायाओ आरव्वम पालिया जा तुमए हट्ठि-संभमाओ रक्खिया, तीए हत्थिसंभमुवरियाए ‘ऊज्जिऊण भयं जीवियदायगो’ त्ति मुणिऊण तुमं साहिलास पलोइओ, अत्थंतसुंदररुवजोवणलायन्नकलाकोसहाण पगरिसो’ त्ति काउं समुप्पन्नो तीए तुज्जोवारिं ददमणु-राओ, तओ तप्पमिइं हत्थि चैव पलोएमाणी थंभिय व लहिय व कीलिय व टंकुकीरिय व निबलनिहित्तलोयणा रणमेकं ठिया, बोलीणे हत्थिसंभमे-कह कहवि परियणेण नीया नियमंदिर, तत्थ नि न मज्जणमोयणाइयं देहट्ठियं करेति, केवलं मोणेण अच्छइ । ताह मए वुत्ता—पुत्ति ! कीस तुमं अचडे चिय असम्भाविणी जाया जेण मज्झ वि अव-

हीरेसि वयणं । ताव सविलक्खं हसिऊण भणियं तीए—किमंव । तुम्हाण वि अकहणिज्जमत्थि ? किंतु लज्जा एत्थावरज्जह, ता सुखउ—जेणाहं हत्थिसंभमाओ रक्खिया तेण सद्धि पाणिग्गहणं न होइ ता मे अवस्सं मरणं सरणं ति । तओ एयमायन्निऊण कहिओ पिउणो तीए वुत्तंते । तेणावि तुह समीवे अहं पेसिया, तो पडिच्छसु इमं यालियं । मन्नियं च तेण । पसत्थदियहे वित्तो विवाहो । वरधणुणो वि सुवुद्धिनामेणामच्चेण नंदाभिहाणकन्नं दाऊण कयं विवाह-मंगलं । एवं च दोण्ह वि विसयसुहमणुहवंताणं अइकंता कइवयवासरा । उच्छलिया सवओ तेसिं पउत्ती । तओ गया वाणारसिं । तओ वंभदत्तं वाहिं ठविउं गओ वरधणू कडयसमीवं । हरिसिओ एसो सवलवाहणो निग्गओ सम्मुहो । तओ समइच्छिऊणारोविउं हत्थिखंघे पवेसिओ नियभवणे । कमेण य दिन्ना नियधूया कडयावई नाम अणेग-गयहयरहंभंडारसमेया । पसत्थदिणे वित्तो विवाहो । तीए समं विसयसुहमणुहवंतस्स वच्चए कालो । तओ दूयसंपेसणेण सनागओ सयलवाहणो पुप्फचूलो राया, धणुमंती कणेरुदत्तो अत्रे य चंदसीह-भवदत्तादयो बहवे रायाणो । तेहिं वरधणू सेणावई अभिसिचिऊण पेसिओ दीहराहणो उवरि । पयत्तो अणवरयं गंतुं । एत्थंतरे पेसिओ दीहेण कडगाईण दूओ । निव्वमच्छिओ य सो तेहिं । अप्पणा वि अणवरयपयाणएहिं गच्छंता पत्ता कंपिल्लपुरं । तओ समंतओ निरुद्ध-निग्गमपवेसं कयं तं । तओ सो दीहराया 'केतियं कालं विले पविट्ठेहिं अच्छियव' ? ति साहसमवलंविऊण निग्गओ सम्मुहो । समावडियं महासमरं दोण्ह वि सेन्नाणं । तओ भगं णियसेन्नं दइण दीहो काऊण पोरुसं 'अन्नहा वि णत्थि मुक्खो' ति कलिऊण सम्मुहसुबद्धिओ । तओ तं पेच्छिऊण वंभदत्तो सधुक्कियकोवानलो चलिओ तदमिमुहं । लग्गमाओहणं । तओ गंडीव-खग्ग-कुंत-गया-भिडिमालपसुहेहिं पहरिऊण मुक्कं वंभदत्तेण चक्कं । तेण दीहराहणो कवंधी-कयं सरीरं । तओ 'जयइ चक्कवट्ठी' ति उच्छलिओ कलयलो । सिद्धगंधवेहिं मुक्का कुसुमवुट्ठी, वुत्तं च—जहेस वारसमो चक्कवट्ठी उप्पन्नो । तओ पुरजणवपण नागरिगलोएण य अहिणंदिज्जमाणो पविट्ठो णियमंदिरं । कओ सयलसामंतेहिं महाचक्कवट्ठिरज्जामिसेओ । पसाहियं चिरंतणचक्कवट्ठिकमेण लक्खंडं पि भरहं । समागयं पुप्फवईपसुहं सयलमतेउरं । एवं चक्कवट्ठित्तणं कुणंतस्स गच्छंति दिणा । अन्नया नडेण विन्नत्तो—जहा महाराय ! अज्ज महुरीगीयं नाम नट्टविहिं दंसइस्सामि ति । तेण वुत्तं—एवं होउ ति । तओ अवरण्हसमए पारद्धो नच्चिउं । एत्थंतरे दासचेडीए सयलकुसुमसमिद्धं वंभदत्तस्स कुसुमदामगंडसुवट्ठवियं । तं पेच्छंतस्स महुरीगीयं च सुणंतस्स वियप्पो जाओ—एवंविहो नाडयविही दिट्ठुपुवो मए । एवं चिंतंतस्स 'सोहम्मे पउमगुम्मे विमाणे दिट्ठुपुवु' ति सुमरिओ पुबभवो, गओ य मुच्छं, पडिओ य भूमीए । तओ पासपरिवत्तिणा सामंतलोएण सरसचंदणालिपणेण समासत्थीकओ । तओ राइणा सुमरियपुबभवभाइवइयरेण तयन्नेसणत्थं रहस्सं गोवित्तेण भणिओ नियहिययनिव्विसेसो वरधणू नाम महामच्चो—जहा लंविऊण इमं 'आस्स दासौ मृगौ हंसौ, मातङ्गावमरौ तथा ।' सिलोगद्धं घोसावेसु णगरे तियचउक्कच-बरेसुं, जो एयस्स सिलोगस्स पच्छिमद्धं पूरेइ तस्स राया निययरज्जस्स अद्धं देइ ति । एवं च पइदिणं पयत्त-माघोसणं । लंविओ धइसु पएसेसु पाओ । अत्रावसरे स पूर्वभविक्कश्चित्राभिधानस्तत्सहोदरजीवः पुरिमतालन-गराद् इभ्यपुत्रो भूत्वा सज्जातजातिस्ररणो गृहीतव्रतस्तत्रैवागतः, समवसृतो मनोरमाभिधाने कानने । तत्र यथाप्राप्तुके भूभागे निक्षिप्य पात्रागुपकरणं स्थितो धर्मध्यानोपगतः कायोत्सर्गेण । अत्रान्तरे आरघ्येन पठ्यमानम् 'आस्स दासौ मृगौ हंसौ, मातङ्गावमरौ तथा ।' इदं श्लोकाद्धं निशम्य प्राह मुनिः—'एषा नौ पट्टिका जातिरन्योन्याभ्यां वियुक्तयोः ॥ १ ॥' ततोऽसावारपट्टिकस्तच्छ्लोकाद्धं पत्रके लिखित्वा प्रफुल्लास्यपट्टजो गतो राजकुलम्, पठितः प्रभोः पुरतः सम्पूर्णः श्लोकः । ततः स्नेहाविदेकेण गतो राजा मूर्च्छाम् । ततः क्षुमिता सभा । रोपवशगतेन परिपज्जेनेन 'एतद्वचनेन राजा ईदृशीं दशां गतः' इति त्रपेटाभिर्हन्तुमारब्धः । तेन हन्यमानेनोचे—'न प्रया पूरितः' इति विलपन्नसौ मोचितः कदर्थ-केभ्यः, पृष्टश्च—कोऽस्य पूरकः ? इति । स प्राह—अरघ्यसमीपवर्त्ता मुनिरिति । ततो राजा चन्दनरससेकादिमिल्लेध-चेतनोऽवगतमुनिवारगमवृत्तान्तः तद्भक्तिस्नेहाकृष्टचित्तः सपरिकरो निर्ययौ । दृष्ट्वा च तेन मुनिरुद्याने, तुष्टचेतसा वन्दितः, सविनयमुपविष्टस्तदन्तिके । मुनिनाऽप्यारब्धा धर्मदेशना—दर्शिता भवनिर्गुणता, वर्णिताः कर्मबन्धहेतवः, श्लाघितो मोक्ष-मार्गः, ख्यापितः शिवसौख्यातिशयः । ततः संविम्रा परिषत्, न भावितो ब्रह्मदत्तः । प्राह च—यथा स्वसङ्गमसुखे-नाऽऽहादिता वयं तथाऽऽहादयतु भवान् राज्यस्वीकरणेन, पश्चात् तपः सममेव करिष्यावः, एतदेव वा तपसः फलम् । मुनिराह—युक्तमिदं भवतामुपकारोद्यतानाम्, केवलं दुर्लभेयं मानुष्यावस्था, सततं यातुकमायुः, चञ्चला श्रीः, अनव-स्थिता धर्मबुद्धिः, विपाककटवो विपयाः, तदासक्तानां श्रुवो नरकपातः, दुर्लभं पुनर्मोक्षवीजम्, विशेषतो विरतिरत्नम्, न तत्त्यागाद् दुस्तरनरकपातहेतुककतिप्रयदिनभाविारज्याश्रयमाहादयति चित्तं विदुषाम् । ततः परित्यज्य कदाशयं स्वर प्राग्भ-वानुभूतदुःखानि, पिव जिनवचनामृतरसम्, सञ्चर तदुक्तमार्गेण, सफलीकुरु मनुजजन्मेति । स प्राह—भगवन् ! उपनत-सुखत्यागेन अट्टसुखवाञ्छा अज्ञानतालक्षणम्, तन्मैवमादिश, कुरु मत्समीहितम् । ततः पुनरुक्तमुक्तोऽपि यदा न प्रति-बुध्यते तदा चिन्तित मुनिना—आः ! ज्ञातं पूर्वभवे सनत्कुमारचक्रिणीरत्नाऽलकसंस्पर्शनवेदनाद् जाताभिलाषातिरेकेण मया निवार्यमाणेनापि कृतं तत्प्राप्त्यर्थं सम्भूतेन सता निदानम्, तदिदं विजृम्भते । अतः कालदष्टवदसाध्योऽयं जिनव-चनमन्त्रतन्त्राणामिति । गतो मुनिः, कालान्तरेण मोक्षं च प्राप्तः । राज्ञोऽपि चक्रिसुखमनुभवतोऽतीतः कश्चित् कालः । अन्यदैकेन द्विजातिनोकोऽसौ—भो नृपेश ! ममेदृशी वाञ्छा उत्पन्ना यदि चक्रिभोजनं भुञ्जे । राज्ञा उक्तम्—भो द्विज ! न मामकमन्नं त्वं भोक्तुं क्षमः, यतो मां हित्वा एतदन्नमन्यस्य न सम्यक् परिणमति । ततो द्विजेनोक्तम्—धिगस्तु ते

राज्यलक्ष्मीमाहात्म्यं यदन्नमात्रदानेनाप्यालोचयति । ततो राक्षा असूययाऽनुज्ञातम् । भोजितश्चासौ आहारदानेन स्वमार्यो-
पुत्र-सुपा-दुहितृ-पौत्रादिवान्धववृन्वान्वितः । गतः खगृहम् । आगतायां निशीथिन्यां परिणमत्यग्रेऽत्यन्तजातोन्मादप्रसरः
अनपेक्षितमाह-सुपा-भगिनीव्यतिकरो गुरुमदनवेदनानष्टचितः प्रवृत्तोऽन्योऽन्यमकार्यमाचरितुं द्विजपरिजनः । परिणते
चाऽऽग्रे प्रत्यूपसि लज्जितो द्विजः परिजनश्च अन्योन्यमाख्यं दर्शयितुमपारयन् निर्गतो नगरात् । चिन्तितश्च द्विजेन—कथ-
मनिमित्तवैरिणा राक्षेत्थं विडम्बितोऽहम् ? । ततोऽभर्षितेन तेन यनेऽटता दृष्ट एकोऽजापालकः स फर्करिकाभिरुत्थयपत्राणि
काणीकुर्वन् । चिन्तितं च तेन—‘मद्वियक्षितकार्यकरणयोग्योऽयम्’ इति कृत्वा उपचरितस्तेन दानमानादिभिः, कथितस्तेन
स्वामिप्रायस्तस्य रक्षसि । तेनापि प्रतिपन्नम् । अन्यथा गृहभिरिच्छतो ब्रह्मदत्तस्य कृत्यान्तरितस्तनुना अमोचवेध्यत्वेन गोलि-
कयैकफालमुत्पादिते लोचने । ततो राक्षा तद्वृत्तान्तमवेत्योत्पन्नकोपेन सपुत्रयान्धयोऽसौ पातितः पुरोहितः । अन्यानपि
द्विजान् घातयित्वा एको मन्त्री—यथैषामक्षीणि स्थाले निक्षिप्य मम पुरतो निधेहि येनाहं स्वहस्तमर्दनेन स्वसुखमुत्पादयाम-
मीति । मन्त्रिणाऽपि छिद्रकर्मोदययक्षां तस्यावगम्य शालोटकतरुफलानि स्थाले निक्षिप्य तस्यार्पितानि । सोऽपि रौद्राध्य-
यसायोपगतत्तानि अक्षियुद्धा मर्दयन् स्वं सुखाकुर्वन् दिनान्यतियाहयति । एवं च विदधतोऽसीतानि कतिचिद् दिनानि ।
ततः सप्त वर्षशतानि पोद्बशोत्तराणि आयुरनुपात्य तक्षये प्रयत्नमानरौद्राध्ययसायो मृत्योत्पन्नः सप्तमनरकपृथिव्यां
त्रयस्त्रिंशत्सागरायुर्नारक इति ॥ साम्प्रतं सूत्रमनुक्षियते—

जार्हपराहो खलु, कासि गियाणं तु हत्थिणपुरम्मि । चुलणीह धंभदत्तो, उववन्नो पडमगुम्माओ ?

व्याख्या—जात्या—प्रस्तावात् चाण्डालजात्या पराजितः—अभिभूतो जातिपराजितः ‘खलु’ वाक्यालङ्कारे ‘कासि’
त्ति अकार्षीत् ‘निदानं’ ‘चक्रवर्त्तिपदावाप्तिर्मे भवेदि’त्येवमात्मकम्, ‘तुः’ पूरणे, हस्तिनागपुरे चुलन्यां ब्रह्मदत्त
उत्पन्नः ‘पद्मगुत्मात्’ नलिनीगुल्मविमानात् च्युत्वेति शेषः । इति सूत्राक्षरार्थः ॥ १ ॥ भावार्थः कथानकादयस्तेयः,
तच्च कथितम् । ‘चुलन्यां ब्रह्मदत्त उत्पन्नः’ इत्युक्तम्, स च क ? इत्याह—

कंपिल्ले संभूओ, चित्तो पुण जाओ पुरिमतालम्मि । सिट्टिकुलम्मि विसाले, धम्मं सोऊण पव्वहओ २

व्याख्या—‘काम्पिल्ले’ काम्पिल्ल्यनात्रि नगरे ‘सम्भूतः’ पूर्वजन्मनि सम्भूतनामा, चित्रस्य तु का वार्त्ता ?
इत्याह—चित्रः पुनर्जातः पुरिमतालपुरे श्रेष्ठिकुले ‘विशाले’ पुत्रपौत्रादिमिर्वर्त्तिर्णे, प्राप्तययाश्च तथाविधाचार्यसन्निधौ
धर्मं श्रुत्वा प्रव्रजित इति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ ततः किम् ? इत्याह—

कंपिल्लम्मि य नयरे, समागया दो वि चित्त-संभूया । सुहट्टुक्खफलविवागं, कहंति ते एकमेक्कस्स ३

व्याख्या—काम्पिल्ले च नगरे ‘समागतौ’ मिलितौ द्वावपि चित्र-सम्भूतौ जन्मान्तरनामतः ‘सुहट्टुः’फलविपाकं
सुकृतदुष्कृतकर्मानुभावरूपं कथयतः तौ “एकमेक्कस्स” त्ति ‘एकैकस्य’ परस्पर सर्वत्र वर्त्तमाननिर्देशः तत्कालविवक्षया
इति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥ साम्प्रतं यदुक्तं सुहट्टुःफलविपाकं तौ कथयामासतुरिति चक्रवर्त्ती यथा कथयामास तथा
सम्बन्धपुरस्सरमाह—

चक्खवटी महिद्धीओ, धंभदत्तो महायसो । भायरं बहुमाणेण, इमं वयणमव्यवी ॥ ४ ॥

आसिमो भायरा दो वि, अन्नमन्नवसाणुगा । अन्नमन्नमणूरत्ता, अन्नमन्नहिणसिणो ॥ ५ ॥

दासा दसन्ने आसी, मिया कालिंजरे णगे । हंसा मयंगतीराए, सोवागा कासिभूमिए ॥ ६ ॥

देवा य देवलोगम्मि, आसी अम्हे महिद्धिया । इमा णो छट्ठिया जार्ह, अन्नमन्नेण जा विणा ॥ ७ ॥

व्याख्या—चक्रवर्त्ती ‘महर्द्धिकः’ दृढद्विभूतिः ब्रह्मदत्तो महायशः ‘भ्रातरं’ जन्मान्तरसोदर ‘बहुमानेन’ मानप्रति-

वन्नेन ‘इदं’ वक्ष्यमाणलक्षणं ‘वचनं’ वाक्यम् ‘अब्रवीत्’ उक्तवान्—यथा “आसिमो” ति अभूवाऽऽवां भ्रातरौ द्वावपि
अन्योऽन्यं—परस्पर “वसाणुग” त्ति वशम्—आयत्ततामनुगच्छन्तौ यौ तावन्त्योऽन्यवशातुगौ, तथा ‘अन्योऽन्यमनुरक्तौ’
अतीव स्नेहवन्तौ, तथा ‘अन्योऽन्यहितैषिणौ’ परस्परशुभाभिलाषिणौ । पुनः पुनरन्योन्यग्रहणं च चित्ततुल्यतातिशयव्या-
पनार्थम्, सकारश्च सर्वत्रालक्षणिकः । केयु पुनर्भवेष्वित्यमावाम् अभूव ? इत्याह—दासौ ‘दशाणं’ दशाणदेशे
“आसि” त्ति अभूव, भृगौ कालिञ्जरनात्रि नगे, हंसौ मृतगङ्गातीरे, ‘श्वपाकौ’ चाण्डालौ “कासिभूमिए” त्ति
‘काशीभूम्या’ काश्यपिधाने जनपदे, देवौ ‘देवलोके’ सौधर्माभिधाने अभूव ‘अम्हे’ त्ति आवां महर्द्धिकौ न तु
कित्त्वपिणौ, “इमा णो” त्ति आवयोः पट्टिका जातिः, कीदृशी या ? इत्याह—“अन्नमन्नेण” त्ति ‘अन्योन्येन’ परस्परेण
‘या विना’ कोऽर्थः ?—परस्परसाहित्यरहिता वियुक्तयोर्यका इति भावः इति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥ ४-५-६-७ ॥ इत्थं
चक्रवर्त्तिनोक्ते मुनिराह—

कम्मा गियाणप्पगडा, तुमे राय ! विचिंतिया । तेसिं फलविचागेण, विप्पओगमुवागया ॥ ८ ॥

व्याख्या—‘कर्माणि’ शानावरणीयादीनि, निदानं—सामिष्वङ्गप्रार्थनारूपं तेन प्रकर्षेण कृतानि—विहितानि निदान-
प्रकृतानि निदानवशनिश्चदानीत्यर्थः त्वया राजन् ! विचिन्तितानीति, तद्वेतुभूताऽऽर्चध्यानाभिधानतः कर्माण्यपि
तयोच्यन्ते, ‘तेषाम्’ एवविधकर्मणां फलं चासौ विपाकश्च—शुभाऽशुभजनकवलक्षणः फलविपाकस्तेन ‘विप्रयोगं’ विरहम्
‘उपागतौ’ प्राप्तौ । किमुक्तं भवति ?—यत् तदा त्वयाऽऽसन्निवारितेनापि निदानमनुष्ठितं तत्फलमेतद् यदावयोस्तथाभूत-
योरपि वियोग इति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥ इत्थमवगतवियोगहेतुश्चक्री पुनः ब्रूयितुमाह—

सच्चसोयप्पगडा, कम्मा मए पुरा कडा । ते अज्ज परिमुंजामो, किं नु चित्ते वि से तहा ? ॥ ९ ॥

व्याख्या—सत्यं-मृषाभाषापरिहाररूपं शौचम्-अमायमनुष्ठानं ताभ्यां प्रकटानि-ख्यातानि कर्माणि-प्रक्रमान् शुभानुष्ठानानि मया पुरा कृतानि यानीति गम्यते, तानि 'अद्य' अस्मिन्नहनि, शेषतद्भवकालोपलक्षणं चैतत्, "परिभुंजा-मो" ति 'परिभुञ्जे' तद्विपाकोपनतस्त्रीरन्नादिपरिभोगद्वारेण वेदये । यथेति गम्यते, 'किमि'ति प्रश्ने, 'नु' इति वितर्के, 'चित्रोऽपि' चित्रनामाऽपि, कोऽर्थः ?—भवानपि "से" इति तानि तथा परिभुञ्जे ? नैव भुञ्जे भिक्षुकत्वाद् भयतः । तथा च किमिति तव यानि मयैव सहोपाजितानि कर्माणि विफलानि जातानीत्याशय इति सूत्रार्थः ॥ ९ ॥ मुनिराह—

सर्वं सुचित्रं सफलं णराणं, कडाण कम्माण ण मोक्खु अत्थि ।

अत्थेहि कामेहि य उत्तमेहिं, आया ममं पुत्रफलोववेओ ॥ १० ॥

जाणाहि संभूय ! महाणुभाणं, महिद्धियं पुत्रफलोववेयं ।

चित्तं पि जाणाहि तहेव रायं !, इह्ही जुई तस्स वि अ प्पभूया ॥ ११ ॥

महत्थरूवा वयणप्पभूया, गाहाऽणुगीया णरसंघमज्झे ।

जं भिक्खुणो सीलगुणोववेया, इह जयंते समणो म्हि जाओ ॥ १२ ॥

व्याख्या—'सर्व' निरवशेषं 'सुचीर्ण' शोभनमनुष्ठितं तपःप्रभृतीति गम्यते, सफलं नराणाम्, उपलक्षणत्वाच्च शेषप्रा-णिनाम् । किमिति ? यतः 'कृतेभ्यः' अर्थाद् अवश्यवेद्येभ्यः कर्मभ्यो न 'मोक्षः' मुक्तिरस्ति, ददति हि तानि निजफल-मवश्यमिति भावः । प्राकृतत्वात् सुख्यत्ययः । स्यादेतत्—त्वयैव व्यभिचार इत्याह—'अर्थैः' द्रव्यैः 'कामैश्च' प्रतीतैः 'उत्तमैः' प्रधानैरुपलक्षितैः सन्नात्मा मम 'पुण्यफलोपेतः' चक्रवर्त्तित्वप्राप्त्या शुभकर्मफलान्वित इति यथा त्वं जानासि ॥ हे सम्भूत ! 'महानुभावं' बृहन्माहात्म्यं 'महर्द्धिकं' सातिशयविभूतियुक्तम् अत एव पुण्यफलोपेतं चित्रमपि जानीहि 'तथैव' विशिष्टमेव हे राजन् ! । किमित्येवम् ? अत आह—'ऋद्धिः' सम्पत् 'युतिः' दीप्तिः 'तस्याऽपि' जन्मान्तरनामतः चित्राभिधानस्य समाऽपीति भावः, चशब्दो यस्मादर्थे, ततो यस्मात् 'प्रभूता' बह्वी, गृहस्थभावे ममाऽप्येवंविधत्वादेवेति भावः ॥ यदि तवाप्येवंविधा समृद्धिरासीत् तत् किमिति प्रव्रजितः ? इत्याह—'महार्थरूपा' अनन्तद्रव्यपर्यायात्मकतया बह्वर्थस्वरूपा, वचनेन अप्रभूता-अल्पभूता वचनाल्पभूता स्तोकाक्षरेत्यर्थः, का असौ ? गीयते इति गाथा सा चेहार्थाद् धर्माभिधायिनी सूत्रपद्धतिः, अनुलोमं गीता-कथिता अनुगीता, अनेन श्रोत्रनुकूलैव देशना कार्येति ख्यापितं भवति । क ? इत्याह—नरसङ्गमध्ये, 'यां' गाथां श्रुत्वेति शेषः, 'भिक्षवः' मुनयः शीलं-चारित्रं गुणः-ज्ञानं ताभ्यामुपेताः 'इह' जिन-प्रवचने 'यतन्ते' यत्नवन्तो भवन्ति, सोपस्कारत्वात् सा मयाऽप्याकर्णिता, ततः श्रमणोऽस्म्यहं जातः, न तु दुःखदग्ध-त्वादिति भाव इति सूत्रत्रयार्थः ॥ १०-११-१२ ॥ इत्थं मुनिनाऽभिहिते ब्रह्मदत्तः स्वसमृद्ध्या निमग्नयितुमाह—

उच्चोदए महु कक्के य वंभे, पवेइया आवसहा य रम्मा ।

इमं गिहं चित्तधणप्पभूयं, पसाहि पंचालगुणोववेयं ॥ १३ ॥

णाट्टेहि गीएहि य वाइएहिं, णारीजणाइं परिवारयंतो ।

भुंजाहि भोगाइं इमाइं भिक्ख !, मम रोचई पव्वजा हु दुक्खं ॥ १४ ॥

व्याख्या—उच्चोदयो मधुः कर्कः, चशब्दात् मध्यो ब्रह्मा च पञ्च प्रासादाः प्रधानाः प्रवेदिताः, मन बर्द्धकिपुरस्सरैः सुरैरुपनीता इत्यर्थः, 'आवसथाश्च' शेषभवनप्रकाराः 'रम्याः' रमणीयाः, एते तु यत्रैव चक्रिणे रोचते तत्रैव भवन्ति इति वृद्धाः । किञ्च—'इदं' प्रत्यक्षं 'गृहम्' अवस्थितप्रासादरूपम् प्रभूतं-बहु चित्रम्-अनेकप्रकारं धनं यस्मिन् तत् प्रभूत-चित्रधनं प्राकृतत्वाच्च पूर्वापरनिपातः, 'प्रसाधि' प्रतिपालय पञ्चाला नाम जनपदस्तस्मिन् गुणाः-इन्द्रियोपकारिणो रूपादयस्त्रैरुपेतं पञ्चालगुणोपेतम्, किमुक्तं भवति ?—पञ्चालेषु यानि विशिष्टवस्तूनि तान्यस्मिन् गृहे सर्वाण्यपि सन्ति । पञ्चालानां तदाऽत्युदीर्णत्वात् पञ्चालग्रहणम्, अन्यथा हि भरतेऽपि यद् विशिष्टं वस्तु तत् तद्देह एव तदाऽऽसीत् ॥ किञ्च—'नट्टेहि' ति नृत्तैः गीतैः, चस्य भिन्नक्रमत्वात् वादित्रैश्च नारीजनान् 'परिवारयन्' परिवारं कुर्वन् भुङ्क्ते भोगान् 'इमान्' परिदृश्यमानान्, सूत्रत्वात् सर्वत्र लिङ्गव्यत्ययः, हे भिक्षो ! । इह तु यद् गजतुरङ्गादि अनभिधाय स्त्रीणामेवामिधानं तत् स्त्रीलोलुपत्वात् तस्य, तासामेव वाऽत्यन्ताक्षेपकत्वस्यापनार्थम् । किमित्येवम् ? अत आह—मह्य 'रोचते' प्रतिभाति प्रव्रज्या 'हुः' अवधारणे भिन्नक्रमश्च, दुःखमेव, न मनागपि सुखमिति भाव इति सूत्रद्वयार्थः ॥ १३-१४ ॥ इत्थं चक्रिणोक्ते मुनिः किं कृतवान् ? इत्याह—

तं पुव्वनेहेण कयाणुरागं, णराहिवं कामगुणेषु गिद्धं ।

धम्मस्सिओ तस्स हियाणुपेही, चित्तो इमं वयणमुदाहरित्था ॥ १५ ॥

व्याख्या—'तं' ब्रह्मदत्तं पूर्वज्जन्तेन कृतानुरागं नराधिपं कामगुणेषु गृद्धं 'धर्माऽऽश्रितः' धर्मस्थितः 'तस्ये'ति चक्रिणः 'हितानुमेक्षी' हितकाङ्क्षी 'चित्रः' चित्रजीवचरितः इदं वाक्यमुदाहृतवानिति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥ किमुदाहृतवान् ? इत्याह—

सयं विलवियं गीयं, सयं नटं विडं वियं । सधे आभरणा भारा, सधे कामा दुहावहा ॥ १६ ॥

वालाभिरामेसु दुहावहेसु, ण तं सुहं कामगुणेषु रायं ! ।

विरत्तकामाण तवोधणाणं, जं भिक्खुणं सीलगुणे रयाणं ॥ १७ ॥

व्याख्या—सयं 'विलपित' विलपितप्रायं निरर्थकतया गीतम्, मत्तयालङ्गीतवत् । सयं नृत्तं 'विटन्वितं' विटन्वना-प्रायम्, यक्षाधिष्ठितपीतनयाद्यङ्गविक्षेपवत् । सर्वाणि आभरणानि भाराः, तत्त्वतो भाररूपत्वात् तेषाम् । तथाहि—पस्यचित्

श्रेष्ठिपुत्रस्य भार्या प्रणयवती आसीत् । साऽन्यदा निजश्वश्रा शिलापुत्रकं गृहमध्यादानायिता । तयोक्तम्—न शक्नोम्यहमेन-
मतिभारिकमानयितुम् । ततस्तद्भर्ता तच्छ्रुत्वा 'अहो' एतस्याः शरीरस्यायासरक्षणायालीकवष्टोत्तरदानम्, तच्छिक्षयाम्येता-
मि'ति विचिन्त्य मठयित्वाऽसौ शिलापुत्रकः सुवर्णेन समर्पितस्तस्याः । तथा च कण्ठाभरणीकृतः । अन्यस्मिन्नहनि स्मारितं
तद्वचस्तेनेपत् स्मिता तस्याः । विलक्ष्यभूताऽस्ताविति । तथा सर्वे कामा दुःखावहाः, मृगादीनामिव आयतौ दुःखहेतुत्वाद्
नरकहेतुत्वाच्चेति ॥ तथा बालानाम् अभिरामाः—चित्ताभिरतिहेतवो ये तेषु दुःखावहेषु उक्तन्यायेन न तत् सुखं कामगुणेषु
राजन् !, "विरक्तकामाण" च कामविरक्तानां तपोधनानां 'यत्' सुखमिति सम्बन्धः, भिक्षणा शीलगुणे रतानामिति
सूत्रद्वयार्थः ॥ १६-१७ ॥ सम्प्रति धर्मफलोपदर्शनपुरस्सरमुपदेशमाह—

नरिंद जाई अहमा नराणं, सोवागजाइं दुहओ गयाणं ।

जहिं वयं सवजणस्स वेसा, वसीय सोवागणिवेसणेसु ॥ १८ ॥

तीसे य जाईइ उ पावियाए, बुच्छा मु सोवागणिवेसणेसु ।

सवस्स लोगस्स दुगंछणिज्जा, इहं तु कम्माइं पुरेकडाइं ॥ १९ ॥

सो दाणिसिं राय महाणुभागो, महिहिओ पुत्रफलोववेओ ।

चहत्तु भोगाइं असासयाइं, आयाणहेउं अभिणिक्खमाहि ॥ २० ॥

व्याख्या—'भो नरेन्द्र' चक्रवर्तिन् । जातिः 'अधमा' निकृष्टा नराणां मध्ये श्वपाकजातिः "दुहउ" चि द्वयोरपि
गतयोः । किमुक्तं भवति ?—यदाऽऽसां श्वपाकावुत्पन्नौ तदा सर्वजनगर्हिता जातिरासीत् । कदाचित् तामप्यवाप्य अन्य-
त्रैवोपितौ स्यातामित्याह—यस्यां वयम्, प्राकृतत्वाद् बहुवचनम्, सर्वजनस्य 'द्वेयौ' अग्रीतिकरौ "वसीय" चि "अवसाव"
उपितौ 'श्वपाकनिवेशनेषु' चाण्डालगृहेषु ॥ कदाचित् तत्राऽपि विज्ञानविशेषादिना अहीलनीयावेव स्यातामित्याह—तस्यां
च 'जातौ' श्वपाकसम्बन्धिन्यां च, 'तुः' विशेषणे, ततश्च शेषजातिभ्यः कृतिसत्त्वं विशिनष्टि, पापैव पापिका—कृतिसत्ता
तस्या "बुच्छे" चि उपितौ "मु" इत्यावा श्वपाकनिवेशनेषु सर्वस्य लोकस्य 'जुगुप्सनीयौ' हीलनीयौ । 'इहे'त्यस्मिन् जन्मनि
'तुः' पुनरर्थः तत इह पुनः 'कर्माणि' शुभानुष्ठानानि "पुरेकडाइं" पूर्वकृतानि विशिष्टायादीना निबन्धनमिति शेषः ।
ततः उत्पन्नप्रत्ययैः पुनस्तदुपार्जनायैव यन्नो विधेयो न तु विपयाभिष्वङ्गव्याकुलितमानसैरेव श्रेयमिति भावः ॥ यतश्चैव-
मवः 'सः' इति सम्भूतनामा अनगार आसीत् । "दाणिसिं" ति देशीयभाषया इदानीं राजा महानुभागो महर्षिकः
पुण्यफलोपेतश्च सन् दृष्टफलत्वेनाभिनिष्कामेति सम्बन्धः । किं कृत्वा ? इत्याह—त्यक्त्वा भोगान् अशाश्वतान्, आदीयते—
सद्विवेकैर्गृह्यते इति आदानः—चारित्र्यधर्मस्तद्वेतोः 'अभिनिष्काम' आभिमुख्येन प्रव्रजितो भव, गृहस्थताया हि न सर्व-
विरतिरूपचारित्र्यसम्भव इति सूत्रत्रयार्थः ॥ १८-१९-२० ॥ क इव तदकरणे दोषः ? इत्याह—

इह जीविए राय ! असासयम्मि, धणियं तु पुन्नाइं अकुवमाणो ।

सो सोयई मच्चुमुहोवणीए, धम्मं अकाऊण परम्मि लोए ॥ २१ ॥

व्याख्या—इह 'जीविते' मनुष्यसम्बन्धिन्यायुपि राजन् । 'अशाश्वते' अस्थिरे "धणियं तु" चि अतिशयेनैव न तु
ध्वजपटप्रान्तादिवत् चञ्चलतामात्रेण 'पुण्यानि' पुण्यहेतुभूतानि शुभानुष्ठानान्यङ्गवर्णः 'सः' इति पुण्यानुपार्जकः 'शोचते'
दुःखार्तः पश्चात्ताप विधत्ते । मृत्युमुखं—मरणगोचरमुपनीतः तथाविधकर्मभिरुपढौकितः सन् धर्ममकृत्वा "परम्मि" चि
चस्य गम्यमानत्वात् परस्मिन् 'लोके' जन्मान्तररूपे गत इति शेषः । नरकादिषु ह्यसत्याऽसातवेदनाद्वितशरीरः शशिनृप-
वत् 'किं न मया तदैव सदृष्टानमनुष्ठितमि'ति खिद्यत एवाऽधर्मकारीति सूत्रार्थः ॥ २१ ॥ स्यादेतत्—मृत्युमुखोप-
नीतस्य परत्र च दुःखाभिहतस्य स्वजनादयस्त्राणाय भविष्यन्ति ततो न शोचिष्यन्ते इत्याशङ्क्याह—

जहेह सीहो व मियं गहाय, मच्चूणरं णेइ हु अंतकाले ।

ण तस्स माया व पिपा व भाया, कालम्मि तम्मिसहरा भवंति ॥ २२ ॥

ण तस्स दुक्खं विभयंति णायओ, ण मित्तवग्गा ण सुया ण वंधवा ।

एगो सयं पच्चणुहोइ दुक्खं, कत्तारमेवं अणुजाइ कम्मं ॥ २३ ॥

व्याख्या—'यथे'त्यौपम्ये 'इहे'ति लोके 'सिंहः' मृगपतिः 'वा' इति पूरणे, 'मृगं' कुरङ्गं गृहीत्वा प्रक्रमात् परलोकं
नयतीति सम्बन्धः । एवं 'मृत्युः' कृतान्तः 'नर' पुरुष नयति, 'हुः' अवधारणे, ततो नयत्येव, 'अन्तकाले' जीवितव्याव-
सानसमये । न 'तस्य' मृत्युना नीयमानस्य माता वा पिता वा "भाय" चि वाशब्दस्येह गम्यमानत्वात् भ्राता वा 'काले'
तस्मिन् जीवितान्तररूपे अशं—प्रक्रमात् जीवितभाग धारयन्ति—मृत्युना नीयमान रक्षन्तीत्यंशधराः, उक्तं हि—“न पिता
भ्रातरः पुत्राः, न भार्या न च वान्धवाः । न शक्ता मरणात् त्रातु, मन्नाः ससारसागरे ॥ १ ॥” इति ॥ स्यादेतत्—जीवि-
तारक्षणेऽपि दुःखांगहारिणो भविष्यन्ति अत आह—न 'तस्य' मृत्युना नीयमानस्य 'दुःखं' शरीर मानस वा 'विभजन्ति'
विभागीकुर्वन्ति 'ज्ञातयः' दूरवर्तिनः स्वजना न 'मित्रवर्गाः' सुहृत्समूहा न 'सुताः' पुत्रा न 'वान्धवाः' निकटवर्तिनः
स्वजनाः, किन्तु 'एकः' अद्वितीयः 'स्वयम्' आत्मना 'प्रत्यनुभवति' वेदयते 'दुःखं' क्लेशम् । किमिति ? यतः 'कर्त्तारमेव'
उपार्जयितारमेव 'अनुयाति' अनुगच्छति कर्मेति सूत्रद्वयार्थः ॥ २२-२३ ॥ इत्यमशरणत्वभावनामभिधायैकत्व-
भावनामाह—

चिच्चा दुपयं चउप्पयं च, खेत्तं मेहं धण-धन्नं च सव्वं ।
सकम्मविहो अवसो पयाइ, परं भवं सुंदर पावणं वा ॥ २४ ॥
तं इक्कगं तुच्छसरीरगं से, चित्तीगयं डज्झिय पावणेणं ।
भज्जा य पुत्तो वि य णायओ य, दायारमन्नं अणुसंकमंति ॥ २५ ॥

व्याख्या—‘ल्यक्त्वा’ ‘द्विपदं च’ भार्यादि ‘चउप्पदं च’ हस्त्यादि ‘क्षेत्रम्’ इक्षुक्षेत्रादि ‘गृहं’ धवलगृहादि “धणं” ति ‘धनं’ कनकादि ‘धान्यं च’ शात्यादि सर्वम्, नतः किम्? इत्याह—‘स्वकर्मद्वितीयः’ आत्मकर्मसहायः ‘अवशः’ अस्वतन्त्रः प्रयाति ‘परम्’ अन्यं ‘भव’ जन्म “सुंदर” ति विन्दुलोपात् ‘सुन्दरं’ स्वर्गादि ‘पापकं वा’ नरकादि, स्वकृतकर्मनुरूपमिति भावः ॥ स्यादेतत्—जीवेन त्यक्तस्य शरीरस्य का चार्त्ता? इत्यत आह—‘तद्’ इति यत् तेन त्यक्तम् ‘एकम्’ अद्वितीयं तुच्छम्—असार शरीरकम्, अनयोस्तु विशेषणसमासः, ‘से’ ‘तस्य’ भवान्तरगतस्य सम्बन्धि ‘चित्तिगतं’ चित्ताप्राप्तं दग्ध्या ‘तुः’ पूरणे, ‘पावकेन’ अग्निना, भार्या च पुत्रोऽपि च ज्ञातयश्च ‘दातारम्’ अभिलषितवस्तुसम्पादयितारमन्यम् ‘अनुसङ्गामन्ति’ उपसर्पन्ति । ते हि गृहमनेनावरुद्धमास्त इति तद् बहिर्निष्कास्य जनलज्जादिना च भस्मसात्कृत्य कृत्वा च लौकिककृत्यानि आक्रान्त्य च कतिचिद् दिनानि पुनः स्वार्थतत्परतया पूर्ववद् विलसन्ति न तद्वात्तामपि पृच्छन्तीत्यभिप्राय इति सूत्रद्वयार्थः ॥ २४-२५ ॥ किञ्च—

उवणिज्जई जीवियमप्पमायं, वन्नं जरा हरइ णरस्स रायं ! ।

पंचालराया ! वयणं सुणाहि, मा कासि कम्माइं महालयाइं ॥ २६ ॥

व्याख्या—‘उपनीयते’ ढौक्यते प्रक्रमाद् मृत्यवे तथाविधकर्मभिः ‘जीवितम्’ आयुः ‘अप्रमादं’ प्रमादं विनैव, आवीचीमरणतो निरन्तरमित्यभिप्रायः । ‘वर्णं’ सुस्निग्धच्छायात्मकं जरा हरति नरस्य हे राजन् ! । यतश्चैवमतः पञ्चालराज ! वचनं ‘शृणु’ आकर्णय, किं तत्? मा कार्षीः कर्माणि “महालयाणि” ति अतिशयमहान्ति पञ्चेन्द्रियव्यपरोपण-कुण्मभक्षणादीनीति सूत्रार्थः ॥ २६ ॥ एवं मुनिनोक्ते नृपतिराह—

अहं पि जाणामि जहेह सङ्गह !, जं मे तुमं साहसि वक्कमेयं ।

भोगा इमे संगकरा भवन्ति, जे दुज्जया अज्जो ! अम्हारिसेहिं ॥ २७ ॥

व्याख्या—अहमपि जानामीति तथेति शेषः, ‘यथा’ येन प्रकारेण ‘इह’ अस्मिन् जगति साधो ! यद् ‘मे’ मम त्वं ‘साधयसि’ कथयसि ‘वाक्यम्’ उपदेशरूपं वचः ‘एतद्’ अनन्तरोक्तम् । तत् कथं न विपयान् परित्यजसि ? अत आह—भोगा इमे ‘सङ्गकराः’ प्रतिबन्धोत्पादका भवन्ति ये यत्तदोर्नित्याभिसम्पन्धात् ते दुस्त्यजाः आर्य ! ‘अस्मादृशैः’ गुरुकर्म-मिरिति सूत्रार्थः ॥ २७ ॥ किञ्च—

हत्थिणपुरम्मि चित्ता !, दट्ठणं णरवइं महिद्धियं । कामभोगेसु गिद्धेणं, णियाणमसुहं कडं ॥ २८ ॥
तस्स मे अप्पडिकंतस्स, इमं ऐयारिसं फलं । जाणमाणो वि जं धम्मं, कामभोगेसु मुच्छिओ ॥ २९ ॥

व्याख्या—हस्तिनागपुरे हे ‘चित्ता !’ चित्रनामन् मुने ! दृष्ट्वा ‘नरपतिं’ सनत्कुमारनामानं चतुर्थचक्रवर्तिनं महर्द्धिकं कामभोगेषु गृध्रेण निदानम् ‘अशुभम्’ अशुभानुबन्धि कृतमिति ॥ “तस्स” ति सुव्यत्ययेन ‘तस्माद्’ निदानाद् ‘मे’ मम ‘अप्रतिक्रान्तस्य’ अप्रतिनिवृत्तस्य, तदा हि त्वया बहुधोच्यमानेऽपि न मचेतसः प्रत्यावृत्तिरभूदिति, ‘इदमेता-दृशम्’ अनन्तरवक्ष्यमाणरूपं ‘फलं’ कार्यम्, यत् कीदृग्? इत्याह—“जाणमाणो वि” ति प्राकृतत्वात् जानन्नपि यदहं

१ सत्यपि च जीविते ।

‘धर्मं’ श्रुतधर्मादिकं कामभोगेषु ‘मूर्च्छितः’ गृध्रः, तदेतत् कामभोगेषु मूर्च्छेन मम निदानकर्मणः फलमिति सूत्रद्वयार्थः ॥ २८-२९ ॥ पुनर्निदानफलमेवोदाहरणतो दर्शयितुमाह—

नागो जहा पंकजलावसन्नो, दट्ठं थलं णाभिसमेइ तीरं ।

एवं वयं कामगुणेषु गिद्धा, ण भिक्खुणो मग्गमणुवयामो ॥ ३० ॥

व्याख्या—‘नागः’ हस्ती ‘यथे’त्युपन्यासे, पङ्कप्रधान जलं पङ्कजल तत्राऽवसन्नः—निमग्नः पङ्कजलावसन्नः सन् दृष्ट्वा स्थलं ‘न’ नैव ‘अभिसमेति’ प्राप्नोति ‘तीरं’ पारम् अपेर्गम्यमानत्वात् तीरमपि आस्ता स्थलमिति भावः । एवं वयं कामगुणेषु गृध्राः न ‘भिक्षोः’ साधोः ‘मार्गं’ पन्थानं सदाचारलक्षणम् ‘अनुव्रजामः’ अनुसराम इति सूत्रार्थः ॥ ३० ॥ पुनरनित्यतादर्शनाय मुनिराह—

अच्चेइ कालो तूरन्ति राईओ, ण यावि भोगा पुरिसाण णिच्चा ।

उवेच्च भोगा पुरिसं चयन्ति, दुमं जहा खीणफलं व पक्खी ॥ ३१ ॥

व्याख्या—‘अत्येति’ अतिक्रामति ‘कालः’ यथायुष्मकालः, किमिति ? यतः ‘त्वरन्ति’ शीघ्रं गच्छन्ति ‘रात्रयः’ रजन्यः, दिनोपलक्षणं चैतत्, ततोऽनेन जीवितस्याऽनित्यत्वमुक्तम् । उक्तं हि—“क्षण-याम-दिवस-मासचछलेन गच्छन्ति जीवितदलानि । इति दिद्वानपि कथमिह, गच्छसि निद्रावशं रात्रौ ? ॥ १ ॥” न च भोगा अपि, अपेक्ष्य सम्बन्धात् पुरुषाणां ‘नित्याः’ शाश्वताः, यत उपेत्य स्वप्रवृत्त्या न तु पुरुषाभिप्रायेण भोगाः पुरुषं त्यजन्ति, कमिय क इव ? इत्याह—दुमं क्षीणफलं यथा ‘पक्षी’ विहग इव, फलोपमानि हि पुण्यानि, ततस्तदपगमे पुरुष पक्षिवद् भोगा मुञ्चन्तीति सूत्रार्थः ॥ ३१ ॥ यत एवमतः—

जह तं सि भोगे चइउं असत्तो, अज्जाइं कम्माइं करेहि रायं ! ।
धम्मे ठिओ सवपयाणुकंपी, तो होहिसि देवो इओ विउवी ॥ ३२ ॥

व्याख्या—यदि त्वमसि भोगान् लक्ष्मणः, ततः किम्? इत्याह—‘आर्याणि’ शिष्टजनोचितानि ‘कर्माणि’ अनुष्ठानानि कुरु राजन् ! ‘धर्मे’ प्रक्रमाद् गृहस्थधर्मे सम्यग्दृष्ट्यादिशिष्टानुचरिताचारलक्षणे स्थितः सन् ‘सर्वप्रजानुकम्पी’ समस्तप्राणिदयापरः । ततः किं फलम्? इत्याह—‘ततः’ आर्यकर्मकरणाद् भविष्यसि ‘देवः’ वैमानिकः ‘इतः’ अस्माद् मनुष्यभवादनन्तर “विउवि” ति वैक्रियशरीरवानिति सूत्रार्थः ॥ ३२ ॥ एवमुक्तोऽपि यदाऽसौ न किञ्चित् प्रतिपद्यते तदा मुनिराह—

ण तुज्झ भोगे चइऊण बुद्धी, गिद्धो सि आरंभपरिग्गहेसु ।
मोहं कओ इत्तिउ विप्पलावो, गच्छामि रायं ! आमंतिओ सि ॥ ३३ ॥

व्याख्या—‘न’ प्रतिषेधे, तव भोगान् उपलक्षणत्वाग्नार्थकर्मणि वा लक्ष्मणं बुद्धिः, किन्तु ‘गृहः’ मूर्च्छितः ‘असि’ भवसि आरम्भपरिग्रहेषु । ‘मोचं’ निष्फलं यथा भवत्येवं ‘कृतः’ विहित एतावान् ‘विप्रलापः’ विविधव्यर्थवचनोपन्यासात्मकः । सम्प्रति तु गच्छामि राजन् ! ‘आमन्त्रितः’ अनेकार्थत्वाद् धातूनां घृष्टः ‘असि’ भवसि । अदमाशयः—अनेकया जीवितानित्यत्वादिदर्शनेनद्वारेणाऽनुशिष्यमाणस्याऽपि तव न मनागपि विषयविरक्तिरित्यविनेयत्वादुपेक्षैव श्रेयस्करी । उक्तं हि—“मैत्री-प्रमोद-कारुण्य-माध्यस्थ्यानि सत्त्वगुणाधिकहिंश्यमानाविनेयेषु” इति सूत्रार्थः ॥ ३३ ॥ इत्यमुक्त्या गते मुनौ ब्रह्मदत्तस्य यदभूत् तदाह—

पंचालराया वि य वंभदत्तो, सत्तुस तत्सा वयणं अकाउं ।
अणुत्तरे भुंजिय कामभोए, अणुत्तरे सो नरए पविट्ठो ॥ ३४ ॥

व्याख्या—“पंचालराया वि य” ति ‘अपिः’ पुनरर्थे, ‘चः’ पूरणे, ततः पञ्चालराजः पुनर्ब्रह्मदत्तः साधोः तस्य वचनम् ‘अकृत्वा’ वक्षतन्दुलवद् गरुर्मर्तयाऽत्यन्तदुर्भेदत्वाद् अननुष्ठाय ‘अनुत्तरान्’ सर्वोत्तमान् भुक्त्वा कामभोगान् “अनुत्तरे” सकलनरकज्येष्ठे अप्रतिष्ठान इत्यर्थः स ब्रह्मदत्तो नरके प्रविष्टः । तदनेन निदानस्य नरकपर्यवसान फलमुपदर्शितं भवतीति सूत्रार्थः ॥ ३४ ॥ सम्प्रति प्रसन्नत एव चित्रवक्तव्यतोच्यते—

चित्तो वि कामेहि विरत्तकामो, उदत्तचारित्ततो महेसी ।
अणुत्तरं संजम पालइत्ता, अणुत्तरं सिद्धिगइं गओ ॥ ३५ ॥ ति वेमि ॥

व्याख्या—‘चित्रोऽपि’ चित्रः पुनः कामेभ्यः ‘विरत्तकामः’ पराङ्मुखीभूतामिलोपः उदात्त-प्रधानं चारित्र-सर्वविरतिरूपं तपश्च-द्वादशविधं यस्य स तथा, महर्षिः अनुत्तर ‘संजमं’ सप्तदशभेद पालयित्वा ‘अनुत्तरां’ सर्वलोकाकाशोपरिवर्तिनीं सिद्धिगतिं गत इति सूत्रार्थः ॥ ३५ ॥ ‘इतिः’ परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥

॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविरचितायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुख-
बोधायां चित्रसम्भूतीयाख्यं त्रयोदशमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ इपुकारीयाख्यं चतुर्दशमध्ययनम् ।

व्याख्यातं त्रयोदशमध्ययनम् । अधुना इपुकारीयाख्यं चतुर्दशमध्ययने, अस्य चायमभिसम्बन्धः—‘इहानन्तराध्ययने मुख्यतो निदानदोष उक्तः प्रसन्नतो निर्निदानवागुणश्च, अत्र तु मुख्यतः स एयोच्यते’ इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्याऽऽध्ययनस्य प्रस्तावनार्थं इपुकारवक्तव्यता तावदुच्यते । तत्र सम्प्रदायः—

जे ते दो वि गोवदारया चित्तं संभूयपुवभवमिच्छा साहुअणुकंपाए लद्धसम्मत्ता काल काऊण देवलोगे उववन्ना । ते ततो घुया खिइपइट्टिए नयरे इच्चकुले दो वि भायरो जाया । तत्थ वेसिं अन्ने वि चत्तारि इच्चदारणा वयसया जाया । तत्थ वि भोगे भुंजिउ तहारूवाण थेराणमतिए वम्म सोऊण सव्वे पवइया । सुचिरकाल सजममणुपालेऊण भत्त पच्चक्खाउ कालं काऊण सोहम्मं कप्पे पडमगुम्मं विमाणे छ वि जणा चउपलिओवमठितिया देवा उववन्ना । तत्थ जे ते गोववज्जा देवा ते चइऊण कुरुजणवए उसुयारे पुरे एगो उसुयारो नाम राया जाओ, वीओ तस्सेव महादेवी कमलावई नाम सबुत्ता, तइओ तस्स य चेव राइणो भिगू नाम पुरोहिओ सबुत्तो, चउत्थो तस्सेव पुरोहिउस्स भारिया सबुत्ता वासिद्धा गोत्तेण जसा नाम । सो य भिगू पुरोहिओ अणवचो गाढ तप्पए, अवचनिमित्तं उवायएइ देवयाणं, पुच्छइ नेमित्तिए । ते य दो वि पुवभवगोवा देवभवे वट्टमाणा ओहिणा जाणिउ जहा ‘अन्हे एयस्स भिगुस्स पुरोहिउस्स पुत्ता भविस्सामो’ तओ समणरूव काऊण उवागया भिगुसमीव । भिगुणा सभारिएण वदिया, सुहासणत्था य धम्म कहिति । तेहिं दोहिं वि सावयवयाणि गहियाणि । पुरोहिणं भन्नइ—भगव ! अन्ह अवचं होज्जा न व ति ? ।

साहर्हि भन्नइ—‘भविस्संति दुवे दारगा, ते य डहरगा चेव पवइस्सति, तेसिं तुव्वेहिं वाधाओ न कायवो पवयंताणं, ते सुबहुं सवोहिस्संति’ ति भणिऊण पडिगया देवा । नाइविरेण य चइऊण तस्स पुरोहियस्स भारियाए वासिद्धिए दुवे वि उयरे पञ्चायाया । तओ सो पुरोहिओ सभारिओ नयराओ निग्गंतुं पञ्चंतगामे ठिओ । तत्थेव सा माहणी पसूया । दारया जाया । तओ ‘मा पवइस्संति’ ति काउं मायावित्तेहिं तुग्गाहिया—जहा एए पवइयगा डिक्खुवाणि घेतुं मारेंति, पच्छा तेसिं मंसं खायंति, तं मा तुव्वे कयाइ एणसिं अल्लिहस्सह । अन्नया ते तम्मि गामे रमंता वाहिं निग्गया । इओ य अद्धाणपडिबन्नया साहू आगच्छंति । तओ ते दारया साहू दहूण भयमीया पलायंता एगम्मि वडपायवे आरूढा । साहुणो समावत्तीए गहियभत्तपाणा तम्मि चेव वडहेट्ठे ठिया, सुहुत्तं च वीसमिऊणं मुंजिउ पवत्ता । ते वडारूढा पासति साभावियं भत्तपाणं, णत्थि मंसं ति । तओ चित्तिउं पवत्ता—‘कथं अन्हे एयारिसाणि रुवाणि दिट्ठपु-
द्वाणि ?’ ति जाई संभरिया, सडुद्धा । साहुणो वंदिउं गया अम्मापिउसमीवं । मायावित्तं सवोहिऊण सह मायावित्तेहिं पवइया । देवीए राया सवोहिओ । ताणि पवइयाणि । एवं ताणि छावि केवलनाणं पाविऊण निघाणमुवगयाणि ॥
इह तु सूत्रोक्तस्याप्यर्थस्याभिधानं प्रसङ्गत इत्यदोषः । सम्प्रति सूत्रमनुस्त्रियते—

देवा भवित्ता ण पुरेभवम्मी, केई चुया एगविमाणवासी ।

पुरे पुराणे उसुयारणामे, खाए समिद्धे सुरलोगरम्मे ॥ १ ॥

सकम्मसेसेण पुराकएणं, कुलेसुदग्गेसु य ते पसूया ।

णिबिन्न संसारभया जहाय, जिणिंदमग्गं सरणं पवत्ता ॥ २ ॥

पुमत्तमागम्म कुमार दो वि, पुरोहिओ तस्स जसा य पत्ती ।

विसालकित्ती य तहोसुयारो, रायस्स देवी कमलावई य ॥ ३ ॥

व्याख्या—देवा भूत्वा ‘पुरेभवम्मि’ ति पूर्वभवे ‘केचिद्’ अनिर्दिष्टनामानः च्युताः, एकस्मिन्—पद्मगुल्मनाम्नि विमाने वसन्तीत्येवंशीला एकविमानवासिनः ‘पुरे’ नगरे ‘पुराणे’ चिरन्तने इषुकारनाम्नि ‘ख्याते’ प्रथिते समृद्धे सुर-
लोकरम्ये, स्वम्—आत्मीयं कर्म—पुण्यप्रकृतिलक्षणं तस्य शेषः—उद्धरितं स्वकर्मशेषस्तेन पुराकृतेन कुलेषु उदग्गेषु ‘चः’ पूरणे, ‘ते’ इति ये देवा भूत्वा च्युताः ‘प्रसूताः’ उत्पन्नाः, ‘निबिण्ण’ ति आर्पत्वात् ‘निर्विण्णाः’ उद्धिन्नाः संसारभयात्, ‘जहाय’ ति परित्यज्य भोगादीनीति गम्यते, ‘जिनेन्द्रमार्गं’ तीर्थकृदुपदिष्टं मुक्तिपथं ‘शरणम्’ अपायरक्षाक्षममाश्रयं ‘प्रपन्नाः’ अभ्युपगता इत्यध्ययनार्थसूचनम् ॥ कश्च किं रूपः सन् जिनेन्द्रमार्गं शरणं प्रपन्नः ? इत्याह—‘पुंस्त्वं’ पुरुषत्वम् ‘आगम्य’ प्राप्य ‘कुमार’ ति ‘कुमारौ’ अकृतपाणिग्रहणौ द्वौ ‘अपिः’ पूरणे, सुलभबोधिकत्वेन प्राधान्यख्यापनार्थं चानयोः पूर्वसुपादानम्, पुरोहितः तृतीयः, तस्य ‘जसा च’ जसानाम्नी पत्नी चतुर्थः, ‘विसालकीर्त्तिश्च’ विस्तीर्णयशाश्च तथा इषु-
कारो नाम राजा पञ्चमः, ‘अत्र’ एतस्मिन् भवे ‘देवी’ इति प्रधानपत्नी प्रक्रमात् तस्यैव राज्ञः कमलावती च नाम्ना पष्ठ इति सूत्रत्रयार्थः ॥ १-२-३ ॥ सम्प्रति यथैतेषु जिनेन्द्रमार्गे प्रतिपत्तिः कुमारकथोर्जाता तथा दर्शयितुमाह—

जाईजरामञ्जुभयाभिभूया, बहिंविहाराभिणिविट्ठचित्ता ।

संसारचक्कस्स विमोक्खणट्ठा, दहूण ते कामगुणे विरत्ता ॥ ४ ॥

पियपुत्तगा दोन्नि वि माहणस्स, सकम्मसीलस्स पुरोहियस्स ।

सरित्तु पोरानिय तत्थ जाई, तहा सुचिन्नं तव संजमं च ॥ ५ ॥

व्याख्या—जाति-जरा-मृत्युभयाभिभूतौ, बहिः संसाराद् विहारः—स्थानं बहिर्विहारः स चार्थाद् मोक्षस्तस्मिन्-
भिनिविष्टं—बद्धाग्रहं चित्तं ययोस्तौ, तथा संसारः चक्रमिव संसारचक्रं तस्य ‘विमोक्षार्थं’ परित्यागनिमित्तं दृष्ट्वा साधूनिति शेषः, ‘तौ’ अनन्तरोक्तौ ‘कामगुणे’ कामगुणविषये विरक्तौ प्रियौ—बलभौ तौ च तौ पुत्रावेव पुत्रकौ प्रियपुत्रकौ द्वावपि माहनस्य ‘स्वकर्मशीलस्य’ यजनयाजनादिस्वकीयानुष्ठाननिरतस्य ‘पुरोहितस्य’ शान्तिकर्तुः स्मृत्वा “पोरानिय” ति सूत्रत्वात् ‘पोरानिकीं’ चिरन्तनीं ‘तत्र’ सन्निवेशे जातिम्, तथा सुचीर्णं तपः सयमं च, अत्र कामगुणविरक्तिरेव जिनेन्द्रमार्गप्रति-
पत्तिरिति सूत्रद्वयार्थः ॥ ४-५ ॥ ततस्तौ किमकार्षाम ? इत्याह—

ते कामभोगेसु असज्जमाणा, माणुस्सएसुं जे यावि दिवा ।

मोक्खाभिकंखी अभिजायसद्धा, तातं उवागम्म इमं उदाहु ॥ ६ ॥

व्याख्या—‘तौ’ पुरोहितपुत्रौ ‘कामभोगेषु’ उक्तरूपेषु “असज्जमाण” ति ‘असज्जन्तौ’ सज्जमकुर्वन्तौ ‘मानुष्यकेषु’ मनुजसम्बन्धिषु ये चाऽपि ‘दिव्याः’ देवसम्बन्धिनः कामभोगास्तेषु चेति प्रक्रमः, ‘मोक्षाभिकाङ्क्षिणौ’ मुक्त्यभिलाषिणौ ‘अभिजातश्रद्धौ’ उत्पन्नतत्त्वरुची ‘तातं’ पितरमुपागम्य ‘इदं’ वक्ष्यमाणं “उदाहु” ति “उदाहरताम्” उक्तवन्ताविति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥ यच्च तावुक्तवन्तौ तदाह—

असासयं दहू इमं विहारं, बहुअंतरायं न य दीहमाउं ।

तम्हा गिहंसि ण रइं लभामो, आमंतयामु चरिसामि मोणं ॥ ७ ॥

व्याख्या—‘अशाश्वतम्’ अनित्यं दृष्ट्वा ‘इमं’ प्रत्यक्षं ‘विहारं’ मनुष्यवेनावस्थानम्, किमित्येवम् ? इत्याह—‘बहुन्त-
रायं’ बहुव्याध्यादिविघ्नं ‘न च’ नैव दीर्घं ‘आयुः’ जीवितम्, सम्प्रति पत्योपमायुष्कताया अप्यभावात्, यत एव तस्माद्

गृहे न रतिं लभामहे, अतश्च 'आमन्त्र्यावहे' पृच्छाव आवां यथा चरिष्याचः 'भौनं' मुनिभावं सयममिति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥
एवं च ताभ्यामुक्ते—

अहं तावगो तत्थ मुणीण तेसिं, तवस्स वाचायकरं वयासी ।
इमं वयं वेयविओ वदन्ति, जहा ण होई असुयाण लोगो ॥ ८ ॥
अहिज्ज वेदे परिविस्स चिप्पे, पुत्ते परिट्ठप्प गिहंसि जाया ! ।
भोच्चा ण भोगे सह इत्थियाहिं, आरण्णगा होइ मुणी पसत्था ॥ ९ ॥

व्याख्या—'अथ' अनन्तरं तात एव तातकः 'तत्र' तस्मिन्नवसरे 'मुन्योः' भावतः प्रतिपन्नमुनिभावयोः 'तयोः' कुमारयोः तपसः, उपलक्षणत्वाद्गोपधर्मानुष्ठानस्य च व्यापातकरं वचनमिति शेषः, "वयासि" ति अयादीत्, यदया-दीत् तदाह—इमा वाच वेदविदो वदन्ति, यथा—न भवति 'अमुतानाम्' अपुत्राणां 'लोकाः' परलोकाः, त विना पिण्ड-प्रदानाद्यभावात् । तथा च वेदवचः—“अनपत्यस्य लोका न भवन्ति ।” तथाऽपि अन्यैरप्युक्तम्—“पुत्रेण जायते लोकः, इत्येषा वैदिकी श्रुतिः । अथ पुत्रस्य पुत्रेण, स्वर्गलोके महीयते ॥ १ ॥” यत एव तस्माद् अभीत्य वेदान् 'परिवेप्य' भोजयित्वा विप्रान् पुत्रान् परिस्थाप्य गृहे 'जातौ' पुत्रौ, तथा मुक्त्वा "ण" इति वाक्यालङ्कारे, भोगान् सह श्रीमिः अरण्ये भवौ आरण्यौ तावेव 'आरण्यकौ' आरण्यकप्रतधारिणौ "होइ" ति 'भवता' सम्पद्येयां युवां मुनी 'प्रशस्तौ' श्लाघ्याविति सूत्रद्वयार्थः ॥ ८-९ ॥ इत्येतेनोक्ते कुमारकौ यदकाशौ तदाह—

सोयग्गिणा आयगुण्णिधणेणं, मोहानिला पज्जलणाहिणं ।
संतत्तभावं परितप्पमाणं, लालप्पमाणं बहुहा वहुं च ॥ १० ॥

पुरोहितं तं कमसोऽणुणंतं, णिमंतयंतं च सुए धणेणं ।
जह्कमं कामगुणेषु चेव, कुमारगा ते पसमिक्ख वंछं ॥ ११ ॥
वेया अहीया ण भवंति ताणं, भुत्ता दिया णिति तमंतमे णं ।
जाया य पुत्ता ण भवंति ताणं, को णाम ते अणुमन्निज्ज एयं ? ॥ १२ ॥
खणमित्तसुक्खा बहुकालदुक्खा, पगामदुक्खा अणिकामसोक्खा ।
संसारमोक्खस्स विपक्खभूया, खाणी अणत्थाण उ कामभोगा ॥ १३ ॥
परिघयंते अणियत्तकामे, अहो य राओ परितप्पमाणे ।
अन्नप्पमत्ते धणमेसमाणे, पप्पोत्ति मसुं पुरिसे जरं च ॥ १४ ॥
इमं च मे अत्थि इमं च णत्थि, इमं च मे किच्चमिमं अकिच्चं ।
तं एवमेवं लालप्पमाणं, हरा हरंति ति कइं पमाओ ? ॥ १५ ॥

व्याख्या—शोकामिना, आत्मनो गुणाः—अनादिकालसहचरितत्वेन रागादय आत्मगुणस्ते इन्धनम् उदीपकतया यस्य स तथा तेन, 'मोहानिलात्' अज्ञानपयनात् "पज्जलणाहिणं" ति अधिकप्रज्वलनेन सन्तप्तभावं अत एव च 'परितप्पमानं' समन्ताद् दहमानं 'लालप्पमानम्' अतिशयेन दीनयचांसि लपन्तं 'बहुधा' अनेकप्रकारं 'वहु च' प्रभूतं यथा भवति, पुरोहितं 'तमि'ति प्रकान्तम् "कमसो" ति क्रमेण 'अनुनयन्तं' प्रज्ञापयन्तं निमग्नयन्तं च मुतौ धनेन यथाक्रमं कामगुणैश्चैव कुमारकौ 'तौ' अनन्तरप्रकान्तौ 'प्रसमीक्ष्य' प्रकर्षेण अज्ञानाच्छादितमतिमालोभ्य 'वाक्यं' वच उक्तवन्ता-विति गम्यते ॥ किं तत् ? इत्याह—वेदा अवीता न भवन्ति प्राणम्, उक्तं हि वेदविद्भिरपि—“शिल्पमध्ययनं नाम, वृत्तं ब्राह्मणलक्षणम् । वृत्तस्य ब्राह्मणं ब्राह्मेतरान् वेदजीवकान् ॥ १ ॥” तथा "भुत्ता" ति भोजिता द्विजा नयन्ति तमसोऽपि यत् तमस्तस्मिन्—अतिरौद्रे रौरवादिनरके, "णमि"ति वाक्यालङ्कारे, ते हि भोजिताः पशुवधाद्यभुग्व्यापार एव प्रयच्छन्ते । तथा जाताश्च पुत्रा न भवन्ति प्राणं नरकादिदुगतौ निपततामिति गम्यते । उक्तं हि वेदमतानुसारिभिरपि—“यदि पुत्राद् भवेत् स्वर्गो, दानधर्मो न विद्यते । मुपितस्तत्र लोकोऽयं, दानधर्मो निरर्थकः ॥ १ ॥ बहुपुत्रा दुली गोधा, ताम्रचूडस्तथैव च । तेषां च प्रथमं स्वर्गः, पश्चाद्भोको गमिष्यति ॥ २ ॥” यतश्चैवं ततः 'को नाम' न कश्चित् 'ते' तव 'अनुमन्येत' अनुजानीयात् सविवेक इति गम्यते 'एतद्' अनन्तरमुक्तं वेदाध्ययनादित्रयम् ॥ तथा क्षणमात्रसौख्या बहुकालदुःखाः । 'प्रकामदुःखाः' अतिशयदुःखाः 'अणिकामसौख्याः' अप्रकृष्टसुखाः संसारमोक्षस्य विपक्षभूताः, किमिलेवंविधास्ते ? इत्याह—'एतानि' आकरोऽनर्थानाम्, तुशब्दोऽवधारणे भिन्नक्रमश्च, ततः एतानिरेव 'कामभोगाः' उक्तरूपाः ॥ अनर्थत्वनिवमेव स्पष्टयितुमाह—'परिघ्रजन्' विषयसुखलाभार्थमितस्ततो धाम्यन् 'क्षनिवृत्तकामः' अनुपरतेच्छः सन्, "अहो य राओ" ति आर्पत्वात् चस्य भिन्नक्रमत्वाद् अहि रात्रौ च 'परितप्पमानः' तदवाप्तौ समन्तात् चिन्तामिना दहमानः, अन्ये—सुहृत्सज्जनदयः तदर्थं प्रमत्तः—तत्कृत्यासक्तचेता अन्यप्रमत्तः 'धनं' वित्तम् 'एययन्' विविधोपायैर्विवेपयमाणः "पप्पोत्ति" प्राप्नोति मृत्युं पुरुषो जरा च ॥ इदं च मेऽस्ति धान्यादि, इदं च नास्ति रजतरूप्यादि, इदं च मे 'कलं' गृहवरणिकादि, इदमकृत्यमारब्धमपि वाणिज्यादि न कर्तुमुचितम्, 'तं' पुरुषम् 'एवमेवं' वृथैव 'लालप्पमानम्' अलर्थं व्यक्तवाचा वदन्तम्, हरन्त्यायुरिति 'हराः' दिनरजन्यादयः 'हरन्ति' भवान्तर नयन्ति । 'इतौ'ति अस्माद् हेतोः कथं प्रमादः प्रक्रमाद् धर्मे कर्तुमुचितः ? इति शेष इति सूत्रपट्टार्थः ॥ १०-११-१२-१३-१४-१५ ॥ सन्प्रति धनादिभिः प्रलोभयितुं पुरोहितः प्राह—

धनं पभूयं सह इत्थियाहिं, सयणा तथा कामगुणा पगामा ।
तवं कए तप्पइ जस्स लोओ, तं सब साहीणमिहेव तुज्झं ॥ १६ ॥

व्याख्या—धनं प्रभूतं सह 'स्त्रीभिः' 'स्वजनाः' पितृ-पितृव्यादयः, तथा कामगुणा 'पकाम' ति प्रकामाः 'तपः' फणानुष्ठानं 'कृते' निमित्तं 'तप्यते' अनुतिष्ठति 'यस्य' धनदेलेकः तत् सर्वं स्वीयानम् 'इहैव' अस्मिन् गृहे "तुज्झं" ति युवयोरिति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥ तौ आहतुः—

धणेण किं धम्मधुराहिगारे?, सयणेण वा कामगुणेहिं चेव ? ।

समणा भविस्सामु गुणोहधारी, वहिंविहारा अभिगम्म भिक्खं ॥ १७ ॥

व्याख्या—धनेन किम्?, न किञ्चित् 'धर्मधुराधिकारे' तत्प्रसावे, स्वजनेन वा कामगुणैश्चैव, ततः श्रमणौ भविष्यावः 'गुणौवधारिणौ' क्षमादिगुणसमूहधारकौ, वहिर्ग्रामादिभ्यो विहारो ययोस्तौ वहिर्विहारौ अप्रतिबद्धविहारवित्यर्थः 'अभिगम्य' आश्रित्य भिक्षामिति सूत्रार्थः ॥ १७ ॥ आत्मस्तित्वमूलत्वात् सकलधर्मानुष्ठानस्य तन्निराकरणायाह पुरोहितः—

जहा य अग्गी अरणीउऽसंतो, खीरे घयं तिल्लमहा तिलेसु ।

एमेव जाया सरिरम्मि सत्ता, सम्मुच्छई णासइ णावचिट्ठे ॥ १८ ॥

व्याख्या—यथैव चत्वावधारणार्थत्वात् 'अग्निः' "अरणिउ" ति 'अरणितः' अग्निमन्धनकाष्ठात् 'असन्' अविद्यमान एव सम्मुच्छति, तथा क्षीरे घृतं तैलमथ तिलेषु, एवमेव हे जातौ! शरीरे सत्त्वाः "सम्मुच्छई" ति 'सम्मुच्छन्ति'

१ यद्यपि तयोस्तदा पियो न सन्ति तथाऽपि तदवाप्तियोग्यताऽस्तीति तासामभिधानम् ।

पूर्वमसन्त एवोत्पद्यन्ते । तथा "नासइ" ति नश्यन्ति "णावचिट्ठं" न पुनरवतिष्ठन्ते शरीरनाशे तन्नाशात्, इति सूत्रार्थः ॥ १८ ॥ कुमारकावाहतुः—

नो इंदियग्गिज्झ अमुत्तभावा, अमुत्तभावा वि य होइ णिच्चो ।

अज्झत्थहेउं निययऽस्स वंधो, संसारहेउं च वयंति वंधं ॥ १९ ॥

व्याख्या—'नो' नैव इन्द्रियग्राह्यः सत्त्व इति प्रक्रमः, अमूर्तभावात्, तथा अमूर्तभावादपि च भवति नित्यः, तथा हि—यद् द्रव्यत्वे सति अमूर्तं तद् नित्यम् आकाशवत् । न चैवममूर्तत्वादेव तस्य सम्बन्धासम्भवः, यतः "अज्झत्थ-हेउं निययऽस्स वंधो" अध्यात्मशब्देन आत्मस्था मिथ्यात्वादय इहोच्यन्ते, ततस्तद्वेतुः—तन्निमित्तो नियतः—निश्चितो बन्धः—कर्मभिः सत्प्रेषः, यथाऽमूर्तस्याऽपि नैवसो मूर्तरपि घटादिभिः सम्बन्ध एवमस्यापि कर्मभिर्मूर्तरपि न विरुध्यते, तथा संसारहेतुं च वदन्ति बन्धमिति सूत्रार्थः ॥ १९ ॥ यत एवमस्ति आत्मा बन्धश्च तस्य इत्यतः—

जहा वयं धम्ममयाणमाणा, पावं पुरा कम्ममकासि मोहा ।

ओरुज्झमाणा परिरिक्खयंता, तं नेव भुज्जो वि समायरामो ॥ २० ॥

व्याख्या—यथा वयं 'धर्म' सम्यग्दर्शनादिकम् अजानानाः 'पापं' पापहेतु 'पुरा' पूर्वं 'कर्म' अनुष्ठानं "अकासि" ति 'अकार्णम्' कृतवन्तः 'मोहात्' अज्ञानात् 'अवरुध्यमानाः' निर्गमं गृहादलभमानाः 'परिरिक्खमाणाः' अनुजीविभिरनुपात्यमानाः 'तत्' पापकर्म नैव 'भूयोऽपि' पुनरपि समाचरामः, यथावद् विदितवस्तुत्वादिति सूत्रार्थः ॥ २० ॥ अन्यथा—
अवभाहयम्मि लोयम्मि, सबओ परिवारिए । अमोहाहिं पडंतीहिं, गिहंसि ण रइं लभे ॥ २१ ॥

१ अरूप ए पयाऽऽकाशं, रूपिद्रव्यादिभाजनम् । तथा हरूपी जीवोऽपि, रूपिकर्मोदिभाजनम् ॥ १ ॥

व्याख्या—'अभ्याहते' पीडिते लोके 'सर्वतः' सर्वानु दिक्षु 'परिवारिते' परिवेष्टिते 'अमोचाभिः' अवन्ध्यप्रहरणोपमाभिः 'पतन्तीभिः' आगच्छन्तीभिः 'गृहे' गृहवासे न रतिं लभामहे । यथा वागुरावेष्टितो मृगोऽमोघैश्च प्रहरणैर्व्याधेनाभ्याहतो न रतिं लभते, एवमावामपीति सूत्रार्थः ॥ २१ ॥ भृगुराह—

केण अवभाहओ लोओ, केण वा परिवारिओ । का वा अमोहा बुत्ता, जाया ! चिंतावरो हुमि ॥ २२ ॥

व्याख्या—केन व्याधतुल्येन अभ्याहतो लोकः ? केन वा वागुरारूपेण परिवारितः ? का वा 'अमोचा' अनोपप्रहरणोपमा उक्ता ? हे जातौ ! चिन्तापरः "हुमि" ति भवामि । ततो ममाऽऽवेद्यतामयमर्थ इति सूत्रार्थः ॥ २२ ॥ तावाहतुः—
मच्चुणऽवभाहओ लोओ, जराए परिवारिओ । अमोहा रयणी बुत्ता, एवं ताय ! वियाणह ॥ २३ ॥

व्याख्या—मृत्युना अभ्याहतो लोकः, तस्य सर्वत्राप्रतिहतप्रसरत्वात् । उक्तञ्च—

"तित्थंयरा गणहारी, सुरवइणो चकि-केसवा रामा । सहरिया हयविहिणा, सेसेसु नरेसु का गणणा ? ॥ १॥" जरया परिवारितः, अमोचाश्च रजन्यः उक्ताः, तत्पतने एवश्यंभावी जनस्याभिघातः, एवं तात ! विजानीत इति सूत्रार्थः ॥ २३ ॥

जा जा वचइ रयणी, न सा पडिनिचत्तई । अहम्मं कुणमाणस्स, अफला जंति राईओ ॥ २४ ॥

जा जा वचइ रयणी, न सा पडिनिचत्तई । धम्मं च कुणमाणस्स, सफला जंति राईओ ॥ २५ ॥

व्याख्या—या या व्रजति रजनी न सा 'प्रतिनिवर्तते' न पुनरागच्छति, ताश्च अधर्मं कुर्वन्तो जन्तोरिति गम्यते अफला यान्ति रात्रयः, अधर्मनिवन्धनं गृह्यतेति ॥ तथा "जा जे"त्वादि पूर्ववत् । नवर "धम्मं च" ति 'चः' पुनरर्थं

१ "नीपंकरा गणधारिण, सुरपतपश्चकि वेदाया रामा । मङ्गला इतविधिना, शेषेषु नरेषु का गणना ? ॥ १ ॥"

धर्मं पुनः कुर्वतः सफलाः, धर्मफलत्वात् जन्मनः । न च व्रतं विना धर्म इत्यतः तत् प्रतिपत्त्याव इति सूत्रद्वयार्थः ॥ २४-२५ ॥ इत्थं तद्वचनेन प्रतिबुद्धो भृगुराह—

एगओ संवसित्ता णं, दुहओ सम्मत्तसंजुया । पच्छा जाया । गमिस्सामो, भिक्खमाणा कुले कुले ॥

व्याख्या—‘एकतः’ एकस्मिन् स्थाने ‘समुप्य’ सहैवाऽऽसित्वा “दुहओ” ति ‘द्वये’ आत्मा युवा च सम्यक्त्वसयुताः, उपलक्षणत्वाद् देशविरत्या च सयुताः ‘पश्चात्’ यावनोत्तरकालं हे जातौ । गमिष्यामो वयं ग्रामनगरादिषु मासकल्पादि-क्रमेणेति शेषः, ‘भिक्खमाणाः’ याचमानाः पिण्डादिकमिति गम्यते ‘कुले कुले’ गृहे गृहे अज्ञातोच्छृत्त्येत्यर्थः इति सूत्रार्थः ॥ २६ ॥ कुमारवाहनुः—

जस्सऽत्थि मच्चुणा सक्खं, जस्स वऽत्थि पलायणं ।

जो जाणह न मरिस्सामि, सो हु कंखे सुए सिया ॥ २७ ॥

अज्जेव धम्मं पडिवज्जयामो, जहिं पवन्ना ण पुणब्भवामो ।

अणागयं णेव य अत्थि किंचि, सद्धाखमं ने विणइत्तु रागं ॥ २८ ॥

व्याख्या—यस्मान्मि मृत्युना सह ‘सत्यं’ मैत्री, यस्य वाऽस्ति ‘पलायनं’ नाशनं मृत्योरिति प्रक्रमः, तथा यो जानीते यथाऽहं न मरिष्यामि “सो हु” स एव ‘काङ्क्षति’ प्रार्थयते ‘श्वः’ आगामिनि दिने स्याद् इदमिति गम्यते ॥ अतोऽयं ‘धर्मं’ यतिधर्मं प्रतिपद्यामहे, “जहिं” ति आर्पत्वाद् यं धर्मं ‘प्रतिपन्नाः’ आश्रिताः “न पुणब्भवामो” ति ‘न पुनर्भवविष्यामः’ न पुनर्जन्म प्राप्स्यामः, जन्ममरणाद्यभावहेतुत्वाद् धर्मस्य । किं च—‘अनागतम्’ अप्राप्तं नैव चास्ति ‘किञ्चिद्’ अतिसुन्दरमपि वस्तु, सर्वभावानामनन्तशः प्राप्तपूर्वत्वात् । उक्तञ्च—“का सा गतिर्जगति वा शतशो न याता, किं तत् सुखं यदसकृन्न पुराऽनुभूतम् । कास्ताः श्रियो न सल्ल या बहुशोऽप्यवाप्ताञ्चेतस्तथाऽपि तव वर्द्धत एव वाञ्छा ॥ १ ॥” अतः श्रद्धा-अभिलाषः तथा क्षम-युक्तं श्रेय इत्यर्थः, अनुष्ठानं कर्तुमिति शेषः, “णे” ति ‘नः’ अस्माकं ‘विनीय’ अपनीय ‘रागं’ स्वजनाऽभिष्वङ्गलक्षणमिति सूत्रद्वयार्थः ॥ २७-२८ ॥ इदं चाकर्ण्य पुरोहित उत्पन्नव्रतग्रहणपरिणामो ब्राह्मणीमन्त्रिदमाह—

पहीणपुत्तस्स हु णत्थि वासो, वासिट्ठि ! भिक्खापरियाइ कालो ।

साहाहि रुक्खो लहए समाहिं, छिन्नाहिं साहाहिं तमेव खाणुं ॥ २९ ॥

पक्खाविहूणो व जहेह पक्खो, भिक्खविहूणो व रणे णरिंदो ।

विवन्नसारो वणिड व पोए, पहीणपुत्तो मि तहा अहं पि ॥ ३० ॥

व्याख्या—प्राकृतत्वेन पुत्राभ्यां प्रहीणः—त्यक्तो यस्यस्य ‘हुः’ पूरणे, नास्ति वासो मे गृहे इति गम्यते, ‘हे वासिट्ठि !’ वसिष्ठगोत्रे ! भिक्षाचर्यायाः, उपलक्षणं चैतद् व्रतग्रहणस्य, कालो वर्त्तत इति शेषः । किमित्येवम् ? अत आह—शास्त्रा-मिर्दृक्षो लभते ‘समाधिं’ स्वारूप्यम्, छिन्नाभिः शास्त्राभिः ‘तमेव’ वृक्षं “खाणुं” ति स्थाणुं जनो व्यपदिशतीत्युपस्कारः, यथा हि तास्तस्य शोभासंरक्षणदिना समाधिहेतवः एवं ममाऽप्येतौ सुतौ, अतस्तद्विरहितोऽहमपि स्थाणुकल्प एवेति ॥ किञ्च—पक्षविहीनो ‘वा’ दृष्टान्तान्तरसमुच्चये, यथा ‘इह’ लोके पक्षी, भृत्यविहीनो वा रणे नरेन्द्रः, ‘विपन्नसारः’ विनष्टहिरण्यविद्रव्यो वणिग् वा ‘पोते’ प्रवहणे भिक्षे इति गम्यते व्यसनमागितया विपीदति, पुत्रप्रहीणोऽस्ति तयाऽहमपीति सूत्रद्वयार्थः ॥ २९-३० ॥ वासिष्ठ्याह—

सुसंभिया कामगुणा इमे ते, संपिंडिया अग्गरसा पभूया ।

भुंजामु ता कामगुणे पकामं, पच्छा गमिस्सामु पहाणमग्गं ॥ ३१ ॥

व्याख्या—‘सुसन्भृताः’ सुष्ठु संस्कृताः कामगुणाः ‘इमे’ एते ‘ते’ तव, तथा ‘संपिण्डिताः’ पुत्रीकृताः “अग्गरस्” ति वस्य गम्यमानत्वाद् अग्राः—प्रवराः रसाश्च—मधुरादयः प्रभूताः, कामगुणान्तर्गतत्वेऽपि रसानां पृथगुपादानम् अतिगृद्धि-हेतुत्वात्, “भुजामो” ति भुञ्जीमहि ‘तत्’ तस्मात् कामगुणान् ‘प्रकामम्’ अतिशयेन, ‘पश्चात्’ वृद्धावस्थायां गमिष्यामः प्रधानभागं प्रव्रज्यारूपं मुक्तिपथमिति सूत्रार्थः ॥ ३१ ॥ पुरोहितः प्राह—

भुत्ता रसा भोइ ! जहाति णो वओ, ण जीवियट्ठा पयहामि भोए ।

लाहं अलाहं च सुहं च दुक्खं, संचिक्खमाणो चरिस्सामि मोणं ॥ ३२ ॥

व्याख्या—‘भुक्ताः’ सेविता रसा उपलक्षणत्वात् शेषकामगुणाश्च, ‘भोइ’ ति हे भवति ! आमन्त्रणमेतत्, ‘जहाति’ त्यजति ‘नः’ अस्मान् ‘वयः’ प्रक्रमाद् इष्टक्रियाकरणक्षमम्, उपलक्षणत्वात् जीवितं च, ततो यावद् नैतत् त्यजति तावत् प्रव्रजामः—जन्मान्तरमाविभोगार्थं दीक्षा ग्रहीष्यामः । ते चात्रैव स्वाधीनाः किं प्रव्रज्यया ? इति प्रेरणायामाह—न ‘जीवितार्थम्’ असयमजीवितार्थं प्रजहामि भोगान् किन्तु लाभमलाभ च, सुखम् चक्षु मिन्नक्रमत्वाद् दुःखं च “संचिक्खमाणो” ति ‘समवया ईक्षमाणः’ लाभालाभसुखदुःखजीवितमरणादिषु समतामेव भावयन् इत्यभिप्रायः, चरिष्यामि ‘भौन’ मुनिभावम्, ततो मुक्त्यर्थमेव मम दीक्षाप्रतिपत्तिरिति सूत्रार्थः ॥ ३२ ॥ वासिष्ठ्याह—

मा ह तुमं सोदरियाण संभरे, जुन्नो व हंसो पडिसोयगामी ।

भुंजाहि भोगाहं मए समाणं, दुक्खं खु भिक्खायरिया विहारो ॥ ३३ ॥

व्याख्या—‘मा’ निपेवे, ‘हुः’ वाक्यालङ्कारे, त्वं ‘सोदर्याणां’ भ्रातृणाम्, उपलक्षणं शेषस्वजनानां भोगानां च “समरे” ति अस्मार्पाः, “जुन्नो व हंसो” ति जीर्णो हंस इव प्रतिस्रोतोगामी सन्, किमुक्तं भवति?—यथाऽसौ नदीस्रोतसि प्रतिकूलगमनम् अतिकष्टमारभ्याऽपि तत्राशक्तः पुनरनुस्रोत एव धावति । एवं भवानपि सयमभारं वोढुमसमर्थः पुनः सोदरादीन् भोगांश्च स्मरिष्यसि, ततो भुङ्क्ष्व भोगान् मया ‘समानं’ सार्द्धम्, “दुक्खं खु” दुःखमेव भिक्षाचर्या ‘विहारः’ ग्रामादिष्वप्रतिबद्धविहारः, उपलक्षणञ्चैतत् शिरोलोचादीनामिति सूत्रार्थः ॥ ३३ ॥ पुरोहित आह—

जहा य भोई ! तणुयं भुयंगो, णिम्मोअणिं हेव पलेइ मुत्ते ।

एमेए जाया पयहंति भोगे, ते हं कहं णाणुगमेस्समेक्को ? ॥ ३४ ॥

छिंदित्तु जालं अयलं व रोहिया, मच्छा जहा कामगुणे पहाय ।

धोरेयसीला तवसा उदारा, धीरा हु भिक्खायरियं चरंति ॥ ३५ ॥

व्याख्या—यथा च हे भवति ! ‘तनुजां’ देहजातां भुजङ्गः ‘निर्मोचनी’ निर्मोकं हित्वा ‘पयंति’ समन्ताद् गच्छति ‘मुक्तः’ निरपेक्षः “एमेए” ति एवमेतौ जातौ ‘प्रजहीतः’ त्यजतो भोगान् । ततः किम् ? इत्याह—‘तौ’ जातौ अहं कथं न ‘अनुगमिष्यामि’ प्रव्रज्याग्रहणेनानुसरिष्यामि ‘एकः’ अद्वितीयः ? , किं मम असहायस्य गृहवासेनेति भावः ॥ तथा छित्त्वा जालम् ‘अवलमि’ दुर्बलमिव वलीयोऽपीति गम्यते, ‘रोहिताः’ रोहितजातीया मत्स्याश्चरन्तीति सम्बन्धः । ‘यथा’ इति दृष्टान्तोपन्यासे, तथेति गम्यते, ततस्तथा जालरूपान् कामगुणान् प्रहाय, धुरि वहन्ति धौरेयास्तेषामिव शीलम्—उत्तिष्ठ-प्रभारनिर्वहणलक्षणं येषां ते तथा, ‘तपसा’ अनशनादिना ‘उदाराः’ प्रधानाः ‘धीराः’ सात्त्विकाः ‘दुरि’ति यस्माद् भिक्षाचर्या चरन्ति, व्रतोपलक्षणमेतद्, अतोऽहमपीत्थं व्रतमेव ग्रहीष्ये इति भाव इति सूत्रद्वयार्थः ॥ ३४-३५ ॥ इत्थं प्रतिबोधिता ब्राह्मण्याह—

णहेव कुंचा समइक्कमंता, तताइं जालाइं दलेत्तु हंसा ।

पलेति पुत्ता य पई य मज्झं, ते हं कहं णाणुगमेस्समेक्का ? ॥ ३६ ॥

व्याख्या—नभसीव क्रौञ्चाः ‘समतिक्रामन्तः’ तांस्तान् देशानुद्वहन्तः ततानि जालानि ‘दलित्वा’ भित्त्वा “हंस” ति चस्य गम्यमानत्वाद् हंसाश्च “पलिति” ति ‘परियन्ति’ समन्ताद् गच्छन्ति, पुत्रौ च पतिश्च मम सम्बन्धिनो गम्यमानत्वाद् ये एतद् जालोपमं विषयामिष्वङ्गं हित्वा नभःकरूपे निरुपलेपतया सयमे तानि तानि सयमस्थानानि अतिक्रामन्तस्तानहं कथं नाऽनुगमिष्याम्येका सती ? इति सूत्रार्थः ॥ ३६ ॥ इत्थं चतुर्णामपि व्रतप्रतिपत्तौ यद्भूतदाह—

पुरोहिंयं तं ससुयं सदारं, सोच्चाऽभिणिक्खम्म पहाय भोए ।

कुडुंबसारं विउल्लुत्तमं तं, रायं अभिक्खं ससुवाय देवी ॥ ३७ ॥

वंतासी पुरिसो रायं ! , ण सो होइ पसंसिओ । माहणेण परिधत्तं, धणं आदाउमिच्छसि ॥ ३८ ॥ सबं जगं जइ तुहं, सबं वावि धणं भवे । सबं पि ते अपजत्तं, णेव ताणाय तं तव ॥ ३९ ॥

मरिहिसि रायं ! जया तया वा, मणोरमे कामगुणे विहाय ।

इक्को हु धम्मो नरदेव ! ताणं, ण विज्जई अन्नमिहेह किंचि ॥ ४० ॥

व्याख्या—पुरोहितं ‘तं’ भृगुनामानं ससुतं सदारं श्रुत्वा ‘अभिनिष्क्रम्य’ गृहाद् निर्गत्य प्रहाय भोगान् प्रव्रजितमिति गम्यते, ‘कुडुम्बसारं’ धनधान्यादि, विपुलं चोत्तमं च विपुलोत्तमं, ‘तदि’ति यत् पुरोहितेन त्यक्तं गृहन्तमिति शेषः, “रायं” ति राजानम् ‘अभीक्ष्णं’ पुनः पुनः ‘ससुवाच’ सम्यगुक्तवती ‘देवी’ कमलावती नाम ॥ किमुक्तवती ? इत्याह—‘वान्ताशी’ वान्तभोजी पुरुषो य इति गम्यते, हे राजन् ! न स भवति प्रशंसितो विद्वद्भिरिति शेषः । कथमहं वान्ताशी ? इति चेद् इत्यत आह—ब्राह्मणेन परित्यक्तं धनमादातुमिच्छसि ॥ किञ्च—सर्वं जगद् यदि “तुहं” ति तव सर्वं वाऽपि धनं भवेत्, सर्वमपि ‘ते’ तव ‘अपर्याप्तम्’ अशक्तम् इच्छापूर्णं प्रतीति शेषः, अपर्यवसितत्वात् तस्याः । तथा नैव ‘त्राणाय’ जरामरणाद्यपनोदाय ‘तदि’ति सर्वं जगद्धनं वा तवेति ॥ अन्यच्च—मरिष्यसि राजन् ! ‘यदा तदा वा’ यस्मिन् तस्मिन् वा काले, जातस्य भ्रुव मरणात् । उक्तं हि—“कश्चित् सखे ! त्वया दृष्टः, श्रुतः सम्भावितोऽपि वा । क्षितौ वा यदि वा स्वर्गे, यो जातो न मरिष्यति ? ॥ १ ॥” मनोरमान् कामगुणान् ‘विहाय’ त्यक्त्वा, न किञ्चित् त्वया सह यास्यतीत्यभिप्रायः, तथा ‘एको हु’ एक एव धर्मः ‘नरदेव !’ नृपते ! ‘त्राण’ शरणम्, न विद्यते अन्यद् ‘इह’ लोके ‘इह’ मरणे किञ्चित् । उक्तं च—“अत्थेण नन्दराया, न ताइओ गोधणेण कुइयन्नो । धन्नेण तिलयसिद्धी, पुत्तेहिं न ताइओ सगरो ॥ १ ॥” इत्यतो धर्म एवाऽनुष्ठेयो विद्वद्भिः, तस्मात् परित्यजाऽमुं द्विजपरित्यक्तद्रव्यग्रहणाऽऽग्रहमिति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥ ३७-३८-३९-४० ॥ यतश्च धर्माद् ऋते नान्यत् त्राणमतः—

णाहं रमे पक्खिणि पंजरे वा, संताणछिन्ना चरिसामि मोणं ।

अकिंचणा उज्जुकडा णिरामिसा, परिग्गहारं भणियत्तदोसा ॥ ४१ ॥

दवग्गिणा जहा रण्णे, डज्झमाणेसु जंतुसुं । अन्ने सत्ता पमोदंति, रागहोसवसं गया ॥ ४२ ॥
 एवमेव वयं मृदा, कामभोगेसु मुच्छिष्या । डज्झमाणं न बुज्झामो, रागहोसग्गिणा जगं ॥ ४३ ॥
 भोगे मुच्चा वमिच्चा य, लहुभूयविहारिणो । आमोयमाणा गच्छंति, दिया कामकमा इव ॥ ४४ ॥
 इमे य वद्धा फंदंति, मम हत्थज्जमागया । वयं च सत्ता कामेसु, भविस्सामो जहा इमे ॥ ४५ ॥
 सामिसं कुललं दिस्सा, वज्झमाणं गिरामिसं । आमिसं सधमुज्झित्ता, विहरिस्सामो गिरामिस्सा ४६
 निद्वोवमे उ णच्चा णं, कामे संसारवहुणे । उरगो सुवन्नपासि व, संकमाणो तणुं चरे ॥ ४७ ॥
 पाणु व धंधणं छेत्ता, अप्पणो वसहिं वए । एवं पत्थं महाराय ! उच्चयारि त्ति मे सुयं ॥ ४८ ॥

व्याख्या—नाऽहं 'रमे' रतिसवाप्नोमि "पक्खिणि पंजरे व" त्ति पक्खिणीय पखरे, किमुकं भवति ?—यथात्तो
 दुःखोत्पादिनि पखरे रतिं न लभते एवमहमपि जरामरणायुपप्रवविट्टते भवपखरे न रमे, अतः "सतागच्छिन्न" त्ति
 'छिन्नसन्ताना' प्रक्रमाद् विनाशितल्लेहसन्ततिः चरिष्यामि 'मौनं' मुनिभावम् "अकिञ्चना" हिरण्यादिकिञ्चनरहिता,
 ऋजु-मायारहितं कृतम्-अनुष्ठितं यस्याः सा ऋजुवृता, तथा निष्क्रान्ता आमिपाद्-विषयादेः निरामिपा, "परिगृह्यारंभ-
 नित्तदोस" त्ति परिग्रहार्म्भावेव जीवदूषणाद् दोषौ ताभ्यां निवृत्ता परिग्रहार्म्भटोपनिवृत्ता ॥ अपरञ्च—द्वामिना
 यथाऽरण्ये दहमानेषु जन्तुषु 'अन्ये' अपरे 'सत्त्वाः' अविवेकिनः प्रमोदन्ते, किंविधाः ? रागद्वेषयुगं गताः ॥ एवमेव
 वयं "मूढा" त्ति 'मूढानि' मोहवशगानि कामभोगेषु मूर्च्छितानि दृष्टमानं न बुध्यमाने रागद्वेषामिना 'जगत्' प्राणिसमू-
 हम् । यो हि सविवेको रागादिमांश्च न भवति स दावानलेन दहमानान् अन्यसत्त्वानवलोक्य अहमप्येवमनेन दहनीय
 इति तद्वक्षणेपायतत्पर एव भवति न तु प्रमोदते प्रमादवशगतः सन् । ततो वयमपि भोगापरित्यागादेवविधान्येवेति ॥

ये तु एवविधा न भवन्ति ते किं कुर्वन्ति ? इत्याह—भोगान् मुक्त्वा पुनरुत्तरकाल वान्त्वा च, लघुः—वायुस्तद्भूताः—
 तदुपमा सन्तो विहरन्तीत्येवंशीलाः लघुभूतविहारिणः—अप्रतिवद्धविहारिण इत्यर्थः 'आमोदमानाः' प्रमोदमनुभवन्तः
 तथाविधानुष्ठानेनेति गम्यते, गच्छन्ति विवक्षितस्थानमिति शेषः । क इव ? 'द्विजा इव' विहगा इव 'कामक्रमाः' स्वेच्छा-
 चारिणः । किमुकं भवति ?—यथा द्विजा यत्र यत्र रोचते तत्र तत्राऽऽमोदमाना भ्रान्त्यन्ति एवमेतेऽपि अभिष्वङ्गस्या-
 भावाद् यत्र यत्र समयनिर्वाहस्तत्र तत्र यान्तीति ॥ पुनर्यादिष्व्यास्यां निराकुर्वन्नाह—'इमे' प्रत्यक्षाः शब्दादयः 'चः'
 समुच्चये 'वद्धाः' नियञ्जिता अनेकोपायै रक्षिता इत्यर्थः, स्पन्दन्त इव स्पन्दन्ते अस्तित्वधर्मतया । ये कीदृशाः ? इत्याह—
 "मम हत्थज्जमागय" त्ति मम उपलक्षणत्वात् तव च हस्तं हे आर्य ! आगताः स्ववशा इत्यर्थः, आत्मनोऽज्ञाता दर्श-
 यितुनाह—'वयं च' वयं पुनः सत्त्वानि कामभोगेषु, एवंविधेष्वपि चामीष्वभिष्वङ्गो मोहविलसितमिति भावः । यत
 एवमतो भविष्यामो यथा 'इमे' पुरोहितादयः, किमुकं भवति ?—यथाऽमीभिश्चञ्चलत्वमवलोक्यते परित्यक्तास्तथा
 वयमपि त्यज्याम इति ॥ स्वादेतद्—अस्थिरत्वेऽपि सुरहेतुत्वात् किमिलमी त्यज्यन्ते ? इत्याह—'तामिप' पिशितरूपा-
 मिपयुक्त 'कुललं' गृध्रं शङ्खनिका वा दृष्ट्वा 'धाध्यमान' पीड्यमानं विहगान्तरैरिति गम्यते, 'निरामिपम्' अन्यथाभूतं दृष्ट्वेति
 गम्यते, 'आमिप' धनधान्यादि सर्वमुज्झित्वा 'विहरिष्यामि' अप्रतिवद्धविहारितया चरिष्यामि निरामिपा ॥ उक्ताऽनु-
 वादेनोपदेष्टुमाह—गृध्रोपमान् एकन्यायेन 'तुः' पूरणे, ज्ञात्वा "णं" वाक्यालङ्कारे, 'कामान्' कामयन्ति-शब्दादीन-
 मिलपन्तीति कामाः—विपविणस्तान्, किंमूतान् ? संसारवर्धनान्, किम् ? इत्याह—'उरगो सुवन्नपासि व' त्ति इवराक्षस
 भिन्नक्रमत्वाद् आर्पत्वाच्च उरग इव 'सौपर्णेयपार्श्वे' गण्डसनीपे 'शङ्खमानः' भयत्रस्तः 'तनु' स्तोकं चतनयेत्यर्थः, 'चरेः'
 क्रियासु प्रवर्त्तन् । अस्यायमाशयः—यथा सौपर्णेयोपमैर्विपयैर्न बाधयते तथा यतस्तु ॥ ततश्च किम् ? इत्याह—नाग इव

वन्धनं छित्त्वाऽऽत्मनो 'वसतिं' विन्ध्याटवीं व्रजति, एवं भवानपि कर्मवन्धनमुपहत्वाऽऽत्मनः शुद्धजीवस्य वसतिम्—आश्रयं
 मुक्तिमित्यर्थः व्रजे, अनेन दीक्षायाः प्रसङ्गतः फलमुक्तम् । एवं चोपदिश्य निगमयितुमाह—'एतद्' यन्मयोक्तं 'पथ्यं'
 हितं महाराज ! इषुकार ! 'इति' एतद् मया 'श्रुतम्' अवधारितं साधुसकाशादिति गम्यते इति सूत्राष्टकार्यः

॥ ४१-४२-४३-४४-४५-४६-४७-४८ ॥ एवं च तद्वचनात् प्रतिबुद्धो नृपः । ततश्च यत् तौ द्वावपि चत्रतुलदाह—
 चइत्ता विउलं रज्जं, कामभोगे य दुच्चए । णिविस्सया गिरामिस्सा, णिन्नेहा णिप्परिग्गहा ॥ ४९ ॥
 सम्मं धम्मं वियाणिच्चा, चिच्चा कामगुणे वरे । तवं पणिज्झऽहक्खायं, घोरें घोरेपरक्कमा ॥ ५० ॥

व्याख्या—लम्बत्वा विपुलं राज्यं कामभोगाच्च दुस्त्यजान् 'निर्विपयौ' विषयरहितौ अत एव निरामिपौ 'निःश्रेष्ठौ'
 निःप्रतिवन्धौ 'निष्परिग्रहौ' मूर्च्छारहितौ सम्यक् 'वर्म' श्रुत-चारित्रात्मकं विज्ञाय त्यक्त्वा कामगुणान् धरान्, पूर्वविशेषणै-
 र्गतार्थत्वेऽपि पुनरभिधानमतिशयस्यापकम् । 'तपः' अनशनादि 'प्रगृह्य' अभ्युपगम्य 'यथाव्यातं' येन प्रकारेण तीर्थ-
 करादिभिः कथितं 'घोर' दुरनुचर, घोरपराक्रमौ तथैव कृतवन्ताविति शेष इति सूत्रद्वयार्थः ॥ ४९-५० ॥ सम्प्रति
 समस्त्वाध्ययनोपसहारमाह—

एवं ते कमसो बुद्धा, सधे धम्मपरायणा । जम्ममच्चुभउविग्गा, दुक्खस्संतगवेसिणो ॥ ५१ ॥
 सासणे विगयमोहानं, पुविं भाषणभाविष्या । अचिरेणेव कालेणं, दुक्खस्संतमुवागया ॥ ५२ ॥
 राया सह देवीए, माहणो य पुरोहिओ । माहणी दारगा चेव, सधे ते परिणिहडि ॥ ५३ ॥ त्ति वेमि ॥

व्याख्या—'एवम्' अमुना प्रकारेण 'तानि' अनन्तरमुक्तरूपाणि पदपि क्रमशो बुद्धानि सर्वाणि धर्मपरायणानि
 जन्मनृत्तुभयोद्विग्नानि दुःखस्यान्तगवेषकाणि ॥ पुनस्तद्वक्तव्यतामेवाह—शासने 'विगतमोहानाम्' अर्हता 'पूर्वम्' अन्य-

जन्मनि, भावनया—कुशलकर्माऽभ्यासरूपया भावितानि—वासितानि भावनाभावितानि अत एव 'अचिरेणैव' स्वल्पेनैव कालेन दुःखस्य 'अन्तः' सोक्ष्म 'उपागतानि' प्राप्तानि, सर्वत्र प्राकृतत्वात् पुच्छिन्ननिर्देशः ॥ मन्दमतिस्मरणायाध्ययनार्थमुप-संहरुमाह—राजा सह देव्या ब्राह्मणश्च पुरोहितो ब्राह्मणी दारकौ चैव सर्वाणि तानि 'परिनिर्वृतानि' मुक्तिं गतानीति सूत्रार्थः ॥ ५१-५२-५३ ॥ 'इतिः' परिसमाप्तौ, त्रयीमीति पूर्ववत् ॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिकृतायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुखबोधायां
इषुकारीयाख्यं चतुर्दशमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ सभिक्षुनामकं पञ्चदशमध्ययनम् ।

व्याख्यातं चतुर्दशमध्ययनम् । सम्प्रति सभिक्षुनामकं पञ्चदशमारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—'इहाऽनन्तरा-ध्ययने निर्निदानतागुण उक्तः, स च मुख्यतो भिक्षोरेव, भिक्षुश्च गुणत इति तद्गुणा अनेनोच्यन्ते' इत्यनेन सम्बन्धेना-यातस्यास्याध्ययनस्यादिसूत्रम्—

मोणं चरिस्सामि समेच्च धम्मं, सहिए उल्लुकडे णियाणछिन्ने ।

संथवं जहेज्ज अकामकामे, अन्नायएसी परिवए स भिक्खू ॥ १ ॥

व्याख्या—'मौनं' श्रामण्यं चरिष्यामि इत्यभिप्रायेणेत्युपस्कारः, 'समेत्थ' प्राप्य 'धम्मं' श्रुतचारित्र्यभेदं 'सहितः' समेतोऽन्यसाधुभिरिति गम्यते, न त्वेकाकी, एकाकित्वस्यागमे निषिद्धत्वात् । यदुक्तम्—“एगाणियस्स दोसा, इत्थी साणे तहेव पडिणीए । भिक्खविसोहिमहवय, तम्हा सेविज्ज दोगमणं ॥ १ ॥” “ऋजुकृतः” अशठानुष्ठानः “नियाणछिन्न” इति निदानं—विषयाऽभिष्वङ्गात्मकं तत् छिन्नम्—अपनीतं येन स छिन्ननिदानः 'संस्तवं' मात्रादिभिः परिचयं 'जज्ञात्' त्यजेत्; न कामकामः—कामाभिलाषी अकामकामः, अज्ञातः—तपआदिभिर्गुणैः अनवगत एष्यते प्रासादिकम् अज्ञातैपी 'परिव्रजेत्' अनियतविहारितया विहरेत्, “स भिक्खु” इति य एवंविधः स भिक्षुः । अनेन सिंहतया निष्कम्य सिंहतयैव विहरणं भिक्षुत्वनिबन्धनमुक्तमिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ तच्च सिंहतया विहरणं यथा स्यात् तथा विशेषत आह—

—“एकाकिनो दोषाः, स्त्री.श्वान. तथैव प्रत्यनीक. । भिक्षाविशुद्धि-महाव्रत, तस्मात्सेवेत द्विगमनम् ॥ १ ॥”

राओधरयं चरेज्ज लाढे, विरए वेदविद्याऽऽयरक्खिए ।

पन्ने अभिभूय सबदंसी, जे कम्मि वि ण मुच्छिए स भिक्खू ॥ २ ॥

व्याख्या—“रागोवरयं” इति उपरतरागो यथा भवत्येवं 'चरेत्' विहरेत्, “लाढे” इति 'लघुः' सद्गुणान्तया प्रधानः 'विरतः' असंयमाद् निवृत्तः 'वेदवित्' आगमवेदी “आयरक्खिए” इति रक्षितो दुर्गतेः तद्धेतुत्वसद्गुणानवर्जनत आत्मा येन स रक्षितात्मा, परनिपातः सर्वत्र प्राकृतत्वात् । 'प्रज्ञः' हेयोपादेयबुद्धिमान् अभिभूय परीपहोपसर्गानिति गम्यते, सर्व—गम्यमानत्वात् प्राणिगणं पश्यति—आत्मवत् प्रेक्षते सर्वदर्शी यः कस्मिंश्चित् सचित्तादिवस्तुनि न मूर्च्छितः स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ अन्यच्च—

अक्कोसवहं विइत्तु धीरे, मुणी चरे लाढे णिच्चमायगुत्ते ।

अव्वग्गमणे असंपहिट्ठे, जे कसिणं अहियासए स भिक्खू ॥ ३ ॥

व्याख्या—आक्रोशश्च वधश्च आक्रोशवधं तद् 'विदित्वा' स्वकृतकर्मफलमेतदिति मत्वा 'वीरः' अक्षोभ्यः मुनिश्चरेद् अप्रतिबद्धविहारेणेति गम्यते, “लाढे” इति प्राग्वत् 'नित्यं' सदा “आयगुत्ते” इति गुप्तः—रक्षितोऽसयमस्थानेभ्य आत्मा येन स तथा, अन्यग्रम्—अनाकुलम् असमञ्जसचिन्तोपरमत्तो मनो यस्य सोऽन्यग्रमनाः, 'असम्प्रहृष्टः' आक्रोशदानादिषु न प्रहर्षवान् । यथा कश्चिदाह—“कश्चित्तुमान् क्षिपति मां परिरुक्षवाक्यैः, श्रीमत्क्षमाभरणमेव मुदं ब्रजामि ।” इत्यादि । प्रकृतोपसहारमाह—यः 'कृत्स्नं' समस्तमाक्रोशवधम् 'अध्यास्ते' सहते स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥ किञ्च—

पंतं सयणासणं भइत्ता, सीउण्हं विविहं च दंसमसगं ।

अव्वग्गमणे असंपहिट्ठे, जे कसिणं अहियासए स भिक्खू ॥ ४ ॥

व्याख्या—‘प्रान्तम्’ अधमं शयनासनम्, उपलक्षणत्वाद् भोजनाच्छादनादि च ‘भुक्त्या’ सेवित्वा शीतोष्णं यस्य गम्यमानत्वात् ‘विविधं च’ नानाप्रकारं दंशमशकं प्रापेति शेषः, सर्वत्र च समाहारद्वन्द्वः, अव्यग्रमना असम्प्रहृष्टो यः कृत्स्नमध्यासे स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥ अपरञ्च—

णो सक्खियमिच्छती न पूयं, णो वि य वंदणं कुओ पसंसं ? ।

से संजए सुवए तवस्सी, सहिए आयगवेसए स भिक्खू ॥ ५ ॥

व्याख्या—‘नो’ नैव ‘सत्कृतं’ सत्कारम् अभ्युत्थानाऽनुगमादिरूपम् ‘इच्छति’ अभिलषति, न ‘पूजा’ वस्त्रादिसपर्यायम्, ‘नोऽपि च’ नैव च ‘वन्दनकं’ द्वादशावर्त्तादिरूपम्, कृतः ‘प्रशंसा’ निजगुणोत्कीर्त्तनरूपम्, नैवेच्छतीत्यभिप्रायः । ‘स’ एवंविधः सम्यग् यतते सद्नुष्ठानं प्रतीति सयतः ‘सुग्रतः’ शोभनग्रतः ‘तपस्वी’ प्रशस्ततपाः ‘सहितः’ पूर्ववद्, आत्मानं कर्मविगमात् शुद्धरूपं गवेपयति—मृगयति इति आत्मगवेपको यः स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ ५ ॥ तथा—

जेण पुण जहाइ जीवियं, मोहं वा कसिणं णियच्छई ।

नरनारिं पजहे सया तवस्सी, ण य कोऊहलं उवेइ स भिक्खू ॥ ६ ॥

व्याख्या—‘येन’ हेतुभूतेन पुनःशब्दोऽस्य सर्वथा संयमधातित्वविशेषद्योतकः ‘जहाति’ त्यजति ‘जीवितं’ संयम-जीवितं ‘मोहं वा’ मोहनीयं कपायनोकपायादिरूपं ‘कृत्स्नं’ समस्तं ‘नियच्छति’ यन्नाति, तदेव विधं नरञ्च नारी च नरनारि ‘प्रजह्यात्’ त्यजेद् यः सदा तपस्वी, न च ‘कुतूहलं’ कयादिविषयमुपैति स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥ सम्प्रति पिण्डविशुद्धिद्वारेण समिक्षुत्वमाह—

छिन्नं सरं भोमं अंतलिकखं, सुमिणं लक्खणं दंडं वत्थुविजं ।

अंगवियारं सरस्सविजयं, जे विज्जाहिं ण जीवई स भिक्खू ॥ ७ ॥

यस्य शुभाशुभसंख्यप्रश्नः—

दव	भाए	दव
मनु	रास	मनु
दव	भाए	दव

व्याख्या—छेदनं छिन्नं यस्मिन् दंशनादीनां, तद्विषयशुभाऽशुभनिरूपिका विद्याऽपि छिन्नमित्युक्ता, एवं सर्वत्र । छिन्ना-दिकानि—“अज्जेण-रज्जेण-कम्मलित्ते, मूसगमक्खिय अगिगिद्वे । तुन्निय-कुट्टिय-पज्जवलीदे, होइ विवागु सुदो अनुहो वा ॥ १ ॥ देवेषु उत्तमो लाभो, माणुस्तेसु य मज्झिमो । आसुरेषु य गेल्लं, मरणं जाण रक्खसे ॥ २ ॥ इत्यादि । वैविकादिभागव्यवस्था पुनः—चैत्तारि देवयाभागा, दो य भागा य माणुसा । आसुरा य दुवे भागा, मज्जे वत्थरस रक्खसो ॥ १ ॥” तथा “सर” ति स्वरस्वरूपानिवानम्—“सैजं रवइ मऊरो, उण्डो रिमहं नर । हसो रवइ गंधार, मज्झिम तु गवेलए ॥ १ ॥” तथा—सज्जेण लहइ वित्तिं, कयं च न विणत्सइ । गावो पुत्ता य मित्ता य, नारीणं होइ वल्लो ॥ २ ॥ रिसहेण उ ईसरियं, सेणावय धणाणि य ॥” इत्यादि । तथा भूमौ भवं ‘भौमं’ भूकम्पादिलक्षणम्, यथा—“शब्देन महता भूमिर्यदा रसति कम्पते । सेनापतिरमात्यश्च, राजा राष्ट्रं च पीडयते ॥ १ ॥” इत्यादि । तथा अन्तरिक्षम्—आकाशं तत्र भवमान्तरिक्षं गन्धर्वनगरादिलक्षणम्, यथा—“कपिलं सत्यधाताय, नास्ति हरणं गवाम् । अव्यक्तयणं

१ “अजन-उजन-कडंमलित्ते, मूसगमक्खितेऽस्मिन्निदमे । सुजित-कुट्टित-पर्यवलीदे, भवति विषयः शुभोऽशुभो वा ॥ १ ॥ देवेषु उत्तमो लाभो, माणुष्येषु च मध्यमः । आसुरेषु च गहन्य, मरणं जानीहि राक्षसे ॥ २ ॥ २ चत्वारो देवताभागा, द्वौ च भागौ च माणुष्यौ । आसुरीयं च द्वौ भागौ, मध्ये यत्नस्य राक्षसः ॥ १ ॥” ३ “पहजं रति मयूर, कुट्टं क्रपभ मयूरम् । हसो रति गान्धार, मध्यम तु गवेलए ॥ १ ॥ पहजेन लभते वृत्तिं, हन च न विनश्यति । गावः पुत्राश्च मित्राणि च, नारीणां भवति वल्लभः ॥ १ ॥ क्रपमेण विश्वयं, सेनापत्य धनानि च ॥”

कुरुते, बलक्षोभं न संशयः ॥ १ ॥ गान्धर्वनगरं क्षिगंधं, सप्राकारं सतोरणम् । सौम्यां दिशं समाभित्य, राक्षसद्वि-जयद्वरम् ॥ २ ॥” इत्यादि । तथा ‘स्वप्नं’ स्वप्नगतं शुभाऽशुभकथनम्, यथा—“गायने रोदनं ब्रूयाद्, नर्त्तने वधवन्धनम् । हसने शोचनं ब्रूयात्, पठने कलहं तथा ॥ १ ॥” इत्यादि । तथा ‘लक्षणं’ स्त्रीपुरुषादीनाम्, यथा—“चैकसुसिणेहे सुहिओ, दवसिणेहे य भोयणं मिट्ठं । तयणेहेण य सोकरं, नहनेहे होइ परमधणं ॥ १ ॥” इत्यादि । तथा ‘दंडं’ ति ‘दण्डः’ यष्टिः, तत्स्वरूपकथनम्—“एगैपव पससती”त्यादि । तथा ‘वात्थुविजा’ प्रासादादिलक्षणाभिधायकं शास्त्रम् । तथा ‘अङ्गविकारः’ शिरःस्फुरणादिः, तच्छुभाशुभस्वरूपकथनम्, यथा—“सिरैफुरणे किर रज्जमि”त्यादि । तथा स्वरस्य—दुर्गाशियादिरुत-रूपस्य विजयः—तत्सम्बन्धी शुभाशुभनिरूपणाभ्यासः, यथा—“सामा-सारस-वायस-कोसिय-सियवत्त-रासह-सियाओ । जवुय-यसहा यामा, पत्थाणे कज्जसिद्धियरा ॥ १ ॥” इत्यादि । ततो य एतामिर्विद्याभिर्न जीवति नैता एव जीविकाः प्रकल्प्य प्राणान् धारयति स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥ तथा—

मंतं मूलं विविहं विज्जचितं, वमण-विरेयण-धूम-नेत्त-सिणाणं ।

आउरे सरणं तिगिच्छियं च, तं परिज्जाय परिवए स भिक्खू ॥ ८ ॥

व्याख्या—‘मन्त्रम्’ उक्कारादिस्वाहापर्यन्तम् ‘मूलं’ मूलिका कोशामिहितं शरपुद्गामूलिकादि ‘विविधं’ नानाप्रकारं ‘वैद्यचिन्ता’ वैद्यसम्बन्धिनी पथ्यौपधादिव्यापारात्मिकां चिन्ताम्, यथा—“वर्जयेद् द्विदलं शूली, कुटी मांसं प्वरी

१ “चलु जेहे सुखितो, दन्तवेहे च भोजनं मिष्टम् । एवमेहेन च सौख्यं, नरमेहे भवति परमधनम् ॥ १ ॥” २ “एकपदां प्रशसन्ति” । ३ “शिरःस्फुरणे किल शङ्कम्” । ४ “श्यामा-सारस-वायस-कौशिक-रातपत्र-रासभ-शिया” । जम्बुद-वृषभा यामाः प्रत्यने कार्यसिद्धिकराः ॥ १ ॥”

घृतम् । नवमन्नमतीसारी, नेत्ररोगी च मैथुनम् ॥ ११ ॥ इत्यादि । वमनम्—उद्दिग्णम्, विरेचनं—कोष्ठशुद्धिरूपम्, धूमं—मनः—शिलादिसम्बन्धि, “नेत्तं” ति नेत्रशब्देन नेत्रसंस्कारकमिह समीरास्त्रनादि गृह्यते, स्नानम्—अपत्यार्थं मन्त्रौपधिसंस्कृत-जलाभिषेचनम्, वमनादीनां च समाहारद्वन्द्वः । “आउरे सरणं” ति सुव्यत्ययाद् ‘आतुरस्य’ रोगपीडितस्य ‘सरणं’ ‘हा तर्त ! हा मातः !’ इत्यादिरूपम्, ‘चिकित्सितं च’ आत्मनो रोगप्रतीकाररूपम्, ‘तद्’ इति यदनन्तरमुक्तं वमनादि “परित्राय” ति ज्ञपरिज्ञया परिज्ञाय प्रत्याख्यानपरिज्ञया च प्रत्याख्याय ‘परिव्रजेत्’ संयममार्गे परिगच्छेद् यः स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥ अपरं च—

स्वस्ति-गण-उग-रायपुत्ता, भाहण भोइय विविहा य सिप्पिणो ।
नो तेसिं वयइ सिलोगपूयं, तं परिज्ञाय परिवए स भिक्खू ॥ ९ ॥

व्याख्या—क्षत्रियाः—राजानः गणाः—मह्नादिसमूहाः उग्राः—आरक्षिकादयः राजपुत्राः—नृपसुता एतेषां द्वन्द्वः । ‘भाहनाः’ ब्राह्मणाः ‘भोगिकाः’ विशिष्टनेपथ्यादिभोगवन्तोऽभात्यादयः, उभयत्र सुपो लुक् । विविधाश्च ‘शिप्पिनः’ स्थपत्यादयः इति शेषः । ‘नो’ नैव तेषां ‘वदति’ भापते श्लोकपूजे, यथा—शोभना एते, पूजयत चैतानिति, उभयत्र पापानुमत्यादिदोषसम्भवात् । किन्तु ‘तत्’ श्लोकपूजादिकं द्विविधयाऽपि परिज्ञया परिज्ञाय परिव्रजेद् यः स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ ९ ॥ अन्यच्च—

गिहिणो जे पवइएण दिट्ठा, अप्पवइएण व संथुया हवेज्जा ।
तेसिं इहलोइयप्फलट्ठा, जो संथवं न करेइ स भिक्खू ॥ १० ॥

व्याख्या—गृहिणो ये प्रव्रजितेन दृष्टाः ‘अप्रव्रजितेन वा’ गृहस्थावस्थेन सह ‘संस्तुताः’ परिचिता भवेयुः, ‘तेसिं’ ति तैः सह ‘ऐहलौकिकफलार्थं’ वस्त्रादिलाभनिमित्तं यः ‘संस्तवं’ परिचयं न करोति स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ १० ॥ तथा—

सयणासणपाणभोयणं, विविहं खाइम-साइमं परेसिं ।
अदए पडिसेहिए नियंठे, जे तत्थ ण पउस्सई स भिक्खू ॥ ११ ॥

व्याख्या—शयनासनपानभोजनं विविध खादिसम्बन्धितं “परेसिं” ति ‘परेभ्यः’ गृहस्थादिभ्यः “अदए” ति अददद्भ्यः ‘प्रतिपिद्धः’ क्वचित् कारणान्तरेण याचमानो निराकृतः ‘निर्ग्रन्थः’ ग्रन्थरहितो यः ‘तत्र’ अदाने ‘न प्रदुष्यति’ न प्रद्वेषं याति स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ ११ ॥ तथा—

जं किंचि आहारपाणं विविहं, खाइम-साइमं परेसिं लद्धं ।
जो तं तिविहेण णाणुकंप्पे, मणवयकायसुसंभुडे जे स भिक्खू ॥ १२ ॥

व्याख्या—‘यत् किञ्चिद्’ अल्पमपि आहारपाणं विविधं खादिसम्बन्धितं च, चस्य गम्यमानत्वात् परेभ्यो लब्ध्वा यः “तं” ति सुव्यत्ययात् त्रेणाहारादिना ‘त्रिविधेन’ मनोवाक्कायलक्षणेन प्रकाररूपेण ‘न अनुकम्पते’ बालग्लानादीन् नोपकुर्वते न स भिक्षुरिति शेषः । यस्तु सुसंवृतमनोवाक्कायः सन् बालग्लानादीननुकम्पत इति गम्यते, उक्तञ्च— “सांद्दो तो वि जत्तेण, निमंतेज्ज जहक्कमं । जइ इत्थं कैइ इच्छेज्जा, तेहिं सद्धिं तु भुंजए ॥ १ ॥” स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥ किञ्च—

१ “साधवस्ततोऽपि यत्नेन निमन्त्रयेयुर्यथाक्रमम् । यद्यत्र केऽपि इच्छेयुः तैः साधं तु भुञ्जीरन् ॥ १ ॥”

आयामगं चैव जवोदणं च, सीयं सोवीरजवोदणं च ।
णो हीलए पिंडं णीरसं तु, पंतकुलाइं परिवए स भिक्खू ॥ १३ ॥

व्याख्या—आयाममेव ‘आयामकम्’ अवश्रावणं ‘च’ समुच्चये, ‘एव’ पूरणे, ‘यवोदणं च’ यवभक्तं ‘शीतं’ शीतलं सौवीर च—काञ्चिकं यवोदकं च—यवधावनं सौवीरयवोदकम्, तच्च ‘नो हीलयेत्’ धिगिदं किमनेनानिष्टेन ? इति न निन्देत्, ‘पिण्डम्’ आयामकादि एव नीरसमपि, तुशब्दस्य अप्यर्थत्वाद् अत एव प्रान्तकुलानि यः परिव्रजेत् स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥ अन्यच्च—

सद्दा विविहा भवंति लोए, दिवा माणुस्सया तद्दा तिरिच्छा ।
भीमा भयभैरवा उराला, जो सोच्चा ण विहेज्जई स भिक्खू ॥ १४ ॥

व्याख्या—शब्दाः ‘विविधाः’ विमर्शप्रद्वेषादिना विधीयमानतया नानाप्रकारा भवन्ति लोके ‘दिव्याः’ देवसम्बन्धिनः ‘माणुष्यकाः’ मनुष्यसम्बन्धिनः, तथा ‘तैरश्वाः’ तिर्यक्सम्बन्धिनः ‘भीमाः’ रौद्राः, भयेन भैरवाः—अत्यन्त-साध्वसोत्पादका भयभैरवाः ‘उदाराः’ महान्तः, यः श्रुत्वा प्रक्रमात् तानेव शब्दान् ‘न व्यथते’ धर्मध्यानतो न चलति स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥ इत्येतावता सिंहविहारितायां निमित्तमुक्तम्, सम्प्रति समस्तधर्ममूलसम्यक्त्वस्यैवमाह—

वायं विविहं समिच्च लोए, सहिए खेयाणुगए य कोवियप्पा ।
पन्ने अभिभूय सबदंसी, उवसंते अविहेडए स भिक्खू ॥ १५ ॥

व्याख्या—वादं ‘विविधं’ “मुण्डस्य भवति धर्मः, तथा जटाभिः सवाससां धर्मः । गृह्वासेऽपि च धर्मो, वनेऽपि व सतां भवति धर्मः ॥ १ ॥” इत्यादिदर्शनान्तराभिप्रायरूपं ‘समेत्य’ ज्ञात्वा लोके सहितः प्राग्वत्, स्वेदयत्यनेन कर्मेति

तेदः—संयमलेनाऽनुगतः 'चः' पूरणे, कोविदः—लक्षणपरमार्थ आत्मा यस्य स कोविदात्मा, "पत्रे अभिमूय सद्यंसी उपसते" ति प्राग्वत्, "अविहेठकः" न कस्यचिद् विज्ञापको यः स मिश्रुरिति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥ तथा—

असिप्पजीवी अगिहे अमित्ते, जिदंदिण सद्यओ विप्पमुक्के ।

अणुक्कसाई लहुअप्पभक्खी, चिच्चा गिहं एगयरे स भिक्खू ॥ १६ ॥ ति वेमि ॥

व्याख्या—'अशिल्पजीवी' चित्रादिविज्ञानजीविकारहितः 'अगृहः' अनगारः "अमित्ते" ति उपलक्षणत्वाद् अभिन्नशत्रुः जितेन्द्रियः, तथा 'सर्वतः' बाह्याभ्यन्तराद्य ग्रन्थादिति गम्यते विप्रमुक्तः, तथा 'अणुक्कपायी' स्वल्पकपायः "लहुअप्पभक्खि" ति अल्पानि—सोकानि लघूनि—निःसाराणि निष्पात्रादीनि भक्षितु शीलमस्येत्यल्लघुभक्षी त्यन्तमा 'गृहं' द्रव्यभावभेदमिन्नम्, एकः—रागद्वेषरहितः चरत्येकचरो यः स मिश्रुरिति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥ 'इतिः' परिसमाप्तिः, ब्रवीतीति पूर्ववत् ॥

॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिरचितायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां
सुखबोधायां पञ्चदशं सभिधुनामकमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ ब्रह्मचर्यसमाधिनामकं षोडशमध्ययनम् ।

व्याख्यात षष्ठदशमध्ययनम् । अधुना षोडशमध्ययनमारभ्यते, अस्य चायमभिमन्यवः—'इहाऽनन्तराभ्यसने भिल्लगुणा उक्ताः, ते च तत्त्वतो ब्रह्मचर्यव्यवस्थितस्य भवन्ति, तदपि च ब्रह्मचर्यगुणपरिज्ञानत इति वा इहाभिधीयन्ते' इत्यनेन सन्मन्येनापातस्यास्याध्ययनस्यादिसूत्रम्—

सुयं मे आउसं । तेणं भगवया एवमक्कवायं—इह खलु येरेहिं भगवंतेहिं दस वंभचेर-
समाहिटाणा पन्नत्ता, जे भिक्खू सोचा गिसम्म संजमयहुले संवरवहुले समाहिवहुले
गुत्ते गुत्तिदिण गुत्तवंभयारी सदा अप्पमत्ते विहरिज्जा ॥ १ ॥

व्याख्या—श्रुतं मया आयुष्मन् ! तेन भगवता एवं 'आख्यात' कथितम्, कथम् ? इत्याह—सोपस्कारत्वात् मूलस्य यथेति गम्यते, ततो यथा 'इह' प्रवचने 'खलुः' निश्चयेन 'स्वर्गैः' गणधरादिभिर्भगवद्भिर्ब्रह्म ब्रह्मचर्यममाधित्या-
नानि प्रवृत्तानि, कोऽभिप्रायः ?—नैपानिय स्वमनीषिका, किन्तु भगवताऽप्येवमाख्यातं मया श्रुतम्, ततोऽत्र माऽनान्यां कृयाः । तान्येव विशिनष्टि—'ये' इति यानि भिक्षुः 'धृत्वा' आकर्ण्य 'निगम्य' अर्थतोऽवधार्य "संजमयहुले" ति प्राकृतत्वाद् बहुलः—प्रभूत उत्तरोत्तरस्थानात्मा सयमोऽस्तेति बहुलसयमः, अत एव बहुलसवरः पञ्चेन्द्रियाणाम् अत एव 'बहुलसमाधिः' चित्तस्वाराध्यम् 'गुप्तः' मनोवाक्यायः अत एव गुप्तेन्द्रियः, तत एव गुप्तं—नवगुमिसेयनाद् ब्रह्मेति—
ब्रह्मचर्यं चरितुं शीलमस्येति गुप्तब्रह्मचारी 'सदा' सर्वदा अप्रमत्तो विहरेदिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥

कयरे खलु ते येरेहिं भगवंतेहिं दस वंभचेरसमाहिटाणा पन्नत्ता ? जे भिक्खू सोचा
गिसम्म संजमयहुले संवरवहुले समाहिवहुले गुत्ते गुत्तिदिण गुत्तवंभयारी सदा अप्प-
मत्ते विहरिज्जा । इमे खलु ते येरेहिं भगवंतेहिं दस वंभचेरसमाहिटाणा पन्नत्ता, जे
भिक्खू सोचा निसम्म संजमयहुले संवरवहुले समाहिवहुले गुत्ते गुत्तिदिण गुत्तवंभयारी
सदा अप्पमत्ते विहरेज्जा, तंजहा—विवित्ताहं सयणासणाहं सेविज्जा से निगंगंये, नो
इत्थीपसुपंडगसंसत्ताहं सयणासणाहं सेवित्ता हवह से निगंगंये । तं कहं ? इति चेद्
आचार्य आह—निगंगंयस्स खलु इत्थीपसुपंडगसंसत्ताहं सयणासणाहं सेवमाणस्स
वंभयारिस्स वंभचेरे संका वा कंखा वा वित्तिगिच्छा वा समुप्पज्जेज्जा, भेदं वा लभेज्जा,
उम्मायं वा पाउणिज्जा, दीहकालियं वा रोगायकं हवेज्जा, केवलपन्नत्ताओ धम्माओ वा
भंसिज्जा, तम्हा नो इत्थिपसुपंडगसंसत्ताहं सयणासणाहं सेवित्ता हवह से निगंगंये ॥ १ ॥

कवराणीत्यादि प्रशंसूत्रम्, इमानीत्यादि निर्वचनसूत्रं प्राग्वत् । तान्येवाह—'तद्यथे'त्युपन्यासे, 'विविक्तानि'
क्षीपशुपण्डकसंज्ञानां शयनासनानि उपलक्षणत्वात् स्थानानि च सेवेत यः स निर्ग्रन्थो भवतीति शेषः । इत्य-
मन्ययेनाऽभियायान्युत्पन्नविनेयानुग्रहायामुमेवार्थं व्यतिरेकत आह—'नो' नैव क्षीपशुपण्डकसंज्ञानि शयनासनानि
'सेविता' उपभोक्ता भवति । 'तदि' ति अनन्तरोक्तं 'कथं' केन प्रकारेण ? 'इति चेद्' एवं यदि नन्यसे अत्रो-
च्यते—निर्ग्रन्थस्य खलु निश्चितं क्षीपशुपण्डकसंज्ञानि शयनासनानि सेवमानस्य "वंभयारिस्स" ति अपेर्गम्यमा-
नत्वाद् ब्रह्मचारिणोऽपि सतो ब्रह्मचर्ये 'शङ्का वा' इहान्येषामिति गुम्यते, ततः शङ्का वाऽन्येषां किमेवविधशयनास-

नसेवी ब्रह्मचारी ? उत नेति ? अथवा शङ्का—रूपादिमिरत्यन्ताऽपहतचित्ततया विस्मृतसकलाप्तोपदेशस्य “सत्यं वच्मि हितं वच्मि, सारं वच्मि पुनः पुनः । अस्मिन्नसारे ससारे, सारं सारङ्गलोचना ॥ १ ॥” इत्यादिरागातुरवचः परिभावयतो मिथ्यात्वोदयतः कदाचित् ‘तदासेवने यो दोष उक्तस्तीर्थकृद्भिः स दोष एव न भवति’ इत्येवंरूपः संशय उत्पद्यते, ‘काङ्क्षा त्रा’ रूपाद्यभिलाषरूपा, “प्रियादर्शनमेवाऽस्तु, किमन्यैर्दर्शनान्तरैः । प्राप्यते येन निर्वाणं, सरागेणाऽपि चेतसा ? ॥ १ ॥” इत्याद्यभिधायिका नीलपटादिदर्शनाऽऽग्रहरूपा वा, ‘विचिकित्सा वा’ ‘किमेतावतः कष्टानुष्ठानस्य फलं भविष्यति न वा ? तद्वरमेतदासेवनमेवाऽस्तु’ इत्येवंरूपा ‘समुत्पद्येत’ जायेत, ‘भेदं वा’ विनाशं वा चारित्रस्येति गम्यते लभेत, ‘उन्मादं वा’ कामग्रहात्मकं प्राप्नुयात्, ‘दीर्घकालिकं वा’ दीर्घकालभाविनं, रोगश्च—दाहज्वरादिः आतङ्कश्च—आशुधाती शूलादिः रोगातङ्कं भवेत्, सम्भवति हि रूपाद्यभिलाषातिरेकतोऽरोचकत्वं ततश्च ज्वरादीनि, केवलप्रज्ञात् वा ‘धर्मात्’ धृतचारित्ररूपात् समस्ताद् भ्रष्टयेत्, कस्यचिदतिक्लिष्टकर्मेदयाद् धर्मपरित्यागसम्भवात् । यत एवं ‘तस्मादि’त्यादिनिगमनवाक्यं सुगममिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ उक्तं प्रथमं समाधिस्थानम् । द्वितीयमाह—

णो इत्थीणं कथं कहेत्ता ह्वइ से निगंग्थे । तं कहमिति चेदापरियाऽऽह—निगंग्थस्स खलु इत्थीणं कथं कहेमाणस्स बंभयारिस्स बंभचेरे संका वा कंखा वा वितिगिच्छा वा समुप्पज्जेजा, भेयं वा लभेजा, उम्मायं वा पाउणिजा, दीहकालियं रोगायकं वा हवेजा, केवलपन्नत्ताओ वा धम्माओ भंसिजा, तम्हा नो इत्थीणं कथं कहेजा ॥ २ ॥

व्याख्या—नो स्त्रीणामेकाकिनीनामिति गम्यते, ‘कथा’ स्त्रीणां वा सम्बन्धिनीं कथां रूपनेपथ्यादिविषयां कथयिता भवति स निर्ग्रन्थः, य एवंविधः स निर्ग्रन्थो न त्वन्य इत्यभिप्रायः । तत् कथमित्यादि पूर्ववदिति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ तृतीयमाह—

णो इत्थीहिं सद्धिं सणिसिज्जागए विहरित्ता ह्वइ से निगंग्थे । तं कहमिति चेद् आचार्य आह—णिगंग्थस्स खलु इत्थीहिं सद्धिं सणिसिज्जागयस्स बंभयारिस्स बंभचेरे संका वा कंखा वा वितिगिच्छा वा समुप्पज्जेजा, भेयं वा लभिजा, उम्मायं वा पाउणिजा, दीहकालियं वा रोगायकं हवेजा, केवलपन्नत्ताओ वा धम्माओ भंसेजा, तम्हा खलु णो णिगंग्थे इत्थीहिं सद्धिं सन्निसिज्जागए विहरेजा ॥ ३ ॥

व्याख्या—नो स्त्रीभिः सद्धिं सन्नियथा—पीठाद्यासनं तद्वतः सन् ‘विहर्त्ता’ अवस्थाता भवति, कोऽर्थः ? तामिः सहैकासने नोपविशेत्, उत्थितास्तपि तासु सुहृत् तत्र नोपवेष्टव्यमिति सम्प्रदायः, य एवंविधः स निर्ग्रन्थः । शेषं प्रश्न-निर्वचनाभिधायि पूर्ववदिति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥ चतुर्थमाह—

णो इत्थीणं इंदियाइ मणोरमाइ मणोरमाइ आलोएत्ता णिज्झाइत्ता ह्वइ से निगंग्थे । तं कहमिति चेद् आयरियाऽऽह—णिगंग्थस्स खलु इत्थीणं इंदियाइ मणोरमाइ मणोरमाइ आलोएमाणस्स निज्झाएमाणस्स बंभयारिस्स बंभचेरे संका वा कंखा वा वितिगिच्छा वा समुप्पज्जेजा, भेयं वा लभिजा, उम्मायं वा पाउणिजा, दीहकालियं वा रोगायकं हवेजा, केवलपन्नत्ताओ वा धम्माओ भंसेजा, तम्हा खलु णो णिगंग्थे इत्थीणं इंदियाइ मणोरमाइ मणोरमाइ आलोएजा णिज्झाइजा ॥ ४ ॥

व्याख्या—नो स्त्रीणाम् ‘इन्द्रियाणि’ नयनादीनि मनः—चित्तं हरन्ति—दृष्टमात्राणि आक्षिपन्तीति मनोहराणि, तथा मनो रमयन्ति—दर्शनानन्तरमनुचिन्त्यमानान्याहादयन्तीति मनोरमाणि ‘आलोकिता’ ईपेद् दृष्टा ‘निर्ध्याता’ प्रयत्नेन निरीक्षिता भवति यः स निर्ग्रन्थः, अन्यत् प्रतीतमेवेति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥ पञ्चममाह—

णो इत्थीणं कुडुंतरंसि वा दूसंतरंसि वा भित्तिअंतरंसि वा कूइयसहं वा रुइयसहं वा गीयसहं वा हसियसहं वा थणियसहं वा कंदियसहं वा विलवियसहं वा सुणित्ता भवइ से निगंग्थे । तं कहमिति चेदाचार्य आह—इत्थीणं कुडुंतरंसि वा दूसंतरंसि वा भित्तिअंतरंसि वा कूइयसहं वा रुइयसहं वा गीयसहं वा हसियसहं वा थणियसहं वा कंदियसहं वा विलवियसहं वा सुणमाणस्स बंभयारिस्स बंभचेरे संका वा कंखा वा वितिगिच्छा वा समुप्पज्जेजा, भेयं वा लभिजा, उम्मायं वा पाउणिजा, दीहकालियं वा रोगायकं हवेजा, केवलपन्नत्ताओ वा धम्माओ भंसेजा, तम्हा खलु णिगंग्थे णो इत्थीणं कुडुंतरंसि वा दूसंतरंसि वा भित्तिअंतरंसि वा कूइयसहं वा रुइयसहं वा गीयसहं वा हसियसहं वा थणियसहं वा कंदियसहं वा विलवियसहं वा सुणमाणो विहरेजा ॥ ५ ॥

व्याख्या—नो स्त्रीणां कुड्यं—लेष्टकादिरचितं तेनाऽन्तरं—व्यवधानं कुड्यान्तरं तस्मिन् वा, दूयं—यत्नं यचनिकारूपं तदन्तरे वा भित्तिः—पक्षेष्टकादिरचिता तदन्तरे वा स्थित्वेति शेषः, ‘कूजितशब्दं वा’ रतसमये कोकिलादिविहगभापारूपं ‘रुदितशब्दं वा’ रतिकलहादिकं ‘गीतशब्दं वा’ पञ्चमादिहुक्तरूपं ‘हसितशब्दं वा’ कहकहादिकं ‘स्तनितशब्दं वा’

रतिसमयकृतं 'क्रन्दितशब्दं वा' श्रोपितभर्तृकादिकृतं 'विलपितशब्दं वा' प्रलापरूपं श्रोता यो भवति स निर्ग्रन्थः ।
शेष स्पष्टमिति सूत्रार्थः ॥ ५ ॥ पष्ठमाह—

नो निगंगंथे पुष्यरयं पुष्यकीलियं अणुसरित्ता भवइ, तं कहमिति चेद् आयरियाऽऽह—
निगंगंथस्स खलु इत्थीणं पुष्यरयं पुष्यकीलियं अणुसरमाणस्स वंभयारिस्स वंभचेरे
संका वा कंखा वा वित्तिगिच्छा वा समुप्पज्जिजा, भेयं वा लभिजा, उम्मायं वा
पाउणिजा, दीहकालियं वा रोगायकं हविजा, केवलपन्नत्ताओ वा धम्माओ
भंसेजा, तम्हा खलु निगंगंथे नो इत्थीणं पुष्यरयं पुष्यकीलियं अणुसरेजा ॥ ६ ॥

व्याख्या—नो निर्ग्रन्थः पूर्ववत् 'पूर्वकीटितं वा' दुरोदरादिरमणात्मकं वाशब्दस्य गन्धमानत्वाद् अनुसर्चा
भवति । शेष प्राग्वत् । इति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥ सप्तममाह—

णो पणीयं आहारं आहारेत्ता हवइ से निगंगंथे । तं कहमिति चेदाचार्य आह—
निगंगंथस्स खलु पणीयं पाणभोयणं आहारेमाणस्स वंभयारिस्स वंभचेरे संका वा
कंखा वा वित्तिगिच्छा वा समुप्पज्जिजा, भेयं वा लभिजा, उम्मायं वा पाउणिजा,
दीहकालियं वा रोगायकं हविजा, केवलपन्नत्ताओ वा धम्माओ भंसेजा तम्हा
खलु णो निगंगंथे पणीयं आहारं आहारेजा ॥ ७ ॥

व्याख्या—नो 'प्रणीतं' गलद्विन्दु, उपलक्षणत्वाद् अन्यमप्यत्यन्तं धातुद्वेकारिणम् आहारम् आहारयिता भवति
यः स निर्ग्रन्थः । शेषं प्राग्वत् । इति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥ अष्टममाह—

नो अइमायाए पाणभोयणं आहारित्ता हवइ से निगंगंथे । तं कहमिति चेदाचार्य
आह—अइमायाए पाणभोयणं आहारेमाणस्स वंभयारिस्स वंभचेरे संका वा कंखा
वा वित्तिगिच्छा वा समुप्पज्जिजा, भेयं वा लभिजा, उम्मायं वा पाउणिजा, दीह-
कालियं वा रोगायकं हविजा, केवलपन्नत्ताओ वा धम्माओ भंसेजा, तम्हा खलु
णो निगंगंथे अइमायाए पाणभोयणं भुंजेजा ॥ ८ ॥

व्याख्या—नो 'अतिमात्रया' "वैत्तीस किर कयला, आहारो कुच्छिपूरओ भणिओ । पुरिसस्स महिलियाए,
अट्ठावीस भवे कयला ॥ १ ॥" इत्यागमोक्तमात्रातिरुक्तेण पानभोजनमाहारयिता भवति यः स निर्ग्रन्थः । शेषं तथैवेति
सूत्रार्थः ॥ ८ ॥ नवममाह—

णो विभूसाणुवाई हवइ से निगंगंथे । तं कहमिति चेद् आयरियाऽऽह—विभूसाव-
त्तिए विभूसियसरीरे इत्थिजणस्स अभिलसणिजे हवइ । तओ णं तस्स इत्थिजणेणं
अभिलसिजमाणस्स वंभयारिस्स वंभचेरे संका वा कंखा वा वित्तिगिच्छा वा समु-
प्पज्जिजा, भेयं वा लभिजा, उम्मायं वा पाउणिजा, दीहकालियं वा रोगायकं
हविजा, केवलपन्नत्ताओ वा धम्माओ भंसेजा, तम्हा खलु णो निगंगंथे विभूसा-
णुवाई सिया ॥ ९ ॥

व्याख्या—नो 'विभूषणुपाती' शरीरोपकरणसंस्कारकर्ता भवति यः स निर्ग्रन्थः । शेषं नुगमम् । नवरं "विभूसा-

१ "द्वाविंशद् किल कयला, आहार कुच्छिपूरको भणित । पुरुषस्य महिलाया, अष्टाविंशतिर्भवेयु कयला ॥ १ ॥"

वत्तिए" ति विभूषां वर्तयितुं-विधातुं शीलमस्येति विभूषावर्त्ता स एव विभूषावर्त्तिकः, अत एव 'विभूषितशरीरः'
ज्ञानाद्यलङ्कृततनुरिति सूत्रार्थः ॥ ९ ॥ दशममाह—

णो सद-रूव-रस-गंध-फासाणुवाई हवइ से निगंगंथे । तं कहं? इति चेद् आयरि-
याह—निगंगंथस्स खलु सद-रूव-रस-गंध-फासाणुवाइयस्स वंभयारिस्स वंभचेरे संका
वा कंखा वा वित्तिगिच्छा वा समुप्पज्जेजा, भेयं वा लभेजा, उम्मायं वा पाउणिजा,
दीहकालियं वा रोगायकं हवेजा, केवलपन्नत्ताओ वा धम्माओ भंसेजा, तम्हा
खलु णो निगंगंथे सद-रूव-रस-गंध-फासाणुवाई भवइ से निगंगंथे, दसमे वंभचेर-
समाहिट्टाणे हवइ ॥ १० ॥

व्याख्या—नो शब्द-रूप-रस-गन्ध-स्पर्शान् अनुपतति-अनुयाति शब्दरूपरसगन्धस्पर्शानुपाती भवति यः स
निर्ग्रन्थः । शेषं प्राग्वत् । नवरं शब्दः-मन्मनभाषितादिरिति सूत्रार्थः ॥ १० ॥

भवन्ति इत्थं सिलोगा । तंजहा—

भवन्ति 'अत्र' उक्त एवार्थे 'श्लोकाः' पद्यरूपाः, तद्यथा—

जं विवित्तमणाइत्तं, रहिअं थीजणेण य । वंभचेरस्स रक्खट्ठा, आलयं तु निसेवए ॥ १ ॥

मणपल्हायजणणिं, कामरागविवट्ठणिं । वंभचेररओ भिक्खू, थीकहं तु विवज्जए ॥ २ ॥

व्याख्या—"जं" ति प्रारुतत्वाद् यः 'विविकः' रहस्यभूतः प्रकृमात् तत्रैव वास्तव्यक्याद्यभावात् 'अनाकीर्णः'
तत्प्रयोजनागतः व्याघसङ्कुलः, रहितः अकालचारिणा वन्दनादिनिमित्तागतेन स्त्रीजनेन, कालाकालचारित्वविभागे

श्रमणीराश्रित्याऽयम्—“अट्टमी-पक्विए मोतु, वायणाकालमेव य । सेसकालमयंतीओ, नेयाओ अकालचारीओ ॥१॥”
चशब्दात् पण्डकादिभिर्ब्रह्मचर्यस्य रक्षणार्थमालयं तमिति गम्यते, ‘तुः’ पूरणे, निषेवते । तथा मनःप्रह्लादजननीं, काम-
रागः—विषयामिष्वङ्गः तद्विचर्द्धनीम्, शेषं स्पष्टम् ॥ १-२ ॥

समं च संधवं थीहिं, संकहं च अभिक्खणं । बंभचेररओ भिक्खू, णिच्चसो परिवज्जए ॥ ३ ॥

व्याख्या—‘सम च’ सह ‘संस्तवं’ परिचय स्त्रीभिर्निपद्या प्रक्रमाद् एकासनभोगेनेति गम्यते, शेषं स्पष्टम् ॥ ३ ॥

अंग-पच्चंगसंठाणं, चारुल्लवियपेहियं । बंभचेररओ थीणं, चक्खुगेज्झं विवज्जए ॥ ४ ॥

व्याख्या—अङ्गानां-शिरःप्रभृतीनां प्रत्यङ्गानां-कुचकक्षादीनां संस्थानम्—आकारः अङ्गप्रत्यङ्गसंस्थानं, चारु-शोभनम्
उल्लपितं प्रेक्षितं ब्रह्मचर्यरतः स्त्रीणां सम्बन्धि चक्षुर्ग्राह्यं सद् विवर्जयेत् । किमुक्तं भवति ?—चक्षुषि सति रूपग्रहण-
मवश्यम्भावि, परं तद्दर्शनेऽपि तत्परिहार एव कर्तव्यो न तु रागवशतः पुनः पुनस्तदेव वीक्षणीयम् । उक्तं हि—
“असंक्षं रुक्मद्वदुः, चक्खुगोयरमागयं । रागहोसे उ जे तत्थ, ते बुहो परिवज्जए ॥ १ ॥” ॥ ४ ॥

कूइयं रुइयं गीयं, हसियं थणिय कंदियं । बंभचेररओ थीणं, सोयगेज्झं विवज्जए ॥ ५ ॥

व्याख्या—सुगममेव, नवरं कूजितादि विवर्जयेत् । कुड्यान्तरादिष्विति शेषः ॥ ५ ॥

हासं खिडुं रतिं दप्पं, सहसाऽवत्तासियाणि य । बंभचेररओ थीणं, नाणुचिते कयाइ वि ॥ ६ ॥

व्याख्या—हासं प्रतीतम्, ‘क्रीडा’ द्यूतरमणादिरूपाम्, ‘रतिं’ कान्ताऽङ्गसंज्ञानितां प्रीतिम्, ‘दपं’ मानिनीमानद-

१ “अट्टमी-पाक्षिके मुक्खा, वाचनाकालमेव च । शेषकालमावात्यो, ज्ञेया अकालचार्यः ॥१॥” “अशक्य रूपमद्रष्टु, चक्षुर्गोचर-
मागतम् । रागद्वेषौ तु यौ तत्र, तौ बुधः परिवर्जयेत् ॥१॥”

लनोत्थं गर्वम्, ‘सहसाऽवत्तासितानि च’ पराङ्मुखदयितादेः सपदि त्रासोत्पादकानि अक्षिस्थगनादीनि, शेषं स्पष्टम् ॥६॥

पणीयं भत्तपाणं तु, खिप्पं मयविवहणं । बंभचेररओ भिक्खू, णिच्चसो परिवज्जए ॥ ७ ॥

व्याख्या—सुगमम्, नवरं मदः—कामोद्रेकः ॥ ७ ॥

धम्मलद्धं मिअं काले, जत्तत्थं पणिहाणवं । नाइमत्तं तु भुंजेज्जा, बंभचेररओ सया ॥ ८ ॥

व्याख्या—धर्मेण हेतुना न तु कुण्टलादिकरणेन लब्धं धर्मलब्धं ‘मितम्’ “अद्धमसणस्स सव्वजणस्स कुज्जा दवस्स
दो भाए । वाउपवियारणट्ठा, छव्भागं ऊणयं कुज्जा ॥१॥” इत्याद्यागमोक्तमानान्वितमाहारमिति गम्यते । ‘काले’ प्रस्तावे
‘यात्रार्थ’ समयनिर्वाहणार्थं न तु रूपाद्यर्थम्, ‘प्रणिधानवान्’ चित्तस्वास्थ्योपेतो न तु रागद्वेषवशो भुञ्जीतेति सम्बध्यते,
‘न तु’ नैव तुशब्दस्योत्तरस्यात्र सम्बन्धात् । ‘अतिमात्रं’ मात्रातिश्रान्तं भुञ्जीत ब्रह्मचर्ये रतः ‘सदा’ सर्वदा, कदाचित्
कारणतोऽतिमात्राहारस्याप्यदुष्टत्वात् । उक्तञ्च—“कैक्कमडखेत्तुओ वा, दुव्वल अद्धाण पविसमाणो वा । खीराइगहण
दीहं, वहुं च उवमा अयकडिहे ॥ १ ॥” ॥ ८ ॥

विभूसं परिवज्जेज्जा, सरीरपरिमण्डणं । बंभचेररओ भिक्खू, सिंगारत्थं न धारए ॥ ९ ॥

व्याख्या—‘विभूषाम्’ उपकरणगतां परिवर्जयेत्, ‘शरीरपरिमण्डनं’ केशश्मश्रुसमारचनादिकं शृङ्गारार्थं न धारये-
दिति सूत्रार्थः ॥ ९ ॥

सदे रुवे य गंधे य, रसे फासे तहेव य । पंचविहे कामगुणे, णिच्चसो परिवज्जए ॥ १० ॥

१ “अर्धमशनस्य सव्यजनस्य कुर्षाद् द्रवस्य द्वौ भागौ । वातप्रविचारणार्थं षड्भागमून कुर्यात् ॥ १ ॥”

२ “रूक्षादिक्षेत्रच्युतो वा दुर्वलोऽध्वान प्रविशान् वा । क्षीरादिग्रहणे दीर्घां बहु च उपमा अयःकडिहेन ॥ १ ॥”

व्याख्या—स्पष्टमेव, नवरं कामस्य गुणाः—उपकारकाः कामगुणा इति सूत्रदशकार्यः ॥ १० ॥ सम्प्रति यत् प्राक्
प्रत्येकमुक्तं शङ्का वा भवेदित्यादि तद् दृष्टान्ततः स्पष्टयितुमाह—

आलओ थीजणाइन्नो, थीकहा य मणोरमा । संधवो चैव णारीणं, तासिं हंदियदरिसणं ॥ ११ ॥

कूइयं रुदियं गीयं, हसियं भुत्तासियाणि य । पणीयं भत्तपाणं च, अतिमायं पाणभोयणं ॥ १२ ॥

गत्तभूसणमिट्ठं च, कामभोगा य दुज्जया । नरस्सऽत्तगवेसिस्स, विसं तालउडं जहा ॥ १३ ॥

व्याख्या—सूत्रत्रयमपि प्रतीतम्, नवरं भुक्तासितानि च स्मृतानीति शेषः, तत्र भुक्तानि—भोगरूपाणि आसितानि—
क्यादिभिरेव सहाऽवस्थितानि, हास्याद्युपलक्षणमेतत्, गात्रभूषणमिट्ठं चेति, चशब्दोऽप्यर्थः, तत इष्टमप्यास्तां विहितम्,
विष तालपुट ‘यथे’ति यथा तालपुटविषं सद्योधातित्वेन दारुणविपाक तथा स्त्रीजनाकीर्णालयाद्यपि, शङ्कादिकारणतया
सयमरूपभावजीवितस्येतरस्य च नाशहेतुत्वादिति सूत्रत्रयार्थः ॥ ११-१२-१३ ॥ सम्प्रति निगमयितुमाह—

दुज्जए कामभोगे य, णिच्चसो परिवज्जए । संकाठाणाणि सव्वाणि, वज्जेज्जा पणिहाणवं ॥ १४ ॥

धम्मरामे चरे भिक्खू, धिईमं धम्मसारही । धम्मरामरए दंते, बंभचेरसमाहि ॥ १५ ॥

व्याख्या—दुर्जयान् कामभोगान् “निचसो” त्ति नित्य परिवर्जयेत्, ‘शङ्कास्थानानि च’ अनन्तरोक्तानि, पूर्वत्र चस्य
मित्रक्रमत्वात् ‘सर्वाणि’ दशापि वर्जयेत् ‘प्रणिधानवान्’ एकाग्रमनाः ॥ एतद्वर्जकश्च किं कुर्याद् ? इत्याह—धर्म आराम
इव दुःखसन्तापतप्ताना निर्द्वैतिहेतुतया धर्मारामस्तस्मिन् चरेद् भिक्षुः धृतिमान्, ‘धर्मसारथिः’ अन्येषामपि धर्मप्रवर्त्त-
यिता, धर्मे आरमन्ते धर्मारामाः—सुसाधवस्तेषु रतो न त्वेकाकित्वे धर्मारामरतः, ‘दान्तः’ उपशान्तो ब्रह्मचर्यस-
माहित इति सूत्रद्वयार्थः ॥ १५ ॥ ब्रह्मचर्यविशुद्ध्यर्थोऽयं सर्वोऽप्युपक्रम इति तन्माहात्म्यमाह—

देव-दाणव-गंधर्वा, जक्ख-रक्खस-किन्नरा । वंभयारिं नमंसंति, दुष्करं जे करंति तं ॥ १६ ॥

व्याख्या—देव-दानव-गन्धर्वाः यक्ष-राक्षस-किन्नराः, समस्तदेवजात्युपलक्षणमेतद्, एते सर्वेऽपि ब्रह्मचारिणं यति-मिति शेषः, नमस्यन्ति 'दुष्कर' दुरनुचर 'जे करोति' त्ति यः 'करोति' अनुतिष्ठति 'तस्मिन्' नि प्रक्रमाद् ब्रह्मचर्यमिति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥ नकुलाध्ययनोपसहारार्थमाह—

एस धम्मं धुवे णियए, सासए जिणदेसिए । सिद्धा सिद्धंति चाणेणं, सिद्धिस्संति तहावरे ॥१७॥
त्ति वेमि ॥

व्याख्या—'एषः' अनन्तरोक्तः 'धर्मः' ब्रह्मचर्यलक्षणः 'धुवः' स्थिरः परप्रमादिभिरप्रग्न्यतया प्रमाणप्रतिष्ठित इत्यर्थः, 'नित्यः' त्रिकालसम्भवात्, 'शाश्वतः' अनवरतभवतान्, एकार्थिकानि वा ण्तानि, जिनदेसितः । अस्मैव त्रिकालगोचर फडमाह—'सिद्धाः' पुरा अनन्तासु उत्तर्पिण्यवमर्षिणीषु, सिद्धयन्ति 'चः' नमुष्ये निदेहेषु 'अनेन' ब्रह्मचर्यलक्षणेन यमेण, सेत्स्यन्ति तथा 'अपरे' अनन्तायामनागताद्यामिति सूत्रार्थः ॥ १७ ॥ 'इति' परिसामाप्ता, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥

॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविरचितायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुख-
बोधायां दशब्रह्मचर्यसमाधिनामकं षोडशमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ पापश्रमणीयाख्यं सप्तदशमध्ययनम् ।

व्याख्यात षोडशमध्ययनम् । अधुना पापश्रमणीयाख्यं सप्तदशमारभ्यते, अस्व चायमनिसम्बन्धः—'इहाऽनन्तराध्ययने दश ब्रह्मचर्यगुणय उक्ताः, ताश्च पापस्थानवर्जनादेयाऽऽनेवितु शक्यन्ते, इति पापश्रमणस्वरूपाभिधानतस्तदेव फाकोच्यते' इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्यदिसूत्रद्वयम्—

जे केइ उ पवइए णियंटे, धम्मं सुणेत्ता विणओवयन्ते ।

सुदुल्लहं लहिउं योहिलाभं, विहरेज्ज पच्छा य जहासुहं तु ॥ १ ॥

सेज्जा वढा पाउरणं मि अत्थि, उप्पज्जई भोत्तु तहेव पाउं ।

जाणामि जं वट्ठि आउसु ! त्ति, किं नाम काहामि ? सुएण भंते ! ॥ २ ॥

व्याख्या—'यः कश्चिन्' इत्यविवक्षितविशेषः 'तुः' पूरणे, 'प्रव्रजितः' निष्क्रान्तो निर्धन्यः प्राणवत् । कथं पुनरयं प्रव्रजितः ? इत्याह—'वर्म' श्रुतचारित्र्यरूप 'श्रुता' निशान्य विनयेन-ज्ञानाशुपचारात्मनेनोपपन्नः-युक्तो विनयोपपन्नः सन् 'सुदुल्लभम्' अतिशयदुष्प्राप्य 'लभितुं' ति लब्ध्वा 'योहिलाभं' जिनप्रणीतधर्मप्राप्तिरूपम्, अनेन भावप्रतिपत्त्याऽसौ प्रव्रजित इत्युक्तं भवति । स किम् ? इत्याह—'विहरेत्' चरेत् 'पश्चात्' प्रव्रजितोत्तरकाल 'च' पुनरर्थो विशेषद्योतकः, ततश्च प्रथमं सिंहदृष्ट्या प्रव्रज्य पश्चात्पुनः 'यथासुखं' यथा तथा निद्राविकयादिकरणलक्षणेन प्रकारेण सुखमात्मनोऽवभासते तुगव्यस्य एवकारार्थत्वाद् यथासुखमेव शृगालवृत्त्यैव विहरेदित्यर्थः ॥ स च गुरुणाऽन्येन वा हितैषिणाऽध्ययनं प्रति प्रेरितो यद्वक्ति तदाह—'शय्या' वसतिः 'टठा' यातातपजलाशुपद्रवैरनभिभाष्या, तथा 'प्रावरण' वर्षाकल्पादि 'ने' ममाऽस्ति, किञ्च—'उत्पद्यते' जायते 'भोक्तुं' भोजनाय, तथैव 'पातुं' पानाय, यथाक्रममग्रं पानं चेति शेषः, तथा 'जाणामि' अवगच्छामि 'यद्वर्त्तते' यदिदानीमस्ति 'आयुष्मन् !' इति प्रेरयितुरामन्त्रणम् 'इति' एतस्माद् हेतोः 'किं नाम ?' न किञ्चिदित्यर्थः, "काहामि" त्ति करिष्यामि 'श्रुतेन' आगमेनाऽधीतेनेत्यध्याहारः, 'भदन्ते'ति पूज्यामन्त्रणम्, इह च प्रक्रमादाक्षेपे किञ्चिद्वः । अयं हि किलास्याशयः—'यथा ये भवन्तोऽधीयन्ते तेऽपि नातीन्द्रियं वस्तु किञ्चनाऽवबुध्यन्ते, तत् किं हृदयगलतालुशोषविधाविनाऽधीतेन ?' इत्येवमध्यवसितो यः स पापश्रमण इत्युच्यते इतीहाऽपि सिंहायलोकितन्यायेन सम्बध्यते इति सूत्रद्वयार्थः ॥ १-२ ॥ किञ्च—

जे केइ पवइए, णिहासीले पगामसो भोचा । पेचा सुहं सुयइ, पावसमणि त्ति बुचई ॥ ३ ॥

व्याख्या—यः कश्चिन् प्रव्रजितः 'निद्राशीलः' निद्रावान् 'प्रकामशः' बहुशः 'सुक्त्वा' दृष्टौदनादि 'पीत्वा' तन्नादि 'सुखं' यथाभयत्वेयं सकलक्रियानुष्ठाननिरपेक्ष एव 'स्वपिति' शेषे स इत्यभ्यूतः पापश्रमण इत्युच्यत इति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥ तथा—

आचरियउवज्झाएहिं, सुयं विणयं च गाहिए । ते चेव त्सिई वाले, पावसमणि त्ति बुचई ॥ ४ ॥

आचरियउवज्झायाणं, सम्मं नो पडितप्पई । अप्पडिप्पय थप्पे, पावसमणि त्ति बुचई ॥ ५ ॥

व्याख्या—आचार्योपाध्यायैः श्रुतं विनयं च 'प्राहितः' शिक्षितो यैरिति गन्त्यते 'नानेव' आचार्यादीन् 'तिससि' निन्दति 'शालः' विवेकविकलो यः स पापश्रमण इत्युच्यत इति ॥ आचार्योपाध्यायानां 'सम्यग्' अवैपरीत्येन 'न प्रति-
तप्यते' न तत्तस्मिन् विवक्षते, तथा 'अप्रतिपूजकः' केनचित् साधुनोपकृतेऽपि न प्रत्युपकारकारी 'स्तब्धः' गर्वाध्मात् आत्मानमेव बहुमन्यते यः स पापश्रमण इति सूत्रद्वयार्थः ॥ ४-५ ॥ चारित्रविषयं तमाह—इत्य विनयरहित पापश्रमणस-
निधाय चरणकरणविकलं तमेवाह—

सम्महमाणो पाणाणि, बीयाणि हरियाणि य । असंजए संजय मन्नमाणे, पावसमणि त्ति बुच्चई ॥ ६ ॥
 संधारं फलगं पीढं, णिसिज्जं पायकंवलं । अप्पमज्जियमारुहई, पावसमणि त्ति बुच्चई ॥ ७ ॥
 दवदवस्स संचरई, पमत्ते य अभिक्खणं । उल्लंघणे य चंडे य, पावसमणि त्ति बुच्चई ॥ ८ ॥
 पडिलेहेइ पमत्ते, अवउज्झइ पायकंवलं । पडिलेहाअणाउत्तो, पावसमणि त्ति बुच्चई ॥ ९ ॥
 पडिलेहेइ पमत्ते, से किंचि हु णिसामिया । गुरुं परिभावए णिच्चं, पावसमणि त्ति बुच्चई ॥ १० ॥
 बहुमाई पमुहरी, थद्धे लुद्धे अणिग्गहे । असंविभागी अचियत्ते, पावसमणि त्ति बुच्चई ॥ ११ ॥
 विवायं च उदीरेइ, अधम्मे अत्तपण्णहा । वुग्गहे कलहे रत्ते, पावसमणि त्ति बुच्चई ॥ १२ ॥
 अथिरासणे कुकुईए, जत्थ तत्थ णिसीयई । आसणम्मि अणाउत्ते, पावसमणि त्ति बुच्चई ॥ १३ ॥
 ससरक्खपाओ सुयई, सेज्जं ण पडिलेहए । संधारए अणाउत्ते, पावसमणि त्ति बुच्चई ॥ १४ ॥
 दुद्धदही विगईओ, आहारेइ अभिक्खणं । अरए य तवोकम्मे, पावसमणि त्ति बुच्चई ॥ १५ ॥
 अत्थंतम्मि य सूरम्मि, आहारेइ अभिक्खणं । चोइओ पडिचोएइ, पावसमणि त्ति बुच्चई ॥ १६ ॥
 आयरियपरिच्चाई, परपासंडसेवए । गाणंगणिए दुब्भूए, पावसमणि त्ति बुच्चई ॥ १७ ॥
 सयं गेहं परिच्चज्ज, परगेहंसि वावडे । णिमित्तेण य ववहरई, पावसमणि त्ति बुच्चई ॥ १८ ॥
 सन्नाइपिंडं जेमेइ, गेच्छई सामुयाणियं । गिहिणिसेज्जं च वाहेइ, पावसमणि त्ति बुच्चई ॥ १९ ॥

व्याख्या—सम्मर्दयन् 'प्राणानि'ति प्राणिनो द्वीन्द्रियादीन् 'बीजानि' शाल्यादीनि 'हरितानि च' दूर्वादीनि, सकलै-
 केन्द्रियोपलक्षणं चैतद्, अत एवाऽसंयतः, तथा "संजय मन्नमाणे" त्ति कोऽर्थः ? संयतोऽहमिति मन्यमानः, अनेन च
 संविमपाक्षिकत्वमप्यस्य नास्तीत्युक्तम्, शेषं प्राग्वत् ॥ ६ ॥ तथा 'संस्तारकं' कम्बलादि 'फलकं' दारुमयं 'पीठम्' आसनं
 'निपद्यां' स्वाध्यायभूमिं 'पादकम्बलं' पादपुञ्जलम् 'अप्रमृज्य' रजोहरणादिना, उपलक्षणत्वाद् अप्रत्युपेक्ष्य च 'आरोहति'
 उपविशति यः स पापश्रमण इत्युच्यते ॥ ७ ॥ तथा 'दवदवस्स' त्ति 'दुतं दुतं' तथाविधालम्बनं विनाऽपि त्वरितं त्वरितं
 'सञ्चरति' भिक्षाचर्यादिषु पर्यटति 'प्रमत्तश्च' प्रमादवांश्च भवति इति शेषः, 'अभीक्ष्णं' पुनः पुनः 'उल्लङ्घनश्च' वत्सङ्गिभा-
 दीनामधःकर्त्ता, 'चण्डश्च' आरभटवृत्त्याऽऽश्रणयतः । चरमपादोऽत्रोत्तरत्र च प्राग्वत् ॥ ८ ॥ तथा प्रतिलेखयति प्रमत्तः
 सन्, 'अपोज्झति' यत्र तत्र निक्षिपति, किं तत् ? 'पादकम्बलं' पादपुञ्जलम्, समस्तोपधुपलक्षणमेतत्, स एवं 'प्रति-
 लेखनाऽनायुक्तः' प्रत्युपेक्षाऽनुपयुक्तः ॥ ९ ॥ तथा प्रतिलेखयति प्रमत्तः स किञ्चिदपि 'हुः' अप्यर्थे विकथादीति गम्यते,
 'निशम्य' आकर्ण्य तत्राक्षिप्तचित्तयेति भावः । गुरुन् परिभावयति गुरुपरिभावको नित्यम्, किमुक्तं भवति ?—असम्य-
 कप्रत्युपेक्षमाणः अन्यद्वा वितथमाचरन् गुरुमिश्रोदितस्तानेव अभिभवति, यथा—स्वयमेव प्रत्युपेक्षध्वम्, युष्माभिरेव
 वयमित्थं शिक्षिताः ततो युष्माकमेवैष दोष इत्यादि ॥ १० ॥ किञ्च—'बहुमायी' प्रभूतवञ्चनाप्रयोगवान् 'प्रमुखरः'
 प्रकर्षेण मुखरः स्वधः लुब्धः 'अनिग्रहश्च' अविद्यमानेन्द्रियनिग्रहः 'असंविभागी' गुरुगलानादीनामुचितमशनादि न
 यच्छति, "अचियत्ते" त्ति गुर्वादिष्वप्यप्रीतिमान्, शेषं तथैव ॥ ११ ॥ तथा 'विवादं' वाक्फलहं 'चः' पूरणे 'उदीरयति'
 कथञ्चिदुपशान्तमपि उत्प्रासनादिना प्रवृद्धिं नयति, 'अधर्मः' निर्धर्मः, आत्मा—सद्बोधरूपतया हितां प्रज्ञाम्—आत्मनोऽन्येषां
 वा बुद्धिं कुतर्कव्याकुलीकरणतो हन्ति यः स आत्मप्रज्ञाहा, 'व्युद्धे' दण्डादिघातजनिते विरोधे 'कलहे' वाचिके 'रक्तः'
 सक्तः, शेषं प्राग्वत् ॥ १२ ॥ तथा अथिरासनः कुकुचः प्राग्वत् । 'यत्र तत्र' संसक्तसरजरूपादावपीत्यर्थः निपीदति
 'आसने' पीठादौ 'अनायुक्तः' अनुपयुक्तः सन्, शेषं प्राग्वत् ॥ १३ ॥ तथा सरजरूपपादः स्वपिति, किमुक्तं भवति ?—
 असयमं प्रत्यमीरुतया पादावप्रमृज्यैव शेते, तथा 'शय्या' वसतिं न प्रतिलेखयति, 'संस्तारके' कम्बलादौ सुप्त इति
 शेषः, 'अनायुक्तः' "कुक्कुडिपायपसारण आयामेडं पुणो वि आउंटे" इत्याद्यागमानुपयुक्तः, शेषं तथैव ॥ १४ ॥ तपो-
 विषयं पापश्रमणत्वमाह—"दुद्धदहि" त्ति दधिदुग्धे, विकृतिहेतुत्वाद् विकृती, उपलक्षणत्वाद् घृताद्यशेषविकृतिपरिग्रहः,
 आहारयति 'अभीक्ष्णं' वारं वारं तथाविधपुष्टालम्बनं विनेति भावः, अत एव अरतश्च 'तपःकर्मणि' अनशनादौ, शेषं
 प्राग्वत् ॥ १५ ॥ तथा अस्तमयति 'चः' पूरणे सूर्ये आहारयति 'अभीक्ष्णं' पुनः पुनर्दिने दिने इत्यर्थः, यदि चासौ
 केनचिद् गीतार्थसाधुना चोद्यते, यथा—आयुष्मन् ! किमेवं त्वयाऽऽहारनत्परेणैव स्थीयते ? दुर्लभा खल्वियं मनुज-
 त्वादितुरङ्गसामग्री, तत् एतामवाप्य तपस्युद्यन्तुमुचितमिति, ततः किम् ? इत्याह—"चोइओ पडिचोएइ" त्ति चोदितः
 प्रतिचोदयति, यथा—कुशलस्त्वमुपदेशदाने न तु स्वयमनुष्ठाने, अन्यथा किमेवमवगच्छन्नपि भवान् न विकृष्टतपोऽनु-
 तिष्ठति ? शेषं तथैव ॥ १६ ॥ 'आचार्यपरित्यागी' ते हि तपःकर्मणि विपीदन्तमुद्यमयन्ति, आनीतमपि चान्नादि वाल-
 गलानादिभ्यो दापयन्ति, अतोऽस्तीवाहारलोभेन तत्परित्यजनशीलः । परपापण्डान्—सौगतादीन् "मृष्टी शय्या प्रातरुथाय
 पेया" इत्याद्यभिप्रायवतोऽत्यन्ताहारप्रसक्तान् सेवते—तथा तथोपसर्पति इति परपापण्डसेवकः, तथा स्वेच्छाचारितया
 गणाद् गणं पण्मासाभ्यन्तर एव सङ्ग्रामतीति गाणङ्गणिक् इत्यागमिकी परिभाषा, अत एव दुष्टं भूतं—जातमस्य 'दुर्भूतः'
 दुराचारतया निन्द्यो भूत इत्यर्थः ॥ १७ ॥ वीर्याचारविषयमाह—स्वकं गृहं परित्यज्य परगेहे "वावडि" त्ति 'व्याप्रियते'
 पिण्डाद्यर्थी स्वतस्तत्कृत्यानि कुरुते, 'निमित्तेन च' शुभाशुभकथनानादिना 'व्यवहरति' द्रव्याद्यर्जनं करोति ॥ १८ ॥

स्वज्ञातिभिः—निजवन्धुभिर्यः श्रेहाद् दीयते पिण्डः स स्वज्ञातिपिण्डम् 'जैमति' मुक्ते, नेच्छति 'सामुदानिकं' भक्षम्, गृहिणां निषयां पर्यङ्कतूल्यादिका शय्या 'वाहयति' सुखशीलनया आरोहतीति सूत्रचतुर्वर्गकार्यः ॥ १९ ॥ सम्प्रति अध्ययनार्थमुपसंहरन् उक्तरूपदोषाऽऽसेवनपरिहारयोः फलमाह—

एयारिसे पंचकुसीलऽसंबुदे, ल्वंधरे मुणिपवराण हेट्टिमे ।

अयंसि लोए विसमेव गरहिण, ण से इहं नेव परत्थ लोए ॥ २० ॥

जे वज्जए एते सदा उ दोसे, से सुवए लोए मुणीण मज्जे ।

अयंसि लोए अमयं व पूहए, आराहए लोगमिणं तथा परं ॥ २१ ॥ ति वेमि ॥

व्याख्या—'एतादृशः' ईदृशः पञ्चकुसीलाः—पार्थस्याद्यन्तद्वयसंयुतः 'रूपधरः' रजोहरणादिवेषधरः, प्राकृतत्वाद् विन्दुनिर्देशः, 'मुनिप्रवराणां' प्रवरयतीनां 'हेट्टिमे' 'जैमति' अतिजघन्यसयमस्थानवर्तितया निष्कृष्टः, एतत्फलमाह—“अयंसि लोए विसमेव गरहिण न से इहं नेव परत्थ लोए” इति अस्मिन् लोके 'मिषमिव' गरल इव गर्हितः अत एव स न इह नैव परलोके अर्पयतीति शेष इति ॥ यो वर्जयति 'एतान्' उक्तरूपान् 'सया उ' इति सदैव दोषान् सः 'सुव्रतः' प्रशस्त्यव्रतो भवति मुनीना मध्ये तन्मध्ये गण्यत इत्यर्थः, तथा चास्मिन् लोके अमृतमिव पूजितः आराधयति लोकमिमं तथा 'पर' परलोकमिति सूत्रद्वयार्थः ॥ २०-२१ ॥ 'इतिः' परिममाप्तौ, नवीमीति पूर्ववत् ॥

॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिकृतायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुख-
बोधयां पापश्रमणीयाख्यं सप्तदशमऽध्यायनं समाप्तम् ॥

अथ संयतीयाख्यमष्टादशमऽध्यायनम् ।

अधुना संयतीयाख्यमष्टादशमारभ्यते, अस्य चारममित्यन्वयः—'इहाऽनन्तराध्ययने पाप-
स्थानवर्जनमुक्तम्, तच्च संयतस्यैव, स च भोगार्थित्यागत एवेति न एव सज्जयोदाहरणत इहोच्यते' इत्यनेन मन्वन्वेना-
यातस्यास्यादिसूत्रम्—

कंपिल्ले नगरे राया, उद्विन्नवलवाहणो । णाम्मेणं संजए णामं, मिगधं उवणिग्गए ॥ १ ॥

व्याख्या—काम्पिल्ले नगरे राजा, उदीर्णम्—उदयप्राप्तं बल—चतुर्गन् वाहन च—निहिधियिह्यादिरूपं यस्य सः, तथा स च नाम्ना सज्जयः 'नामे'ति प्राकाशये, ततः सज्जय इति प्रसिद्धः, 'मृगव्या' मृगया, पाठान्तरेण मृगवधं वा प्रतीति शेषः, 'उपनिर्गतः' निर्यातः तत एव नगरादिति गम्यते इति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ न च कीदृग् विनिर्गतः ? किं च कृतवान् ? इत्याह—

हयाणीए गयाणीए, रहाणीए तहेव य । पायस्ताणीए महया, सवओ परिवारिए ॥ २ ॥

मिए छुभित्ता हयगओ, कंपिल्लुज्जाणकेसरे । भीए संते मिए तत्थ, वहेइ रसमुच्छिए ॥ ३ ॥

व्याख्या—सुख्यस्ययाद् हयानीकेन गजानीकेन रथानीकेन, तथैव च पदातीना समूहः पादात् तदानीकेन महता सर्वतः परिवारितः मृगान् 'क्षित्वा' प्रेरयित्वा 'हयगतः' अश्वालङ्घ, "कंपिल्लुज्जाणकेसरे" इति काम्पिल्ल्यस्य सन्वन्धिनि केशरनान्युद्याने 'भीतान्' त्रस्तान् 'श्रान्तान्' इतस्ततः प्रेरणेन सिन्नान् 'मितान्' परिमितान् 'तत्र' तेषु मृगेषु मध्ये "वहेइ" इति हन्ति रसमृच्छित इति सूत्रद्वयार्थः ॥ २-३ ॥ अत्रान्तरे यदमूतं तदाह—

अह केसरम्मि उज्जाणे, अणगारे तवोधणे । सज्जणज्जाणसंजुत्ते, धम्मज्जाणं क्षियायइ ॥ ४ ॥

अप्फोवमंडवम्मी, आयई झवियासवे । तस्सागए मिगे पासं, वहेइ से णराहिवे ॥ ५ ॥

व्याख्या—'अथ' अनन्तर केसरे उद्याने अनगारः तपोवनं स्वाध्यायध्यानसंयुक्तः अत एव धर्मध्यान ध्यायति ॥ "अप्फोवमंडवम्मि" इति अप्फोव इति—वृक्षाद्याकीर्णः स चासौ मण्डपश्च—नागवह्यादिसम्पन्नी अप्फोवमण्डपस्तस्मिन् ध्यायति धर्मध्यानमिति गम्यते, पुनरभिवानम् अतिशयलयापकम्, "झविय" इति क्षपिता आश्रया—हिंसादयो येन स तथा, 'तस्य' अनगारस्य 'आगतान्' मृगान् 'पार्थ' समीपं हन्ति स न्नापि उति सूत्रद्वयार्थः ॥ ४-५ ॥

अह आसगओ राया, खिप्पमागम्म सो तहिं । हए मिगे उ पासित्ता, अणगारं तत्थ पासई ॥ ६ ॥

व्याख्या—'अथ' अनन्तरम् अश्वगतो राजा क्षिप्रमाऽऽगतः सः 'तस्मिन्' मण्डपे हतान् "मिगे उ" इति मृगानेव न पुनरनगारमित्यर्थः दृष्ट्वा अनगारं तत्र पश्यति च इति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥ ततः किमकार्षीत् ? इत्याह—

अह राया तत्थ संभंतो, अणगारो मणाऽऽहओ । सए उ मंदपुत्तेणं, रसगिद्वेण घत्तुणा ॥ ७ ॥

आसं विसज्जइत्ता णं, अणगारस्स सो पिदो । विणण्णं वंदई पाए, भगवं । एत्थ मे खमे ॥ ८ ॥

अह मोणेण सो भगवं, अणगारे ज्ञाणमस्सिए । रायाणं ण पडिभंतेइ, तओ राया भयहुओ ॥ ९ ॥

संजओ अहमस्सी ति, भगवं । वाहराहि मे । कुद्वे तेएण अणगारे, डहेज्ज णरकोडिओ ॥ १० ॥

व्याख्या—अथ राजा 'तत्रे'ति तद्दर्शने सति 'सम्भ्रान्तः' भीतो यथा अनगारो 'मनाक्' स्तोकेनैव आहतः, तदासन्न-
मृगहननाद् इत्यभिप्रायः, मया 'तु' पूरणे, मन्दपुण्येन रसगृह्येन "घत्तुण" इति 'घातुकेन' हननशीलेन ॥ ततश्च अथ 'विसृज्य' विमुच्य "ण" प्राग्वद् अनगारस्य स नृपः दिनयेन वन्दते पादौ, यत्किं च—यथा भगवन् । 'अत्र' मृगवधे मनाऽपराधमिति शेषः क्षमस्व ॥ अथ मौनेन स भगवान् अनगारो ध्यानम् 'आश्रितः' स्थितो राजानं 'न प्रतिमन्त्रयते'

न प्रतिवक्ति, यथा—अहं क्षमिष्ये न वेति, 'ततः' कारणाद् राजा 'भयद्रुतः' भयवस्तः, यथा—न ज्ञायते किं किमेव क्रुद्धः करिष्यति ? इति ॥ उक्तवांश्च—यथा सञ्जयनाम्ना राजा अहमस्मि न तु नीच इत्यभिप्रायः, 'इति' अस्माद् हेतोर्भगवन् । 'व्याहर' सम्भाष्य 'मे' इति माम् । स्यात्—किमेवं भवान् भयद्रुतः ? इत्याह—क्रुद्धः 'तेजसा' तेजोलेख्यादिना अनगारो दहेद् नरकोटीः आस्तां शतं सहस्रं वेति, अतो भयद्रुतोऽहमिति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥ ७-८-९-१० ॥ इत्थं तेनोक्ते यन्मुनिरुक्तवांस्तादाह—

अभयं पत्तिवा ! तुभं, अभयदाया भवाहि य । अणिचे जीवलोगम्मि, किं हिंसाए पसज्जसि ? ॥ ११ ॥
जया सवं परिचज्ज, गंतवमवसस्स ते । अणिचे जीवलोगम्मि, किं रज्जम्मि पसज्जसि ? ॥ १२ ॥
जीविपं चेव रूवं च, विज्जुसंपायचंचलं । जत्थ तं मुज्झसि रायं !, पेच्चत्थं णावबुज्झसे ॥ १३ ॥
दाराणि य सुया चेव, भित्ता य तह बंधवा । जीवंतमणुजीवंति, मयं नाणुवयंति य ॥ १४ ॥
णीहरंति मयं पुत्ता, पियरं परमदुक्खिया । पियरो वि तहा पुत्ते, बंधू रायं ! तवं चरे ॥ १५ ॥
ततो तेणऽज्जिए दवे, दारे य परिरक्खिए । कीलंतऽन्ने नरा रायं !, हट्टुट्टमलंकिया ॥ १६ ॥
तेणावि जं कयं कम्मं, सुहं वा जहं वा दुहं । कम्मुणा तेण संजुत्तो, गच्छई उ परं भवं ॥ १७ ॥

व्याख्या—अभयं पार्थिव ! तव । इत्थं समाश्वासोपदेशमाह—अभयदाता च भव, यथा भवतो मृत्युभयम् एवमन्ये-
पामपीति भावः, चशब्दो योजित एव । अनिले जीवलोके किं हिंसायां प्रसजसि ? नरकहेतुरियं न कर्तुमुचितेति भावः ॥
अन्यच्च—यदा 'सर्व' कोशान्तःपुरादि परित्यज्य गन्तव्यं भवान्तरमिति शेषः 'अवशस्य' अस्वतन्त्रस्य 'ते' तव, ततोऽ-
नित्ये जीवलोके किं राज्ये प्रसजसि ? ॥ जीवलोकानित्यत्वमेव भावयितुमाह—जीवितं चैव रूपं च विद्युत्सम्पातः—विद्यु-

बलनं तद्वत् चञ्चलं 'यत्र' जीविते रूपे च त्वं मुह्यसि राजन् ! 'म्रेत्यर्थ' परलोकप्रयोजनं नावबुध्यसे ॥ तथा "दाराणि य"
त्ति दाराश्च सुताश्चैव मित्राणि च तथा बान्धवा जीवन्तम् 'अनुजीवन्ति' तदुपार्जितवित्ताद्युपभोगत उपजीवन्ति, मृतं
नानुब्रजन्त्यपि, किं पुनः सह यास्यन्ति ? चशब्दस्य अप्यर्थत्वादिति, अतो दारादिष्वपि कृतघ्नेषु नाऽऽस्था विधेयेति भावः ॥
पुनस्तत्प्रतिबन्धनिराकरणायाह—“नीहरंति” त्ति निस्सारयन्ति मृतं पुत्राः पितरं 'परमदुःखिताः' अतिशयदुःखिता अपि,
पितरोऽपि तथा पुत्रान्, “बंधु” त्ति बन्धवश्च बन्धूनि त्ति शेषः, ततो राजन् । तपः 'चरे' आसेवस्व ॥ अपरञ्च—'ततः'
निःसारणादनन्तरं 'तेन' मित्रादिना अर्जिते द्रव्ये सति दारेषु च परिरक्षितेषु क्रीडन्ति तेनैव वित्तेन दारैश्चेति गम्यते
अन्ये नरा राजन् ! 'हट्टुट्टाऽलङ्कृताः' तत्र हट्टाः—बहिःपुलकादिमन्तः टुष्टाः—आन्तरप्रीतिभाजः अलङ्कृताः—विभूषिताः,
यत ईदृशी भवस्यतिस्ततो राजन् ! तपश्चरेरिति सम्बन्धः ॥ मृतस्य को वृत्तान्तः ? इत्याह—तेनाऽपि यत् कृतं कर्म शुभं
वा 'यदि वा' इति अथवा अशुभं कर्मणा तेनैव न तु धनादिना संयुक्तो गच्छति, तुशब्दो योजित एव, 'परम्' अन्यं
भवम्, यत्तच्च शुभाशुभयोरनुयायिता ततः शुभहेतुं तपश्चरेरिति भाव इति सूत्रसप्तकार्यः ॥ ११-१२-१३-१४-१५-
१६-१७ ॥ ततस्तद्वचः श्रुत्वा राजा किमचेष्टत ? इत्याह—

सोऊण तस्स सो धम्मं, अणगारस्स अंतिए । महया संवेगणिवेगं, समावन्नो नराहिवो ॥ १८ ॥
संजओ चइउं रज्जं, णिक्खंतो जिणसासणे । गहंभालिस्स भगवओ, अणगारस्स अंतिए ॥ १९ ॥

व्याख्या—सुगममेव । नवरं 'महय' त्ति महता आदरेणेति शेषः, सुव्यत्ययात् महत् 'संवेगनिर्वेदं' तत्र संवेगः—
मोक्षाऽभिलाषः निर्वेदः—संसारोद्विगता ॥ १८ ॥ १९ ॥ स चैवंगृहीतप्रब्रज्योऽवगतहेयोपादेयविभागो दशविधचक्र-
बालसामाचारीतश्च अनियतविहारितया विहरन् तथाविधसन्निवेशमाजगाम, तत्र च तस्य यदभूत् तदाह—

चेच्चा रडं पवइओ, खत्तिए परिभासई । जहा ते दीसई रूवं, एससं ते तहा मणो ॥ २० ॥
किं णामे ? किं गोत्ते ?, कस्सऽट्ठाए व माहणे ? । कहं पडियरसी बुद्धे ?, कहं विणीय त्ति बुद्धसी ? ॥ २१ ॥

व्याख्या—यक्त्वा राष्ट्रं प्रव्रजितः 'क्षत्रियः' अनिर्दिष्टनामा परिभाषते सञ्जयमुनिमित्युपस्कारः, स हि पूर्वजन्मनि
वैमानिक आसीत्, ततश्च्युत्वा क्षत्रियकुलेऽजनि, तत्र च कुतश्चित् तथाविधनिमित्ततः स्मृतपूर्वजन्मा, तत एव चोत्पन्न-
वैराग्यः प्रव्रज्यां गृहीतवान्, विहरंश्च सञ्जयमुनिं दृष्ट्वा तद्विमर्शार्थमिदमुक्तवान्—यथा ते दृश्यते रूपं 'प्रसन्नं' विकाररहितं
'ते' तव 'तथा' तेनैव प्रकारेण प्रसन्नमिति प्रकमः 'मनः' चित्तम्, अन्तःकलुषितायां हि बहिरप्येवं प्रसन्नताऽसम्भवः ॥
तथा किं नामा ? किं गोत्रः ? 'कस्सऽट्ठाए व' त्ति कस्मै वा अर्थाय 'माहनः' प्रव्रजितः ? 'कथं' केन प्रकारेण 'प्रतिचरसि'
सेवसे 'बुद्धान्' आचार्यादीन् ? कथं विनीत इत्युच्यसे ? इति सूत्रद्वयार्थः ॥ २०-२१ ॥ सञ्जयमुनिराह—

संजओ नाम नामेणं, तहा गोत्तेण गोयमे । गहंभाली ममायरिया, विज्जाचरणपारगा ॥ २२ ॥

व्याख्या—सञ्जयो नाम नाम्ना, तथा गोत्रेण गौतमोऽहमिति गम्यते । शेषप्रभ्रज्यनिर्वचनमाह—गहंभालयो
मम आचार्याः 'विद्याचरणपारगाः' श्रुतचारित्रपारगताः । एव च वदतोऽयमाशयः—यतो गर्दभाल्यभिधानाचार्यैर्जीव-
यात्तान्निवर्तितोऽहम्, विद्याचरणपारगत्वाश्च तैस्तन्निवृत्तौ मुक्तिलक्षणं फलमुक्तम्, ततस्तदर्थं माहनोऽस्मि । यथा च तदुपदे-
शस्तथा गुरुन् प्रतिचरामि, तदुपदेशासेवनाश्च विनीत इति सूत्रार्थः ॥ २२ ॥ इत्थं विमृश्य तदुपदेशाचेता अपृष्टोऽपि
क्षत्रिय इदमाह—

किरियं अकिरियं विणयं, अन्नाणं च महासुणी । एतेहिं चउहिं ठाणेहिं, मेयन्ने किं पभासइ ? ॥ २३ ॥

व्याख्या—'क्रिया' अस्तीत्येवंरूपा, प्राकृतत्वाद् नपुंसकनिर्देशः, 'अक्रिया' तद्विपरीता, 'विनयः' नमस्करणादिः,

लिङ्गव्यत्ययः प्राग्वत्, तथा 'अज्ञानं' तत्त्वानवगमः, 'चः' समुच्चये, महामुने ! 'एतैः' क्रियादिनिश्चयैः स्थानैः 'मेयन्त्रे' ति मेयं—क्षेयं जीवादिवस्तु तज्ज्ञानन्तीति मेयज्ञाः क्रियादिभिः स्वस्वाभिप्रायकल्पितवस्तुतत्त्वपरिच्छेदिन इत्यर्थः, 'किमि'ति कृत्स्नं "पहासह" ति प्रभापन्ते, विचाराक्षमत्वात् । तथा हि—ये तावत् क्रियावादिनस्तेऽस्तिक्रिया-विशिष्टमात्मानं मन्यमाना अपि विमुरविभुः कर्त्ता अकर्त्ता मूर्त्तोऽमूर्त्तोऽसौ इत्याद्येकान्तवादमभ्युपगताः, कृत्स्नतभापणं चेतत्, युक्त्या-ऽऽगमवाधितत्वात् । अक्रियावादिनस्तु अस्तिक्रियाविशिष्टमात्मानं नेच्छन्त्येव, एतन्नासङ्गततरम्, प्रत्यक्षा-दिप्रमाणप्रसिद्धत्वात् तस्य । वैयर्थिकवादिनस्तु सुर-नृपति-यति-करि-तुरग-गो-महिष्य-ऽजा-ऽश्व-शृगाल-काक-वक्र-मकरादिनमस्करणात् श्लेशक्षयमभ्युपगताः, अयुक्तं चेतद्, लोकसमयवेदेषु गुणाधिकस्यैव विनयार्हत्वेन प्रसिद्धत्वात्, तदितरविनयस्य चाशुभफलत्वात् । अज्ञानवादिनस्तु किमात्माविस्वरूपज्ञानेन ? अपवर्गं प्रत्यनुपयोगित्वात् ज्ञानस्य; केवलं कष्टं तप एव कार्यम्, नहि कष्टं विनेष्टसिद्धिरिति प्रतिपन्नाः, इदं च दुर्भाषिततरम्, ज्ञानमन्तरेण हेयोपादेयनिवृत्तिप्रवृत्त्य-भावात् । अतः सर्वेऽप्यमी कृत्स्नं प्रभापन्त इति स्थितमिति सूत्रार्थः ॥ २३ ॥ न चैतत् स्वामिप्रायेणोच्यते किन्तु—

इह पाउकरे बुद्धे, नायए परिनिबुद्धे । विज्जाचरणसंपन्ने, सब्बे सब्बपरफण्णे ॥ २४ ॥

व्याख्या—'इती'त्येतत् क्रियादिवादिनः कृत्स्नं प्रभापन्त इत्येवंरूपं "पाउकरे" ति 'प्रादुरकार्पात्' प्रकटितवान्, 'बुद्धः' अयगततत्त्वः, ज्ञात एव 'ज्ञातकः' क्षत्रियः, स चेह प्रस्तावाद् महावीरः । 'परिनिवृत्तः' कपायानलविध्यापनात् शीतीभूतः विद्याचरणाभ्यां—क्षाधिकज्ञानचारित्र्याभ्या सम्पन्नो यः स तथा, अत एव 'सत्यः' सत्यवाक्, तथा 'सत्य-पराक्रमः' सत्यवीर्य इति सूत्रार्थः ॥ २४ ॥ तेषां च फलमाह—

पडंति नरए घोरे, जे णरा पायकारिणो । दिव्वं च गहं गच्छंति, चरित्ता धम्ममारियं ॥ २५ ॥

व्याख्या—पतन्ति नरके घोरे ये नराः पापं—प्रस्तावाद् असत्प्ररूपणारूपं फलं शीलमेपां ते पापकारिणः । ये तु एवंविधा न भवन्ति ते किम् ? इत्याह—विद्यां पुनर्गतिं, 'चः' ुरत्ये गच्छन्ति चरित्वा धर्मम् आरम् । तदयमभिप्रायः—असत्प्ररूपणपरिहारेण सत्प्ररूपणपरैरेव भवता भाव्यमिति सूत्रार्थः ॥ २५ ॥ कथं पुनरमी पापकारिणः ? इत्याह—मायाबुद्ध्यमेयं तु, दुसाभासा निरतिधया । संजममाणो वि अहं, वसामि हरियामि य ॥ २६ ॥

व्याख्या—मायया—शाठ्येन "बुद्ध्यं" ति उक्तं मायोक्तम् 'एतत्' यदनन्तरं क्रियादिवादिनिरुक्तम्, 'तुः' एवकारार्थः, स च मायोक्तमेव इत्यत्र योज्यः, अतश्चेतद् मृषाभाषा 'निरर्थिका' सम्यगभिधेयशून्या, तत एव च "संजममाणो वि" ति अपिरेवकारार्थः, ततः 'संयच्छन्नेव' उपरमन् एव तदुक्त्याकर्णनादिभ्यः 'अहमि'ति आत्मनिर्देशो विशेषेण तत्स्थि-रीकरणार्थम्, उक्तं हि—"ठिओ ठावए परं" ति 'वसामि' तिष्ठामि उपाश्रय इति शेषः, "हरियामि य" ति 'हरे च' गच्छामि गोचरादिपिबिति सूत्रार्थः ॥ २६ ॥ कुतः पुनस्त्वं तदुक्त्याकर्णनादिभ्यः संयच्छसि ? इत्याह—

सब्बे ते विदिता मज्झं, मिच्छादिट्ठी अणारिया । विज्जमाणे परे लोए, सम्मं जाणामि अप्पणं ॥ २७ ॥

व्याख्या—सर्वे 'ते' क्रियादिवादिनो विदिता मम, यथाऽमी मिथ्यादृष्टयः तत एव 'अनार्याः' अनार्यकर्मप्रवृत्ताः । कथं पुनस्ते एवंविधास्तव विदिताः ? इत्याह—विद्यमाने सति 'परलोके' अन्यस्मिन् जन्मनि सम्यग् जानामि आत्मानम्, ततः परलोकात्मनः सम्यग्वेदनाद् मम ते विदिताः, ततोऽहं तदुक्त्याकर्णनादिभ्यः संयच्छामीति सूत्रार्थः ॥ २७ ॥ कथं पुनस्त्वं महात्मन् ! आत्मानमन्यजन्मनि जानासि ? इत्याह—

अहमासी महापाणे, जुहमं वरिससओवमे । जा सा पाली महापाली, दिव्वा वरिससओवमा ॥ २८ ॥
से चुए पंभलोगाओ, माणुस्सं भवमागए । अप्पणो य परेसिं च, आउं जाणे जहा तथा ॥ २९ ॥

व्याख्या—"अहमासि" ति अहमभूयं 'महापाणे' ब्रह्मलोकविमाने शुतिमान्, "वाससयोवमे" ति वर्षशतजीविना उपमा यस्याऽसौ वर्षशतोपमा, मध्यपवलोपी समासः, अयमर्थः—यथेह वर्षशतजीवी इदानीं परिपूर्णयुद्धयते एवम-हमपि तत्र परिपूर्णयुद्धयाम् । तथाहि—या सा पालिरिव पालिः—जीवितधारणाद् भवस्थितिः सा चोत्तरत्र महाशब्दो-पादानादिह पत्न्योपमप्रमाणा 'महापाली' सागरोपमप्रमाणा, तस्या एव महत्त्वात् । दिवि भवा दिव्या वर्षशतैः—केशो-द्धारहेतुभिरुपमा अर्यात् पत्न्यविपया यस्यां सा वर्षशतोपमा, तत्र मम महापाली दिव्या भवस्थितिरासीद् इत्युपस्कारः । अतश्चाहं वर्षशतोपमायुद्धयामिमिति भावः ॥ 'से' इत्यत्र स्थितिपरिपालनानन्तरं च्युतो ब्रह्मलोकाद् मानुष्यं भवमागतः, इत्यमात्मनो जातिस्वरणलक्षणमतिशयमाख्याय अतिशयान्तरमाह—आत्मनश्च परेषां च आयुजाने 'यथा' येन प्रकारेण स्थितमिति गम्यते 'तथा' तेनैव प्रकारेण न त्वन्यथेत्यभिप्राय इति सूत्रद्वयार्थः ॥ २८—२९ ॥ इत्थं प्रसङ्गतोऽष्टमपि स्ववृत्तान्तमावेद्योपवेष्टुमाह—

णाणा रुहं च छंदं च, परिवज्जेज्ज संजए । अणट्ठा जे य सवत्था, इति विज्जामणुसंखरे ॥ ३० ॥

व्याख्या—"नाना" अनेकधा "रुधिं च" प्रक्रमश्च क्रियावाद्यादिमतविषयमभिलाषं 'छन्दश्च' स्थितिविकल्पितमभि-प्रायम्, इहापि नानेति सम्यग्धादनेकविधं परिवर्जयेत् सत्यतः, तथा 'अनर्थाः' निःप्रयोजना ये च व्यापारा इति गम्यते, "सवत्था" इति आकारस्यालक्षणीकत्वात् 'सर्वत्र' क्षेत्रादौ तान् परिवर्जयेदिति सम्यग्धः, 'इति' इत्येवंरूपां 'विद्यां' सम्यग्ज्ञानात्मिकां 'अन्वि'ति लक्ष्मीकृत्य 'सञ्चरेः' सम्यक् संयमाध्वनि याया इति सूत्रार्थः ॥ ३० ॥ अन्यच्च—

पडिक्कमामि पसिणाणं, परमंतेहिं वा पुणो । अहो उट्टिए अहोरायं, इति विज्जा तवं चरे ॥ ३१ ॥

व्याख्या—"प्रतिक्रमामि" प्रतिनिवर्त्ते "पसिणाणं" ति 'प्रवेष्टुः' शुभाशुभसूचकैः अङ्गुष्ठप्रभादिभ्यः, तथा परे—

गृहस्थास्तेषां मन्त्राः—तत्कार्यालोचनरूपास्तेभ्यः, 'वा' समुच्चये, 'पुनः' विशेषणे, अतिसावद्यत्वं तेषां विशिनष्टि । सोपस्कारत्वात् सूत्रस्य अमुनाऽभिप्रायेण यः समयं प्रत्युत्थानवान् सः 'अहो' इति विस्मये 'उत्थितः' धर्मं प्रत्युद्यतः । कश्चिदेव हि महात्मा एवविधः सम्भवति, 'अहोरात्रम्' अहर्निशम् 'इति' एतद् अनन्तरोक्तं "विज्ज" ति 'विद्वान्' जानन् "तवं" ति गम्यमानत्वाद् अवधारणस्य तप एव न तु प्रश्नादि 'चरेः' आरोवस्तेति सूत्रार्थः ॥ ३१ ॥ अत्रान्तरे "अप्पणो य परेसिं चे"त्यादिना तस्यायुर्विज्ञतामवगम्य सज्जयमुनिनोक्तम्—कथं भवानायुर्जानातीति पृष्टोऽसावाह—

जं च मे पुच्छसी काले, सम्मं सुद्वेण चेषसा । ताइं पाउकरे बुद्धे, तं णाणं जिणसासणे ॥ ३२ ॥

व्याख्या—यच्च 'मे' इति मा पृच्छसि 'काले' कालविषय सम्यक् शुद्धेन चेतसा उपलक्षितः, "ताइ" ति सूत्रत्वात् तत् 'प्रादुःकृतवान्' प्रादुःकृतवान्, 'बुद्धः' सर्वज्ञः अत एव तद् ज्ञानं जिनशासने, सावधारणत्वाद् वाक्यस्य जिन-शासन एव न त्वन्यस्मिन् सुगतादिशासने, अतो जिनशासन एव यत्नो विधेयो येन यथाऽहं जानामि तथा त्वमपि जानीये । पूर्वोक्तश्च आयुर्विज्ञानविषयः सज्जयमुनिना कृतः प्रश्नोऽस्मादेव प्रतिवचनात् लक्ष्यत इति सूत्रार्थः ॥ ३२ ॥ पुनरुपदेष्टुमाह—

किरियं च रोयए धीरे, अकिरियं परिवज्जए । दिट्ठीए दिट्ठिसंपन्ने, धम्मं चर सुदुच्चरं ॥ ३३ ॥

व्याख्या—'क्रिया च' अस्तिजीव इत्यादिरूपां रोचयेत् 'धीरः' अक्षोभ्यः, तथा 'अक्रियां' नास्त्यात्मेत्यादिकां परिवर्जयेत्, ततश्च 'दृष्ट्या' सम्यग्दर्शनात्मिकया उपलक्षितो दृष्टिः—बुद्धिः सा चेह प्रस्तावात् सम्यग्ज्ञानात्मिका तथा सम्पन्नो दृष्टिसम्पन्नः, एव च सम्यग्दर्शनज्ञानान्वितः सन् 'धर्मं' चारित्रधर्मं चर सुदुश्चरमिति सूत्रार्थः ॥ ३३ ॥ पुनः क्षत्रियमुनिरेव सज्जयमुनिं महापुरुषोदाहरणैः स्थिरीकर्तुमाह—

एयं पुन्नप्रयं सोच्चा, अत्थधम्मोवसोहिंयं । भरहो वि भारहं वासं चेच्चा कामाई पव्वए ॥ ३४ ॥

सगरो वि सागरंतं, भरहवासं णराहिवो । इस्सरियं केवलं हेच्चा, दयाए परिनिबुद्धे ॥ ३५ ॥

चइत्ता भारहं वासं, चक्कवट्ठी महिद्धिओ । पव्वज्जमव्वुवगओ, मघवं णाम महाजसो ॥ ३६ ॥

सणंकुमारो मणुस्सिंदो, चक्कवट्ठी महिद्धिओ । पुत्तं रज्जे ठवेऊणं, सो वि राया तवं चरे ॥ ३७ ॥

चइत्ता भारहं वासं, चक्कवट्ठी महिद्धिओ । संती संतिकरो लोए, पत्तो गइमणुत्तरं ॥ ३८ ॥

इक्खागरायवसभो, कुंथू णाम णरेसरो । विक्खायकित्ती भगवं, पत्तो गइमणुत्तरं ॥ ३९ ॥

सागरंतं चइत्ता णं, भरहं णरवरीसरो । अरो य अरयं पत्तो, पत्तो गइमणुत्तरं ॥ ४० ॥

चइत्ता भारहं वासं, चक्कवट्ठी महिद्धिओ । चइत्ता उत्तमे भोगे, महापउमो तवं चरे ॥ ४१ ॥

एगच्छत्तं पसाहित्ता, महिं माणणिसूरणो । हरिसेणो मणुस्सिंदो, पत्तो गइमणुत्तरं ॥ ४२ ॥

अन्निओ रायसहस्सेहिं, सुपरिच्चाई दमं चरे । जयणामो जिणक्खायं, पत्तो गइमणुत्तरं ॥ ४३ ॥

दसन्नरज्जं मुइयं, चइत्ता णं मुणी चरे । दसन्नभदो निक्खंतो, सक्खं सक्केण चोइओ ॥ ४४ ॥

नमी नमेइ अप्पाणं, सक्खं सक्केण चोइओ । चइऊण गेहं वइदेही, सामन्ने पज्जुवट्ठिओ ॥ ४५ ॥

करकंडू कलिंगेसु, पंचालेसु य दुम्मुहो । णमी राया विदेहेसु, गंधारेसु य णग्गई ॥ ४६ ॥

एते णरिंदवसभा, णिक्खंता जिणसासणे । पुत्ते रज्जे ठवेऊणं, सामन्ने पज्जुवट्ठिओ ॥ ४७ ॥

सोवीररायवसभो, चेच्चा रज्जं मुणी चरे । उदायणो पव्वइओ, पत्तो गइमणुत्तरं ॥ ४८ ॥

तहेव कासीराया वि, सेओसच्चपरक्कमो । कामभोगे परिच्चज्ज, पहणे कम्ममहावणं ॥ ४९ ॥

तहेव विजओ राया, अण्ठाकित्तिपक्षए । रज्जं तुं गुणसंभिद्धं, पयसिन्नु भदायसो ॥ ५० ॥

तहेवुग्गं तवं किच्चा, अवक्खित्तेण चेषसा । महावलो रायारसा, आदाय सरसा सिरिं ॥ ५१ ॥

व्याख्या—'एतद्' अनन्तरोक्तं पुण्यहेतुत्वात् पुण्यं पद्यते—गम्यतेऽनेनार्थ इति पदं—क्रियादिवादिस्वरूपं नानारुचि-परिवर्जनाद्यावेदकं शब्दसन्दर्भं श्रुत्वा, अर्थः—अर्थ्यमानतया स्वर्गापवर्गादिः धर्मः—तदुपायभूतः श्रुतधर्मादिः ताभ्यामुप-शोभितमर्थधर्मोपशोभित, 'भरतोऽपि' प्रथमचक्रवर्त्ती, अपिशब्द उत्तरापेक्षया समुच्चये, भारतं वर्षं त्यक्त्वा "कामाई" ति चस्य गम्यमानत्वात् कामाश्च "पव्वए" ति प्रात्राजीत् ॥ तथाहि—

अत्थि अवज्झाए नयरीए सिरिउसहनाहपढमसुओ, पुव्वभवकयमुणिजणवेयावच्चऽजियचक्किभोओ भरहो नाम पढमचक्कवट्ठी । तस्स य णवण्ह निहीण चउदसण्ह रयणाण वत्तीसाए महानरवदसहस्साणं चउसट्ठीए पवरावरोहजुवई-सहस्सीण वावत्तरिपुरवरसहस्साण छन्नउईगामकोडीण चुलसीहयगयरहसयसहस्साण छन्नउडस्स भरहस्साहेवच्च करंतस्स वत्थाहारवाणेण साहम्मियवच्छल कुणमाणस्स उसभजिणनिघाणगमणाणतर च सयकारियअट्ठावयसिहरसठिय-चउमुहजोयणायामतिगह्वरिसयएगजिणाययणमज्झपरिट्ठियमणिपीडिओवरिदेवच्छंदयसिरपत्तेभिमिहाराणपट्ठावियाणं निय-नियवन्नपमाणोववेयाण उसभाइचउवीसजिणपडिमाण वट्ठणऽच्चण समायरतस्स अइक्ता पच पुव्वलवरा । अत्रया महावि-भूईए उव्वट्ठियमजियदेहो सच्चालंकारविभूसियसरीरो आयरिसभवणमडगओ । तत्थ य सघगिओ पुरितो दीसइ । तत्थ सदेह पेच्छमाणस्स अगुलेयग पडिय, त च तेण न नाय पटमाण । पलोयतस्स जाहे ता अगुली दिट्ठिगि पडिया ताहे असोहंतिया दिट्ठा । तओ कडयं पि अवणेइ, एवमेवेकमवणितेण सव्वमाभरणमवणीय । ताहे अप्पाण उज्जियपउगं पउमसर व असोहंतं पेच्छिय सवेगमावन्नो, चित्तिउ च पवतो—अहो ! आगलुगद्वेहि भूसिय चेव रेहइ सरीर न सहावसुंदरमेयं,

सुंदर पि वत्थुं विणत्सए इमस्स सगेणं । तथाहि—मणुत्रमसण पाण, राडमं साइमं वर । सरीरसंगमावन्नं, सधं पि असुद्धं भवे ॥१॥ वरं वत्थं वर पुप्फं, वरं गंधविलेयणं । विणत्सए सरीरेण, वरं सयणमासणं ॥२॥ निहाणं सधरोगाण, कयग्य-मथिरं इम । पंचासुहभूयभयं, अयकपरिकम्मणं ॥३॥ तामवहा न जुत्तमेयस्स कारणे दुहहं मणुस्मजम्मं लद्ध पावकम्मकर-णेण हारवित्तए । यत् उक्तम्—“लोहाय नावं जलधौ भिनत्ति, सूत्राय वैद्वर्यगणिं ण्णाति । सधन्दनं ढोपति भस्सनेऽसौ, यो मातुपत्वं नयतीन्द्रियार्थे ॥१॥” एवमाइ चिंततस्स जाओ चरणपरिणामो । पवहुमाणसुहज्जवसाणस्स य रवगसेदि-पचन्नस्स उप्पन्न केवलं नाणं । सफो देवराया समागओ भणइ—दधलिंगं पडिवज्जह, जेण णिकसमणमहिमं करेमि । तओ तेण पंचमुट्ठिओ लोओ कओ । देवयाए रजोहरणपडिग्गहाइयमुवगरणमुवणीयं । दसहिं रायसहस्सेहिं समं पघइओ । सेसा णव चफिणो सहस्सपरिवारा णिकसंता । सफेण वदिओ । विहरिओ य गामागरनगरेसु भयवं । भधमत्ते पडियोहंतो पुवसयमहस्सं केवलपरियाग पाउणिता परिनिवुडो य । आइच्चजसो य सफेण अहिसित्तो । एवं अट्टजुगाणि अहिसित्ताणि त्ति ॥

“सगरो वि” सूत्रम् । ‘सगरोः’ द्वितीयश्चक्रवर्ती सागरान्त भारतं वर्षं नराधिप ऐश्वर्यं ‘केवलं’ परिपूर्णं हित्वा ‘दयया’ सयमेन ‘परिनिवृतः’ मुक्तः ।

- १ राया आइचेजसे, महोजसे अहबले य वलभरे । बल्लेविरिय कित्तिवीरिय, जल्लपीरिए वट्टेविरिए य ॥ १ ॥
राजा आदित्यपदा, महोयदा अदित्यश्च बल्लभरः । बल्लवीर्यः कीर्तिवीर्यो, जल्लपीर्यो वृषद्वीपंश्च ॥ १ ॥
एवहिं अद्धभरह, सयल भुत्तं सित्तेण धरिओ य । जिणसंतिओ य मउढो, सेतेहिं न चाइओ वोडु ॥ २ ॥
एतेरदंभरत, सकल मुक्त दीपेण धृतश्च । जिनसकश्च मुकुटा, दोपेनं दाक्क बोद्धुम् ॥ २ ॥
- २ होही सैगरो मैधव, सैणकुमारो य रायसहूओ । सैती कुयू य भौरो, इवइ सुभूओ य कोरवो ॥ १ ॥
भविष्यति सगरो मधवान्, सनकुमारश्च राजशार्दूलः । शान्तिः कुन्नुश्च अरो, भवति सुभूश्च कौरवः ॥ १ ॥

तथाहि—अत्थि अओज्झा नयरी, तीए इक्कागकुलुब्भयो जिय त्तू राया, तस्स सहोपरो सुमित्तविजओ जुय-राया । विजया-जस्समईओ य इमाण भारियाओ । विजयाए चोदससुमिणसूइओ पुत्तो उववन्नो ‘अजिओ’ त्ति नामं वीयतित्थयरो, जसमईए विं वीओ चफवट्ठी सगरो उववन्नो । पत्ता ते जोधणं, परिणाविया उत्तमनरिंदुहियाओ । जियसत्तुरत्ता ठविओ नियरजे अजियकुमारो, सगरो जुवरजे । अप्पणा य ससहोयरेण दिक्खा गहिया । अजिय-राया वि तित्थपवत्तणसमए ठविऊण रजे सगरं निक्कंतो । सगरो वि उप्पन्नचोदसरयणो साहियछक्खंदभरहो पालेइ रजं । जाया य तस्स सूराणं वीराणं पुत्ताण सट्ठीसहस्सा, तेसिं जेट्ठो जणहुकुमारो । अन्नया तोसिओ जणहुकुमारेण कहिचि सगरो । तेण भणिओ जणहुकुमारो—वरसु वरं । तेण भणियं—ताय ! मम अत्थि अहिलासो जइ तुम्हेहिं अणुत्ताओ चोदसरयणसमेओ भाइवंधुसजुओ वसुमइं परिब्भमामि । पडिवन्नं राइणा । सधसहोयरसमेओ सधवलेण य पसत्थसुहुत्ते निगाओ । परिब्भमंतो य अणेगे जणवए पेच्छंतो गाम-नगरा-ऽऽगर-सरि-गिरि-सर-काणणाइं पत्तेयं पत्तो अट्ठावयगिरिं । हेट्ठा सिविरं निवेसिऊण आरुढो उवरिं, दिट्ठं भरहनरिंदकारियं मणिरयणफणगमयं चउवीसजि-णपडिमाहिट्ठियं धूमसयसगयं जिणाययणं । वदिऊण य जिणिंदे पुच्छिओ मत्ती—फेणेयं मुक्कयकम्मुणा अइसरस-

- नवमो य महापद्मो, हेरित्तेणो चेव रायसहूओ । जेवनामो य नरपइ, बारसमो बभंदत्तो य ॥ २ ॥
नवमश्च महापद्मः, हरिपेणश्चैव राजशार्दूलः । जयनामा च नरपतिः, द्वादशो महवत्तश्च ॥ २ ॥
अट्ठेव गया मुवण, सुभूओ य बभंदत्त सत्तमिपुण्यि । मयवं सैणकुमारो, सणकुमारं राया कप्पं ॥ ३ ॥
अष्टावेव गता मोक्षं नवमश्च मगधत्ताः सप्तमीवृथिन् । मधवान् सनकुमारः, सनकुमारं गावौ कवप्प ॥ ३ ॥

णीयं कारियं जिणभवणं ? । कहिओ तेण भरहवइयरो । तं सोऊण भणियं जणहुकुमारेण—निरुवेह अन्नं अट्ठावय-सरिस सेलं, जेण तत्थ चेइयहर कारवेमो । निउत्तपुरिसेहि य समंतओ निरुविऊण साहियं—जहा णत्थि देव । परितो अन्नो गिरी । तेण भणियं—जइ एवं ता करेमो एयस्सेव रक्कतं, जओ—होहिंति कालेणं लुद्धा य सदा य नरा, अहि-णवकारावणाओ य पुवकयपरिपालणं वर । तओ दंडरयणं गेण्हित्ता समंतओ महीहरस्स पासेसु ते लग्गा रणितं । तं च दंडरयणं सहस्स जोयणाणि भिदिऊण पत्त नागभवणेषु । भिन्नाइं ताइं । तं च अश्वमुयं पेच्छंतो मीया नागकुमारा सरणं मग्गमाणा गया जलणप्पहणागरायस्स समीवं । साहिओ वइयरो । सो वि संमंतो उट्ठिओ, ओहिणा आभोइत्ता आसुरुत्तो समागओ सगरसुयसगास, भणियं च—भो ! भो ! किं तुम्हेहिं दंडरयणेण महिं भिदिऊण कओ भवणभि-ट्ठणेण उवदवो नायलोयस्स ? , ता अप्पवहाय तुम्हेहिं कयमेयं, जओ—“अप्पवहाए नूणं, होइ वलं उत्तुणाण भुवणम्मि । णियपक्खवलेणं चिय, पडइ पयगो पईवम्मि ॥ १ ॥” तओ तस्स उवसमणनिमित्तं भणियं जणहुणा—भो नागराय ! करेसु पसाय, उवसंहरसु सरमं, रमसु अन्ह अवराहमेयं, न अन्हेहिं तुम्होवहवनिमित्तमेयं कयं, अट्ठा-वयचेइयरक्खट्ठा फरिहा कया एस त्ति, न पुणो एवं काहामो । उवसतकोवो गओ सट्ठाणं जलणप्पभो । तन्मि गए भणिय जणहुकुमारेण—एसा फरिहा दुहंभा वि न सोहए जलविरहिया ता पूरेमो नीरेणं ति । तओ दंडरयणेण गंगं भिदिऊण आणीयं जलं, भरिया फरिहा । पत्तं त नायभवणेषु जल । जलप्पवाइसंतत्थं नायनाइणीजणं पलायंत पेच्छिय पत्तोवही कोवानलपलित्तमणो आसुरुत्तो जलणप्पहो भणिं पवत्तो—अहो ! महापावाण जइ तेसिमणुकपाए रमिओ एक्कसिमवराहो मए, ता तेहिं अहिययर उवदवो काउमाढत्तो अन्हं, अहवा दंडेण चेव नीयाणमुवसमो न सामेणं, ता वसेमि सपइ अविणयफलं ति । पेसिया तव्वहणत्थं नयणविसा महाफणिणो । तक्कणं चिय नीहरिऊण तेहिं जलंतणय-

णेहिं पलोइया समाणा भासरासीभूया सवे वि सगरसुया । तं पेच्छिय जाओ हाहारवगदिभगो महाकंदो । सिविरे विमु-
 ककेसाओ भगवल्याओ तोडियहारल्याओ 'हा देव' हा देव' ति पलवतीओ लोलंति महीवीढे अवरोहजुवईओ । एवं
 विलवमाणं संठवियं सेत्रं प्रतिणा, जहा—ईइसो चेव एस असारो संसारो, अणिवारणिज्जो दिवपरिणामो, किमेत्थ बहुणा
 विलवणेणं ? कज्जे मणो दिज्जइ, ण सोयणिज्जा य कुमारो, जओ बहुतित्थवंदणेणं इमस्स जिणालयस्स रक्खाकरणेणं
 बहुजणोवयारेण य उवज्जियसुहकम्मा, तेण दिज्जउ तुरियमेव पयाणयं, गच्छामो महारायसमीवं । अणुमन्नियं च मंतिवयण
 सवेहि वि, दित्रं पयाणयं, कमेण पत्ता गियपुरिसमासन्नं । सामंताऽमचेहि य मंतिं तत्थ—कहमिमं रायरायस्स कहिउं
 पारीयइ—जं कुमारो सवे एकपए पेच्छंताण चेव दड्ढा वयं च अक्खयदेहा समागया, लज्जाकरमेयं, ता पविसामो सवे
 चेव जलंतजलणं । एवं तेसिं मंतंताणं समागओ एगो दिओ, भणियं च तेण—किमेवमाउलीहूया ? मुंचह विसायं,
 जओ—न संसारे किचि सुहं असुहं वा अच्चभुयमत्थि, भणियं च—“कालम्मि अणाईए, जीवाणं विविहकम्मवस-
 गाणं । तं नत्थि संविहाणं, जं ससारे न संभवइ ॥ १ ॥” अहं साहेमि राइणो इमं वइयरं । पडिवन्नं तं तेहिं । ततो
 सो अणाहमडयं घेत्तूण 'हा' मुट्ठो मुट्ठो' ति कलुणं वाहरंतो गओ रायदुवारं । निमुओ राइणा तस्स विलवणसदो, वाहरा-
 विओ 'केण मुट्ठो सि ?' पुच्छिओ वुत्तंतो । तेण भणियं—देव ! एस एको चेव मे सुओ अहिणा दट्ठो य इमो जाओ
 निचिट्ठो, ता काऊण करुणं-जीवावेह इमं । एयम्मि अवसरे पत्ता तत्थ मंतिसामंता, पणमिऊण उवविट्ठा अत्थाणे ।
 णरिंदेण य आणत्तो वेज्जो—कुण निव्विसमेय । वेज्जेण सुणियणरिंदसुयमरणेण भणियं—देव ! जम्मि गोत्ते कुले वा कोइ
 न मओ जइ ताओ भूई आणिज्जइ ता जीवावेमि तीए इमं । मरिगया दिएण भूई । जाव सहस्ससो घरे घरे जायाई
 वंधुमरणाई । साहियं—देव ! णत्थि वेज्जोवइइभूईए लंभो । राइणा भणियं—जइ एवं ता किं नियपुत्तं सोएसि, सव्वतिहु-
 यणसाहारणमिमं मरणं, भणियं च—“किं अत्थि कोइ भुवणम्मि जरस जायंति नेय पावाइ ? । नियकम्मपरिणईए, जन्मे-
 णमरणाई संसारे ॥ १ ॥” ता माहण ! मा रुयसु, मुंच सोयं, कज्जं चित्तेसु, कुणसु अप्पहियं, जाव तुमं पि एवं कव-
 लिज्जसि मज्झुसीहेणं । विप्पेण भणियं—देव ! जाणामि अहमेयं परं पुत्तमंतरेण संपइ चेव मे कुलकखओ होइ, दुहियाऽणा-
 हवच्छलो अप्पडिहयप्पयाओ सयलपयापालणनिरओ य देवो, ता देउ पुत्तजीवावणेण माणुसभिक्व । रत्ता भणियं—भइ !
 असक्कपडियारं विहिविलसियमेयं, भणियं च—“सीयंति सव्वसत्थाई एत्थ न कमंति मंतंतताई । अदिट्ठपहरणम्मी, विहिम्मि
 किं पोरुसं कुणइ ? ॥ १ ॥” ता परिच्चयसु सोगं, करेसु परलोगहियं, मुक्खो चेव करेइ हिण णट्ठे मए वा सोगं । विप्पेण
 भणियं—महाराय ! जइ सव्वमेयं ण कायवो एत्थ जाणएण सोगो, ता तुमं पि मा करेज्जसु सोगं, असभावणिज्जं तुम्ह
 सोयकारणं जायं । तओ संभंतेण रत्ता पुच्छियं—भो विप्प ! केरिसं सोयकारणं ? । विप्पेण भणियं—देव ! सट्ठिं पि तुह
 सुयसहस्सा कालगया । सोऊण य इमं राया वज्जपहारहउ व नट्ठचेयणो विहासणाओ मुच्छाविहलंछलो निवडिओ ।
 मुच्छावसाणे य सोगाऊरियमणो मुक्ककंठं रोविऊण पलावे काउमाढत्तो—हा पुत्ता ! हा हिययदइया ! हा वंधुवइहा !
 हा सुसहावा ! हा विणीया ! हा सयलगुणनिहाणा ! कत्थ मं अणाहं मोत्तूण तुम्हे गया ? , देह मे तुम्हविरहदुहट्ठस्स
 दंसणं, हा निग्घिणपावविहि ! एकपए चेव सवे ते बालए संहंतेण किं तए अपुन्नं पूरियं ? हा निट्ठुरहियय ! असज्ज-
 सुयमरणदुक्खसतत्तं पि किं न वड्ढसि सयखंडं ? । एवं च विलवमाणो भणिओ तेण विप्पेण—महाराय ! संपइ चेव ममो-
 वइससि ससारासारयं, ता किमप्पणा गच्छसि सोयपरवसत्तं ? , अहवा—परवसणम्मि सुहेणं, संसारानिच्चयं कहइ
 लोओ । गियबंधुयणविणासे, सव्वस्स वि चलइ धीरत्तं ॥ १ ॥ दुस्सहं च एगबंधुस्स वि नरिंद ! मरणं किं पुण सट्ठीए
 पुत्तसहस्साणं ? , तहा वि—सप्पुरिस चिय वसणं, सहंति गरुयं पि साहसेक्करसा । धरणि चिय सहइ जए, वज्जनिवायं
 न उण तंतू ॥ १ ॥ अओ अवलंवेसु धीरयं, अलमेत्थ विलविणं, जओ—सोयंताणं पि नो ताणं, कम्मबंधो उ केवलो ।
 तो पडिया न सोयंति, जाणंता भवरूवयं ॥ १ ॥ एमाइवयणविन्नासेण संठविओ राया विप्पेण । भणिया य तेण मंति-
 सामंता—साहेइ जहावत्तं राइणो । साहियं च तेहिं पगलंतवाहजलेहिं । समागगम पहाणपउग, धीरविओ सवेहिं वि
 राया, कयमुच्चियकरणिज्जं । एत्थंतरे पत्ता अट्ठावयस्स आसन्नवासिणो जणा पणयसिरा विन्नविंति—जहा देव ! तुम्ह
 सुएहिं अट्ठावयरक्खेणट्ठा आणीओ गंगाजलप्पवाहो, सो फरिहं भरेऊण आमन्नगामनगरे उवद्वित्तो पसरइ ता तं निवा-
 रेउ देवो, न अत्थि अन्नस्स तन्निवारणसत्ती । राइणा भणिओ नियपुत्तजणहुकुमारपुत्तो भगीरही नियपोत्तो—वच्छ !
 वड्ढरयेण नागरायमणुन्नविय नेसु उयहिम्मि गंगं । सो वि गओ अट्ठावयं । अट्ठमभत्तेणाराहिओ नागराया आगओ
 कयभीसणभुयगहारकेऊरो भणइ—कि संपाडेमि ? । भगीरहिणा भणियं पणामपुवय—तुम्ह पसाएण नेमि गंगं समुदे,
 उवद्वो महतो लोयस्स । नायराएण भणियं—विगयभओ करेसु समीहियं, निवारिस्सामि अहं भरहनिवासिणो नागि—त्ति
 भणिऊण गओ नागराया । भगीरहिणा वि कया णागाणं वलिकुसुमाईहिं पूया । तप्पभिइं च नागवल्लिं कुणइ लोओ ।
 रायसुओ वि गंगमागरिसतो दंडरयेण भंजंतो य वहवे थलसेलवणे जणावाहाए पत्तो पुवसमुदं । तत्थाऽवयारिया गिण्हंती
 अणेगाई नइसहस्साई गंगा । पुणो विहिया तत्थ वली नागाणं । जत्थ य सायरे मिलिया गंगा त गंगासायरं तित्थं जायं ।
 अज्ज वि तं लोए विक्खाय । गंगा वि 'जणहुणा आणीय' ति जणहुवी जाया, 'भगीरहिणा विणीय' ति तेण भगीरहि
 ति । सो वि नागेहिं मिलिऊण पूहओ गओ अओज्झं । पूहओ य राइणा तुट्ठेण ठविओ नियरजे । अप्पणा य
 णिक्खतो अजियजिणसयासे सिद्धो य । अन्नया पुच्छिओ भगीरहिराइणा अइसयणाणी—भगव ! किं कारणं जणहु-
 पसुहा ते सट्ठिं पि कुमारसहस्सा सममरणा संजाया ? । भयवया भणियं—महाराय ! एगया महंतो सवो चेइयवंदणत्थं

सम्मेयपद्य पत्थिओ, पत्तो य अरण्णमुहंविऊण अंतिमगामं । तन्निवासिणा सव्वजणेण अणारिएण अचंतमुवहविओ दुव्वयणनिंदणेण वत्थऽन्नधणाऽऽहरणाइआच्छिउणेण य, तप्पच्चयं च वद्धमसुहं महंतं कम्ममणेण । कुंभयारेण य एणेण पयइभइएणं 'मा उवहवेह इम तित्थजत्तागयं जणं, इयरजणस्स वि निरवराहस्स परिकिलेसणं महापावहेऊ किं पुण एरिसवम्मियजणस्स, ता जइ सागयपडिवत्ति इमस्स न सक्केह काउं ता उवहवं पि ताव रक्खेह' ति भणिऊण निवारिओ सो गामजणो । गओ य संघो । अन्नम्मि य दिणे तन्निवासिणा एणेण नरेण रायसन्निवेसे चोरिया कया । तन्निमित्तेण रायनिउत्तेहिं पुरिसेहिं दाराइ पिहेऊण सो गामो पलीविओ । तथा य सो कुंभयारो सयणेहिं निमंतिओ गाममन्नं गओ आसि । वड्डा य तत्थ सट्ठि जणसहस्सा उववन्ना चोराडवीए अंतिमगामे माइवाहत्ताए । ते सव्वे 'कोइविय' ति जाओ लोए भ्रंति । कहिंचि तत्थागओ करी, तच्चलणेण य महिया ते तओ णाणाविहासु दुक्खपउरासु कुजोणीसु परिभमिऊण सुइर अणतरभवे कि पि काऊण तहाविहं सुहकम्म उववन्ना सगरसुयत्ताए सट्ठि पि सहस्सा, तक्कम्मसेसेण य पत्ता इमं मरणवसणं । सो वि कुंभयारो नियआउक्कए मरिऊण जाओ एगम्मि सन्निवेसे वणसमिट्ठो वणिओ, तयणंतर कय-सुकयकम्मो सजाओ मरिऊण नरवई, सुहाणुवंवसुहकम्मोदएण य पडिवन्नो मुणिधम्मं, काऊण कालं गओ य सुरलोयं, ततो चुओ जणहुसुओ जाओ सि तुमं ति । इम च भगीरही सोऊण संवेगमुवगओ भयवंतं वंदिऊण सभवणम्मि गओ । इदं च भगीरथीपृच्छासविधानकं प्रसङ्गतः कथितम् ॥ "चइत्ता" सूत्रं सुगमम् । तच्चरितोदेशस्तु—

इहेव भारहे वासे सावत्थीए नयरीए समुहविजयस्स राहणो भइए देवीए चोइसमहासुमिणसूइओ उववन्नो मघवं नाम तइयचक्कवट्ठी, जोवणत्थो य जणयविइन्नरजो पसाहियभहरवासो जाओ महाणरिंदाहिवई । सुइरं च रज्जमणुहवंतस्स अन्नया जाओ भवविराओ, परिभाविउं पयत्तो—जे इत्थ पडिबंधहेऊ रमणीया पयत्था ते सव्वे वि अथिरा अवि य—“हियइच्छिया उदारा, सुया विणीया मणोरमा भोगा । विउला लच्छी देहो, निरामओ दीहजी वित्तं ॥ १ ॥ भवपडिवधनिमित्तं, एमाई वत्थु नवर सव्व पि । कइइदिणावसाणे, सुमिणुवभोगु व न हु किंचि ॥ २ ॥” ता धम्मकज्जे उज्जमामि, धम्मो चेव भवतराणुगामी । एमाइ भाविऊण पुत्तनिहित्तरजो पवइओ । कालेण य विविहत्तवे चरिऊण गओ सणंकुमारकप्प ति ॥ “सणंकुमार” सूत्रं सुगमम् । चरितं चेदम्—

अत्थि इहेव भारहे वासे कुरुजंगले जणवए हत्थिणाउरं नयर, तत्थ य कुरुवसे आससेणो राया, सहदेवी भारिया, ताण पुत्तो चउइसमहासुमिणसूइओ चउत्थचक्कवट्ठी सणंकुमारो नाम । सो सहपंसुकीलिएण सूरकालिंदीतण-एण महिंदसीहेण सह गहियकलाकलावो जोवणमणुपत्तो । अन्नया वसतमासे रायउत्तो नायरसहिंओ गओ कीलण-त्थमुज्जाण । कीलिऊण य तत्थ विसिट्ठकीलाहिं आसपरिवाहत्थ आरुढा तुरंगमेसु रायकुमारा । सणंकुमारो वि जलहि-कल्लोलभिहाणं तुरगममारुढो । मुक्का समकालमासा । ततो विवरीयसिक्कपत्तणओ पंचमवाराए लग्गो कुमारतुरगो अइंसणीहूतो एणमित्तेण । लग्गो विन्नायवुत्तं तो राया सपरियणो मग्गतो । एत्थंतरम्मि लग्गो चंडमारुतो, तेण भग्गो तुरयपयमग्गो । महिंदसीहेण विन्नतो राया—नियत्तउ महाराओ, अहं कुमारसुद्धिं लहिऊण वलिस्स । नियत्तो राया । महिंदसीहो वि लग्गो अणुमग्गेण कुमारस्स पविट्ठो भीसणं महाडइ, हिंदंतस्स तीए अहगयं चरिसमेगं । एगदिवसम्मि य गतो थेवं भूमिभारां ताव निसुतो सारसरयो, अग्घाइओ अरविंदपरिमलो, पयट्ठो तयभिसुहं, दिट्ठं च सरवरं, निसुओ महुरो गीयवेणुरयो, हरिसुफुल्लोयणो जाव गच्छइ ताव पेच्छइ तरुणीयणमज्झसट्ठियं सणंकुमारं, विन्धियमाणसो चित्तेइ—‘किं मणविभ्रमो एतो ? किं वा सव्व चेव एस सणंकुमारो ?’ विगप्पतो जाव चिट्ठइ ताव पडिय वंदिणा—जय

१ अश्वविशेषगता ।

आससेणानहयलमियंक ! कुरुभवणलग्गणक्खम । जय तिहुयणनाह ! सणंकुमार ! जय लद्धमाहप्प ! ॥ १ ॥ ततो ‘सणंकुमारो’ ति कयनिच्छतो महिंदसीहो पमोयाऊरियमाणसो अउधरसतरमणुहवंतो गओ सणंकुमारवंसणपहं । दूराओ चेव सणंकुमारेण परियाणिऊण अबुद्धितो, पायपडणुट्ठिओ य अवगूढो गाढं । दुवे वि पमोयाऊरियमाणसा उवविट्ठा दिन्नासणेसु । विज्जाहरलोयो य उवसंतगेयाइकलयलो पासेसु अझीणो । तयणंतरं च फुसिऊण आणंदजलभरियं नयण-जुयलं भणिय सणंकुमारेण—वयंस ! कहं तुमग्गेगागी एत्थ भीसणारजे आगतो ? कहं एत्थ द्वितो वियाणिओ हं ? किं वा करेइ मम विरहे महाराओ अंवा य ? । कहियं च जहावत्तं महिंदसीहेण । ततो मज्जावितो वरविळासिणीहिं महिंदसीहो । कयसुचियकरणिज्जं । भोयणावसाणे य पुट्ठोऽणेण सणंकुमारो—जया कुमार ! तुरगमेणावहरितो तुमं तथा कहिं गतो ? कहिं ठिओ ? कत्तो वा एरिसी रिद्धी ? । सणंकुमारेण चित्तियं—न जुत्तं नियचरियकहणं नियसुहेण सप्पुरिसाणं ता कहावेमि परसुहेण । ततो भणिया कन्नासयमज्झपरिणीया खयरिद्धूया नियदइया विउलमई—‘पिए ! नीसेस मह वइयर विज्जाए आमोएऊण साहेसु महिंदसीहस्स, मम पुण निहाए घुम्मति लोयणाइ’ ति भणिऊण निवन्नो रउहरे । विउलमई वि साहिउमाढत्ता कुमारचरियं—अत्थि तथा तुम्ह नियंताण चेव अस्सेणावहरिओ कुमारो, पवे-सितो तेण थोराए अडवीए, वीयदियहे वि वचंतस्स आसस्स जातो मज्झन्हसमओ । खुहा-पिवासाउलेण य आसेण निहालिया जीहा । उद्धट्ठिओ चेव सासाऊरियगहो थक्को उत्तरितो कुमारो । छोडिया पैट्टाढा । ऊसारियं पल्लणं । जाव घुम्मिऊण निवडितो आसो मुक्को ‘अकजकारि’ ति कलिऊणं च पाणेहिं । तं चुक्कपेसणं च मोत्तूण गतो कुमारो, उदयन्नेमणपरायणो य हिडिउमाढत्तो, न कहि पि आसाइयमुदय । ततो दीहद्वानयाए सुकुमारयाए मज्झण्डकालत्तणतो

य द्रवद्वयाय य रण्णस्स अईय हल्लोहलीहूतो दूरदेसस्मि दृष्टूण सत्तच्छयं पहावितो तयभिमुहं । पत्तो य तस्स च्छायाए उवविट्ठो पडितो लोयणे भंजिऊण धरणीए । एत्थंतरस्मि तप्पुत्राणुभावेणं तन्निवासिणा जक्खेण आणिऊण सिसिरसी-
यलं जलं सित्तो सवंगेसु, आसासितो । लद्धचेयणेण य पीयं सलिलं, पुच्छिओ तेण—‘जो तुमं ? कत्तो वा एयमाणियं सलिलं ? ति । तेण भणियं—अहं जक्खो एत्थ निवासी, सलिल च माणससरवरतो तुह निमित्तमाणियं । तओ कुमारेण भणियं—एस मह संतावो परं माणससरमज्जेण जह अवगच्छइ ति । तं सोऊण भणियं—‘अहं संपाडेमि भवतो मणोरहो’ ति भणिऊण काऊण करयलसपुडे नीतो माणससरं । मज्जितो विहिणा । तत्थ य ‘वसणावडियं’ ति काऊण कुट्टेण वेयट्ठुवासिणा असियक्खजक्खेण सह जुद्धं सवुत्तं । तेण य पढमं गुरुसकरोहनिच्चरो मोडियतरुवरो पवणो मुक्को । ततो नहयल बहलधूलीए अंधारियं । तओ विमुक्कऽट्ठहासा जलियजलणपिगलकेसा मुहणितजालाकराला पिमाया मुक्का । जाहे तेहिं न भीतो तओ नयणमुक्कजालाकुल्लिगेहिं नागपासेहिं वट्ठो । तओ जुन्नरज्जू इव तेण ते वोडिया । तओ दढकरघाएहिं लग्गो, ततो मुट्ठिप्पहारेण कुमारेण खंडाखंडि कतो । पुणो वि रक्खसेण गुरुमच्छरेण घणलोहज-
डियमोगारेण हओ वच्छत्थले कुमारो । तेणावि महाकायं चंदणतरं उम्मूलिऊण अच्छोडितो उडुं वडुंतो ऊरुएसु च्छिन्नदुमो घ पडितो भूमीए । ततो रक्खसेण दूरमुक्खिविऊण गिरिवरो कुमारस्सोवरि मुक्को । तेण दढपीडियंगो निश्चेयणो जातो कुमारो, लद्धसन्नो य तेण समं वाहुजुट्टेण लग्गो । कुमारेण करमोगाराहतो सयसिक्करो विव कओ ‘अमरो’ ति काउं न मतो, विरसमारडिऊण नट्ठो । कोउगदंसणत्थमागएहिं देवविजाहरेहिं पुप्फवुट्ठी मुक्का ‘अहो’ जितो जक्खो कुमारेण’ ति । ततो जिणिऊण रक्खस पच्छिमदिसागए सूरें उच्चलितो सरवराओ अज्जउत्तो । गतो थोवभूमिभागं, दिट्ठतो तत्थ नंदणवणस्स मज्झगयातो मणोरमाओ अट्ठ दिसाकुमारीतो घ दिट्ठतो भाणुवेगविजाहरधूयातो । पलोइतो ताहिं ससिणिद्धाए दिट्ठीए सो । तेण वि चित्तियं—कातो पुण इमातो ति पुच्छामि । उवसप्पिऊणं गतो तासिं समीवं, पुच्छियं महुरवाणीए एगं कन्नगमुहिसिऊण—कातो तुम्हे ? किं निमित्तमिम सुन्नरन्नमलंकियं तुम्हेहिं ? । ताहिं भणियं—‘महाभाग ! इओ नाइदूरस्मि पियसंगमाऽभिहाणा अन्हपुरी अत्थि, ता तुमं पि तत्थेव ताव वीसमसु’ ति भणिऊण किंकरदरिसियमगो पयट्ठावितो अज्जउत्तो । अत्थमितो य रवी । पत्तो य नयरिं । नेयाविओ य ताहिं कंचुइणा रायभवण । दिट्ठो य राइणा अब्भुट्ठितो य । कयमुचियकरणीय । भणितो य भाणुवेगराइणा—जहा महाभाग ! मह इनातो अट्ठ कन्नगातो, एयासिं च तुमं पुबिं चेवाऽच्चिमालिणा मुणिणा वरो आइट्ठो, जहा—‘जो असियक्खं जक्खं जिणिससइ सो एयासिं भत्त’ ति, ता परिणेषु इमीतो । अज्जउत्तेणावि ‘तह’ ति पडिवज्जिऊण सच्चमणुट्ठियं । ततो वत्तो वीवाहो । वट्ठं कंकणं । सुत्तो य रइभवणं ताहिं सद्धिं वरपल्लंके, जाव निहाविरमस्मि भूमीए अप्पाणं पेच्छइ, चित्तियं च तेण—किमेयं ? ति । पेच्छइ य करे ‘कंकणं’ ति, तओ अविसन्नमणो गतुं पयत्तो । दिट्ठं च रन्नमज्झस्मि गिरिवरसिहरे मणिमयखभपइट्ठियं दिव्वं भवण । तेण चित्तियं—इम पि इंदयालप्पायं भविस्सइ ति । गओ य नयामन्ने इत्थीए करुणसरेणं रुयंतीए सइं निसामेइ । पविट्ठो य भवणं गयभओ, दिट्ठो य सत्तमभूमियाए दिवा कन्नगा करुणेण सरेणं रुयंती भणंती य । ‘कुरुकुलनहयलमियलंछण ! सणंकुमार ! अन्नजम्मस्मि वि महं तुमं चेव नाहो होज्जसु’ ति भणंती पुणो पुणो रोविउ-
मारद्धा । ततो दिन्नासणेण नियनामासंकिण पुच्छिया अज्जउत्तेण—किं तुमं तस्स सणंकुमारस्स होसि जेण तए तस्स सरणं पडिवन्नं ? । तीए भणियं—सो भत्ता मणोरहमेत्तेणं ति, जेण अहं साकेयपुरनरिंदेण सुरप्पहेण चंदजसाजण-
णीए य इट्ठा धूय ति काऊण दूयाणीयतदीयचित्तफलयरूवविमोहिया तस्स पुवं उदयदाणेण दिन्ना, न य वत्तो विवाहो ति, ताव य अहमेणेण विजाहरकुमारेण कुट्टिमतलातो इहमाणिया, गतो य सो इमस्मि विजाविउट्ठिए धवलहरे मं मोत्तूणं कहिं पि । जाव एवं जंपइ सा कणा ताव य तेण असणिवेगसुयवज्जवेगेण विजाहराहमेण आगंतूणं उक्खित्तो गयण-
भंडलं अज्जउत्तो । तौ सा हाहारवं कुणमाणी मुच्छापराहीणा निवडिया धरणिवट्ठे । ताव य मुट्ठिपहारेण वावाइऊण तं दुट्ठविजाहर समागतो अवत्तयसरीरो तीसे समीवमज्जउत्तो, समासासिया, साहितो निययवुत्तंतो, तेण वीवाहिया य । सा य सुणंदाभिहाणा इत्थीरयणं भविस्सइ । थेववेलाए य समागया वज्जवेगभणिणी संज्ञावली नाम, वावाइय च दृष्टूण भाउयं कोवसुवगया, पुणो वि सुमरियं नेमित्तियवयणं जहा—‘भाइवहगस्म भज्जा होही’ अज्जउत्त विवाहत्थसुवट्ठिया । सा वि तस्साणुमईए तहेव विवाहिया । एत्थंतरे समागया अज्जउत्तसमीव दुवे विजाहरा, पणामपुव्व भणियं तेहिं—
देव ! असणिवेगो विजाहरवलेण जाणियपुत्तमरणवुत्तंतो तुम्होवरि समागच्छइ, अतो चंडवेग-भाणुवेगेहिं पेसिया अन्हे हरिचंद-चंदसेणाभिहाणा नियपुत्ता, रहो सन्नाहो य पेसिओ, अन्ह पियरो वि तुम्ह चलणसेवानिमित्त एए सपत्ता चेव ति । तयणंतर च समागया चंडवेग-भाणुवेगा अज्जउत्तसाहेजनिमित्तं । संज्ञावलीए दिन्ना पन्न ती विज्जा । ततो अज्जउत्तो चंडवेग-भाणुवेगा य नियविजाहरवलसमेया असणिवेगवलेण य सम जुड्डिअं पवत्ता । ततो भग्गेसु दोसु वि वलेसु अज्जउत्तस्स असणिवेगेण सम महाजुड्डे समावडिए तेण मुक्कं महोरगत्थं, त च कुमारेण गर-
लत्थेण विणिहय । पुणो मुक्कं तेण अगोयत्थं, त पि कुमारेण वारुणत्थेण पडिहयं । पुणो वि मुक्कं वायव्व, तं पि सेल-
त्थेण पडिपेहियं । ततो गहियगटीवो नाराए मुत्तंतो पहावितो सो । कुमारेण निज्जीय कयं तम्ह चाव । पुणो कट्ठियमं-
लग्गो उट्ठिओ, कुमारेण तस्स करो छिन्नो । ततो वाहुजुद्धमिच्छंतो आगतो । कुमारेणावि चोणेण मुद्धविगलं सीसं कय । ततो तक्कणमेवासणिवेगविजाहररायलच्छी सयलविजाहरसमेया सणंकुमारं सकंता । ततो दंतूण असणिवेगं थवंतो चंडवेगपमुहेहिं नभातो रहेण विजाहरसहितो ओयरिओ पात्तायवडिंसए । दिट्ठो य तत्थ हरिसियाहिं सुनंदा-संज्ञाव-

लीहिं । वुत्तो य ताहिं—जहा अज्जउत्त । सागयं ? ति । ततो लद्धजया गया वेय्हं, अणेगविज्जाहरविज्जाहरीलोगपरि-
गया मंगलतूरवाऊरिज्जमाणदियंता पविट्ठा नियमंदिरेसुं । कओ य सणंकुमारस्स सयलविज्जाहरेहिं विज्जाहरमहा-
रायाभिसेतो । ततो मुहंसुहेणं अच्छति । अत्रया य चंडवेगेण विन्नतो चक्की—जहा देव ! मज्झं मुणिणा अच्चिमालिणा
सिद्धं, जहा—तुह एय कन्नासयं भाणुवेगस्स य अट्ठ कन्नाओ चक्की परिणेही, सो य सणंकुमारनामो चउत्थो चक्कवट्ठी
जिणेहिं समाइट्ठो, सो य इतो मासमेत्तेणं एही माणससरवर ति, तत्थ 'मज्जणुत्तिन्नं वसणावट्ठियं' ति नाऊण असि-
यक्खो नाम जक्खो पुव्वभववेरी दच्छिही । कह पुण सो पुव्वभववेरी ? । भन्नइ—

अथि कंचणउरं नाम नयर, तत्थ विक्रमजसो नाम राया, तस्स पंच अंतैउरसयाइं । तत्थ नागदत्तो नाम सत्थ-
वाहो, तस्स रुवलाचण्णजोव्वणसोहग्गगुणेहिं सुरमुदरीण वि अच्चमहिया विण्हुसिरी नाम भज्जा । सा विक्रमजसेण कह वि
विट्ठा मयणाउरेण अंतैउरे दृढा । ततो नागदत्तो तद्धिओए 'हा पिए ! चंडाणणे ! कत्थ गया ? देहि मे दंसणं' ति एवं
विलवंतो हिंभपरिगतो उम्मत्तीभूतो कालं गमेइ । इतो य सो विक्रमजसो राया अवहरिययरज्जकज्जो अगणियजणाव-
वातो अवमन्नियवरत्तणपंचसयावरोहो तीए विण्हुसिरीए सम अशंतरेइपसत्तो कालं नेइ । अत्रया ताहिं अतेउरियाहिं
रत्ता परिभूयाहिं ईसापरवसाहिं कम्मणजोगेण विणिवाइया विण्हुसिरी । ततो राया तीए मरणेण अशंतसोगाउरो अंसु-
जलभरियनयणो जहा नागदत्तो तहा उम्मत्तीभूतो विण्हुसिरीकलेवरं न दहिउं देइ । ततो मंतीहिं मंतिऊण रायाणं
वंचिय रत्ने कलेवर नेऊण छुट्ठियं । राया तमपेच्छंतो परिहरियपाणभोयणो ठितो तिन्नि ठिणे । मंतीहिं 'अविट्ठे तस्मि
मरिइ' ति कलिऊण नीतो रत्त । दिट्ठं च तं राइणा गलंतपूइनिवहं सुलसुलंतकिमिजालं वायसायद्धियनयणजुयलं एगचंड-
तुंडळंडियं दुरमिगंयं । तं पेच्छिय कलेवर राया तक्खणेण सज्जसपरवसो अप्पाणं निदिउमाढतो । कह ?—जस्स कए
रे जीव ! कुलं सीलं जाई जसो लज्जा य परिचत्ता तस्स एरिसी अवत्था जाया । ततो वेरग्गमग्गवडिओ रज्जं रट्ठं पुर-
मंतैउरं च सयणवग्गाइयं परिचइय तणमिव सुव्वयायरियसमीवे निक्खतो । ततो चउत्थ-उट्ठ-उट्ठमाईहिं विचित्तवोक्खेहिं
अप्पाणं भाविय सलेइणापुव्वं गतो सणंकुमारं कप्पं । आउयक्खए रयणपुरे सेट्ठिसुतो जिणधम्मो नाम जातो । सो य
जिणवयणभावियमई सम्मत्तमूलं दुवालसविह सावगधम्मं पालितो जिणिदपूयारतो कालं गमेइ । इतो य सो नागदत्तो
पियाचिरहदुक्खिओ भट्ठचित्तो गुरुअट्ठज्जाणेण परिउवियसरीरो मरिउं बहुतिरियजोणीसु भमिऊण ततो सीहउरे नयरे
अगिसम्मो नाम वंमणसुओ जातो । कालेण य तिदंडिवयं घेत्तुं दोमासउमणाइतवोरत्तो रयणपुरमागओ । तत्थ य हरि-
वाहणो नाम राया भगवत्तो, सो तेण तत्थागओ नाओ, जहा—एत्थ को वि महातवस्सी आगतो । पारणयदिणे राइणा
निमतितो घरमागतो । एत्थंतरे जिणधम्मो सावगो तत्थ देवजोगेण आगतो । तं दट्ठुं पुव्वजायवेरेण मुणिणा रोसारुणलोय-
णेण राया भणितो—जइ मम भुंजावेसि तो इमस्स सेट्ठिस्स पट्ठीए उण्हपायसपत्तीए भुजावेह । रत्ता भणितो—अन्नपुरि-
सपट्ठीए भुजावेमि । ततो मुणिणा वि जम्मतरजणियवेराणुवंधेण वुत्तो राया—न अन्नहा जेमेमि । ततो रत्ता अणुराणेण
पडिबन्नं । सिट्ठी वि 'पुट्ठिद्वियपत्तिदाहं पुव्वदुक्खकम्मफलमेयमुयट्ठियं' ति मन्नमाणो सम्मं सहइ । ततो भुत्ते ससोणियण्हारु-
मंस-वसा पट्ठीतो उक्कया पत्ती । ततो घर गतो सम्माणिऊण सयणवग्गं खामेऊण य चेइयपूयं काऊण घेत्तूण समणदिव्खं
निग्गतो नयरातो । गतो गिरिसिहरे, तत्थ अणसण काऊण पुव्वदिसमद्धमासं काउत्सग्गेण ठितो, एवं सेसासु वि दिसासु
अद्धमासं अद्धमास । ततो पट्ठीए गिद्ध-काग-सियाईहिं खजंतो तं पीडं सम्मं सहिय नमोकारपरो मरिउं सोहम्मै कप्पे इदो
जातो । भगवो वि तस्सेव वाहणं एरावणो जाओ तेण आभिओगिककम्मुणा । ततो एरावणो वुत्तो नरतिरिएसु हिंडिय
असियक्खो जक्खो जातो । सक्को वि तओ वुत्तो हत्थिणाउरे नयरे सणंकुमारचक्की जातो । एवं वेरकारणं ति ।

ततो मुणिणा एवं सिट्ठे मए तुह अंतरवासनिमित्तं भाणुवेगं विसज्जिय पियसंगमपुरिनिवेसपुव्वं तुमं अट्ठ भाणुवे-
गकन्नातो विवाहावितो । मुक्को य कारणेणं तत्थेव 'कज्जसमत्तीए सेवं करेहामो' ति । मरिसेज्जह अवराहं जं मुक्को
उणम्मि, ता विन्नवेमि—मन्नह मे कन्नासयस्स पाणिग्गहणं ति । ताओ वि तुम्हउट्ठवहूतो पेच्छंतु सामिणो मुहकमलं
ति । 'एवं होउ' ति मन्निए समागयाओ ताओ । महया विभूईए विवाहियं अज्जउत्तेण कन्नासयं । वसुत्तरेण देवी-
सएण सहितो भुंजए भोए । एवं च वच्चए कालो । अज्ज पुण अज्जउत्तेण एवं समाणत्तं—जहा गंतव्वमज्ज जत्थ
जक्खेण सह जुज्झियं तं सर ति । ततो एत्थागयाणमज्ज तुम्हेहिं सह पेच्छणयावसरे दंसणं जाय ति । एत्थंत-
रम्मि उट्ठितो मुहसुत्तो रहरातो सणंकुमारो । गया य महया चउयरेण वेय्हं । विन्नतो अवसरं लहिऊण
महिंदसीहेण—जहा कुमार ! दुक्खेण तुह जणणिजणया कालं गर्मिति, ता तदंसणेण कीरउ पसातो अम्हारिसज्जणस्स
त्ति । विन्नत्तानंतरमेव गया महया गयणद्वियणाणाविहविमाणहयगयाइवाहणारूढविचित्तवेसाहरणभूसियविज्जाहरवंद-
सम्महेणं हत्थिणाउरं ति । आणदिया जणणिजणया नायरज्जणा य । ततो महया विभूईए रत्ता अरस्ससेणेण सणं-
कुमारं पयइसमग्गेण रज्जम्मि अहिसिंचिऊण महिंदसीहं सेणावइ निउजिय धम्मतिथयरतित्थे तहाविहाणं थेराणं
अतिए पव्वजाविहाणेणं सकज्जमणुट्ठियं ति । सणंकुमारो वि परिवट्ठमाणकोसवलसरो विक्कतो रज्जमणुपालेइ । उप्पन्नाणि
य चक्करयणपसुहाणि चोदस वि रयणाणि नव निहीतो य, कया य तेसिं पूया । तयणतर चक्करयणदंसियमग्गो मागाह-
यरदाम-पभास-सिंधु-संडम्पवायाइकमेण भरहं ओयविय वाससहस्तेणागतो गयपुरं । दिट्ठो ओहीए सक्केण 'पुधि सुहम्मवई
महसरिसो आसि' ति वधुनेहेण आणत्तो वेसमणो—करेह सणंकुमारस्स रज्जाभिसेयं, इमं च हार वणमालं छत्तं मउडं

चामरजुयं दूसजुयं कुंडलजुयं सीहासणं पाउयाजुयं पायपीढं च पाहुडं ढोएजह । वत्तवं च तए—जहा महाराय ! सफो तुम्ह वत्तं पुच्छइ । वेसमणो वि ‘एवं होउ’ त्ति पाहुडं सफविइन्नं घेत्तूण गतो गयपुरं । रंभ-तिलोत्तमातो पेसियातो सकेण अभिसेयमहूसवकरणत्थं । समप्पिय पाहुडं विन्नत्तो वेसमणेण चक्की—तुम्हाभिसेयनिमित्तमम्हे सकेण पेसियातो, तं अणुमन्नह तुम्हे । ‘एवं’ त्ति पडिबन्ने चक्किणा विउवियं जोयणपमाणं मणिपेढं, तस्सोवरं रयणमयमहिसेयमंडवं, तस्स मज्जे मणिपीढिया, तीए उवरि सिंहासणं, तत्थ निवेसिय खीरोयजलेण रयणकणयकलसावज्जिएणं जयजयसइसम्मिस्सगीयरव-मुहलं अहिसित्तो सुरेहिं । पणधियातो रंभतिलोत्तमातो । सद्यालंकारविभूसिय करेत्ता पवेसिऊण महाविच्छइण गयउरं गतो सुरलोयं धणयाइसुरजणो । चक्की वि भोए मुंजंतो गमेइ काल । अत्रया य सोहम्मसभाए सिंहासणमत्थयरवो सोहम्मिदो सोयामणिनाडयं पेच्छंतो अच्छइ । एयम्मि अंतरे एगो ईसाणकप्पातो संगमाभिहाणो देवो सोहम्मिदपासे आगतो, तस्स य देहप्पहाए सभाठियसव्वदेवाण तेओ णट्टो, आइच्चोदए चंदगहा इव निप्पभा जाया सुरा । गए य तम्मि सुरेहिं विन्धिएहिं सोहम्मिदो पुच्छित्तो—जहा केण कारणेणं सामि ! इमस्स संगमदेवस्स चारसाइचोदयाहिओ तेउ ? त्ति । इंदेण भणियं—इमेण पुव्वभवे आयंविळं वद्धमाणां नाम तवो कतो त्ति । ततो देवेहिं इंदो पुणो वि पुच्छित्तो—जहा अन्नो वि कोइ एरिसतेयरूवसपन्नो किं अत्थि ? त्ति भणिए इंदेण भणियं—जहा हत्थिणाउरे कुरुवंसे अत्थि सणकुमारो नाम चक्कवट्ठी, जस्स तेओ रूवं च देवाणं पि अहियमिति । ततो विजय-वेजयंतदेवा असदहंता वंभणरूवेण आगया । ततो पडिहारेण मुक्कदारा पइट्ठा रायसमीवं, दिट्ठो य तेहिं राया गंधतेल्लभंगणकिच्चं कुणंतो, विन्धिया सक्कवन्नियरूवसिरीओ अहिययर रूवाइसंपयं दट्ठुं । पुच्छिया य रत्ता—किमेत्थमागया ? । ते भणंति—जहा तुम्ह रूवं तिहुयणे वि वज्जिजइ तइसणकोऊणेणं त्ति । पुणो वि रत्ता अइरूवगव्विएण वुत्ता—भो भो विप्पा ! किं मज्ज रूवं

तुम्हेहिं दिट्ठं ? , थेवकालं पडिच्छह जाव अत्थाणमुवविसामि । ‘एवं’ त्ति जंपिय निगया दिया । चक्की वि लहुं मज्जिऊण मंडण-विभूसणं सिंगार च काऊण उवविट्ठो सिंहासणे । वाहरिया दिया । ते सरीरं दट्ठूण विसत्ता, भणियं च तेहिं—अहो ! मणुयाणं रूवलावन्नजोव्वणाणि खणदिट्ठनट्ठाणि । तं सोऊण भणियं चक्किणा—भो ! किमेवं तुम्हे विसायपरा मम सरीरं निंदह ? । तेहिं भणियं—महाराय ! देवाणं रूवजोव्वणतेया पढमसमयातो जाव छम्मासाउगसेसं ताव अवट्ठिया भवंति ततो हीयंति, मणुयाण पुण ते य वद्धमाणा भवंति जाव जीवियमज्जो ततो परेण हीयंति, तुम्ह पुणो रूवजोव्वणसिरीए अच्छेरयं दीसइ, जओ सपइ चेवेसा खलमेत्ति व नट्ठा खणेण । रत्ता भणियं—कह तुम्हे जाणह ? । तेहिं परमत्थो सक्कपसंसाइतो सिट्ठो । विन्धिएण य केऊरभूसियं वाहुजुयलं पलोयंतेण विच्छायं दिट्ठं, चच्छत्थलं पि हाराइविभूसिय विवन्नमुचलक्कियं । तं पेच्छिऊण चित्तिं—‘अहो ! अणिष्णया संसारस्स, असारया सरीरस्स, एत्तियमेत्तेण वि कालेण रूवजोव्वणतेया पणट्ठा, ता अजुत्तो भवे पडिबंधो, अन्नाणं सरीरमोहो, मुक्खत्तणं रूवजोव्वणाभिमाणो, उम्माओ भोगासेवणं, गहो चेव परिग्गहग्गहो, ता उज्झिऊणमेय करेमि परलोयहियं’ त्ति चित्तिऊणमहिसित्तो रज्जे पुत्तो । “अणुयरियं धीर ! तुमे, चरियं निययस्स पुव्वपुरिसस्स । भूरहमहानरवइणो, तिहुयणविक्खायकित्तिस ॥१॥” इथाइ उवचूहिऊण य गया देवा । चक्की वि तक्खणमेव तणं व पडलगं उज्झिऊण सव्वं परिग्गहं राहायरियसमीवे पवइओ । ततो इत्थिरयणप्पमुहाणि सव्वरयणाणि सेसरमणीओ य आभितोगियसुरा महानरिदा निहीतो सव्वहा कि बहुणा ? समत्थखंधावारवासिणो वि जणा छम्मासे जाव मग्गाणुलगा भमिया । न सीहावलोइएणावि तेण सव्वविय त्ति । ततो छट्ठभत्तेण भिक्खानिमित्तं गोयरं पविट्ठस्स पढममेव चीणाकूर छेलियातक्केण दिन्नं । तं भोत्तूण पुणो वि छट्ठोववासो कतो । तक्कालप्पमिई तेणेव दोसेण कच्छू जरो खासो सासो भत्तच्छंदो अक्खिदुक्खं पोट्टदुक्खं एयातो सत्तवाहीतो वारुणातो समं वाससए सत्त अहियासिय उग्गतवे तत्तवे महातवे करेमाणस्स आमोसहि-खेलोसहि-विप्पोसहि-जल्लोसहि-सव्वोसहिपमिईतो सत्त लट्ठीतो उपपन्नातो तो वि सरीरपडियार न करेइ । पुणो य सकेण पसंसितो—अहो ! सणकुमारस्स मुणिणो धीरया, वाहिकयत्थितो वि न करेइ तप्पडियार । तमसइहंता ते चेव देवा सवरवेज्जरूवेण आगया, भणियं—भयवं ! तुह वाहिपसमं करेमो । भयवं तुणिहको अच्छइ । जाहे पुणो पुणो भणंति ताहे मुणिणा भणियं—तुम्हे किं सरीरवाहिं फेडह ? उयाहु कम्मवाहिं ? । तेहिं भणियं—सरीरवाहिं । तओ भयवया निट्ठुहणेण वसिऊण कणयवत्ता कया अंगुली दंसिया, भणियं च—अहं सयमेव इयरवाहिं फेडेमि, तुम्हे जइ ससारवाहिस्स फेडणे समत्था तो फेडेह । देवा वि विन्धियमणा ‘तुम्हे चेव ससारवाहिफेडण-परमवेज्ज’ त्ति पससिय सक्कसंतियवइयरमावेइऊण देवरूवेण पणमिऊण गया सट्ठाणं । भयवं पि वुमारत्तं मंडलियत्त च पन्नास पन्नास वाससइस्साइ वासलक्खं चक्कवट्ठि वासलक्खं च सामन्नमणुपालेऊण गतो सम्मेयसेलसिहर, तत्थ सिला-यले आलोयणाविहाणेण मासिएण भत्तेण कालगतो सणकुमारो कप्पे उववन्नो । ततो चुतो महाविदेहे सिद्धिहि त्ति ॥

“चइत्ता” सूत्रं सुगमम् । चरितं चेदम्—

अत्थि इहेव जंबूदीवे वेयइहे पद्यवरे उत्तराए सेटीए रहनेउरचक्कवालं नाम नयर, तत्थ राया अमियतेओ परिवसइ, तस्स य सुतारा नाम भणिणी, सा य पोयणाहिवइणो सिरिविजयस्स दिन्ना । अत्रयां य अमियतेओ पोयणपुरं सिरिविजय-सुतारादंसणत्थं गतो । पेच्छइ य पमुदयं असियधयवडायं सव्वं पि पुरं, विसेसेण राउल त्ति । ततो विन्धियउप्फुल्लोयणो उइन्नो गयणयलाओ रायभवणंगणे । अबुद्धिओ य सिरिविजएणं, कयमुचियकरणिज्जं । उवविट्ठो सिंहासणे । पुच्छियं अमियतेएण उच्छवकारणं । ततो सिरिविजओ साहिउमाढत्तो—जहा इओ य अट्ठमे दिवसे पडिहारनिवेइओ समागतो एगो नेमित्तितो, दिन्नासणो उवविट्ठो । पुच्छिओ य मए—विमानमणपतोयणं ? । ततो

तेण भणियं—महाराय ! मए निमित्तमवलोडय—जहा पोयणाहिवडणो उओ सत्तमे दिवसे मज्झण्हसमए उदासणी पडिस्सइ । तं च कन्नकहुयं सोऊण मंतिणा भणिय—तुज्झ पुण उवरिं कि पडिस्सइ ? । तेण भणिय—मा कुपह, मए जहा उवटंढं निमित्तं तहा साहियं, न य मह एत्थ कोइ भावदोसो, मज्झं च तम्मि दिवसे हिरन्नबुद्धी पडिस्सइ । एवं च तेण भणिए मए भणियं—रुहिं तए एवविहं निमित्तमागमियं ? । तेण भणियं—अहमयलसामिनिऋतमणकाले सह पिउणा पवइओ, तत्थ मए अहिजियं अट्ठगं पि निमित्तं, ततो अहं पत्तजोवणो पुव्वत्तकत्ताभाउगेहिं उप्पवाविओ, कम्मपरिणइवसेण मए सा परिणीया, तओ मए सधनुपणीयनिमित्तानुमारेण पलोडयं—जहा पोयणाहिवडणो विज्जुनिवायउवदवो त्ति । एवं च तेण सिट्ठे एगेण मंतिणा भणियं—जहा राया समुदगज्जग्गि पवहणे कीरउ, तत्थ किल विज्जु न पवहड । अत्रेण भणियं—न देवनिओगो अन्नहा काउं तीरइ चि, जतो—“वारिज्ज इतो सायरो वि क्होलभित्रकुलसेलो । न हु अन्नजम्मनिस्मियसुहासुदो कम्मपरिणामो ॥१॥” अवरेण मंतिणा भणियं—‘पोयणाहिवडणो वहो समाइट्ठो न उण सिरिविजयमहाराइणो, ता सत्तमदिवसे अवरो कोइ पोयणाहिवइं परिकप्पिजउ’ त्ति मंतिऊण वेसमणजक्खो पडिमारुवो मिलिऊण रजे अहिसित्तो । सत्तमे दिवसे मज्झण्हमयम्मि नमुप्पन्नो मेहो, फुरियं विज्जुलयाए, गज्जियं जलहरेण । ततो समंततो फुरिऊण विज्जुलयाए पडिऊण जक्खहरे जक्खपडिमा विणासिया । अहं च पोसहसालाए सत्तरत्तोसिओ आगतो सभवण, अहिन्नदिवो य पडरेहिं पुगो वि अहिमित्तो रजे, पूउतो निमित्तित्तो । ता एयं वद्धावणयकारणं त्ति । एवं च सोऊण भणिय अमियतेएणं—अविसवाड निमित्त, सोहणो रक्खणोवातो । तयणंतरं च सिरिविजतो सुताराए सद्धिं गओ वाहिक्कजाण । तत्थ य कणयछविं पासिऊण मिअ भणिय सुताराए—‘नेहा पिययम ! सोहणो एस्स मिओ, ता आणेहि एय मे खेळणयनिमित्तं । ततो सयमेव पहाविओ राया । पलाणो य मतो येवं भूमिं, तयणंतरमुप्पइतो । ताव य कूडयं महादेवीए—जहाऽहं देव ! कुबुडसप्पेणं रइया ता परिचायउ मं देवो त्ति । एवं सोऊण तुरियं समागतो । ताव य सा पंचत्तमुवगया । राया य सोगपरवसो तीए मद्धिं चियाए पविट्ठो । जलिडमाडत्तो जलणो । ताव य थेववेलाए समागया दुवे विज्जाहरा । तत्थ एगेण अभिमंतिऊण सलिल सित्ता चिया । नट्टा वेयालिणी विज्जा अट्ठहासं काऊण । समासत्थो राया जातो, भणियं च तेण—किमेयं ? त्ति । भणिय च विजाहरेहिं—जहा अन्हे पियाउत्ता अमियतेयस्स परिग्गहे वट्ठामो, जिणयवणनिमित्त गया आसि, आगच्छतेहि य निमुतो सुताराए असणिघोसेण निजंतीए अकंदसहो, अन्हे य तम्मोयावणत्थ जुज्झसज्जा जाया । ततो सुताराए भणिया—अल जुज्झेण, जहा महाराओ वेयालिणीए विज्जाए वेळवितो जीवियं न परिचयइ तहा गंतूण उज्जाणे सिग्ग करेह । ततो अन्हे इहं आगय त्ति, दिट्ठो य तुम वेयालिणीविज्जाए समं चियारुडो, अहिमंतियजलेण सित्ता चिया, नट्टा य सा दुट्ठविज्जा, ततो उट्ठितो तुम त्ति । अवहरिय सुतारं नाऊण विसन्नो राया । भणियो य तेहिं—‘धीसत्थो होहि, रुहिं जाड सो पावो ?’ त्ति सठविऊण गया विज्जाहरा । विज्जातो एस्स वइयो अमिअतेएणं । गया य चमरचंचं नयरिं अमियतेय-सिरिविजया असणिघोसंतियं । पट्टवितो वाहिं ठिएहिं चेव असणिघोसस्स दूतो, पलाणो य सो, पहाविया पिट्ठतो । दिट्ठो य अंयलस्स उप्पन्नकेवलस्स समीवे असणिघोसो । आणिया सुतारा तत्थेव एगेण अमियतेयविज्जाहरेण । ततो उवसतवेरा केवलिसमीवे वम्मं सुणति । लद्धावसरेण य भणियं असणिघोसेण—जहा न मए दुट्ठभावेण अवहरिया सुतारा, किंतु विज्जं साहिऊण आगच्छतेण मया दिट्ठा इयं, न सफेमि य परिचइउ पुव्वसिणेदेण, ततो छलेण वामोहिऊण सिरिविजयं वेयालिणीए विज्जाए वेत्तूण सुतारं समागतो अह, ता रमियव तुन्हेहिं अट्ठभावस्स मह

१ प्रथमवलदेवस्स ।

त्ति । ततो एयमायन्निऊण अमियतेएण भणिय—भयवं ! किं पुण कारणं एयस्स इमीए सिणेहो ? त्ति । ततो केवली कहित्तुमाडत्तो—

इहेव भारहे मगहाज्जणवए अचलगामे धरणिजटो नाम विप्पो, तस्स कविलामिहाणा दासचेडी, तीए पुत्तो कविलो नाम दासचेडओ । तेण य कन्नाहेडएण वेया सिक्खिया । गतो य देसतरे रयणउरं नाम नयर । तत्थ अज्जावयस्स अहीणो । पुच्छित्तो उवज्जाएण—कत्तो आगतो सि ? । कविलेण भणिय—अचलगामातो धरणिजटविप्प-सुतो कविलनामोऽहं विज्जरी समागतो तुम्हं सयास । तेण वि धरितो सबहुमाण, नियधूया दिन्ना सच्चभामा । अन्नया सो कविलो वासारत्ते पत्ते पओसे मदप्पयासे वरिसते य मेहे वत्थाणि कक्खाए काऊण समागतो । सच्चभामा य ‘तीमियवत्थो’ त्ति अवराणि वत्थाणि वेत्तूण उट्ठिया । तेण भणियं—अत्थि मह प्पभावो जेण न वत्थाणि तिस्मंति । तीए नाय—नूणमवसणो एस्स आगतो । निउणं च निरुवितो जाव तदेव जायं । ततो ‘न कुलीणणमेयं जुज्झ ता नूणमकुलीणो एसो’ त्ति मदसिणेहा जाया । अन्नया धरणिजटो तत्थागतो कविलस्स समीव । सच्चभामाए पियपुत्ताण विन्दमायार पेच्छिऊण परमत्थं पुच्छित्तो धरणिजटो । तेण जहट्ठियमेव कहिय । त च सोऊण उव्विग्गा सच्चभामा निव्विण्णा कामभोगाणं, पव्वजागहणनिमित्तं पुच्छित्तो कविलो न मुयइ एसो । ततो गया तन्निवासिसिरिसेणरओ समीव, भणियं च—‘गोयावेह मं कविलसगासातो जेण दिक्ख गिण्हामि । भणितो सो रत्ता न मुयइ । ततो सा राइणा भणिया—चिट्ठसु जाव कविलं मन्नावेमि । अन्नया सो राया नियपुत्ते गणियानिमित्त जुज्झते पासिऊण वेरगेण विस राइऊण मतो । ततो सिहिनंदिया-अभिनंदियानामाओ तच्चभजातो सच्चभामा य विसप्पओगेण कालगयातो । चत्तारि वि जणाइ देवकुराए जुगलत्तेण समुप्पन्नाहं । ततो सोहम्मे कप्पे गयाणि । चइऊण सिरिसेणजीवो अमियतेतो अहिन्नंदियाजीवो सिरिवि-

जतो सच्चभामा सुतारा समुपपन्ना । सो य कविलो तिरिएसु आहिंदिय तहाविह किंचि काऊणमणुट्ठाण असणिघोसो समुपपन्नो । तओ सुतारं च सच्चभामामाहणीजीव पासिऊण पुवसिणेहेण अवहरिऊण गतो ति । पुणो वि अमिअतेएण पुच्छियं—भयवं ! किमहं भवितो न व ? ति । केवलिणा भणियं—भवितो तुमं, इओ य नवमे भवे तित्थयरो भविस्ससि, एसो वि सिरिविजतो तुह पढमगणहरो भविस्सइ ति । ततो एयमायन्निय अमियतेय-सिरिविजया हरिसाऊरियसरीरा वंदिऊण भयवंतं गया नियनियनयरं मुंजंति भोए । अन्नया य दोहिं वि जणेहिं उज्जाणगएहिं विउलमइ-महामइणो चारणसमणा दिट्ठा । तयंतिए धम्म सोऊण आउय परिपुच्छियं । चारणसमणेहिं ओहिणा आभोएऊण साहिय—जहा छधीसइं दियहे आउयं ति । ततो तेहिं समागतूण कया अट्ठाहिया महिमा । अप्पप्पणो पुत्तेसु रज्जधुर सकामेऊण अभिनंदण-जगनंदणसमीवे पातोवगमणविहिणा काल काऊण पाणए कप्पे वीससागरोवमाऊ देवत्तेण उववन्ना । तत्थ य अणुहविऊण रइसागरावगाढा सद्वाउयं इहेव जंबुदीवे दीवे पुवविदेहे रमणिजे विजए सीयाए महानईए दाहिण-कूले सुभगाए नयरीए थिमियसागरस्स राइणो वसुंधरी-अणंगसुंदरीणं महादेवीणं गम्भे कमेण कुमारत्तणेण समुववन्ना । अमियतेतो अपराजितो सिरिविजतो अणंतविरितो । तत्थ वि दमियारीविज्जाहर पडिसत्तुं वावाइऊण कमेण बलदेव-वासुदेवत्तं पत्ता । तेसिं च पिया पव्वजाविहाणेण मरिऊण असुरत्तणेण चमरो समुपपन्नो । अणंतविरितो य आउयमणुपालिऊण निवद्धनिरयाउतो कालं काऊण गतो पढमपुढविं । वायालीसं वाससहस्सा ठिती । तत्थ वि तिष्ठातो वेयणाओ सहइ । तस्स य पुत्तसिणेहेण चमरो गंतूण वेयणोवसमं करइ । सो सविग्गो सम्मं अहियासेइ । अपराजितो य बलदेवो भाउयविओए दुक्खिओ निक्खित्तपुत्तरज्जभरो जयहरगणहरसमीवे निक्खंतो, गमिऊण पव्वजाविहाणेण आउयं अञ्चुए इंदत्तणेण उववन्नो । इतो य अणंतविरितो उव्वट्ठिऊण नरगातो वेयडे विज्जाहरत्तणेण उववन्नो । तत्थ य अञ्चुयसुरिंदेणं बोहितो पव्वजं काऊण अञ्चुयदेवत्तणे उववन्नो । अपराजितो देविंदाउयमणुपालिऊण चुतो समाणो इहेव जंबुदीवे दीवे पुवविदेहे सीयाए महामईए दाहिणे कूले मंगलावईविजए रयणसंचयपुरीए खेमं करो राया, तस्स भज्जा रयणमाला, तेसिं पुत्तो वज्जाउहाभिहाणो जाओ ति । इओ य सिरिविजयजीवो देवाउयमणुपालिऊण तस्सेव य पुत्तत्तणेण उववन्नो । पइट्ठावियं च से नामं 'सहस्साउहो' ति । अन्नया य पोसहसालाए ठिओ वज्जाउहो देविंदेण पसंसितो, जहा—धम्मातो न सक्को देवेहिं पि चलेवं वज्जाउहकुमारो ति । तओ एगो देवो तमसहइतो समागतो । आगंतूण य विउरुवितो पारेवतो । सो य भयसभंतो वज्जाउहमहीणो माणुसभासाए 'सरणमागतो' ति भणमाणो । वज्जाउहेण दिन्ने सरणे तयासन्ने ठितो । तयणंतरं च समागतो उलावगो, तेणावि भणियं—जहा महासत्त ! एस मए छुहाकिल्लेण पावितो ता मुंच एयं, अन्नहा नत्थि मम जीवियं ति । ततो तमायन्निऊण वज्जाउहेण भणियं—न जुत्तं सरणागयसमप्पणं, तुज्झ वि न जुत्तमेयं, जतो—'हंतूण परप्पाणे, अप्पाणं जो करेइ सप्पाणं । अप्पाणं दिवसाणं, कएण नासेइ अप्पाणं ॥ १ ॥ जह जीवियं तुह पियं, निययं तह होइ सच्चजीवाणं । पियजीवियाण जीवाण रक्ख जीवं सजीवं व ॥ २ ॥ खणमेत्तं तुह तित्ती, इमस्स पुण चयइ जीवियं जीवो । तम्हा उ न जुत्तमिणं, चडप्फडंतं विवाएउं ॥ ३ ॥ इय एवमणुसिट्ठो, रत्ता महुक्खरेहिं सो सउणो । पडिभणइ भुक्खितोऽहं, न महं धम्मो मणे ठाइ ॥ ४ ॥' ततो पुणरवि भणियं राइणा—भो महासत्त ! जइ भुक्खितो तुमं ता अन्नं देमि तुह मंसं । पडिभणइ सउणो—नियवावाइयमंसदुल्ललितोऽहं, न य रोयए मज्झ परवावाइयं मंस ति । राइणा भणिय—जेत्तिय-मेत्त पारावतो तुलेइ तेत्तियं देमि निययदेहातो उक्कत्तिऊण मंस, तुम खाहि । ततो तुहो उलावओ, पडिबन्न च राइणो वयणं । आणितो नाराओ, पक्खित्तो एकम्मि पासम्मि पारावतो, वीयपासे—'उक्कत्तिऊण देहं, राया जह जह परिक्खिवइ मंसं । तह तह य होइ सउणो, गरुययरो देवमायाए ॥ १ ॥ दहूण तयं राया, हाहारवमुहलपरियणसमक्खं । आरुहइ सर्यं चिय वरतुलाए नियजीयनिरवेक्खो ॥ २ ॥ इय तुलियदेवमायं, रायं दहूण विम्भितो देवो । दंसेइ नियं रुवं, मणिकुंडल-भूसियसरीर ॥ ३ ॥ अणुसासिऊण रायं, देवो तह संसिऊण नियभावं । हरिसाऊरियहियतो, विम्भियमणसो गतो सहसा ॥ ४ ॥ अन्नया य वज्जाउह-सहस्साउहा पियापुत्ता खेमंकरतित्थयरगणहरसमीवे जायवेरग्गा सहसाउहसुयं वलिं रजे अहि-सिंचिऊण पव्वइया । पव्वजापरियागं परिवालिऊण पायवोवगमणविहिणा काऊण अणसणं ईसिपन्मारसिहरम्मि दो वि जणा उवरिमउवरिमगेवेजे एगत्तीससागरोवमट्ठिइया अहमिंदा देवा जाया । तो त अहमिंदसोक्खमणुहविऊण चुया समाणा इहेव जंबुदीवे दीवे पुवविदेहे पुक्खलावईविजए पुंडरिणिगीए नयरीए घणरहो नाम राया, तस्स दुवे महादेवीओ पडमावई मणोरममई य, तासिं गम्भे जाया वज्जाउहो मेहरहो, सहस्साउहो ददरहो ति । वड्डिया देहेणं, कयं कलागहण । मेहरह-ददरहाण य पुवभववभासतो परिणओ जिणदेसितो धम्मो, जाया अहिगयजीवाइ-पयत्था सुसावगा । अन्नया य पिउत्तित्थयरसमीवे दो वि जणा नियपुत्तं रजे अहिसिंचिऊण दाऊण य उर परीसहाण पव्वइया । तत्थ मेहरहेणं अहिजियसुत्तयेण वीसाए अन्नयरएहिं ठाणेहिं समज्जियं तित्थयरनामगोत्त कम्म । ततो संलेहणा-सल्लिहियदेहा विहिणा काल काऊण अणुत्तरोववाइएसु देवेसु उववन्ना । तत्थ य अणुहविऊण सुरलोयसुहं मेहरहकुमारो चइऊण सबद्धविमाणातो इहेव जंबुदीवे दीवे भारहे वासे हत्थिणाउरे नयरे वीससेणस्स राइणो अइरादेवीए कुच्छिसि भइवयकिण्हसत्तमीए चउदसमहासुमिणसूइतो पुत्तत्ताए उववन्नो । नवमासे साहिए उयरे धरिऊण तियसिंद-नमसियं तिहिं नाणेहिं समगं भयवंतं तित्थयर जेट्ठकिण्हतेरसीए अदरत्ते सुहसुहेण पसूया देवी । कयं छप्पन्नदिसा-कुमारीहिं जायकम्मं । अवि य—अहलोग-उड्डुलोगा, पुव्वाइरुयगवासीणीतो य । अट्ठऽट्ठ विदित्सिम्मश्मरुयगातो पंति

चवचरो ॥ १ ॥ तासि पुन कमेण किञ्च—संवट्टमेह-आयंसया य भिगार-तालियंदा य । चागर-जोह-रकरं, करंति एयं कुमारीतो ॥ २ ॥ “संवट्टो” ति संवट्टगवाऊ । कप्पिंति नालमुचियं, जिणं च जणाणि च परमसद्धान । मज्जिय अलंकरंति, मज्जिमवयगस्स कुमारीतो ॥ ३ ॥ मेरुम्मि य अहिसेतो सुरासुरिदेहि कतो । अवि य—“चलियासण-सक्कागम, मंदरनयणं सुरिंदसमवातो । सधोद्गाहमज्जण-माणयण जणणिपासम्मि ॥ १ ॥” कयं च यद्धावणयं राहणा । ‘उच्चियसमए य गवभत्थेण य भयवया सधदेसेमु सती जाय’ ति काऊण ‘संति’ ति नामं पइहियं जम्मापिईहि । कमेण य सधकलकुसलो पत्तो जोघण विवाहितो पचरातो रायफगगातो । कालेण य रत्तो ठविऊण संतिं गहियं सामअं राहणा । संतिस्स चउहस रयणाइं समुप्पजाइं, साहियं भरहं, जातो चफघटी । उच्चियावसरे य सयंउद्धो वि पढियो-हितो लोगंतियसुरेहिं दाऊण य सवच्छरमहादाणं जेदुकिण्हचउदसीए तुसमुद्धिं य चहऊण चफिभोगसमुदयं निफसंतो । उज्जयविहारेण विहरमाणस्स चउनाणसभगगस्स पोसस्स सुद्धनवमीण उप्पअं केवलं नाण । कयं देवेहिं समोसरणं । कया धम्मदेसणा भगवया । पद्याविया गणहरा । पढिवुद्धा पाणिणो ववहे । कमेण य विहरिऊण गामागरनगरमंढियं सेहणि पढिवोहिऊण भवसत्ते सम्मेयसेलसिहरे रीणसधकम्मंसो जेदुस्स किण्हएगारसीए गोकपं गतो ति । कुमारने मंढिलयत्ते चफिचे परियाए य पणवीस पणवीस वाससहस्साइं, सधायं वासलक्कं एयस्स भगवतो जायं ति ॥

“इक्खाग” सूत्रं सुगमम् । तथारितोदेशस्तु—

हस्तिनागपुरे सूरराजः श्रीदेव्याश्च भगवान् पुत्रत्वेनाऽजनि । जन्ममहोत्सवानन्तरं च स्वप्ने जनन्या रत्नस्तूपः कुस्यो दृष्टः । शत्रवश्च गर्भस्य भगवति लघुतया कुन्धुवद् दृष्टाः, ततः ‘कुन्धुरि’ति नाम कृतं पित्रा । प्राप्तयौवनश्च विवाहितो राजकुमारिकाः । कालेन च राज्ये व्यवस्थाप्य भगवन्तं दीक्षा जप्राह सूरराजा । भगवांश्चोत्पन्नचक्रादिरत्नः प्रसाधित-भरतः चक्रवर्त्तिमोगानुत्तमान् वुसुजे, तीर्थप्रवर्त्तनसमये च निष्कन्य पोडश वर्षाणि च विहृत्योपविहारेण केवलज्ञान-मुत्पादयत् । देवाश्च समवसरणमकार्षुः । प्रजाजिताश्च भगवता गणधराः । केवलपर्यायेण च विहृत्य प्रभूतकाल-सम्मेतगिरिशिखरे मोक्षमगच्छत् । कुमारत्वे मण्डलिकत्वे चक्रवर्त्तित्वे श्रामण्ये च त्रयोविंशतिवर्षसहस्राणि साध्वानि च सप्तशतानि वर्षाणां प्रत्येकमभवत्तस्य तीर्थकृतः ॥

“सागर” सूत्रं सुगमम् । नवर “अरयं पत्तो” ति रजसः—कर्मणोऽभावोऽरजः तत्प्राप्तः प्राप्तो गतिमनु-चराम् । तथाहि—

गजपुरे नगरे सुदर्शनस्य राज्ञो देव्याश्च राज्याः पुत्रत्वेनोत्पद्य सुरपतिनिर्यसितजननमहोत्सवो जननी स्वप्ने रत्ना-रमपश्यदिति प्रतिष्ठितअरनामा क्रमेणासादिततारुण्यो वित्तीर्णपितृराज्यः सन्ग्राप्तचक्रवर्त्तिलक्ष्मीकः प्रभूतकालोपमुक्ताऽनु-त्तरकाममोगो बर्मचक्रवर्त्तित्वं चिकीर्षुर्जरत्तृणमिव ‘महापरिप्रहाट्महेतुर्भवांश्मोधिभ्रमणनिधन्धन चेदमि’ति मुद्धया परि-त्यज्य राज्यमङ्गीकृत्य श्रामण्य वर्षत्रयेण चोत्पाद्य केवलज्ञानं प्रवर्त्तिततीर्थो भव्यसत्त्वप्रतिबोधननिरतः प्रतिपालितकेवल-पर्यायः सम्मेतगिरौ मोक्षमगच्छत् । कुमारत्वे मण्डलिकत्वे चक्रवर्त्तित्वे श्रामण्ये चैकविंशतिवर्षसहस्राण्यतिगतानि अस्व भगवत इति ॥

“चइत्ता” सूत्रं सुगमम् । चरितं चेदम्—

इहेव जंबुदीवे दीवे भारहे वास्ते कुरुतेते हत्थिणाउरं नयरं । तत्थ य रिसहसामिधंसपसुतो पउमुत्तरो नाम राया, तस्स जाला नाम महादेवी साविया, तीए सीहसुमिणसूहो विण्हुकुमारो नाम पुत्तो, तहा चोइसमहासुमिण-सूहो वीओ महापउमो नाम । वड्डिया ते दो वि देहोवचणं कलाकलावेण य । स ‘जिनीसो’ ति पउमोत्तरेण कओ जुवराओ महापउमो । इतो य अत्थि उज्जेणीए नयरीए सिरिधम्मो नाम राया, तस्स नमुई नाम मंती । अत्रया तत्थ समोसरितो मुणिसुवयसामिसीसो सुवतो नाम सूरी । तस्स य लोओ नियनियविभूईए वंदणत्थं गच्छमाणो पासाओवरिट्टिएण विट्ठो रत्ता, भणियं च तेण—जहा लोगो अकालजत्ताए फहिं गच्छइ ? । ततो नमुइमंतिणा ‘देव ! इत्थुज्जाणे समणा आगया, तेसि च जो भत्तो सो गच्छइ’ ति वुत्ते राया भणइ—अन्हे वि गच्छामो । नमुई भणइ—जइ एव ता तए मज्झत्थेण अच्छियधं जेणाहं ते वायं काऊण निरुत्तरे फेरमि । गतो तत्थ राया । नमुई वि भणइ—भो पवइयगा ! जइ किञ्चि धम्मतत्तं जाणेह तुम्हे ता साहइ अम्हं । मुणिणो वि सधे ‘सुदो’ ति नाऊण मोणेण ट्टिया । ततो नमुई रुद्धो सूरिं भणइ—किमेस वइहो जाणइ ? । ततो सूरिहिं भणियं—भणामो किं पि जइ ते सुहं रज्जइ । इम च सोऊण एगेण विचक्खणचेहएण ‘भयवं ! अहमेव इमं निरागरिस्सामि’ ति चोत्तूण कओ सो निरुत्तरो वितंडा-वायं कुणतो । गतो साहूणमुवरिमईवपतोस । ततो रत्तीए वेरसुवहंतो मुणीणं वइत्थमागओ देवयाए थंमितो । पहाए य तमच्छरिय दट्टूण राया लोगो य सुयधम्मो वहुतो समुवसंतो । नमुई य तहावमाणितो विलक्कीहो गतो हत्थिणाउरं, महापउमस्स जुवरओ मती जातो । इतो य पथंतवासीं सिंहवलो नाम राया, सो य ‘कोट्टाहिवइ’ ति महापउमस्स देसविणास काउं पुणो दुग्गं पविसइ । ततो रत्ता रुठेण पुच्छितो नमुई—जाणासि किञ्चि उवायं सिंहवलगहणे ? । नमुई वि ‘सुद्ध जाणामि’ ति वोत्तुं गतो, निउणोचाएण दुग्गं भंजित्ता सिंहवलं च चेत्तूणागतो । ततो रुठेण रत्ता ‘वरं वरेहि’ ति भणिण नमुई भणइ—जया मग्गामि तया दिज्जसु । एवं च जुवरजमणुपालयंतम्मि महापउमे जालामावाए कारावितो जिणभवणे रहो । तहा अवरा वि मिच्छादिट्ठिणी जिणधम्मपडिणीया सावकिया लच्छी नाम महापउममाया, तीए वि कारावितो वंभरहो । भणिओ य पउमुत्तरो राया—जहा एस वंभरहो पढं परिभमउ नयरमज्जे, पच्छा

जिणरहो । इमं च निसामिऊण जालाए गहिया पइन्ना नरवरसमक्खं—जहा जइ पढमं जिणरहो न भमिही तो अवरजम्मो आहारस्स मम । ततो राइणा निरुद्धा दो वि रहा । ततो महापउमो इमं पेच्छिय अईव अधिईए जणणि-
 सोएण य सोयगहियच्चित्तो नीहरितो देसजत्ताए । पसुत्ते य जणे रयणीए न केणावि नातो । गच्छमाणो य महाइइं पविट्ठो ।
 तत्थ य परिभममाणो पत्तो तावसालयं, कयसम्माणो य तेहिं अच्छिउं पयत्तो । इत्तो य चंपाए नयरीए जणमेजतो
 राया परिवसइ । सो य कालनरिंदेणं पडिरुद्धो । जायमाओहणं । पलाणो य नायरजणो । अप्पपरीहूतो सयललोतो ।
 नट्टं अंतेउरं । एवं च सजाए महाविट्ठभमे जणमेजयस्स राइणो भज्जा नागवई नाम सह मयणावलीए दुहियाए
 पलायमाणा आगया तं तावसासमं । समासासिया कुलवइणा ठिया तत्थेव । जातो कुमारमयणावलीण परोप्परमणुरातो ।
 लक्खियाइं कुलवइ-नागवईहिं । भणिया य नागवईए मयणावली—जहा पुत्ति ! किं न सरेसि निमित्तियवयणं ?
 जहा ‘चक्कवट्ठिस्स पढमपत्ती भविस्ससि’ ता किं जत्थ नत्थाणुरागं करेसि ? कुलवइणावि विसजिउकामेण कुमारो भणितो—
 कुमार ! गच्छ तुमं जत्थ पयट्ठो । कुमारो वि ‘नूणमिमीए समागमेणाहं समत्तभरहाहिवो होऊण गामनगराईसु सवत्थ
 जिणभवणाइं कराविस्सामि’ त्ति मणोरहमालाउलो निग्गतो, भमंतो य पत्तो सिंधुनंदणं नाम नयर । तत्थ य उज्जाणि-
 यामहूसवे निग्गयाओ नयरनारीओ कीलंति मत्तातो विविहपयारेहिं । इतो य ताण सुणिऊण केलिकलयलं उम्मूलियाला-
 णखंभो महसेणनरवइणो पहाणहत्थी वावाइऊण मिठं वेएण सपत्तो तम्मि नारीजणसमूहासत्ते । ताओ य त दहूण
 भयभीयाओ पलाइं असमत्थातो तत्थेव ठियातो धाहाविउं पयत्ताओ । ततो अदूरदेसट्ठिएण महापउमकुमारेण तमि-
 थियावग्गं तेण करिणा कयत्थिज्जंतं दहूण करुणोववन्नहियएण पहाविऊण अभिमुहं हकितो सो करी । सो वि वेगेण
 बलितो । कुमारभिमुहं धावंतं दहूण भणिउं पयत्तातो ताओ—‘हाहा ! अहो ! अम्ह रक्खणत्थमिमो महाणुभावो समुज्जतो
 करिणा विणासिज्जइ लग्गो’ । “एवं च भणंतीणं, पेच्छंताणं च ताण जुवईणं । करिणा दिन्नो विज्जो, कुमारखेत्तम्मि
 उवरिल्ले ॥१॥ एयम्मि अंतरम्मी, मिलितो सब्बो वि नायरजणोहो । सामंतमिक्कलितो, सहितो महसेणराएणं ॥२॥ भणियं च
 नरिंदेणं, मा मा मा कुमार ! दुक्कसु इमस्स । दुट्ठस्स महाकरिणो, रुट्ठस्स व ह्यकयंतस्स ॥३॥” कुमारेण भणियं—महाराय !
 पेच्छ वीसत्थो, खणेण चैव वसीकरेमि इमं मत्तकरिं ति । ततो लग्गो कीलाविउं, सत्थभणिएहिं करणेहिं नीतो समं, आरुढो
 विज्जुखित्तकरणेण तम्मि मत्तगयवरे । “एवं च महापउमो, काऊण वसम्मि तं वरगइदं । हत्थारोहस्स पुणो, समप्पिउं
 झत्ति अवयरइ ॥४॥ इय सो साहुकारेण पूइओ रायपमुहलोएण । देवोवमो कुमारो, जयउ इमो इय भणंतेहिं ॥५॥” ततो
 नरवइणा विन्नायं—जहा एस कोइ महापुरिसो पहाणकुलसमुवभवो य, अन्नहा कइं एरिस रूवं विन्नायं च ? ततो नेऊण
 सगिहं कयोवयारस्स दिन्नं कन्नाण सयमेगं । ताहि य समं विसयसुहमणुहवंतस्स महापउमकुमारस्स वच्चंति दियहा,
 किंतु तहावि तं मयणावल्लिं सरइ हियएण । अन्नया सयणीयातो रयणीए पसुत्तो अन्नहरिओ वेगवईए विजाहरीए ।
 दिट्ठा य निहाखएण सा तेण, भणिया य दरिसिऊण मुट्ठिवंधं—किं म तुममवहरसि ? तीए भणिय—निसुणसु कुमार !
 वेयट्ठे सूरौदयं नामऽत्थि नयरं, इंदधणू नाम तम्मि विजाहराहिवई परिवसइ, भज्जा य सिरिकंता, धूया य
 जयचंदा, सा य पुरिसवेसिणी न इच्छइ किं पि पवर पि वरं, ततो नरवइभणियाए मए पट्ठियालिहिया दसिया तीए सब्बे वि
 भरहनरवरिंदा, त य तेसिं कोई अभिरुइओ । अन्नया तुम्ह रूवं दंसियं, ततो तुम्ह रूवदंसणाणंतरमेव गहिया कामा-
 वत्थाए, भणिया य अहं तीए—जइ मम एस भत्तारो न सपज्जइ ता अवस्स मए मरियव्व, अन्नस्स जावज्जीवं निव्विती
 पुरिसस्स । इमो य वइयरो मए साहितो तीए जणणिजणयाणं । तेहिं अहं तुम्ह आणणनिमित्तं पउत्ता । ततो तीए अवीस-
 सतीए पुरतो इमा पइन्ना मए गहिया—“जइ तं नाणेमि अहं, रायकुमारं अइप्पियं तुज्झ । ता जालिंधणजलिए, जलणम्मि
 धुवं पविस्सामि ॥१॥” संपयं च जइ तुम्ह पसाएण न मे मरणं संपज्जइ पइन्ना य निव्वहइ ता कुमार ! सब्बं सोहणं, न
 अन्नहा । तओ अणुण्णायाए तीए नीओ महापउमो सूरौदए नयरे, निवेइओ य खयरहिवस्स । तेण य सम्माणिऊण पवर-
 दिवसे कराविओ पाणिग्गहणं समं तीए कन्नाए । पूइया य वेगवई जयचंदाए । इओ य जयचंदाए माउलगभाउगा
 गंगाहर-महिहरा नाम विजाहरकुमारा अइयंडा सुणिऊण इमं वइयरं भडचडयरसमेया समागया अन्नम्मि दिणे
 संगामनिमित्तं सूरौदयपुरवरे । सोऊण महापउमकुमारो तेसिं आगमणं सह विजाहरभडेहिं नीहरिओ तेसिमभिमुहो ।
 संपलगं रणं । अवि ष—जुज्झम्मि समावडिए, न सदणो कुजरो तुरगो वा । सुहडो व परवलम्मी, महपउमेणं न जो
 विट्ठो ॥ १ ॥ एवं च भयविहलं जाणिऊण निग्रयवलं भग्गा गंगाहर-महिहरा । महापउमो वि सपत्तजतो समु-
 प्पन्नइत्थिरयणवज्जसव्वरयणो लद्धनवनिही वत्तीसनरीसरसहस्ससेविज्जमाणो परिणीएणूणचउसट्ठिसहस्संतेउरो ह्य-गय-
 रह-पाइक्क-क्कोससपन्नो पसरियपयावो जाओ नवमचक्कवट्ठि त्ति । तहा वि—“छक्खंडभरहरज्जं, मन्नइ सो नीरस समिद्ध
 पि । मयणावलीए रहियं, जणमेजयरायदुहियाए ॥१॥” अन्नया य आसमपयम्मि गयस्स तावसेहिं विहियसम्माणस्स पव-
 रप्पफलाइएहिं सयधणुपुत्तेण दिन्ना जणमेजएण महापउमचक्कवट्ठिणो मयणावली इत्थिरयण । परिणीया य महा-
 पउमेणं । ततो य महाविभूईए चक्कवट्ठिरिद्धिसमेओ गतो हत्थिणाउरं नयरं, पविट्ठो य थुवमाणो वंदियणेण । पणमिया
 य तेण जणणिजणया । तेहिं य समाइत्थिओ गुरुनेहेणं ति । इत्थंतरम्मि य तत्थेव समोसरितो मुणिसुव्वयसामिसीसो
 सुव्वओ नाम सूरी । ततो निग्गतो सपरिवारो पउमोत्तरो राया, वंदिऊण य तं निसन्नो । भयवया वि कया रन्नो भव-
 निव्वेयजणणी धम्मदेसणा । राया वि तं सोऊण भणइ—भगव ! जाव रज्जसुत्थ करेमि ताव तुव्वमतिप पवइस्सामि ।
 ततो ‘मा विलंवं कुणसु’ त्ति भणितो सूरिणा । पुणो वि पणमिऊण गुरुं पविट्ठो राया नयरिं । ततो वाहरिआ मंतिणो सह

पहाणपरियणेण विण्हुकुमारो य । रत्ना भणियं च—भो ! भो ! निसुयं चिय तुम्हेहिं ससारासारत्तणं ? वंचितो एत्तियं ऋल-
मह जं सामन्नं नाऽणुद्वियं, ता सपय पि विण्हुकुमारं नियम्मि रज्जे अहिसिंचिऊण गेण्हामि पव्वज । ततो विण्हुकुमारेण
विन्नत्त—ताय ! अलमिमेहिं किपागफलोवमेहिं भोगेहिं, तुह चरियमेवाणुचरिस्सामो । ततो जाणिऊण विण्हुकुमारनिच्छयं
वाहरितो महापउमो, भणितो य—पुत्त ! पडिवज्जसु मम रज्जमिम जेण पव्वयामो । महापउमेणावि अइविणीयत्तणतो
भणियं—ताय ! अहिसिंचसु नियरज्जम्मि विण्हुकुमारं, अह पुण एयस्सेव आणापडिच्छगो भविस्सामि । राइणा
भणियं—वच्छ ! पुणरुन भणितो वि न पडिवज्जइ इमो जं मए सह पव्वइस्सइ । ततो सोहणम्मि दिणे महाविभूइए
य कतो महापउमस्स रज्जाभिसेतो, पव्वइतो य सुवयसूरिसमीवे पउमुत्तरो सविण्हुकुमारो । जातो महापउमो चिरका-
लसासणो चक्कवट्ठि ति । ते य रहा इत्तियं कालं तहा ठिया । ततो महापउमचक्कवट्ठिणा भमाडितो नयरीए जणणीसतितो
जिणिंदरहो, कया उन्नई जिणपवयणस्स । तप्पभित्तिं च धम्मज्जयमई बहुगो लोगो पवन्नो जिणसासणं । तेण य महा-
पउमेण चक्कवट्ठिणा सव्वम्मि भरह्वेत्ते गामागरनगरनगुज्जाणईसु कारावियाइं अणेगकोडिलक्खप्पमाणाइ जिणभवणाइ ।

पउमुत्तरमुणी वि पालियनिकलंकसामन्नो विसुज्झमाणेणऽज्झवसाएणं रविऊण कम्मजालं समुप्पन्नकेवलनाणो संपत्तो
निव्वानं ति । विण्हुकुमारसाहुणो विउग्गतवोविहारनिरयस्स नाणदंसणचरणेहिं वड्डमाणस्स उप्पन्नातो आगासगमण-वेडधि-
याइयातो नाणाविहातो लद्धीतो । अवि य—मेरु व तुगदेहो, वच्चइ गयणम्मि पक्खिनाहो व । मयणो व रुववंतो, वड्डरुवो
होइ तियसो व ॥१॥ इतो य ते वि सुवयायरिया बहुसीसपरिवारा चरिसारत्तविहारत्थमागया हत्थिणाउरं, ठिया उज्जाणे ।
उवलद्धा य ते पुव्वविरुद्धेणं नमुइणा, तओ तेण अवसर नाऊण विन्नत्तो राया—जहा पुव्वपडिवन्नं वर मे देहि । राइणा
वुत्त—वरेसु । तेण भणियं—वेयभणिएण विहिणा जन्नं काडमिच्छामि अतो रज्ज देहि । रत्ना वुत्तं—एवं होउ, अहिसित्तो सो

रज्जे । राया वि अत्तेउरं पविसिय ठितो । तओ नमुई नगराओ निग्गच्छिय जागकम्मनिमित्तं जन्नवाडमागम्म दिक्खितो जातो
कवडेण । तस्स य रज्जे अहिसित्तस्स सव्वाओ पयईतो वंभणजाईतो य सेयभिक्षुवज्जियाओ वद्धावणयत्थमागयातो ।
ततो नमुइणा ‘सव्वे लोगा लिंगिणो य वद्धावया समागया न उण सेवडय’ ति वोत्तु पयासित्ता य तमेव छिदं सदाविया
सुवयायरिया, भणिया य ते नमुइणा—‘जो जया रज्जं पावइ खत्तिओ वभणो वा सो पासडिएहिं आगतु वट्ठवो’ ति
लोगडिई, जम्हा रायरक्खियाइ तवोवणाइ इत्थंति, तुम्हे पुण थद्धा सव्वपासडदूसगा निम्मज्जाया ममं च निंदह अतो
मईयं रज्ज मोत्तूण अन्नत्थ जहासुह विहरह, जो य तुम्ह मज्जे नयरे भमतो दीस्सिहिइ स मे वज्झो होही । “गुरुणा सो
सलत्तो, न अम्ह कप्पो ति तेण नोम्मत्ता । न य निंदामो किं पि वि, समभावा हति जं मुणिणो ॥१॥ तो सो रद्धो पभणइ,
जइ समण सत्तदिणुवरिं पेच्छ । तो वधवं पि तमह, माराविस्स न सदेहो ॥२॥” सोउं चेवमागया उज्जाण, साहवो पुच्छिया य
सूरिणा—किमेत्थ कायध्वं ? । ततो भणियमेकेण—जहा सट्ठिवाससयासेवियतवोविसेसो सपयं गंगामंदिरपव्वण चिट्ठइ
विण्हुकुमारो महासुणी, सो य महापउमभाय ति उवसमिस्सइ तव्वयणातो नमुई, जो य विज्जालद्धिसपन्नो साहू सो
यच्च तस्साणयणत्थ । ततो भणियमेकेण साहुणा—गगणेणाह गंतु समत्थो परमागंतु ण सक्केमि । गुरुणा भणियं—
विण्हुकुमारो चिय आणेत्सइ । ‘एव’ ति पडिवज्जिऊण उप्पइओ आगास, खणमेत्तेण य पत्तो । त च दट्ठूण चित्तियं
विण्हुकुमारेण—अव्वो ! किचि गुरुयं संघकज्ज, तेणेस वासारत्तम्मि आगओ । ततो पणमिऊण विण्हुसाहु सिट्ठमागमण-
पओयणं । येववेलाए तं धेत्तूण साहुं पयट्ठो आगासजाणेण मुणी पत्तो गयपुरे । वदिया मुणिणो । ततो साहसनेओ
गतो विण्हुसाहू नमुइंसणत्थं । तं च मोत्तूण वंदितो सव्वेहिं पि सो महानरिंदाईहिं । सुहासणत्थेण य धम्मकहणाइपु-
व्वयं भणियं विण्हुणा—वासारत्तं जाव चिट्ठतु मुणिणो । मंतिणा भणियं—किमेत्थ पुणरुत्तोवन्नासेण ? पंचदिवसा चिट्ठंतु ।

मुणिणा भणियं—जइ एवं ता पट्ठणवाहिरूजाणे धिय द्वायंतु । ततो संजायामरिसेण भणियं नमुइणा—चिट्ठउ ताव
नगरमुज्जाणं वा, मम रज्जे वि तुम्हेहिं सव्वपासंडाहमेहिं गयलजेहिं पिइसाइवूसगेहिं न ठाइयध्वं, ता तुरियं मम रज्जं मुयह जइ
जीविएण कज्जं । ततो समुप्पन्नकोवानलेण भणियं विण्हुसाहुणा—तहा वि तिण्हं पयाणं थामं देसु । ततो भणियं
मंतिणा—दिन्न, पर जं तिण्हं पयाण वाहिं पेच्छिस्सामि तमवस्स लुयसीसं करिस्सामो । तओ समुप्पन्नदारुणकोवानलो
वड्डिउं पयत्तो । अवि य—“कयनाणाविहरूवो, वड्डंतो सो कमेण मेरुसमो । जातो जोयणलक्खो, अप्फालियफार-
कुकारो ॥१॥ कमवहरं कुणंतो, गामागरनयरसायराइन्न । कंपावइ महिवीढं, ढालइ सिहरीण सिहराई ॥२॥ उच्छालइ
जलनिहिणो, जोइसचक्क पि दूरमोसारे । रोमेइ देवदाणवगणमेवं पलयकालो व ॥३॥” तिहुयणसखोभातो सक्केण
नाऊण मुणिवर कुवियं पेसियातो गायणसुरसुंदरीतो गायंति ताओ—“सपरसतावओ, धम्मवणविहावसू । दुग्गागमणहेऊ
कोवो, ता उवसम करेसु भयवं ॥१॥” ति एवमाइ कोहोवसमणाइं गेयाइ । एवं च सो भयवं पव्वड्डमाणदेहो नमुइमंति
धरणीए छोटु दिन्नपुव्वावरसमुदपाओ विन्नायवुत्तंतेण महापउमचक्कवट्ठिणा भयवेविरणेण मन्नाविजंतो थुणिजंतो य तहा
सतिनिमित्त सुरासुरनरेहिं सवेण य वहुविहसुवसामिजतो कह कहवि किवं काऊण नियत्तो । तप्पभित्तिं च विण्हुकुमार-
मुणी ‘तिविक्रमो’ ति नामेण लोगे पसिद्धिमुवगतो ति । समुवसतकोवो य भयवं आलोइयपडिक्कंतमेत्ते चेव सुदप्पा
विहरइ । भणिय च—“आयरिए गच्छम्मि य, कुल गण सघे य चेइयविणासे । आलोइयपडिक्कंतो, सुद्धो जं निज्जरा
विउला ॥१॥” निकलंक सामन्नमणुपालिऊणं समुप्पन्नकेवलो सिद्धि गतो । महापउमचक्कवट्ठो वि कालेण ससारवास-
विरत्तो रज्जसुत्थं काऊण निक्खत्तो । अहीयपभूयसुत्तत्थो दुक्करतवचरणरत्तो निरइयारज्जधम्मपरिपालणुज्जतो होऊण
उप्पाडियकेवलनाणो सिद्धि गतो । वीसवणूसियदेहो तीसइवाससइस्साऊ य एस भयवं आसि ति । विण्हुकुमारचरियं

च पसंगतो भणियं । आसी य विहृतो रिसिमंडलत्थयभणितो विण्हुकुमारमुणी, सो वि एयारिसवत्तवओ चेव, नवरं चक्कवट्ठिहिंडिरहियमहापउमरायभाया संतिसामिसीसो तवं च काउं सव्वट्ठसिद्धिं गतो त्ति ।

“एगच्छत्तं” सूत्रं सुगमम् । नवरं “माणनिसूरणो” त्ति दप्ताऽऽरात्यहङ्कारदलनो मनुष्येन्द्रः प्राप्तो गतिमनुत्तराम् । तथाहि—

कंपिले नयरे महाहरिस्स राइणो मेराए देवीए चोदसमहासुमिणसूइओ उववन्नो हरिसेणो नाम दसमचक्कवट्ठी । जोवणं पत्तो ठाविओ पिउणा रजे । उप्पन्नाइं चउदस रयणाइं । पसाहियं भरहं । कयरजामिसेतो उदारे भोए भुंजंतो गमेइ कालं । अन्नया लहुकम्मयाए विरत्तो भववासातो चित्तिं च पयत्तो—पुव्वकयसुहकम्मेण मए एरिसा रिद्धी पत्ता, ता पुणो वि परलोगहियं करेमि । भणियं च—“मासैरष्टभिरहा च, पूर्व्वेण वयसाऽऽयुपा । तत् कर्त्तव्यं मनुष्येण, यस्यान्ते सुखमेधते ॥१॥” एवमाइ परिभावि य पुत्तं च रजे निवेसिय निक्खतो, उप्पन्नकेवलो य सिद्धो । पनरस धणूणि उच्चत्तं, वरिससहस्सा दस आउयमेयस्स संजायं ति ॥

“अन्नितो” सूत्रम् । ‘अन्वितः’ युक्तः राजसहस्रैः, “सुपरिचाइ” त्ति सुपु-शोभनप्रकारेण राज्यादि त्यजतीत्येवं शीलः सुपरित्यागी वमं “चरे” त्ति अचारीत् ‘जयनामा’ एकादशचक्री जिनाख्यातं दममिति योज्यम्, चरित्वा च प्राप्तो गतिमनुत्तराम् । तथाहि—

रायणिहे नयरे समुद्विजयस्स राइणो वप्पगाए देवीए चोदसमहासुमिणसूइओ जातो जतो नाम पुत्तो । कमेण य सिद्धभरहो जाओ चक्की । रज्जसिरिणुहवंतो अन्नया विरत्तो भोगाणं, चित्तिं च—“सुचिरमपि उचित्वा स्यात् प्रियैर्धिप्रयोगः, सुचिरमपि चरित्वा नास्ति भोगेषु दृष्टिः । सुचिरमपि सुपुष्टं याति नाशं शरीरं, सुचिरमपि विचिन्त्य त्राणमेको हि धर्मः ॥१॥” एवं संवेगमुवगतो अहिनिक्वंतो जाव सिद्धो, वारसधणू देहमाणो तिवरिस-सहस्साज्ज य एस आसि त्ति ॥

“दसन्न” सूत्रम् । ‘दशार्णराज्यं’ दशार्णजनपदसम्बन्धि राज्यं ‘मुदितं’ प्रमोदवत् त्यक्त्वा “णं” वाक्यालङ्कारे, मुनिः “चरे” त्ति अचारीत् अप्रतिबद्धविहारितया विहृतवानित्यर्थः, दशार्णभद्रो निष्क्रान्तः साक्षात् शक्रेण ‘चोदितः’ अधिकविभूतिदर्शनेन धर्मं प्रति प्रेरित इति । तथाहि—

अत्थि विराड्विसए धम्मउरं नाम सन्निवेसो । तत्थेगो मयहरपुत्तो, तस्स भज्जा दुस्सीला पइम्मि परोक्खे दंडिय-ससरक्खेण समं चोरियरमियं करेइ । अन्नया तत्थ नडपेक्खणं जायं । तम्मि य पणधितो एगो तरुणनडो इत्थि-रूवेण । तीए य छिंछईए ‘पुरिसो एसो’ त्ति जातो नडो अणुराओ, पच्छन्नं च भणितो नडपेडयमयहरो—जइ इमिणा वेसेण मए समं कीलइ इमो ततो अहं अट्ठ सयं देमि । पडिधन्नं च तेण, भणिया य एसा—गच्छ तुमं, संपयं चेवा-ऽऽगतो एस । पुच्छियं च घरं । साहियमिमीए । गया एसा । रद्धा नडनिमित्तं खीरी । आगतो नियमेहरपेसितो नडो । कयं चलणसोयं । उवविट्ठो भुंजिउं । भरिउं खीरीए भायणं दिन्नं गुलहियं । जाव न भुंजइ तावाऽऽगतो ससरक्खो । तीए भणिओ य नडो—उट्ठेहि, तिलोयरए पविस जावेयं वोलावेमि । पविट्ठो नडो । आगतो ससरक्खो । ‘किमेसा खीरि ?’ त्ति पुच्छियमणेण । ‘जेमेमि’ त्ति साहियमिमीए । तेण भणियं—चिट्ठ ताव तुमं अहं जेमेमि त्ति । इयरीए भणियं—नेवं, भुक्खिया अहं ति । बला उवविट्ठो ससरक्खो । जाव न चेव भुंजइ तावाऽऽगतो से पई । तीए भणियं—लहुं उट्ठेहि, पविस एत्थ तिलोयरए, न गंतव्वं दूरं, सप्पो चिट्ठइ त्ति । पविट्ठो ससरक्खो । आगतो से पई । भणियं च णेण—किमेयं ? ति । तीए भणियं—भुक्खिय त्ति जेमेमि । इयरेण भणियं—चिट्ठ ताव तुमं अहं जेमेमि । इयरीए भणियं—अज्ज अट्ठमी,

कहमण्हातो जेमेसि ? । तेण भणियं—तुमं ण्हाय ? त्ति । इयरीए भणियं—मा एवं करेहि, न एस धम्मो सयाणं । बला य भुत्तो एसो । इतो य ‘भुक्खितो’ त्ति भक्खणनिमित्तं फूमिया तिला नडेण, ‘सप्पो’ त्ति पलाणो ससरक्खो, ‘अवसरो’ त्ति पिट्ठतो नडो । दिट्ठा निगच्छमाणा मयहरपुत्तेण, ‘किमेयं ?’ त्ति पुच्छिया घरिणी । सनिवेयं जंपियमिमीए—भणिओ मए, तुमं मा एवं करेहि, न एस धम्मो सयाणं ति, वसंतं तुह घरे एयं उमा-महेसरं अज्ज अण्हाणभोयणधम्मभंणेण निगयं । ‘हा ! दुट्ठ कयं’ विसन्नो मयहरउत्तो । भणियं चाणेण—कोऽवेत्थुवाओ ? । तीए भणियं—नाएण दव्वमज्जिणिय सविट्ठीए पूय करेहि, ततो पविसइ एयं ति । गतो मयहरउत्तो दसन्नविसए । लग्गो वाडकम्मे । निष्फत्तीए विटत्ता वस गहियाणगा । ‘अप्प’ त्ति न तुट्ठो चित्तेण, तह वि पयट्ठो नियदेस, अडवीए पिप्पलमूले वीसमइ । इत्थंतरे अवहरितो आसेण समागतो तमुदेसं दसन्नभद्रो राया, दिट्ठो मयहरपुत्तेण, दंसियमुदग, उप्पज्जाणितो आसो, विस्सामितो राया, थेववेलाए समागओ परियणो । ततो ‘उवगारि’ त्ति पुच्छितो मयहरउत्तो रज्जा—को तुमं ? किं वा ते कीरउ ? । जहट्ठिय-मेव साहिय मयहरउत्तेण, भणितो य राया—ता सविट्ठीए पूआसपायणत्थं करेउ किचि देवो त्ति । राइणा चित्तिं—‘उज्जुगो वरागो घत्तितो महिलाए, ता इममेत्थ पत्तयालं नेमि पट्ठणं, ततो जहाजुत्तमणुचिट्ठिस्सामि’ त्ति नीतो सनयर, सपाडियं भोइणाइयं, चित्तिं च राइणा—अहो ! से वयसाओ, असतगं पि विटविय सविट्ठीए पूयं सपाडेइ । धम्म-पुरिसो खु एसो ता किं इमस्स कीरउ ? । इत्थंतरे निवेइयं राइणो पउत्तिकहगेहिं—जहा देव ! भगवं महावीरो समागओ । परितुट्ठो राया, वंदितो तथेव भावेण, दिन्नं पारितोसियं, चित्तिं चाणेण—जइ नाम एस मयहरपुत्तो विसिद्धविवेयरहिओ वि नियदेवयाण सविट्ठिपूयासंपायणत्थमेवं परिकिलिस्सइ, ता अम्हारिसेहिं सारासारविभागविया-णएहि समग्गसामग्गिणहिं तिहुयणचित्तामणिस्स समणस्स भगवतो महावीरस्स विसेसेण सविट्ठिपूया काउं जुज्जइ त्ति,

ता कष्टं सविद्वीएतहा वंदिरुमं भयनं जहान केणइ वंदियपुषो । वीयदियमे पहायममण य नयगोसद्विशो, प्हायविलित्ता-
 लंकियदेहो उदाररुयजोयणलायननेवरयेण पंचसङ्कगाऽवरोहेण माद्धि, मंटियालंकियाण चाउरंगिणीण सेणाण पग्गिओ,
 पवरजाणारुदेहिं बहुहिं सामंत-मति-सेट्ठि-मत्थवाठ-पवरजणसहन्नेहिं जणिजमाणो, भभाभेग्गिमाठआउज्जरयवहिनिय-
 विंगंतरो, पटतेहिं मागहेहिं गायंतेहिं गंयणिहिं नचतीहिं विलानिणीहिं गओ भगवतो वंणत्थं । तिसुज्जनागभादेण वंदितो
 भयन, 'नरयो न्हि' ति हरिसिजो राया मयहरउत्तो य । इत्थतरं नयेग चितियं—महापुरिमो दसण्णभदो पटियुद्धिससङ्क
 ङ्गिणा वट्टयेण, अतो महाभिभूद्धं वंदामि भयनंतं । त्रिउरुधिया एराउण अट्ट वंता, वते वते अट्ट पोन्नरणीतो, पुक्करणीण
 पुक्करणीण अट्ट पडमा, पउमे पउमे अट्ट पत्ता, पत्ते पत्ते अट्ट वतीमवद्धा गमपेक्कण्णा । एवं तिमूद्धेण एराउण पयाहि-
 णेउण वंदितो भयनं देविंदेण । तं वट्टण चिनिय दसण्णभद्रेण—अहो ! गल्लु तुच्छोऽं जेण इमीण वि तुच्छाण सिरीण
 गवो नओ, “अहवा अट्टिभदा, धेवेण वि हुनि वत्तुणाणीया । णसठ्ठ उतालर्रो, हु मूमगो वीहिनामज ॥१॥” वओ अणेण
 तुद्धधम्मो तेण एरिमा रिद्धी, ता अह पि तं चेय करेमि, किमेत्थ विसाण्णं ? । उक्कच्च—“समनय्याउपनः सन, पुरयः
 पुरयं तिमन्यमभ्येति ? । पुण्यैरविकररधेनु मोऽपि करोतु तान्वेय ॥१॥” इयाडसवेगभाउणाण पडिउट्टो, गओवसम-
 सुवगय चारित्तमोहणीयं, भणियं च तेण—भयनं ! निधिण्णोऽं भयचारगातो, ता करेए ने वयप्पयागेणाऽणुगहं ति ।
 दिक्खित्तो य मयहरपुत्तेण समं भयवया । वंदितो सणेण, पममितो य—‘वत्तो वरयो तुमं जेणेरिमा रिद्धी नएस थिय
 परिचत्ता, सधयिया य निप्रपट्ठा तुमे, जतो वयंउगाए य भायवट्ठा पहाण’ ति पमंसिउग गतो मुरलोणं सणे ति ॥
 “नमी नमेड” सूत्रप्रयं नुगमम् । नवर ‘निग्नान्ता’ प्रजिता., निग्नम्य च श्रामण्ये पदुपस्थिताः श्रमणानुष्ठानं
 प्रत्युत्ता’ अभूवन्निति शेषः । एतच्चरितानि प्राक् कथितानि ॥

“सौवीरराय” सूत्रम् । सौवीरराजपुत्रम् । तस्मा राजमिति जेपः मुनिः “चरे” ति अचारीन् “उदायणो” ति
 उदायननामा प्रजितः, परिरा च किम् ? इत्याह—प्राप्नो गतिमुत्तराम् । कथम् ? ।

तेणं कालेणं तेणं समणं सिंधुसोवीरेसु जगणसु वीइभए नाम नगरे होत्या, उदायणो नाम राया, पभावती
 से देवी, तीसे जेट्ठे पुत्ते अभिती नामं जुवराया होत्या । नियए भायणिजे केसी नाम होत्या । ते ण उदायणे
 राया सिंधुसोवीरपामोक्खाणं सोलसण्हं जणय्याणं वीइभयपामोक्खाणं निण्हं तेउट्ठाणं नगरसयाणं महासेणपा-
 मोक्खाणं वसण्हं रायाणं वट्ठमउडाग वित्तिणसेयउत्तचामरयाववीयणाणं अत्रेणिं च राईसरतलयरपमितीणं आदेयणं
 लुगमाणो विहरद । एवं च तान एयं । इतो य—

तेणं कालेणं तेणं समणं चंपाए नवरीण कुमारनंदी नाम तुयन्नारो इत्थिलोली परियसइ । मो जत्थ मुत्तं वारियं
 पासइ मुणेइ वा तत्थ पंचसया मुण्णसस दाउण त परिणइ । एउ च तेण पंचमया विडिया । ताहे सो ईसालुतो एपरं-
 भपामायं करेत्ता ताहिं समं ललइ । तस्म य मितो नायल्लो नाम समणोपासगो । अत्रया य पंचसेलदीवयस्यधातो वाणमं-
 तरीतो मुरवडणियोएणं नंदीसरवरदीयं जत्ताए पत्थियाओ । ताग च भत्ता विज्जुमाली नाम पंचसेलाहिवई सो चुतो ।
 तातो चित्तं—अपि बुग्गाहोमो जो अन्हं भत्ता भनइ । नवर वधंतीहिं चंपाए कुमारनंदी पंचमहिलासयपरियारो उवललंतो
 दिट्ठो । ताहिं चित्तियं—एस इत्थिलोली, एउं बुग्गाहोमो । पण्णोभूया । ताहे नो भणइ—फातो हुन्दे ? । तातो भणंति—
 अन्हं हासप्पहासाभिदाणातो देवयातो । सो मुच्छित्तो तातो पेच्छइ । तातो भणंति—‘जइ अन्हंहिं कजं तो पंचसेलगं
 दीन एजाहि’ ति भणिउण उप्पडण्ण गयातो । मो तामु मुच्छित्तो रावले सुवनं दाउण पटहग नीणेइ—कुमारनंदी जो
 पंचसेलगं नेइ वत्स धणकोहिं सो देइ । धेरेण पटहतो धारितो, वहणं कारियं, पत्थयणस्म भरियं । धेरो तं वणं पुत्ताण

दाउण कुमारनंदिणा सह जाणवत्तेण पत्थितो । जाहे दूरं समुदे गओ ताहे धेरेण भणइ—किं पि पेच्छसि ? । सो भणइ—
 किं पि कालयं दीसइ । धेरो भणइ—एम वडो समुदइले पययाण जातो, एउस्स हेट्ठेणं एयं वहणं जाहिति तो
 तुम अमूटो वडं विलग्गेजासि, ताहे पंचसेलयातो भाउंडपक्खां एहिंति वेसिं जुगलस्स तिणिग पाया, ततो तेसु मुत्तेसु
 मन्निहे पाए मुलग्गो होजासि पडेणं जप्पाणं वधिवं, ता ते पंचसेलयं नेहिंति । अह तं वडं न विलगसि तो एयं वहणं
 वल्लयामुहे पविसिहिं ति तत्थ विणस्सिहिंति । एवं सो विलग्गो नीतो पस्सीहिं । ताहे ताहिं वाणमंतरीहिं दिट्ठो, रिद्धी
 य ने दाइया, सो पगहितो । ताहे ताहिं भणितो—न एएग सरीरेण मुंजामो, किंचि जलणपवेसाइ करेहिं जहा पंचसे-
 लाहिवई होजासि ति । ता भणइ—किह जासि ? । ताहे मरयलपुडेण नीतो स उज्जाणे छड्डितो । ताहे लोगो आगंतूण
 पुच्छइ—किं तुमे तत्थ अच्छेरे दिट्ठ ? । सो भणइ—‘दिट्ठं तुयमणुभूय, जं चित्तं पंचसेलए दीवे । पसयच्चि !
 चट्ठयणे !, हा हासे ! हा पहासे ! य ॥१॥’ आढत्तं च तेण तयभिसविया जलणासेवणं । धारितो य मित्तेण—भो मित्त !
 न उच्च तुह काउरिसज्जोचियमेय चेट्ठिय, ता महाणुभाव !—‘दुलह माणुजजम्मं, ना हारसु तुच्छभोगसुहइव ।
 वेरुलियमणीमुट्ठेग कोड किं किण्ड कायमणिं ? ॥ १ ॥’ अत्र च—जइ वि तुमं भोगत्थी तहा वि सद्धमाणुट्ठाण चेव
 करेसु । जनो—“वणतो धणदिययाण, कामत्थीणं च मयकामकरो । सग्गापवग्गसगमहेउ । जिणदेसिओ वम्मो ॥१॥”
 एउमाडअणुमानणेण धारिज्जतो वि मित्तेण उगिणीमरेणेण मतो पंचसेलाहिवई जातो । सधुस्म निवेतो जातो—भोगाण
 कजं किं किलिस्सइ ? ति अन्हं जाणता कीस अच्छामो ? ति पवइतो, काल काउग अज्जुए उवउओ, ओहिणा तं
 पेच्छइ । अत्रया नंदीसरवरजत्ताए पलायवत्स पटहतो गलए ओलइतो, ताहे वाइतो नंदीसरं गतो । सट्ठो आगतो तं
 पेच्छइ । सो वत्स तेयं असहमाणो पलायउ । सो तेयं साहरेत्ता भणइ—भो ! नम जाणसि ? । सो भणइ—को सया-

इए देवे न याणइ । ताहे तं सावगरूवं दंसेइ, जाणावितो य । ताहे संवेगमावन्नो भणइ—संदिसइ किमियाणि करेमि ? । भणइ—वद्धमाणसामिस्स पडिमं करेहिं ततो ते सम्भत्तवीयं होहिं त्ति । भणियं च—“जो कारवेइ पडिमं, जिणाण जियरागदोसमोहाणं । सो पावइ अन्नभवे, सुहज्जणं धम्मवररणं ॥१॥” अन्न च—दारिद्रं दोहगं, कुजाइ-कुसरीर-कुमइ-कुगईओ । अवमाण-रोय-सोया, न हुंति जिणविंवकारीणं ॥१॥” । ताहे महाहिमवंतातो गोसीस-चंदणदारं घेत्तूण तत्थ पडिमं निव्वत्तेऊण कट्टसपुडे छुभइ, पवहणं च पासइ समुदमज्जे उप्पाएण छम्मासे भमंतं, ताहे अणेण तं उप्पायं उवसामिउं संजत्तियाण सा खोडी दिन्ना, भणिया य—देवाहिदेवस्स एत्थ पडिमा चिट्ठइ ता तस्स नामेण विहाडेयवा खोडी । ‘एवं’ ति पडिवज्जिय गया वाणिया । उत्तिन्ना समुदं । पत्ता वीइभयं । तत्थ उदायणो राया तावसभत्तो । दंसिया खोडी तस्स । साहियं सुरवयणं । मिलितो ससरक्खमाहणाई पभूतो लोगो । रुद्ध-गोविंदा-इत्तामेण वाहिंति परसुं । तथाहि केई भणंति—वंभो चेव देवाहिदेवो, जतो सो चेव चउम्मुहो सव्वजयसिद्धिकारओ, नेयाणं च पणेया । अन्ने—‘विण्हू पहाणो’ त्ति भणंति, जओ सो चेव सव्वगतो लोगोवद्वकारए य दाणवे विणासेइ, संहारकाले य उयरगयं जयं धारेइ । अवरे—‘महेसरो उत्तमदेवो’ त्ति भणंति, जतो सो चेव सिद्धिसंहारकारतो अजोणिसंभवो, तस्स चेव भागा वंभ-विण्हू । एमाइविगप्पणाहिं वाहिज्जमाणो उप्पिडइ परसू । एत्थंतरे आगया एत्थ उदायणस्स रत्तो महादेवी चेडगरायधूया समणोवासिया पभावई । तीए काऊण पूयं भणियं—गयरागदोसमोहो, सव्वन्नू अट्टपाडिहेरसंजुत्तो । देवाहिदेवरूवो, अरिहा मे दंसणं देहिं ॥१॥ वाहावितो परसू, पडंतस्स विघायस्स विहडिया खोडी, जाव दिट्ठा सव्वंगपडिपुत्ता अमिलाणमल्लदामालंकिया चद्धमाणसामिपडिमा । अईव आपंदिया पभावती । जाया जिणधम्मपदावणा । पडियं च तीए—सव्वन्नू ! सोमदंसणं, अपुणुवभव ! भविग्रज्जमणाणंद ! ।

जयचित्तामणि ! जयगुरु !, जय जय जिणवीर ! अकलंक ! ॥१॥ अंतोउरे य चेइयघरं कारियं । पभाघई ण्हाया तिसंझं पूएइ । अन्नया देवी नच्चइ, राया वीणं वाएइ, सो देवीए सीसं न पेच्छइ, अडिई से जाया, वीणावायणयं हत्थाओ से भट्टं । देवी रुद्धा भणइ—किं दुट्ठु नच्चियं ? । निव्वंधे से सिट्ठं । सा भणइ—किं मम जीविएण ? निक्कलंको सुच्चिरं सावयधम्मो पालितो । अन्नया देवी न्हाया चेडिं भणइ—पोत्ताइ आणेहिं । ताए रत्तगाणि आणियाणि । रुद्धा अद्वाएणं आहया ‘जिणघर पविसंतीए रत्तगाणि देसि’ त्ति । मया चेडी । ताहे चित्तेइ—मए वयं खंडियं, ता किं जीविएणं ? ति रायाणं पुच्छइ—भत्तं पक्खस्वामि । निव्वंधे ‘जइ परवोहेसि’ । पडिस्सुयं । भत्तपक्खलाणेण मया देवी देवलोगं गया । जिणपडिमं देवदत्ता दासचेडी खुज्जा सुत्सुसइ । देजो उदायणं संघोहेइ । न सउज्झइ । सो तावसभत्तो । ताहे देवो तावसरूवं करेइ । अमियफलाणि गहाय आगतो । रत्ता आसाइयाणि, पुच्छितो—कहिं एयाणि फलाणि ? । भणइ—नगरअदूरसामंते आसमो तहिं । तेण समं गतो । भीमायारेहिं तावसेहिं हंतुं पारडो । नासंतो वणसडे साहवो पेच्छइ, तेसिं सरणमल्लीणो । ‘मा भीयसु’ त्ति समासासितो तेहिं । नियत्ता ते तावसा । अणुसासितो सो साहहिं—‘धम्मो चेवैत्थ सत्ताणं, सरणं भयसायरे । देवं धम्मं गुरुं चेव, धम्मरत्थी य परिकल्प ॥१॥ दसउट्टदोसरहितो, देवो धम्मो उ निउणदयसहितो । सुगुरु य वंभयारी, आरंभपरिगहे विरतो ॥२॥’ एयसाहउयएसेण पडिउट्टो, पडिवन्नो जिणधम्मं । देवो अत्ताणं दरिसेइ । धम्मे य थिरीकाऊण गतो सुरो । जाव अत्थाणीए चेव अप्पाणं पेच्छइ । एवं सट्ठो जातो ।

इओ य गंधारातो सावतो सवातो जिणजम्माइभूमीतो वंदित्ता वेयट्ठे कणगपडिमातो सुणिन्ता उववासेण ठितो ‘जइ वा मतो दिट्ठातो वा देवचाए दंसियातो’ । टुट्ठा य सव्वकासियाण गुलियाण सयं देइ । ततो नियत्तो तुणेइ वीइभए नयरे जिणपडिमं गोसीसचंदणमइयं, तव्वंदतो एइ, वंदइ । तत्थ पडिल्लगो देवदत्ताए पडियरितो । तुट्ठेण य से तातो गुलि-यातो दिन्नातो, सो पवइतो । अन्नया गुलियमेगं खाइ ‘मे कणगसरिसो वन्नो होउ’ त्ति । ततो जायपरमरूवा धंतकणग-सरिसवन्ना जाया, ‘सुवन्नगुलिय’ त्ति नामं तीए जायं । पुणो सा चित्तेइ—भोगे भुंजामि, एस राया ताव मम पिआ अण्णे य गोहा । ताहे पज्जोयं रोएइ, तं मणसीकाउ गुलियं खाइ । तस्स देवयाए कहियं ‘एरिसी रूववइ’ त्ति । तेण सुवन्नगुलियाए दूतो पेसितो । तीए भणियं—पेच्छामि ताव तुमं । सो नलगिरिणा रात्तिं आगतो । दिट्ठो ताए अमिरुइतो य । सा भणइ—जइ पडिमं नेसि तो जामि । ताहे ‘पडिमा नत्थि तट्ठाणट्ठावण जोग’ त्ति रात्तिं वसिऊण पडिगतो । अन्नं जिणपडिमरूवं काऊण आगतो, तत्थ ट्ठाणे ठवित्ता जियंतसामिं सुवन्नगुलियं च गहाय उज्जेणिं गतो । तत्थ नलगिरिणा मुत्तपुरीसाणि मुक्काणि । तेण गंधेण हत्थी उम्मत्ता । त च दिस गंधो एइ, जाव पलोइयं नलगिरिस्स पयं दिट्ठ । ‘किं निमित्तमागतो ?’ त्ति जाव चेडी न दीसइ । राया भणइ—चेडी नीया नाम, पडिमं पलोएइ । ‘नवरमच्छइ’ त्ति निवेइयं । ततो राया अच्चणवेलाए आगतो, पेच्छइ पडिमापुप्फाणि मिलाणाणि । ततो निव्वणंतेण नायं ‘पडिरूवगं’ ति हरिया पडिमा । ततो तेण पज्जोयस्स दूओ विसज्जिओ—न मम चेडीए कज्जं, पडिमं विसज्जेहि । सो न देइ । ताहे पहावितो जेठ्ठमासे दसहिं राईहिं सम । उत्तरताण य मरुं खंधावारो तिसाए मरिउमारट्ठो । रत्तो निवेइयं । ततो णेण पभावई चित्तिया आगया । तीए तिन्नि पुक्कराणि कयाणि अगिमस्स पच्छिमस्स मज्झिमस्स । ताहे आसत्थो गओ उज्जेणिं । भणितो रत्ता—किं लोएण मारिएणं ? तुज्झ य मज्झ य जुज्झं भयउ आसेहिं रह-हत्थि-पाएहिं वा जेण रुच्चइ तव । पज्जोतो भणइ—रहेहिं जुज्झामो । ताहे नलगिरिणा पडिकप्पिएणाऽऽगओ, राया रहेण । तओ रत्ता भणितो—असव्वसंधो सि, तहावि ते नत्थि मोक्खो । ततो णेण रहो मडलीए दिन्नो, हत्थी वेगेण पच्छतो लग्गो । सो य करी जं जं पायं उक्खिवइ तत्थ तत्थ उदायणो सरे छुभइ, जाव हत्थी पडितो । उयरंतो वट्ठो पज्जोतो,

निडाले य से अंको कतो 'दासीपह' ति । उदायणराया य पच्छ निययनयर पहावितो । पटिमा नेच्छइ । अंतरा चासेण ओरद्धो ठितो । ताहे ओसंदयभएण दस वि रायाणो धूडीपायारे करेत्ता ठिया । जं च राया जिमेइ तं च पज्जो-यस्स वि दिव्वइ । नवर पज्जोसवणाए सएण पुच्छितो—किं अज्ज जेमिसि ? । सो चिंतइ—मारिज्जामि, ताहे पुच्छइ—किं अज्ज पुच्छिज्जामि ? । सो भणइ—अज्ज पज्जोसवणा, राया उवाचितो । नो भणइ—अहं पि उवाचितो, मम पि मायावित्ताणि सजयाणि, न याणियं मया जहा—अज्ज पज्जोसवणं ति । रज्जो कहियं । जाणामि जहा—सो धुत्तो, किं पुण मम एयन्मि वदेहए पज्जोसवणा चेव न सुज्झइ । ताहे सुखो यामितो य । पटो य सोवज्जो ताणऽऽप्पराण छायण-निमित्तं वद्धो । नो य से विसतो विज्जो । तप्पमिहं पट्टवद्धया रायाणो जाया । पुच्च मडटवद्धा आसि । वित्ते वात्तारत्ते गतो राया । तत्थ जो वणियवग्गो आगतो सो तर्हि चेव दित्तो, ताहे तं दसपुरं जाय । तए णं से उदायणे राया अन्नया कयाइ पोसहसाढाए पोसहिए एगे अवीए पक्खियं पोसहं सन्नं पडिजागरमाणे विहरइ । ततो तस्म पुच्चरत्तावरत्तकाले जागरियं करेमाणस्स एयारूवे अज्झत्थिए समुप्पज्जित्या—धण्णा ण ते गामनगरा जत्थ ण समणे भगव महावीरे विहरइ यस्म कहेइ, धज्जा णं ते राईसरपमिहंतो जे णं समणस्म महावीरस्स अतिए केवल्लिपन्नत्तं धम्मं नित्ता-मंति, एवं पंचाणुव्वइयं सत्तसिक्कावइय सावगधम्म दुवाळसविहं पडिवज्जति, एव मुढे भवित्ता जागारातो अणगारियं पवयंति, तं जइ ण समणे भगवं महावीरे पुव्वणुपुव्वि दूज्जमाणे इहेन वीईभए आगच्छेज्जा ता णं जहन्नि भग-वतो अंतिए मुंढे भवित्ता जाव पवएज्जा । तए णं भगवंतो उदायणस्स एयारूवं जज्झत्थियं जाणित्ता चंपातो पडिगि-क्कमित्ता जेणेव वीईभए नगरे जेणेव मियवणे उज्जले तेणेव विहरइ । ततो परिमा निगगया उदायणो य । तए ण उदायणे महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा हट्टुढे एवं वयासी—जं नवर जेट्टुत्तं रज्जे अहिसिंचामि, ततो णं तुन्हं अतिए पवयामि । सामी भणइ—अहामुहं, मा पडिवंधं करेहि । ततो उदायणे अमिसेगं हत्थिरय णं दुरुहित्ता सए गिहे आगते । तजो उदायणस्स एयारूवे अज्झत्थिए जाए—जइ णं अहं जमिइ कुमारं रज्जे ठवित्ता पवयामि तो अमिइ रज्जे य रट्टे य जाव जणवए य माणुस्सएसु य कामभागेषु सुच्छिए अणाइयं अणत्तयगं सत्तारकंताए अणुपरियाट्टिस्सइ, तं सेयं सल्लु मे नियग भाइणेजं केसिं कुमार रज्जे ठवित्ता पवइत्तए । एवं सपेदिता सोहणे तिहिकरणसुहुत्ते कोहुंविपुुरिसे सहावेत्ता एवं वयासी—खिप्पामेव केसिस्स एमारस्स रायामिसेयं उवट्टवेह । ततो महिद्वीए अमिसित्ते केसीकुमारो राया जाए, जाव पसासेमाणे विहरइ । तजो उदायणराया केसिं रायं आपुच्छइ—अहं णं देवाणुप्पिया ! सत्तारभवद्धिगे पवयामि । तजो केसी राया कोहुंविपुुरिसे सहावेह, सहावित्ता एवं वयासी—खिप्पामेव उदायणस्स रण्णो महत्थं महरिहं निक्खमणामिसेयं उवट्टवेह । ततो महाविभूईए अहिसित्ते सिधियारूढे भगवतो सनीवे गंतूण पवइए, जाव वहुणि चवत्थ-च्छट्ट-उट्टम-उत्तम-दुवाळम-मासद्ध-मासाईणि तवोक्कमाणि उव्वमाणे विहरइ । अन्नया तस्स अतपंताहारस्म वाही जातो । सो वेजेहिं भणितो—इहिणा मुंजाहिं । सो किर भट्टारओ वड्याए अच्छितो । अन्नया वीईभयं गतो । तत्थ तस्स भाणिणिज्जो केसी राया तेणं चेव रज्जे ठवितो । केसीकुमारो अमचेहिं भणितो—एम परीसहपराइतो रज्ज मगइ । सो भणइ—देमि । ते भणति—'न एस रायधम्मो' वुग्गाहिंति । चिरेण पडिसुन—किं कज्ज ? । विस से विज्जउ । एणाए पसुवालीए घरे पडत्तं—इहिणा सह देज्जाहिं ति । सा प्रदिन्ना । देवयाए अवहियं, भणितो य—महरिसि ! तुप्प विस दिन्नं, परिहराहिं इहिं । सो परि-हरितो । रोगो बह्विउमारद्धो । पुणो पगहितो । पुणो वि देवयाए अवहरियं । तइयवारं दिन्न, तं पि अवहरियं । सा तस्स पच्छतो पहिंडिया । अन्नया पमचाए देवयाए दिन्नं । पुणो उवडज्जिज्ज मुंजंतो निवारिओ देवयाए । ततो से उदायणे अणगारे वहुणि वासाणि सामन्नपरियागं पाउणिता सट्ठिं भत्ताइं अणसणाए छेएत्ता जस्सऽट्टाए कीरइ नगभावे मुंडभावे तमट्ठं पत्ते जाव दुक्कपहीणे ति । तस्स य सेज्जायरो कुंभयारो । तस्मि कालगते देवयाए पंसुवरिसं पाडियं । सो य अवहरितो 'अणवराहि' ति कावं सिणवहीए । कुंभकारवेक्खो नाम पट्ठं तस्स नामेण कयं । तत्थ सो अवहरिऊण ठवितो । वीईभयं च सव्वं पंसुणा पेहियं, अज्ज वि पंसूतो अच्छति । तए णं अभीइकुमारस्स पुव्वरत्तावरत्तकालंसि एवं अज्झत्थिए जाए—अहं उदायणस्स रज्जो जेट्टे पुत्ते पभावइअत्तए, मं रज्जे अट्टावेत्ता केसिं रज्जे ठवित्ता पवइए । इमेण माणसेण दुक्खेण अमिभूए समाणे वीईभयातो निगगच्छित्ता चंपाए कोणियं उवसपज्जित्ता णं विपुलभोगस-मण्णागए यावि होत्था । से ण अभिइकुमारो समणोवासाए अहिगयजीवाजीवे उदायणेणं रज्जा समणुवद्धवेरे यावि होत्था । ततो अभिइकुमारो वहुं वासाइं समणोवासनपरियागं पाउणिता अट्टमासियाए सलेहणाए तीसं भत्ताइं छेइत्ता तस्स ट्ठाणस्साऽणालोइयपडिक्कंते कालं किच्चा असुरकुमारत्ताए उववण्णे, एग पलितोवमं ठिती तस्स, महा-विदेहे सिज्झिहिं ति ॥

“तदेव” सूत्रम् । ‘तदैव’ तेनैव प्रकारेण ‘काशिराजः’ काशिमण्डलाधिपतिः नन्दनामिधानः सप्तमवलदेवः, श्रेयसि-प्रशस्ते सत्ते-सयमे पराक्रमः-सामर्थ्यं यत्थासौ श्रेयःसत्यपराक्रमः, कामभोगान् परित्यज्य “पहणे” ति प्रहववान्, कर्म महावनमिवाऽतिगहनतया कर्ममहावनम् । तथाहि—

वाराणस्यां नगर्यामग्निशिखो राजा, तस्य जयन्त्यमिधानादेवीकुक्सिसमुद्भूतः सप्तमवलदेवो नन्दनो नाम पुत्रः, तस्यानुजो भ्राता शेषवतीसुतः दत्ताख्यो वासुदेवः, स च दत्तः पितृवितीर्णराज्यः साधितभरताद्धो नन्दनानुगतो राज्यत्रियं स्वीतामनुयभूय । कालेन च पट्टपञ्चाशद्वर्षसहस्राण्यायुरतिवाह्य मृत्वा दत्तः पञ्चमनरकपृथिव्यामुत्पन्नः ।

नन्दनोऽपि च गृहीतश्राभण्यः समुत्पादितकेवलज्ञानः पञ्चपटिवर्यसहस्राणि जीवितमनुपाल्य मोक्षं गतः । पण्डितिर्धनूपि चानयोर्देहप्रमाणमासीदिति ॥

“तद्देव” सूत्रम् । तथैव ‘विजयः’ द्वितीयबलदेवः “आणट्टाकिति” त्ति आनट्टा—समस्तकलङ्कविकलतया सामस्ये-
नाऽपगता अकीर्तिः—अश्लाघा यस्य स आनट्टाकीर्तिः, प्राकृतत्वात् सिलोपः । “पद्मइ” त्ति प्रात्राजीत्, राज्यं गुणैः
समृद्धं—सम्पन्नं गुणसमृद्धम्, तुशब्दस्याऽपिशब्दार्थत्वाद् व्यवहितसम्बन्धाच्च गुणसमृद्धमपि, “पयहित्तु” प्रहाय महा-
यशाः । तथाहि—

असौ द्वारकावत्यां ब्रह्मराजस्य सुभद्रायाश्च राज्ञ्याः पुत्रत्वेनोत्पद्योमापत्यद्विपिष्टवासुदेवज्येष्ठसोदर्यत्वेन सम्भूय
द्विसप्ततिवर्षतसहस्रायुष्कवासुदेवमरणानन्तरमद्भीकृत्य श्राभण्यमुत्पादितकेवलज्ञानः पञ्चसप्ततिवर्षतसहस्राणि सर्वायु-
रतिवाह्यं निर्वृतः । सप्ततिर्धनूपि देहमानमस्याऽजनीति । एतौ चावश्यकर्निर्युक्त्यभिहितनामोल्लेखेनोत्प्रेक्ष्य व्याख्यातौ ।
अथाऽन्यौ कौचिदेतौ प्रतीतावागमज्ञानाम्, ततस्तावेव व्याख्येयौ ॥

“तद्देवुगं” सूत्रम् । तथैवोपं तपः कृत्वा अव्याक्षिप्तेन चेतसा महाबलो राजर्षिः ‘आदाय’ गृहीत्वा शिरसेव
शिरसा शिरःप्रदानेनैव जीवितनिरपेक्षमित्यर्थः, ‘श्रियं’ भावश्रियं संयमरूपां तृतीयभवे परिनिर्वृतं इति शेषः । तथाहि—

तेणं कालेणं तेणं समएणं हत्थिणाउरे नयरे होत्था । तत्थ णं ब्रले नामं राया । तस्स णं पभावती नाम महादेवी ।
अन्नया णं सा अद्धरत्तसमयंसि पवरसयणिज्जंसि उवगया ससिसंखसेयं उरालागिहं सीहं सुमिणे पासित्ता णं पडिबुद्धा ।
तए णं सा हट्टतुट्ठा जेणेव बलस्स रन्नो सयणिजे तेणेव उवागच्छइ । तं सुमिणं साहेइ । तए णं से ब्रले राया
तं सुमिणं सोळा हट्टतुट्ठे एवं वयासी—कल्लणे णं तुमे देवी ! सुमिणे दिट्ठे, अत्थलाभो रज्जलाभो भोगलाभो देवाणु-

प्पिए !, तुमं नवण्हं मासाणं अद्धट्टमाणं य राहंदिआणं कुलपईवं कुलतिलयं सव्वलक्खणसंपुन्नं दारयं पयाहिसि । से वि
य णं जोवणमणुपत्ते सूरं वीरे विउलवलवाहणे राया भविस्सइ । तए णं सा पभावई एयमट्ठं सोळा हट्टतुट्ठा तं बलस्स
रन्नो वयणं अहिणंदइ, जेणेव सए सयणिजे तेणेव उवागच्छइ, तप्पभित्तिं च णं सा सुहंसुहेणं गव्वमुव्वहमाणी पसत्थ-
डोहला पडिपुन्नडोहला साहियाणं नवण्हं मासाणं सुकुमालपाणिपायं सव्वगलक्खणोववेयं सुरुवं देवकुमारोवमं दारयं
पयाया । तए णं पभावईए देवीए पडिचारियातो बलं रायाणं जएणं विजएणं पुत्तजम्मेणं वद्धावेत्ति । तए णं ब्रले राया
एयमट्ठं सोळा हट्टतुट्ठे जाव फलंबुयपुप्फमिष समूससियरोमकूवे तासि अंगपडियारियाणं मउडवज्ज सरीरालंकारं दलेइ,
मत्थए धोवइ, विउलं पीईदाणं दलेइ । तए णं से ब्रले राया कोडुंविउपुरिसे सहावेइ, सहावेत्ता एवं वयासी—
खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! हत्थिणाउरे नयरे चारगसोहणं माणुम्माणवड्डुणं करेइ, वद्धावणयं च धोसेइ । जाव ते
तद्देव करेत्ति । जाव बांरसाइ तस्स णं दारयस्स अम्मापियरो ‘महाबले’ त्ति नामं करेत्ति । तए णं से महाबले पंच-
धाईपरिगहिए वड्डुइ । जाव कलियकलाकलावे जोवणमणुपत्ते असरिसरुवलावन्नजोवणगुणोववेयाणं अट्टण्हं रायवर-
कन्नगाणं एगदिबसेणं पाणिं गार्हिसु । तए णं तस्स महाबलस्स कुमारस्स अम्मापियरो महइमहालयं अट्टपासाओवसो-
हियं भवणं करेत्ति, एयारुवं च पीईदाणं दलयंति—अट्ट हिरन्नकोडीओ, अट्ट सुवन्नकोडीओ, अट्ट मउडे, अट्ट कुंडल-
जुयले, अट्ट हारे, अट्टऽद्धहारे, जाव अट्ट कडगजोए; अट्ट वए दसगोसाहस्सिएणं वएणं, अट्ट हत्थी, जाव अट्ट जाणाइं,
अट्ट-नाडगाइं वत्तीसइं बद्धाइं, अट्ट गामे दसकुलसाहस्सिएणं गामेणं, अट्ट दासे, जाव अट्ट मयहरे, अट्ट सोवन्नियथाले,
जहा विवाहपन्नत्तीए जाव अन्नं वा सुवहुं हिरन्नं वा जाव सायएज्जं अलाहि आसत्तमाओ कुलवंसाओ पकामं दाउं परि-
भोत्तुं । तए णं से महबले पासायवरगए उदारे भोगे भुंजमाणे बिहरइ । तेणं कालेणं तेणं समएणं विमलस्स अरहतो

पउप्पए धम्मघोसे नामं अणगारे पंचहिं अणगारसएहिं परिवुट्ठे गामाणुगामं दूइज्जमाणे हत्थिणाउरमागए, जाव
परिसा निगया, महाबले वि कंचुइयसायासातो विन्नायवइयरे तस्स भयवतो वंदणत्थं निगए, जाव धम्मघोसस्स
अणगारस्स अंतिए धम्मं सुणेइ । तए णं से महबले कुमारं धम्मघोसस्स अंतिए धम्मं सोळा हट्टतुट्ठे तिकवुत्तो नमंसित्ता
एवं वयासी—सहहामि णं भंते ! निगंथं पावयणं, जाव अब्भुट्ठेमि णं भंते ! निगंथं पावयणं, एवमेयं भते ! से जहेय
तुज्जे वयह जं णवरं देवाणुप्पिया ! अम्मापियरो आपुच्छामि तए णं तुम्हं अंतिए पवयामि । अहासुइं देवाणुप्पिया !
मा पडिबंथं करेहि । तए णं से महबले धम्मघोसं अणगारं वंदित्ता हट्टतुट्ठे रहं आरुहित्ता हत्थिणाउरं नयरं मज्झ-
मज्जेणं जेणेव सए घरे तेणेव उवागच्छइ, रहातो पओरुहइ, पओरुहित्ता जेणेव अम्मापियरो तेणेव उवागच्छइ, उवाग-
च्छित्ता एवं वयासी—अंवताय । मए धम्मघोसस्स अणगारस्स अंतिए धम्मे निसंते, से वि य मे अभिरुइए । तए णं तं
महबलं कुमारं अम्मापियरो एवं वयासी—धन्ने सि णं तुमं जाया !, कयत्थे सि णं तुमं जाया ! । तए णं से महबले कुमारं
एवं वयासी—इच्छामि णं अम्मयातो ! तुम्हेहिं अवभणुन्नाए समाणे संसारभउविग्गे मीए जम्मणमरणानं धम्मघोसस्स
अंतिए अहं पवइत्तए । तए णं सा पहावई अणिट्ठं अकंतं असुयपुवं गिर सोळा रोमकूउपगलंतसेयकिलिण्णगत्ता सोग-
भरवेवियंगी नित्तेया दीणवयणा करयलमलिय व कमलमाला खुणियवलय पड्डुत्तरिज्जा विकिन्नकेसहत्था परसुनिकित्तं व
अंपगलया कुट्टिमत्तलंसि धस त्ति सव्वगेहिं निवडिया । तते णं सा ससंभमसित्ताए कंचणभिगारवारिधाराए उक्खेवगवाएण
य समासासिया समाणी रोयमाणी कंदमाणी, महबलं एवं वयासी—तुमं सि णे जाया ! अम्ह एगे पुत्ते इट्ठे कंते रयणभूए
निहिभूए जीवियभूए उव्वरपुप्फं व दुल्लभे, तन्नो यल्ल जाया ! अम्हे इच्छामो तुज्ज खणमवि विप्पतोगं, अच्छाहि ताव
जाया ! जाव अम्हे जीवामो, पच्छा अम्हेहिं कालगएहिं परिणयवए वड्डियकुलसंताणे पवइहिसि । तए णं से महबले

एवं वयासी—तहा णं तं अम्मयातो ! जं णं तुम्हे धयह 'तुमं एगे पुत्ते जाव पवइहिसि' परं माणुस्सए भवे जाइजरा।म-
रणरोगसोगवसनसयामिभूए अधुवे सन्नम्भरायसरिसे सुविणगदंसणोवमे विदंसणधम्ममे, एवं खलु केस णं जाणइ अम्म-
यातो ! के पुद्धि गच्छति ? के पच्छा गच्छति ? तं इच्छामि णं लहुं चेय पवइत्तए । तए णं सा पहावती एवं वयासी—इमं
ते जाया ! सरीरग विसिद्धरुबलक्खणोववेयं विन्नाणवियक्खणं रोयरहियं सुहोइयं पढमजोघणत्थं, तं अणुहोहि ताव जाया !
सरीरजोघणगुणे पच्छा पवइहिसि । तए णं से महव्वले एवं वयासी—एवं खलु अम्मयातो ! माणुस्सगं सरीरं दुक्खा-
ययणं विविहवाहिघरत्थं अट्ठियकट्ठट्ठियं सिराण्हारुसंणिणद्ध असुहनिहाणं मट्ठियमंडं व दुव्वलं अणिट्ठियसंठपं जराघुणियं,
तं इच्छामि णं पवइत्तए । तए णं सा पहावती एवं वयासी—इमाओ ते जाया ! सव्वकलाकुसलाओ महव-ऽज्जव-खमा-
विणयगुणजुत्तातो मियमहुरभासिणीओ हावभाववियम्भणातो विसुद्धकुलसीलसालिणीतो पगम्भवयाओ मणाणुकूलातो
भावाणुरत्ताओ तुज्ज अट्ठ भारियाओ, तं भुजाहि ताव जाया ! एताहिं सद्धिं विउले कामभोगे पच्छा पवइहिसि । तए
णं से महव्वले एवं वयासी—इमे खलु माणुस्सगा कामभोगा उधार-पासवण-खेल-सिंघाण-वंत-पित्ताऽऽसवा सुफ-सोणि-
यसमुम्भवा अप्पकालिया लहुसगा परिकिलेससज्जा कडुयविवागा दुक्खाणुधंधिणे अवुहजणसेविया सिद्धिगमणविग्घा, तं
इच्छामि णं पवइत्तए । तए णं त अम्मापियरो एवं वयासी—इमे ते जाया ! अज्जय-पज्जय-पिइपज्जागए सुवहू हिरन्ने
सुवण्णे विउले धणधन्ने जाव सावएजे, तं अणुहोहि ताव जाया ! विउले माणुस्सए इद्धिसफारे समुटए पच्छा पवइहिसि ।
तए णं से महव्वले एवं वयासी—इमे खलु हिरन्ने जाव सावएजे अग्गिसाहिए चोरसाहिए रायसाहिए दाइयसाहिए
मच्चुसाहिए अधुवे विज्जुलयाचंचले, तं इच्छामि पवइत्तए । तए णं अम्मापियरो जाहे नो संचाएति विसयपवत्तणीहिं
पन्नवणाहिं पन्नवित्तए ताहे संजमुधेयजणणीहिं पन्नवणाहिं पन्नवेमाणा एवं वयासी—इमे खलु जाया ! निगंथे पावयणे
दुरणुचरे, एत्थं णं जहा सुदुक्कर जवा लोहमया चावेत्तए, गंगामहानइए पडिसोयं गमित्तए, महासमुदं भुयाहिं तरित्तए,
दित्तं वा अग्गिसिंहं पिवित्तए, तहा दुरणुचर एत्थं असिधारासचरणं व वयं चरित्तए; नो खलु कप्पइ जाया ! निगं-
थाणं आहाकम्मिए वा जाव वीयभोयणे वा भुत्तए वा, तुमं सि णं जाया ! सुकुमाले सुहोइए नालं तुहा-पिवासा-सी-
उण्हाइपरीसहोवसगे व उइण्णे भूमिसयणे केसलोचे अण्हाणे वंभचेरे भिक्खायरियं च अहियासित्तए, तं अच्छाहि
ताव जाया ! जावऽम्हे जीवामो । तए णं से महव्वले एवं वयासी—इमे खलु निगंथे पावयणे दुरणुचरे कीवाणं
कायरानं इहलोयपडिवद्वाना परलोयपरम्मुहाणं, धीरत्त निच्छियमइस्स नो खलु एत्थं किंचि दुबारं, तं अणुजाणह ममं
पवइत्तए । तए णं महव्वलं कुमार अम्मापियरो जाहे नो संचाएति पन्नवित्तए ताहे अकामाईं चेय अणुमणित्था ।
तए णं वले राया कोडुंविउपुरिसेहिं हृत्थिणाउरं नयर सट्ठिभतरवाहिरियं आसियसम्मज्जितोयलित्तं फारवेइ जहा उवाइए ।
तए णं ते अम्मापियरो महव्वलं कुमार सीहासणवरसि पुरत्थामिसुहं निचीयाविति । अट्ठसएणं सोवन्नियाणं कलसाणं
जाव अट्ठसएणं भोमेज्जाणं सव्विडीए जाव रवेणं महया निक्खमणामिसेएणं अभिसिंचति, फरजलिं सिरसि कट्ठु एवं
नयासी—भण जाया ! किं देमो ? किं पियं करेमो ? के णं ते अट्ठो ? तते णं से महव्वले एवं वयासी—इच्छामि
ण अम्मतातो ! कुत्तियावणाओ सयसहस्सेण एगेणं पडिग्गहं एगेणं रयहरणं एगेणं कासवयं च सदावेडं । तए णं वले
राया कोडुंविउपुरिसेहिं कुत्तियावणाओ रयहरणं पडिग्गहं च सयसहस्सेण पत्तेयमाणावेइ, कासवगं च सयसहस्सेणं
सदावेइ । तए णं से कासवे सुइभूए वलेण रत्ता अब्भणुन्नाए समाणे अट्ठगुणए पोत्तीए पिणद्धमुहे चउंगुलवज्जे केसे
कप्पेइ । तए णं सा पभावती छिन्नमुत्तावल्लिप्पगासाइं अंसुयाइं विणिम्मुयमाणी हंसलक्खणेणं पडसाढएणं ते पडिच्छइ ।

१ नापितम् ।

जाव ऊसीसगमूले ठवेइ । तए णं महव्वले सरसगोसीसचंदणाणुलित्ते सव्वालंकारविभूसिए पुरिससहरसवाहिणीयं सिविंयं
दुरुढे, एगाए वरतरुणीए धरियायवत्ते, दोहिं वरतरुणीहिं चालिजमाणवरचामरे, अम्मापिईहिं सहिए, महया भंडचढयेरंणं,
'धन्ने णं कयत्थे णं सुलद्धजम्मे णं महव्वले कुमारे, जणं ससारभउव्विगे विसं व अवहाय कामभोगे पढमवयत्थे चेव
पवइय' त्ति पससिजमाणे पलोइजमाणे अंगुलीहिं दाइजमाणे पुफफलाइं अंजलीहिं अवकिरिजमाणे पोत्तंतेहिं वीइजमाणे
दाणं दलमाणे हृत्थिणाउरं नयर मज्झमज्जेणं निग्गच्छित्ता जेणेव धम्मघोसे अणगारे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता
सीयातो पचोरुहइ । तए णं महव्वलकुमार पुरतो काउ अम्मापियरो धम्मघोसमणगार वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी—
एस ण देवाणुप्पिया ! महव्वले कुमारे ससारभउव्विगे कामभोगाविरत्ते तुम्हमंतिए पवइय, तं एयन्नं देवाणुप्पियाणं सीस-
मिक्खं दलयामो, पडिच्छंतु णं देवाणुप्पिया ! तए णं धम्मघोसे अणगारे एवं वयासी—अहासुहं देवाणुप्पिया ! मा
पडिवधं करेहि । तए णं से महव्वले धम्मघोससूरिणा एवं वुत्ते समाणे हट्ठुट्ठे धम्मघोसं अणगार वदित्ता नमंसित्ता
उत्तरपुरत्थिमं दिसीभागमवक्कमइ, अलंकार ओमुयइ । पभावती देवी थूलमुत्तावल्लिपगासाइं अंसूणि विणिम्मुयमाणी
उत्तरिज्जेणं तमलंकार पडिच्छइ, एव वयासी—घडियवं जाया ! जइयवं जाया ! अरिस अट्ठे नो पमाइयवं । तए णं
तत्सऽम्मापियरो धम्मघोसमणगार वंदित्ता नमंसित्ता जामेव दिस्सि पाउब्भूया तामेव दिस्सि पडिगया । तते णं से मह-
व्वले सयमेव पंचमुट्ठियं लोयं करेइ, जेणेव धम्मघोसे तेणेव उवागच्छइ, वदइ, नमंसइ, एवं वयासी—आलित्ते
णं भंते ! लोए पलित्ते णं भंते ! लोए जराए मरणेण व, तं तुम्हे देवाणुप्पिया ! सयमेव सपद्मावेह, सुंडावेह, सिक्खा-
वेह । तए णं धम्मघोसे सूरी सयमेव पद्मावेइ जाव सिक्खावेइ । तए णं महव्वले अणगारे जाए पंचसमिए तिरुत्ते
चोदसपुव्वधरे यावि होत्था । तए णं वहूहिं चउत्थ-छट्ठ-ऽट्ठमाईहिं विचित्तेहिं तवोक्कम्मेहिं अप्पाण भावेमाणे दुवालस

यासाहं सामग्रपरियागं पाउणित्ता मासियाए संलेहणाए आलोइयपडिक्कंते समाहिपत्ते कालमासे कालं किंवा वंभलोए कप्पे वससागरोवमठिइए देवे उववन्ने । ततो चुए सेट्टिकुलंसि वाणियगामे नगरे पुत्तत्ताए उववन्ने । तए णं से 'सुदंसण' ति कयनामे उम्मुक्कवालभावे सप्पणस्स भगवतो महावीरस्स अंतिए पवइऊण सिद्धे । एए व्याख्याप्रज्ञप्ति-भणितो महावलः परिकथितः । यदि वाऽन्यः कोऽपि विदितः समयज्ञाना ततः स एवात्र वाध्य इति सप्तदशसूत्रार्थः ॥ ३५-३६-३७-३८-३९-४०-४१-४२-४३-४४-४५-४६-४७-४८-४९-५०-५१ ॥ इत्थं महापुरुषोदाहरणैर्ज्ञानपूर्वक-क्रियामाहात्यमभिधायोपदेष्टुमाह—

कहं धीरो अहेज्जहिं, उम्मत्तु व महिं चरे ? । एए विसेसमादाय, सूरा दढपरक्कमा ॥ ५२ ॥

व्याख्या—'कथं' केन प्रकारेण धीरः 'अहेतुभिः' क्रियावाद्यादिपरिकल्पितकुहेतुभिः 'उम्मत्त इव' प्रहृष्टीत इव तत्त्विकवस्त्वपलपनेनाऽऽलजालभाषितया 'महीं' पृथिवीं 'चरेत्' भ्रमेद् ? नैव चरेदित्यर्थः । किमिति ? यतः 'एते' अनन्तरोदिता भरतादयः 'विशेषं' विशिष्टतां गम्यमानत्वाद् मिथ्यादर्शनेभ्यो जिनशासनस्य 'आदाय' गृहीत्वा शूरा दढपराक्कमा एतदेवाश्रितवन्त इति शेषः । अतो भवताऽपि विशेषज्ञेन धीरेण च सत्ता अस्मिन्नेव निश्चितं चेतो विधेयमिति सूत्रार्थः ॥ ५२ ॥ किञ्च—

अच्चंतनियानखमा, सच्चा मे भासिया वई । अतरिंसु तरिंतेगे, तरिस्संति अणागया ॥ ५३ ॥

व्याख्या—अत्यन्तम्-अतिशयेन निदानक्षमा-कर्ममलशोधनसमर्था, 'दैप् शोधने' इत्यस्य च निदानशब्दः सिद्धः, सत्या 'मे' मया भाषिता 'वाक्' जिनशासनमेवाश्रयणीयमित्येवंरूपा, अनयाऽङ्गीकृतया 'अतार्पुः' तीर्णवन्तः, हरन्ति 'एके' परे सम्प्रत्यपि, क्षेत्रान्तराऽपेक्षया इत्थमभिधानम्, तथा तरिष्यन्ति 'अनागताः' भाविनो भवोदधिमिति शेष इति सूत्रार्थः ॥ ५३ ॥ यतश्चैवमतः—

कहं धीरे अहेज्जहिं, अत्ताणं परियावसे । सव्वसंगविणिम्मुक्के, सिद्धे हवइ नीरए ॥ ५४ ॥ ति वेमि ॥

व्याख्या—कथं धीरोऽहेतुमिरात्मानं "परियावसि" ति पर्यावासयेत् ? कथमात्मानमहेत्वावासं कुर्यादित्यर्थः । किं पुनरात्मनोऽहेत्वनावासकरणे फलम् ? इत्याह—सर्वे सङ्गाः-द्रव्यतो द्रविणादयो भावतस्तु मिथ्यारूपत्वाद् एत एव क्रियादियादास्तैर्विनिर्मुक्तः-विरहितः सर्वसङ्गविनिर्मुक्तः सन् सिद्धो भवति नीरजाः । तदनेनाऽहेतुपरिहारस्य सम्यग्ज्ञान-हेतुत्वेन सिद्धत्वं फलमुक्तमिति सूत्रार्थः ॥ ५४ ॥ 'इतिः' परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥

॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिकृतायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां
सुखयोधायां संयतीयाख्यमष्टादशमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ एकोनविंशं मृगापुत्रीयाख्यमध्ययनम् ।

व्याख्यातमष्टादशमध्ययनम् । अधुना एकोनविंशमारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—'अनन्तराध्ययने भोगर्हित्याग उक्तः, तस्माच्च श्रामण्यमुपजायते, तच्चाऽप्रतिकर्मतया प्रशस्यतरं भवतीत्यप्रतिकर्मतोच्यते' इत्यनेन सम्यग्धेनायातस्याऽऽध्ययनस्याऽऽदिसूत्रम्—

सुग्गीवे नयरे रम्मे, काणणुज्जाणसोहिए । राया बलभदो तत्थ, मिगा तस्सऽग्गमाहिस्सी ॥ १ ॥

तेसिं पुत्ते बलसिरी, मियापुत्ते ति विस्सुए । अम्मापिज्ज दइए, जुवराया दमीसरे ॥ २ ॥

नंदणे सो उ पासाए, कीलए सह इत्थिहिं । देवो दोगुंदुगो चैव, निच्चं मुहयमाणसो ॥ ३ ॥

मणिरयणकोट्टिमतळे, पासायालीयणे ठिओ । आलोएइ नगरस्स, चउक्कतियचचरे ॥ ४ ॥

अह तत्थ अइच्छंतं, पासई समण संजयं । तव नियमसंजमधरं, सीलहं गुणआपरं ॥ ५ ॥

तं देहई मियापुत्ते, दिट्ठीए अणिमिसाए उ । कहिं मन्नेरिसं रूवं, दिट्ठपुधं मए पुरा ॥ ६ ॥

साहुस्स दरिसणे तस्स, अज्झवसाणम्मि सोहणे । मोहं गयस्स संतस्स, जाईसरणं समुप्पन्नं ॥ ७ ॥

जाईसरणे समुप्पन्ने, मियापुत्ते महिहिं । सरई पोरणियं जाई, सामखं च पुराकयं ॥ ८ ॥

व्याख्या—सुगमम् । नयरम्—'काननोद्यानशोभितः' इत्यत्र काननानि-वृहद्वृक्षाश्रयाणि वनानि, उद्यानानि-जातानाः क्रीडानानि वा ॥ "दमीसरि" ति दमिनाम्-उपशमिनामीश्वरो दमीश्वरः, भाविकालापेक्ष चैतत् ॥ "नंदणे सो उ" ति

‘नन्दने’ लक्षणोपेततया समृद्धिजनके ‘सः’ मृगापुत्रः ‘तुः’ पूरणे, “दोगुन्दुगो चेव” ति ‘चः’ पूरणे, दोगुन्दुग इव, दोगुन्दुगाश्च त्रायस्त्रिंश देवाः, ‘नित्य भोगपरायणा दोगुन्दुगाः’ इति भण्यते ॥ “मणिरयणकोटिमतले” ति मणिरत्न-
रुपलक्षितं कुट्टिमतलं यस्मिन् स तथा तस्मिन्, “पासादावलोके” ति ‘पासादावलोके’ प्रासादागवाक्षे ॥ “अह तत्त्व
अच्छते” ति ‘अथ’ अनन्तर ‘तत्र’ तेषु त्रिकादिषु अतिक्रामन्तं पश्यति श्रमणं संवतं, श्रमणस्य शान्त्यादेरपि सम्भ-
वात् तद्व्यवच्छेदार्थं सयतप्रहणम् । तपश्च-अनशनादि नियमाश्च-द्रव्याद्यभिग्रहाः सयमश्च-प्रतीतस्तान् धारयतीति
तपोनियमसयमवरस्तम्, अत एव शीलम्-अष्टादशशीलाद्वनहस्तरूपं तेनाऽऽह्वयं शीलह्वयम्, तत एव गुणानां-ज्ञानादीनाम्
आकर इवाऽऽकरस्तम् ॥ तं “देहह” ति पश्यति दृष्ट्या “अणिमिताए च” ति अनिमित्तयेव, क ‘मन्ये’ जाने ईदृश रूपं
‘दृष्टपूर्वं’ पूर्वमप्यवलोकितां मया ‘पुरा’ पूर्वजन्मनि ? ॥ शेषं प्रतीतमेवेति सूत्राष्टकार्यः ॥ १-२-३-४-५-६-७-८ ॥
सम्प्रति यदसौ उत्पन्नजातिस्मरणः कृतवांसदाह—

विसर्पहिं अरज्जंतो, रज्जंतो संजमम्मि य । अम्मापियरं उवागम्म, इमं वयणमव्वी ॥ ९ ॥

व्याख्या—“विसर्पहिं” ति विषयेषु ‘अरजन्’ अभिव्यक्तामकुर्वन् ‘रजन्’ रागं कुर्वन् संयमे, ‘वः’ पुनरर्थे,
अम्मा-पितरौ उपागन्वेदं वचनमव्वीदिति सूत्रार्थः ॥ ९ ॥ किं तदव्वीत् ? इत्याह—

सुयाणि मे पंच महवयाणि, नरएसु दुक्खं च तिरिक्खजोणिसु ।

निव्विण्णकामो मि महवणाओ, अणुजाणह पव्वइस्सामि अम्मो ! ॥ १० ॥

व्याख्या—श्रुतानि मे पञ्च महाव्रतानि, नरकेषु दुःखं च तिर्यग्योनिषु च, चक्ष्य गम्यमानत्वाद् उपलक्षणं चैतद्
देवमनुष्यभवयोः, ततः किम् ? इत्याह—“निर्विण्णकामः” निवृत्तामिलायोऽस्मि अहम्, कुतः ? महार्णय इव महार्णवमस्मात्,
यतश्चैवमतोऽनुजानीत मामिति शेषः, प्रव्रजिष्यामि “अम्मो” ति मातुरामश्रममिति सूत्रार्थः ॥ १० ॥ सम्प्रत्यात्मीयमे-
वासौ प्रव्रज्याहेतुं ससारनिर्वेदं भोगनिन्दादिद्वारेण प्रकटयितुमाह—

अम्मताय ! मए भोगा, सुत्ता विसफलोवमा । पच्छा कइयविवागा, अणुवंधवुहावहा ॥ ११ ॥

इमं सरीरं अणिच्चं, असुहं असुहसंभवं । असासयावासमिणं, दुक्खकेसाण भायणं ॥ १२ ॥

असासए सरीरम्मि, रइं नोवलभामऽहं । पच्छा पुरा य चइयवे, फेणवुव्वसण्णिमे ॥ १३ ॥

माणुसत्ते असारम्मि, वाहीरोगाण आलए । जरामरणघट्यम्मि, खणं पि न रमामऽहं ॥ १४ ॥

जम्मं दुक्खं जरा दुक्खं, रोगा य मरणाणि य । अहो ! दुक्खो हु संसारो, जत्थ किस्संति जंतुणो १५

खेत्तं वत्थुं हिरण्णं च, पुत्तदारं च बंधवा । चइत्ता णं इमं देहं, गंतव्वमवसस्स मे ॥ १६ ॥

जहा किंपागफलाणं, परिणामो ण सुंदरो । एवं भुत्ताण भोगाणं, परिणामो ण सुंदरो ॥ १७ ॥

व्याख्या—प्रतीत्यर्थमेव । नवरम्—“असासयावासमिणं” ति अशाश्वतः आवासः-प्रक्रमात् जीवत्यावस्थानं यस्मिन्सत्
तया, “इणं” ति इदं “दुक्खकेसाण भायणं” दुःखहेतवः क्लेशा दुःखक्लेशाः-ज्वरादयो रोगालेपं भाजन्तम् ॥ यतश्चैव-
मतोऽशाश्वते शरीरे रतिं नोपलभेऽहम्, ‘पश्चात्’ मुक्तभोगावस्थाया ‘पुरा वा’ अनुक्तभोगितायां त्यक्तव्ये फेनवुव्व-
नन्निमे ॥ व्याधयः-अतीव बाधाहेतवः कुष्ठादयो रोगाः-ज्वरादयः ॥ ‘अहो !’ इति सन्वोधने, “दुक्खो हु” ति
दुःखहेतुरेवेति सूत्रसमर्थार्थः ॥ ११-१२-१३-१४-१५-१६-१७ ॥ इत्थं भयनिर्वेदहेतुमभिधाय दृष्टान्तद्वयोपन्यासतः
स्वामिप्रायमेव प्रकटयितुमाह—

अद्धाणं जो महंतं तु, अपाहेओ पवज्जई । गच्छंते से दुही होइ, छुहातण्हहिं पीडिए ॥ १८ ॥

एवं धम्मं अकाज्जणं, जो गच्छइ परं भवं । गच्छंते से दुही होइ, वाहीरोगेहिं पीडिए ॥ १९ ॥

अद्धाणं जो महंतं तु, सप्पाहेओ पवज्जई । गच्छंते से सुही होइ, छुहातण्हविज्जिओ ॥ २० ॥

एवं धम्मं पि काज्जणं, जो गच्छई परं भवं । गच्छंते से सुही होइ, अप्पकम्मे अवैयणे ॥ २१ ॥

जहा गेहे पलित्तम्मि, तस्स गेहस्स जो पइ । सारभंडाणि णीएइ, असारं अवउज्झइ ॥ २२ ॥

एवं लोए पलित्तम्मि, जराए मरणेण य । अप्पाणं तारइस्सामि, तुव्वेहिं अणुमण्णिओ ॥ २३ ॥

व्याख्या—सूटमेव । नवरम्—“अपाहेतो” ति ‘अपायेयः’ अशम्वलकः ॥ “अप्पकम्मे अवैयणे” ति अल्पपापकर्मा
अल्पासातवेदनश्च ॥ “अप्पाण तारइस्सामि” ति आत्मानं सारभाण्डतुल्यं तारयिष्यामि धर्मकरणेनेति प्रक्रमः । असारं
तु कामभोगादि लक्ष्यामीति भावः । शेषं गतार्थमेवेति सूत्रपट्टावयवार्थः ॥ १८-१९-२०-२१-२२-२३ ॥ एवं च तेनोक्ते—

तं वित्तम्मापियरो, सामण्णं पुत्त ! दुच्चरं । गुणाणं तु सहस्साइं, धारेयवाइं भिक्खुणो ॥ २४ ॥

समया सव्वभूएसु, सत्तुमिच्चेसु वा जए । पाणाहवायविरई, जायज्जीवाए दुक्करं ॥ २५ ॥

णिच्चकालऽप्पमत्तेणं, मुसावायविवज्जणं । भासियव्वं हियं सच्चं, निच्चाउत्तेण दुक्करं ॥ २६ ॥

दंतसोहणमाइस्स, अदत्तस्स विवज्जणं । अणवज्जेसणिज्जस्स, गेणहणा अवि दुक्करं ॥ २७ ॥

विरई अवंभचेरस्स, कामभोगरसण्णुणा । उगं महवयं वंभं, धारेयव्वं सुदुक्करं ॥ २८ ॥

घणघण्णपेसवग्गेसु, परिग्गहविवज्जणा । सव्वारंभपरिच्चाओ, निम्ममत्तं सुदुक्करं ॥ २९ ॥

चउविहे वि आहारे, राईभोयणवज्जणा । सन्निहीसंचओ चेव, वज्जेयव्वो सुदुक्करं ॥ ३० ॥

छुहा तण्हा य सीउण्हं, दंसमसगवैयणा । अक्कोसा दुक्खसेज्जा य, तण्फासा जह्ममेव य ॥ ३१ ॥

तालणा तज्जणा चैव, वह्यंधपरीसहा । दुक्खं भिक्खायरिया, जायणा य अलाभया ॥ ३२ ॥
 कावोता जा इमा वित्ती, केसलोओ य दारुणो । दुक्खं यंभवयं घोरं, धारेउं अहमप्पणा ॥ ३३ ॥
 सुहोइओ तुमं पुत्ता !, सुकुमालो य सुमज्जिओ । न हु सी पभू तुमं पुत्ता !, सामण्णमणुपालिया ॥
 जावज्जीवमविस्सामो, गुणाणं तु महम्मरो । गरुओ लोहमारुव, जो पुत्ता ! होइ दुव्वहो ॥ ३५ ॥
 आगासे गंगसोउ व, पडिसोउ व दुत्तरो । वाहाहिं सागरो चैव, तरियवो गुणोयही ॥ ३६ ॥
 वालुयाकवलो चैव, निरस्साए उ संजमे । असिधारागमणं चैव, दुक्करं चरिउं तवो ॥ ३७ ॥
 अहीवेगंतदिट्ठीए, चरित्ते पुत्त ! दुच्चरे । जवा लोहमया चैव, चावेयवा सुदुक्करं ॥ ३८ ॥
 जहा अग्गिसिहा दित्ता, पाउं होइ सुदुक्करं । तह दुक्करं करेउं जे, तारुण्णे समणत्तणं ॥ ३९ ॥
 जहा दुक्खं भरेउं जे, होइ वातस्स कोत्थलो । तहा दुक्खं करेउं जे, कीवाणं समणत्तणं ॥ ४० ॥
 जहा तुलाए तोलेउं, दुक्करं मंदरो गिरी । तहा निहुय नीसंकं, दुक्करं समणत्तणं ॥ ४१ ॥
 जहा भुयाहिं तरिउं, दुक्करं रयणागरो । तथा अणुवसंतेणं, दुत्तरो दमसागरो ॥ ४२ ॥
 भुंज माणुस्सए भोए, पंचलक्खणए तुमं । भुत्तभोगी तओ जाया !, जहधम्मं चरिस्ससि ॥ ४३ ॥

व्याख्या—सुगममेव । नवरम्—‘गुणानां’ श्रामण्योपकारकाणां शीलान्तरूपाणां, ‘तुः’ पूरणे ॥ तथा ‘समता’ रागद्वेष-
 परिहारेण तुल्यता सर्वभूतेषु शत्रुमित्रेषु वा ‘जगति’ लोके, अनेन सामायिकमुक्तम् । तथा प्राणातिपातविरतिः—‘जावज्जी-
 वाए’ ति यावज्जीवं ‘दुक्करं’ दुरनुचरमेतदिति शेषः ॥ ‘नित्यायुक्तेन’ सदोपयुक्तेन, यच्चान्वयव्यतिरेकाभ्यामेकस्याप्यर्थ-
 स्याभिधानं तत् स्पष्टार्थमदुष्टमेव ॥ “दंतसोहणमाइस्स” ति मकारोऽलाक्षणिकः, अपेक्ष गम्यमानत्वाद् दन्तशोधनादेरपि ॥

सर्वे ये आरम्भाः—द्रव्योत्पादनव्यापारास्तत्परित्यागः ॥ सन्निधिः—धृतादेरचितकालातिक्रमेण स्थापन स चासौ सञ्चयश्च
 सन्निधिसञ्चयः ॥ ‘ताडना’ करादिभिराहननम्, ‘तर्जना’ अङ्गुलिभ्रामणादिरूपा, ‘वधः’ लकुटादिप्रहारः ॥ कपोताः—
 पक्षिविशेषास्तेषामियं कापोती इयं वृत्तिः, यथा हि ते नित्यशङ्किताः कणकीटादिग्रहणे प्रवर्तन्ते एवं भिक्षुरपि एषणादोषाद्वयैव
 भिक्षादौ प्रवर्तते । यच्च इह ब्रह्मव्रतस्य पुनर्दुर्द्धरत्वाभिधानं तद् अस्यातिदुष्करत्वख्यापनार्थम् ॥ उपसंहारमाह—‘सुतो-
 चितः’ सुखयोग्यः, ‘न हु सि’ ति नैव ‘असि’ भवसि ‘प्रभुः’ समर्थः, ‘अणुपालिय’ ति अनुपालयितुम् ॥ अग्रमुत्त्व-
 मेवोदाहरणैः समर्थयितुमाह—‘गुणानां’ यतिगुणानां ‘तुः’ पूरणे ‘महाभरः’ महासमूहो यो दुर्वहः स बोढव्य इति
 ज्ञेयः ॥ आकाशे गङ्गास्रोतोवत् दुस्तर इति योज्यते, लोकरूढ्या चैतदुक्तम् । तथा ‘प्रतिस्रोतोवत्’ प्रतिस्त्रोत इव शेपनद्यादौ
 दुस्तरः, बाहुभ्यां ‘सागरो चैव’ ति सागरवत् दुस्तरो यः स तरितव्यो गुणोदधिः ॥ “वालुयाकवलो चैव” ति ‘चः’
 पूरणे, ‘इव’ औपम्ये, एवमुत्तरत्राऽपि, ‘निरास्वादः’ नीरसः ॥ अहिरिव एकान्तः—निश्चयो यस्याः सा तथा, सा चासौ
 दृष्टिश्चैकान्तदृष्टिस्तया, अहिपक्षे दृशा अन्यत्र तु बुद्ध्योपलक्षितं चारित्रं दुष्करम्, यथा लोहमया इव चर्वयितयाः,
 किमुक्तं भवति ?—लोहमययवचर्वणवत् सुदुष्करं चारित्रम् ॥ “निहुयं निस्सक” ति ‘निधृत’ निश्चलं ‘निःशङ्क’ शरीरादिनि-
 रपेक्षम् ॥ यतश्चैव तारुण्ये दुष्करा प्रव्रज्या अतो भुङ्क्ष्वेत्यादि इति विंशतिसूत्रार्थः ॥ २४-२५-२६-२७-२८-२९-३०-
 ३१-३२-३३-३४-३५-३६-३७-३८-३९-४०-४१-४२-४३ ॥ सम्प्रति तद्वचनानन्तरं यद् मृगापुत्र उक्तवांस्तदाह—
 सो विंतस्मापियरो !, एवमेयं जहाफुडं । इह लोए निप्पिवासस्स, नत्थि किंचि वि दुक्करं ॥ ४४ ॥
 सारीरमाणसा चैव, वेयणाओ अणंतसो । मए सोढाउ भीमाओ, असहं दुक्खभयाणि य ॥ ४५ ॥
 जरामरणकंतारे, चाउरंते भयागरे । मए सोढाणि भीमाणि, जम्माणि मरणाणि य ॥ ४६ ॥
 जहा इहं अगणी उण्हो, इत्तोऽणंतगुणो तहिं । नरएसु वेयणा उण्हा, अस्साया वेइया मए ॥ ४७ ॥
 जहा इमं इहं सीयं, एत्तोऽणंतगुणं तहिं । नरएसु वेयणा सीया, अस्साया वेइया मए ॥ ४८ ॥
 कंदंतो कंदुकुंभीसु, उद्धप्पाओ अहोसिरो । हुयासणे जलंतम्मि, पक्कपुवो अणंतसो ॥ ४९ ॥
 महादवग्गिसंकासे, मरुम्मि वहरवालुए । कलंववालुयाए य, दहपुवो अणंतसो ॥ ५० ॥
 रसंतो कंदुकुंभीसु, उद्धं धद्धो अवंधवो । करवत्तकरकयाईहिं, छिण्णपुवो अणंतसो ॥ ५१ ॥
 अतितिक्खकंटगाइण्णे, तुंगे सिंघलिपायवे । खेवियं पासवद्धेणं, कट्ठोकहाहिं दुक्करं ॥ ५२ ॥
 महाजंतेसु उच्छ वा, आरसंतो सुभेरवं । पीलिओ मि सकम्महिं, पावकम्मो अणंतसो ॥ ५३ ॥
 कूवंतो कोलसुणएहिं, सामेहिं सबलेहि य । पाडिओ फालिओ छिण्णो, विप्फुरंतो अणेगसो ॥ ५४ ॥
 असीहिं अयसिवण्णाहिं, भल्लीहिं पट्टिसेहि य । छिण्णो भिण्णो विभिण्णो य, ओइण्णो पावकम्मणा
 अवसो लोहरहे जुत्तो, जलंतं समिलाजुए । चोइओ तोत्तजुत्तेहिं, रोज्झो वा जह पाडिओ ॥ ५५ ॥
 हुयासणे जलंतम्मि, चियासु महिसो विव । दहो पक्को य अवसो, पावकम्महिं पाविओ ॥ ५६ ॥
 यला संडासतुंढेहिं, लोहतुंढेहि पक्खिहिं । विलुत्तो विलवंतोऽहं, ढंकिद्धेहिंऽणंतसो ॥ ५७ ॥
 तण्हाकिलंतो धावंतो, पत्तो वेयरणिं णदिं । जलं पाहंति चिंतंतो, खुरधाराहिं विवाइओ ॥ ५८ ॥
 उण्हाभित्तो संपत्तो, असिपत्तं महावणं । असिपत्तेहिं पडंतेहिं, छिण्णपुवो अणेगसो ॥ ५९ ॥
 मोग्गरेहिं मुसंढीहिं, सूलेहिं मुसलेहि य । गयासं भग्गगत्तेहिं, पत्तं दुक्खमणंतसो ॥ ६० ॥
 खुरेहिं तिक्खधाराहिं, छुरियाहिं कप्पणीहि य । कप्पिओ फालियो छिण्णो, उक्कत्तो य अणेगसो ६२

पासेहिं कूडजालेहिं, मिओ वा अवसो अहं । गहिओ वद्धरुद्धो य, वहुसो चेव विवाहओ ॥ ६३ ॥
 गलेहिं मगरजालेहिं, मन्छो वा अवसो अहं । उल्लिओ फालिओ गहिओ, मारिओ य अणंतसो ॥ ६४ ॥
 विदंसएहिं जालेहिं, लेप्पाहिं सउणो विव । गहिओ लग्गो य वद्धो य, मारिओ य अणंतसो ॥ ६५ ॥
 कुहाड-परसुमाईहिं, वहुईहिं दुमो इव । कुट्टिओ फालिओ छिण्णो, तच्छिओ य अणंतसो ॥ ६६ ॥
 चवेडमुट्टिमाईहिं, कुमारेहिं अयं पिव । ताडिओ कुट्टिओ भिण्णो, चुण्णिओ य अणंतसो ॥ ६७ ॥
 तत्ताइं तंभलोहाइं, तउयाइं सीसगाणि य । पाइओ कलकलंताइं, आरसंतो सुभेरवं ॥ ६८ ॥
 तुहं पियाइं मंसाइं, खंडाइं सोल्लगाणि य । खाइओ मि समंसाइं, अग्गिवण्णाइं णेगसो ॥ ६९ ॥
 तुहं पिया सुरा सीइ, मेरओ य महुणि य । पाइओ मि जलंतीओ, वसाओ रुहिराणि य ॥ ७० ॥
 निच्चभीएण तत्थेण, दुहिण्ण वहिण्ण य । परमा दुहसंवद्धा, वेयणा वेहया मए ॥ ७१ ॥
 तिच्चंचडप्पगाढाओ, घोराओ अतिदुस्सहा । महब्भयाओ भीमाओ, नरएसु वेहया मए ॥ ७२ ॥
 जारिसा माणुसे लोए, ताता । दीसंति वेयणा । एत्तो अणंतगुणिया, नरएसुं दुक्खवेयणा ॥ ७३ ॥
 सवभवेसु अस्साया-वेयणा वेहया मए । निमिसंतरमित्तं पि, जं साया नत्थि वेयणा ॥ ७४ ॥

व्याख्या—सूत्राण्येकत्रिंशत् प्रतीतान्येव । नवरम्—स श्रूते अन्व्यापितरौ ! 'एवमि'ति यद्योक्तं भयङ्गां तथैव 'एतत्' प्रव्रज्यादुष्करत्वं 'यथास्फुटं' सत्यतामनतिक्रान्तं, तथापि इहलोके 'निधिपासस्य नास्ति 'किञ्चिद्' अतिकष्टमपि शुभानुष्ठानमिति गम्यते, 'अपि' सम्भावने दुष्करम् ॥ निःस्पृहताहेतुमाह—शारीरमानसाः 'चैव' पूरणे, वेदना अनन्तशो मया

१ निःस्पृहस्य ।

तोढाः 'भीमाः' रौद्राः, दुःखोत्पादकानि भयानि—राजविदुरादिजनितानि दुःखभयानि, 'चः' समुद्यये ॥ जरामरणान्यामतिगहनतया कान्तार जरामरणकान्तारं तस्मिन् चतुर्गते मयाकरे भवे इति गम्यते, शारीरमानसो वेदना यत्रोत्कृष्टाः तोढाः ॥ यथेत्यादिसूत्रैस्तदाह—यथा 'इह' मनुष्यलोके अग्निरुष्णोऽतोऽनन्तगुणः "तर्हि" ति तेषु नरकेषु चेन्नहसुखमिति भावः, तत्र च वादरात्रेरभावात् पृथिव्या एव तथाविधः स्पर्श इति गम्यते, ताञ्च वेदना उष्णाः, उष्णानुभवात्मकत्वेन च 'असाताः' दुःखरूपाः ॥ यथा 'इदम्' अनुभूयमानं मायादिसम्भवमिह शीतम् ॥ क्रन्दत्कण्टकुन्मीषु भाजनविशेषरूपासु ॥ 'मरावि'ति मरुवालुकानिवहे इय तात्पर्यात् तद्वत्पदशसम्भवादन्तर्भूतेवार्थत्वात् 'वयस्यालुके' वयस्यालुकानदीपुलिने 'कदम्बवालुकाया च' प्राग्वत् कदम्बवालुकानदीपुलिने च 'ऊर्द्धम्' उपरि वृक्षशारादौ बद्धो माऽप्यमितो नष्टीदिति, 'क्रकचं' करपत्रविशेष एव ॥ "रेविय" ति 'चित्रं' रेवोऽनुभूतः "कट्टोकट्टाहिं" ति कर्पणापकर्पणैः परमाधार्मिककृतैः 'दुष्करं' दुःसहमिदमिति शेषः ॥ "कूयंतो" ति कूजन् "कोलमुणएहिं" ति शूकरभक्षरूपधारिभिः श्यामैः शबलैश्च परमाधार्मिकविशेषैः पातितो भुवि, 'पाटितः' जीर्णयस्त्रयत्, 'छिन्नः' वृक्षगत् ॥ अस्तिभिः 'अतसी'ति अतसीसुमुनं तद्वर्णः 'छिन्नः' द्विधाकृतः 'भिन्नः' विदारितः 'विभिन्नः' सूक्ष्मरण्डीकृतः अवतीर्णो नरक इति गम्यते 'पापकर्मणा' हेतुभूतेन ॥ लोहरथे "जुत्तो" ति योजितो 'ज्वलति' दीप्यमाने, कदाचित् वतो दाहमीत्या नश्येदपीत्याह—समिलायुते, "चोइत्तो" ति प्रेरितः 'तोत्रयोक्त्रैः' प्राजनकवन्धनत्रिजोषैः, 'रोज्झः' पशुविशेषः 'घा' समुद्यये भिन्नजन्मः, 'यथा' इत्योपपत्त्ये, वतो रोज्झयत् पातितश्च लकुटादिपिट्टनेनेति गम्यते ॥ हुताशने ज्वलति, क ? इत्याह—चित्तानु महिप इव 'वग्घः' भस्मसात्कृतः, 'पकः' भट्टित्रीकृतः, अयशः पापकर्मभिः "पाविओ" ति 'प्राप्तः' व्याप्तः ॥ 'घलात्' हठात् सन्दंशाकृतानि गुण्डानि येषां ते 'वन्दंशतण्डासैः', तथा लोहतुण्डैः पक्षिभिः दङ्क-गृध्रैरिति योगः ॥ क्षुरधाराभिरिव 'क्षुरधारानि' वैतरिणीजलोर्मिभिरिति शेषः, "विवाइत्तो" ति व्यापादितः ॥ सुद्रादिभिः, गताः—नष्टा आशाः—मनोरथा यस्मिंस्त्वद् गतां यथा भवत्येवम्, "भग्गगत्तेण" ति भग्गगात्रेण सता ॥ 'कत्तिपतः' खण्डितो वक्षयत् 'पाटितः' ऊर्द्धं द्विधाकृतः, 'छिन्नः' तिर्यक् खण्डितः, 'उत्कृतः' त्वगपनयनेन ॥ 'वाधितः' पीडितः 'वद्धरुद्धश्च' तत्र रुद्धः—वहिःप्रचारनिषेधनेन ॥ 'गलैः' वडिगैः मकरैः—मकररूपैः परमाधार्मिकैः जालैश्च—प्रतीतैः अनयोर्द्वन्द्वः । "उल्लितो" ति उल्लिखितः गलैः, पाटितो मकरैः, गृहीतश्च जालैः, मारितश्च सर्वैरपि ॥ यीन् दशन्तीति विदशकाः तैः श्येनादिभिः 'जालैः' तथाविधवन्धनैः "लेप्पाहिं" ति 'लेपैः' वज्रलेपादिभिर्गृहीतः, विदंशकैः 'लम्बश्च' श्लिष्टः, लेपैर्वद्धो जालैर्मारितश्च सर्वैरपि ॥ 'कुट्टितः' सूक्ष्मरण्डीकृतः चपेटा-मुष्णादिभिः 'कुमारे' अयस्कारैरय इव घनादिभिरिति गम्यते, 'ताडितः' आहतः कुट्टितः छिन्नः 'भिन्नः' रण्डीकृतः 'चूर्णितः' श्लक्ष्णीकृतः ॥ 'कलकलयन्ति' अतिकायतः कलकलाशब्दं कुर्वन्ति ॥ तव प्रियाणि मांसानि 'खण्डानि' खण्डरूपाणि 'सोल्लगानि' भट्टित्रीकृतानीति स्मारयित्वेति शेषः ॥ 'सुरादीनि' मद्यविशेषाः, अत्रापि स्मारयित्वेति शेषः ॥ "निच्चमि"त्यादि नरकवक्तव्यतोपसहर्षं सूत्रत्रयम् । अत्र च 'मीतेन' उत्पन्नसाध्वत्वेन 'त्रस्तेन' उद्विप्तेन 'दुःखितेन' जातविधिदुःखेन 'व्यधितेन च' कम्पमानसकलोपाद्रतया चलितेन, तीव्राः—अनुभागतोऽत एव चण्डाः—उत्कटाः प्रगाढाः—गुरुस्थितिकास्तत एव 'घोरा' रौद्राः 'अतिदुःसहा' अत्यन्तदुरध्यासास्तत एव महाभयाः 'भीमाः' श्रूयमाणा अपि भयप्रदाः, एकार्थिकानि चैतानि, इह च वेदना इति प्रक्रमः, कथं पुनस्तासां तीव्रादिरूपत्वम् ? इत्याह—"जारिसे"त्यादि ॥ न केवलं नरक एव दुःखवेदना मयाऽनुभूताः, किन्तु सर्वास्वपि गतिषु इति । एतदेवाह—सर्वभवेषु असातावेदना वेदिता मया निमेषान्तरमात्रमपि यत् साता नास्ति वेदना, वैषयिकसुखस्येर्ष्याद्यनेकदुःखानुविद्धत्वेन असुखरूपत्वात् । सर्वस्य चास्य प्रकरणस्याऽयमाशयः—येनैवं मया दुःखान्यनुभूतानि सोऽहं कथं तत्त्वतः

सुखोचितः सुकुमारो वेति शक्यते वक्तुम् । येन चैवंविधाः नरकादिवेदनाः सोढास्तस्य कथं दीक्षा दुष्करा ? इति, अतो मया प्रतिपत्तव्या इत्येकत्रिंशत्सूत्रार्थः ॥ तत्रैवमुक्त्वा उपरते—

तं वित्तं अम्मापियरो, छिंदेण पुत्त ! पवया । नवरं पुण सामण्णे, दुक्खं निप्पडिकम्मया ॥ ७५ ॥

व्याख्या—सुगमम् । नवरम्—तं मृगापुत्रं ब्रूतः अम्बापितरौ, 'छन्दसा' अभिप्रायेण स्वकीयेनेति गम्यते ॥ इत्थं जनकाभ्यामुक्ते—

सो वेंत अम्मापियरो !, एवमेयं जहाफुडं । पडिकम्मं को कुणइ, अरण्णे मियपक्खिणं ? ॥ ७६ ॥
एगभूओ अरण्णे वा, जहा उ चरती मिगो । एवं धम्मं चरिस्सामि, संजमेण तवेण य ॥ ७७ ॥
जया मियस्स आयंको, महारण्णम्मि जायइ । अच्छंतं रुक्खमूलम्मि, को णं ताहे तिगिच्छई ? ॥ ७८ ॥
को वा से ओसहं देइ ? को वा से पुच्छई सुहं ? को से भत्तं व पाणं वा, आहरित्तु पणामए ? ॥ ७९ ॥
जया य से सुही होइ, तया गच्छइ गोयरं । भत्तपाणस्स अट्ठाए, वल्लराणि सराणि य ॥ ८० ॥
खाइत्ता पाणियं पाउं, वल्लरेहिं सरेहि वा । मिगचारियं चरित्ता णं, गच्छई मिगचारियं ॥ ८१ ॥
एवं समुट्ठिए भिक्खू, एवमेव अणेगए । मिगचारियं चरित्ता णं, उड्डं पक्कमई दिसं ॥ ८२ ॥

जहा मिए एग अणेगचारी, अणेगवासे धुयगोयरे य ।

एवं सुणी गोयरियं पविट्ठो, णो हीलए णो वि य खिसएज्जा ॥ ८३ ॥

व्याख्या—स ब्रूते—अम्बापितरौ ! एवम् 'एतत्' निष्प्रतिकर्मतायां यद् दुःखरूपत्वमुक्तं युवाभ्यां 'यथास्फुटम्' अवितथम्, परं परिभाष्यतामिदम्—परिकर्म कः करोति अरण्ये मृगपक्षिणाम् ? अथ चैतेऽपि जीवन्ति विचरन्ति च,

ततः किमस्या दुःखरूपत्वमिति भावः ॥ यतश्चैवमतः—“एगो”त्यादि सर्वं सुगममेव । नवरम्—एकः—एकाकी भूतः—संवृत एकभूतोऽरण्ये, 'वे'ति पूरणे, 'जहा उ' ति यथैव चरति मृग एवं चरिष्यामि संजमेण तपसा च हेतुभूतेन ॥ “को णं” ति क एनं “ताहि” ति तदा ॥ ‘आहूय’ आनीय ‘प्रणामयेत्’ अर्पयेत् ॥ कथं तर्हि तस्य निर्वहणम् ? इत्याह—यदा च स सुखी भवति स्वत एव रोगाभावतस्तदा गच्छति, गोरिव चरणं—भ्रमणं गोचरस्तम्, ‘वल्लराणि’ गहनानि ॥ खादित्वा निजभक्ष्यमिति गम्यते, पानीयं पीत्वा वल्लरेषु सरस्सु च, तथा मृगाणां चर्या—इतश्चेतश्चोत्प्लवनात्मकं चरणं मृगचर्या तां ‘चरित्वा’ आसेव्य गच्छति मृगाणां चर्या—चेष्टा स्वातन्त्र्योपवेशनादिका यस्यां सा मृगचर्या—मृगाश्रयभूताम् ॥ इत्थं दृष्टान्तमुक्त्वा सूत्रद्वयेनोपसंहारमाह—“एवं” मृगवत् ‘समुत्थितः’ सयमानुष्ठानं प्रति उद्यतः तथाविधातद्भोत्पत्तावपि न चिकित्साभिमुख इति भावः । ‘एवमेव’ मृगवदेव अनेकगः, यथा ह्यसौ वृक्षमूले नैकस्मिन्नेवाऽऽस्ते, किन्तु कदाचित् कचिद् एवम् एपोऽप्यनियतस्यानतया । स चैवं ‘मृगचर्या’ निःप्रतिकर्मतादिरूपां चरित्वा अपगताऽशेषकर्मांश ऊर्द्धं ‘प्रक्रामति’ गच्छति दिशम्, किमुक्तं भवति ?—सर्वोपरिस्थानस्थितो भवति ॥ मृगचर्यामेव स्पष्टयितुमाह—यथा मृगः “एग” ति ‘एकः’ अद्वितीयः ‘अनेकचारी’ अनियतचारी ‘अनेकवासः’ नैकत्रैव वासः—अवस्थानमस्येत्यनेकवासः ‘ध्रुव-गोचरश्च’ सदागोचरश्च, सदा गोचरलब्धमेवाहारमाहारयतीति । एवं मृगवद् एकत्वादिविशेषणविशिष्टो सुनिर्गोचर्या प्रविष्टो नो ‘हीलयेत्’ अवजानीयात् कदशनादीति गम्यते, नापि च ‘खिसयेत्’ निन्देद् आहाराप्राप्तौ स्वं परं वेति सूत्राष्टकार्यः ॥ ७६-७७-७८-७९-८०-८१-८२-८३ ॥ एवं मृगचर्यास्वरूपमुक्त्वा यत् तेनोक्तं यच्च पितृभ्यां यथाऽसौ कृतवांस्तदाह—मिगचारियं चरिस्सामि, एवं पुत्ता ! जहासुहं । अम्मापिईहिं अणुण्णाओ, जहाति उवहिं तओ ॥ ८४ ॥ मिगचारियं चरिस्सामि, सबदुक्खविमोक्खणिं । तुव्भेहिं वा अणुण्णाओ, गच्छ पुत्त ! जहासुहं ८५

एवं सो अम्मापियरं, अणुमाणेत्ताण बहुविहं । ममत्तं छिंदती ताहे, महानागो व कञ्चुयं ॥ ८६ ॥
इट्ठी वित्तं च मित्ते य, पुत्त दारं च नायओ । रेणुयं व पडे लग्गं, निडुणित्ताण निग्गओ ॥ ८७ ॥

व्याख्या—स्पष्टमेव । नवरम्—मृगस्येव चर्या मृगचर्या तां निःप्रतिकर्मतादिरूपां चरिष्यामीति कुमारेणोक्ते पितृभ्यामभाणि—“एवं” यथा भवतोऽभिरुचितं तथा यथासुखं तेऽस्त्विति शेषः । एवं चानुज्ञातः ‘जहाति’ त्यजति ‘उपाधिं’ परिग्रहं ततः ॥ उक्तमेवार्थं सविस्तरमाह—मृगचर्या चरिष्यामि सर्वदुःखविमोक्षणीं युवाभ्यामहम् अनुज्ञातः सन् । तावाहतुः—गच्छ मृगचर्ययेति प्रक्रमः, पुत्र ! ‘यथासुखं’ सुखानतिक्रमेण ॥ एव सोऽम्बापितरौ ‘अनुमान्य’ अनुज्ञाप्य ॥ पूर्वमुपधित्याग उक्तः, अतस्तमेव विशेषत आह—“इट्ठी”त्यादि ‘क्राद्धिं’ करितुरगादिसम्पदमिति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥ ८४-८५-८६-८७ ॥ ततोऽसौ क्रीदग् जातः ? इत्याह—

पंचमहव्ययुत्तो, पंचहिं समिओ तिगुत्तिगुत्तो य । सविंभतरवाहिए, तवोकम्मम्मि उज्जुओ ॥ ८८ ॥
निम्ममो निरहंकारो, निस्संगो चत्तगारवो । समो य सबभूएसु, तसेसु थावरेसु य ॥ ८९ ॥
लाभालाभे सुहे दुक्खे, जीविए मरणे तहा । समो निंदापसंसासु, तहा माणावमाणओ ॥ ९० ॥
गारवेसु कसाएसु, दंडसल्लभएसु य । नियत्तो हाससोगाओ, अणियाणो अवंधणो ॥ ९१ ॥
अणिसिओ इहं लोए, परलोए अणिसिओ । वासीचंदणकप्पो य, असणेऽणसणे तहा ॥ ९२ ॥
अपसत्थेहिं दारेहिं, सबओ पिहियासवे । अज्झप्पज्झाणजोगेहिं, पसत्थदमसासणे ॥ ९३ ॥

व्याख्या—सुगमम् । नवरम्—गौरवादीनि पदानि सुवृत्त्ययात् पञ्चम्यन्ततया व्याख्येयानि, ‘निवृत्तः’ इति सर्वत्र सम्बन्धनीयम् । ‘अवन्धनः’ रागद्वेषवन्धनरहितः ॥ “वासीचंदणकप्पो य” ति सूचकत्वात् सूत्रस्य वासीचन्दनव्यापारकयोः

कल्पः-तुल्यो यः स तथा । 'अशने' आहारे 'अनशने' अशनाभावे तथाकल्प इत्यत्रापि दृश्यः ॥ अप्रशस्तेभ्यः 'द्वारेभ्यः' कर्मोपार्जनोपायेभ्यो हिंसादिभ्यः 'सर्वतः' सर्वेभ्यो निवृत्त इति गम्यते, तत एव 'पिहितान्नवः' निरुद्धकर्मसङ्गलनः, कैः पुनरेवंविधोऽयम् ? आत्मन्यधि अध्यात्म तत्र ध्यानयोगाः-शुभध्यानव्यापारा अध्यात्मध्यानयोगास्तैः, प्रशन्नो दमः-उपशमः शासनं च-सर्वज्ञागमात्मक यस्य स तथेति सूत्रपट्यार्थः ॥ ८८-८९-९०-९१-९२-९३ ॥ सम्प्रत्येतस्यैव भगवतः फलोपदर्शनायाह—

एवं णाणेण चरणेण, दंसणेण तहेव य । भावणाहि य सुद्धाहिं, सम्मं भावेसु अप्पयं ॥ ९४ ॥
वहुयाणि य वासाणि, सामन्नमणुपालिया । मासिएण उ भत्तेणं, सिद्धिं पत्तो अणुत्तरं ॥ ९५ ॥
व्याख्या—सुगममेव । नवरम्—“मासिएण उ भत्तेणं” मासे भवं मासिक तेन, 'बुः' पूरणे 'भत्तेन' भोजनेन, मासोपलक्षणत्वात्स मासोपयासेनेति भावः ॥ ९४-९५ ॥ सकलाध्ययनार्थोपसहारद्वारेणोपदिशन्नाह—

एवं करंति संवुद्धा, पंडिया पयियक्खणा । विणियटंति भोगेसु, मियापुत्ते जहा मिसी ॥ ९६ ॥
व्याख्या—सुगमम् । नवरम्—“जहा मिसि” ति यथा ऋषिः, मकारोऽलाक्षणिकः ॥ इत्थमन्योक्त्या उपदिश्य पुनर्भङ्गयन्तरेणोपदिशन्नाह—

महापभावस्स महाजसस्स, मियाए पुत्तस्स णिसम्म भासियं ।
तवप्पहाणं चरियं च उत्तमं, गइप्पहाणं च तिलोगविस्सुयं ॥ ९७ ॥
वियाणिया दुक्खविचद्धणं धणं, ममत्तवंधं च महाभयावहं ।
सुहावहं धम्मधुरं अणुत्तरं, धारेह निघाणगुणावहं महं ॥ ९८ ॥ ति धेमि ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—“गइप्पहाणं च” ति प्रधानगतिं च ॥ ममत्तं धन्य इव ममत्वबन्धत्वं महाभयावहम्, तत एव चौरादिभ्यो भयावाप्तेः । “निघाणगुणावहं” ति निर्वाणगुणाः-अनन्तज्ञानादयस्तदापहमिति सूत्रद्वयार्थः ॥ ९७-९८ ॥ 'इतिः' परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिकृतायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुखयोधायां
मृगापुत्रीयाख्यमेकोनविंशमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ विंशतितमं महानिर्ग्रन्थीयाख्यमध्ययनम् ।

व्याख्यातमेकोनविंशमध्ययनम् । अधुना महानिर्ग्रन्थीयं विंशतितममारभ्यते, अस्य चायमसिसम्बन्धः—‘अनन्तराध्ययने निःप्रतिकर्मतोक्ता, इय चानाथत्वपरिभाषनेनैव पालयितुं शक्येति महानिर्ग्रन्थहितमभिधातुमनाथतैवानेकधाऽनेनोच्यते’ इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्याध्ययनस्याऽऽदिसूत्रम्—

सिद्धाण नमोकिच्चा, संजताणं च भावओ । अत्थधम्मगइं तच्चं, अणुसट्ठिं सुणेह मे ॥ १ ॥

व्याख्या—‘सिद्धेभ्यः’ तीर्थकरादिसिद्धेभ्यो नमस्कृत्य ‘संयतेभ्यश्च’ आचार्योपाध्यायसाधुभ्यः ‘भावतः’ भक्त्या, अर्च्यः-हितार्थिभिः प्रार्थनीयः स चासौ धर्मश्च अर्च्यधर्मस्तस्य गतिः-ज्ञानं यस्यां सा अर्च्यधर्मगतिस्तां, “तच्चं” ति ‘तत्त्वम्’ अविपरीतार्थम् ‘अनुशिष्टिं’ शिक्षा शृणुत ‘मे’ मया कथ्यमानामिति शेषः । स्वविरचननेतदिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ सम्प्रति धर्मकथानुयोगत्वात्स धर्मकथाकथनव्याजेन प्रतिज्ञातमुपक्रमितुमाह—

पइयरयणो राया, सेणिओ मगहाहिवो । विहारजत्तं णिज्जाओ, मंडिकुच्छिसि चेहए ॥ २ ॥
नाणाडुमलयाइण्णं, नाणापक्खिनिसेवियं । नाणाकुसुमसंछन्नं, उज्जाणं नंदणोवमं ॥ ३ ॥
तत्थ सो पासई साहुं, संजयं सुसमाहियं । निसन्नं रुक्खमूलम्मि, सुकुमालं सुहोइयं ॥ ४ ॥
तस्स रूवं तु पासित्ता, राडणो तम्मि संजए । अचंतपरमो आसी, अतुलो रूवविम्हओ ॥ ५ ॥
अहो! वण्णो अहो! रूवं, अहो! अज्जस्स सोमया । अहो! खंती अहो! मुत्ती, अहो! भोगे असंगता ६

तस्स पाए उ वंदित्ता, काऊण य पयाहिणं । णाहदूरमणासन्ने, पंजली पडिपुच्छई ॥ ७ ॥
तरुणो सि अज्जो पवइओ, भोगकालम्मि संजया । उवट्ठिओ सि सामन्ने, एयमट्ठं सुणेमि ता ॥ ८ ॥

व्याख्या—सुगमम् । नवरम्—“विहारजत्तं” ति ‘विहारयात्रया’ क्रीडार्थाश्ववाहनिष्कारूपया ‘निर्यातः’ निर्गतः पुरादिति गम्यम् । “एयमट्ठं सुणेमि” ति एनम् ‘अर्थ’ निमित्तं येनार्थेन त्वमीदृश्यामवस्थाया प्रव्रजितः, शृणोमि “ता” इति तावत्, पश्चाद् यत् त्वं भणिष्यसि तदपि श्रोष्यामीति भावः ॥ २-३-४-५-६-७-८ ॥ इत्थं राज्ञोक्ते मुनिराह—
अणाहो मि महाराय !, णाहो मज्झ न विज्झई । अणुकंपगं सुहिं वा वि, कंची णामिसमेमइ ॥ ९ ॥

व्याख्या—अनाथोऽस्म्यहं महाराज !, किमिति ? यतः ‘नाथः’ योगक्षेमविधाता मम न विद्यते, तथा ‘अनुकम्पकम्’ अनुकम्पाविधातारं सुहृदं वा कश्चिद् ‘नामिसमेमी’ति नामिसङ्गच्छाम्यहम् इति, अनेनार्थेन तारुण्येऽपि प्रव्रजित इति भाव इति सूत्रार्थः ॥ ९ ॥ एवं मुनिनोक्ते—

तओ सो पहसिओ राया, सेणिओ मगहाहिओ । एवं ते इट्ठिमंतस्स, कहं णाहो न विज्झई ? ॥ १० ॥
होमि नाहो भयंताणं, भोगे भुंजाहि संजया ! । मित्तनाईपरिबुडो, माणुस्सं खलु दुल्लहं ॥ ११ ॥

व्याख्या—सुगमम् । नवरम्—“एवमि”ति दृश्यमानप्रकारेण ‘ऋद्धिमतः’ विस्मयनीयवर्णादिसम्पत्तिमतः ॥ १०-११ ॥
मुनिराह—

अप्पणावि अणाहो सि, सेणिआ ! मगहाहिवा ! । अप्पणा अणाहो संतो, कस्स णाहो भविस्ससि ? ॥

व्याख्या—सुगमम् ॥ एवं च मुनिनोक्ते—

एवं वुत्तो नरिंदो सो, सुसंभंतो सुविम्विओ । वयणं अस्सुयपुवं, साहणा विम्वयं निओ ॥ १३ ॥

अस्सा हत्थी मणुस्सा मे, पुरं अंतेउरं च मे । भुंजामि माणुसे भोगे, आणाइस्सरियं च मे ॥ १४ ॥
एरिसे संपयग्गम्मि, सबकामसमप्पिए । कहं अणाहो भवई ?, मा हु भंते ! सुसं वए ॥ १५ ॥

व्याख्या—सुगममेव । नवरम्—आद्यस्य घटनैवम्—स श्रेणिकः ‘विस्मयान्वितः’ प्रागपि रूपादिविषयविस्मयोपेतः सन् ‘एवम्’ उक्तनीत्या वचनमश्रुतपूर्वमुक्तः सुसम्भ्रान्तः सुविस्मितश्च भूत्वोक्तवानिति शेषः ॥ यदुक्तवान्सादाह—
“आसे”त्यादि । इति ईदृशे ‘सम्पदमे’ सम्पत्प्रकर्षे “सबकामसमप्पिए”ति समर्पितसर्वकामे कथमनाथः “भवइ” ति पुरुषव्यत्ययेन भवामि ? । “मा हु” ति ‘हुः’ यस्मादर्थे, यत एवं तस्माद् मा भदन्त । ‘मृपां’ अलीकं “वदे” ति वादीः ॥ १३-१४-१५ ॥ यतिरुवाच—

न तुमं जाणे अणाहस्स, अत्थं पोत्थं व पत्थिवा ! । जहा अणाहो हवई, सणाहो वा नराहिवा ! ॥ १६ ॥

सुणेह मे महाराय !, अबक्खितेण चेयसा । जहा अणाहो हवई, जहा मे य पवत्तियं ॥ १७ ॥

कोसंबी नाम नयरी, पुराणपुरभेयणी । तत्थ आसी पिया मज्झं, पभूयधणसंचओ ॥ १८ ॥

पढमे वए महाराय !, अतुला मे अच्छिवेयणा । अहोत्था विउलो डाहो, सवंगेसु य पत्थिवा ! ॥ १९ ॥

सत्थं जहा परमत्तिक्खं, सरीरविवरंतरे । आवीलेज्ज अरी कुद्धो, एवं मे अच्छिवेयणा ॥ २० ॥

तियं मे अंतरिच्छं च, उत्तिमंगं च पीडई । इंदासणिसमा घोरा, वेयणा परमदारुणा ॥ २१ ॥

उवट्ठिया मे आयरिया, विज्जामंततिगिच्छगा । अईव सत्थकुसला, मंतमूलविसारया ॥ २२ ॥

ते मे तिगिच्छं कुवंति, चाउप्पायं जहाडियं । न य दुक्खा विमोयंति, एसा मज्झ अणाहया ॥ २३ ॥

पिया मे सबसारं पि, दिज्जाहि मम कारणा । न य दुक्खा विमोयंति, एसा मज्झ अणाहया ॥ २४ ॥

माया वि मे महाराय !, पुत्तसोगदुहट्ठिया । न य दुक्खा विमोयंति, एसा मज्झ अणाहया ॥ २५ ॥

भायरो मे महाराय !, सगा जेट्ठकणिट्ठगा । न य दुक्खा विमोयंति, एसा मज्झ अणाहया ॥ २६ ॥

भइणीओ मे महाराय !, सगा जेट्ठकणिट्ठिया । न य दुक्खा विमोयंति, एसा मज्झ अणाहया ॥ २७ ॥

भारिया मे महाराय !, अणुरत्ता अणुवया । असुपुण्णेहिं नयणेहिं, उरं मे परिसिंचई ॥ २८ ॥

अण्णं पाणं च प्हाणं च, गंध मल्ल विलेवणं । मए णायमणायं वा, सा बाला णो य भुंजई ॥ २९ ॥

खणं पि मे महाराय !, पासओ वि न फिट्ठई । न य दुक्खा विमोयंति, एसा मज्झ अणाहया ॥ ३० ॥

ततो हं एवमाहंसु, दुक्खमा हु पुणो पुणो । वेयणा अणुभविउं जे, संसारम्मि अणंतए ॥ ३१ ॥

सइं च जइ मुच्चिज्जा, वेयणा विउला इओ । खंतो दंतो निरारंभो, पवइए अणगारियं ॥ ३२ ॥

एवं च चिंतइत्ताणं, पासुत्तो मि नराहिवा ! । परियत्तंतीए राईए, वेयणा मे खयं गया ॥ ३३ ॥

तओ कल्ले पभायम्मि, आपुच्छित्ताण बंधवे । खंतो दंतो निरारंभो, पवइओ अणगारियं ॥ ३४ ॥

तोइहं णाहो जाओ, अप्पणो य परस्स य । सबेसिं चैव जीवाणं, तसाण धावराण य ॥ ३५ ॥

व्याख्या—सुगमान्येव । नवरम्—न त्वं जानीषे ‘अनाथस्य’ अनाथशब्दस्य ‘अर्थम्’ अभिधेयं ‘प्रोत्थं वा’ प्रकर्षेण उत्थाम्—उत्थानं मूलोत्पत्तिम् ‘केनाऽभिप्रायेणाऽयं मयोक्तः’ इत्येवरूपाम् । अत एव यथाऽनाथो भवति सनाथो वा तथा न जानीषे इति सम्बन्धः ॥ शृणु ‘मे’ कथयत इति शेषः । किं तद् ? इत्याह—यथाऽनाथो भवतीत्यनाथशब्दस्याभिधेयः पुरुषो भवति । यथा ‘मे य’ ति मया च ‘प्रवर्चितं’ प्ररूपितमनाथत्वमिति प्रक्रमः । अनेनोत्थानमुक्तम् ॥ पुराणपुराणि भिन्नत्ति—स्वगुणैरसाधारणत्वाद् भेदेन व्यवस्थापयतीति पुराणपुरभेदिनी ॥ “अहोत्य” ति अभूत् ॥ “सरीरविवरं-

तरे" ति शरीरविवराणि-कर्णरन्ध्रादीनि तेषाम् अन्तरं-मध्ये शरीरविवरान्तर तस्मिन्, "आरालेज" ति 'आपीडयेत्' गाढमग्राहयेत् ॥ 'त्रि' कटिभाग कर्मभूतं 'अन्तरा' मध्ये 'इच्छां वा' अभिमतस्त्रयमिच्छा न केवलं यद्विस्त्रियते-वेति भावः, इन्द्राशनिः-इन्द्रयज्ञं तत्समा अतिदाहोत्पादकत्वादिति भावः, 'घोरा' अपरेषामपि भयजनिका 'परम-दारुणा' अतीवदुःखोत्पादिका ॥ उपस्थिता मे 'धाचार्याः' इति प्राणाचार्यो वैद्या इत्यर्थः, 'विद्यामन्त्रचित्तिस्त्रयाः' विद्या-मन्त्राभ्या व्याघेः प्रतिकारकर्तारः ॥ "चाउप्यायं" ति 'चतुष्पादा' भिषग्भेषजातुरग्रविचारकात्मकचतुर्भागचतुष्टया-त्मिकां 'यथाहित' दित्वाऽननिक्रमेण ॥ 'पिता' जनकः, 'विमोचंति' ति मुख्यव्यत्याद् विमोचयति ॥ "पास्तो वि" ति पार्श्वतश्च । "किट्ट" ति अपयाति ॥ 'ततः' इति रोगाप्रतिकार्यताऽनन्तरमहम् 'ण्यं' उदयमागप्रकारेण "आहंसु" ति उक्तान् यथा 'दुःक्षमा' दुःमहा 'हुः' एवकारार्थः, ततो दुःक्षमा एव पुनः पुनर्वेदना अनुभविष्युः, "जे" इति निपातः पूरणे ॥ यतश्चैवमतः "सङ् च" ति सङ्घट्टि यदि मुख्येयमहमिति गम्यते, "वेयण" ति वेदनायाः "निडल" ति विपुलायाः 'इतः' अस्याः, ततः किम्? इत्याह—क्षान्तो दान्तो निरास्मः "पवद्ग" ति 'प्रयजेयं' प्रतिपद्येयम् अन-गारिता येन समोरोच्छित्तितो मूलत एव न वेदनामम्भयः न्यादिनि भावः ॥ "ण्यं च धितइत्ताणं" ति एयं न केवलमुक्त्वा चिन्तयित्वा च प्रमुनोऽसि नराधिप !, 'परित्तमानायाम्' अनिक्रामन्यां रज्ज्या वेदना मे क्षयं गता ॥ 'ततः' वेदनाऽपगमानन्तर 'कस्य' नीरोगः सन् ॥ 'ततः' प्रत्रय्याप्रतिपत्तेरिति विंशतिमूत्रार्थः ॥ १६-१७-१८-१९-२०-२१-२२-२३-२४-२५-२६-२७-२८-२९-३०-३१-३२-३३-३४-३५ ॥ किमिति प्रत्रय्याप्रतिपत्त्यनन्तरमेव नायस्य जातः ? पुरा न ? इत्याह—

अप्पा नदी वेयरणी, अप्पा मे कूडसामली । अप्पा कामदुहा घेणू, अप्पा मे नन्दणं घणं ॥ ३६ ॥

अप्पा कत्ता विकत्ता य, दुक्त्वाण य सुहाण य । अप्पा मित्तममित्तं च, दुप्पट्टियसुपट्टिओ ॥ ३७ ॥

व्याख्या—'आत्मे'ति व्यवच्छेदकत्वाद् धाक्यस्य आत्मैव नदी 'वैतरणी' नरकमन्थन्यिनी, तद्वेतुत्वात् । अत एवात्मैव कूटमिव जन्तुगातनाहेतुत्वात् शास्त्रमली कूटशास्त्रमली । तथा आत्मैव कामदुहा घेणुरिव घेणुः, इयं च रुद्धित उक्ता, एतदुपमत्वं चाभिलषितस्वर्गापवर्गावाप्तिहेतुतया । आत्मैव मे नन्दनं वनम्, एतदपन्यं चास्य चित्तप्रवृत्तिहेतु-तया ॥ यथा चैतदेवं तथाऽऽह—आत्मैव कर्त्ता दुःखानां मुक्तानां चेति योगः । 'विकरिता च' विक्षेपकः आत्मैव तेषा-नेव, अतश्चात्मैव मित्रममित्र च, कीदृक् सन् ? दुःप्रस्थितः-दुःप्रवृत्तः सुप्रस्थितः-सुप्रवृत्तः, एतयोर्विक्षेपणममासः । एवं च प्रत्रय्यायामेव सुप्रस्थितत्वेनाऽऽत्मनोऽन्येषा च योगक्षेमकरणसमर्थत्वाद् नायत्वमिति सूत्रद्वयार्थः ॥ ३६-३७ ॥ पुनरन्ययाऽनायत्वमाह—

इमा हु अण्णा वि अणाह्या णिवा !, तमेगचित्तो निहुओ सुणेहि मे ।

नियंठधम्मं लहियाण वी जहा, सीयंति एगे बहुकायरनरा ॥ ३८ ॥

जो पवद्दत्ताण महघयाहं, सम्मं च नो फासयई पमाया ।

अणिग्गहप्पा य रसेसु गिद्धे, न मूलओ छिंदइ वंघणं से ॥ ३९ ॥

आउत्तया जस्स य नत्थि काई, इरियाए भासाए तहेसणाए ।

आयाणनिकखेव दुगंछणाए, न धीरजायं अणुजाइ मग्गं ॥ ४० ॥

चिरं पि से मुंडरई भवित्ता, अधिरयए तचनियमेहिं भट्टे ।

चिरं पि अप्पाण किलेसइत्ता, न पारए होइ हु संपराए ॥ ४१ ॥

पोल्लेव मुट्ठी जह से असारं, अयंतिए कूडकहावणे वा ।

राढामणी वेरुलियप्पगासे, अमहग्घए होइ य जाणएसु ॥ ४२ ॥

कुसीललिंगं इह धारइत्ता, इसिज्झयं जीविय बूहइत्ता ।

असंजए संजय लप्पमाणे, विणिवायमाणच्छइ से चिरं पि ॥ ४३ ॥

विसं पिवित्ता जह कालकूडं, हणाइ सत्थं जह कुग्गहीयं ।

एसेव धम्मो विसओववण्णो, हणाइ वेयाल ह्वाविवण्णो ॥ ४४ ॥

जे लक्खणं सुविण पउंजमाणे, निमित्तकोऊहलसंपगादे ।

कुहेडविज्जासवदारजीवी, न गच्छई सरणं तम्मि काले ॥ ४५ ॥

तमंतमेणेव उ से असीले, सया दुही विप्परियासुवेड ।

संधावई नरगतिरिक्खजोणी, मोणं विराहेत्तु असाहुसूवे ॥ ४६ ॥

उहेसियं कीयगडं नियागं, न मुंचती किंचि अणेसणिज्जं ।

अग्गी विवा सवभक्खी भवित्ता, इओ चुए गच्छइ कट्ट पावं ॥ ४७ ॥

न तं अरी कंठछेत्ता करेति, जं से करे अप्पणिआ दुरप्पा ।

से नाहिती मच्चुमुहं तु पत्ते, पच्छाणुतावेण दयाविट्ठणे ॥ ४८ ॥

निरट्टिया णग्गरई उ तस्स, जे उत्तिमट्टे विवज्जासमेति ।

इमे वि से नत्थि परे वि लोणे, दुहओ वि से झिज्झइ तत्थ लोए ॥ ४९ ॥

एमेवऽहाछंदकुसीलरूवे, मगं विराहेत्तु जिणोत्तमोणं ।

कुररी विवा भोगरसाणुगिद्धा, निरुद्धसोगा परितावमेहं ॥ ५० ॥

व्याख्या—‘इयं च’ वक्ष्यमाणा ‘हुः’ पूरणे, अन्याऽपि अनाथता नृप । अस्तीति शेषः, ‘ताम्’ अनाथताम् एकचित्तः ‘निभृतः’ स्थिरः शृणु, का पुनरसौ ? इत्याह—निर्ग्रन्थधर्म ‘लहियाण वि’ ति लब्ध्वाऽपि ‘यथे’त्युपप्रदर्शने ‘सीदन्ति’ तदनुष्ठानं प्रति शिथिलीभवन्ति ‘एके’ केचन बहवश्च ते कातरनराश्च बहुकातरनराः, सीदन्तश्च न आत्मानमन्यांश्च रक्षयितुं क्षमा इति, इयं सदनलक्षणाऽपराऽनाथतेति भावः ॥ सदनस्यैवाऽनेकधास्वरूपानुवादतः फलदर्शनार्थमाह—“जो पवइत्त” इत्यादि सुगममेव—नवरम्—‘न स्पृशति’ न सेवते, ‘बन्धनं’ रागद्वेषात्मकम् ॥ ‘आयुक्ता’ उपयुक्ता ‘काचिदि’ति स्वल्पाऽपि “आयाणनिकखेव” ति सुबलोपात् ‘आदाननिक्षेपयोः’ उपकरणप्रहणन्यासयोः, तथा जुगुप्सनायाम्, इह चोच्चारदीनां सयमाऽनुपयोगितया जुगुप्सनीयत्वेनैव परिष्ठापनात् परिष्ठापनैव जुगुप्सनोक्ता । स ईदृक् किम् ? इत्याह—न धीरैर्यातः—गतो धीरयातस्तम् अनुयाति ‘मार्गं’ सम्यग्दर्शनात्मकं मुक्तिपथम् ॥ तथा च चिरमपि मुण्ड एव—मुण्डन एव निःशेषा-नुष्ठानपराङ्मुखतया रुचिर्यस्यासौ मुण्डरुचिः, अस्थिरव्रतः तपोनियमेभ्यो भ्रष्टः चिरमप्यात्मानं ‘क्लेशयित्वा’ लोचादिना बाधयित्वा न पारगो भवति, ‘हुः’ वाक्यालङ्कारे, “संपराए” ति सुबव्यत्ययात् ‘सम्परायस्य’ संसारस्य ॥ स चैवंविधः ‘पोहैव’ अन्तः सुपरिव न मनागपि निविडा मुष्टिर्यथा असारा । “अयंतिए” ति अयञ्जितः कूटकार्पापण इव, यथा हसौ न केनचित् कूटत्वेन नियम्यते तथैषोऽपि निर्गुणत्वादुपेक्षणीयः । ‘राढामणिः’ काचमणिः वैदूर्यप्रकाशः अमहार्घको भवति, ‘हुः’ अवधारणे, ज्ञेय ॥ ‘कुशीललिङ्गं’ पार्श्वस्थादिवेपम् ‘इह’ अस्मिन् जन्मनि धारयित्वा ‘ऋषिध्वजं’ मुनिचिह्नं रजोहरणादि ‘जीविय’ ति आर्पत्वात् जीविकायै ‘इहयित्वा’ इदमेव प्रधानमिति ख्यापनेनोपबृंह्य—तत एवाऽसंयतः सन् “सजय लप्पमाणे” ति सोपरकारत्वात् संयतम् आत्मानं लप्न् ‘विनिघातं’ विविधाभिधातरूपमागच्छति, सुचिरमपि आस्ता-मल्पकालं नरकादाविति भावः ॥ इहैव हेतुमाह—विषं ‘तुः’ चार्थे, स च योक्ष्यते, पीतं यथा कालकूटं “हणाइ” ति हन्ति शस्त्रं च यथा ‘कुगृहीतं’ दुर्गृहीत “एसेव” ति एष एव विवादिवत् ‘धर्मः’ यतिधर्मः ‘विपयोपपन्नः’ शब्दादि-विषययुक्तो हन्ति दुर्गतिपातहेतुत्वेन द्रव्ययतिमिति शेषः, वेताल इव, चस्य गम्यमानत्वाद् वेताल इव च ‘अविपन्नः’ अप्राप्तविपत् भ्रष्टादिभिरनियञ्जित इत्यर्थः ॥ यो लक्षणं स्वप्नं च ‘प्रयुञ्जानः’ व्यापारयन् निमित्तं च—भौमादि कौतुकं च—अपत्याद्यर्थं क्लपनादि तयोः सम्प्रगाढः—सक्तो यः सः, तथा “कुहेडविज्ज” ति कुहेटकविद्याः—अलीकाश्चर्यविधायि-मन्त्रतन्त्रज्ञानात्मिकास्ता एव कर्मबन्धहेतुत्वाद् आश्रयद्वाराणि तैर्जीवितुं शीलमस्येति कुहेटविद्याश्रयद्वारजीवी ‘न गच्छति’ न प्राप्नोति शरणं ‘तस्मिन्’ फलोपभोगोपलक्षिते ‘काले’ समये ॥ अमुमेवार्थं भावयितुमाह—“तमंतमेणेव उ” ति अतिमिथ्यात्वोपहृततया ‘तमस्तमसैव’ प्रकृष्टाज्ञानेनैव, ‘तुः’ पूरणे, ‘सः’ द्रव्ययतिः अशीलः सदा ‘दुःखी’ विराधना-जनितदुःखेनैव, “विप्परियासुवेइ” ति ‘विपर्यासं’ तत्त्वेषु वैपरीत्यमुपैति, ततश्च ‘सन्धावति’ सततं गच्छति नरक-तिर्यग्योनीः ‘मौनं’ चारित्र्यं विराध्य ‘असाधुरूपः’ तत्त्वतोऽयतिस्वभावः सन् । अनेन च विराधनाया अनुबन्धवत् फल-मुक्तम् ॥ कथं पुनर्मौनं विराध्य कथं वा नरकतिर्यग्योनीः सन्धावति ? इत्याह—“उदेसियमि” त्यादि “नियागं” नित्यपिण्डम्, अग्निरिव सर्वम्—अप्राप्तुकमपि भक्षयतीत्येवंशीलः सर्वभक्षी भूत्वा कृत्वा च पापमिति योगः, इतश्च्युतो गच्छति कुगतिमिति शेषः ॥ यतश्चैवं स्वदुश्चरितैरेव दुर्गतिप्राप्तिः अतः ‘न’ नैव ‘तस्मिन्’ति प्रस्तावाद् अनर्थम् अरिः कण्ठच्छेत्ता करोति यं “से” तस्य करोत्यात्मीया ‘दुरात्मता’ दुष्टाचारप्रवृत्तिरूपा, न चैतामाचरन्नपि जन्तुर्मूढतया वेत्ति परं ‘सः’ दुरात्मताकर्त्ता ज्ञास्यति प्रकमाद् दुरात्मतां ‘मृत्युमुखं तु’ मरणसमयं पुनः प्राप्तः पश्चात् ‘अनुतापेन’ हा ! दुष्ट मयाऽनुष्ठितेयम् इत्येवंरूपेण दया—संयमस्तद्विहीनः सन् ॥ यस्तु मृत्युमुखप्राप्तोऽपि न तां वेत्स्यति तस्य का वार्त्ता ? इत्याह—निरर्थिका, तुशब्दस्यैह सम्बन्धात् ‘निरर्थिकैव’ निष्फलैव नाश्वर्ये—श्रामण्ये रुचिर्नाश्वरुचिः तस्य यः “उत्तिमट्टि” ति सुबव्यत्ययाद् अपेक्षम्यमानत्वात् ‘उत्तमार्थेऽपि’ पर्यन्तसमयाराधनरूपे, आस्तां पूर्वम्, ‘विपर्यासं’ दुरात्मतायामपि सुन्दरात्मतापरिज्ञानरूपम् ‘एति’ गच्छति, इतरस्य तु कथञ्चित् स्यादपि किञ्चित् फलमिति भावः ॥ किमेवम् ? उच्यते—यतः “इमे वि” ति ‘अयमपि’ प्रत्यक्षो लोक इति सम्बन्धः “से” तस्य नास्ति, न केवलमयमेव ‘परोऽपि’ भवान्तररूपः, तत्रेहलोकाभावः शरीरक्लेशहेतुलोचादिसेवनात्, परलोकाभावश्च कुगतिगमनभावतः । तथा च “दुहत्तो वि” ति ‘द्विधापि’ ऐहिकपारत्रिकार्थाभावेन “से” सिद्ध्यह” ति स ऐहिकपारत्रिकार्थसम्पत्तिमतो जनानवलोक्य ‘धिक्क मामपुण्यभाजन्सुभय-भ्रष्टम्’ इति चिन्तया क्षीयते ‘तत्रे’त्युभयरूपे ‘लोके’ जगति ॥ यदुक्तम्—“स ज्ञास्यति पश्चादनुतापेन” इति तत्र यथासौ परितप्यते तथा दर्शयन् उपसंहारमाह—“एवमेव” उक्तरूपेणैव महाव्रतास्पर्शनादिना प्रकारेण यथाच्छन्दाः—स्वरुचिविर-चिताचाराः कुशीलाः—कुत्सितशीलास्तद्रूपाः—तत्त्वभावाः ‘कुररीव’ पक्षिणीव “निरुद्धसोय” ति निरर्थः—निःप्रयोजनः शोको यस्याः सा निरर्थशोका ‘परितापं’ पश्चात्तापरूपमेति । यथा चैवाऽऽमिपगृद्धा पक्ष्यन्तरेभ्यो विपत्प्राप्तौ शोचते, न च ततः कश्चित् प्रतीकार इति, एवमसावपि भोगरसगृह्य ऐहिकाऽऽमुष्मिकाऽपायप्राप्तौ, ततोऽस्य स्वपरपरित्राणाऽसमर्थत्वे-नाऽनाथत्वमिति भाव इति सूत्रत्रयोदशकार्यः ॥ एतत् कृत्वा यत् कृत्यं तदुपदेष्टुमाह—

सोचाण मेहावि ! सुभासियं इमं, अणुसासणं णाणगुणोववेयं ।

मगं कुसीलाण जहाय सव्वं, महाणियंठाण वए पहेणं ॥ ५१ ॥

व्याख्या—श्रुत्वा हे मेधाविन् ! सुष्ठु-शोभनप्रकारेण भाषितं सुभाषितम् ‘इदम्’ अनन्तरोक्तम् ‘अनुशासनं’

शिक्षणं ज्ञानेन गुणेन च-प्रस्तावाद् विरतिरूपेणोपेतं मार्गं कुशीलानां हित्वा सर्वं महानिर्ग्रन्थानां “यय” त्ति त्रजेस्त्वं “पहेणं” त्ति पथेति सूत्रार्थः ॥ ५१ ॥ ततः किं फलम् ? इत्याह—

चरित्तमाधारगुणत्रिए तओ, अणुत्तरं संजम पालियाणं ।

निरासवे संखविआण कम्मं, उवेह ठाणं विउल्लुत्तमं धुवं ॥ ५२ ॥

व्याख्या—“चरित्तमाधारगुणत्रिय” त्ति मङ्गारोऽलाक्षणिकः, चारित्राचारः-चारित्रसेनं गुणः-ज्ञानरूपस्ताभ्याम-न्यितश्चारित्राचारगुणान्वितः, ‘ततः’ महानिर्ग्रन्थमार्गगमनात् ‘अनुत्तर’ प्रधानं “संजम पालियाणं” त्ति ‘सयमं’ यथा-ख्यातचारित्रात्मकं पालयित्वा निराश्रयः ‘सङ्गपय्य’ क्षयं नीत्वा कर्म उपैति स्थानम्, विपुलं च तद् अनन्तानामपि तत्रावस्थितैः उत्तमं च प्रधानत्वाद् विपुलोत्तमं ‘धुवं’ नित्यं मुक्तिपदमित्यर्थ इति सूत्रार्थः ॥ ५२ ॥ सर्वोपसहारमाह—

एवुग्गदंते वि महातचोधणे, महामुणी महापहण्णे महायसे ।

महानियंठिज्जमिणं महामुअं, से काहए महया वित्थरेणं ॥ ५३ ॥

व्याख्या—‘एवम्’ उक्तप्रकारेण “से काहए” त्ति ‘सः’ मुनिः कथयतीति सम्बन्धः । उप्रः कर्मशब्दं प्रति, उप्र-आसौ दान्तश्च उप्रदान्तः, ‘अपिः’ पूरणे, ‘महाप्रतिज्ञः’ दृढव्रताभ्युपगमः, अत एव महायशः, महानिर्ग्रन्थेभ्यो हितं महानिर्ग्रन्थीयम्, ‘इदम्’ अन्तर्लोकेषु, शेषं स्पष्टमिति सूत्रार्थः ॥ ५३ ॥ ततश्च—

तुडो अ सेणिओ राया, इणमुदाहु कयंजली । अणाहतं जहाभूयं, सुहु मे उवदंसियं ॥ ५४ ॥

तुज्झं सुलद्धं खु मणुस्सजम्मं, लाभो सुलद्धो धे तुमे महेसी ! ।

तुव्भे सण्णाहा य सर्वंधवा य, जं भे ठिया मग्गि जिणुत्तमाणं ॥ ५५ ॥

तं सि णाहो अणाहाणं, सवभूयाण संजया ! । त्वामेमि ते महाभाग !, इच्छामि अणुसासिडं ॥ ५६ ॥ पुच्छिज्जण मए तुव्भं, ज्ञाणविग्घो उ जो कओ । निमंतिया य भोगेहिं, तं सव मरिसेहि मे ॥ ५७ ॥

व्याख्या—सुगममेव । नवरम्—तुष्ट्येति ‘चः’ पुनरर्थे मित्रकमश्च, ततः श्रेणिकः पुनरिदमाह—“यथाभूतं” यथावस्थितम् ॥ “सुलद्धं खु” त्ति सुलब्धमेव ‘लाभोः’ वर्णरूपाद्यजातिरूपाः ‘यन्’ यस्मात् “भे” भवन्तः ॥ “तं सी” त्ति पूर्वार्द्धेन पुनरुपबृंहणा कृता, उत्तरार्द्धेन तु क्षामणोपसन्नते दर्शिते । इह तु ‘ते’ त्ति त्वाम्, “अणुसासिडं” त्ति अनुशासयितुमात्मानं भवतेति गम्यते ॥ पुनः क्षामणामेव विशेषत आह—“पुच्छिज्जणे”त्यादि, इति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥ ५४-५५-५६-५७ ॥ सकलाध्ययनोपसहारमाह—

एवं धुणित्ताण स रायसीहो, अणगारसीहं परमाए भत्तिए ।

सओरोहो य सपरियणो य, धम्माणुरत्तो विमलेण चैयसा ॥ ५८ ॥

जससियरोमकूवो, काज्जण य पयाहिणं । अभिवंदिज्जण सिरसा, अइयाओ नराहिवो ॥ ५९ ॥

इयरो वि गुणसमिद्धो, तिगुत्तिगुत्तो तिदंडविरओ य ।

विहग इव विप्पमुक्को, विहरइ वसुहं विगयमोहो ॥ ६० ॥ त्ति वेमि ॥

व्याख्या—“सओरोहो” त्ति ‘सावरोधः’ सान्तःपुरः । “विमलेण” त्ति विगतमिध्यात्ममलेन चेतसा उपलक्षितः ॥ “अइयातो” त्ति ‘अतियातः’ गतः स्वस्थानमिति गम्यते ॥ ‘इतरः’ मुनिः सोऽपि । शेषं गतार्थमिति सूत्रत्रयार्थः ॥ ५८-५९-६० ॥ ‘इतिः’ परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥

॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिकृतायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुखयोधायां

महानिर्ग्रन्थीयाख्यं विंशतितममध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ एकविंशं समुद्रपालीयाख्यमध्ययनम् ।

व्याख्यातं विंशतितममध्ययनम् । अधुनैकविंशं समुद्रपालीयनामकमारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—‘अनन्त-राध्ययनेऽज्ञातत्वमनेकधोक्तम्, इह तु तदालोचनाद् विविक्तचर्यैव चरितव्यमित्यभिप्रायेण सैवोच्यते’ इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्याऽऽदिसूत्रम्—

चंपाए पालिए नामं, सावए आसि वाणिए । महावीरस्स भगवओ, सीसे सो उ महप्पणो ॥ १ ॥

निग्गंये पावयणे, सावए से विकोविए । पोएण ववहरंते, पिहुंडं नगरमागए ॥ २ ॥

पिहुंडे ववहरंतस्स, वाणिओ देह धूरं । तं ससत्तं पइगेज्झ, सदेसमह पत्थिओ ॥ ३ ॥

अह पालियस्स घरणी, समुदम्मि पसवई । अह दारए तहिं जाए, समुदपालि त्ति नामए ॥ ४ ॥

खेमेण आगए चंपं, सावए वाणिए घरं । संवहुई घरे तस्स, दारए से सुहोइए ॥ ५ ॥

वावत्तारिं कलाओ अ, सिक्खिए नीइकोविए । जोवणेण य संपन्ने, सुखे पिचदंसणे ॥ ६ ॥

तस्स रुववई भज्जं, पिया आणेइ रुविणि । पासाए कीलए रम्मे, देवो दोगुंदगे जहा ॥ ७ ॥

अह अन्नया कयाई, पासायालोयणे ठिओ । वज्झमंडणसोभागं, वज्झं पासइ वज्झगं ॥ ८ ॥

तं पासिज्जण संविग्गो, समुदपालो इमं ववी । अहो ! असुहाण कम्माणं, निज्जाणं पावगं इमं ॥ ९ ॥

संबुद्धो सो तहिं भयवं, परमं संवेगमागओ । आपुच्छज्जमापियरो, पवए अणगारियं ॥ १० ॥

व्याख्या—सुगमान्येव । नवरम्—“सीसे सो उ” त्ति शिष्यः स पुनः ॥ “निग्गंये” त्ति नैर्ग्रन्थे “सं विकोविए” त्ति

‘सः’ पालितः ‘विकोविदः’ विशेषेण कोविदः ॥ “वाणिओ देइ धूरं” ति तदुणाकृष्टचेताः कश्चित् वणिग् ददाति दुहितरम् । “तं ससत्तं पइगिज्झ” ति तां ‘ससत्त्वां’ सगर्भां प्रतिगृह्य ॥ “जोवणेण य संपन्ने” ति यौवनेन च सम्पन्नो जात इति गम्यते ॥ “आणेइ रुविणि” ति ‘आनयति’ तथाविधकुलाद् आगमयति रूपिणीनामिकाम् ॥ वध्यमण्डनानि-रक्तचन्दन-करवीरादीनि तैः शोभा यस्य स वध्यमण्डनशोभाकस्तं ‘वध्यं’ वधारं कञ्चन तथाविधाकार्यकारिण पश्यति, वध्यं गच्छति वध्यगस्तम्, वध्यशब्देन चोपचाराद् वध्यभूमिरुक्ता ॥ “इमं ववि” ति ‘इदं’ वक्ष्यमाणमब्रवीत् ॥ “निज्जाणं” ति ‘निर्याणम्’ अवसानम् ॥ एवं च परिभावयन् सम्बुद्धः सः “तहिं” ति तस्मिन्नेव प्रासादावलोकने । “आपुच्छऽस्मा-पियरो” ति आपृच्छ्य मातापितरौ “पवण” ति ‘प्राव्राजीत्’ प्रतिपन्नवान् अनगारितामिति सूत्रदशकार्यः ॥ १-२-३-४-५-६-७-८-९-१० ॥ प्रव्रज्य च यथाऽसौ आत्मानमनुशासितवांस्तथाऽऽह—

जहिंत्तु संगं थ महाकिलेसं, महंतमोहं कसिणं भयावहं ।
परियायधम्मं चऽभिरोगएज्जा, वयाणि सीलाणि परीसहे य ॥ ११ ॥
अहिंस सच्चं च अतेणगं च, तत्तो य वंभं अपरिगहं च ।
पडिवज्जिया पंच महवयाणि, चरिज्ज धम्मं जिणदेसियं विज्ज ॥ १२ ॥
सवेहिं भूएहिं दयाणुकंपी, खंतिकखमे संजयवंभयारी ।
सावज्जजोगं परिवज्जयंतो, चरिज्ज भिक्खू सुसमाहिइंदिए ॥ १३ ॥
कालेण कालं विहरिज्ज रट्ठे, बलाबलं जाणिय अप्पणो उ ।
सीहो व सहेण न संनसेज्जा, वइजोग सुच्चा न असव्वभमाहु ॥ १४ ॥

उवेहमाणो उ परिषएज्जा, पियमप्पियं सब तितिकखएज्जा ।
न सब सव्वत्थऽभिरोगएज्जा, न यावि पूयं गरहं च संजए ॥ १५ ॥
अणेग छंदा मिह माणवेहिं, जे भावओ संपकरेइ भिक्खू ।
भयभेरवा तत्थ उइंति भीमा, दिव्वा मणुस्सा अदुवा तिरिच्छा ॥ १६ ॥
परीसहा दुविसहा अणेगे, सीयंति जत्था पहुकायरा नरा ।
से तत्थ पत्ते न वहेज्ज भिक्खू, संगामसीसे इव णागराया ॥ १७ ॥
सीओसिणा दंसमसा य फासा, आयंका विविहा फुसंति देहं ।
अकुक्कुओ तत्थऽहियासएज्जा, रयाइ खेवेज्ज पुराकडाइ ॥ १८ ॥
पंहाय रागं च तहेव दोसं, मोहं च भिक्खू सयधं विपक्खणो ।
मेरु व वाएण अकंपमाणो, परीसहे आयणुत्ते सहेज्जा ॥ १९ ॥
अणुण्णए नावणए महेसी, न यावि पूयं गरहं च संजए ।
से उज्जुभावं पडिवज्ज संजए, निव्वाणमगं विरए उवेइ ॥ २० ॥
अरइरइसहे पहीणसंथवे, विरए आयहिए पहाणवं ।
परमट्ठपएहिं चिट्ठइ, छिन्नसोए अममे अकिंचणे ॥ २१ ॥
विवित्तलयणाइ भएज्ज ताई, निरोवलेवाइ असंथडाइ ।
इसीहि चिण्णाइ महायसेहिं, काएण फासेज्ज परीसहाइ ॥ २२ ॥
स नाण-नाणोवगए महेसी, अणुत्तरं चरिउं धम्मसंचयं ।
अणुत्तरेनाणधरे जसंसी, ओभासई सूरिए वंतलिकखे ॥ २३ ॥

व्याख्या—‘हित्वा’ त्यक्त्वा “संगं थ” ति ‘सङ्गं’ स्वजनादिसम्बन्धं ‘थः’ पूरणे निपातः, ‘महाछेसं’ महादुःखं ‘महंतमोहं’ ति महामोहं ‘कल्लं’ समस्तं, महाछेशरूपत्वादेव विवेकिना भयावहम्, पर्यायः—प्रक्रमान् प्रव्रज्यापर्यायस्तत्र धर्मः पर्यायधर्मस्तं, ‘चः’ पूरणे, अभिरोचयेद् भवान् हे आत्मन् ! इति प्रक्रमः । पर्यायधर्ममेव विशेषत आह—
‘व्रतानि’ महाव्रतानि, ‘शीलानि’ उत्तरगुणरूपाणि ‘परीपहानि’ ति मीमन्त्यायेन परीपहसहनानि च ॥ एतदभिरुच्य अनन्तरं च यत् कृतं तदाह—अहिंसा सत्यमस्तेन्यकं च ततश्च ‘ब्रह्म’ ब्रह्मचर्यम् अपरिग्रहं च प्रतिपद्य एवं पञ्च महाव्रतान्येतानि ‘चरेत्’ सेवेत, नाऽङ्गीकृत्यैव तिष्ठेदिति भावः, ‘धम्मं’ श्रुत-चरित्ररूपं जिणदेशितं “विउ” ति विद्वान् ॥ “सवेहिं भूएहिं” ति सर्वेषु भूतेषु दयाया-रक्षणरूपया अनुकम्पनशीलो दयानुकम्पी, क्षान्त्या न त्वशक्त्या क्षमते-प्रत्यनीकोदीरितदुर्वचना-दिकं सहत इति क्षान्तिक्षमः, संयतते इति संयतः स चासौ ब्रह्मचारी च संयतब्रह्मचारी, पूर्वत्र ब्रह्मप्रतिपत्त्या गतत्वेऽपि ब्रह्मचारीत्यभिधानं ब्रह्मचर्यस्य दुरनुचरत्वव्यापनार्थम् ॥ ‘कालेन’ पादोनपौरुष्यादिना ‘कालमि’ ति कालोचितं प्रत्युपेक्ष-णादिकृत्य कुर्वन्निति शेषः विहरेत् ‘राट्ठे’ मण्डले ‘बलाबलं’ सहिष्णुत्वाऽसहिष्णुत्वलक्षणं ज्ञात्वा, आत्मनो यथा यथा संयमयोगहानिर्न जायते तथा तथेत्यभिप्रायः । अन्यच्च सिंह इव ‘शब्देन’ प्रस्तावाद् भयोत्पादकेन ‘न सन्नखेत्’ नैव संत्वात् चलेद् भवानिति सर्वत्र गम्यते, अत एव च ‘वाग्योगम्’ अर्थाद् दुःखोत्पादकं श्रुत्वा ‘न’ नैव असम्यं “आहु” ति आर्पत्वाद् ब्रूयात् ॥ तर्हि किं कुर्यात् ? इत्याह—‘उपेक्षमाणः’ तमवधीरयन् परिग्रजेत्, तथा प्रियमप्रियं “सव्व” ति सर्वं ‘तितिक्षेत्’ सहेत । किञ्च न “सव्व” ति ‘सर्वं’ वस्तु सर्वत्र स्थाने अभिरोचयेद्, यथादृष्टाऽभिलाषुको मा भूदिति

भावः । न चाऽपि पूजां गृहं च अभिरोचयेदिति सम्यग्यः । गृहं चात्र परपरिवादरूपा ॥ ननु भिक्षोरपि किमन्यथाभायः सम्भवति ? येनेत्यमित्यं चाऽऽत्मानुशासनमसौ कृतवानित्याह—“अणेग” इति अनेके ‘छन्दाः’ अभिप्रायाः सम्भवन्तीति गम्यते, ‘इह’ जगति “माणवेहि” इति मानवेषु ‘ये’ इति यान् छन्दान् ‘भावतः’ तत्त्ववृत्त्या ‘सम्प्रकरोति’ सविधत्ते “मिक्नु” इति अपेर्गम्यमानत्वाद् ‘भिक्षुरपि’ अनगारोऽपि सन्, अत इत्यमित्यं चाऽऽत्मानुशासनमिति भायः, अपरं च ‘भयभैरवाः’ भयोत्पादकत्वेन भीषणाः ‘तत्रे’ति व्रतपतिपत्तौ “उड्ति” इति उद्यन्ति, भयभैरवा इत्यनेनाऽपि गते ‘भीमाः’ इति पुनरभिधानम् अतिरौद्रताख्यापनायोक्तम् । दिव्या मानुष्यका अथवा तैरश्वा उपसर्गा इति गम्यते ॥ तथा परीपहा दुर्विपहा अनेके उद्यन्तीति सम्यग्यः । ‘सीदन्ति’ संयमं प्रति शिथिलीभवन्ति “जत्य” इति ‘यत्र’ येषु उपसर्गेषु परीपहेषु च सत्सु बहुकातरा नराः, ‘से’ इत्यथ ‘तत्र’ तेषु प्राप्तः ‘न व्यथेत्’ न सत्त्वात् चलेत् भिक्षुः सङ्ग्रामशीर्ष इव नाग-गजः ॥ शीतोष्णे दंशमशकाः, चशब्द उत्तरत्र योक्ष्यते, ‘स्पर्शाः’ कृष्णस्पर्शादयः आतङ्काश्च विविधाः ‘स्पृशन्ति’ उपतापयन्ति देहं भवत इति गम्यते, “अकुक्षुड” इति आर्पित्वात् कृतिसत्तं कूजति कुक्षुजो न तथा अकुक्षुजः ‘तत्र’ शीतादिस्पर्शने अधिसहेत । अनेन चानन्तरसूत्रोक्त एवार्थो विस्पष्टतार्थमन्ययेनोक्तः । एवंविधश्च ‘रजांसि’ जीवमालिन्य-हेतुतया कर्माणि “खवेज्ज” इति क्षपयेत् पुराकृतानि ॥ “पहये”त्यादि स्पष्टम् । नवरम्—“आयगुत्ते” इति गुप्तात्मा “सहेज्ज” इति सहेत परीपहानिति गम्यते । अनेन परीपहसहनोपाय उक्तः ॥ किञ्च—अनुग्रहो नाऽवनतो महर्षिः, न चाऽपि पूजां गृहं च प्रतीति शेषः, “सज्ज” इति ‘सखेत्’ सङ्गं कुर्यात्, ‘से’ इति स एवात्मानुशासकः ‘ऋजुभावम्’ आर्जवं प्रतिपद्य संयतो निर्वाणमार्गं विरतः सन् ‘उपैति’ विशेषेण प्राप्नोति, तत्कालापेक्षया च यत्समाननिर्वेश इति ॥ ततः स तदा कीदृशः किं करोति ? इत्याह—अरतिरती संयमाऽसंयमविषये सहते—वाभ्यां न बाध्यत इति अरतिरतिरसहः, “पहीणसंथवे” इति संस्तवग्रहीणः, संस्तवश्च पूर्वपञ्चास्तंस्वरूपः, विरत आत्महितः, प्रधानः—सर्वसंधर्भो मुक्तिहेतुत्वात् स यस्याऽस्त्यसौ प्रधानवान्, परमोऽर्थः परमार्थः—मोक्षस्तस्य पदानि—सम्यग्दर्शनादीनि तेषु तिष्ठति छिन्नशोकः ‘अममः’ अकिञ्चनः । इह च संयमस्थानानां बाहुल्यात् तदभिधायिनां पदानां पुनः पुनर्वचनेऽपि न पौनरुक्त्यम् ॥ “विविक्कलयनानि” कथादिविरहितोपाश्रयाः “भएज्ज” इति भजति त्रायी ‘निरुपलेपानि’ तदर्थं नोपलिप्तानि ‘असंसृतानि’ वीजादिमिरण्याप्तानि, अत एव ऋषिभिः ‘चीर्णानि’ सेवितानि महायशोभिः, कायेन “कासेज्ज” इति सुव्यत्ययात् ‘स्पृशति’ सहते परीपहान् ॥ ततः कीदृगभूद् ? इत्याह—‘सः’ समुद्रपालनामा मुनिर्ज्ञानं—व्रतज्ञानं तेन ज्ञानम्—अवगमः प्रक्रमाद् यथावत् क्रियाक-लापस्य तेन उपगतः—युक्तो ज्ञानज्ञानोपगतो महर्षिरुत्तरं चरित्वा ‘धर्मसञ्चयं’ क्षान्त्याविधर्मसमूहं “अपुत्तरानाधरे” इति एकारत्याऽलाक्षणिकत्वाद् अनुत्तरं ज्ञानं—केवलारूपं तद्वरो यशस्वी ‘अयभासते’ प्रकाशते सूर्यवद् अन्तरिक्षे इति सूत्रत्रयो-दशकार्यः ॥ ११-१२-१३-१४-१५-१६-१७-१८-१९-२०-२१-२२-२३ ॥ अध्ययनार्थमुपसंहरंस्तस्यैव फलमाह—

दुविहं खवेज्जण य पुण्णपायं, निरंगणे सबओ विप्पमुक्के ।

तरित्ता समुद्दं व महाभवोघं, समुद्रपाले अपुणागमं गप ॥ २४ ॥ इति वेमि ॥

‘द्विविधं’ धातिकर्म-भवोपग्राहिभेदेन द्विभेदं ‘पुण्यपापं’ शुभाऽशुभप्रकृतिरूपम् अर्थात् कर्म ‘निरङ्गनं’ प्रस्तायात् संयमं प्रति निश्चलः शैलेश्यवस्थाप्राप्त इत्यर्थः, अत एव ‘सर्वतः’ इति बाह्यादान्तरात् प्रक्रमादभिष्वङ्गहेतोर्विष्ममुक्तः तीर्त्वा समुद्रमिव ‘महाभवोघं’ बृहज्जन्मसन्तानं समुद्रपालः अपुनरागमां गतिं गत इति सूत्रार्थः ॥ २४ ॥ ‘इति’ परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥

॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविरचितायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुखबोधायां

समुद्रपालीयाख्यमेकविंशमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ द्वाविंशं रथनेमीयाख्यमध्ययनम् ।

व्याख्यातमेकविंशमध्ययनम्, अधुना रथनेमीयं द्वाविंशमारभ्यते । अस्य चायमभिसम्बन्धः—‘अनन्तराध्ययने विविक्कचर्या उक्ता, सा च चरणे धृतिमतैव शक्यते कर्तुम्, अतश्चरणे कथञ्चिदुत्पन्नविश्रुतसिकेनाऽपि धृतिराधेया रथनेमिनत्’ इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्याऽऽविसृष्टम्—

सोरियपुरम्मि नयरे, आसि राया महिहिण् । वसुदेवे त्ति नामेणं, रायलक्खणसंजुए ॥ १ ॥
तस्स भज्जा दुवे आसि, रोहिणी देवकी तथा । तासिं दोणहं पि दो पुत्ता, इट्ठा राम-केसवा ॥ २ ॥
सोरियपुरम्मि नयरे, राया आसि महिहिण् । समुद्रविजए नामं, रायलक्खणसंजुए ॥ ३ ॥
तस्स भज्जा सिवा नाम, तीसे पुत्ते महायसे । भगवं अरिट्टनेमि त्ति, लोगनाहे वमीसरे ॥ ४ ॥
सोऽरिट्टनेमिनामो उ, लक्खणस्सरसंजुओ । अट्टसहस्सलक्खणधरो, गोयमो कालगच्छधी ॥ ५ ॥
वज्जरिसहसंघयणो, समचउरंसो क्षसोदरो । तस्स राईमहं कण्णं, भज्जं जायइ केसवो ॥ ६ ॥
अह सा रायवरकण्णा, सुसीला चारुपेहिणी । सबलक्खणसंपुत्ता, विज्जुसोआमणिप्पहा ॥ ७ ॥
अहाह जणओ तीसे, वासुदेवं महिहिण् । इहागच्छउ कुमारो, जा से कण्णं वलामि हं ॥ ८ ॥
सबोसहीहिं ण्हविओ, कयकोउयमंगलो । दिवज्जुयलपरिहिओ, आहरणेहिं विभूसिओ ॥ ९ ॥
मत्तं च गंधहत्थिं, वासुदेवंस्स जेट्ठगं । आरूढो सोहए अहिण्, सिरे चूडामणी जहा ॥ १० ॥

अह ऊसिएण छत्तेण, चामराहि य सोहिओ । दसारचक्रेण य सो, सबओ परिवारिओ ॥ ११ ॥
 चउरंगिणीए सेणाए, रह्याए जहकमं । तुडियाण सन्निणाएणं, दिव्हेणं गयणं फुसे ॥ १२ ॥
 एयारिसीए इहीए, जुईए उत्तिमाए य । नियगाओ भवणाओ, निज्जाओ वण्हपुंगवो ॥ १३ ॥
 अह सो तत्थ निज्जंतो, दिस्स पाणे भयहुए । वाडेहिं पंजरेहिं च, सन्निरुद्धे सुदुक्खिए ॥ १४ ॥
 जीवियंतं तु संपत्ते, मंसट्ठा भक्खियवए । पासित्ता से महापण्णे, सारहिं इणमव्वी ॥ १५ ॥
 कस्स अट्ठा इमे पाणा, एए सव्वे सुहेसिणो । वाडेहिं पंजरेहिं च, सन्निरुद्धा य अच्छहिं ? ॥ १६ ॥

व्याख्या—सुगममेव । नवरम्—राजलक्षणानि चक्रवस्तिनादीनि । पुनः सौर्यपुराभिधानं च सूत्रे समुद्रविजय-वसु-
 देवयोरेकत्रावस्थितिदर्शनार्थम् । 'समुद्रविजयसूत्रः अरिष्टनेमिरिति च श्रुते अनेन भगवता कस्मिन् भवे तीर्थङ्करनाम-
 कर्म निबद्धम् ? इति विनेयकौतुकापनोदाय तच्चरितं लेशतो लिख्यते—

एगम्मि सन्निवेसे गामाहिवस्स सुतो आसि धणनामो कुलपुत्तओ । माउलडुहिया धणवई तस्स भारिया । अन्नया
 ताहं गिम्हयाले मज्झण्हे गयाहं पओयणवसेणमरञ्जं । दिट्ठो य तत्थ पंथपरिग्गट्ठो तण्हाछुहापरिस्समाइरेणेण निमी-
 लियलोयणो किच्छपाणो भूमितलमइगतो किससरीरो एगो मुणी । तं च दट्ठण 'अहो ! महातवस्सी एस कोइ इममवत्थं
 पत्तो' त्ति सजायभत्तिकरुणेहिं सित्तो जलेण, वीहतो चेळंचलेण, सवाहियाणि य धणेण अंगाई । जातो समासत्थो
 नीतो सग्गामं, पडियरिओ य पच्छाऽऽहाराईहिं । मुणिणा वि दिन्नो उच्चिओवएसो, जहा—इह दुहपउरे संसारे पर-
 लोहियं अवस्सं जाणएण कायव्वं, ता तुम्हे वि ताव मंस-मज्ज-पारद्धिमाईणं करेह 'निव्वित्ति जइ सक्केह' प्रालेवं, जतो
 बहुदोसाणि एयाणि, तहाहि—“पंचिदियवहभूयं, मंसं दुग्गंधमसुइ वीमत्थं । रक्खपरितुलियभक्खग-मामयजणयं

कुण्डमूलं ॥१॥ तहा—गुरुमोह-कलह-निहा-परिहय-उवहास-रोस-मयहेऊ । मज्जं दोग्गइमूलं, हिरि-सिरि-मइ-धम्मना-
 सकरं ॥२॥ अवि य—मज्जे महम्मि मंसे य, नवणीयम्मि चउत्थए । उप्पज्जंति असंखा, तव्वण्णा तत्थ जंतुणो ॥३॥
 तहा—सपरोवघायजणया, इहेव तह नरयतिरियगइमूलं । दुहमारणसयहेऊ, पारद्वी वेरुड्डिकरा ॥४॥ इमं च सोऊण
 सविग्गेहिं तेहिं भणियं—भयवं ! देहि अम्ह अप्पणयं धम्मं गिहत्थावत्थोच्चियं । तेणावि 'सो धम्मो जत्थ दया, दसट्ठ-
 दोसा न जस्स सो देवो । सो हु गुरु जो णाणी, आरंभपरिग्गहोवरतो ॥१॥' इहाइ सवित्थरं कहिऊण दिन्नो सम्मत्तमूलो
 य सावयधम्मो । परितुट्ठाइं ताहं अणुसासियाइं मुणिणा, जहा—“तत्थ वसेज्जा सड्डो, जईहिं सह जत्थ होइ संजोगो ।
 जत्थ य चेइयभवणं, अन्ने वि य जत्थ साहम्मी ॥१॥ देवगुरुण तिसंझं, करेज्ज तह परमवंदणं विहिणा । तह पुप्फ-
 वत्थमाईहिं पूयणं सब्बकालं पि ॥२॥ अन्नं च—अप्पुव्वनाणगहणं, पक्कखाणं सुधम्मसवणं च । कुज्जा सह जहसत्तिं,
 तवसज्जायाइं जोगं च ॥३॥ अन्नं च—भोयणसमए सयणे, विवोहणे पसवणे भए वसणे । पचनमोकार खलु, सुम-
 रेज्जा सब्बकजेसु ॥४॥ एवमाइधम्मे थिरीकाऊण ताहं आपुच्छिऊण य गतो अहाविहारं साहू । ताहं वि कुणंति साहू-
 वइड्डमणुट्ठाणं, वद्धं च तेहिं तवस्सिचच्छलपच्चयं सुहाणुवंधि महंतं पुत्तं । अवि य—“वेयावच्चं कीरइ, समणाणं सुवि-
 हियाण जं किंचि । पारपरेण जायइ, मोक्खसुहपसाहग तं पि ॥१॥' पडिवन्नो य तेहिं कालेण जइधम्मो । कालं काऊण
 सोहम्मे सामाणितो जातो धणो, इयरा वि जातो तस्सेव सित्तो । तत्थ दिव्वं सुरसुहमणुभविउ चुतो सतो धणो उववन्नो
 वेयहे सूरतेयराइणो पुत्तो चित्तगइनामा विज्जाहरराया । धणवई वि सूररायकन्नगा होऊण जाया तस्सेव भारिया
 रयणवई नाम । आसेवियमुणिधम्मो माहिंदे धणो सामाणितो, इयरा य तम्मिन्तो जातो । ततो चुतो धणो अव-
 राजितो नाम राया जातो, सा वि पिइमई तस्स पत्ती । काऊण समणधम्मं गयाइं आरणके कप्पे । धणो सामाणितो
 जाओ, इयरा वि तम्मिन्तो । ततो चुओ धणो संखराया जातो, सा वि जसमई तस्सेव कंता । तत्थ संखो पडिवन्नमुणि-
 धम्मो अरहंतवच्छल्लइहेऊहिं निबद्धतित्थयरनामो उववन्नो अवराइयविमाणे । जसमई वि साहुधम्मपहावेण तत्थेवो-
 ववण्णा । ततो चविऊण धणो सोरियपुरे नयरे दसण्हं दसारणं जेट्ठस्स समुद्रविजयस्स राइणो सिवादेवीए भारि-
 याए कुच्छिसि चोइसमहासुमिणसूइतो कत्तियकिण्हवारसीए उववन्नो पुत्तत्ताए । उच्चियसमएण य सावणसुद्धपंच-
 मीए पसूया सिवादेवी दारयं । दिसाकुमारिकयजायकम्मसुरासुरविहियजम्माभिसेयाणंतरं कयं राइणा वद्धावणयं ।
 दिट्ठो रिद्धरयणमतो नेमी सुमिणे गन्धगए इमम्मि सिवाए त्ति 'अरिट्ठनेमि' त्ति कयं पिउणा नामं । जातो अट्ठवरित्तो ।
 एत्थंतरे य हरिणा कंसे विणिवाइए जीवजसावयणेण जायवाणमुवरि आसुरुत्तो जरासंधो महाराया । तयासकाए
 गया पच्छिमसमुहं ते जायवा । तत्थ केसवाराहियवेसमणकयाए सब्बकंचणमयाए वारसजोयणायामाए नवजोयणवित्थराए
 वारवईए सुहेण चिट्ठंति । कालेण य निहयजरासंधा राम-केसवा भरहद्धाहिवइणो राया जाया । अरिट्ठनेमी य भयवं
 जोवणमणुपत्तो विसयपरम्मसुहो विसिद्धकीलाहिं कीलंतो सब्बजायवपिओ हिंडइ जहिच्छाए । अन्नया समाणवय-वेसा-ऽऽ-
 यारेहिं निवकुमारेहिं सह रमंतो गतो हरिणो आउहसालाए, दिट्ठाइं देवयाहिट्ठियाइं अणेगाइं आउहाइं । ततो दिव्वं
 कालवट्ठं गेण्हंतो पाएसु निवडिऊण भणितो आउहपालेण—कुमार ! किमणेण सयंभुरमणवाहतरणविभमेण असक्काणु-
 ट्ठाणेणं ? न खलु महुमहणं वज्जिय सदेवमणुयासुरे वि लोए इमं आरोविउं कोइ सत्तो । ततो ईसिहसतेण तमवगणिऊणं
 आरोवियं लीलाए, अप्फालिया जीवा । तीए रवेण य कंपिया मेइणी, थरहरिउमारद्धा गिरिणो, उत्तइहियया इतो ततो
 पलायंति जल-थल-खहचारिणो जंतुगणा । ततो अशंतविम्हियाणाऽऽरक्खियनराणं मोत्तूण कालवट्ठं पुणरुत्तं वारंताण वि
 गहितो पंचयण्णो संखो, आऊरित्तो य कोउणेण । तस्स सदेण वहिरियं सब्बं पि भुयणं, आकंपियं सदेवमणुयासुरं पि

जयं, विसेसतो सा नयरी । ततो 'किमेस पलयकालसन्निधौ संशोभे ?' ति विगण्यन्तरं हरिणो निवेद्यतो आर्द्धमलिहिं जहद्वितो वद्वयो । विन्धितो हरी । ततो मुणियकुमारसामर्थ्येण भणितो बलदेवो हरिणा—जस्तेरिस घालस्त वि सामर्थ्य नेमिणो सो ब्रह्मन्तो रजं हरिस्सह, तो पुणो बलं परिक्रियय रज्जरक्खणोवाय चित्तो । बलदेवेण भणियं—अलमेयाए संकहाए त्ति, 'जहचित्तियदिण्णफलो, एसो पण्हणं क्खण्णस्यो व । सो कह नरिद ! रजं, चेच्छर कुमरो तुमारिहो ? ॥१॥' जेण पुवं केवलनिदिष्टो उप्पण्णो एस धावीमइमो नेमितित्वयरो, तुमं पुण भरहद्वसामी नवमवासुदेवो, ता एम भयवं अकयरज्जो प्ररिचत्तसयलसावज्जो गो पवज्ज काहिति । अणुदियहं पि रज्जरणसकाए वारिज्जतेणावि हरिणा उज्जाणमुवगतो भणितो नेमी—कुमार ! नियनियबलपरिक्खणनिमित्तं बाहुजुद्धेण जुज्झामो । नेमिणा भणियं—किमणेण दुहज्जणदिण्णजेण हयरज्जणवहुमणं बाहुजुद्धवसाएणं, विउसज्जणपसंसज्जिजेणं वायाजुज्जेण जुज्झामो, अण्णं च मए उहरणं तुज्झाभिभूयस्स महन्तो अयसो । हरिणा पलत्तं—केलीए जुज्झन्ताण केरिसो अयसो ? । ततो पसारिया वामा बाहुलया नेमिणा—एयाए नामियाए विजितो मि त्ति । अवि य—'उवहास रलु जम्हा, जुज्झं गोविंद ! तेण वाहाए । चालियमित्ताए चिय, विजितो हं नत्थि सदेहो ॥१॥ अंदोलिया वि दूर, नियसामर्थ्येण विण्णुणा ग्राहा । धेवं पि सा न चलिया, मण य मयणस्स वाणेहिं ॥२॥' एवं च विनियत्तरज्जरणसकस्स दसारचक्रपरिवुडस्स हरिणो समद्वन्द्वतो कोइ कालो । अन्नया संपत्तजोवणं विसयसुहनिप्पिवास नेमिं निएज्जण भणितो समुहविजयाइणा दसारचक्रेण क्रेसवो—तहा उचयरसु कुमारं जहा इत्ति पयट्टए विसएसु । तेण वि य भणियातो रुप्पिणि-सच्चभामापसुहातो निययभारियाओ । ताहिं वि जहावसर सपणयं भणितो एसो कुमारो—सद्धतिहुयणाइफंत तुह रूपं, निरुवमसोहग्गा-इरणोववेयं निरामयं देहं, सुरसुंदरीण वि उम्मायजणं तारुणं, ता अणुरूपदारसगहेण करेसु सफलं दुहहलंभं मणुय-त्तणं । ततो हसिज्जण भणियं नेमिनाहेण—मुद्धातो ! असुइरूपाणं बहुदोसालयाणं तुच्छसुहनिवंधणाणं अधिरसगमाणं रमणीणं सगेण न होइ सफलं नरत्तणं, अवि य एगंतमुद्धाए निफळंकाए निरुवमसुहाए सासचसज्जोगाए सिद्धिग्रहए चेवो-वज्जेण तस्स सफलत्त । जतो—“माणुसत्ताइसामग्गी, तुच्छभोगाण कारणे । कोहिं वराडियाए व, हारिंति अयुहा जणा ॥१॥” अहं सिद्धिनिमित्तमेव जइस्स । साहितो ताहिं कुमाराभिप्पातो हरिणो । तओ तेण सय चिय भणितो नेमी—कुमार ! उसभाइणो वि तित्थयरा काज्ज दारसगहं जणिज्जण तणए पूरिज्जण पणइज्जणमणोरहे पच्छिमवयन्मि पवइया तहा वि सपत्ता मौक्खं, तो एस परमत्थो—दारसगहेण पूरेसु दसारचक्रस्स मणोरहे । ततो निवंध नाज्जण भाविपरिणामं च वियाणतेण पडिवन्नं हरिवयणं नेमिणा । कहियं च तं दसारचक्रस्स हरिणा । तेण वि संजायहरिसा-इरेणेण भणितो हरी—घरेसु कुमाराणुरूपं रायकुमारियं । दिट्ठा गवेसतेण उगगसेणरायदुदिया रायमई कन्नगा । सा पुण धणवइजीवो अपराजियविमाणातो चविज्जण य तत्थोववन्ना । ततो 'सा चेवाणुरूप' ति मग्गितो उगग-सेणो । तेण वि सहरिसेण 'मणोरहाइरित्तो एस अणुग्गहो' ति भणिज्जण दिग्गा । ततो काराविय दोसु वि छुलेसु वद्धा-वणयं । अन्नदियहन्मि कारावितो वारेज्जमहूसवो । तओ निवत्तिएसु तयणुरूवेसु भत्तवत्वालंनाराइसु करणिजेसु पर-माणंदेण पत्तो वारिज्जियवासरो । जहाविहिं पउंखिया रायमई, कया सवालंनारसारा । कुमारो वि पसाहितो दिव-रमणीहिं समारुद्धो मत्तचारणं । समागया दसारा सह बलदेव-वासुदेवेहिं । समाहयाइं तूराइं, ऊसियं सियायवत्तं, आऊरिया जमलसरा, पगाइयाइं मंगलाइ, जयजंयावियं मागहेहिं । ततो धुवंतो नरदेवसपेण अहिलसिज्जंतो सुरनर-रमणीहिं पेच्छिज्जतो सवल्लोएणं महाविच्छदेण पत्तो विवाहमंडवासात्रं । रायमई वि नेमिकुमारं दहूण आणंदपरवसा संजाया । अवि य—का ह ? किमेत्थ वट्ट ? कत्थ व चिट्ठामि ? को इमो कालो ? । जिणदमणुत्थपहरिस-हरियमणा वेयइ न किं पि ॥१॥ एत्थंतरे कलुणरावे सोऊण जाणंतेण वि नेमिनाहेण पुच्छित्तो सारही—भो ! काण पुण मरण-मीरुयाणं च एस कलुणो सहो ? । तेण कहियं—देव ! एए हरिणाइणो सत्ता तुज्झ वारेज्जयपरमाणदे वावाइय जोगो भोयाविजिस्सइ । ततो तस्साऽऽहरणाणि पणामिज्जण भणिया लोगा नेमिणा—'भो ! भो ! केरिसो परमाणंदो जन्म निर-वराहाण दीणाण मीयाण एयाण बहो कीरइ ? , ता कि इमिणा ससारपरिभमणहेज्जा वारिज्जणं ? ' ति भणिज्जण वाला-विओ करी । सारहिणा वि भयवओ अहिप्पायं नाऊण मोइया ते सत्ता । नेमिं च वलंतं विरत्तचित्तं पेच्छिय अवंड-वज्जपहारताडिय व मुच्छावसेण निवडिया धरणीए रायमई । ससंभमेण य सहीयणेण सित्ता सीयलजलेण, वीइता तालविंटेण, लद्धचेयणा पभणिउं पयत्ता—अहो ! मे मूढया जमप्पाणमयाणिज्जण अघत्तदुहमे भुवणनाहे अणुरायं रुणंतीए लहुइकतो अप्पा, किं कयाइ कायकंठिया परममोत्तियहारसगं पावइ ? । गरुयाणुराएण य जिणमुदिसिउं विलवइ—'धी मे सुकुलुप्पत्ती, धी रूपं जोवण च मे नाह ! । धी मे कलाकुसलया, पडिवज्जिय जं तुमे चत्ता ॥१॥ नीहरइ जीवियं पिव, अगाइ व नाह ! मह विलिज्जंति । फुडइ व हिययमेयं, सहसुज्झणदुकरसतवियं ॥२॥ हारो सार-सरिच्छो, जल-चदण-चंदिमा वि ताविति । तुह विरहे मह सामिय !, जलइ व समंततो भुवण ॥३॥ कि संजाया चक्खु ? उइय किं मज्झ असुहय कम्मं ? । कि कि पि सुय दिट्ठ, व विप्पियं ? ज ममं चयसि ॥४॥ दिट्ठिं पि देसु सामिय !, आलवणं पि हु करेसु खणमेकं । मा मे पेम्मपराए, भवाहि एगंतनिरवेक्खो ॥५॥ अहवा सिद्धिवहुफंठियस्स तुह अमरसुंदरीतो वि । न हरंति नाह ! हिययं, माणुसमेत्तेहि का गणणा ? ॥६॥' एव च महासोयभरोत्थया विलवती 'पियसहितो ! अलंणज्जो दिवपरिणामो, ता अवलवेसु वीरयं, अलमेत्थ विलविणं, सत्तपहाणातो होति रायधूयाओ' ति भणिज्जण सठविया सा सहियणेण । भणिय च तीए—पियसहीतो ! अजं चेव मे सुमिणए आगतो एरावणारुद्धो

वहुदेवदाणवपरिवुडो दुवारदेसे एगो दिवपुरिसो, तक्पणं च नियत्तिय सो समारुडो सुरसेलं, निसत्रो सीहासणे, अणेगे समागया जंतुणो, अहं पि तथेव गया, सो चउरो चउरो सारीरमाणसदुहपणासगाणि कप्पपायवफलाणि तेसि । इतो मए भणिओ—भयवं ! मम वि देसु इमाणि, दिन्नाणि य तेण, तयणंतर च पडिवुद्धा अहं । सहीहिं भणियं—पिय-सहि ! सुहकडुओ वि ते एस सुमिणतो झत्ति परिणामसुंदरो होहि ति । इतो तत्तो नियत्तो नेमिनाहो । चलियास-णेहिं पडिवोहिओ 'भयवं ! सबजगज्जीवहिं तित्थं पवत्तेहि' ति भणतेहिं लोगंतियदेवेहिं गतो जणणि-जणयसयासे, विरइयकरकमलमउलेण य भणियं—अम्मो ! चित्तं मे भवचारगाओ चित्तं, तं इच्छामि अहं तुच्चेहिं अणुण्णातो पवइउं । इमं च सोऊण सोयसंधट्ठनिरुद्धहियया कंप्पिसरीरा चुण्णियवलय निवडिया महीयले । मिलियं तत्थ दसार-चकं । जलामिसेयाइणा लद्धसन्ना इमं भणिउमादत्ता—कीस जाय ! पसरंतमणोरहवह्णिउम्मूलणेण सोयसायरे सिधेसि अम्हे ? कीस वा पडिवन्नपत्थणाभंगेण जणेसि मणसंतावाइरेगं दसारचक्कस ? अन्नं च—जाय ! एवं कीरमाणे सयंमगियरायमइकन्नगो हरी कहां दाविस्सइ उगगसेणारायस्स सुहं ? कहां वा भविस्सइ जीवंतमयगा वराई राय-मई ? ता अम्होवरोहेण चेव तीए करेसु पाणिग्गहणं, परिणयवतो य काहिसि पवज्जं । ततो भणियं भयवया—अम्मो ! मा करेसु मणसंतावं, परिभावेसु अणिच्चंतं सबभावाणं, चित्तेसु विवागदारुणत्तं अतित्तिजणगत्तं च विसयाणं, तद्दा—अथिरत्तणं जोवणस्स, चंचलत्तं च रिद्धीणं, सझासमयसमागमेकतरुवासिसउणाणं व थोव संजोगत्तं पियपुत्ताइ-वंधुजणाणं, अयंडपहारित्तणं मञ्जुस्स, जम्मजरामरणरोगाहदुक्खपउरत्तं च ससारस्स आलोएसु, ता अणुजाणसु मं इमातो भवपलीचणाओ नीहरंतं । एत्थंतरे दसारचक्केण विरइयकरंजलिणा भणितो नेमी—कुमार ! तए सपइं चेव परिचत्तस्स जायववगस्स अत्थमइ व जियलोओ, ता पडिच्छाहि ताव कंचि कालं । ततो उवरोह सीलयाए संवच्छ-

रियमहादाणनिमित्तं च पडिवन्नं संवच्छरमेत्तमवत्थाणं । भयवया तप्पमितिं च आढत्तं किमिच्छियं महादाणं । जंभगा य देवा भयवतो भवणे हिरण्णधन्नवत्थाइवासं वासिउमादत्ता । पडिपुण्णे य संवच्छरे आपुच्छिऊण अम्मापियरो सावणसुद्धलुट्ठीए सदेवमणुयाए परिसाए परिवुडो निगंतूण नयरीए सहसंबवणे उज्जाणे तिन्नि वाससयाइं अगारवा-समावसित्ता छट्ठेणं भत्तेणं पुरिससहस्सेण सद्धिं निक्खंतो विहरइ तवसंजमरतो । इओ य भयवतो भाया रहनेमी अणुरायपरो रायमइं उवयरइ, भणिया य तेण—सुयणु ! मा करेइ विसायं, तुमं सोहग्गनिहिं को को न पत्थेइ ? भयवं पुण वीयरगो न करेइ विसयाणुवंधं, तो पडिबज्जसु ममं, तुहाणाकारी सबकालमहं । तीए भणियं—जइ वि अहं नेमि-नाहेणं चत्ता तद्दा वि तमहं न परिब्रएमि जेण भयवओ चेव सिस्सिणी भविस्सामि, ता उज्जसु तुममेयमत्थाणुवंधं । ततो ठितो कइ वि दिणे सो अवहेरीए । पुणो वि अन्नम्मि दिणे पत्थिया । ततो तीए तप्पडिवोहणत्थं तप्पक्कप्पमेव पाऊण खीरं मयणफलपाणेण वमिऊण सोवण्णियकडोले समुवणीयं रहनेमिणो, भणितो य—पियसु इमं । तेण भणियं—कहं वंतं पियामि ? तीए भणियं—किमेयं जौणसे तुमं ? तेण भणियं—वालो वि एयं वियाणइ । तीए भणियं—जइ एवं वा कीस मं नेमिनाहेण वंतमापिउमिच्छसि ? इमं भणिओ सो उवरतो तदुज्जवसाणातो । सा वि दिक्खाभिमुही तवोवहाणेहिं सोसती चिट्ठइ सरीरयं । एत्थंतरे चउप्पन्नं दिणाइं अन्नत्थ विहरित्ता आगतो रेवयगिरिसहसंबवणे दिक्खाठाणे उज्जाणे भयवं । उप्पन्नं तत्थ सुहज्जवसाणस्स आसोयअमावसाए अट्ठमभत्तं केवलं नाणं । कयं देवेहिं समोसरणं । अवि य—वंतरसुरा कुणंति उ, वाओदयरयणभूमिनिवत्ति । पणवन्नविटसंठिय-कुसुमाणं पयरणं चेव ॥१॥ अर्द्धिभतरमज्झवहिं, विमाण-जोइ-भवणाहिन्नकयातो । पायारा तिन्नि भवे, रयणे कणगे य रयए य ॥२॥ मणिरयणहेम-मइया, कविसीसा सबरयणिया दारा । मणिकणगरयणचित्ता, य तोरणा धयवडाइन्ना ॥३॥ मज्जे असोगरुक्कतो, तदहो पीढं च तत्थ सुरछंदो । तस्संतो सीहासण-मुवरिं छत्ताइछत्तं च ॥४॥ जक्ककरत्थे पासे, सुचामरे पउमसंठियं चकं । पडिरूवपरमतोरण-माई य करंति वंतरिया ॥५॥ साहारणओसरणे, एवं जत्थिद्धिं तु ओसरई । एक्को चिय तं सव्वं, करेइ भयणा उ इयरेसि ॥६॥ निवत्ते य तम्मि पुव्वदारेण दोहिं पउमेहिं पाए ठवंतो सत्तहिं य अणुगम्ममाणो पविट्ठो भयवं चेइयरुक्खं पयक्खिणीकाऊण तित्थपणां च काऊण उवविट्ठो पुष्पाभिमुहो सिहासणे जातो चउमुहो । मिलिया चउबिहा वि सुरसधा । समागया समुहविजय-केसवाइजायवगणा । परिवुट्ठमणा य रायमई वि पत्ता समोसरणं । तत्थ भयवंतं केई वंदंति, केई थुणंति, केई पूयंति, केई जयजयावंति, केई गायंति, केई वजाइं वायंति, के वि नचंति, अंतरा य सुरचारणा पढंति । अवि य—तुज्झ निरुवम रूवसपत्ति, जयपवर सोहग्गु तुहु । तुज्झ पुण्णु लावण्णु उत्तमु, अइलडहु तारण्णु तुहु ॥१॥ गुणह रासि तुहु सयलु सत्तमु, अज्जवि झूरहिं तरुणियण निवभर तइं अणुरत्तु । तह वि हु सामिय ! मयणसरु, तुह उरि संगु न पत्तु ॥२॥ देवदाणवखयरनरराय जा खोहइ, मिउवयणकुडिलहासकुडिलावलोयण, मुणिवग्गो वि वसिकरइ परमरूवलावन्नजोवण । सा पइं उज्झिय राइमई, निवभरनेहरुयंत । मयणमडप्फरु भग्गु इह, पइं पर सामि ! पसंत ॥३॥ एवमाइमहापमोएण निवित्ताए केवलमहिमाए जहारिहं निविट्ठासु परिसासुं । अवि य—'मुणि-वेमाणिणि-समणी, सभ-वण-वण-जोइदेविदेवा य । वेमाणिय-नर-नारी, उंतउग्गेयाइ विदिसासु ॥१॥ उद्धत्था समणीतो, नरित्थितो केइ सुरवहूओ

१ तव निरुपमा रूपसम्पत्तिः, जगत्पवरं सौभाग्यं तव । तव पुण्यं लावण्यमुत्तमं, अतिसुन्दरं तारण्यं तव ॥ १ ॥ गुणानां राशित्वात् सकलं सत्तमं, अद्यापि क्षीयते तरुणीजनो निर्भरं त्वयि अनुरक्तः । तथापि खलु स्वामिन् ! मदनशरस्वरोरसि सन्नं न प्राप्तं ॥२॥ देव-दानव-चवर-नरराजान् या क्षोभयति, मृदुवचनकुटिलहासकुटिलावलोकना, मुनिवर्गमपि धरीकरोति परमरूपलावण्ययौवना । सा रजया दग्निज्ञा राजीमती, निर्भरचेहरुदन्ती । मदनादन्धरो भग्न इह त्वयि पर स्वामिन् ! प्रशान्ता ॥ ३ ॥

य । वीयन्मि हुंति तिरिया, तइए सालंतरे जाणा ॥२॥" कया य भयवया धम्मदेसणा—शृङ्गारादिरसैराद्ये, रागद्वेषोरुतुम्बके । गाढादमिलाकारचतुर्गतिविराजिते ॥१॥ कपायप्रबलाऽश्रान्त-बलीवर्दसमायुते । सारथीभूतमि-
ध्यात्व-प्रमादाऽयम-योगके ॥२॥ आयुःपरम्परावद्ध-घटीचक्रसमाकुले । मोहसीरपतिप्रष्ट-हास्यादिवहुकर्पके ॥३॥ विचित्र-
जन्मसन्तान-गुरुकेदारशोमिते । सदोषकर्मवीजौघ-मृत्युपानान्तिकाश्रिते ॥४॥ भीमे भवारयट्टेऽस्मि-त्रजसं कालकुल्यया ।
इतश्चेतश्च नोद्यन्ते, जलजजन्तवो ह्यमी ॥५॥ एवं विज्ञाय भो भव्याः, सर्वसौख्यैककारणे । सर्वदृष्टेऽहरे जैने, धर्मे
यत्नो विधीयताम् ॥६॥ एमाइ सोऊण वहवे पडिबुद्धा पाणिणो । पयाविया गणहरा । जातो चरद्धिहो ममणसंघो ।
रहनेमी वि सविग्गो पवइतो । रायमई वि वहुयाहिं रायकण्णगाहिं सह निक्खंता । 'जो मे सुमिणे तया दिट्ठो दिव्व-
पुरिसो सो एस भयवं, कप्पपायवफलाणि य चउरो महघयाइ' ति परितुट्ठा सा । अण्णया भयवतो वंदणत्वं रेवयगिरि
गच्छती साहुणीहिं सह महावुट्ठीण अवभाहयासु अइसंभमवसेण अण्णण्णगुहाहपसेसु निलीणासु सेससाहुणीसु रायमई
वि पविट्ठा एगाए सुण्णगुहाए । तत्थ य वासपरद्वो भवियवयावसेण रहनेमिसाहू वि पुघपविट्ठो आमि । अंधयारपसे
ठितो न दिट्ठो तीए, लग्गा चीवराइ विसारिउं । तीए निरावरणसरीरसोहं दट्ठूण दुइंतयाए इट्ठियाण अणाइभवच्चमत्थ-
याए विसयाभिसगस्स जाओ सो रायपरघसो । एवतरे मो दिट्ठो तीए । ततो भयवेविरगत्ताए क्षत्ति पावरिय अप्पाणं
निविट्ठा दाहुसगोपं काऊण । भणिया य तेण—सुयणु ! न सकेमि तुहाणुरायवसेण अरइपरिगयमिमं सरीर धारेउं, ता
काऊणाणुगहं पडिबज्जसु मए समं विसयसेवण, पच्छा सजायमणसमाही अहं तुमं च तवनिम्मलं संजमं चरिस्सामो ।
तीए वि साहसमवलम्बिऊण पगच्चमयणेहिं भणितो—भो ! महाइलपसूतो तुमं, ता किं जुत्त तुह सवायाए पडिबन्नस्स
वयस्स भंजणं, अवि जीवियं चयंति सप्पुरिसा न उण पइण्णं लेवति, ता महाभाग ! काऊण मणसमाहिं चित्तेसु

विसयाण वियागदारुणत्तं, सीलखंडणस्स नरयाइयं फलं । अण्णं च—न विसयसेवणेण मणसमाही अवि य पभूयत्तरा
चेव अरई हवइ, जतो वहुइ चेव तस्सेवणेणं लद्धपसरस्स मणस्स इच्छा, भणियं च—“सुत्ता दिट्ठा भोगा, सुरेसु
असुरेसु तह य मणुएसु । न य सजाया तिसी, अतित्तरस्स य जियस्स ॥१॥” एमाइअणुमासितो सवुद्धो एतो । 'सम्मं
चोयण' ति भणंतो अत्ताणं निदिऊण रायमई च अभिनंदिऊण गतो साहुमज्जे । सा वि अज्जियाममीवे । अरिट्ठनेमी
य भयव मरगयसमयण्णदसधणुसियदेहो सरलंछणो चउप्पण्णदिण्णुणं सत्त वाससयाइ केवलपरियाएण विहरिउं पडि-
बोदिऊण अणेगे भवसत्ते पालिऊण वाससहस्समाउं रेवयगिरिम्मि आसाहसुअड्ठमीए मासिएण भत्तेणं छत्तीसएहिं
पचहिं सएहिं सह सिद्धिं गतो । रहनेमी रायमई य सिद्धाइ । पनरस सयाइं समणाण तीसं च मयाइं समणीणं
भयवतो अरिट्ठनेमिस्स सिद्धाउं । चवणाइसु पंचसु कल्लाणगेसु चित्तान्तरत्तमासि ति अरिट्ठनेमिचरियं सम्मत्तं ॥
सूत्रोक्तमपि यदत्र कथितं तत् कथानकप्रसङ्गेन श्रोतृजनानुग्रहार्थम् । सम्प्रति सूत्रं व्याख्यायते—

“लक्षणास्सरसजुओ” ति स्वरलक्षणाणि—माधुर्यादीनि तैः सयुतो यः सः तथा । “गोयनो” ति गौतमसंगोत्रः ॥
“विजुसोयामणिप्पह” ति “विशेषेण द्योतते विभुत्वा सा चाऽसौ सौदामिनी च विभुत्वाऽसौदामिनी तत्प्रभा-तद्वर्णा ।
“जा से” ति सुव्यवसायाद् येन तस्मै कन्या दद्याम्यहम् ॥ ‘सर्वोपय’ जयाविजयद्विष्टुद्वाद्यः । ‘कृतकौतुकमद्गलः’
इत्यत्र कौतुकानि—ललाटमुशलस्पर्शनादीनि, मद्गलानि च—दध्यक्षतादीनि ॥ वासुदेवस्य सम्बन्धिनमिति गम्यते,
‘ज्येष्ठकम्’ अतिशयप्रशस्यकम् ॥ ‘दिव्येन’ प्रधानेन, ‘गयणं कुसि’ ति आर्पत्वाद् गगनस्पृशोपलक्षितः ॥ ‘वृष्णिपुद्गवः’
यावद्वप्रधानः ॥ अथ सः ‘निर्येन’ अधिक गच्छन् ‘दिस्स’ ति ‘दृष्ट्वा’ अवलोक्य ॥ ‘पासित्त’ ति दृष्ट्वा, कोऽर्थः ?
उक्तविशेषणचिशिष्टान् हृदि निधाय ‘सः’ इति भगवान् ॥ “कस्सड्ठ” ति कस्याऽर्थात्—हेतोरिमे प्राणा एते सर्वे ?
‘इमे’ इत्यनेनैव च गते ‘एते’ इति पुनरभिधानं सम्भ्रमखयापनार्थम्, सन्निरुद्धाश्च, ‘चः’ पूरणे इति षोडशसूत्रार्थः ॥
१-२-३-४-५-६-७-८-९-१०-११-१२-१३-१४-१५-१६ ॥ एवं च भगवतोके आह—

सारही तओ भणति, इमे भद्दा उ पाणिणो । तुव्भं विवाहकज्जम्मि, भोयावेउं वहुं जणं ॥ १७ ॥

व्याख्या—सुगमम् । नवरम्—इमे “भद्दा उ” ति ‘भद्दा एव’ कल्याणा एव न तु शृङ्गालादिवत् कृतिसताः ॥ १७ ॥

एतत् श्रुत्वा यद् भगवान् विहितवांस्तदाह—

सोऊण तस्स वयणं, वहुपाणिविणासणं । चित्तेह से महापण्णे, साणुकोसे जिएहि उ ॥ १८ ॥

जइ मज्झ कारणा एए, हम्मंति सुवहू जिया । न मे एयं तु निस्सेसं, परलोगे भविस्सई ॥ १९ ॥

सो कुंडलाण जुयलं, सुत्तगं च महायसो । आभरणाणि य सवाणि, सारहिस्स पणामए ॥ २० ॥

मणपरिणामे य कए, देवा य जहोइयं समोइण्णा । सविट्ठीए सपरिसा, निक्खमणं तस्स काउं जे ॥

देवमणुस्सपरिवुडो, सीतारयणं तओ समारुडो । निक्खमिय वारगाओ, रेवयम्मि ठिओ भयवं ॥

उज्जाणं संपत्तो, ओइण्णो उत्तिमाउ सीयाओ । साहस्सीए परिवुडो, अह निक्खमई उ चित्ताहिं ॥

अह सो सुगंधगंधिए, तुरियं मउअकुंचिए । सयमेव लुंचई केसे, पंचमुट्ठीहिं समाहिओ ॥ २४ ॥

व्याख्या—प्रकटम् । नवरम्—‘सानुकोत्रः’ सकरुणो जीवेषु ‘तुः’ पूरणे ॥ “निस्सेस” ति ‘निःश्रेयस’ कल्याणं परलोके

भविष्यति । भवान्तरेषु परलोकेमीरुत्वस्याऽत्यन्तमभ्यस्ततया एवमभिधानम्, अन्यथा चरमदेहत्वाद् अतिशयज्ञानित्वाच्च

भगवतः कृत एवविधा चिन्ता’ इति ॥ एव च विवितभगवदभिप्रायेण सारविना मोचितेषु सत्त्वेषु परितोपाद् यदसौ

कृतवांस्तदाह—“सो” इत्यादि ‘सूत्रकं च’ कटीसूत्रम् ॥ मनःपरिणामे च कृते निष्क्रमण प्रतीति गम्यते, ‘यथोचितम्’

औचित्यानतिक्रमेण ॥ निष्क्रम्य 'द्वारकातः' द्वारकापुर्याः 'रैवतके' उज्जयन्ते स्थितः ॥ सुगन्धगन्धिकान् त्वरितं मृदुक-
कुञ्चिकान् "समाहितो" त्ति समाधिमान् ॥ इह तु वन्दिकाचार्यः सत्त्वमोचनसमये सारस्वतादिप्रबोधन-भवनगमन-
पित्रनुज्ञापन-महादानानन्तरं निष्क्रमणाय पुरीनिर्गमनमुपवर्णितवान् । तथा कुतोऽपि सूरसूरिणाऽप्येतच्चरिते लिखितमिदम् ।
अत एवाऽत्रापि कथानके कथितमिति सूत्रसप्तकार्यः ॥ १८-१९-२०-२१-२२-२३-२४ ॥ एवं च प्रव्रजिते भगवति—

वासुदेवो य णं भणइ, लुत्तकेसं जिहंदियं । इच्छियमणोरहे तुरियं, पावसू तं दमीसरा ! ॥ २५ ॥
णाणेणं दंसणेणं च, चरित्तेणं तवेण य । खंतीए सुत्तीए, वहुमाणो भवाहि य ॥ २६ ॥
एवं ते राम-केसवा, दसारा य बहुजणा । अरिद्वनेमिं वंदित्ता, अहगया चारगापुरिं ॥ २७ ॥

व्याख्या—सुगमम् । नवरम्—वासुदेवश्च, चशब्दात् समुद्रविजयादयश्च ॥ २५-२६-२७ ॥ तथा च राजीमती
किमचेष्टन ? इत्याह—

सोऊण रायवरकन्ना, पव्वज्जं सा जिणस्स उ । नीहासा य निराणंदा, सोगेण उ समुच्छया ॥ २८ ॥
राईमई विचित्तेइ, धिरत्थु ! मम जीवियं । जाइहं तेण परिच्चत्ता, सेयं पव्वइउं मम ॥ २९ ॥

व्याख्या—सुगमम् । नवरम्—'निर्हासा' निर्गतहासा, चशब्दो भिन्नक्रमः, ततो निरानन्दा चेति ॥ इत्थं निष्क्रम-
णाभिमुखी तावदसौ स्थिता यावदन्यत्र विहृत्य तत्रैव भगवान् आजगाम ॥ २८-२९ ॥ तत उत्पन्नकेवलस्य भगवतो
निश्चय देशनां विशेषत उत्पन्नवैराग्या किं कृतवती ? इत्याह—

अह सा भमरसन्निभे, कुच्चफणगपसाहिए । सयमेव लुंचई केसे, धिहमंता ववस्सिया ॥ ३० ॥

व्याख्या—कुर्चः—गूढकेशोन्मोचको वंशमयः फनकः—कङ्कतकः ताभ्यां प्रसाधिता ये तान्, व्यवसिता सती धर्मं
कर्तुमिति शेषः, शेषं स्पष्टम् ॥ ३० ॥ ततश्च—

वासुदेवो य णं भणइ, लुत्तकेसं जिहंदियं । संसारसायरं घोरं, तर कण्णे ! लहुं लहुं ॥ ३१ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—'लघु लघु' त्वरितं त्वरितं सम्भ्रमे द्विर्वचनम् ॥ ३१ ॥ तदुत्तरवक्तव्यतामाह—
सा पव्वइया संती, पव्वावेसी तहिं वहुं । सयणं परियणं चैव, सीलवंता वहुस्सुया ॥ ३२ ॥
गिरिं रैवतयं जंती, वासेणोह्ता उ अंतरा । वासंते अंधयारम्मि, अंतो लयणस्स सा ठिया ॥ ३३ ॥
चीवराइं विसारंती, जहाजाय त्ति पासिया । रहनेमी भगगचित्तो, पच्छा दिट्ठो य तीइ वि ॥ ३४ ॥
भीयां य सा तहिं दट्ठुं, एगंते संजयं तयं । बाहाहिं काउं संगोफं, वेवमाणी निसीयई ॥ ३५ ॥

व्याख्या—सुगमम् । नवरम्—'पव्वावेसि' त्ति 'प्रावित्रजत्' प्रव्रजितवती ॥ 'वासते' त्ति वर्षति जलद इति गम्यते,
'अन्धकारे' अपगतप्रकाशे, कस्मिन् ? 'अन्तः' मध्ये 'लयनस्य' गुहायाः ॥ तत्र च 'यथाजाता' जन्मावस्थोपमा 'इति'
इत्येवंरूपां 'पासिय' त्ति दृष्ट्वा रथनेमिर्भगवत्तः समजनीति गम्यते, पश्चाद् दृष्ट्वा तथा, 'अपि' पुनरर्थः । प्रथमप्रविष्टैर्हि
नाऽन्धकारे किञ्चिद् दृश्यते, अन्यथा हि वर्षणसम्भ्रमादन्यान्यगुहासु गतासु शेषसाध्वीषु एकाकिनी प्रविशेदपि न तत्रेयमिति
भावः ॥ 'बाहाहिं' ति बाहुभ्यां कृत्वा 'सङ्गोफं' पङ्कटीवन्धनरूपमिति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥ ३२-३३-३४-३५ ॥ अत्रान्तरे—
अह सो वि रायपुत्तो, समुद्रविजयंगओ । भीयं पवेइयं दट्ठुं, इमं वक्कुदाहरे ॥ ३६ ॥
रहनेमी अहं भदे !, सुरूवे ! चारुभासिणि ! । ममं भयाहि सुतणू !, न ते पीला भविस्सई ॥ ३७ ॥
एहि ता मुंजिमो भोए, माणुस्सं खु सुदुल्लहं । भुत्तभोगी पुणो पच्छा, जिणमगं चरिस्सिमो ॥ ३८ ॥

व्याख्या—'सोऽपि' इति स पुनः ॥ 'एहि' आगच्छ, 'ता' इति तावत् । शेषं स्पष्टमिति सूत्रत्रयार्थः ॥ ३६-
३७-३८ ॥ ततो राजीमती किमचेष्टत ? इत्याह—

दट्ठूण रहनेमिं तं, भग्गुज्जोयपराइयं । राजीमती असंभंता, अप्पाणं संवरे तहिं ॥ ३९ ॥
अह सा रायवरकन्ना, सुट्ठिया नियमवए । जाई कुलं च सीलं च, रक्खमाणी तयं वए ॥ ४० ॥
जइ सि रुवेण वेसमणो, लल्लिएण नलकूबरु । तहा वि ते न इच्छामि, जइ सि सक्खं पुरंदरो ॥ ४१ ॥
धिरत्थु ते जसो कामी !, जो तं जीवियवारणा । वंतं इच्छसि आवेउं, सेयं ते मरणं भवे ॥ ४२ ॥
अहं च भोगरायस्स, तं चसि अंधगवणिहणो । मा कुले गंधणा होमो, संजमं निहुओ चर ॥ ४३ ॥
जइ तं काहिसि भावं, जा जा दिच्छसि नारिओ । वायाविडु व हडो, अट्ठिअप्पा भविस्ससि ॥ ४४ ॥
गोवालो भंडवालो वा, जहा तद्वडणिस्सरो । एवं अणिस्सरो तं पि, सामण्णस्स भविस्ससि ॥ ४५ ॥

व्याख्या—सुगमम् । नवरम्—'भग्गुज्जोयपराइयं' ति भग्गोयोगः—अपगतोत्साहः प्रस्तावात् सयमे स चासौ परा-
जितश्च स्त्रीपरीपहेण भग्गोयोगपराजितस्तम् ॥ 'ललितेन' सविलासचेष्टितेन 'नलकूबरः' देवविशेषः, 'ते' इति त्वाम् ॥
अपरश्च—धिगस्तु ते 'यशः' महाकुलसम्भवोद्भूतं 'कामिन् !' भोगामिलापिन् । यस्त्वं 'जीवितकारणात्' असयमजी-
वितहेतोः वान्तमिच्छामि आपातुम्, अतः श्रेयो मरणं ते भवेत्, न तु वान्ताऽऽपानम्, अत्यन्तदुष्टत्वाद् अस्य । उक्तञ्च—
"विज्ञाय वस्तु निन्यं, त्यक्त्वा गृह्णन्ति किं क्वचित् पुरुषाः ? । वान्तं पुनरपि भुङ्क्ते, नहि सर्वः सारमेयोऽपि ॥ १ ॥"
अहं च, 'चः' पूरणे, 'भोगराजस्य' उग्रसेनस्य त्वं चासि अन्धकवृष्णिकुले जात इति शेषः, अतश्च मा कुले "गंधण"
त्ति 'गन्धनानां' सर्पविशेषाणां "होमो" ति भूव तचेष्टितकारितयेति भावः, ते हि वान्तमपि विपं मन्त्राकृष्टा मृत्युभीरु-

तथा पुनरापिबन्ति नतु अगन्धनाः । किं तर्हि कृतम् ? इत्याह—संयमं 'निभृतः' स्थिरश्चरेः ॥ यदि त्वं करिष्यसि 'भावं' प्रक्रमाद् भोगामिलापरूपं या या द्रव्यसि नारीस्तासु तासु इति गम्यते, ततः किम् ? इत्याह—वाताविद्धो हठः—यन-स्पतिविशेषः स इव अस्थितात्मा भविष्यति ॥ 'गोपालः' गवां पालयिता 'भाण्डपालः' यः परकीयभाण्डानि भाटका-दिना पालयति, तद्व्यस्य—गवादेः अनीश्वरः—अप्रभुः, एवमनीश्वरस्त्वमपि श्रामण्यस्य भविष्यसि, भोगामिलापतस्तत्फल-स्याऽभावादिति सूत्रसप्तकार्यः ॥ ३९-४०-४१-४२-४३-४४-४५ ॥ एवं तयोक्ते रथनेमिः किं कृतवान् ? इत्याह—
तीसे सो वयणं सोच्चा, संजयाह सुभासियं । अंकुसेण जहा नागो, धम्मे संपडिवाहओ ॥ ४६ ॥
मणगुत्तो वयगुत्तो, कायगुत्तो जिहंदिओ । सामण्णं निचलं फासे, जावज्जीवं दढवओ ॥ ४७ ॥

व्याख्या—अङ्कुजेन यथा नागो मार्गे इति शेषः 'धर्मे' चारित्रधर्मे "संपडिवाहो" त्ति 'सम्प्रतिपतितः' स्थितस्त-द्वचसैवेति गम्यते । अत्र च वृद्धसम्प्रदायः—“नेउरपंडियक्खाणयं भणिऊणं जाव रुट्ठं राइणा देवी मिठो हत्थी य तिन्नि वि छिन्नकडगे चडावियाणि, भणितो य मिठो—इत्थं वाहेहिं हत्थि दोहि य पासेहिं वेळुग्गाहा ठविया जाव एगो पाओ आगासे ठवितो । जणो भणइ—एयाणि मारेयद्याणि, को एयस्स तिरियजाइस्स दोसो ? । तहा वि राया रोस न सुंचइ । जाव तिन्नि पाया आगासे कया, एगेण ठितो । लोणेण अक्कंदो कतो—किमेयं हत्थिरयणं वाघाइज्जइ ? । रण्णा मिठो भणिओ—तरसि नियत्तिउं ? । भणइ—जइ हुण्हमम्हाण वि अभयं देसि । दिन्नं । ततो तेण अंकुसेण नियत्तितो हत्थि” त्ति । इह चाऽयमभिप्रायः—यथाऽयमिदगवसो द्विपोऽद्भुशवशतः पथि संस्थितः, एवमयमपि उत्पन्न-विश्रोतसिकः तद्वचनेनाऽहितप्रवृत्तिनिवर्त्तकतया अङ्कुशप्रायेण धर्मे इति । शेषं स्पष्टमिति सूत्रद्वयार्थः ॥ ४६-४७ ॥
उभयोरप्युत्तरवक्तव्यतामाह—

उगं तवं चरित्ताणं, जाया दुण्णि वि केवली । सव्वं कम्मं खवित्ताणं, सिद्धिं पत्ता अणुत्तरं ॥ ४८ ॥

व्याख्या—सुगमम् ॥ ४८ ॥ सम्प्रति अध्ययनार्थमुपसंहर्तुमुपदेशमाह—

एवं करिंति संबुद्धा, पंडिया पवियक्खणा । विणियदंति भोगेसु, जहा से पुरिसुत्तमो ॥ ४९ ॥ त्ति वेमि ॥

व्याख्या—एवं कुर्वन्ति संबुद्धाः पण्डिताः प्रविचक्षणाः, किम् ? इत्याह—विशेषेण कथञ्चिद् विश्रोतसिकोत्पत्ता-वपि तन्निरोधलक्षणेन निवर्त्तन्ते भोगेभ्यो यथा स पुरुषोत्तमो रथनेमिरिति सूत्रार्थः ॥ ४९ ॥ 'इतिः' परिसमाप्तौ प्रवीमीति पूर्ववत् ॥

॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिरचितायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुख-
बोधायां रथनेमीयाख्यं द्वाविंशमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ त्रयोविंशं केशिगौतमीयाख्यमध्ययनम् ॥

व्याख्यातं द्वाविंशमध्ययनम् । अधुना केशिगौतमीयं त्रयोविंशमारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—‘इहाऽनन्त-राध्ययने कथञ्चिदुत्पन्नविश्रोतसिकेनाऽपि रथनेमिचद् धृतिश्चरणे विधेया इत्यभिहितम्, इह त्वपरैरपामपि चित्तविभ्रुति-मुपलभ्य केशिगौतमवत् तदपनयनाय यतितव्यम्’ इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्याऽध्ययनस्याऽऽदिसूत्रम्—

जिणे पासे त्ति णामेणं, अरहा लोग्गुहए । संबुद्धप्पा य सव्वण्णु, धम्मतिथयरे जिणे ॥ १ ॥

व्याख्या—‘जिनः’ परीपहोपसर्गजेता ‘पार्श्वः’ इति नाम्ना अभूदिति शेषः, अर्हन् लोकपूजितः, सम्बुद्धः—तत्त्वा-वगमवान् आत्मा यस्य स तथा, ‘चः’ समुच्चये, स च छद्मस्थोऽपि स्यात्, अत आह—सर्वज्ञः, तथा धर्म एव भवा-न्मोहितरणहेतुत्वेन तीर्थं तत्करणशीलो धर्मतीर्थकरः ‘जिनः’ जितसकलकर्मा मुख्यवस्थापेक्षमेतदिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥
अत्र च कतिथोऽयं तीर्थकरः, कस्मिन् वा भवे वद्धमनेन भगवता तीर्थकरनामकमेति सकौतुकश्रोतृवैराग्योत्पादनार्थमस्य चरितं समासतो लिख्यते—

इहेव जंजुदीवे दीवे भारहे वासे पोयणपुरे अरविंदो नाम राया । तस्स सावतो विस्सभूर्इ नाम पुरोहितो, तस्साणुद्धरी नाम भारिया, तीए दो पुत्ता कमठो मरुभूर्इ य । तेसिं कमेण भज्जातो वरुणा वसुंधरा य । तेसु य कमठ-मरुभूर्इसु समत्थीहएसु विस्सभूर्इ सुधम्मज्जओ कालं काऊण देवलोगं गतो । अणुद्धरी वि पइविरहातो वय-निसेससोसियमरीरा मया । कमठो वि कयपिउमाउपेयकिओ पुरोहितो जातो । मरुभूर्इ वि पाएण वभयारी धम्म-किणुजतो संपन्नो, तस्स य वसुंधरं भज्जं मणोहरजोवणुच्चेयं दहूण कमठस्स चलिंयं चित्तं, पयट्ठो तीए सह सवियार-

मालविडं । सा वि कामनिरोहमसहमाणी पासियचीवरे रंगो व संपलगा तेण समं । तं च तारिसमणायारं पवट्टमाणं नाऊणं ईसावसविणडियाए वरुणाए साहितं मरुभूईस्स । सो वि तीए पडिउत्तरमकाउं 'गामतरं गमिस्तामि' त्ति ताण पुरतो बोत्तूण निग्गतो नियमंदिराओ । ततो पत्तोससमयम्मि हाहाभूयकप्पडियरूवं काऊण सरभेएणं कमठं भणइ—मम निराहारस्स सीयपरिताणत्थं किंचि निवायट्ठाणं देहि । कमठेण वि अविण्णायपरमत्थेणं दयाए भणियं—कप्पडियमट्ट ! इह चउरए सच्छंदं निवससु । ततो तत्थ द्वितो मरुभूई दट्ठूण तेसिं सव्वमणायारमसहमाणो वि लोयाववायभीरुत्तणतो अकयपडियारो चेव निग्गंतुमागतो पभाए, ततो गंतुं साहिय जहावट्ठियं राइणो । रण्णा वि कुविणं समाइट्ठा नियपुरिसा । तेहिं वि वज्जंतविरसडिंडिमो गळोइइयसरावमालो रासहारूढो काऊण फेरितो सव्वत्थ 'अकजकारि' त्ति लोयसमक्खमुग्घोसणाए कमठो निव्वासितो नयरओ । ततो सो तहाविडंविता मंजायामरिसो वि समुप्पन्नगरुयवेरगो गहियपरिवायगळिंणो समाढत्तो दुक्करं तवं चरिउं । तं च नाउ समुप्पन्नपच्छायावो मरुभूई खामणानिमित्तं गतो कमठसमीवं, निवडितो तस्स चलणेसु । तेण वि सुमरियपुव्वविडंवणावेराणुवंधेणं पायवडियस्सेव मरुभूइणो मुट्ठाणोवरि विमुक्का समासन्नदेसट्ठिया धेत्तूण महासिला । ततो मरुभूई तीए पहारेण आरडंतो कालं काऊण बहुजुहाहिवई समुप्पन्नो विज्झम्मि महाकरी । इतो य अरविंदराया कयाइ सरयकाले सतेउरो पासातोवरि संठितो कीलंतो सरयव्व सुसणिद्धं पच्छाइयनहयलं मणोहरं समुण्णयं पुणो तक्खणमेव वाउणा पडिहयं दट्ठूण तहेव खणभंगुरसव्वभावभावियस्सरूवो समुप्पन्नोहिनाणो वारिजंतो वि परियणेणं दिन्ननियपुत्तरज्जो पवइतो । अन्नया य सो विहरंतो पयट्ठो सागरदत्तसत्थवाहेण सह सम्मेयसेलवंदणत्थं । पुच्छितो य पणमिऊणं सायरदत्तेणं—भयवं ! कहिं गमिस्सह ? । मुणिणा भणियं—तिथजत्ताए । सत्थवाहो भणइ—केरिसो उण तुम्ह धम्मो ? । मुणिणा कहितो तस्स दया-दाण-विणयमूलो सवित्थरो धम्मो । तं च सोउं सत्थवाहो जाओ सावगो । वहमाणो य सत्थो कमेण संपत्तो तं महाडइं जत्थ सो मरुभूई करी । दट्ठूण य तत्थ महासरोवरं समावासिओ तत्तीरे । एत्थंतरम्मि य तम्मि चिय सरोवरे बहुकरिणीपरिवारितो जलपाणत्थमागतो सो करी, पाऊण य सविलासं जलं विलग्गो पालिसिहरं, पलोइयाइं पासाइं, तं दट्ठूण य सत्थमावासियं धावितो तद्विणासणत्थं । तं च तहमागच्छंतं दट्ठूण पलाणो सत्थजणो । मुणी वि नाऊणोहिणा सट्ठाणे ठितो काउस्सग्गेणं । तेण वि करिणा सयलं तं सत्थपएस द्रवलितेण दिट्ठो सो महामुणी, धाविओ तदभिमुइं । समासन्नपएसे य तं पलोएमाणो समुवसंतकोहो लेप्पमतो इव निबलो ठितो । तं च तहारूवं दट्ठूण पडिबोहणत्थं मुणी संवरियकाउस्सग्गो भणइ—भो भो मरुभूइ ! किं न सुमरेसि मं अरविंदनरवई अप्पणो वा पुव्वभवं ? । ततो सो तं सोउं संजायजाईसरणो पडितो मुणिचलणेसु । मुणिणा वि सविसेसं देसणापुव्वयं कतो सो सावगो । ततो गतो सट्ठाणं करी । एत्थंतरम्मि य दट्ठूणमुवसतं करिं सचोज्जो पुणो वि मिलितो सत्थजणो । पणिवइऊण य मुणिचलणेसु सवहुमाणं पडिवज्जइ दयाइमूलं सावगधम्मं । ततो कयकिओ सत्थो मुणी य नियनियवावारनिरया विहरिउं पयत्त त्ति ।

इतो य सो कमठपरिवायगो मरुभूइविणासणेणावि अणियत्तवेराणुवंधो निययाउयक्खए मरिऊणुप्पन्नो कुकुडसप्पो, तेण विज्झाडवीए परिव्वभंतेण दिट्ठो चिक्खल्लुत्तो सो महाकरी, डसितो कुंभत्थले । ततो सो करी तव्विसव्वेयणाभावितो य सम्ममहियासित्ता कालं काऊण समुप्पन्नो सहसारकपे सत्तरसागरो देवो । कुकुडसप्पो वि समयम्मि मरिऊणुप्पन्नो सत्तरसागरोवमाऊ पंचमपुढवीए नेरइतो ।

इतो य सो करिदेवो जुतो इहेव जंबुदीवे दीवे पुव्वविदेहे सुकच्छविजए वेयडूपवए तिलयनयरीए विज्जुगइ-विजाहरस्स कणयतिलयाए देवीए किरणवेगो नाम पुत्तो जातो, सो य कमागयं रज्जमणुपालित्ता सुरगुरुसूरिसमीवे पवइत्ता जातो एकलविहारी चारणसमणो । अण्णया^१य आगासगमणेणं गतो पुक्खरवरदीवे । तत्थ य कणयगिरिसन्निवेशे काउस्सग्गं ठितो विचित्तं तवोकम्मं काउमाढत्तो । इतो य सो कुकुडसप्पनेरइतो ततो उव्वट्ठित्ता तस्सेव कणयगिरिणो सन्निवेशम्मि जातो महोरगो । तेण य सो दट्ठूण मुणी सजायकोवेणं दट्ठो सव्वगावयवेषु । मुणी विहिणा कालं काऊण अक्खुयकप्पम्मि जंबुहुमावत्ते विमाणे जातो देवो । सो वि महोरगो कमेण कालं काऊण पुणो वि सत्तरसागरोवमाऊ जातो पंचमपुढविनेरइओ । किरणवेगदेवो वि तओ चविऊण इहेव जंबुदीवे दीवे अवरविदेहे सुगंधिविजए सुहंकराए नयरीए वज्जवीरियस्स रओ लच्छिमईए भारियाए समुप्पन्नो वज्जनाभो नाम पुत्तो । सो वि कमागयं रज्जं अणुपालित्ता दिन्नचक्काउहपुत्तरज्जो खेमंकरजिणसमीवे पवइओ । ततो विविहतवोविहाणेणं बहुलद्विसंपन्नो गओ सुकच्छं नाम विजयं । तत्थ य अप्पडिबद्धविहारेण विहरंतो संपत्तो जलणगिरिसमीव । अत्थमिए य दिणयरे तत्थेव द्विओ काउस्सग्गेणं । इओ पहायाए रयणीए चलिओ मुणी । इओ य सो महोरगनेरइओ उव्वट्ठिऊण कियंतं कालं संसारमाहिं-डिऊण तस्सेव जलणगिरिस्स समीवे भीमाडवीए जाओ चंडालवणयरो, तेण य पारद्विनिमित्तं निग्गच्छंतेण दिट्ठो पढमं सो चेव मुणी । तओ पुव्वभववेरवसओ 'अवसउणो' त्ति मण्णमाणेणाऽऽयड्ढुणं काऊण विट्ठो चाणेण । तेण य विहुरीकयदेहो विहिणा मरिऊण उप्पन्नो वज्जनाहमुणी मज्झिमगेवेज्जयम्मि ललियंगओ नाम देवो । सो वि चंडालवणयरो तं विवण्णं मुणिं दट्ठूण 'हो हो ! हं महाधनुधरो' त्ति मण्णमाणो परिओसमुवगओ कालेण य मरिऊणुप्पन्नो सत्तमपुढवीए रोरवनरए नेरइओ । इओ सो वज्जनाहदेवो तओ चइऊण इहेव जंबुदीवे दीवे पुव्वविदेहे पोराणपुरे कुलिसबाहुस्स रण्णो सुदंसणाए देवीए समुप्पन्नो कणयप्पन्नो नाम पुत्तो ।^२ य सो कमेण पक्कवट्ठी । अण्णया य तेणं पासाओवरिसंठिएणं वंदणनिमित्तमागओ गयाऽऽगइयं नहम्मि^३ देवसचाओ । तं च

ददूण विष्णायजगन्नाहतित्थयरामणो निग्गओ तच्चदणत्थं । वंदिओ तित्थयरो । उवविट्ठस्स तस्स कया भगवया भव-
 निद्वेयजणणी देसणा । तओ वंदित्ता पविट्ठो नयरीए चक्कवट्ठी । भगव पि विहरिओ जहाविहारेणं । अण्णया कणयप्पहो
 चक्कवट्ठी भावितो तं तित्थयरदेसणं जायजाईसरणो ददूण अमुयाईए पुव्वभवे विरत्तसंसारचित्तो पव्वइओ जगण्णाह-
 तित्थयरपायमूले । सपत्तो य कयाइ विहरमाणो खीरवणनामाए महाडवीए, ठिओ य तीए खीरमहागिरिस्मि सूरामि-
 मुहो काउत्सग्गेणं । इओ य सो चंडालवणयरनेरइओ ततो उव्वट्ठित्ता जाओ तीए चेव खीरवणाडवीए खरपच्चयगुहाए
 सीहो, सो वि भमंतो कह वि सपत्तो तं मुणिपएसं । तओ समुच्छलियपुव्ववरेण विणासिओ तेण सो मुणी समाहिणा
 काळं काऊणं नियद्धतित्थयरनामो पाणयकप्पे महप्पभे विमाणे उववण्णो वीससागरोवमाऊ देवो । सो वि सीहो
 मरिऊण पंकपभाए दससागरोवमाउ उवमुंजिऊण तओ उव्वट्ठित्ता बहुसंसारमाहिंदिऊण कम्मवसओ जाओ वंभणकुलस्मि
 वभणो । तत्थ य पावोदयवसेणं जायमेत्तस्स चेव तस्स रय गओ पिइ-माइ-भाइप्पमुहो सयलो वि सयणवग्गो ।
 जीवाविओ य सो दयाए जणवण वंभणवाल्लो, सपत्तो य जोज्जणं । जणेण वहुहा रिसिसिजमाणो कह कह वि संपजमाण-
 भोयणमेत्तवित्ती वेरग्गमुवगओ कंदमूलफलकयाहारो वणम्मि सो तावसो जाओ । कुणइ य तत्थ पंचग्गिपमुहं वहुप्प-
 यारमन्नाणतवोविसेस । इतो य सो कणयप्पभचक्किदेवो पाणयकप्पाओ चेत्तकिण्हचउत्थीए चविऊण इहेव जंवुहीवे
 दीवे भारहे वासे कासीजणवए वाणारसीए नयरीए आससेणस्स रओ वग्गमाए देवीए पुवरत्तावरत्तकालसमयंसि
 विसाहाहिं नक्कप्पेणं तेवीसतित्थयरत्ताए कुच्छिसि उव्वन्नो । सो य भगयं तिन्नाणोववेओ 'चइस्सामि' त्ति जाणइ
 चयमाणो न जाणइ, 'चुटो मि' त्ति जाणइ । पासइ य तीए रयणीए गयवसहसीहाभिसेयदामससिसूरज्जयकुंभपडमसर-
 सागरविमाणरयणुच्चयसिहिंदंसणरूवे वग्गमादेवी चउदस महासुमिणे । परितुट्ठमणाए गंतूणमतुरियाए गईए निवेइया ते
 नियदइयस्स । तेण वि अउव्वमाणंदमुव्वहंतेण भणिया—पिए ! सव्वकलणसपन्नो सूरु सव्वकलसु कुसलो ते पुत्तो भवि-
 स्सइ । तं च सोऊण सुट्ठयर परितुट्ठाए अमिनदियं रायवयणं । पहाए य कयगोसकिचेण अट्टणसालाए कयसत्थगुणणा-
 इचायामेण ण्हाएण सव्वालंकारिण अत्थाणनिविट्ठेण वाहराविया पहाणपुरिसेहिंतो अट्ठ सुमिणपाढगा उवज्झाया । ते वि
 सुइभूया समागया उवविट्ठा महासणेसु, पूइया पुप्फफलवत्थाईहिं । ठविया जवणियंतरिया वग्गमादेवी । साहिऊण सुमिणए
 पुच्छिया ते राइणा तेसिमत्थं । तेहिं वि परोप्पर काऊण सत्थनिच्छयं भणियं—महाराय ! अन्ह सत्थेसु तीसं महा-
 सुमिणा वायालीस च सुमिणा भणिया, तत्थ य तित्थयरानं चक्कीणं च मायरो तेसु गव्वं वक्कममाणेसु गयाईणि
 चोइस महासुमिणाणि पासति, केसवाणं वलदेवाण मंडलियाण च जणणीओ कमेण सत्त चउरो एक्कं च महासुमिणं
 पेच्छंति, ता वग्गमादेवी सूर वीर कुलाधार सव्वंगमुंदरं सव्वगुणोववेयं समत्थभरहाहिंयं चक्कवट्ठी तिहुयणनाहं वा जिणं
 वग्गमतित्थयर साहियाणं नवण्हं मासाणं पसविही । इमं च सोऊणाऽऽणंदाइरेणेण पुलइयतणू सप्फारपुव्वयं विसज्जिऊण ते
 उवज्झाए चिट्ठइ राया निवुयमणो । वग्गमादेवी सहरिसा सुहंसुहेण गव्वमुव्वइ । इओ य जाओ सक्कस्स आसणकंपो,
 चित्थिय च—'किंनिमित्तमासणचलणं ?' ति सवियक्केण पउत्तो ओही, विट्ठो भगयं गव्वमुव्वन्नो । तओ ससभमो हरिस-
 निव्वमरो उट्ठिओ सिंहासणाओ, सत्तऽट्ठपयाइं भयवओ अभिमुहमागंतूण तिक्खुत्तो कयपणामो अचियवामजाणू भूमि-
 निहियदाहिणजाणू सिररइयकरंजली थोउमाढत्तो—नमोऽत्थु णं अरहंतस्स भगवंतस्स जाव सिद्धिगइनामधेयं ठाणं
 सपाविउकामस्स पासस्स णं पुरिसादाणीयस्स तेवीसइमतित्थयरस्स, वंदामि भयवंतं अहं इहगए तत्थठियं, पासउ म
 भयवं । तयणंतं च वाणारसीमागंतूणं भयवओ जणणिं अहिणंदए—धन्ना कयउन्ना सुलद्धजन्मफला तिहुयणत्तावि
 वंदणिज्जा देवाणुप्पिए ! हुमं, सुह गव्वे पुरिसुत्तमो जयचित्तमणी तेवीसइमजिणो उप्पन्नो । तओ जिणं जणणिं च
 वदित्ता गओ सक्को सट्ठाणं । वग्गमादेवी य पहट्ठा अइसीय-अइउण्णाइदोसवज्जिएहिं गव्वभहिएहिं असणाईहिं तं गव्व-
 मुव्वयरमाणी सुहेण चिट्ठइ । जप्पभिइं भयवं उव्वन्नो गव्वे तप्पभित्तिं सक्काएसेण तिरियजंभगा देवा गामजयराऽर-
 न्नाइनिहिताइं पोरणाइं पहीणसामियाइं महानिहाणाइं भयवओ जम्मणभवणंसि साहरंति । तओ पसत्थडोहल्ल सग्गमा-
 णियडोहल्ल नवण्हं मासाणं अट्ठट्ठमाण राइंदियाणं अट्ठरत्तसमए पोसवहुलदसमीए पसूया सुहेण दारयं सा देवी,
 जाओ तीए पगिट्ठो आणंदो । एत्थंतरे दिसाकुमारीमयहरीणं आसणाइं चलंति, तओ ओहिणा आमोदत्ता भयवंतं अहो-
 लोवत्थव्वाओ अट्ठ दिसाकुमारिमयहरीओ चउसाभाणियसाहस्सीओ सत्ताणीयाइपरिवारपरिवुडाओ हरिसनिव्वमराओ
 'जीयमेयं' ति परिभावतीओ सव्विहीए आगंतूण दिव्विमाणगयाओ चेव तिपयाहिणीकुणति, भयवओ जम्मणभवणं
 उत्तरपुरच्छिमे दिसीभाए विमाणं भूमीए चउरंगुलमप्पत्तं ठवित्ता विमाणेहिंतो पञ्चोरुमित्ता भयवंतं समायर तिपया-
 हिणीकाळं सिरे अंजलिं कट्ठु वयंति—नमोत्थु ते रयणकुच्छिधारिए ! जगप्पइवदाईए ! जयचित्तमणिपसविए ! अन्ह
 अहोलोवत्थव्वाओ दिसाकुमारीमयहरीओ तित्थयरस्स जम्मणमहिमं करेमो, तन्न तुमए भाइयव्वं ति भणिय वेउट्ठिएणं
 सुरभिगघेणं वाएणं जोयणपरिमंडलं सव्वओ जम्मणभवणस्स खेत्त तणपत्तकट्ठाइं आहुणिय आहुणिय परितोहंति । तयणं-
 तर—'अत्थमिए नेमिजिणे, जगप्पइवे अणाहयं भरहं । सव्वजगुज्जोगरे, पुणो सणाहं तुमे जायं ॥ १ ॥ धण्णसु-
 उण्णो एत्थ, सुलक्कणो आससेणराया वि । वग्गमा वि वंदणिज्जा, जेसिं अंगुव्वभो भयवं ॥ २ ॥ अन्ह वि कयत्थाओ,
 सुरनारित पि वहुमय अन्ह । जं जाओ अहिगारो, पढमं जिणजम्ममहिमासुं ॥ ३ ॥' इच्चाइ अत्थनिव्वदाइं नेयाइं भगवओ
 अदूरसामते गायंतीओ चिट्ठंति । एवं उट्ठुलोयाओ मंदरकूडवत्थव्वाओ अट्ठ आगच्छंति गायंति य । नवरं अब्भवदलं
 विउट्ठित्ता गंधोदगवास पुप्फवासं च वासति । एवं पुरच्छिम-दाहिण-पच्चत्थिसुत्तररयगवत्थव्वाओ अट्ठऽट्ठागंतूण तहेव

गायन्ति । नवरमहकमेण आयंसहत्थाओ भिंगारहत्थाओ तालियंदहत्थाओ चामरहत्थाओ य चिट्ठन्ति । एव विदिसिरुयगवत्थवाओ चउरो आगच्छन्ति, नवर दीवियाहत्थाओ भयवओ चउसु विदिसासु तहेव गायन्तीओ चिट्ठन्ति । एवं मज्झिमरुचगवासिणीओ चत्तारि तहेवाऽऽगच्छन्ति जाव 'तुमए न भाइयव' ति वइत्ता भयवओ चउरगुलवज्जं नाहिं कप्पन्ति, वियरए निहणन्ति, तं रयणाणं पूरेति, उवरि हरियालियापीढ रइन्ति । तओ तिविदिसिं तिणिण कयलीहरगे विउव्वन्ति, तेसिं मज्झपएसे तिणिण चाउसालए तम्मज्जे य तिणिण सीहासणे विउव्वति । तओ भयवन्त करयलउडेणं मायर च वाहाहिं गिण्हित्ता दाहिणकयलीहरे चाउसाले सीहासणे निसीयावेत्ति । तओ चुलहिमवन्ताओ आभिओगियदेवे सयपागसहस्सपागेहिं तेहेहिं अवभगित्ता सुरहिणा उव्वट्टेण उव्वट्ठन्ति । तओ पुरत्थिमिहचाउसालसीहासणे निसीयावेत्ता गंधोदगेण पुप्फोदगेण सुद्धोदगेण य जिणं वम्मादेवि च मज्जावेत्ति, सव्वालंकारविभूसियं करेति । तओ उत्तरिहचाउसालसीहासणे निसीयावेत्ति । तओ चुलहिमवन्ताओ आभिओगियदेवेहितो गोसीसचंदणकट्टाई आणावित्ता अरणीए य अंगि पाडेत्ता तेहिं कट्टेहिं अंगि उज्जालेत्ता होमं कुणन्ति, भूहकम्मं करेति, रक्खापोट्टलियं वंधेति, मणिरयणचित्ते दुवे पाहाणवट्टगे गहाय भगवओ कण्णमूले टिटियावित्ति, वयन्ति य—भवउ भयवं पव्याउए २ । तओ वाहाहिं सगेण्हित्ता जम्मणभवणसयणिज्जंसि तित्थयरमायर निसीयावेत्ता तीए पासे भयवंतं ठवित्ता गायन्तीओ चिट्ठन्ति । एत्थंतरे सहाए सुहम्माए सुहनिसण्णस्स सक्कस्स देविदस्स एरावणवाहनस्स वज्जपाणिस्स आसणं चलइ, तओ ससंभमो सक्को ओहिं पंउजइ, तित्थयरं च पासइ, तओ हरिसवसविसपंतहियओ किरिड-केऊर-कुंडल-हाराऽलंकारभूसियसरीरो तुरियं सीहासणाओ अचुट्टेति, रयणपाउया ओसुयइ, एगसाडियं उत्तरासंगं करेइ, सत्तऽहपयाइं भगवओ अमिसुहमागच्छइ जाव 'पासउ मं भयवं' ति वंदित्ता नमंसित्ता पुरत्थामिसुहो सीहासणे निसीयइ । तओ 'जीयमेयं तीयपञ्चुप्पणमणागयाणं देविदाणं जं भयवन्ताणं जम्मणमहिमा कीरइ' ति चित्तिऊण हरिणेगमेसि पायत्ताणियाहिवइं देवं सहावेत्ता आणवेइ—भो देवाणुप्पिया ! रिप्पामेव सुहम्माए सभाए जोयणपरिमंडलं सुघोसं थंटं तिकखुत्तो उल्लालित्ता सोहम्मवासी देवे देवीओ य तित्थयरमहिमं जाणावेहिं । एवं वुत्ते हरिणेगमेसी हट्टुट्टे तुरियमेव गंतूण तमुच्चसरं मेघनिघोसरवं सुघोसं थंटं तिकखुत्तो उल्लालेइ । तीए पडिसदेणं अण्णाइ पि एगूणवत्तीसविमाणसयसहस्सेसु समगं तावइयाइं थंटासयसहस्साइं कणकणरवं काउं पयत्ताइं । तए णं सोहम्मे कप्पे पडिसइसयसहस्सवहिरिए इव जाए । उवसंते य थंटारवे निधं विसयपसत्ताणं 'किमेय' ति ससभमदिन्नकन्नाणं देवाणं जाणणट्टाए महया सहेणं एवं वयासी—हंदि । सुणंतु णं देवा । देवीओ । य, सक्को आणवेइ—भरहे तेवीसइमो जिणो उप्पन्नो ता तस्स जम्मणमहिमकजे सविड्डीए समागच्छइ । ते वि तं सोचा हट्टुट्टा केइ तित्थयरभचीए केइ दंसणकोउगेण केइ सक्काणुवत्तीए केइ 'जीयमेयं' ति संपेहेत्ता सव्वसमुदणं सक्कस्संतियमागया । तओ सक्को पालयं आभिओगिय देवं सहावित्ता अणेगखंभसक्कन्निविट्ठं-सव्वरयणामयं चलंतवटावलिसहम्मणहरं जोयणसयसहस्सविट्ठिण्ण पचजोयणसयमुच्चिद्धं विमाणं वेउव्वियं कारावेइ, तस्स तिविदिसिं तिसोवाणए, तेसिं च पुरतो तोरणे, विमाणमज्झभाए पेच्छाघरमडवं, तम्मज्जे मणिपेटिया अट्ट जोयणाइं आयामविकखंभेणं चत्तारि जोयणाइं वाहहेण, तम्मज्जे सीहासणं, तस्सारुत्तरेणं उत्तरेणं उत्तरपुरच्छिमेणं सक्कस्स चउरासीईए सामाणियसहस्साणं तावइयाइं भदासणाइं रयावेइ । पुरत्थिमेणं अट्टण्हं अग्गमहिसीणं, दाहिणपुरत्थिमेणं दुवालसण्हमभन्तरपरिसादेवसहस्साणं, दाहिणेण चोइसण्हं मज्झिमपरिसादेवसहस्साणं, दाहिणपच्चत्थिमेणं सोलसण्हं वाहिरपरिसादेवसहस्साणं, पच्चत्थिमेणं सत्तण्हं अणियाहिवइण । तए णं तस्सेव सीहासणस्स चउट्टिसिं चउण्हं चउरासीईणं आयरक्खदेवसाहस्सीण भदासणाइं कारवेइ । तए णं सक्को सव्वालंकारविभूसियं उत्तरवेउव्वियं रूवं विउव्वित्ता अट्टहिं अग्गमहिसीहिं सद्धिं गधव्वाणीएणं नट्टाणीएण य सद्धिं तं विमाणं पयाहिणीकरेत्तो पुविहेणं तिसोवाणएणं दुरुहित्ता पुरत्थामिसुहे सीहासणे निसीयइ । सामाणिया उत्तरेणं । अवसेसा सव्वे दाहिणिहेण तिसोवाणएणं दुरुहित्ता पुव्वन्नत्थेसु भदासणेसु उवविसति । तए णं सक्कस्स अट्टऽह मगलगापुरओ संठिया । तयणंतरे पुन्नकलसभिंगारलत्तपडागा चामरा य संठिया । जोयणसहस्सूसियवइरामयलट्टीवहुपंचवणकुडभीसहस्समंडिओ महिंदज्झओ पत्थिओ । तओ पुरओ अलंकियविभूसिया पच अणियाहिवइणो चउट्टिसिं चाभिओगिया देवा देवीओ । तओ सोहम्मवासी देवा देवीओ पत्थिया । तओ सविड्डीए जाव सव्वरवेणं सोहम्मं कप्पं वीईवइत्ता उत्तरिहेणं निज्जाणमग्गेण उक्किट्टाए गर्हिए तिरियमसखेजे दीवसमुदे वीईवइत्ता णंदीसरवरदीवे दाहिणपुरत्थिमिहे रइकरपवए उवागच्छइ । तओ त विमाण पडिसाहरेमाणे २ भयवओ जम्मणभवणमागए विमाणेणं चेव तिपयाहिणीकरेइ । जम्मणभवणतस्स उत्तरपुरत्थिमे दीसीभाए चउरंगुलमसंपत्तं धरणीयले विमाणं ठवेइ, सपरिवारो पघोरुहइ, आलोइए चेव पणाम करेइ, जिणिद जिणमायर तिपयाहिणीकरेइ, जहा दिसाकुमारीओ तहेव अभिनंदइ जाव एवं वयइ—'अह देवाणुप्पिए ! सक्के देविदे भयवओ जम्मणमहिम करिस्सामि, तन्न भाइयव तुम्हेहिं' ति वइत्ता सो ओसोयणि दलयइ, जिणपडिरुचग विउव्वित्ता जिणमाऊए पासे ठवेइ, पंचरूवे सक्के विउव्वइ—एगे भगवंत करयलपुडे नेण्हइ, एगे आयवत्त धरेइ, दुवे चामरुक्खेव करन्ति, एगे वज्जपाणी पुरओ गच्छइ, जाव सव्वसमुदणं मंदरे पवए पंडगवणे अमिसेयसीहासणे पुरत्थामिसुहे करयलधरियजिणे निसण्णे । ईसाणिंदे वि वसभवाहणे सूलपाणी तहेव समागए, इम णाणत्तं—महाघोसा घटा, लहुपरक्कमे पायत्ताणियाहिवइं, पुप्फओ विमाणकारी, दक्खिणा निज्जाणभूमी, उत्तरपुरत्थिमिहे रइकरपवए जाव मंदरे समोसरिए । एवं जंबुद्वीवपण्णत्तिअणुसारेण वत्तीस पि इंदा समागच्छन्ति । सक्काण च सामाणियाइपरिवारो भाणियवो ।

तजहा—चउरानीइ असीई, वावत्तरि सत्तरी य सट्ठी य । पण्णा चत्तालीसा, तीसा वीसा दस महत्ता ॥ १ ॥ चउसट्ठी सट्ठी खलु, छच्च सहससा उ असुरवज्जाण । सामाणिया उ एए, चउगुणा आयरक्का उ ॥ २ ॥ तहा—गंवध-नट्ट-हय-करि-रह-भट्टअणिया सुराहियाण भवे । सत्तममणिय वसभा, महिसा उ अहोनिवासीण ॥ ३ ॥ तओ ण अञ्जुइंदेणं जम्मणमभिसेयय भयवओ आभिओगियदेवा आणत्ता समाणा अट्टसहस्स सोवणियाणं कलसाणं, एव रूपमयाण मणिमयाणं सुवण्णरूपमयाणं सुवण्णमणिमयाणं रूपमणिमयाणं सुवण्णरूपमणिमयाणं, एव भोमेज्जाणं, एवं भिंगाराण धालीण सुपड्डाण रयणकरंडयाणं पुप्फचंगेरीणं आयंसाणं, एवमाड विउच्चित्ता खीरोयहिजल पुक्खरोयहिजलं च, माग-हाइतित्थाणं गंगाइमहानईणं पडमाइमहादहाण जलाइं उप्पलाड मट्ठियं च, सव्ववेयुह्हेहितो सव्ववासेहितो सव्वकुल-सेलेहितो सव्वतुवरं सव्वपुफे सव्वगवे सव्वोसहीओ सिद्धत्थे य, भदसालाइवणेहितो गोसीसचदणं महं च गिण्हित्ता भयवओ मज्जनविहिं उवट्ठविति । तए णं अञ्जुइंदे सामाणिय-त्तायतीसगदेवाइपरिवारपरिवुडे साभाविएहिं वेउच्चिएहिं य वरकमलपड्डाणेहिं पडमपिह्वाणेहिं सुरहिवारिभरिण्हिं चदणचच्चिएहिं आविद्धकंठगुणेहिं कलसेहिं, तंजहा—अट्टस-हस्सेण सोवणियाण जाव भोमेज्जाणं, सव्वोउगेहिं जाव सिद्धत्थएहिं, सव्विट्ठीए जाव सव्वरवेणं भयवंतमभिसिंचंति । अभिसेगे य वट्टमाणे इवाइया देवा छत्त-चामर-कलस-धूवकड्डुचुयाइहत्था हट्टतुट्ठा जाव वज्ज-सूलपाणी पुरओ चिट्ठंति । एगे आसियसम्मज्जिओवल्लितं गंधवट्ठिभूयं त भूमिभाग करंति, एगे हिरन्नचासं वासति, एवं सुवण्ण-रयणाऽऽभरण-पुप्फ-कल-गंध-वण्ण-चुण्णवास वासति, एगे एयाइ चेव विभाणंति, एगे तय-वितय-घण-श्रुतिरभेयं वज्जं वायंति, एगे गायंति, एगे नचति, एगे अभिणयं करंति, एगे वगंति अप्फोडंति सीहनायाइयं हत्थिगुल-लाट्याडं च करंति, एगे जलंति गज्जति विज्जुयायति वासंति, एगे विगियभूयरूवेहिं नचंति, एगे—“देउ सयलदत्थिय-सत्थसाहार, तिहुयणपुरक्खणुइडपायार, कम्मपरचक्खुरेकम्महु, परपासंडमडलीनिट्टरहिययसहु, पणयपावकं-हुम्महणमुसल, दुव्वइधम्माधुराधुरुव्वहणवचलु” इचाइविरुदाइं पठंति । तए णं अञ्जुइंदे निवृत्तियाभिसेए सिररइयंजली जएणं विजएण वट्ठावेइ । पन्हलसुमालेहिं गधकासाइएहिं गायाइं लहेइ, कप्परकपं पिव अलंकियं करेइ, जाव नट्टविहिं उवट्ठसेइ । अछेहिं रययामएहिं जच्छरसा तट्टुलेहिं भयवओ पुरओ अट्टसट्ट मंगलए आलिहइ । अवि य—“इएण भइंसण वट्ठमाण वरकलस मैच्छ सिरिचच्छा । सत्थिय नटावत्ता, लिहिया अट्टसट्ट मंगलगा ॥ १ ॥” कर-यलविसुक्कस्स दसद्वयणस्स जलव-धलयकुमुमस्स जाणुस्सेहमेत्त नियर करेइ । वेरुलियकड्डुचुयं गहाय कालागुरळं-दुरक्कतुरुक्कपर धूयं उप्पाडेइ । सत्तसट्ट पयाइं ओसरित्ता दसगुलिं अजलिं मत्थए करिय गंभीरत्थनिवट्ठाण वित्ताणम-ट्टसएण सयुणइ, जाव एव वयासी—नमोऽस्तु ते सिद्ध ! बुद्ध ! नीरय ! निवभय ! नीरागडोस ! नीसग ! नीसह ! गुणरयण ! सीलसागर ! धम्मवरकक्खट्ठी !, नमोऽस्तु ते अरहओ भगवओ । ततो वट्ठित्ता नचासत्ते नाडदूरे पज्जुवासइ । एव जहा अञ्जुइंदस्स तहा जाव ईसाणिंदस्स भवणवइ-वाणमत्तर-जोइसियाण च अभिसेगा भाणियघा । तए णं ईसाणे पंच रूवे विउच्चइ—एगे ईसाणे भयवत्त करयलपुडे गेण्हित्ता सीहासणे निसीयइ, एगे पिट्ठओ आयवत्तं धरेइ, दुवे पासेसु चामरकवेवं करंति, एगे सूलपाणी पुरओ चिट्ठइ । तते णं सक्के भयवओ चउहिंसि चत्तारि धवले वसभे विउच्चइ, तेसिं अट्ठहिं सिंगेहितो अट्ट तोयवाराओ निग्गच्छंति, ताओ उट्ठु उप्पहत्ता एगओ मिळंति, भयवओ मुट्ठाणंसि निवचंति । सक्कस्स वि तहेव अभिसेओ भाणियघो जाव संथुणइ—जय जय पासजिणेसर !, जय निरव-मरुव ! परमकारुणिय ! । जय जय सव्वगुणायर !, जय सामिय ! सयलसुह्निलय ! ॥ १ ॥ सयलजयनिहुइयरे, चित्तामणिरूपपायवच्चमहिए । दिट्ठे पडुम्मि तुमए, भवो वि मोक्कयायए अन्ह ॥ २ ॥ तुह दंसणसजणिओ, हरिसो

अगम्मि मे अमायंतो । पुलयच्छलेण जयगुरु !, नीहरइ समंतओ नूणं ॥ ३ ॥ चिरयालदिट्ठवट्ठहजणप्पमोयाउ मे अणंतगुणो । आणंणे सजाओ, दिट्ठे तुह दंसणे देव ! ॥ ४ ॥ गुरुयभवो गुरुकम्मो, गयभग्गो सो भवे अहं अभवो । तुह दंसण न पावइ, पत्ते य न तूसई जो उ ॥ ५ ॥ न नमइ जो नाह ! तुम, सो नमए पाययस्स वि जणस्स । जो पुण पणमइ तुन्ह, सो पणमइ नणु न तुन्हं पि ॥ ६ ॥ जा तुह परम्ममुहाणं, वहुरिद्धी होइ देवमणुयाण । सा सन्नि-वायविहुरिय-सक्करपाणोवमा नूण ॥ ७ ॥ कुमयमया णणु मीया, खलहलियं नूण कम्मकरिजुहं । रागाइवणयरजुहं जिणसीदे अज्ज जायम्मि ॥ ८ ॥ जह नयणसयसहस्स, वयणसहस्स च होज्ज मे नाह ! । तह वि न होइ कयत्थो, तुह दंसणवण्णु-त्ताहो ॥ ९ ॥ जयसु तुमं जयसामिय !, अक्खलियनिरामओ चिर जयसु । नंदसु पावसु सोहं, लहसु जस तिहुयणे सयले ॥ १० ॥ एवमाड योउण जहेव आगओ तहेव गतुण तित्थयर माऊए पासे ठवेइ, जिणपटिरुवग ओसोवणिं च साहरइ, एग रोमजुयलं कुंडलजुयलं च भयवओ ऊसीसगमूले ठवेइ, एगं तवणिजलवूसगं सिरिदामगंडं मणिरयणमंठियं हारा-इव्वसोमिय भयवओ विट्ठीए अभिरइहेउं उट्ठोए निक्खिचइ । तए ण सक्के वत्तीस हिरन्नस्स सुवण्णस्स य कोडीओ पत्तीस नंदाइ वत्तीस भदाइ च सोहगगुरूवाइगुणे य भगवओ जन्मणभवणे वेसमणेण साहरावेइ । तए णं सक्के आभियोगिए देवे योसावेइ सव्वनयरम्मि महया सहेणं—“हं ! सुणंतु भवणवइपमुहा सव्वदेवा ! देवीओ ! य, जो जिणस्स जिणमायाए वा असुह मण धारेइ तस्स अज्जगमंजरी व सत्तहा मुट्ठाणं फुट्ट’ ति । तए णं सव्वे इदाइया देवा नंदीसरे गंतुण अट्ठाहियाओ महिमाओ करेत्ता सएसु सएसु ठाणेसु गया । त रयणिं च तिरियजंभगा देवा आससेणरायभवणम्मि हिरन्नवास जाव चुन्नवास वासंति । तए णं आससेणराया पच्चससमए नयरारम्मिए सदावित्ता वाणारसीए पुरीए चारगसोहणं माणुस्मानवद्वण कारवेइ, नयरिं च सवाहिरव्भंत्तर आसियसम्मज्जिओवल्लितं सव्वपएसेसु निवद्वचंणमालं

उन्मियतोरणं ऊसियपडायं मंचाहमंचकलिय उस्तुक्कं उक्करं अन्मडप्पवेसं उवहियचंदणकलसं पुप्फोवयारकलियं मघमघं-
तगंधधूवं नडनट्टाइपेच्छणयविराड्यं ऊसियजूयसहस्समुसलसहस्सं कारवेइ । तओ सइए साहस्सिए सयसाहस्सिए भाए
दलमाणो एवइए य लाभे पडिच्छमाणो दसाहियं महसवं करेइ, एक्कारसे सुदिवसे सूहकम्मे कए वारसे दिवसे मित्तना-
इभोयावणपुव्वयं जम्हा गवभगयम्मि इम्मि जणणी सप्पं सेज्जापासेसु पासेइ अओ पिउणा 'पासु' ति नामं पयट्ठियं
भयवओ, भणियं च—गवभगए जं जणणी, सेज्जापासेसु पासिउं सप्पं । पडिसप्पंतं पइणो, लंवियवाहुं चडावेइ ॥ १ ॥
भणइ अयमेस सप्पो, वच्चइ रायाऽऽह तं कइं मुणसि ? । साऽऽह सयं चिय तो दीवएण तं सो वि सच्चवियो ॥ २ ॥ चित्तइ
गवभपभावो, एसो कहमन्नहा निसातमसि ? । एसो पासइ पासेसु तेण पासो त्ति नाम कयं ॥ ३ ॥ तओ कप्पतरु
व सव्वज्जाणदयारी वडुंतो जाओ अट्ठवरिसो । सोहणदिणे य पिउणा उवणीओ कलायरियस्स । तओ कलागहणुजुत्तेण
अवित्रायपुवं सव्वकलापरमरहस्स पयडंतेण पासकुमारेण उवज्झाओ चेव कओ निउणयरो कलासु त्ति । सो चेव जाओ
भयवओ विणेओ । तओ कोमुइमयंकाओऽणंतगुणसोमेण वयणेण, नीलुप्पलाओ अणंतगुणसोहेण नयणजुयलेण,
सुरवइओऽणंतगुणरूवेण देहेण, महुरीराओऽणंतगुणमहुरेण सरेण, सयंभुरमणाओऽणंतगुणगंभीरेण हियएण, मत्तकरि-
वराओऽणंतगुणललियाए गईए, दुग्गइनिवडंतसव्वजगरकखणलालसेण कारुत्तेण विरायमाणो पासजिणो पत्तो जोव्वणं ।
तओ पसेणइणा रत्ता परिणावियो गुणरयणसालिणिं पभावइनियधूयं । मुंजइ य भयवं तीए समं मणोरमं विसयसुहं ।

अन्नया भयवया पासाओवरिट्ठिएण गवक्खजालणहिं दिसावलोयणं कुणंतेण दिट्ठो सयलजणवओ पवरकुसुमवलि-
पडलियाहत्थो वाहिं निगच्छतो, पुच्छियं च—किमज्ज च्छणो कोइ जेणेवमेसो जणो वच्चइ ? त्ति । तओ सिट्ठमेक्केणं
पासट्ठियपुरिसेणं—न को वि छणो, किंतु कोइ महातवस्सी कमढो नाम पुटीए वाहिं समागओ तस्स वंदणत्थं पत्थिओ
इमो जणवओ । तओ तमायन्निऊण जणियकोऊहलविसेसो भयवं पि पत्थिओ, गओ तत्थ जत्थ सो कमढो, दिट्ठो य
पचग्गितवं तप्पमाणो । तओ तिन्नाणसंपुन्नत्तणओ मुणियं भयवया एक्कम्मि अग्गिकुंडे पक्खित्ताए महल्लरुक्खखोडीए
मज्जे डज्झमाणं नायकुलं, त च तहाविह कलिऊण अच्चंतं करुणापरयाए भणियं भयवया—अहो कट्टमन्नाणं । जमेरिसम्मि
वि तवोविसेसे कीरमाणे दया न मुणिज्जइ त्ति । तओ सोउमेवं पासवयणं भणियं कमढेण—जहा रायपुत्ताण तुरय-
कुंजराइदमणे चेव परिस्समो, धम्मं पुण मुणिणो चेव वियाणंति । तओ भयवया भणिओ एक्को निययपुरिसो—रे रे ।
खोडिमेयं सावहाणो कुहाडएणं फोडेसु । तओ 'जमाणवेसि' त्ति भणमाणेण दुहा कया सा तेण खोडी । विणिग्गयं च
तीए मज्झाओ महल्लं नागकुलं । तत्थ य दिट्ठो ईसि डज्झमाणो एगो महानागो । तस्स य भयवं दवावेइ निययपुरिसवय-
णेण सनियमं 'असिआउस' त्ति पंचनमोक्कार । नागो वि तं चेत्तुं तप्पभावओ मरिऊण समुप्पन्नो नागलोए धरणिंदो
नाम नागराया । दिट्ठो य 'अहो' नागाइसउ' त्ति भणमाणेण भयवओ लोएण साहुकारो । तमायन्निऊण सुट्ठु विलक्खी-
भूओ कमढपरियायगो काऊण य गाढमन्नाणतवं समुप्पन्नो मेहकुमारनिकायमज्झम्मि मेहमाली नाम भवणवासिदेवो ।
भयवं पि तओ पविट्ठो नचरीए । अन्नया सुहंसुदेणं अच्चंतस्स समागओ वसंतसमओ । तम्मि य वसतसमए
जाणावणत्थमुज्जाणवालेणाऽऽणेत्ता भयवओ समप्पिया सरसा सहयारमंजरी । भयवया भणियं—भो ! किमेयं ? । तेण
भणियं—सामि । बहुविहकीलानिवासो सपय सपत्तो वसतसमओ । तओ सोउमेयं वसतकीलानिमित्तं बहुपुरजणपरिवार-
समन्निओ जाणारुढो गओ नंदणवणं । तओ जाणाओ समुत्तरिय निसन्नो नंदणवणपासायमज्झट्ठियकणयमयसीहासणे ।
तत्थ य अइरमणीयत्तणओ सव्वओ पलोयमाणेण दिट्ठ भत्तीए परमरम्मं चित्तं, तं च दट्ठूण चित्तियं—अहो ! किमेत्थ
लिहियं ? । नायं च सम्मं निरुवंतंतेण जहाऽरिद्धनेमिचरिय । तओ चित्तिउं पयत्तो—धन्नो सोऽरिद्धनेमी जो 'विरसावसाणं
विसयसुह' त्ति कलिऊण निवभराणुरायं निरुवमरूवलावणजोव्वणं रायवरकन्नं जणयविइन्नमवउव्विय भग्गमयणमडप्फरो
ममारो चेव निक्खंतो ता अहं पि करेमि सव्वसंगपरिचायं । एत्थंतरे—लोगंतिया उ देवा, भयवं वोहिंति जिणवरिंदं
तु । सयलजगजीवहिय, भयवं ! तित्थं पवत्तेहि ॥ १ ॥ तओ किविणवणीमगाईणं किमिच्छिय हिरन्नं सुवन्न वत्थ
आभरणं आसण सयणं असणाईयं ओसहं पुप्फगंधविलेवणाइयं च महादाणं दवावेइ संवच्छर जाव । अवि य—
“संघाडग-तिय-चउमुह-चउक्क-चउक्क-महापह-पहेसु । दारेसु पुरवरणं, रच्छासुहमज्झयारेसु ॥ १ ॥ चरवरिया घोसिज्जइ,
किमिच्छिय दिज्जई बहुविहीयं । सुर-असुर-देव-दाणव-नरिंदमहियस्स निक्खमणे ॥ २ ॥” तए ण पुरिसायाणीए पासे
अरहा मत्थए अजलिं करिय एवं अम्मापियरो वयासि—इच्छामि णं अम्मताओ । तुव्वेहिं अव्वभणुत्ताए पव्वइत्तए । ते
वि 'अहोसुहं देवाणुप्पिया । मा पडिवंधं करेहि' त्ति अणुजाणंति । तए णं आससेणे कोडुवियपुरिसे आणवेत्ता अट्ठ
उहस्स सोवन्नियाणं जाव भोमेज्जाणं कलसाणं अभिसेयत्थं उवट्ठवावेइ । एत्थंतरे चलियासणा सव्वे सुरिंदा इति ।
तए णं सक्को आभिओगियसुरेहिं जम्मणविहिवन्नियं कलसाइमज्जणविहियुवट्ठवावेइ । ते वि कलसा तेसु चेव पविट्ठा ।
तए णं सक्के आससेणे य पुरत्थाभिमुहं पासं निवेत्तिता अट्ठसहस्सेण जाव भोमेज्जाणं अभिसिंचति । अभिसेणे य
वट्ठमाणे एगे देवा वाणारसिं नयरिं आसियसम्मज्जियं जाव एगे विळुयायंति वासति जाव सव्वालंकारविभूसियं कुणंति ।
तए णं आससेणे विसालं नाम सीयं रयावेइ । तए णं सक्को अणेगयंभसयसन्निविट्ठं अइसयमणहरं विसालं सीयं
कारवेइ । सा वि य तं चेव सिवियमणुपविट्ठा । तए णं पासे अरहा सीयं दुरुहिता पुरत्थाभिमुहे निसन्ने । तए णं
आससेणराइणा वुत्ता समाणा ण्हाया सव्वालंकारविभूसिया वट्ठवे पुरिसा सीयं वहति । तए णं सक्के सीयाए दाहिणिह-
मुवरिल्लं वाहं गेण्हइ, ईसाणे उत्तरिल्लं, चमरे दाहिणं हेट्ठिल्लं, वली उत्तरिल्लं, सेसा देवा जहारिहं । अवि य—“पुडिं

उत्पिप्ता माणुसेहिं सा हट्टरोमकूवेहिं । पच्छा वहंति सीयं, असुरिंद-सुरिंद-नागिंदा ॥ १ ॥ अट्टऽट्ट मंगलगा छत्त-
चामर-महज्झयाईणि य पुरओ पत्थियाणि । तओ 'जय जय नदा' जय जय भदा' भदं ते, सव्वजालं च धम्मं तुह अविगंघं
हवउ' ति मुहमंगलियमाईहिं अभिनंदिजमाणो, बहुजणमहस्सेहिं पेच्छेजमाणो शुव्वयमाणो, अंगुलीहिं दाइजमाणो,
पुप्फंजलीहिं पृइजमाणो, पए पए अग्वे पडिच्छमाणो, बहुनरनारीणमंजलीओ दाहिणहत्थेण पडिच्छमाणो, महया इड्डिस-
मुदण, किञ्च—वरपडह-भेरि-झहरि-दुदुहि-सरसहिं पत्थिं तूरेहिं । धरणिंयले गयणयले, तुरियनिनाओ परमरम्मो ॥ १ ॥
नयरीओ निक्खमिप्ता गओ आसमपयमुजाण । एत्थं य असोगपायवत्स अहे सीयाओ पञ्चोरुह । पोसवहुलएका-
रसीए पुव्वण्डे सयमेवालंकार ओमुयह, पसरंतवाहसलिला वम्मदेवी हम्मलक्खणपट्टेणं पटिच्छइ । पंचमुट्ठियं लोयं
करेइ, सक्को केसे पटिच्छइ, खीरसमुदे साहरइ । तं समयं च सक्कवयणेण देवाण मणुयाण य निग्घोसो तुरियनिनाओ
गीयरवो उवरओ । ताहे तीस वासाइं अगारमावसित्ता अट्टमभत्तेणं अपाणणं देवदूतमादाय तिहिं पुरिमसएहिं
निक्खतो । भणिय च—“काऊण नमोफार, सिद्धाणमभिगह तु सो गिण्हे । सव्वं मे अकरणिजं, पावं ति चरित्तमारुढो
॥ १ ॥” तक्खणं च उत्पन्न मणपज्जवनानं । तओ पंचसमिओ तिगुत्तो रंतित्तमो निम्ममो निदोसो नीसगो लामालाभे
सुहे दुक्खे निंदापसंसासु य समो तवसंजमेण अप्पाण भावेमाणो विहरइ । सुरासुरा वि भयवओ पासस्स निक्खमण-
महिम करेत्ता नंदीसरे अट्टाहियं करेति, सट्ठाणं च पडिगया । भयवं पि नयरासन्नसंठियं पत्तो तावसासमं, तत्थं य
'अत्थमिओ दिणयरो' ति कलिऊण तपएससंठियकूयासन्नठियवडपायवत्स अहे ट्ठिओ कावस्सग्गेण । इओ य सो
कमदजीवो मेहमाली असुरो अवहिणा नाऊण अत्तणो वइयरं सुमरिऊण पुव्वभववेरकारणं समुप्पन्नतिव्वामरिसो समा-
गओ जत्थं भयव, पारद्धा य तेण सीहाइरूवेण उवसग्गा । अवि य—“सीहेहिं घोररूवेहिं तिक्खनहरेहिं दीहददेहिं ।
वहिओ गयरूवेहिं, सरोसकयवंतपहरेहिं ॥ १ ॥ करगहियकत्तिपहिं, सुहियकयतो व घोररूवेहिं । वेयालेहिं य भयवं,
कयत्थिओ गरुदसणेहिं ॥ २ ॥ एमाइयहुविहीयं, कमट्टेणुवसगिओ वि पावेणं । पासजिणो धीरमणो, नो खुहिओ
धम्महाणाओ ॥ ३ ॥” ‘अचलियभावं च नाऊणं जलेणं धोलेत्ता नारेमि’ ति सपहारिय पारद्धा तेण विज्जुगजियप-
वणुवमडा महावुट्ठी । तीए जलेण ताव धोलीओ भयवं जाव नासियावियरं । एत्थंतरे चलियं धरणिंदस्स आसणं,
पडत्तोवहिणा य मुणिओ भयवओ वइयरो, समागतूण तुरिय सामिणो सीसोवरिरइयफणिफणामंडवेण सेससरिपासेसु
य विरइयफणिसरीरेण निवारिओ जलपूरो, पारद्धं च पुरओ वहुविहाऽऽज्ज-वेणु-वीणा-गीयनिनापहिं घणनिग्घोसो-
वचायगं पवरप्पेक्खणयं । दट्ठणं य तं तारिसं महाइसयं धीरत्तं च भयवओ गरुदविह्वक्खित्तमाणसो समुयसंतदण्णो
सो असुरो पणमिऊण चामिऊण य जिणं गओ नियट्ठाण । धरणिंदो वि निरुवसगं नाऊण थोऊण गओ सट्ठाणं ।
पासलामिस्स वि निक्खमणदिणाओ चउरासीदिवसोवरि चेत्तकिण्हचउत्थीए अट्टमभत्ते पुव्वण्डे आसमपए असोगत-
रुहेहे सिलापट्टए सुहानिसन्नस्स सुहज्झवसाणस्स अपुव्वकरणाइकमेण समाणियत्तयगसेदिस रीणघाइकम्मचउप्पस्स सय-
ललोयालोयावभासयं समुप्पन्नं केवलज्जाणं । चलियासणा समागया सुरसचाया । वाउकुमारैहिं परिसोहिं जोयणमिसे
खेत्ते, आसित्ते य गधवारिणा मेघकुमारैहिं, मणिरयणचित्ते तम्मि विरइय सुरेहिं समोसरणं । तम्मग्गे मीहासणोवविट्ठो
पुरत्थाभिमुहो सामी रयय-कणय-रयणपागारवलयत्तियनिहेण नाणदंसणचरणेहिं व ससिफिरणुजलचामरजुयलच्छलेण
धम्मसुक्कहाणेहिं व छत्तयत्थरूवेणं भुयणत्तयपसरियफित्तिपुंजेहिं व सेवाफोउणेण पडियन्नमुत्तीहिं विरायमाणो सदेवमणु-
यासुराए परिसाए जोयणनीहारिणा सरेण धम्मं फोइ—“भो भदा' चउगइओ, ससारो एस घोरदुहपडरो । सरणं न
एत्थं अन्नं, धम्मं जिणदेसियं मोत्तुं ॥ १ ॥ हिंसाइविरइरूयं, तो तं मणवयणकायसुपउत्त । इंदियकसायनिग्गाहपवर

जहसत्तिओ कुणह ॥ २ ॥ मा महुर्विदुसमाणे, विसयमुहे संजिऊण तुच्छम्मि । निरयाइविविहदुक्खाण, भायणं अप्पणं
कुणह ॥ ३ ॥ अइवच्छला वि पियरो, अइप्पिया पुत्तभाइभजाओ । अट्ठसविओ वि अत्थो, न तम्मि दुहसंकडे सरणं
॥ ४ ॥ अत्थो अत्थो ति इह, पुत्तो पुत्तो घरं घरं च ति । भजा भज नि नर, किलिस्समाणं जसो हरइ ॥ ५ ॥ एगमणो
एस जणो, परिकिस्सइ जह कुडुवकज्जम्मि । तह जह जिणिंदधम्मं, ता पावइ मोन्खसोक्खं पि ॥ ६ ॥ एमाइ सोऊण
पडिबुद्धो वहु लोणो । पद्याविया गणहरा । सुरा वि केवलमहिमं काऊण नंदीसरवरदीवे जत्तं च काऊण गया सट्ठाणं ।

पासो वि भयवं तिफणिफणाल्लणो सत्तफणिफणाल्लणो वा वामदाहिणपासेसु चइरोट्टेदेवीधरणिंदेहिं पज्जुवासिज्जसाणो
पियंगुवन्नदेहो नवरयणिसमूसिओ अरिदुग्गेमित्थिपट्टणेण नियतित्थं पवत्तंतो भवसत्तपडिबोहणत्थं चउतीसाइसयस-
मेओ पुहविमडले विहरइ । पासस्स णं भयवओ दस गणा दस गणहरा होत्था, अज्जदिज्जप्पमुहा सोलस समणसहस्सा,
पुप्फचूलापमुहा अट्ठतीसमज्जियासहस्सा, सुनंदप्पमुहाणं समणोवासगाणं एग सयसहस्स चउसट्ठी य सहस्सा, सुनंदाप-
मुहाणं समणोवासियाण तिज्जि सयसहस्सा सत्तावीस च सहस्सा, अट्ठहसया चोहसपुवीणं, चोहससया ओहिनाणीणं,
दससया केवलनाणीणं, एक्कारससया वेउवीणं, अट्ठहससया विउलमईण, छब्ब सया वाईण, वारससया अणुत्तरोववाइयाणं
उक्कोसिया एसा परिवारसपया होत्था । तए ण पासे अरहा भवकमलदिवायरे देसूणाइ सत्तरि वरिसाइ केवलपरियाएणं
विहरित्ता एग वाससयं सव्वाउयं पालइत्ता आउयावसाणे सम्मेयमागओ । तत्थं समणाणं समणीणं सावयाणं सावियाणं
सव्वपरिसाए य निच्छत्ताइससारपहं सम्महंसणाइमोक्खमगं पसिणाइ च वागारित्ता मासियभत्तते उद्धट्ठिओ वगधारियपाणी
सेलेसीपडिबन्नो खीणभयोवग्गाहिकम्मंसो तेत्तीसाए अणगारेहिं समं सावणसुद्धऽट्ठमीए सिद्धिं पत्तो । चलियासणो

ओहिणा विनायवइयरो निराणंदो विमणो अंसुपुन्नयणो सोगाऊरियहियओ समागओ सको, जिणसरीरयं तिपयाहिणी-
काऊण नचासन्ने नाइदूरे पज्जुवासंतो चिट्ठइ, वयइ य—पसरइ मिच्छत्ततमं, गज्जंति कुत्तिरिक्कोसिया अज्ज । दुट्ठिभक्खड-
मरवेराइनिसियरा हुति सप्पसरा ॥ १ ॥ अत्थमिए जयसूरे, मउलेइ तुमम्मि संघकमलवणं । उल्लसइ कुमयतारानियरो
वि हु अज्ज जिणपास । ॥ २ ॥ तमगसियससिं व नहं, विज्झायपईवयं व निसि भवणं । भरहमिणं गयसोहं, जायमणाहं व
पहु ! अज्ज ॥ ३ ॥ एवं सवसुरवरा वि सक्को वि गोसीसचंदणेणाऽणुलिपित्ता हंसलक्खणं पडसाडयं च निवसित्ता सव्वालंकारियं करेइ । सेसदेवा वोहि सीयाहिं
गणहरा-ऽणगारसरीराइं आरोविय दोसु चियासु ठवेंति । सक्काएसेण अगिगुमारा देवा चियागासु अगिगि विज्जंति,
वाउकुमारा य वाउं, सेमदेवा कालागरुमाइपवरधूयं धयं महं च कुंभगसो पक्खिवंति । झामिएसु य मंसाईसु मेहकु-
मारा देवा खीरोयजलेण निव्ववंति चियाओ । सक्को उवरिमं दाहिणं हणुयं, ईसाणो वामं, चमरो हिट्ठिहं दाहिणं, वली
वामं, सेसा अंगोवंगाइं गेण्हंति । चियागासु य महंते थूभे कुणंति । निव्वाणमहिमं च काऊण सक्को नंदीसरे गंतूण पुर-
त्थिमअंजणगपवए जिणाययणमहिमं करेइ । तस्सेव चउरो लोगपाला तस्सेव अंजणगपवयस्स पासवत्तिसु चउसु
दहिमुहनगेसु सिद्धाययणमहिमं कुणंति । ईसाणो उत्तरिहे अंजणगे, चमरो दाहिणिहे, वली पच्छिमिहे, तेसिं लोग-
पाला तहेव जिणमहिमं कुणंति । सक्को सविमाणं गंतूण सुहम्मसभामज्झट्टियमाणवगखंभाओ ओयारिऊण वट्टसमुगयं
सीहासणे निवेसित्ता जिणसकहाउ पूएइ । पासजिणहणुं पि-तत्थेव पक्खिवइ । एवं सबदेवा वि । पंचसु वि कल्ला-
णगेसु विसाहानक्खत्तं भयवओ आसि ति ॥ एवं प्रसङ्गतः पार्श्वचरितमभिधाय प्रकृतसूत्रं व्याख्यायते—

तस्स लोगप्पदीवस्स, आसि सीसे महायसे । केसीकुमारसमणे, विज्जाचरणपारगे ॥ २ ॥

ओहिनाणसुए बुद्धे, सीससंघसमाउले । गामाणुगामं रीयंते, सावत्थि पुरिमाणए ॥ ३ ॥

तैदुयं नाम उज्जाणं, तम्मि नगरमंडले । फासुए सेज्जसंधारे, तत्थ वासमुवागए ॥ ४ ॥

व्याख्या—सुगममेव । नवरम्—“ओहिनाणसुए” ति सुव्यवस्थाद् अवधिज्ञानश्रुताभ्यां ‘बुद्धः’ अवगततत्त्वः ॥
‘नगरमण्डले’ पुरपरिक्षेपपरिसरे । ‘फासुके’ स्वाभाविकागन्तुकसत्त्वरहिते, क ? इत्याह—शय्या—वसतिः तस्या सत्कारकः—
शिलाफलकादिः शय्यासंस्कारकस्तस्मिन् । ‘तत्र’ इति तिण्डुकोद्याने ‘वासम्’ अवस्थानमिति सूत्रत्रयार्थः ॥ २-३-४ ॥
अत्रान्तरे यदभूत् तदाह—

अह तेणेव कालेणं, धम्मतिन्धयरे जिणे । भगवं वद्धमाणुत्ति, सवलोगम्मि विस्सुए ॥ ५ ॥

तस्स लोगपईवस्स, आसि सीसे महायसे । भयवं गोयमे नामं, विज्जाचरणपारगे ॥ ६ ॥

वारसंगविज्ज बुद्धे, सीससंघसमाउले । गामाणुगामं रीयंते, से वि सावत्थिमाणए ॥ ७ ॥

कोट्टगं नाम उज्जाणं, तम्मि नगरमंडले । फासुए सिज्जसंधारे, तत्थ वासमुवागए ॥ ८ ॥

व्याख्या—‘अथ’ वक्तव्यान्तरोपन्यासे । ‘तेणेव कालेणं’ ति तस्मिन्नेव काले वर्द्धमानो नाम्नाऽभूदिति शेषः,
‘विश्रुतः’ विख्यातः । शेषं स्पष्टमिति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥ ५-६-७-८ ॥ ततः किमजनि ? इत्याह—

केसीकुमारसमणे, गोयमे य महायसे । उभओ वि तत्थ विहरिंसु, अल्लीणा सुसमाहिया ॥ ९ ॥

उभओ सीससंधाणं, संजयाणं तवस्सिणं । तत्थ चिंता समुप्पन्ना, गुणवंताण ताइणं ॥ १० ॥

केरिसो वा इमो धम्मो ?, इमो धम्मो व केरिसो ? । आचारधम्मप्पणिही, इमा वा सा व केरिसी ? ॥

चाउज्जामो य जो धम्मो, जो इमो पंचसिक्खिओ । देसिओ वद्धमाणेणं, पासेण य महामुणी ॥ ११ ॥

अचेलगो य जो धम्मो, जो इमो संतरुत्तरो । एगकज्जपवत्ताणं, विसेसे किं नु कारणं ? ॥ १२ ॥

व्याख्या—“उभओ वि” ति उभावपि “अल्लीण” ति ‘आलीनौ’ मनोधाकायरुप्तिष्वाश्रितौ ‘सुसमाहितौ’ सुष्ठु
समाधिमन्तौ ॥ “उभउ” ति उभयोः ‘तत्रे’ति आचस्त्याम् ॥ चिन्तास्वरूपमाह—‘कीदृशः ?’ किं स्वरूपः ? ‘वा’ विकल्पे,
“इमो” ति ‘अयम्’ अस्मत्सम्बन्धी ‘धर्मः’ महाव्रतात्मकः ‘अयमि’ति दृश्यमानगणभृच्छिद्यसम्बन्धी “धम्मो व” ति
वाशब्दो भिन्नक्रमः, ततश्चायं वा धर्मः कीदृशः ?, आचारः—वेषधारणादिको बाह्यः क्रियाकलाप इत्यर्थः स एव धर्म-
सस्य प्रणिधिः—व्यवस्थापनम् आचारधर्मप्रणिधिः “इमा व” ति प्राकृतत्वात् ‘अयं वा’ अस्मत्सम्बन्धी, “सा व” ति
स वा द्वितीययतिसत्कः । अयमाशयः—अस्माकममीषां च सर्वज्ञप्रणीत एव धर्मः, तरिकमस्यैतत्साधकानां च भेदः ?
इति । तदेतदेव बोद्धुमिच्छामो वयमिति ॥ उक्तामेव चिन्तां व्यक्तीकर्तुमाह—“चाउज्जामो उ” ति ‘चतुर्यामश्च’ चतुर्-
हासतो यो धर्मो देशितः पार्श्वेन इति सम्बन्धः । “जो इमो” ति चकारस्य प्रश्लेषाद् यश्चायं पञ्चशिक्षाः—प्राणातिपा-
तविरमणोपदेशरूपाः सखाता यस्मिन्नसौ पञ्चशिक्षितो वर्द्धमानेन देशित इति योगः, “महामुणि” ति महामुनिना ।
अनयोर्विशेषे किञ्च कारणमित्युत्तरेण सम्बन्धः । अनेन धर्मविषयः संशयो व्यक्तीकृतः ॥ आचारधर्मप्रणिधिविषयं तमेव
व्यनक्ति—अचेलकश्च यो धर्मो वर्द्धमानेन देशित इत्यपेक्ष्यते । तथा “जो इमो” ति यश्चायं सान्तराणि—वर्द्धमानस्वा-
मित्यपेक्षया मानवर्णविशेषतः सविशेषाणि उत्तराणि—महामूल्यतया प्रधानाणि प्रक्रमाद् यस्मिन्नसौ सान्तरौत्तरो
धर्मः पार्श्वेन देशित इतीहाऽप्यपेक्ष्यते । एककार्यं—मुक्तिलक्षणं फलं तदर्थं प्रपन्नौ—प्रवृत्तौ एककार्यप्रपन्नौ तयोः
प्रक्रमात् पार्श्ववर्द्धमानयोर्विशेषे ‘किमि’ति संशये, ‘नु’ वितर्के ‘कारणं’ हेतुः । शेषं स्पष्टमिति सूत्रपञ्चकार्यः ॥
९-१०-११-१२-१३ ॥ एवं च विनेयचिन्तोत्पत्तौ यत् केक्षिगौतमावकाष्टौ यदाह—

अह ते तत्थ सीसाणं, विज्ञाय पवितक्खियं । समागमे कयमती, उभओ केसिगोयमा ॥ १४ ॥
 गोतमे पडिरूवण्णू, सीससंघसमाउले । जेट्ठं कुलमवेक्खंतो, तंदुयं वणमागओ ॥ १५ ॥
 केसीकुमारसमणो, गोयमं दिस्समागतं । पडिरूवं पडिवत्तिं, सम्मं संपडिवज्जती ॥ १६ ॥
 पलालं फामुयं तत्थ, पंचमं कुसतणाणि य । गोयमस्स णिसिज्जाए, विप्पं संपणामए ॥ १७ ॥

व्याख्या—अयं 'ते' इति तौ 'तत्र' श्रावस्या समागमे कृतमती अमृतामिति शेषः ॥ "पडिरूव" ति प्रतिरूप-
 विनयः—यथोचितप्रतिपत्तिरूपस्त्वं जानातीति प्रतिरूपमः ॥ 'प्रतिरूपाम्' उचिता 'प्रतिपत्तिम्' अम्यागतकर्तव्यरूपा
 सम्यक् सम्प्रतिपद्यते, करोतीति भावार्थः ॥ प्रतिपत्तिमेवाह—पलालं फामुकं तत्र "पंचमं" ति सुव्यवस्थायात् पञ्चमानि
 कुसतणानि च, पञ्चमत्वं चैषा पलालभेदाऽपेक्षया, यत् उक्तम्—'तणपणं पुण भणिय, जिणेहिं कम्मट्ठगंठिमहणेहिं ।
 साली वीही कोहव, राळग रत्ते तणाई च ॥ ११ ॥' गौतमस्य 'निपद्यार्थे' उपवेशनार्थं क्षिप्रं 'सम्प्रणामयति' समर्पयति ॥
 शेषं सूत्रसिद्धमेवेति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥ १४-१५-१६-१७ ॥ तौ द्वावप्युपविष्टौ यथा प्रतिभासतन्मथाऽऽह—

केसीकुमारसमणो, गोयमे य महायसे । उभओ निसत्ता सोहंति, चंदसरसमण्णमा ॥ १८ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ १८ ॥ तत्सङ्गमे च यदमृतं तदाह—

समागया बहू तत्थ, पासंडा कोउगा मिगा । गिहत्थाण अणेगाओ, साहस्सीओ समागया ॥ १९ ॥
 देवदाणवगंधवा, जक्खरक्खसकिन्नरा । अदिस्साण य भूयाणं, आसि तत्थ समागमो ॥ २० ॥

व्याख्या—पाखण्डं—अतं तद्योगात् पाखण्डाः—शेषप्रतिनः कौतुकात् मृगा इव मृगा अश्रव्यात् ॥ देव-दानव-गन्धर्व-

१ "वृणपत्र पुनर्भणित, जित्ते, कर्माप्रभियमणैः । शालिमोहिः कोदयो राळकोऽरण्यनृणानि च ॥ १ ॥"

यक्ष-राक्षस-किन्नराः समायाता इति सम्यग्धः । एते चानन्तरमदृश्यविशेषणाद् दृश्यरूपाः, अदृश्यानां च भूतानां
 फेरीकिलव्यन्तराणानासीत् समागमः । शेषं स्पष्टमिति सूत्रद्वयार्थः ॥ १९-२० ॥ सम्प्रति तयोर्जल्पनाह—

पुच्छामि ते महाभाग !, केसी गोयममव्ववी । तओ केसिं बुवंतं तु, गोयमो ण्णमव्ववी ॥ २१ ॥
 पुच्छ भंते ! जहिच्छं ते, केसिं गोयममव्ववी । तओ केसी अणुत्ताए, गोयमं ण्णमव्ववी ॥ २२ ॥

व्याख्या—'ते' इति त्वा 'महाभाग !' अतिशयाचिन्त्यशक्ते ! ॥ "जहिच्छं" ति यथेच्छ यदवभासत इत्यर्थः ।
 "केसिं गोयमं" ति सुव्यवस्थायाद् गौतमः, शेषं प्रतीतमिति सूत्रद्वयार्थः ॥ २१-२२ ॥ यत्रासौ गौतमं शृष्ट्यांस्तदाह—
 चाउज्जामो य जो धम्मो, जो इमो पंचसिक्खिओ । देसिओ वद्धमाणेणं, पासेण य महासुणी ॥ २३ ॥
 एगकज्जपवण्णाणं, विसेसे किं नु कारणं ? । धम्मे दुविहे मेहावी !, कहं विप्पचओ न ते ? ॥ २४ ॥

व्याख्या—प्रतीतमेव ॥ २३-२४ ॥ एवं केसिनोके—

तओ केसिं बुवंतं तु, गोयमो ण्णमव्ववी । पन्ना समिक्खए धम्मतत्तं तत्तविणिच्छियं ॥ २५ ॥
 पुरिमा उल्लुजडा उ, चक्कजडा य पच्छिमा । मज्झिमा उज्जुपन्ना उ, तेण धम्मो दुहा कए ॥ २६ ॥
 पुरिमाणं दुविसोज्जो उ, चरिमाणं दुरणुपालओ । कप्पो मज्झिममाणं तु, सुविसुज्जो सुपालओ २७

व्याख्या—ततः केसिं 'द्व्यन्तमेव' जल्पन्तमेव, अनेनाऽऽदरातिशयमाह, किं तदव्वीत् ? इत्याह—'प्रज्ञा'
 बुद्धिः 'समीक्षते' पश्यति, किं तद् ? इत्याह—'धर्मतत्त्वं' धर्मपरमार्थं, तत्त्वानां—जीवादीनां विनिश्चयो यस्मिन् तत्तथा ।
 इदमुक्तं भवति—न वाक्यश्रवणमात्रादेव वाक्यार्थनिर्णयो भवति किन्तु प्रज्ञावशात् ॥ ततः "पुरिमं" ति 'पूर्वं' प्रथम-
 तीर्यकत्वाय च ऋजयश्च—प्राज्ञलतया जडाश्च—दुःप्रतिपायतया ऋजुजडाः 'तु' इति यस्माद्, चरुजडाः 'चः' समुच्चये

'पश्चिमाः' पश्चिमजिनमुनयः, मध्यमाः पुनः ऋजुप्रज्ञाः 'तेन' हेतुना धर्मो द्विधा कृतः ॥ यदि नाम पूर्वादय एवविधा-
 तयापि कथमेतद् द्वैविध्यम् ? इत्याह—"पुरिमाणं" ति पूर्वेषां दुर्विशोध्यः ऋजुजडत्वादेव, 'कल्पः' इति सम्बध्यते, 'तुः'
 पूरणे, चरमाणा दुःखेनाऽनुपाल्यते दुरनुपालः स एव दुरनुपालो चरुजडत्वात्, 'कल्पः' यतिक्रिय । कलापः मध्यम-
 कानां तु ऋजुप्रज्ञत्वात् सुविशोध्यः सुपालकश्च, चर्य गम्यमानत्वादिति । विचित्रप्रज्ञविनेयानुग्रहाय द्वैविध्यं धर्मस्य
 देशितम् । असङ्गतवद्देहाऽऽयजिनामिधानमिति सूत्रत्रयार्थः ॥ २५-२६-२७ ॥ इत्य गौतमेनोक्ते केसिराह—

साहु गोयम ! पन्ना ते, छिन्नो मे संसओ इमो । अन्नोऽवि संसओ मज्झं, तं मे कहसु गो चमा ! ॥ २८ ॥
 अचेलओ अ जो धम्मो, जो इमो संतरुत्तरो । देसिओ वद्धमाणेणं, पासेण य महासुणी ॥ २९ ॥
 एगकज्जपवण्णाणं, विसेसे किं नु कारणं ? । लिंगे दुविहे मेहावी !, कहं विप्पचओ न ते ? ॥ ३० ॥

व्याख्या—साहु गौतम ! प्रज्ञा ते, छिन्नो मे संशयः "इमो" ति अयं त्वयेति विनेयापेक्षं चेत्य ममिधानम्,
 अन्यथा तु तस्य ज्ञानत्रयसमुत्पत्त्यैर्विधसंशयासम्भवः ॥ लिङ्गे 'द्विविधे' अचेलकृतया विविधवत्प्रधारितया च द्विभेदे ।
 शेषं किञ्चित् सुगमं किञ्चित् प्राग् व्याख्यातमेवेति सूत्रत्रयार्थः ॥ २८-२९-३० ॥ तत्र—

केसिं एवं बुवाणं तु, गोयमो ण्णमव्ववी । विज्ञाणेण समागम्म, धम्मसाहणमिच्छि यं ॥ ३१ ॥
 पच्चयत्थं च लोगस्स, नाणाविहविगप्पणं । जत्तत्थं गहणत्थं च, लोगे लिंगपओयणं ॥ ३२ ॥
 अह भवे पइन्ना उ, मोक्खसव्वभूयसाहणा । णाणं च दंसणं चैव, चरित्तं चैव निच्छ ए ॥ ३३ ॥

व्याख्या—विशिष्टं ज्ञानं विज्ञानं तच्च केवलमेव तेन 'समागम्य' यद् यस्योचितं तत् तथैव ज्ञात्वा 'धर्मसाधनं'
 धर्मोपकरणं—वर्षाकृपादि "इच्छित्तं" ति 'इष्टम्' अनुमतं पार्श्व-वर्द्धमानजिनाभ्यामिति प्रक्रमः । चरमाणं हि रक्त-

वक्षानुष्ठाने यकजडत्वेन बक्षरखनादिषु प्रवृत्तिर्निवारैव स्यादिति न तेन तदनुज्ञातम् । पार्श्वशिष्यास्तु न तथेति रक्ता-
दीनामपि तेनानुष्ठानं कृतमिति भावः ॥ किञ्च 'प्रत्ययार्थं च' अमी अतिन इति प्रतीतिनिमित्तं च, कस्य ? लोकस्य,
अन्यथा हि यथाऽभिरुचितं वेपमादाय पूजादिनिमित्तं विडम्बकादयोऽपि 'वयं अतिनः' इत्यभिदधीरन्, ततो अतिष्वपि
न लोकस्य अतिनः इति प्रतीतिः स्यात् । किं तदेवम् ? इत्याह—'नानाविधविकल्पनं' प्रक्रमात् नानाप्रकारो पकरणपरि-
कल्पनम्, नानाविधं हि वर्षाकल्पाद्युपकरणं यथावद् यतिष्वेव सम्भवतीति कथं न तत्प्रत्ययहेतुः स्यात् ? तथा यात्रा-
संयमनिर्वाहस्तदर्थम् ? विना हि वर्षाकल्पादिकं धृष्ट्यादौ संयमबाधैव स्यात्, ग्रहणं-ज्ञानं तदर्थं च, कथञ्चित् चित्तवि-
प्रवोत्पत्तावपि गृहातु—यथाऽहं अतीति, एतदर्थं लोके लिङ्गस्य प्रयोजनमिति—प्रवर्तनं लिङ्गप्रयोजनम् ॥ 'अथे'त्युप-
न्यासे, "भवे पइना उ" ति तुशब्दस्यैवकारार्थत्वाद् भिन्नक्रमत्वाच्च भवेदेव 'प्रतिज्ञा' अभ्युपगमः, प्रक्रमात् पार्श्व-
वर्द्धमानयोः प्रतिज्ञास्वरूपमाह—'मोक्षसम्भूयसाहण' ति मोक्षस्य सम्भूतानि च तानि तात्त्विकत्वात् साधनानि च
हेतुत्वात् मोक्षसम्भूतसाधनानि, कानि ? इत्याह—ज्ञानं च दर्शनं चैव चारित्र्यं च 'एवः' अवधारणे, स च लिङ्गस्य मुक्ति-
सम्भूतसाधनतां व्यवच्छिन्नन्ति—ज्ञानाद्येव मुक्तिसाधनं न तु लिङ्गम् । श्रूयते हि भरतादीनां लिङ्गं विनाऽपि केवलोत्पत्तिः,
'निश्चये' निश्चयनये विचार्ये न तु व्यवहारे, इति लिङ्गस्य तत्त्वतोऽकिञ्चित्करत्वात् न तद्भेदो विदुषां विप्रत्ययहेतुः, शेषं
स्पष्टमिति सूत्रत्रयार्थः ॥ ३१-३२-३३ ॥

साहु गोयम ! पन्ना ते, छिन्नो मे संसओ इमो । अन्नोऽवि संसओ मज्झं, तं मे कहसु गो यमा ! ॥३४॥

व्याख्या—प्राग्वत् । इत्थं महाव्रतात्मकधर्मविषयं वेपात्मकलिङ्गभेदविषयं च शिष्याणां विप्रत्ययमपनीय प्रसङ्गत-
स्तेषामेव व्युत्पत्त्यर्थं जानन्नपि अपरमपि वस्तुतत्त्वं पृच्छन् केशिः 'अन्योऽपि संशयः' इत्यादि पुनराह ॥ ३४ ॥

अणेगाण सहस्साणं, मज्झे चिट्ठसि गोयमा ॥ ते य ते अभिगच्छंति, कहं ते निज्जिया तुमे ? ॥३५॥

एगे जिए जिया पंच, पंच जिए जिया दस । दसहा उ जिणिताणं, सव्वसत्तु जिणामहं ॥ ३६ ॥

सत्तु य इह के वुत्ते ? , केसी गोयममव्वी । तओ केसिं वुवंतं तु, गोयमो इणमव्वी ॥ ३७ ॥

एगप्पा अजिए सत्तु, कसाया इंदियाणि य । ते जिणित्तु जहानायं, विहरामि अहं सुणी ॥ ३८ ॥

व्याख्या—'अनेकानां' बहूनां 'सहस्राणां' प्रक्रमात् शत्रुसम्बन्धिनां मध्ये तिष्ठसि गौतम ! 'ते' शत्रवः 'ते' इति
त्वामभिलक्षीकृत्य गच्छन्ति अर्थात् जेतुम्, कथं ते निर्जितास्तवया ? ॥ गौतम आह—'एकस्मिन्' प्रक्रमात् शत्रौ जिते
जिताः पञ्च, तथा "पंच जिए" ति सूत्रत्वात् पञ्चसु जितेषु जिता दश, 'दशधा तु' दशप्रकारान् पुनर्जित्वा 'सर्वशत्रून्' अनेक-
संख्यान् जयाम्यहम् ॥ ततश्च—'सत्तु य इह' 'चः' पूरणे, 'इति' भिन्नक्रमो जातौ चैकवचनम्, ततः शत्रुः क उक्तः ? इति
केशिः गौतममब्रवीत् । शेषं सुगमम् ॥ नवरम्—एकः 'आत्मा' चित्तं, तदभेदोपचाराद् अजितोऽनेकानर्थवाप्तिहेतुत्वात्
शत्रुरिव शत्रुः, तथा कपाया अजिताः शत्रव इति वचनविपरिणामेन योज्यते, एते चाऽऽत्मसहिताः प्रागुक्ताः पञ्च भवन्ति,
तथेन्द्रियाणि शत्रवोऽजितानि, एते च सर्वे प्रागुद्दिष्टा दश जाताः, चशब्दात् नोकपायाद्युत्तरोत्तरभेदाच्च सर्वेऽपि शत्रवो-
ऽजिताः । सम्प्रत्युपसंहारव्याजेन तज्जये फलमाह—'तान्' उक्तरूपान् शत्रून् जित्वा 'यथान्यायं' यथोक्तनीत्यनतिक्रमेण ततो
विहरामि, तन्मध्येऽपि विघ्नप्रतिबद्धविहारितयेति गम्यते इति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥३५-३६-३७-३८॥ एवं गौतमेनोक्तं—

साहु गोयम ! पन्ना ते, छिन्नो मे संसओ इमो । अन्नोऽवि संसओ मज्झं, तं मे कहसु गोयमा ! ॥३९॥

दीसंति व्हवे लोए, पासवद्धा सरीरिणो । मुक्कपासो लहुभूओ, कहं तं विहरसि सुणी ? ॥ ४० ॥

ते पासे सव्वसो छित्ता, निहंतूण उवायओ । मुक्कपासो लहुभूओ, विहरामि अहं सुणी ॥ ४१ ॥

पासा य इह के वुत्ता ? , केसी गोयममव्वी । केसिं एवं वुवंतं तु, गोयमो इणमव्वी ॥ ४२ ॥

रागदोसादओ तिद्धा, नेहपासा भयंकरा । ते छिंदित्तु जहानायं, विहरामि जहक्कमं ॥ ४३ ॥

व्याख्या—स्पष्टमेव । नवरम्—'लघुभूतः' वायुभूतो लघुभूत इव लघुभूतः, सर्वत्राऽप्रतिबद्धत्वात् ॥ 'ते' इति
तान् "सव्वसो" ति सूत्रत्वात् सर्वान् 'छित्त्वा' श्रोतवित्वा 'निहत्वा' पुनर्वन्धाभावेन विनाश्य, कथम् ? 'उपायतः' सद्-
तभावनाभ्यासरूपात् ॥ रागद्वेषादयः, आदिशब्दाद् मोहपरिमहः, 'तीव्राः' गाढाः, तथा "नेह" ति ज्ञेयाः—पुत्रादिस-
म्बन्धाः पाशा इव पाशाः 'यथाक्रमं' क्रमः—यतिविहित आचारस्तदनतिक्रमेणेति सूत्रपञ्चकार्थः ॥३९-४०-४१-४२-४३॥

साहु गोयम ! पन्ना ते, छिन्नो मे संसओ इमो । अन्नोऽवि संसओ मज्झं, तं मे कहसु गोयमा ! ॥ ४४ ॥

अंतोहिययसंभूता, लया चिट्ठई गोयमा ! । फलेइ विसभक्खीणं, सा उ उद्धरिया कहं ? ॥ ४५ ॥

तं लयं सव्वसो छित्ता, उद्धरित्ता समूलियं । विहरामि जहानायं, मुक्को मि विसभक्खणा ॥ ४६ ॥

लया य इति का वुत्ता ? , केसी गोयममव्वी । केसिमेवं वुवंतं तु, गोयमो इणमव्वी ॥ ४७ ॥

भवतण्हा लया वुत्ता, भीमा भीमफलोदया । तमुच्छित्तु जहानायं, विहरामि महामुणी ॥ ४८ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—'अंतोहिययसंभूत' ति हृदयान्तः सम्भूता । 'विसभक्खीणं' ति आर्पत्वाद् विपव-
द्भक्ष्यन्ते इति 'विपभक्ष्याणि' पर्यन्तदारुणतया विपोपमानि फलानीति गम्यते । 'सा तु' सा पुनः ॥ 'सव्वसो' ति सर्वा
'समूलिकां' रागद्वेषादिमूलयुक्ताम् । मुक्तोऽसि "विसभक्खण" ति 'विपभक्षणात्' विपफलाभ्यवहारोपमात् क्लिष्टकर्मणः ॥
भवे लृण्णा—लोभो भवत्लृण्णा 'भीमा' भयदा स्वरूपतः, भीमा—दुःखहेतुतया फलानाम् अर्थात् क्लिष्टकर्मणामुदयः—
विपाको यस्याः सा तथा, शेषमुपसंहाराभिधायीति सूत्रपञ्चकार्थः ॥ ४४-४५-४६-४७-४८ ॥

साहु गोयम ! पन्ना ते, छिन्नो मे संसओ इमो । अन्नोऽवि संसओ मज्झं, तं मे कहसु गोयमा ॥४९॥
 संपज्जलिया घोरा, अग्गी चिट्ठई गोयमा ॥ जे डहंति सरीरत्था, कहं यिज्झायिया तु मे ? ॥ ५० ॥
 महामेहप्पसूयाओ, गिज्झ वारि जलुत्तमं । सिंचामि सययं ते उ, सित्ता नो य डहंति मे ॥ ५१ ॥
 अग्गी य इति के वुत्ता ?, केसी गोयममव्वी । ततो केसिं वुवंतं तु, गोयमो इणमव्वी ॥ ५२ ॥
 कसाया अग्गिणो वुत्ता, सुयसीलतवो जलं । सुयधाराभिहता संता, भिन्ना हु न डहंति मे ॥ ५३ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—“अग्गि” ति अग्रयो ये दहन्तीय दहन्ति ॥ महामेघप्रसूतात् श्रोतस इति गम्यते,
 “गिज्झ” ति गृहीत्वा “ते उ” ति तुशब्दो भिन्नक्रमः, “तान्” अग्गीन् सिकास्तु “नो य” ति नैव दहन्ति “मे” ति
 माम् ॥ “अग्गी ये”त्यादि अग्निप्रभो महामेघादिप्रभोपलक्षणम् ॥ धृत च—उपचारात् कपायोपशमहेतयः श्रुतान्तर्ग-
 तोपदेशाः शीलं च—महाघातरूपं तपश्च—प्रतीतं धृतशीलतप इति समाहारः, ‘जलं’ वारि, उपलक्षणत्वात्वाऽस्य महामेघः
 सर्वजगदानन्दकतया तीर्थकृत, श्रोतश्च तत् उत्पन्न आगमः, उक्तमेवार्थं सविशेषमुपसहरन्नाह—धृतस्य उपलक्षत्वात्
 शीलतपसोश्च धारा इव धाराः—तत्परिभावनानिर्मुक्तताभिरभिहताः सन्तः प्रक्रमादुक्तत्वात् अग्रयः ‘भिन्नाः’ विदारि-
 तास्तदभिधातेन लवमात्रीकृता इत्यर्थः, ‘हु’ पूरणे इति सूत्रपञ्चकार्यः ॥ ४९-५०-५१-५२-५३ ॥

साहु गोयम ! पन्ना ते, छिन्नो मे संसओ इमो । अन्नोऽवि संसओ मज्झं, तं मे कहसु गोयमा ॥ ५४ ॥
 अयं साहसिओ भीमो, वुट्ठस्सो परिधावई । जंसि गोयम ! आरूढो, कहं तेण न हीरसी ? ॥ ५५ ॥
 पहावंतं निगिण्हामि, सुयरस्सीसमाहियं । न मे गच्छइ उम्मग्गं, मग्गं च पटियज्झ ॥ ५६ ॥
 अस्से य इति के वुत्ते ?, केसी गोयममव्वी । तओ केसिं वुवंतं तु, गोयमो इणमव्वी ॥ ५७ ॥

मणो साहसिओ भीमो, वुट्ठस्सो परिधावई । तं सम्मं तु निगिण्हामि, धम्मसिक्खाए कंभग्गं ॥५८॥

व्याख्या—‘अयं’ प्रत्यक्षः सहसा—असमीक्ष्य प्रपतत इति साहसिकः, “जंसि” ति यस्मिन् ॥ ‘प्रधायन्तम्’ उन्मा-
 गाभिमुखं गच्छन्तं निगृहामि, ‘धुतरदिमसमाहितम्’ आगमयन्त्यानियदम् ॥ ‘धर्म्मशिक्षायै’ धर्म्मोभ्यासनिमित्तं ‘कन्यका’
 जालान्धः, ततश्च कन्यकमिय कन्यकम्, किमुक्त भवति ?—दुष्टाश्वोऽपि निमृणयोग्याः कन्यकप्राय एव । शेषं स्पष्टमिति
 सूत्रपञ्चकार्यः ॥ ५४-५५-५६-५७-५८ ॥

साहु गोयम ! पन्ना ते, छिन्नो मे संसओ इमो । अन्नोऽवि संसओ मज्झं, तं मे कहसु गोयमा ॥ ५९ ॥
 कुप्पहा यहवे लोए, जेसिं नासंति जंतवो । अद्धाणे कह यटंतो, तं न नाससि गोयमा ॥ ६० ॥
 जे य मग्गेण गच्छंति, जे य उम्मग्गपट्टिया । ते सव्वे विदिता मज्झं, तो न नस्सामहं सुणी ॥ ६१ ॥
 मग्गे य इति के वुत्ते ?, केसी गोयममव्वी । तओ केसिं वुवंतं तु, गोयमो इणमव्वी ॥ ६२ ॥
 कुप्पववणपासंडी, सव्वे उम्मग्गपट्टिया । सम्मग्गं तु जिणफत्तायं, एस मग्गे हि उत्तमे ॥ ६३ ॥

व्याख्या—स्पष्टमेव । नवरम्—“मग्गे य” ति ‘मार्गः’ सन्मार्गः उपलक्षणत्वात् कुमार्गश्च ॥ ते कुप्रवचनपाण्डित्यः सर्वे
 उन्मार्गप्रस्थिताः, अनेन च कुप्रवचनानि कुपथा इत्युक्तं भवति । ‘सन्मार्गं हु’ सत्पथं पुनर्जनीयादिति शेषः, जिनाय्यावत्,
 कृतः ? इत्याह—एव मार्गः ‘ही’ति यस्मात् ‘उत्तमः’ अन्यमार्गोभ्यः प्रधान इति सूत्रपञ्चकार्यः ॥ ५९-६०-६१-६२-६३ ॥

साहु गोयम ! पन्ना ते, छिन्नो मे संसओ इमो । अन्नोऽवि संसओ मज्झं, तं मे कहसु गोयमा ॥ ६४ ॥
 महाउदगवेगेणं, वुज्झमाणाण पाणिणं । सरणं गई पइट्ठा य, दीवें कं मज्झसी ? सुणी ॥ ६५ ॥
 अत्थि एगो महावीयो, धारिमज्झे महालओ । महाउदगवेगस्स, गई तत्थ न बिज्झई ॥ ६६ ॥

दीवें य इति के वुत्ते ?, केसी गोयममव्वी । तओ केसिं वुवंतं तु, गोयमो इणमव्वी ॥ ६७ ॥
 जरामरणवेगेणं, वुज्झमाणाण पाणिणं । धम्मो दीवो पइट्ठा य, गई सरणमुत्तमं ॥ ६८ ॥

व्याख्या—स्पष्टमेव । नवरम्—“शरणं” तस्मिन्धारणक्षमम्, अत एव गम्यमानत्वाद् गतिम् तत एव “पइट्ठा य”
 ति ‘प्रतिष्ठा’ स्थिरायस्थानहेतुं, ‘यः’ समुच्चये ॥ “दीवें य” ति द्वीपप्रभ उदकवेगप्रभोपलक्षणम्, “जरामरणवेगेणं” ति
 जरामरणे एव वेगः—रयः प्रक्रमाद् उदकस्य तेनेति सूत्रपञ्चकार्यः ॥ ६४-६५-६६-६७-६८ ॥

साहु गोयम ! पन्ना ते, छिन्नो मे संसओ इमो । अन्नोऽवि संसओ मज्झं, तं मे कहसु गोयमा ॥ ६९ ॥
 अन्नवंसि महोहंसि, नावा विपरिधावई । जंसि गोयममारूढो, कहं पारं गमिस्ससी ? ॥ ७० ॥
 जा उ अस्साविणी नावा, न सा पारस्स गामिणी । जा निरस्साविणी नावा, सा उ पारस्स गामिणी ७१
 नावा य इति का वुत्ता ?, केसी गोयममव्वी । तओ केसिं वुवंतं तु, गोयमो इणमव्वी ॥ ७२ ॥
 सरीरमाहु नाव ति, जीवो वुब्ह नाविओ । संसारो अन्नवो वुत्तो, जं तरंति महेसिणो ॥ ७३ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—“अर्णवें” समुद्रे ‘महोचै’ बृहज्जलप्रवाहे नौः ‘विपरिधावति’ विशेषेण परित्रजति “जंसि”
 ति यस्या गौतम ! त्वमारूढः ॥ “जा उ” ति या ‘तुः’ पूरणे, ‘आश्राविणी’ जलसङ्गाहिणी, या पुनः तुशब्दस्य पुनरर्थ-
 स्येह सन्ध्यात् “निरस्साविणि” ति निष्क्रान्ता आश्राविभ्यः—प्रक्रमात् सन्धिभ्यो निराश्राविणी सा पारस्य गामिनी ।
 ततोऽहं निराश्राविणीमारूढः, अतः पारगामी भविष्यामीति भावः ॥ “नावे”त्यादि अत्र नौः तरिहृतायोपलक्षणम्, अत
 एवोत्तरमाह—“शरीरे”त्यादि । सूत्रपञ्चकार्यः ॥ ६९-७०-७१-७२-७३ ॥

साहु गोयम ! पन्ना ते, छिन्नो मे संसओ इमो । अन्नोऽवि संसओ मज्झं, तं मे कहसु गोयमा ॥७४॥

अंधयारे तमे घोरे, चिह्नंति पाणिणो यद् । को करिस्सइ उज्जोयं, सव्वलोगम्मि पाणिणं ? ॥ ७५ ॥
उग्गओ विमलो भाणू, सव्वलोगप्पभंकारो । सो करिस्सइ उज्जोयं, सव्वलोगम्मि पाणिणं ॥ ७६ ॥
भाणू य इति के वुत्ते?, केसी गोयममव्वी । तओ केसिं वुवंतं तु, गोयमो इणमव्वी ॥ ७७ ॥
उग्गओ खीणसंसारो, सव्वण्णू जिणभक्खरो । सो करिस्सइ उज्जोयं, सव्वलोगम्मि पाणिणं ॥ ७८ ॥

व्याख्या—अन्धमिवान्धम् अर्थाद् जन् करोतीत्यन्धकार तस्मिन् 'तमसि' प्रतीते । शेषं सुगममेव इति सूत्र-
पञ्चकार्यः ॥ ७४-७५-७६-७७-७८ ॥

साहु गोयम ! पन्ना ते, छिन्नो मे संसओ इमो । अन्नो वि संसओ मज्झं, तं मे कहसु गोयमा ! ॥ ७९ ॥
सारीरमाणसे दुक्खे, वज्झमाणाण पाणिणं । खेमं सिवं अणावाहं, ठाणं किं मन्नसी मुणी ! ? ॥ ८० ॥
अत्थि एगं धुवं ठाणं, लोग्गम्मि दुरारुहं । जत्थ नत्थि जरा मच्चू, वाहिणो वेयणा तहा ॥ ८१ ॥
ठाणे य इति के वुत्ते?, केसी गोयममव्वी । केसिमेवं वुवंतं तु, गोयमो इणमव्वी ॥ ८२ ॥
णिद्वाणं ति अवाहं ति, सिद्धी लोग्गमेव य । खेमं सिवं अणावाहं, जं चरंति महेसिणो ॥ ८३ ॥
तं ठाणं सासयंवासं, लोग्गम्मि दुरारुहं । जं संपत्ता न सोयंति, भवोहंतकरा मुणी ! ॥ ८४ ॥

व्याख्या—स्पष्टमेव । नवरम्—“सारीरमाणसे” ति शारीरमानसैः “दुक्खि” ति दुःखैः “वज्झमाणाणं” ति वध्य-
मानानां ‘क्षेमं’ व्याधिविरहत्; ‘शिवं’ सर्वोपद्रवाभावतः ‘अनावाधं’ स्वाभाविकवाधाऽपगततः ॥ ‘वेदनाश्च’ शारीरमानस-
दुःखानुभवात्मिकाः, ततश्च व्याध्यभावेन क्षेमत्वम्, जरामरणाऽभावेन शिवत्वम्, वेदनाऽभावेनाऽनावाधत्वमिति ॥
“निद्वाणं ति” इतिशब्दः स्वरूपपरामर्शकः, यत्राऽपि नास्ति तत्राप्यध्याहर्त्तव्यः, तत् उच्यते इति अध्याहारान्—

निर्वाणमिति अव्यावाधमिति सिद्धिरिति लोकाग्रमिति यदुच्यत इति व्याख्येयम् । ‘एवे’ति पूरणे, ‘चः’ समुच्चये, क्षेमं
शिवम् अनावाधमिति च प्राप्तवत्, यत् ‘चरन्ति’ गच्छन्ति ॥ तत् स्थानमुक्तमिति प्रक्रमः ॥ सविशेषणस्य पृष्टत्वात् तदेव
विशिनष्टि—“सासयंवासं” ति विन्दोरलाक्षणिकत्वात् ‘शाश्वतवासं’ नित्यावस्थिति लोकाग्रे दुरारोहं उपलक्षणत्वात्
जराद्यभाववच्च, प्रसङ्गतस्तन्माहात्म्यमाह—“जं संपत्ते”त्यादि ॥ सूत्रपट्टार्थः ॥ ७९-८०-८१-८२-८३-८४ ॥

साहु गोयम ! पन्ना ते, छिन्नो मे संसओ इमो । नमो ते संसयाईय !, सव्वसुत्तमहोयही ! ॥ ८५ ॥

व्याख्या—सुगमम् । नयरम्—उत्तरार्द्धेनोपबृंहणागमं स्तवनमाह ॥ ८५ ॥ पुनस्तद्वक्तव्यतामेवाह—

एवं तु संसए छिन्ने, केसी घोरपरक्कमे । अभिवंदित्ता सिरसा, गोयमं तु महायसं ॥ ८६ ॥
पंचमहवयं धम्मं, पडिवज्जति भावओ । पुरिमस्स पच्छिमम्मी, मग्गे तत्थ सुहावहे ॥ ८७ ॥

व्याख्या—सुगमम् । नवरम्—‘एवं तु’ अमुनैव क्रमेण ॥ क पुनरयं पञ्चयामो धर्मः ? इत्याह—“पुरिमस्स”
त्ति पूर्वस्य सोपस्कारत्वात् सूत्रस्य तीर्थकृतोऽभिमतं ‘पश्चिमे’ पश्चिमतीर्थकृतस्त्वन्धितया मार्गे ‘तत्रे’ति प्रक्रान्ते शुभावहे
इति सूत्रद्वयार्थः ॥ ८६-८७ ॥ सम्प्रत्यध्ययनार्थोपसहारव्याजेन महापुरुषसङ्गफलमाह—

केसीगोयमओ निच्चं, तम्मि आसि समागमे । सुयसीलसमुक्करिसो, महत्थऽत्थविणिच्छओ ॥ ८८ ॥

व्याख्या—‘केशिगौतमतः’ इति केशिगौतमौ आश्रित्य ‘नित्यं’ तत्पुरुषस्यानापेक्षया ‘तस्मिन्’ प्रक्रान्तस्थाने आसीत्,
समागमः ‘श्रुतशीलसमुत्कर्षः’ ज्ञानचरणप्रकर्षः, तथा महार्थाः—महाप्रयोजना मुक्तिसाधकत्वेन येऽर्थास्तेषां विनिश्चयः—
निर्णयो महार्थार्थविनिश्चयः, तच्छिष्याणामिति गम्यत इति सूत्रार्थः ॥ ८८ ॥ तथा—

तोसिया परिसा सवा, सम्मग्गं समुवट्ठिया । संथुया ते पसीयंतु, भयवं केसीगोयमे ॥ ८९ ॥ ति वेमि ।

व्याख्या—तथा तोपिता पर्यत् सर्वा ‘सन्मार्गं’ मुक्तिपथम् अनुप्राप्तुमिति गम्यते, ‘समुपस्थिता’ उद्यता, अनेन पर्यदः
फलमाह । इत्थं तच्चरितवर्णनद्वारेण तयोः स्तवनमुक्त्वा प्रणिधानमाह—सस्तुतौ तौ प्रसीदता भगवत्केशिगौतमाविति
सूत्रार्थः ॥ ८९ ॥ ‘इतिः’ परिसमाप्तौ, प्रवीमीति पूर्ववत् ॥

॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिकृतायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुखचोद्यायां
केशिगौतमीयाख्यं त्रयोविंशमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ प्रवचनमात्राख्यं चतुर्विंशमध्ययनम् ।

व्याख्यातं त्रयोविंशमध्ययनम् । सम्प्रति प्रवचनमात्रनामकं चतुर्विंशमारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—
‘अनन्तराध्ययने परेषामपि चित्तविभुतिः केशिगौतमवदपनेया इत्युक्तम्, वदपनयनं च सम्यग्ग्रायोगत एव, स च प्रवचनमात्रस्वरूपपरिज्ञानत इति तत्स्वरूपमुच्यते’ अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्याऽऽदिसूत्रम्—

अट्ट पवयणमायाओ, समिती गुत्ती तहेव य । पंचेव य समिहो, तओ गुत्तीउ आहिया ॥ १ ॥
इरियाभासेसणादाणे, उचारे समिहो इय । मणगुत्ती वयगुत्ती, कायगुत्ती उ अट्टमा ॥ २ ॥
एयाओ अट्ट समिहो, समासेण वियाहिया । दुवालसंगं जिणक्खायं, मायं जत्थ उ पवयणं ॥ ३ ॥

व्याख्या—सुगममेव । नवरम्—“समिहो” ति समितयः, “गुत्ति” ति गुप्तयः, तथैव “चः” समुद्ये, “आहिय” ति आख्याताः ॥ ता एव नामत आह—“इरिए”त्यादि आदानं—ग्रहणं निक्षेपोपलक्षणम्, “उचारे समिहो इय” ति चस्य भिन्न-क्रमत्वाद् उच्चारशब्दस्य चोपलक्षणत्वाद् उच्चारविपरिष्ठापनाया च समितिः, इदं च प्रत्येकं योग्यते, “इतिः” परिसमाप्तौ एतावत् एव समितयः ॥ निगमनमाह—एता अष्ट ‘समितयः’ समिति—सम्यक् सर्ववित्प्रवचनानुसारितया इतयः—आत्म-नक्षेष्टाः समितय इत्यन्वयं गुप्तीनामपि समितिशब्दवाच्यत्वमस्तीत्येवमुपन्यासः । यत्तु भेदेनोपादानं तत् समितीनां प्रवी-चाररूपत्वेन गुप्तीनां तु प्रवीचाराऽप्रवीचारात्मकत्वेन कथञ्चिद् भेदस्यापनार्थम् । ‘मायं’ ति तुशब्दस्योत्तरस्येह योगाद् मातमेव, तथाहि—सर्वा अप्यमूत्रारिरूपाः, ज्ञानदर्शनाऽविनाभावि च चारिध्रम्, न चैतन्नयातिरिक्तमन्यदर्थतो द्वादशा-ङ्गमित्येतासु प्रवचनं मातमुच्यते इति सूत्रत्रयार्थः ॥ १-२-३ ॥ तत्रैर्यासमितिस्वरूपमाह—

आलंघणेण कालेणं, मग्गेणं जयणाह य । चउकारणपरिसुद्धं, संजए इरियं रिए ॥ ४ ॥
तत्थ आलंघणं णाणं, दंसणं चरणं तथा । काले य दिवसे वुत्ते, मग्गे उप्पहवजिए ॥ ५ ॥
दवओ खेत्तओ चेव, कालओ भावओ तथा । जयणा चउविहा वुत्ता, तं मे कित्तयओ सुण ॥ ६ ॥
दवओ चक्खुसा पेहे, जुगमित्तं च खित्तओ । कालओ जाव रीएज्जा, उवउत्तो य भावओ ॥ ७ ॥
इंदियत्थे विवजित्ता, सज्झायं चेव पंचथा । तम्मुत्ती तप्पुरक्कारे, उवउत्ते रियं रिए ॥ ८ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—“चउकारणपरिसुद्धं” ति सुष्यलयात् चतुःकारणपरिशुद्ध्या “इरिय” ति ‘ईर्यया’ गत्या ‘रीयेत’ गच्छेत् ॥ “दवओ चक्खुसा पेहि” ति ‘द्रव्यतः’ द्रव्यमाश्रित्य यतना चक्षुषा प्रेक्षेत प्रक्रमात् जीवादि-द्रव्यम्, युगमात्र च प्रस्तावात् क्षेत्रं प्रेक्षेत इति योगः, क्षेत्रतो यतना, कालतो यावद्रीयेत तावत्कालमानेति गम्यते, उपयु-क्तश्च भावतः ॥ उपयुक्ततामेव स्पष्टयति—इन्द्रियार्थान् विवर्ज्य स्वाध्यायं धैर्यं पद्मधा, ततश्च तस्यामेव—ईर्यायां मूर्तिः अर्थाद् व्याप्रियमाणा यस्याऽसौ तन्मूर्तिः, तथा तामेव पुरस्करोति—तत्रैवोपयुक्ततया प्राधान्येनाङ्गीकुरुते तत्पुरस्कारः, ‘उपयुक्तः’ संयत ईर्यया रीयेतेति सूत्रपञ्चकार्यः ॥ ४-५-६-७-८ ॥ भाषासमितिमाह—

कोहे माणे य माया य, लोभे य उवउत्तया । हासे भय मोहरिए, विगहासु तहेव य ॥ ९ ॥
एयाहं अट्ट ठाणाहं, परिवजित्तु संजए । असावज्जं भियं काले, भासं भासिज्ज पन्नवं ॥ १० ॥

व्याख्या—सुगममेव । नवरम्—एतान्यष्ट स्थानानि परिवर्ज्येति, कोऽर्थः ? क्रोधादिवशेन मृषादिरूपमसद्वाग्योगं परिहृत्य सयतः ‘असावद्यां’ निर्दोषां ‘मिता’ परिमितां ‘काले’ प्रस्तावे इति सूत्रद्वयार्थः ॥ ९-१० ॥ एपणासमितिमाह—
गवेसणाए गहणे य, परिभोगेसणा य जा । आहारोवहिसिज्जाए, एए तिन्नि विसोहए ॥ ११ ॥

उग्गमुप्पायणं पढमे, वीए सोहिज्ज एसणं । परिभोगम्मि चउक्कं, विसोहिज्ज जयं जई ॥ १२ ॥

व्याख्या—गवेपणायां ग्रहणे च उभयत्र एपणेति सम्बध्यते, ततो गवेपणाचामेपणा ग्रहणे चैपणा परिभोगैपणा च या “आहारोवहिसेजाए” ति वचनव्यत्यायाद् आहारोपधिशय्यासु “एए तिन्नि” ति ‘एताः’ एपणाः तिन्नः ‘विशोधयेत्’ निर्दोषा विद्ध्यता ॥ कथं विशोधयेत् ? इत्याह—“उग्गमुप्पायणं” ति सूचनात् सूत्रमिति उद्गमोत्पादना-दोषान् “पढमे” ति ‘प्रथमाया’ गवेपणैपणायां, “वीए” ति ‘द्वितीयायां’ ग्रहणैपणाया शोधयेत् “एपणं” ति एपणा-दोषान्, “परिभोगम्मि” ति परिभोगैपणायां “चउक्कं” संयोजनाऽप्रमाणाऽद्वारधूमकारणात्मकम्, अद्वारधूमयोर्मोह-नीयान्तर्गतत्वेनैकतया विवक्षितत्वात् विशोध्येत “जयं” ति यतमानो यतिः । पुनः क्रियाभिधानमतिशयव्यापनार्थमिति सूत्रद्वयार्थः ॥ ११-१२ ॥ चतुर्यसमितिमाह—

ओहोवहोवग्गहियं, भंडयं वुविहं सुणी । गिण्हंतो निक्खिवंतो य, पउंजिज्ज इमं विहिं ॥ १३ ॥
चक्खुसा पडिलेहिंता, पमज्जिज्ज जयं जई । आदिए निक्खिविज्जा वा, दुहओ वि समिए सयां ॥ १४ ॥

व्याख्या—“ओहोवहोवग्गहियं” ति उपविशब्दो मध्यनिर्दिष्टत्वाद् उभयत्र सम्बध्यते, तत ओघोपधिमौपग्रहिको-पधिं च ‘भाण्डकम्’ उपकरणं रजोहरणदण्डकादि ‘द्विविधम्’ उक्तभेदतो द्विभेदं मुनिर्गृह्णन् निक्षिपंश्च प्रयुज्जीत इमं विधिम् ॥ तमेवाह—चक्षुषा प्रत्युपेक्ष्य प्रमार्जयेद् रजोहरणादिना यतमानो यतिः, तत आवदीत निक्षिपेद् वा “दुहओ वि” ति द्वावपि क्रमाद् औधिकौपग्रहिकोपधी ‘समितः’ उपयुक्तः सवेति सूत्रद्वयार्थः ॥ १३-१४ ॥ पद्ममसमितिमाह—

उच्चारं पासवणं, खेळं सिंघाण जल्लियं । आहारं उवहिं देहं, अन्नं वा वि तहाविहं ॥ १५ ॥
अणावायमसंलोए, अणावाए चेव होइ संलोए । आवायमसंलोए, आवाए चेव संलोए ॥ १६ ॥

अणावायमसंलोए, परस्सऽणुवचाहए । समे अज्झुसिरे वा वि, अचिरकालकयम्मि य ॥ १७ ॥
विच्छिन्ने दूरमोगादे, णासन्ने विलवज्जिए । तसपाणवीयरहिए, उच्चारदीणि वोसिरे ॥ १८ ॥

व्याख्या—उच्चारं प्रसवणं खेलं सिंहानं “जल्लियं” ति जल्लं आहारं उपधिं देहं ‘अन्यद्वा’ कारणतो गृहीतं गोमयादि, ‘अपिः’ पूरणे, ‘तथाविधं’ परिष्ठापनार्हं प्रक्रमात् स्थण्डिले व्युत्सृजेद् इत्युत्तरेण सम्बन्धः ॥ स्थण्डिलं च दशविशेषणपदविशिष्टम्, तत्र चाऽऽद्यविशेषणपदयोर्भेदरचनामाह—अनापातम् असंलोकम्, अनापातं चैव भवति सलोकम्, आपातम् असंलोकम्, आपातं चैव सलोकम् । इह चाऽऽपातं संलोकं च अर्शआदेराकृतिगणत्वात् मत्वर्थो-
येऽचि सिद्धम् ॥ दशविशेषणपदपरिज्ञानार्थमुच्चारदीनि यादृशे स्थण्डिले व्युत्सृजेत् तदाह—अनापाते असंलोके, कस्य ? ‘परस्स’ स्वपक्षादेः, तथा ‘अनुपघातिके’ संयमात्मप्रवचनोपघातरहिते, समे अणुपिरे च प्रतीते, अचिरकालकृते च, चिरकृते पुनः सम्मूर्च्छन्त्येव पृथिव्यादयः ॥ ‘विस्तीर्णे’ जघन्यतोऽपि हस्तमात्रे, ‘दूरमवगादे’ जघन्यतोऽपि चतुरङ्ग-
लमधोऽचितीभूते, नासन्ने ग्रामारामादेः, विलवज्जिते त्रसप्राणवीजरहिते उच्चारदीनि व्युत्सृजेदिति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥ १५-१६-१७-१८ ॥ सम्प्रत्युक्तमर्थमुपसहरन् वक्ष्यमाणार्थसम्बन्धार्थमाह—

एताओ पंच समिईओ, समासेण विघाहिया । इत्तो य तओ गुत्तीओ, वोच्छामि अणुपुवसो ॥ १९ ॥

व्याख्या—सुगमम् । नवरम्—“अणुपुवसो” ति आनुपूर्व्या ॥ १९ ॥ तत्रायामाह—

सच्चा तहेव मोसा य, सच्चा मोसा तहेव य । चउत्थी असच्चमोसा य, मणगुत्ती चउव्विहा ॥ २० ॥
संरंभसमारंभे, आरंभे य तहेव य । मणं पवत्तमाणं तु, नियत्तिज्ज जयं जई ॥ २१ ॥

व्याख्या—स्पष्टमेव । नवरम्—सत्यादयो मनोयोगास्तद्विषया मनोगुप्तिरपि उपचारात् सत्यादिरुक्ता ॥ अस्या एव स्वरूपं निरूपयन् काकोपदेष्टुमाह—संरंभः—सङ्कल्पः स च मानसस्तथाऽहं ध्यास्यामि यथाऽसौ मरिष्यतीत्येवंविधः, समारंभः—परपीडाकरोद्घाटनादिनिबन्धनं ध्यानम् अनयोः समाहारस्तस्मिन्, ‘आरंभे’ परप्राणापहारक्षमाऽशुभध्यानरूपे, ‘चः’ समुच्चये, ‘तथैव’ तेनैवाऽऽगमप्रतीतेन प्रकारेण मनः प्रवर्त्तमान ‘तुः’ विशेषणे, निवर्त्तयेत् यतमानो यतिः । विशेषपञ्चायम्—शुभसङ्कल्पेषु मनः प्रवर्त्तयेदिति सूत्रद्वयार्थः ॥ २०-२१ ॥ वाग्गुप्तिमाह—

सच्चा तहेव मोसा य, सच्चा मोसा तहेव य । चउत्थी असच्चमोसा य, वयगुत्ती चउव्विहा ॥ २२ ॥
संरंभसमारंभे, आरंभे य तहेव य । वयं पवत्तमाणं तु, नियत्तिज्ज जयं जई ॥ २३ ॥

व्याख्या—अनन्तरव्याख्यातमेव । नवरम्—वाग्गुप्तिरुच्चारयितव्या । वाचिकश्च संरंभः—परव्यापादनक्षमसं-
व्रादिपरावर्त्तनासङ्कल्पसूचको ध्वनिरेवोपचारात् सङ्कल्पशब्दवाच्यः सन् समारंभः—परपीडाकरमन्त्रादिपरावर्त्तनम्, ‘आरंभः’ परव्यपरोपणक्षममन्त्रादिजपनमिति सूत्रद्वयार्थः ॥ २२-२३ ॥ कायगुप्तिमाह—

ठाणे निसीयणे चेव, तहेव य तुयट्ठणे । उल्लंघण पल्लंघण, इंदियाण य जुंजणे ॥ २४ ॥

संरंभसमारंभे, आरंभे य तहेव य । कायं पवत्तमाणं तु, नियत्तिज्ज जयं जई ॥ २५ ॥

व्याख्या—‘स्थाने’ ऊर्ध्वस्थाने ‘निपीदने चैव’ प्रतीते, तथैव च ‘त्वग्वर्त्तने’ शयने ‘उल्लङ्घने’ गतीदिरुत्क्रमणे ‘प्रलङ्घने’ सामान्येन गमने, उभयत्र सूत्रत्वात् सुपो लुक् । इन्द्रियाणां च “जुंजणे” ति ‘योजने’ शब्दादिषु व्यापारणे, सर्वत्र वर्त्तमान इति शेषः ॥ संरंभः—अभिघातो यष्टिमुष्मादिसंस्थानमेव सङ्कल्पसूचकमुपचारात् सङ्कल्पशब्दवाच्य सत् समारंभः—परितापकरो मुख्याद्यभिघातः अनयोः समाहारस्तस्मिन्, ‘आरंभे’ प्राणिवधात्मनि कायं प्रवर्त्तमानं निवर्त्तयेत् । शेषं प्राग्वदिति सूत्रद्वयार्थः ॥ २४-२५ ॥ सम्प्रति समितिगुह्योः परस्परं विशेषमाह—

एयाओ पंच समिईओ, चरणस्स य पवत्तणे । गुत्ती नियत्तणे वुत्ता, असुभत्थेसु य सवसो ॥ २६ ॥

व्याख्या—‘एताः’ पञ्च समितयः चरणं—चारित्रं सचेष्टेत्यर्थः तस्य प्रवर्त्तने, पूर्वचशब्दस्यैवार्थस्य भिन्नक्रमत्वात् प्रवर्त्तन एव, किमुक्तं भवति ?—सचेष्टासु प्रवृत्तावेव समितयः । तथा “गुत्ति” ति गुप्तयो निवर्त्तनेऽप्युक्ताः, “असु-
भत्थेसु” ति ‘अशुभार्थेभ्यः’ अशोभनमनोयोगादिभ्यः “सवसो” ति सर्वेभ्यः, अपिशब्दात् चरणप्रवर्त्तनेऽपीति सूत्रार्थः ॥ २६ ॥ सम्प्रति अध्ययनार्थमुपसहरन् एतदाचरणफलमाह—

एया पवयणमाया, जे सम्मं आयरे सुणी । सो खिप्पं सबसंसारा, विण्णमुच्चह पंडिए ॥ २७ ॥ ति वेमि ॥

व्याख्या—स्पष्टमेव ॥ २७ ॥

॥ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिकृतायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुख-
बोधायां प्रवचनमात्राख्यं चतुर्विंशमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ पञ्चविंशतितमं यज्ञीयाख्यमध्ययनम् ॥

व्याख्यात चतुर्विंशमध्ययनम् । अधुना यज्ञीयाख्यं पञ्चविंशमध्ययनं समाप्त्यते, अस्य चाऽयमभिसम्बन्धः—
‘अनन्तराध्ययने प्रवचनमातरोऽभिहिताः, इह तु ता ब्रह्मगुणस्थितस्यैव तत्त्वतो भवन्तीति विजयघोषचरितवर्णनद्वारेण
ब्रह्मगुणा उच्यन्ते’ इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्याऽस्य प्रस्तावनाय विजयघोषचरितं लेशतस्तावदुच्यते—

वाणारसीए नयरीए दो विप्पा भायरो जमळा जयघोस-विजयघोसाभिहाणा आसि । अत्रया जयघोसो ण्हाइउं
गंगं गओ, तत्थ पेच्छइ—सप्पेण मंडुक्को गसिज्जइ, सप्पो वि मज्जारेण अफंतो, तद्वा वि सप्पो मंडुक्कं चिचियंतं
रायइ, मज्जारो वि सप्पं चडप्फडंतं रायइ । अन्नमन्नवाय पासित्ता—‘अहो !’ । ससारस्स असारया जो जस्स पहवइ
सो तमेत्थ गसइ, कयंतो पुण सद्यस्स पभवइ, अओ सधं पि गसइ, ता धम्मो चेवेत्थ सद्यवसणेहिंतो रक्खणो’ त्ति
चित्ततो पडिबुद्धो गंगमुत्तरिज्जण साहुसगासे समणो जाउ त्ति ॥ साम्प्रतं सूत्रं व्याख्यायते, तथेदम्—

माहणकुलसंभूओ, आसि विप्पो ज्ञायसो । जाजाई जमजन्नम्मि, जयघोसे त्ति नामओ ॥ १ ॥
इंदियग्गामनिग्गाही, मग्गगामी महासुणी । गामाणुगामं रीयंतं, पत्ते वाणारसिं पुरिं ॥ २ ॥
वाणारसीइ वहिया, उज्जाणम्मि मणोरमे । फासुए सेज्जसंधारे, तत्थ वासमुवागए ॥ ३ ॥

व्याख्या—स्पष्टमेव । नवरम्—ब्राह्मणकुलसम्भूतोऽपि जननीजात्यन्यथात्वेन ब्राह्मणो न स्याद् अत आह—विप्रः
“जाजाई” त्ति अवश्य थायजीति यावाजी, क ? इत्याह—यम इव प्राण्यपसद्वारकारितया यमः स चासौ यन्नञ्च—
पशुमेधाविर्धमयन्नस्तस्मिन्, गार्हस्पत्याऽपेक्षया चैतदुक्तम् । ग्रामण्याऽपेक्षया चेन्द्रियग्रामनिग्राही इत्यादीति सूत्रत्रयार्थः
॥ १-२-३ ॥ तदा च तत्पुरि यद् वर्तते यथार्थो विभक्ते तदाह—

अह तेणेव कालेण, पुरीए तत्थ माहणे । विजयघोसे त्ति नामेणं, जन्नं जयति वेयवी ॥ ४ ॥
अह से तत्थ अणगारे, मासक्खमणपारणे । विजयघोसस्स जन्नम्मि, भिक्खमट्टा उचट्टिए ॥ ५ ॥

व्याख्या—“तेणेव कालेण” त्ति तस्मिन्नेव काले शेषं स्पष्टमिति सूत्रद्वयार्थः ॥ ४-५ ॥ तत्र च यदसौ याजकः कृतवांस्तदाह—
समुवट्ठियं तहिं संतं, जायगो पडिसेहए । न हु दाहामि ते भिक्खं, भिक्खू ! जायाहि अण्णओ ॥ ६ ॥
जे य वेदविज्ज विप्पा, जन्नमऽट्टा य जे दिया । जोडसंगविज्ज जे य, जे य धम्माण पारगा ॥ ७ ॥
जे समत्था समुद्धत्तुं, परं अप्पाणमेव य । तेसिं अन्नमिणं देयं, भो भिक्खू ! सद्यकामियं ॥ ८ ॥

व्याख्या—ये विप्रा जातितः, “जन्नट्टा य” त्ति ‘यज्ञार्थाश्च’ यज्ञप्रयोजना ये तत्रैव व्याप्रियन्ते ‘द्विजाः’ सरकार-
पेक्षया द्वितीयजन्मानः, ज्योतिषं—ज्योतिःशास्त्रं अन्नानि च विदन्ति ये ते ज्योतिषाद्विदः, अन्नत्वेऽपि ज्योतिषः पृथगु-
पादानं प्राधान्यत्यापकम्, ‘धर्माणाम्’ उपलक्षणत्वाद् धर्मशास्त्राणां पारगा, अत्रोपविद्यास्थानोपलक्षणमेतत्, शेषं
सुगममिति सूत्रत्रयार्थः ॥ ६-७-८ ॥ एवमुक्तो मुनिः कीदृग् जातः ? किं वा कृतवान् ? इत्याह—

सो तत्थ एव पडिसिद्धो, जायगेण महासुणी । नवि रुद्धो नवि तुद्धो, उत्तमट्टगवेसओ ॥ ९ ॥
नऽण्णट्ठं पाणहेउं वा, नवि निव्वाहणाय वा । तेसिं विमोक्खणट्टाए, इमं वयणमव्ववी ॥ १० ॥
नवि जाणसि वेदमुहं, नवि जन्नाण जं मुहं । नक्खत्ताण मुहं जं च, जं च धम्माण वा मुहं ॥ ११ ॥
जे समत्था समुद्धत्तुं, परं अप्पाणमेव य । न ते तुमं विजाणासि, अह जाणसि तो भण ॥ १२ ॥

व्याख्या—उत्तमार्थः—मोक्षस्तद्वेपको मोक्षार्थवर्धः ॥ ‘न’ नैव अन्नार्थं पानहेतुं वा नापि ‘निर्वाहणाय वा’ वस्त्रा-
दिना यापनार्थमात्मन इति गम्यते, शेषं स्पष्टमिति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥ ९-१०-११-१२ ॥ एवमुक्तो मुनिना स किं
कृतवान् ? इत्याह—

तस्सऽक्खेवपमोक्खं च, अचयंतो तहिं दिओ । सपरिसो पंजलिहोउं, पुच्छई तं महासुणिं ॥ १३ ॥
वेयाणं च मुहं बूहि, बूहि जन्नाण जं मुहं । नक्खत्ताण मुहं बूहि, बूहि धम्माण वा मुहं ॥ १४ ॥
जे समत्था समुद्धत्तुं, परं अप्पाणमेव य । एयं मे संसयं सधं, साहू ! कहय पुच्छिओ ॥ १५ ॥

व्याख्या—‘तत्थ’ मुनेः आक्षेपस्य—प्रभस्य प्रमोक्ष—प्रतिवचनं, ‘चः’ पूरणे, “अचयतो” त्ति अशङ्कवन् दातुमिति
गम्यते ॥ शेषं सुगममिति सूत्रत्रयार्थः ॥ १३-१४-१५ ॥ इत्थं पृष्ठो मुनिराह—

अग्गिहुत्तमुहा वेया, जन्नट्टी वेयसां मुहं । नक्खत्ताण मुहं चंदो, धम्माणं कासवो मुहं ॥ १६ ॥
जहा चंदं गहाईया, चिट्ठंते पंजलीउडा । वंदमाणा नमंसंता, उत्तमं मणहारिणो ॥ १७ ॥
अजाणगा जन्नवाई, विज्जामाहणसंपया । गूढा सज्झायतवसा, भासच्छन्ना इवऽग्गिणो ॥ १८ ॥
जो लोए वंभणो वुत्तो, अग्गी वा महिओ जहा । सदा कुसलसंदिट्ठं, तं वयं बूम माहणं ॥ १९ ॥
जो न सज्जइ आगंतुं, पवयंतो न सोअई । रमए अज्जवयणम्मि, तं वयं बूम माहणं ॥ २० ॥
जायरूवं जहामट्ठं, निद्धंतमलपावणं । रागदोसभयातीतं, तं वयं बूम माहणं ॥ २१ ॥
तसपाणे वियाणिता, संगहेण य थावरे । जो न हिंसइ तिबिहेणं, तं वयं बूम माहणं ॥ २२ ॥
कोहा वा जइ वा हासा, लोहा वा जइ वा भया । सुसं न वयई जो उ, तं वयं बूम माहणं ॥ २३ ॥

चित्तमंतमचित्तं वा, अप्यं वा जइ वा बहु । न गिण्हई अदत्तं जो, तं वयं बूम माहणं ॥ २४ ॥
 दिवमाणुस्सतेरिच्छं, जो न सेवइ मेहुणं । मणसा कायवक्केणं, तं वयं बूम माहणं ॥ २५ ॥
 जहा पोमं जले जायं, नोवलिप्पइ वारिणा । एवं अलित्तं कामेहिं, तं वयं बूम माहणं ॥ २६ ॥
 अलोलुयं मुहाजीविं, अणगारं अकिंचणं । असंसत्तं गिहत्थेहिं, तं वयं बूम माहणं ॥ २७ ॥
 जहिता पुवसंजोगं, नाइसंगे य बंधवे । जो न सज्जइ एएसुं, तं वयं बूम माहणं ॥ (पाठा०)
 पसुबंधा सववेया, जट्टं च पावकम्मणा । न तं तायंति दुस्सीलं, कम्माणि बलवंतिह ॥ २८ ॥
 नवि मुंडिण समणो, न उँकारेण बंभणो । न मुणी रणवासेणं, कुसचीरेण तावसो ॥ २९ ॥
 समयाए समणो होइ, बंभचेरेण बंभणो । नाणेण य मुणी होइ, तवेणं होइ तावसो ॥ ३० ॥
 कम्मणा बंभणो होइ, कम्मणा होइ खत्तिओ । वइस्सो कम्मणा होइ, सुदो होइ उ कम्मणा ॥ ३१ ॥
 एए पादुकरे बुद्धे, जेहिं होइ सिणायओ । सवकम्मविणिम्मुक्कं, तं वयं बूम माहणं ॥ ३२ ॥
 एवं गुणसमाउत्ता, जे भवंति दिउत्तमा । ते समत्था उ उद्धत्तुं, परं अप्पाणमेव य ॥ ३३ ॥

व्याख्या—प्रायः स्पष्टान्येव । नवरम्—अग्निहोत्रम्—अग्निकारिका, सा चेह—“कर्मन्धनं समाश्रित्य, दृढा सद्भावना-
 हुतिः । धर्मध्यानाग्निना कार्या, दीक्षितेनाऽग्निकारिका ॥१॥” इत्यादिरूपा परिगृह्यते, तदेव मुखं—प्रधानं येषां तेऽग्निहोत्र-
 मुखा वेदाः, वेदानां हि दध्न इव नवनीतम् आरण्यकं प्रधानम्, तत्र च—“सत्यं तपश्च सन्तोषः, क्षमा चारित्र-
 मार्जवम् । श्रद्धा धृतिरहिंसा च, संवरश्च तथा परः ॥१॥” इति दशप्रकार एव धर्म उक्तः, तदनुसारि चोक्तरूपमेवाग्नि-
 होत्रमिति । तथा यज्ञः—प्रस्तावाद् भावयज्ञः संयमरूपस्तदर्थो ‘वेदसा’ यागानां ‘मुखम्’ उपायः, ते हि सत्येव यज्ञार्थिनि

प्रवर्तन्ते । नक्षत्राणां ‘मुखं’ प्रधानं चन्द्रः । धर्माणां ‘काश्यपः’ भगवान् ऋषभदेवः ‘मुखम्’ उपायः, तस्यैवाऽऽदित-
 स्तत्प्ररूपकत्वात् ॥ काश्यपस्यैव माहात्म्यख्यापनतो धर्ममुखत्वं समर्थयितुमाह—यथा चन्द्रं ग्रहादिकाः “पंजलीयड”
 त्ति कृतप्राञ्जलयः ‘वन्दमानाः’ स्तुवन्तः ‘नमस्यन्तः’ नमस्कुर्वन्तः ‘उत्तम’ प्रधानं “भणोहारिणो” त्ति विनीततया चित्ता-
 क्षेपकारिणस्तिष्ठन्तीति सम्बन्धः, तथैवमपि भगवन्तं देवेन्द्रप्रमुखा इत्युपस्कारः, अनेन प्रभचतुष्टयप्रतिवचनमुक्तम् ॥
 पञ्चमप्रभमधिकृत्याऽह—“अजाणग” त्ति अज्ञाः, के ते ? यज्ञवादिनो ये भवतः पात्रत्वेनाऽभिमतः, कासाम् ? इत्याह—
 “विज्ञामाहणसपय” त्ति सुव्यवस्थायाद् ‘विद्याब्राह्मणसपदां’ विद्याश्च—आरण्यक-ब्रह्माण्डपुराणाख्यधर्मशास्त्रात्मिकाः ता
 एव ब्राह्मणसम्पदो विद्याब्राह्मणसम्पदः, तान्विकब्राह्मणानां हि निःकिञ्चनत्वेन विद्या एव सम्पदः । तथा ‘गूढाः’ बहिःस-
 वृतिमन्तः, केन हेतुना ? ‘स्वाध्यायतपसा’ वेदाध्ययनोपवासादिना, अत एव “भासच्छन्ना इवऽगिणो” त्ति भस्मच्छन्नाः
 अग्नय इव, ते हि बहिरुपशमभाज आभान्ति अथ चान्तः कपायवत्तया ज्वलिताः, एवं च भवदभिमतब्राह्मणानामात्मपरो-
 द्धरणक्षमत्वं दूरापास्तमिति भावः ॥ कस्तर्हि भवदभिप्रायेण ब्राह्मणो यः पात्रम् ? इत्याह—यो लोके ब्राह्मण उक्तः कुशलै-
 रिति गम्यते, सूत्रत्वाच्च सर्वत्र वचनव्यत्ययः, “अग्नी वा महिउ” त्ति ‘वे’ति पूरणे, ‘यथे’ति भिन्नक्रमः, ततो यथाऽग्निः
 यत्तदोर्नित्वाऽभिसम्बन्धात् तथा महितः सन् ‘सदा’ सर्वदा, उपसंहारमाह—“कुशलसन्दिष्ट” तत्त्वाभिज्ञकथितं तं वयं
 ब्रूमो ब्राह्मणम् ॥ इत उत्तरसूत्रैः कुशलसन्दिष्टस्वरूपमेव ब्राह्मणमाह—यो न ‘स्वजति’ स्वजनाऽभिष्वङ्गं करोति ‘आगतुं’
 आगत्य स्वजनादिस्थानमिति गम्यते, ‘प्रव्रजन्’ तत एव स्थानान्तरं गच्छन्न शोचते, रमते ‘आर्यवचने’ तीर्थकृद्वचसि ॥
 तथा ‘जातरूप’ स्वर्णं यथा ‘आमृष्टं’ तेजःप्रकर्षारोपणाय मनःशिलादिना परामृष्टम्, अनेनाऽस्य बाह्यो गुण उक्तः ।
 “निद्धंतमलपावगं” त्ति ‘पावकनिर्धर्मातमलं’ ज्वलनदग्धकिट्टम्, अनेन चान्तरः । ततो जातरूपवद् बाह्याभ्यन्तरगुणान्वितः,

अत एव रागाद्यतीतश्च यस्तं वयं ब्रूमो ब्राह्मणम् ॥ त्रसप्राणिनो विज्ञाय ‘सद्बुद्देण’ सद्बुद्देण, चशब्दाद् विस्तरेण च, तथा
 स्थावरान् यो न हिनस्ति ‘त्रिविधेन’ योगेनेति गम्यते ॥ “एवमलित्तं कामेहिं” त्ति ‘एवमि’ति पद्मवदलितः कामैः, तज्जातोऽपि
 यस्तं वयं ब्रूमो ब्राह्मणम् ॥ “असंसत्तं गिहत्थेसु” त्ति असंसत्तं गृहस्थैः ॥ केचित्—पठन्ति—“जहिता पुवसंजोगं,
 नाइसंगे य बंधवे । जो न सज्जइ एएहिं, वयं बूम माहणं ॥ १ ॥” अत्र च ‘पूर्वसयोगं’ मात्रादिसम्बन्धं ‘ज्ञाति-
 सज्जान्’ स्वस्रादिसज्जान्, चस्य भिन्नक्रमत्वात् ‘बान्धवाश्च’ भ्रात्रादीन् ॥ स्यादेतद्—वेदाध्ययनं यजनं च भवान् त्रायक-
 मिति तद्योगादेव ब्राह्मणो न तु यथा त्वयोक्त इत्याशङ्क्याह—पशूना बन्धः—विनाशाय नियमनं यैर्हेतुभिस्तेऽमी
 पशुबन्धाः ‘सर्ववेदाः’ ऋग्वेदादयः, “जट्ट” त्ति ‘इष्टं’ यजनं, ‘चः’ समुच्चये, ‘पापकर्मणा’ पापहेतुपशुबन्धाद्यनुष्ठानेन
 न तं यष्टार त्रायन्ते भवादिति गम्यते, ‘दुःशीलं’ दुराचार यतः कर्माणि ‘पलवन्ति’ दुर्गतितनयनं प्रति समर्थानि ‘इह’
 वेदाध्ययने यजने च भवन्तीति गम्यते, अतो नैतद्योगाद् ब्राह्मणो भवति, किन्त्वनन्तरोक्तगुण एवेति भावः ॥ अन्यच्च
 ‘न’ नैव ‘अपिः’ पूरणे, मुण्डितेन ‘श्रमणः’ निर्ग्रन्थः । न उँकारेणोपलक्षणत्वाद् “उँ भूर्भुवःस्वः” इत्यादिना ब्राह्मणः । न
 मुनिः अरण्यवासेन । कुशः—दर्भस्तन्मयं चीवरं कुशचीवरं चल्कलोपलक्षणमेतत्, तेन तापसः ॥ कथममी तर्हि भवन्ति ?
 इत्याह—“समतये”त्यादि ॥ तथा ‘कर्मणा’ क्रियया ब्राह्मणो भवति । उक्तं हि—“क्षमा दानं दमो ध्यानं, सत्यं शौचं
 धृतिर्धृष्ट्या । ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यमेतद्ब्राह्मणलक्षणम् ॥ १ ॥” तथा ‘कर्मणा’ क्षतत्राणलक्षणेन भवति क्षत्रियः । वैश्यः
 ‘कर्मणा’ कृषिपाशुपाल्यादिना भवति । शूद्रो भवति तु ‘कर्मणा’ शोचनादिहेतुप्रेषणादिसम्पादनरूपेण । कर्माभावे हि
 ब्राह्मणादिव्यपदेशानामसत्तैवेति । ब्राह्मणप्रक्रमे च यच्छेषाभिधानं तद्व्याप्तिदर्शनार्थम् ॥ किमिदं स्वमनीषिकयैवोच्यते ?
 इत्याह—“एतान्” अनन्तरोक्तान् अहिंसाद्यर्थान् ‘प्रादुरकार्षीत्’ प्रकटितवान् ‘बुद्धः’ सर्वज्ञो यैर्भवति ‘स्नातकः’ केवली ।

नतश्च सर्वकर्मविनिर्मुक्तमिव सर्वकर्मविनिर्मुक्तं श्रातकं तत्त्वतो वयं ब्रूमो ब्राह्मणम् ॥ सम्प्रत्युपसंहृतुमाह—‘एवमि’त्यादि
‘ते समत्था व’ ति इत्यत्र ‘तुः’ पूरणे, इत्यष्टादशसूत्रार्थः ॥ १६-१७-१८-१९-२०-२१-२२-२३-२४-२५-२६-२७-
२८-२९-३०-३१-३२-३३ ॥ अभिधाय चेदमवस्थितो मुनिः । ततश्च—

एवं तु संसर्प छिन्ने, विजयघोसे य माहणे । समुदाय तओ तं तु, जयघोसं महामुणिं ॥ ३४ ॥
तुष्टे य विजयघोसे, इणमुदाहु कयंजली । माहणत्तं जहामूयं, सुट्ट मे उयदंसियं ॥ ३५ ॥
तुम्हे जइया जण्णाणं, तुम्हे वेयविज विज । जोइसंगविज तुम्हे, तुम्हे घम्माण पारगा ॥ ३६ ॥
तुम्हे समत्था उद्धत्तुं, परं अप्पाणमेव य । तमणुगहं करेहस्महं, भिक्खेणं भिक्खुउत्तमा ॥ ३७ ॥

व्याख्या—‘एवम्’ उक्तप्रकारेण, ‘तुः’ याक्यान्तरोपन्यासे, संक्षेपे छिन्ने विजयघोसः, ‘यः’ पूरणे, ब्राह्मणः
“समुदाय” ति आर्पत्वात् ‘समादाय’ सम्पत् गृहीत्वाऽयधार्थ्यर्थः, ‘ततः’ संशयच्छेदानन्तरं तं ‘तुः’ पूरणे, जयघोसं
महामुनिम् ॥ यथैव मम भ्राता किं कृतवान् ? इत्याह—“तुष्टे”त्यादि ॥ “जइय” ति यट्टारः “भिक्खेणं” ति भिक्षामहणेन,
शेषं सुगममिति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥ ३४-३५-३६-३७ ॥ एवं द्विजेनोक्ते मुनिराह—

न कज्जं मज्झ भिक्खेणं, खिप्पं निक्खमसू दिया ॥ मा भमिहिसि भयावत्ते, घोरे संसारसागरे ॥ ३८ ॥
उवलेवो होइ भोगेसु, अभोगी नोवलिप्पई । भोगी भमइ संसारे, अभोगी विप्पमुषई ॥ ३९ ॥
उल्लो सुक्को य दो द्ढा, गोलया मट्टियामया । दोऽवि आवडिया कुट्टे, जो उल्लो सोऽत्थ लग्गई ॥ ४० ॥
एवं लग्गंति दुस्सेहा, जे नरा कामलालसा । विरत्ता उ न लग्गंति, जहा से सुक्कगोलए ॥ ४१ ॥

व्याख्या—“भयावत्ते” ति भयानि—इहलोकभयादीनि आवर्त्ता इयाऽऽवर्त्ता यत्र स तथा तस्मिन् । शेषं सुगम-
मिति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥ ३८-३९-४०-४१ ॥ यद्विषयं प्रज्ञापितोऽसौ कृत्यास्तदाह—

एवं से विजयघोसे, जपघोसस्स अंतिए । अणगारस्स निक्खंतो, घम्मं सुद्धा अणुत्तरं ॥ ४२ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ४२ ॥ अध्ययनार्थमुपसद्वर्त्तनयोर्निःक्रमणफलमाह—

खवित्ता पुद्गकम्माहं, संजमेण तवेण य । जयघोसविजयघोसा, सिद्धिं पत्ता अणुत्तरं ॥ ४३ ॥ ति वेमि ॥

व्याख्या—स्पष्टमेव ॥ ४३ ॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिकृतायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुख-
बोधायाम् पञ्चीयाख्यं पञ्चविंशमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ सामाचार्याख्यं षड्विंशमध्ययनम् ।

व्याख्यात पञ्चविंशमध्ययनम् । अधुना सामाचारीनामकं षड्विंशमारभ्यते, अत्र चायमभिसम्बन्धः—‘अनन्त-
राध्ययने ब्रह्मगुणा उक्ताः, तद्वाच्यं यतिरेव भवति, तेन चाऽवश्यं सामाचारी विधेया, साऽस्मिन्नभिधीयते’ इत्यभिस-
म्बन्धागतस्याऽस्याऽऽदिसूत्रम्—

सामायारिं पवक्खामि, सव्वदुक्खविमुक्खणिं । जं चरित्ताण निग्गंथा, तिण्णा संसारसागरं ॥ १ ॥

व्याख्या—सुगमम् ॥ १ ॥ यथाप्रतिज्ञातमाह—

पढमा आवस्सिया नामं, थिइया य निसीहिया । आपुच्छणा य तइया, चउत्थी पडिपुच्छणा ॥ २ ॥
पंचमी छंदणा नामं, इच्छाकारो य छट्ठओ । सत्तमो मिच्छाकारो य, तहक्कारो य अट्ठमो ॥ ३ ॥
अव्वुट्ठाणं नवमा, दसमा उवसंपया । एसा दसंगा साह्वणं, सामायारी पवेइया ॥ ४ ॥

व्याख्या—स्पष्टमेव ॥ २-३-४ ॥ एनामेव प्रत्यवयवं विषयप्रदर्शनपूर्वकं विधेयतयाऽभिधातुमाह—

गमणे आवस्सियं कुज्जा, ठाणे कुज्जा निसीहियं । आपुच्छणा सयंकरणे, परकरणे पडिपुच्छणा ॥ ५ ॥
छंदणा दव्वजाएणं, इच्छाकारो अ सारणे । मिच्छाकारो अ निंदाए, तहक्कारो पडिस्सुए ॥ ६ ॥
अव्वुट्ठाणं गुरुपूया, अच्छणे उवसंपया । एवं दुपंचसंजुत्ता, सामायारी पवेइया ॥ ७ ॥

व्याख्या—‘आप्रच्छना’ इदमहं कुर्यां न वा इत्येवंरूपा ता स्वयं—आत्मनः करणं—कस्यचित् कार्यस्य निर्वर्त्तनं स्वयं-
करणं तस्मिन्, तथा ‘परकरणे’ अन्यप्रयोजनविधाने ‘प्रतिप्रच्छना’ गुरुनियुक्तोऽपि हि पुनः प्रवृत्तिकाले प्रतिप्रच्छत्येव

गुरुम् ॥ 'छन्दना' निमन्त्रणा 'द्रव्यजातेन' द्रव्यविशेषेण पूर्वगृहीतेनेति गम्यते । यदुक्तम्—“पुष्पगहिणं छन्दननिमन्तणा होइ अगहिणं” ति । इच्छाकारः 'सारणे' आत्मनः परस्व वा कृत्यं प्रति प्रवर्त्तने, तत्राऽऽत्मसारणे, यथा—इच्छाकारेण युष्मद्विकीर्षितं कार्यमिदं करोमीति, अन्यसारणे च—मम पात्रलेपनादि इच्छाकारेण कुरुत । 'तथाकारः' इदमित्यमेवेत्यभ्युपगमः, स च 'प्रतिश्रुते' प्रतिश्रवणे गुरौ वाचनादिकं यच्छलेचमेतदित्यभ्युपगमरूपे । 'अभी'त्याभिमुख्येन उत्थानम्—उद्यमनमभ्युत्थानं, “गुरुपूय” ति सूत्रत्वाद् गुरुपूजायां, सा च गौरवार्हाणामाचार्यग्लानादीनां यथोचिताहारादिसम्पादनम् । इह च सामान्याभिधानेऽप्यभ्युत्थानं निमन्त्रणारूपमेव ग्राह्यम्, अत एव निर्युक्तिकृता एतत्स्थाने निमन्त्रणैवाऽभिहिता “छन्दना य निमन्तण” ति । तथा “अच्छणे” ति 'आसने' प्रक्रमाद् आचार्यान्तरादिसन्निधानावस्थाने 'उपसम्पद्' इत्यन्तं कालं भवदन्तिके मयाऽऽसितव्यमित्येवंरूपा । 'एवम्' उक्तप्रकारेण “दुपचसंजुत” ति 'द्विपञ्चकसंयुक्ता' दशसख्यायुता सामाचारी 'प्रवेदिता' कथिता । शेषं स्पष्टमिति सूत्रत्रयार्थः ॥ ५-६-७ ॥ एतावता दशविधां सामाचारीमभिधाय ओषसामाचारीं विवक्षुरिदमाह—

पुष्पिलम्भि चउवभागे, आइचम्भि समुट्टिए । भंडयं पडिलेहिता, वंदित्ता य तओ गुरुं ॥ ८ ॥
पुच्छिज्जा पंजलिउडो, किं कायव्वं मए इहं ? । इच्छं निओइउं भंते !, वेयावच्चे व सज्झाए ॥ ९ ॥
वेयावच्चे निउत्तेणं, कायव्वमगिलायओ । सज्झाए वा निउत्तेणं, सव्वदुक्खविमोक्खणे ॥ १० ॥

व्याख्या—पूर्वस्मिन्नुत्तरे भागे आदित्ये 'समुत्थिते' समुद्रते इत्यर्थः, इह च किञ्चिद्दूरेऽपि चतुर्भागाश्चतुर्भागा उक्तः, ततोऽयमर्थः—बुद्ध्या नभश्चतुर्धा विभज्यते, तत्र पूर्वदिक्सम्बद्धे किञ्चिद्दूरनभश्चतुर्भागे यदाऽऽदित्यः समुदेति तदा पादोनपौरुष्यामित्यर्थः, भाण्डमेव 'भाण्डकं' पतद्रहाद्यपकरणं प्रतिलिख्य वन्दित्वा च 'ततः' प्रतिलेखनानन्तरं 'गुरुम्' आचार्यादिं पृच्छेत् कृतप्राञ्जलिः, यथा—किं कर्त्तव्यं मया 'इह' अस्मिन् समये इति गम्यते । एतदेव व्यनक्ति—“इच्छं” ति इच्छामि “निओइउं” ति नियोजयितुं युष्माभिरात्मानमिति शेषः । “भंते” ति भदन्त । वैयावृत्त्ये, वाशब्दो भिन्नक्रमः, ततः स्वाध्याये वा ॥ एवं च पृष्ठा यत् कृत्यं तदाह—वैयावृत्त्ये नियुक्तेन कर्त्तव्यं प्रक्रमाद् वैयावृत्त्यम् “अगिलायड” ति अग्लान्यैव, स्वाध्याये वा नियुक्तेन सर्वदुःखविमोक्षणे स्वाध्यायोऽग्लान्यैव कर्त्तव्य इति प्रक्रम इति सूत्रत्रयार्थः ॥ ८-९-१० ॥ इत्थं सकलौषसामाचारीमूलत्वात् प्रतिलेखनायाः कालं सदा विधेयत्वाद् गुरुपारतर्क्यं चाभिधायौत्सर्गिकं दिनकृत्यमाह—

दिवसस्स चउरो भागे, कुज्जा भिक्खू वियक्खणो । तओ उत्तरगुणे कुज्जा, दिणभागेसु चउसु वि ११
पढमं पोरिसिं सज्झायं, वीयं ज्ञाणं क्षियायई । तइयाए भिक्खायरियं, पुणो चउत्थीए सज्झायं ॥ १२ ॥

व्याख्या—स्पष्टमेव । नवरम्—“तओ” ति 'ततः' चतुर्भागाकरणानन्तरं 'उत्तरगुणान्' स्वाध्यायादीन् ॥ प्रथमां पौरुषीं 'स्वाध्याय' वाचनादिकं कुर्यात्, द्वितीयाया ध्यानं ध्यायेत्, ध्यानं चेहार्थपौरुषीत्वादस्या अर्थविषय एव मानसादिव्यापारणमुच्यते, ध्यायेदिति वा, अनेकार्थत्वाद् धातूनां कुर्यादिति सूत्रद्वयार्थः ॥ ११-१२ ॥ यदुक्तं प्रथमां पौरुषीमिति तत्परिज्ञानार्थमाह—

आसाढे मासे दुपया, पोसे मासे चउप्पया । चित्तासोएसु मासेसु, तिपया हवइ पोरिसी ॥ १३ ॥
अंगुलं सत्तरत्तेणं, पक्खेण य दुअंगुलं । वहुए हायए वा वि, मासेणं चउरंगुलं ॥ १४ ॥
आसाढवहुलपक्खे, भइवए कत्तिए य पोसे य । फग्गुणवइसाहेसु य, नायवा ओमरत्ता उ ॥ १५ ॥

व्याख्या—‘सप्तरात्रेणे’ति दिनाविनाभावित्वाद् रात्रीणां सप्ताहोरात्रेण वर्द्धते दक्षिणायने, हीयते उत्तरायणे । इह च सप्तरात्रेणेत्यत्र साद्धेनेति शेषो द्रष्टव्यः, पक्षेण द्व्यङ्गुलवृद्ध्याभिधानात् । अन्यच्च केपुचिद् मासेषु दिनचतुर्दशकेनाऽपि पक्षः सम्भवति, तत्र च सप्तरात्रेणाप्यङ्गुलवृद्धिहान्या न कश्चिद्विरोधः ॥ केपु पुनर्मासेषु दिनचतुर्दशकेनाऽपि पक्षसम्भव इत्याह—
“ओम” ति 'अवमा' न्यूना एकेनेति शेषः, “रत्त” ति उपलक्षणत्वादहोरात्रा, एवं चैकैकदिनाऽपहारे दिनचतुर्दशकेनैव कृष्णपक्ष एतेष्विति भावः । शेषं स्पष्टमेवेति सूत्रत्रयार्थः ॥ १३-१४-१५ ॥ इत्थं पौरुषीपरिज्ञानोपायमभिधाय प्राक् प्रतिलेखनाकालत्वेन निर्दिष्टायाः पादोनपौरुष्याः परिज्ञानोपायमाह—

जिट्ठामूले आसाढ-सावणे छहिं अंगुलेहिं पडिलेहा । अट्ठहिं वीयतइयम्मि, तइए दस अट्ठहिं चउत्थे ॥
व्याख्या—‘ज्येष्ठामूले’ ज्येष्ठे आपाढे श्रावणे षड्विंशतः प्रत्यहं प्रागुद्दिष्टपौरुषीमाने प्रक्षिप्तैरिति गम्यते, ‘प्रतिलेखा’ प्रतिलेखना, अष्टभिर्द्वितीये, ‘त्रिके’ तृतीये दशभिः, अष्टाभिश्चतुर्थे त्रिके इति योग इति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥

पौरुष्याः स्थापना चेयम्—

पादोनपौरुष्याः स्थापना चेयम्—

ज्येष्ठे पद १ अंगुल ४	मार्गशीर्षे पद १ अंगुल ८
आषाढे पद २	पौषे पद ४
श्रावणे पद २ अंगुल ४	माघे पद १ अंगुल ८
भाद्रपदे पद २ अंगुल ८	फाल्गुने पद १ अंगुल ४
आश्विने पद १	चैत्रे पद १
कार्तिके पद १ अंगुल ४	वैशाखे पद २ अंगुल ८

जेष्ठे पद २ अंगुल १०	मार्गशीर्षे पद ४ अंगुल ६
आषाढे पद २ अंगुल १	पौषे पद ४ अंगुल १०
श्रावणे पद २ अंगुल १०	माघे पद ४ अंगुल ६
भाद्रपदे पद १ अंगुल ४	फाल्गुने पद ४
आश्विने पद १ अंगुल ८	चैत्रे पद १ अंगुल ८
कार्तिके पद ४	वैशाखे पद १ अंगुल ४

इत्थं दिनकर्त्तव्यमभिधाय रात्रौ यद्विधेयं तदाऽऽह—

रत्तिं पि चउरो भाए, भिक्खू कुज्जा वियक्खणो । तओ उत्तरगुणे कुज्जा, राहभागेसु चउसु वि ॥ १७ ॥

पदमं पोरिसिं सज्जायं, विहयं ज्ञाणं क्षियायर्हं । तइयाए निहमुक्खं तु, चउत्थी सुज्जो वि सज्जायं ॥ १८ ॥
 व्याख्या—स्पष्टमेव । नवरम्—रात्रिमपि न केवलं दिनमित्यपि गच्छार्थः, द्वितीयाया 'ध्यान' धर्मव्याप्तं तृतीयायां
 'निद्रामोक्ष' स्थाप कुर्यादिति सर्वत्र प्रक्रमाद् वृषभापेक्ष चैतत्, सामस्येन तु प्रथमचरमप्रहरजागरणमेव, तथा
 चागमः—“संवेसि पटमजामे, दोण्णि उ वसहाण जाइमा जामा । तइओ होइ गुरुणं, चउत्थओ होइ नद्धेनि ॥ १९ ॥”

इति सूत्रद्वयार्थः ॥ १७-१८ ॥ सम्प्रति रात्रिभागचतुष्टयपरिज्ञानोपायमुपदर्शयन् समस्त यतिकृत्यमाह—

जं नेइ जया रत्तिं, नक्खत्तं तम्मि नहचउम्भाए । संपत्ते विरमेज्जा, सज्जाय पओसकालम्मि ॥ १९ ॥
 तम्ममेव य नक्खत्ते, गयण चउम्भागसावसेसम्मि । वेरत्तिपं पि कालं, पडिलेहिच्चा सुणी कुज्जा ॥ २० ॥

व्याख्या—यद् नयति समाप्तिमिति गम्यते, यदा रात्रिं नक्षत्रं तस्मिन् नभश्चतुर्भागे सम्प्राप्ते विरमेत “सज्जाय” ति
 स्वाध्यायात् प्रदोषकाले प्रारब्धाविति शेषः ॥ तस्मिन्नेव नक्षत्रे प्रभुमान् प्राप्ते “गयण” ति गगने, कीदृशि ? चतुर्भागेन
 गम्येन सावसेपं चतुर्भागसावसेपं तस्मिन् ‘वैरात्रिकं’ तृतीयम् अपिशब्दात् निजनिजसमये प्रादोषिकादिकं च काल
 “पडिलेहिच्चा” ति ‘प्रत्युपेक्ष्य’ जागर्यं मुनिः ‘कुर्यात्’ करोतेः सर्वधातुवर्त्यत्वाद् गृहीतात् ॥ इह च प्रथमादिषु नभश्चतुर्भागेषु
 सम्प्राप्ते नेतरि नक्षत्रे रात्रेः प्रथमादयः प्रहरा इति सामर्थ्यादुक्तं भवतीति सूत्रद्वयार्थः ॥ १९-२० ॥ इत्थं सामान्येन
 दिनरजनिकृत्यमुपदर्श्य पुनर्विशेषतस्तदेव दर्शयन्त्यावद् दिनकृत्यमाह—

पुव्विल्लम्मि चउम्भागे, पडिलेहिच्चाण भंडयं । गुरुं वंदित्तु सज्जायं, कुज्जा दुक्खविमुक्खणं ॥ २१ ॥
 पोरिसीए चउम्भाए, वंदित्ताण तओ गुरुं । अपडिक्कमित्ता कालस्स, भायणं पडिलेहए ॥ २२ ॥

१ “सर्वेषां प्रथमयामो, द्वौ तु वृषभाजानाघौ यामौ । तृतीयो भवति गुरुणा, चतुर्थो भवति सर्वपम् ॥ १ ॥”

मुहपत्तिं पडिलेहिच्चा, पडिलेहिज्ज गोच्छयं । गोच्छगलइयंगुलिओ, वत्थाइं पडिलेहए ॥ २३ ॥
 उहुं थिरं अतुरियं, पुव्वं ना वत्थमेव पडिलेहे । तो विइयं पप्फोडे, तइयं च पुणो पमज्जिज्जा ॥ २४ ॥
 अण्णावियं अवलियं, अण्णाणुवंधिं अमोसलिं चेव । छप्पुरिमा नव खोडा, पाणीपाणिविसोहणं २५
 आरभडा सम्महा, वज्जेयवा य मोसली तइया । पप्फोडणा चउत्थी, विक्खित्ता वेइया छट्ठा ॥ २६ ॥
 पसिढिल-पलंव-लोला, एगामोसा अणेगरुवधुणा । कुणइ पमाणि पमायं, संक्किए गणणोवगं कुज्जा ॥
 अणूणाइरित्तपडिलेहा, अविचचासा तहेव य । पदमं पयं पसत्थं, सेसाणि उ अप्पसत्थाणि ॥ २८ ॥
 पडिलेहणं कुणंतो, मिहो कहुं कुणइ जणवयकहुं वा । देह व पच्चक्खणं, वाएइ सयं पडिच्छइ वा २९
 पुढवी आउक्काए, तेज्ज-वाज्ज-वणस्सड-तसाणं । पडिलेहणापमत्तो, छण्हं पि विराहओ होइ ॥ ३० ॥
 तइयाए पोरिसीए, भत्तं पाणं गवेसए । छण्हं अण्णयरागम्मि, कारणम्मि समुट्ठिए ॥ ३१ ॥
 वेयणवेयावच्चे, इरियट्ठाए य संजमट्ठाए । तह पाणवत्तियाए, छट्ठं पुण धम्मचित्ताए ॥ ३२ ॥
 निग्गंथो थिडमंतो, निग्गंथी वि न करिज्ज छहिं चेव । ठाणेहिं तु इमेहिं, अणइक्कमणा य से होइ ॥ ३३ ॥
 आयंके उवसग्गे, तितिकवया वंभचेरगुत्तीसुं । पाणिदयातवहेउं, सरीरयुच्छेयणट्ठाए ॥ ३४ ॥
 अवसेसं भंडगं गिज्जा, चक्खुसा पडिलेहए । परमट्ठजोअणाओ, विहारं विहरए सुणी ॥ ३५ ॥
 चउत्थीए पोरिसीए, निक्खिवित्ताण भायणं । सज्जायं च तओ कुज्जा, सवभाविभावणं ॥ ३६ ॥
 पोरिसीए चउम्भाए, वंदित्ताण तओ गुरुं । पडिक्कमित्ता कालस्स, सिज्जं तु पडिलेहए ॥ ३७ ॥
 पासवणुचारभूमिं च, पडिलेहिज्ज जयं जई ।

व्याख्या—सूत्रद्वयं व्याख्यातप्रथमेव । नवरम्—“पूर्वसिञ्चतुर्भागे” प्रथमपौरुषीलक्षणे प्रक्रमाद् दिनस्य प्रत्युपेक्ष्य
 ‘भाण्डकं’ वर्षाकल्पादिकं आदित्योदयसमय इति शेषः ॥ द्वितीयसूत्रे पौरुष्याश्चतुर्भागे अवशिष्टमात्र इति गम्यते,
 अप्रतिक्रम्य कालस्य चतुर्थपौरुष्यामपि स्वाध्यायस्य विधायमानत्वात् ॥ प्रतिलेखनाविधिमेवाह—मुख्यवस्तुना प्रतिलेख्यं
 प्रतिलेखयेत् ‘गोच्छकं’ पात्रकोपस्विचर्युपकरणम्, ततश्च “गोच्छगलइयंगुलिउ” ति प्राकृतत्वाद् अङ्गुलितावगोच्छकः
 ‘वत्थाणि’ पटलरूपपाणि ‘प्रतिलेखयेत्’ प्रस्तावात् प्रमार्जयेदित्यर्थः ॥ इत्थं तथावस्थितान्येव पटलकानि गोच्छकेन
 प्रमृज्य पुनर्यत् कुर्यात् उदाऽऽह—“ऊढू” कायतो वल्लतश्च, तत्र कायत उल्लुटुकः, वल्लतस्तिर्यङ्प्रनारितवल्लः, ‘स्थिर’
 दृढग्रहणेन ‘अत्तरितम्’ अट्टतं यथा भवत्येवं ‘पूर्वं’ प्रथमं “ता” इति तावत् ‘वल्ल’ पटलरूपं जातावेकवचनम्,
 पटलरूपक्रमेणैव सामान्यवाचकवल्लशब्दाभिधानं वर्षाकल्पादिप्रत्युपेक्षणायां सामान्यमेव विधिरिति स्थापनार्थम् । एवमशब्दो
 भिन्नक्रमः, ततः प्रत्युपेक्षेत्येव आरतः परतश्चैव निरीक्षेत्येव न तु प्रस्फोटयेत्, तत्र च यदि जन्तुर् पश्यति ततो
 यतनयाऽन्यत्र सङ्ग्रामयति, तददर्शने च “तो” इति ‘ततः’ प्रत्युपेक्षणानन्तरं द्वितीयमिदं कुर्यात्—यदुत प्रस्फोटयेत्,
 तृतीयं च पुनरिदं कुर्यात्—यदुत ‘प्रमृज्यात्’ प्रत्युपेक्ष्य प्रस्फोट्य च हस्तगतान् प्राणिनः प्रमृज्यादित्यर्थः ॥ कथं पुनः
 प्रस्फोटयेत् प्रमृज्येद् वा ? इत्याह—“अनर्तितं” वल्लं वपुर्वा यथा नर्तितं न भवति, ‘अवलित’ यथाऽऽत्मनो वल्लस्य
 च वलित—मोदनं न भवति, ‘अनुवन्धि’ अनुवन्धेन—नैरन्तर्यलक्षणेन युक्तमनुवन्धि न तथा अनुवन्धि, कोऽर्थः ?
 अलब्धमात्रविभागं यथा न भवति, “अमोसलि” ति सूत्रस्यादामर्शवत् तिर्यङ्मुखमयो वा इत्यादिपरामर्शवद् यथा न
 भवति तथा, किम् ? इत्याह—“छप्पुरिम” ति पदपूर्वाः—पूर्वं क्रियमाणतया तिर्यङ्मुखवल्लप्रस्फोटनात्मकाः क्रियाविशेषा
 येषां ते पदपूर्वाः, नर ‘लोटाकाः’ प्रस्फोटनरूपाः कर्तव्या इति शेषः, पाणौ प्राणिनां—कुण्यादीनां विशेषतः त्रिफ-

त्रिकोत्तरकालं त्रिकत्रिकसङ्ख्यं पाणिप्राणिविशोधनं कर्त्तव्यम् ॥ प्रतिलेखनादोपपरिहारार्थमाह—‘आरभटा’ विपरीतकरणमुच्यते, त्वरितं वा अन्यान्यवस्त्रग्रहणेनाऽसौ भवेत्, उक्तं हि—“वित्तहकरणमारभटा तुरियं वा अन्नमन्नग्रहणेण” । सम्मर्दनं सम्मर्दां रुढित्यात् स्त्रीलिङ्गता, वस्त्रान्तःकोणसञ्चलनम्, उपचेर्यो उपरि निपदनम्, उक्तञ्च—“अंतो व होज कोणा निसियण तत्थेव सम्महा” वर्जयितव्येति सर्वत्र सम्बध्यते । ‘चः’ पूरणे, “मोसलि” ति तिर्यग्ध्वमधो वा घट्टना तृतीया । ‘प्रस्फोटना’ प्रकर्षेण रेणुगुण्डितस्यैव वस्त्रस्य स्फोटना चतुर्थी । विक्षेपणं विक्षिप्ता पञ्चमीति गम्यते, रुढित्याश्च स्त्रीलिङ्गता, सा च प्रत्युपेक्षितवस्त्रस्याऽन्यत्राऽप्रत्युपेक्षिते क्षेपणं प्रत्युपेक्षमाणो वा वस्त्राञ्चलं यदूर्ध्वं क्षिपति । वेदिका “छट्ट” ति पष्ठी, अत्र सम्प्रदायः—“वेइया पंचविहा पमत्ता, तं जहा—उहुवेइया, अहोवेइया, तिरियवेइया, उभओवेइया, एओवेइया । तत्थ उहुवेइया—उवरि जणुगुणं हत्थे काऊणं पडिलेहेइ, अहोवेइया—अहोजणुगुणं हत्थे काऊणं पडिलेहेइ, तिरियवेइया—संडासयाणं मज्जेणं हत्थे नेऊणं पडिलेहेइ, उभओवेइया—बाहाणं अंतरे दो वि जाणुगा काऊणं पडिलेहेइ, एगओवेइया—एगं जणुगं बाहाणं अंतरे काऊणं पडिलेहेइ” । एवमेते दोषाः प्रतिलेखनायां परिहर्त्तव्याः ॥ तथा प्रशिक्षितं नाम दोषः—यददृढम् अनिरायतं वा वस्त्रं गृह्यते । प्रलम्बः—यद्विपमग्रहणेन प्रत्युपेक्ष्यमाणवस्त्रकोणानां लम्बनं लोलः—भूमौ करे वा प्रत्युपेक्ष्यमाणवस्त्रस्य लोलनमपीषां द्वन्द्वः । एकामर्शनं एकामर्शा प्राग्वत् स्त्रीलिङ्गता, मध्ये गृहीत्वा ग्रहणदेशं यावदुभयतो वस्त्रस्य यदेककालं सङ्घर्षणमाकर्षणम् । “अणेगरुवधुण” ति अनेकरूपा

१ “वित्तकरणं आरभटा त्वरितं वा अन्याऽन्यग्रहणेन” । २ “अन्तर्वा भवेयुः कोणा निषीदनं तत्रैव सम्मर्दा” । ३ “वेदिका पञ्चविधा प्रज्ञता, तथा—ऊर्ध्ववेदिका अधोवेदिका तिर्यग्वेदिका उभयतोवेदिका एकतोवेदिका, तत्रोर्ध्ववेदिका—उपरि जानुनोर्हस्तौ कृत्वा प्रतिलेखयति, अधोवेदिका—अधो जानुनोर्हस्तौ कृत्वा प्रतिलेखयति, तिर्यग्वेदिका—सदंशकयोर्मध्ये हस्तेन गृहीत्वा प्रतिलेखयति, उभयतोवेदिका—बाह्वोरन्तरे द्वे अपि जानुनी कृत्वा प्रतिलेखयति, एकतोवेदिका—एकं जानु बाह्वोरन्तरे कृत्वा प्रतिलेखयति” ।

चासौ सङ्ख्यात्रयातिक्रमणतो युगपदनेकवस्त्रग्रहणतो वा धूतना च—कम्पना अनेकरूपधूतना । तथा यत् करोति ‘प्रमाणे’ प्रस्फोटनादिसङ्ख्यालक्षणे प्रमादं यच्च ‘शङ्किते’ प्रमादतः प्रमाणं प्रति शङ्कोत्पत्तौ गणना—अङ्गुलिरेखास्पर्शनादिना एकद्वित्रि-सङ्ख्यात्मिका तासुपगच्छति गणनोपगं यथा भवत्येवं गम्यमानत्वात् प्रस्फोटनादि कुर्यात् सोऽपि दोषः । सर्वत्र पूर्व-सूत्रादनुवर्त्य वर्जनक्रिया योजनीया । एवं चानन्तरोक्षदोषैरन्विता सदोषा प्रत्युपेक्षणा, वियुक्ता तु निर्दोषत्वार्थादुक्तम् ॥ साम्प्रतं त्वेनामेव भङ्गकदर्शनद्वारेण साक्षात् सदोषां निर्दोषां च किञ्चिद्विशेषतो यक्तुमाह—“अणूणागरित्त” ति ऊना प्रासावतिरिक्ता चोनातिरिक्ता न तथा अनूनातिरिक्ता प्रतिलेखा, इह च न्यूनताधिक्ये प्रस्फोटनाप्रमाजननेलां चाभित्य प्राच्ये, यत् उक्तम्—“खोडणपमज्जवेलासु चैव ऊणाहिया सुणेयवा” । “अविबवास” ति विविधो व्यत्यासः—विपर्यासो यस्यां सा विव्यत्यासा न तथा ‘अविव्यत्यासा’ पुरुषोपधिविपर्यासरहिता कर्त्तव्येति शेषः । अत्र च त्रिभिर्विशेषणपदैरष्टौ भङ्गाः सूचिता भवन्ति । स्थापना चैयम्—

SSS	ISS	GIS	ISS	SSS	ISS	GIS	ISS
-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

 तेषु च कः शुद्धः ? को वाऽशुद्धः ? इत्याह—‘प्रथमं पदम्’ आद्यभङ्गरूपं प्रशस्तम्, शेषाणि तु अशस्तानि ॥ निर्दोषामप्येनां कुर्वता यत् परिहर्त्तव्यं तत् काकोपदेष्टुमाह—“पडिलेहे”त्यादि वाचयति अन्यं स्वयं ‘प्रतीच्छति’ वा आलापादिकं गृह्णाति य इति गम्यते ॥ स किम् ? इत्याह—“पुढवी”त्यादि स्पष्टम् । नवरं पट्टायविराधक एवम्—प्रमत्तो हि कुम्भकारशालादौ स्थितो जलभृतघटादिकमपि प्रलोठयेत्, ततस्तज्जलेन मृद्वभिर्बीजकुण्ड्यादयः प्लाव्यन्ते, यत्र चाग्निस्तत्र चावश्यं वायुरिति पण्णामपि विराधना । तदनेन प्रतिलेखनाकाले हिंसादेतुत्वाद् मिथः कथादीनां परिहार्यत्वमुक्तम्, इत्थं प्रथमपौरुषीकृत्य-मुक्तम् । द्वितीयपौरुषीकृत्यम्—‘क्षीए ज्ञाणं क्षियायई’ इत्यनेनोक्तमेव । उभयं चैतदवश्यं कर्त्तव्यम् । अतस्तृतीयपौरुषी-कृत्यमप्येवम् उत कारण एवोत्पन्ने ? इत्याशङ्क्याह—“तइए” इत्यादि सुगमम् । नवरम्—औत्सर्गिकमेव तृतीयपौरुषीभक्त-पानगवेपणम्, अन्यथा स्थविरकल्पिकानां यथाकालमेव भक्ताविगवेपणम्, तथा चाह—“सईकाले चरे भिक्खु” ति ॥ तान्येव षट् कारणान्याह—“वेयण” ति सुवलोपाद् वेदनाशब्दस्य चोपलक्षणत्वात् क्षुत्पिपासावेदनोपशमनाय, तथा “वेयावचे” ति वैयावृत्त्याय, तथा ‘ईर्ये’ति ईर्यासमितिः सैव ह्यर्थस्तस्मै, ‘चः’ समुच्चये, तथा संयमार्थाय, तथा “पाण-वत्तियाए” ति ‘प्राणप्रत्ययं’ जीवितनिमित्तम्, अविधिना ह्यात्मनोऽपि प्राणोपक्रमणे हिंसा स्यात्, पष्ठं पुनरिदं कारणम्—यदुत ‘धर्मचिन्तायै’ धर्मध्यानचिन्तायै भक्तपानं गवेपयेदिति सर्वत्राऽनुवर्त्तते ॥ आह—एतत्कारणोत्पत्तौ किमवश्यं भक्तपानगवेपणं कर्त्तव्यमुताऽन्यथा ? इत्याह—“निगंगे”त्यादि सुगमम्, नवरम्—किमिति न कुर्यात् ? इत्याह—“अण-इक्षमाणाह” ति सूत्रत्वाद् ‘अनतिक्रमणं’ संयमयोगानामनुल्लङ्घनं, चशब्दो यस्मादर्थे, यस्मात् “से” तस्य निर्मन्यादेर्भवति, अन्यथा तदतिक्रमणसम्भवात् ॥ षट् स्थानान्याह—‘आतहे’ ष्वरादौ ‘उपसर्गे’ दिव्यादौ सति, उभयत्र तन्निवारणार्थ-मिति गम्यते । तथा तितिक्षा—सहनं तथा, ब्रह्मचर्यगुप्तिषु विषये, तथा “पाणिदयातयहेइ” ति ‘प्राणिदयाहेतोः’ यर्पादौ निपतत्यप्कायादिजीवरक्षायै, तपः—चतुर्थ्यादि तद्वैतोश्च, तथा शरीरव्ययच्छेदनार्थं उचितकालेऽनशनं कुर्वन् भक्तपानगवे-पणं न कुर्यादिति योज्यम् ॥ तद्वेपणां च कुर्वन् केन विधिना कियत्क्षेत्रं पर्यटेत् ? इत्याह—अपगतशेषमपशेषं समस्त-मित्यर्थः ‘भाण्डकम्’ उपकरणं गृहीत्वा चक्षुषा प्रत्युपेक्ष्येति गम्यते, ततः प्रतिलेखयेत्, उपलक्षणत्वाच्चाऽस्य तदाऽऽवाय ‘परम्’ उत्कृष्टम् अर्द्धयोजनमाश्रित्य त्यवलोपे पञ्चमी, परतो हि क्षेत्रातीतमशनादि स्यात्, विहरत्यस्मिन् प्रदेशे इति विहारसं-‘विहरेत्’ चरेत् मुनिः ॥ इत्थं विहृत्योपाश्रय चागत्य गुर्धालोचनादिपुरस्सरं भोजनादि कृत्वा यत् कुर्यात् तदाह—“चउत्थी”-त्यादि ‘निक्षिप्य’ प्रत्युपेक्षणापूर्वकं वद्धा ॥ पौरुष्याः प्रक्रमात् चतुर्ध्याश्चतुर्भागे शेष इति गम्यते ॥ “पासवणुआर-

भूमि च" ति चगच्छान् कालभूमि "जय" ति 'यन्म' आरम्भादुपरतं यथा भवति, जेयं स्पष्टमिति माहंसतदश-
सूत्रार्थः ॥ २१-२२-२३-२४-२५-२६-२७-२८-२९-३०-३१-३२-३३-३४-३५-३६-३७ ॥ इत्यविशेषतो दिनकल-
नभिधाय रात्रिकलमाह—

काउस्सगं तओ कुज्जा, सव्वदुक्खविमुक्खणं ॥ ३८ ॥

देसियं च अईयारं, चित्तिज्ज अणुपुव्वसो । नाणम्मि दंसणे चैव, चरित्तम्मि तहेव य ॥ ३९ ॥

पारियकाउस्सगो, वंदित्ता य तओ गुं । देसियं तु अईयारं, आलोडज्ज जहक्कमं ॥ ४० ॥

पडिक्कमित्ताण निस्सल्लो, वंदित्ताण तओ गुं । काउस्सगं तओ कुज्जा, सव्वदुक्खविमुक्खणं ॥ ४१ ॥

सिद्धाणं संथवं किच्चा, वंदित्ताण तओ गुं । थुदमंगलं च काऊणं, कालं संपडिलेहण ॥ ४२ ॥

पढमं पोरिसिं सज्जायं, वीयं ज्ञाणं ज्ञियायह । तदयाणं निदमुक्खं तु, चउत्थी भुज्जो वि सज्जायं ॥ ४३ ॥

पोरिसीए चउत्थीए, कालं तु पडिलेहिया । सज्जायं तु तओ कुज्जा, अवोहंतो असंजए ॥ ४४ ॥

पोरिसीए चउत्थीए, वंदित्ताणं तओ गुं । पडिक्कमित्तु कालस्स, कालं तु पडिलेहण ॥ ४५ ॥

आगए कायवुस्सगो, सव्वदुक्खविमुक्खणे । काउस्सगं तओ कुज्जा, सव्वदुक्खविमुक्खणं ॥ ४६ ॥

राईयं च अईयारं, चित्तिज्ज अणुपुव्वसो । नाणम्मि दंसणम्मि य, चरित्तम्मि तवम्मि य ॥ ४७ ॥

पारियकाउस्सगो, वंदित्ताण तओ गुं । राईयं तु अईयारं, आलोडज्ज जहक्कमं ॥ ४८ ॥

पडिक्कमित्तु निस्सल्लो, वंदित्ताण तओ गुं । काउस्सगं तओ कुज्जा, सव्वदुक्खविमुक्खणं ॥ ४९ ॥

किं तवं पडिवज्जामि, एवं तत्थ विचिनए । काउस्सगं तु पारित्ता, करिज्जा जिणसंथवं ॥ ५० ॥

पारियकाउस्सगो, वंदित्ताण तओ गुं । तवं संपडिवज्जित्ता, करिज्ज सिद्धाण संथवं ॥ ५१ ॥

व्याख्या—“तव” ति ‘ततः’ प्रत्ययणादिभूमिप्रतिष्ठेयानन्तरम् प्रतिश्रम्य ‘निःश्रम्य’ भावाविश्रम्यरहितः, सूचक-
त्वात् सूत्रस्य वन्दनपूर्वकं क्षमयित्वा च वन्दित्वा ततो गुं ‘कायोत्सर्गं’ चारित्रदर्शनज्ञानशुद्धिनिमित्तं व्युत्सर्गत्रय-
लक्षणं जातावेकवचनम् ॥ “थुदमंगलं च काऊणं” ति ‘स्तुतिमङ्गलं’ स्तुतिरूपं कृत्वा कालं सम्प्रत्युपेक्षते, कोऽर्थः ?
प्रतिजागर्तं उपलक्षणत्वाद् गृहाति च ॥ “पढमनि”त्यादि गतमेव । नवरं पुनरभिधानमस्य पुनः पुनरुपदेष्टव्यमेव गुरु-
भिर्न प्रयासो मन्तव्य इति व्यापनार्थम् ॥ कथं पुनश्चतुर्थेपौरुष्या स्वाध्यायं कुर्यात् ? इत्याह—पौरुष्यां चतुर्थ्या ‘काल’
वैरात्रिकं ‘तुः’ पूरणे, ‘प्रत्युपेक्ष्य’ प्रतिजागर्तं प्राग्वद् गृहीत्वा च स्वाध्यायं ततः कुर्याद् ‘जयोधयन्’ अनुत्थापयन्
अस्यवान् ॥ ‘पौरुष्याः’ प्रस्मान् चतुर्थ्याश्चतुर्भागेऽऽशिष्यभागे इति जेयः, वन्दित्वा ततो गुं प्रतिश्रम्य ‘कालस्य’
वैरात्रिकस्य ‘कालं’ प्राभातिकं तुशब्दो वक्ष्यमाणविशेषद्योतकः “पडिलेहण” ति ‘प्रत्युपेक्षेत’ प्राग्वद् गृहीत्वा । इह च
साक्षान् प्रत्युपेक्षणस्यैव पुनः पुनरभिधानं बहुतरविपरत्नम् । अत्र च सम्प्रदायः—“ताहे गुरु उट्टित्ता गुणति जाय
चरिओ जानो पत्तो. चरिओ जामे सव्वे उट्टित्ता वेरत्तियं वेतु मज्जाय करेति ताहे गुरु सुयति, पत्ते पाभाइए काले जो
पाभाइयं कालं वेच्छिनि नो कालस्स पडिक्कमित्ते पाभाइयं कालं गेण्हइ, सेसा कालवेलाए कालस्स पडिक्कमंति, तओ
आवत्तयं कुंति” । नन्वयनप्रक्रमापेक्षं च कालत्रयग्रहणमुक्तम्, अन्यथा पुत्तर्गत उत्कर्षेण चत्वारो जघन्येन त्रयः काला
अपवादतत्त्वोत्कर्षेण द्वौ जघन्येनैकोऽप्यनुमात एव, यत उक्तम्—“कालचउत्थं वप्पोत्तएण, जद्वन्नओ तिप्पि हुंति बोधया ।

१ “वदा गुरु उट्टित्ता गुणति जाय चरिओ जानो पत्तो, चरिओ जामे सव्वे उट्टित्ता वेरत्तियं वेतु मज्जाय करेति ताहे गुरु सुयति, पत्ते पाभाइए काले जो
पाभाइयं कालं वेच्छिनि नो कालस्स पडिक्कमित्ते पाभाइयं कालं गेण्हइ, सेसा कालवेलाए कालस्स पडिक्कमंति, तओ
आवत्तयं कुंति” । २ “कालचउत्थं वप्पोत्तएण जद्वन्नओ तिप्पि हुंति बोधया । ३ “कालचउत्थं वप्पोत्तएण, जद्वन्नओ तिप्पि हुंति बोधया ।

वीयपयम्मि दुगं तु, नायामयविप्पमुक्काणं ॥ ११ ॥” अत्र च तुगच्छादेकस्याऽप्यनुज्ञा, तथा च चूर्णिकारः—“एवं अर्नायाविगो
तिप्पि दो वा जगिण्हत्तस्स एक्को भवहे” ॥ “आगते” प्राप्ते ‘कायव्युत्सर्गे’ उपचारात् कायव्युत्सर्गसमये जेयं प्राग्वत् । यथेह
‘नायोत्सर्गस्य सर्वदुःखाविमोक्षणविशेषणं पुनः पुनरुच्यते तदस्याऽत्यन्तनिर्जरादेतुत्तरप्रापनार्थम् । यदुक्तम्—“काउस्सगो
जह सुट्टियस्स भजंति अंगमगाह । इय भिंइति सुणिपरा, अट्टविहं कम्मसंपाणं ॥ ११ ॥” तथेह कायोत्सर्गग्रहणेन चारित्र-
दर्शनज्ञानशुद्धयै नायोत्सर्गत्रय गृह्यते, तत्र च कृताये रात्रिकोऽस्तीचारश्चिन्त्यते, तथा चाह—रात्रौ भवं रात्रिजं, ‘चः’
पूरणे, अर्ताचार चिन्तयेत् “अणुपुव्वसो” नि ‘आनुपूर्व्या’ क्रमेण ज्ञाने दर्शने चारित्रे तसि चशब्दाद् वीर्यं च । जेयका-
योत्सर्गेषु चतुर्विंशतिस्वचिन्तन प्रतीतमिति नोक्तम् ॥ तत्र “पारिए” सूत्रत्रय प्रतीतमेव । तृतीयसूत्रोत्तरादौकार्यानु-
वाचतः सामाचारिविशेषमाह—“पारिए”त्यादि प्राग्वत् । नवरम्—यो यथाशक्ति चिन्तितं प्रतिपद्य कुर्यात् सिद्धानां
‘संस्वयं’ स्तुतिरूपम्, तदनु च यत्र चैतानि सन्ति तत्र तद्वन्दनं विधेयम् । आह च—“वंदिंत्तुं निवेयंति कालं वो
चेइयाहं जह अत्थि” ति, इति सार्वत्रयोदशसूत्रार्थः ॥ ३८-३९-४०-४१-४२-४३-४४-४५-४६-४७-४८-४९-५०-५१ ॥
अध्ययनार्थमुपसहरन्माह—

एसा सामायारी, समासेण विद्याहिया । जं चरित्ता बहू जीवा, तिज्जा संसारसागरं ॥ ५२ ॥ ति वेमि ॥

व्याख्या—सुगममेव ॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूत्रिकृतायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुखयोधायां

सामाचार्याख्यं पट्टिशमध्ययनं समाप्तम् ॥

१ “एवं अर्नायाविनर्त्तान् द्वौ वा अगृह्यत एको भवति” । २ “कायोत्सर्गे यथा मुत्तियत्तस्य भवन्तेऽङ्गोपाङ्गानि । एव भिन्नुज्जि
सुनिपरा, अट्टविंशं कमेमहादम् ॥ १ ॥” ३ “वन्दित्वा निपेयन्ति कालं तव त्वेयानि यदि सन्ति” इति ।

अथ खलुङ्गीयाख्यं सप्तविंशमध्ययनम् ।

व्याख्यातं षाड्विंशमध्ययनम् । सम्प्रति खलुङ्गीयाख्यं सप्तविंशमध्ययनमारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—‘अनन्तराध्ययने सामाचारी प्रतिपादिता, सा चाऽऽशठतयैव पालयितुं शक्या, साऽपि तद्विपक्षभूतशठतापरिहारेणैव भवतीत्यतो दृष्टान्ततः शठतास्वरूपं निरूप्यते’ इत्यनेन सम्बन्धेनाऽऽयातस्याऽस्याऽऽदिसूत्रम्—

थेरे गणहरे गग्गे, मुणी आसि विसारए । आहने गणिभावम्मि, समाहिं पडिसंधए ॥ १ ॥

व्याख्या—धर्मे अस्थिरान् स्थिरीकरोतीति स्थविरः गणं—गुणसमूहं धारयति—आत्मन्यवस्थापयतीति गणधरः ‘गर्गः’ गर्गनामा मुणति—प्रतिजानीते सर्वसावद्यविरतिमिति मुनिः ‘आसीत्’ अभूत् ‘विशारदः’ सर्वशास्त्रेषु कुशलः ‘आकीर्णः’ आचार्यगुणैर्व्याप्तः ‘गणिभावे’ आचार्यत्वे स्थित इति गम्यते, ‘समाधिं’ चित्तसमाधानरूपं ‘प्रतिसन्धत्ते’ कुशिलैवोदितमपि सङ्गृह्यति आत्मन इति गम्यत इति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ स च समाधिं सन्दधद् यत् परिभावयति तदाऽऽह—

वहणे वहमाणस्स, कंसारं अइवत्तए । जोए वहमाणस्स, संसारो अइवत्तए ॥ २ ॥

व्याख्या—‘वहने’ शकटादौ “वहमाणस्स” त्ति अन्तर्भावितव्यर्थतया वाह्यमानस्य अर्थात् पामरादेः उत्तरत्र खलुङ्गमहणाद् इह विनीतगवादिमिति गम्यते, कान्तारम् ‘अतिवर्तते’ सुखातिवर्तितया स्वयमेवाऽतिक्रामतीति दृष्टान्तः । उपनयमाह—‘योगे’ संयमव्यापारे ‘वाह्यमानस्य’ प्रवर्तयतः आचार्यादेः सुशिक्ष्यानिमिति गम्यते, संसारः ‘अतिवर्तते’ प्राग्वत्

स्वयमेवाऽतिक्रामति, तद्विनीततादर्शनाद् आत्मनो विशेषतः समाधिसम्भवादिति भावः ॥ २ ॥ इत्थमात्मनः समाधिप्रतिसन्धानाय विनीतस्वरूपं परिभाव्य स एव अविनीतस्वरूपं यथा परिभावयति तथाऽऽह—

खलुंके जो उ जोएइ, विहम्मणो किलिस्सई । असमाहिं च वेएइ, तुत्तओ य से भज्जई ॥ ३ ॥

एगं डसइ पुच्छम्मि, एगं विंधइऽभिकखणं । एगो भंजइ समिलं, एगो उप्पहपडिओ ॥ ४ ॥

एगो पडइ पासेणं, निवेसइ निविज्जई । उकुइइ उप्फिडई, सढे वालगवी वए ॥ ५ ॥

माई मुद्वेण पडई, कुद्वे गच्छइ पडिवहं । मयलक्खेण चिट्ठाई, वेगेण य पहावई ॥ ६ ॥

छिन्नाले छिंदई सिद्धिं, दुदंते भंजई जुगं । से वि य सुस्सुयाइत्ता, उज्जुहित्ता पलायई ॥ ७ ॥

खलुंका जारिसा जुज्जा, दुस्सीसा विहु तारिसा । जोइया धम्मजाणम्मि, भज्जंति धिइदुब्बला ॥ ८ ॥

इट्ठीगारविए एगे, एगित्थ रसगारवे । सायागारविए एगे, एगे सुचिरकोहणे ॥ ९ ॥

भिक्खालसिए एगे, एगे ओमाणभीरुए थद्वे । एगं च अणुसासम्मी, हेज्जहिं कारणेहि य ॥ १० ॥

सो वि अंतरभासिल्लो, दोसमेव पकुवई । आयरियाणं तं वयणं, पडिक्खेइ अभिकखणं ॥ ११ ॥

न सा मम वियाणाइ, नवि सा मज्झ दाहिई । निग्गया होहिई मन्ने, साह् अन्नोऽत्थ वच्चउ ॥ १२ ॥

पेसिया पलिउंचंति, ते परियंति समंतओ । रायविट्ठिं व मन्नंता, करंति भिउडिं मुहे ॥ १३ ॥

वाइया संगहिया चैव, भत्तपाणेण पोसिया । जायपक्खा जहा हंसा, पक्कमंति दिसोदिसिं ॥ १४ ॥

व्याख्या—‘खलुङ्गान्’ गलिवृषभान् यः ‘तुः’ विशेषणे योजयति वहने इति प्रक्रमः । स किम्? इत्याह—“विहम्मणो” त्ति सूत्रत्वात् ‘विध्यमानः’ ताडयन् क्लिश्यति, अत एवाऽसमाधिं वेदयते, ‘तोत्रकश्च’ प्राजनकः ‘से’ इति ‘तस्य’ खलुङ्गयोजयितुर्भज्यते ॥ ततश्चाऽतिरुष्टः सन् स यत् करोति तदाऽऽह—एकं ‘दशति’ दशनैर्भक्षयति पुच्छे, एकं ‘विध्यति’ आरया तुदति ‘अमीक्ष्णं’ पुनः पुनः । अथ ते किं कुर्वन्ति? इत्याह—एको भनक्ति समिलाम्, एक उत्पथप्रस्थितो भवतीति शेषः ॥ एकः पतति पार्थेन, ‘निविशति’ उपविशति, “निविज्जइ” त्ति शेते, ‘उत्कूदति’ ऊर्द्धं गच्छति, “उप्फिडइ” त्ति मण्डूकवत् प्लवते, शठो ‘वालगवीम्’ अशुद्धां गां “वए” त्ति ‘व्रजेत्’ तदभिमुखं धावेत्, एक इति सर्वत्र गम्यते ॥ मायी ‘मूर्ध्ना’ मस्तकेन पतति, क्रुद्धः सन् ‘गच्छति प्रतिपथं’ पश्चाद्वलति, ‘मृतलक्षणेण’ मृतन्याजेन तिष्ठति, कथञ्चित् प्रवणीकृतोऽपि ‘वेगेन च प्रधावति’ यथा द्वितीयो गन्तुं न शक्नोति तथा गच्छतीत्यर्थः ॥ ‘छिन्नाले’ तथाविधदुष्टजातिः छिन्नति ‘सिद्धिं’ रज्जुम्, दुर्दान्तो भनक्ति युगम्, सोऽपि च युगं भङ्क्त्वा ‘सुस्सुयाइत्त’ त्ति सूकारान् कृत्वा ‘उज्जुहित्त’ त्ति प्रेर्य स्वामिनं पलायते इति गम्यते ॥ इत्थं दृष्टान्तं परिभाव्य दार्ष्टान्तिकं यथा भावयत्यसौ तथाऽऽह—खलुङ्गा यादृशा ‘योज्याः’ योजनीया दुःशिष्या अपि तादृशा एव ‘हुः’ एवकारार्थः अनुयोज्याः, किमिति? यतो योजिता धर्मयाने भज्यन्ते धृतिदुर्वलाः ॥ धृतिदुर्वलत्वमेव भावयितुमाह—ऋद्ध्या गौरवं—ऋद्धिमन्तः श्राद्धा मे वश्याः सम्पद्यते च चिन्तितमुपकरणमित्यात्मकबहुमानरूपमृद्धिगौरवं तदस्यास्तीति ऋद्धिगौरविको न गुरुनियोगे प्रवर्तते एकः, एकः ‘अत्रेति’ दुःशिष्याधिकारे रसेषु—मधुरादिषु गौरव यस्य स रसगौरवो ग्लानाधाहारदानतपसोर्न प्रवर्तते, सातगौरविक एकः सुखप्रतिबद्धोऽसौ अप्रतिबद्धविहारादौ न प्रवर्तते, एकः सुचिरक्रोधनो दीर्घरोपतयैव न कृत्येषु प्रवर्तते ॥ ‘भिक्षालस्यिकः’ भिक्षालस्यवान् एको न विहर्तुमिच्छति, एकोऽपमानभीरुः भिक्षा भ्रमन्नपि न यस्य तस्यैव गृहे प्रवेष्टुमिच्छति, ‘स्तब्धः’ अहङ्कारवान् न निजकुग्रहान्नमयितुं शक्य एक इति प्रक्रमः । ‘एकं च’ दुःशिष्यं “अणुसासम्मि” त्ति अनुशास्मि अहं हेतुभिः कारणैश्च उक्तस्वरूपैः ॥ ‘सोऽपि’ ‘अनुशिष्यमाणः’ अन्तरभाषावान् ‘दोपमेव’ अपराधमेव प्रकरोति न त्वनुशिष्यमाणोऽपि

तद्विच्छेदमिति भावः, आचार्याणां सतामस्माकं 'तदि'ति अनुशिष्टाभिधायकं वचनं प्रतिकूलयति अमीक्षणम् ॥ यथा प्रति-
कूलयति तथाऽऽह—न सा मां विजानाति, किमुक्तं भवति ?—कदाचिदस्याभिरमुक्त्याः श्राविकायाः गृहात् पथ्यादि-
ग्लानाद्यर्थमानीयतामित्युक्तोऽपि यत्रोत्तरमाह—'न सा मां जानाति, 'न वे'ति नैव महं दास्यति, यदि वा निर्गता गृहात्
सा भविष्यतीति मन्ये' इति वक्ति, अथवा 'साधुरन्यो 'अत्र' प्रयोजने प्रजतु किमहमेवैकः साधुरस्मि ?' इत्यभिप्रेते ॥
अन्यच्च—प्रेषिताः कश्चित् प्रयोजने "पलिउंचंति" त्ति तत्प्रयोजनाऽनिष्पादने पृष्टाः सन्तः 'अपहुवते' क वयमुक्ताः ?, गता
वा तत्र वयं न त्वसौ दृष्टेति 'ते' कुशिष्याः 'परियन्ति' पर्यटन्ति 'समन्ततः' सर्वासु दिक्षु न गुरुसन्निधावासते, मा
कदाचिदेतेषां किञ्चित् कृत्यं भविष्यतीति । कथञ्चित् कर्तुं प्रवृत्तौ च राजवेष्टिमिव मन्यमाना कुर्वन्ति भुकुटिं मुपे, तदन्य-
वपुर्विकारोपलक्षणमेतत् ॥ अपरञ्च—'वाचिताः' सूत्रं पाठिताः उपलक्षणत्वात् तदर्थं ग्राहिता. 'सङ्गृहीताः' परिग्रहे कृताः
चशब्दाद् दीक्षिताः स्वयमिति गम्यते 'एवे'ति पूरणे, भक्तपानेन पोषिताः, तथाऽपि जातपक्षा यथा हंसाः तथैतेऽपि
प्रक्रामन्ति "दिसोदिसिं" ति दिशि दिशि यदृच्छाविहारिणो भवन्तीत्यर्थः । प्रागेकप्रक्रमेऽपि यदिह यद्गमिवानं तदीदृशां
भूयस्त्वस्यापनार्थमिति सूत्रद्वयार्थः ॥ ३-४-५-६-७-८-९-१०-११-१२-१३-१४ ॥ इत्थं कुशिष्यस्वरूपं परिभाष्य
तैरेव प्रापितकृमासमाधिर्देसावचेष्टत तदाह—

अहं सारही विचिंतेह, खलुंकेहिं समागओ । किं मज्झ दुदुसीसेहिं ?, अप्पा मे अवसीअहं ॥ १५ ॥
जारिसा मम सीसा उ, तारिसा गलिगद्दहा । गलिगद्दहे चहत्ताणं, दढं पणिण्हहं तवं ॥ १६ ॥

व्याख्या—'अये'ति पूर्ववर्णितचिन्ताऽनन्तरं सारथिरिव सारथिः धर्मयान इति प्रक्रमः, गर्गाचार्यः विचिन्तयति
खलुंकेरिव 'खलुंके' कुशिष्यैः 'समागतः' संयुक्तः, 'किं ?' न किञ्चिद् मम प्रयोजनं सिध्यतीति गम्यते दुष्टशिष्यैः

प्रक्रमात् प्रेरितैः, केवलमात्मा मे अवसीदति, एतत्प्रेरणान्वयप्रतया स्वकृत्यहानेः तद्वरमेतत्त्यागत उद्यतविद्यारेण
विहृतमिति भावः ॥ अथैतत्प्रेरणान्तराले स्वकृत्यमपि किं न क्रियते ? इत्याह—यादृशा मम शिष्याः 'तुः' पूरणे,
तादृशा गलिगर्दभा यदि परमिति गम्यते, गर्दभग्रहणम् अतिकृत्साध्यापकम्, 'ते'हि स्वरूपतोऽपि अतिप्रेरणयैव प्रवर्तन्ते,
ततस्तत्प्रेरणयैव कालोऽतिक्रामति न तु तदन्तरालसम्भव इति भावः । यतश्चैवम् अतो गलिगर्दभानिव 'गलिगर्दभान्'
दुःशिष्यान् त्यक्त्वा दढं परिगृह्णाति गर्गनामा 'तपः' अनशनादीति सूत्रद्वयार्थः ॥ १५-१६ ॥ एतदेवाह—

मिड मद्दवसं पत्ते, गंभीरे सुसमाहिण । विहरहं महीं महप्पा, सीलभूण अप्पण ॥ १७ ॥ त्ति वेमि ॥

व्याख्या—'मडुः' वीहिर्दृष्ट्या विनयवान् 'मार्दवसम्पन्नः' अन्तःकरणतोऽपि तादृगेव, 'गम्भीरः' अलव्यमध्यः
'सुसमाहितः' सुष्ठु समाधिमान् विहरति महीं महात्मा 'शीलभूतेन' चारित्रप्राप्तेन आत्मना उपलक्षितः । यतश्चैवं खलुङ्क-
ताऽऽत्मनो गुरुणा चेहैव दोषदेतुः अतस्तत्त्यागतोऽशठतैव 'सेवितव्ये'त्यध्ययनतात्पर्यार्थः ॥ १७ ॥ 'इतिः' परिसनातो
ब्रवीतीति पूर्ववत् ॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविरचितायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां
सुखबोधायां खलुङ्कीयाख्यं सप्तविंशमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ अष्टाविंशं मोक्षमार्गीयाख्यमध्ययनम् ।

व्याख्यातं सप्तविंशमध्ययनम् । अधुना मोक्षमार्गीयाख्यमष्टाविंशमारभ्यते, अत्र चायमभिसम्बन्धः—'अनन्तराध्यय-
नेऽशठतोक्ता, तद्व्यवस्थितस्य मोक्षमार्गीयगतिप्राप्तिरिति तदभिधायकमिदमारभ्यते' इत्यनेन सम्बन्धेनाऽऽयातस्यास्यादिसूत्रम्—

मोक्खमग्गगहं तच्चं, सुणेह जिणभासियं । चउकारणसंजुत्तं, नाणदंसणलक्खणं ॥ १ ॥

व्याख्या—मोक्षः—अष्टविधकर्मोच्छेदस्तस्य मार्गः—ज्ञानादिरूपो यो मोक्षमार्गस्तेन गतिः—सिद्धिगमनरूपा मोक्ष-
मार्गीयगतिस्तं कथ्यमानामिति गम्यते, "तच्चं" ति 'तथ्याम्' अवितथा शृणुत जितभाषिताम्, चत्वारि कारणानि—वक्ष्यमा-
णानि तैः संयुक्ता चतुःकारणसंयुक्ता ताम् । तन्वमूनि चत्वारि कारणानि कर्मक्षयलक्षणस्य मोक्षस्यैव, गतेस्तु तदनन्तरभावि-
त्वात् स एवेति कथं चतुःकारणवतीत्वमस्याः ? उच्यते—व्यवहारतः कारणकारणस्यापि कारणत्वाभिधानात् । अत
एवानन्तरकारणस्यैव कारणत्वम् इत्याशङ्कापोहार्थमस्य विशेषणस्योपन्यासः, अन्यथा हि मोक्षमार्गेण गतिरिति विग्रहे
गतिं प्रति मार्गस्य कारणत्वं प्रतीयते एव, तद्व्यापि चाऽमूनि चत्वारि कारणानि । तथा ज्ञानदर्शने लक्षणं—स्वरूपं
यस्याः सा तथा तामिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ यदुक्तं 'मोक्षमार्गीयगतिं शृणुत' इति तत्र मोक्षमार्गीयगतिं तावदाह—

नाणं च दंसणं चेव, चरित्तं च तवो तहा । एस मग्गो त्ति पन्नत्तो, जिणेहिं वरदंसिहिं ॥ २ ॥

व्याख्या—सुगममेव ॥ २ ॥ सम्प्रत्येतस्यैवाऽनुवादद्वारेण फलमुपदर्शयितुमाह—

जाणं च दंसणं चेव, चरित्तं च तवो तहा । एयं मग्गमणुप्पत्ता, जीवा गच्छंति सोग्गहं ॥ ३ ॥

व्याख्या—प्रतीतमेव । नवरम्—'एयं' ति 'एनम्' अनन्तरमुक्तम् ॥ ३ ॥ ज्ञानादीन्येव यथारुममभिधातुमाह—

तत्थ पंचविहं नाणं, सुयमाभिणियोहिं । ओहिनाणं तहयं, मणनाणं च केवलं ॥ ४ ॥

व्याख्या—स्पष्टमेव । नवरम्—‘तत्रे’ति तेषु ज्ञानादिषु मध्ये “मणनाणं” ति मनःपर्यायज्ञानं, ‘चः’ समुच्चये भिन्नक्रमः, ततः केवलं च । आह—नन्द्यादिषु मतिज्ञानानन्तरं श्रुतज्ञानमुक्तम्, तदिह किमर्थमादित एव श्रुतोपादानम् ? उच्यते, शेषज्ञानानामपि स्वरूपपरिज्ञानस्य प्रायस्तदधीनत्वेन प्राधान्यख्यापनार्थमिति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥ साम्प्रतं ज्ञानशब्दस्य सम्बन्धिशब्दत्वाद् येषां तज्ज्ञानं तान्यभिधातुमाह—

एयं पंचविहं नाणं, दवाणं य गुणाणं य । पज्जवाणं च सवेसिं, नाणं नाणीहिं देसियं ॥ ५ ॥

व्याख्या—एतत्पञ्चविहं ज्ञानं द्रव्याणां च ‘गुणानाञ्च’ रूपादीनां ‘पर्यवाणां च’ द्रव्यगुणावस्थाविशेषरूपाणां सर्वेषां केवलापेक्षया च सर्वशब्दोपादानम्, शेषज्ञानानां प्रतिनियतपर्यायमाहितत्वात् । ‘ज्ञानम्’ अवबोधकं ‘ज्ञानिभिः’ अर्थात् केवलिभिः ‘दर्शितं’ कथितमिति सूत्रार्थः ॥ ५ ॥ अनेन द्रव्यादिविषयत्वं ज्ञानस्योक्तम्, तत्र च द्रव्यादीनि किंलक्षणानि ? इत्याह—गुणाणमासओ दवं, एगदवस्सिया गुणा । लक्खणं पज्जवाणं तु, उभओ अस्सिया भवे ॥ ६ ॥

व्याख्या—गुणानामाश्रयो द्रव्यम्, अनेन रूपादय एव वस्तु न तु तद्व्यतिरिक्तमन्यदिति सुगतमतमपास्तम् । तथा एकस्मिन् द्रव्ये—आधारभूते आश्रिताः—स्थिता एकद्रव्याश्रिता गुणाः, एतेन च ये द्रव्यमेवेच्छन्ति न तद्व्यतिरिक्ता रूपादयः तन्मतं निराकृतम् । लक्षणं पर्यवाणां ‘तुः’ विशेषणे ‘उभयोः’ द्वयोः—प्राकृतत्वाद् द्रव्यगुणयोरश्रिताः “भवे” ति भवेयुरिति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥ ‘गुणानामाश्रयो द्रव्यमि’त्युक्तम् । तत्र कतिभेदं द्रव्यम् ? इत्याशङ्क्याऽऽह—

धम्मो अहम्मो आगासं, कालो पुग्गलजंतवो । एस लोगो त्ति पन्नत्तो, जिणेहिं वरदंसिहिं ॥ ७ ॥

व्याख्या—‘धर्मः’ इति धर्मास्तिकायः ‘अधर्मः’ इत्यधर्मास्तिकायः ‘आकाशम्’ इत्याकाशास्तिकायः ‘कालः’ अद्धा-समयात्मकः ‘पुद्गलजन्तवः’ इति पुद्गलास्तिकायः जीवास्तिकायः, एतानि द्रव्याणीति शेषः । प्रसङ्गतो लोकस्वरूपमप्याह—‘एषः’ अनन्तरोक्तो द्रव्यसमूहः, शेषं स्पष्टमिति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥ धर्मादीन्येव द्रव्याणि भेदत आह—

धम्मो अहम्मो आगासं, दवं इक्किक्कमाहिं । अणंताणि य दवाणि, कालो पुग्गलजंतवो ॥ ८ ॥

व्याख्या—स्पष्टमेव ॥ ८ ॥ एतान्येव लक्षणत आह—

गइलक्खणो उ धम्मो, अहम्मो ठाणलक्खणो । भायणं सव्वदवाणं, नहं ओगाहलक्खणं ॥ ९ ॥

वत्तणालक्खणो कालो, जीवो उवओगलक्खणो । नाणेणं दंसणेणं च, सुहेण य दुहेण य ॥ १० ॥

नाणं च दंसणं चैव, चरित्तं च तवो तहा । वीरियं उवओगो य, एयं जीवस्स लक्खणं ॥ ११ ॥

सहंधयार उज्जोओ, पहा छायाऽऽतवे इवा । वन्न-रस-गंध-फासा, पुग्गलाणं तु लक्खणं ॥ १२ ॥

व्याख्या—गतिलक्षणः ‘तुः’ पूरणे ‘धर्मः’ धर्मास्तिकायः ‘अधर्मः’ अधर्मास्तिकायः स्थानं—स्थितिस्तल्लक्षणः, ‘भाजनम्’ आधारः सर्वद्रव्याणां नभः अवगाहः—अवकाशस्तल्लक्षणम् ॥ तथा वर्तन्ते—भवन्ति भावास्तेन तेन रूपेण तान् प्रति प्रयोजकत्वं वर्तना तल्लक्षणः कालः, जीव उपयोगलक्षणः, अत एव ज्ञानेन दर्शनेन च सुखेन दुःखेन च, प्रक्रमाद् लक्ष्यत इति गम्यते ॥ सम्प्रति विनेयानां दृढतरसस्काराऽऽधानाय उक्तलक्षणमनूद्य लक्षणान्तरमाह—ज्ञानं च दर्शनं चैव चारित्रं च तपः तथा ‘वीर्यं’ सामर्थ्यम् ‘उपयोगः’ अवहितत्वम्, एतद् जीवस्य लक्षणम् ॥ शब्दोऽन्धकारः उभयत्र सुपो लुक्, ‘उद्योतः’ रत्नादिप्रकाशः ‘प्रभा’ चन्द्रादिरुचिः, ‘छाया’ शैत्यगुणा, ‘आतपः’ रविविम्बजनितोष्णप्रकाशः, इतिशब्द आदिशब्दार्थः, ततश्च सम्बन्धभेदादीनां परिग्रहः, ‘वा’ समुच्चये, तथा वर्ण-रस-गन्ध-स्पर्शाः पुद्गलानां ‘तु’ पुनरर्थे लक्षणम् । एभिरेव तेषां लक्ष्यमाणत्वादिति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥ ९-१०-११-१२ ॥ द्रव्यलक्षणमुक्तम् । पर्यायलक्षणमाह—

एगत्तं च पुहुत्तं च, संखां संठाणमेव य । संजोगां य विभागा य, पज्जवाणं तु लक्खणं ॥ १३ ॥

व्याख्या—‘एकत्वं’ मिश्रेणपि परमाण्वाविषु यदेकोऽयं घटादिरिति प्रतीतिहेतुः, ‘पृथक्त्वं च’ अयमस्मात् पृथगिति प्रत्ययनिबन्धनम्, ‘सङ्ख्या’ यत एको द्वौ त्रय इत्यादिका प्रतीतिरुपजायते, ‘संस्थानं’ परिमण्डलोऽयमित्यादिबुद्धिनिबन्धनम्, ‘एवे’ति पूरणे, ‘चः’ सर्वत्र समुच्चये, ‘संयोगाः’ अयमङ्गुल्याः संयोग इत्यादिव्यपदेशहेतवः, ‘विभागाश्च’ अयमितो विभक्त इति बुद्धिहेतवः, उभयत्र व्यक्त्यपेक्षं बहुवचनम्, उपलक्षणत्वाद् नयपुराणत्वादीनि च पर्यवाणां ‘तुः’ पूरणे लक्षणम् । गुणानां तु लक्षणाऽनभिधानं रूपादिरूपाणां तेषामतिप्रतीतत्वादिति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥ इत्थं स्वरूपतो विषयतश्च ज्ञानमभिधाय दर्शनमुपदर्शयितुमाह—

जीवाऽजीवा य बंधो य, पुत्तपायाऽऽसवो तहा । संबरो निज्जरा मोक्खो, संतेए तहिया नव ॥ १४ ॥

तहियाणं तु भावाणं, सन्भावे उयएसणं । भावेण सहहंतस्स, सम्मत्तं तं वियाहिं ॥ १५ ॥

व्याख्या—‘जीवाः’ प्रतीताः, ‘अजीवाः’ धर्मास्तिकायादयः, ‘बन्धश्च’ जीवकर्मणोः संश्लेषः, ‘पुण्यं’ शुभप्रकृतिरूपं शातादि, ‘पापम्’ अशुभं मिथ्यात्वादि, ‘आमवः’ कर्मोपादानहेतुः हिंसादिः, पुण्यादीनां च कृतद्वन्द्वानां निर्देशः, ‘तथे’ति समुच्चये, ‘संवरः’ गुल्यादिभिराश्रयनिरोधः, ‘निज्जरा’ विपाकात् तपसो वा कर्मपरिश्रमात्, ‘मोक्षः’ कृत्स्नकर्मक्षयः, सन्त्येते तथ्याः नव भावा इति शेषः ॥ यद्यमी नव तथ्यास्ततः किम् ? इत्याह—तथ्यानां तु भावानां ‘सङ्कावे’ सङ्कावविषयम् अवितथसत्ताभिधायकमित्यर्थः उपदेशनं—गुर्यादिसम्बन्धिनमुपदेशं ‘भावेन’ अन्तःकरणेन ‘अदधतः’ तथेति प्रतिपद्यमानस्य ‘सम्यक्त्वं’ सम्यक्त्वमोहनीयकर्माणुक्षयक्षयोपशमोपशान्तसमुत्थारमपरिणामरूपं ‘तदि’ति भावरूपं भद्धानं ‘व्याख्यातं’ विशेषेणाख्यातं तीर्थकृदादिभिरिति गम्यते इति सूत्रद्वयार्थः ॥ १४-१५ ॥ इत्थं सम्यक्त्वं स्वरूपमभिधाय तत्रेदानीह—

निसर्गगुणएसरूई, आणारूई सुत्त-वीयरूईमेव । अभिगम-वित्थाररूई, किरिया-संखेव-धम्मरूई ॥१६॥

व्याख्या—“निसर्गगुणएसरूई” ति रुचिशब्दः प्रत्येकं योज्यते, ततो निसर्गः—स्वभावत्वेन रुचिः—तत्त्वाभिलाषरूपाऽ-
स्येति निसर्गरूचिः, उपदेशः—गुणादिना कथनं तेन रुचिर्यस्येत्युपदेशरूचिः, आह्ला—सर्वज्ञवचनात्मिका तथा रुचिर्यस्य सः,
तथा “सुत्तवीयरूईमेव” ति इहापि रुचिशब्दस्य प्रत्येकमभिसम्बन्धात् सूत्रेण—आगमेन रुचिर्यस्य स सूत्ररूचिः, बीजमिव
बीजं यदेकमप्यनेकार्थप्रबोधोत्पादकं वचनेन रुचिर्यस्य स बीजरूचिः, अनयोः समाहारद्वन्द्वः, ‘एवे’ति समुच्चये,
अभिगमः—विज्ञानं विस्तारः—व्यासः ताभ्यां प्रत्येकं रुचिशब्दो योज्यते ततोऽभिगमरूचिर्विस्ताररूचिश्चेति, तथा क्रिया—
अनुष्ठानं सङ्क्षेपः—सङ्ग्रहः धर्मः—श्रुतधर्मादिः तेषु रुचिर्यस्येति प्रत्येकं रुचिशब्दसम्बन्धात् क्रियारूचिः सङ्क्षेपरूचिः
धर्मरूचिश्च भवति, विज्ञेय इति शेषः । यथेह सम्यक्त्वस्य जीवाऽनन्यत्वेनाभिधानं तद्वृणुगुणिनोः कथञ्चिदनन्यत्वख्या-
पनार्थमिति सूत्रसङ्क्षेपार्थः ॥ १६ ॥ व्यासार्थं तु खत एवाह सूत्रकृत्—

भूयत्थेणाहिगया, जीवाऽजीवा य पुन्न पावं च । सहसम्मइयाऽऽसव-संवरे य रोएइ उ निसर्गो १७
जो जिणदिट्ठे भावे, चउविहे सइहाइ सयमेव । एमेय नऽसह त्ति य, स निसर्गरूइ त्ति नायवो ॥१८॥
एए चेव उ भावे, उचइट्ठे जो परेण सइहइ । छउमत्थेण जिणेण व, उवएसरूइ त्ति नायवो ॥१९॥
रागो दोसो मोहो, अज्झाणं जस्स अवगयं होइ । आणाए रोयंतो, सो खलु आणारूई नाय ॥२०॥
जो सुत्तमहिजंतो, सुएण ओगाहई उ सम्मत्तं । अंगेण पाहिरेण व, सो सुत्तरूई त्ति नायवो ॥२१॥
एणेण अणेगाइ, पयाइं जो पसरई उ सम्मत्तं । उदए व तेल्लुविंदू, सो बीयरूइ त्ति नायवो ॥२२॥
सो होइ अभिगमरूई, सुअनाणं जेण अत्थओ दिट्ठं । एक्कारसमंगाइ, पइन्नगं दिट्ठिवाओ य ॥२३॥

द्वाना सवभावा, सवपमाणेहिं जस्स उवलद्धा । सवार्हिं नयविहीहि य, वित्थाररूइ त्ति नायवो ॥२४॥
दंसण-नाण-चरित्ते, तव-विणए सच्च-समिह-गुत्तीसु । जो किरियाभावरूई, सो खलु किरियारूई नामा ॥
अणभिग्गहिक्कुदिट्ठी, संखेवरूइ त्ति होइ नायवो । अविसारओ पवयणे, अणभिग्गहिओ य सेसेसु ॥
जो अत्थिकायधम्मं, सुयधम्मं खलु चरित्तधम्मं च । सइहइ जिणाभिहियं, सो धम्मरूइ त्ति नायवो ॥

व्याख्या—भावप्रधानत्वात् निर्देशस्य ‘भूतार्थत्वेन’ सद्भूता अमी अर्था इत्येवंरूपेण ‘अधिगताः’ परिच्छिन्ना येनेति
गम्यते, जीवा अजीवाश्च पुण्यं पापं च, कथमधिगताः ? इत्याह—“सहसम्मइय” ति सोपस्कारत्वात् सूत्रत्वाच्च सहाऽऽत्मना
या सङ्गता मतिः सा सहसम्मतिः, कोऽर्थः ? परोपदेशनिरपेक्षतया जातिस्मरणप्रतिभादिरूपया, “आसवसंवरे य” ति
आश्रवसंवरो, चशब्दोऽनुक्तबन्धादिसमुच्चये, ततो बन्धादयश्च, तथा ‘रोचते तु’ रोचते एव योऽन्यस्याऽश्रुतत्वादनन्त-
रोपायेनाऽधिगतान् जीवादीनेव ‘निसर्गः’ इति निसर्गरूचिर्यः स इति शेषः ॥ असुमेवार्थं पुनः स्पष्टतरेसेवाह—यो
जिनदृष्टान् भावान् ‘चतुर्विधान्’ द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदतो नामादिभेदतो वा श्रद्धाति ‘स्यमेव’ परोपदेशं विना,
“एमेय” ति एवमेतत् यथा जिनैर्दृष्टं जीवादि नान्ययेति, ‘चः’ समुच्चये, स निसर्गरूचिरिति ज्ञातव्यः ॥ उपदेश-
रूचिमाह—एताञ्चैव ‘तुः’ पूरणे भावान् उपदिष्टान् यः परेण श्रद्धाति छद्मस्थेन जिनेन वा स उपदेशरूचिरिति
ज्ञातव्यः ॥ आज्ञारूचिमाह—रागो द्वेषः ‘मोहः’ शेषमोहनीयम् अज्ञानं च, चस्य गम्यमानत्वाद् यस्याऽपगतं भवति,
सर्वथा चाऽल्यैतदपगमाऽसम्भवाद् देशत इति गम्यते, एतदपगमाच्च “आणाए” ति आह्वयैवाऽऽचार्यादिसम्बन्धिन्या ‘रोच-
मानः’ क्वचित्कुराहाऽभावात् जीवादि तयेति प्रतिपद्यमानो मापतुपादिवत् ‘खलु’ निश्चितम् आज्ञारूचिर्नामेव लभ्युप-
गन्तव्यः ॥ सूत्ररूचिमाह—यः सूत्रम् ‘अधीयानः’ पठन् ‘श्रुतेन’ अधीयमानेन ‘अवगाहते’ प्राप्नोति ‘तुः’ पूरणे

सम्यक्त्वम् ‘अङ्गेन’ आचारादिना ‘वाहेन वा’ अनङ्गप्रविष्टेन स सूत्ररूचिरिति ज्ञातव्यः ॥ बीजरूचिमाह—‘एकेन’
प्रकृतात् पदेन जीवादिना ‘अणेगाइं पयाइं’ ति सूत्रव्यत्ययाद् अनेकेषु पदेष्वजीवादिषु यः प्रसरति ‘तुः’ एवकारार्थः
प्रसरत्वेव सम्यक्त्वमित्यनेन रुचिरत्रोपलक्षिता, तदभेदोपचारादात्माऽपि सम्यक्त्वमुच्यते, उपचारनिमित्तं च रुचिरूपेणैव
आत्मनः प्रसरणम्, ‘उदक इव तैलविन्दुः’ यथोदकैकदेशगतोऽपि तैलविन्दुः समस्तमुदकमाक्रामति तथैकदेशोत्पन्नरुचिर-
प्यात्मा तथाविधक्षयोपशमाद् अशेषतत्त्वेण रुचिमान् भवति स एवंविधो बीजरूचिर्ज्ञातव्यः ॥ अभिगमरूचिमाह—स
भवति अभिगमरूचिः श्रुतज्ञानं येनार्थतः ‘दृष्टम्’ उपलब्धम्—एकादशाङ्गानि प्रकीर्णकमिति जातावेकवचनम्, ततः
प्रकीर्णकान्युत्तराध्ययनादीनि ‘दृष्टिवादः’ द्वादश अङ्गम् चशब्दादुपाङ्गानि ॥ विस्ताररूचि माह—‘द्रव्याणां’ धर्मास्ति-
कायादीना ‘सर्वभावाः’ एकत्व-गृथक्त्वाद्यशेषपर्यायाः ‘सर्वप्रमाणैः’ अत्यक्षादिभिर्व्यस्य ‘उपलब्धाः’ यस्य यत्र व्यापार-
स्तेनैव प्रमाणेन ते प्रतीताः । ‘सवार्हिं’ ति सर्वैः ‘नयविधिभिः’ नैगमादिभेदैः असुं भावं अयम् असुं चाय नयभेद इच्छ-
तीति, ‘चः’ समुच्चये, स विस्ताररूचिरिति ज्ञातव्यः ॥ क्रियारूचिमाह—दर्शनं च ज्ञानं च, चारित्रं च दर्शनज्ञान-
चारित्रं तस्मिन् तपोविनये सत्यसमितिगुप्तिषु यः क्रियाभावरूचिः, किमुक्तं भवति ?—दर्शनाद्याऽऽचारानुष्ठाने यस्य
भावरतो रुचिरस्ति स खलु क्रियारूचिः ‘नामे’त्यभ्युपगमः ॥ सङ्क्षेपरूचिमाह—अभिगृहीतकृ दृष्टिः सङ्क्षेपरूचिरिति भवति
ज्ञातव्यः, ‘अविशारदः’ अकुशलः प्रवचने ‘अणभिग्गहिओ य’ ति अविद्यमानम् अमीति—आभिमुख्येन गृहीतं—ग्रहणं
ज्ञानमस्येत्यनभिगृहीतः ‘चः’ समुच्चये, ‘शेषेषु’ कपिलादिप्रणीतप्रवचनेषु, अयमाशयः—य उक्तविशेषणः सङ्क्षेपेणैव
चिलातीपुत्रवत् पदत्रयेण तत्त्वरूचिमवाप्नोति स सङ्क्षेपरूचिः ॥ धर्मरूचिमाह—योऽस्ति कायाना धर्मः—गत्युपट्ठमादिः
अस्ति कायधर्मस्तं श्रुतधर्मं ‘खलु’ वाक्यालङ्कारे चारित्रधर्मं वा, चस्य वार्थत्वात्, श्रद्धाति जिनामिहितं स धर्मरूचिर्ज्ञा-

तव्यः । शिष्यमतिव्युत्पादनार्थं चेत्समुपाधिभेदेन सम्यक्त्वभेदाभिधानम्, अन्यथा हि निसर्गोपदेशयोरधिगमादौ वा कचित् केषाञ्चिदन्तर्भाज इति भावनीयमिति सूत्रैकादशकार्यः ॥ १७-१८-१९-२०-२१-२२-२३-२४-२५-२६-२७ ॥
 . पुनर्लिङ्गैरिदं सम्यक्त्वमुत्पन्नमस्तीति श्रद्धेयम् ? इत्याह—

परमत्थसंभवो वा, सुदिदृष्टपरमत्थसेवणा वा वि । वायन्नकुदंसणवज्जणा य सम्मत्तसद्वहणा ॥ २८ ॥

व्याख्या—परमाश्च ते—तत्त्विका अर्थाश्च—जीवादयः परमार्थास्तेषु संस्तवः—परिचयः परमार्थसंस्तवः, वाशब्दः समुच्चये, तथा सुष्ठु दृष्टाः—उपलब्धाः परमार्था यैस्ते सुदृष्टपरमार्थाः—आचार्यादयस्तत्सेवनं, 'वे' त्यनुक्तसमुच्चये, ततो यथाशक्ति तद्व्यापृत्त्यप्रवृत्तिश्च, 'अपिः' समुच्चये, "वायन्नकुदंसण" ति दर्शनशब्दः प्रत्येकं सम्वध्यते, ततो व्यापन्न—विनष्टं दर्शनं येषां ते व्यापन्नदर्शना निवृत्तादयः तथा कृतिसत् दर्शनं येषां ते कुदर्शनाः—शाक यादयस्तेषां वर्जनं व्यापन्नकुदर्शनवर्जनम्, सर्वत्र सूत्रत्वात् स्त्रीलिङ्गनिर्देशः, 'चः' समुच्चये, सम्यक्त्वं श्रद्धीयतेऽनेनेति सम्यक्त्वश्रद्धानमिति सूत्रार्थः ॥ २८ ॥ इत्थं सम्यक्त्वस्य लिङ्गान्यभिधाय तस्यैव माहात्म्यमुपदर्शयामाह—

नत्थि चरित्तं सम्मत्तविह्वणं दंसणे उ भइयधं । सम्मत्त-चरित्ताहं, जुगवं पुधं व सम्मत्तं ॥ २९ ॥

नादंसणिस्स नाणं, नाणेण विणा न कुंति चरणगुणा ।

अगुणिस्स नत्थि मोक्खो, नत्थि अमोक्खस्स निव्वाणं ॥ ३० ॥

व्याख्या—नत्थि चारित्रं सम्यक्त्वविहीनं 'दर्शने तु' सम्यक्त्वे पुनः सति 'भक्त्यर्थं' भवति वा न वा प्रक्रमात् चारित्रम्, किमित्येवम् ? अत आह—सम्यक्त्वचारित्रे युगपत् समुत्पद्यते इति शेषः, 'पूर्वं वा' चारित्रो त्यक्तेः सम्यक्त्वमुत्पद्यते, ततो यदा युगपदुत्पादस्तदा तयोः सहभावः, यदा तु पूर्वं सम्यक्त्वं तदा तस्मिन् चारित्रं भज्यम् ॥ अन्यच्च—

नाऽदर्शनिनो ज्ञानं, ज्ञानेन विना न भवन्ति चरणान्तर्गता गुणाश्चरणगुणाः, 'अगुणिनः' अनन्तरोक्तगुणरहितस्य नास्ति मोक्षः, कर्मण इति गम्यते, नास्त्यमुक्तस्य निर्वाणम् । तदत्र पूर्वसूत्रेण मुक्त्यनन्तरहेतोरपि चरणस्य सम्यक्त्वभाव एव भवन्नं तन्माहात्म्यमुक्तम्, अनन्तरसूत्रेण तूत्तरोत्तरव्यतिरेकदर्शनेनाऽशेषगुणानामिति सूत्रद्वयार्थः ॥ २९-३० ॥ अस्य चाष्टविधाचारसहितस्यैवोत्तरोत्तरगुणप्राप्तिहेतुतेति तमादर्शयितुमाह—

निस्संकिंय निक्कंखिय, निव्वित्तिगिच्छा अमूढदिट्ठी य । उववूह-थिरीकरणे, वच्छल्ल-पभावणे अट्ठ ३१

व्याख्या—शङ्कनं शङ्कितं—देशसर्वशङ्कात्मकं तदभावो निःशङ्कितम्, तथा काङ्क्षणं काङ्क्षितम्—अन्याऽन्यदर्शनमहात्मकं तदभावो निःकाङ्क्षितम्, विचिकित्सा—फलं प्रति सन्देहः विदः—विज्ञाः ते च तत्त्वतः साधव एव तज्जुगप्ता वा तदभावो निर्विचिकित्सं निर्विजुगुप्सं वा, आर्पत्वाच्च सूत्रे एवं पाठः । अमूढा—श्रद्धिमत्कुतीर्थिकदर्शनेऽप्यविगीतमस्य दर्शनमिति मोहरहिता सा चासौ दृष्टिश्च—बुद्धिरूपा अमूढदृष्टिः, स चायं चतुर्विधोऽपि आन्तर आचारः । वाङ्मं तु आह—उपबृद्धा—दर्शनाविगुणवतां प्रशंसया तत्तद्गुणपरिवर्द्धनं सा च स्थिरीकरणश्च—अभ्युपगतधर्मानुष्ठानं प्रति सीदतां स्वीयाऽऽपादनमुपबृद्धास्थिरीकरणे, वात्सल्यं—साधार्मिकजनस्योचितप्रतिपत्तिकरणं तच्च प्रभावना च—स्वतीर्थोन्नतिहेतुचेष्टासु प्रवर्धनं वात्सल्यप्रभावने, अष्टौ दर्शनाचारा भवन्तीति शेष इति सूत्रार्थः ॥ ३१ ॥ इत्थं ज्ञानदर्शनाख्यं मुक्तिमार्गमभिधाय तमेव चारित्ररूपमाह—

सामाहय त्थ पढमं, छेओवट्ठावणं भवे बीयं । परिहारविसुद्धीयं, सुहुमं तह संपरायं च ॥ ३२ ॥

अकसायं अहक्खायं, छउमत्थस्स जिणस्स वा । एयं चयरित्तकरं, चारित्तं होह आहियं ॥ ३३ ॥

व्याख्या—समः—रागद्वेषरहितः स चेह प्रस्तावात् चित्तपरिणामस्तस्मिन् आयः—गमनं समायः स एव 'सामायिक' सर्वसाधनपरिहारः, 'त्थ' इति पूरणे, 'प्रथमम्' आद्यम् । एतच्च द्विधा—इत्वरं यावत्कथिकं च । तत्र इत्वरं भरतैरावतयोः, प्रथमचरमतीर्थकरतीर्थयोरुपस्थापनायां छेदोपस्थापनीयभावेन तत्र तत्रपदेशाभावात् । यावत्कथिकं च तयोरेव, मध्यम-तीर्थकरतीर्थेषु महाविदेहेषु चोपस्थापनाया अभावेन तत्रपदेशस्य यावज्जीवमपि सम्भवात् । तथा छेदः—सातिचारस्य यत्ते-निरतिचारस्य वा शिक्षकस्य तीर्थान्तरसम्यन्धिनो वा तीर्थान्तरं प्रतिपद्यमानस्य पूर्वपर्यायव्यवच्छेदरूपः तद्युक्तोपस्थापना—महाव्रतारोपणरूपा यस्मिन् तत् छेदोपस्थापनं भवेद् द्वितीयम् । तथा परिहरणं परिहारः—विशिष्टतपोरुपस्तेन विद्युद्धिरस्मि-मिति परिहारविद्युद्धिकम् । तत्रैतद्वाधाभ्योऽवसेयम्—'परिहारियाण उ तवो, जहन्न मज्झो तद्देव उक्कोसो । सीउण्ह-वासकाळे, भणिओ धीरेहिं पत्तेयं ॥ १ ॥ तत्थ जहमो गिम्हे, वउत्थ छहं ह्म होह मज्झिमओ । अट्ठममिहमुक्कोसो, एत्तो सिसिरे पक्कण्णमि ॥ २ ॥ सिसिरे उ जहमाई, छहमाई दसमचरिमगो होह । वासासु अट्ठमाई, बारसपज्जंतगो तेओ ॥ ३ ॥ पारणतो आयामं, पंजसु पगहो वोसऽमिग्गहो मिकखे । कप्पट्ठिया य पइविण, करंति एमेव आयामं ॥ ४ ॥ एवं छम्मासतवं, चरित्तं परिहारिया अणुचरंति । अणुचरणे परिहारगपपट्ठिय जाव छम्मासा ॥ ५ ॥ कप्पट्ठिओ वि एवं, छम्मासतवं करेह सेसा उ । अणुपरिहारगभावं, चरंति कप्पट्ठियत्तं च ॥ ६ ॥ एवेत्तो अट्ठारसमासपमाणो उ भमिओ कप्पो ।

१. "परिहारिकाणां तु तपा, जघन्यं मध्यमं तथैवोक्तम् । शीतोष्णवर्षाकाळेषु, भगिर्तं धीरेः प्रत्येकम् ॥ १ ॥ तत्र जघन्यं मीमे, जघन्यं वडं तु भवति मध्यमतः । अट्ठममिहोक्तं, इत्यु किंचिरे प्रवक्ष्यामि ॥ २ ॥ सिसिरे तु जघन्यादि, पट्ठादि दशमचरमकं भवति । वपो-जघन्यादि, द्वादशपदं स्वकं हेयम् ॥ ३ ॥ पारणके जावामासं, पञ्चमां प्रमहो ह्ययोरभिप्रहो भिक्षापाम् । कवस्थिताश्च मतिदिनं, कुर्वन्त्येवमेवा-चामासम् ॥ ४ ॥ पूर्वं पणमासतप, चरित्ता परिहारिका अनुचरंति । अनुचरकाः परिहारकपदस्थिताः यावत् पणमासाः ॥ ५ ॥ कवस्थितोऽपि पूर्वं, पणमासतपः करोति होवास्तु । अनुपरिहारकभावं, चरित्तं कवस्थितवर्षं च ॥ ६ ॥ एवमेवोऽष्टादशमासपमाणस्तु वर्जिताः कवपः ।

सत्वेवञो विसेसो, विसेसमुत्ताड नायञो ॥ ७ ॥ रूपसमतीए तयं, जिणरुपं वा उयेंति गच्छं वा । पडिवज्जमाणगा पुण, जिणत्सगासे पवज्जंति ॥ ८ ॥ तित्थयरसनीयासेवगत्स पासे व णो य अन्नसम् । एणंति जं चरणं, परिहारविमुद्धिगं तं तु ॥ ९ ॥ "सुहुनं तद्द संपरायं च" त्ति 'तथा' इत्यानन्तर्ये, छन्दोमद्गमयाधैवमुपन्य सः, सूक्ष्मः—किट्टीकरणतः सन्परायः—लोभाख्यः कपायो यस्मिन् तत् सूक्ष्मसम्परायम् । उक्तञ्च—“लोभाणुं वेयंतो, जो खलु उवसामगो व खवगो वा । सो सुहुनसंपरायां, अहराया ऊणजो किंचि ॥ १ ॥” तथा 'अनुपायं' क्षपितो पशमितकपायाऽवस्थाभावि 'यथाप्यातम्' अर्हत्कयितस्वरूपानतिक्रमयत्, छद्मस्य जिनस्य वा यथैतत् पञ्चविधमपि च । रिशशब्दवाच्यं तथाऽन्वयत जाह—'एतद्' सामायिकादि चयस्य—राशेः प्रत्यावात् कर्मणा रिक्तं—विरेकोऽभाव इत्यर्थः तत्करोतीति चयरिक्तकं चारित्रमिति नेरुको विधिर्भवति आप्यातमर्हदादिभिरिति गम्यत इति सूत्रद्वयार्थः ॥ ३२—३३ ॥ सम्प्रति तपोरूपं चतुर्यकारणमाह—

तवो य दुविहो वुत्तो, याहिरिभितरो तहा । याहिरो छविहो वुत्तो, एवमहिभितरो तवो ॥ ३४ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ३४ ॥ परः प्राह—आहैषां मुक्तिमार्गत्वे कस्य क्तरो व्यापारः ? उच्यते—

नाणेण जाणहं भावे, दंसणेण च सहहे । चरित्तेण न गेणहाह, नवेणं परिसुज्झहं ॥ ३५ ॥

महेपवो विरोपो, विरोपसूनां जातव्यः ॥ ७ ॥ कल्पसमाप्तौ तद, जिनरुपं वा उपेयन्ति गच्छं वा । प्रतिपद्यमानकाः पुनर्जिनसकाशे प्रपद्यन्ते ॥ ८ ॥ तीर्थेकरमनीपासेवकस्य पाशे वा नैवान्यस्य । एतेषां यश्चरण, परिहारविमुद्धिकं तन्नु ॥ ९ ॥

१ "लोभाणु वेदपन् यः खलुपराणो वा क्षपको वा । स सूक्ष्मसम्परायो यथाप्यातादूनकः किञ्चित् ॥ १ ॥"

व्याख्या—'ज्ञानेन' मत्यादिना जानाति भायान्, दर्शनेन च श्रद्धात्ते, चारित्र्येण च 'न गृह्णाति' नाऽऽदत्ते कर्मेति गम्यते, तपसा 'परिशुध्यति' पुरोपचितकर्मक्षपणतः शुद्धो भवतीति सूत्रार्थः ॥ ३५ ॥ अनेन मार्गस्य फलं मोक्ष उक्तः । सम्प्रति मोक्षफलमूता गतिमाह—

खवित्ता पुव्वकम्माहं, संजमेण तवेण य । सव्वदुक्खप्पहीणट्ठा, पक्कमंति महेसिणो ॥ ३६ ॥ त्ति वेमि ॥

व्याख्या—क्षपयित्वा पूर्वकर्मणि सयनेन तपसा च "सव्वदुक्खप्पहीणट्ठा" त्ति प्राकृतत्वात् प्रक्षीणानि सर्वदुःखानि यत्र तत्तया तत्र सिद्धिश्चेन्नमेव तद्वर्णयन्ति ये ते तथाविधाः प्रक्रमन्ति सिद्धिमिति शेषः "महेसिणो" त्ति महर्षय इति सूत्रार्थः ॥ ३६ ॥ 'इतिः' परिसमाप्तौ ऋषीनीति पूर्वधत् ॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविनिर्मितायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुख-
बोधायां मोक्षमार्गीयाख्यमष्टाविंशतितममध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ एकोनत्रिंशं सम्यक्त्वपराक्रमाख्यमध्ययनम् ।

अनन्तराऽध्ययने मोक्षमार्गगतिरुक्ता, सा च वीतरागत्यपूर्विकेति यथा तद्भवति तथाऽधुनाऽभिधीयत इति सन्वद्ध-
संकोचोत्तराध्ययनस्य सम्यक्त्वपराक्रमाख्यस्याऽऽदिसूत्रम्—

सुयं मे आउसं ! तेणं भगवया एवमक्खायं—इह खलु सम्मत्तपरकमे नामऽज्झयणे समणेणं भगवया महावीरेणं कासवेणं पवेहए, जं सम्मं सदहइत्ता पत्तियाइत्ता रोय-
इत्ता फासइत्ता पालइत्ता तीरइत्ता किट्टइत्ता सोहइत्ता आराहइत्ता आणाए अणुपाल-
इत्ता वहवे जीवा सिज्झंति बुज्झंति मुचंति परिनिघायंति सव्वदुक्खाणमंतं करेति ॥ १ ॥

व्याख्या—श्रुतं 'ने' मया 'आयुष्मन् !' इति शिष्यामन्त्रणम्, एतच्च सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिनमाह । 'तेने'ति यः सर्वजगत्पतीतः, 'भगवता' प्रक्रमात् महावीरेण 'एवमि'ति वक्ष्यमाणप्रकारेणाऽऽख्यातम् । तमेव प्रकारमाह—'इह' अस्मिन् प्रवचने 'खलु' निश्चितं सम्यक्त्वे सति पराक्रमः—उत्तरोत्तरगुणप्रतिपत्त्या कर्मातिजयसामर्थ्यलक्षणोऽर्थोत् जीवस्य वर्णयतेऽस्मिन्निति सम्यक्त्वपराक्रमं नामाध्ययनमस्तीति गम्यते, तत्र केन प्रणीतम् ? इत्याह—भ्रमणेन भगवता महावीरेण काश्यपेन प्रवेष्टितम्, स्वतः प्रविदितमेव भगवता ममेदमाख्यातं इत्युक्तं भवति । अस्मैव फलमाह—'यदि'ति प्रस्तुताऽध्ययनं सन्त्यज् 'श्रद्धाय' श्रद्धार्थोभयरूपं सानान्येन प्रतिपद्य 'प्रतीत्य' विशेषत इत्यनेवेति निश्चित्य 'रोचयित्वा' तदध्ययनादिविषयमनिलापमात्मन उत्साह, 'स्पृष्ट्वा' योगत्रिकेण, तत्र मनसा सूत्रार्थयोश्चिन्तनेन, वचसा वाचनादिना, फायेन भद्रचरणादिना, 'पालयित्वा' परावर्त्तनादिनाऽनिराद्य 'तीरयित्वा' अध्ययनादिना परिसमाप्य 'कीर्त्तयित्वा' गुरोर्विनय-

पूर्वकमिदमित्थं मयाऽधीतमिति निवेद्य 'शोधयित्वा' गुरुमुखकथनेन शुद्धिं विधाय 'आराध्य' उत्सृजप्ररूपणादिपरि-
हारेण बोधयित्वा, एतत् सर्वं स्वमनीषिकातोऽपि स्याद् अत आह—'आज्ञये'ति जिनाज्ञया 'अनुपाल्य' सततमासेव्य
बहवो जीवाः 'सिध्यन्ति' इहैवागमसिद्धत्वादिना, 'बुध्यन्ते' घातिकर्मक्षयेण, 'विमुच्यन्ते' भवोपग्राहिकर्मचतुष्टयेन, ततश्च
'परिनिर्वान्ति' कर्मदावानलोपशमेन, अत एव 'सर्वदुःखानां' शरीरमानसानाम् 'अन्तं' पर्यन्तं कुर्वन्ति मुक्तिपदाऽवाप्त्येति
सूत्रार्थः ॥ १ ॥ सम्प्रति विनेयाऽनुग्रहार्थं सम्बन्धाभिधानपुरस्सरं प्रस्तुताऽध्ययनार्थमाह—

तस्स णं अयमट्ठे एवमाहिज्जंति, तंजहा—संवेगे निवेदे धम्मसद्धा गुरुसाहम्मियसुस्सू-
सणया आलोयणया निंदणया गरहणया सामाहए चउवीसत्थए वंदणे पडिक्कमणे काउ-
स्सगग्गे पच्चक्खाणे थयथुहमंगले कालपडिलेहणया पायच्छित्तकरणे खमावणया सज्झाए
वायणया पडिपुच्छणया परियट्ठणया अणुप्पेहा धम्मकहा सुयस्स आराहणया एगग्ग-
मणसन्निवेशणया संजमे तवे वोदाणे सुहसाते अप्पडिबद्धया विवित्तसयणासणसेवणया
विणिवट्ठणया संभोगपच्चक्खाणे उवहिपच्चक्खाणे आहारपच्चक्खाणे कसायपच्चक्खाणे जोग-
पच्चक्खाणे सरीरपच्चक्खाणे सहायपच्चक्खाणे भत्तपच्चक्खाणे सवभावपच्चक्खाणे पडिरूव-
णया वेयावचे सवगुणसंपुण्णया वीयरगता खंती मुत्ती मद्दवे अज्जवे भावसच्चे करणसच्चे
जोगसच्चे मणगुत्तया वद्दगुत्तया कायगुत्तया मणसमाहारणया वद्दसमाहारणया कायस-
माहारणया नाणसंपन्नया दंसणसंपन्नया चरित्तसंपन्नया सोत्तिंदियनिग्गहे चक्खिंदियनि-

ग्गहे घाणिंदियनिग्गहे जिर्विंभदियनिग्गहे फासिंदियनिग्गहे कोहविजए माणविजए माया-
विजए लोभविजए पिज्जदोसमिच्छादंसणविजए सेलेसी अकम्मय त्ति ॥ २ ॥

व्याख्या—'तस्से'ति सम्यक्त्वपराक्रमाऽध्ययनस्य, 'णमि'ति सर्वत्र वाक्यालङ्कारे, 'अयमि'त्यनन्तरमेव वक्ष्यमाणः
'अर्थः' अभिधेयः 'एवम्' अमुना वक्ष्यमाणप्रकारेण 'आख्यायते' कथ्यते महावीरेणेति गम्यते, 'तद्यथे'ति वक्ष्यमाण-
तदर्थोपन्यासार्थः । 'संवेगः', निवेदः, धर्मश्रद्धा, "गुरुसाहम्मियसुस्सूसणया" त्ति सौधार्मिकजनगुरुश्रृणुणम्, आपर्त्तवाच
इहोत्तरत्र च सूत्रेष्वन्यथा पाठः, आलोचना, निर्दिष्टा, गौरी, सामायिकम्, चतुर्थशतित्तवः, वर्न्दनम्, प्रतिक्रमणम्,
कौयोत्सर्गः, प्रत्याख्यानम्, स्वस्तुतिमङ्गलम्, कौलप्रत्युपेक्षणा, प्रीयश्चित्तकरणम्, क्षीमणा, स्वाध्यायः, वीचना,
परिप्रच्छन्ना, परावर्त्तना, अनुप्रेक्षा, धर्मकथा, तस्याऽऽराधना, एकैकमनःसन्निवेशना, सयमः, तपः, व्यवदानम्, सुख-
साते, अप्रतिबन्धता, विविक्तशयनासनसेवना, विनिवर्त्तना, सम्भोगप्रत्याख्यानम्, उर्ध्वधिरप्रत्याख्यानम्, आहारप्रत्याख्या-
नम्, कर्पयप्रत्याख्यानम्, योगप्रत्याख्यानम्, शरीरप्रत्याख्यानम्, सहायप्रत्याख्यानम्, भक्तप्रत्याख्यानम्, सद्भावप्रत्या-
ख्यानम्, प्रतिरूपणा, वैयर्थ्यम्, सर्वगुणसम्पूर्णाता, वीतरागता, क्षान्तिः, मुक्तिः, मूर्ध्वम्, और्जवम्, भौवसत्यम्,
करणसत्यम्, योगसत्यम्, मनोगुप्तता, वीरगुप्तता, कार्यगुप्तता, मनःसमाधारणा, वाक्समाधारणा, कायसमाधारणा,
ज्ञानसम्पन्नता, दर्शनसम्पन्नता, चारित्रसम्पन्नता, श्रोत्रेन्द्रियनिग्रहः, चक्षुरिन्द्रियनिग्रहः, घ्राणेन्द्रियनिग्रहः, जिह्वेन्द्रिय-
निग्रहः, स्पर्शनेन्द्रियनिग्रहः, क्रोधविजयः, मार्नविजयः, मीयाविजयः, लोभविजयः, प्रेम्द्वेषमिथ्यादर्शनविजयः, शैलेसी,
अकर्मता इति, इत्यक्षरसंस्कारः ॥ २ ॥ साम्प्रतमिदमेव प्रतिपदं फलोपदर्शनद्वारेण व्याचिख्यासुराह सूत्रकारः—

संवेगेणं भंते ! जीवे किं जणह ? संवेगेणं अणुत्तरं धम्मसद्धं जणति, अणुत्तराए धम्म-

सद्धाए संवेगं हवमागच्छति, अणंताणुबंधिकोहमाणमायालोभे खवेइ, नवं च कम्मं न
बंधति, तप्पच्चइयं च णं मिच्छत्तविसोहिं काऊण दंसणाराहए भवइ, दंसणविसोहीए य णं
विसुद्धाए अत्थेगइए तेणेव भवग्गहणेण सिज्जति, सोहीए य णं विसुद्धाए तच्च पुण भव-
ग्गहणं नातिक्रमति ॥ १ ॥ निवेएणं भंते ! जीवे किं जणह ? निवेएणं दिवमाणुसतेरिच्छि-
एसु कामभोगेसु निवेयं हवमागच्छइ, सवविसएसु विरज्जति, सवविसएसु विरज्जमाणे
आरंभपरिग्गहपरिचायं करेइ, आरंभपरिग्गहपरिचायं करेमाणे संसारमग्गं वोच्छिदति,
सिद्धिमग्गं पडिवण्णे य भवति ॥ २ ॥ धम्मसद्धाए णं भंते ! जीवे किं जणह ? धम्म-
सद्धाए णं सायासोक्खेसु रज्जमाणे विरज्जइ आगारधम्मं च णं चयइ, अणगारिए णं जीवे
सारीरमाणसाणं दुक्खाणं छेयणभेयणसंजोगाईणं वुच्छेयं करेइ अवावाहं च णं सुहं
निवत्तेइ ॥ ३ ॥ गुरुसाहम्मियसुस्सूसणयाए णं भंते ! जीवे किं जणेइ ? गुरुसाहम्मिय-
सुस्सूसणयाए णं विणयपडिवर्त्ति जणेइ, विणयपडिवत्ते णं जीवे अणच्चासायणसीले
नेरइयतिरिक्खजोणियमणुस्सदेवदुग्गईओ निरुंभेइ, वण्णसंजलणभत्तिवहुमाणयाए माणु-
स्सदेवसुग्गईओ निबंधइ, सिद्धिसुग्गं च विसोहेइ, पसत्थाइं च णं विणयमूलाइं सव्वकज्जाइं
साहइ, अन्ने य बहवे जीवे विणइत्ता हवइ ॥ ४ ॥ आलोयणाए णं भंते ! जीवे किं जणह ?
आलोयणाए णं मायानियाणमिच्छादरिसणसल्लाणं सुक्खमग्गविग्घाणं अणंतसंसार-
वट्ठणाणं उद्धरणं करेइ उज्जुभावं च जणेइ, उज्जुभावं पडिवत्ते य णं जीवे अमाई इत्थीवेयं

नपुंसगवेयं च न यंधइ, पुष्यवद्धं च नं निज्जरइ ॥ ५ ॥ निंदयाए नं भंते ! जीवे किं जणेइ ? निंदयाए नं पच्छाणुतावं जणइ, पच्छाणुतावेणं विरज्जमाणे करणगुणसेहिं पडिवज्जइ, करणगुणसेहिं पडिवण्णे य अणगारे मोहणिज्जं कम्मं उग्घाएइ ॥ ६ ॥ गरिहणाए नं भंते ! जीवे किं जणेइ ? गरिहणाए नं अपुरक्कारं जणेइ, अपुरक्कारगए नं जीवे अप्पसत्थेहिंतो जोगेहिंतो नियत्तइ पसत्थेहि य पडिवज्जइ, पसत्थजोगपडिवण्णे य नं अणगारे अणंत-
घाईपज्जवे खवेइ ॥ ७ ॥ सामाइएणं भंते ! जीवे किं जणेइ ? सामाइएणं सावज्जजोग-
विरइं जणयइ ॥ ८ ॥ चउवीसत्थएणं भंते ! जीवे किं जणेइ ? चउवीसत्थएणं दंसण-
विसोहिं जणेइ ॥ ९ ॥ वंदणएणं भंते ! जीवे किं जणेइ ? वंदणएणं नीयागोयं कम्मं खवेइ
उचागोयं नियंधइ, सोहग्गं च नं अप्पट्ठिहयं आणाफलं निवत्तेइ, दाहिणभावं च नं जणेइ
॥ १० ॥ पडिक्कमणेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ? पडिक्कमणेणं वयच्छिदाई पिहेइ, पियियवयच्छिदे
पुण जीवे निरुद्धासवे असवलचरित्ते अट्ठसु पवयणमायासु उवउत्ते अपुहुत्ते सुप्पणिहिए
विहरइ ॥ ११ ॥ काउस्सग्गेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ? काउस्सग्गेणं तीयपट्ठपणं पाय-
च्छित्तं विसोहेइ, विसुद्धपायच्छित्ते य जीवे निव्वयुयहिणए ओहरियभरु ष भारवहे धम्म-
ज्झाणोवगए सुहंसुहेणं विहरइ ॥ १२ ॥ पचक्खाणेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ? पचक्खा-
णेणं आसवदाराइं निरुंभइ ॥ १३ ॥ धयधुइमंगलेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ? धयधुइ-
मंगलेणं नाणदंसणचरित्तयोहिलाभं संजणइ, नाणदंसणचरित्तयोहिलाभसंपत्ते नं जीवे
अंतकिरियं कप्पविमाणोववत्तियं आराहणं आराहेइ ॥ १४ ॥ कालपट्टिलेहणाए नं भंते !
जीवे किं जणेइ ? कालपट्टिलेहणाए नं नाणावरणिज्जं कम्मं खवेइ ॥ १५ ॥ पायच्छित्तकरणेणं
भंते ! जीवे किं जणेइ ? पायच्छित्तकरणेणं पावकम्मविसोहिं जणेइ निरहयारे आवि भवइ,
सम्मं च नं पायच्छित्तं पडिवज्जमाणे मग्गं च मग्गफलं च विसोहेइ, आयारं आयारफलं
च आराहेइ ॥ १६ ॥ खमावणयाए नं भंते ! जीवे किं जणेइ ? खमावणयाए नं पल्हायण-
भावं जणेइ, पल्हायणभावमुवगए य सव्वपाणभूयजीवसत्तेसु मित्तीभावं उप्पाएइ, मित्ती-
भावमुवगए य जीवे भावविसोहिं काज्जण निरुंभए भवइ ॥ १७ ॥ सज्झाएणं भंते ! जीवे
किं जणेइ ? सज्झाएणं नाणावरणिज्जं कम्मं खवेइ ॥ १८ ॥ वायणाए नं भंते ! जीवे किं
जणेइ ? वायणाए नं निज्जरं जणेइ, सुयस्स य अणुसज्जणाए अणासायणाए वट्ठइ, सुयस्स
य अणुसज्जणाए अणासायणाए वट्ठमाणे तित्थधम्मं अवलंवेइ, तित्थधम्ममवलंयमाणे
महानिज्जराए महापज्जवसाणे हवइ ॥ १९ ॥ पडिपुच्छणाए नं भंते ! जीवे किं जणेइ ?
पडिपुच्छणाए नं सुत्तत्थतट्ठभयाई विसोहेइ, कंखामोहणिज्जं कम्मं वुच्छिदेइ ॥ २० ॥
परियट्ठणयाए नं भंते ! जीवे किं जणेइ ? परियट्ठणयाए नं वंजणाइं जणेइ वंजणलट्ठिं च
उप्पाएइ ॥ २१ ॥ अणुप्पेहाए नं भंते ! जीवे किं जणेइ ? अणुप्पेहाए नं आउयवज्जाओ
सत्त कम्मपयडीओ धणियबंधणवद्धाओ सिट्ठिलबंधणवद्धाओ पकरेइ, दीहकालट्ठिईयाओ
हस्सकालट्ठिईयाओ पकरेइ, तिवाणुभावाओ मंदाणुभावाओ पकरेइ, वहुप्पएसग्गाओ
अप्पएसग्गाओ पकरेइ, आउं च नं कम्मं सिय वंधइ सिय नो वंधइ, अस्सायावेयणिज्जं
च नं कम्मं नो भुज्जो भुज्जो उवचिणइ, अणाहयं च नं अणवयग्गं दीहमद्धं चाउरंतसंसार-
कंतारं खिप्पामेव वीइवयइ ॥ २२ ॥ धम्मकहाए नं भंते ! जीवे किं जणेइ ? धम्मकहाए
नं निज्जरं जणेइ, धम्मकहाए नं पवयणं पभावेइ, पवयणपभावए नं जीवे आगमिस्सभदाए
कम्मं निबंधइ ॥ २३ ॥ सुयस्स आराहणयाए नं भंते ! जीवे किं जणेइ ? सुयस्स आरा-
हणयाए नं अण्णाणं खवेइ, न य संकिलिस्सइ ॥ २४ ॥ एगग्गमणसन्निवेसणाए नं भंते !
जीवे किं जणेइ ? एगग्गमणसन्निवेसणाए नं चित्तनिरोहं करेइ ॥ २५ ॥ संजमेणं भंते !
जीवे किं जणेइ ? संजमेणं अणण्हयत्तं जणेइ ॥ २६ ॥ तवेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ?
तवेणं वोयाणं जणेइ ॥ २७ ॥ वोयाणेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ? वोयाणेणं अकिरियं
जणेइ, अकिरियाए भवित्ता तओ पच्छा सिज्झति वुज्झति मुचति परिनिवाइ सव्वदुक्खा-
णमंतं करेइ ॥ २८ ॥ सुहसाएणं भंते ! जीवे किं जणेइ ? सुहसाएणं अणुस्सुयत्तं जणेइ,
अणुस्सुए नं जीवे अणुकंपए अणुभडे विगयसोगे चरित्तमोहणिज्जं कम्मं खवेइ ॥ २९ ॥
अपडिवद्धयाए नं भंते ! जीवे किं जणेइ ? अपडिवद्धयाए नं निरसंगत्तं जणेइ, निरसंग-
त्तेणं जीवे एगे एगग्गचित्ते दिया य राओ य असज्जमाणे अपडिवद्धे आवि विहरइ ॥ ३० ॥
विवित्तसयणासणयाए नं भंते ! जीवे किं जणेइ ? विवित्तसयणासणयाए नं चरित्तगुत्तिं
जणेइ, चरित्तगुत्ते नं जीवे विवित्ताहारे दढचरित्ते एगंतरए मुक्खभावपडिवत्ते अट्ठविहं

कम्मगंठिं निज्जरेह ॥ ३१ ॥ विणिवट्टणयाए णं भंते ! जीवे किं जणेह ? विणिवट्टणयाए णं पावकम्माणं अकरणयाए अब्भुट्ठेह, पुव्ववट्ठाणं य निज्जरणायाए पावं नियत्तेह, तओ पच्छा चाउरंतं संसारकंतारं वीईवयह ॥ ३२ ॥ संभोगपच्चक्खाणेणं भंते ! जीवे किं जणेह ? संभोगपच्चक्खाणेणं आलंबणाइं खवेह, निरालंबणस्स य आययट्ठिया जोगा भवंति, सएणं लाभेणं संतूसह, परस्स लाभं नो आसाएह नो तक्केह नो पीहेह नो पत्थेह नो अभिलसह, परस्स लाभं अणासाएमाणे अतक्केमाणे अपीहेमाणे अपत्थेमाणे अणभिलसेमाणे दुच्चं सुहसिज्जं उवसंपज्जित्ता णं विहरह ॥ ३३ ॥ उवहिपच्चक्खाणेणं भंते ! जीवे किं जणेह ? उवहिपच्चक्खाणेणं अपलिमंथं जणेह, निरुवहिए णं जीवे निक्कंखे उवहिमंतरेण य न संकिलिस्सह ॥ ३४ ॥ आहारपच्चक्खाणेणं भंते ! जीवे किं जणेह ? आहारपच्चक्खाणेणं जीवियासंसप्पओगं वुत्तिंछदह, जीवियासंसप्पओगं वुत्तिंछदित्ता जीवे आहारमंतरेण न संकिलिस्सह ॥ ३५ ॥ कसायपच्चक्खाणेणं भंते ! जीवे किं जणेह ? कसायपच्चक्खाणेणं वीयरायभावं जणेह, वीयरायभावं पडिवन्नेवि य णं जीवे समसुहदुक्खे भवह ॥ ३६ ॥ जोगपच्चक्खाणेणं भंते ! जीवे किं जणेह ? जोगपच्चक्खाणेणं अजोगयं जणेह, अजोगी णं जीवे नवं कम्मं न बंधह, पुव्ववट्ठं निज्जरेह ॥ ३७ ॥ सरीरपच्चक्खाणेणं भंते ! जीवे किं जणेह ? सरीरपच्चक्खाणेणं सिद्धाइसयगुणत्तणं निवत्तेह, सिद्धाइसयगुणसंपन्ने य णं जीवे लोगगभावमुवगए परमसुही भवह ॥ ३८ ॥ सहायपच्चक्खाणेणं भंते ! जीवे किं जणेह ? सहायपच्चक्खाणेणं एगीभावं जणेह, एगीभावभूए य जीवे एगगं भावेमाणे अप्पसहे अप्पझंझे अप्पकलहे अप्पकसाए अप्पतुमंतुमे संजमवहुले संवरवहुले समाहिए आवि भवह ॥ ३९ ॥ भत्तपच्चक्खाणेणं भंते ! जीवे किं जणेह ? भत्तपच्चक्खाणेणं अणेगाइं भवसयाइं निरुंभह ॥ ४० ॥ सवभावपच्चक्खाणेणं भंते ! जीवे किं जणेह ? सवभावपच्चक्खाणेणं अणियट्ठिं जणेह, अनियट्ठिं पडिवन्ने य अणगारे चत्तारि केवलिकम्मसे खवेह, तंजहा—वेयणिज्जं आउयं नामं गोयं, तओ पच्छा सिज्जह वुज्जह मुच्चह परिनिवाइ सव्वदुक्खाणमंतं करेह ॥ ४१ ॥ पडिरुवयाए णं भंते ! जीवे किं जणेह ? पडिरुवयाए णं लाघवियं जणेह, लहुभूए णं जीवे अप्पमत्ते पागडलिंगे पसत्थलिंगे विसुद्धसम्मत्ते सत्तसमिहसमत्ते सव्वपाणभूयजीवसत्तेसु वीससणिज्जरूवे अप्पडिलेहे जिइंदिए विपुलतवसमिहसमन्नागए आवि भवह ॥ ४२ ॥ वेयावच्चेणं भंते ! जीवे किं जणेह ? वेयावच्चेणं तित्थयरनामगुत्तं कम्मं निबंधह ॥ ४३ ॥ सव्वगुणसंपुण्णयाए णं भंते ! जीवे किं जणेह ? सव्वगुणसंपुण्णयाए णं अपुणरावत्तिं जणेह, अपुणरावत्तिं पत्तए णं जीवे सारीरमाणसाणं दुक्खाणं नो भागी भवह ॥ ४४ ॥ धीयरगयाए णं भंते ! जीवे किं जणेह ? धीयरगयाए णं नेहाणुबंधणाणि तण्हाणुबंधणाणि य वुत्तिंछदह, मणुण्णामणुण्णेसु सदरूवरसफरिसंगंधेसु सच्चित्ताचित्तमीसएसु चैव विरज्जह ॥ ४५ ॥ खंतीए णं भंते ! जीवे किं जणेह ? खंतीए णं परीसहे जणेह ॥ ४६ ॥ मुत्तीए णं भंते ! जीवे किं जणेह ? मुत्तीए णं अकिंचणं जणेह, अकिंचणे य जीवे अत्थलोलानं पुरिसाणं अपत्थणिज्जे भवह ॥ ४७ ॥ अज्जवयाए णं भंते ! जीवे किं जणेह ? अज्जवयाए णं काउल्लुययं भावुल्लुययं भासुल्लुययं अविंसंवायणं जणेह, अविंसंवायणसंपन्नयाए णं जीवे धम्मस्स आराहए भवह ॥ ४८ ॥ मद्दवयाए णं भंते ! जीवे किं जणेह ? मद्दवयाए णं अणुस्सियत्तं जणेह, अणुस्सियत्ते णं जीवे मिडमद्दवसंपन्ने अट्ट मयट्ठाणाइं निट्ठवेह ॥ ४९ ॥ भावसच्चेणं भंते ! जीवे किं जणेह ? भावसच्चेणं भावविसोहिं जणेह, भावविसोहीए वट्टमाणे अरहंतपन्नत्तस्स धम्मस्स आराहणयाए अब्भुट्ठेह, अरहंतपन्नत्तस्स धम्मस्स आराहणयाए अब्भुट्ठित्ता परलोगधम्मस्स आराहए भवह ॥ ५० ॥ करणसच्चेणं भंते ! जीवे किं जणेह ? करणसच्चेणं करणसत्तिं जणेह, करणसच्चे वट्टमाणे जहावाई तहाकारी भवह ॥ ५१ ॥ जोगसच्चेणं भंते ! जीवे किं जणेह ? जोगसच्चेणं जोगे विसोहेह ॥ ५२ ॥ मणगुत्तयाए णं भंते ! जीवे किं जणेह ? मणगुत्तयाए णं एगगं जणेह, एगगचित्तेणं मणगुत्ते संजमाराहए भवह ॥ ५३ ॥ वयगुत्तयाए णं भंते ! जीवे किं जणेह ? वयगुत्तयाए णं निविकारत्तं जणेह, निविकारे णं जीवे वइगुत्ते जोगे अज्झप्पजोगसाहणजुत्ते यावि भवह ॥ ५४ ॥ कायगुत्तयाए णं भंते ! जीवे किं जणेह ? कायगुत्तयाए णं संवरं जणयह, संवरेणं कायगुत्ते णं पुणो पावासवनिरोहं करेह ॥ ५५ ॥ मणसमाधारणयाए णं भंते ! जीवे किं जणेह ? मणसमाधारणयाए णं एगगं जणेह, एगगं जणहत्ता नाणपज्जवे जणेह, नाणपज्जवे जणहत्ता सम्मत्तं विसोहेह मिच्छत्तं च निज्जरेह ॥ ५६ ॥ वयसमाहारणयाए णं

भंते ! जीवे किं जणेइ ? वयसमाहारणयाए णं वयसाहारणं दंसणपजवे विसोहेइ, वटसा-
हारणं दंसणपजवे विसोहिता सुलह्वोहियत्तं च निषत्तेइ दुलह्वोहियत्तं निज्जरेइ ॥ ५७ ॥
कायसमाधारणयाए णं भंते ! जीवे किं जणेइ ? कायसमाधारणयाए णं चरित्तपजवे
विसोहेइ, चरित्तपजवे विसोहिता अहक्कायचरित्तं विसोहेइ, अहक्कायचरित्तं विसोहिता
चत्तारि केवलिकम्मंसे खवेइ, तओ पच्छा सिज्झइ वुज्झइ मुचइ परिनिवाट सव्वदुक्खाण-
मंतं करेइ ॥ ५८ ॥ नाणसंपन्नयाए णं भंते ! जीवे किं जणेइ ? नाणसंपन्नयाए णं सव्व-
भावाभिगमं जणेइ, नाणसंपन्ने णं जीवे चाउरंते संसारकंतारे न विणस्सई—“जहा सई
ससुत्ता, पडिया न विणस्सई । तहा जीवे ससुत्ते, संसारे न विणस्सई ॥ १ ॥” नाण-
विणयतवचरित्तजोगे संपाउणइ, ससमयपरसमयविसारए य असंघायणिज्जे भवट ॥ ५९ ॥
दंसणसंपन्नयाए णं भंते ! जीवे किं जणेइ ? दंसणसंपन्नयाए णं भवमिच्छत्तछेयणं करेइ,
परं न विज्झायइ, अणुत्तरेणं नाणदंसणेणं अप्पाणं संजोएमाणे सम्मं भावेमाणे विहरइ
॥ ६० ॥ चरित्तसंपन्नयाए णं भंते ! जीवे किं जणेइ ? चरित्तसंपन्नयाए णं सेलेसी भावं
जणेइ, सेलेसिं पडिवन्ने अणगारे चत्तारि कम्मंसे खवेइ, तओ पच्छा सिज्झइ वुज्झइ मुचइ
परिनिवाइ सव्वदुक्खाणमंतं करेइ ॥ ६१ ॥ सोइंदियनिग्गहेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ?
सोइंदियनिग्गहेणं मणुण्णामणुत्तेसु सवेसु रागदोसनिग्गहं जणेइ, तप्पचइयं च णं कम्मं
न बंधइ, पुव्ववट्टं च निज्जरेइ ॥ ६२ ॥ चकिंखदियनिग्गहेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ?
चकिंखदियनिग्गहेणं मणुत्तामणुत्तेसु रुवेसु रागदोसनिग्गहं जणेइ, तप्पचइयं च णं कम्मं
न बंधइ, पुव्ववट्टं च निज्जरेइ ॥ ६३ ॥ घाणिंदियनिग्गहेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ? घाणिं-
दियनिग्गहेणं मणुत्तामणुत्तेसु गंधेसु रागदोसनिग्गहं जणेइ, तप्पचइयं च णं कम्मं न बंधइ,
पुव्ववट्टं च निज्जरेइ ॥ ६४ ॥ जिंभिंदियनिग्गहेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ? जिंभिंदिय-
निग्गहेणं मणुत्तामणुत्तेसु रसेसु रागदोसनिग्गहं जणेइ, तप्पचइयं च णं कम्मं न बंधइ,
पुव्ववट्टं च निज्जरेइ ॥ ६५ ॥ फासिंदियनिग्गहेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ? फासिंदियनिग्ग-
हेणं मणुत्तामणुत्तेसु फासेसु रागदोसनिग्गहं जणेइ, तप्पचइयं च णं कम्मं न बंधइ, पुव्ववट्टं
च निज्जरेइ ॥ ६६ ॥ कोहविजएणं भंते ! जीवे किं जणेइ ? कोहविजएणं खंति जणेइ,
कोहवेयणिज्जं कम्मं न बंधइ, पुव्वनिवट्टं च निज्जरेइ ॥ ६७ ॥ माणविजएणं भंते ! जीवे किं
जणेइ ? माणविजएणं महवं जणेइ, माणवेयणिज्जं कम्मं न बंधइ, पुव्वनिवट्टं च निज्जरेइ
॥ ६८ ॥ मायाविजएणं भंते ! जीवे किं जणेइ ? मायाविजएणं अजवं जणेइ, मायावेयणिज्जं
कम्मं न बंधइ, पुव्ववट्टं च निज्जरेइ ॥ ६९ ॥ लोभविजएणं भंते ! जीवे किं जणेइ ? लोभ-
विजएणं संतोसं जणेइ, लोभवेयणिज्जं कम्मं न बंधइ, पुव्वनिवट्टं च निज्जरेइ ॥ ७० ॥ पिज्ज-
दोसमिच्छादंसणविजएणं भंते ! जीवे किं जणेइ ? पिज्जदोसमिच्छादंसणविजएणं नाणदं-
सणचरित्ताराहणयाए अब्भुट्टेइ, अट्टविहस्स कम्मस्स कम्मगंठिविमोयणयाए तप्पदमयाए
जहाणुपुविं अट्टावीसइविहं मोहणिज्जं कम्मं उग्घाएइ, पंचविहं नाणावरणिज्जं नवविहं
दंसणावरणिज्जं पंचविहं अंतरायं एए तित्ति कम्मंसे जुगवं खवेइ, तओ पच्छा अणुत्तरं
अणंतं कसिणं पडिपुत्तं निरावरणं वित्तिमिरं विसुद्धं लोगालोगप्पभासगं केवलवरणाण-
दंसणं समुप्पाडेइ, जाव सजोगी हवइ ताव य इरियावहियं कम्मं निबंधइ—सुहफरिसं
दुसमयट्टिइयं, तं पढमसमए वट्टं विइयसमए वेइयं तइयसमए निज्जिन्नं, तं वट्टं पुट्टं उदी-
रियं वेइयं निज्जिन्नं, सेयाले अकम्मं चावि भवइ ॥ ७१ ॥ अहाउयं पालइत्ता अंतोमुहुत्त-
द्वावसेसाअए जोगनिरोहं करेमाणो सुहुमकिरियं अप्पडिवाइ सुक्कज्जाणं झायमाणे तप्प-
दमयाए अणजोगं निरुंभइ, आणापाणनिरोहं करेइ, ईसिपंचहस्सकखरुचारणद्वाए य णं
अणगारे समुच्छिन्नकिरियं अणियट्टिसुक्कज्जाणं झियायमाणो वेयणिज्जं आउयं नामं गुत्तं
च एए चत्तारि वि कम्मंसे जुगवं खवेइ ॥ ७२ ॥ तओ ओरालियं कम्माइं च सव्वाहिं
विप्पजह्णाहिं विप्पजहिता उज्जुसेदीपत्ते अफुसमाणगई उहं एगसमएणं अविग्गहेणं
तत्थ गंता सागारोवउत्ते सिज्झइ जाव अंतं करेइ ॥ ७३ ॥

व्याख्या—‘सवेगेन’ मोक्षामिलापेण ‘भदन्ते’ति पूज्यामश्रणम्, जीवः किं जनयति ? कतर गुणमुत्पादयतीत्यर्थः इति
शिष्यप्रश्नः । अत्र प्रश्नापक उत्तरमाह—सवेगेन अनुत्तरां धर्मश्रद्धा जनयति, तथा सवेगं तमेव अर्थाद् विशिष्टतर “हयं” ति
शीघ्रमागच्छति । ततोऽनन्तानुबन्धिकोपमानमायालोभान् क्षययति, तथा ‘कर्म’ प्रस्तावाद् अशुभ न वध्नाति, ‘वत्प्रत्य-
यिका च’ कपायक्षयहेतुका च ‘मिथ्यात्वविशुद्धिं’ सर्वथा मिथ्यात्वक्षय कृत्वा दर्शनत्व—प्रस्तावात् क्षायिकसम्यक्त्व-
साराधको दर्शनाराधको भवति, दर्शनविशुद्ध्या च ‘विशुद्ध्या’ निर्मलया अस्येककः कश्चित् तेनैव भवग्रहणेन सिध्यति

मरुदेवीस्वामिनीवत् । यस्तु न तेनैव सिद्ध्यति स किम् ? इत्याह—“शुद्ध्या” प्रक्रमाद् दर्शनस्य विशुद्ध्या तृतीयं पुनर्भवग्रहणं नातिक्रामति, उत्कृष्टदर्शनाराधनाऽपेक्षमेतद् । यत उक्तम्—“उक्कोसदंसणेणं भंते ! जीवे कइहिं भवगगहणेहिं सिज्जेज्जा ? गोयमा ! उक्कोसेणं तेणेव, सइयं पुण नाइक्कमइ ॥” उत्तरत्र सर्वेषु सूत्रेषु प्रभनिर्वचनेषु च सुगमपदानि न व्याख्यास्यन्ते ॥ ‘निर्वेदेनं’ सामान्यतः संसारविरागेण ‘सर्वविषयेषु’ समस्तसांसारिकवस्तुषु, शेषं सुगमम् ॥ २ ॥ ‘धर्मश्रद्धया’ धर्माभिलाषेण साता—सातवेदनीयं तज्जमितानि सौख्यानि सातसौख्यानि तेषु वैपयिकसुखेभ्यस्त्यर्थः, ‘अगारधर्मं च’ गृहाचारं गार्हस्थ्यमित्यर्थः त्यजति, ततः ‘अनगारः’ यतिः सन् जीवः, शेषं स्पष्टम् । नवरं संयोगः—प्रस्तावादिनष्टसम्बन्धः ॥ ३ ॥ ‘गुरुसाधर्मिकशुश्रूषणेन’ तदुपासनारूपेण ‘विनयप्रतिपत्तिम्’ उचितकृत्यकरणाङ्गीकाररूपम् अनत्याशातनाशीलः, कोऽर्थः ? गुरुपरिवादादिपरिहारकृत्, तथा वर्णः—श्लाघा तेन सत्त्वलनं—गुणोद्भासनं भक्तिः—अभ्युत्थानादिका बहुमानः—आन्तरा प्रीतिः, एषां द्वन्द्वे भावप्रत्यये च वर्णसत्त्वलनभक्तिबहुमानता तथा प्रक्रमाद् गुरुणां सिद्धिसुगतिं विशोधयति, तन्मार्गभूतसम्यग्दर्शनादिविशोधनेन ‘सर्वकार्याणि’ श्रुतज्ञानादीनि, “विणइत्ति” ति ‘विनेता’ विनयं प्राहिता भवति, स्वयं सुस्थितस्योपादेयवचनत्वाद् । अन्यत् प्रकटम् ॥ ४ ॥ आलोचनासूत्र स्पष्टमेव ॥ ५ ॥ निन्दनम्—आत्मनैवाऽऽत्मदोषपरिभावनं तेन पश्चादनुतापेन ‘विरज्यमानः’ वैराग्यं गच्छन् करणेन—अपूर्वकरणेन गुणश्रेणिः करणगुणश्रेणिः, सा चोपरितनस्थितेर्मोहनीयादिकर्मदलिकान्युपादायोदयसमयात्प्रभृति द्वितीयादिसमयेष्वसङ्ख्यातगुणपुद्गलप्रक्षेपरूपा । यत उक्तम्—“उवैरिमठिईए दलियं, हेट्ठिमठाणेषु कुणइ गुणसेढी । गुणसंकमकरणं पुण, असुहाओ सुहम्मि पक्खिवइ ॥ १ ॥”

१ “उत्कृष्टदर्शनेन भवन्त ! जीवः कतिभिर्भवग्रहणैः सिध्येत् ? गौतम ! उक्त्येन तेनैव, तृतीयं पुनर्नातिक्रामति ॥”

२ “उपरितनस्थितेर्दलिकमपक्षान्तस्थानेषु करोति गुणश्रेणिः । गुणसङ्क्रमकरणं पुनरनुभाः शुभे प्रक्षिपति ॥ १ ॥”

उपलक्षणत्वात् स्थितिघात-रसघात-गुणसङ्क्रम-स्थितिबन्धाश्च विशिष्टाः, अथवा करणगुणेन—अपूर्वकरणादिमाहात्म्येन श्रेणिः करणगुणश्रेणिः प्रक्रमात् क्षपकश्रेणिरेव तां प्रतिपद्यते ॥ ६ ॥ ‘गर्हणेन’ परसमक्षमात्मनो दोषोद्भावेन “अपुरस्कारं” ति अपुरस्कारम् अवज्ञास्पदत्वं जनयत्यात्मन इति गम्यते, अपुरस्कारगतः तद्गीत्यैवाऽप्रशस्तेभ्यो योगेभ्यो निवर्तते, अनन्तविषयतया अनन्ते—ज्ञानदर्शने प्रन्तीत्यनन्तघातिनस्तान् ‘पर्यवान्’ ज्ञानावरणादिकर्मणः परिणतिविशेषान्, उपलक्षणं चैतद् मुक्तिप्राप्तेः, तदर्थत्वात् सर्वप्रयासस्य । एवमनुकाऽपि सर्वत्र मुक्तिप्राप्तिरेव फलत्वेन द्रष्टव्या ॥ ७ ॥ सामायिकचतुर्विंशतिस्तवसूत्रे प्रकटे ॥ ८—९ ॥ बन्धनकेन सौभाग्यं चाप्रतिहतम्, ‘आज्ञाफलम्’ आज्ञासारमित्यर्थः ‘दक्षिणभावं च’ अनुकूलभाव जनयति लोकस्थेति गम्यते ॥ १० ॥ प्रतिक्रमणेन अशबलं—शबलस्थानैरकर्वुरीकृत चारित्रं यस्य स तथा, “अपहुत्ते” ति न विद्यते पृथक्त्वं—प्रस्तावात् संयमयोगेभ्यो वियुक्तत्वस्वरूपं यस्याऽसावपृथक्त्वः, तथा ‘सुप्रणिहितः’ सुप्त संयमे प्रणिधिमान्, शेषं सुगमम् ॥ ११ ॥ कायोत्सर्गेण अतीतं च—इह चिरकालभावित्वेन प्रत्युत्पन्नमिव प्रत्युत्पन्नं च—आसन्नकालभावितया अतीतप्रत्युत्पन्नं ‘प्रायश्चित्तम्’ इत्युपचारात् प्रायश्चित्ताहमतीचारम् ॥ १२ ॥ प्रत्याख्यानसूत्रं सुगमम् ॥ १३ ॥ स्तवाः—देवेन्द्रस्तवादयः स्तुतयः—एकादिसप्तश्लोकान्ताः, यत उक्तम्—“एगदुगत्तिसिलोगा, थुईओ अन्नेसि जाव सत्तेव । देविदत्थयमाई, तेण परं थुत्तया होंति ॥ १ ॥” ततश्च स्तुतयः स्तवाश्च स्तुतिस्तवाः स्तुतिशब्दस्य क्त्यन्तत्वात् पूर्वनिपातः, सूत्रे तु प्राकृतत्वाद् व्यत्ययः, त एव मङ्गलं—भावमङ्गलरूपं स्तुतिस्तवमङ्गलं तेन ज्ञानदर्शनचारित्रात्मिका बोधिः ज्ञानदर्शनचारित्रबोधिः तस्मात् जनयति ॥ उक्तं च—“अंतीए जिणवरानं, परमाए खीणपेज्जोसाणं । आरुगवोहिलाभं, समाहिमरणं च पावेंति ॥ १ ॥”

१ “एकद्विश्लोकाः, स्तुतयोऽन्वेषां यावत् ससैव । देवेन्द्रस्तवाद्यास्तव परं स्तवा भवन्ति ॥ १ ॥” २ “मक्षया जिणवरानां, परमया खीणप्रेमद्वेषाणाम् । आरोग्यबोधिः, समाधिमरणञ्च प्राप्नुवन्ति ॥ १ ॥”

अन्तः—पर्यन्तो भवस्य कर्मणां वा तस्य क्रिया—निवर्तनम् अन्तक्रिया मुक्तिरित्यर्थः, ततश्च अन्तक्रियाहेतुत्वादनन्तक्रिया ताम् । तद्वेतुत्वं च तद्वेऽपि स्याद् अत आह—कल्पाः—देवलोका विमानानि—प्रवेयकाऽनुत्तरविमानरूपाणि तेषूपपत्तिर्यस्याः सा तथा ताम् । किमुक्तं भवति ?—अनन्तरजन्मनि विशिष्टदेवत्वफलं परम्परया तु मुक्तिप्राप्तिकाम् ‘आराधनां’ ज्ञानाधाराधनात्मिकामाराधयति ॥ १४ ॥ कालः—प्रादोपिकादिस्तस्य प्रत्युपेक्षणा—ग्रहणप्रतिजागरणरूपा कालप्रत्युपेक्षणा तथा ॥ १५ ॥ ‘प्रायश्चित्तकरणेन’ आलोचनादिविधानरूपेण ‘मार्गः’ इह ज्ञानप्राप्तिहेतुः सम्यक्त्वं, युगपदुत्पत्तावपि सम्यक्त्वस्य ज्ञानहेतुत्वात्, यदुक्तम्—“कारणकज्जविभागो, दीवपगासाण जुगवज्जम्मे वि । जुगवुप्पन्नं पि तहा, हेऊ नाणस्स सम्मत्तं ॥ १ ॥” तत्फलं च ज्ञानं विशोधयति । ततश्च आचर्यत इत्याचारः—चारित्रं तच्च तत्फलं च—मुक्तिक्षणमाराधयति ॥ १६ ॥ ‘क्षमणया’ दुःकृतानन्तरं क्षमितव्यमिदं ममेत्यादिरूपया ‘प्रहादनभावं’ चित्तप्रसत्तिरूपं ‘भावविशुद्धिं’ रागद्वेषविगमरूपा कृत्वा निर्भयो भवति अशेषभयहेत्वभावात् ॥ १७ ॥ स्वाध्यायेन ज्ञानावरणीयम् उपलक्षणत्वात् शेषकर्म च क्षपयति, उक्तञ्च—“कम्ममसखेज्जभवं रवेइ अणुसमयमेव उवउत्तो । अन्नयरम्मि वि जोए, सज्झायम्मि य विसेसेण ॥ १ ॥” ॥ १८ ॥ ‘वाचनया’ पाठनेन अनुपपन्ने वर्तते, कोऽर्थः ? अव्यवच्छेदं करोति, तीर्थमिह गणधरस्तस्य धर्मः—आचारः श्रुतप्रदानलक्षणः तीर्थधर्मस्तम् ‘अवलम्बमानः’ आश्रयन् महत्—प्रशस्यं मुक्त्यवाप्त्या पर्यवसानम्—अन्तो गम्यमानत्वात् कर्मणो यस्य स महापर्यवसानः ॥ १९ ॥ पूर्वकथितसूत्रादेः पुनः प्रच्छन्नं प्रतिप्रच्छन्नं तेन काङ्क्षा—इदमित्यमित्यं च ममाध्येतुमुचितमित्यादिका

१ “कारणकार्यविभागो, दीपप्रकाशयोर्युगपजन्मन्यपि । युगपदुत्पन्नमपि तथा, हेतुर्ज्ञानस्य सम्यक्त्वम् ॥ १ ॥” २ “कमांसखेयभविक् क्षपयत्यनुसमयमेवोपयुक्त । अन्यतरस्मिन्नि योमे स्वाध्याये च विशेषेण ॥ १ ॥”

वाञ्छा सैव मोहयतीति मोहनीयं 'कर्म' अनभिप्रदिकमिष्यात्वरूपं व्युच्छिनत्ति ॥ २० ॥ परावर्त्तनया 'व्यञ्जनानि' अक्षराणि जनयति, तानि हि विगलितान्यपि गुणयतः अग्रेत्युत्पत्तन्तीति उत्पादितानि उच्यन्ते, तथा तथाविधक्षयोपशमतो व्यञ्जनलब्धं चशब्दात् पदलब्धं पदानुमात्राक्षणात् ॥ २१ ॥ 'अनुप्रेक्षया' चिन्तनिकया द्रव्यस्थितिकाः प्रकरोति, स्थितिरण्डकापहारेणेति भावः, एतच्चैवं सर्वकर्म तामपि स्थितेरशुभत्वात् । यत उक्तम्—“सद्वासिं पि ठिई ओ, मुहासुहाण पि होति अमुभाओ । माणुसतिरिच्छदेवाउय ण मोत्तूण सेसाणं ॥ १ ॥” मन्दाहुभावाश्च इत्यत्राशुभप्रकृतय एव गृह्यन्ते, शुभभावस्य शुभासु तीव्रानुभावहेतुत्वात् । उक्तं हि—“सुहृपयडीण विसोहीए तिघममुभाण सक्लिसेण” ति । आयुःकर्म च स्याद् वज्राति स्याद् नो वज्राति, तस्य त्रिभागादिशेषायुष्कतायामेव वन्धसम्भवात् । असातवेदनीयं च कर्म चशब्दाद् अन्याश्चाशुभप्रकृतीर्नो भूयोभूयः 'उपचिनोति' निवज्राति । भूयोभूयोप्रहणं त्वन्यतमप्रमादतः प्रमत्तसयतस्य तद्वन्धस्यापि सम्भवात्, अनादिकम् 'अनवदप्रम्' अनन्तम्, अत एव “दीहमद्व” ति मकारोऽलाक्षणिकः 'दीर्घाद्व' दीर्घकालम् ॥ २२ ॥ धर्मकथया “आगमे सस्सभदत्ताए” ति आगमिष्यतीति आगमः—आगामो कालस्तस्मिन् शब्दद्वयतया—अनवरतकल्याणतयोपलक्षितं कर्म निवज्राति, शुभानुबन्धि शुभमुपार्जयतीति भावः ॥ २३ ॥ शुतस्य 'आराधनया' सम्यगासेवनया 'न च सङ्किश्यते' नैव रागादिजनितसद्वृद्धेशभाग् भवति, तद्वशतो नवनवसवेगावाप्तेः ॥ २४ ॥ एक च तद्वचनं—प्रस्तावान् शुभमालम्बनमेकाग्र तस्मिन् मनःसन्निवेशना एकाग्रमनःसन्निवेशना तया ॥ २५ ॥ 'सयमेन' पञ्चास्रयविरमणादिना, “अणह्यत्त” ति 'अनहस्कत्वम्' अविद्यमानकर्मत्वम् ॥ २६ ॥ तपसा “वोयाण”

१ “सद्वासिंमपि स्थितय, शुभाऽशुभानामपि भवन्त्यशुभा । मनुष्यनिर्गदेवायूपि च मुक्ता शेषाणाम् ॥ १ ॥” २ “शुभप्रकृतीना मिश्रत्वा तीव्रमशुभानां सङ्केतेन” ।

ति 'व्यवदानं' पूर्ववद्वर्गमलापगमतो विशिष्टां शुद्धिं जनयति ॥ २७ ॥ व्यवदानेन अक्रियं, कोऽर्थः ? व्युपरतक्रियाख्यं शुद्धयानचतुर्थभेदम् 'अक्रियाकः' व्युपरतक्रियाख्यशुद्धयानचर्त्तौ भूत्वा ततः पश्चात् 'सिद्ध्यति' निष्ठितार्थो भवति, 'वृध्यते' ज्ञानदर्शनयोगाभ्यां वस्तुतत्त्वमवगच्छति, 'मुच्यते' संसाराद्, अत एव परिनिर्वातीत्यादि ॥ २८ ॥ सुख-वैषयिकं तस्य सातः—वद्वत्पृष्ठानिवारणेनापनयनं सुखसातत्वेन 'अनुत्सुकत्वं' विषयसुखं प्रति निःस्पृहत्वम्, अनुत्सुकश्च 'अनुकम्पकः' दुःखितानुकम्पी, सुखोत्सुको हि त्रियमाणमपि प्राणिनमवलोकयन् स्वसुखपरसिक्क एवासीत्, तथा 'अनुद्भटः' अनुत्सवणः 'विगतशोकः' नैहिकार्यभ्रशो शोचते ॥ २९ ॥ 'अप्रतिवद्वतया' मनोनिरभिष्वङ्गतया 'निःसङ्गत्वं' बहिःसङ्गाभाव 'एकः' रागादिसहचरविकलतया 'एकाग्रचित्तः' धर्मैकतानमनाः, ततश्च दिवा रात्रौ चाऽसजन्, कोऽर्थः ? सर्वदा बहिःसङ्गं त्यजन्नप्रतियद्वद्वाऽपि 'विहरति' मासकल्पादिनोद्यतविहारेण पर्यटति ॥ ३० ॥ विविक्तानि—उपायससक्तानि शयनासनानि उपलक्षणत्वादुपाश्रयश्च यस्याऽसौ विविक्तशयनासनस्तद्भावस्तत्ता तया 'चारित्रगुप्तिं' चरणरक्षा विविक्तः—विकृत्यादिदृष्टकवस्तुविरहित आहारो यस्य स तथा, एकान्तेन—निश्चयेन रत एकान्तरतः संयम इति गम्यते, 'मोक्षभावप्रतिपन्नः' मोक्ष एव मया साधितव्य इत्यभिप्रायवान् ॥ ३१ ॥ 'विनिवर्त्तनया' विषयेभ्य आत्मनः परादुखीकरणरूपया 'पापकर्मणा' ज्ञानावरणादीना "अकरणयाए" ति आपर्त्वात् 'अकरणेन' अपूर्वानुपार्जनेन अभ्युत्तिष्ठति मोक्षायैति शेषः, पूर्ववद्वानां च निर्जरण्या 'तदि'ति पापकर्म 'निवर्त्तयति' विनाशयति ॥ ३२ ॥ सम्मोगः—एकमण्डलीकभोक्तृत्वं तस्य प्रत्याख्यानं—गीतार्थावस्थायां जिनकल्पाद्यभ्युद्यतविहारप्रतिपत्त्या परिहारः सम्मोगप्रत्याख्यानं तेन 'आलम्बनानि' ग्लानतादीनि 'क्षपयति' तिरस्कृत्ये, सदोद्यतत्वेन वीर्याचारमेवावलम्ब्यते, निरालम्बस्य च आयतः—मोक्षः स एवाऽर्थः—प्रयोजनं विद्यते येषामित्यापतार्थिकाः 'योगाः' व्यापाराः 'भवन्ति' प्रयन्ततः प्रवर्त्तन्ते, नो तर्कयतीत्यादीन्येकार्थिकानि नानादेशजविनेयानुप्रहाय उपात्तानि, भेदो वा सूक्ष्मविषयाऽभ्यूहः । द्वितीयां सुखशय्यामुपसम्पद्य विहरति एवंविधरूपत्वात् तस्याः ॥ ३३ ॥ उपयेः—उपकरणस्य रजोहरणमुखमभिरुच्यतिरिक्तस्य प्रत्याख्यानं उपधिप्रत्याख्यानं तेन परिमन्थः—स्वाध्यायादिभूतित्तदभावोऽपरिमन्थस्त जनयति, तथा निरुपधिको जीवः 'निःकाङ्क्षः' वस्त्राद्यमिलापरहितः उपविमन्तरेण चस्य भिन्नक्रमत्वात् 'न सङ्किश्यति' न च श्रेयमाप्नोति । उक्तं हि—“तस्स णं मिक्खुस्स नो एवं भवति—परिजुत्ते ने बत्थे सृई जाइस्सामि संधिस्सामि उक्खंस्सिस्सामि तुण्णिस्सामि योक्कमिस्सामि” इत्यादि ॥ ३४ ॥ आहारप्रत्याख्यानेन जीविते आशंसा—अमिलापो जीविताशसा तस्याः प्रयोगः—करणं जीविताशंसाप्रयोगः तं व्ययच्छिनत्ति, आहाराधीनत्वात् जीवितस्य । आहारमन्तरेण न सङ्किश्यति, कोऽर्थः ? विकृष्टतपोऽनुष्ठानेऽपि न बाधामनुभवति ॥ ३५ ॥ 'कपायप्रत्याख्यानेन' क्रोधादिविनिवारणेन वीतरागभावं जनयति, द्वेषामायोपलक्षणमेतत् ॥ ३६ ॥ 'योगप्रत्याख्यानेन' तन्निरोधलक्षणेन ॥ ३७ ॥ शरीरम्—औदारिकादि तत्प्रत्याख्यानेन सिद्धानामतिशयगुणान न कृष्णा न नीला इत्यादयो यस्य स सिद्धातिशयगुणस्तद्भावस्त्वन्तम् ॥ ३८ ॥ सहायाः—साहाय्यकारिणो यतयस्तत्प्रत्याख्यानेन—तथाविधयोग्यतामाविनाऽमिग्रहविशेष रूपेण 'एकीभावम्' एकत्वम् 'एकीभावभूतत्वं' एकत्वप्राप्तश्च 'ऐकाग्र्यम्' एकालम्बनत्वं 'भावयन्' अभ्यस्यन् अल्पसञ्जः अवाफलहः अल्पकपायः “अप्पतुसंतुमे” ति अल्पम्—अविद्यमानं त्वं त्वमिति—स्वल्पापराधिन्यपि त्वमेवं पुराऽपि कृतवान् त्वमेवं सदा करोषीत्यादि पुनः पुनः प्रलपन्तं यस्य स तथा, संयमबहुलः संवरयबहुलः प्राग्वत्, अत एव 'समाहितः' ज्ञानादिममाधिर्मात्रापि भवति ॥ ३९ ॥ 'भक्तप्रत्याख्यानेन' भक्तपरिहारादिना ॥ ४० ॥ सद्भावनेन—सर्वथा पुनः—करणासम्भवात् परार्थैर्न प्रत्याख्यानं सद्भावप्रत्याख्यानं सर्वसंवररूपं शैलेशीति यावत् तेन, 'अनिवृत्तिं' शुद्धयानचतुर्थ-

१ “तस्य मिश्रतेनैव भवति—परिधीर्णे नैव सृष्टिं याचयिष्यामि सन्वासे उरुर्कर्मिष्यामि हृणयिष्यामि शुकुर्कर्मिष्यामि”

भेदरूपं जनयति, केवलिनः “कम्मंस” ति सत्कर्मणि केवलिसत्कर्मणि ॥ ४१ ॥ प्रतिः—सादृश्ये, ततः प्रतीति—स्थविरकल्पिकादिसदृशं रूपं—वैपो यस्य स तथा तद्भावस्तथा—अधिकोपकरणपरिहाररूपया लाघवमस्याऽस्तीति लाघविक-
स्तद्भावो लाघविकता तां द्रव्यतः स्वलोपकरणत्वेन भागस्तु अप्रतिबद्धतया, लघुभूतश्च जीवोऽप्रमत्तः, तथा ‘प्रकटलिङ्गः’
स्थविरकल्पादिरूपेण विज्ञायमानत्वात्, ‘प्रशस्तलिङ्गः’ जं वरक्षणहेतुरजोहरणादिधारकत्वाद्, विशुद्धसम्यक्त्वः “सत्तसमि-
हसमते” ति सत्त्वं च समितयश्च समाप्ताः—परिपूर्णा यस्य स समाप्तसत्त्वसमितिः, तत एव सर्वप्राणभूतजीवसत्त्वेषु
विश्वसनीयरूपः, तत्पीडापरिहारित्वात्, अल्पप्रत्युपेक्षो जितेन्द्रियः, विपुलेन—अनेकभेदतया तपसा समितिमिश्र सर्व-
विषयानुगतत्वेन विपुलाभिरेव समन्वागतः—युक्तो विपुलतपःसमितिसमन्वागतश्चाऽपि भवति, पूर्वत्र समितीनां परिपू-
र्णत्वाभिधानेन सामस्यमुक्तम्, इह तु सार्वत्रिकत्वमिति न पौनरुक्त्यम् ॥ ४२ ॥ वैयावृत्यसूत्रं सुगमम् ॥ ४३ ॥ सर्व-
गुणाः—ज्ञानादयस्तैः सम्पन्नः तद्भावः सर्वगुणसम्पन्नता तथा ॥ ४४ ॥ ‘वीतरागतया’ रागद्वेषविगमरूपया स्नेहः—पुत्रा-
दिविषयस्तद्राप्यनुबन्धनानि—अनुकूलबन्धनानि स्नेहानुबन्धनानि, तृष्णा—लोभस्तद्रापि अनुबन्धनानि तृष्णानुबन्धनानि,
ततश्च मनोज्ञेषु शब्दादिषु विरज्यते, कषायप्रत्याख्यानेनैव गतत्वेऽपि रागस्यैव सकलानर्थमूलत्वख्यापनार्थं वीतरागतायाः
पृथगुपादानम् ॥ ४५ ॥ क्षान्त्या ‘परीपहान्’ वधादीन् जयति ॥ ४६ ॥ मुक्त्या किञ्चनाभावोऽकिञ्चन, कोऽर्थः ?
निःपरिग्रहत्वम् ॥ ४७ ॥ “अज्वयया” ति आर्जवेन ‘कायर्जुक्तां’ कुब्जादिवेपथ्वीकाराद्यकरणतः प्राञ्जलताम्, ‘भाव-
र्जुक्तां’ यदन्यद्विचिन्तयन् लोकभक्त्यादिनिमित्तम् अन्यद् वाचा भापते कायेन वा करोति तत्परिहाररूपाम्, ‘भापर्जुक्तां’
यदुपहासादिहेतोरन्यदेशभाषया भाषणं तत्परित्यागात्मिकाम्, तथा ‘अविसवादनं’ पराऽविप्रतारणं जनयति ॥ ४८ ॥
“मद्वयया” ति मार्दवेन गम्यमानत्वादभ्यस्यमानेन मृदुः—द्रव्यतो जावतश्चाऽवनमनशीलस्तस्य मार्दवं यत् सदा मार्दवो-
पेतस्यैव भवति तेन सम्पन्नः—तदभ्यासात् तदा मृदुस्वभावो मृदुमार्दवसम्पन्नः ॥ ४९ ॥ ‘भावसत्त्वेन’ शुद्धान्तरात्मता-
रूपेण पारमार्थिकाऽवितथत्वेन ‘भावविशुद्धिम्’ अध्यवसायविशुद्धतां जनयति ॥ ५० ॥ करणे सत्यं करणसत्यं—यत्प्रतिले-
खनादिक्रियां यथोक्तामुपयुक्तः कुरुते तेन ‘करणशक्तिं’ तन्माहात्म्यात् पुराऽनध्यवसितक्रियासामर्थ्यरूपा जनयति ॥ ५१ ॥
‘योगसत्त्वेन’ मनोवाक्यसत्त्वेन योगान् ‘विशोधयति’ छिष्टकर्मबन्धकत्वाऽभावतो निर्दोषान् करोति ॥ ५२ ॥ ‘मनोगुप्ततया’
मनोगुप्तिरूपया ‘ऐकाग्र्यं’ प्रस्तावाद् धर्मेकतानचित्तत्वं जनयति, तथा चैकाग्रचित्तो जीवो “मणगुप्ति” ति गुप्तम्—अशुभाऽ-
ध्यवसायेषु गच्छद् रक्षितं मनो येनाऽसौ गुप्तमनाः सन् संयमाराधको भवति ॥ ५३ ॥ ‘वाग्गुप्ततया’ कुशलवाग्दूरिणरूपया
‘निर्विकारत्वं’ विक्रधाद्यात्मकवाग्विकाराभावं जनयति, ततश्च निर्विकारो वाग्गुप्तः सर्वथा वाग्निरोधलक्षणवाग्गुप्तिमान्
अध्यात्मं—मनस्तस्य योगाः—धर्मध्यानादयस्तेषां साधनानि—एकाग्रतादीनि तैर्युक्तोऽध्यात्मयोगसाधनयुक्तो भवति, विशिष्ट-
वाग्गुप्तिरहितो हि न चित्तैकाग्रतादिभाग् भवति ॥ ५४ ॥ ‘कायगुप्ततया’ शुभयोगप्रवृत्त्यात्मककायगुप्तिरूपया ‘संवरम्’
अशुभयोगनिरोधरूपं जनयति, ‘संवरेण’ गम्यमानत्वादभ्यस्यमानेन ‘कायगुप्तः पुनः’ सर्वथा निरुद्धकायव्यापारः पापा-
श्रवः—कर्मोपादानं तन्निरोधं करोति ॥ ५५ ॥ मनसः समिति—सम्यग् आडिति—आगमाभिहितभावाभिव्याख्या धारणा-
व्यवस्थापना मनःसमाधारणा तथा ऐकाग्र्यं जनयति, ऐकाग्र्यं जनयित्वा ‘ज्ञानपर्यवान्’ विशिष्टविशिष्टतरश्रुततत्त्वाऽयो-
धरूपान् जनयति, शेषं सुगमम् । सर्वत्र च वृत्त्यस्पृष्टानि पदानि सुगमानि ॥ ५६ ॥ ‘वाक्समाधारणया’ स्वाध्याय एव
वाग्निवेशनात्मिकया वाचा साधारणा वाक्समाधारणा वाग्विषयाः प्रज्ञापनीया इत्यर्थः, ते च पदार्था एव, तेषामेवान्यथा-
त्वसम्भवेन विशेषणसाफल्यत्, इह च तद्विषया दर्शनपर्यवा अपि यथोक्ताः, ततश्च वाक्साधारणाश्च ते दर्शनपर्यवाश्च—
सम्यक्त्वभेदरूपा वाक्साधारणदर्शनपर्यवास्तान् ‘विशोधयति’ “द्विविदं संज्ञसोहि” ति वचनाद् द्रव्यानुयोगाभ्यासत-
स्तद्विषयाऽऽशङ्कादिमालिन्याऽपनयनेन विशुद्धान् करोति ॥ ५७ ॥ ‘कायसमाधारणया’ संयमयोगेषु शरीरस्य सम्यगव्यव-
स्थापनरूपया ‘चारित्रपर्यवान्’ चारित्रभेदान् विशोधयति, तदुन्मार्गप्रवृत्तिर एव प्रायस्तेषामतीचारकालुष्यसम्भवात्,
तान् विशोध्य यथाख्यातचारित्रं ‘विशोधयति’ सर्वथाऽप्यसत उत्पत्त्यसम्भव इति पूर्वमपि कथञ्चित् सदेव तत् चारित्रमो-
होदयमलिनं तन्निर्जरेणेन निर्मलीकुरुते ॥ ५८ ॥ ज्ञानमिह प्रस्तावात् श्रुतज्ञानं तत्सम्पन्नतया ‘सर्वभावाऽभिगमं’ सर्वपदार्थ-
ज्ञानं जनयति, चतुरन्ते ससारकान्तारे ‘न विनश्यति’ न मुक्तिमार्गाद् विशेषेण दूरीभवति । अमुमेवार्थं दृष्टान्तद्वारेण
स्पष्टतरमाह—‘यथे’त्यादि, यथा सूचिः ससूत्रा पतिता न विनश्यति, तथा जीवः सश्रुतः संसारे न विनश्यति ।
अत एव ज्ञानं च—अवध्यादि विनयश्च तपश्च चारित्रयोगाश्च—चारित्रव्यापारा ज्ञानविनयतपश्चारित्रयोगास्तान् प्राप्नोति,
तथा स्वसमयपरसमययोः सद्भातनीयः—प्रमाणपुरुषतया मीलनीयः स्वसमयपरसमयसद्भातनीयो भवति । इह च
स्वसमयपरसमयशब्दाभ्या तद्वेदिनः पुरुषा उच्यन्ते, तेज्ज्वेव मीलनसम्भवात् ॥ ५९ ॥ ‘दर्शनसम्पन्नतया’ शायोपशमिकस-
म्यक्त्वसमन्विततया भवेहेतुभूतं मिथ्यात्वं भवमिथ्यात्वं तस्य च्छेदनं—क्षपणं भवमिथ्यात्वच्छेदनं करोति, कोऽर्थः ?
क्षायिकसम्यक्त्वमवाप्नोति, ततश्च ‘परमि’त्युत्तरकालम् उत्कृष्टतत्त्वस्मिन्नेव भवे मध्यमजघन्यापेक्षया तृतीये तुर्वे वा जन्मनि
केवलज्ञानप्राप्तौ ‘न विध्यायति’ ज्ञानदर्शनप्रकाशाभावरूपं विध्यानं नाऽवाप्नोति, किन्तु ‘अनुत्तरेण’ क्षायिकत्वात् प्रधानेन
ज्ञानदर्शनेनाऽऽत्मानं ‘संयोजयन्’ प्रतिसमयमपरापरेणोपयोगरूपतयोत्पद्यमानेन घटयन्, संयोजनं च भेदेऽपि स्याद् अत
आह—सम्यग् ‘भावयन्’ तेनाऽऽत्मानमात्मसाद् नयन् विहरति भवस्थकेवलितया ॥ ६० ॥ चारित्रसम्पन्नता सूत्रम्,
इन्द्रियसूत्राणि पञ्च, कषायसूत्राणि च चत्वारि सुगमानि ॥ ६१-६२-६३-६४-६५-६६-६७-६८-६९-७० ॥ प्रेम
च—रागरूप द्वेषश्च मिथ्यादर्शनं च प्रेमद्वेषमिथ्यादर्शनानि तद्विजयेन ज्ञानदर्शनं च । ताम् ‘अभ्युत्तिष्ठति’ उच-

च्छति, प्रेमादिनिमित्तत्वात् तद्विराधनायाः, ततश्चाष्टविधस्य कर्मणो मध्य इति गम्यते, कर्मग्रन्थिः—अतिदुर्भेदवातिकर्म-
रूपस्तस्य विमोचना—क्षपणा कर्मग्रन्थिविमोचना तस्यै, चस्य गम्यमानत्वात् तदर्थं चाभ्युत्तिष्ठति, अभ्युत्थाय च किं
करोति ? इत्याह—‘तत्प्रथमतया’ तत्पूर्वतया न हि तत् पुरा क्षपितमासीदिति आनुपूर्व्या अनतिक्रमेण यथानुपूर्वि
अष्टाविंशतिभिर्धं मोहनीयं कर्म ‘उद्घातयति’ क्षपयति, ततश्च पञ्चविधं ज्ञानावरणीयं नवविध दर्शनावरणीयं पञ्चविधं
अन्तरायम् “एए” स्ति एतानि त्रीण्यपि “कम्मंसे” स्ति सत्कर्मणि युगपत् क्षपयति, ‘ततः’ इति क्षपणातः पञ्चात्
‘अनुत्तर’ नाऽस्मादुत्तरं प्रधानं ज्ञानमस्तीत्यनुत्तरम्, ‘अनन्तम्’ अविनाशितया कृत्स्नवस्तुविषयत्वात्, ‘परिपूर्णं’ सकलस्व-
परपर्यायपरिपूर्णवस्तुप्रकाशकत्वात्, ‘निरावरणम्’ अशेषावरणविगमात्, ‘वितिमिर’ तस्मिन् सति कचिदप्यज्ञानतिमिरा-
भावात्, ‘विशुद्ध’ सकलदोषाभावात्, ‘लोकाऽलोकप्रभासकं’ तत्स्वरूपप्रकाशकत्वात् केवलवरज्ञानदर्शनं समुत्पादयति,
स च यावत् सयोगी भवति तावच्च किम् ? इत्याह—‘ईर्या’—गतिस्तस्याः पन्था यदाश्रिता सा भवति तस्मिन् भवमैर्यापथि-
कम्, उपलक्षणं च पथिग्रहणम्, तिष्ठतोऽपि सयोगस्य ईर्यासम्भवात् । सम्भवन्ति हि सयोगितायां केवलिनोऽपि हि
सूक्ष्मा गात्रसञ्चाराः, तदेवं पथिस्थितिष्वन ईर्यापथिकं कर्म वप्राति, सुप्तयतीति सुप्तः स्पर्शः—आत्मप्रदेशैः सह
संश्लेषो यस्य तत् सुप्तस्पर्शं द्विसमयस्थितिकं, तत् प्रथमसमये वद्वं द्वितीयसमये वेदित तृतीयसमये ‘निर्जीणं’ परिशदितं,
अतश्च तद् ‘वृद्ध’ जीवप्रदेशैः क्लृप्तं ‘स्पृष्टं’ मस्तृणमणिकुड्यापतितशुष्कस्थूलचूर्णवत्, अनेन विशेषणद्वयेन तस्य निघन्तनि-
काचितावस्थयोरभावमाह, ‘उदीरितम्’ उदयप्राप्तम् उदीरणायास्तत्रासम्भवात्, ‘वेदितं’ तत्फलसुखाऽनुभवनेन, ‘निर्जीणं’
क्षयमुपगतं, ‘सेयाले’ स्ति सूत्रत्वाद् ‘एष्यत्काले’ चतुर्थसमयादौ अकर्म चापि भवति, वज्रीघापेक्षया पुनस्तस्य तथावि-
धपरिणामाभावात् ॥७१॥ शैलेत्यकर्मताद्वारद्वयमर्थतो व्याचिख्यासुराह—‘अये’ति केवलावाह्यनन्तरम् आयुष्कं पाल-
यित्वा अन्तर्मुहूर्त्ताऽवशेषायुष्को योगनिरोधं “करेमाणे” स्ति करिष्यमाणः सूक्ष्मक्रियम् अग्रतिपाति ‘शुक्लध्यानं’ तृतीयभे-
दरूपध्यायन् तत्प्रथमतया मनोयोगं निरुणद्धि, वाग्योगं निरुणद्धि, काययोगं निरुणद्धि, आनापानौ—उच्छ्वास-निःस्वासौ
तन्निरोधं करोति, सकलकाययोगनिरोधोपलक्षणमेतत्, तत ईपदिति—स्वल्पप्रयत्नापेक्षया पञ्चानां इस्वाक्षराणां ‘अ इ उ
ऋ ऌ’ इत्येवंरूपाणामुच्चारः—भणनं तस्याऽद्धा—कालः ईपत्पञ्चाक्षरोच्चारणाद्धा तस्यां च ‘णं’ प्राग्वत्, अनगारः समुच्चित्र-
क्रियम् अनिवर्त्ति ‘शुक्लध्यानं’ चतुर्थभेदरूपं ध्यायन् वेदनीयमायुर्नाम गोत्रं चैतानि चत्वार्यपि, “कम्मंस” स्ति सत्कर्मणि
युगपत् क्षपयति ॥७२॥ ‘ततः’ वेदनीयादिक्षयानन्तर “ओरालियकम्माह च” स्ति ‘आहारिक-कर्मणे’ शरीरे, चशब्दान्
तैजस च सर्वाभिः विशेषेण—प्रकर्षतो हानयः—त्यागा विप्रहाणयः व्यक्त्यपेक्षं बहुवचनं ताभिः, किमुक्तं भवति ?—
सर्वथा शाटनेन ‘विप्रहाय’ परिशटाय ऋजुः—अवका श्रेणिः—आकाशप्रदेशपङ्क्तिस्तं प्राप्त ऋजुश्रेणिप्राप्तः, अस्पृशद्वातिरिति,
कोऽर्थः ? स्वावगाहातिरिक्तनभःप्रदेशान् अस्पृशन् एकसमयेन ‘अविग्रहेण’ अवक्रेण अन्वयव्यतिरेकाभ्यामुक्तोऽर्थः
स्पष्टतरो भवतीति ऋजुश्रेणिप्राप्त इत्यनेन गतार्थत्वेऽपि पुनरभिधानम्, ‘तत्रे’ति विवक्षिते मुक्तिपद इत्यर्थः गत्वा साकारो-
पयुक्तः सिध्यतीति प्राग्वत् ॥ ७३ ॥ उपसहर्तुमाह—

एसो खलु सम्मत्तपरकमस्स अज्झयणस्स अट्ठे समणेणं भगवया महावीरेणं
आघविए पन्नविए परुविए दंसिए निदंसिए उवदंसिए स्ति वेमि ॥ ७४ ॥

व्याख्या—‘एषः’ अनन्तरोक्तः ‘खलु’ निश्चये सम्यक्त्वपराक्रमस्याध्ययनस्यार्थः श्रमणेन भगवता महावीरेण
“आघविए” स्ति आर्षत्वाद्—‘आल्यातः’—सामान्यविशेषपर्यायाभिव्याप्तिकथनेन, ‘प्रज्ञापितः’ हेतुफलादिप्रज्ञापनेन,
‘प्ररूपितः’ स्वरूपकथनेन, ‘दर्शितः’ नानाविधभेददर्शनेन, ‘निदर्शितः’ दृष्टान्तोपन्यासेन, ‘उपदर्शितः’ उपसंहारद्वारेण,
‘इतिः’ परिसमाप्तौ ब्रवीतीति पूर्ववत् ॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविरचितायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां
सुखबोधायां सम्यक्त्वपराक्रमाख्यमेकोनत्रिंशदध्यायनं समाप्तम् ॥

अथ त्रिंशं तपोमार्गगत्याख्यमध्ययनम् ।

‘अनन्तराध्ययनेऽप्रमाद उक्तः, तद्वता च तपो विधेयमिति तत्स्वरूपमुच्यते’ इति सम्बद्धस्य त्रिंशत्तमाध्ययनस्य तपोमार्गगतिनामकस्याऽऽदिसूत्रम्—

जहा उ पावगं कम्मं, रागदोससमज्जियं । खवेह तवसा भिक्खू, तमेगग्गमणो सुण ॥ १ ॥

व्याख्या—‘यथा’ येन प्रकारेण, ‘तुः’ अवधारणार्थो भिन्नक्रमश्च, क्षपयति एवेत्यत्र योज्यते, शेषं स्पष्टमिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ इह चानाश्रवेणैव जीवेन कर्म क्षिप्यते इति यथाऽसौ भवति तथाऽऽह—

पाणवह-मुसावाया, अदत्त-मेहुण-परिग्गहा विरंओ । राईभोयणविरओ, जीवो हवह अणासवो २ पंचसमिओ तिगुत्तो, अकसाओ जिहंदिओ । अगारवो य निरसल्लो, जीवो हवह अणासवो ॥ ३ ॥

व्याख्या—सुगममेव ॥ २-३ ॥ एवंविधश्च यादृशं कर्म यथा क्षपयति आदराधानाय पुनः शिष्याभिमुखीकरण-पूर्वकं दृष्टान्तद्वारेण तथाऽऽह—

एएसिं तु विवचासे, रागदोससमज्जियं । खवेह उ जहा भिक्खू, तमेगग्गमणो सुण ॥ ४ ॥

जहा महातलागस्स, सन्निरुद्धे जलागमे । उरिंसिचणाए तवणाए, कमेणं सोसणा भवे ॥ ५ ॥

एवं तु संजयस्सायि, पावकम्मनिरासवे । भवकोडीसंघियं कम्मं, तवसा णिज्जरिज्जई ॥ ६ ॥

व्याख्या—‘एतेषां’ प्राणिषधविरत्यादीनां समित्यादीनां च विपर्यासे सति ॥ “उरिंसिचणाए” ति ‘उत्तिस्त्रनेन’ अरपट्ट-

१ विरत इति प्राणिषधादिभिः प्रत्येकं योज्यते ।

घट्यादिभिः ‘तपनेन’ रविकरैः ॥ ‘पापकर्मनिराश्रवे’ पापकर्मणासाऽऽज्ञाभावे भवकोटीसञ्चितम् अतिबहुत्वोपलक्षणमेतत्, कर्म तपसा निर्जीर्यते । शेषं स्पष्टमिति सूत्रत्रयार्थः ॥ ४-५-६ ॥ तपसा कर्म निर्जीर्यते इत्युक्तम् अतो भेदतत्कारस्वरूपमाह—

सो तवो दुविहो वुत्तो, बाहिरिंभतरो तथा । बाहिरो छविहो वुत्तो, एवमिंभतरो तवो ॥ ७ ॥

व्याख्या—सुगमम् । नवरम्—लोकप्रतीतत्वात् कुतीर्थिकैश्च स्वाभिप्रायेणाऽऽसेव्यमानत्वाद् बाह्यं तद्विरतत्वाऽभ्यन्तरमुक्तम् ॥ ७ ॥ तत्र यथा बाह्यं पट्टिभं तथाऽऽह—

अणसणमूणोयरिया, भिक्खायरिया य रसपरिखाओ । कायकिलेसो संलीणया य वज्झो तवो होइ ८

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ८ ॥ एतेषां स्वरूपमाह—

इत्तरिय मरणकाला य, अणसणा दुविहा भवे । इत्तरिया सावकंखा, निरवकंखा उ विहज्जिया ॥ ९ ॥

जो सो इत्तरियतवो, सो समासेण छविहो । सेदितवो पयरतवो, घणो य तह होइ वग्गो य ॥ १० ॥

ततो य वग्गवग्गो, य पंचमो छट्ठो पइत्तवो । मणह्छियचित्तथो, नायवो होइ इत्तरिओ ॥ ११ ॥

जा साऽणसणा मरणे, दुविहा सा वियाहिया । सवीयारमवीयारा, कायचिट्ठं पई भवे ॥ १२ ॥

अहवा सपरिकम्मा, अपरिकम्मा य आहिया । नीहारिमणीहारी, आहारच्छेओ य दोसु वि ॥ १३ ॥

व्याख्या—इत्वरमेव इत्वरकं—स्वल्पकालं मरणावसानः कालो यस्य तद् मरणकालं ‘चः’ समुच्चये, अनशानं द्विविधं भवेत्, श्रीलिङ्गनिर्देशः सर्वत्र प्राकृतत्वात् । इत्वरं सहाऽवकांक्षया—घटिकाद्वयाद्युत्तरकालं भोजनाभिलाषरूपया वर्त्तते सावकाङ्क्षम् । निरवकाङ्क्षं, ‘तुः’ भिन्नक्रमे, ततः द्वितीयं पुनः मरणकालम् ॥ यत् तद् इत्वरकं तपः—इत्वरानशनरूपं तत् समासेन पट्टिभम् । पट्टिभत्वमेवाह—“सेदितवो” इत्यादि, अत्र च श्रेणिः—पङ्क्तिस्तदुपलक्षितं तपः भेगितपः, तच्चतुर्थादिक-

भेग क्रियमाणं पण्मासान्तं परिगृह्यते । तथा भेगिरेव भेग्या गुणिता प्रतरतप उच्यते, इह चाऽव्यामोहार्यं चतुर्थपट्टाष्टमद-शमालयपदचतुष्टयात्मिका भेगिर्विबध्यते, सा च चतुर्भिर्गुणिता षोडशापदात्मिका प्रतरो भवति । अयं चाऽऽद्यामतो विस्तरतश्च तुल्य इत्यस्य स्थापनोपाय उच्यते—“एकापाया व्यवस्थाप्याः, पङ्क्तयो हि यथाक्रमम् । द्वितीयायाः क्रमावैताः, पूर्येदेककाविभिः ॥ १ ॥” स्थापना येयम्—

१	२	३	४
२	३	४	१
३	४	१	२
४	१	२	३

‘भवती’ति च क्रिया प्रतिसपोभेदं योजनीया । गुणितो घनो भवति, आगतं चतुःपट्टिः ६४, विशेषः, एतदुपलक्षितं तपो घनतप उच्यते । घनं वर्गतपः, तत्र च घन एव घनेन गुणितो वर्गो भवति, ततश्चतुःपट्टिः चतुःपट्टेव गुणिता जाताति पण्यवस-धिकानि चत्वारि सहस्राणि, एतदुपलक्षितं तपो वर्गतपः ॥ ‘ततश्च’ वर्गतपसोऽनन्तरं ‘वर्गवर्गः’ इति वर्गवर्गतपः ‘तुः’ समुच्चये पञ्चमम्, अत्र वर्ग एव यथा वर्गेण गुण्यते तदा वर्गवर्गो भवति, यथा चत्वारि सहस्राणि पण्यवस-धिकानि तावतैव गुणितानि जातैका कोटिः सप्तपट्टिर्लक्षाः सप्तसप्ततिसहस्राणि द्वे शते षोडशाधिके, अङ्कतोऽपि १६७७७९९, एतदुपलक्षितं तपो वर्गवर्गतप इत्युच्यते । एवं पञ्चचतुष्टयमाभित्य भेग्यादितपो वर्धितम् । एतच्चतु-सारेण पञ्चादिवदेवैव एतत्परिभाषना कार्या । चतुर्कं ‘प्रकीर्णतपः’ यत् भेग्यादिनियतरञ्च नाविरहितं लक्ष्यव्यपेक्षं यथा-कथञ्चिद् विधीयते, तच्च नमस्कारसहितावि पूर्वपुरुषाचरितं पञ्चमध्य-वज्रमध्य-वज्रप्रतिमादि । इत्थं भेदानभिधायोपसं-हारमाह—“मणह्छियचित्तथो” ति मनस ईप्सितः—इहः चित्रः—अनेकप्रकारः अर्थः—स्वर्गापवर्गादिः तेजोलेखादिर्वा यस्मात् तद् मनईप्सितचित्रार्थं ज्ञातव्यं भवति ‘इत्वरकं’ प्रक्रमाद् अनशानाख्यं तपः ॥ सम्प्रति मरणकालमनशनं

वक्तुमाह—“जा साङ्गसणे” ति यत्तदनशनं ‘मरणे’ मरणावसरे द्विविधं तद् व्याख्यातम् । तद् द्वैविध्यमेवाह—मह
विचारेण—चेष्टात्मकेन वर्तते यत् तत् सविचार, तद्विपरीतमविचारं, ‘कायचेष्टाम्’ उद्धत्तेनादिककायप्रवीचारं ‘प्रती’ ति
आश्रित्य भवेत् । तत्र सविचार भक्तप्रत्याख्यानमिद्विनीमरणं च । तथा च भक्तप्रत्याख्यानस्वरूपम्—“वियैटणमभुट्ठाणं,
उचियं सलेहणं च काऊण । पञ्चत्तरइ आहार, तिविहं व चउविहं वा वि ॥ १ ॥ उवत्तइ परियत्तइ, मयमन्नेणावि कारए
किंचि । जत्थ समत्थो नवर, समाहिजणयं अपठियद्धो ॥२॥” तथा इद्विनीमरणस्वरूपम्—“पैच्चत्तरइ आहार, चउविहं
नियमओ गुरुसगासे । इंगियदेसम्मि तहा, चिट्ठे पि हु इंगियं कुणइ ॥ १ ॥ उवत्तइ परियत्तइ, काडयमाईसु होइ उ
विभासा । किंच पि अप्पण धिय, जुंजइ नियमेण वीवलिओ ॥२॥” अविचार तु पादपोषगमनम्, तथा च तद्विधिः—
“अभिवदिऊण देवे, जहाविहिं सेसए य गुरुमाई । पञ्चत्तराइतु तओ, तयतिए सवमाहार ॥ १ ॥ गिरिकंदरमाईसुं,
वडाययमाइठाणमिह ठारं । जावजीव चिट्ठइ, निचेट्ठो पायवसमाणो ॥२॥” पुनर्द्वैविध्यमेव प्रकारान्तरेणाह—“अथवे”ति
प्रकारान्तरसूचने, ‘संपरिकर्म’ स्थाननिपदनादिरूपपरिकर्मयुक्तम्, ‘अपरिकर्म च’ तद्विपरीतम् आगताम् । तत्र सपरिकर्म
भक्तप्रत्याख्यानम् इद्विनीमरणं च, अपरिकर्म च पादपोषगमनम्, तथा चागमः—“समविसमग्गि य पडिओ, अच्छइ

१ विचारश्च कायवाङ्मनोभेदाद्विधेति तद्विशेषपरिज्ञानार्थमाह । २ “आलोचनमभ्युपधानमुचिता मटेखना च कृत्वा । प्रत्याख्याति
आहार, त्रिविधं वा चतुर्विधं वाऽपि ॥१॥ उद्धत्ते परियत्ते स्वयमन्येनापि कारयेत् किञ्चित् । यत्र समर्थो नवर, समाधिजनकमप्रतिपद
॥ २ ॥” ३ “प्रत्याख्याति आहार, चतुर्विधं नियमतो गुरुसगासे । इद्विददेशे तथा चेष्टामपि एतद्विद्विधा करोति ॥१॥ उद्धत्ते परियत्ते
कायिकादिषु भवति तु विभासा । कृतमप्यात्मनैव युनक्ति नियमेन एनियलिक ॥ २ ॥” ४ “अभिवन्त्य देशान् यथाविधि गोपाक्ष
गुवादीन् । प्रत्याख्याय तत्तद्विद्विधे सप्रेमाहारम् ॥ १ ॥ गिरिकन्दरादिषु वृण्वायतादिस्थानमिह स्थिता । यावजीव तिष्ठति, निश्चेष्ट
पादपसमान ॥२॥” ५ “समे विप्रे च पतितो, आद्ये स पादव इव निःकम्प । चटन परप्रयोगाद्, नवरं दुमस्तेन तस्य भवेत् ॥१॥”

सो पायवो व निक्षेपो । वलणं परप्पओगा, नवर दुमस्तेव तस्स भवे ॥ १ ॥” यद्वा परिकर्म—संलेखना सा यत्राऽस्ति
वत् सपरिकर्म, तद्विपरीतं त्वपरिकर्म । तत्र चाव्याघाते त्रयमप्येतत्सूत्रार्थोभयनिष्ठितो निष्पादितशिष्यः सलेखनापूर्वकमेव
विधत्ते, अन्यथाऽऽर्त्तध्यानसम्भवात् । उक्तञ्च—“देहम्मि असलिहिए, सहसा घाऊहिं रिज्जमाणेहिं । जायइ अट्टज्जाणं,
सरीरिणो चरिमफालम्मि ॥१॥” यत्पुनर्व्याघाते सलेखनानविधायैव क्रियते भक्तप्रत्याख्यानमिदं तद् अपरिकर्म, उक्तञ्च—
“अभिघाओ वा विज्जगिरिभिच्छीकोणपाय वा होजा । संवद्धहत्थपायादओ व वाण होजाहि ॥ १ ॥ एसाइकारणेहिं,
वायाइम मरण होइ नायधं । परिकम्ममकाऊणं पञ्चत्तराई तओ भत्तं ॥२॥” तथा निर्हरणं निर्हारः—गिरिकन्दरादिगमनेन
ग्रामादेर्वहिर्गमनं तद्विधत्ते यत्र तन्निर्हारि, तदन्यदनिर्हारि यदुत्पातुकामे ब्रजिकादौ विधीयते । एतच्च प्रकारद्वयमपि पाद-
पोषगमनविषयम्, तत्प्रस्ताव एवागमेऽस्याभिधानात् । यदुक्तम्—“पादवगमणं दुविह नीहारि चैव तह अनीहारि । धहिया
गामाईणं, गिरिकन्दरमाइ नीहारि ॥ १ ॥ बइयाइसु ज अंतो, एट्टेउमणाण टाइ अणिहारि । तम्हा पायवगमणं, जं
उवमा पायवेणेत्थ ॥ २ ॥” ‘आहारच्छेदश्च’ अशनादित्यागः ‘द्वयोरपि’ सपरिकर्माऽपरिकर्मणोर्निर्हार्यनिर्हारिणोश्च सम
इति शेषः, इति सूत्रपञ्चकार्यः ॥ १-१०-११-१२-१३ ॥ उक्तमनशनम् । ऊनोदरतामाह—

ओमोयरणं पंचहा, समासेण वियाहियं । दवओ खित्तकालेणं, भावेणं पज्जवेहि य ॥ १४ ॥
जो जस्स उ आहारो, तत्तो ओमं तु जो करे । जहन्नेणेगसिंथाई, एवं दवणेण ऊ भवे ॥ १५ ॥

१ “देहेऽनलिखिते सहसा, घातुषु क्षीयमाणेषु । जायते आर्त्तध्यान, शरीरिणश्चरमकाटे ॥ १ ॥” २ “अभिघातो वा गिरिविषु-
द्विच्छिन्नकोणपातो वा भवेत् । सम्बद्धहत्थपादादयो वा घातेन भवेयुः ॥ १ ॥ एवमादिकारणैर्व्याघातिस मरणं भवति ज्ञातव्यम् । परिकर्माऽ-
हत्वा, प्रत्याख्याति ततो मक्तम् ॥२॥” ३ “पादपोषगमनं द्विविधं, निर्हारि चैव तथा अनिर्हारि । यद्ग्रामादीनां गिरिकन्दरादौ निर्हारि ॥१॥
ब्रजिकादिषु यद्वन्द, उपायातुमनस्ति तिष्ठति अनिर्हारि । तस्माद् पादपोषगमनं, यदुपमा पादपेनात्र ॥ २ ॥”

गामे नगरे तह रायहाणिनिगमे य आगरे पल्ली । खेडे कवड-दोणमुह-पट्टण-मडंव-संवाहे ॥१६॥
आसमपए विहारे, सन्निवेसे समायघोसे य । थलिसेणाखंधारे, सत्थे संवट्ठकोट्टे य ॥ १७ ॥
वाडेसु य रत्थासु य, घरेसु वा एवमित्थियं खित्तं । कप्पइ उ एवमाई, एवं खित्तेण ऊ भवे ॥१८॥
पेडा य अट्टपेडा गोमुत्ति पर्यंगवीहिया चैव । संवुक्कावट्टाऽऽययगंतुं पच्चागया छट्ठा ॥ १९ ॥
दिवसस्स पोरिसीणं, चउण्हं पि उ जत्तिओ भवे कालो । एवं चरमाणो खल्ल, कालोमाणं सुणेयधं २०
अहवा तइयपोरिसीए, ऊणाए घासमेसंतो । चउभागूणाए वा, एवं कालेण ऊ भवे ॥ २१ ॥
इत्थी वा पुरिसो वा, अलंकिओ वाऽणलंकिओ वा वि । अण्णयरवयत्थो वा, अन्नयरणं व वत्थेणं ॥२२॥
अण्णेण विसेसेणं, वण्णेणं भावमणुमुयंते उ । एवं चरमाणो खल्ल, भावोमाणं सुणेयधं ॥ २३ ॥
दवे खित्ते काले, भावम्मि य आहिया उ जे भावा । एएहिं ओमचरओ, पज्जव चरओ भवे अक्ख २४

व्याख्या—तत्र अवमं—न्यूनमुदरमस्य अवमोदरस्तद्भावः ‘अवमौदर्यं’ न्यूनोदरता पञ्चया समासेन व्याख्यातम् ।
‘द्रव्यतः’ इति द्रव्याद्, हेतौ पञ्चमी, क्षेत्रं च कालश्च क्षेत्रकालं तेन, भावेन ‘पर्यायैश्च’ उपाधिभूतैः ॥ तत्र द्रव्यत आह—
यो यस्य ‘तुः’ पूरणे, ‘आहारः’ द्वात्रिंशत्कवलमानः, ‘ततः’ स्वाहारात् ‘अवमम्’ ऊनं, ‘तुः’ प्राग्बद् यः कुर्याद् सुज्ञान
इति शेषः, यत्तदोर्गत्याभिसम्बन्धात् तस्य ‘एवम्’ असुना प्रकारेण ‘द्रव्येण’ उपाधिभूतेन भवेदिति सण्टकः, अवमौ-
दर्यमिति प्रक्रमः । एतच्च जचन्येन एकसिक्कं—यत्रैकमेव सिक्कं भुज्यते तदादि, आदिशब्दात् सिक्कद्वयादारभ्य यावदेक-
त्रिंशत्कवलमोजनम् । सम्प्रदायः पुनरत्र—“अप्पाहारोमोयरिया जहन्नेणेगकवला, उक्कोसेणं अट्ट कवला” इत्यादि,

उक्तं च—*“अर्पाहार अवद्धा द्विभाग पत्ता तदेव किंचिन्ना । अट्ट दुर्वालस सोलैस, चर्वेवीस तहेकंतीसा य ॥ १ ॥”
 क्षेत्रावमौर्दर्यमाह—ग्रामे नगरे, तथा राजधानी च निगमश्च—प्रभूततरुवणिजां निवासो राजधानीनिगमं तस्मिन्, आकरे
 पण्यां ‘खेटे’ पांशुप्राकारप्रतिक्षिप्ते, कर्वटं—कर्वटजनावासः, द्रोणमुखं—जलस्थलनिर्गम-प्रवेशं यथा ताम्रलिप्तिः, पत्तनं—
 जलपत्तनं स्थलपत्तनं च, तत्राद्यं जलमध्यवर्त्ति, इतरत्रिजलभूभागभावि, मडम्बम्—अविद्यमानार्द्धवृत्तीययोजनान्तर्ग्रामं,
 सम्बाधं—प्रभूतचातुर्वर्ण्यनिवासः, कर्वटादीनां समाहारद्वन्द्वस्तस्मिन् ॥ ‘आश्रमपदे’ तापसावसथाद्युपलक्षितस्थाने, विहारः—
 देवगृहं भिक्षुनिवासो वा तत्प्रधानो ग्रामादिरपि विहारस्तस्मिन्, ‘सन्निवेशे’ यात्रादिसमायातजनावासे, समाजः—पथिक-
 समूहः घोषः—गोकुलम् अनयोः समाहारस्तस्मिन्, ‘चः’ समुच्चये, स्थल्याम्—उच्चभूभागे सेना—चतुरङ्गवलसमूहः स्कन्धा-
 वारः स एवाऽशेषखेडाद्युपलक्षितः अनयोः समाहारस्तस्मिन्, ‘सार्थे’ प्रतीते, संवर्त्तः—भयव्रस्तजनस्थपणिः कोटं—
 प्राकारोऽनयोः समाहारस्तस्मिन्, ‘वः’ समुच्चये, क्षेत्रप्रस्तावाश्चेह समाजादिषु क्षेत्रमेवोपलक्ष्यते ॥ ‘वाटेपु पाटेपु वा’
 वृत्त्यादिपरिक्षिप्तगृहसमूहात्मकेषु, ‘रथ्यासु’ सेरिकासु, गृहेषु वा, ‘एवमि’ति अनेन हृदयस्थप्रकारेण “एत्तियं” ति एतावद्
 विवक्षातो नियतपरिमाणं क्षेत्रं कल्पते पर्यटितुमिति शेषः, ‘तुः’ पूरणे, एवमादि, आदिशब्दाद् गृहशालादिपरिग्रहः,
 ‘एवम्’ अमुना प्रकारेण ‘क्षेत्रेणे’ति क्षेत्रहेतुकं ‘तुः’ पूरणे भवेद् अवमौर्दर्यमिति प्रक्रमः ॥ पुनरन्यथा क्षेत्रावमौर्दर्य-
 माह—“पेडे”त्यादि, अत्र च सम्प्रदायः—पेडा पेडिका इव चउकोणा, अद्वपेडा इमीए चेव अद्वसंठिया घरपरिवाडी,
 गोमुत्तिया वंकावलिया, पयंगविही अणियया पयंगुड्डाणसरिसा, “संबुकावट्ट” ति शम्बूकः—शङ्खस्तद्वदावर्त्तो यस्यां सा

* “अर्पाहाराऽपार्धा द्विभागा प्राप्ता तथैव किञ्चिदना । अष्ट द्वादश षोडश चतुर्विंशतिसंख्यैकत्रिंशच्च ॥१॥” १ “पेटा” पेटिका इव
 चतुकोणा, ‘अर्धपेटा’ अस्याश्चैव अर्धसंस्थिता गृहपरिपाटी, ‘गोमूत्रिका’ वंकावलिका, ‘पतङ्गवीथिका’ अनियता पतङ्गोद्भयनसङ्ख्या ।

शम्बूकावर्त्तो, सा च द्विधा—यतः सम्प्रदायः—“अर्धमंतरसंबुका बाहिरसंबुका य, तत्थ अर्धमंतरसंबुकाए संखनामि-
 खेतोवमाए आगिईए अंतो आढवइ बाहिरओ सन्नियट्टइ, इयरीए विवज्जओ” । “आययगंतुं पञ्चागय” ति अत्रायतं—दीर्घ
 प्राञ्जलमित्यर्थः, तथा च सम्प्रदायः—तत्थ उज्जयं गंतूण नियट्टइ “छट्ट” ति पट्टी । नन्वत्र गोचररूपत्वादिशिक्षाचर्यात्व-
 मेवासां तत्कथमिह क्षेत्रावमौर्दर्यरूपतोक्ता ? उच्यते—अवमौर्दर्यं ममास्तु इत्यभिसन्धिना विधीयमानत्वाद् अवमौर्दर्य-
 व्यपदेशोऽप्यदुष्ट एव, दृश्यते हि निमित्तभेदादेकत्राऽपि देवदत्तादौ पितृपुत्राद्यनेकव्यपदेशः । एवं पूर्वत्र ग्रामादिविषयस्यो-
 त्तरत्र कालादिविषयस्य च नैयत्यस्याऽभिग्रहत्वेन शिक्षाचर्यात्वप्रसङ्गे इदमेवोत्तरं वाच्यम् ॥ कालावमौर्दर्यमाह—दिवसस्य
 पौरुषीणां चतसृणामपि, ‘तुः’ पूरणे, यावान् भवेत् ‘कालः’ अभिग्रहविषय इति शेषः, एवमि’त्येवंप्रकारेण प्रक्रमत्
 कालेन “चरमाण” ति सुव्यवस्थया चरतः ‘खलु’ निश्चितं “कालोमाण” ति कालेन—हेतुना अवमत्वं प्रस्तावाद् ‘उद-
 रस्य कालावमत्वम्, कोऽर्थः ? कालावमौर्दर्यं मुणितव्यम् ॥ एतदेव प्रकारान्तरेणाह—अथवा वृत्तीयपौरुष्याम् ऊनायां
 ‘मासम्’ आहारं “एसतो” ति सुव्यवस्थयाद् एषयतः, न्यूनत्वमेव विशेषत आह—चतुर्भागोनायां, वाशब्दात् पञ्चादि-
 भागोनायां वा, एवम् अमुना कालविषयाभिग्रहलक्षणेन प्रकारेण चरत इत्यनुवर्त्तते, कालेन तु भवेद् अवमौर्दर्यम्, औत्सर्गि-
 कविधिविषयं चैतद्, उत्सर्गतो हि वृत्तीयपौरुष्यामेव शिक्षाटनमुक्तम् ॥ भावावमौर्दर्यमाह—स्त्री वा पुरुषो वाऽलङ्कृतो
 वाऽनलङ्कृतो वाऽपि अन्यतरवयःस्थो वा ‘अन्यतरेण’ पट्टवटकमयादिना वस्त्रेणोपलक्षितः ॥ अन्येन ‘विशेषेण’ कुपितप्रह-
 सितादिनाऽवस्थाभेदेन ‘वर्णेन’ कृष्णादिनोपलक्षितः ‘भावं’ पर्यायम् उक्तरूपमेवाऽलङ्कृतत्वादि “अणुमुयंते उ” ति ‘अनु-

१ “अभ्यन्तरशम्बूका बहिःशम्बूका च, तत्र अभ्यन्तरशम्बूकाया शङ्खनामिहोपमाया आकृत्या अन्तरारभते बाह्यतः सधिवर्त्तते,
 इतराया विपर्ययः” ।

न्युच्चमेव” यदि दाता दास्यति ततोऽहं ग्रहीष्ये नाऽन्यथेत्युपस्कारः, एवं “चरमाणो” ति प्राग्वत् चरतः ‘खलु’
 निश्चितं “भावोमाण” ति भावाऽवमत्वं मुणितव्यम् ॥ पर्यावावमौर्दर्यमाह—द्रव्ये क्षेत्रे काले भावे च आख्याताः ‘तुः’
 पूरणे, ये ‘भावाः’ पर्याया एकसिक्थोनत्वादयः, ‘एतैः’ सर्वैरपि “ओम” ति अवममुपलक्षणत्वाद् अवमौर्दर्यं चरति
 अवमचरकः पर्यवचरको भवेद्भिष्टुः । इह च पर्यवग्रहणेन पर्यवप्राधान्यविवक्षया पर्यवावमौर्दर्यमुक्तम् । यत्रापि च
 ग्रन्थतो न्यूनत्वमुदरस्य नास्ति तत्राऽपि क्षेत्राविन्यूनतामपेक्ष्याऽवमौर्दर्याणि भण्यन्त इति सूत्रैकादशकार्यः ॥ १४-१५-
 १६-१७-१८-१९-२०-२१-२२-२३-२४ ॥ शिक्षाचर्यामाह—

अट्टविहगोयरगं तु, तथा सत्तेव एसणा । अभिग्गहा य जे अस्से, भिक्खायरियमाहिया ॥ २५ ॥

व्याख्या—अट्टविहगोयरगं” ति प्राकृतत्वाद् अष्टविधोऽमः—प्रधानोऽकल्पनीयपरिहारेण स चाऽसौ गोचरश्च अष्ट-
 विधामगोचरः, ‘तुः’ पूरणे, तथा सत्तैषेण अभिग्रहाद् ये ‘अन्ये’ तदतिरिक्ताः, ते किम् ? इत्याह—“भिक्खायरियमा-
 हिया” ति सूत्रत्वेन शिक्षाचर्या दृष्टिसङ्केतापरनामिका आख्याता । अत्र चाऽष्टावमगोचरभेदाः पेडादयः, सत्तैपणा-
 श्चेमाः—*“संसंद्धमसंसंद्धा, उद्वज्ज तह अप्पलेखइ चेव । उंगहिया पंगहिया उण्हियधम्मा य सत्तमिया ॥ १ ॥”
 ‘अभिग्रहाद्’ द्रव्यक्षेत्रकालभावविषयाः । तत्र द्रव्याभिग्रहाः—कुन्तामादिसंभितमण्डकखण्डादि ग्रहीष्ये इत्यादयः ।
 क्षेत्राभिग्रहाः—देहलो जङ्गयोरन्तर्विधाय यदि दास्यति ततो प्राप्तामित्यादयः । कालाभिग्रहाः—सकलभिक्षाचर-
 निवर्त्तनावसरे मया पर्यटितव्यमित्यादयः । भावाभिग्रहास्तु—हसन् क्रन्दन् वज्रो वा यदि प्रतिलाभयिष्यति
 ततोऽहमाऽऽपास्ये न स्वन्यथेत्येवमादय इति सूत्रभाषार्थः ॥ २५ ॥ अभिहिता भिक्षाचर्या । हसपरित्यागमाह—

* “संसंद्धाऽसंसंद्धे, उज्जता तथाऽप्यलेपा चैव । उद्वज्जिता मण्डलीता, वसिततधर्मा च सत्तमी ॥ १ ॥”

खीरदहिसप्पिमाई, पणीयं पाणभोयणं । परिवज्जणं रसाणं तु, भणियं रसविवज्जणं ॥ २६ ॥

व्याख्या—क्षीरदधिसर्पिरादि 'पणीतम्' अतिबृंहकं, पानं च—खर्जूररसादि भोजनं च—गलद्विन्दोदनादि पान-भोजनं सोपस्कारत्वादेपां परिवर्जनं रसानां 'तुः' पुरणे, भणितं रसविवर्जनमिति सूत्रार्थः ॥ २६ ॥ कायक्लेशमाह—
ठाणा वीरासणाईया, जीवस्स उ सुहावहा । उग्गा जहा धरिज्जंति, कायकिलेसं तमाहियं ॥ २७ ॥

व्याख्या—स्थानानि वीरासनादीनि, लोचाद्युपलक्षणं चैतत्, जीवस्य, 'तुः' अवधारणे भिन्नक्रमश्च, ततः सुखावहान्येव मुक्तिसुखहेतुत्वात्, 'उग्गाणि' दुष्करतया 'यथा' येन प्रकारेण 'धार्यन्ते' सेव्यन्ते "कायकिलेसं तमाहियं" ति कायक्लेशः स आख्यातः तथैवेति शेष इति सूत्रार्थः ॥ २७ ॥ संलीनतामाह—

एगंतमणावाए, इत्थीपसुविवज्जिए । सयणासणसेवणया, विवित्तं सयणासणं ॥ २८ ॥

व्याख्या—“एगंतं” ति सुव्यत्ययाद् 'एकान्ते' जनेनाऽनाकुले 'अनापाते' रुयाद्यापातरहिते 'स्त्रीपशुविवर्जिते' तत्रैवाऽवस्थितरूपादिरहिते शून्यागारादाविति भावः, "सयणासणसेवणय" ति सूत्रत्वात् शय नासनसेवनं विविक्तशयनासनं नाम बाह्यं तप उच्यते इति शेषः । उपलक्षणं चैतदेवणीयफलकादिग्रहणस्य, अनेन च विविक्तचर्या नाम संलीन-तोक्ता । शेषसलीनतोपलक्षणमेवा, यतश्चतुर्विधा इयमुक्ता । तथाहि—“इदिर्यकसायजोगे, पडुच्च सलीणया मुण्येवा । तह जा विवित्तचरिया, पन्नत्ता वीयरगेहिं ॥ १ ॥” इति सूत्रार्थः ॥ २८ ॥ उक्तमेवार्थमुपसंहरन्नुत्तरग्रन्थसम्बन्धमाह—
एसो बाहिरगतवो, समासेण वियाहिओ । अग्भिन्तरतवो इत्तो, बुच्छामि अणुपुव्वसो ॥ २९ ॥

व्याख्या—सुगममेव ॥ २९ ॥ प्रतिज्ञातमाह—

१ “इन्द्रियकपाययोगान्, प्रतीत्य सलीनता ज्ञातव्या । तथा या विविक्तचर्या, प्रज्ञप्ता वीतरागैः ॥ १ ॥”

पायच्छित्तं विणओ, वेयावच्चं तहेव सज्झाओ । झाणं च विउस्सग्गो, एसो अग्भिन्तरो तवो ॥ ३० ॥

व्याख्या—अक्षरार्थः सुगमः ॥ ३० ॥ भावार्थं तु स्वत एवाऽऽह सूत्रकृत्—

आलोयणारिहाईयं, पायच्छित्तं तु दसविहं । जे भिक्खू वहई सम्मं, पायच्छित्तं तमाहियं ॥ ३१ ॥
अवमुट्ठाणं अंजलिकरणं, तहेवाऽऽसणदायणं । गुरुभत्ति भावसुस्तसा, विणओ एस वियाहिओ ३२
आयरियमाईए, वेयावच्चम्मि दसविहे । आसेवणं जहाधामं, वेयावच्चं तमाहियं ॥ ३३ ॥

वायणा पुच्छणा चैव, तहेव परियट्ठणा । अणुप्पेहा धम्मकहा, सज्झाओ पंचहा भवे ॥ ३४ ॥
अट्ठरुहाणि वज्जेत्ता, झाइज्जा सुसमाहिए । धम्मसुक्काई झाणाई, झाणं तं तु बुहा वदे ॥ ३५ ॥
सयणासण ठाणे वा, जे उ भिक्खू ण वावरे । कायस्स विउस्सग्गो, छट्ठो सो परिकित्तिओ ॥ ३६ ॥

व्याख्या—आलोचनां अर्हति आलोचनाई—यत् पापमालोचनात एव शुद्ध्यति, आदिशब्दात् प्रतिक्रमणार्हादिग्रहः । इह पुनर्विषयविषयिणोरभेदोपचारदेवंविधपापविशुद्ध्युपायभूतानि आलोचनादीन्येव आलोचना हीदिशब्देनोक्तानि, प्रायश्चित्तं 'तुः' अवधारणे भिन्नक्रमश्च, ततो दशविधमेव, दशविधत्वं चेत्थम्—“आलोयण पडिकमणे, मीस विवेगे तहा विउस्सग्गे । तव छेय मूल अणवट्ठया य पारचिए चैव ॥ १ ॥” 'जे' इति आर्पत्वाद् यद् भिक्षुः 'वहति' आसेवते 'सम्यग्' अवैपरीत्येन प्रायश्चित्तं तद् आख्यातम् ॥ विनयमाह—अभ्युत्थानम् अञ्जलिकरणं, 'तथे'ति समुच्चये, 'एवे'ति पूरणे, "आसणदायणं" ति सूत्रत्वाद् आसनदानं, गुरुभक्तिः, भावेन—अन्तःकरणेन शुश्रूपा—तदादेशं प्रति श्रोतुमिच्छा पर्युपासना वा भावशुश्रूपा विनय एव व्याख्यातः ॥ वैयावृत्यमाह—“आचार्यादिके” आचार्यादिविषये, मकारस्त्वलाक्षणिकः,

१ “आलोचना प्रतिक्रमण मिश्र विवेकज्ञाया व्युत्सर्गः । तपश्छेदो मूलमनवस्थाप्य च पाराश्रिकमेव ॥ १ ॥”

वैयावृत्यमुचिताऽऽहारादिसम्पादनरूपम्, उक्तञ्च—“वेयावच्चं वावडभावो तह धम्मसाहणनिमित्तं । अन्नाहयाण विहिणा, सपायणमेस भावरथो ॥ १ ॥” तस्मिन् दशविधे, उक्तं हि—*“आयरिय-उवज्जाए, थेरै-तर्वस्सी-गिलौण-सेहणं । साह-न्मिय-कुल-गण-सर्धसंगय तमिह कायच्चं ॥ १ ॥” “आसेवनम्” एतद्विषयमनुष्ठानं 'यथास्थाम' स्वसामर्थ्याऽनतिक्रमेण वैयावृत्यं तद् आख्यातम् ॥ स्वाध्यायमाह—“वायणे”त्यादि सुगमम् ॥ ध्यानमाह—“अट्ठे”त्यादि प्रकटम् । नवरम्—“ध्यानं” ध्यानाख्य तपः, “तं तु” तदेव व्रथा वदन्ति ॥ व्युत्सर्गमाह—शयने आसने, उभयत्र सुपो लुक्, 'स्थाने' ऊर्ध्वस्थाने 'वा' विकल्पे, यस्तु भिक्षुः 'न व्याप्रियते' न चलनादिक्रिया कुरुते, यत्तदोर्नित्याभिसम्बन्धात् तस्य भिक्षोः कायस्य 'व्युत्सर्गः' चेष्टां प्रति परित्यागो यः पठं 'तत्' तपः परिकीर्तितम् । शेषव्युत्सर्गोपलक्षणं चैतद्, अनेकविधत्वादस्य । उक्तं च—“इद्वे भावे य तहा, दुह बुस्सगो चउविहो दवे । गणदेहोवहिभक्ते, भावे कोहाइचाउ ति ॥ १ ॥” इति सूत्रपट्कार्थः ॥ ३१-३२-३३-३४-३५-३६ ॥ अध्ययनार्थमुपसंहरन्तपस एव फलमाह—

एयं तवं तु दुविहं, जं सम्मं आयरि मुणी । से विप्पं सव्वसंसारा, विप्पमुच्चइ पंडिए ॥ ३७ ॥ ति वेमि ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ३७ ॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिरचितायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुखबोधायाम्
तपोमार्गगत्याख्यं त्रिंशत्तममध्ययनं समाप्तम् ॥

१ “वैयावृत्यं व्यावृत्तभावस्तथा धर्मेसाधननिमित्तम् । अन्नादिकानां विधिना, सम्पादनमेव भावार्थः ॥ १ ॥”

२ “आचार्यापाप्याये, स्थविरतपसिगलानशैक्षणाय । साधर्मिककुलगणसङ्गसङ्घं तदिह कर्त्तव्यम् ॥ १ ॥”

३ “द्रव्ये भावे च तथा द्विधा व्युत्सर्गः चतुर्विधो द्रव्ये-गणदेहोपधिभक्ते, भावे श्रोत्रादित्याग इति ॥ १ ॥”

उक्तं च—*“अर्पाहार अवद्धा दुभाग पेंता तदेव किंचूणा । अट्ट दुवाँलस सोलँस, चउवीस तदेकँतीसा य ॥ १ ॥”
 क्षेत्रावमौर्दर्यमाह—प्राप्ते नगरे, तथा राजधानी च निगमश्च—प्रभूततरवणिजां निवासो राजधा नीनिगमं तस्मिन्, आकरे
 पङ्क्त्यां ‘खेदे’ पांशुप्राकारप्रतिक्षिप्ते, कर्वटं—कर्वटजनावासः, द्रोणमुखं—जलस्थलनिर्गम-प्रवेशं यथा ताम्रलिप्तिः, पत्तनं—
 जलपत्तनं स्थलपत्तनं च, तत्राद्यं जलमध्यवर्त्ति, इतरन्निर्जलभूभागभावि, मडम्बम्—अविद्यमानार्द्धवृतीययोजनान्तर्ग्रामं,
 सम्बाधं—प्रभूतचातुर्वर्ण्यनिवासः, कर्वटादीनां समाहारद्वन्द्वस्तस्मिन् ॥ “आश्रमपदे” तापसावसथाद्युपलक्षितस्थाने, विहारः—
 देवगृहं भिक्षुनिवासो वा तत्प्रधानो ग्रामादिरपि विहारस्तस्मिन्, ‘सन्निवेशे’ यात्रादिसमायातजनावासे, समाजः—पथिक-
 समूहः घोषः—गोकुलम् अनयोः समाहारस्तस्मिन्, ‘चः’ समुच्चये, स्थल्याम्—उच्चभूभागे सेना—चतुरङ्गवलसमूहः स्कन्धा-
 वारः स एवाऽशेषखेडाद्युपलक्षितः अनयोः समाहारस्तस्मिन्, ‘सार्धे’ प्रतीते, संवर्त्तः—भयप्रस्तजनस्थपणिः कोट्टं—
 प्राकारोऽनयोः समाहारस्तस्मिन्, ‘चः’ समुच्चये, क्षेत्रप्रस्तावाश्चेह समाजादिषु क्षेत्रमेवोपलक्ष्यते ॥ ‘वाटेषु पाटेषु वा’
 वृत्त्यादिपरिक्षिप्तगृहसमूहात्मकेषु, ‘रथ्यासु’ सेरिकासु, गृहेषु वा, ‘एवमि’ति अनेन हृदयस्थप्रकारेण “एत्तिचं” ति एतावद्
 विवक्षातो नियतपरिमाणं क्षेत्रं कल्पते पर्यटितुमिति शेषः, ‘तुः’ पूरणे, एवमादि, आदिशब्दाद् गृहशालादिपरिमहः,
 ‘एवम्’ अमुना प्रकारेण ‘क्षेत्रेणे’ति क्षेत्रहेतुकं ‘तुः’ पूरणे भवेद् अवमौर्दर्यमिति प्रक्रमः ॥ पुनरन्यथा क्षेत्रावमौर्दर्य-
 माह—“पेडे”त्यादि, अत्र च सम्प्रदायः—पेडा पेडिका इव चउकोणा, अद्वपेडा इमीए चेव अद्वसंठिया घरपरिवाडी,
 गोमुत्तिया वंकावल्या, पयंगविही अनियया पयंगुड्ढाणसरिसा, “संवुकावट्ट” ति शम्बूकः—शङ्खस्तद्वदावर्त्तो यस्यां सा

* “अर्पाहाराऽपार्धा द्विभागा प्राप्ता तथैव किञ्चिद्ना । अष्ट द्वादश षोडश चतुर्विंशतिसप्तैकत्रिंशच्च ॥१॥” १ “पेटा” पेटिका इव
 चतुःकोणा, ‘अर्धपेटा’ अर्थाश्चैव अर्धसंस्थिता गृहपरिपाटी, ‘गोमृष्टिका’ वंकावल्या, ‘पतङ्गवीथिका’ अनियता पतङ्गोद्भूयनसदृशा ।

शम्बूकावर्त्तो, सा च द्विधा—यतः सम्प्रदायः—“अर्द्धभितरसंवुका वाहिरसंवुका य, तत्थ अर्द्धभितरसंवुकाए संखंनामि-
 खेतोवमाए अगिईए अंतो आडवह बाहिरओ सन्नियट्टइ, इयरीए विवज्जओ” । “आययगंतुपङ्कागय” ति अत्रायतं—दीर्घं
 प्राञ्जलमित्यर्थः, तथा च सम्प्रदायः—तत्थ उज्जुयं गंतूण नियट्टइ “छट्ट” ति पट्टी । नन्वत्र गोचररूपत्वाद्भिक्षाचर्यात्व-
 मेवासां तत्कथमिह क्षेत्रावमौर्दर्यरूपतोक्तो ? उच्यते—अवमौर्दर्यं ममास्तु इत्यभिप्रेतना विधीयमानत्वाद् अवमौर्दर्य-
 व्यपदेशोऽप्यदुष्ट एव, दृश्यते हि निमित्तभेदादेकत्राऽपि देवदत्तादौ पितृपुत्राद्यनेकव्यपदेशः । एवं पूर्वत्र ग्रामादिविषयस्यो-
 त्तरत्र कालादिविषयस्य च नैयत्यस्याऽभिग्रहत्वेन भिक्षाचर्यात्वप्रसङ्गे इदमेवोत्तरं वाच्यम् ॥ कालावमौर्दर्यमाह—दिवसस्य
 पौरुषीणां चतसृणामपि, ‘तुः’ पूरणे, यावान् भवेत् ‘कालः’ अभिग्रहविषय इति शेषः, एवमि’त्येवंप्रकारेण प्रक्रमात्
 कालेन “चरमाण” ति सुव्यवस्थया चरतः ‘खलु’ निश्चितं “कालोमाण” ति कालेन—हेतुना अवमत्वं प्रस्तावाद् ‘उद-
 रस्य कालावमत्वम्, कोऽर्थः ? कालावमौर्दर्यं मुणितव्यम् ॥ एतदेव प्रकारान्तरेणाह—अथवा तृतीयपौरुष्याम् ऊनायां
 ‘प्राप्तम्’ आहारं “एसतो” ति सुव्यवस्थयाद एषयतः, न्यूनत्वमेव विशेषत आह—चतुर्भांगोनायां, वाशब्दात् पञ्चादि-
 भांगोनायां वा, एवम् अमुना कालविषयमभिग्रहक्षणेन प्रकारेण चरत इत्यनुवर्त्तते, कालेन तु भवेद् अवमौर्दर्यम्, औत्सर्गि-
 कविधिविषयं चैतद्, उत्सर्गतो हि तृतीयपौरुष्यामेव भिक्षादनमुक्तम् ॥ भावावमौर्दर्यमाह—जी वा पुरुषो वाऽलङ्कृतो
 वाऽनलङ्कृतो वाऽपि अन्यतरवयःस्थो वा ‘अन्यतरेण’ पट्टवटकमयादिना वस्त्रेणोपलक्षितः ॥ अन्येन ‘विशेषेण’ कृषितप्रह-
 सितादिनाऽवस्थाभेदेन ‘वर्णेन’ कृष्णादिनोपलक्षितः ‘भावं’ पर्यायम् उक्तरूपमेवाऽलङ्कृतत्वादि “अणुमुयंते उ” ति ‘अनु-

१ “अभ्यन्तरशम्बूका बहिःशम्बूका च, तत्र अभ्यन्तरशम्बूकाया शङ्खनाभिश्चेन्नोपमाया आकृत्या अन्तरारभते बाह्यतः सन्निवर्त्तते,
 इतराया विपर्ययः” ।

न्मुञ्चमेव’ यदि दाता दास्यति ततोऽहं ग्रहीष्ये नाऽन्यथेत्युपस्कारः, एवं “चरमाणो” ति प्राग्वत् चरतः ‘खलु’
 निश्चितं “भावोमाणं” ति भावाऽवमत्वं मुणितव्यम् ॥ पर्यवावमौर्दर्यमाह—द्रव्ये क्षेत्रे काले भावे च आख्याताः ‘तुः’
 पूरणे, ये ‘भावाः’ पर्याया एकसिक्थोनत्वादयः, ‘एतैः’ सर्वैरपि “ओम” ति अवममुपलक्षण्याद् अवमौर्दर्यं चरति
 अवमचरकः पर्यवचरको भवेद्भिक्षुः । इह च पर्यवग्रहणेन पर्यवप्राधान्यविवक्षया पर्यवावमौर्दर्यमुक्तम् । यत्रापि च
 प्रव्यतो न्यूनत्वमुदरस्य नास्ति तत्राऽपि क्षेत्राविन्यूनतामपेक्षयाऽवमौर्दर्याणि भण्यन्त इति सूत्रैकादशकार्यः ॥ १४-१५-
 १६-१७-१८-१९-२०-२१-२२-२३-२४ ॥ भिक्षाचर्यामाह—

अट्टविहगोयरगं तु, तद्वा सत्तेव एसणा । अभिगगाहा य जे अस्से, भिक्खायरियमाहिपा ॥ २५ ॥

व्याख्या—अट्टविहगोयरगं” ति प्राकृतत्वाद् अष्टविधोऽयं—प्रधानोऽकल्पनीयपरिहारेण स चाऽसौ गोचरश्च अष्ट-
 विधाप्रगोचरः, ‘तुः’ पूरणे, तथा सप्तैषेण अभिग्रहाद् ये ‘अन्ये’ तदतिरिक्ताः, ते किम् ? इत्याह—“भिक्खायरियमा-
 हिय” ति सूत्रत्वेन भिक्षाचर्या कृत्तिसङ्केपापरनामिका आप्याता । अत्र चाऽष्टावर्गगोचरमेवाः पेडादयः, सप्तैषणा-
 भेदाः—*“संसङ्गमसंसङ्गा, पैड्ड तह ठप्पलेयडा वेव । उँगाहिपा पैगाहिपा पैजियधम्मा प सत्तनिया ॥ १ ॥”
 ‘अभिग्रहाद्’ द्रव्यक्षेत्रकालाभाविषयाः । तत्र द्रव्याभिग्रहाः—कृतामादिसंक्षितमण्डकण्डादि ग्रहीष्ये इत्यादयः ।
 क्षेत्राभिग्रहाः—पैहलीं जङ्गयोरन्तर्निधाय यदि दास्यति ततो प्राप्तमित्यादयः । कालाभिग्रहाः—सकलभिक्षाचर-
 निवर्त्तमावसरे मया पर्यटितव्यमित्यादयः । भावाभिग्रहास्तु—इसम् कम्बम् बडो वा यदि प्रतिष्ठामपिप्यति
 ततोऽहमाऽऽवासे न स्वल्पभेदेनमावय इति सूत्रभाषार्थः ॥ २५ ॥ अभिहिता भिक्षाचर्या । एसपरित्यागमाह—

* “संसङ्गासंसङ्गे, उचुत्ता तवाऽवपेक्षा वेव । उचुत्ता मपुहीता, उज्जितथमो च सत्तमी ॥ १ ॥”

स्त्रीरदहिसप्पिमाई, पणीयं पाणभोयणं । परिवज्जणं रसानं तु, भणियं रसविवज्जणं ॥ २६ ॥

व्याख्या—क्षीरदधिसर्पिरादि 'प्रणीतम्' अतिवृंहक, पानं च-सर्जरसादि भोजन च-गलद्विन्द्वेयनादि पान-भोजनं सोपस्कारत्वादेपां परिवर्जनं रसानां 'तुः' पुरणे, भणितं रसविवर्जनमिति सूत्रार्थः ॥ २६ ॥ कायकेशमाह—
ठाणा वीरासणाईया, जीवस्स उ सुहावहा । उग्गा जहा धरिज्जंति, कायकिलेसं तमाहियं ॥ २७ ॥

व्याख्या—स्थानानि वीरासनादीनि, लोचाशुपलक्षणं चैतत्, जीवस्स, 'तुः' अवधारणे भिन्नक्रमश्च, ततः सुहावहा-न्येव मुक्तिसुपहेतुत्वात्, 'उग्गाणि' दुष्करतया 'यथा' येन प्रकारेण 'धार्यन्ते' सेव्यन्ते "कायकिलेसं तमाहियं" ति कायकेशः स आख्यातः तथैवेति शेष इति सूत्रार्थः ॥ २७ ॥ संलीनतामाह—

एगंतमणावाए, इत्थीपसुविज्जिए । सयणासणसेवणया, विवित्तं सयणासणं ॥ २८ ॥

व्याख्या—"एगंतं" ति सुव्यत्ययाद् 'एकान्ते' जनेनाऽनाकुले 'अनापाते' रुयाद्यापातरहिते 'स्त्रीपशुविवर्जिते' तथै-वाऽवस्थितरुयादिरहिते शून्यागारादाविति भावः, "सयणासणसेवणय" ति सूत्रत्वात् शय नामनसेवनं विविक्तशयना-सनं नाम बाह्यं तप उच्यते इति शेषः । उपलक्षणं चैतदेपणीयफलकादिग्रहणस्य, अनेन च विविक्तचर्या नाम सलीन-तोक्ता । शेषसलीनतोपलक्षणमेपा, यतश्चतुर्विधा इयमुक्ता । तथाहि—"इन्द्रियकसायजोगे, पशुण सलीणया मुण्येधा । तह जा विवित्तचरिया, पन्नता वीयरगेहिं ॥ १ ॥" इति सूत्रार्थः ॥ २८ ॥ उक्तेमवार्थमुपसंहारमुत्तरप्रश्नसम्बन्धमाह—
एसो बाहिरगतवो, समासेण वियाहिओ । अहिंभतरतवो इत्तो, वुच्छामि अणुपुषसो ॥ २९ ॥

व्याख्या—सुगममेव ॥ २९ ॥ प्रतिज्ञातमाह—

१ "इन्द्रियकसाययोगान्, प्रतीत्य सलीनता ज्ञातव्या । तथा या विविक्तचर्या, प्रगता यीतरागैः ॥ १ ॥"

पायच्छित्तं विणओ, वेयावचं तहेव सज्झाओ । धाणं च विउस्सग्गो, एसो अहिंभतरो तवो ॥ ३० ॥

व्याख्या—अक्षरार्थः सुगमः ॥ ३० ॥ भावार्थं तु स्वत एवाऽऽह सूत्रकृत्—

आलोयणारिहाईयं, पायच्छित्तं तु दसविहं । जे भिक्खू वहई सम्मं, पायच्छित्तं तमाहियं ॥ ३१ ॥
अणुद्वष्टाणं अंजलिकरणं, तहेवाऽऽसणदायणं । गुरुभत्ति भावसुस्ससा, विणओ एस वियाहिओ ३२
आयरियमाईए, वेयावचम्मि दसविहे । आसेवणं जहाधामं, वेयावचं तमाहियं ॥ ३३ ॥

वायणा पुच्छणा चेव, तहेव परियट्ठणा । अणुप्पेहा धम्मकहा, सज्झाओ पंचहा भवे ॥ ३४ ॥
अट्ठरुद्धाणि वज्जेत्ता, झाइज्जा सुसमाहिए । धम्मसुक्काई धाणाई, धाणं तं तु वुहा वदे ॥ ३५ ॥
सयणासण ठाणे वा, जे उ भिक्खू ण वाचरे । कायस्स विउस्सग्गो, छट्ठो सो परिकित्तिओ ॥ ३६ ॥

व्याख्या—आलोचना अर्हति आलोचनाई-यत् पापमालोचनात एव शुद्ध्यति, आदिशब्दात् प्रतिक्रमणाद्दिग्रहः । इह पुनर्विषयविषयिणोरभेदोपचारादेवविधपापविशुद्धिप्राप्त्यभूतानि आलोचनादीन्येव आलोचना हीदिशब्देनोक्तानि, प्राय-श्चित्तं 'तुः' अवधारणे भिन्नक्रमश्च, ततो दशविधमेव, दशविधत्वं चेत्यम्—"आलोचण पटिकमणे, मीस विवेगे तहा विउ-स्सग्गे । तव छेय मूल अणवट्ठया च पारचिए चेव ॥ १ ॥" 'जे' इति आर्पत्वाद् यद् भिक्षुः 'वहति' आसेवते 'सम्पद्य' अवैपरीत्येन प्रायश्चित्तं तद् आख्यातम् ॥ विनयमाह—अभ्युत्थानम् अञ्जलिकरणं, 'तथे'ति समुच्चये, 'एवे'ति पूरणे, "आसणदायण" ति सूत्रत्वाद् आसनदानं, गुरुभक्तिः, भावेन-अन्तःकरणेन शुश्रूषा-तदादेशं प्रति श्रोतुमिच्छा पर्युपासना वा भावशुश्रूषा विनय एव व्याख्यातः ॥ वैयावृत्यमाह—'आचार्यादिके' आचार्यादिविषये, मकारस्त्वलाक्षणिकः,

१ "आलोचना प्रतिक्रमण मिश्र विवेकस्तथा द्युत्सर्गः । तपश्छेदो मूलमनस्यस्याप्यं च पाराधिकमेव ॥ १ ॥"

वैयावृत्यमुचिताऽऽहारादिसम्पादनरूपम्, उक्तञ्च—"वेयावचं वाचडभावो तह धम्मसाहणनिमित्तं । अज्जाइयाण विहिणा, सपायणमेस भावत्थो ॥ १ ॥" तस्मिन् दशविधे, उक्तं हि—* "आयरिय-उवज्झाए, थेरै-तव्वेस्सी-गिलौण-सेहाणं । साह-म्मिय-कुळ-गण-सर्धसंगय तमिह कायध्वं ॥ १ ॥" 'आसेवनम्' एतद्विषयमनुष्ठान 'यथास्वाम' स्वसामर्थ्याऽनतिक्रमेण वैयावृत्यं तद् आख्यातम् ॥ स्वाध्यायमाह—"वायणे"त्यादि सुगमम् ॥ ध्यानमाह—"अट्ठे"त्यादि प्रकटम् । नवरम्—"ध्यानं" ध्यानाख्य तपः, "तं तु" तदेव वृथा वदन्ति ॥ व्युत्सर्गमाह—शयने आसने, उभयत्र सुपो लुक्, 'स्थाने' ऊर्ध्वस्थाने 'वा' विकल्पे, यस्तु भिक्षुः 'न व्याप्रियते' न चलनादिक्रियां कुरुते, यत्तदोर्नित्याभिसम्बन्धात् तस्य मिश्रो-कायस्य 'व्युत्सर्गः' चेष्टां प्रति परित्यागो यः पटं 'तत्' तपः परिकीर्तितम् । शेषव्युत्सर्गोपलक्षणं चैतद्, अनेकविधत्वा-दस्य । उक्तं च—"द्वैवे भावे य तहा, दुह वुस्सग्गो चउहिहो दवे । गणदेहोवहिभत्ते, भावे कोहाइचाउ त्ति ॥ १ ॥" इति सूत्रप्रदकार्यः ॥ ३१-३२-३३-३४-३५-३६ ॥ अध्ययनार्थमुपसहरसप्त एव फलमाह—

एयं तवं तु वुविहं, जं सम्मं आयरे मुणी । से खिप्पं सवसंसारा, विप्पमुचह पंडिए ॥ ३७ ॥ त्ति वेमि ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ३७ ॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविरचितायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुखबोधाय
तपोमार्गगत्याख्यं त्रिंशत्तममध्ययनं समाप्तम् ॥

१ "वैयावृत्यं व्यावृत्तभावस्तथा धर्मसाधननिमित्तम् । अग्नादिकानां विधिना, सम्पादनमेव भावार्थः ॥ १ ॥"

२ "आचार्योपाध्याये, स्थविरतपस्विगलानदीक्षाणाम् । साधर्मिककुलगणसहस्रवत् तदिह कर्त्तव्यम् ॥ १ ॥"

३ "द्रव्ये भावे च तथा द्विधा द्युत्सर्गः चतुर्विधो द्रव्ये-गणदेहोपधिभक्ते, भावे क्रोधादित्याग इति ॥ १ ॥"

अथ चरणविधिनामकमेकत्रिंशत्तममध्ययनम् ।

‘अनन्तराध्ययने तप उक्तम्, तच्च चरणवत एव भवतीत्यधुना चरणमुच्यते’ इति सम्बन्धस्यैकत्रिंशत्तमाध्ययनस्य चरणविधिनामकस्याऽऽदिसूत्रम्—

चरणविहिं पवक्खामि, जीवस्स उ सुहावहं । जं चरित्ता बहू जीवा, तिन्ना संसारसागरं ॥ १ ॥

व्याख्या—स्पष्टमेव ॥ १ ॥ प्रतिज्ञातमाह—

एगओ विरइं कुज्जा, एगओ अ पवत्तणं । असंजमे नियत्तिं च, संजमे य पवत्तणं ॥ २ ॥
रागहोसे य दो पावे, पावक्कम्मपवत्तणे । जे भिक्खू रंभई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥ ३ ॥
दंडाणं गारवाणं च, सल्लाणं च तियं तियं । जे भिक्खू चयई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥ ४ ॥
दिवे य जे उवस्सग्गे, तहा तेरिच्छ-माणुसे । जे भिक्खू सहई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥ ५ ॥
विगहा-कसाय-सन्नाणं, ज्ञाणाणं च दुयं तहा । जे भिक्खू वज्जई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥ ६ ॥
वणसु इंदियत्थेसु, समिईसु किरियासु य । जे भिक्खू जयई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥ ७ ॥
लेसासु छसु काएसु, छक्के आहारकारणे । जे भिक्खू जयई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥ ८ ॥
पिंडुग्गहपडिमासुं, भयट्ठाणेसु सत्तसु । जे भिक्खू जयई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥ ९ ॥
मएसु बंभगुत्तीसु, भिक्खुधम्मम्मि दसविहे । जे भिक्खू जयई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥ १० ॥

उवासगाणं पडिमासु, भिक्खूणं पडिमासु य । जे भिक्खू जयई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥ ११ ॥
किरियासु भूयगामेसु, परमाहम्मिएसु य । जे भिक्खू जयई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥ १२ ॥
गाहासोलसएहिं, तहा असंजमम्मि य । जे भिक्खू जयई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥ १३ ॥
बंभम्मि नायज्झयणेसु, ठाणेसु यऽसमाहिं । जे भिक्खू जयई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥ १४ ॥
इक्खवीसाए सबलेसुं, वावीसाए परीसहे । जे भिक्खू जयई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥ १५ ॥
तेवीसई सूपगडे, रूवाहिएसु सुरेसु य । जे भिक्खू जयई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥ १६ ॥
पणवीसा भावणाहिं च, उहेसेसु दसाहणं । जे भिक्खू जयई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥ १७ ॥
अणगारगुणेहिं च, पगप्पम्मि तहेव य । जे भिक्खू जयई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥ १८ ॥
पावसुयप्पसंगेसु, मोहट्ठाणेसु चेव य । जे भिक्खू जयई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥ १९ ॥
सिद्धाहगुणजोगेसु, तिच्चीसाऽऽसायणासु य । जे भिक्खू जयई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥ २० ॥

व्याख्या—‘एकतः’ एकस्माद् विरतिं कुर्यात्, ‘एकतश्च’ एकस्मिन् प्रवर्तनम् । एतदेव विशेषत आह—असंय-
मात् पञ्चम्यर्थे सप्तमी निवृत्तिं च संयमे च प्रवर्तनं कुर्यादित्यनुवर्तते । ‘चकारौ’ समुच्चये ॥ रागद्वेषौ च द्वौ पापौ पाप-
कर्मप्रवर्तकौ यो भिक्षू ‘रुणद्धि’ तिरस्कुर्वते नित्यं सः ‘नाऽऽस्ते’ न तिष्ठति ‘मण्डले’ संसारे वृद्धव्याख्यानात् । एवमुत्तर-
सूत्रेष्वपि नित्यमित्यादि व्याख्येयम् ॥ ‘दण्डानां’ मनोदण्डादीनां ‘गौरवाणां च’ ऋद्धिगौरवादीनां ‘शल्यानां’ माया-
शल्यादीनां त्रिकं त्रिकं यो भिक्षुस्त्यजति ॥ दिव्यांश्चोपसर्गान्, तथा तैरश्चमानुषान् उपलक्षणत्वादात्मसंवेदनीयांश्च प्रत्येकं

चतुर्विधान्, तथाहि—‘हास-पओस-विमंसा-पुढो-विमायाहिं देवउवसग्गा । आहतिं माणुस्सा, कुसीलपडिसेवहेऊ
य ॥ १ ॥ भयरोसाहारकए, अवच्चलयणाऽवणे य तेरिच्छा । घट्टण-पवडण-थंभण-लेसणया आयवेयणिया ॥ २ ॥’ यो
भिक्षुः सहते ॥ ‘विकथा-कपाय-सञ्ज्ञानां’ प्रतीतानां प्रत्येकं चतुष्कमिति शेषः, ‘ज्ञाणाणं च’ ति ध्यानयोश्च ‘द्विकम्’
आर्चरौद्ररूपं तथा यो भिक्षुर्वर्जयति, चतुर्विधत्वाच्च ध्यानस्याऽत्र प्रस्तावेऽभिधानम् ॥ ब्रतेषु इन्द्रियार्थेषु समितिषु ‘क्रियासु
च’ कायिक्यादिषु यो भिक्षुः ‘यतते’ यथायोगं परिपालनवर्जनविधानेन यत्नं कुरुते ॥ लेस्यासु पदसु कायेषु ‘पट्ठे’
पट्परिमाणे ‘आहारकारणे’ वेदनादौ यो भिक्षुः ‘यतते’ यथायोगं निरोधरक्षादिविधानेन यत्नं कुरुते ॥ ‘पिण्डावग्रह-
प्रतिमासु’ आहारग्रहणविषयाऽभिग्रहरूपासु संस्तृष्टाविषु सप्तस्थिति योगः । तत्राऽसंस्तृष्टा हस्तमाग्राभ्यां चित्या—“असंसट्ठे
हत्थे असंसट्ठे मत्ते अखरडिय ति वुत्तं भयई” एवं गृह्यतः प्रथमा भवति १ । संस्तृष्टा ताभ्यामेव चित्या—“संसट्ठे हत्थे
संसट्ठे मत्ते” एवं गृह्यतो द्वितीया २ । उद्धता नाम—पाकस्थानाद् यत् स्थाल्यादौ स्वयोगेन भोजनभाजने योज्यं तत् एव
गृह्यतरुतीया ३ । अल्पलेपा नाम—अल्पशब्दोऽभाववाचकः, निर्लेपं पृथुकादि गृह्यतश्चतुर्थी ४ । अयगृहीता नाम—
भोजनफले भोक्तृकामस्य शरावादिना यदुपहृतं भोजनजातं तत् एव गृह्यतः पञ्चमी ५ । प्रगृहीता नाम—भोजनवे-
लायां भोक्तृकामाय दातुमभ्युद्यतेन भोक्त्रा वा यत् करादिना प्रगृहीतं तद्गृह्यतः षष्ठी ६ । उज्जितधर्म्मा तु—यत्
परित्यागाद् भोजनजातमन्ये च द्विपदादयो नैव फाहन्ति तदर्धत्यक्तं वा गृह्यत इति सप्तमी ७ । तथा ‘भयस्थानेषु’

१ “हासग्रहेयविमर्शपृथग्विमात्राभिर्देवोपसर्गाः । आदिशिक मानुषकाः कुसीलप्रतिसेवनाहेतुश्च ॥ १ ॥”

भयरोपाऽऽहारकृताः अपत्यलयनाऽवने च तैरश्वाः । घट्टनप्रपतनसम्भनस्तेष्वपणकादात्मवेदनीया ॥ २ ॥”

२ “असंसट्ठो हस्तः असंसट्ठं मात्रकम्, अखरण्डिता इत्युक्तं भवति” ।

इहलोकादिषु सप्तसु, उक्तञ्च—*“इहपरलोकाऽऽथाण.कम्हाओजीवर्मरणमसिंलोण” यो भिक्षुः ‘यतते’ पालनभया-
करणाभ्याम् ॥ ‘मदेपु’ जातिमदादिष्वष्टसु, उक्तञ्च—†“जाह्कुलैल्लरूपे तैवईस्सरिए सुंए लोभे” प्रतीतत्वाच्च ब्रह्म,
अन्यत्र च सूत्रे सङ्ख्याऽनभिवानम् । ब्रह्म-ब्रह्मचर्यं तदुत्तिष्ठ-वसत्यादिषु नवसु, उक्तञ्च—‡“वसैहि केह ‘निसिज्जिदिथे’
कुंइत्तर पुर्वकीलिय पैणीए । अईमायाऽऽहार विभूषणा य नव वंभगुत्तीओ ॥ १ ॥” भिक्षुधर्मे ‘दशविधे’ धान्यादिभे-
दतः, उक्तञ्च—§“पैन्ती य मदेवऽज्जैव मुत्ती तैव सैजमे य बोधघो । सैच ‘सोयं आफिचणं च, वभ’ च जइवम्मो
॥ २ ॥” यो भिक्षुर्यतते परिहारादिना ॥ उपासकाः—श्रावकास्तेषां ‘प्रतिमासु’ अभिग्रहविशेषरूपासु दर्शनादिषु एका-
दशसु, उक्त हि—§“दंसण वैय सामाइय पोसह पैडिमा अंबभसंघिते । आरभपेसउदिट्टवज्जए समेणभूए य ॥१॥”
तत्स्वरूपश्चेदम्—“पेसमाइगुणविशिष्ट, कुग्गहसंकाइसहपरिहीण । सम्मइसणमणहं, दंसणपटिमा हवइ पढमा ॥ १ ॥
वीयाऽणुवयधारी, सामाइकडो य होइ तइया उ । होइ चउत्थी उ चउदसऽट्टमाईसु दिवसेसु ॥ २ ॥ पोमह चउधिइ पी,
पडिपुत्र सम्म सो उ अणुपाले । वंधाई अइयारा, पयत्तओ वज्जइ इमासु ॥ ३ ॥ यद्यपि च सामायिकप्रतिमा दशा-

* “इहपरलोकाऽऽदानाऽकस्मादाजीवमरणाऽश्लोकाः” । † “जाति-कुल-वर्ग-रूपे तैपसि ऐर्धये श्रुते लोभे” । ‡ “वसति कथा
नियेधेन्द्रियाणि कुट्टयान्तर ध्वंशोऽपि प्रणीतम् । अतिमाग्राहारो विभूषणा च नव ब्रह्मगुणयः ॥ १ ॥” § “क्षान्तिश्च मादंय आराय
मुत्ति, तैप सयमश्च योद्वय । सैयं शौचमकिञ्चनञ्च प्रेक्ष च यतिधर्मः ॥१॥” § “देशं प्रतानि सामायिक पोषेधः प्रतिमा नम्रप्रचय-
संचित्तयोः । आरम्भप्रेषेधदिहोना यजेक श्रमेणभूतश्च ॥१॥” § “प्रशमादिगुणविशिष्ट, कुग्रहसंकादित्यपरिहीनम् । सम्प्रदर्शनमात्र,
दर्शनप्रतिमा भवति प्रथमा ॥ १ ॥ द्वितीयाऽणुवयधारी, सामायिककृतश्च भवति तृतीया तु । भवति चतुर्थी तु चतुर्दश्यष्ट्यादिषु
दिवसेषु ॥ २ ॥ पौष चतुर्विधमपि, प्रतिपूर्णं सम्यक् स तु अनुपालयेत् । वन्धादीनतिचारान्, प्रयत्नतो वन्यत्यासु ॥ ३ ॥”

श्रुतस्कन्धाऽभिप्रायेणाऽनियतकालमाना तथाऽप्यावश्यकचूर्ण्यभिप्रायेणोपासकदशाऽभिप्रायेण च प्रातेदिनमुभयसन्ध्यं
सामायिककरणतो मासत्रयमानोत्कर्षेण द्रष्टव्या । पौषधप्रतिमा तु मासचतुष्टयमाना, न चन्यतस्तु सर्वा अत्येकाहोरात्र-
माना इति । ‘सम्ममणुवय-गुणवय-सिक्खावयवं थिरो य नाणी य । अट्टमिचउदसीसुं, पडिमं ठाएगराईयं ॥४॥ अलि-
णाण वियडमोई, मउलियडो दिवसवभयारी य । रत्ति परिमाणकडो, पडिमावज्जेसु दिवसेसु ॥ ५ ॥ “वियडमोई” त्ति
विकटे—प्रकटे दिन इत्यर्थः भुक्ते ‘विकटभोजी’ चतुर्विधाहाररात्रिभोजनवर्जकः, ‘मौलिकृतः’ अवयवकच्छः । शायइ
पडिमाए ठिओ, तिलोयपुजे जिणे जियकसाए । नियदोसपञ्चणीय, अन्नं चा पंच जा मासा ॥६॥ सिंगारकह विभूषण-
रिस्त इत्थीरहं च वज्जंतो । वज्जइ अवंभमेगं, तओ उ छट्टाए छम्मासे ॥ ७ ॥ सत्तम सत्त उ मासे, नवि आहारे
सचित्तमाहार ! जं जं हेट्टिह्णं, तं तोवरिमाण सधं पि ॥ ८ ॥ आरभसयंकरणं, अट्टमिया अट्टमास वज्जेइ । नवमा
नवमासे पुण, पेसारभे विवज्जेइ ॥ ९ ॥ दसमा पुण दसमासे, उदिट्टकयं तु भत्त नवि भुंजे । सो होइ उ चुरसुंडो
छिह्णं वा धारए कोई ॥१०॥ ‘उदिट्टकृत’ तमेवोदिश्य यत् कृतम् । ‘जं निहियमत्थजायं, पुच्छंत नियाण नवर सो तत्थ ।

१ “सम्यक्त्वगुणवयगुणवयतशिक्षावयतवान् स्थिरश्च ज्ञानी च । अष्टमीचतुर्दश्यो प्रतिमा तिष्ठत्येकरात्रिकी ॥ ४ ॥ अजानो
विकटभोजी, मौलिकृतो दिवसनक्षत्राचारी च । रात्रौ परिमाणकृत, प्रतिमापञ्चेषु दिवसेषु ॥ ५ ॥ श्यायति प्रतिमायां स्थित,
त्रिलोकपूज्यान् जितान् जितकपायान् । निजदोषप्रत्यनीक, अन्य वा पञ्च यावन्मासा ॥ ६ ॥ शृङ्गारकथा विभूषोत्कर्षं स्वीरहश्च यज्यन् ।
वर्जयत्यग्रहैक, ततश्च पञ्चा पणमासान् ॥ ७ ॥ सप्तमी सप्त तु मासान्, नापि आहरति सचित्तमाहारम् । यद्यदध्वनीनां, सत्तदुपरितनीनां
सयमपि ॥ ८ ॥ आरम्भसयंकरणं, अष्टमिका अष्टमासान् यज्यति । नवमी नवमासान् पुन, प्रेषारम्भात् विवर्जयति ॥ ९ ॥ दशमी
दुर्नदर्शमासान्, उदिट्टकृतं तु भक्त नापि भुञ्जीत । स भवति तु क्षुरमुण्ड, क्षिप्वा वा धारयेत् कोऽपि ॥ १० ॥ यत्तिहितमर्थजातं,
पृच्छता निजानां नवरं स तत्र ।

जइ जाणइ तो साहे, अह नवि तो वेह नवि जाणे ॥ ११ ॥ नाऽन्यत् तस्य गृहकुलं किमपि कर्तुं कल्पत इति भावः ।
“चुरसुंडो लोण व, रयहरण पडिगहं च गिण्हत्ता । समणव्भूओ विहरे, मासा एकारसुक्कोसं ॥१२॥ ममकारेऽ-
वोच्छिन्ने, षड्दश सत्रायपडि दड्डुं जे । तत्थ वि साहु व जहा, गिण्हइ फासुं तु आहार ॥ १३ ॥” ‘सञ्ज्ञातपडि’ स्वाति-
सन्निवेश “फासु तु” प्राप्तुकमेव, उपलक्षणत्वादेपणीयं च, प्रेमान्वयवच्छेदात् सञ्ज्ञातिपडिगमनेऽपि तस्य न दोष इत्या-
शयः ॥ तथा भिक्षूणां प्रतिमासु मासिक्यादिषु द्वादशसु, चत आगमः—“मौसाई सत्तता, पढमा विति तइय सत्तरा-
इदिणा । अहराइ एगराई, भिक्खुपडिमाण वारसगं ॥ १ ॥ तत्स्वरूपश्चेदम्—पडिवज्जइ एयाओ, सधयण-धिईजुओ
महासत्तो । पडिमाओ भावियंपा, सम्मं गुरुणा अणुत्ताओ ॥२॥ गच्छे चिय निम्माओ, जा पुवा दस भवे असपुत्ता ।
नवमस्स तइयवत्थु होइ जहन्तो सुयाभिगमो ॥३॥ वोसट्टचत्तदेहो, उ .सगसहो जहेव जिणकप्पी । एसण अभिमाहीया,
भत्तं च अलेवडं तस्स ॥४॥ गच्छा विणिक्खसित्ता, पडिवज्जइ मासियं महापडिमं । दत्तेग भोयणस्सा, पाणस्स वि तत्थ
एग भवे ॥५॥ जत्थऽत्यमेइ सूरु, न तओ ठाणा पयं पि संचलइ । नाएगराइवासी, एगं व दुगं व अन्नाए ॥ ६ ॥

यदि जानाति तत् कथयति, अथ नापि ततो ब्रवीति नापि जाने ॥ १४ ॥ १ “क्षुरमुण्डो लोचन वा, रजोहरण पतङ्गश्च गृहीत्वा ।
ध्रमणभूतो विहरेत्, मासानेकादशोक्लृप्तम् ॥ १२ ॥ ममकारेऽप्युच्छिन्ने, यजति सञ्ज्ञातपडिं द्रष्टुम् । तत्रापि साधुरिव यथा, गृह्णाति
प्रासुकं तु आहारम् ॥१३॥” २ “मासादयः सप्तान्ता” प्रथमा द्वितीया तृतीया सप्तरात्रिदिना । अहोरात्रिकी एकरात्रिकी भिक्षुप्रतिमानां
द्वादशकम् ॥ १ ॥ प्रतिपद्यते एता, संहनन-धृतियुतो महससः । प्रतिमा भावितात्मा, सम्यग्गुरुणा अनुज्ञात ॥२॥ गच्छे एव निर्मात, यावत्
पूर्वाणि दश भवेयुरसम्पूर्णाणि । नवमस्य तृतीयवस्तु, भवति जघन्य. श्रुताभिगमः ॥ ३ ॥ व्युत्पद्यत्यफदेह, उपसर्गसहो यथैव
जिनकरी । पूजना अभिरुहीता, भक्त चाऽलेपकृतस्य ॥ ४ ॥ गच्छाद् विनिष्कस्य, प्रतिपद्यते मासिकीं महाप्रतिमाम् । दार्येका भोजनस्य,
पाकस्सापि तत्रैका भवेत् ॥५॥ यत्राऽस्तमेति सूर्य, न तत् स्थानात् पदमपि सञ्चलति । ज्ञात एकरात्रिवासी, पुकां वा द्वे याऽऽज्ञाते ॥६॥

दुष्टस्सहस्यमार्हण नो भणं पयं पि ओसरइ । एमाइनियमसेवी, विहरइ जाऽखण्डिओ मासो ॥ ७ ॥ पच्छा गच्छमईई, एव दुमासी तिमासी जा सत्त । नवर दत्तीवुद्धी, जा सत्त उ सत्तमासीए ॥ ८ ॥ तत्तो य अट्ठीया, भवई हु पढम सत्तराईदी । तीए चउत्थवउत्थेणऽपाणएणं अह विसेसो ॥ ९ ॥ उत्ताणग पासही, नेसजी वावि ठाण ठाइत्ता । सहउवसग्गे घारे, दिव्वाई तत्थ अविक्कंपो ॥ १० ॥ 'उत्तानकः' ऊर्द्धमुखशयितः, 'नेसज्जि' त्ति निषद्यावान् समयुततया उपविष्टः । अस्यां च पारणके आयामाभ्यं दत्तिनियमस्तु नास्ति, ग्रामादेर्वहियाऽवस्थानम् । 'दोहा वि एरिस भिय, पहिया गामाइयाण नवरं तु । उक्कुडु लंगंडसाई, दंडायय उडु ठाइत्ता ॥ ११ ॥' लगण्ड—वक्र-फाष्टं तद्वत् शेते लगण्डशायी शिरःपार्श्विकाभिरेव स्पृष्टभूः न तु पृष्ठेन, दण्डायतः—दण्डवद् भून्यस्तायतशरीरः । 'तेहाए वी एवं, नवरं ठाणं तु तस्स गोदोही । वीरासणमहवा वी, ठाएजा अंवखुज्जो हु ॥ १२ ॥' गोदोहिका—गोदो-हनप्रवृत्तस्येवाऽप्रपादतलाभ्यामवस्थानम्, वीराणां—दृढसंहननानाम् आसनम् तद्वि सिंहासनाधिरूढस्य सिंहासनापनयनेऽ-विचलितावस्थानेन तुल्यम्, 'आम्रकुब्जः' सहकारफलवद् वक्राकारः । 'एमेव अहोराई, छट्टं भत्तं अपाणयं नवरं ।

दुष्टाहस्त्यादीना न भयेन पदमपि अपसरति । एवमादिनियमसेवी, विहरति यावदखण्डितो माससः ॥ ७ ॥ पश्चाद् गच्छमत्येति, एवं दिमासीं ग्रिमासीं यावद् सप्त । केवलं दत्तिवृद्धिर्यावत् सप्त तु सप्तमासिक्याम् ॥ ८ ॥ ततश्च अष्टमिका, भवति खलु प्रथमा सप्तरात्रिन्दिवा । तस्यां चतुर्थेचतुर्थेनाऽपानकेनाऽप्य विशेषः ॥ ९ ॥ उत्तानको पाशंगः, नैपथी वाऽपि स्थानं स्थित्वा । सहते उपसर्गान् घोरान्, दिव्यादीन् तन्नाऽविकल्पः ॥ १० ॥ १ "द्वितीयाऽपि ईदृशी एव, बहिस्ताद् ग्रामादिकानां केवलं तु । उक्कुडुको लगण्डशायी, दण्डायत उभे स्थित्वा ॥ ११ ॥" २ "तृतीयायामप्येवं, केवलं स्थानं तु तस्य गोदोहिका । वीरासनमधवाऽपि तिष्ठेदात्रकुब्जः खलु ॥ १२ ॥" ३ "एवमेवाऽहोरात्रिकी, पष्ठ भक्तमपानकं केवलम् ।

गामनगराण बहिया, वगधारियपाणि ए टाण ॥ १३ ॥" 'व्याघारितपाणिके' अलम्बमुजस्येत्यर्थः, इयं च त्रिभिर्दिनैर्याति, अहोरात्रस्यान्ते पष्ठभक्तकरणात् । यदाह—“अहोरात्र्या तर्हि पच्छा छट्टं करेइ” । एकाशनेन चेत्यमारभ्यते, तेनैव च निष्ठां याति । "एमेव एगराई अट्टमभक्तेण ठाण बाहिरओ । ईसीपन्भारगए, अणिमिसनयणेगदिट्ठी य ॥ १४ ॥" "साहँदु दो वि पाए, वगधारियपाणि ठायइ टाण" ति, 'ईपत्त्राभारगतः' ईपत्कुब्जो नद्यादिदुस्तटीस्थितो वा, 'एकदृष्टिः' एक-पुद्गलगतदृष्टिः, 'सहस्र पादौ' जिनमुद्रया व्यवस्थाप्य इत्यर्थः, सम्यक्करणे चास्याऽवधिज्ञानं मनःपर्यवज्ञानं केवलज्ञानं वा फलमागमेऽभिहितम् । इयं च प्रतिमा रात्रेनन्तरमष्टमकरणात् चतुरात्रिदिवमाना । यदाह—“एगराइया चउर्हि पच्छा अट्टमं करेइ” ति । विस्तरासां दशाभ्योऽवसेयः । एतासु यो भिक्षुर्यतते यथावत् परिज्ञानोपदेशपालनादिभिः ॥ 'क्रियासु' कर्मबन्धनिबन्धनभूतचेष्टासु अर्थाऽनर्थादिभेदतः त्रयोदशसु, तथा चागमः—“अट्टाणट्ठा हिंसाऽकम्हा दिट्ठी य मोसऽदिजे या । अज्झत्थ माणसित्ते, माया लोभेरियावहिया ॥ १ ॥” आसां भावार्थः पुनरयम्—“तैसथावरभूय-हिओ, जो दंडं निसिरई हु कज्जन्मि । आयपरस्स व अट्ठा, अट्ठादंडं तयं विति ॥ १ ॥ जो पुण सरडाईयं, थावर-कायं व वणलयाईयं । मारेउ छिदिऊण व, छडे एसो अणट्ठाए ॥ २ ॥ अहिमाइ वेरियस्स व, हिंसिसुं हिंसई व हिंसिहिई ।

ग्रामनगरयोर्बहिस्ताद् व्याघारितपाणिकं स्थानम् ॥ १३ ॥ १ “अहोरात्रिकी तत्र पश्चात् पष्ठं करोति” २ “एवमेव एकरात्रिकी अष्टमभक्तेन स्थानं बहिस्ताद् । ईपत्त्राभारगतोऽतिमिषनयनेकरदृष्टिश्च ॥ १४ ॥ ३ “सहस्रं द्वयपि पादौ व्याघारितपाणिः तिष्ठति स्थानमिति” ४ “एक-रात्रिकी चतुर्भिः पश्चात् अष्टमं करोति” ति । ५ “अर्थाऽनर्था हिंसा, अकम्हा इदृश्च सृष्टाऽदत्तं च । अध्यात्मं मानो मैत्री, माया लोभ ईर्या-पयिकी ॥ १ ॥” ६ “ब्रह्मसाधारणभूतहितो, यो दण्डं निवृजति खलु कार्ये । आत्मन परस्य वाऽर्थं, अर्थदण्डं तस्यं भुवते ॥ १ ॥ य- पुनः सरदा-दिक, स्यावरकायं वा वनलतादिकम् । मारयित्वा छित्त्वा वा, मुञ्चति एषोऽनर्थाय ॥ २ ॥ अट्ठादे वैरिणो वाऽहिंसीत् हिंसिस्ति वा हिंसिग्यति ।

जो दंडं आरभई, हिंसादंडो भवे एसो ॥ ३ ॥ अण्णट्ठाए निसिरई, कंडाई अन्नमाहणे जो उ । जोऽवनिंयंतो सस्सं, छिदेजा सालिमाईयं ॥ ४ ॥ एस अकम्हादंडो, दिट्ठि विवज्जासओ इमो होइ । जो सत्तु ची काउं, हणई मूढो शसत्तुं पि ॥ ५ ॥ छट्टो मोसाभासा, सत्तमदंडो अदिन्नगहणं तु । अज्झत्थीओ कज्जं, विणा वि जं दुम्मणो चिट्ठे ॥ ६ ॥ जाइमयाईमत्तो, हीलेइ पर तु माणकिरिएसा । माइपियमायगाइण, जो पुण अप्पे वि अवराहे ॥ ७ ॥ तिष्ठं करेइ दंडं, दहणंकणबंधतालाणईयं । तम्मिन्नदोसवत्तिं, किरियाठाणं भवे दसमं ॥ ८ ॥ एकारसम माया, वारसमं जमिह लोभदोसेण । अन्नेसिं सत्ताणं, वहवंधणमारणे कुणइ ॥ ९ ॥ सुययं तु अप्पमत्तस्स भगवओ जाव चक्खुपम्ह पि । निवडइ ता सुहुमा ऊ, इरियावहिया किरिय चरिमा ॥ १० ॥” 'भूतग्रामाः' जीवसङ्घाताश्च चतुर्दश । ते चास्मी—“देमिन्दिय सुहुमियरा, सन्नियर पणिंदिया सवित्तिचऊ । पज्जत्ताऽपज्जत्ताभेएणं चउदस ग्गामा ॥ १ ॥” तेषु । तथा परमाश्च ते अधा-र्मिकाश्च परमाधार्मिकाः अन्वाद्यस्तेषु पञ्चदशसु । यत उक्तं—*“अवे अवरिसी चेव, सैमे सैवले त्ति आवरे ।

यो दण्डमारभते हिंसादण्डो भवेदेव ॥ ३ ॥ अन्यार्थं निवृजति, काण्डादीन् अन्यमाहत्याद् यस्तु । योऽपनयन् सस्य छिन्नात् शाक्या-दिकम् ॥ ४ ॥ एष अकम्हादण्डो इष्टिर्विपर्यासतोऽप्य भवति । य. शत्रुरिति कृत्वा, हन्ति मूढोऽशत्रुमपि ॥ ५ ॥ पष्ठो सृष्टाभाषा, सप्तमदण्डोऽदत्तग्रहणं तु । अध्यात्मिकः कार्यं विनाऽपि यद् दुर्मनः तिष्ठेत् ॥ ६ ॥ जातिमदादिमत्तो, हेलयति परं तु मानक्रिया एषा । मातृ-पितृ-भ्रात्रादीनां, य. पुनरल्पेऽप्यपराधे ॥ ७ ॥ तीय करोति दण्डं, दहना-ऽहन-बन्ध-वाटनादिकम् । तन्मित्रद्वेषप्रत्ययिक क्रियास्थानं भवेद् दशमम् ॥ ८ ॥ एकादश माया, द्वादश यद्विह लोभदोषेण । अन्येषां सर्वानां वधबन्धनमारणानि करोति ॥ ९ ॥ सततं त्वप्रमत्तस्य भगवतो यावत् चक्षुःपदमापि । निपतति वायत् सुहमा तु ईर्यापयिकी क्रिया चरमा ॥ १० ॥” १ “एकेन्द्रियाः सुहमा इतरे च, संशिन इतरे पञ्चेन्द्रियाः सद्विचिचतुरिन्द्रियाः । पर्यासाऽपर्यासकभेदेन चतुर्दश ग्रामाः ॥ १ ॥” * “अन्धोऽन्ध्यांश्चैव इयामः शबल इत्यपरः ।

हेदोवरोह काले य, महीकाले त्ति आवरे ॥ १ ॥ अंसिपत्ते वणु 'कुमे, यौलुय वेवैरणी इय । मरस्तर मंहावोसे एए पन्नरसाऽऽहिया ॥ २ ॥ तेपु यो भिखुर्यतते परिहारपरिहानादिभिः ॥ गावा-गावाभियानम् अध्ययनं-पोडशमेपां गावापोडशकानि सूत्रकृताऽऽद्यश्रुतस्कन्धाऽध्ययनानि तेपु, उक्तम्—*“समओ वेयालीयं, उवैमगापरिज्जं धीपरिज्जा य । निरैयविमत्ती वीरैत्यओ य कुंसीलाण परिभासा ॥ १ ॥ वीरिए वम्मं संमाही, मंगं समोसरण अट्ठत्तं मंघो । जंमतीवं तह गांही, सोलसमं होड अज्जयणं ॥ २ ॥” तथा ‘असवमे च’ सप्तदशभेदे प्रयिव्यादिविषये, तत्स-
द्भावं चास्य तत्प्रतिपक्षस्य संयमस्य सप्तदशभेदत्वात् । यत् उक्तम्—†“पुढवि-उगं-अगणि-मोत्तर-वणफट्ठ-वि-ति-
चउ-पेणिदि-अंजीवे । “पेहोपेहं-पमैज्जण-परिट्ठयण-मणो-वेहं-काए ॥ १ ॥” “प्रहणिं ब्रह्मचर्यं अष्टादशभेदभिन्ने, उक्तं हि—†“ओरोलियं च दिवं, मणवयकाएण करणजोएण । अणुमोयण-कारावण-करणेणऽट्ठारमाऽवमं ॥ १ ॥” माताध्य-
यनेपु उत्तिप्तादिपु एकोनविंशतौ, यदुक्तम्—“उक्खित्तनाए ‘सघाटे, अटे कुंमे य सेलए । तुवे य रोहिणी मंघी, मोयदी चंदिमा इय ॥ १॥ दीवहवे उदगनाए, मंडुफे तेयैली इय । नंदिफेले अवरकरा, अंडने सुसुं पुटैरिए ॥ २ ॥”
‘स्यानेपु’ आश्रयेपु कारणेप्वित्यर्थः, कस्य ? इत्याह—‘असमावेः’ अमगाधानस्य, तानि च द्रुतं द्रुतं गमनादीनि

रद्ग उपरुद्ग. कालश्च महाकाल इति चापर ॥१॥ अविपत्रो धनु कुम्भ, चालुसो पतपरिणि । पररररो म्हावोप, एते पञ्चदशाऽऽद्या-
ता ॥२॥ * “समयो वैद्यलीय, उपैसगंरिज्जा धीपरिज्जा च । निरैयविमत्ती-वोत्तर-कुंसीलाना परिभासा ॥१॥ वीर्यं धर्मं समंभिर्माणं
समैवसरण याधौवप्य प्रन्ये । आदौनीय तथा गौधा पोडश भवत्यध्ययनम् ॥ २ ॥” † “एसी-उका-अग्नि-मादव-मनस्पनि-दि-दि-चतु-
पवेन्द्रिया-ऽजीवेपु । प्रेहोपेहं-प्रमाजंन-परिष्ठापन-मनो-उच-कायै ॥ ३ ॥” ‡ “औद्यमिक च दिव्य, मनोवच कायेन करणयोगेन ।
अनुमोदन-कारण-करणेष्टादशाऽमद ॥ ३ ॥” § “अक्षिज्जणत्तं सत्तादोऽण्डे हम्मंश दौलक । तुम्यश्च ‘रोहिणी मंघी’ मायंन्दी धंन्दिफेनि
॥ ३ ॥ दीवद्व वदकंजातो मंघेहं तेतलिर्धं । नंदिफलमपरकरा अंघ सुमंमा पुंण्टीकम् ॥ २ ॥”

विंशतिः, तथा चाऽऽह—*द्वद्वचारी-दुयं दुयं वचंतो इहेव अप्पाणं पवढणाट्ठगा अन्ने य सत्ते वावायणाडणा
असमाहीए जोयइ परलोगे य अप्पय सत्तवहजणियरुम्मुणा असमाहीए जोयइ १, एवमन्येएपि अममाधिग्यानत्वं
भावनीयम् । अपमजिए ठाणनिसीयणाइ करेइ २, एव दुप्पमजिए वि ३, अडरित्ताए नेजाए आमणे वा निवसइ
निसीयइ वा ४, राइणिए परिभवइ ५, थेरोवचाई-मीलाइंनोसेहिं थेरे उवहणइ त्ति वुत्त हवइ ६, भूओवचाई-अणट्ठाए
एगिंदियाइए उवहणइ त्ति वुत्त हवइ ७, मुहुत्ते मुहुत्ते सजलइ ८, सड कुद्धो य अचत्तकुद्धो हवइ ९, पिट्ठिमसिए १०,
अभिकत्तणमोहारिणि भासइ जहा दासो तुम चोरो व त्ति ११, ननाइं अहिगरणाइ करेइ १२, उवसताणि य उडैरइ
१३, समरक्त्तपाए अयडिलाओ धंढिल सकमइ, ससरक्त्तेहिं वा हत्थेहिं भिक्खं गेणहइ १४, अकाले सत्तायं करेइ
१५, असंजडसइ करेइ राइए वा महया सहेण, उल्लवइ १६, कलहं करेइ, तं वा करेइ जेण कलहो हवइ १७, तारिस
भासइ करेइ वा जेण सद्यो गणो झझविओ अच्छइ १८, स्रोदयाओ अत्यमणं जाव भुजइ १९, एमणासमिइं न पालेइ
२०, यो भिखुर्यतते । एकाविंशतौ शयलयन्ति-कथुरीकुर्वन्ति चारित्रमिति शबला.-क्रियाविशेषालेषु, तथा चाऽऽगमः—

* द्रुतद्रुतचारी-द्रुत द्रुत व्रजन् इहेवाऽऽमान प्रपतनादिना अन्याश्च सत्यान् व्यापादनादिनाऽऽमार्गं योजयते, परलोके च
आमान सर्ववपजनिक्तमणाऽसमार्गं योजयति १, अप्रमार्जिते स्थाननिपदनादिं करोति २, एव दुप्पमार्जितेऽपि ३, अनिरिच्छाया
शय्याया आसने वा निवसति निषीदति वा ४, रात्रिकान् परिभवति ५, स्वविरोधवादी-शीलादिभ्यो स्वरितान् उपहन्ति इत्युक्तं भवति
६, भूतोपघाती-अनर्थाय एकेन्द्रियादिकान् उपहन्ति इत्युक्तं भवति ७, मुहुत्ते मुहुत्ते सजलति ८, महत् पुद्गलात्यन्तकुद्धो भवति
९, पृष्ठमासिक १०, अमीक्ष्यमवधारिणीं भाषते-यया दासत्वं चोरो वा इति ११, नवानि अधिकरणाणि करोति १२, उपशान्त्यानि च
उदीरयति १३, सरजस्कपाद् अत्यगिडलात् स्थण्डिल सङ्क्रान्ति, सरजस्कान्या वा हस्ताभ्यां भिक्षा गृह्णाति १४, अकाले स्वाध्याय करोति
१५, असत्कृतमात्रं करोति, रात्रौ वा महता शब्देन उल्लपति १६, कलहं करोति, तद् वा करोति येन कलहो भवति १७, वाटा
भाषते करोति वा येन सर्वो गणो झझवित आले १८, स्रोदयाद् अत्यमनं यावद् भुज्जे १९, एमणासमिदि न पालयति २० ॥

* “त जह उ हत्थकम्मं, कुव्वंते १ मेहुणं च सेवन्ते २ । राइं च मुंजमाणे ३ आहाकम्मं च मुंजते ४ ॥ १ ॥ मैयुनं
सेवत अतिरुमादिपु त्रिपु । तत्तो च रायपिणं ५, कीय ६ पामिच ७ अभिहड ८ अट्ठेज ९ । मुंजंते सवले ऊ, पयक्खि-
यऽभिकत्त मुंजंते १० ॥ २ ॥ छम्मासऽव्भन्तरओ, गणा गणं सकम करिते य ११ । मासव्भन्तर तिज्जि य, दगलेवा ऊ
करेमाणे ॥३॥ मासव्भन्तरओ चिय, माइट्ठाणाइ तिज्जि कुणमाणे १२ । पाणइवायाजट्ठि, उव्वते १३ मुस वचते य १४
॥ ४ ॥ गिण्हते य अविज्जं १५ आउट्ठि तह अणतरहियाए । पुढवीए ठाण सेजा, निस्तीहिय वावि चेएइ १६ ॥ ५ ॥
एय सत्तिणिट्ठाए ससरक्त्ताए चित्तमतसिललेल्ल । कोलावासपइट्ठा, कोल पुणा तेसि आवासो १७ ॥ ६ ॥ सड-सपाण-
सवीण, जाव उ सताणए भवे तहिय । ठाणाइ चेयमाणे, सवले आउट्ठियाए उ १८ ॥७॥ आउट्ठि मूलकदे, पुप्फे च फले
य वीच हरिए य । मुजते सवले ऊ १९, तहेव सवच्छरस्सतो ॥ ८ ॥ दस दगलेवे उव्व, तह माइट्ठाण दस च
वरिसतो २० । आउट्ठिय सीओदगवग्गारियहत्थमत्ते य ॥ ९ ॥ दवीए भायणेण व, दिज्जत भत्त-पाण घेत्तूण ।

* “तद्यथा तु हस्तकर्मं कुर्याणो मैयुनं च सेवमान । रात्रौ च भुज्जान आधाकर्मं च भुज्जान ॥१॥ ततश्च राजपिण्डं क्रीतं प्रामि-
त्यमभ्याहृतमात्रेणम् । भुज्जान. शबल एव प्रत्याख्यायाऽमीक्ष्य भुज्जान ॥ २ ॥ पण्मासभ्यन्तरतो गणाद् गणं सङ्क्रम कुर्वन् ।
मायाम्भ्यन्तरे त्रींश्च दकलेपास्तु कुर्याण ॥ ३ ॥ मासाभ्यन्तरत एव मातृस्थानानि त्रीणि कुर्याण । प्राणातिपातमाकुट्या कुर्याणो मृपा
वर्धय ॥ ४ ॥ गृहस्थाऽवचमाकुट्या तथाऽनन्वाहितायाम् । पृथ्व्या स्थानं शय्या नैवेधिकीं वाऽपि चेतयति ॥ ५ ॥ एव सक्तिपाया
सरजस्कपाय चित्तवटिडालेलुमत्तयाम् । कोलावासप्रकृष्टाया कोलापुणालेयामावास ॥ ६ ॥ सण्ड-सपाण-सवीर यावत् तु सन्धानं भवेत्
उत्तर । स्थानादि चेतयन् शबल आकुट्यं ॥७॥ आकुट्या मूलानि कन्दान् पुष्पाणि च फलानि च धीजानि हरिवानि च । भुज्जान शयलस्य
वर्धय सवत्सरस्थानम् ॥ ८ ॥ दश उदकलेपान् कुर्वन् तथा मातृस्थानानि दश च वर्षान्त्व । आकुट्या शीतोदकहिनहस्तमात्रे च ॥ ९ ॥
दर्यां भाजनेन वा दीयमान भक्षपानं गृहीत्वा ।

भुंजइ सवलो एसो, इगवीसो होइ नायवो २१ ॥ १० ॥ द्वाविंशतौ परीषहेषु प्राकथितेषु यो भिक्षुर्यतते ॥ त्रयोविंशत्यध्य-
यनयोगात् त्रयोविंशतिसूत्रकृतं तस्मिन्, त्रयोविंशतिसूत्रकृताध्ययनानि चेमानि—*“पुंढरिय किंरियठाणं आहारपरिन्न
पक्षेक्खाणकिरिया य । अणंगार अह नालंद सोलसाइं च तेवीसं ॥ १ ॥” तथा रूपम्—एकस्तदविकेषु प्रक्रमात् सूत्रकृ-
ताध्ययनेभ्यः ‘सुरेपु च’ भवनपति-व्यन्तर-ज्योतिष्क-वैमानिकरूपेषु दशाष्टपञ्चैकविकेषु यो भिक्षुर्यतते यथावत्प्ररू-
पणादिना ॥ “पणवीस” ति पञ्चविंशतौ “भावणाहिं” ति सुव्यत्ययाद् ‘भावनासु’ महाव्रतविषयासु, उक्तं हि—
† ‘पणवीस भावणाओ पन्नत्ताओ, तं जहा—ईरियासमिह मणगुत्ती वयगुत्ती आलोइऊण पौणभोयणं आयौणभंडम-
त्तनिकखेवणासमिह पढमवए । अणुवीहभासणया कोहिविवेगे लोहिविवेगे भयविवेगे हासविवेगे विहयवए । उग्गह-
अणुन्नवणया उग्गहसीमजायणया सयमेव उग्गहअणुगिण्हणया साहम्मियउग्गहं अणुणविय परिभुंजणया साहा-
रणभत्तपाणं अणुन्नविय परिभुंजणया तईयवए । इत्थि-पसु-पंडगसंसत्तसयणाऽऽसणवज्जणया इत्थीकहविवज्जणया
इत्थीण इंदियाण आलोयणवज्जणया पुधरयपुधकीलियाणं विसयाणं असरणया पणीयाहारविवज्जणया चउत्थवए ।

भुनक्ति शयल एष एकविंशतितमो भवति ज्ञातव्य ॥ १० ॥ * “पौण्डरीक कृपास्थानमाहारपरिज्ञा प्रत्याख्यानक्रिया च । अनगर आर्द्रो
नालन्द’ षोडश च त्रयोविंशतिः ॥ ११ ॥ † “पञ्चविंशतिर्भावना प्रज्ञा । तद्यथा—ईर्यासमिति १ मनोगुप्तिः २ वचोगुप्तिः ३ आलोक्य
पान-भोजनम् ४ आदानभाण्डमात्रनिक्षेपणासमिति ५ प्रथमव्रते । अनुवीचीभाषणता १ क्रोधविवेक २ लोभविवेक ३ भयविवेकः
४ हास्यविवेकः ५ द्वितीयव्रते । अवग्रहानुज्ञापनता १ अवग्रहसीमयाचनता २ स्वयमेवाऽवग्रहानुग्रहणता ३ साधर्मिकावग्रहमनुज्ञाप्य
परिभुञ्जता ४ साधारणभक्तपानमनुज्ञाप्य परिभुञ्जता ५ तृतीयव्रते । १ स्त्री-पशु-पण्डकसप्तकशयनासनवर्जनता १ स्त्रीकथाविवर्ज-
नता २ स्त्रीणाम् इन्द्रियाणामालोकनवर्जनता ३ पूर्वैत-पूर्वैकीडितानां विषयाणामासरणता ४ प्रगीताऽऽहारविवर्जनता ५ चतुर्थव्रते ।

सोइदियरागोवरमे’, एवं पंच वि इंदिया ५ पंचमवए । उद्देशेपु इत्युपलक्षणत्वाद् उद्देशकालेषु ‘दशादीनां’ दशाश्रुतस्कन्ध-कल्प-
व्यवहाराणां पद्धितिसङ्ग्रहेष्विति शेषः । उक्तं हि—“दस उद्देसनकाला, दसाण कप्पस्स हुंति छेव । दस चेव य ववहारस्स
हुंति सवे वि छवीसं ॥ १ ॥” यो भिक्षुर्यतते । ‘अनगरगुणाः’ व्रतादयः सप्तविंशतिः, सुव्यत्ययात् तेषु च, उक्तं हि—
*“वयंछक्कमिंदियाण, च निग्गहो भावं करणसैवं च । खम्मया विरौंगया वि य, मणंमार्हणं निरोहो य ॥ १ ॥ कार्यौण
छक्क जोगम्मि जुंत्तया वेर्येणाहियासणया । तह मारौणतियहियासणा य एएऽणगारगुणा ॥ २ ॥” प्रकृष्टः कल्पः—यति-
व्यवहारो यस्मिन्नसौ प्रकल्पः स चेहचाराणमेव शस्त्रपरिज्ञाद्यष्टाविंशत्यध्ययनात्मकं तस्मिन् । उक्तं च—† “सत्थपरिज्ञा
लोरेविजओ सीओसणिज्ज संम्मत्तं । आवंति धुवं विमोहो, उवहाणसुय मेहपरिज्ञा ॥ १ ॥ पिण्डेसण सेज्जेरिया भासा
वेर्येसणा य पौएसा । उग्गहपडिमा सैत्तिकसत्तया भावण विमुत्ती ॥ २ ॥ उग्गयमैणुग्गयायं, औरोवण तिविहमो
निसीहं तु । इह अट्ठावीसविहो, आयारपकप्पनामो उ ॥ ३ ॥” ‘तथैव’ तेनैव यथावदासेवनादिप्रकारेण, ‘तुः’ समु-
च्चये, यो भिक्षुर्यतते ॥ पापश्रुतेषु प्रसङ्गाः—तथाविधाऽऽसक्तिरूपाः पापश्रुतप्रसङ्गाः तेषु एकोनत्रिंशद्देवेषु, उक्तं हि—

श्रोत्रेन्द्रियरागोपरम १ एव पञ्चापि इन्द्रियाणि २-३-४-५ पञ्चमव्रते । १ “दश उद्देशनकाला दशाना कल्पस्य भवन्ति पदेव । दश
चेव च व्यवहारस्य भवन्ति सर्वेऽपि पदविंशति ॥ १ ॥” * व्रतपदकमिन्द्रियाणां च निग्रहो भावः करणस्य च । क्षमता विरागताऽपि
च मनआदीनां निरोधश्च ॥ १ ॥ कायाना पदकं योगे युक्ता वेदनाऽध्यासनता । मारणान्तिकाध्यासनता च एतेऽनगरगुणाः ॥ २ ॥”
† “शस्त्रपरिज्ञा लोकविजयः शीतोष्णाय सम्यक्त्वम् । आवन्ती धृतो विमोक्ष उपधानश्रुत महापरिज्ञा ॥ १ ॥ पिण्डेपणा शय्येयो
भाषा वस्येपणा च पात्रेपणा । अवग्रहप्रतिमा सत्सैकसिका भावना विमुक्तिः ॥ २ ॥ उद्घातमनुद्घातमारोपणं त्रिविधं निशीर्षं तु ।
इत्यष्टाविंशतिविधं आचारप्रकल्पनामा तु ॥ ३ ॥”

* “अट्ट निमित्तंगाहं, दिहुंप्पायंतलिकैखभोमं च । अंगं सरं-लक्खण वंजणं च तिविहं पुणेक्किहं ॥ १ ॥ सुत्तं वित्ती तह
वत्तिय च पावसुयमउणतीसविहं । गंधैव-नेहं-वेर्यं आउं धणुवेयसंजुत्तं ॥ २ ॥” ‘दिव्यं’ व्यन्तराट्टहासादि, ‘औत्पात’
सहजरुधिरवृष्टादि, ‘आन्तरिक्षं’ प्रहमेवादि, ‘भौमं’ भूविकाररूपं, ‘व्यञ्जनं’ मपादि, ‘वत्थु’ ति वस्तुविद्या, ‘आउ’ ति
वैदिकम् । मोहः—मोहनीयं तत्त्वानेषु त्रिंशत्सु, उक्तं हि—“वारिमज्जेऽवगाहित्ता, तसे पाणे विहिसई । छाएउ सुहं हत्थेणं,
अंतो नायं गलेरेंवं ॥ १ ॥ सीसावेढेण वेढित्ता, संकिलेसेण मारए । सीसम्मि जे य आहंतु, दुहमारेण हिंसई ॥ २ ॥
बहुजणस्स नेयारं, दीवं ताणं च पाणिणं । साहारणे गिलाणम्मि, पडुकिचं न कुवई ॥ ३ ॥ साहुं अकम्मधम्मो उ, जो
भंसेज्ज उवट्ठियं । नेयाउयस्स मग्गस्स, अवगारम्मि वट्ठई ॥ ४ ॥ परेसिं सम्मदंसणाईण विपरिणामं करेइ ति वुत्त
भवइ । जिणाणऽणंतनाणीणं, अवणणं जो पभासए । आयरियउवज्जाए, खिसए मंदुवुद्धिं ॥ ५ ॥ तेसिमेव य नाणीणं,
सम्मं नो परितपेई । पुणो पुणो अहिगरणं, उप्पाए [निवपत्थाणदिणाइ कहेइ ति वुत्तं भवइ] तित्थमेयं ॥ ६ ॥

* “अष्ट निमित्ताङ्गानि दिव्यमौत्पात आन्तरिक्षं भौमं च । आङ्ग स्वर-लक्षणं व्यञ्जनं च त्रिविधं पुनरेकैकम् ॥ १ ॥ सूत्रं वृत्तस्थाय
वार्तिकं च पापश्रुतमेकोनत्रिंशद्विधम् । गान्धर्व-नाट्य-वास्तु, आयुर्धनुर्वेदसंयुक्तम् ॥ २ ॥” २ “वारिमध्येऽवगाह्यं त्रसान् प्राणान्
विहिनस्ति । छादयित्वा मुखं हस्तेनान्तर्नादं ग्रीवारवम् ॥ १ ॥ शीर्षावेष्टेन वेष्टयित्वा सङ्गेशेन मारयेत् । शीर्षे यस्माऽऽहृष्टं दुःखमारणे
रिन्ति ॥ २ ॥ बहुजनस्य नेतारं, द्वीप त्राणं च प्राणिनाम् । साधारणे ग्लाने प्रशुक्रयं न करोति ॥ ३ ॥ साधुमधर्मकर्म तु, यो अशयेदुप-
स्थितम् । नैयायिकस्य मार्गस्यापकारे वर्तते ॥ ४ ॥ परेषां सम्यग्दर्शनादीनां विपरिणामं करोति इत्युक्तं भवति । जिनानामनन्तज्ञानि-
नामवज्ञां य प्रभाषते । आचार्योपाध्यायान् खिसति मन्दबुद्धिक ॥ ५ ॥ तेषामेव च ज्ञानिनां सम्यग् नो परितपयेत् । पुनः पुनरधिकर-
णमुत्पादयति [नृपप्रस्थानदिनादि कथयति इत्युक्तं भवति] तीर्थमेवकश्च ॥ ६ ॥

जागं आहन्मिह जोए, पंजेइ पुणो पुणो । कामे वमेत्ता पत्येइ, इहउन्नभविर्दे इ वा ॥ ७ ॥ अमिकलं बहुसुएइहं ति जो भासवइवहुसुओ । तहा च अतवस्ती वि, जे तवस्ति तिइहं वई ॥ ८ ॥ जायतेएण बहुजण, अतो धूमेण हिंसई । अन्निधम्मपणा कादं, कयमेएण भासई ॥ ९ ॥ नियहुवहि-पणिहीए पल्लिउंचे सादिजोयजुचे थं । वेइ सवं मुस वयंसि, अज्जीगमंअए सय्यो ॥ १० ॥ अट्टाणम्मि पविसित्ता, जो घणं हरइ पणिणं । वीसंभित्ता उवाएणं, दारे तस्सेव लुंमइ ॥ ११ ॥ जमिक्खमकुमारे उ, कुमारेइहं ति भासई । एवं अवंभयायि वि वंभयायि ति भासई ॥ १२ ॥ जेणेवे-सरियं नीए, वित्ते तस्सेव लुंमई । तप्पहावुट्टिए वा वि, अंतरायं करेइ से ॥ १३ ॥ सेणावइ पसत्थारं, भत्ता र वा वि हिंसए । रुट्ठस्स वा वि निगमस्स, नायगं सेट्ठिमेव वी ॥ १४ ॥ अपस्समाणो परस्सामि, अहं देव ति वा वई । अवण्णेणं च देवाण, महामोहं पकुवई ॥ १५ ॥ सिद्धानामतिशायिनो गुणाः सिद्धातिगुणा एकात्रिंशद्, उक्तं हि— “पटिसेहण सटाणे, वज्जे-नंधे-रसे-कस्सि-वेई य । पण-पण-ट्ट-पण-ट्ट-विहा इगतीसमकार्येऽसंगेऽरहा ॥ १ ॥ अथवा—

जानन् आधर्मिकान् योगान् प्रयुनक्ति पुनः पुनः । कामान् वान्वा प्रार्थयते इहान्पमविकान् वा ॥ ७ ॥ अमीहग बहुश्रुतोऽहमिति यो भासतेऽबहुश्रुत । तया चातपस्यपि यत्तपस्यहमिति वदेत् ॥ ८ ॥ जातवेजसा बहुजनमन्वर्षमेतं हिनस्ति । अकृत्यमात्रं ना कृत्वा त्वमेतेन भासते ॥ ९ ॥ निहृ-युधि-प्रतिष्ठा परिहृति सातियोगयुक्तश्च । मृते सर्वं मृदा बदसि भङ्गेन ह्येत्यति सदा ॥ १० ॥ ध्वनि-शब्दयो ध्वनं ह्यति प्राणिनाम् । विश्रम्योपायेन तरेषु तस्यैव लुप्त्यति ॥ ११ ॥ अमीहगमकुमारस्तु कुमारोऽहमिति भासते । एवमवस्था-चार्यपि ब्रह्मचारीति भासते ॥ १२ ॥ येनैवैश्वर्यं नीतो विचे तस्यैव लुप्त्यति । तत्प्रभावोदितो वाऽपि अन्तरायं करोति तस्य ॥ १३ ॥ सेनापतेः प्रगान्धार भर्तार वाऽपि हिनस्ति । राष्ट्रस्य वापि निगमस्य नायक श्रेष्ठिनमेव वा ॥ १४ ॥ अपश्यन् पश्याम्यहं देवान् इति वा वदेत् । अरण्येन च देवाना महामोहं प्रकुर्वते ॥ १५ ॥ १ “प्रतिषेधेन संस्थाने वर्ण-नान्ध-रस-रसो-वेदे च । पञ्च-पञ्च-दि-पञ्चा-ऽष्ट-त्रिधा पञ्चमिदकायाः पञ्चाऽरहा ॥ १ ॥

नन दरिस्सणम्मि चत्तारि आउए पंच आहने अंते । सेसे दो दो भेया, खीणमिलवेण इगेतीसं ॥ २ ॥ “जोगे” ति सूचकत्वान् सूत्रस्य योगसङ्ग्रहा यैः योगाः—शुभमनोवाक्कायव्यापाराः सङ्गृह्यन्ते—स्वीक्रियन्ते, ते च द्वात्रिंशद्, उक्तं हि— *आलोचना निरवलावे, आवइसु द्दधम्मैया । अणिस्सिओवहाणे य, सिक्खा निरपडिक्कमया ॥ १ ॥ निरपलापः स्वादाऽऽचार्यः वचायामालोचनायां नान्यस्मै कथयति ॥ अत्रायया अलोमे य, ‘तितिक्षा अर्जवे मुंइ । सम्मंदिट्ठी समीही य, अर्थारे विणओवई ॥ २ ॥ अज्ञातता तपसि कार्या, तितिक्षा-परीपहादिजयः, ‘सुइ’ ति शुचिना भाव्यं सयमवतेत्यर्थः । धिईई य ‘सवेगो, ‘पणिही मुंविही ‘संवरे । अत्तदोसोवसंहेरे, सव्वंमोमविरत्तया ॥ ३ ॥ धृति-प्रधाना मतिधुनिमतिः, प्रणिधिः—माया सा त्याज्या, सुविधिः कार्यः । पथेक्कणे विउत्तसगे, अप्पमाए लवांउवे । हाण-सवरंजोगे य, उदए मारणंतिए ॥ ४ ॥ प्रत्याख्यानं मूलगुणोत्तरगुणविषयतया द्विभेदमिति द्वारद्वयम् । ‘लवालवे’ ति का लो-पलक्षणम्, अणे अणे सामाचार्यनुष्ठानं विवेचयम्, ध्यानमेव संवरयोगो ध्यानसंवरयोगः, ‘उदए मारणंतिए’ ति वेदनोदये मारणान्तिके न श्लोमः कार्यः । संगणं च परिश्रया, पायिच्छित्तकरणे इय । आराहणा य मरणंते, वचीसं जोगसगहा ॥ ५ ॥ ततो द्वन्द्वे सिद्धातिगुणयोगालेषु ॥ त्रयस्त्रिंशद् ‘आशावनासु च’ अर्हदादिविषयासु प्रतिक्रमणसूत्रप्रतीतासु पुरतः

नय दग्गेन चचार्यासुपि पञ्चादावन्ते । दोवे द्वा द्वा भेदा खीणाभिलापेन चैकत्रिंशद् ॥ २ ॥ * “आलोचना निरपलाप आपसु द्दधम्मता । अतिश्रितोपधानश्च शिक्षा निष्पत्तिकर्मता ॥ १ ॥ अज्ञातता अलोमश्च तितिक्षाऽऽर्जवः शुचि । सत्परमिह । समाधिश्चाचारो विनयोपग ॥ २ ॥ धृतिमतिश्च सवेगः प्रणिधिः सुविधिः संवरः । आत्मदोषोपसंहारः सर्वकामविरक्तता ॥ ३ ॥ प्रत्याख्यानं ध्युत्सर्गोऽ-प्रमादो लवालव । ध्यानसंवरयोगश्चोदये मारणाभित्ते ॥ ४ ॥ सङ्गानं च परिश्रता प्रायश्चित्तकरणमिति । आराधना च मरणान्ते शिक्षकगमनादिकामु वा समवायाङ्गामिहितामु, तथाहि—*सेहे राइणियस्स पुरंओ वा पक्खओ वा आसत्ते वा गंता भवइ । एव चिट्ठा ६ । एवं निस्सीहत्ता । ९ । बहिया विचारभूनीगए पुव्वरं आयामइ । पुव्विं चैव गमणानामणं आलोएइ । राओ वाहरमाणस्स राइणियस्स जागरमाणे वि अपडिसुणेत्ता भवइ । कंचि आलवियवं पुव्विं चैव आलवइ । असणाइ पुव्वं सेहत्तरस्स आलोएइ पच्छा राइणियस्स । एवं उव्वेदसेइ । एव निमंतेणं करेइ । अणापुच्छाए जो जमिच्छइ तस्स तं खदं ऐदइ देइ प्रचुरमित्यर्थः । मणुअं मणुअ अप्पणा चैव आहारोइ । दिवसओ राचणियस्स वाहरमाणस्स न पडिसुणेइ । राइणियस्स खदं एदं वत्ता भवइ वइसरेण खरनिहुरं मणंतीत्यर्थः । बाहरिए संते जत्थ गए सुणइ कय गए चैव च्छावं देइ । किं भणसि ति वत्ता भवति । मुमं ति वयई । तज्जाएण पडिमणइ—फीस अज्जो गिलाणस्स न करेइ ? उच्चाइ भणिओ तुमं फीस न करेसि ? ति भणंतीत्यर्थः । कइ कहेमाणस्स नो सुमणसो ह्वेइ । नो सुमरसि तुमं ति भासई । कइ छेत्ता भवई । परिसं भेत्ता भवइ—भिक्षावेला वट्टइ एवमाइउहवणेण सुचउत्त्यपोरिसिं भिनत्तीत्यर्थः ।

* “दीक्षो रात्रिकस्य पुरतो वा पार्श्वतो वा आसत्ते वा गन्ता भवति ३ । एवं स्थित्वा ६ । एवं निषद्य ९ । यद्विष्टाद् विचारभूमिगतं पुरंदरं आधामति १० । एवं चैव गमनागमनमालोचयति ११ । रात्रौ न्याहरतो रात्रिकस्य जाग्रदपि अग्रतिथ्योता भवति १२ । पडिउल्लसितस्य पूर्वं चैवालपति १३ । अथनादि पूर्वं दीक्षतरस्य आलोचयति पञ्चाद् रात्रिकस्य १४ । एवं उपदशयति १५ । एवं निमग्नं करोति १६ । अनापुच्छया यो यदिच्छति तस्यै तद् प्रचुरं प्रचुरं ददाति १७ । मनोज्ञं मनोज्ञं आत्मना एव आहरति १८ । दिवसस्य रात्रिकस्य न्याहरतो न प्रतिश्रुतोति १९ । रात्रिकस्य शीघ्रं शीघ्रं वक्ष्य भवति, महच्छन्देन खरनिहुरं भणति २० । व्याहृतं सत्प्र गतं श्रुतेन तत्र गतवैयोद्याप ददाति २१ । किं भणसि इति वक्ष्य भवति २२ । त्वमिति वदति २३ । तज्जातेन प्रतिभणति—कस्माद् प्रायो गृहानन्यं न करोति ? इत्यादि भणति त्वं कस्माद् न करोति ? इति भणति २४ । कया कयमाणस्य नो मुमना भवति २५ । नो नारमि त्वमिति भासते २६ । कया छेत्ता भवति २७ । परिपदं भेत्ता भवति—भिक्षावेला वट्टइ एवमाइउहवणेण सुचउत्त्यपोरिसिं भिनत्तीत्यर्थः २८ ।

अणुद्विधाए परिसाए कहेइ, तह निविट्टाए केव, अहिगयरेहिं अत्येहिं तमेव सुत्तं विगल्हेइ^१ इत्यर्थः । संथारयं पाएण घट्टेइ^२ । संथारए निसीयइ तुयेंट्टइ वा । उच्चासणे निसीयेंइ । समासणे बै । यो मिछुर्यतते बजायोगं श्रद्धानसे-
वनावर्जनादिना इत्येकोनविंशतिसूत्रार्थः ॥ २-३-४-५-६-७-८-९-१०-११-१२-१३-१४-१५-१६-१७-१८-१९-२० ॥
अध्ययवार्थं निगमयितुमाह—

इह एएसु ठाणेसु, जे भिक्खू जयई सया । विप्पं से सव्वसंसार, विप्पमुचह पंडिण ॥ २१ ॥ सि वेमि ॥
व्याख्या—‘इति’ अनेन प्रकारेण ‘एतेषु’ अनन्तरोर्येषु, शेषं स्पष्टमिति ॥ २१ ॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविरचितायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुख-
योधायां चरणविधिनामकमेकत्रिंशमध्ययनं समाप्तम् ॥

शत्रुरिथतायै परिषदे कथयति, तथा निविट्टायै वैव, अधिकतरैर्यैः तदेव सूत्रं विकल्पयति २९ । संसारक पादेन घट्टयति ३० । संसारके निषीदति स्वयंतयति वा ३१ । उच्चासने निषीदति ३२ । समासने वा ३३ ।^१

अथ द्वात्रिंशत्तमं प्रमादस्थानाख्यमध्ययनम् ।

‘अनन्तराध्ययने चरणमभिहितम्, तच्च प्रमादस्थानपरिहारत एवाऽऽसेवितुं शक्यं तत्परिहारश्च तत्परिज्ञानपूर्वक इति तदर्थं द्वात्रिंशमप्रमादस्थाननामकमध्ययनमधुनाऽऽरभ्यते’ इति सम्यन्धस्याऽस्येदमादिसूत्रम्—

अचंतकालस्स समूलयस्स, सव्वस्स दुक्खस्स उ जो पमोक्खो ।

तं भासओ मे पडिपुण्णचित्ता, सुणेह एगंतहिंयं हियत्थं ॥ १ ॥

व्याख्या—अन्तमतिक्रान्तोऽत्यन्तः, वस्तुनश्च द्वावन्तौ—आरम्भक्षणो निष्ठाक्षणश्च, तत्रेह आरम्भक्षणोऽन्तः परिगृह्यते, तथा चाल्यन्तः—अनादिः कालो यस्य सोऽत्यन्तकालस्तस्य, सह मूलेन—रूपायाविरतिरूपेण वर्तते इति समूलकस्तस्य, उक्तं हि—“मूलं संसारस्स उ, हुंति कसाया अविरई य” । सर्वस्य, दुःखयतीति दुःखं—संसारस्तस्य यः प्रकर्षेण मोक्षः—अप-
गमः प्रमोक्षः पूर्वस्य तुशब्दस्यावधारणार्थस्येह सम्यन्धान् प्रमोक्ष एव, तं भाषमाणस्य मे प्रतिपूर्णं—प्रक्रान्तार्थश्रवणव्य-
तिरिक्तविषयान्तरागमनेनाऽखण्डितं चित्तं येषां ते प्रतिपूर्णचित्ताः शृणुत एकान्तहितं, हितः—तत्त्वतो मोक्ष एव तदर्थ-
मिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ यथाप्रतिज्ञातमाह—

नाणस्स सव्वस्स पगासणाए, अत्ताणमोहस्स विवज्जणाए ।

रागस्स दोसस्स य संखणं, एगंतसुखं समुवेह मोक्खं ॥ २ ॥

१ “मूलं संसारस्य तु भवन्ति कथाया अविरतिश्च” ।

व्याख्या—‘ज्ञानस्य’ आमिनिबोधिकज्ञानादेः सर्वस्य, पाठान्तरेण सत्यस्य वा ‘प्रकाशनया’ निर्मलीकरणेन, अनेन ज्ञानात्मको मोक्षहेतुरुक्तः, तथा अज्ञानं—मल्यज्ञानादि मोहः—दर्शनमोहनीयम् अनयोः समाहारस्तस्य ‘विवर्जनया’ मिथ्याश्रुतश्रवणकुट्टिसङ्गपरिहारादिना, अनेन स एव सम्यग्दर्शनात्मकोऽभिहितः, रागस्य द्वेषस्य च सङ्घयेन, एतेन तस्यैव चारित्रात्मकस्याऽभिधानम्, रागद्वेषयोरेव तदुपघातकत्वाऽभिधानात्, ततश्चायमर्थः—सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रैरे-
कान्तसौख्यं समुपैति मोक्षम्, अयं च दुःखप्रमोक्षाविनाभावी इत्यनेन स एवोपलक्षित इति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ नन्वस्तु ज्ञानादिभिर्दुःखप्रमोक्षः, अमीषां तु कः प्राप्तिहेतुः ? उच्यते—

तस्सेस मग्गो गुरु-विद्धसेवा, विवज्जणा वालजणस्स दूरा ।

सज्झायएगंतनिसेवणा य, सुत्तऽत्थसंचित्तणया धिई य ॥ ३ ॥

व्याख्या—‘तस्से’ति अनन्तरमुक्तस्य मोक्षोपायस्यैव ‘मार्गः’ पन्था उपाय इत्यर्थः, यदुत गुरुवः—यथावच्छास्त्राऽ-
भिधायका वृद्धाश्च—श्रुतपर्यायादिवृद्धास्तेषां सेवा गुरुवृद्धसेवा, विवर्जना ‘वालजणस्य’ पार्थस्यदेः ‘दूरात्’ दूरेण, तथा स्वाध्यायस्यैकान्तनिषेवणा स्वाध्यायैकान्तनिषेवणा, ‘चः’ समुच्चये, सूत्रार्थसञ्चिन्तना धृतिश्च, नहि धृतिं विना ज्ञानादि-
लाभ इति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥ यद्येवंविधो ज्ञानादिमार्गः तत एतान्यमिलपता प्राक् किं विधेयम् ? इत्याह—

आहारमिच्छे मियमेसणिज्जं, सहायमिच्छे निउणत्थवुद्धिं ।

निकेयमिच्छिज्ज विवेगजोगं, समाहिकामे समणे तवस्सी ॥ ४ ॥

व्याख्या—आहारमिच्छेद् मितमेवणीयं सहायमिच्छेद् निपुणा अर्थेषु—जीवादिषु बुद्धिर्यस्य स तथा तं, निकेतमिच्छेद् विवेकः—तथाद्यसंसर्गस्तद्योगं तदुचितं, समाधिकामः श्रमणः तपस्वीति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥ एवंविधसहायाऽप्राप्तौ यत् कृत्यं तदाह—

न वा लभिज्जा निउणं सहायं, गुणाहियं वा गुणओ समं वा ।

इक्को वि पाचाइ विवज्जयंतो, विहरेज्ज कामेसु असज्जमाणो ॥ ५ ॥

व्याख्या—‘न’ निषेधे, वाशब्दः चेदर्थे, ततश्च न चेद् लभेत, शेषं सुगमम् ॥ ५ ॥ इत्थं सप्रसङ्गं ज्ञानादीनां दुःख-
प्रमोक्षोपायत्वमुक्तम् । इदानीं तेषामपि मोहादिक्षयनिवन्धनत्वात् तत्क्षयस्यैव प्राधान्येन दुःसप्रमोक्षहेतुत्वस्यापनार्थं
यथा मोहादीनां सम्भवः यथा दुःसहेतुत्वं यथा च दुःखस्याभावः प्रसङ्गतत्वेनां चाभावः तथाऽभिघातुमाह—

जहा य अंडप्पभवा बलागा, अंडं बलागप्पभवं जहा य ।

एमेव मोहाययणं खु तण्हं, मोहं च तण्हाययणं वयंति ॥ ६ ॥

रागो य दोसो वि य कम्मवीयं, कम्मं च मोहप्पभवं वयंति ।

कम्मं च जाई-मरणस्स मूलं, दुक्खं च जाई-मरणं वयंति ॥ ७ ॥

दुक्खं ह्यं जस्स न होइ मोहो, मोहो हओ जस्स न होइ तण्हा ।

तण्हा ह्या जस्स न होइ लोभो, लोभो हओ जस्स न किंचणाइ ॥ ८ ॥

व्याख्या—‘यथा च’ येनैव प्रकारेण अण्डप्रभवा बलाका अण्डं बलाकाप्रभवं यथा च, ‘एवमेव’ अनेनैव प्रकारेण
मोहः—अज्ञानं मिथ्यादर्शनं च स आयतनं—उत्पत्तिस्थानं यस्याः सा मोहायतना तां, ‘खुः’ अयधारणे, कृष्णां वदन्तीति
सम्बन्धः, यथोक्तमोहाभावे ह्यवश्यम्भावी कृष्णाक्षयः, मोहं च कृष्णायतनं वदन्ति । कृष्णा हि सति वस्तुनि मूर्च्छा,
स चा रागप्रधाना वतस्तया राग उपलक्ष्यते, सति च तत्र द्वेषोऽपि भवतीति सोऽपि अनयैवाक्षिप्यते, ततश्च कृष्णा-
ग्रहेण रागद्वेषाबुद्धौ, तदुत्कटतायां च सिद्ध एव मोहः, एतेन च परस्परं हेतु-हेतुमद्भावाऽभिधानेन यथा रागादीनां
सम्भवस्तथोक्तम् ॥ सम्प्रति यथैषां दुःसहेतुत्वं तथा यत्तुमाह—रागश्च द्वेषोऽपि च कर्मबीजं, कर्म चस्य निम्नक्रमत्वाद्
मोहप्रभव च वदन्ति, उत्तरार्द्धं सुगमम् ॥ यतश्चैवम् अतः किं स्थितम् ? इत्याह—दुःखं ‘हयमि’त्यादि, ‘किञ्चनानि’
द्रव्याणि, शेषं स्पष्टमिति सूत्रत्रयार्थः ॥ ६-७-८ ॥ सन्तत्वेन दुःखस्य मोहादयो हेतवः, इननोपायः तेषामयमेव ?
उताऽन्योऽप्यस्ति ? इत्याशङ्क्याह—

रागं च दोसं च तहेव मोहं, उद्धत्तुकामेण समूलजालं ।

जे जे उवाया पडिबज्जियद्वा, ते किन्तइस्सामि अहाणुपुवि ॥ ९ ॥

व्याख्या—सह मूलानामिव मूलानां तीव्रकपायोदयादीनां मोहप्रकृतीनां जालेन—समूहेन वर्तत इति समूलजालसं,
शेषं स्पष्टम् ॥ ९ ॥ यथाप्रतिज्ञातमेवाह—

रसा पगामं न निसेवियद्वा, पायं रसा दित्तिकरा नराणं ।

दित्तं च कामा समभिद्वंति, दुमं जहा साउफलं व पक्खी ॥ १० ॥

जहा दवग्गी पडरिधणे वणे, समारुओ नोवसमं उवेइ ।

एविंदियग्गी वि पगामभोहणो, न वंभयारिस्स हियाय कस्सई ॥ ११ ॥

विवित्तसिज्जासणजंतियाणं, ओमासणाणं दमिइंदियाणं ।

न रागसच्च धरिसेइ चित्तं, पराहओ वाहिरिवोसहेहिं ॥ १२ ॥

जहा धिरालावसहस्स मूले, न मूसगाणं वसही पसत्था ।

एमेव इत्थीनिलयस्स मज्जे, न वंभयारिस्स खमो निवासो ॥ १३ ॥

न रूव-लावण-विलास-हासं, न जंपियं इंगिय पेहियं वा ।

इत्थीण चित्तंसि निवेसइत्ता, दहं ववस्से समणे तवस्सी ॥ १४ ॥

अदंसणं चेव अपत्थणं च, अचित्तणं चेव अकित्तणं च ।

इत्थीजणस्सारियझाणजुग्गं, हियं सया वंभवए रयाणं ॥ १५ ॥

कामं तु देवीहि विभूसियार्हि, न चाहया खोभइउं तिगुत्ता ।

तहा वि एगंतहियं ति नचा, विवित्तवासो मुणिणं पसत्थो ॥ १६ ॥

मोक्खाभिकंखिस्स वि माणवस्स, संसारभीरुस्स ठियस्स धम्मो ।

न तारिसं दुत्तरमत्थि लोए, जह त्थिओ बालमणोहराओ ॥ १७ ॥

एए य संगे समइक्कमित्ता, सुहुत्तरा चेव भवंति सेसा ।

जहा महासागरमुत्तरित्ता, नई भवे अवि गंगासमाणा ॥ १८ ॥

कामाणुगिद्धिप्पभवं खु दुक्खं, सबस्स लोगस्स सदेवगस्स ।

जं काहयं माणसियं च किंचि, तस्संतगं गच्छइ वीघरागो ॥ १९ ॥

जहा य किंपागफला मणोरमा, रसेण वण्णेण य भुज्जमाणा ।

ते खुइए जीविय पच्चमाणा, एओवमा कामगुणा विवागे ॥ २० ॥

व्याख्या—सुगमम् । नवरम्—‘दृष्टिकराः’ धातूद्रेककारिणः, दृष्टं च कामाः समभिद्रवन्ति, कस्मिन् के ?
इत्याह—दुम यथा स्वादुफलं, ‘वे’ति निम्नक्रमः, ततश्च पक्षिण इव ॥ किञ्च—“जहे”त्यादि ॥ विविक्षय्यवस्थानेऽपि

कदाचित् स्त्रीसम्पाते यत्कर्तव्यं तदाह—‘न’ नैव रूपं—सुसंस्थानता लावण्यं—नयनमनसामाहादको गुणः विलासाः—
विशिष्टनेपथ्यरचनादयः हासः—प्रतीत एषां समाहारः, न ‘जल्पितम्’ उल्लिखितं “इगिय” चि विन्दुलोपात् ‘इद्वितम्’
अङ्गभङ्गादि ‘वीक्षितं’ प्रतीतं ‘वा’ समुच्चये, स्त्रीणां सम्बन्धि चित्ते ‘निवेश्य’ अहो! सुन्दरमिदमिति विकल्पतः स्थाप-
यित्वा ‘द्रष्टुम्’ इन्द्रियविषयतां नेतुं व्यवस्येत् श्रमणः तपस्वी ॥ किमित्येवमुपदिश्यते? इत्याह—अदर्शनं च, ‘एव’
अवधारणे, अदर्शनमेव च अप्रार्थनं च ‘अचिन्तनं चैव’ रूपाद्यपरिभावनम् ‘अकीर्तनं च’ नामतो गुणतो वा स्त्रीजनस्य,
आर्यध्यानं—धर्मादि तद्योग्यं—तद्धेतुत्वेनोचितम् ॥ ननु विकारहेतौ सति विक्रियन्ते येषां न चेतांसि त एव धीराः,
तत्किमिति विविक्तशय्यासनता विधीयते? इत्याह—“कामं तु” चि अनुमतमेवैतद् यद् ‘देवीभिः’ इत्यादि ॥ विवि-
क्तशय्यासनतासमर्थनार्थमेव स्त्रीणां दुरतिक्रमत्वमाह—“मोक्खे”त्यादि ॥ स्त्रीसङ्घातिक्रमेण गुणमाह—एतांश्च ‘सङ्घान्’
सम्बन्धान् प्रक्रमात् स्त्रीविषयान् समतिक्रम्य सुखोत्तराश्चैव भवन्ति ‘शेषाः’ द्रव्यादिसङ्घाः, यथा महासागरमुत्तीर्य
नदी भवेत् सुखोत्तरैवेति प्रक्रमः “अवि गंगासमाण” चि गङ्गासमानाऽपि ॥ किञ्च—कामेषु अनुगृह्णितः—सतताऽभिरुह्य
कामानुगृह्णितप्रभवमेव खुशब्दस्याऽवधारणार्थत्वाद् दुःखं सर्वस्य लोकस्य सदेवकस्य यत् कायिकं मानसिकं च ‘किञ्चिद्’
अल्पमपि तस्याऽन्तर्मेवाऽन्तर्गतं गच्छति वीतरागः ॥ ननु कामाः सुखरूपाः, तत्कथं तत्प्रभवमेव दुःखम्? उच्यते—‘यथा
च’ यथैव किम्पाकफलानि अपेर्गन्म्यमानत्वाद् मनोरम्भाण्यपि रसेन वर्णेन चशब्दाद् गन्धादिना च भुज्यमानानि ‘तानि’
लोकप्रतीतानि “खुद्दए” चि आर्पित्वात् ‘क्षोदयन्ति’ विनाशयन्ति जीवितं ‘पच्यमानानि’ विपाकावस्थाप्राप्तानि ॥ एतदुपमाः
कामगुणा विपाके विपाकदारुणतासाम्येन तत्तुल्या इति भाव इति सूत्रैकादशकार्यः ॥ १०-११-१२-१३-१४-१५-
१६-१७-१८-१९-२० ॥ इत्थं रागस्य केवलस्योद्धरणोपायमभिधाय सम्प्रति तस्यैव द्वेषसहितस्य तमाह—

जे इंदियाणं विसया मणुष्सा, न तेसु भावं निसिरे कयाई ।

न याऽमणुस्सेसु मणं पि कुज्जा, समाहिकामे समणे तवस्सी ॥ २१ ॥

व्याख्या—ये इन्द्रियाणां विषया मनोज्ञा न तेषु ‘भावम्’ अभिप्रायम् अपेर्गन्म्यमानत्वाद् भावमपि प्रस्तावादिन्द्रि-
याणि प्रवर्त्तयितुं किं पुनस्तत्प्रवर्त्तनमित्यपिशब्दार्थः ‘निसिरे’ कुर्यात् कदाचित्, न चामनोक्षेपु मनोऽपि, अत्रापि
इन्द्रियाणि प्रवर्त्तयितुमपि प्राग्वत् कुर्यात् समाधिकामः श्रमणः तपस्वी इति सूत्रार्थः ॥ २१ ॥ इत्थं रागद्वेषोद्धरणैपिणो
विषयेभ्यो निवर्त्तनमिन्द्रियाणामुपदिष्टम् । अधुना तेषु तत्प्रवर्त्तने रागद्वेषाऽनुद्धरणे च यो दोषस्तं प्रत्येकमिन्द्रियाणि
तत्प्रसङ्गतो मनश्चाश्रित्य दर्शयितुमाह—

चक्खुस्स रूवं गहणं वयंति, तं रागहेउं तु मणुष्समाहु ।

तं दोसहेउं अमणुष्समाहु, समौ य जो तेसु स वीयरगो ॥ २२ ॥

रूढस्स चक्खुं गहणं वयंति, चक्खुस्स रूवं गहणं वयंति ।

रागस्स हेउं समणुष्समाहु, दोसस्स हेउं अमणुष्समाहु ॥ २३ ॥

रूवेसु जो गिद्धिसुवेइ तिष्ठं, अकालियं पावइ सो विणासं ।

रागाउरे से जह वा पयंगे, आलोयलोले समुवेइ मच्चुं ॥ २४ ॥

जे यावि दोसं समुवेइ तिष्ठं, तंसि कखणे से उ उवेइ दुक्खं ।

दुहंतदोसेण सएण जंतू, न किंचि रूवं अवरज्झइ से ॥ २५ ॥

एगंतरत्तो रुहरंसि रूवे, अतालसे से कुणई पओसं ।

दुक्खस्स संपीलमुवेइ बाले, न लिप्पई तेण मुणी विरागे ॥ २६ ॥

रूवाणुगासाणुगए य जीवे, चराचरे हिंसइ णेगरूवे ।

चित्तेहिं ते परियावेइ बाले, पीलेइ अत्तट्ठ गुरू किलिट्ठे ॥ २७ ॥

रूवाणुवाए ण परिग्गहेण, उप्पायणे रक्खणसन्निओगे ।

वए विओगे य कहं सुहं से, संभोगकाले य अतित्तिलाभे ॥ २८ ॥

रूवे अतित्ते अ परिग्गहम्मि, सत्तोवसत्तो न उवेइ तुट्ठिं ।

अतुट्ठिदोसेण दुही परस्स, लोभाविले आययई अदत्तं ॥ २९ ॥

तण्हाभिभूयस्स अदत्तहारिणो, रूवे अतित्तस्स परिग्गहे य ।

मायामुसं बहूह लोभदोसा, तत्थाऽवि दुक्खा न विमुचई से ॥ ३० ॥

मोसस्स पच्छा य पुरत्थओ य, पओगकाले य दुही दुरंते ।

एवं अदत्ताणि समायअंतो, रूवे अतित्तो दुहिओ अणिस्सो ॥ ३१ ॥

रूवाणुरत्तस्स नरस्स एवं, कत्तो सुहं होज्ज कयाइ किंचि ? ।

तत्थोवभोगे वि किलेसदुक्खं, निवत्तई जस्स कए ण दुक्खं ॥ ३२ ॥

एमेव रूवम्मि गओ पओसं, उवेइ दुक्खोहपरंपराओ ।

पउट्ठचित्तो अ चिणाई कम्मं, जं से पुणो होइ वुरं विवागे ॥ ३३ ॥

रूवे विरत्तो मणुओ विसोगो, एएण दुक्खोहपरंपरेण ।
 न लिप्पई भवमज्झे वि संतो, जलेण वा पुक्खरिणीपलासं ॥ ३४ ॥
 सोयस्स सहं गहणं वयंति, तं रागहेउं तु मणुन्नमाहु ।
 तं दोसहेउं अमणुन्नमाहु, समो य जो तेसु स वीयरानो ॥ ३५ ॥
 सदस्स सोयं गहणं वयंति, सोयस्स सहं गहणं वयंति ।
 रागस्स हेउं समणुन्नमाहु, दोसस्स हेउं अमणुन्नमाहु ॥ ३६ ॥
 सहेसु जो गिद्धिमुवेह तिष्ठं, अकालियं पावह से विणासं ।
 रागाउरे हरिणमिए घ मुद्धे, सहे अतित्ते समुवेह मभुं ॥ ३७ ॥
 जे यावि दोसं समुवेह तिष्ठं, तंसि क्खणे से उ उवेह दुक्खं ।
 दुद्धंतदोसेण सएण जंतू, न किंचि सहं अवरज्झई से ॥ ३८ ॥
 एगंतरत्तो रुहरंसि सहे, अतालसे से कुणई पओसं ।
 दुक्खस्स संपीलमुवेह घाले, न लिप्पई तेण मुणी विरागो ॥ ३९ ॥
 सद्धानुगासाणुगए य जीवे, चराचरे हिंसह णेगरूवे ।
 चित्तेहिं ते परियावेह घाले, पीलेह अत्तट्ट गुरू किलिट्ठे ॥ ४० ॥
 सद्धानुवाएण परिग्गहेण, उप्पायणे रक्खणसन्निओगे ।
 वए विओगे य कहं सुहं से, संभोगकाले य अतित्तिलाभे ॥ ४१ ॥
 सहे अतित्ते य परिग्गहम्मि, सत्तोवसत्तो न उवेह तुट्ठिं ।
 अतुट्ठिदोसेण दुही परस्स, लोभाविले आययई अदत्तं ॥ ४२ ॥
 तण्हाऽभिभूयस्स अदत्तहारिणो, सहे अतित्तस्स परिग्गहे य ।
 मायामुसं बह्वह लोभदोसा, तत्थावि दुक्खा न विमुबई से ॥ ४३ ॥
 मोसस्स पच्छा य पुरत्थओ य, पओगकाले य दुही दुरंते ।
 एवं अदत्ताणि समाययंतो, सहे अतित्तो दुहिओ अणिस्सो ॥ ४४ ॥
 सद्धानुरत्तस्स नरस्स एवं, कत्तो सुहं हुज्ज कयाह किंचि ।
 तत्थोवभोगे वि किलेसदुक्खं, निवत्तए जस्स कए न दुक्खं ॥ ४५ ॥
 एमेव सदम्मि गओ पओसं, उवेह दुक्खोहपरंपराओ ।
 पउट्टचित्तो य विणेह कम्मं, जं से पुणो होह दुहं विवागे ॥ ४६ ॥
 सहे विरत्तो मणुओ विसोगो, एएण दुक्खोहपरंपरेण ।
 न लिप्पई भवमज्झे वि संतो, जलेण वा पुक्खरिणीपलासं ॥ ४७ ॥
 घाणस्स गंधं गहणं वयंति, तं रागहेउं समणुन्नमाहु ।
 तं दोसहेउं अमणुन्नमाहु, समो य जो तेसु स वीयरानो ॥ ४८ ॥
 गंधस्स घाणं गहणं वयंति, घाणस्स गंधं गहणं वयंति ।
 रागस्स हेउं समणुन्नमाहु, दोसस्स हेउं अमणुन्नमाहु ॥ ४९ ॥
 गंधस्स जो गिद्धिमुवेह तिष्ठं, अकालियं पावह से विणासं ।
 रागाउरे ओसहिगंधगिट्ठे, सण्णे बिलाओ विव निक्खमंतो ॥ ५० ॥
 जे आवि दोसं समुवेह तिष्ठं, तंसि क्खणे से उ उवेह दुक्खं ।
 दुद्धंतदोसेण सएण जंतू, न किंचि गंधो अवरज्झई से ॥ ५१ ॥
 एगंतरत्तो रुहरंसि गंधे, अतालसे से कुणई पओसं ।
 दुक्खस्स संपीलमुवेह घाले, न लिप्पई तेण मुणी विरागो ॥ ५२ ॥
 गंधाणुयासाणुगए य जीवे, चराचरे हिंसह णेगरूवे ।
 चित्तेहिं ते परितावेह घाले, पीलेह अत्तट्ट गुरू किलिट्ठे ॥ ५३ ॥
 गंधाणुवाएण परिग्गहेण, उप्पायणे रक्खणसन्निओगे ।
 वए विओगे य कहं सुहं से, संभोगकाले य अतित्तिलाभे ॥ ५४ ॥
 गंधे अनिसे य परिग्गहम्मि, सत्तोवसत्तो न उवेह तुट्ठिं ।
 अतुट्ठिदोसेण दुही परस्स, लोभाविले आययई अदत्तं ॥ ५५ ॥
 तण्हाऽभिभूयस्स अदत्तहारिणो, गंधे अतित्तस्स परिग्गहे य ।
 मायामुसं बह्वह लोभदोसा, तत्थावि दुक्खा न विमुबई से ॥ ५६ ॥
 मोसस्स पच्छा य पुरत्थओ य, पओगकाले य दुही दुरंते ।
 एवं अदत्ताणि समाययंतो, गंधे अतित्तो दुहिओ अणिस्सो ॥ ५७ ॥

गंधाणुरत्तस्स नरस्स एवं, कत्तो सुहं होज्ज कयाइ किंचि ? ।
 तत्थोवभोगे वि किलेसदुक्खं, निवत्तए जस्स कए ण दुक्खं ॥ ५८ ॥
 एमेव गंधम्मि गओ पओसं, उवेइ दुक्खोहपरंपराओ ।
 पउट्टचित्तो य चिणाइ कम्मं, जं से पुणो होइ दुहं विवागे ॥ ५९ ॥
 गंधे विरत्तो मणुओ विसोगो, एएण दुक्खोहपरंपरेण ।
 न लिप्पई भवमज्जे वि संतो, जलेण वा पुक्खरिणीपलासं ॥ ६० ॥
 जिब्भाए रसं गहणं वयंति, तं रागहेउं समणुन्नमाहु ।
 तं दोसहेउं अमणुन्नमाहु, समो य जो तेसु स वीयरगो ॥ ६१ ॥
 रसस्स जिब्भं गहणं वयंति, जिब्भाए रसं गहणं वयंति ।
 रागस्स हेउं समणुन्नमाहु, दोसस्स हेउं अमणुन्नमाहु ॥ ६२ ॥
 रसस्स जो गिद्धिमुवेइ तिब्बं, अकालियं पावइ से विणासं ।
 रागाउरे बडिसविभिन्नकाए, मच्छे जहा आमिसभोगगिद्धे ॥ ६३ ॥
 जे आवि दोसं समुवेइ तिब्बं, तंसि क्खणे से उ उवेइ दुक्खं ।
 दुहंतदोसेण सएण जंतू, रसं न किंचि अवरज्झई से ॥ ६४ ॥
 एगंतरत्तो रुहरे रसम्मि, अतालसे से कुणई पओसं ।
 दुक्खस्स संपीलमुवेइ वाले, न लिप्पई तेण मुणी विरागो ॥ ६५ ॥

रसाणुयासाणुगए य जीवे, चराचरे हिंसइ णेगरूवे ।
 चित्तेहिं ते परितावेइ वाले, पीलेइ अत्तट्ठ गुरु किलिद्धे ॥ ६६ ॥
 रसाणुवाएण परिग्गहेण, उप्पायणे रक्खणसन्निओगे ।
 वए विओगे य कहं सुहं से, संभोगकाले य अतित्तिलाभे ॥ ६७ ॥
 रसे अतित्ते य परिग्गहम्मि, सत्तोवसत्तो न उवेइ तुट्ठिं ।
 अतुट्ठिदोसेण दुही परस्स, लोभाविले आययई अदत्तं ॥ ६८ ॥
 तण्हाऽभिभूयस्स अदत्तहारिणो, रसे अतित्तस्स परिग्गहे य ।
 भायामुसं वड्ढइ लोभदोसा, तत्थाऽवि दुक्खा न विमुच्चती से ॥ ६९ ॥
 मोसस्स पच्छा य पुरत्थओ य, पओगकाले य दुही दुरंते ।
 एवं अदत्ताणि समाहयंतो, रसे अतित्तो दुहिओ अणिस्सो ॥ ७० ॥
 रसाणुरत्तस्स नरस्स एवं, कत्तो सुहं होज्ज कयाइ किंचि ? ।
 तत्थोवभोगे वि किलेसदुक्खं, निवत्तए जस्स कए न दुक्खं ॥ ७१ ॥
 एमेव रसम्मि गओ पओसं, उवेइ दुक्खोहपरंपराओ ।
 पउट्टचित्तो य चिणाति कम्मं, जं से पुणो होइ दुहं विवागे ॥ ७२ ॥
 रसे विरत्तो मणुओ विसोगो, एएण दुक्खोहपरंपरेण ।
 न लिप्पई भवमज्जे वि संतो, जलेण वा पुक्खरिणीपलासं ॥ ७३ ॥

कायस्स फासं गहणं वयंति, तं रागहेउं समणुन्नमाहु ।
 तं दोसहेउं अमणुन्नमाहु, समो य जो तेसु स वीयरगो ॥ ७४ ॥
 फासस्स कायं गहणं वयंति, कायस्स फासं गहणं वयंति ।
 रागस्स हेउं समणुण्णमाहु, दोसस्स हेउं अमणुन्नमाहु ॥ ७५ ॥
 फासस्स जो गिद्धिमुवेइ तिब्बं, अकालियं पावइ से विणासं ।
 रागाउरे सीयजलावसन्ने, गाहग्गहीए महिसे व रन्ने ॥ ७६ ॥
 जे यावि दोसं समुवेइ तिब्बं, तंसि क्खणे से उ उवेइ दुक्खं ।
 दुहंतदोसेण सएण जंतू, न किंचि फासं अवरज्झई से ॥ ७७ ॥
 एगंतरत्तो रुहरंसि फासे, अतालसे से कुणई पओसं ।
 दुक्खस्स संपीलमुवेइ वाले, न लिप्पई तेण मुणी विरागो ॥ ७८ ॥
 फासाणुगासाणुगए य जीवे, चराचरे हिंसइ णेगरूवे ।
 चित्तेहिं ते परितावेइ वाले, पीलेइ अत्तट्ठ गुरु किलिद्धे ॥ ७९ ॥
 फासाणुवाएण परिग्गहेण, उप्पायणे रक्खण-सन्निओगे ।
 वए विओगे य कहं सुहं से, संभोगकाले य अतित्तिलाभे ॥ ८० ॥
 फासे अतित्ते य परिग्गहम्मि, सत्तोवसत्तो न उवेइ तुट्ठिं ।
 अतुट्ठिदोसेण दुही परस्स, लोभाविले आययई अदत्तं ॥ ८१ ॥

तण्हाऽभिभूयस्स अदत्तहारिणो, फासे अतित्तस्स परिग्गहे य ।
 मायामुसं वह्ह लोभदोसा, तत्थाऽवि दुक्खा न विमुच्हं से ॥ ८२ ॥
 मोसस्स पच्छा य पुरत्थओ य, पओगकाले य दुही दुरंते ।
 एवं अदत्ताणि समाइयंतो, फ ते अतित्तो दुहिओ अणिस्सो ॥ ८३ ॥
 फासाणुरत्तस्स नरस्स एवं, कत्तो सुहं होज्ज कयाइ किंचि ? ।
 तत्थोवभोगे वि किलेसदुक्खं निवत्तए जस्स कए न दुक्खं ॥ ८४ ॥
 एमेव फासम्मि गओ पओसं, उवेइ दुक्खोहपरंपराओ ।
 पउट्टचित्तो य चिणाइ कम्मं, जं से पुणो होइ दुहं विवागे ॥ ८५ ॥
 फासे विरत्तो मणुओ विसोगो, एणण दुक्खोहपरंपराओ ।
 न लिप्पई भवमज्जे वि संतो, जलेण वा पुक्खवरिणीपलासं ॥ ८६ ॥
 मणस्स भावं गहणं वयंति, तं रागहेउं समणुत्तमाहु ।
 तं दोसहेउं अमणुत्तमाहु, समो य जो तेसु स धीयरारो ॥ ८७ ॥
 भावस्स मणं गहणं वयंति, मणस्स भावं गहणं वयंति ।
 रागस्स हेउं समणुत्तमाहु, दोसस्स हेउं अमणुत्तमाहु ॥ ८८ ॥
 मणेण जो गिट्ठिमुवेइ तिवं, अकालियं पायइ से विणासं ।
 रागाउरे कामगुणेसु गिट्ठे, करेणुमग्गावडिए गए वा ॥ ८९ ॥

जे झावि दोसं समुवेइ तिवं, तंसि कवणे से उ उवेइ दुक्खं ।
 दुहंतदोसेण सएण जंतू, न किंचि भावं अवरज्जई से ॥ ९० ॥
 एगंतरत्तो न्दरंसि भावे, अनालिसे से कुणई पओसं ।
 दुक्खस्स संपीलमुवेइ वाले, न लिप्पई तेण मुणी विरागो ॥ ९१ ॥
 भावाणुगासाणुगए य जीवे, चराचरे हिंसइ पेगस्सवे ।
 चित्तेहिं ते परिनावेइ वाले, पीलेइ अत्तट्ट गुरू किलिट्ठे ॥ ९२ ॥
 भावाणुवाएण परिग्गहेण, उप्पायणे रक्खण-सन्निओगे ।
 वए विओगे य कहं सुहं से, संभोगकाले य अनित्तिलाये ॥ ९३ ॥
 भावे अनित्ते य परिग्गहम्मि, सत्तोवसत्तो न उवेइ दुहिं ।
 अतुट्ठिदोसेण दुही परस्स, लोभाविले आययई अदत्तं ॥ ९४ ॥
 तण्हाऽभिभूयस्स अदत्तहारिणो, भावे अतित्तस्स परिग्गहे य ।
 मायामुसं वह्ह लोभदोसा, तत्थाऽवि दुक्खा न विमुच्हं से ॥ ९५ ॥
 मोसस्स पच्छा य पुरत्थओ य, पओगकाले य दुही दुरंते ।
 एवं अदत्ताणि समाइयंतो, भावे अतित्तो दुहिओ अणिस्सो ॥ ९६ ॥
 भावाणुरत्तस्स नरस्स एवं, कत्तो सुहं होज्ज कयाइ किंचि ? ।
 तत्थोवभोगे वि किलेसदुक्खं, निवत्तए जस्स कए न दुक्खं ॥ ९७ ॥

एमेव भावम्मि गओ पओसं, उवेइ दुक्खोहपरंपराओ ।
 पउट्टचित्तो य चिणाइ कम्मं, जं से पुणो होइ दुहं विवागे ॥ ९८ ॥
 भावे विरत्तो मणुओ विसोगो, एणण दुक्खोहपरंपरेण ।
 न लिप्पई भवमज्जे वि संतो, जलेण वा पुक्खवरिणीपलासं ॥ ९९ ॥

व्याख्या—“चक्रुस्त” इत्यादिसूत्राणि ऋषयः प्रवृत्तानि । तत्रापि चतुराश्रित्य त्रयोदश—चतुर्यो रूपं, गृह्यतेऽनेनेति ग्रहणं, कोऽर्थः ? आक्षेपक वदन्ति । ततः किम् ? इत्याह—‘तद्’ रूप रागहेतुः, ‘तु’ पूरणे, मनोज्ञमाहुः, तथा ‘तद्’ रूपमेव द्वेषहेतुम् अमनोज्ञमाहुः, ततस्तयोश्चतुःप्रवर्तने रागद्वेषसम्भवात् तदुद्भवाशक्तिश्चक्षुणो दोष इति भावः । आह—एव न कश्चित् सति रूपे वीतरागः स्याद् अत आह—‘समस्तु’ अरक्तद्विष्टतया तुल्यः पुनर्यः ‘तयोः’ मनोहेतुरूपयोः स वीतराग इव वीतरागः, उपलक्षणत्वाद् वीतद्वेषश्च, इदमुक्तं भवति—न तावत् चतुः तयोः प्रवर्तयेत्, कवञ्चिन् प्रवर्तने च समतानेवावलम्बेतेति ॥ ननु यथैव रूपमेव रागद्वेषजनकं ततस्तदुद्भवाशक्तिस्तद्वैव चिन्ताऽस्तु, रूपे चक्षुर्न प्रवर्तयेद् इत्येव तु न चक्षुःप्रश्निन्ता कतुं युक्त्याशङ्क्याह—रूपस्य चक्षुः गृहातीति ग्रहणं वदन्ति, तथा चक्षुषो रूपं गृह्यत इति ग्रहणं वदन्ति, अनेन च रूपचक्षुषोर्ग्राह्यग्राह्यभावदर्शनतः परस्परमुपकार्योपकारकभाव उक्तः, ततो यथा रूपं रागद्वेषकारणं तथा चक्षुरपि इत्युक्तं भवति । अत आह—रागस्य हेतु प्रक्रमात् चक्षुः सह मनोहेतुन ग्राहेण रूपेण वर्तते समनोज्ञमाहुः, द्वेषस्य हेतुम् ‘अमनोज्ञम्’ अविद्यमानमनोज्ञरूपमाहुः ॥ इत्थं रागद्वेषोद्भवाणोपायमभिवाच्य एतदनुद्वरणे दोषमाह—रूपेयुयः ‘गृहि’ रागरूपा उपैति तीव्राम्, अकाले भवम् आकालिकं प्राप्नोति । यदुक्तम्—इच्छा मूर्च्छां काम, चेहो गार्ह्यं ममत्वमभिनन्द । अभिलाष इत्यनेनानि रागपर्यायवचनानि ॥ १ ॥

स विनाशं रागातुरः सन् 'सः' इति लोकप्रतीतिः, 'यथा वा' इति वाशब्दस्यैवकारार्थत्वाद् यथैव पतङ्गः 'आलोकलोलः' स्निग्धदीपशिखादर्शनलम्पटः समुपैति मृत्युम् ॥ 'यश्च' इति यस्तु, अपिः तस्मिन् इत्यनेन योक्ष्यते, द्वेपं समुपैति रूपेष्विति प्रक्रमः तीव्रम्, स किम्? इत्याह—तस्मिन्नपि क्षणे सः 'तुः' पूरणे उपैति 'दुःखं' चित्तसन्तापादिकम् । इत्थं तर्हि रूपस्यैव दुःखहेतुत्वं तद्दर्शन एव द्वेपसम्भवाद् इत्याशङ्क्याह—दुष्टं दमनं दुर्दान्तं तच्च प्रक्रमात् चक्षुषः तदेव दोषो दुर्दान्तदोषस्तेन 'स्वकेन' आत्मीयेन 'जन्तुः' देही न 'किञ्चिद्' अल्पमपि रूपमपराध्यति "से" तस्य ॥ इत्थं रागद्वेपयोरनर्थहेतुत्वमुक्तम् । इदानीं तु द्वेपस्यापि रागहेतुकत्वात् स एव महाऽनर्थमूलमिति दर्शयंस्तस्य विशेषतः परिहर्तव्यतां ख्यापयितुमाह—एकान्तरक्तः 'रुचिरे' मनोरमे रूपे 'अतादृशे' अनीदृशे स करोति प्रद्वेषम्, तथा च दुःखस्य 'सम्पीडं' सद्भावं समुपैति 'वालः' अज्ञः, न लिप्यते तेन मुनिर्विरागः ॥ सम्प्रति रागस्यैव हिंसाद्याश्रवनिमित्ततामिहैव च तद्वहारेण दुःखजनकत्वं सूत्रपट्टेनाह—रूपं—प्रस्तावाद् मनोज्ञमनुगच्छति रूपाऽनुगा सा चाऽसौ आशा च रूपाऽनुगाशा—रूपविषयोऽभिलाष इत्यर्थः तदनुगतश्च, पठन्ति च—“रूपाणुवायाणुग ए य” इति रूपाणामुपायैः—उपाजैनहेतुभिरनुगत उपायाऽनुगतः स च जीवान् 'चराचरान्' त्रसस्थावरान् हिनस्ति अनेकरूपान्, काञ्चित् तु 'चित्रैः' अनेकप्रकारैरुपायैरिति गम्यते तान् 'परितापयति' दुःखयति वालः, अपरांश्च पीडयति एकदेशदुःखोत्पादनेन 'आत्मार्थं गुरुः' स्वप्रयोजननिष्ठः 'छिष्टः' रागवाधितः ॥ अन्यच्च—रूपेऽनुपातः—गमनम् अनुराग इत्यर्थः रूपाऽनुपातस्तस्मिन् सति 'णे'ति पूरणे, 'परिग्रहेण' मूर्च्छात्मकेन हेतुना 'उत्पादने' उपाजने रक्षणं च—अपायेभ्यः सन्नियोगश्च—स्वपरप्रयोजनेषु सम्यगव्यापारणं रक्षण-सन्नियोगं तस्मिन् "व्यये" इति 'व्यये' विनाशे 'वियोगे' विरहे सर्वत्र रूपस्येति गम्यते, क सुखं? न कश्चित् "से" तस्य, इदमुक्तं भवति—सुरूपकलत्रकरितुरगादीनामुत्पादनादिषु दुःखमेवाऽनुभवति

रूपाऽनुरागी । पठन्ति च—“रूपाणुरागेण” इति तत्र रूपाणुरागेण हेतुना यः परिग्रहस्तेन, शेषं तथैव, स्यादेतत्—मा भूदुत्पादनादिषु रूपस्य सुखं, सम्भोगकाले भविष्यतीत्याशङ्क्याह—सम्भोगकाले च 'अवृत्तिलाभे' वृत्तिप्राप्त्यभावे क सुखम्? इति सम्बन्धः, उत्तरोत्तरेच्छया हि खिद्यत एव रागी ॥ आह—एवं परिग्रहाद् दुःखमनुभवतस्तद्भीरुतया ततो निवृत्तिर्दोषान्तरानारम्भणं वा किमस्य सम्भवतीत्याशङ्क्याह—रूपेऽवृत्तः चस्य भिन्नक्रमत्वात् 'परिग्रहे च' तद्विषयमूर्च्छा-त्मके सक्तः—सामान्येनैवासक्तिमान् उपसक्तश्च—गाढमासक्तस्ततः सक्तश्च पूर्वम् उपसक्तश्च पश्चात् सक्तोपसक्तः नोपैति तुष्टिम्, तथा चातुष्टिरेव दोषोऽतुष्टिदोषस्तेन 'दुःखी' यदि ममेदमिदं च रूपवद्वस्तु स्यादित्याकाङ्क्षातोऽतिशयदुःखवान् सन्, किं कुरुते? इत्याह—परस्य सम्बन्धि रूपवद्वस्त्विति गम्यते 'लोभाविलः' लोभकलुपः आवृत्तेऽदत्तम् ॥ तत्किमस्यैतावानेव दोष उताऽन्योऽपि? इत्याशङ्क्याह—'वृष्णाऽभिभूतस्य' लोभपराजितस्य, तत एवाऽदत्तहारिणो 'रूपे' रूपविषयो यः परिग्रहस्तस्मिन्निति योगः चस्य भिन्नक्रमत्वाद् अवृत्तस्य च मायाप्रधान "मोस" इति 'मृपा' अलीकभाषण मायामृपा वर्द्धते, कुतः पुनरिदमित्थम्? इत्याह—लोभदोषात्, लुब्धो हि परस्वमादत्ते आदाय च तद्गोपायनपरो मायामृपां यत्किं, तत्राऽपि को दोषः? इत्याह—'तत्राऽपि' मृपाभाषणेऽपि दुःखान्न विमुच्यते सः ॥ दुःखाऽविमुक्तमेव भाषयति—“मोसस्स” इति अनृतभाषणस्य पश्चाच्च पुरस्ताच्च प्रयोगकाले च दुःखी सन्, तत्र पश्चादिदं न मया सुसंस्थापितमुक्तमिति पश्चात्तापतः पुरस्ताच्च कथमयं मया वञ्चनीय इति चिन्तया प्रयोगकाले च नासौ ममालीकभाषितां लक्षयतीति क्षोभतः, तथा दुष्टोऽन्तः—पर्यन्तः तज्जन्मन्यनेकविडम्बनातोऽन्यजन्मनि च नरकादिप्राप्त्या यस्यासौ दुरन्तो भवति जन्तुरिति गम्यते, अथवा 'मोपस्य' स्तेयस्येति व्याख्येयम् ॥ उपसहारमाह—'एवम्' अमुना प्रकारेण जदत्तानि समाददानो रूपेऽवृत्तः सन् दुःखितो भवति, कीदृशः सन्? इत्याह—'अनिशः'

कस्यचित्सम्बन्धिनाऽवष्टम्भेन रहितः, मैथुनरूपाश्रवोपलक्षणं चैतत् ॥ उक्तमेवार्थं निगमयितुमाह—रूपाऽनुरक्तस्य नरस्य 'एवम्' अनन्तरोक्तप्रकारेण कुतः सुखं भवेत् कदाचित् किञ्चित्?, किमिलेवम्?, यतः 'तत्र' रूपाऽनुरागे उपभोगेऽपि 'क्लेशदुःखम्' अवृत्तिलाभतालक्षणबाधाजनितमसातम्, उपभोगमेव विशिनष्टि—'निर्वर्त्तयति' उत्पादयति, 'यस्य' उपभोगस्य कृते "णं" वाक्यालङ्कारे, 'दुःखं' कृच्छ्रम् आत्मन इति गम्यते ॥ इत्थं रागस्यानर्थहेतुतामभिधाय द्वेपस्याऽपि तामतिद्वेषुमाह—'एवमेव' यथाऽनुरक्तस्तथैव रूपे गतः प्रद्वेषमुपैति 'दुःखौघपरम्पराः' उत्तरोत्तरदुःखसमूहरूपाः, तथा प्रदुष्टचित्तः चस्य भिन्नक्रमत्वात् चिनोति च कर्म, 'यत्' कर्म "से" तस्य पुनर्भवति 'दुःखं' दुःखहेतुः 'विपाके' अनुभवकाले, इह परत्र चेति भावः । पुनर्दुःखग्रहणमैहिकदुःखापेक्षम्, अशुभकर्मोपचयश्च हिंसाद्याश्रवाऽविनाभावीति तद्वेतुत्वमनेनाऽऽक्षिप्यते ॥ इत्थं रागद्वेपयोरनुद्धरणे दोषमभिधाय तदुद्धरणे गुणमाह—रूपे विरक्तः उपलक्षणत्वाद् अद्विष्टश्च मनुजः 'विशोकः' शोकरहितः सन् तन्निवन्धनयो रागद्वेपयोरभावात् 'एतेन' अनन्तरोपदर्शितेन "दुःखोहपरपरेण" इति दुःखानाम् ओघाः—सद्भातास्तेषां परम्परा—सन्ततिः दुःखौघपरम्परा तथा 'न लिप्यते' न स्पृश्यते भवमध्येऽपि 'सन्' तिष्ठन्, दृष्टान्तमाह—जलेनेव, वाशब्दस्योपसार्थत्वात् 'पुष्करिणीपलाशं' पद्मिनीपत्रं जलमध्ये सदिति शेषः ॥ इत्थं चक्षुराश्रित्य त्रयोदश सूत्राणि व्याख्यातानि । एतदनुसारेणैव शेषेन्द्रियाणां मनसश्च त्रयोदश सूत्राणि व्याख्येयानि । नवरम्—'हरिणमिए' इति मृगः सर्वोऽपि पशुरुच्यते, ततश्च 'हरिणमृगः' हरिणपशुः ॥ तथा "वडिसविभिन्नकाए" इति वडिशं—प्रान्तन्यस्तामिषो लोहकीलकः ॥ 'मनसः' चेतसो भावः—अभिप्रायः स चेह स्मृतिगोचरस्त 'ग्रहणं' ग्राह्यं वदन्ति, 'मनोज्ञं' मनोज्ञरूपादिविषयम् 'अमनोज्ञं' तद्विपरीतविषयम् । एवमुत्तरग्रन्थोऽपि भावविषयरूपाद्यपेक्षया व्याख्येयः । यद्वा स्वप्नकामदशादिषु भावोपस्थापितो रूपादिरपि भाव उच्चः, स मनसो ग्राह्यः । 'करेणुमग्गावहिप

गप च" ति करेण्वा मार्गेण-निजपथेन अपहृतः-आकृष्टः कोणुमार्गापहृतः 'गज इव' हस्तीव, स हि मदान्धोऽप्यदूरचर्त्तिनीं करिणीमुपदृश्य तद्रूपादिमोहितः सन्मार्गानुगामितया गृह्यते, ततः सद्गामादिषु विनाशमाप्नोति । आह-एवं चक्षुरादीन्द्रियचक्षादेव गजस्य प्रवृत्तिरिति कथमस्य दृष्टान्तत्वेनाऽभिधानम् ? उच्यते-एवमेतत्, मनःप्राधान्यविवक्षया तु एतन्नेयम् इत्यष्टसप्ततिसूत्रार्थः ॥ २२-२३-२४-२५-२६-२७-२८-२९-३०-३१-३२-३३-३४-३५-३६-३७-३८-३९-४०-४१-४२-४३-४४-४५-४६-४७-४८-४९-५०-५१-५२-५३-५४-५५-५६-५७-५८-५९-६०-६१-६२-६३-६४-६५-६६-६७-६८-६९-७०-७१-७२-७३-७४-७५-७६-७७-७८-७९-८०-८१-८२-८३-८४-८५-८६-८७-८८-८९-९०-९१-९२-९३-९४-९५-९६-९७-९८-९९ ॥ उक्तमेवार्थं सङ्क्षेपत उपसहारव्याजेनाऽऽह-

एविंदियत्था य मणस्स अत्था, दुक्खस्स हेउं मणुयस्स रागिणो ।

ते चेव थेवं पि कयाह दुक्खं, न वीयरारागस्स करिति किंचि ॥ १०० ॥

व्याख्या-‘एवम्’ उक्तन्यायेन इन्द्रियार्थाः, चक्षुः भिन्नकृमत्वाद् मनसोऽर्थाश्च उपलक्षणत्वाद् इन्द्रियमतांति च दुःखस्य हेतवो भवतुजस्य रागिणः, उपलक्षणत्वाद् द्वेषिणश्च । ते चैव स्तोकमपि कदाचिद् दुःखं न ‘वीतरागस्ये’ति विगतरागद्वेषस्य कुर्वन्ति ‘किञ्चिदिति’ शरीर मानस चेति सूत्रार्थः ॥ १०० ॥ ननु न कश्चन कामभोगेषु सत्सु वीतरागः सम्भवति, तत्कथमस्य दुःखाभावः ? उच्यते-

न कामभोगा समयं उवेंति, न यावि भोगा विगइं उवेंति ।

जे तप्पओसी य परिग्गही य, सो तेसु मोहा विगइं उवेइ ॥ १०१ ॥

व्याख्या-न कामभोगाः ‘समता’ रागद्वेषाऽभावरूपा ‘उपयान्ति’ उपगच्छन्ति हेतुत्वेनेति गम्यते, तद्वेतुत्वे हि तेषां न कश्चिद् रागद्वेषवान् भवेत्, न चाऽपि ‘भोगाः’ शब्दादयः ‘विकृति’ क्रोधादिरूपा, तद्वाऽपि हेतुत्वेनोपयान्ति, अन्यथा न कश्चन रागद्वेषरहितः स्यात्, कोऽनयोत्तर्हि हेतुः ? इत्याह-यः तत्तद्वेषी च ‘परिग्रही च’ परिग्रहबुद्धिमान् तेष्वेव रागीत्यर्थः, स तेषु ‘मोहान्’ मोहनीयाद् विकृतिमुपैति, रागद्वेषरहितस्तु समतामित्यर्थादुक्तं भवतीति सूत्रार्थः ॥ १०१ ॥ किंस्वरूपा पुनरसौ विकृतिः यां रागद्वेषवशादुपैति ? इत्याह-

कोहं च माणं च तहेव मायं, लोभं हुणुं अरइं रइं च ।

हासं भयं सोगपुमितिधवेयं, नपुंसवेयं विविहे य भावे ॥ १०२ ॥

आवज्जई एवमणेगरूवे, एवंविहे कामगुणेषु सत्तो ।

अन्ने य एयप्पभवे विसेसे, कारुण्यदीणे हिरिमे वइस्से ॥ १०३ ॥

व्याख्या-लोभं च मानं च तथैव माया लोभं च जुगुप्साम् अरतिं रतिं च हासं भयं शोकपुंस्त्रीवेदमिति समाहारनिर्देशः, तत्र ‘पुवेइ’ योपिदभिलाष ‘लीवेइ’ पुण्याऽभिपन्नं ‘नपुंसकवेदम्’ उभयाऽभिलाषं, विविधाश्च ‘भावान्’ हर्षविषादादीन् आपद्यते ‘एवम्’ अमुना रागद्वेषवत्तालक्षणेन प्रकारेण ‘जनेकरूपान्’ बहुभेदान् ‘अनन्तानुबन्ध्यादिभेदेन वारतन्वभेदेन च ‘एवंविधान्’ उक्तप्रकारान् विकारानिति गम्यते, कामगुणेषु सक्तं अन्याश्च ‘एतत्प्रभवान्’ क्रोधादिजनितान् ‘विशेषान्’ परितापदुर्गतिपातादीन्, कीदृशः सन् ? इत्याह-कारुण्यत्सदीभूतो द्वीनः कारुण्यदीनः मध्यपदलोपी समासः अत्यन्तदीन इत्यर्थः, ‘हिरिमे’ ति ‘हीमान्’ लज्जावान्, कोपाद्यापन्नो हि प्रीतिविनाशादिकनिर्हृयाऽनुभवन् परत्र च तद्विपाकमतिकटुकं परिभावयन् प्रायोऽतिदिन्यं लज्जा च भजते, तथा “वहस्त” ति आर्पित्वात् ‘द्वेष्यः’ तत्तद्विषयत्वात् सर्वस्याऽप्रीतिभाजनमिति सूत्रद्वयार्थः ॥ १०२-१०३ ॥ पुनरप्यतिदुरन्ततया रागस्य प्रकारान्तरेणोद्धरणोपायाऽभिधानार्थं तद्विषयैव दोषदर्शनार्थं चेदमाह-

कप्पं न इच्छिज्ज सहायलिच्छु, पच्छाणुतावेण तवप्पभावं ।

एवं विकारे अमियप्पयारे, आवज्जई इंदियचोरवस्से ॥ १०४ ॥

व्याख्या-कल्पते-स्वाध्यायादिक्रियासु नमर्थो भवतीति कल्पः-योग्यस्त्वम्, अपेक्षान्यमानत्वान् कल्पमपि, किं पुनरकल्पं ? शिष्यादिकमिति गम्यते, न इच्छेत् ‘सहायलिप्सुः’ ममाऽयं विश्रामणादिसाहाय्यं करिष्यतीत्यभिलाषुकः सन्, तथा पञ्चाविति-प्रस्तावाद् व्रतस्याऽङ्गीकाराद् उत्तरकालमनुतापः-किमेतावन्मया कष्टमङ्गीकृतमिति चित्तसन्तापात्मकः पश्चादनुतापस्तेन हेतुना उपलक्षणत्वादित्यथा वा ‘तपःप्रभाव’ तपःफलम् इहैवामर्षोपध्यादिलब्धिप्राप्तेन भवान्तरभोगादिनिदानकरणेन वा नेच्छेदिति प्रक्रमः । किमेव निषिध्यते ? इत्याह-‘एवम्’ अमुना प्रकारेण ‘विकारान्’ दोषान् अमितप्रकारानापद्यते इन्द्रियचोरवश्यः, एवं च ब्रुवतोऽयमाशयः-तदनुग्रहबुद्ध्या कल्पं पुष्टालम्बनेन तपःप्रभावं वाञ्छतोऽपि न दोषः । एतेन च रागस्य हेतुद्वयपरिहरणमुद्धरणोपाय उक्तः । उपलक्षणं चैतदीदृशम्, अन्येषामपि रागहेतुना परिहारस्य, ततः सिद्धमस्योद्धरणोपायानां तद्विषयैव च दोषाणामभिधानमिति सूत्रार्थः ॥ १०४ ॥ किं च-

तथो से जायंति पओअणाइं, निमज्जिउं मोहमहन्नवम्मि ।

सुहेसिणो दुक्खविणोयणत्ता, तप्पच्चयं उज्जमए अ रागी ॥ १०५ ॥

व्याख्या-‘ततः’ इति विकारापचरन्तर् ‘से’ तस्य जायन्ते ‘प्रयोजनानि’ विषयसेवनहिंसादीनि “निमज्जिउ” ति निमज्जयितुमिव निमज्जयितुं प्रक्रमात् तमेव जन्तु मोहमहार्णवे, किमुक्तं भवति ?-यैर्मोहमहार्णवे निमग्न इव जन्तुः

क्रियते, कीदृशस्य पुनरस्य किमर्थं चैवंविधप्रयोजनानि जायन्ते ? इत्याह—सुखैषिणो दुःखविनोदनार्थम्, कदाचिदेवं-
विधप्रयोजनोत्पत्तावपि तत्रायमुदासीन एव स्याद् ? अत उच्यते—‘तत्प्रत्ययम्’ उक्तरूपप्रयोजननिमित्तं ‘उद्यच्छति च’
उद्यच्छत्येव, कोऽर्थः ? तत्प्रवृत्तावुत्सहत एव रागी, उपलक्षणत्वाद् द्वेपी च सन्, रागद्वेपयोरेव सकलाऽनर्थपरम्परा-
कारणत्वादिति सूत्रार्थः ॥ १०५ ॥ किमिति रागद्वेपवशात् एव सकलाऽनर्थपरम्परोच्यते ? इत्याह—

विरज्जमाणस्स य इंदियत्था, सहाइया तावइयप्पगारा ।

न तस्स सवे वि मणुज्जयं वा, निवत्तयंती अमणुज्जयं वा ॥ १०६ ॥

व्याख्या—विरज्यमानस्य उपलक्षणत्वाद् अद्विपतश्च, ‘चः’ पुनरर्थे, ततो विरज्यमानस्याऽद्विपतश्च पुनः ‘इन्द्रि-
यार्थः’ शब्दादिकाः तावन्त इति—यावन्तो लोके प्रतीताः प्रकाराः—खरमधुरादिभेदा येषां ते तावत्प्रकारा बहुभेदा
इत्यर्थः, न ‘तस्ये’ति मनुजस्य सर्वेऽपि मनोज्ञतां वा ‘निर्वर्त्तयन्ति’ जनयन्ति अमनोज्ञता वा, किन्तु रागद्वेपवशात् एव, स्वरूपेण
हि रूपादयो न मनोज्ञताममनोज्ञतां वा कर्तुमात्मनः क्षमाः किन्तु रक्तेतरप्रतिपन्नध्यवसायवशात् । उच्यते चान्यैरपि—
परित्राद्-कामुक-शुनामेकस्यां प्रमदातनौ । कुणपं कामिनी भक्षयमिति तिस्रो विकल्पनाः ॥ १ ॥ ततो न वीतरागस्य मनो-
ज्ञताममनोज्ञतां वा निर्वर्त्तयेयुः, तदभावे च कथं विषयसेवनाऽऽक्रोशदानादिप्रयोजनोत्पत्तिः ? इति सूत्रार्थः ॥ १०६ ॥
तदेवं रागद्वेपयोरतिदुष्टत्वात् साक्षान्मोहस्य च तदाऽऽयतनत्वात् तद्द्वारेणोद्वरणोपायान् निरूप्योपसंहरन्नाह—

एवं ससंकप्पविकप्पणासुं, संजायई समयमुवट्टियस्स ।

अत्थे च संकप्पयओ तओ से, पहीयए कामगुणेसु तण्हा ॥ १०७ ॥

व्याख्या—‘एवम्’ उक्तप्रकारेण स्वस्य-आत्मनः सङ्कल्पाः—रागद्वेपमोहरूपा अध्यवसायास्तेषां विकल्पनाः—सकल-
दोषमूलत्वादिपरिभाषनाः स्वसङ्कल्पविकल्पनास्तासु ‘उपस्थितस्य’ उद्यतस्येति सम्बन्धः । किम् ? इत्याह—संजायते
‘समयं’ ति आर्षत्वात् ‘समता’ माध्यस्थ्यं ‘अर्थान्’ जीवादीन्, चस्य भिन्नक्रमत्वात् ‘सङ्कल्पयतश्च’ शुभध्यानविषय-
तयाऽध्यवस्यतः ‘ततः’ इति समतायाः ‘से’ ‘तस्य’ साधोः प्रहीयते कामगुणेषु ‘वृष्णा’ अभिलाष इति सूत्रार्थः ॥ १०७ ॥
ततः स कीदृशः सन् किं विधत्ते ? इत्याह—

सो वीयरारो कयसव्वकिच्चो, खवेइ नाणावरणं खणेणं ।

तहेव जं दरिसणमावरेइ, जं चंतरायं पकरेइ कम्मं ॥ १०८ ॥

व्याख्या—‘सः’ इति प्रहीणवृष्णो वीतरागो भवति, तथा कृतसर्वकृत्य इव कृतसर्वकृत्यः, प्राप्तप्रायत्वादानेन मुक्तेः
क्षपयति ज्ञानावरणं क्षणेन, तथैव यद् दर्शनमावृणोति, यश्च ‘अन्तरायं’ दानादिविघ्नं प्रकरोति ‘कर्म’ अन्तरायनामक-
मित्यर्थः, इति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥ तत्क्षयाच्च कं गुणमवाप्नोति ? इत्याह—

सवं तओ जाणइ पासई य, अमोहणो होइ निरंतराए ।

अणासवे ज्ञाणसमाहिज्जुत्तो, आउक्खए मुक्खमुवेइ सुद्धे ॥ १०९ ॥

व्याख्या—सर्वं ‘ततः’ ज्ञानावरणादिक्षयात् ‘जानाति’ विशेषरूपतयाऽवगच्छति, ‘पश्यति च’ सामान्यरूपतया,
तथा च ‘अमोहनः’ मोहरहितो भवति, तथा निरन्तरायोऽनाश्रयः, ध्यानं-शुद्धध्यानं तेन समाधिः—परमस्वास्थ्यं तेन
युक्तो ध्यानसमाधियुक्तः आयुष उपलक्षणत्वाद् नाम-मोत्र-वेद्यानां च क्षय आयुःक्षयस्तस्मिन् सति मोक्षमुपैति ‘शुद्धः’
विगतकर्मसल इति सूत्रार्थः ॥ १०९ ॥ मोक्षगतश्च यादृशो भवति तदाह—

सो तस्स सव्वस्स दुहस्स मोक्खो, जं वाहई सययं जंतुमेयं ।

दीहामयविप्पमुक्को पसत्थो, तो होइ अचंतसुही कयत्थो ॥ ११० ॥

व्याख्या—‘सः’ इति मोक्षं प्राप्तः ‘तस्मात्’ जातिजरामरणादिरूपत्वेन प्रतिपादितात् सर्वस्माद् दुःखात् सर्वत्र
सुखव्यत्ययेन पट्टी, ‘मुक्तः’ पृथग्भूतः, यत् कीदृग् ? इत्याह—‘यद्’ दुष्टं बाधते सततं जन्तुम् ‘एनं’ प्रत्यक्षम्,
दीर्घाणि—स्थितितः प्रक्रमात् कर्माणि तानि आमया इव—रोगा इव विविधवाधाविधायितया दीर्घामयास्तेभ्यो विप्रमुक्तो
दीर्घामयविप्रमुक्तः अत एव ‘प्रशस्तः’ प्रशंसाहः, ततः किम् ? इत्याह—‘तो’ इति ‘ततः’ दीर्घामयविप्रमोक्षाद् भवति
अत्यन्तसुखी, तत एव च कृतार्थ इति सूत्रार्थः ॥ ११० ॥ सकलाऽध्ययनार्थं निगमयितुमाह—

अणाइकालप्पभवस्स एसो, सव्वस्स दुक्खस्स पमुक्खमग्गो ।

वियाहिओ जं समुविच्च सत्ता, कमेण अचंतसुही भवंति ॥ १११ ॥ त्ति वेमि ॥

व्याख्या—अनादिकालप्रभवस्य ‘एषः’ अनन्तरोक्तः सर्वस्य दुःखस्य ‘प्रमोक्षमार्गः’ प्रमोक्षोपायो व्याख्यातः, यं
‘समुपेत्य’ सम्यक् प्रतिपद्य सत्त्वाः ‘कमेण’ उत्तरोत्तरगुणप्रतिपत्तिरूपेणाऽत्यन्तसुखिनो भवन्तीति सूत्रार्थः ॥ १११ ॥
‘इतिः’ परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविरचितायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां
सुखबोधायाम् प्रमादस्थानाख्यं द्वात्रिंशमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ कर्मप्रकृतिनामकं त्रयस्त्रिंशमध्ययनम् ।

अनन्तराऽध्ययने प्रमादस्थानान्युक्तानि, तैश्च कर्म बध्यते, तस्य च का प्रकृतयः ? क्रियती वा स्थितिः ? इत्यादि-
सन्देहापनोदाय कर्मप्रकृतिनामकमध्ययनं त्रयस्त्रिंशं सारभ्यते, तस्मैदमादिसूत्रम्—

अष्ट कम्माइं वोच्छामि, आणुपुविं जह्मकम् । जेहिं वद्धे अयं जीवे, संसारे परिवत्तए ॥ १ ॥

व्याख्या—अष्ट कर्माणि वक्ष्यामि, “आणुपुवि” ति आनुपूर्व्या, इयं च पञ्चानुपूर्व्यादिरपि सम्भवत्यत आह—
‘यथाक्रमं’ क्रमाऽनतिक्रमेण, अयं स्पष्टमिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ यथाप्रतिज्ञातमाह—

नाणस्साऽऽचरणिज्जं, दंसणावरणं तहा । वेयणिज्जं तहा मोहं, आउकम्मं तहेव य ॥ २ ॥

नामं कम्मं च गोयं च, अंतरायं तहेव य । एवमेयाइं कम्माइं, अट्टेव उ समासओ ॥ ३ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ २-३ ॥ मूलप्रकृतिः कर्मणोऽभिधाय उत्तरप्रकृतीराह—

नाणावरणं पंचविहं, सुयं आंभिणिवोहियं । ओहिं नाणं तहयं, मणंनानं च केवलं ॥ ४ ॥
निंदा तहेव पर्यला, निदांनिदा य पर्यलपयला य । ततो य थीणंनिदी, पंचमा होइ नायवा ॥ ५ ॥
चक्रखुमचक्रखुओहिस्स दंसणे केवले य आवरणे । एवं तु नवविगप्पं, नायवं दंसणावरणं ॥ ६ ॥
वेयणियं पि य दुविहं, सायमसायं च आहियं । सायस्स उ वहु भेया, एमेवासायस्स वि ॥ ७ ॥
मोहणिज्जं पि दुविहं, दंसणे चरणे तहा । दंसणे ति विहं वुत्तं, चरणे दुविहं भवे ॥ ८ ॥

सम्मत्तं चेव मिच्छत्तं, सम्मामिच्छत्तमेव य । एयाओ तिल्लि पयडीओ, मोहणिज्जस्स दंसणे ॥ ९ ॥
चरित्तमोहणं कम्मं, दुविहं तु वियाहियं । कसायमोहणिज्जं च, नोकसायं तहेव य ॥ १० ॥
सोलसविहभेदेणं, कम्मं तु कसायजं । सत्तविह नवविहं वा, कम्मं च नोकसायजं ॥ ११ ॥
नेरह्यतिरिक्खाज, माणुस्साउं तहेव य । देवाउयं चउत्थं तु, आउकम्मं चउविहं ॥ १२ ॥
नामं कम्मं तु दुविहं, सुहमसुहं च आहियं । सुहस्स उ वहु भेया, एमेव य असुहस्स वि ॥ १३ ॥
गोत्तं कम्मं तु दुविहं, उच्चं नीयं च आहियं । उच्चं अट्टविहं होइ, एवं नीयं पि आहियं ॥ १४ ॥
वाणे लाभे य भोगे य, उच्चभोगे वीरिए तहा । पंचविहमंतरायं, समासेण वियाहियं ॥ १५ ॥

व्याख्या—सुगमान्वेय । नवरम्—ज्ञानावरणं पञ्चविधम्, तच्च कथं पञ्चविधम् ? इत्याशङ्क्याम् आचार्यभेदादेव
इहावरणस्य भेद इत्यभिप्रायेणाऽऽचार्यस्यैव भेदानाह—‘दुत्तमि’त्यादि ॥ “सायस्स उ वहु भेय” ति सातस्य तु बहवो
भेदाः तद्धेतुभूतभूतानुकम्पादीना बहुभेदत्वात् । एवमेवाऽसातस्यापि दुःखगोक्रान्तिद्वेतुवहुविधत्वादेव ॥ “सत्तविह नव-
विह व” ति विन्दुलोपात् सप्तविधं नवविधं वा कर्म नोक्रपायजं, तत्र सप्तविधं हास्यादिपट्टं, चेदञ्च सामान्यविवक्षयं
एवेति, नवविधं तु तदेव पट्टं वेदत्रयसहितम् ॥ “उच्च अट्टविह होइ” ति इत्यत्राऽष्टविधत्वं बन्धहेतुष्टविधत्वात्, अष्टौ हि
जात्यमदादय उच्चैर्गोत्रस्य बन्धहेतवः, तावन्त एव च जातिमदादयो नीचैर्गोत्रस्येति सूत्रद्वन्द्वशकार्थः ॥ ४-५-६-७-८-९-
१०-११-१२-१३-१४-१५ ॥ इत्थं प्रकृतयोऽभिहिताः । सम्प्रत्येतन्निगमनाद्योत्तरग्रन्थसम्बन्धनायाह—

एयाओ मूलपयडीओ, उत्तराओ य आहिया । पएसग्गं खित्तकाले य, भावं चादुत्तरं सुण ॥ १६ ॥

व्याख्या—एता मूलप्रकृतयः ‘उत्तराश्च’ उत्तरप्रकृतय आख्याताः, प्रदेशाः—परमाणवस्तेषामग्र-परिमाणं प्रदेशाग्रं,
“खित्तकाले व” ति क्षेत्रकालौ च ‘भावं च’ अनुभावलक्षणं पर्यायं चतुःस्थानिकादिरसमिति यावत्, “अदुत्तरं” ति
अत उत्तर शृणु कथ्यमानमिति शेष इति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥ तत्र तावत् प्रदेशानमाह—

सवेसिं चेव कम्माणं, पएसग्गमणंतगं । गंठियसत्ताइयं, अंतो सिद्धाण आहियं ॥ १७ ॥

व्याख्या—सर्वेषां, ‘चः’ पूरणे, ‘एवः’ अपिशब्दार्थः, सर्वेषामपि कर्मणां प्रदेशाग्रम् अनन्तमेवाऽनन्तकं, तत्क्षान्तक
ग्रन्थिगमत्त्वाः—ये ग्रन्थिदेश गत्वाऽपि तद्भेदाऽविधानेन न कदाचिदुपरिष्टाद् गन्तारः ते चाऽभक्या एवाऽत्र गृह्यन्ते तात्
अतीत-तेभ्योऽनन्तगुणत्वेन अतिक्रान्त ग्रन्थिगसत्त्वातीतं, तथा ‘अन्तः’ मध्ये सिद्धानामाख्यातम्, सिद्धेभ्यो हि कर्म-
परमाणवोऽनन्तभाग एवेति सूत्रार्थः ॥ १७ ॥ सम्प्रति क्षेत्रमाह—

सव्वजीवाण कम्मं तु, संगहे छट्ठिसागयं । सवेसु वि पएससेसु, सव्वं सव्वेण चट्ठगं ॥ १८ ॥

व्याख्या—सर्वजीवानां कर्म, ‘तुः’ पूरणे, ‘सव्वहे’ सव्वहक्रियाया योग्यं भवतीति शेषः । कीदृशं सत् ? इत्याह—
“छट्ठिसागय” ति पण्णा विंशा समाहारः पड्दिश तत्र गतं—स्थितं पड्दिशगतम्, एतच्च द्वीन्द्रियादीनेवाधिकृत्य नियमेन
व्याख्येयम् एकेन्द्रियाणामन्यथाऽपि सम्भवात् । तथा चागमः—“एगिंदिया णं भंते । तेयाकम्मपोगल्लाणं गहण करेमाणे
कि तिदिस्सिं करेइ चउहिस्सिं करेइ पंचदिस्सिं करेइ छट्ठिस्सिं करेइ ? गोयमा । सिय तिदिस्सिं सिय चउहिस्सिं सिय पंच-
दिस्सिं सिय छट्ठिस्सिं करेइ । वेइंदिया जाव पंचिंदिया नियमा छट्ठिस्सिं” ति । तच्च गृहीतं सत् केन सह क्रियत् कथं वा
वद्व भवति ? इत्याह—“सवेसु वि पएससेसु” ति सुव्यत्ययात् सर्वैरपि ‘प्रदेशैः’ आत्मसम्बन्धिभिः ‘सर्वं’ समस्त

१ “एकेन्द्रियो भगवन्” तजसकामेणपुटलाना ग्रहण कुर्यां किं त्रिदिश करोति चतुर्दिश करोति पञ्चदिश करोति षड्दिश करोति ?
गोचरं न्यात् त्रिदिश स्यात् पञ्चदिश स्यात् षड्दिश करोति । द्वीन्द्रियो यावत् पञ्चेन्द्रियो नियमात् षड्दिशमिति ।

ज्ञानावरणादि न त्वन्यतरदेव 'सर्वेण' गम्यमानत्वात् प्रकृतिस्थित्यादिना प्रकारेण वद्धं-क्षीरोदकवद् आत्मप्रदेशैः स्मिष्टं तदेव वद्धकमिति सूत्रार्थः ॥ १८ ॥ सम्प्रति कालमाह—

उदहीसरिसनामाणं, तीसई कोडिकोडीओ । उक्कोसिया होइ ठिई, अंतमुहुत्तं जहन्निया ॥ १९ ॥
आवरणिज्जाण दुण्हं पि, वेयणिजे तहेव य । अंतराय य कम्मम्मि, ठिई एसा वियाहिया ॥ २० ॥
उदहीसरिसनामाणं, सत्तरिं कोडिकोडीओ । मोहणिज्जस्स उक्कोसा, अंतमुहुत्तं जहन्निया ॥ २१ ॥
तित्तीस सागरोवम, उक्कोसेणं वियाहिया । ठिई उ आउकम्मस्स, अंतमुहुत्तं जहन्निया ॥ २२ ॥
उदहीसरिसनामाणं, वीसई कोडिकोडीओ । नामगोआण उक्कोसा, अंतमुहुत्तं जहन्निया ॥ २३ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—उदधिना सदृक्-सदृशं नाम येषां तानि उदधिसदृग्नामानि—सागरोपमाणि तेषाम् ॥ १९-२०-२१-२२-२३ ॥ सम्प्रति भावमभिधातुमाह—

सिद्धाणऽणंतभागे, अणुभागा हवन्ति उ । सवेसु वि पएसगं, सब्जीवेसऽइच्छियं ॥ २४ ॥

व्याख्या—सिद्धानाभनन्तभागे 'अनुभागाः' रसविशेषा भवन्ति, 'तुः' पूरणे, अयं चाऽनन्तभागोऽनन्तसङ्ख्य एवेति । तथा 'सर्वेष्वपि' प्रक्रमादनुभागेषु, प्रदिश्यन्त इति प्रदेशाः—बुद्ध्या विभज्यमानास्तद्विभागैकदेशास्तेषामग्रं प्रदेशाम् "सब-जीवेसऽइच्छियं" ति सर्वजीवेभ्योऽतिक्रान्तम्, ततोऽपि तेषामनन्तगुणत्वादिति सूत्रार्थः ॥ २४ ॥ अध्ययनार्थोपसंहार-व्याजेनोपदेष्टुमाह—

तम्हा एसि कम्माणं, अणुभागे वियाणिया । एसिं संवरे चेव, खवणे य जए बुहे ॥ २५ ॥ ति वेमि ॥

व्याख्या—"तम्हा" ति यस्मादेवंविधाः प्रकृतिवन्धादयः तस्मादेतेषां कर्मणामनुभागान् उपलक्षणत्वात् प्रकृतिवन्धा-वींश्च विज्ञाय 'एतेषामि'ति कर्मणां 'संवरे' निरोधे 'चः' समुच्चये 'एवः' अवधारणे भिन्नक्रमः, ततः 'क्षपणे च' निर्जरणे 'जए' ति 'यतेसैव' यत्नं कुर्यादेव 'बुधः' विद्वानिति सूत्रार्थः ॥ २५ ॥ 'इतिः' परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविनिर्मितायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुव-
बोधायां कर्मप्रकृतिनामकं त्रयस्त्रिंशमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ चतुस्त्रिंशं लेख्याख्यमध्ययनम् ।

अनन्तराध्ययने कर्मप्रकृतय उक्ताः, तत्स्थितिश्च लेख्यावशत इत्यतस्तदभिधानार्थं चतुस्त्रिंशं लेख्याध्ययननामक-मध्ययनमारभ्यते, अस्य चैदमादिसूत्रम्—

लेसज्झयणं पवक्खामि, आणुपुधिं जहक्कमं । छण्हं पि कम्मलेसाणं, अणुभावे सुणेह मे ॥ १ ॥

व्याख्या—लेख्याऽभिधायकमध्ययनं लेख्याध्ययनं तत् प्रवक्ष्यामि आनुपूर्व्या यथाक्रममिति च प्राग्वत् । तत्र च पण्णामपि 'कर्मलेख्यानां' कर्मस्थितिविधास्तत्तद्विशिष्टपुद्गलरूपाणाम् 'अनुभावान्' रसविशेषान् शृणुत मे कथयत इति शेष इति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ एतदनुभावाश्च नामादिरूपणातः कथिता एव भवन्तीति तत्प्ररूपणाय विनयेमिसुखी-करणकारि द्वारसूत्रमाह—

नामाइं वण्णरसगंधफासपरिणामलक्खणं ठाणं । ठिइं गइं ख आउं, लेसाणं तु सुणेह मे ॥ २ ॥

व्याख्या—नामानि तथा वर्ण-रस-गन्ध-स्पर्श-परिणाम-लक्षणमिति पदपटुस्य समाहारनिर्देशः । परिणामश्चाऽत्र-जघन्यादिः, लक्षणं च—पञ्चाश्रवासेवनादि, 'स्थानम्' उत्कर्षोपकर्परूपं, 'स्थितिम्' अवस्थानकालं, 'गति' नरकादिकां यतो याऽवाप्यते, 'आयुः' जीवितं यावति तत्राऽवशिष्यमाणे आगामिभवलेख्यापरिणामस्तदिह गृह्यते, लेख्यानां, 'तुः' पूरणे, शृणुत मे इति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ 'यथोद्देशं निर्देशः' इति न्यायतो नामान्याह—

१ लिख्यते-क्षिप्यते आत्मा कर्मणा सहाऽनयेति लेख्या, कृष्णादिद्रव्यसाक्षिण्यादात्मनः परिणामविशेषः, पटुकम्—कृष्णादिद्रव्य-साक्षिण्यात्, परिणामो य आत्मनः । एकदिकलेख तत्राग्रं, लेख्याशब्दः प्रयुज्यते ॥ १ ॥

किण्हा नीला य काज्ज य, तेज्ज पम्हा तहेव य । सुफा लेसा उ छट्टा उ, नामां तु जहकमं ॥३॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ३ ॥ वर्णानाह—

जीमूयनिद्वसंकासा, गवलरिट्ठगसन्निभा । खंजंजणनयणनिभा, किण्हेलेसा उ वण्णओ ॥ ४ ॥
नीलाऽसोगसंकासा, चासपिच्छसम्पभा । वेरुलियनिद्वसंकासा, नीलेलेसा उ वण्णओ ॥ ५ ॥
अयसीपुप्फसंकासा, कोइलच्छदसन्निभा । पारेवयगीवनिभा, काउलेसा उ वण्णओ ॥ ६ ॥
हिंगुलयधाउसंकासा, तरुणाइवसन्निभा । सुयत्तुंउपईवनिभा, तेउलेसा उ वण्णओ ॥ ७ ॥
हरियालभेयसंकासा, हलिद्वाभेयसन्निभा । सणासणकुसुमनिभा, पम्हेलेसा उ वण्णओ ॥ ८ ॥
संखंककुंदसंकासा, खीरधारसम्पभा । रययहारसंकासा, सुफलेसा उ वण्णओ ॥ ९ ॥

व्याख्या—“जीमूयनिद्वसंकास” ति प्राकृतत्वात् स्निग्धजीमूयसद्भाषा, गवलं—महिषशृङ्गं रिष्टकः—फलविशेषः
वत्सन्निभा, “खंज” ति खज्जनम् अख्जनं—कज्जलं न्यनमिति—उपचारात् तदेकदेशसन्मध्यवर्ती कृष्णसारसन्निभा कृष्ण-
लेख्या ‘वर्णतः’ वर्णमाश्रित्य ॥ “वेरुलियनिद्वसकाम” ति प्राकृतत्वात् स्निग्धवैदूर्यसद्भाषा ॥ कोकिउच्छदः—वैट-
कण्टकः, पाठान्तरे कोकिलच्छप्रिसन्निभा, शेषं स्पष्टमिति सूत्रपदार्थः ॥ ४-५-६-७-८-९ ॥ रसानाह—

जह कडुयत्तुंवगरसो, निंवरसो कडुयरोहिणिरसो वा ।
इत्तो वि अणंतगुणो, रसो उ कण्हाइ नायघो ॥ १० ॥
जह तिकडुयस्स रसो, तिकखो जह इत्थिपिप्पलीए वा ।
इत्तो वि अणंतगुणो, रसो उ नीलाए नायघो ॥ ११ ॥

जह तरुणअंवयरसो, तुवरकविट्ठस्स वांवि जारिसओ ।
इत्तो वि अणंतगुणो, रसो उ काज्ज नायघो ॥ १२ ॥
जह परिणयंघगरसो, पक्ककविट्ठस्स वा वि जारिसओ ।
इत्तो वि अणंतगुणो, रसो उ तेज्ज नायघो ॥ १३ ॥
वरवारुणीइ व रसो, विविहाण व आसवाण जारिसओ ।
महुमेरयस्स व रसो, इत्तो पम्हाए परएणं ॥ १४ ॥
खजूरमुद्दियरसो, खीररसो खंडसकररसो वा ।
इत्तो वि अणंतगुणो, रसो उ सुफाए नायघो ॥ १५ ॥

व्याख्या—स्पष्टान्वेय । नवरम्—वरवारुणी—प्रधानसुरा, आसवाः—पुष्पप्रभवमद्यानि ॥ ‘मधुमैरेयस्ये’ति समाहारः,
तत्र मधु—मद्यविशेषो मैरेयं—सरफः, अतो वरवारुण्यादिरसात् पद्यायाः प्रक्रमाद् रमः ‘परपेणे’ति अनन्तगुणत्वात्
तदतिक्रमेण वर्तते इति गम्यते, अयं च किञ्चिदन्तः कषायो मधुरश्चेति भावनीयमिति ॥ मुद्रिका च—द्राक्षेति
सूत्रपदार्थः ॥ १०-११-१२-१३-१४-१५ ॥ सम्प्रति गन्धमाह—

जह गोमडस्स गंधो, सुणगमडस्स व जहा अहिमडस्स ।
इत्तो वि अणंतगुणो, लेसाणं अप्पसत्थाणं ॥ १६ ॥
जह सुरभिकुसुमगंधो, गंधवासाण पिस्समाणाणं ।
इत्तो वि अणंतगुणो, पसत्थलेसाण तिण्हं पि ॥ १७ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—“गंधवासाण” ति गन्धाश्च—कोष्ठपुटपाकनिष्पन्नाः वासाश्च—इतरे गन्धवासाः, इह
चैतद्वन्नान्वेयोपचारादेवमुक्तानि तेषाम्, इह चाऽनुकोऽपि गन्धविशेषो लेख्यानां तारतम्येनाऽवसेय इति सूत्रद्वयार्थः
॥ १६-१७ ॥ सम्प्रति स्पर्शमाह—

जह करगयस्स फासो, गोजिन्भाए व सागपत्ताणं ।
इत्तो वि अणंतगुणो, लेसाणं अप्पसत्थाणं ॥ १८ ॥
जह वूरस्स वि फासो, नवणीयस्स व सिरीसकुसुमाणं ।
इत्तो वि अणंतगुणो, पसत्थलेसाण तिण्हं पि ॥ १९ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—यथाक्रममप्रशस्तानां प्रशस्तानां च क्रकचादि-वूरादिसमः स्पर्शो वाच्यः ॥ १८-१९ ॥
परिणामद्वारमाह—

तिविहो व नवविहो वा, सत्तावीसइविहिसीओ वा ।
दुसओ तेयालो वा, लेसाणं होइ परिणामो ॥ २० ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—‘त्रिविधः’ जघन्यमध्यमोल्कृष्टभेदेन, ‘नवविधः’ यदैषामपि स्वस्थानतारतम्यचिन्तायां
प्रत्येक जघन्यादित्रयेण गुणना, एवं पुनः पुनस्त्रिकगुणनया सप्तविंशतिविधत्वादि भावनीयम् । उपलक्षणञ्चैतत् तारतम्य-
चिन्ताया, सद्धान्तियमस्याऽभावात् । तथा च प्रज्ञापना—“किण्हेलेसा णं भंते । कइविहं परिणामं परिणमइ ? गोयमा !

१ “कृष्णलेख्या भगवन्” कतिविधं परिणामं परिणमति ? गौतम ! त्रिविधं वा नवविधं वा सप्तविंशतिविधं वा पृकाशीतिविधं
वाऽपि यावत् त्रिचवारिंशं द्विंशद्विधं वा बहु वा बहुविधं वा परिणामं परिणमति, एव यावत् शुक्कलेख्या” ।

तिविहं वा नवविहं वा सत्तावीसविहं वा एकासीविहं वा वि जाव तेयालदुसयविहं वा बहुं वा बहुविहं वा परिणामं परिणमइ, एवं जाव सुकलेसा” इति सूत्रार्थः ॥ २० ॥ लक्षणमाह—

पंचासवप्पवत्तो, तीहिं अगुत्तो छसू अविरओ य । तिवारंभपरिणओ, खुदो साहस्सिओ नरो २१
निद्धंघसपरिणामो, निस्संसो अजिहंदिओ । एयजोयसमाउत्तो, कण्हलेसं तु परिणमे ॥ २२ ॥
ईसाअमरिसअतवो, अविज्ज माया अहीरिया य । गेही पओसे य सढे, पमत्ते रसलोलुए ॥ २३ ॥
आरंभओ अविरओ, खुदो साहस्सिओ नरो । एयजोगसमाउत्तो, नीललेसं तु परिणमे ॥ २४ ॥
वंके वंकसमायारे, नियडिल्ले अणुणुए । पलिउंचग ओवहिए, मिच्छहिट्ठी अणारिए ॥ २५ ॥
उप्फालगदुट्ठवाई य, तेणे आवि य मच्छरी । एयजोगसमाउत्तो, काउलेसं तु परिणमे ॥ २६ ॥
नीयावित्ती अचवले, अमाई अकुऊहले । विणीयविणए दंते, जोगवं उवहाणवं ॥ २७ ॥
पियधम्मे दढधम्मे, वज्जभीरू हिएसए । एयजोगसमाउत्तो, तेउलेसं तु परिणमे ॥ २८ ॥
पयणुक्कोहमाणे य, मायालोभे य पयणुए । पसंतचित्ते दंतप्पा, जोगवं उवहाणवं ॥ २९ ॥
तहा य पयणुवाई य, उवसंते जिहंदिए । एयजोयसमाउत्तो, पम्हलेसं तु परिणमे ॥ ३० ॥
अट्ठरुदाणि वज्जित्ता, धम्मसुक्काणि साहए । पसंतचित्ते दंतप्पा, समिए गुत्ते य गुत्तिसु ॥ ३१ ॥
सरागे धीयरगे वा, उवसंते जिहंदिए । एयजोगसमाउत्तो, सुकलेसं तु परिणमे ॥ ३२ ॥

व्याख्या—पञ्चाश्रवप्रवृत्तः ‘त्रिभिः’ प्रस्तावान्मनोवाक्कायैः अगुप्तः ‘पदसु’ जीवनिकायेषु अविरतः, तीव्राः—उत्कटाः स्वरूपतोऽध्यवसायतो वा आरम्भाः—सावद्यव्यापारास्तत्परिणतः—तस्मिन्निरतः ‘भुद्रः’ सर्वस्यैवाऽहितैषी, सहसा—अप-

र्यालोच्य प्रवर्तते साहसिकः चौर्यादिकृदित्यर्थः, नर उपलक्षणत्वात् क्यादिर्वा ॥ “निद्धंघस” त्ति ऐहिकामुष्मिकापाय-
शङ्काविकलः परिणामो यस्य सः, तथा “निस्संसो” त्ति ‘नृशंसः’ निस्तृशो जीवान् विहिंसन् न मनागपि शङ्कते, अजि-
तेन्द्रियः, एते च ते योगाश्च—व्यापारा एतद्योगास्तैः समायुक्तः—अन्वित एतद्योगसमायुक्तः कृष्णलेश्यामेव तुशब्दस्या-
ऽवधारणार्थत्वात् परिणमेत् ॥ ईर्ष्या च—परगुणासहनम् अमर्षश्च—अत्यन्ताभिनिवेशः अतपश्च—तपोविपर्ययोऽमीषां समा-
हारः, ‘अविद्या’ कुशास्त्ररूपा, ‘माया’ प्रतीता, ‘अहीकता च’ असमाचारविषया निर्लेजता, ‘गृद्धिः’ विषयेषु लान्पट्यं,
‘प्रद्वेषश्च’ अभेदोपचाराच्चेह सर्वत्र तद्वान् जन्तुरेवोच्यते, अत एव ‘शठः’ अलीकभाषणात्, ‘प्रमत्तः’ प्रकर्षेण जातिमदा-
सेवनात्, ‘रसलोलुपः’ सातगवेषकश्च ॥ ‘आरम्भात्’ प्राण्युपमर्दाद् अविरतः शेषं प्राग्वत् ॥ वक्रः वचसा, वक्र-
समाचारः क्रियया, निकृतिमान् मनसा, अनृजुकः कथञ्चिद् ऋजूकर्तुमशक्यतया, “पलिउंचग” त्ति प्रतिकुञ्चकः
स्वदोषप्रच्छादकतया, उपधिः—छद्म तेन चरति औपधिकः सर्वत्र व्याजतः प्रवृत्तेः, एकार्थिकानि चैतानि, मिथ्यादृष्टिः
अनार्यः ॥ “उप्फालग” त्ति उत्प्रासकं यथा पर उत्प्रास्यते दुष्टं च रागादिदोषवद् यथा भवलेवं वदनशील उत्प्रासक-
दुष्टवादी, ‘चः’ समुच्चये, ‘स्तेनः’ चौरः, ‘चः’ समुच्चये, ‘अपि च’ इति पूरणे, मत्सरः—परसम्पदसहनं तद्वान् मत्सरी,
शेषं प्राग्वत् ॥ “नीयाविति” त्ति ‘नीचैर्दृष्टिः’ कायमनोवाग्भिरनुत्सिक्तः, योगः—स्वाध्यायादिव्यापारस्तद्वान् ‘उपधान-
वान्’ विहितशास्त्रोपचारः, शेषं स्पष्टम् ॥ प्रतनुकोधमानः, ‘चः’ पूरणे, माया लोभश्च प्रतनुको यस्येति शेषः, अत एव
प्रशान्तचित्तो दान्तात्मा ॥ ‘उपशान्तः’ अनुद्भूतयोपशान्ताकृतिः, शेषं स्पष्टम् ॥ आर्त्तरीद्रे वर्जयित्वा धर्मशुद्धे साधयेत्
यः स प्रशान्तचित्त इत्यादि, शेषं स्पष्टम् इति सूत्रद्वादशकार्थः ॥ २१-२२-२३-२४-२५-२६-२७-२८-२९-३०-३१-३२ ॥
सम्प्रति स्थानद्वारमाह—

अस्संखेज्जाणोसप्पिणीण उस्सप्पिणीण जे समया । संखाईया लोगा, लेसाण हवंति ठाणाई ॥ ३३ ॥

व्याख्या—असङ्ख्येयानामवसर्पिणीनां तथोत्सर्पिणीनां ये समयाः, कियन्तः ? इत्याह—सङ्ख्यातीता लोकाः,
कोऽर्थः ? असङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशपरिमाणा लेख्यानां भवन्ति, ‘स्थानानि’ प्रकर्षोऽपकर्षकृतानि तत्परिमाणानीति शेष
इति सूत्रार्थः ॥ ३३ ॥ इदानीं स्थितिमाह—

मुहुत्तद्धं तु जहन्ना, तिच्चीसं सागरा मुहुत्तहिया । उक्कोसा होइ ठिई, नायवा किण्हलेसाए ॥ ३४ ॥

मुहुत्तद्धं तु जहन्ना, दसउदही पलियमसंखभागमव्वहिया । उक्कोसा होइ ठिई, नायवा नीललेसाए ॥ ३५ ॥

मुहुत्तद्धं तु जहन्ना, तिश्चुदही पलियमसंखभागमव्वहिया । उक्कोसा होइ ठिई, नायवा काउलेसाए ॥ ३६ ॥

मुहुत्तद्धं तु जहन्ना, दोणुदही पलियमसंखभागमव्वहिया । उक्कोसा होइ ठिई, नायवा तेउलेसाए ॥ ३७ ॥

मुहुत्तद्धं तु जहन्ना, दसउदही होइ मुहुत्तमव्वहिया । उक्कोसा होइ ठिई, नायवा पम्हलेसाए ॥ ३८ ॥

मुहुत्तद्धं तु जहन्ना, तिच्चीसं सागरा मुहुत्तहिया । उक्कोसा होइ ठिई, नायवा सुकलेसाए ॥ ३९ ॥

व्याख्या—मुहूर्त्तद्धं तु, कोऽर्थः ? अन्तर्मुहूर्त्तमेव जघन्या । त्रयस्त्रिंशत् “सागर” त्ति सागरोपमाणि “मुहुत्त-
हिय” त्ति इहोत्तरत्र च मुहूर्त्तशब्देनोपचारात् मुहूर्त्तैकदेश एवोक्तः, ततश्चान्तमुहूर्त्ताविकानि उत्कृष्टा भवति स्थितिः
कृष्णलेश्यायाः । इह चान्तर्मुहूर्त्तशब्देन पूर्वोत्तरभवसम्बन्धन्तर्मुहूर्त्तद्वयमुक्तं द्रष्टव्यम् । एवमुत्तरत्राऽपि । शेषं सुगममिति
सूत्रपट्टार्थः ॥ ३४-३५-३६-३७-३८-३९ ॥ प्रकृतमुपसंहरन्नुत्तरग्रन्थसम्बन्धमाह—

एसा खलु लेसाणं, ओहेण ठिई उ वन्निया होइ । चउसु वि गईसु इत्तो, लेसाण ठिई उ वुच्छामि ४०

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ४० ॥ प्रतिज्ञातमाह—

दसवाससहस्राहं, काजए ठिई जहन्निया होइ । तिन्नोदही पलियमसंखभागं च उक्कोसा ॥४१॥
 तिन्नोदही पलियमसंखभागो जहन्न नीलठिई । दस उदही पलिओवमसंखभागं च उक्कोसा ॥४२॥
 दस उदही पलिओवमसंखभागं जहन्निया होइ । तिन्तीससागराहं, उक्कोसा होइ किण्हाए ॥४३॥
 एसा नेरइयाणं, लेसाण ठिई उ वन्निया होइ । तेण परं वुच्छामि, तिरियमणुस्साण देवाणं ॥४४॥
 अंतोमुहुत्तमद्धं, लेसाण ठिई जहिं जहिं जा उ । तिरियाण नराणं वा, वजित्ता केवलं लेसं ॥४५॥
 मुहुत्तद्धं तु जहन्ना, उक्कोसा होइ पुवकोडी उ । नवहिं वरिसेहिं जणा, नायया सुक्कलेसाए ॥४६॥
 एसा तिरियनराणं, लेसाण ठिई उ वन्निया होइ । तेण परं वुच्छामि, लेसाण ठिई उ देवाणं ॥४७॥
 दसवाससहस्राहं, किण्हाए ठिई जहन्निया होइ । पलियमसंखेजइमो, उक्कोसा होइ किण्हाए ॥४८॥
 जा कण्हाइ ठिई खलु, उक्कोसा सा उ समयमव्वहिया । जहन्नेणं नीलाए, पलियमसंखं च उक्कोसा ॥
 जा नीलाइ ठिई खलु, उक्कोसा सा उ समयमव्वहिया । जहन्नेणं काजए, पलियमसंखं च उक्कोसा ५०
 तेण परं वोच्छामि, तेजलेसा जहा सुरगणाणं । भवणवड्-वाणमंतर-जोइस-वेमाणियाणं च ॥५१॥
 पलिओवमं जहन्ना, उक्कोसा सागरा उ दुण्हइहिया । पलियमसंखिजेणं, होइ मभागेण तेजए ॥५२॥
 दसवाससहस्राहं, तेजए ठिई जहन्निया होइ । दुण्णुदही पलिओवमअसंखभागं च उक्कोसा ॥५३॥
 जा तेजइ ठिई खलु, उक्कोसा सा उ समयमव्वहिया । जहन्नेणं पम्हाए, दसमुहुत्तइहियाइ उक्कोसा ५४
 जा पम्हाइ ठिई खलु, उक्कोसा सा उ समयमव्वहिया । जहन्नेणं सुक्काए, तिन्तीसमुहुत्तमव्वहिया ५५
 व्याख्या—दशवर्षसहस्राणि कापोतायाः स्थितिर्जन्यका भवति, त्रयः ‘उदधयः’ सागरोपमाणीत्यर्थः “पलियम-

संखभागं च” ति सूत्रत्वात् पत्योपमासहोयभागश्चोक्तः । इयं च जघन्या रत्नप्रभायाम्, उत्कृष्टा वालुकायाम् ।
 नीलाया जघन्या वालुकायाम्; उत्कृष्टा धूमप्रभायाम् कृष्णाया जघन्या धूमप्रभायाम्, इतरा तु महातमःप्रभायाम्;
 शेषं नारकसूत्रेषु त्रिषु स्पष्टम् ॥ “एसा” सूत्रं स्पष्टम् ॥ तिर्यङ्गानुप्यसूत्रे “अंतोमुहुत्तमद्धं” ति ‘अन्तर्मुहूर्त्तार्द्धम्’ अन्तर्मुहूर्त्तकालं लेश्याना स्थितिर्जन्यया उत्कृष्टा चेति शेषः, कतरात्ताम्? इत्याह—‘यस्मिन् यस्मिन्’ इति पृथिवीकायादौ सम्मूर्च्छिममनुप्यादौ च ‘याः’ कृष्णायाः, ‘तु’ पूरणे तिरश्चां मनुप्याणा च मध्ये सम्भवन्ति तानां वर्जयित्वा ‘फियटां’ शुद्धां लेश्यां शुद्धलेश्यामित्यर्थः ॥ अस्मा एव स्थितिमाह—‘मुहूर्त्तमि’त्यादि स्पष्टम्, नवरम्—इह यद्यपि कश्चिद् अष्टवर्षिकोऽपि पूर्वकोट्यायुर्भूतपरिणाममवाप्नोति तथाऽपि नैतावद्वयस्य चर्षपर्यायादर्षाद् शुद्धलेश्यायाः सम्भव इति नवभिर्धर्षैरुना पूर्वकोटिरुच्यते ॥ “एसा” सूत्रं स्पष्टमेव ॥ प्रतिज्ञातमाह—‘दसे’त्यादि सूत्रत्रयं स्पष्टम् । नवरम्—“पलियमसंखेजइमो” ति पत्योपमासहोयतमः प्रस्तावाद् भागः, इयं च द्विधाऽपि कृष्णायाः स्थितिरैतावदायुषामेव भवनपति-व्यन्तराणां द्रष्टव्या ॥ नीलासूत्रे “पलियमसंखं च” ति सूचनात् सूत्रमिति पत्योपमासहोयभागः, दृष्टतरश्चायं भागः पूर्वास्मादवसेयः । कापोताया अपि स्थितिर्जन्येतरा च भवनपति-व्यन्तराणामेव ज्ञातव्या । दृष्टतन्मात्राऽत्रासहस्रातभागो गृह्यते ॥ इत्थं निकायद्वयभाविनीमाद्यलेश्यात्रयस्थितिमुपदर्श्य सनत्तनिकायभाविनीं तेजोलेश्यास्थितिमभिधातुं प्रतिज्ञासूत्रमाह—“तेण” ति ततः परं प्रवक्ष्यामि तेजोलेश्यां ‘यथे’ति येनाऽवस्थानप्रकारेण सुरगणानां भवति, ‘तथे’त्युपस्कारः, भवनपति-व्यन्तर-व्योति-वैमानिकानां, ‘चः’ पूरणे ॥ प्रतिज्ञातमाह—“पलिए”त्यादि सूत्रचतुष्टयं स्पष्टम् । नवरम्—प्रथमसूत्रे वैमानिकानेवाश्रित्य तैजस्याः स्थितिरुक्ता । तत्र च जघन्या सौधर्मे उत्कृष्टा चेशाने ॥ द्वितीयसूत्रे तु निकायभेदमाश्रित्य सैवोक्ता । इह च दशवर्षसहस्राणि जघन्या तैजस्याः स्थितिरुक्ता, प्रक्रमाऽऽनुरुप्येण तु योत्कृष्टा कापोतायाः स्थितिः अस्तौ एवास्माः समयाधिका प्राप्नोति, तदत्र तत्त्वं न विद्मः ॥ तृतीयसूत्रे पद्मास्थितिरुक्ता, तत्र च “दसमुहुत्तइहियाइ” ति दशैव प्रस्तावात् सागरोपमाणि पूर्वमयसत्कान्तर्मुहूर्त्ताधिकानि । इयं च जघन्या सनत्कुमारे, उत्कृष्टा च ब्रह्मलोके । आह—यदीहान्तर्मुहूर्त्तमधिकमुच्यते ततः पूर्वत्राऽपि किं न तदधिकमुक्तम्? उच्यते—देवभवलेश्याया एव तत्र विवक्षितत्वात्, प्रतिज्ञातं हि ‘तेण परं वोच्छामि लेसाण ठिई तु देवाणं’ ति, एव सति इहान्तर्मुहूर्त्ताधिकत्वं विरुध्यते, नैवम्, अत्र हि प्रागुत्तरभवलेश्याऽपि “अतो मुहुत्तम्मि गए” इति वचनाद् देवभवसम्बन्धिन्येवेति प्रदर्शनार्थमित्यमुक्तमिति न विरोध इति भावनीयम् ॥ चतुर्थसूत्रे शुक्लायाः स्थितिरुक्ता । तत्र च जघन्या लान्तके, अपरा तु अनुत्तरेष्विति पञ्चदशसूत्रार्थः ॥ ४१-४२-४३-४४-४५-४६-४७-४८-४९-५०-५१-५२-५३-५४-५५ ॥ उक्तं स्थितिद्वारम् । गतिद्वारमाह—

किण्हा नीला काज, तिन्नि वि एयाउ अहम्मलेसाउ । एयाहि तिहि वि जीवो, दुग्गइ उववज्जई ५६
 तेज पम्हा सुक्का, तिन्नि वि एयाउ धम्मलेसाउ । एयाहि तिहि वि जीवो, सुग्गइ उववज्जई ॥५७॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—‘दुर्गतिं’ नरकतिर्यङ्गातिरूपाम् ‘उपपद्यते’ प्राप्नोति ॥ ‘सुगतिं’ मनुजगत्यादिकामित्यर्थः ॥ ५६-५७ ॥ सम्प्रत्यायुर्द्वारावसरः, तत्र चावश्यं हि जन्तुर्धेइत्येवमुच्यते तल्लेख्य एव नियते, तत्र च जन्मान्तरभावि-
 लेश्यायाः किं प्रथमसमये परमवायुप उदयः? आहोश्चित् चरमसमये? अन्यथा वा? इति सशयापनोदायाह—
 लेसाहिं सवाहिं, पढमं समयम्मि परिणयाहिं तु । न हु कस्सइ उववाओ, परे भवे अत्थि जीवस्स ५८
 लेसाहिं सवाहिं, चरमे समयम्मि परिणयाहिं तु । न हु कस्स वि उववाओ, परे भवे अत्थि जीवस्स ५९
 अंतमुहुत्तम्मि गए, अंतमुहुत्तम्मि सेसए चेव । लेसाहिं परिणयाहिं, जीवा गच्छन्ति परलोयं ६०

व्याख्या—लेस्याभिः सर्वाभिः 'प्रथमसमये' तत्प्रतिपत्तिकालापेक्षया 'परिणताभिः' प्रस्तावादात्मरूपतामापन्नाभि-
रुपलक्षितस्य 'तुः' पूरणे, 'न हु' नैव कस्यापि उपपादः परे भवे भवति जीवस्य ॥ तथा लेस्याभिः सर्वाभिः 'चरसे' अन्ये
समये परिणताभिस्तु 'न हु' नैव कस्याप्युपपादः परे भवे भवति जीवस्य ॥ कदा तर्हि ? इत्याह—अन्तर्मुहूर्ते गत एव,
तथाऽन्तर्मुहूर्ते 'शेषके चैव' अवतिष्ठमान एव लेस्याभिः परिणताभिर्जीवा गच्छन्ति परलोकम् । अनेनान्तर्मुहूर्ताऽवशेषे
आयुषि परभवलेस्यापरिणाम इत्युक्तं भवतीति सूत्रत्रयार्थः ॥ ५८-५९-६० ॥ सम्प्रत्यध्ययनार्थमुपसङ्गिहीर्षुरूपदेष्टुमाह—
तम्हा एयासि लेसाणं, अणुभावं वियाणिश्या । अप्पसत्था उ वज्जित्ता, पसत्था उ अहिट्टए मुणि ६१
त्ति वेमि ॥

व्याख्या—यस्मादेता अप्रशस्ता दुर्गतिहेतवः प्रशस्ताश्च सुगतिहेतवः तस्मादेतासां लेस्यानाम् 'अनुभावम्' उक्तरूपं
विज्ञाय अप्रशस्ता वर्जयित्वा प्रशस्ता अधितिष्ठेत् मुनिरिति शेषः, उभयत्राऽपि 'तुः' पूरणे, इति सूत्रार्थः ॥ ६१ ॥
'इति' परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति च प्राग्वत् ॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविरचितायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुख-
बोधायां चतुस्त्रिंशं लेस्याख्यमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ अनगारमार्गगतिनामकं पञ्चत्रिंशमध्ययनम् ।

अनन्तराध्ययने लेस्या अभिहिताः, तत्र चाऽप्रशस्तलेस्यात्यागतः प्रशस्ता एवाऽधिष्ठातव्याः, एतच्च भिक्षुगुणव्यवस्थि-
तेन सम्यग् विधातुं शक्यम्, अतो भिक्षुगुणपरिज्ञानार्थमधुनाऽनगारमार्गगतिनामकं पञ्चत्रिंशमध्ययनमारभ्यते, तस्य
चेदमादिसूत्रम्—

सुणेह मे एगमणा, मग्गं बुद्धेहिं देसियं । जमायरंतो भिक्खू, दुक्खाणंतकरो भवे ॥ १ ॥

व्याख्या—शृणुत 'मे' कथयत इति शेषः, एकाग्रमनसः 'मार्गं' प्रक्रमानुक्तेः 'बुद्धेः' अर्हदादिभिः 'वर्शितम्' उप-
दिष्टं यम् 'आचरन्' आसेवमानो भिक्षुर्दुःखानामन्तकरो भवेदिति गाथार्थः ॥ १ ॥ प्रतिज्ञातमाह—

गिहवासं परिचज्जा, पवज्जामस्सिए मुणी । इमे संगे वियाणिज्जा, जेहि सज्जंति माणवा ॥ २ ॥
तहेव हिंसं अलियं, चोज्जं अवंभसेवणं । इच्छाकामं च लोभं च, संजओ परिवज्जए ॥ ३ ॥
मणोहरं चित्तघरं, मल्लधूवेण वासियं । सकवाडं पंडरुल्लोयं, मणसा वि न पत्थए ॥ ४ ॥
इंदियाणि उ भिक्खुस्स, तारिस्सम्मि उवस्सए । दुक्कराइं निवारेउं, कामरागविवहुणे ॥ ५ ॥
सुसाणे सुन्नगारे वा, रुक्खमूले व एकओ । पइरिके परकडे वा, चासं तत्थऽभिरुयए ॥ ६ ॥
फासुयम्मि अणावाहे, इत्थीहिं अणभिहुए । तत्थ संकप्पए वासं, भिक्खू परमसंजए ॥ ७ ॥
न सयं गिहाइं कुविज्जा, नेव अन्नेहिं कारए । गिहकम्मसमारंभे, भूयाणं दिस्सए वहो ॥ ८ ॥
तसाणं थावराणं च, सुहुमाणं वायराण य । तम्हा गिहसमारंभं, संजओ परिवज्जए ॥ ९ ॥

पञ्चत्रिंशं अनगारमार्गगतिनामकमध्ययनम् ।

तहेव भत्तपाणेसु, पयणे पयावणेसु य । पाणभूयदयट्ठाए, न पए न पयावए ॥ १० ॥
जलधन्नानिस्सिया जीवा, पुढवीकट्टनिस्सिया । हम्मंति भत्तपाणेसु, तम्हा भिक्खू न पयावए ॥ ११ ॥
विसप्पे सब्बओधारे, बहुपाणविणासणे । नत्थि जोइसमे सत्थे, तम्हा जोई न दीवए ॥ १२ ॥
हिरन्नं जायरुवं च, मणसा वि न पत्थए । समलिट्ठकंचणे भिक्खू, विरए कयविक्कए ॥ १३ ॥
किणंतो कइओ होइ, विक्किणंतो अ वाणिओ । कयविक्कयम्मि वटंतो, भिक्खू हवइ तारिसो ॥ १४ ॥
भिक्खियव्वं न केयव्वं, भिक्खुणा भिक्खवित्तिणा । कयविक्कए महादोसो, भिक्खावित्ती सुहावहा ॥
समुयाणं उंलमेसेज्जा, जहासुत्तमणिंदियं । लाभालाभम्मि संतुट्ठे, पिंडवायं चरे मुणी ॥ १६ ॥
अलोलो न रसे गिद्धो, जिब्भादंतो असुच्छिओ । न रसट्ठाए भुंजिज्जा, जवणट्ठाए महासुणी ॥ १७ ॥
अचणं रयणं चेव, चंदणं पूयणं तहा । इहीसक्कारसम्माणं, मणसा वि न पत्थए ॥ १८ ॥
सुक्कं क्षाणं झियाइज्जा, अणियाणे अकिंचणे । वोसट्ठकाए विहरिज्जा, जाव कालस्स पज्जओ ॥ १९ ॥
णिज्जूहिऊण आहारं, कालधम्मे उवट्ठिए । चइऊण माणुसं वुंदिं, पइ दुक्खा विमुच्चई ॥ २० ॥
निम्ममो निरहंकारो, वीयरओ अणासवो । संपत्तो केवलं नाणं, सासयं परिनिबुडे ॥ २१ ॥ त्ति वेमि ॥

व्याख्या—गृहवास परित्यज्य प्रव्रज्यामाश्रितो मुनिः 'इमाम्' प्रतिप्राणिप्रतीततया त्रयक्षान् 'सङ्गाम्' पुत्रकलत्रादीन्
'विजानीयात्' भवहेतवोऽमीति विशेषेणाऽवबुध्येत, ज्ञानस्य च विरतिफलत्वात् त्रयाचक्षीतेत्युक्तं भवति । सङ्गशब्द-
व्युत्पत्तिमाह—दैः 'सज्यन्ते' प्रतिवध्यन्ते मानवाः उपलक्षणत्वादन्येऽपि जन्तवः ॥ 'तथे'ति समुच्चये, 'एवे'ति पूरणे,
हिसामलीकं चौर्यमब्रह्मसेवनम्, इच्छारूपः कामः इच्छाकामस्तं चाऽप्राप्तवस्तुकाङ्क्षारूपं 'लोभं च' लब्धवस्तुविषयगृह्या-

त्मकम्, उभयेनाऽपि परिग्रह उक्तः, ततः परिग्रहं च संयतः परिवर्जयेत् ॥ तथा मनोहर चित्रप्रधानं गृहं चित्रगृहं
नाल्यवपुषेन वासितं नरुपाटं पाण्डुरोत्थं मनमाऽपि आस्तां वचना न प्रार्थयेत् किं पुनस्तत्र निष्टेद् इति भावः ॥
किं पुनरेवमुपदिश्यते ? इत्याह—इन्द्रियाणि, 'तुः' इति यस्माद् भिन्नोलादृशे उपाश्रये 'दुःस्त्राणि' करोतेः सर्वधात्वर्थ-
त्वाद् दुःशब्दानि निवारयितुं 'जमरागविवर्द्धने' उपाश्रयविशेषणम् ॥ तर्हि कं न्यातव्यम् ? इत्याह—मग्नाने शूनागारे
वा वृक्षमूले वा 'एककः' रागादिविपुक्तोऽमहाद्यो वा 'पङ्क्तिः' 'एकान्ते' कथायमकुले 'परदृते' परनिष्ठादिते स्वायंनिति
गम्यते, 'वा' समुच्चये 'वासम्' अवस्थान 'तत्र' स्नानार्थं अभिरोचयेद् भित्तिरिति योगः ॥ प्रागुक्ते 'अनाश्रये' कस्यापि
वाधारहिते त्रीभिरनभिद्रुते 'तत्रे'ति प्रागुक्तविशेषणे मग्नानां 'नद्वन्द्वये' दृष्ट्यां यान् भित्तुः परमसयतः ॥
ननु किमिह परकृत इति विशेषणमुक्तम् ? इत्याह—न स्वयं गृहाणि दृश्यन्ते, नराऽन्तः कारयेद्, उपलक्षण-
त्वात्त्राऽपि लुप्तमनुमन्यते, किमिति ? यतो गृहकर्म-इष्टकामदानयनादि नन्य नमारम्भ-प्रवर्तनं गृहमनमारम्भ-
स्तस्मिन् भूतानां दृश्यते वयः ॥ कतरेपाम् ? इत्याह—वसना न्यापरागा च नृदमागा शरीराऽपेक्षया शरीराणां च,
तथैवोपसहर्तुनाह—वस्माद् गृहसनारम्भं सयतः परिवर्जयेत् ॥ अन्यच्च—'तथैव' इति प्राग्वद् भक्षयानेषु पचने पाचनेषु
च भूतवधो दृश्यते इति प्रागुक्तेन सम्वन्धः, ततः किम् ? इत्याह—प्रागाः-व्रमाः भूतानि-पृथिव्यादीनि तदर्थं न पचन्
पाचयेत् ॥ अनुमेवार्थं स्पष्टतरमाह—जलधान्यनिशिता जीवाः पृथिवीकाष्ठनिशिताः हन्यन्ते 'भक्षयानेषु' प्रक्रमान्
पच्यमानेषु, यत एव तस्माद्भिन्नं पाचयेद् अपेक्षान्यमानत्वात् पाचयेदपि न किं पुनः स्वयं पचेत् ॥ अपरञ्च—विसर्पति-
स्वल्पमपि बहु भवतीति विसर्प, 'सर्वतोऽपार' सर्वदिगवस्थितं जन्तूपचातन्त्र्यान्, उच्यते—'पार्श्वे पार्श्वे वा यी'त्यादि ।

१ "प्राचीन प्रवर्तनं वाऽपि" इत्यादि ।

अत एव बहुप्राणविनाशनं, नास्ति ज्योतिःमनं शक्त्वं, यस्मादेवं तस्मान् ज्योतिर्न दीपयेत् ॥ पचनादौ जीवघातो भवति
न तु क्रयविक्रयोः, अतो युक्तमेवाऽऽभ्या निर्वहणमिति कस्यचिदाऽऽगच्छा स्यादत आह—'हिरण्य' कनक 'जातरूपं च'
रूपं, चकारोऽनुकाऽशेषधनधान्यादिमनुष्ये, मनसाऽपि न प्रार्थयेद्विभुरिति योगः, कीदृशः सन् ? समलेपुकाश्चनो
विरतः 'क्रयविक्रये' क्रयविक्रयविषये ॥ किमित्येषम् ? अत आह—श्रीगन् 'क्रयिको भवति' तथाविधेतरलोचनदृश
एव भवति, विक्रीणानश्च वणिग् भवति, वणिग्प्रभृत्तत्वादिति भावः, अत एव क्रयविक्रये 'वर्चनानः' प्रवर्तमानो
भित्तुर्भवति न वादृशो गम्यमानत्वाद् यादृशः समयेऽभिहितः ॥ ततः किम् ? इत्याह—'मिक्षितव्य' याचितव्यं
तथाविधं यस्त्विति गम्यते, नैव क्रेतव्यं भित्तुगा भिक्षावृत्तिना, अत्रैवावस्थापनार्थमाह—क्रयश्च विक्रयश्च क्रयविक्रयं
नहादोषं, लिङ्गव्यत्ययश्च प्राकृतत्वात्, निष्ठावृत्तिः सुखावहा ॥ भिक्षितव्यमित्युक्तम्, तर्ह्यनुलेऽपि स्याद् अत आह—
'समुदात्तं' भैक्ष्यं, तच्च उच्यते 'उच्यते' अन्यान्यवेदमतः सौक्तोक्तमीलनाद् एषवेत् 'यथानुग्रह' आगमनानति-
क्रमेण लभ्येयमाद्यथावात इति भावः, तत एव 'अनिन्दितम्' अजुगुप्सितं जुगुप्सितजनमन्वन्धि न भवतीत्यर्थः,
तथा लामाऽलामे सन्तुष्टः, पिण्डस्य पातः-पतनं प्रक्रमान् प्राप्तेऽस्तित्रिति 'पिण्डपात' भिक्षाऽष्टन तत् 'घरेत्'
आसेवेत मुनिः, वाक्यान्तरविषयत्वाच्च अपानकृत्यम् ॥ इत्थं निष्टनवान्य यथा भुञ्जते तथाह—'धलोऽ' न सरसात्रे
प्राप्ते लान्पटवयान्, न 'रसे' मधुरादौ 'गृहः' प्राप्तेऽभिक्षाद्वयान्, कथं चैवविधः ? 'जिह्मावृतो' सति दान्तजिह्वः,
अत एव 'अमूर्च्छितः' सन्निधेरकरणेन, एवविधश्च 'न' नैव "रसद्वारा" चि रसः-धातुविशेषः स चाऽशेषधानूपलक्षणं
तत्सदुपचयः स्यादिति तदर्थं न मुञ्चति, किमर्थं तर्हि ? इत्याह—यापना-निर्वाहः स चार्थान् संयमस्य तदर्थं महामुनिः ॥
तथा 'अर्चना' पुष्पादिभिः पूजां 'रचनां' निषादादिविषया स्वस्त्रिकायात्मिका वा, 'चः' समुच्चये, 'एषः' अवधारणे
'न' इत्यनेन सम्वन्ध्यते, 'वन्दनं' प्रतीतं, 'पूजनं' यत्नादिभिः प्रतिलभनं, 'तथे'ति नमुष्ये, अद्विष्ट-प्रायकोपकरणादि-
मन्पत् सत्कारश्च-अर्थप्रदानादिः मन्मानश्च-अभ्युत्थानादिः अद्विष्टमत्सरसन्मानं नमनमनाऽपि न प्रार्थयेत् ॥ किं पुनः
दृष्ट्या ? इत्याह—"मुक्ते ज्ञाण" ति सोपस्मरत्वात् शुद्ध्यान् यथा भवत्येवं ध्यायेद् अनिदानोऽस्तिश्चनः व्युत्पद्यकावः
'विहरेत्' अप्रतिबद्धविहारितयेति गम्यते, कियन्त कालम् ? इत्याह—यान् 'कालस्य' मृत्योः 'पर्ययः' परिपाटी प्रस्ताव
इत्यर्थः ॥ एवंविधानगारुण्यश्च नृयुगमये यत् कृत्वा यत् फलमवाप्नोति तदाह—"निजहृज्ज्" ति परित्यज्य आहार
सलेखनाक्रमेण 'नालघर्मे' आपुःक्षयरूपे उपस्थिते तथा त्यक्त्वा नानुपी "वोदि" तत् 'प्रभुः' वीर्यान्तरायापगनतो
विशिष्टसामर्थ्यान् "दुक्ते"ति 'दुःसैः' शरीरमानसैर्विमुच्यते ॥ कीदृशः सन् ? इत्याह—निर्ममो निरहङ्कारः,
शूनोऽयमीदृग् ? यतो वीतरागः, उपलक्षणत्वाद् वीतद्वेषश्च, तथा 'अनाश्रय' कर्माश्रवरहितः सन्प्राप्तः केवलं ज्ञानं शाश्वतं
'परिनिर्वृतः' अत्यारब्धहेतुकर्माभावतः सर्वथा स्वस्थीभूत इति विशतिसूत्रार्थः ॥ २-३-४-५-६-७-८-९-१०-११-१२-
१३-१४-१५-१६-१७-१८-१९-२०-२१ ॥ 'इतिः' परिसमाप्तौ, ब्रवीतीति पूर्ववत् ॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिसंस्कृतायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुख-
योधायामनगारमार्गगतिनामकं पञ्चत्रिंशमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ जीवाजीवविभक्तिनामकं षट्त्रिंशमध्ययनम् ।

अनन्तराऽध्ययनेऽर्हिसादयो भिक्षुगुणा उक्ताः, ते च जीवाऽजीवस्वरूपपरिज्ञानत एवाऽऽसेवितुं शक्यन्ते इति तज्ज्ञापनार्थमधुना षट्त्रिंशं जीवाऽजीवविभक्तिसंज्ञमध्ययनमारभ्यते, तस्येदमादिसूत्रम्—

जीवाजीवविभक्तिं, सुणेह मे एगमणा इओ । जं जाणिऊण भिक्खू, सम्मं जयइ संजमे ॥१॥

व्याख्या—जीवाऽजीवानां विभक्तिः—तत्तद्वेदादिदर्शनतो विभागेनाऽवस्थापनं जीवाऽजीवविभक्तिस्तां शृणुत 'मे' कथयत इति गम्यते, एकमनसः सन्तः 'इतः' अनन्तराध्ययनादनन्तरं शेष स्पष्टमिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ जीवाऽजीवविभक्तिप्रसङ्गत एव लोकोलोकविभक्तिमाह—

जीवा चेव अजीवा य, एस लोए वियाहिए । अजीवदेसमागासे, अलोए से वियाहिए ॥ २ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥२॥ इह च जीवाऽजीवानां विभक्तिः प्ररूपणाद्वारेणैवेति तां विधित्युक्त्याऽसौ भवति तथाऽऽह—
दवओ खित्तओ चेव, कालओ भावओ तहा । परूवणा तेसि भवे, जीवाणमजीवाण य ॥३॥

व्याख्या—'द्रव्यतः' इदमित्यद्वेदं द्रव्यमिति, 'क्षेत्रतश्चैव' इदमित्यति क्षेत्रे इति, 'कालतः' इदमित्यति स्थितिकमिति, 'भावतस्तथा' इमेऽस्य पर्याया इति प्ररूपणा 'तेषां' विभजनीयत्वेन प्रक्रान्तानां भवेद् जीवानामजीवानां चेति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥ तत्राऽस्पष्टवक्तव्यत्वाद् द्रव्यतोऽजीवप्ररूपणमाह—

रूविणो चेवऽरूवी य, अजीवा दुविहा भवे । अरूवी दसहा वुत्ता, रूविणो वि चउविहा ॥ ४ ॥

धम्मतिथिकाए तहेसे, तप्पएसे य आहिए । अधम्मे तस्स देसे य, तप्पएसे य आहिए ॥ ५ ॥

आगासे तस्स देसे य, तप्पएसे य आहिए । अद्वासमए चेव, अरूवी दसहा भवे ॥ ६ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—देशः—त्रिभागादिः, प्रदेशस्तु—निरंशः ॥ ४-५-६ ॥ सम्प्रत्येतानेव क्षेत्रत आह—
धम्माधम्मे य दोऽवेए, लोगमित्ता वियाहिया । लोगालोगे य आगासे, समए समयखेत्तिए ॥७॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ७ ॥ एतानेव कालत आह—

धम्माधम्मागासा, तिप्पि वि एए अणाइया । अपज्जवसिया चेव, सबद्धं तु वियाहिया ॥ ८ ॥

समए वि संतइं पप्प, एवमेव वियाहिया । आएसं पप्प साईए, सपज्जवसिए वि य ॥ ९ ॥

व्याख्या—धर्माधर्माकाशानि त्रीण्यपि 'एतानि' द्रव्याणि, अनादिकानि अपर्यवसितानि चैव, अत एव "सबद्धं तु" 'सर्वाद्भवेव' सर्वदा स्वरूपापरित्यागतो नित्यानीति यावत् ॥ 'सन्ततिम्' अपरापरोत्पत्तिरूपप्रचाहात्मिकां 'प्राप्य' आश्रित्य 'एवमेव' अनाद्यपर्यवसितत्वलक्षणैर्नैव प्रकारेण व्याख्यातः, 'आदेशं' विशेषं प्रतिनियतव्यक्त्यात्मकं शेषं स्पष्टम् ॥८-९॥ सम्प्रत्यमूर्तत्वेनाऽमीषां पर्यायाः प्ररूप्यमाणा अपि न सविस्तिमानेतुं शक्या इति भावतः प्ररूपणामनादृत्य द्रव्यतो रूपिणः प्ररूपयितुमाह—

खंधा य खंधदेसा य, तप्पएसा तहेव य । परमाणुणो य थोद्धवा, रूविणो य चउविहा ॥१०॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ १० ॥ इह च देशप्रदेशानां स्कन्धेष्वेवान्तर्भावात् स्कन्धाः परमाणवश्चेति समासतो द्वावेव रूपिद्रव्यभेदौ, तयोश्च किं लक्षणम् ? इत्याह—

एगत्तेण पुहुत्तेण, खंधा य परमाणुणो ।

व्याख्या—'एकत्वेन' समानपरिणतिरूपेण 'पृथक्त्वेन' परमाण्वन्तरैरसङ्गततरूपेण लक्ष्यन्त इति शेषः, स्कन्धाः चस्य भिन्नक्रमत्वात् परमाणवश्च । एतानेव क्षेत्रत आह—

लोएगदेसे लोए य, भइयवा ते उ खेसओ ।

व्याख्या—लोकलोकदेशे लोके च 'भक्तव्याः' भजनया दर्शनीयाः 'ते' इति स्कन्धाः परमाणवश्च 'तुः' पूरणे, क्षेत्रतः । अत्र चाविशेषोक्तावपि परमाणुनामैकप्रदेशे एवाऽवस्थानात् स्कन्धविपर्ययैव भजना द्रष्टव्या, ते हि विचित्रत्वात् परिणते-र्षहृतप्रदेशोपचिता अपि केचिदेकप्रदेशेऽवतिष्ठन्ते, अन्ये तु सङ्क्षेपेष्वसङ्क्षेपेषु च प्रदेशेषु यावत् सकललोकेऽपि तथाविधाऽचित्तमहास्कन्धवद्भवेयुरिति भजनीया उच्यन्ते ।

एत्तो कालविभागं तु, तेसिं वुच्छं चउविहं ॥ ११ ॥

व्याख्या—'अतः' इति क्षेत्रप्ररूपणातोऽनन्तरमिति गम्यते 'कालविभागं तु' कालभेदं पुनः 'तेषां' स्कन्धादीनां वक्ष्ये 'चतुर्विधं' साधनादिसपर्यवसिताऽपर्यवसितभेदेनेति सूत्रार्थः ॥ ११ ॥ इदं च सूत्रं षट्पादम्, प्रत्यन्तरेषु तु अन्यत्वाद्वयं न दृश्यत एव । यथाप्रतिज्ञातमाह—

संतइं पप्प तेऽणादी, अपज्जवसिया वि य । ठिइं पडुच साईया, सप्पज्जवसिया वि य ॥ १२ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ १२ ॥ सादिसपर्यवसितत्वे च कियत्कालमेवामवस्थितिः ? इत्याह—

असंखकालमुक्कोसा, एक्कं समयं जहन्निया । अजीवाण य रूवीणं, ठिइं एसा वियाहिया ॥ १३ ॥

व्याख्या—असंख्यकालमुक्कटा, एकं समयं जघन्यका, यत्राऽपि 'असंखकालमुक्कोसं एको समयो जहन्नयं' ति पाठः, तत्रापि लिङ्गव्यत्यादायमेव संस्कारः, एवमुत्तरत्राऽपि, शेषं स्पष्टम् । नवरं 'स्थितिः' प्रतिनियतक्षेत्राऽवस्थानरूपा ॥ १३ ॥ इत्थं कालद्वारमाश्रित्य स्थितिरुक्ता । सम्प्रत्येतदन्तर्गतमेवाऽन्तरमाह—

अणंतकालमुक्कोसं, एक्को समयो जहन्नयं । अजीवाण य रूवीणं, अंतरेयं वियाहियं ॥ १४ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—‘अन्तर’ विवक्षितक्षेत्रावस्थितः प्रच्युतानां पुनस्तप्राप्तेर्व्यवधानम् ॥१४॥ एतान्येव भावतोऽभिधातुमाह—

वण्णओ गंधओ चेव, रसओ फासओ तंहा । संठाणओ य विण्णेओ, परिणामो तेसि पंचहा ॥१५॥
वण्णओ परिणया जे उ, पंचहा ते पकित्तिया । किण्हा नीला य लोहिया, हालिहा सुक्खिला तहा ॥१६॥
गंधओ परिणया जे उ, दुविहा ते वियाहिया । सुग्धिभगंधपरिणामा, दुग्धिभगंधा तहेव य ॥१७॥
रसओ परिणया जे उ, पंचहा ते पकित्तिया । तित्त कडुय कसाया, अंबिला महुरा तहा ॥१८॥
फासओ परिणया जे उ, अट्टहा ते पकित्तिया । कक्खडा मडया चेव, गुरुया लहुया तहा ॥१९॥
सीया उण्हा य निद्धा य, तहा लुक्खा य आहिया । इति फासपरिणया, एण पुग्गला समुदाहिया २०
संठाणपरिणया जे उ, पंचहा ते पकित्तिया । परिमंडला य वट्टा य, तंसा चउरंसमायया ॥२१॥
वण्णओ जे भवे किण्हे, भइए से उ गंधओ । रसओ फासओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥२२॥
वन्नओ जे भवे नीले, भइए से उ गंधओ । रसओ फासओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥२३॥
वन्नओ लोहिए जे उ, भइए से उ गंधओ । रसओ फासओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥२४॥
वन्नओ पीअए जे उ, भइए से उ गंधओ । रसओ फासओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥२५॥
वन्नओ सुक्खिले जे उ, भइए से उ गंधओ । रसओ फासओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥२६॥
गंधओ जे भवे सुग्धी, भइए से उ वन्नओ । रसओ फासओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥२७॥
गंधओ जे भवे दुग्धी, भइए से उ वन्नओ । रसओ फासओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥२८॥

रसओ तित्तए जे उ, भइए से उ वण्णओ । गंधओ फासओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥२९॥
रसओ कडुए जे उ, भइए से उ वण्णओ । गंधओ फासओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥३०॥
रसओ कसाए जे उ, भइए से उ वन्नओ । गंधओ फासओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥३१॥
रसओ अंबिले जे उ, भइए से उ वण्णओ । गंधओ फासओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥३२॥
रसओ मुहुरए जे उ, भइए से उ वन्नओ । गंधओ फासओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥३३॥
फासओ कक्खडे जे उ, भइए से उ वन्नओ । गंधओ रसओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥३४॥
फासओ मडए जे उ, भइए से उ वन्नओ । गंधओ रसओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥३५॥
फासओ गुरुए जे उ, भइए से उ वन्नओ । गंधओ रसओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥३६॥
फासओ लहुए जे उ, भइए से उ वन्नओ । गंधओ रसओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥३७॥
फासओ सीयए जे उ, भइए से उ वण्णओ । गंधओ रसओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥३८॥
फासओ उण्हाए जे उ, भइए से उ वन्नओ । गंधओ रसओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥३९॥
फासओ निद्धए जे उ, भइए से उ वन्नओ । गंधओ रसओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥४०॥
फासओ लुक्खए जे उ, भइए से उ वण्णओ । गंधओ रसओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥४१॥
परिमंडलसंठाणे, भइए से उ वन्नओ । गंधओ रसओ चेव, भइए फासओ वि य ॥४२॥
संठाणओ भवे वट्टे, भइए से उ वण्णओ । गंधओ रसओ चेव, भइए फासओ वि य ॥४३॥
संठाणओ भवे तंसे, भइए से उ वण्णओ । गंधओ रसओ चेव, भइए फासओ वि य ॥४४॥
संठाणओ य चउरंसे, भइए से उ वण्णओ । गंधओ रसओ चेव, भइए फासओ वि य ॥४५॥
जे आययसंठाणे, भइए से उ वण्णओ । गंधओ रसओ चेव, भइए फासओ वि य ॥४६॥

व्याख्या—सुगमान्येव ॥ १५-१६-१७-१८-१९-२०-२१-२२-२३-२४-२५-२६-२७-२८-२९-३०-३१-३२-३३-३४-३५-३६-३७-३८-३९-४०-४१-४२-४३-४४-४५-४६ ॥ सम्प्रत्युपसंहरधुत्तरग्रन्थसम्बन्धमाह—

एसा अजीवविभत्ती, समासेण वियाहिया । इत्तो जीवविभत्तिं, वुच्छामि अणुपुबसो ॥ ४७ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ४७ ॥ यथाप्रतिज्ञातमाह—

संसारत्था य सिद्धा य, दुविहा जीवा वियाहिया । सिद्धा णेगविहा वुत्ता, तं मे कित्तयओ सुण ४८

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ४८ ॥ अनेकविधत्वमेव सिद्धानामुपाधिभेदत आह—

इत्थीपुरिससिद्धा य, तहेव य नपुंसगा । सलिंगे अन्नलिंगे य गिहिलिंगे तहे व य ॥ ४९ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—“गिहिलिंगे तहेव य” ति ‘तथैवे’त्युक्तसमुच्चये, चकारस्तु तीर्थसिद्धायनुक्तभेदसं-
सूचकः ॥ ४९ ॥ सिद्धानेव अवगाहनतः क्षेत्रतश्चाह—

१ पूरणगलनधर्माणं पुद्गला, अत्र च गन्धो द्रो, रसाः पद्म, स्पष्टाः अष्ट, सत्यानानि पद्म, एते च मीलिताः विंशतिः २०। एतावतो भग्नान् प्रत्येक पद्माऽपि वर्णा लभन्ते जात शतम् १००। रसादयः अष्टादश पद्मभिर्बर्णैर्मिलितैः त्रयोविंशतिः २३। ततश्च गन्धद्वयेन लब्धा भग्नानां पदचत्वारिंशत् ४४। एव रसपद्मकसंयोगे शतम् १००। स्पष्टाष्टकसंयोगे, पदत्रिंश शतम् ३३। परिमण्डकसंस्थाने यो वर्तते इति शेषः भाष्ये। स तु सामान्यप्रक्रमेऽपि स्कन्धाः, परमाणूनां संस्थानाऽसम्भवाद् अत्र ‘संस्थानपद्मकसंयोगे शतम् १००। एवं वर्णादीनां सर्वभग्नसङ्कलनाः षडशीत्यधिकाणि चत्वारि शतानि ४८२ ॥

उक्कोसोगाहणाए य, जहन्नमज्झिमाइ य । उहं अहे तिरियं च, समुहम्मि जलम्मि य ॥ ५० ॥

व्याख्या—उत्कृष्टावगाहनायां च पञ्चधनुःशतप्रमाणायां सिद्धाः, “जहन्नमज्झिमाइ य” ति ‘जघन्यावगाहनायां’ द्विहस्तमानायां ‘मध्यमावगाहनायां च’ उक्तरूपोत्कृष्टजघन्यावगाहनान्तरालवर्तिन्यां सिद्धाः, ‘ऊर्ध्वम्’ ऊर्ध्वलोके—मेरुचूलिकादौ ‘अधश्च’ अधोलोके—अधोलौकिकप्रामरूपे ‘तिर्यक्’ तिर्यग्लोके—अर्धवृत्तीयद्वीपसमुद्ररूपे तत्रापि केचित् समुद्रे ‘जले च’ नद्यादिसम्बन्धिनीति सूत्रार्थः ॥ ५० ॥ इत्थं स्त्रीसिद्धादीनभिदधता स्त्रीवादिषु सिद्धिसम्भव उक्तः । सम्प्रति तत्रापि क कियन्तः सिद्ध्यन्ति ? इत्याशङ्क्याह—

दस य नपुंसएसुं, वीसं इत्थियासु य । पुरिसेसु य अट्टसयं, समएणेगेण सिज्झई ॥ ५१ ॥

चत्तारि य गिहिलिंगे, अन्नलिंगे दसेव य । सल्लिंगेण य अट्टसयं, समएणेगेण सिज्झई ॥ ५२ ॥

उक्कोसोगाहणाए उ, सिज्झंते जुगवं दुवे । चत्तारि य जहन्नाए, मज्झे अहुत्तरं सयं ॥ ५३ ॥

चउरुहलोए य दुवे समुदे, तओ जले वीसमहे तहेव य ।

सयं च अहुत्तर तिरियलोए, समएणेगेण उ सिज्झई धुवं ॥ ५४ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ५१-५२-५३-५४ ॥ सम्प्रति तेषामेव प्रतिघातादिप्रतिपादनायाह—

कहिं पडिहया सिद्धा?, कहिं सिद्धा पडिट्ठिया? । कहिं बुंदि चइत्ता णं, कत्थ गंतूण सिज्झई? ॥ ५५ ॥

अलोए पडिहया सिद्धा, लोगगगे य पडिट्ठिया । इहं योविं चइत्ता णं, तत्थ गंतूण सिज्झई ॥ ५६ ॥

१ यवमध्यमिव यवमध्यं मध्यमाऽवगाहना तस्यामष्टोत्तरशतम्, यवमध्यत्वं च उत्कृष्टजघन्यावगाहनयोर्मध्यवर्तितात्तदपेक्षया च बहुतरसङ्ख्यत्वेनास्याः स्थूलत्वैव भासमानत्वात् ।

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—“तत्थ” ति लोकामे “सिज्झई” ति ‘सिध्यन्ते’ निष्ठितार्था भवन्ति ॥ ५५-५६ ॥ लोकामे गत्वा सिद्ध्यन्तीत्युक्तम्, लोकाम् च ईषत्प्राग्भाराया उपरीति यस्मिन् प्रदेशे यत्संस्थाना यत्प्रमाणा यद्गुणा चासौ तदाऽऽह—

वारसहिं जोयणेहिं, सबट्टस्सुवरिं भवे । ईसीपग्भारनामा उ, पुढवी छस्संठिया ॥ ५७ ॥

पणयाल सयसहस्सा, जोयणाणं तु आयया । तावइयं चैव विच्छिन्ना, तिगुणो तस्सेव परिरओ ५८

अट्टजोयणयाहल्ला, सा मज्झम्मि वियाहिया । परिहायंती चरिमंते, मच्छिचपत्ताओ तणुययरी ॥ ५९ ॥

अज्जुणसुवन्नगमई, सा पुढवी निम्मला सहावेणं । उत्ताणयछत्तयसंठिया य भणिया जिणवरेहिं ६०

संखंकुंदसंकासा, पंडुरा निम्मला सुभा ।

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—अर्जुनं—शुद्धं यत् सुवर्णं तन्मयी । प्रथमसूत्रे च सामान्येन छत्रसंस्थितेत्युक्तम्, चतुर्थसूत्रे तु उत्तानत्वं तद्विशेष इति न पौनरुक्त्यम् ॥ ५७-५८-५९-६० ॥ यदीदृशी पृथिवी ततः किम् ? इत्याह—

सीयाए जोयणे तत्तो, लोयंतो उ वियाहियो ॥ ६१ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ६१ ॥ यदि योजने लोकान्तस्तत् किं तत्र योजने सर्वत्र सिद्धाः सन्ति ? इत्याशङ्क्याह—

जोयणस्स उ जो तत्थ, कोसो उवरिमो भवे । तस्स कोसस्स छम्भाए, सिद्धाणोगाहणा भवे ॥ ६२ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ६२ ॥ अवगाहना च चलनसम्भवेऽपि स्यादत आह—अथवा केचिदनन्तरसूत्रार्द्धमधीयते—

“कोसस्स वि य जो तत्थ, छम्भाओ उवरिमो भवे” ति । तत्र किम् ? इत्याह—

तत्थ सिद्धा महाभागा, लोगगम्मि पडिट्ठिया । भवप्पवंचउम्मुक्का, सिद्धिं वरगइं गया ॥ ६३ ॥

व्याख्या—तत्र सिद्धा महाभागा लोकामे ‘प्रतिष्ठिताः’ सदाऽवस्थिताः, एतच्च कुतः ? इत्याह—भवप्रपञ्चोन्मुक्ताः

सन्तः सिद्धिं वरगतिं गताः ॥ ६३ ॥ तदवगाहनामाह—

उस्सेहो जस्स जो होइ, भवम्मि चरिमम्मि य । तिभागहीणा तत्तो य, सिद्धाणोगाहणा भवे ॥ ६४ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ६४ ॥ एतानेव कालतः प्ररूपयितुमाह—

एगत्तेण साईया, अपज्जवसिया वि य । पुहुत्तेण अणाईया, अपज्जवसिया वि य ॥ ६५ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—‘पृथक्त्वेन’ बहुत्वेन सामर्थ्येनेत्यर्थः ॥ ६५ ॥ एषामेव स्वरूपमाह—

अरूविणो जीवघणा, णाणदंसणसण्णिगया । अउलं सुहं संपत्ता, उवमा जस्स णत्थि उ ॥ ६६ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—जीवाश्च ते घनाश्च—शुषिरपूरणतो निचिता जीवघनाः, ज्ञानदर्शने एव सञ्ज्ञा सा सञ्ज्ञाता येषां ते ज्ञानदर्शनसञ्ज्ञिताः, “सुहं” ति सुखम् ॥ ६६ ॥ उक्तग्रन्थेन गतमपि विप्रतिपत्तिनिराकरणार्थं पुनः क्षेत्रस्वरूपं च तेषामाह—

लोएगदेसे ते सव्वे, णाणदंसणसन्निया । संसारपारनित्थिन्ना, सिद्धिं वरगइं गया ॥ ६७ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—लोकैकदेशे ते सर्वे इत्यनेन सर्वत्र मुक्तास्तिष्ठन्तीति मतमपास्तम् । ज्ञानदर्शनसञ्ज्ञिता इत्यनेन केषाञ्चिन्मा भूत् ज्ञानसञ्ज्ञाऽपरेषां दर्शनमव्यक्षैव केवला, किन्तुभे अपि सर्वेषामिति । संसारपारं ‘निस्तीर्णाः’ अतिक्रान्ताः, अनेन तु—“ज्ञानिनो धर्मतीर्थस्य, कर्तारः परमं पदम् । गत्वाऽऽगच्छन्ति भूयोऽपि, भवं तीर्थनिवारतः ॥ १ ॥” इति मतं निराकृतम् । सिद्धिं वरगतिं गताः, अनेन तु क्षीणकर्मणोऽपि लोकाप्रगमनात् स्वभावेनैवोत्पत्तिसमये सक्रियत्वमप्यस्ति इति ख्याप्यते । वाचनान्तरे तु इदं सूत्रं नास्त्वेष ॥ ६७ ॥ इत्थं सिद्धानभिधाय संसारिण आह—

संसारत्वा उ जे जीवा, दुविहा ते वियाहिया । तरा य थावरा चेव, थावरा तिविहा तहिं ॥ ६८ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ६८ ॥ त्रैविध्यमेवाह—

पुढवी आउजीवा य, तहेव य वणस्सई । उचेए थावरा तिविहा, तेसिं भेए मुणेह मे ॥ ६९ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ६९ ॥ तत्र पृथिवीभेदानाह—

दुविहा पुढविजीवा उ, सुहुमा वायरा तहा । पज्जत्तमपज्जत्ता, एवमेए दुहा पुणो ॥ ७० ॥

वायरा जे उ पज्जत्ता, दुविहा ते वियाहिया । सण्हा खरा य वोद्धवा, सण्हा सत्तविहा तहिं ॥ ७१ ॥

किण्हा नीला य रुहिरा य, हालिदा सुक्किला तहा । पट्टपणगमट्टिया, खरा छत्तीसईविहा ॥ ७२ ॥

पुढवी य सक्करा वांलुया य उंवल्ले सिले य लोणुसे । अय-तंउय-तंवे-सीमंग-रुप्पे-हुंवण्णे य वेंयरे य ॥

हरियाळे हिंगुल्ले मणोसिला, सांसगंजणपवांले । अंभेपटल-अंभेवांलुय, वायराकाए मणिविहाणा ॥

गोमिजए य हेंयगे, अंके फलिहे य लोहिंयक्खे य । मरगय-मसोरगळे, सुंयमोयग उंढेनीले य ७३ ॥

चंदण गेरुय हंसगंभं, पुल्ले सोगंधिं य वोद्धवे । चंदप्पंभ वेसंलिण, जंलकंते सूरकंते य ॥ ७४ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—‘रुद्राणा’ इह चूर्णितलोष्टकल्पा मृदुः पृथिवी तदात्मिका जीवा अप्युपचारतः ‘रुद्राणा’,

एवमुत्तरत्राऽपि । ‘यराः’ कठिनाः ॥ सप्तविवृत्यमेवाह—“किण्हे”त्यादि, “पट्टु”ति ‘पाण्डवः’ आपाण्डुराः—आ—ईपत्

शुभ्रत्वभाज इत्यर्थः, इत्थं वर्णभेदेन पट्टिधत्वम् । इह च पाण्डुरग्रहणं कृष्णादिप्रणानामपि स्वस्थानभेदान्तरसम्भयसूचकम् ।

पनकः—अत्यन्तसूक्ष्मरजोरूपः स एव मृत्तिका पनकमृत्तिका, पनकस्य च नभसि विद्यमानस्य लोके पृथिवीत्वेनारूढ-

त्वाद् भेदेनोपादानम् ॥ ‘पृथिवी’ति शुद्धपृथिवी, ‘शक्करा’ लघूपलशकलरूपा, ‘उवलः’ गण्टगैलाट्टिः, ‘शिला च’ घट्टा,

‘ऊपः’ क्षारमृत्तिका, ‘वसं च’ हीरकः ॥ ‘सासकः’ धातुविशेषः, ‘अञ्जनं’ समीरकं, ‘प्रवाल’ विट्पुनः, ‘अभ्रपटल’

प्रतीतम्, ‘अभ्रवाल्का’ अभ्रपटलमिश्रा वालुका, ‘वादरकाये’ वादरपृथिवीकायेऽनी भेदा इति शेषः, “मणिविहाण” ति

स्य गम्यमानत्वाद् ‘मणिविधानानि च’ मणिभेदाः ॥ कानि पुनस्तानि ? इत्याह—“गोमेजए”त्यादि, इह च पृथि-

व्यादयश्चतुर्दश हरितालादयोऽष्टौ गोमेयकादयश्च फचित् कस्यचित् कथञ्चिदन्तर्मायाश्चतुर्दशेति, अमी मीलिताः पट्टिश-

द्वयन्तीति सूत्रसप्तकार्यः ॥ ७०-७१-७२-७३-७४-७५-७६ ॥ प्रकृतोपसंहारपूर्वकं सूक्ष्मपृथिवीशायानाह—

एए खरपुढवीए, भेया छत्तीसमाहिया । एगविहमणाणत्ता, सुहुमा तत्थ वियाहिया ॥ ७७ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—“एगविह” ति आर्पत्वाद् एकविधाः, किमित्येवंविधाः ? यतः ‘अनानात्वाः’

अभेदाः ‘तत्रे’ति पृथिवीजीवेषु ॥ ७७ ॥ पृथिवीकायानेव क्षेत्रत आह—

सुहुमा य सवलोगम्मि, लोगदेसे य वायरा । इत्तो कालविभागं तु, तेसिं चुच्छं चउधिहं ॥ ७८ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ ७८ ॥ अधुना कालत आह—

संतं पप्पण्णाईया, अपज्जवसिया वि य । ठिं पडुच्च साईया, सपज्जवसिया वि य ॥ ७९ ॥

वावीससहस्साई, वासाणुक्कोसिया भवे । आउठिई पुढवीणं, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ॥ ८० ॥

असंखकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं । कायठिई पुढवीणं, तं कायं तु अमुंचओ ॥ ८१ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—‘स्थिति’ भवस्थिति-कायस्थितिरूपम् ॥ “तं कायं तु अमुंचओ” ति ‘तं’ पृथिवीरूप

कायममुच्छ्रतामेव ॥ ७९-८०-८१ ॥ कालान्तर्गतमेवान्तरमाह—

अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं । विजडम्मि सए काए, पुढवीजीवाण अंतरं ॥ ८२ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—“विजडम्मि” ति लोके लोके काये ॥ ८२ ॥ एतानेव भावत आह—

एणसिं वन्नओ चेव, गंधओ रसफासओ । संठाणभेयओ वा वि, विहाणां सहस्ससो ॥ ८३ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—‘विधानानि’ भेदाः ‘सहस्रशः’ इति च बहुतरत्वोपलक्षणम् ॥ ८३ ॥ एवम्—

दुविहा आउजीवा उ, सुहुमा वायरा तहा । पज्जत्तमपज्जत्ता, एवमेते दुहा पुणो ॥ ८४ ॥

वायरा जे उ पज्जत्ता, पंचहा ते पकित्तिया । सुद्धोदए य उस्से, हरतणु महिया हिमे ॥ ८५ ॥

एगविहमणाणत्ता, सुहुमा तत्थ वियाहिया । सुहुमा सवलोगम्मि, लोगदेसे य वायरा ॥ ८६ ॥

संतं पप्पण्णाईया, अपज्जवसिया वि य । ठिं पडुच्च साईया, सपज्जवसिया वि य ॥ ८७ ॥

सत्तेव सहस्साई, वासाणुक्कोसिया भवे । आउठिई आज्जणं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं ॥ ८८ ॥

असंखकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं । कायठिई आज्जणं, तं कायं तु अमुंचओ ॥ ८९ ॥

अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं । विजडम्मि सए काए, आउजीवाण अंतरं ॥ ९० ॥

एणसिं वण्णओ चेव, गंधओ रसफासओ । संठाणभेयओ वा वि, विहाणां सहस्ससो ॥ ९१ ॥

व्याख्या—सूत्राष्टकमपि सुगमम् । नवरम्—‘हरतनुः’ स्निग्धपृथिवीसमुद्भवः घृणाप्रविन्दुः, ‘महिका’ गर्भमासेषु

सूक्ष्मवर्षम्, ‘हिम’ प्रतीतम् ॥ ८४-८५-८६-८७-८८-८९-९०-९१ ॥ वनस्पतिसूत्राण्यपि चतुर्दश—

दुविहा वणस्सईजीवा, सुहुमा वायरा तहा । पज्जत्तमपज्जत्ता, एवमेते दुहा पुणो ॥ ९२ ॥

वायरा जे उ पज्जत्ता, दुविहा ते वियाहिया । साहारणसरीरा य, पत्तेगा य तहेव य ॥ ९३ ॥

पत्तेयसरीरा उ, णेगहा ते पकित्तिया । रुक्खा गुच्छा य गुम्मा य, लया वल्ली तणा तहा ॥ ९४ ॥

वल्या पव्या कुहुणा, जलरुहा ओसही तहा । हरियकाया य बोद्धवा, पत्तेया इति आहिया ॥ ९५ ॥
 साहारणसरीरा उ, गेगहा ते पकित्तिया । आलूए मूलए चेव, सिंगवेरे तहेव य ॥ ९६ ॥
 हिरिली सिरिली सिसिरिली, जावई केतकंदली । पलंडु-लसणकंदे य, कंदली य कुहवए ॥ ९७ ॥
 लोहिणीहू य थीहू य, कुहगा य तहेव य । कंदे य वज्जकंदे य, कंदे सूरणए तहा ॥ ९८ ॥
 अस्सकन्नी य बोद्धवा, सीहकन्नी तहेव य । मुसुंढी य हलिहा य, गेगहा एवमायओ ॥ ९९ ॥
 एगविहमणाणत्ता, सुहुमा तत्थ वियाहिया । सुहुमा सबलोगम्मि, लोगदेसे य वायरा ॥ १०० ॥
 संतइं पप्पणाईया, अपज्जवसिया वि य । ठिइं पडुच्च साईया, सपज्जवसिया वि य ॥ १०१ ॥
 दस चेव सहस्साईं, वासाणुक्कोसिया भवे । वणस्सईण आउं तु, अंतोमुहुत्तं जहन्नगं ॥ १०२ ॥
 अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नगं । कायठिई पणगाणं, तं कायं तु अमुंचओ ॥ १०३ ॥
 असंखकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नगं । विजढम्मि सए काए, पणगजीवाण अंतरं ॥ १०४ ॥
 एएसिं वण्णओ चेव, गंधओ रसफासओ । संठाणादेसओ वा वि, विहाणाइं सहस्ससो ॥ १०५ ॥

व्याख्या—स्पष्टान्येव । नवरम्—‘वृक्षाः’ चूतादयः, ‘गुच्छाः’ वृन्ताकीप्रभृतयः, ‘गुल्माः’ नवमालिकादयः, ‘लताः’ चम्पकलतादयः, ‘वह्यः’ त्रपुण्यादयः, ‘वृणानि’ जुञ्जुकार्जुनादीनि, ‘वलय’ त्ति ‘लतावलयानि’ नालिकेरी-कद-
 त्यादीनि, तेषां च शाखान्तराभावेन लतारूपता त्वचो वलयाकारत्वेन च वलयता, ‘पर्वगाः’ इक्ष्वादायः, ‘कुहुणाः’
 भूमिस्फोटकादयः, ‘जलरुहाः’ पद्मादयः, ‘ओपधयः’ शाल्यादयः, ‘तथे’ति समुच्चये, हरितान्येव काया येषां ते ‘हरि-
 तकायाः’, तण्डुलेयकादयः, चशब्दः स्वगतानेकभेदसंसूचकः ॥ आलुकादयः प्रायः कन्दविशेषाः ॥ ‘पनकानां’ पनको-

पलक्षितानां सामान्यवनस्पतीनाम् ॥ ९२-९३-९४-९५-९६-९७-९८-९९ १००-१०१-१०२-१०३-१०४-१०५ ॥

प्रकृतमुपसहरन्नुत्तरग्रन्थं सम्बन्धयितुमाह—

इच्चेए थावरा तिविहा, समासेण वियाहिया । इत्तो उ तसे तिविहे, वुच्छामि अणुपुवसो ॥ १०६ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ १०६ ॥

तेऊ वाऊ य बोद्धवा, ओराला य तसा तहा । इच्चेए तसा तिविहा, तेसि भेए सुणेह मे ॥ १०७ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—‘इत्येते’ अनन्तरोक्ताः, त्रस्यन्ति-चलन्तीति त्रसाः तत्र तेजोवाय्वोर्गतित उदाराणां च
 द्वौन्द्रियादीनां लघिततः त्रसत्वम् ॥ १०७ ॥ तत्र तेजोजीवानाह—

दुविहा तेउजीवा उ, सुहुमा वायरा तहा । पज्जत्तमपज्जत्ता, एवमेए दुहा पुणो ॥ १०८ ॥

वायरा जे उ पज्जत्ता, गेगहा ते वियाहिया । इंगाले मुम्मुरे अगणी, अर्चिं जाला तहेव य ॥ १०९ ॥

उक्का विज्जू य बोद्धवा, गेगहा एवमायओ । एगविहमणाणत्ता, सुहुमा ते वियाहिया ॥ ११० ॥

सुहुमा सबलोगम्मि, एगदेसम्मि वायरा । इत्तो कालविभागं तु, तेसिं वुच्छं चउव्हिहं ॥ १११ ॥

संतइं पप्पणाईया, अपज्जवसिया वि य । ठिइं पडुच्च सादीया, सपज्जवसिया वि य ॥ ११२ ॥

तिन्नेव अहोरत्ता, उक्कोसेण वियाहिया । आउठिई तेऊणं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं ॥ ११३ ॥

असंखकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं । कायठिई तेऊणं, तं कायं तु अमुंचओ ॥ ११४ ॥

अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं । विजढम्मि सए काए, तेउजीवाण अंतरं ॥ ११५ ॥

एएसिं वन्नओ चेव, गंधओ रसफासओ । संठाणादेसओ वा वि, विहाणाइं सहस्ससो ॥ ११६ ॥

व्याख्या—स्पष्टानि । नवरम्—‘अङ्गारः’ भास्वरूपः, ‘मुर्मुर्’ भस्ममिश्राम्रिकणरूपः, ‘अग्निः’ उक्तभेदातिरिक्तः,
 ‘अर्चिः’ मूलप्रतिवद्धा, ‘ज्वाला’ छिन्नमूला ॥ १०८-१०९-११०-१११-११२-११३-११४-११५-११६ ॥ वायु-
 सूत्रनवकम्—

दुविहा वाउजीवा य, सुहुमा वायरा तहा । पज्जत्तमपज्जत्ता, एवमेते दुहा पुणो ॥ ११७ ॥

वायरा जे उ पज्जत्ता, पंचहा ते पकित्तिया । उक्कलिया-मंडलिया-घण-गुंजा-सुद्धवाया य ॥ ११८ ॥

संवट्ठगवाए य, गेगहा एवमायओ । एगविहमणाणत्ता, सुहुमा तत्थ वियाहिया ॥ ११९ ॥

सुहुमा सबलोगम्मि, लोगदेसे य वायरा । इत्तो कालविभागं तु, तेसिं वुच्छं चउव्हिहं ॥ १२० ॥

संतइं पप्पणादीया, अपज्जवसिया वि य । ठिइं पडुच्च सादीया, सपज्जवसिया वि य ॥ १२१ ॥

तिन्नेव सहस्साईं, वासाणुक्कोसिया भवे । आउठिई वाऊणं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं ॥ १२२ ॥

असंखकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं । कायठिई वाऊणं, तं कायं तु अमुंचओ ॥ १२३ ॥

अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं । विजढम्मि सए काए, वाउजीवाण अंतरं ॥ १२४ ॥

एएसिं वन्नओ चेव, गंधओ रसफासओ । संठाणादेसओ वा वि, विहाणाइं सहस्ससो ॥ १२५ ॥

व्याख्या—सुगमम् । नवरम्—‘पञ्चवे’त्युपलक्षणम्, अत्रैवात्य अनेकवेत्यभिधानात्, उत्कलिकावाताः—ये
 स्थित्वा स्थित्वा वान्ति, मण्डलिकावाताः—वातोलीरूपाः, घनवाताः—रत्नप्रभाद्याधाराः, गुञ्जावाताः—ये गुञ्जन्तो वान्ति,
 शुद्धवाताः—यथोक्तविशेषविकला मन्दानिलादयः ॥ ‘संवत्तकवाताश्च’ ये वह्निःस्थितमपि वृणादि विवृक्षितक्षेत्रान्तः क्षिपन्ति
 ॥ ११७-११८-११९-१२०-१२१-१२२-१२३-१२४-१२५ ॥ उदारत्रसामिधित्तयाऽऽह—

ओराला तसा जे उ, चउहा ते पकितिया । वेइंदिय तेइंदिय, चउरो पंचिंदिया चेव ॥ १२६ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ १२६ ॥ द्वीन्द्रियानाह—

वेइंदिया उ जे जीवा, दुविहा ते पकितिया । पज्जत्तमपज्जत्ता, तेसिं भेदे सुणेह मे ॥ १२७ ॥
किमिणो सोमंगला चेव, अलसा माडवाह्या । वासीमुहा य सिप्पीया, संग्वा संखगणा तहा ॥ १२८ ॥
पह्योयाणुल्लगा चेव, तहेव य वराडगा । जल्लगा जालगा चेव, चंदणा य तहेव य ॥ १२९ ॥
इह वेइंदिया एए, नेगहा एवमायओ । लोएगदेसे ते सवे, न सवत्थ वियाहिया ॥ १३० ॥
संतडं पप्पण्णाईया, अपज्जवसिया वि य । ठिइं पट्टच साईया, सपज्जवसिया वि य ॥ १३१ ॥
वासाइं वारसेव उ, उक्कोसेण वियाहिया । वेइंदियआउठिई, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं ॥ १३२ ॥
संखेज्जकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं । वेइंदियकायठिई, तं कायं तु अमुंचओ ॥ १३३ ॥
अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं । वेइंदियजीवाणं, अंतरेयं वियाहियं ॥ १३४ ॥
एएसिं वण्णओ चेव, गंधओ रसफासओ । संठाणाएसओ वा वि, विहाणाटं सहस्ससो ॥ १३५ ॥

व्याख्या—सूत्रनवरुं स्पष्टम् । नवरम्—‘कमयः’ अशुच्यादिमम्भनाः, जेगस्तु केचित् प्रकटाः केचिद् यथास-
म्प्रदायं वाच्याः ॥ १२७-१२८-१२९-१३०-१३१-१३२-१३३-१३४-१३५ ॥ श्रीन्द्रियानाह—

तेइंदिया उ जे जीवा, दुविहा ते पकितिया । पज्जत्तमपज्जत्ता, तेसिं भेदे सुणेह मे ॥ १३६ ॥
झंयुपिर्वलिउइंसा, उक्कल्लहेहिया तहा । तणहारा कट्टहारा य, माल्लगा पत्तहारगा ॥ १३७ ॥
कप्पासड्ढिमिजा य, तिंदुगा तउसभिंजगा । सदावरी य गुम्मी य, बोधवा इंदगाह्या ॥ १३८ ॥
इंदगोवगमाइया, नेगहा एवमायओ । लोएगदेसे ते सवे, न सवत्थ वियाहिया ॥ १३९ ॥
संतडं पप्पण्णाईया, अपज्जवसिया वि य । ठिइं पट्टच साईया, सपज्जवसिया वि य ॥ १४० ॥
एगूणपण्णसहोरत्ता, उक्कोसेण वियाहिया । तेइंदियआउठिई, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं ॥ १४१ ॥
संखेज्जकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं । तेइंदियकायठिई, तं कायं तु अमुंचओ ॥ १४२ ॥
अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं । तेइंदियजीवाणं, अंतरेयं वियाहियं ॥ १४३ ॥
एएसिं वण्णओ चेव, गंधओ रसफासओ । संठाणाएसओ वा वि, विहाणाटं सहस्ससो ॥ १४४ ॥

व्याख्या—श्रीन्द्रियसूत्रनवरुं स्पष्टम् । नवरम्—‘गुम्मी’ शतपदी ॥ १३६-१३७-१३८-१३९-१४०-१४१-
१४२-१४३-१४४ ॥ चतुरिन्द्रियानाह—

चउरिंदिया उ जे जीवा, दुविहा ते पकितिया । पज्जत्तमपज्जत्ता, तेसिं भेदे सुणेह मे ॥ १४५ ॥
अंधिया पोत्तिया चेव, मच्छिया मसगा तहा । भमरे कीडपयंगे य, हिंकुणे झुंकुणे तहा ॥ १४६ ॥
कुक्कुडे सिंगिरीडी य, नंदावत्ते य विंछिए । डोले भिगिरीडी य, विरिली अच्छिवेहए ॥ १४७ ॥
अच्छिले माहए अच्छि-विचित्ते चित्तपत्तण । ओहिंजलिया जलकरी य, नीया तंवगादया ॥ १४८ ॥
इह चउरिंदिया एए, नेगहा एवमायओ । लोएगदेसे ते सवे, न सवत्थ पकितिया ॥ १४९ ॥
संतडं पप्पण्णाईया, अपज्जवसिया वि य । ठिइं पट्टच साईया, सपज्जवसिया वि य ॥ १५० ॥
छचेव य मासा उ, उक्कोसेण वियाहिया । चउरिंदियआउठिई, अंतोमुहुत्तं जहन्नया ॥ १५१ ॥
संखेज्जकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नया । चउरिंदियकायठिई, तं कायं तु अमुंचओ ॥ १५२ ॥
अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं । विजडम्मि सए काए, अंतरेयं वियाहियं ॥ १५३ ॥
एएसिं वण्णओ चेव, गंधओ रसफासओ । संठाणाएसओ वा वि, विहाणाटं सहस्ससो ॥ १५४ ॥

व्याख्या—सूत्रदशकमपि स्पष्टम् ॥ १४५-१४६-१४७-१४८-१४९-१५०-१५१-१५२-१५३-१५४ ॥
पञ्चेन्द्रियानाह—

पंचिंदिया उ जे जीवा, चउविहा ते वियाहिया । नेरइय तिरिक्खा य, मणुया देवा य आहिया ॥ १५५ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ १५५ ॥ तत्र तावन्नैरयिकानाह—

नेरइया सत्तविहा, पुढवीसू सत्तसू भवे । रयणाभ सक्कराभा, वालुयाभा य, आहिया ॥ १५६ ॥
पंकाभा धूमाभा, तमा तमतमा तहा । इह नेरइया एए, सत्तहा परिकित्तिया ॥ १५७ ॥
लोएगदेसे ते सवे उ वियाहिया । इत्तो कालविभागं तु, तेसिं बुच्छं चउविहं ॥ १५८ ॥
संतडं पप्पण्णाईया, अपज्जवसिया वि य । ठिइं पट्टच साईया, सपज्जवसिया वि य ॥ १५९ ॥
सागरोवममेगं तु, उक्कोसेण वियाहिया । पढमाइ जहन्नेणं, दसवाससहस्सियां ॥ १६० ॥
तिन्नेव सागराज्ज, उक्कोसेण वियाहिया । दुचाए जहन्नेणं, एगं तु सागरोवमं ॥ १६१ ॥
सत्तेव सागराज्ज, उक्कोसेण वियाहिया । तइयाए जहन्नेणं, तिन्नेव उ सागरोवमा ॥ १६२ ॥
दससागरोवमाज्ज, उक्कोसेण वियाहिया । चउत्थीए जहन्नेणं, सत्तेव उ सागरोवमा ॥ १६३ ॥
सत्तरससागराज्ज, उक्कोसेण वियाहिया । पंचमाए जहन्नेणं, दस चेव उ सागरा ॥ १६४ ॥
वावीससागराज्ज, उक्कोसेण वियाहिया । छट्ठीइ जहन्नेणं, सत्तरस सागरोवमा ॥ १६५ ॥
तित्तीससागराज्ज, उक्कोसेण वियाहिया । सत्तमाए जहन्नेणं, वावीसं सागरोवमा ॥ १६६ ॥

जा चेव आउठिई, नेरइयाणं वियाहिया । सा तेसिं कायठिई, जहन्नुकोसिया भवे ॥१६७॥
अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं । विजडम्मि सए काए, नेरइयाणं तु अंतरं ॥१६८॥
एएसिं वन्नओ चेव, गंधओ रसफासओ । संठाणभेदओ वा वि, विहाणाइं सहस्ससो ॥१६९॥

व्याख्या—नारकसूत्राणि चतुर्दश प्रकटानि ॥ १५६-१५७-१५८-१५९-१६०-१६१-१६२-१६३-१६४-१६५-१६६-१६७-१६८-१६९ ॥ तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानाह—

पंचिंदियतिरिक्खा उ, दुविहा ते वियाहिया । सम्मुच्छिमतिरिक्खा उ, गन्भवक्कंतिया तहा ॥१७०॥
दुविहा वि ते भवे तिविहा, जलयरा थलयरा तहा । खहयरा य बोद्धवा, तेसिं भेए सुणेह मे ॥१७१॥
मच्छा य कच्छभा य, गाहा य मगरा तहा । सुंसुमारा य बोद्धवा, पंचहा जलयराऽऽहिया ॥१७२॥
लोएगदेसे ते सवे, न सवत्थ वियाहिया । इत्तो कालविभागं तु, तेसिं वुच्छं चउव्विहं ॥१७३॥
संतइं पप्पऽणाईया, अपज्जवसिया वि य । ठिइं पडुच्च साईया, सपज्जवसिया वि य ॥१७४॥
एगा य पुव्वकोडी उ, उक्कोसेण वियाहिया । आउठिई जलयराणं, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ॥१७५॥
पुव्वकोडीपुहुत्तं तु, उक्कोसेण वियाहिया । कायठिई जलयराणं, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ॥१७६॥
अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं । विजडम्मि सए काए, जलयराणं तु अंतरं ॥१७७॥
एएसिं वण्णओ चेव, गंधओ रसफासओ । संठाणाएसओ वा वि, विहाणाइं सहस्ससो ॥१७८॥
चउप्पया य परिसप्पा, दुविहा थलयरा भवे । चउप्पया चउव्विहा उ, ते मे कित्तयओ सुण ॥१७९॥
एगखुरा दुखुरा चेव, गंडीपय सणप्पया । हयमाई गोणमाई, गयमाई सीहमाइणो ॥१८०॥

भुओरगपरिसप्पा य, परिसप्पा दुविहा भवे । गोहाई अहिमाई य, इक्कोका पेगहा भवे ॥१८१॥
लोएगदेसे ते सवे, न सवत्थ वियाहिया । एत्तो कालविभागं तु, तेसिं वोच्छं तु चउव्विहं ॥१८२॥
संतइं पप्पऽणाईया, अपज्जवसिया वि य । ठिइं पडुच्च साईया, सपज्जवसिया वि य ॥१८३॥
पलिओवमा उ तिन्नि उ, उक्कोसेण वियाहिया । आउठिई थलयराणं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं ॥१८४॥
पलिओवमा उ तिन्नि उ, उक्कोसेण वियाहिया । पुव्वकोडीपुहुत्तं तु, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं ॥१८५॥
कायठिई थलयराणं, अंतरं तेसिमं भवे । कालं अणंतमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं ॥१८६॥
ए सिं वन्नओ चेव, गंधओ रसफासओ । संठाणादेसओ वा वि, विहाणाइं सहस्ससो ॥१८७॥
विजडम्मि सए काए, थलयराणं तु अंतरं । चम्मे उ लोमपक्खीया, तइया समुग्गपक्खीया ॥१८८॥
विययपक्खी य बोद्धवा, पक्खिणो उ चउव्विहा । लोएगदेसे ते सवे, न सवत्थ वियाहिया ॥१८९॥
संतइं पप्पऽणाईया, अपज्जवसिया वि य । ठिइं पडुच्च साईया, सपज्जवसिया वि य ॥१९०॥
पलिओवमस्स भागो, असंखिज्जइमो भवे । आउठिई खहयराणं, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ॥१९१॥
असंखभागो पलियस्स, उक्कोसेण उ साहिओ । पुव्वकोडीपुहुत्तेणं, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ॥१९२॥
कायठिई खहयराणं, अंतरं तेसिमं भवे । कालं अणंतमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं ॥१९३॥
एएसिं वण्णओ चेव, गंधओ रसफासओ । संठाणादेसओ वा वि, विहाणाइं सहस्ससो ॥१९४॥

व्याख्या—प्रकटान्येव । नवरम्—‘एकखुराः’ हयादयः, ‘द्विखुराः’ गवादयः, गण्डी—वस्त्रोत्पक्षिमका तद्वद् वृत्त-तया पदानि येषां ते ‘गण्डीपदाः’ गजादयः, ‘सणप्पय’ ति सूत्रत्वात् ‘सनखपदाः’ सिंहादयः, ‘चम्मे’ ति प्रक्रमात्

चर्मचटकाः, ‘रोमपक्षिणः’ हंसादयः, ‘समुद्रपक्षिणः’ समुद्रकाकारपक्षवन्तः ते च मानुपोत्तराद् बहिर्भवन्ति, ‘वितत-पक्षिणः’ ये सर्वदा विस्तारिताभ्यां पक्षाभ्यामासते ॥ १७०-१७१-१७२-१७३-१७४-१७५-१७६-१७७-१७८-१७९-१८०-१८१-१८२-१८३-१८४-१८५-१८६-१८७-१८८-१८९-१९०-१९१-१९२-१९३-१९४ ॥ मनुष्यानाह—

मणुया दुविहभेया उ, ते मे कित्तयओ सुण । सम्मुच्छिमा य मणुया, गन्भवक्कंतिया तहा ॥१९५॥
गन्भवक्कंतिया जे उ, तिविहा ते वियाहिया । अकम्म-कम्मभूमा य, अंतरदीवया तहा ॥१९६॥
पण्णरस-तीसइविहा, भेया अट्टवीसई । संखा उ कमसो तेसिं, इति एसा वियाहिया ॥१९७॥
सम्मुच्छिमाण एसेव, भेओ होइ आहिओ । लोगस्स एगदेसम्मि, ते सवे वियाहिया ॥१९८॥
संतइं पप्पऽणाईया, अपज्जवसिया वि य । ठिइं पडुच्च साईया, सपज्जवसिया वि य ॥१९९॥
पलिओवमाइं तिन्नि उ, उक्कोसेण वियाहिया । आउठिई मणुयाणं, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ॥२००॥
पलिओवमाइं तिन्नि उ, उक्कोसेण वियाहिया । पुव्वकोडिपुहुत्तेणं, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ॥२०१॥
कायठिई मणुयाणं, अंतरं तेसिमं भवे । अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं ॥२०२॥
एएसिं वण्णओ चेव, गंधओ रसफासओ । संठाणभेदओ वा वि, विहाणाइं सहस्ससो ॥२०३॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—“अकम्म-कम्मभूमा य” ति भूमशब्दस्य प्रत्येकममित्यन्वधाद् अकर्मभूमाः कर्म-भूमाश्च, इह च क्रमत इत्युक्तावपि पञ्चात्रिंशदिष्टानामपि कर्मभूमानां मुक्तिसाधकत्वेन प्राधान्यतः प्रथमं भेदाभिधानम्, पठन्ति च—“तीसइपन्नरसविह” ति । “अंतरदीवय” ति भेदा अष्टाविंशतिरन्तरद्वीपजानामिति विभक्तिविपरिणामेन सम्बन्धनीयम्, अष्टाविंशतिसङ्ख्यात्वं चैषामेतत्सङ्ख्यात्वाद्न्तरद्वीपानां, ते हि हिमवतः पूर्वापरप्रान्तविदिक्प्रसृतकोटिपु

त्रीणि त्रीणि योजनशतान्यवगाह्य तावन्त्येव योजनशतानि आयामविस्ताराभ्या प्रथमेऽन्तरद्वीपाः, ततोऽप्येकैकयोजनशत-
वृद्धाऽवगाहनया योजनशतचतुष्टयाधायामविस्तारा द्वितीयादयः पद, एषां च पूर्वोत्तरादिक्रमात् प्रादक्षिण्यतः प्रथमस्य
चतुष्पक्ष एकोरुक् आभाषको लाटुलिको वैष्णिक इति नाम । द्वितीयस्य द्व्यर्कणो गर्जकर्णो गोरुर्कण, शर्करुर्कणः ।
तृतीयस्य आर्धगुप्तो मेघमुक्तो ह्यमुक्तो गर्जमुक्तः । चतुर्थस्य अर्धमुक्तो हस्तिमुक्तः सिंहमुक्तो व्याघ्रमुक्तः । पञ्चमस्य
अर्धकर्णः सिंहकर्णः गर्जकर्णः कर्णप्रावरणः । षष्ठस्य उल्कासुतो विशुन्मुखो जिह्वासुतो मेघमुक्तः । सप्तमस्य घनदन्तो
गृहदन्तः श्रेष्ठदन्तः शुद्धदन्त इति, एतन्नामान एव चैतेषु युगलधार्मिकाः प्रतिवसन्ति, तच्छरीरमानाद्यभिधायि चैवं
गाथायुगलम्—“अतरदीवेसु णरा, धणुसयअट्टसिया सया मुदया । पालंति निहुणभायं, पट्टस्स अससभागाऊ ॥१॥
चउसट्टी पिट्टकरडयाण मणुयाण तेसिमाहरो । भत्तस्स चउत्थस्स अउणसीहदिणाण पालणया ॥२॥” एते च शिश-
रिणोऽपि पूर्वाऽपरप्रान्तविदिक्प्रसूतकोटिषु उक्तन्यायतोऽष्टाविंशतिः सन्ति । सर्वान्मान्यायैषा भेदेनाऽविवक्षितत्वान्न सूत्रेऽ-
ष्टाविंशतिसप्तयाविरोध इति भावनीयम् ॥ सम्मूर्च्छितमानामेष एव भेदो यो गर्भजाना, ते हि तेषामेव शान्तपितादिषु
सम्भवन्ति ॥ कायस्थितिविध पत्योपमानि त्रीणि पूर्वकोटिपृथक्त्वेनाऽधिकानीति शेषः ॥ १९५-१९६-१९७-१९८-१९९-
२००-२०१-२०२-२०३ ॥ देवाधिकारः—

देवा चउविहा बुत्ता, ते मे कित्तयओ सुण । भोमिज्जा वाणमंतर, जोइस वेमाणिया तहा ॥२०४॥
दसहा भवणवासी, अट्टहा वणचारिणो । पंचविहा जोइसिया, दुविहा वेमाणिया तहा ॥२०५॥

१ “अन्तर्द्वीपेषु नरा धनु शतशोऽपि सदा मुदिता । पालयन्ति मिथुनभाय, पत्यव्यापदभागायुषः ॥ १ ॥ चतुःपट्ट-
पट्टकरण्डकाना मनुजानां तेषामाहारः । भक्तेन चतुर्थेन पृथोनातीतिदिगानि पालयन्ता ॥ २ ॥”

अंसुरा नाग सुवैत्रा, विज्जू अङ्गी य आहिया । दीवोदंही दिस्ता वांया, धंणिया भवणवासिणो ॥
पिसाय भूया जक्खवा य, रक्खसा किन्नरा य किंपुरिसा । महोरगा य गंधवा, अट्टविहा वाणमंतरा ॥
चंदां सुरा य नक्खत्ता, गहं तारांगणा तहा । दिसाविचारिणो चैव, पंचहा जोइसालया ॥२०८॥
वेमाणिया उ जे देवा, दुविहा ते पकित्तिया । कप्पोवगा य बोद्धवा, कप्पाईया तहेव य ॥२०९॥
कप्पोवगा य वारसहा, सोहंम्मीसाणगा तहा । सणकुमारमोहिदा, वंभेलोगा य लंनगा ॥२१०॥
महासुक्का सहस्सारा, आणया पाणया तहा । आरणा अंहुया चैव, इति कप्पोवगा सुरा ॥२११॥
कप्पातीता उ जे देवा, दुविहा ते वियाहिया । गेविज्जाऽणुत्तरा चैव, गेवेज्जा नवहा तहिं ॥२१२॥
हिट्ठिमा हिट्ठिमां चैव, हिट्ठिमा मज्झिमां तहा । हिट्ठिमा उवरिमां चैव, मज्झिमा हिट्ठिमां तहा ॥
मज्झिमा मज्झिमां चैव, मज्झिमा उवरिमां तहा । उवरिमा हिट्ठिमां चैव, उवरिमा मज्झिमा तहा ॥
उवरिमा उवरिमां चैव, इइ गेविज्जा सुरा । विजया वेजयंता य, जयंता अपराजिया ॥२१५॥
सव्वट्टसिद्धगा चैव, पंचहाणुत्तरा सुरा । इइ वेमाणिया एए, णेगहा एवमायओ ॥२१६॥
लोगस्स एगदेसम्मि, ते सवे परिकित्तिया । इत्तो कालविभागं तु, तेसिं वोच्छं चउविहं ॥२१७॥
संतइं पप्पणाईया, अपज्जवसिया वि य । ठिइं पट्टव साईया, सपज्जवसिया वि य ॥२१८॥
साहियं सागरं इक्कं, उक्कोसेणं ठिइं भवे । भोमिज्जाण जहन्नेणं, दसवाससहस्सिया ॥२१९॥
पलिओवमं तु एगं, उक्कोसेणं ठिइं भवे । वंतराणं जहन्नेणं, दसवाससहस्सिया ॥२२०॥
पलिओवमं तु एगं, वासलक्खेण साहियं । पलिओवमऽट्टभागो, जोइसेसु जहन्निया ॥२२१॥
दो चैव सागराहं, उक्कोसेण वियाहिया । सोहंम्मम्मि जहन्नेणं, एगं तु पलिओवमं ॥ २२२ ॥
सागरा साहिया दुन्नि, उक्कोसेण वियाहिया । ईसाणम्मि जहन्नेणं, साहियं पलिओवमं ॥ २२३ ॥
सागराणि य सत्तेव, उक्कोसेणं ठिइं भवे । सणकुमारे जहन्नेणं, दुन्नि ज सागरोवमा ॥ २२४ ॥
साहिया सागरा सत्त, उक्कोसेणं ठिइं भवे । माहिंदम्मि जहन्नेणं, साहिया दोन्नि सागरा ॥ २२५ ॥
दस चैव सागराहं, उक्कोसेणं ठिइं भवे । वंभलोए जहन्नेणं, सत्त ज सागरोवमा ॥ २२६ ॥
चउइस उ सागराहं, उक्कोसेणं ठिइं भवे । लंतगम्मि जहन्नेणं, दस ज सागरोवमा ॥ २२७ ॥
सत्तरस सागराहं, उक्कोसेणं ठिइं भवे । महासुक्के जहन्नेणं, चउइस सागरोवमा ॥ २२८ ॥
अट्टारस सागराहं, उक्कोसेणं ठिइं भवे । सहस्सारे जहन्नेणं, सत्तरस सागरोवमा ॥ २२९ ॥
सागरा अउणवीसं तु, उक्कोसेणं ठिइं भवे । आणयम्मि जहन्नेणं, अट्टारस सागरोवमा ॥ २३० ॥
वीसं तु सागराहं, उक्कोसेणं ठिइं भवे । पाणयम्मि जहन्नेणं, सागरा अउणवीसई ॥ २३१ ॥
सागरा एकवीसं तु, उक्कोसेणं ठिइं भवे । आरणम्मि जहन्नेणं, वीसइं सागरोवमा ॥ २३२ ॥
वावीस सागराहं, उक्कोसेणं ठिइं भवे । अञ्जुयम्मि जहन्नेणं, सागरा इक्कवीसई ॥ २३३ ॥
तेवीस सागराहं, उक्कोसेणं ठिइं भवे । पढमम्मि जहन्नेणं, वावीसं सागरोवमा ॥ २३४ ॥
चउवीस सागराहं, उक्कोसेणं ठिइं भवे । वीयम्मि जहन्नेणं, तेवीसं सागरोवमा ॥ २३५ ॥
पणवीस सागराहं, उक्कोसेणं ठिइं भवे । तइयम्मि जहन्नेणं, चउवीसं सागरोवमा ॥ २३६ ॥
छवीस सागराहं, उक्कोसेणं ठिइं भवे । चउत्थम्मि जहन्नेणं, सागरा पणवीसई ॥ २३७ ॥

सागरा सत्तवीसं तु, उक्कोसेणं ठिई भवे । पंचमम्मि जहन्नेणं, सागरा उ छवीसई ॥ २३८ ॥
 सागरा अट्टवीसं तु, उक्कोसेणं ठिई भवे । छट्ठम्मि जहन्नेणं, सागरा सत्तवीसई ॥ २३९ ॥
 सागरा इगुणतीसं तु, उक्कोसेणं ठिई भवे । सत्तमम्मि जहन्नेणं, सागरा अट्टवीसई ॥ २४० ॥
 तीसं तु सागराई, उक्कोसेणं ठिई भवे । अट्ठमम्मि जहन्नेणं, सागराई उणतीसई ॥ २४१ ॥
 सागरा इक्कीतीसं तु, उक्कोसेणं ठिई भवे । नवमम्मि जहन्नेणं, तीसई सागरोवमा ॥ २४२ ॥
 तित्तीस सागराई, उक्कोसेणं ठिई भवे । चउसुं पि विजयाईसुं, जहन्ना एकतीसई ॥ २४३ ॥
 अजहन्नमणुक्कोसं, तित्तीसं सागरोवमा । महाविमाणसबट्ठे, ठिई एसा वियाहिया ॥ २४४ ॥
 जा चेव य आउठिई, देवाणं तु वियाहिया । सा तेसिं कायठिई, जहन्नमुक्कोसिया भवे ॥ २४५ ॥
 अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं । विजढम्मि सए काए, देवाणं हुज्ज अंनरं ॥ २४६ ॥
 एएसिं वन्नओ चेव, गंधओ रसफासओ । संठाणादेसओ चेव, विहाणाई सहस्ससो ॥ २४७ ॥

व्याख्या—सूत्राणि द्वि(चतुः)चत्वारिंशत् प्रकटानि ॥ २०४-२०५-२०६-२०७-२०८-२०९-२१०-२११-२१२-२१३-२१४-२१५-२१६-२१७-२१८-२१९-२२०-२२१-२२२-२२३-२२४-२२५-२२६-२२७-२२८-२२९-२३०-२३१-२३२-२३३-२३४-२३५-२३६-२३७-२३८-२३९-२४०-२४१-२४२-२४३-२४४-२४५-२४६-२४७ ॥ सम्प्रति निगमनमाह—

संसारत्था य सिद्धा य, इति जीवा वियाहिया । रूविणो चेवऽरूवी य, अजीवा दुविहा वि य ॥ २४८ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ २४८ ॥ सम्प्रति कश्चिज्जीवाऽजीवविभक्तेः अवनश्रद्धानमात्रेणैव कृतार्थतां मन्येत अवस्तदानशङ्काऽपनोदार्थमाह—

इति जीवमजीवे य, सोच्चा सद्विज्जण य । सधनयाण अणुमए, रमेज्जा संजमे मुणी ॥ २४९ ॥

व्याख्या—स्पष्टम् ॥ २४९ ॥ समयमरतिकरणानन्तरं यद्विधेयं तदाह—

तओ बहूणि वासाई, सामन्नमणुपालिया । इमेण कमजोएण, अप्पाणं संलिहे मुणी ॥ २५० ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—क्रमेण योगः—तपोऽनुष्ठानरूपो व्यापारः क्रमयोगस्तेन ॥ २५० ॥ क्रमयोगमेवाह—

वारसेव उ वासाई, संलेह्मुक्कोसिया भवे । संवच्छरं मज्झिमया, छम्मासा य जहन्निया ॥ २५१ ॥

पढमे वासचउक्कम्मि, विगईनिज्जूहणं करे । बिहए वासचउक्कम्मि, विचित्तं तु तवं चरे ॥ २५२ ॥

एगंतरमायामं, कट्टु संवच्छरे दुवे । तओ संवच्छरऽद्धं तु, नाइविगिट्ठं तवं चरे ॥ २५३ ॥

तओ संवच्छरऽद्धं तु, विगिट्ठं तु तवं चरे । परिमियं चेव आयामं, तम्मि संवच्छरे करे ॥ २५४ ॥

कोडीसहियमायामं, कट्टु संवच्छरे मुणी । मासद्ध-मासिएणं तु, आहारेणं तवं चरे ॥ २५५ ॥

व्याख्या—द्वादशैव 'तुः' पूरणे वर्षाणि 'संलेखना' द्रव्यतः शरीरस्य भावतः कपायाणां कुशतापादनमुत्कृष्टा भवति, संवत्सरं मध्यमा, पण्मासान् जघन्यिका ॥ उत्कृष्टायाः क्रमयोगमाह—प्रथमे वर्षचतुष्के 'विकृतिनिर्युहणं' विकृतित्यागं कुर्यात्, इदं च विचित्रतपसः पारणके, यदाह निशीथचूर्णिकारः—“अन्ने चत्तारि वरिसे विचित्तं तु तवं कावं आयं विलेण निवीएण वा पारेइ” इति । केवलमनेन निर्युक्तिकृता च द्वितीये वर्षचतुष्के इदमुक्तम् । अत्र च प्रथमे

१ “अन्यानि चत्वारि वर्षाणि विचित्रं तु तपः कृत्वा आचारलेन निर्विकृतिकेन वा पारयति” इति ।

दृश्यत इत्युभयथाऽपि करणमनुमतं मन्यामाहे । द्वितीये वर्षचतुष्के “विचित्तं तु” विचित्रमेव चतुर्थपक्षाऽष्टमादिरूपं तपश्चरेत्, अत्र च पारणके सम्प्रदायः—“उर्गमविसुद्धं सद्धं कप्पणिज्जं पारेइ” इति ॥ एकेन—चतुर्थलक्षणेन तपसा अनन्तर—व्यवधानं यस्मिन् तदेकान्तरं 'आयामम्' आचारान् कृत्वा संवत्सरौ द्वौ, ततः संवत्सरार्द्धं 'तुः' पूरणे 'न' नैव 'अतिविकृष्टम्' अष्टमादि तपश्चरेत् ॥ ततः संवत्सरार्द्धं 'तुः' पुनरर्थे “विगिट्ठं तु” विकृष्टमेव तपश्चरेत्, अत्रैव विशेषमाह—“परिमियं चेव” इति 'चः' पूरणे, 'परिमितमेव' स्वल्पमेव, द्वादशे हि वर्षे निरन्तरम् आयामम् इह तु चतुर्थादिपारणके एव इत्येवमुक्तम्, 'तस्मिन्' द्विधा विभक्ते संवत्सरे कुर्यात् ॥ कोट्यौ—अमे सहिते—मिलिते यस्मिन् तत्कोटीसहस्रम् आयामं कृत्वा 'संवत्सरे' प्रक्रमाद् द्वादशे मुनिः “मास” इति सूत्रत्वान्मास भूतो मासिकस्तेन एवमर्द्धमासिकेन “आहारेण” इति उपलक्षणत्वाद् आहारत्यागेन 'तपः' इति प्रस्तावाद् भक्तपरिज्ञादिकमनशनं चरेत् ॥ निशीथचूर्णिसम्प्रदायश्चात्र—“दैत्य वारसस्स वासस्स पच्छिमा जे चत्तारि मासा तेसु तेह्गंइस्स निसट्ठं धरेउ खेह्महए निहुभइ, मा अइरुक्खत्तणओ मुहजंतविसंवाओ भविस्सइ इति, तस्स य विसवाए नो सम्मं नमोष्कारमारादेइ” इति सूत्रपञ्चकार्यः ॥ २५१-२५२-२५३-२५४-२५५ ॥ इत्थं प्रतिपन्नाऽनशनस्याऽप्यशुभभावनानां मिथ्यादर्शानुरागादीनां चानर्थहेतुता तद्विपर्ययाणां चार्थहेतुतामाह—

कंदप्पमाभिओगं, किंविंसियं मोहमासुरत्तं च । एआओ दुग्गईओ, मरणम्मि विराहिया हुंति ॥ २५६ ॥
 मिच्छादंसणरत्ता, सणियाणा हु हिंसगा । इय जे मरंति जीवा, तेसिं पुण दुल्लहा घोही ॥ २५७ ॥

१ “उर्गमविसुद्धं सर्वं कल्पनीयं पारयति” इति । २ “अत्र द्वादशस्य वर्षस्य पश्चिमा ये चत्वारो मासास्तेषु षष्ठ्यष्टमं निरुद्धं श्रवणं श्लेष्ममृच्छे निक्षिपति, मासतिरुक्षणाद् मुखपद्मविसर्वाद् भूदिति, तस्य च विसर्वादे न सम्पन्नं नमस्कारमारोपयति” ।

सम्महंसणरत्ता, अणियाणा सुकलेसमोगाढा । इय जे मरंति जीवा, सुलहा तेसिं भवे योही ॥२५८॥
मिच्छादंसणरत्ता, सनियाणा कणह्लेसमोगाढा । इय जे मरंति जीवा, तेसिं पुण दुलहा योही ॥२५९॥

व्याख्या—“कंदप्प” ति उपलक्षणत्वात् कन्दर्पभावना, एवमाभियोग्यभावना, कित्तिपिकभावना, मोहभावना, आसुरत्वभावना च, एता भावना दुर्गतिहेतुतया दुर्गतयः, एतद्विधातृणां तद्विधसुरेण्वेवोत्पादात्, ‘मरणे’ मरणसमये कीदृश्यः सत्यः ? इत्याह—विराधिकाः सम्यग्दर्शनादीनामिति गम्यते । मरण इत्यभिधानं चेह पूर्वमेतत्सत्तायामप्युत्तरकालं शुभभावभावे सुगतेरपि सम्भवात्, ज्ञेयं सुगमम् ॥ इह चाऽऽद्येन सूत्रेण कन्दर्पभावनादीनां दुर्गतिरूपाऽनर्थस्य हेतुत्वमुक्तम्, अर्थाथ तद्विपरीतभावनानां सुगतिस्वरूपार्थस्य, द्वितीयेन मिथ्यादर्शनरक्तत्वादीनां दुर्गमयोधिलक्षणाऽनर्थस्य, तृतीयेन सम्यग्दर्शनरक्तत्वादीनां सुलभयोध्यात्मकार्यस्य, चतुर्थेन तूक्तनीत्या मिथ्यादर्शनरक्तत्वादीनामेव विशेषशेषनमिति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥ २५६-२५७-२५८-२५९ ॥ जिनवचनाराधनामूलमेव सकलं सलेखनादि श्रेयः, अतस्त्रैवाऽऽदरख्यापनार्थमन्यव्यतिरेकाभ्यां तन्माहात्म्यमाह—

जिणवयणे अणुरत्ता, जिणवयणं जे करिंति भावेण । अमला असंकिलिटा, ते हुंति परित्तसंसारा ॥
घालमरणाणि बहुसो, अकाममरणाणि चेव य वहुणि । मरिहंति ते वराया, जिणवयणं जे न याणंति ॥

व्याख्या—स्पष्टम् । नवरम्—‘अमलाः’ श्रद्धानादिमालिन्यहेतुमिथ्यात्वादिभावमलरहिताः, तथा ‘असङ्किटाः’ रागादिस्नेहशुक्लाः ॥ ‘घालमरणैः’ उद्वन्धनादिनिबन्धनैः ‘अकाममरणैश्च’ अनिच्छामरणैः बहुभिः, सर्वत्र सुव्यत्ययः

१ परित्त—समस्तदेवादिमवाऽऽपताऽऽपादनेन समन्तात् परिमितं. संसारो विघते येषां ते परित्तसंसारिणः कतिपयमयाऽऽप्युत्तरमुक्तिमात्र इत्यर्थः ।

प्राकृतत्वात्, ‘एव च’ पूरणे ॥१६०-१६१॥ यतश्चैवमतो जिनवचनं भावतः कर्तव्यम्, तद्भावकरणं च आलोचनया, सा च तच्छ्रवणार्हाणां देया, ते च यैर्हेतुभिर्भवन्ति तानाह—

बहुआगमविज्ञाणा, समाहिउप्पायगा य गुणगाही । एएण कारणेणं, अरिहा आलोयणं सोउं ॥२६२॥

व्याख्या—बहुः—सूत्रतोऽर्थतश्च स चासौ आगमश्च यद्भागमस्तस्मिन् विशिष्टं ज्ञानं येषां ते यद्भागमविज्ञानाः, “समाहि” ति समाधेः उत्पादकाः, किमुक्तं भवति ?—देशकालाशयादिविज्ञतया समाधिमेव मधुरमणित्यादिभिरालोचनादातृणामुत्पादयन्ति, चशब्दो भिन्नक्रमः, ततः “गुणगाहि” ति ‘गुणग्राहिणश्च’ उपग्रहणार्थं परेषां सद्गुणग्राहणशीलाः, “एएण कारणेणं” ति एतैः कारणैः अर्हा भवन्त्याचार्यादय इति गम्यते आलोचनां श्रोतुमिति सूचार्थः ॥२६२॥ इत्यमनशनस्थितेन यत्कृत्यं तदुपदर्श्य सम्प्रति प्रागुद्दिष्टकन्दर्पादिभावनानां स्वरूपमाह—

कंदप्प-कोफुयाई, तह सील-सहाव-हसण-विगहाहिं । विम्हायेंतो य परं, कंदप्पं भावणं कुणइ २६३
मंताजोगं काउं, भूईकम्मं च जे पउंजंति । सायरसइहिहेउं, अभिओगं भावणं कुणइ ॥ २६४ ॥
णाणस्स केवलीणं, धम्मायरियस्स संघसाहूणं । माई अवन्नवाई, किन्विसियं भावणं कुणइ ॥२६५॥
अणुचट्टरोसपसरो, तह य निमित्तम्मि होइ पडिसेवी । एएहि कारणेहि य, आसुरियं भावणं कुणइ ॥
सत्थग्गहणं विस भक्खणं च जलणं च जलप्पवेसो य । अणायारभंडसेवा, जम्मणमरणाणि वंधंति ॥

व्याख्या—“कंदप्पकोफुयाई” ति कन्दर्पकौरुच्ये कुर्वन्निजि शेषः, तत्र कन्दर्पः—“कंदरुहकहस हसणं, कंदप्पो अणिहुया य आलावा । कंदप्पकहाकहणं, कंदप्पुवएसससा य ॥ १ ॥” अनिष्टता आलापाश्च-गुर्वादिनाऽपि सह

१ “कंदरुहकहस हसन कन्दर्पोऽतिशृताश्च सलापाः । कन्दर्पकयाकयन कन्दर्पापदेशासा च ॥ १ ॥” निष्ठुरवक्रोक्तादिरूपाः, कन्दर्पकथा—कामस्य कथा, काकुच्य द्विधा—कायेन वाचा, तथा च—“भूतयणवयणदसणच्छएहिं करचरणकणमाईहिं । तं तं करेइ जह जह, हमइ परो अत्तणा अहस ॥ १ ॥ वायाए कोफुइओ, तं जंपइ जेण हसए अत्रो । नाणाविहजीवरुए, कुइइ सुहत्तूरए चेव ॥ २ ॥” “तह” ति येन प्रकारेण परस्य विस्मय उपजायते तथा यच्छीलं च—फलनिरपेक्षा वृत्तिः स्वभावश्च—परविस्मयोत्पादनाभिसन्धिर्नैव तत्तन्मुखविकारादिक स्वरूपं हसनं च—अट्टाट्टहासादि विकथाश्च—परविस्मापकविविधोद्भापरूपाः शीलस्वभावहासविकथास्तामिर्विस्मापयन् परं “कंदप्प” ति कन्दर्पयोगात्कन्दर्पाः ते च प्रस्तावाद् देवास्तेषामियं कान्दर्पी तां ‘भावनां’ तद्भावाऽभ्यासरूपा करोति ॥ “मंतायोगं” ति सूत्रत्वात् मन्त्राश्च योगाश्च—तथाविधद्रव्यसंयोगा मन्त्रयोगं तत् कृत्वा भूत्या—उपलक्षणत्वात् मृदा सूत्रेण च कर्म—रक्षाक्ष क्रिया भूतिकर्म, चशब्दात् कौतुकादि च “जे पउंजंति” ति प्राकृतत्वाद् यः प्रयुक्ते ‘सातरसद्धिहेतोः’ साताद्यर्थमिति भावः, अनेन पुष्टालम्बने निःस्पृहस्यैतत्कुर्वतः प्रत्युत गुण इति ज्ञापयति, स आभियोगी भावनां करोति ॥ नाणे’त्यादि प्रकटम् । नवरम्—ज्ञानस्याऽवर्णवादी, यथा—“कौया वया य ते शिय, ते चेव पमायमपमाया य । मोक्खादिगारियाणं, जोइसजोणीहिं किं कजं ? ॥ १ ॥” धर्माचार्यस्य—“जैबाईहिं अवन्नं, विहसइ चट्टइ न यावि उववाए । अहिओ छिहपेही, पगासवाई अणुणुकुलो ॥ १ ॥ साधूनां च—“अविसहणाऽतुरियगई, अणाणुवत्ती इमे गुरुणं पि ।

१ “भूतयनवदनदशनच्छडे करचरणकर्णादिभि । तत्तत्करोति यथा यथा हसति पर भागनाऽहसन् ॥१॥ वाचा कौकुचिकस्तजहपति येन हसत्यन्य । नाणाविहजीवरुतात् करोति मुखद्वयाणि वा ॥१॥” २ “कायामठासि च ताम्येव ताचेव प्रमादाममादौ च । मोक्षाधिकारिणाज्योतिर्योनिभिः किं कार्यम् ? ॥१॥” ३ “आत्यादिभिरवर्णं बिहसति वसंते न चाप्युपपाते । अहितश्चिद्वद्रेषी प्रकाशवाचनमुक्त्वः ॥१॥”

४ “अविपहणाऽवरितगतयोऽनुवृत्तयश्चेमे गुरुणामपि ॥”

खणमेतपीडरोसा, गिहिवच्छलगा य संजइया ॥ १ ॥” ‘मायी’ खखभावनिगूहनादिमान्, यथोक्तम्—“गूहइ आय-
सहायं, घायइ य गुणे परस्स संते वि । चोरो व सधसंकी, गूहायारो वितहभासी ॥ १ ॥” इदानीं विचित्रत्वात्
सूत्रकृतेमोहीप्रस्तावेऽप्यासुरीभावना यत्कुर्यता कृता भवति तदाह—“अणुवद्धे”त्यादि स्पष्टम् । नवरम्—अनुवद्धोप-
प्रसरस्वरूपम्—निबं वुगहशीलो, काऊण ण याणुत्तप्प पच्छा । न य रामिओ पसीयइ, अवराहीणं वुवेणं पि
॥ १ ॥” ‘तथा’ समुच्चये, ‘चः’ पूरणे, निमित्तम्—अतीतादि तद्विषये भवति ‘प्रतिसेवी’ अपुष्टालम्बनेऽपि तदासेवनात् ॥
शस्त्रस्य ग्रहणम्—आत्मनि वधार्थं व्यापारणं शस्त्रग्रहणं, विपभक्षणं, चशब्द उक्तसमुच्चयार्थः पर्यन्ते योक्ष्यते, ‘ज्वलनं’
दीपनमात्मन इति गम्यते, जलप्रवेशः, चशब्दोऽनुक्तभृगुपातादिपरिग्रहार्थः, आचारः—शास्त्रविहितः व्यवहारस्तेन
भाण्डम्—उपकरणमाचारभाण्डं न तथा अनाचारभाण्डं तस्य सेवा—हासमोहादिभिः परिभोगः अनाचारभाण्डसेवा, सा
च गम्यमानत्वाद् एतानि कुर्वन्तो यतयः ‘जन्मजरामरणानि’ उपचारात् तत्तन्निमित्तकर्माणि यन्त्रन्ति इति, अनेन चोन्मार्ग-
प्रतिपत्त्या मार्गविप्रतिपत्तिराक्षिप्ता, तथा चाऽर्थतो मोहीभावनोक्ता । यतस्तद्वृत्तम्—“उन्मगगदेसओ मग्गनासओ
मग्गविप्पडीवत्ती । मोहेण य मोहेत्ता, सम्मोहं भावणं कुणइ ॥ १ ॥” फलं चाऽऽसाम्—“एयाओ भावणाओ,
भावित्ता देवदुग्गइं जंति । ततो य चुया संता, पडंति भवसागरमणंतं ॥ २ ॥” इति सूत्रपञ्चकार्थः ॥ २६३-२६४-
२६५-२६६-२६७ ॥ सम्प्रत्युपसंहारद्वारेण शास्त्रस्य माहात्म्यमाह—

अणमात्रप्रीतिरोपाः गृहिवत्सलाश्च सयताः ॥ १ ॥” १ “गूहते आत्मस्वभावं घातयति च गुणान् परस्व सतोऽपि । चौर इव सर्वशङ्की,
गूहाकारो वितथभापी ॥ १ ॥” २ “नित्यं वुद्धहशीलः कृत्वा न चानुत्तप्यते पश्चात् । न च क्षामितः प्रसीदति अपराधिनीर्दयोरपि ॥ १ ॥”
३ “उन्मगगदेशको मार्गनाशको मार्गविप्रतिपत्तिः । मोहेन च मोहयित्वा सम्मोहीं भावनां करोति ॥ १ ॥” ४ “पूता भावना भाव-
यित्वा देवदुर्गतिं याप्ति । ततश्च च्युताः सन्तः पतन्ति भवसागरमनन्तम् ॥ १ ॥”

इह पाउकरे वुद्धे नायए परिनिवुए । छत्तीसं उत्तरज्झाए भवसिद्धीयसम्मए ॥ २६८ ॥ त्ति वेमि ॥

व्याख्या—‘इति’ एतानन्तरमुपवर्णितान्, ‘पाउकरे’ त्ति ‘प्रादुःकृत्य’ कांश्चिदर्थतः कांश्चन सूत्रतोऽपि प्रकाश्य ‘वुद्धः’
केवलज्ञानावगतसकलवस्तुतत्त्वः ‘ज्ञातजः’ ज्ञातकुलसमुद्भवः, स चेह भगवान् महावीरः ‘परिनिवृत्तः’ निर्वाणं गतः,
पद्विशद उत्तराः—प्रधाना अध्यायाः—अध्ययनानि उत्तराध्यायास्तान्, भवसिद्धिकानां—भव्यानां सम्मतान्—अभिप्रेतान्,
‘इतिः’ परिसमाप्तौ, मवीसीति पूर्ववदिति सूत्रार्थः ॥ २६८ ॥ निर्युक्तिकार एतन्माहात्म्यमाह—“जे” किर भवसिद्धीया,
परितसंसारिया य जे भव्वा । ते किर पडंति एए, छत्तीसं उत्तरज्झाए ॥ १ ॥ तन्हा जिणपण्णत्ते, अणंतगम-पज्जवेहि
संजुवे । अज्झाए जहजोगं, गुरुप्पसाया अहिज्जिजा ॥ २ ॥” योगः—उपधानादिव्यापारस्तदनतिक्रमेण यथायोगम् ॥

१ “ये किर भवसिद्धिकाः परितसंसारकाश्च ये भव्याः । ते किर पडन्त्येताम् पद्विशदुत्तराध्यायान् ॥ १ ॥ तस्माजिनमज्ञानं
अनन्तगमपर्यन्तं संयुक्तान् । अध्यायान् यथायोगं गुरुप्रसादादधीयेत ॥ १ ॥”

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिविनिर्मितायां उत्तराध्ययनसूत्रलघुटीकायां सुख-
बोधायां जीवाजीवविभक्तिनामकं षट्त्रिंशमध्ययनं समाप्तम् ॥
॥ समाप्तानि चाशेषाण्युत्तराध्ययनानि ॥

श्रीउत्तराध्ययनसूत्रलघुव्याख्याव्याख्यातुः प्रशस्तिः ।

अस्ति विस्तारवानुज्यां, गुरुशाखासमन्वितः । आसेव्यो भव्यसार्थानां, श्रीकोटिकगणद्वयः ॥ १ ॥ तदुत्थवैरिशाखायाम-
भूषायतिशालिनी । विशाला प्रतिशाखेव, श्रीचन्द्रकुलसन्ततिः ॥ २ ॥ तस्याश्चोत्पद्यमानच्छदनचयसहस्रायकर्णान्वयोत्थ-
भीधारापद्मगच्छप्रसवभरलसद्धर्मकिञ्चलकपानात् । श्रीज्ञानत्याचार्यभृङ्गः प्रवरमधुसमामुत्तराध्यायवृत्तिः, विद्वल्लोकस्य
वत्तप्रमुवमुदगिरद् यां गभीरार्थसारात् ॥ ३ ॥ तस्याः समुद्धता चैषा, सूत्रमात्रस्य वृत्तिः । एकपाठगता मन्दबुद्धीनां हितकाम्य-
या ॥ ४ ॥ आत्मसंस्मरणार्थाय, यथा मन्दधिया यया । अतोऽपराधमेनं मे, क्षमन्तु धृतशालिनः ॥ ५ ॥ आसीच्चन्द्रकुलोद्भूतो,
विख्यातो जगतीतले । अक्षमाराजितोऽयुर्धैर्यः क्षमाराजितः सदा ॥ ६ ॥ धर्मोऽथ मूर्तिमानेव, सौम्यमूर्तिः शशाङ्कवत् । वर्जि-
तश्चाद्युर्ध्वैर्भावं रागद्वेषमदादिभिः ॥ ७ ॥ मुनिर्मलगुणैर्निर्लभं, प्रशान्तैः धृतशालिभिः । प्रद्युम्न-मानदेधाविसूरिभिः प्रविराजितः
॥ ८ ॥ विद्वत्स्य महीपीठे, बृहद्गच्छस्य मण्डनम् । श्रीमान् विहारकप्रष्ठः, सूरिरुद्योतनाभिधः ॥ ९ ॥ शिष्यस्तस्याऽऽज्ञदेवोऽ-
भूदुपाध्यायः सतां मतः । यत्रैकान्तगुणापूर्णं, दोषैर्लेभे पदं न तु ॥ १० ॥ श्रीनेमिचन्द्रसूरिरुद्धतग्रान् वृत्तिकां तद्विनेयः । गुरु-
सौवर्ग्यश्रीमन्मुनिचन्द्राचार्यवचनेन ॥ ११ ॥ शोधयतु बृहदनुग्रहयुद्धिं मयि संविधाय विज्ञानः । तत्र च मिथ्यादुष्कृतमस्तु
कृतमसङ्गतं यद्विह ॥ १२ ॥ अणहिलपाटकनगरे, दोहडिसच्छ्रेष्ठिसत्कथसतौ च । सन्तिष्ठता कृतेयं, नैयकैरर्हत्तरैश्चैव
॥ १३ ॥ पट्टिकातोऽलिखेमां, सर्वदेवाभिधो गणी । आत्मकर्मक्षयायाऽथ, परोपकृतिहेतवे ॥ १४ ॥ दोहडिधेष्ठिना चाऽस्या,
लेखिता प्रथमा प्रतिः । जिनवाक्यानुस्मरेण, भक्तेन गुणवज्जने ॥ १५ ॥ अनुष्ठुभं सहस्राणि, गणितक्रिययाऽभवन् । द्वादश ग्रन्थ-
मानं तु, वृत्तेरस्या विनिश्चितम् ॥ १६ ॥ ग्रन्थामं सूत्रेण सह [१३५५०] श्रीउत्तराध्ययनलघुवृत्तिः परिपूर्णा ॥ संवत् १५४५
वर्षे कार्तिकशुद्धि ३ दिने श्रीधर्मघोषगच्छे मूलपट्टे श्रीधर्मसूरिसन्ताने श्रीपद्मशेखरसूरिपट्टालङ्करणगच्छाधिराजश्रीपद्मान-
न्दसूरिशिष्यवाचकश्रीभावशेखरवाचनार्थं लिखितमिदं मुनिना क्षमारलेन धृतज्ञानवृद्धये ॥ शुभं भवतु श्रीपार्श्वप्रसादात् ॥